

2017

ISSN: 2618-6349

*Journal of Academic Language and Literature*

# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

CİLT | VOLUME  
6

SAYI | ISSUE  
2

ARALIK | DECEMBER  
'22

19



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## BAŞ EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR  
[adeddergi@gmail.com](mailto:adeddergi@gmail.com)

## EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe YILDIZ  
[ayse.yildiz@hbv.edu.tr](mailto:ayse.yildiz@hbv.edu.tr)

Doç. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK  
[ibrahimdemirkazik@hotmail.com](mailto:ibrahimdemirkazik@hotmail.com)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KEKEÇ  
[ismailkekece@yandex.com](mailto:ismailkekece@yandex.com)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN  
[m.duman66@gmail.com](mailto:m.duman66@gmail.com)

Dr. Öğr. Üyesi Arife Ece EVİRGEN  
[a.ecetombul@gazi.edu.tr](mailto:a.ecetombul@gazi.edu.tr)

Arş. Gör. Dr. Bilal GÜZEL  
[bilalguzel87@gmail.com](mailto:bilalguzel87@gmail.com)

## DİL EDİTÖRLERİ/LANGUAGE EDITORS

Öğr. Gör. Özgür ÇELİK  
Necmiye GÜNEŞ

## YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Grażyna ZAJAC | Jagiellonian Üniversitesi | POLONYA  
Doç. Dr. Edith Gülçin AMBROS | Viyana Üniversitesi | AVUSTURYA  
Doç. Dr. Benedek PÉRI | Eötvös Loránd Üniversitesi | MACARİSTAN  
Doç. Dr. Gökhan TUNÇ | Anadolu Üniversitesi | Eskişehir | TÜRKİYE  
Doç. Dr. Mehmet YASTI | Necmettin Erbakan Üniversitesi | Konya | TÜRKİYE  
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL | Gazi Üniversitesi | Ankara | TÜRKİYE  
Dr. Öğr. Üyesi Halit BİLTEKİN | Anadolu Üniversitesi | Eskişehir | TÜRKİYE

### DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ | Hacettepe Üniversitesi | Ankara | TÜRKİYE  
Prof. Dr. Ferruh AĞCA | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir | TÜRKİYE  
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Ankara | TÜRKİYE  
Prof. Dr. Nezahat ÖZCAN | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Ankara | TÜRKİYE  
Prof. Dr. Talip YILDIRIM | Uşak Üniversitesi | Uşak | TÜRKİYE  
Prof. Dr. Ozan YILMAZ | Sakarya Üniversitesi | Sakarya | TÜRKİYE  
Prof. Dr. Zekerya BATUR | Uşak Üniversitesi | Uşak | TÜRKİYE  
Doç. Dr. Adem KOÇ | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir | TÜRKİYE  
Doç. Dr. Fatih SAKALLI | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Ankara | TÜRKİYE  
Doç. Dr. Marufjon YULDASHEV | Özbekistan Devlet Sanat ve Medeniyet Enstitüsü | ÖZBEKİSTAN  
Doç. Dr. Seadet ŞİHKİHYEVA | Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi | AZERBAYCAN  
Dr. Bagdagul MUSSA | Jordan Üniversitesi | ÜRDÜN

### HAKEMLER / REFREES

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

- Prof. Dr. Atabey KILIÇ | Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Prof. Dr. Ayşe DEMİR | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi  
Prof. Dr. Ayşe Nur SIR DÜNDAR | Dumlupınar Üniversitesi  
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ | Gazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Erdoğan BOZ | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi  
Prof. Dr. Ersen ERSOY | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi  
Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU SIVACI | Hacettepe Üniversitesi  
Prof. Dr. Handan İnci | Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi  
Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi  
Prof. Dr. İbrahim Şahin | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi  
Prof. Dr. İsrail BABACAN | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi  
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ | Kafkas Üniversitesi  
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK | Kırıkkale Üniversitesi  
Prof. Dr. Recai ÖZCAN | Düzce Üniversitesi  
Prof. Dr. Üzeyir ASLAN | Marmara Üniversitesi  
Prof. Dr. Yakup Karasoy | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi  
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK | Ordu Üniversitesi  
Doç. Dr. Bahar DERVİŞCEMALOĞLU | Ege Üniversitesi  
Doç. Dr. Erdal ADAY | Dumlupınar Üniversitesi  
Doç. Dr. Erhan SOLMAZ | Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi  
Doç. Dr. Gökhan ÖLKER | Necmettin Erbakan Üniversitesi  
Doç. Dr. Güler DOĞAN AVERBEK | Marmara Üniversitesi  
Doç. Dr. İlker TOSUN | Kırklareli Üniversitesi  
Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK | Batman Üniversitesi

- Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI | Gaziantep Üniversitesi  
Doç. Dr. Nazife Burcu TAKIL | Gazi Üniversitesi  
Doç. Dr. Perihan ÖLKER | Selçuk Üniversitesi  
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ | Celâl Bayar Üniversitesi  
Doç. Dr. Sadık ARMUTLU | Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi  
Doç. Dr. Fatih SONA | Karatekin Üniversitesi  
Doç. Dr. H. üseyin YILDIZ | Ordu Üniversitesi  
Doç. Dr. Şerife Akpınar | Konya Necmettin Erbakan Univ  
Doç. Dr. Tolga ÖNTÜRK | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi  
Doç. Dr. Volkan KARAGÖZLÜ | Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KALYON | Gazi Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Alev ÖNDER | Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Ali PULAT | Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fak  
Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYTAÇ | Başkent Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZDEMİR | Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TIĞLI | İstanbul Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA | Hacettepe Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Ferah Turker | Ege Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP | Harran Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Hakan YALAP | Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER | Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Hayrunisa TOPÇU | Hacettepe Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi EREN | Muş Alparslan Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ. | Ankara Hacı Bayram Veli University,  
Dr. Öğr. Üyesi İsa Kerem BAYIRLI | TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ | Bursa Uludağ Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KILIÇARSLAN | Düzce Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER | Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BAŞARAN | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi  
Öğr. Gör. Dr. Seçkin SARP KAYA | Ege Üniversitesi  
Öğr. Gör. Dr. Turgay AKDURUŞ | Selçuk Üniversitesi  
Arş. Gör. Dr. Emine AYAN | Çukurova Üniversitesi  
Arş. Gör. Dr. Serkan CİHAN | Çankırı Karatekin Üniversitesi  
Arş. Gör. Dr. Ahmet Zahid DEMİRCİLER | Kırklareli Üniversitesi.  
Dr. Öğr. Üyesi Selcen KOCA | Hitit Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK | Karabük Üniversitesi  
Dr. Tuğba SARIKAYA AKSOY | Araştırmacı

## DİZİN VE İNDEKSLER



Modern  
Language  
Association

**MLA**



TOGETHER WE REACH THE GOAL



Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Creative Commons Atf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<b>DERGİ KÜNYESİ</b>	i-iv
<b>İÇİNDEKİLER</b>	v-viii
<b>MAKALELER / ARTICLES</b>	
<b>Ali Şir Nevâyî'nin Farsça Kasideleri-I</b> <i>Persian Qasidas of Ali Şir Nevâyî-I</i>	415-436
Ahmet KARTAL, Saniye ERASLAN	
<b>Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri</b> <i>Tradition of Elifname in Classical Turkish Literature and İsmail Hikmetî's Elifnames</i>	437-484
Hasan KAPLAN	
<b>Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rükni'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankviç)</b> <i>A Different Example of the Tuhfe Genre: Rükni's English-Turkish Verse Dictionary (Lehce-i Lankviç)</i>	485-531
Yunus KAPLAN	
<b>Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mihr ü Mâh Adlı Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası Üzerine</b> <i>On a New Copy of the Masnavi "Mihr ü Mâh" of Mustafa Âlî from Gallipoli</i>	532-556
Halit BİLTEKİN	
<b>Oyunun Sakalı Bitmek Deyimi ve Anlamları</b> <i>The idiom "Oyunun Sakalı Bitmek" and its meanings</i>	557-568
Hasan KAYA	
<b>Adli ve Karaferye Şehrengizi</b> <i>Adli and His Sehrengiz of Karaferye</i>	569-603
Zahide EFE	
<b>20. Yüzyıla Uzanan Remil Geleneğinden Bir Örnek: Kolay Remiller</b> <i>An Example from the Remil Tradition Extending to the 20th Century: Kolay Remiller</i>	604-626
Özlem BATĞI AKMAN	
<b>Kadrî Efendi'nin Manzum Rind ü Zâhid'i</b> <i>Poetic Rind ü Zâhid of Kadrî Efendi</i>	627-644
Kadri H. YILMAZ	

**Yeni Bulunan Mensur Bir İhtilâc-nâme Örneği Üzerine**

*On the Example of a Newly Found Prose Ihtilac-name*

645-681

Özkan UZ

**Kahve Hakkında Yazılmış Manzum Bir Fetva Örneği**

*A Sample of Fatwa in Verse Written About Coffee*

682-706

Muhammet NALBANT

**“Seccadeyi Suya Serme” Motifi ve Klasik Türk Şiirine Yansımaları**

*The Motif of “Spread Out The Prayer Rug on The Water” And Its Reflections In Classical Turkish Poetry*

707-727

Murat KEKLİK

**İnşâ Eserlerine Sözlük Bilimsel Bir Yaklaşım: Hâzâ İnşâ-i Merğûb Örneği**

*A Lexicographic Approach to Insha Works: The Example of Hâzâ İnşâ-i Merğûb*

728-762

Mehmet Emin TUĞLUK

**Tenişev’in ‘Tuvinsko-Russkiy Slovar’ Adlı Sözlüğüne Derlem Dil Bilim ve Sözlük Bilimi Açısından Bir Bakış**

*An Overview of Tenishev’s Tuvinsko-Russkiy Slovar’ Dictionary from the Perspective of Corpus Linguistics and Lexicography*

763-788

Uğur ALTUNDAŞ

**Mengen’in Mutfak Kültüründe Yer Alan Bazı Yemek Adları Üzerine Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme: halışka ve kaldırık Örneği**

*A Historical-Comparative Analysis on Some Food Names in Mengen’s Cuisine Culture: The example of halışka and kaldırık*

789-797

Fulya AKMAN

**Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar**

*Notes on Homonymy Words in the Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*

798-810

Abdullah MERT, Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

**Çağatay Türkçesinin 17-20. Yüzyılları Nasıl Adlandırılmalı?**

*How Should The 17th-20th Centuries of Chagatay Turkish Be Named?*

811-835

Nuray TAMİR

<b>İdil-Ural Grubu Türk Lehçelerinde (Kazan Tatar-Başkurt Türkçeleri) Antropometri Yöntemiyle Oluşturulmuş Ölçü Birimleri</b> <i>Measurement Units Established by Anthropometry in Idil-Ural Turkic Dialects (Kazan Tatar-Bashkir)</i> Işıl İŞIKTAŞ SAVA	836-853
<b>Oğuzeli Ağzında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme</b> <i>An Analysis On The Idioms Used In Oğuzeli Dialect</i> Ömer GÜVEN, Asena YALNIZ	854-889
<b>Bodily Semelfactives in Turkish: Aspectual and Pragmatic Analysis of Öksür- and Göz Kırp-</b> <i>Türkçedeki Bedensel Anlık Edimler: Öksür- ve Göz Kırp- Anlık Edimlerinin Görünüşel ve Edimbilimsel Analizi</i> M. Fatih ADIGÜZEL	890-921
<b>Mukaddimetü'l-Edeb'in Hem Doğu Türkçesine Hem Batı Türkçesine Satır Altı Çevrili Bir Nüshası Üzerine</b> <i>On The Copy of Muqaddimah Al-Adab With Interlinear Translation To Both Eastern Turkish and Western Turkish</i> Gülser ERSOY	922-934
<b>Gündelik Hayatın Kadına Dayattığı Yaşam: Bir Kadınlık Hikâyesi Olarak Hep Yarm</b> <i>The Life Imposed By Everyday Life On Women: Hep Yarm As A Womanhood Story</i> Zühal GÜLDAŞ, Didem ARDALI BÜYÜKARMAN	935-957
<b>Tuhaf ve Tekinsiz: Türler Arası Bir Roman Olarak Yeşil Elmalar</b> <i>Weird and Eerie: "Yeşil Elmalar" as an Inter-Genre-Al Novel</i> Barış Berhem ACAR	958-974
<b>Rübâb-ı Şikeste'de Sabah İzlenimleri</b> <i>Morning Impressions at Rübâb-ı Şikeste</i> Seher ERDOĞAN ÇELTİK	975-998
<b>Mehmet Âkif Ersoy'un Gurbetten Seslenen Mektupları</b> <i>Letters Written by Mehmet Akif Ersoy from Foreign Lands</i> Öznur ÖZDARICI	999-1014
<b>Moralzade Vassaf Kadri'nin Biyografisine Katkılar</b> <i>Contributions to Moralzade Vassaf Kadri's Biography</i> Merve AKBAŞ	1015-1032



---

**Kazak Destanlarının Sınıflandırılmasında Tarihî Destanlar Meselesi**

*The Issue of Historical Epics in The Classification of Kazakh Epics*

1033-1048

Zeynep ASLAN

---

**Günümüzde Halk Hikâyeleri ile Türküli Aşk Hikâyelerinin İcra ve Dokusundaki Değişmeler**

*Changes in the Execution and Texture of Folk Stories and Folk Love Stories Today*

1049-1063

Ali DOĞANER, Zeynep TÜRKERİ

---

**Kazak Destanlarında Kurtarıcı Tipi**

*The “Savior” in Kazakh Epics*

1064-1078

Derya ÖZCAN GÜLER, Mustafa USTA

---

**KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW**

---

**Bir Kitabın Gayriresmi Tanıtımı: *Muhammed, Ferruḥ u Hüümâ (Ferruḥnâme)***

*Informal Introduction of a Book: Muhammed, Ferruḥ u Hüümâ (Ferruḥnâme)*

1079-1086

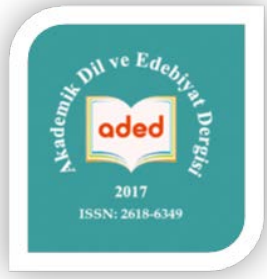
İ. Hakkı AKSOYAK

---

**YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE ETİK KURALLAR**

1087-1101

---



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Ahmet KARTAL**

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi  
Üniversitesi  
ahmetkartal38@gmail.com

**Saniye ERASLAN**

Araş. Gör., Eskişehir Osmangazi  
Üniversitesi  
saniyeeraslan.se@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-8563-1589>  
<https://orcid.org/0000-0002-0687-0707>

## **Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça Kasideleri-I**

*Persian Qasidas of Alî Şîr Nevâyî-I*

### **Araştırma Makalesi/Research Article**

Geliş Tarihi/Received: 30.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### **Atıf/Citation**

Kartal, A. ve Eraslan, S. (2022). Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça Kasideleri-I. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 415-436. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151337>

Kartal, A. & Eraslan, S. (2022). Persian Qasidas of Alî Şîr Nevâyî-I. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 415-436. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151337>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Alî Şîr Nevâyî, sadece Çağatay sahasına değil, bütün bir Türk edebiyatına etki eden önemli şahsiyetlerden biridir. Farsçanın edebî dil olduğu bir dönemde, eserlerini şuurlu olarak Türkçe kaleme alan ve Çağatay Türkçesinin edebî bir hüviyet kazanmasına büyük katkı sağlayan Nevâyî, dîvân tertip edecek kadar Farsçaya da hâkimdir. Nevâyî'nin Farsça Dîvânı; gazel, müseddes, terkîb-bend, rübâ'î, kıt'a, tarih, lugaz, muammâ ve müfredler ile "Sitte-i Zarûriyye" isimli kasidelerden ve Molla Câmî için yazılan mersiyeden oluşmaktadır. Ayrıca Nevâyî'nin Türkiye'deki Farsça dîvânlarının yazma nüshalarında bulunmayan ve "Fusûl-i Erba'a" başlığını taşıyan dört kasidesi daha mevcuttur. Fusûl-i Erba'a; "Seretân", "Hazân", "Bahâr" ve "Dey" başlıklarıyla mevsimlerden söz eden dört ayrı kasideden oluşup Sultan Hüseyin-i Baykara övgüsünde kaleme alınmıştır. Nevâyî'nin kasidelerinin Türkçe tercümelerini ihtiva edecek olan ve tefrika hâlinde yayımlanması düşünülen bu çalışmaların ilkinde; Nevâyî'nin Türkçe ve Farsça eserler verme hüviyetine değinilmiş, akabinde "Sitte-i Zarûriyye" ve "Fusûl-i Erba'a"da yer alan kasideler kısaca tanıtılmış ve sonunda da "Seretân" başlıklı kasidenin Türkçe tercümesine yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Nevâyî, Farsça Dîvân, kaside, Fusûl-i Erba'a, Seretân.

## Abstract

*Alî Şîr Nevâyî's influence over both Chagatai literature and Turkic literature as a whole is indisputable. He consciously composed his works in the Chatagai language at a time when people predominantly wrote in Persian – thereby contributing immensely to his literary identity. That said, he also had mastery of Persian as well – enough to enable him to pen an entire diwan in it. That book is peppered with a whole host of poetic genres – namely gazel, müseddes, terkîb-bend, rübâ'î, kıt'a, tarih, lugaz, muammâ, and müfredler, alongside a multi-qaside mersiye or elegy titled "Sitte-i Zarûriyye," which he dedicated to Molla Câmî. On that note, four extra quasides not found in the original manuscript exist here in Turkey. Collectively referred to as "Fusûl-i Erba'a" and written as an ode to Sultan Hüseyin-i Baykara, each one is themed after each of the four seasons – "Seretân," "Hazân," "Bahâr," and "Dey." In this study, we shall explore Nevâyî's Turkic and Persian literary career, briefly introduce our readers both to "Sitte-i Zarûriyye" and to "Fusûl-i Erba'a," and offer a Modern Turkish translation of "Seretân" – the latter in the hope that other translations will follow and be published for future reference as well.*

**Keywords:** Nevâyî, Persian Diwan, qasides, Fusûl-i Erba'a, Seretân.

## Giriş

Çağatay Türkçesinin edebî bir hüviyet kazanmasında önemli bir konuma sahip olan Ali Şîr Nevâyî, Türk edebiyatının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir. O, yazmış olduğu Türkçe ve Farsça manzum ve mensur eserlerle Türk ve Fars edebiyatında önemli bir yer edinmiş ve tesir oluşturmuştur. Âlim, şair ve devlet adamı kimliğiyle dikkat çeken Nevâyî, hiçbir anını boş geçirmeyip hayatı boyunca kendini yetiştirmekle meşgul olmuş; bu fânî âlemde ismini bâkî kılıp yaşatacak eserler yazmaya, güzel ve akıcı şiirler söylemeye gayret göstermiştir (Sâm Mîrzâ, 1346, s. 336; Kartal, 2003, s. 147). Nevâyî, fitraten her ne kadar Farsça ve Türkçe şiir söyleme kabiliyetine sahip olsa da, o daha ziyade kendi anadiline yönelip Türkçe şiirler yazmıştır (Câmî, 1371, s. 108). Nitekim Sâm Mîrzâ onun Türkçe şiirlerinin çok meşhur ve yaygın olduğuna dikkat çekmektedir (1346, s. 337). Devletşâh'ın ifadesiyle; Türkçede üstat, Farsçada ise fazilet sahibi (Devletşâh, 1901, s. 495) olan, Muhammed-i Kazvî'nin değerlendirmesiyle de; kimsenin ondan daha iyi Türkçe şiir söyleyemediği ve nazım ile nesir incisini delemeyişi bir yetkinliğe sahip olan (Nevâyî, 1323, s. 358) Nevâyî, Farsça divânında yer alan bir kıt'ada hem her iki dilde şiirleri olduğunu hem de bu şiirlerin hüviyetini şu şekilde dile getirmiştir (Nevâyî, 1342, s. 212; 1375, s. 327):

معنی شیرین و رنگینم به ترکی بی حد است  
 فارسی هم لعل و درهای ثمین گر بنگری  
 گوینا در راست بازار سخن بگشوده ام  
 یکطرف دکان قنادی و یکسو زرگری  
 زین دکانها هر گدا کالا کجا داند خرید  
 زانکه باشند اغنیا این نقدها را مشتری

Renkli ve güzel mânâlı Türkçe sözlerim sayısızdır. Farsçada da inci ve la'l gibi değerli sözlerimi görürsün.

Sanki doğruluk pazarında söze başlayıp bir tarafı şekerci diğer tarafı da sarraf olan dükkân açtım.

Her gedâ, satın alınacak malın bu dükkânlardan hangisinde olduğunu bilir. Bundan dolayı zenginler bu mallara müşteri olurlar.

Nevâyî'nin şiir söylemedeki başarı ve yetkinliğine dikkat çeken, güzel eserleri okuma ve çeşitli rivayetleri dinlemeye olan ilgi ve temayülüne vurgu yapan Devletşâh da yazdığı ve *Tezkiretü's-şu'arâ*'sında yer verdiği bir Türkçe-Farsça mülemma şiirinde, onun her iki dilde söylemiş olduğu şiirlerinin kudretini şu şekilde ifade etmiştir (Devletşâh, 1901, s. 495; Kartal, 2003, s. 148):

ترکی سین گوروب قیلورلار ایردی ترک و توبه هم  
 1 گر تیرک بولسالار ایردی لطفی برلن کردری  
 با وجود فارسی در جنب شعر کاملش  
 چیست اشعار ظهیر و کیست باری انوری

Lutfi ve Kerderî eğer onun Türkçe şiirlerini görselerdi, şiir söylemeyi terk edip (şiire) tövbe ederlerdi.

Onun mükemmel Farsça şiirleri yanında **Zahîr**'in şiirleri nedir, **Enverî** kimdir?

Fahrî-i Herâtî ise, *Ravzatu's-selâtin* isimli tezkiresinde Nevâyî'nin Farsça şiirlerinin tıpkı Türkçe şiirleri gibi "hûb (: güzel)" olduğuna vurgu yapmıştır (Fahrî-i Herâtî, 1968, s. 93).

Sultan Bâbü'r de şiirden anlayan ve hüner sahibi olan kişileri, fitratının gereği olarak daima himâye etmiş, desteklemiş ve onlara çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. O, büyük emir Alî Şîr Nevâyî'nin söylemiş olduğu Türkçe ve Farsça şiirleri ile *Münşeât*'ını büyük bir zevkle okumuş ve mütalaa etmiştir. Hatta onun şiir söyleme becerisine ve şiirlerinin hoş ve güzel oluşuna hayran kalmış ve onun yaptırılmış olduğu hayrattan gerektiğinde istifade etmiş ve onu her daim hayır dualarla anmıştır (Devletşâh, 1901, s. 496).

Devletşâh'a göre onun en önemli uğraşı hem Türkçe hem de Farsça şiirler inşad etmek ve muamma söyleyip çözmektir. Onun kısa sürede sahip olduğu yetkinlik ve birikimden hareketle söylemiş olduğu bu şiirleri, insanlar büyük bir zevkle okumakta ve kulaklarına süs yapmaktaydılar (Devletşâh, 1901, s. 496-497). Ancak o, aşağıdaki şiirinden de anlaşılacağı gibi sahip olduğu bu hüviyetine rağmen tam bir tevazu sergilemektedir (Nevâyî, 1342, s. 212; 1375, s. 327):

تتبع کردن فانی در اشعار  
 نه از دعوی و نی از خود نمایی است  
 چو ارباب سخن صاحبدلانند  
 مرادش از در دلها گدایی است

Fânî şiir yazarken<sup>2</sup>, şiirlerinde ne dava ne de kendini gösterme peşinde olmuştur.

Çünkü şâirler, gönül ehlidirler. Onların muradı da gönül kapısında dilenciliktir.

<sup>1</sup> Krş. Türkîsin körüp kılurlar irdi terk ü tevbe hem

Ger tirek bolsalar irdi Lutfi birlen Kerderî

<sup>2</sup> Bu şiirde geçen "tettebbu'-kerden" ifadesi; her ne kadar nazire nispetinde yazılan şiir olarak kabul edilse de aslında üzerinde etraflıca durulan, benzerinden daha iyisini yazma çabası içerisinde oluşturulup yazılan şiir demektir.

Nevâyî, Fars edebiyatının özellikle Mollâ Câmî ile zirveye ulaştığı bir dönemde, Türkçe ile de yüksek ve gelişmiş bir edebiyatın oluşturulabileceğini düşünmüş; hatta Türkçenin birçok yönden Farsçadan daha üstün olduğunu savunmuş; manzum ve mensur Türkçe birçok eser kaleme almıştır (Kartal, 2003, s. 148). Bu eserler şunlardır:

**Dîvânlar:** *Bedâyi'ü'l-bidâye, Nevâdirü'n-nihâye, Hazâyinü'l-me'ânî (Garâyibü's-sıgar, Nevâdirü'ş-şebâb, Bedâyi'ü'l-vasat, Fevâyidü'l-kiber).*

**Mesnevîler [Hamse]:** *Hayretü'l-ibrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i Seyyâre, Sedd-i İskenderî.*

**Tezkireler:** *Mecâlisü'n-nefâyis, Nesâyimü'l-mahabbe min-Şemâyimi'l-fütüvve.*

**Dil ve Edebiyat Eserleri:** *Mîzânü'l-evzân, Muhâkemetü'l-lugateyn.*

**Dînî-Ahlâkî Eserler:** *Münâcât, Çihil-hadîs, Nazmu'l-cevâhir, Lisânu't-tayr, Sîrâcü'l-müslimîn, Mahbûbu'l-kulûb.*

**Târihî Eserler:** *Zübdetü't-tevârih (Târih-i Enbiyâ vü Hükemâ, Târih-i Mülûk-i Acem).*

**Biyografik Eserler:** *Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdşîr, Hamsetü'l-mütehayyirîn, Hâlât-ı Pehlevân Muhammed.*

**Belgeler:** *Vakfiyye, Münşe'ât.*

Alî Şîr Nevâyî'nin, yukarıda belirtilen ve Türkçe kaleme alınan manzum ve mensur eserlerinden başka, Farsça şiirlerinden oluşan bir *Dîvân*'ı, muammâ ilminden bahseden Farsça *Risâle-i Müfredât [Der-Fenn-i Müfredât]*'ı ve Farsça mektuplarından meydana gelen *Münşeât*'ı da bulunmaktadır. Özellikle oluşturmuş olduğu *Farsça Dîvân*'ı ve *Farsça Münşeât*'ı ile telif ettiği *Mecâlisü'n-nefâyis* adlı tezkiresiyle İran edebiyatında önemli bir konuma sahiptir. Kendisinden bahseden birçok klasik kaynakta zikredildiği ve şiirlerinde de müşahede edildiği gibi o, Türkçe şiirlerinde Nevâyî, Farsça şiirlerinde ise Fânî<sup>3</sup> mahlasını kullanmıştır.

Alî Şîr Nevâyî'nin *Farsça Dîvân*'ının üç ayrı baskısı yapılmıştır: Bunlardan ilki, 1342 ve 1375 tarihlerinde Tahran'da iki defa yayımlanan Rükneddîn Humâyûnferruh neşridir<sup>4</sup>. Bu neşire göre *Dîvân*; “gazeliyyât (: gazeller)”, “mukatta'ât (: kıt'alar)”, “müfredât (: müfretler)”, “rübâ'ıyyât (: rübâ'iler) ve “mu'ammeyât (muammâlar)”

<sup>3</sup> Hayyâmpûr, Nevâyî'nin Farsça şiirlerinde kullandığı mahlasını sehven “Fenâyî” şeklinde vermiştir (Hayyâmpûr, 1368, C. II, s. 952).

<sup>4</sup> **Birinci Baskı:** Alî Şîr Nevâyî. (1342). *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâ'î «Fânî»*, (be-sa'y u ihtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, Ez-İntişârât-i Kitâb-hâne-i İbn-i Sinâ. **İkinci Baskı:** Alî Şîr Nevâyî. (1375). *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâ'î «Fânî»*, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, İntişârât-i Esâtîr.

bölümlerinden oluşmaktadır. Bu divân neşrinde kaside ve mesnevi nazım şekilleriyle yazılmış herhangi bir şiir görülmektedir.

*Farsça Divân*'ın ikinci baskısı, Abbâs Restâhîz-i Sâncâreki tarafından 1395 tarihinde Kâbil'de gerçekleştirilmiştir<sup>5</sup>. Bu baskı ise “kasâyid (: kasideler)”, “gazeliyyât (: gazeller)”, “terkîb-bend ve müseddes”, “Mersiye-i Hazret-i Mahdûm Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî”, “mukatta’ât (: kıt’alar)”, “mâdde-i târihhâ (: tarihler)”, “rübâ’iyyât (: rübâ’iler)”, “lügazhâ (: lügazlar)”, “mu’ammeyât-i rübâ’î”, “mu’ammeyât-i tek-beyt”, “peyvesthâ (: tahmis)”, “kita’ât (: kıt’alar)”, “mesnevî” ve “mülhakât (: ekler)” bölümlerinden meydana gelmektedir.<sup>6</sup>

Farsça Divân'ın üçüncü baskısı ise 1965 yılında Taşkent'te Hamid Süleyman tarafından yayımlanmıştır. Divânın metni; S. Rafiddinov ve Hacımurad Tacıbayev gibi isimlerin yer aldığı araştırmacılar tarafından Taşkent'te *Mükemmel Eserler Toplamının* 18-20. ciltlerinde 2002-2003 yıllarında gözden geçirilerek yeniden neşredilmiştir. Kiril harfleriyle yapılan bu neşirde, her şiirden sonra Özbek Türkçesine yapılan tercüme de yer almaktadır. 18-19. ciltler “gazelhâ (: gazeller)”; 20.cilt ise “müseddes”, “mukatta’ât (: kıt’alar)”, “rübâ’iyyât (: rübâ’iler)”, târihhâ (: tarihler)”, “mu’ammeyât (muammâlar)”, “lügazhâ (: lügazlar)”, “kasâyid (: kasideler)” ve “mersiye”den oluşmaktadır. Bu neşrin 20. cildinde kasidelerden önce, Nevâyî'nin bu divân için yazdığı Farsça dîbâce de yer almaktadır.

Kâbil ve Taşkent baskılarında, Tahran neşrinde bulunmayan 10 kaside ve başka nazım şekillerinde yazılmış şiirler yer almaktadır. Bu da Kâbil ve Taşkent baskılarının, Tahran baskısından daha hacimli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Nevâyî'nin hem Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 3850 (Ateş, 1968, s. 454-55; Levend, 1966, s. VII-VIII) hem de Türk-İslâm Müzesi Nu. 1952'de (Levend, 1966, s. VII-VIII) kayıtlı Farsça Divân nüshalarında yer alan manzum-mensur karışık dîbâce, Kâbil ve Tahran baskılarında bulunmayıp sadece Taşkent neşrinde yer almaktadır.

### Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça Kasideleri

Nevâyî iki beyitlik bir nazm ile başlayan ve üç buçuk sayfa tutan “dîbâce”de, dostu ve mürşidi Abdurrahmân-ı Câmî'nin, kendisinden yönünü nesirde “vâdî-i Türki”den “savb-ı Fârsî”ye, nazımda ise “edâ-yı Türkâne”den cânib-i lügat-i Fûrs’e çevirmesini istediğini; ayrıca Hüseyin-i Baykara'nın da kendisine aynı şeyi emrettiğini belirttikten sonra, 902/1496-97 yılında bazı kasideler yazdığını ve böylece Divânın oluştuğunu belirtmiştir (Ateş, 1968, s. 454-55; Levend, 1966, s. 219; Rafiddinov vd.,

<sup>5</sup> Alî Şîr Nevâyî. (1395). *Divân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâyî «Fânî»*, (be-tashih-i Seyyid Abbâs Restâhîz-i Sâncâreki), Çâp-i evvel, İntişârât-i Emîrî.

<sup>6</sup> Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça Divânının metni, İranlılar tarafından dijital ortamda da oluşturulmuş olup <https://ganjoor.net/fani> adresinden divâna erişmek mümkündür.

2003, s. 166). Bu “dîbâce”den sonra “cihât-ı sitte”ye uygun olarak altı tane kaside yer almaktadır. Bu kasideler sırayla şunlardır<sup>7</sup>:

**Rûhu'l-kuds:** “Tevhîd” konulu bu kaside toplam 132 beyittir<sup>8</sup> (Nevâyî, 1395, s. 4-9; Rafiddinov vd., 2003, s. 171-178). Reşîdüddîn Vatvat, Hakanî'yi övmek için 31 beyitlik bir kaside kaleme alıp ona göndermiş; Hakanî de ona cevap olarak 46 beyitten oluşan bir kaside yazmıştır. Nevâyî'nin bu kasidesi, Hâkânî'nin kasidesine nazire olarak söylenmiştir (Hakanî, 1379, s. 21-23; Nevâyî, 1395, s. 75 [mukaddime]). Nevâyî, *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde bu kasidesi hakkında şöyle söylemektedir: “...Rûhu'l-kuds kaşîdesin bülend-âvâze kılıp min ki qudsiler rûhın andın tâze kılıp min. Ve maṭlaı bu durur kim<sup>9</sup>

زهی بخامه قدرت مصور اشیا  
هزار نقش عجب هر زمان ازو پیدا (Nevâyî, 1996, s. 184).”

“Kudret kalemi ile eşyayı tasvir eden (Allah'a) övgüler olsun! Ondandır her an hayrete düşüren binlerce nakış oluşmakta.”

Nevâyî, “dîbâce”sinde, bu kasidesinin “tahmîd” hüviyetinde olduğunu, yani yüce yaratıcıyı anıp övdüğü ve hamdi konu aldığı için “Rûhu'l-kuds” adını verdiğini belirtmiştir (Rafiddinov vd., 2003, s. 167-170).

**Aynü'l-hayât:** Na't-ı Nebevî konulu bu kaside toplam 106 beyittir<sup>10</sup> (Nevâyî, 1395, s. 10-14; Rafiddinov vd., 2003, s. 189-195). Nevâyî, *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde bu kasidesi hakkında şöyle demektedir: “*Aynu'l-hayât kaşîdesi zülâlin yitkürüp min ki gâflet ehlining ölüg bedenleriga cân ki virüpmîn. Ve maṭlaı bu durur kim manzum*<sup>11</sup>

حاجیان شب چو شادروان سودا افکنند  
جلوه در خیل بتان ماه سیما افکنند (Nevâyî, 1996, s. 184).”

“Gece hâcipleri, siyah çadırlarını kurduklarında, ay yüzlü güzeller topluluğuna cilve ederler.”

Nevâyî, “dîbâce”sinde; “reşh-i zülâl-i na't-i nebevî (:Hz. Peygamber'in na'tı zülalinden katreler)” ve “feyz-i ser-çeşme-i medh-i Mustafavî (: Hz. Muhammed'in övgüsünün ser-çeşmesinden feyizler)” ihtiva edip bunları sızdırıp damlatan bu

<sup>7</sup> Nevâyî'nin “cihât-ı sitte” olarak anılan kasideleri hakkında bilgi verilirken (Kartal, 2003, s. 150-153)'ten istifade edilmiştir.

<sup>8</sup> Ağâh Sırrı Levend, bu kasidenin 130 beyit olduğunu belirtmektedir (Levend, 1966, s. 220).

<sup>9</sup> Krş. “...Rûhu'l-kuds kasidesini haykırıp kutluların ruhunu onunla tazeledim. Matlaı budur...” (Nevâyî, 1996, s. 218-19).

<sup>10</sup> Ağâh Sırrı Levend, bu kasidenin 150 beyit olduğunu belirtmektedir (Levend, 1966, s. 220).

<sup>11</sup> Krş. “Aynu'l-hayât kasidesinin soğuk suyunu ulaştırıp gâflet ehlinin ölü bedenlerine can giydirdim. Matlaı budur: (Nevâyî, 1996, s. 219).”



kasidesine “Aynü’l-hayât” ismini verdiğini ifade etmiştir (Rafiddinov vd., 2003, s. 167-170).

**Tuhfetü’l-efkâr:** Bu kaside, Türkî-i Hindistânî/Hindistanlı Türk diye tanınan Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin meşhur kasidesi *Deryâ-yı Ebrâr*’a nazire olarak kaleme alınmıştır. *Deryâ-yı Ebrâr*, *Bahrü’l-ebrâr* diye de anılmaktadır (Devletşâh, 1901, s. 497; Şiblî-i Nu’mânî, 1368, C. II, s. 123). Nevâyî, didaktik ve ahlaki hüviyete sahip olan bu kaside ile ilgili olarak Hüsrev-i Dihlevî’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “*Bolğay ki yüz ming beytdin artuğ dîvânlarınm gâzelîyyâtı ve kaçâyid ü meşnevîlerim ebyâtı, eger âlem şahîfesidin yoyulsa ve devrân şahîfesidin mahv bolsa ve bu kaçâide kalsa ki anda ma’nâ istîfâsı vâfidür. Bu fen ehliğa mining fazâyilim delîliğâ kâfidür*”<sup>12</sup> (Nevâyî, 1996, s. 182).

Mollâ Câmî, Hüsrev-i Dihlevî’nin *Deryâ-yı Ebrâr* isimli kasidesine 100 beyitten oluşan bir nazire yazmış ve adını *Lüccetü’l-esrâr* koymuştur (Câmî trhs., s. 20-24 [Kasîdehâ]). Nevâyî bu iki kaside hakkında şunları söylemektedir: “...*eger ol deryâ-yı ebrârdır, bu ebr-i bahârdır ki mertebede andın bülendirâğ ve behrede andın fâyide-mendrakdûr ki anıng üstige sâye salurğa yayıla alur ve başığa dürr-efşânlık dağı kıla alur.*”<sup>13</sup> (Nevâyî, 1996, s. 182).

Nevâyî, daha sonra belirtilen bu iki kasideye bir nazire yazmış ve 99 beyitten (Nevâyî, 1395, s. 14-22; Rafiddinov vd., 2003, s. 204-210) oluşan kasidesine *Tuhfetü’l-efkâr* ismini vermiştir. Nevâyî kendi kasidesi hakkında ise şöyle demektedir: “*Fakîr ikkelesi buzurg-vâr-ı refî-mikdârğa niyâz-mendlık ve gedâlık yüzidin tetebbu’ kılıp min ve atın tûhfetu’l-efkâr dip min. Ve maṭla’ı budur kim beyt*

آتشین لعلی که تاج خسروانرا زیورست  
اخگری بهر خیال خام پختن در سرست

“Padişahların tacını süsleyen ateş renkli la’l, ham olan hayâli pişirmek için baş üstünde bir kordur.”

*Ve köp ma’nâ-engiz ibârât ve ta’miye-âmiz işârât izâfe kılıp min ki bu fen ehlining mâhirleri müsellemler tutupturlar ve her kişige bu bâbda tereddüd bolsa, Hazret-i Maḥdümî nürenning Bahâristân atlığ kitâbın kim anı bahâristân-ı hayât ve nigâristân-ı necât dise bolur, bu maṭla’ı bitipdürler ve istişâd yüzidin ta’rifin itipdürler ki bu menşür-ı devlet sipîhr tâkığa asılsa yiri bar. Ve bu tuğrâ-yı sa’âdetni Müşterî boynığa*

<sup>12</sup> Krş. “*Ola ki yüz bin beyitten fazla olan dîvânlarımın, gazel, kaside ve mesnevilerimin beyitleri, âlem sayfasından silinse ve devran sayfasından yok olsa, derin mânâları içine almada yeterli olan bu kaside kalsa, bu fen ehline faziletlerimin delili için kâfidir*” (Nevâyî, 1996, s. 217).

<sup>13</sup> Krş.: “*Eğer ilk söylenen [Deryâ-yı Ebrâr] iyilerin denizi ise, bu bahar bulutudur; mertebede ondan daha yüksek ve nasipte ondan daha faydalıdır. Çünkü onun üstüne gölge salmak için yayılabilir ve başına inci saçıcılık dahi yapabilir*” (Nevâyî, 1996, s. 217).

âvîze kılsa mûcib-i mubâhât u iftihârdur. Ol kitâbnı aldık ve bu mahalni tapıp nazar saldik ve bildik ki olça min tarîfde tahtır kılıp min, taşîr kılıp min.”<sup>14</sup> (Nevâyî, 1996, s. 183).

Nevâyî'nin en tanınan ve meşhur olan kasidesi *Tuhfetü'l-efkâr*, *Devletşâh Tezkiresi*'nde de bütünüyle geçmektedir (Devletşâh, 1901, s. 497-503). Câmî *Bahâristan*'da, *Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire olan *Tuhfetü'l-efkâr*'ın ince nüktelerle ve hoş, güzel hayallerle dolu olduğunu belirtir (Câmî, 1371, s. 108). Devletşâh, bu kasidenin *Bahrü'l-ebrâr*'a güzel ve akıcı bir nazire olduğunu söyledikten sonra, ona yazılan diğer bütün nazirelerden üstün olduğunu kaydeder (Devletşâh, 1901, s. 497). Yine Devletşâh, Hüsrev-i Dihlevî'nin *Bahrü'l-ebrâr*'ında birçok hakikat ve sırrı açıkladığını, bu kasidenin arifler tarafından takdir edildiğini ifade ettikten sonra, Nevâyî'nin de bu manzumesinde mânânın hakkını verdiğini, şairlikte kendine özel hayaller ile mânâları dile getirmede kusur göstermediğini söylemiş ve şu beyti kaydetmiştir (Devletşâh, 1901, s. 503):

این هست جوابی نه کم از گفته خسرو  
بل کین دو سخن خوبتر از یکدگر افتاد

Bu nazire Husrev'in söylediğinden aşağı değildir. Belki bu iki şiir, birbirinden daha güzel olmuştur.

Muhammed-i Kazvînî *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi*'nde (Nevâyî, 1323, s. 358), Sâm Mîrzâ ise *Tuhfe-i Sâmî*'sinde (Sâm Mîrzâ, 1346, s. 337) bu kasidenin *Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire olduğunu ifade ettikten sonra, matla beytini vermişlerdir. Nevâyî de “dîbâce”sinde; bu kasidesinin Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin “Bahrü'l-ebrâr”ı tarzında olması, Kutbu'l-enâm Molla Câmî'nin “Tuhfe-i Nisâr”ının üslubunu ihtiva etmesi ve fikir dilini yansıtmamasından dolayı “Tuhfetü'l-efkâr” şeklinde isimlendirdiğini söylemektedir (Rafiddinov vd., 2003, s. 167-170).

**Kûtu'l-kulûb:** Nevâyî'nin kavlince “mevâız-ı sûd-mend (: yararlı öğütler)” ve “nasâyih-ı dil-pesend (: gönle hoş gelen nasihatler)”i ihtiva eden bu kaside (Levend, 1966, s. 219), 120 beyit<sup>15</sup> olup (Nevâyî, 1395, s. 22-27; Rafiddinov vd., 2003, s. 233-240) Enverî'nin Ebü'l-feth Tâhir methinde söylediği 70 beyitten oluşan kasidesine (Enverî, 1372, C. I, s. 41-45) naziredir. Nevâyî bu kasidesi hakkında şöyle söyler:

<sup>14</sup> Krş. “Ben fakir, her iki muhterem büyüğe niyaz ederek ve kimsesiz olduğumdan iyice araştırıp yazdım ve adına *Tuhfetü'l-efkâr* dedim. Matla'ı budur. (Buna) pek çok mânâ yağdıran ibareler ve gizlilikle karışık işaretler kattım ki, bu fen ehlinin mâhirleri de tasdik etmiştir. Her hangi bir kimsenin bu konuda tereddüdü olursa, Hazret-i Mahdûmî'nin hayat baharistanı ve kurtuluş nigaristanı denmeğe lâyük Bahâristân adlı kitabında bu matlaı yazıp delil olarak sürmek için açıklamasını yapmışlardır. Bu devlet fermanı gök takına asılsa yeri var ve bu saadet tuğrası Müşteri yıldızının boyununa sallandırılrsa, öğünme ve iftihar vesilesidir. O kitabı al ve bu yeri bulup bak ve benim onca tarifi için yazdıklarımında noksan kaldığımı anla!” (Nevâyî, 1996, s. 217-18).

<sup>15</sup> Agâh Sırrı Levend, bu kasidenin 118 beyit olduğunu belirtmektedir (Levend, 1966, s. 221).

“...*Kûtu’l-kulûb kaşidesin ki kilkim şebt itipdür. Haqîkat yolıda zaflık köngüllerge ol kûtdın kuvvet yitipdür. Ve maţla’ı budur kim beyt*

جهان که مرحله تنگ شاهراه فناست  
درو مجوی اقامت که راه شاه و گداست<sup>16</sup>... (Nevâyî, 1996, s. 184)”

*Cihan, yokluk bulvarının dar bir merhalesidir. Onda ikamet etmeyi isteme, çünkü orası şahın ve dilencinin yoludur.*

Bu kasideyi Nevâyî, “dîbâce”sinden anlaşıldığına göre; ihtiva ettiği yararlı öğütler ve gönle hoş gelen nasihatlerin gönül ehli kişilere fetih ve zafer sermayesi, riyazet ehline de ruhî gıda olması sebebiyle “Kûtu’l-kulûb” diye adlandırmıştır (Rafiddinov vd., 2003, s. 167-170).

**Minhâcü’n-necât:** Kasidenin adı “dîbâce” ve “manzumenin başında” *Tuhfetü’n-necât* olarak geçtiği hâlde Nevâyî kasidesinde ismini *Minhâcü’n-necât* olarak vermektedir (Levend, 1966, s. 222; Rafiddinov vd., 2003, s. 165-167). Bu kaside, Sultan Hüseyin-i Baykara övgüsünde olup Hakanî’nin “tahkîk”, “mev’ıza” ve “hikmet” konulu, İmâm Nâsiruddîn İbrâhîm için yazılan 89 beyitlik mersiyesine (Hakanî, 1373, s. 410-15) naziredir. 138 beyitten oluşan (Nevâyî, 1395, s. 27-33; Rafiddinov vd., 2003, s. 248-256) bu kaside için Nevâyî şunları demektedir: “...*Minhâcü’n-necât kaşideside hidâyet tarîkîn tüzüp min. Ve zalâlet ehliğa necât şeh-râhın körgüzüp min. Ve maţla’ı budur kim beyt*

زهی از شمع رویت چشم مردم گشته نورانی  
جهانرا مردم چشم آمدی از عین انسانی<sup>17</sup> (Nevâyî, 1996, s. 184).

*Aman ne güzel, yüz mumundan/yüzünün aydınlığından halkın gözü aydınlanmıştır. İnsansın, ama dünyanın gözbebeği oldun.*

Sultan Hüseyin-i Baykara övgüsünde olan bu kasidesine “Tuhfetü’n-necât” ismini vermesinin sebebini Nevâyî, “dîbâcesi”nde; onun başısladığı ihsan ve nimetlerine şükretmenin gerekliliğinin ebedî saadeti gerekli kılması ve devletine dua etmenin de ebedî kurtuluşu sebep olmasına bağlamıştır.

**Nesîmü’l-huld:** Bu kaside 129 beyit<sup>18</sup> (Nevâyî, 1395, s. 33-44; Rafiddinov vd., 2003, s. 268-275) olup Hakanî<sup>19</sup> (Hakanî, 1373, s. 209-15) ile Câmî<sup>20</sup> (Câmî, trhs., s.

<sup>16</sup> Krş.: “... Kendi kalemimden çıkan Kûtu’l-kulûb kasidesiyle hakikat yolunda gönüllere o yaşatacak gıdadan kuvvet ulaştırmıştır. *Matla’ı budur*” (Nevâyî, 1996, s. 218).

<sup>17</sup> Krş.: “*Minhâcü’n-necât kasidesinde hidayet yolunu düzdüm ve dalâlet ehline asıl kurtuluş yolunu gösterdim. Matla’ı budur: Beyit.*” (Nevâyî, 1996, s. 219).

<sup>18</sup> Ağâh Sırrı Levend, bu kasidenin 128 beyit olduğunu belirtmektedir (Levend, 1966, s. 222).

<sup>19</sup> Hakanî’nin bu kasidesi “Kaside-i Mir’âtu’s-safâ der-Hikmet u Tekmil-i Nefs” başlığında olup 115 beyitten oluşmaktadır.

49-55 [Kasidehâ])'nin kasidelerine naziredir. Nitekim Nevâyî bu kasidesi hakkında şunları söylemektedir: "...*Mîr Hüsrevning Mir'atu's-şafâ atlık kaşidesiğa kim Hâllâku'l-ma'ânî Hâkânî-i Şîrvânî tetebbu' kılıpdur...ve Hâzret-i Maḥdümü nüren anıng cevâbıda Cilâu'r-rûḥ atlk kaşideni dipdürler...ve fakîr hem Nesîmü'l-huld kaşidesin ikkelesi buzurg-vârğa tetebbu' kılıp min. Ve maṭlaı bu durur kim beyt*

معلم عشق و پیر عقل شد طفل دبستانش  
فلک دان بهر تأدیب وی اینک چرخ گردانش

Öğretmen aşk(tır) ve onun okulunun öğrencisi akıl piridir. Şimdi feleği, ona edep ve terbiye öğretmek için dönen çarh olarak bil.

*Bu kaşidede daḥı köp ma'ânî gevheri derc ve ömr naḫdı harc bolupdur.*"<sup>21</sup> (Nevâyî, 1996, s. 183-84).

Nevâyî, *Muhâkemetü'l-lugateyn* isimli eserinde "Sitte-i Zarûriyye" adını verdiği bu altı kasidesinin hususiyeti hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "*Bu altı kaşide ḥamd u naṭ ve şenâ vü mev'izatdur ve ehl-i tasavvuf u ḥaḫîḫat tili bile marifet*"<sup>22</sup> (Nevâyî, 1996, s.184). Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Nevâyî'nin bu kasideleri konu itibariyle "tevhid", "naat" ve "mevize (: öğüt)" olup, hakikat ehlinin diliyle kişiye hem kendini hem de Rabbini bildirecek mahiyettedir.

"Sitte-i Zarûriyye" olarak isimlendirilen bu kasidelerin sonunda, Nevâyî'nin her kasidenin ismini vermesi dikkat çekmektedir. Meselâ *Tuhfetü'l-efkâr*'ın sonuna doğru kasidenin adı şu beyitte verilmiştir (Nevâyî, 1395, s. 22):

تحفة الافکار اگر نامش نهم نبود عجب  
تحفه نردت چون ز بحر فکرتم این گوهرست

Eğer (bu kasidenin) adını *Tuhfetü'l-efkâr* koyarsam şaşılmamalı. Çünkü bu, senin nezdinde fikir denizinden sunulmuş inci gibi bir hediyedir.

Nevâyî'nin bazen kasideyi yazdığı gün ve ayı da belirttiği görülmektedir. Nitekim *Tuhfetü'l-efkâr*'ın yazılma tarihi şu şekilde kaydedilmiştir (Nevâyî, 1395, s. 22):

<sup>20</sup> Câmî'nin bu kasidesi "Cevâbest İn Cilâ'u'r-rûḥ Hakanî vu Husrev-râ" başlığında olup 131 beyitten oluşmaktadır.

<sup>21</sup> Krş.: "*Mîr Husrev'in Mir'ātu's-şafâ adlı kasidesine, mânâ yaratıcısı Hakanî-i Şîrvânî derinlemesine bir inceleme yapmıştır...Hazret-i Maḥdümü, onun karşılığı olarak Cilâ'u'r-rûḥ adlı kasideyi söylemişlerdir...ve ben fakir de her iki muhterem için Nesîmü'l-huld kasidesini tetebbu ettim. Maṭlaı budur: ....Bu kasidede dahi pek çok mânâ cevheri derc ve ömür bedeli harc olmuştur.*" (Nevâyî, 1996, s. 218).

<sup>22</sup> Krş.: "*Bu altı kaside ḥamd u naat, sena ve mev'izedir ve tasavvuf ve hakikat ehlinin dili ile kişinin kendini ve rabbini bilmesidir.*" (Nevâyî, 1996, s. 219).

گشت يوم جامع شهر رجب تاريخ آن  
طرفه تر کين ماه و روز اتمام او را مظهرست

Onun tarihi, “yevm-i câmi’-i şehri Receb [Recep ayının câmi’ (toplanma, Cuma) günü]” oldu. Daha ilginç ise onun tamamlanmasının bu gün ve ayda mazhar olmasıdır.

Nevâyî’nin “Sitte-i Zarûriyye” olarak isimlendirilen bu kasidelerinin dışında “Fusûl-i Erba’a” başlığını taşıyan dört kasidesi daha vardır. Nevâyî, “Seretân” (Nevâyî, 1395, s. 45-57; Rafiddinov vd., 2003, s. 289-293), “Hazân” (Nevâyî, 1395, s. 48-49; Rafiddinov vd., 2003, s. 298-300), “Bahâr” (Nevâyî, 1395, s. 50-52; Rafiddinov vd., 2003, s. 302-306) ve “Dey” (Nevâyî, 1395, s. 52-55; Rafiddinov vd., 2003, s. 311-315) başlıklı olup Sultan Hüseyin-i Baykara övgüsünde kaleme alınan bu kasideleri hakkında *Muhâkemetü’l-lügatayn* isimli eserinde şunları söylemektedir: “*Zâhir şuarâsı tarîkıde hem tört kaşide ki Fusûl-ı erbağa mevsümdur. Ve andın tört faşl harâret ü burûdet ve ruṭubet ü yubûseti keyfiyyeti ma’lûm. Hâmem raqam kılpdur ki tört faşl hâşşiyeti eşeri dik rub-ı meskûnga yayılıpdur*”<sup>23</sup> (Nevâyî, 1996, s. 185). Nevâyî’nin bu sözlerinden “Fusûl-i Erba’a”nın dört mevsimle ilgili olduğu, dört mevsimin tesir, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk keyfiyetini ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

Bu kasidelerden bahar ile ilgili olan, Selmân-ı Sâvecî’nin bazen ayrı bir eser olarak tesadüf edilen, içinde bütün edebî sanatlar kullanılan ve vezir Gıyâsüddin Muhammed’e ithaf olunan “Kasîde-i Masnû’a”<sup>24</sup> (Ateş, 1968, s. 280-553) ya naziredir.

### Seretân Kasidesi

Tefrika olarak düşünülen bu çalışmada, Alî Şîr Nevâyî’nin “Sitte-i Zarûriyye” ve “Fusûl-i Erba’a” olarak isimlendirilen kasidelerinin tercümelerine yer verilecektir. Düşünülen bu tefrikaya ilk önce “Fusûl-i Erba’a”nın ilk kasidesi olan “Seretân”ın tercümesi yapılarak başlanmıştır. Daha sonra diğer kasidelerin tercümelerine yer verilecektir. Güneşin Seretân (Yengeç) burcuna girdiği dokuz Haziran, yazın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı Nevâyî, yaz mevsimiyle ilgili olan bu kasidesine “Seretân” adını vermiş olmalıdır. Sultan Hüseyin-i Baykara övgüsünde olan ve aruzun “mef’ûlü mefâ’lü mefâ’lü fe’ûlün” kalıbıyla kaleme alınan kaside, 71 beyitten oluşmaktadır.

<sup>23</sup> Krş.: “Dış dünyayı şiirleştiren şairler yolunda da Fusûl-i erba’a olarak tanınan dört kasidemde dört mevsimin sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk keyfiyeti bildirilmiştir. Yazdığım bu dört kaside, dört mevsimin tesirinin izi gibi dört bir yana yayılmıştır.” (Nevâyî, 1996, s. 219).

<sup>24</sup> Bu kaside Selmân-ı Sâvecî’nin divânında yoktur (Selmân-ı Sâvecî 1367).

فصول اربعه<sup>25</sup>

## Dört Mevsim

در مدح سلطان حسین میرزای بایقرا

## Sultân Hüseyin Mîrzâ Baykara Övgüsü Hakkında

سرطان

## Yaz Mevsimi

باز آتش خور ساخت سمندر سرطان را افروخت چو آتشکده گلزار جهان را	1. Güneşin ateşi, yaz mevsimini yine semendere benzetti. Cihanın gül bahçesini ateşe tapanların tapınağı gibi yaktı.
هم کرد عیان باد سموم آه حزین را هم ساخت بیان نار حجر سر نهان را	2. Hem sam yeli/çöl rüzgârı hazin ahını gözle görülür hâle getirdi hem de ayrılık ateşi gizli sırlarını açıkladı.
از شعله و دود سحر و شام جهان سوخت مریخ و زحل کی کند این نوع قران را	3. Seherin dumanı cihanın akşamını alevle yaktı. Bu durumda, Merih ve Zühâl, nasıl birbirine yakınlaşmasın.
خورشید بی شعبده بازی چو مشعبد از شوره و از طلق تر آراست دکان را	4. Güneş, sihirbaz gibi hokkabazlık yoluna girince, yeryüzünü çorak yerden aldığı daha temiz ve daha saf toprakla süsledi.
گلریز نگر هر طرف از خط شعاعش آتش بازی کرده همه سیرت و سان را	5. Güneşin ışınli hatlarından/huzmelerinden her tarafa saçılan (rengârenk) güllere bak. Sanki bütün alamet ve hareketleriyle ateşbazlık yapıyordu.
انجم قطرات قلعی آمده هر سو در طاس فلک تافته از خور ذوبان را	6. Yıldızlar, güneşten eriyen nesnelerin çoğaldığı gibi, feleğin kubbesinde her taraftan kalayın damlacıkları gibi görünüyordu.
در دود میسند از شرر کز دم فاسد گشتست عیان سرخچه اغضای دخان را	7. Fesatçının nefesinden ortaya çıkan kızılık, bizzat dumanın kendisi olduğu için dumanın içindeki kıvılcımlardan korkma!

<sup>25</sup> Bu tercüme yapılırken Sançâreki tarafından yapılan Kâbil baskısı esas alınmıştır (1395: 45-47). Gerektiğinde Taşkent baskısının hem metin hem de tercüme kısmından da istifade edilmiştir (Rafiddinov vd. 2003: 289-298).

زآتش نه زبانتست که از فرط حرارت کردست برون از دهن کوره زبان را	8. Dili olmayan/alevsiz ateş, hararetin çokluğundan demirci ocağının ağzından dilini dışarı (doğru) çıkarmaktadır.
بر خاک اگر پویه زند کس نتوان یافت از پاشنه یا خود سر انگشت نشان را	9. Eğer bir kişi toprağa sert bir şekilde basarsa, ayağının topuğundan ya da parmağının ucundan bir iz elde edilemezdi.
گویا کوره نار ته افتاده ز جایش و افکند به دور کره ارض مکان را	10. Sanki ateş ocağı, kendi yerinden ayrılmış ve yer kürenin etrafını mekân edinmiş.
گشتست هوا شعله به بین در حجر و طین خواهی نگری اخگر و خاکستر آن را	11. Hava ile alevin birlikte oluşunu gör, (eğer) taş ve toprağa bakacak olursan onları kor/kıvılcım ve kül olarak görürsün.
در چشمه که جوشیده براید ز زمین آب چون جوش ز گرماست ببینش جریان را	12. Suyu yerin altından kaynarak çıkan kaynağın, coşkunuğu eğer sıcaklıktan olursa, o zaman sen onun akışını gör.
گاه جریانش نه حبابست که گشته پا آبله از تاب زمین آب روان را	13. Onun akış zamanında meydana gelen, su kabarcıkları değildir. Bilakis o, akan suyun yerin hararetinden dolayı ayağında ortaya çıkan köpüklerdir/şişkinliklerdir.
گرما و عرق ساخته چون ماکت حمام از چین بدن پیر همه شخص جوان را	14. Sıcaklık ve ter, tıpkı hamamın damlacıklarına benzeyince, oluşan kırıksıklıktan dolayı genç kişilerin tamamı yaşlı bedenlere dönüştü.
26 اینک در تافته ریگش بنگر چار سم بشکافته و سوخته آهوی دوان را	15. O kaynayan/sıcak kuma bak. Şimdi (o sıcak kum) koşan ceylanın dört toynağını parçalayarak ayırıp yaktı.
ورنه ز چه ناساید از جستن مفرط ره داده در انفاص و وجودش خفقان را	16. Eğer aşırı koşuşturup sıçramaktan dolayı sakinleşip yatışmazsa ne olur? Nefesi kesilip vücudundan hafakana yol verir/vücudunda sıkıntıların oluşmasına zemin hazırlar.
از آرزوی شوشه یخ جا بتوان داد در سینئه تفسیده لب تشنه سنان را	17. Buz külçeleri arzusunda olan kişi, susamış mızrağı hararetili/yanan sinesine yerleştirir.

<sup>26</sup> Taşkent baskısında “چار سم” şeklinde geçen kelime grubu, Kâbil baskısında “خار سم” şeklinde geçmektedir.

در کوزه گردون شده خورشید چو آتش ذرات شرارست همی شعله آن را	18. Feleğin testisinde güneş, ateş gibi yanarak sürekli onun yalımlarını kıvılcım zerrelere kıldı.
آتش که زبان آوری او ز زبانه است کس عالم نی معنی آن صوت و بیان را	19. Parlak ve kuvvetli yanan ateş, onun yalımının varlığındandır. O ses ve beyanın mânâsını açıklayan bir âlim kişi ise yok(tur).
گویا که چو حمی شده مفرط به مزاجش کردست عیان گاه تکلم هذیان را	20. Sanki hummanın şiddetinin aşırılığından onun mizacı değişti. Bu durum, onun sayıklamaları sırasında ortaya çıktı.
نر جور فلک خون شده از لعل دل کوه کافتاده ز گرما اخگر سینه کان را	21. Dağ, feleğin cevrenden değil; bilakis bağrındaki la'l taşından dolayı kan olmuştur. Sıcaklığının etkisinden gönül madenine kor düşmüştür.
آن رفت که از آتش عشق و دل محرور کس نکته سگال آمده ابنای زمان را	22. O, aşk ateşinden ve hararetili gönülden dolayı gitti. Zarif düşünceli kimseler, zamanın çocukları olup geldi.
کز گفتن آتش به خلاف مثل اکنون سوزد که زند آبله اطراف زبان را	23. Alışılmışın aksine, "ateş" sözünü söyleyen dilin kendisi, (bu söyleminden dolayı) yanarak etrafına (kor hâlindeki) su damlacıkları saçtı.
مانند سیه سینه شود داغ وجودش هر مرغ که بر خاک نهید جسم تیان را	24. Yanan bedenini toprağın üzerine koyan her bir kuşun göğsü, vücut yaralarından dolayı Karabağır kuşu gibi oldu.
شد آنکه دم صبح ز انفاس مسیحی دادی به تن خاک همی مژه جان را	25. Topraktan yaratılan bedene, Mesih'in nefesi gibi (can veren) sabahın nefesi/sabah rüzgârı, cana sürekli müjde verdi.
آن واقعه آمد که هوا از دم مهلک زایل کند از سنگ سیه تاب و توان را	26. Kıyamet günü geldiği zaman hava, helak eden nefesiyle kara taşı/hacerü'l-esveddeki parlaklığı ve kudreti yok etti.
زین گرمی خورشید برست آنکه پنه ساخت ظل شرف رایت جمشید زمان را	27. Güneşin sıcaklığından korunmak isteyen kişi, zamanın Cemsîd'inin sancağının yüce gölgesini sığınak yaptı.



سلطان فلک قدر حسین آن شه غازی کز عدل چو فردوس جنان ساخت جهان را	28. O Gazi şah olan yüce kudret sahibi Sultan Hüseyin'in adaletinden dolayı bu cihan cennet bahçesine dönüştü.
شاهی که ز یک کنگر قصرش به دگر یک صد ساله پریدن فکند مرغ کمان را	29. O, kasrının bir kubbesinden diğer kubbesine, yaydan atılan okun kuş gibi uçup gitmesi için yüz yılın gerektiği bir şahıtır.
از چاوشیش قدر و بها کسری و جم را وز چاکریش عز و شرف قیصر و خان را	30. Ona çavuş olma Kısra ve Cem'e yüksek derece ve kıymet kazandırır, kul olma da Kayser ve Hanlara yücelik ve şeref verir.
از صولت او مورتنی شیر عرین را وز شوکت او پیشه و شی پیل دمان را	31. Onun hücumundan orman(daki) aslan karınca gibi; yüceliğinden de öfkeli fil sıvrisinek gibi olur.
بذلش به خیال خرد افکنده طمع را احسانش و از نفس طمع برده هوان را	32. Onun cömertliği, aklın hayal ettiği tamahın/arzunun tamamını hükümsüz kıldı. Onun ihsanı ise aşağılık nefisten tamahı çıkardı.
آید چو نسیم کرم از گلشن خلقتش سازد به نظر نار سقر ورد جنان را	33. Onun yaratılışının gül bahçesinden asalet/cömertlik nesimi estiğinde sanki cehennem ateşini cennet gülüne benzetti.
ور زانکه شراری جهد از آتش قهرش خاکستر بی وزن کند کوه گران را	34. Eğer onun kahrının ateşinden sıçrayıp yayılan kıvılcımlar, vakur/yüce bir dağa düşse onu kütesiz/değersiz küle çevirir.
ای فیض رسائی که به جز فیض پذیری کاری نبود پیش تو یک فیض رسان را	35. Ey bolluk ve bereket veren! Senin bolluk ve bereket vermekten başka bir işin yoktu. Senin yanında/huzurunda bolluk ve bereket verecek başka bir kişi yoktu.
هم ابر ز دست تو کند کسب کرم را هم چرخ ز خاک در تو رفعت شان را	36. Bulut da senin elinden cömertlik kazandı, felek de senin eşliğinin toprağından yücelik ve kudret kazandı.
بر کسوت عمر عدو از ماه لوائت آن آمده کز پرتو مهتاب کتان را	37. Düşmanın ömür kıyafeti, tıpkı keten(den dikilen elbisenin) parlak ay ışığından çürüyüp dağılması gibi, senin sancağının ayından parçalandı.

کو قطره خون عدوی تیغ ترا بین نادیده عقیق یمن و برق یمان را	38. Eşi benzeri olmayan Yemen akiki ve Yemen şimşegi, düşman kanının katresiyle bulanmış senin kılıcında görülür.
در وادی عدل تو ز افراط سیاست کلبی است نگه دار رمه گرگ شبان را	39. Senin adalet vadinde, (sergilediğin) aşırı adaletten dolayı kurt, çobanın sürüsünü bir köpek gibi koruyordu.
از تربیت سرو قدی آمده گل خد در طرف چمن چون نگری سرو چمان را	40. Senin terbiyenden dolayı boyu servi gibi olan güzelin yüzü, gül gibi kırmızı oldu. Çimenlikte de çemen servisinin geliştiğini görürsün.
زرپاشی دستت نه چو ابر است که گاهی روشن کند از صاعقه یک سوی جهان را	41. Altın saçmada senin elin bulut gibi değildir, çünkü şimşek çakmasından dünyanın sadece bir tarafı aydınlanır.
کآن روز که چو مهر فشاند زر احسان پر زر کند آفاق کران تا به کران را	42. Senin tıpkı güneş gibi ihsan altınlarını etrafa saçtığın o gün, (şüphesiz) yeryüzü ta ufuklardan ufuklara kadar altınlarla dolar.
27 منیر تو چو نظاره کند مهربر روی زایل کندش حمزت خجلت یرقان را	43. Senin parlak yüzüne güneş bakacak olsa, utancından kızarıp sarılık hastalığını ortadan kaldırır.
چون بر چمن حلم و وقار تو وزد باد از دل برد آن تازه هوایش ضربان را	44. Senin halim selim ve onurlu çimeninde rüzgâr esse, onun vermiş olduğu taze hava yürek çarpıntısını yok edip ona şifa verirdi.
آن روز که از ابر بلا قطره پیکان بارد که زند آب فضای میدان را	45. Bela bulutundan yağmur damlaları gibi okların yağdığı gün, gökyüzü meydanı sanki su serpilmiş gibi (kanla) dolar.
دو صف چو دو کوهی که بود رسته ز آهن بنموده چو برگ و شجرش تیغ و سنان را	46. Demirden sıralı iki dağa benzeyen iki saf, kılıç ve mızraklarını (o dağın) yaprak ve ağaçları gibi saf tutarak gösterir.
زان کوه و جنان پشته یلان عربده آیین بینند چو در طعمه خودی شیر ژیان را	47. O dağ ve bahçelerdeki arbeye çıkarıcı sivrisinekler, kükreyen aslanı kendi yemeği gibi görürler.
هر گرد به همچون خودی آویخته در رزم انگیخته در کینه‌وری برق جهان را	48. Her kahraman, savaşta kendisi gibi yiğit biriyle vuruşurken kindarlıkta sanki cihan şimşegi gibi

<sup>27</sup> Taşkent baskısında “روی” şeklinde geçen bu kelime, Kâbil baskısında “رای” olarak geçmektedir.

	parlamıştır.
از خون که بهر سو شده چون سیل روانه صحرای وغا کرده عیان لالهستان را	49. Savaş yapılan sahra, tıpkı coşkun akan sel gibi her tarafa akıp yayılan kanların kıpkızıl renginden dolayı lale bahçesine döndü.
منقارصفت کرده ز زهر گوشه دهن باز چون میل شده خوردن خون زاغ کمان را	50. (Savaşçının) zâg-ı kemanı <sup>28</sup> , kan içmeğe yöneldiği zaman vahşi sıfatlı kuşlar gibi her taraftan ağız (gagasını) açar.
بر بختی کف ریز غریو خم روین آن نوع نطق فلک افکنده فغان را	51. Hecin devesinin üzerindeki tunç (tan mamul şarap) küpünün figanı köpük saçıyor. Öyle bir sestî ki felek sanki nara atıyordu.
کز جذر اصم پرده مغز از تعب رنج انگشت به گوش آمده فریاد امان را	52. Sağırılığın aslı, ruh perdesindeki sıkıntı ve zorluktandır. Eman dileme feryadından parmaklar kulağı tıkadı.
آن لحظه اگر باشنه بر ران سبک خیز جنبانی و تحریک زنی کوه گران را	53. Çevik ve kıvrak atın ayak topuğu hareket ettiği an, görkemli dağlar bile kımıldayıp sarsılırdı.
زانسان فرع اکبر از آفاق برآید کافلاک به خود یابد از آن ورطه زیان را	54. Bu şekilde büyük tarafgirlik, ufuklardan oluşur/ortaya çıkar. Bu (ufuklarda oluşup) zarar veren tehlikeden feleğin kendisi de etkilenir.
هر سوی که روی آوری گر خصم بود کوه چون کاه چه قوت بودش حمل جنان را	55. Yöneldiğin her taraf, dağ gibi düşman görünse de senin cesaretin karşısında o saman gibi güçsüzdü.
در یک نفس آثار نماند ز اعادی چون از اثر برق خس باد پران را	56. Şimşeğin çakmasıyla çerçöpün uçup yok olması gibi bir nefeste düşmanlardan hiçbir iz kalmadı.
کار عدو و رزمگه آورده فراهم تایی چو سوی بزمگه عیش عنان را	57. Düşman(la mücadele)yi ve savaş meydanı(nda bulunmayı) bırakıp (atının) dizginini ayş ü işret meclisinin yönüne çevir.
کج کرده به فرق سر خود تاج کیانی ز اقبال قدم زیب دهی تخت کیان را	58. Kendi başının üzerine Keyânî tacını eğik koymuş. Kadem ikbaliyle Keyânî tahtını süsleyip bezemiş.
ملکی که ز شاهی بگرفتگی به گدایی بخشی چو دهی جلوه کف ملک ستان را	59. (Bir memleketi), bir sultandan alıp bir dilenciye verdiğin yurt gibi, rahatlıkla ülke melikinin eline

<sup>28</sup> Üç köşeli, bazen de köşesi karga şeklinde olan yay.

	verirsin.
اندر خور بڈل و کرمٲ نقد رسائی نبود به یقین حوصله نی بحر و نه کان را	60. Senin cömertlik ve ihsan güneşinden hissedar olan kişinin havsahasına ne deniz ne de madendeki (mücevheratın) lüzumu yoktur.
یابد ز سها تا فلک اعظمت احسان یعنی ز عطا مایه دهی خرد و کلان را	61. Senin ihsanının büyüklüğü Sühâ'dan feleğe uzanır, yani büyük ve küçük (herkese) bağışından sermaye verir.
در بزم نوال تو دو قرصند مه و مهر چون پهن کند خادم احسان تو خوان را	62. Senin ihsan hizmetçin sofrayı serdiğinde ay ve güneş, senin cömertlik meclisinde iki yuvarlak ekmektir.
وین طرفه که در دور تو محتاج نه سایل تا بشکنند از خوان جنین نان جنان را	63. İlginçtir ki senin döneminde ne muhtaç ne de dilenci vardır. (Hatta) senin sofrandan cennet ekmeğini yemeyen (kimse) yoktur.
زان رو که گدایان سر خوان تو بخشند بسیار به شاهان ز چنین مایده نان را	64. Dilenciler, senin sofrandan nasiplendikleri için ekmek sofrasından (geriye kalanları) sultanlara çokça dağıttılar.
دین‌داریات آن گونه که یک نکته که گویی بالخاصیه سازی چو حرم دیر مغان را	65. Senin dindarlığın öyle bir dereceye ulaştı ki senin söylediğin bir nükte ile ateşe tapanların ibadethanesi Harem gibi olur.
شاهها چو ز اول به دو صد عیب خریدی این بنده بی‌فایده هیچ مدان را	66. Ey sultan! Bu faydasız ve hiçbir şey bilmeyen kulunu, önceden iki yüz kusura/ayba satın aldın.
بهتر ز توأم کس نشناسد ز بدو نیک از نیک و بد من چه یقین را چه گمان را؟	67. Senden başka hiç kimse benim iyiliğimi ve kötülüğümü bilmedi. Benim iyilik ve kötülüğümü ne yakından bilirsin ne de uzaktan sezersin?
نشنیدنت اولیست ز تعریف و ز تعریض اندر حق من نکتهٲ بهمان و فلان را	68. Benim tarif ve tenkidim hakkında senin duymadıkların duyduklarından daha iyidir. Bundan dolayı onun bunun/yerli yersiz kimselerin, benim hakkımdaki sözlerine kulak verme.
از عیب و هنر هرچه تو گویی که چنانی من بنده قبول از دل و جان کرده همان را	69. Ayıbımdan ve hünerimden her ne söylersen, ben aciz, onları can u gönülden hemen kabul ederim.

تا در سرطان از اثر گرمی خورشید  
خورشیدوشانند خریدار کتان را

70. Yaz güneşinin sıcaklığının tesirinden dolayı (yüzü) güneş gibi (parlak olanlar) ketene müşteri oldular.

بادا همه مأمور تو وز مخزن لطف  
آماده کتان در سرطان خلعتشان را

71. Tamamı senin hizmetçin olsun. Senin cömertlik hazinenden dolayı yaz mevsiminde onlara elbise olarak keten(ler) bağışlarsın.

## Sonuç

Alî Şîr Nevâyî, Türkçe eserler yanında Farsça eserler de vermiştir. Farsça şiirlerinden oluşan bir *Dîvân*'ı, muammâ ilminden bahseden Farsça *Risâle-i Müfredât*'ı [*Der-Fenn-i Müfredât*] ve Farsça mektuplarından meydana gelen *Münşeât*'ı da vardır. Nevâyî'nin *Farsça Dîvân*'ı; kaside, gazel, müseddes, terkîb-bend, rübâ'î, kıt'a, tarih, lugaz, muammâ ve müfredlerden oluşmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan kasidenin “nesip/teşbih” bölümünde, yaz mevsiminde sam yelinin, özellikle de güneşin, yeryüzü ve gökyüzündeki varlıklara etkisi üzerinde durulmuştur. Yazın havanın sıcaklığıyla birlikte kendisini gösteren ve bütün yer küreyi kaplayan ateş ve hararetin; toprağa, suya, havaya, insanlara ve hayvanlara olan etkisi, çeşitli teşbih ve mecazlarla mübalağalı bir şekilde dile getirilmiştir. Hatta bu sıcaklık, hastalığın bile mizacını değiştirebilecek bir yoğunluğa sahiptir. Üstelik sıcaklığın tesiri o kadar fazladır ki “ateş” sözünü söylemek bile kişiyi yakacak hüviyete sahiptir.

Kasidenin “girizgâh” beytinde Nevâyî, Hüseyin-i Baykara'yı Cemşid'le irtibatlandırarak “methiye” bölümüne geçmiştir. Bu bölümde, Sultan Hüseyin-i Baykara'nın yüceliği, adaleti, cömertliği, kahramanlığı, kılıcının kudreti, hiddeti, dindarlığı, fitratının güzelliği gibi konulara değinilmiştir. “Fahriye” bölümünde ise mütevazı bir tavırla kendisini öven Nevâyî, Hüseyin-i Baykara'ya dua ile şiirini tamamlamıştır.

## Kaynaklar

- Amîd, H. (1362). *Ferheng-i Amîd*.
- Ateş, A. (1968). *İstanbul kütüphanelerinde Farsça manzum eserler [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*.
- Câmî. (trhs.). *Dîvân-i Kâmil-i Câmî [Şâmil: Kasîdehâ-Tercî'hâ-Terkîbhâ-Mesnevîhâ-Kıt'ahâ-Rubâ'îhâ-Mu'ammâhâ]* (nşr.: Hâşim Razî). İntişârât-i Pirûz.
- Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî. (1371). *Bahâristân*. (be-tashîh-i Doktor İsmâîl-i Hâkîmî).
- Dehhudâ, A. E. (1373). *Lugat-nâme*. C. 14, Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- Emîr Devletşâh bin Alâü'd-devle Bahtîşâh el-Gâzî es-Semerkindî. (1901). *Tezkiretü's-su'arâ* (nşr.: Edward G. Browne). Leiden.
- Enverî. (1372). *Dîvân-i Enverî*. be-ihimâmî-i Muhammed Takî Müderris-i Razavî, Du cild. Çâp-i Çihârom, Şirket-i İntişârât-i İlmî vu Ferhengî.
- Enverî, H. (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*. C. 8. Çâp-i devvom.
- Fahrî-i Herâtî. (1968). *Tezkire-i Ravzatü's-selâtin ve cevâhirü'l-acâyib [Ma'a Dîvân-i Fahrî-i Herevî]*. tashîh u tahşiye-i Seyyid Husâmeddîn Râşidî.
- Hakanî. (1373). *Dîvân-i Hakanî-i Şîrvânî*. be-kûşîş-i Doktor Ziyâüddîn-i Seccâdî.
- Hakanî. (1379). *Dîvân-i Hakanî-i Şîrvânî*. be-ihimâm-i Cihângîr-i Mansûr, Neşr-i gol-ârâ.
- Hayyâmpûr, A. (1368). *Ferheng-i suhenverân*. Du cild. Çâp-i Evvel, Çâp-hâne-i Fecr-i İslâm.
- Kartal, A. (2003). Ali Şîr Nevâyî'nin Farsça şiirleri. *Bilig*, 26, 147-180.
- Levend, Â. S. (1966). *Ali Şîr Nevaî II. cilt Divanlar 4 Türkçe, I Farsça Divan*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*. Şeş cild. Çâp-i heştum, Çâphâne-i Sipihr.
- Nevâyî. (1342), *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Ali Şîr Nevâî «Fânî»*, be-sa'y ü ihtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh, Çâp-i Evvel, Ez-İntişârât-i Kitâb-hâne-i İbn-i Sînâ.
- Nevâyî. (1323). *Mecâlisü'n-nefâ'is. Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum-i Hicrî, Te'lîf: Mîr Nizâmüddîn Alişîr Nevâî*, be-sa'y u ihtimâm-i Ali Asgar Hikmet.
- Nevâyî. (1375). *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Ali Şîr Nevâî «Fânî»*. (be-sa'y u ihtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, İntişârât-i Esâtîr.

- Nevâyî. (1395). *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâyî «Fânî»*. (be-tashîh-i Seyyid Abbâs Restâhîz-i Sânçârekî), Çâp-i evvel, İntişârât-i Emîrî.
- Nevâyî. (1996). *Muhâkemetü'l-lügateyn [İki Dilin Muhakemesi]*. (hızr. F. Sema Barutçu Özönder), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rafiddinov, S. & Tacıbayev, H. (2002-2003). *Mükemmel eserler toplamı: Farsça Divan*, 18-20. Ciltler, Özbekistan Fenler Akademisi Neşriyatı.
- Sâm Mîrzâ (1346). *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*. (tashîh u mukaddime ez-Rukneddîn Humâyûnferruh).
- Selmân-ı Sâvecî. (1367). *Dîvân-i Selmân-i Sâvecî [Şâmil: gazeliyyât-tercî'ât-kasâiid-rubâ'îyyât]*. (bâ-mukaddime-i Doktor Takî-i Tafaddulî; be-İhtimâm-i Mansûr Muşfik), Çâp-hâne-i Mervî.
- Steingass, F. (1975). *Persian-English dictionary*. LibrairieduLiban.
- Şibli-i Nu'mânî. (1368). *Şî'ru'l-acem târîh-i şu'arâ vu edebiyât-i Îrân* (ter.: Seyyid Muhammed Takî Fahr-i Dâ'î-i Gîlânî). Çâp-i sevvom.
- Şikûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe lûgat, gencîne-i güftâr ferheng-i Ziyâ*. C. 3. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- <https://ganjoor.net/fani/divan/ghaside/4fasl/sh1>



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Hasan KAPLAN**

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal  
Üniversitesi  
h1982kaplan@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-1290-7219>

## Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri

*Tradition of Elifname in Classical Turkish Literature and  
İsmail Hikmetî's Elifnames*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Kaplan, H. (2022). Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 437-484. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140752>

Kaplan, H. (2022). Tradition of Elifname in Classical Turkish Literature and İsmail Hikmetî's Elifnames. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 437-484. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140752>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.



## Öz

Harfler Türk edebiyatında biçimi, okunuşu, dizilişi ve görünüşüyle yer almış, bu doğrultuda zaman içinde bazı anlayış ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Harflerin Arap alfabesinde taşıdığı özellikleri, İslam kültüründe harfler etrafında oluşan inanışları dikkate alan şairler, harflere dayalı bazı deneysel uygulamalara yer vermişlerdir. Bunlardan birisi de elifnamelerdir. Arap alfabesindeki harflerin elif'ten yâ'ya veya tam tersi şekilde belli sistemler içinde sıralanmasıyla yazılan şiirlere elifname denmiştir. Divanlar ve mecmualara tarandıkça elifnamelerin Türk edebiyatında her dönem ilgi gördüğü ortaya çıkmıştır.

*Divan'*ında elifnamelere en fazla yer veren şairlerden birisi İsmail Hikmeti'dir. Şiirlerinde çeşitli söz sanatlarına, harflere ve türlere dayalı uygulamalara yer veren Hikmeti, eldeki örneklerle bakıldığında klasik Türk edebiyatında en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Çalışmada önce elifnameler bir şiir geleneği olarak incelenmiş, sonra da Hikmeti'nin harflerle olan münasebeti gösterilerek *Divan'*ındaki elifnameler üzerinde durulmuştur. Bu elifnameler üzerine yapılan incelemede şairin başlık kullanımı, nazım şekli, birim sayısı, vezin tercihi, konu ve tertip şekli gibi yönlerden elifname geleneğinde özgün ve önemli bir isim olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Hikmeti, harf simgeciliği, harf oyunları, elifname.

## Abstract

*Letters have taken place in Turkish literature with their form, pronunciation, string, and appearance, and accordingly, some understandings and approaches have emerged over time. Considering the characteristics of the letters in the Arabic alphabet and the beliefs formed around letters in Islamic culture, the poets carried out some experimental applications based on letters. One of them is elifname. The poems written by ordering the letters in the Arabic alphabet from "elif" to "yâ" or vice versa based on certain systems are called elifname. As divans and journals were analyzed, it was revealed that elifnames have attracted attention in Turkish literature in every period.*

*One of the poets who gave the most place to elifnames in his divan is İsmail Hikmeti. Including practices based on various rhetoric, letters, and genres in his poems, Hikmeti is the second poet to write the most elifnames in classical Turkish literature among the samples analyzed. The poet has a total of seven elifnames. In the study, firstly, elifnames were examined as a tradition of poetry, and then the relationship of Hikmeti with letters was emphasized, and the elifnames in his Divan were emphasized. In the analysis made on these elifnames, it was seen that the poet is an original and important name in the tradition of elifname in terms of the use of title, verse form, number of units, choice of meter, subject and arrangement.*

**Keywords:** Hikmeti, letter symbolism, letter games, elifname.

## Giriş

Harfler, İslam kültüründe “ilm-i hurûf” denilen bir alanın konusudur. Bu ilimde harflerin biçim, sayı ve anlam olarak bir değeri olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla “ilm-i hurûf”un konusu harflere dayalı sırlar olmuştur. Harflere birtakım simgesel değerler yükleyerek onlarla hayatı ve insanı okuma çabaları, harflere dayalı bazı uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam kültüründe harflere ve rakamlara dayalı “ebced” (her harfe bir sayısal değer verme), “cifr” (harflere ve rakamlara anlamlar yükleyerek gelecekte haber verme), “vefk” (sayılar ve harfler kullanarak belli amaçlarla belli şekiller oluşturma), “tefeül” (fal tutma) gibi uygulamalar bu çabanın sonucudur. Kur’an-ı Kerim’de “hurûf-ı mukattaa”ların varlığı, Hz. Peygamber’e ve sahabeden bazı isimlere atfedilen harflere dair rivayetler, Hurûflik anlayışı, İslam tasavvufunda harflere değerler ve anlamlar yüklenmesi harflere dayalı uygulamalara yaygınlık kazandırmıştır (Kaplan, 2018, s. 178). Bu uygulamalar şairin de dikkatini çekmiştir. Hem halk hem de divan şairleri; harflerin şekli/biçimiyle âşîğın, sevgilinin ve bazı varlıkların özellikleri arasında kurulan ilişkiye dayalı olarak bir kelimeyi gizlemeye, benzetmelerden yararlanarak bir harfe veya kelimeye işaret etmeye dayanan harf oyunlarına yer vermişlerdir. Harflerin görsel değerini (biçimini) dikkate alarak harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanan şairler, harfi bir simge gibi görerek de bir varlığı işaret etmişlerdir.<sup>1</sup>

Şiirlerde harflere dair uygulamalar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Harflerin Arap alfabesinde taşıdığı birtakım özellikleri dikkate alan şairler, hünere dayalı bazı uygulamalara yer vermişler, harflerin noktalı olup olmayışına, bitişip bitişmeyeğine dayalı şiirler yazmışlardır. Klasik Türk edebiyatında yalnız noktalı harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “menkut” veya “mucem”, yalnız noktasız harflerle yazılan kelimelerden oluşan şiirlere “mühmel” veya “hurûf-ı hattî”, bir kelimesi noktalı bir kelimesi noktasız harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “hayfa”, her kelimenin bir harfi noktalı bir harfi noktasız olarak yazılan şiirlere “rakta”, yalnız bitişen harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “muvassal”, yalnız bitişmeyen harflerden oluşan kelimelerle yazılan şiirlere “mukatta” denmiştir. Şairler ayrıca alfabedeki tüm harfleri kullanarak veya bazı harfleri hiç kullanmayarak, yahut harfleri bir isim veya ifadeye işaret edecek şekilde sıralayarak da şiirler yazmışlardır.<sup>2</sup> Bazen bu sıralama Arap alfabesindeki harflerin elif’ten yâ’ya veya tam tersi şekilde sıralanmasıyla daha sistematik yapılmıştır. Harflerin bu şekilde sıralanmasıyla elifname dediğimiz şiirler ortaya çıkmıştır.

<sup>1</sup> Harf simgeciliğine dair önemli bir çalışma için bk. Tökel, 2016.

<sup>2</sup> Harflerin bir isim veya ifadeye işaret edecek şekilde sıralanmasıyla yazılan şiirlere muvaşşah denmektedir. Muvaşşah, mısraların veya beyitlerin baş tarafına, ortasına veya sonuna yerleştirilen harf, hece veya kelimeler yoluyla bir isim veya ifade işaret edilmektedir. Muvaşşah üzerine yapılmış dikkatli bir çalışma için bk. Yekbaş, 2012, s. 2649-2700.

Elifname, Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif” ile mektup, kitap anlamlarına gelen ve sonuna geldiği ismi, o ismin anlamını belirten ve ismi Farsça birleşik isim yapan “nâme” kelimesinin vasıf terkibi şeklinde birleşmesiyle meydana gelmiş bir isimdir. Elifnameler üzerine önemli incelemeler yapan Öztoprak, farklı nazım şekillerinde farklı konularda yazılan elifnamelerin bir tanımını yapmanın zor olduğunu söyler ancak şekil, vezin ve muhteva konusundaki bazı ortaklıkları dikkate alarak elifnameyi şu şekilde tanımlar:

*Elif-nâme, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde, eliften yâ'ya alfabetik bir şekilde sıralanan, ekseriyetle aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla ya da 11'li hece ölçüsüyle nazm edilen, gazel, kaside, müessedes gibi farklı şekillerle yazılabilen, daha çok dinî ve didaktik konulu olmakla birlikte her konuda örnekleri görülebilen şiirlerdir* (Öztoprak, 2006, s. 136).

Elifnameler ile ilgili diğer bir tanımını da Abdurrahman Güzel yapmıştır. Öztoprak elifnamenin tertip şeklini, yazıldığı ölçüyü (kalıbı), nazım şeklini ve muhtevayı ön plana çıkarırken Güzel, elifnamelerin tertip hususiyetini ve yazılma şeklini vurgulamıştır:

*Elif-nâme kelime manası itibariyle; Arap alfabesinin ilk harfi olan elif ile yazılı, yazılmış, küçük kitap, risâle, varak anlamlarına gelen nâme sözünün birleşmesinden meydana gelmiş birleşik isim olup; divan, âşık ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatlarında kullanılan bir türdür. İstilahî manası itibariyle de; Osmanlı Türkçesindeki otuz üç harfin değişik konularda, değişik şekillerle, genellikle mısra başlarındaki harflerin alt alta alfabetik sıra ile beyitler hâlinde yazılarak devam etmesi neticesinde oluşan manzum eserlerdir* (Güzel, 2009, s. 335).

Türk edebiyatında elifnamelere dikkati çeken ilk isim Âmil Çelebioğlu olmuştur. Çelebioğlu (1998, s. 605), Türk edebiyatında harflere dair uygulamalardan bahsederken elifnamelere de değinmiş, 100'e yakın elifname tespit ettiğini belirtmiştir. Öztoprak (2006, s. 136) ise bir çalışmasında 80 civarında elifname tespit ettiğini ve bunları kitaplaştırmayı düşündüğünü söylemiştir. Erdoğan (2015, s. 244), Mehmet Arslan'ın 200 civarında elifname tespit ettiğini ve henüz bunları kitaplaştırmadığını aktarmıştır.<sup>3</sup> Bugün elifnamelere dair elimizde tek toplu çalışma Mehmet Temizkan'a aittir. Temizkan (2007) kitabında çoğunluğu halk şairlerine ait 72 elifname metnine yer vermiş, bunların 60'ı hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu rakamlar ilgili araştırmacıların ulaşabildikleri/görebildikleri divan, mecmua ve cönkleri içermektedir. Tüm divan, mecmua ve cönkler incelen(ebil)diğinde bu sayının

<sup>3</sup> Merhum Mehmet Arslan'la Amasya'da 2018'de bir sempozyumda bu konu hakkında konuşmuştuk. Erdoğan 2015'te 200 sayısını belirtse de kendisi 300 civarında elifnameye ulaştığını söylemişti. Bunların içine halk şairlerinin yazdıkları elifnameler ile muvaşşahları da dâhil ettiğini belirtmişti.

artacağı aşıkârdır. Bugün kaç elifname olduğu aslında kaç metne ulaşılabildiği ile alakalıdır.

Elifnameler divan, halk ve tekke edebiyatına mensup şairlerde birlikte görülmektedir. Elifname geleneği yalnız Anadolu sahası Türk edebiyatına da mahsus değildir. Elifname yazmak Türk dünyasının müşterek bir zevkidir. Bu gelenek Kıbrıs, Azerbaycan ve Türkmenistan edebî sahalarında da görülmektedir.<sup>4</sup> Hatta elifname geleneği harf inkılabı yapıldıktan sonra da terk edilmemiştir. Halk şairleri, âşıklar Latin alfabesiyle de elifname geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek şiirler yazmışlardır.<sup>5</sup>

Elifname harflerin sıralanmasına dayalı bir şiir tarzıdır. Bu tarzda yazılmış şiirlerin farklı şekillerde tertip edildiğini görmekteyiz. Kaçar, elifnameleri harflerin bulunduğu yeri ve şiirin nazım birimini esas alarak tertip şekillerine göre beş başlık altında incelemiştir:

1. Mısra başında ve beyit hâlinde olanlar
2. Mısra başında ve dörtlük hâlinde olanlar
3. Mısra sonunda ve beyit hâlinde olanlar
4. Mısra ortasında ve başında olanlar
5. Destan tarzında olanlar (Kaçar,1997, s. 310-311).

Elifnameler üzerine tasnif denemesinde bulunanlardan biri de Doğan Kaya'dır. Kaya, elifnamelerin semai, destan, koşma, divan, gazel ve kaside tarzında; beyit veya dörtlükler hâlinde, başta dinî ve tasavvufî konular olmak üzere her konuda yazıldığını, yaşname ve şairname şeklinde olabildiğini belirtmiştir. Elifnameleri yapıma şeklini ön plana çıkararak şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Elif ve diğer harfler beyit başlarına getirilir.
2. Elif ve diğer harfler dörtlük başlarına getirilir.
3. Elif ve diğer harfler dörtlüklerde sıra ile her dizinin başına getirilir.
4. Elif ve diğer harfler beyit sonlarına getirilir.
5. Beyitlerle yazılmış şiirlerde elif ve diğer harfler dize başlarına ve ortalarına getirilir (Kaya, 2007, s. 310).

Gerek Kaçar'ın gerekse Kaya'nın, tasniflerinde halk edebiyatı sahasında yazılan elifnameleri esas aldıkları görülmektedir. Hem halk hem de klasik Türk edebiyatı

<sup>4</sup> Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bk. Gökçimen, 2010, s. 105-120; Temizkan, 2007, s. 2069-2081; Erdoğan, 2015, s. 243-255; Gedik & Alıcı, 2018, s. 123-140.

<sup>5</sup> Bu şiir örnekleri için bk. Güvenç, 2013, s. 1003-1016.

sahasında yazılan elifnameleri esas alarak Öztoprak işlevsel bir tasnifte bulunmuş ve elifnameleri beş başlık altında incelemiştir:

1. Düz elifnameler: Mısra başlarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik sıra ile yazılması şeklinde tertip edilen elifnamelerdir. Çoğu zaman ilk kelimededen önce ilgili harf yazılır ve vezne dâhil edilir. Düz elifnameler; mısra başları alfabetik olanlar, beyit veya dörtlük başları alfabetik olanlar, yalnızca mısra başında değil, mısra içinde de harflerden biri veya birkaçı yer alanlar, bir mısrasında baştaki harf ile başlayan en az iki veya daha fazla kelime kullanılan elifnameler olarak alt başlıklarda incelenebilir.

2. Ters elifnameler: Mısra ya da beyit başlarındaki harfler yâ'dan elif'e doğru tertip edilen elifnamelerdir.

3. Düz-ters elifnameler: Mısra veya beyit başları elif-yâ-bâ-lâmelif... şeklinde baştan sona ve sondan başa doğru karışık sıralanan elifnamelerdir.

4. Kafiyeleri alfabetik sıralanan elifnameler: Kafiyeleri alfabetik dizilen, mesnevi nazım şekliyle yazılmış elifnamelerdir.

5. Eğitici ve eğlence amaçlı elifnameler: Eğitim amaçlı bir halk oyunu şeklinde tertip edilen elifnamelerdir. Bu şekilde tertip edilen elifnamelerde mısra başlarındaki harfler, elif'ten yâ'ya alfabetik sıra takip ederken ilk kelime bir şehir, ikinci kelime bir sanatkâr, üçüncü kelime sanatkârın ortaya koyduğu ürünün adından oluşur (Öztoprak, 2009, s. 818-823).

Bu tasnifler şüphesiz ulaşılan yeni elifname metinleriyle genişleyecek ve değişecektir. Elifnameler üzerine yaptığımız ayrıntılı inceleme sonucu bu şiir tarzının **düz, ters, düz-ters, ebcedname** ve **iç içe elifnameler** olmak üzere 5 ana başlıkta incelenebileceğini düşünüyoruz. Bu ana başlıklar tertip şekline göre ise 14 maddede değerlendirilebilir.<sup>6</sup>

**1. Her beytin ilk mısrasında önce ilgili harf yazılır, sonra o harfle başlayan kelimeye yer verilir. Harf vezne dâhil edilir. Bu tarz elifnameler düz elifname olup şiirlerde harfler elif'ten yâ'ya kadar sıralanmaktadır.** Klasik Türk edebiyatında Seyyid Nesîmî (öl. 1404-05?), Melihî<sup>7</sup> (öl. 1494), Gülşenî Saruhanî (15. yy.), Serâyî (15. yy.), Münîrî<sup>8</sup> (öl. 1521?), Mihrî Hatun<sup>9</sup> (öl. 1514), Senî Alî<sup>10</sup> (16. yy.), Caferî Baba (16.

<sup>6</sup> Bu tasnif oluşturulurken incelemeye halk şairlerinin yazdığı elifnameler dâhil edilmemiştir. Muvaşşah (akrostiş) şiirler elifname kategorisinde değerlendirilmemiştir. Tasnif, klasik Türk edebiyatına mensup 73 şairin yazdığı 122 elifname metni esas alınarak yapılmıştır. Şu ana kadar 476 divan taranmıştır. Divan taramalarımız devam etmektedir. Mecmuaların taranması da nihayete erdiğinde elifnameleri her yönüyle hâvi bir çalışma planlanmaktadır.

<sup>7</sup> Melihî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Karaduman, 2019, s. 7-17.

<sup>8</sup> Münîrî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Kaplan, 2018, s. 177-208.

<sup>9</sup> Mihrî Hatun'un elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Arslan, 2017, s. 23-38.

<sup>10</sup> Senî Alî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Candan, 2012, s. 631-641.

yy.), Günahkâr (16. yy.), Livâyî (16. yy.), Miskî<sup>11</sup> (16. yy.?), Esrâr Dede (öl. 1796), İspartalı Sabrî (öl. 1833) bu tarzda elifname yazmışlardır. Seyrî'nin (16. yy.) bu tarzda yazdığı elifname mülemma bir şiidir. Şair, her beytin bir mısrasını Türkçe, bir mısrasını Farsça yazmıştır. Misâlî'nin (öl. 1541) bu tarzda yazdığı elifnamesinde diğer elifnamelerden farklı olarak “pâ, jâ, çâ, gâ (kâf-ı Farisi)” harfleri de sıralamaya dâhil edilmiştir. Bunda Misâlî'nin Hurûfliğe mensup bir şair olması etkindir.

Düz elifnamelerde mısra başında her zaman harfe yer verilmez. Şairler mısraya ilgili harfin ilk harf olduğu kelimeyle de başlayabilir. Klasik Türk edebiyatında Dukakin-zâde Ahmed Bey (16. yy.), Fuzûlî<sup>12</sup> (öl. 1556), Muhibbî<sup>13</sup> (öl. 1566), Ahmed Sarban (öl. 1545), İsmail Gürunî (19. yy.) bu tarzda elifname yazmışlardır.

Düz elifnamelere bent birimli şiiirlerde de rastlıyoruz. Giritli ‘Aşkî (19. yy.) murabba nazım şekliyle yazdığı 29 bentlik elifnamesinde her bendin ilk mısrasında ilgili harfle başlayan kelimeye yer vererek harfleri zikretmeden bentleri sıralamıştır. Bendin diğer mısralarında elif-bâ tertibi görülmez. Sıralama yalnız bentlerin ilk mısraları esas alınarak yapılmıştır.

**2. Tek kafiyeli ve beyit birimli bir şiiirde her beytin ilk mısrasının sonu alfabetik olarak sıralanır, burada harf yazılmaz, sonu ilgili harfle biten kelimeye yer verilir. Bu kelimenin beyitte kafiye ile bir ilgisi yoktur.** Bu tarzda bir elifname örneğine yalnızca Selahaddin Uşşâkî’de (18. yy.) rastlanmıştır.

**3. Beyitlerin ikinci mısralarının sonu alfabetik olarak sıralanır. Bu şekilde de harf yazılmaz, sonu söz konusu harfle biten kelimeye yer verilir. Ancak bu kelime şiiirin kafiyesi değildir.** Bandırmalı-zâde Hâşim Baba’nın (öl. 1782-83) *Divan*’ında “Kasîde-i fi Tertibi Hurûfi'l-‘Arabi” başlıklı bu tarzda yazılmış bir şiiir vardır.<sup>14</sup>

**4. Mesnevi nazım şekliyle yazılan şiiirlerde her beytin sonunda kafiyeler alfabetik olarak dizilir. Kafiyeler alfabetik olarak dizildiği için her beyitte söz konusu harfle biten iki kelimeye yer verilir. Bu şekilde harfler düz (elif’ten yâ’ya)**

<sup>11</sup> Miskî, “kasîdetü’l-hurûf” başlıklı şiiirinde ilk beş beytin her mısrasında bir harfe ve o harfle başlayan kelimeye, diğer beyitlerin ise yalnızca ilk beyitlerinde ilgili harfe ve o harfle başlayan kelimeye yer vermiştir.

<sup>12</sup> Fuzûlî’nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Öztoprak, 2006, s. 327-336.

<sup>13</sup> Muhibbî’nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Turan, 2008, s. 627-633.

<sup>14</sup> Bu şiiir kasîde başlığını taşısa da şiiirin kafiye düzeni kasîdeye uymamaktadır. Elifname olan şiiirin tertip tarzı dikkate alındığında şiiirde kafiyenin olmadığı görülmektedir. Zannımızca bu durum *Divan*’ı yayımlayanın dikkatinden kaçmıştır. Şiiir, musammat yani iç kafiyelidir. Bir musammat şiiirin eğer matla beyti de iç kafiyeli ise, vezin açısından eşit olan parçaları alt alta dizildiğinde, her beyit 4 dizeli bir bend gibi görünür ve bir müzdeviç murabba biçimi ortaya çıkar. Bu şiiir murabba olarak değerlendirilmelidir. Aksi durumda birbirleriyle kafiyeli olması gereken her beytin ikinci mısrası kafiyesiz olmaktadır (Ahcâb, zât, ihdâs, intâc, izâh... kelimeleri arasında bir kafiye yoktur.).

**veya ters (yâ'dan elif'e) sıralanabilir.** Seyyid Nevruz'un<sup>15</sup> (öl. 1860) düz, Mehmed'in (16. yy.) ise ters şekilde harfleri sıralayarak tertip ettiği elifnamesi vardır. Hâlimî'nin (18. yy.) bu şekilde yazdığı elifnamesi ilginç bir örnek olarak zikredilebilir. Şair mesnevi nazım şekliyle yazdığı şiirinde beyitleri sonuna göre alfabetik sıralamıştır. Ayrıca her beytin ilk mısrasını alfabetik olarak düz sıralamış ancak harfi yazmamıştır. Hâlimî'nin bu şiiri bir elifnamede birden çok sıralama şeklinin iç içe olabileceğini göstermektedir.<sup>16</sup>

Bent birimli elifnamelerde de şairler bu tertip tarzına yer vermişlerdir. Şairler her bendin sonunda kafiyeleri alfabetik olarak dizmişlerdir. Yani mısra sonlarındaki kelimelerin son harfleri elif'ten başlamak üzere bent bent yâ'ya kadar alfabetik bir şekilde sıralanmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi<sup>17</sup> (16. yy.) murabba nazım şekliyle 29 bentten oluşan şiirini, Ayıntablî Hâfız Abdülmecid-zâde (17. yy.) 28 bentten oluşan muhammesini, Selahaddin Uşşâkî (18. yy.) 29 bentten oluşan muhammesini bu şekilde yazmıştır.

**5. Beyit birimli ve tek kafiyeli şiirlerde hem ilk hem de ikinci mısraların başında aynı harfle başlayan kelimelere yer verilir, yani beyit başları alfabetik olarak sıralanır.** Kâ'imî Hasan Efendi (öl. 1690) ve Seyyid İsmail Hakkı (19. yy.) 28 beyitten oluşan gazellerinde bu tertip tarzına yer vermişlerdir.

**6. Bazen harfler mısra başlarında değil mısranın herhangi bir yerinde zikredilir, daha sonra da söz konusu harfle başlayan kelimeye yer verilir. Bu tarz şiirlerde harflerin mısra veya beyitteki yerleri düzenli değildir ancak şiirlerin tertip tarzı düz elifname şeklindedir.** Dukakin-zâde Ahmed Bey'in (16. yy.), Nidâî'nin<sup>18</sup> (16. yy.), Nesib'in<sup>19</sup> (18. yy.), Seyyid Hasan Haydar'ın (19. yy.), Mehmed Nebîl'in (19. yy.) bu tarzda yazdıkları elifnameleri mevcuttur. Bu tarzda Hüsnî'nin<sup>20</sup> (19. yy.) de bir elifnamesi vardır. Ancak Hüsnî'nin elifnamesi beyit değil bent birimlidir. Şair, terki-bent nazım şekliyle yazdığı elifnamesinde harflere dayalı dinî-tasavvufî bir söyleyişte bulunmuştur.

**7. Musammat kafiyeye yer verilen şiirlerde ilk mısranın ortası ve sonu ile ikinci mısranın ortasında alfabetik olarak iç kafiye yer alır, böylece her beyitte ilgili harfle biten üç kelimeye yer verilir.** Bu tarzda Bitlisli Müştâk Baba'nın (18. yy.) bir şiiri vardır. Muhyî'nin<sup>21</sup> elifname tarzıyla yazılmış manzum arz-ı hâlinde de harfler

<sup>15</sup> Seyyid Nevruz'un elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Çelik, 2022, s. 1870-1891.

<sup>16</sup> İç içe elifname örneğine 19. yy. şairlerinden Ahmed Süzi-i Sivasî de yer vermiştir. Şair, her beytin ilk mısrasını düz, ikinci mısrasını ters sıralayıp 29 beyitten oluşan bir şiir yazarak iç içe elifnamenin bir örneğini vermiştir.

<sup>17</sup> Hoca Sadeddin'in elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Eflatun, 2017, s. 125-136.

<sup>18</sup> Nidâî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Öztürk, 2012, s. 173-185.

<sup>19</sup> Nesib'in elifnamesi ve bu elif-nâmeye yazılan bir şerh için bk. Aslan, 2008, s. 157-192.

<sup>20</sup> Hüsnî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Kurtoğlu, 2021, s. 867-881.

<sup>21</sup> Muhyî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Uz & Yıldız, 2019, s. 1587-1601.

eliften yâ'ya düz bir şekilde beyit sonlarında ve iç kafiyelerde tekrar edilmiştir. Ahmed Kuddûsî<sup>22</sup> (19. yy.) de musammat bir gazelini elifname tarzında yazmıştır.<sup>23</sup> Ancak bu şiirdeki düzenleme farklıdır. Şair, her beyitte birinci mısranın başında, ortasında ve ikinci mısranın başında harfi ve o harfle başlayan kelimeyi zikretmiştir. Yani Müştâk Baba'daki gibi iç kafiyelerin sonuna göre bir tertip tarzına yer vermemiştir.

**8. Beyit birimli elifnamelerde en çok tercih edilen şekil her mısra başının alfabetik olarak sıralandığı elifnamelerdir. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilir. Harfe yer verilmediğinde ise mısra başlarında söz konusu harfle başlayan kelime yer alır.** Klasik Türk edebiyatında Nihânî (öl. 1519), Sâdık Kemâlî<sup>24</sup> (16. yy.), Tâlib (17. yy.), Verdî Kâsım (öl. 1725), Kâ'imî Hasan Efendi (öl. 1690), Kâşif Es'ad Efendi (17. yy.), Hasan Sezâyî (17. yy.), Askerî (17. yy.), Seyyid Mehmed Emîn Baba (öl. 1718), Selâmî (18. yy.), Tokatlı Kânî (ö. 1791), Bursalı Feyzî Efendi (ö. 1771), Sâfi Baba (19. yy.), Şevki Hasan Tahsin İstanbulî (19. yy.), Fennî (19. yy.), Sükûtî<sup>25</sup> (19. yy.), Zekî (19. yy.), Kemahlı İbrahim Hakkı (19. yy.), Sandıklılı Fikrî (19. yy.), Ahmed Kuddûsî (19. yy.), Nâil Abbas (19. yy.), Seyyid Süleyman Mahvî<sup>26</sup> (19. yy.) mısra başlarında kelimelerin ilk harflerini eliften başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik şekilde sıralayarak elifname yazmışlardır. Bu tarzda yazılan elifnameler divanlarda gazel veya kaside olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarzda farklı bir örnek olarak Nâtıkî'nin (16. yy.) yedi bentlik terci-bendi dikkati çekmektedir. Bu terci-bentte, her bent 15 beyitten oluşmaktadır. Şair, her bendin mısra başlarında kelimelerin ilk harflerini alfabetik olarak sıralamış, böylece toplamda yedi elifnameye aynı şiirde yer vermiştir. Handânî'de (16. yy.) de bu kullanımın sıra dışı bir örneği vardır. Şair, mısra başlarını harfe yer vermeden düz elifname şeklinde sıralamış, harfleri ise ya mısra sonunda ya da ortasında zikretmiştir. Handânî genelde ilgili harfle başlayan bir kelimeye değil birden çok kelimeye yer vermiştir.

Bent birimli elifnamelerde de en çok tercih edilen şekil budur. Şairler bu şekilde her bentte mısra başlarını alfabetik sıralamışlar, harfe yer verdiklerinde harfi vezne dâhil etmişlerdir. Memi Can Saruhânî (16. yy.), Ömer Karîbî<sup>27</sup> (16. yy.), Vasfî<sup>28</sup> (19. yy.), Bendî Mustafa Baba (19. yy.), Benderli Cesârî (19. yy.), Remzî (19. yy.)

<sup>22</sup> Kuddûsî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Yenikale, 2020, s. 195-210.

<sup>23</sup> *Divan* yayımında gazel olarak görülen bu şiir esasında mütekerrir murabba olarak değerlendirilmeye daha uygundur. Şiir için bk. Doğan, 2013, s. 408.

<sup>24</sup> Sâdık Kemâlî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Kınay, 2013, s. 1205-1213.

<sup>25</sup> Sükûtî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Özcan, 2019, s. 263-273.

<sup>26</sup> Mahvî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Çetin, 2020, s. 1-23.

<sup>27</sup> Hem Memi Can Saruhânî'nin hem de Ömer Karîbî'nin elifnameleri üzerine bir inceleme için bk. Taşkesenlioğlu, 2017, s. 159-202.

<sup>28</sup> Vasfî'nin bu tarzda yazdığı iki elifnamesi için bk. Yıldırım, 2022, s. 691-713.



murabbalarını; Deli Birader Gazâlî<sup>29</sup> (öl. 1535) ve Seyyid Hasan Haydar (19. yy.) muhammeslerini; Bursalı Feyzî Efendi (ö. 1771) müseddesini bu tarzda yazmıştır.

**9. Beyit birimli elifnamelerde kekeme diliyle (lisân-ı pepegî) yazılıp mısra başı, ortası ve sonunda kelimelerin alfabetik sıralandığı ve her harfin üç defa tekrarlandığı şiirlere rastlanmaktadır.** Ayrıca kekeme diliyle yazılan elifnamelerde - harf zikredilmeden- önce o harfle başlayan kelimenin iki hecesi, sonra kelimeye yer verilerek her mısra düz elifname şeklinde de sıralanmaktadır. Mehemed'in (16. yy.) ve Benderli Cesârî'nin<sup>30</sup> (19. yy.) kekeme diliyle yazdıkları elifnameleri mevcuttur.

**10. Beyit birimli elifnamelerde sıra dışı diyebileceğimiz kullanımlardan biri zincirleme (iade sanatıyla) yazılan elifnamelerdir.** Bu tarzda beytin ilk mısrasının başında ilgili harfle başlayan bir kelime, aynı mısranın sonunda ilgili harfle biten bir kelime yer alır. İkinci mısranın başında ilgili harfle başlayan bir kelime, aynı mısranın sonunda -kafiyeyi oluşturan kelimedede- ilgili harf kelimenin son hecesinde yer alır. Her beyit bu şekilde alfabetik sıralanır, bir beytin sonunda yer alan harf, diğer beytin ilk mısrasında başta yer alarak hem mısralar hem de beyitler arası harf düzeyinde iade sanatına yer verilir. Hikmetî'nin (öl. 1773-74) bu tarzda yazdığı iki elifnamesi vardır.

**11. Harfler her zaman düz elifname dediğimiz tarzda alfabetik olarak sıralanmaz. Bazı şiirlerde harfler elif'ten yâ'ya değil, yâ'dan elife doğru ters elifname dediğimiz tarzda sıralanır.** Seyyid Nesîmî (öl. 1404-05?), Sâdık Kemâlî (16. yy.), Dukakin-zâde Ahmed Bey (16. yy.), Ahmed Sarban (16. yy.), Ünsî Hasan Efendi (öl. 1723), İspartalı Sabrî (öl. 1833) bu tarzda elifname yazmışlardır.

Şairler uygulamayı daha da zorlaştırarak mısraları elif-yâ-bâ-lâmelif şeklinde baştan sona, sondan başa doğru tertip etmişlerdir. Sükûtî'nin (19. yy.) düvazname olarak yazdığı bu şekilde bir elifnamesi vardır. Bunun daha ilerisi ise ilk mısrası düz, ikinci mısrası ters sıralanan ve 29 beyitten oluşan iki elifnamenin iç içe yer aldığı şiirlerdir. Ahmed Sûzî-i Sivasî (19. yy.) her beytin ilk mısralarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik sıraladığı (düz elifname), ikinci mısraların başında kelimelerin ilk harflerinin yâ'dan başlamak üzere elif'e kadar tersten sıraladığı (ters elifname) 29 beyitten oluşan bir şiir yazarak iç içe elifnamenin örneğini vermiştir.

**12. Elifnameler, ebced sistemi kullanılarak da yazılır. Bu şekildeki elifnamelerde tüm harfler veya o harflerle başlayan kelimeler düz veya ters değil ebced sistemi içinde ebced-hevvez, huttî... şeklinde sıralanır.** Ebced, harflere ve bu harflerin rakamsal değerine dayalı bir sistemdir. Bu sistemde harfleri kolayca akılda tutabilmek için ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, se haz, dazağ (lâmelif dâhil olduğunda dazığlen) şeklinde formüller kullanılmıştır. Şairler ebcedname yazdıklarında şiirlerini alfabetik olarak değil, bu formüllere göre sıralamışlardır. Klasik

<sup>29</sup> Gazâlî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Taş, 2008, s. 642-652.

<sup>30</sup> Cesârî'nin elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Batıslam, 2021, s. 964-976.

Türk edebiyatında Seyyid Mehmed Emîn Baba (öl. 1718) harfleri mısra başında sıraladığı bir ebcedname yazmıştır. Şair, önce harfi yazmış (harf vezne dâhildir), sonra o harfle başlayan kelimeye yer vermiştir. İlk iki beyitte ebcedi şerh etmek için bu şiiri yazdığını beyan etmiştir. Bandırmalı-zâde Hâşim Baba (öl. 1782-83) mesnevi nazım şekliyle yazdığı bir şiirini bu şekilde tertip etmiştir. Şair, her beytin sonunu (kafiyeyi) ebcede göre sıralamıştır. Bursalı Feyzî Efendi'nin (öl. 1771) müsebba ve gazel nazım şekliyle yazdığı iki ebcednamesi vardır. Karamanlı Aynî'nin (öl. 1492-94?) 59 beyitten oluşan ve "Kaside-i Cifr" başlığını taşıyan şiirinde iki ebcedname iç içe görünmektedir. Şair ilk 29 beytin ilk mısralarını düz ebcedname, son 29 beytin ilk mısralarını ise ters ebcedname şeklinde sıralamıştır. Her beytin ilk mısrasında ilgili harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Handânî (16. yy.) Allah'ın esmasını harflere göre tertip etmiş, beytin her iki mısrasında birden o harfle başlayan kelimelere yer vermiş, harfi ise zikretmemiştir. O harfle başlayan kelimeler beytin ilk kelimesi olmayıp beyit içine serpiştirilmiştir. Şair ilgili harfle başlayan bir değil en az üç kelimeye yer vermiştir. Harfler bazen kelimenin ilk sesi değil, son sesi olarak da yer almıştır.

**13. Bent birimli elifnamelerde farklı tertip şekillerinin olduğu görülmektedir. Şairler mısra sonlarındaki kelimelerin son harflerini bent bent alfabetik bir şekilde veya her bentte mısra başlarını elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar dizip elifname yazarlar.** Bu tarzlarda murabba, muhammes, müseddes nazım şekliyle yazılmış elifnameler mevcuttur. Bunlara dair yukarıda örnek verilmişti. Bu konuda sıra dışı bir örnek ise Tâ'ib'in (öl. 1683-84) *Divan*'ında vardır. Şair, 28 bentten oluşan bir terki-bent yazmıştır. Bu terki-bentte her bent bir harfe ayrılmış, ilgili bentte mısra sonları o harfle bitirilmiştir. Yani terki-bentte elif'ten yâ'ya kadar alfabetik olarak sıralanmıştır. Şair, bentleri birbirine bağlayan vasıta beyitlerinin sonunu ise yâ'dan elif'e doğru sıralamıştır. Yani terki-bentlerle düz elifname yazan şair, vasıtalarla ters elifname yazarak iki elifnameyi iç içe sunmuştur.

**14. Buraya kadar yer verilen elifnameler manzum örneklerdir. Elifnamelerin mensur örnekleri de mevcuttur.** Edebiyatımızda bu şekilde yazılmış iki elifname mevcuttur. Bunlardan birini Kaygusuz Abdal<sup>31</sup> (öl. 1444), diğerini Kâşif Es'ad Efendi (17. yy.) yazmıştır.

Klasik Türk edebiyatında 14. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar her yüzyılda şairler elifname şeklinde şiirler yazmışlardır. Klasik Türk edebiyatında ilk elifnameyi şimdiki bilgilerimize göre Âşık Paşa (ö. 1332) yazmıştır.<sup>32</sup> Âşık Paşa'dan sonra bu gelenek yaygın bir şekilde devam etmiştir. İsmail Hikmeti edebiyatımızda Bursalı Feyzî Efendi'den sonra en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Klasik Türk edebiyatında Bursalı Feyzî 10, İsmail Hikmeti 7, Kâ'imî Hasan 5 elifname yazmıştır. Bu çalışmada

<sup>31</sup> Kaygusuz Abdal'ın elifnamesi üzerine bir inceleme için bk. Özkan, 2012, s. 185-198.

<sup>32</sup> Âşık Paşa'nın elifnamesinin tenkitli metni ve elifnamenin dil özellikleri üzerine bir çalışma için bk. Demirel, 1996, s. 202-246.

İsmail Hikmetî'nin elifnameleri şekil ve muhteva bakımından incelenecektir. Şairin elifnamelerine geçmeden önce onun şairliğine dair bazı yönleri işaret edebilmek amacıyla şiirlerinde hünere dayalı uygulamalardan bahsedilecek, harflerle olan münasebeti ise müstakil bir başlık altında incelenecektir.

### İsmail Hikmetî ve Divanı

Şair hakkında şüara tezkirelerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Asıl adı İsmail, mahlası Hikmetî'dir. Edirne'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Devrin önemli şahsiyetleri olan Koca Râgıb Paşa'ya, Halimî Mustafa Paşa'ya ve yaptırdığı hayır eserleriyle meşhur olan Darüssaade Ağası Beşir Ağa'ya kasideler yazmıştır. *Divan*'ında, Edirne ve İstanbul'un çeşitli semtlerinden bahseden şiirleri vardır. Halvetiliğin Uşşâkî yoluna mensuptur. Ahmed Sâkî'nin halifesidir. Hüseyin Vassafa göre 1751'de vefat etmiştir. Ancak *Divan*'ını bitirmesi üzerine düşürdüğü tarihi 1180/1766-67'dir. Dolayısıyla şair bu tarihte hayattadır ve Vassaf'ın verdiği bilgi yanlıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tomarda ise İsmail Hikmetî'nin 1187/1773-74 yılında vefat ettiği yazılmaktadır. Bu tarih, daha doğru görünmektedir. Hüseyin Vassaf'taki bilgiye göre, hocası Ahmed Sâkî'nin Edirne'de bulunan türbesinde medfundur.<sup>33</sup>

*Hikmetî Divanı*'nın yurt içi ve yurt dışında toplam dört nüshası vardır. Bu dört nüsha esas alınarak şairin *Divan*'ının tenkitli metni Sona (2012) tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada dibace dışında 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 6 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 3 mesnevi, 11 müfret olmak üzere toplam 645 manzume bulunmaktadır. *Divan*'da şiirler klasik divan tertibine göre değil, "hurûf-ı hecâ" (elif-bâ...) tertibine göre sıralanmıştır. Şair, şiirlerini İlahî bir bakış açısıyla yazmıştır. Şiirlerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini, çeşitli dinî-tasavvufî konuları ve zaman zaman da beşerî aşkı işlemiştir. Vahdet-i vücüt ekolüne bağlı mutasavvıf bir şair olan Hikmetî, şiirlerinde tekke şiirine değil divan şiiri geleneğine bağlı kalmıştır (Sona, 2012, s. 2298).

### İsmail Hikmetî'nin Divan'ında Dikkati Çeken Şiirler ve Hünere Dayalı Bazı Uygulamalar

Bazı şairler divanlarında hünere dayalı uygulamalara, her divanda görülmeyecek şiir tarz ve türlerine yer vermişlerdir. İsmail Hikmetî de bu şairlerden birisidir. Şairin *Divan*'ı üzerine yaptığımız okumada çeşitli söz sanatlarına, harflere ve türlere dayalı uygulamalara rastladık. Şairin *Divan*'ında 14 münacat, 23 naat yer almaktadır. Şairin 514. şiiri miraciye türünde 110 beyitlik bir kasidedir. *Divan*'da "muhammes-i tasliye" başlığını taşıyan 16. şiir bir salvele, 97. şiir bir hamdeledir. 15. şiir devriye türünde 7

<sup>33</sup> Bu kısım Fatih Sona (2014) tarafında Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ne yazılan "İsmâil Hikmetî" maddesinden özetlenmiştir. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmeti-ismail> (Erişim tarihi: 19.02.2021)

bentlik bir müsemmen, 406. şiir devriye türünde bir kasidedir. 346. şiir “murabba-ı esmâ-nâme” başlıklı olup din büyüklerinin zikredildiği bir manzumedir. *Divan*'da 460. şiir “nev-zemîn” redifli bir gazeldir. Şair, 488. şiirinde her mısraya “A Hikmet” diyerek başlamış ve bir nida gazeli yazmıştır. Şairin 517. şiiri bahariye türünde olup 103 beyitlik bir şiirdir. Şiiri orijinal kılan şairin kasidede ansiklopedik bir tarzda çiçeklere, kuşlara, hayvanlara, musiki unsurlarına, ağaç türlerine, meyve isimlerine yer vermesidir. 529. şiir hammamiye türünde altı bentlik bir müseddestir. Şair, 72. ve 73. gazellerini satranç; 286. gazelini tavlâ terim ve tabirleriyle yazmıştır. Şairin 511. şiiri biladiye türünde 7 bentlik bir müsemmendir. *Divan*'ın sonunda yer alan 360 beyitlik kaside (631. şiir) “kasîde-i hâtîme-i dîvân ta'rif-i usûlât-ı her 'ulûmât” başlığını taşımaktadır. Şair bu kasidesinde “ilm-i tevhd ü tasavvuf, ilm-i ebdân, ilm-i edyân, ilm-i sarf u nahv, ilm-i mantık u me'ânî, ilm-i hikmet, ilm-i hey'et, ilm-i âlem, ilm-i nücûm, ilm-i kevâkib, reml ü vefk, ilm-i simyâ meâ't-teshîr, ilm-i kâf, ilm-i âdâb, ilm-i hendese, ilm-i hurûf, ilm-i rü'yâ, ilm-i şî'r” gibi ilim dalları üzerinde durmuştur. Bu şiirde yer yer “ilm-i tababet”e dair beyitlere de rastlanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen şiirler daha çok türe ve konuya dayalı dikkatimizi çeken örneklerdir. Şairin hünere dayalı diyebileceğimiz ve Hikmeti şiirinin deneysel yönünü gösteren bazı şiirleri ise şunlardır:

Şairin 23. şiiri 7 beyitlik bir çâr-ender-çâr gazeldir. 71. şiir iade sanatıyla yazılmış 6 beyitlik bir muad gazeldir. Şairin 411. gazeli de muaddır. Bu gazelde ayrıca kafiyeyi oluşturan kelime, bir önceki kelimeyle cinas içinde kullanılmıştır. *Divan*'da 199, 258 ve 543. şiirleri tecnis örneği gazellerdir. Şair, 78. gazelinde her beytin ikinci mısrasını yalnızca müştak kelimelerle oluşturmuştur. Hikmeti'nin beyit veya bent düzeyinde iştikak yaptığı bir hayli örnek vardır. Hikmeti'nin 206. şiirinde kafiyeyi oluşturan kelimeler maklub kelimelerdir, şair şiir boyunca kalb sanatına yer vermiştir. Şair, 363. şiirinde aynı kökten gelen (müştak) veya aynı yazılışlı (cinaslı) kelimeleri eklerle uzatarak mısrayı kurmuştur. Şair, 377. şiirde ise kafiyeli kelimeleri eklerle genişleterek Türkçe kelimelerle zorlama kafiyeler yapmıştır. Hikmeti'nin kafiye arayışları, kafiyede yaptığı yenilikler 441, 462 ve 534. şiirlerinde de vardır.

### İsmail Hikmeti'nin Harflerle Münasebeti ve Şairin Elifnameleri

Eski çağlardan bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, çok değişik akım ve anlayışlar oluşmuş ve harflerin şekil, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir (Tökel, 2016, s. 11). Bu inanışlar divan şairleri tarafından edebî metinlerde işlenmiş, şairler “ilm-i hurûf”a dayalı anlayışlardan faydalanmışlardır. Esasında harfler ilm-i hurûfun konusudur. İlm-i hurûfta da asıl mevzu “esrâr-ı hurûf” olmuştur. Başka bir ifadeyle harflere dayalı ilimde amaç, harflerin taşıdıkları sırları ortaya çıkarmaktır. İlm-i hurûfun esasını ebced, cifr, vefk gibi unsurlar oluşturmuştur (Kaplan, 2018, s. 179). Hikmeti'nin *Divan*'ında ilimlerden bahsettiği 631. kasidesinde “ilm-i hurûf” konusunda müstakil

bir bölüm (266-293. beyitler) vardır. Şair, bu bölümde özetle şunları söylemiştir: Şimdi harflerin ilminin noktası sırlarını dinle. Bu noktanın hikmet levhası ve alın yazısının defteri olduğunu bil. Bütün yaratılmışlar, tüm mana ve dil onun altındadır. O da Hz. Peygamber'in nurunun altındadır, haberi ondan al. O da Alah'ın emri altındadır, bil. Bütün varlıkların ortaya çıkması kâf ve nûn'dan (Allah'ın kün/ol emri) oldu. O da bir noktadır ve tevhit ilmi ondadır. Kesreti (bütünün parçalarını) gösteren kaynak, Allah'ın birliğinin delili odur. Allah'ın emri kâf ve nûn terkiibine ulaşmasa dünyanın varlığı ve varlıkları ortaya çıkmazdı. Her harfin tabiatında dört unsur üzeredir. Allah, hayır ve şerri -kâf ve nûn- terkiibini karıştırarak yarattı. Kâf harfi bu dört unsurdan sudur, nûn rüzgârın sırrıdır. Her biri dört unsur üzere dizilmiştir. Harf ile önce bütün yaratılmışın isimlerini verdi. Daha sonra her isimlendirilmiş olanın varlığı ortaya çıktı. Her harfin merkezi sayı sırrında üçtür. Lakin elif, yâ, kâf ve gayn harfleri merkezleridir.<sup>34</sup> Yer, gök, kâğıt ve kalem (levh-i mahfuz: Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevi levha) hepsi harfle sabit durmaktadır. Bütün cansız varlıklar ve canlılar harf ile diridir. Rakam ve yazıyla toplayıp, birleştirip (şair, vefkteki satır ve sütunların harf ve rakamlarını kastediyor) gör sana (vefkte kare veya dikdörtgen kutucuklar) köşesinden neler söyler, manalarını al. Her harfin hikmetli bir hayli sırrı var. Sayma sırrını bilen, herkese karşı zafer buldu. Özellikle dört yönünden yaratılış unsurlarını bilen sırlara vakıf olur. Onun yeri Hz. Âdem'in irfanıdır. Harf ilmini bilmeyen, kendisinin ne olduğunu bilmez. Kendi zatını bilmeyen dört ayaklı hayvanlar gibi başboştur. İnsanın fazilet, ululuk makamında; makam ve mevkisi harf olunca sultanlık ilminde dünya ve ahiretin başı, hükümdarı oldu. Hz. Âdem (insan), “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti.” ayetiyle belirtilen sıfatını harfle buldu. Makamları, hikmet ilimlerine harfle ulaştı. Harfle varlık ülkesinin şehrine sultan olup harfle o şehbender, hilafet tacını giydi. Suyun toprağa, ateşin rüzgâra (vefk çeşitleri) harfini karıştırıp ibret gösteren özelliklerini ey peri seyret. Madde âleminin (dünyanın) varlığı harflere aktarıldı. Bu sebeple her biri kesret yüzünden okunur.

Hikmetî’de harflere dayalı müstakil şiirler vardır. Şair 22, 175 ve 176. şiirlerini sadece noktasız harflerle yazmıştır. 645. şiirinde ise sadece noktalı harfleri kullanmıştır. Alfabedeki tüm harfleri kullanarak şair bir muamma yazmıştır (640. şiir). Şair “hurûf-ı hecâ” üzerine tertip ettiği *Divan*’ında harfler değişikçe o harfin redif olduğu müstakil şiirler yazmıştır.<sup>35</sup> Bu durumu *Divan*’ının dibacesinde şu cümlelerle ifade etmiştir: “Fe-emmâ ba‘de bu dîvânçe-i nazm-ı güher-bârı ve bu rişte-i tab‘a dizilmiş lûlû-i şehvârı yigirmi tokuz hurûf-ı teheccî birle iki vech üzere binâ zül-cenâheyn olmağla biri mecâzî ve biri hakikat yüzünden inşâd edip ve her hurûfun kâfiyesinde ol hurûfun kâfiyesinde ol hurûfun sırrında olan o hümâ-yı fen ve havâss-ı eltâfın ve sırr-ı ‘ilm-i hurûf üzere ta‘dâd u tevîd ü tehaddüdlerin ve âsâr-ı te’sîrlerin ve tabâyi‘-i ‘unsurların lafzen ve ma‘nen ‘alâ merâtibihim müfid ü muhtasar ma‘nâ-yı

<sup>34</sup> Şiirde 275-283. beyitler arası “ilm-i vefk”le ilgilidir.

<sup>35</sup> Bu şiirler dışında 407. şiir “mîm” redifli, 447. şiir “nûn” redifli, 451. şiir ise “kâf nûn” rediflidir.

sûriyyelerin beyân bu veçhile ahvâllerine şân ve ef'âl-i 'azîmelerine 'unvân vererekden ibtidâ edip nekre olmak üzere birer kasîde-i nâ-dîde ve nâ-şinîde fihrist ve ser-levha kıldım ki tâlib ü râgıb olanlar matlabların anda bulalar ve bu tertîb üzere hatminde kâfiye-i yâda dahi on tokuz bâb üzere kasîde-i hâtîme-i divân diyü bir kasîde nazm edip bi-'avnillâhi te'âlâ ihtitâm müyesser olmuştur." (Sona, 2012, s. 177).

Hikmetî harfleri redif olarak kullandığı bu şiirlerde onların görsel değerini esas almış, harflerin şekil özellikleriyle nesnelere arasında benzetmeye dayalı ilişki kurmuştur. Şair, harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanarak onlara simgesel bir anlam yüklemiştir. Bu şiirlerde asıl dikkati çeken ise şairin harflerin "ilm-i vefk"teki değerine de göndermede bulunmasıdır.

"Elif", klasik Türk edebiyatında birçok kavramın karşılığı olarak kullanılan bir harftir. Elif, Arap alfabesinin ilk harfi olması ve ebced değerinin bir olması gibi yönlerden Allah'ı işaret eder. Hikmetî de elif'i bu şekilde kullanmıştır. Şaire göre elif Kur'an'da Allah'ın ismine, tasavvufta Allah'ın sırrına ad olmuştur. Elif, hikmeti gösteren bir harftir.

Furkânda ism-i zât u taşavvufda sır-ı zât

Hem nâm u adı oldu bu hikmet-nümâ elif (3/10)

Ebced siteminde elif'in rakam değeri 1, yâ'nın 10, kâf'ın 100, gayn'ın 1000'dir. Şair aşağıdaki beyitte harflerin değerine göndermede bulunmuş ve bu dört harfi, harflerin annesi olarak görmüştür:

Birden bine varınca toğar cümle harf harf

Ümmü'l-hurûfdur gayn u kâf u yâ elif (3/12)

"Bâ" harfi alfabenin ikinci harfi olup yazımında altına bir nokta konmaktadır. Basmelenin de ilk harfi bâ'dır. Şair, bâ harfinin altındaki noktanın (↵) Bâri olan (yaradan) Allah'ın vasfı olduğunu söyler (Bu arada Bâri kelimesinin ilk harfi de bâ'dır). Allah'ın her ayetinde bâ'nın hitabı öne geçmiştir. Şair burada Kur'an ayetlerini okumaya besmeleyle başladığını ve bâ'nın da bismelenin ilk harfi olduğunu söylemektedir.

Hikmet bu nokta Bâri Hudânın şifâtıdır

Her âyetinde etdi tekdüm hitâb-ı bâ (45/11)

Şair, aşağıdaki beytinde "tâ" harfinin noktalarını, hayaline kaynak olarak kullanmıştır. Bu harfin yazımında harfin üstüne iki nokta (↵) konur. Divan şairleri de güzelin benini nokta şeklinde tahayyül etmişlerdir. Şair, sevgilinin çifte beniyile gönüllerin sayfasına geçtiğini söyler. Tâ harfinin buyruğu güzellere sağlam muhafaza edilen kaleyi (gönlü) vermiştir.

Ol çifte benlerinle geçüp levh-i dillere

Hubânâ verdi hışn-ı haşinin berât-ı tâ (61/3)

Şair, aşağıdaki beytinde “sâ” harfini redif olarak kullanmıştır. Bu harfin yazımında harfin üstüne üç nokta (ث) konur. Şair bu sebeple beyitte üçte bir anlamına gelen “sülüs” ve üçleme anlamına gelen “teslîs” kelimelerini kullanmıştır. Şair, bunun yanı sıra harfi beş defa tekrarlayarak da görsel ve işitsel değerini birlikte düşünmüştür.

Çün mevâlîd-i sülûse neş’esi tab’ındadır

Verdi ol hâlât şân-ı nokta-i teslîs-i şâ (80/3)

“Sâ” harfi gibi yazımında üstüne üç nokta konan harflerden biri de “şîn” (ش) harfidir.<sup>36</sup> Şair, bir beytinde şîn harfinin siyah nokta gibi benlerle yanağının süslendiğini söyler. O, âşıkların bu yüzle/bu şekilde aldatmaktadır.

Noқта-i pür-hâl ile etmiş ruhun menkûş şîn

Eylemiş ol vechile ‘âşıkların mağşûş şîn (281/1)

Şair aynı şiirinin başka bir beytinde harflerin ilminde “şîn” harfinin sarhoş ve kendinden geçmiş olduğunu söyler. Galiba şîn, dolu kadehini eline alarak şarap içmiştir.

Dediler ‘ilm-i hurûfda mest ü hayrândur kamu

Var ise pür kâsesin almış ele mey-nûş şîn (281/8)

Şair, “hâ” harfinin noktasız yazımını esas alarak aşağıdaki beyitte hâ harfinin (ح) üzerine toz gibi bir noktanın konmadığını söyler. Hâ’nın Allah’ın emirlerine uyması riyasız ibadettir.

Bir nokta-i gubâr anıñ üstünde konmadı

Kim zühd-i bî-riyâ iledir ol şalâh-ı hâ (96/4)

Klasik Türk edebiyatında “dâl” harfi (د) hem âşık hem de sevgili için bir teşbih unsuru olmuştur. Sevgilinin çengeli andıran zülfü ve âşığın sevgili elinden yahut sevgili uğruna çektiği belalardan ikiye bükülmüş boyu/beli bu harfle ilişkilendirilmiştir. Dâl bazen de ibadet eden insanın figürünü ve tazimle eğilmeyi anlatırken tercih edilmiştir. Hikmetî aşağıdaki beytinde ikiye bükülmüş boyla, dâl harfi arasındaki benzetmeden faydalanmıştır. Dâl, ikiye bükülmüş boyuyla, âşığın aşk içinde eziyet altındaki hâlini görünce ona yardım etmiştir.

<sup>36</sup> Hikmetî aşağıdaki beyitte de şîn harfinin noktalarını hayaline kaynak etmiştir. Burada harf ve kelime oyunu yapan şair, “şûr”un (شور) noktalarının alınmasıyla “sûr” (سور) kelimesinin, “şîn” harfinin noktalarının alınmasıyla da “sîn” harfinin ortaya çıkacağını söyler.

Gubâr-ı seng-i benlikden hâlâş et qalbini zirâ

Nuqâtın almadıqça şûr-ı şîniñ sûr-ı sîn olmaz (263/2)

Hâlet-i bî-dâdimi 'aşk içre gördükde hemân

Ķâmet-i dü-tâ ile etdi dile imdâd-ı dâl (118/2)

Aynı şiirin son beytinde şair "dâl" harfinin ikiye bükülmüş, iki kat olmuş şeklinden dolayı onu kınamasını söyler. Dâl'in alışkanlığı Allah'ın varlığına secde etmektir. Bu secdeler onu bu hâle getirmiştir. Hikmetî bu beyitte dâl'in ibadet eden insan figürü için simgesel değerinden faydalanmıştır.

İki kat olmuş diye ta'n etme ey Hikmetî

Secde etmekdir vücûd-ı Bârîye mu'tâd-ı dâl (118/10)

Şair, aşağıdaki beytinde de harfin şekline dayalı bir münasebet kurmuştur. Lâm harfini çengel için bir simge olarak kullanmıştır.

Sen ferâmûş eyleme ol lâm-ı 'ahdin lâmını

Nefs-i emmâren taķınsın boynuna çengâl-i lâm (380/4)

Harfleri redif olarak kullandığı şiirlerinde Hikmetî'nin harfin ilm-i vefkteki kullanımına dair yer yer göndermelerde bulunduğunu söylemiştik. Şair "râ" harfinin vefkine vakıf olanların râ'nın şahlara layık iri taneli incisini güzeller ile günden güne ele geçireceğini söyler. Şair "zâ" harfi için bu harfi hesap ederek yazanın veya vefke düzenin ikram ve ikbal elde edeceğini belirtir. "Dâd" harfinin vefki düşmanların kinlerini uzaklaştırıp değiştirir.

Kim bu harfin vefķına vâķıf ola ey Hikmetî

Gün-be-gün zabt eyleye ħubân ile şehvâr-ı râ (137/11)

Kim ħisâbınca bu harfi yazsa yâ vefķın düze

Erişir Ħikmet ana iķbâl ile i'zâz-ı zâ (252/9)

Kim bu harfin sırr-ı ta'dâd üzre vefķın tarħ edüp

Def' edüp düşmenlerin taħvîl eder iġrâz-ı dâd (547/5)

Harflerin redif olarak kullanıldığı şiirlerde Hikmetî bazen harfin görsel ve işitsel yönünü birlikte değerlendirmiştir. Bu tarz örneklerde beyitte redifi oluşturan harf birden çok kelimedede yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair "sâd" harfini böyle kullanmıştır. Şair, ayrıca sad'ın savm (oruç) ve salat (namaz) kelimelerinin başı/ilk harfi olduğunu söyleyerek bu kelimeleri işaret etmiştir. Şair "gayn" harfini redif olarak kullandığı şiirde ise "g" sesini toplamda sekiz defa tekrarlamıştır. Bu tekrarda "gam"ın kelime olarak dört defa tekrarı da etkindir. Benzer bir kullanıma "mîm" harfinde de rastlanmaktadır. Şair bu harfi redif olarak kullandığı şiirde mîm'i kelime olarak beş defa tekrarlamıştır. Beyitte m sesi toplamda on dört defa yer almıştır.



Harf-i şâd ol âyet-i şavm u şalatın başıdır  
 Hayra ger der-mıkta‘-ı eşrârdır mıkrâş-ı şâd (294/3)

Çünkü dünyâ ğam imiş ğamdan ğınâ gelmez imiş  
 Ğâbirin çekmez ğamın ğam ehli etse ağ-ı ğayn (319/4)

Mazhar-ı hâ mîm olup mîmden gelir mîmân-ı mîm  
 Tâ kıyâmet vârina verdi nizâm ahkâm-ı mîm (398/3)

Hikmetînin harflerle münasebeti yalnızca harfleri redif olarak kullandığı şiirlerde değildir. Şair, diğer şiirlerinde de harflere yer vermiştir. Divan şairleri harfleri bir benzetme ögesi olarak kullanırken onların görsel değerini esas almışlardır. Harflerin şekil özellikleri hem âşğın hem de sevgilinin bir takım özelliklerini anlatırken başvurulan bir kaynak olmuştur. Böylece sevgilinin ve âşğın bazı uzuvları ve vasıfları harflere dayalı olarak anlatılmıştır.

Divan şairleri “lâm” harfiyle sevgilinin zülfü arasında -kivrımlı oluşları bakımından- münasebet kurmuşlardır. Ancak Hikmetî bu harfi bir beytinde (380/4) çengele benzetmiş, başka bir beytinde ise kendi boyuyla benzetmeye dayalı bir ilişki içinde kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair tevazu kâğıdının satırlarında, âşğın (şairin) boyunu lam harfi gibi kılan sevgilinin mutluluk makamında elif gibi salındığını söylemiştir. Sevgilinin boyu, elif harfine benzetilmiştir.

Mıştar-ı levh-i tevâzu‘da eden kıddimi lâm  
 Eyler ol şadr-ı sa‘âdetde elif gibi hırâm (429/1)

Şair, sevgilinin boyunu aşağıdaki beyitte de “elif’e benzetmiştir.<sup>37</sup> Sevgilinin kaşları da “râ” harfidir.<sup>38</sup> Aşk mektebinde sevgilinin vasfını okumak isteyen gönül, sevgilinin boyunu elif’te, kaşlarını râ’da görecektir.

Dil mekteb-i ‘aşğ içre oğu vaşfını yârin  
 Ol kıddi elif kaşlarını râda görürsün (469/3)

Divan şairleri âşğın boyunun bir zamanlar “elif” gibi olduğunu ancak âşık olup gam yükünü çektikten sonra boyunun ikiye büküldüğünü dile getirmişlerdir. Hikmetî de bu hayale şiirlerinde yer vermiştir. Şair, aşk defterinin en başında “elif” gibi düz

<sup>37</sup> Şu beyitte kirpikler elif’e benzetilmiştir:

‘Ayn-ı ‘ayn ol kaşları yâdir elif müjgenleri  
 Gör ne zibâ gösterir şad-berg-i gülde çara hat (307/2)

<sup>38</sup> Bu konuda şairin diğer beyitleri için bk. 44/1, 165/3, 189/3, 420/4.

iken daha sonra sevgilinin kendisini büklüm büklüm edip boyunu “dâl” ve “nûn” harfi gibi yaptığını söylemiştir.

Elifveş râst iken ser-defter-i ‘aşk içre ben

Ĥam-ender-ĥam edip ĥaddim beni dâl eylediñ yâ nûn (452/2)

Hikmetî gönül yolunda iki büklüm olmuş belinden/boyundan dolayı şaşırılmalarını söyler. Zira âdemin ortası “mîm”e varınca “dâl”a döner. Şair bu beyitte harfleri simgesel değeriyle kullanmıştır. Şairin zikrettiği iki harften biri âdem kelimesinin ortasında, diğeri sonunda yer almaktadır. Şair, “meyân-ı âdem” derken âdem kelimesinin ortasında yer alan dâl harfini işaret etmektedir. Mîm harfine varan sonunda dâl’a döner. Burada bir namaz mazmunundan bahsedilebilir. Şairin ikiye bükülmüş beli namazdaki rükû hâlini yansıtır. Mîm ise secdedir. Zira mîm’in başı noktadır ve kişi secdede nokta gibidir. Beyitte “meyân” kelimesinin bel anlamı ve âdem kelimesinin insan anlamı dikkate alınırsa insanın beli mîm’e yani secdeye varırsa dâl harfi gibi bükülmüş, eğilmiş olabilir anlamı da çıkarılabilir.

Tarîĥ-i dilde dü-tâ olduğum ‘acebleme kim

Meyân-ı âdem o mîme varınca dâla döner (160/11)

Şairin harflerle insanın namazdaki hâli arasında kurduğu münasebet aşağıdaki bentte de vardır. Şair, burada namaza kelime olarak da yer vermiştir. İnsan Hakk’ın huzurunda ayakta (kıyamda) dursa “elif” harfi ortaya çıkar. Rükûya varınca insan “dâl” harfi gibi iki büklüm olur. Secdeye vardığında ise “mîm” harfi gibidir. Şair, namaz kılmayanın insan (âdem) olmadığını, insanın (âdem) namaz kılmak olduğunu söyler. Şairler bazen harfleri veya harflerin benzeyenlerini vererek bir kelime ortaya çıkarmışlardır. Bu kelimeye bazen beyitte yer verilmiş bazen ise kelime beyitte zikredilmeyerek bir mazmun gibi gizlenmiş ve okuyucunun zihni bir uğraşla bunu bulması beklenmiştir. Bu bentte Hikmeti bu harflerle hem bir namaz mazmunu oluşturmuş hem de harflerin birleşimiyle (آدم) âdem kelimesini işaret etmiştir.

Dergeh-i Ĥaĥĥa kıyâm etseñ elif olduñ ‘ayân

Hem rükû‘ etdikde ol dem dâl olur âdem hemân

Secdeye vardıkda ĥarf-i mîm olur pes râyegân

Bî-namâz âdem deĥil âdem namâz kılmâĥ imiş (284/2)

Yukarıdaki beyitte harfler ile âdem kelimesini işaret eden şair, aşağıdaki beyitte aşk’ı harflerini zikrederek işaret etmiştir. Şair, kendisine seslenerek insan-ı kâmil (nüsha-i kübrâ/sözlük anlamıyla büyük sayfa) olmak istiyorsa gönül kâğıdının satırına ayn, şîn ve kâf harflerini yazmasını söyler. Bu üç harf birleştirildiğinde aşk (عشق) kelimesi ortaya çıkmaktadır.

Nüşha-i kübrâ olam dersen eger ey Hikmetî

Mıstar-ı levh-i dile çek ‘ayn u şîn kâfdan hürûf (329/5)

Mutasavvıf şairler “kûn<sup>39</sup> (ol)” lafzına işaret etmek istedikleri zaman bazen lafzın harflerini zikrederler. Hikmetî de aşağıdaki beyitte lafzı harfleriyle işaret etmiş, harfleri simgesel bir şekilde kullanmıştır. Şaire göre kâf Hakk’ın cemalini, nûn ise birliğini ortaya koymaktadır. Kâf ve nûn harfinin ikiliği halka Hakk’ın delili olmuştur.

Kâf cemâl-i hüsünü nûn vahdetin işbât edip

Halka Hakkıñ şâhidi oldu müsennâ kâf nûn (451/3)

Hikmetî insan bedeni, insandaki uzuvlarla Arap alfabesindeki 28 harfi eşleştirmiştir. Şair art arda beş beyitte bunu yapmıştır. Bu eşleştirmeye göre insan ayakta iken elif’dir (ل). Rükûda dâl (د), secdede mîm’dir (م). Fâ (ف) ve kâf (ك) onun dudakları, burnu hâ (ه), kulağı cîm (ج), gözü ayn (ع), kirpikleri hareke, benleri noktaldır. Kaşları vâv (و) ve râ (ر), dişi sîn (س), sinesi şîn (ش), başı kâf (ق), alnı nûn (ن), elleri lâmelif’tir (لا). Bu insanın gamzeleri tâ (ط), zâ (ز) ve zâl (ذ); yanakları sâd (ص) ve dâd (ض) harfidir. Çene altı gayn (غ) ve zâ (ظ), boynu hâ (ح) ve hâ’dır (خ). Dili tâ (ت), boğazı lâm (ل), ciğerleri sâ (ث), yürüyüşü (gelişi) yâ’dır (ي). İlk bakışta bazı uzuvlarla harfler arasında şekle dayalı bir benzerlik kurulsa da tüm uzuvlar için bu mümkün görünmemektedir. Hikmetî’nin uzuvlara ve eylemlere dair kurduğu bu ilişki şahsî olup gelenekteki yaygın kullanımdan uzaktır. Şair, beyitlerde yalnızca bâ harfini zikretmemiştir.

Ûâ’imen oldu elif hem râki‘en hem sâciden

Dâl u mîm oldu bu resme âdem oldu her biri

Fâ vü kâf oldu lebin hâdir burun cîmdir kulağ

‘Ayn göz kirpikleri i‘râb nuqâtdır beñleri

Vâv râdır kaşları sîndir dişi şîndir döşün

Ûâf serdir nûn cebîni lâmelifdir elleri

Ĝamzelerdir tâ vü zâ zâl ruhlarıdır şâd u dâd

Ĝayn u zâdır ğabğabeyni hâ vü hâ gerdânları

<sup>39</sup> Bakara Suresi 2/17, Al-i İmran Suresi 3/47 gibi ayetlerde geçen ve Allah bir şeyin olmasını istediği zaman ol der ve o hemen oluverir manasındaki ayete yapılan göndermeyi işaret eden lafızdır.

Tâ lisân hulkûm lâm u şâ cigerler oldı tâm

Yâ kudûm-ı şâhıdır kim yürüdür ser-‘askeri (631/28-32)

Hikmeti'nin harflere dayalı bir uygulaması da elifnamelerdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Şair, bunları dört farklı şekilde tertip etmiştir. Bu bölümden sonra şairin elifnameleri şekil ve muhteva bakımından incelenecek, elifnamelerin metni ayrıca verilecektir.

### Elifnamelerin Başlığı

Bugün elifname olarak nitelendirdiğimiz şiirlerin başlığına baktığımızda elifname tabirinin çok fazla tercih edilmediğini görüyoruz. Kaygusuz Abdal'ın (öl. 1444) mensur elifnamesinin başlığı “der-beyân-ı elif-nâme-i Kaygusuz Sultân” şeklindedir. Bursalı Feyzî (öl. 1771) elifnamelerinde “elif-nâme” başlığını kullanmıştır. Benderli Cesârî'nin (19. yy.) kekeme diliyle yazdığı şiirinde de “elif-nâme-i pepegî” başlığı yer almaktadır.

Elifnamelerde görülen başıklardan biri de “hurûf-ı / hurûfüt-teheccî”dir. Bu başlık Caferî Baba'nın (16. yy.), Hoca Sadeddin'in (16. yy.), Nidâî'nin (16. yy.), Kâşif Es'ad Efendi'nin (17. yy.) Seyyid Mehmed Emîn Baba'nın (öl. 1718) elifnamelerinde karşımıza çıkmaktadır. Başlık harflerin bir hususiyetini ifade etmektedir. Arapçada harfler, kelimeleri hecelere böldükleri ve onların hecelerini oluşturdukları için “hurûfüt-teheccî” diye isimlendirilir (Durmuş, 1997, s. 158). Elifnamelerde karşımıza çıkan diğer bir başlık ise “hurûf-ı / hurûfüt-hecâ”dır. Bu başlık ise Mehmed'in (16. yy.), Ayıntablı Hâfız'ın (17. yy.), Ahmed Sûzî-i Sivasî'nin (öl. 1830) elifnamelerinde görülmektedir. Arapçada alfabenin bütün harflerine, kelimeleri hecelerine ayırmalarından dolayı “hurûfüt-hecâ” denilmektedir (Ertem, 1995, s. 41). Her iki başlıkla şiirlerde Arap harflerinin tamamının kullanıldığının işaret edildiği anlaşılmaktadır. Böylece şairler bu başlıklarla şiirlerinde harflere dayalı bir heceleme, uygulama yaptıklarını ortaya koymuşlardır.

Elifnamelerde bu başlıkların yanı sıra farklı başlıklara da rastlanmaktadır. Handânî (16. yy.) “tertübüt-hurûf”, Seyyid Hasan Haydar (19. yy.) “gazel-i hurûfât” ve “muhammes-i hurûfât”, Bandırmalı-zâde Haşim Baba (öl. 1782-83) “fi tertibi hurûfüt-‘Arabî” ve “fi tertibi hurûfüt-Hindî ebced”, Gülşenî Saruhanî (15. yy.) “der-muvaşşah”, Seyyid Nevruz (öl. 1860) “Bahr-i Mesnevî Kâfiye-i Elif-nâme” başlıklarını kullanmışlardır. Bu başlıkların hepsi şiirlerin harflere dayalı bir uygulama taşıdığını göstermektedir. Hikmeti'nin elifnamelerine bakıldığında şairin 7 elifnamesinden 4'ünde doğrudan “elif-nâme” başlığının yer aldığı görülmektedir. Elifnamelerden 1'inin başlığı yokken kalan 2'sinde “kasîde-i zencîr” başlığı yer almaktadır. Bu başlıkla şiir boyunca yapılan iade sanatı ön plana çıkarılmıştır.

## Elifnamelerin Nazım Şekli

Elifnamelere mahsus bir nazım şekli yoktur. Eldeki örneklere bakıldığında kaside, gazel, mesnevi, kıta, murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ, terci-bent, terki-bent gibi hem beyit hem de bent birimli farklı nazım şekilleriyle yazıldığı görülmektedir. Hikmetî'nin 7 elifnamesi vardır. Bunlardan 2'si mesnevi, 5'i kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında 84 elifname üzerine yapılan bir araştırmada elifnamelerin %38'inin kaside, %30'unun gazel, %8'inin mesnevi nazım şekliyle yazıldığı görülmüştür (Kaplan, 2018, s. 199). Hikmetî'nin 7 elifnamesi bu şiir tarzının en fazla yazıldığı nazım şekillerinden ikisiyle yazılmıştır. Burada bir hususu belirtmekte fayda görüyoruz. Divanlarda kaside başlığı taşıyan elifnameler, bir yönüyle mutavvel gazel olarak da değerlendirilebilir. Zira bu kasidelerde klasik bir kasidede yer alması gereken methiye ve dua gibi iki önemli bölüme rastlanmamaktadır. Bazı elifnameler, farklı nazım şekilleriyle yazıldığında bile kaside başlığı kullanılmıştır. Esasında bu şiirlerde başlık olarak yaygın bir şekilde "hurûf-ı hecâ, hurûfû't-teheccî, tertîbü'l-hurûf, tertîb-i hurûfû'l-Arabî" gibi ifadeler kullanılmıştır.

## Elifnamelerin Birim Sayısı

Elifnamelerin birimini belirleyen, yazıldığı nazım şekli ile şairin şiirini tertip hususiyetidir. Zira şairler bazen beyitlerin yalnız ilk mısrasında önce ilgili harfi yazmış, sonra o harfle başlayan kelimeye yer vermişlerdir bazen de beyitlerin ilk mısralarının sonunu alfabetik olarak sıralamış, burada harfe yer vermeyip sonu söz konusu harfle biten kelimeye yer vermişlerdir. Bu iki şekilde de şiirin birim sayısı ortalama 28 veya 29 beyit olmaktadır. Beyit birimli elifnamelerde her mısra başı alfabetik olarak sıralanmaktadır. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilmiştir. Harfe yer verilmediğinde ise her beytin ilk mısrasında söz konusu harfle başlayan kelime yer almıştır. Bu durumda birim sayısı da ortalama 14 veya 15 beyit olmaktadır. Bent birimli elifnamelerde ise yaygın olarak iki şekle yer verilmiştir: Bunların ilkinde alfabetik sıralama mısra sonunda yapılmış, her bendin sonu söz konusu harfle bitirilerek 28 veya 29 bentten oluşan musammatlar yazılmıştır. İkinci şekilde ise her bentte mısra başlarında ya harf ve o harfle başlayan kelimeye birlikte yer verilmiş ya da sadece o harfle başlayan kelimeye yer verilerek mısra başları alfabetik sıralanmıştır. Bu şekildeki elifnameler, musammatın her bendinin birim sayısına göre ortalama 5 veya 6 bentten oluşmaktadır.

Hikmetî tüm elifnamelerini beyit birimli nazım şekilleriyle yazmıştır. Şairin elifnamelerinin birim sayısına bakıldığı zaman üçünün 14, diğerlerinin de 27, 28, 29, 30 beyitli olduğu görülmektedir. Elifnamelerde birim sayısı beyit esaslı olanlarda 6 beyitten başlayıp 40 beyte kadar çıkmaktadır. Bunlar arasında elifnamelerin en fazla 14, 15, 28 ve 29 beyitten oluştuğu görülmektedir. Bunlardan 15 beyitli olanlar %25; 29 beyitli olanlar %15'tir. 15 beyitli olanlarda her mısra alfabetik olarak sıralanmış, toplam 29 harfe ve(ya) harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Bu şekildeki şiirlerde

lâmelîfe yer verilmediğinde birim sayısı 14 olmuştur. 29 beyitli olanlarda da çoğunlukla beyitlerin ilk mısraları alfabetik olarak sıralanmış, böylece 29 harfe ve(ya) harfle başlayan kelimeye yer verilmiştir. Bu şekildeki şiirlerde lâmelîfe yer verilmediğinde birim sayısı 28 olmuştur (Kaplan, 2018, s. 199). Bu doğrultuda Hikmetî'nin şiirleri elifname geleneğindeki yaygın kullanıma uygundur.

### Elifnamelerin Vezni

Klasik Türk edebiyatı sahasında yazılmış elifnameler incelendiğinde elifnamelere mahsus bir veznin olmadığı görülmektedir. Elifnameler Öztoprak'ın (2006, s. 136) da belirttiği gibi çoğunlukla *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp %46 oranında tercih edilmiştir. Bu kalıptan sonra sırasıyla *feilâtün feilâtün feilâtün feilün* (%13), *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* (%12) kalıpları tercih edilmiştir. Şairler bu kalıpların yanı sıra *fâilâtün fâilâtün fâilün*, *mefâilün mefâilün feülün*, *feilâtün feilâtün feilün*, *feilâtün mefâilün feilün*, *müstefilün müstefilün*, *mefûlü mefâilü mefâilü feülün*, *müfteilün fâilün müfteilün fâilün*, *müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün*, *müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* gibi kalıplarla da elifname yazmışlardır (Kaplan, 2018, s. 200). Hikmetî 7 elifnamesinde 4 farklı kalıp kullanmıştır. Şairin 2 elifnamesinde tercih ettiği *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbı elifnamelerde ortalama %46 kullanılmıştır. Şair 2 elifnamesinde ise *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbına yer vermiştir. Bu kalıp elifnamelerde %12 tercih edilmiştir. Şairin diğer tercih ettiği kalıplar *fâilâtün fâilâtün fâilün* (2) ve *mefâilün mefâilün feülün*'dür. Hikmetî'nin elifnamelerinde tercih ettiği kalıplar elifname geleneğindeki genel kullanıma uygundur.

### Elifnamelerin Konusu

Hikmetî'nin 7 elifnamesinden 6'sının konusu dinî-tasavvufidir. Şair, bu elifnamelerinde tevhid, vahdet, kesret, Allah'ın isim ve sıfatları gibi konuları işlemiş, yakarış ve bazı dinî nasihatlerde bulunmuştur.

Şairin ilk elifnamesi dinî-didaktik mahiyettedir. Şair; insanın aslı, vahdet-kesret ikilemi ve tefekkür gibi konular üzerinde durmuştur. Gönül aynasından bakıldığında hikmet sırları aşikâr olur. Kesret âlemindeki her eşya hâl diliyle vahdeti (birliği) okumaktadır. Kesret, vahdetten ortaya çıkmıştır. Daha sonra dört unsur görünmüştür. Vahdet sırrını tefsir ve tarih kitapları yazmaz. Bu sırrı zahir uleması bilmez. Bu sırrı bilmek için dünya lezzetlerini terk etmek gerekir. Kişi kesret olan varlığını yok etmeli, vahdete ermelidir. Varlığını yokluğa açanlar birlik denizine karışır. Kesret perdesinde gizlenmiş olanlar vahdete kavuştuklarında memnun olurlar. Lütuf bahçesinin meyvesini görenler kendileri için neler yaratıldığını anlar ve insaf eder. Rezzak olan Allah, insana birçok şey ihsan etmiştir. Hallak olan Allah, insanı belli bir amaçla yaratmıştır. İnsan yıldızların, eşya, yeryüzü ve gökyüzünün ne olduğunu, kendisinin ne olduğunu bilmelidir:

Neler ihsân edüpdür saña Rezzâk  
Neden halk eyledi bil seni Hallâk

Nedir encüm [ü] eşyâ yerler eflâk  
Nesiñ sen kendiñi bil eyle idrâk

Şakın sen kendüzinden olma ğâfil  
Seni sen añla ol insân-ı kâmil

Çamu eşyâ vü varlık sende ma‘lûm  
Bu varlık içre kıl kendiñi ma‘dûm

Ola çün varlığıñ yoklukda yeksân  
Çamu iseñ olduñ añla kenz-i pinhân (1/22-25)

Şairin ikinci elifnamesi de dinî-didaktik mahiyettedir. Şair bu mesnevisinde de tasavvufî konulara değinmiştir. Şiirine Celil ve Kerim olan Allah’a seslenerek başlamış, Hak’tan cüda düştüğünü belirtmiştir. Bu dünya, yeryüzü ve gökyüzü şaire gurbettir. Şair, Allah’a “bendeni reddetme, sen seni benden” uzak kılma diye yakarır. Allah’a vasıl olmayı diler. Münacat türündeki bu elifnamesini dua ile bitirir:

Hürmet-i fahr-i zemîn ü âsumân  
‘Afv kıl ey Hâlık-ı kevn ü mekân

Gelse ger sultâna mücrim rû-be-rû  
‘Afv eder ‘işyân u nisyânñ çamu

Ki Ğaffâr u Raĥîmsiñ yâ İlâh  
Mağfîret kıl bendeñi ey pâdişâh

Çün ümîd-i ‘afv ile etdim şalâ  
Şerm ü tekzîb eyleme ‘inde’l-melâ

Cümle maḥlûkât diler senden seni

Cümlesin mesrûr edüp 'afv et beni (2/25-29)

Şair üçüncü elifnamesinde gönlüne seslenerek ona Allah'ın adıyla başlamasını söyler. Bu elifnamesinde yer yer Allah'ın isim ve sıfatlarını dile getirir. Şiir bu yönüyle tevhide yaklaşır. "Âlemdeki her şey harekete geçmeden, var olmadan önce Hak vardı. O ikinci ve üçüncü değildir, birdir. Bütün varlık onun zatından gizlenmiştir. Tekrar dirilme gününe kadar onun varlığı her şeye camidir. O, yaratan ve rızıklandırandır. Bütün âlem onun mahlûkudur. O yok olmayandır, sonsuzdur." şeklinde Allah'ın isim ve sıfatlarını dile getiren şair, ilerleyen mısralarda Allah'ın "Zâhir, Bâtın, Kâdir, Kayyûm, Vâhib" olduğunu söyler. Allah mekânsızdır, mülkün sahibidir, hayır ve şer ondandır, her işin faili odur, hidayet veren odur diyen şair elifnamesini dua ve temenni ile bitirir:

Her nefes ey Hikmetî Ḥallâkını ez-cân u dil

Yâd edüp ezkâr ile kıl rûz u şeb ḥamd ü şenâ (13/14)

Hikmetî'nin dördüncü elifnamesi münacattır. Şair, Gaffar olan Allah'tan bağışlanma diler. Şairin şükretmede kusuru vardır. Zira günahkârdır, asidir. Ancak Allah, cehenneme müstahak birçok kişiyi affetmiştir. Onun sınırsız, hesapsız bir rahmet denizi vardır. O, bağışlaması bol olandır. Yeryüzü ve gökyüzü onun rahmet damlalarıyla doludur. Bu kısımdan sonra şair Allah'ın bazı esmalarını zikrederek onun isim, sıfat ve fiillerini ortaya koyar. Allah; Kerîm, Gânî, Zâhir ve Bâtın'dır. Ortağı yok olan Allah, bütün mahlûku rızıklandırandır. Ölü, diri bütün varlık Allah'a muhtaçtır. Şair bu durumu şu beyitte dile getirmiştir:

Ḳamu ihyâ vü mürdeler saña muḥtâc durur 'âlem

Gerek a'lâ gerek ednâ gerek sulṭân u pâdişâh (518/11)

Şair, elifnamesinin son beytinde Allah'ın kerem ve lütfunu dilediğini söyler ve kendisini mutlu kılmasını ister. Yüzünü yere sürüp, başını eğip Allah'tan iyilik ve af diler.

Şairin beşinci ve altıncı elifnamesi de dinî-tasavvufi olup didaktik mahiyettedir. Şair, beşinci elifnamesinde bazı beyitlerde Kur'an'dan iktibas yapmıştır. İlk beyitte Allah'ın verdiği sözü yerine getirdiği ve dilediklerini kurtuluşa erdirdiğini Enbiya Suresi'nden (21/9) yaptığı bir iktibas ile anlatan şair, aynı beyitte Allah'ın dilediğini yaptığını Âl-i İmran Suresi'nden (3/40) yaptığı iktibas ile ifade eder. Şair, üçüncü beyitte A'lâ Suresi'nden (87/13), beşinci beyitte Bakara Suresi'nden (2/115) iktibas yapar.



O celilü'ş-şân buyurdu *men-neşâ*<sup>40</sup>  
Âmir ü fa'âl odur her *mâ-yeşâ*<sup>41</sup>

Bilmek istersen o sırr-ı *lâ-yemût*<sup>42</sup>  
Terk kıl eşyâyı ser-tâ-ser bütâ

*Şemme vechu'llâhda*<sup>43</sup> buldum ferec  
Cânib-i Mevlâya kıldım ilticâ (4/1-5)

Şairin son elifnamesi konu bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Şair, bu şiirinde bir bahariyyede olduğu gibi ilkbaharın yansımalarını anlatmıştır. Ancak yer yeri dinî göndermelerde de bulunmuştur. İzzet ve iyilik sahibi olan, yazı ve kışı yaratan Allah'ın lütuf rüzgârından sabah yeli baharın goncasını açmıştır. Felek, âlemin baharını terbiye etmesine rağmen bülbül, gül bahçesinde feryat etmektedir. Vefa güneşinin güzel yüzü dünyaya makam kurmuştur. Karanlığın dolunayı önünce nurundan meşale yakmıştır. Kudret kâtibi olan Allah, güzel güle kırmızı bir açılma bahşetmiş, yanığının kâğıdında sabah akşam hattını göstermiştir. Varlık, Hakk'ın habibinin nuruna mazhar olup ilkbahar mevsimi Allah'ın ihsanının neşesini almıştır. Gönlün gül bahçesi zülfünün sümbülüyle süslense şaşılmaz. O cömertlik sahibi, düşkün âşığını mutlu kılmıştır.

Tal'at-ı mihr-i vefâsın dehre kırdı bârgâh  
Yağdı nûrundan öñince meş'ale bedrü'd-düca

Kâtib-i kudret gül-i zîbâya verdi la'1 şerh  
Levh-i ruhsârında haţtın gösterir şubh u mesâ

Mazhar-ı nûr-ı habîb-i Hakk olup kevn ü mekân  
Nev-bahâristânîñ aldı neş'e-i feyz-i Hudâ

<sup>40</sup> Kur'an-ı Kerim 21/9: Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları ve beraberinde bulunan kullarımızı kurtardık, haddi aşanları ise helak ettik.

<sup>41</sup> Kur'an-ı Kerim 3/40: Allah dilediğini yapar.

<sup>42</sup> Kur'an-ı Kerim 87/13: Orada artık ne ölür; ne de rahat yüzü görür.

<sup>43</sup> Kur'an-ı Kerim 2/115: Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır.

Sünbül-i zülfüñle zeyn olsa n'ola gülzâr-ı dil  
 'Âşık-ı üftâdesin şâd etdi ol şâhib-sehâ (11/5-8)

### Elifnamelerin Tertip Şekli

#### *Kafiyelerin Alfabetik Sıralandığı Elifnameler*

Hikmetî,7 elifnamesinden 2'sinde kafiyeleri alfabetik sıralamış, şiirleri mesnevi nazım şekliyle yazmıştır. Bu nazım şekliyle yazılan elifnamelerde beyitlerin sonunda kafiyeler alfabetik olarak dizildiği için her beyitte söz konusu harfle biten iki kelimeye yer verilmektedir.

-1-<sup>44</sup>

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

- |   |                                    |      |
|---|------------------------------------|------|
| 1 | Zihî mir'ât-ı dilden kı1 temâşâ    | (l)  |
|   | Olur her hikmet esrârı hüveydâ     | (l)  |
| 2 | Nazar kı1 gülsitân-ı dehre tâlib   | (b)  |
|   | Ne yazmış evraç-ı hikmetde kâtib   | (b)  |
| 3 | Lisân-ı hâl ile eşyâ-yı keşret     | (t)  |
|   | Oğur 'ilm-i haqîkat içre vahdet    | (t)  |
| 4 | Çü keşret vahdet içre oldu muhdes  | (th) |
|   | Zuhûr etdi mevâlid-i müselleş      | (th) |
| 5 | Merâtibince bâ-tedbîr [ü] tedrîc   | (ç)  |
|   | 'Anâsır üzre oldu cümle tezvîc     | (ç)  |
| 6 | Çü vahdet bâb-ı Haqdan oldu meftûh | (ç)  |
|   | Pür oldu keşret içre sîret-i rûh   | (ç)  |

<sup>44</sup> Sona, 2012, s. 178-182.

- 7 Bu sırrı yazmamış tefsîr tevârîh (خ)  
Ne bilsin ‘ilm-i zâhirden meşâyih (خ)
- 8 Çü vaḥdâniyyeti bilmekse maḳşûd (د)  
Nedir mevcûd nâ-mevcûd mevcûd (د)
- 9 Anı fehmi etmege bir ehl-i tilmîz (ذ)  
Gerekdir cân u dilden terk-i telzîz (ذ)
- 10 [Bu] ḥvâb-ı ḥayreti ‘aşḳ ede te’sîr (ر)  
O rü’yâ sîretin kim ide ta’bîr (ر)
- 11 Bu rü’yâdan nice keşf olmasın râz (ز)  
Ki vaḥdet şehrine cân etdi pervâz (ز)
- 12 Egerçi bir zamân olmuşdı maḥbûs (س)  
Çerâğ-ı rûḥ-ı cism[i] oldu fânûs (س)
- 13 Bu cism içre olur cân mest ü medhûş (ش)  
Bu bezm içre vücûduñ ola mağşûş (ش)
- 14 Vücûd-ı keşretiñ maḥv eyle ey ḥâş (ص)  
Bu vaḥdetde nedir fehmi eyle ihlâş (ص)
- 15 Olursañ kendi zât-ı nefse ḳâbîz (ض)  
Sen olduñ saña göñlüñ içre fâ’iz (ض)
- 16 Vücûduñ et daḥi yoklukda mebsûṭ (ط)  
Olasıñ baḥr-i vaḥdet içre maḥlûṭ (ط)

- 17 Olagör perde-i keşretde maḥfûz (ط)  
Olasıñ vuşlat-ı vaḥdetde maḥzûz (ط)
- 18 Ne kim var ise her mebsûr u mesmû‘ (ع)  
Anıñ ‘aksi durur vaḥdetde mecmû‘ (ع)
- 19 Bu keşretde neler çekmekdedir taġ (غ)  
Bu sîretde neler vermekdedir bâġ (غ)
- 20 Görürseñ mîve-i gülzâr-ı eltâf (ف)  
Neler bitmiş seniñçün eyle inşâf (ف)
- 21 Neler ihsân edüpdür saña Rezzâk (ق)  
Neden ḥalk eyledi bil seni Ḥallâk (ق)
- 22 Nedir encüm [ü] eşyâ yerler eflâk (ك)  
Nesiñ sen kendiñi bil eyle idrâk (ك)
- 23 Şaġın sen kendüzinden olma ġâfil (ل)  
Seni sen añla ol insân-ı kâmil (ل)
- 24 Qamu eşyâ vü varlık sende ma‘lûm (م)  
Bu varlık içre kıl kendiñi ma‘dûm (م)
- 25 Ola çün varlıġıñ yoqluġda yeksân (ن)  
Qamu sen olduñ añla kenz-i pinhân (ن)
- 26 Ḥaġıkat pîrine ol ehl-i pey-rev (و)  
Reh-i râstlıġda gez yâr olma kec-rev (و)

- 27 Vücûd iqlîmine ol deşt-i siyâh (٥)  
Maqâmın dilde olsun dilde her gâh (٥)
- 28 Çü dildir mazhar-ı dergâh-ı Mevlâ (٧)  
Göñülden iste kâmin Hâk dimez lâ (٧)
- 29 Çü Hikmet sâkıf dilden nûş kıl mey (٤)  
Derûnî âh edüp çal dem-be-dem ney (٤)
- 2-<sup>45</sup>  
[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]
- 1 Ey Celîl [ü] mâlikü’l-mülk [ü] Hudâ (١)  
Ey Kerîm [ü] Hâlîk-ı şâh u gedâ (١)
- 2 İftirâkıñ çün baña oldu hicâb (ب)  
Bilmezem âyâ nedir râh-ı şavâb (ب)
- 3 Ğurbet oldu çün baña bu kâ’inât (ت)  
Bu zemîn ü âsumân arz u nebât (ت)
- 4 Bendedir gerçi bu eşyâ-yı şülâş (ث)  
Ğayrı şûretdir velî fi’l-inhidâş (ث)
- 5 Nâr-ı ‘aşkıñ başıma giydirdi tâc (ج)  
Ser-be-ser ol şevk ile oldum sirâc (ج)
- 6 Bulmadım hasret-keş olmakda feraḥ (ح)  
Dâğ-ı sînemde çekildi inşirâḥ (ح)

<sup>45</sup> Sona, 2012, s. 182-185.

- 7 Bir haber vermez tevârîhden şüyûh (خ)  
Bunda lâl olmuş zebân-ı şeyh-i şûh (خ)
- 8 Bendeñi redd etme ey Rabbü'l-mecîd (-)  
Sen seni benden seni senden ba'îd (-)
- 9 Çün hayâl-i vaşlın etdim ittihâz (ذ)  
Andan özge bulmadım çün iltizâz (ذ)
- 10 Şûret-i aşliyye eylerken şu'ûr (ر)  
Eyledi bu maţla'-ı ğarrâ şudûr (ر)
- 11 Şûret-i vaşlınla buldum çâre-sâz (ز)  
Eylerim ol şûrete nâz u niyâz (ز)
- 12 Çün baña ol şûret oldı hem-nefes (س)  
Mâsivâdır ğayrıya etmem heves (س)
- 13 Oldı ol şûret benimle hem-dem eş (ش)  
Eylerim 'âlemleri deşt eş-be-eş (ش)
- 14 Şûret-i zâtın edince iktişâş (ص)  
Şûret-i insânı kıldı ihtişâş (ص)
- 15 Şûret-i Hâkık ile hayy oldı o arz (ض)  
Oldı ol şûret-nümâya secde farz (ض)
- 16 Eyleyüp bu tılsımâtın inbisâţ (ط)  
Çekdi pişânında sırr-ı inhiţâţ (ط)

- 17 Ol şafâ-yı ni‘metiñ kıldı hâzîz (ط)  
Kenz-i Hâkķ esrârına oldı hafîz (ط)
- 18 Vaz‘ olup anda usûl-i irtifa‘ (ع)  
Raĥmet-i vaşlıñla kıldı ictima‘ (ع)
- 19 Ey Hüdâ sensiñ eden gül bâĝ u taĝ (غ)  
Seng-i ĥâristân olan her taĝ u bâĝ (غ)
- 20 Ka‘be-i vaşlıñla gönüm eyle şâf (ف)  
Leşker-i a‘zâsına eyle maţâf (ف)
- 21 Niçe bir bu ĥasretiñle iftirâķ (ق)  
Ĥadden aşdı derd-i ‘aşķ-ı iştiyâķ (ق)
- 22 Bilseler aĥvâlimi ins ü melek (ك)  
Diyeler yâ Rabbenâ ‘afv u delek (ك)
- 23 Hükmi-i kudret sendedir yâ zü’l-Celâl (ل)  
Kıl cemâliñle tesellî yâ Cemâl (ل)
- 24 Ey selâmet yâri fi-küllî maķâm (م)  
Yâ selâm ente’s-selâm minke’s-selâm (م)
- 25 Hürmet-i faĥr-i zemîn ü âsumân (ن)  
‘Afv kıl ey Ĥâlîķ-ı kevn ü mekân (ن)
- 26 Gelse ger sultâna mücrim rû-be-rû (و)  
‘Afv eder ‘işyân u nisyânıñ kamu (و)

- 27 Sen ki Ğaffâr u Raĥîmsiñ yâ İlâh (٥)  
Mağfîret kı l bendeñi ey pâdişâh (٥)
- 28 Çün ümîd-i 'afv ile etdim şalâ (٧)  
Şerm ü tekzîb eyleme 'inde'l-melâ (٧)
- 29 Cümle maĥlûkât diler senden seni (٤)  
Cümlesin mesrûr edüp 'afv et beni (٤)
- 30 Hikmetînden sırr-ı 'ilm-i hikmeti (٤)  
Hikmetîndir söyleyen her hikmeti (٤)

### ***Düz Elifnameler***

Hikmetî, mısra başlarında kelimelerin ilk harflerinin elif'ten başlamak üzere yâ'ya kadar alfabetik bir şekilde yazılmasıyla tertip edilen düz elifnamelerden iki şiir yazmıştır. Düz elifnameler; mısra başları alfabetik olanlar, beyit veya dörtlük başları alfabetik olanlar, yalnızca mısra başında değil, mısra içinde de harflerden biri veya birkaçı yer alanlar, bir mısrasında baştaki harf ile başlayan en az iki veya daha fazla kelime kullanılan elifnameler olarak alt başlıklarda incelenebilir. Bu elifnamelerde çoğu zaman ilk kelimededen önce ilgili harf yazılır ve vezne dâhil edilir (Öztoprak, 2006, s. 136). Bu kullanım beyit birimli elifnamelerde en çok tercih edilen şekillerden birisidir. Bu şekilde harfe yer verildiğinde harf vezne dâhil edilmiştir. Harfe yer verilmediğinde ise her beytin ilk mısrasında söz konusu harfle başlayan kelime yer almıştır. Hikmetî'nin iki elifnamesinde de harf ismen zikredilmemiş, o harfin ilk harf olduğu bir kelimeyle mısraya başlanmıştır.

-3-<sup>46</sup>

[fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün]

- 1 (ا) İsm-i zât-ı Haqq ile nuṭṭe eyle ey dil ibtidâ  
(ب) Bâ' iş-i bânî odur tâ ibtidâ vü intihâ
- 2 (ت) Tâ taḥarrük etmeden 'âlem kamu ol var idi  
(ث) Sâliş ü işnâ degil birdir o zât-ı kibriyâ

<sup>46</sup> Sona, 2012, s. 221-223.



- 3 (ج) Cümle varlık varlığı zâtında maḥfûzdur anîñ  
(ح) Ḥaşr u neşre varlığı zât-ı muḥîtdir dâ'imâ
- 4 (خ) Ḥâlîk u Rezzâk odur 'âlem anîñ maḥlûkudur  
(د) Dâver [ü] dârâ odur pes bî-zevâl ü bî-hebâ
- 5 (ذ) Zıkr eder ihlâş içinde kendi zât-ı birliğin  
(ر) Rütbe-i birlikde müşrikden berîdir ol Ḥudâ
- 6 (ز) Zînet-i 'âlem anîñ esrâr-ı gülzârındadır  
(س) Sîret-i envâr ile eşyâya verdi [hep] ziyâ
- 7 (ش) Şerbet-i nûr-ı cemâliñ mest edüp 'âlemleri  
(ص) Sâğar<sup>47</sup>-ı 'aşkıñda ervâḥ-ı kudûs oldı ğınâ
- 8 (ض) Dârb-ı eşyânîñ durur ketm-i 'ademden 'âleme  
(ط) Tâl'at-ı esrâr-ı şun'-ı hikmetu'llâhdır dilâ
- 9 (ظ) Zâhir ü Bâṭın odur ḥâzır u nâzır [hep] odur  
(ع) 'Âlim oldur 'allâm<sup>48</sup>-ı zâtında maḥfûz ihtifâ
- 10 (غ) Ğavş olup deryâ-yı 'aşkıñda cemî'-i kâ'inât  
(ف) Feyz-i kudretiñle kâ'im oldı ḥâk âb u hevâ
- 11 (ق) Qâdir ü Qayyûm odur pes kudretin izhâr için  
(ك) Keşret-i eşyâyı kıldı sırr-ı vaḥdetden binâ

<sup>47</sup> Bu beyitte şair, harf hatası yapmıştır. Sâgar, "sâd" harfi ile değil "sin" ile yazılan bir kelimedir.

<sup>48</sup> Bu kelimedede vezin hatası ortaya çıkmaktadır.

- 12 (ج) **Lâ-mekândır kendi zâtıdır kamu kevn ü mekân**  
(م) **Mâlik oldur mesken-i milketidir dârü'ş-şifâ**
- 13 (ن) **Nâşır u fâ'ıl odur her iş anıdır hayr u şer**  
(و) **Vâhib ü hâdîdir etmez emr ü nehyinde hatâ**
- 14 (ه) **Her nefes ey Hikmetî Hallâkını ez-cân u dil**  
(ع) **Yâd edüp ezkâr ile kıl rûz u şeb hamd ü şenâ**

-4-<sup>49</sup>

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

- 1 (ا) **Elif evvel şifât-ı zât-ı pâk-i Hakk için Allâh**  
(ب) **Bi-hakkın Ka'be-i zemzem bi-hakkın Hak habîbu'llâh**
- 2 (ت) **Terahhüm eyle ey Gaffâr bu ben 'abd-i günehkârîñ**  
(ث) **Şenâ hamdinde gerçi var kuşûrum bî-hisâb evvâh**
- 3 (ج) **Caîme müsteħak niçeleri mağfûr edersiñ sen**  
(ح) **Hisâbsız bî-kıyâs rahmet-i bahriñ var seniñ her gâh**
- 4 (خ) **Haberde eyledi taqrîr kelâmîñ va'de-i rahmet**  
(د) **Değil mi 'âşîler için açık ol rahmet-i dergâh**
- 5 (ذ) **Zelâlet defterinde ben eger şakî isem mestûr**  
(ر) **Rızâ râhında kıl sa'îd sen ey rahmeti çok Allâh**
- 6 (ز) **Zemîn ü âsumân pür-kaatre-i rahmet ile pürdür**  
(س) **Ser-â-pâ kandırır şeş-ciheti Mevlâ bi-emru'llâh**

<sup>49</sup> Sona, 2012, s. 827-828.

- 7 (ش) Şerikiñ yoğ Kerimsiñ sen peder mâderden erħamsiñ  
(ص) Şuverde Zâhir ü Bâtin ki sensiñ kullara hem-râh
- 8 (ض) Ziyâ aħz eyledi kim ki eder vird ismini dilde  
(ط) Tâbîb oldı kamu işde aña esmâ-yı zikru'llâh
- 9 (ظ) Zuhûr etmez ise ey dil saña bir feyz-i esmâniñ  
(ع) 'Ameldendir qoma elde şaқın taқvâ-yı şer'u'llâh
- 10 (غ) Ğanîsiñ râzıkî her ğâh kamu maħlûq-ı dünyâniñ  
(ف) Faқîriñ sendedir özi *tevekkeltü te'âla'llâh*<sup>50</sup>
- 11 (ق) Qamu ihyâ vü mürdeler saña muhtâc durur 'âlem  
(ك) Gerek a'lâ gerek ednâ gerek sultân u pâdişâh
- 12 (ل) Ledün miħneti ğam-bende şafâ-yı râhat-ı cândır  
(م) Men ol kim bî-ħuzûrumdan degildir etdigim biñ âh
- 13 (ن) Ne deñlü derdnâk olsam cefâ erse baña senden  
(و) Vişâl-i va'de-i ümmîdimi kaţ' eylemem va'llâh
- 14 (ه) Hevesdâram kerem luţfuñla kıl mesrûr kuluñ Ğikmet  
(هـ) Yüzümi yerlere sürdüm dilerim 'afv u luţfu'llâh

### Zincirleme Elifnameler

Beyit birimli elifnamelerde sıra dışı diyebileceğimiz kullanımlardan biri zincirleme (iade sanatıyla) yazılmış elifnamelerdir. Bu şekilde beytin ilk mısrasının başında ilgili harfle başlayan bir kelime vardır. Mısranın sonunda ise elif-bâ'ye göre sıradaki harfle biten kelime yer alır. İkinci mısranın başında aynı harfle başlayan bir kelime bulunur ve mısranın sonunda, kafiyeyi oluşturan kelimedede aynı harf kelimenin son hecesinde yer alır. Her beyit bu şekilde alfabetik sıralanır, bir beytin sonunda yer

<sup>50</sup> Kur'an-ı Kerim 11/56: Ben, benim de sizinde Rabbiniz olan Allah'a dayanıp güvendim.

alan harf diğer beytin ilk mısrasında başta yer alarak hem mısralar hem de beyitler arası harf düzeyinde iade sanatına yer verilir. Bu şekildeki bir sistemde, şair ilgili harfle başlayan ve biten ortalama dört kelimeye yer vermektedir. Hikmeti'nin zincirleme iki elifnamesi vardır. Her iki elifnamede başlık olarak “kasîde-i zencîr” ifadesi kullanılmıştır.

-5-<sup>51</sup>

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

- |   |     |   |     |
|---|-----|---|-----|
| 1 | (ل) | <b>O</b> celîlü’ş-şân buyurdu <i>men-neşâ</i> <sup>52</sup> | (ل) |
|   | (ل) | <b>Â</b> mir ü fa‘‘âl odur her <i>mâ-yeşâ</i> <sup>53</sup> | (ل) |
| 2 | (ل) | <b>E</b> ylemez emr-i hükûmetde şitâb                       | (ب) |
|   | (ب) | <b>B</b> ildirir hikmet nedir bâd-ı şabâ                    | (ب) |
| 3 | (ب) | <b>B</b> ilmek istersen o sırr-ı lâ-yemût <sup>54</sup>     | (ت) |
|   | (ت) | <b>T</b> erk kıl eşyâyı ser-tâ-ser bütâ                     | (ت) |
| 4 | (ت) | <b>T</b> ürbe-i sînem baña oldu hâdeş                       | (ث) |
|   | (ث) | <b>Ş</b> ânî vü tesdîs iledir şâlişâ                        | (ث) |
| 5 | (ث) | <b>Ş</b> emme vechu’llâhda buldum ferec                     | (ج) |
|   | (ج) | <b>C</b> ânib-i Mevlâya kıldım ilticâ                       | (ج) |
| 6 | (ج) | <b>C</b> ür‘a-i ‘afv[îñ] ile oldum feraḥ                    | (ح) |
|   | (ح) | <b>Ḥ</b> ayy edip Ḥaḥ dedi yâ ‘abd-i şahâ                   | (ح) |
| 7 | (ح) | <b>Ḥ</b> add-i rahmetinde yok mîzân-ı narḥ                  | (خ) |
|   | (خ) | <b>Ḥ</b> âne-i fazlındadır dest-i sehâ                      | (خ) |

<sup>51</sup> Sona, 2012, s. 187-191.

<sup>52</sup> Kur’an-ı Kerim 21/9: Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları ve beraberinde bulunan kullarımızı kurtardık, haddi aşanları ise helak ettik.

<sup>53</sup> Kur’an-ı Kerim 3/40: Allah dilediğini yapar.

<sup>54</sup> Kur’an-ı Kerim 87/13: Orada artık ne ölür; ne de rahat yüzü görür.

- 8 (خ) **Huṭbe-i vaşfiñ oḡur her dil ferîd** (د)  
 (د) **Dest-i luṭfundan umar şâh u gedâ** (د)
- 9 (د) **Derd ü ġamdan bir devâ yoḡdur lezîz** (د)  
 (د) **Zilletiñ ‘izzetde eyler hâkezâ** (د)
- 10 (د) **Zü’l-Celâliñ raḡm-ı bî-pâyânı var** (ر)  
 (ر) **Rütbe-i ḡaddinde olmaz mâverâ** (ر)
- 11 (ر) **Râh-ı ‘aşkıñda gezen ehl-i niyâz** (ز)  
 (ز) **Zib-i vuşlat bezmine oldu sezâ** (ز)
- 12 (ز) **Zümre-i firḡat ne içün tutdu yas** (س)  
 (س) **Sînesin çâk eyledi merd ü nisâ** (س)
- 13 (س) **Sûre-i aḡsen ile baġladı naḡş** (ش)  
 (ش) **Şehr-i cân oldu serây-ı dil-ġüşâ** (ش)
- 14 (ش) **Şûr-ı şirketden ḡalâş oldum ḡalâş** (ص)  
 (ص) **Şıdḡ ile oldu derûnum ḡâlişâ** (ص)
- 15 (ص) **Şabr ile uydu baña maḡlûḡ-ı arz** (ض)  
 (ض) **Żarb-ı ḡikmetde budur ḡükm-i ḡazâ** (ض)
- 16 (ض) **Żıddı yoḡ elbet olur çekdiġi ḡaṭ** (ط)  
 (ط) **Ṭâlibâ bunda şaḡın etme ḡaṭâ** (ط)
- 17 (ط) **Ṭıyn-ı ḡikmet âb-ı dilden aldı ḡaz** (ظ)  
 (ظ) **Ṭannım oldur kim ḡarîn olmaz lezâ** (ظ)

- 18 (ظ) **Z**ıll-ı nûr nâr ile yanmaz olsa cem‘ (ع)  
 (ع) **‘İ**bret al bu sözden etme iddi‘â (ع)
- 19 (ع) **‘Â**bid ol gel mâsivâdan kıl ferâğ (غ)  
 (غ) **Ĝ**ayrı yokdur Hâk budur şağdan şağa (غ)
- 20 (غ) **Ĝ**adri ço ‘işyânîna ol mu‘terif (ف)  
 (ف) **F**erdi fikr et ‘ahdiñe eyle vefâ (ف)
- 21 (ف) **F**ânî eşyâdan geçip uhrâya bağ (ق)  
 (ق) **Ķ**ayd-ı kudret iledir mülk-i beğâ (ق)
- 22 (ق) **Ķ**abza-i hükmündedir ins ü melek (ك)  
 (ك) **K**âr-ı hikmetden bilir ehl-i zekâ (ك)
- 23 (ك) **K**âmilîñ ‘irfânıdır ‘ayn-ı kemâl (ل)  
 (ل) **L**em‘a-i dilden gelir feyz-i melâ (ل)
- 24 (ل) **L**â-mekânîñ hânesi dilde muğîm (م)  
 (م) **M**anzarım oldu benim arz u semâ (م)
- 25 (م) **M**âverâsı yok anîñ dilde nihân (ن)  
 (ن) **N**oğta-i kudret ile oldu binâ (ن)
- 26 (ن) **N**eş‘e-i şûret ile her nev-be-nev (و)  
 (و) **V**âşıl añlar n’eydügin şavt u hevâ (و)
- 27 (و) **V**âridât-ı kudret-i hayy-ı İlâh (ه)  
 (ه) **H**er mezâhirde beyândır kâf hâ (ه)

- 28 (◦) **Himmet-i pîrân ile ey Hikmetî** (◦)  
 (◦) **Yâre pervâz m'eylediñ bî-sîmyâ** (◦)
- 6-<sup>55</sup>  
 [mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]
- 1 (◦) **Uyan bu bezm-i 'aşk içre gönül aç 'aynı dâ'imâ** (◦)  
 (◦) **Elinden devr oldu niçe [câm] u sâgar-ı şahbâ** (◦)
- 2 (◦) **Bu bezm-i 'aşk içinde mest olan[lardan] ayılmayub** (◦)  
 (◦) **Terâzû-yı şırâtı görmedi pes geçmeyelden tâ** (◦)
- 3 (◦) **Tecessümi tekessürdeki bilmez râbi' ü sâlis** (◦)  
 (◦) **Şenâ-yı sırr-ı vahdetden beri dâr olmadan üngâ** (◦)
- 4 (◦) **Şevâb-ı keşret-i a'mâlin edip dilden istihrâc** (◦)  
 (◦) **Cemâl-i rü'yete eyler Cenâb-ı Hâkdan istircâ** (◦)
- 5 (◦) **Cemî'-i hâl-i dilde eyler ism-i vahdeti tesbîh** (◦)  
 (◦) **Hîsâb-ı nûruñ anıñ bilmez illâ Hâlıkı izhâ** (◦)
- 6 (◦) **Huşûl-ı neş'e-i vuşlat-fezâsın yazmamış târîh** (◦)  
 (◦) **Halâyık bilmez anı illa 'âşık pîr-i müsteşhâ** (◦)
- 7 (◦) **Hatâdır pîr perversiz 'amel zirâ degil mes'ûd** (◦)  
 (◦) **Dil-i 'uşşâk ile demlen dem-i 'irfânı kıl peydâ** (◦)
- 8 (◦) **Dem-â-dem ehl-i dem 'âşıkdan eyle ol demi ihâz** (◦)  
 (◦) **Zilâl-i âb-ı Haydarlar hakîkatde budur hâzâ** (◦)

<sup>55</sup> Sona, 2012, s. 191-194.

- 9 (ذ) **Zelâ**'il olduğu[ñu] var vücûduñ eyleyüp taħrîr (ر)  
 (ر) **Riyâ** vü 'ucb u da'vâdan geçip kıl zimmetiñ ibrâ (ر)
- 10 (ر) **Reh-i** 'aşkıñ şühûdı terk-i serdir ğayrı şey olmaz (ز)  
 (ز) **Ziyâ**nı serden eyler fâ'iz-i vuşlat o 'aşk-efzâ (ز)
- 11 (ز) **Zihî** rûh-ı tecellâdan delildir sendeki ecnâs (س)  
 (س) **Semâ-yı** şems-i 'ulyâya 'urûc etdi dem-i 'İsâ (س)
- 12 (س) **Serây-ı** tende ey rûh-ı muqaddes bil seni bir hoş (ش)  
 (ش) **Şeh** [ü] sultân-ı 'âlemsen seni sen eyleme ifşâ (ش)
- 13 (ش) **Şehâ** sen kendiñi bildiñse oldun şâh-ı hâşu'l-hâş (ص)  
 (ص) **Şifât-ı** Hâkık ile şaf olmasan da eyle isti'sâ (ص)
- 14 (ص) **Şalât-ı** hâl ile ol kendi sırr-ı kalbine fâ'iz (ض)  
 (ض) **Žiyâ-yı** 'aşk ile zâhir ola nûr-ı yed-i beyzâ (ض)
- 15 (ض) **Đuħâ-i** şubh-ı dil-tâb mağfiretle olsa dil mebsût (ط)  
 (ط) **Ŧulû'-ı** şems-i rahmet baħr-i cûdından olur i'tâ (ط)
- 16 (ط) **Ŧarîk-i** 'aşka gir seyr-i sülûk-ı sırta ol hâfız (ظ)  
 (ظ) **Žuhûr-ı** sîretin şafha-i dilde eyle istimzâ (ظ)
- 17 (ظ) **Žalâm-ı** kalbiñi edip sirâc-ı 'aşk ile terfî' (ع)  
 (ع) **'Adâlet** dârına ol rûh-ı sultânı kıl istid'â (ع)



- 18 (ع) ‘Akıl ol diñle ekşer güfte-i keşretten ol fâriğ (ع)  
 (ع) Ğarâyib dillerinden gör nice oldu murğ<sup>56</sup>-ı bebğâ (ع)
- 19 (ع) Ğabîlik etme dil tahrîriñe ol sâkin-i mevķûf (ف)  
 (ف) Femin yum cân kulağın aç bil eyle bildiğın ahfâ (ف)
- 20 (ف) Felâtûn-ı felek-ârâ olursan daği bil tahķîk (ق)  
 (ق) Kıyâs-ı ‘ilmiñ eyler şeyh-i gerdûn cehline ibkâ (ق)
- 21 (ق) Kıbâyiğ u kuşûrda Ğayrı etme kendiñi teşrik (ك)  
 (ك) Ki sen mücrim olup her şeyde eyle dîdeñi ibkâ (ك)
- 22 (ك) Kemâl-i ‘ilm-i Ğağ yoklukda eşk ilen olur tağşîl (ل)  
 (ل) Libâsvârî [bu] keşretten geçenler oldu hep a’lâ (ل)
- 23 (ل) Lübâbı sırr-ı ‘ilm-i Ğarf-i evvelden alıp âdem (م)  
 (م) Me’âniñ bildi hikmetde nedir toğsan toğuz esmâ (م)
- 24 (م) Mağâm-ı sırr-ı ‘ilmü’llâhda kâ’im oldı çün insân (ن)  
 (ن) Nuğât-ı nüşâ-i kübrânın añla bil özün ednâ (ن)
- 25 (ن) Nihâl-i kâmetiñ bir bâr olup gösterse de hoş-bû (و)  
 (و) Vücûduñ gülşeninden zerre şemme eyleme da’vâ (و)
- 26 (و) Vişâl-i ‘ilm-i sîretde olanlardır emînu’llâh (ه)  
 (ه) Hidâyet şûreti anın yazılmış âyet-i tâ hâ (ه)
- 27 (ه) Hemân ey Ğikmeti söyle nefice-i sîret-bânı (ى)  
 (ى) Yem-i ‘aşğ içre vahdetde olupdur cümle-i eşyâ (ى)

<sup>56</sup> Bu kelimedede vezin hatası ortaya çıkmaktadır.

**Ebcde Dayalı Elifname (Ebcedname)**

Ebcde sistemi kullanılarak da elifnameler yazılmıştır. Bu şekildeki elifnamelerde tüm harfler veya o harflerle başlayan kelimeler düz veya ters değil ebcde sistemi içinde ebcde-hevvez, huttî... şeklinde sıralanmıştır. Hikmeti'nin bu tarzda yazdığı bir elifnamesi mevcuttur. Ebcde, harflere ve bu harflerin rakamsal değerine dayalıdır. Bu sistemde harfleri kolayca akılda tutabilmek için ebcde, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, sehaz, dazağ (lâmelif dâhil olduğunda dazığlen) şeklinde formüller kullanılmıştır. Hikmeti'nin şiirine bu formül kelimeler doğrultusunda baktığımızda şair 1 ve 2. beyti ebcde'ye (ا, ب, ج, د) göre, 3. beyit ile 4. beytin ilk mısrasını hevvez'e (ه, و, ز) göre, 4. beytin ikinci mısrası ile 5. beyti huttî'ye (ح, ط, ی) göre, 6 ve 7. beyti kelemen'e (ك, ل, م, ن) göre, 8 ve 9. beyti sa'fes'e (س, ع, ف, ص) göre, 11. beyit ile 12. beytin ilk mısrasını sehaz'a (ث, خ, ذ) göre, 12. beytin ikinci mısrası ile 13. beyti, 14. beytin ilk mısrasını dazığlen'e (ض, ظ, غ, لا) göre sıralamıştır. Yani şair ilgili mısralara bu harflerin ilk harf olduğu kelimelerle başlamıştır.

-7-<sup>57</sup>

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 (ا) **Ey kerîm-i zü'l-Celâl ey şâni'-i şayf ü şitâ**  
(ب) **Bâd-ı luţfuñdan bahârîñ gıncasın açdı şabâ**
- 2 (ج) **Cilvegâh-ı cân u dil olsun diye âb u hevâ**  
(د) **Devr-i gül faşl-ı çemen oldu kühen-tâb-ı serâ**
- 3 (ه) **Her bahâr-ı 'âlemiñ terbiyyesin etdi felek**  
(و) **Vâdi-i gülşende ammâ 'andelîb eyler nevâ**
- 4 (ز) **Zînet-i 'âlem-nümâ olan nesîm-i mu'tedil**  
(ح) **Hüsn-i zülf-âver peyâmın etdi irsâl-i melâ**
- 5 (ط) **Ṭal'at-ı mihr-i vefâsın dehre kırdı bârgâh**  
(ی) **Yakdı nûrundan öñince meş'ale bedrü'd-dücâ**

<sup>57</sup> Sona, 2012, s. 218-220.

- 6 (ك) **K**âtib-i kudret gül-i zîbâya verdi la‘l şerh  
 (ل) **L**evh-i ruhsârında haţtım gösterir şubh u mesâ
- 7 (م) **M**ażhar-ı nûr-ı habîb-i Hakk olup kevn ü mekân  
 (ن) **N**ev-bahâristânîñ aldı neş‘e-i feyz-i Hudâ
- 8 (س) **S**ünbül-i zülfüñle zeyn olsa n’ola gülzâr-ı dil  
 (ع) **‘**Âşık-ı üftâdesin şâd etdi ol şâhib-sehâ
- 9 (ف) **F**aşl-ı sûr-ı bint-i a‘nâb-ı şafâdır hâliyâ  
 (ص) **Ş**adr-ı şad-berg lâlezâr etseñ n’ola her mübtelâ
- 10 (ق) **Q**aşr-ı kandîl-i çerâgânîñ tutup nûrdan tabak  
 (ر) **R**âh-ı ‘uşşâkıñ münîr olsun seniñ ey kibriyâ<sup>58</sup>
- 11 (ث) **Ş**âbit ol râdd-i maĥabetde ayâ şâhib-göñül  
 (خ) **H**ânesin toldur gül-i ihlâş ile ey muhlişâ
- 12 (ذ) **Z**ıkr-i bî-hadd ede eşyâ-yı nebât-ı arz u mâ  
 (ض) **Đ**arb-ı ğayrı nâtıkıñ olmağ neden ey âşinâ
- 13 (ظ) **Z**ıll-ı eşcâr-ı bahâr oldı cihân-ı mürtefi‘  
 (غ) **Ĝ**âyetîñ fehm eyleyüp şükride olsañ bî-ribâ
- 14 (لا) **L**âmelifden başlayıp gülzâr-ı ‘aşk âyetleriñ  
 Eylesin hatminde Hikmet ehl-i dil dilden du‘â

<sup>58</sup> Ebced sistemine göre 10. beyitten sonra “karaşet” şeklinde formüle edilen “şin” ve “tâ” harfleriyle başlaması gereken beyit yoktur. Bu şiir, *Hikmetî Divanı*’nın yalnızca bir nüshasında geçmektedir. Anlaşılan o ki nüshada şiirin bir beyti eksik yazılmıştır.

## Sonuç

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatındaki elifname geleneği hakkında bilgi verilmiş, Hikmetî'nin harflerle olan münasebeti ve *Divan*'ındaki elifnameler üzerinde durulmuştur. *Divan*'ında çâr-ender-çâr, muad, tecnis türünde müstakil şiirleri bulunan; kalb, iştikak ve cinas sanatına sık sık müracaat eden Hikmetî, harflere dayalı uygulamalara yer veren bir şair olarak dikkat çekici bir isimdir. Şair sadece noktasız veya noktalı harfleri kullanarak, bazen bir manzumede tüm harflere yer vererek, harfleri belli bir sistemde sıralayarak şiirler yazmıştır. Hikmetî'nin *Divan*'ında "ilm-i hurûf" konusunda 27 beyitlik bir bölüm vardır. Şair hurûf-ı hecâ üzerine tertip ettiği *Divan*'ında harfler değişikçe o harfin redif olduğu müstakil şiirler yazmıştır. Hikmetî harfleri redif olarak kullandığı bu şiirlerde onların görsel değerini esas almış, harflerin şekil özellikleriyle nesnelere arasında benzetmeye dayalı ilişki kurmuştur. Şair, harfleri başka varlıkları karşılayacak şekilde kullanarak harflere simgesel bir anlam yüklemiştir. Bu şiirlerde asıl dikkati çeken ise şairin harflerin ilm-i vefkteki değerine de göndermede bulunmasıdır. Şair, harfleri bir benzetme ögesi olarak kullanırken harflerin şekil özellikleriyle hem âşığın hem de sevgilinin bazı uzuvlarını ve vasıflarını anlatmıştır. Hikmetî bir şiirinde insan bedeni ve insandaki uzuvlarla Arap alfabesindeki 28 harfi eşleştirmiştir. Şair harflerle insanın namazdaki hâli arasında münasebet kurmuştur.

Harflere dayalı uygulamalardan biri olan elifname ise *Hikmetî Divanı*'nda dikkat çekici sayıda yer almaktadır. Şair, eldeki örneklere bakıldığında klasik Türk edebiyatında en fazla elifname yazan ikinci şairdir. Şairin toplam yedi elifnamesi vardır. Bu elifnameler üzerine yapılan incelemede şairin başlık kullanımı, nazım şekli, birim sayısı, vezin tercihi, konu ve tertip şekli gibi yönlerden elifname geleneğinde önemli bir isim olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Hikmetî, harfler üzerine düşünen ve onların din ve kültürdeki yerinden faydalanan bir şair olarak klasik Türk edebiyatında zikredilmesi gereken bir isimdir.

## Kaynaklar

- Arslan, M. (2017). Mihrî Hâtun Divanı'nda sanatlı manzumeler. Özdemir, Ş. & Gül, A. (Ed.), Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu 21-23 Nisan 2017 Bildiriler Kitabı II (s. 23-38). KIBATEK Yayınları.
- Aslan, Ü. (2008). XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Fahrî Ahmed ve elif-name şerhi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 19, 157-192.
- Batıslam, H. D. (2021). Lisân-ı pepegî (kekeme dili) ile yazılmış bir elifnâme örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7 (4), 964-976.
- Candan, G. (2012). Senî Ali'nin elif-nâme'si. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (1), 631-641.
- Çelebioğlu, Â (1998). Eski Türk edebiyatı araştırmaları. MEB Yayınları.
- Çelik, R. (2022). Türk edebiyatında elif-nâmeler ve Seyyid Nevruz'un elif-nâmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8 (3), 1870-1891.
- Çetin, R. (2020). Seyyid Süleyman Mahvî Divanı'ndaki iki elif-name. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-23.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşa'nın elif-nâmesi ve dil özellikleri. *Bilig*, 3, 202-246.
- Doğan, A. (2013). Kuddûsî Divanı. Akçağ Yayınları.
- Durmuş, İ. (1997). Harf. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (16. cilt, s. 158-163). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eflatun, M. (2017). Hoca Saadeddin Efendi'nin elif-nâmesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (30), 125-136.
- Erdoğan, M. (2015). Kıbrıslı Kenzî'nin elif-nâmeleri. Aylanç, M. & Gümüştam, G. (Ed.), *Kıbrıs Türk Kültür ve Edebiyatı Sempozyumu 15-16 Mayıs Bildiriler Kitabı* (s. 243-255). Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları.
- Ertem, R. (1995). Elifbâ. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (17. cilt, s. 39-44). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gedik, S. & Alıcı, A. (2018). Baba Rahîm Meşreb'in elifnâmeleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 123-140.
- Gökçimen, A. (2010). Türkmen edebiyatında elifname. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 105-120.
- Güvenç, A. Ö. (2013). Latin alfabesine göre ortaya konan elifnameler üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (13), 1003-1016.

- Güzel, A. & Torun, A. (2009). Türk halk edebiyatı el kitabı. Akçağ Yayınları.
- Kaçar, B. (1997). Türk edebiyatında elif-nameler. V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri (s. 307-316). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, H. (2018). Münîrî'nin şiirlerinde harf simgeciliği ve şairin elif-nâmesi. Köksal, M. F., Murad, S. & İlhan, M. (Ed.), Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni (s. 177-208). KIBATEK Yayınları.
- Karaduman, R. (2019). Melihî ve elif-nâmesi. Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 4, 7-17.
- Kaya, D. (2007). Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü. Akçağ Yayınları.
- Kınay, N. (2013). Bir edebî tarz örneği olarak Sâdık Kemâlî'nin elif-nâmeleri. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8 (13), 1205-1213.
- Kurtoğlu, O. (2021). Türk edebiyatında elifnâme ve Hüsnî'nin elifnâmesi. Yılmaz, S. S., Çelikten H. & Çelikten E. K. (Ed.), Doğan Kaya Armağanı 70. Yaş Hatırası (2. cilt, s. 867-881). Vilayet Kitabevi.
- Özcan, N. (2019). Rumelili Murtazâ Sükûti Divanı'ndaki elif-nâmeler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 263-273.
- Özkan, F. H. (2012). Kaygusuz Abdal'ın elifnâmesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 64, 185-198.
- Öztoprak, N. (2006). Bursalı Feyzî Efendi'nin elifnameleri. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 35, 135-167.
- Öztoprak, N. (2006). Elifname yazma geleneğine göre Fuzûlî'nin elifnamesi üzerine bazı değerlendirmeler. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Değişbilim Sempozyumu Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Değişbilim Yazıları (s. 327-336). Pegem A Yayınları.
- Öztoprak, N. (2009). Elifnamelerin tertip hususiyetleri ve metin tesisindeki yeri. Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler 2 (s. 818-823).
- Öztürk, N. (2012). Elifnâme ve Nidâî'nin elifnâmesi. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (s. 173-185).
- Sona, F. (2012). İsmail Hikmeti ve Dîvânı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sona, F. (2012). İsmail Hikmeti ve Dîvânı. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7 (3), 2287-2298.
- Sona, F. (2014). İsmâil Hikmeti. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmeti-ismail>

- Taş, H. (2008). Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin elif-nâme'si. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (2), 642-652.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Divan edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî elifnameleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 159-202.
- Temizkan, M. (2007). Türk edebiyatında harf şiirleri ve elif-nâmeler. *Külcüoğlu Kültür Merkezi*.
- Temizkan, M. (2007). Azerbaycan, Türkmenistan ve Osmanlı sahası elif-nâmeleri üzerine bir inceleme. *Türkmen, F. & Gülsevin, G. (Ed.), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü I. Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler Kitabı (s. 2069-2081)*.
- Tökel, D. A. (2016). Divan şiirinde harf simgeçiliği. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları*.
- Turan, S. (2008). Sultan da elif-ba yazar: Muhibbî'nin elif-nâme'si. *Özkan, A. & Turan, S. (Ed.), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (s. 627-633)*.
- Uz, Ö. & Yıldız, E. (2019). Muhyî'nin elifnâme tarzıyla yazdığı 'arz-ı hâli. *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 1587-1601.
- Yekbaş, H. (2012). Divan şairinin sessiz ve gizli anlatımı: muvaşşah. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), 2649-2700.
- Yenikale, A. (2020). Ahmed Kuddûsî'nin elifnâmeleri ve dil içi çevirileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 195-210.
- Yıldırım, A. (2022). XIX. asrın bilinmeyen şairi Vasfî ve iki elif-nâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, 691-713.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Yunus KAPLAN**  
Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata  
Üniversitesi  
[yunuskaplan80@gmail.com](mailto:yunuskaplan80@gmail.com)



<https://orcid.org/0000-0002-2421-253X>

## Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rüknî'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankıviç)

*A Different Example of the Tuhfe Genre: Rükni's  
English-Turkish Verse Dictionary (Lehce-i Lankıviç)*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Kaplan, Y. (2022). Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rükni'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankıviç). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 485-531.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1142710>

Kaplan, Y. (2022). A Different Example of the Tuhfe Genre: Rükni's English-Turkish Verse Dictionary (Lehce-i Lankıviç). *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 485-531.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1142710>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.



## Öz

Farklı türlerde kaleme alınmış birçok eseri bünyesinde barındıran Osmanlı edebî geleneğine zenginlik katan türlerden birisi de yabancı dil öğretimini önceleyen ve tuhfe olarak tesmiye olunan manzum sözlüklerdir. Bu edebî gelenekte önceleri Arapça ve Farsça dilleri için tanzim edilen ve bu ana damar üzerinden gelişimini sürdüren tuhfe geleneği; zamanla Osmanlı tebaasındaki Rumlar, Bulgarlar, Kürtler, Boşnaklar, Arnavutlar ve Ermenilerin dilleri ile bunlar dışındaki Fransızca ve Almanca gibi Batı dilleri üzerine yazılan eserlerle zenginlik kazanmıştır. Yapılan çeşitli ilmî çalışmalar neticesinde söz konusu dillerin öğretimine matuf vücut bulan eserlerden çeşitli numuneler gün yüzüne çıkarılmıştır.

Yapılan inceleme ve araştırmalarla birlikte türünün farklı örneğini teşkil eden yeni eserler gün yüzüne çıkmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın konusunu da böyle bir gayret neticesinde varlığından haberdar olunan ve şimdiye kadar üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmayan *Lehce-i Lankıviç* teşkil etmektedir. Manzum bir sözlük olan ve İngilizce-Türkçe şeklinde tanzim edilmesiyle şimdilik bilinen tek eser hüviyetine sahip olan *Lehce-i Lankıviç*, Rükni mahlaslı bir şair tarafından 1281/1865 yılında telif edilmiştir. Toplam 360 beyitten müteşekkil olan eserde 1250 civarında İngilizce kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir.

Bu çalışmada tuhfe türüne farklı bir örnek teşkil eden *Lehce-i Lankıviç*'in şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Klasik Türk edebiyatı, manzum sözlük, İngilizce, Rükni, Lehce-i Lankıviç.

## Abstract

*One of the genres that enriches the Ottoman literary tradition, which includes many works written in different genres, is the verse dictionaries that prioritize foreign language teaching and are described as tuhfe. In this literary tradition, the tradition of tuhfe, which was arranged for the Arabic and Persian languages and continues its development through this main vein, gained richness over time with works written on the languages of the Greeks, Bulgarians, Kurts, Bosnians, Albanians and Armenians who were Ottoman citizens, and on other Western languages such as French and German. As a result of various scientific studies, various samples of the works that were embodied in the teaching of the languages that were mentioned were unearthed.*

*Along with the studies and researches, new works that constitute a different example of its kind continue to come to light. The subject of this study is Lehce-i Lankıviç, whose existence is known as a result of such an effort and no scientific study has been done on it until now. Lehce-i Lankıviç, which is a verse dictionary and has the feature of being the only known work for now as it is arranged in English-Turkish form, was copyrighted in 1281/1865 by a poet with the pseudonym Rükni. The work, which consists of a total of 360 couplets, includes the Turkish equivalents of around 1250 English words or phrases.*

*In this study, the form and content features of Lehce-i Lankviç, which is a different example of the Tuhfe genre, are emphasized and the translated text is included.*

**Keywords:** *Classical Turkish Literature, verse dictionary, English, Rükni, Lehce-i Lankviç.*

## Giriş

Sözlükler, canlı bir mefhum olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli eser türleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalardır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020, s. 42).

İnsanlık tarihinin köklü ve kadim milletleri arasında yer alan, tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde ihtişamlı bir yere sahip milletlerden biri de Türklerdir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olan bu millet, önce bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla daha sonraları ise Batı'ya yapılan seferler neticesinde fethedilen yeni yerlerin topluluklarıyla yakın münasebetler içinde olmuştur. Bu münasebetler zamanla karşı tarafın dilini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da dil öğretiminin vazgeçilmez malzemelerinden biri olan sözlüklerin yazımını elzem hâle getirmiştir.

Tarihî seyir içinde Osmanlı kültür havzasında farklı amaçlar ve farklı şekillerde, kullanım amaçları ve hitap ettikleri kitleler de göz önünde bulundurularak dillerinden en az biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de vezin, kafiye ve nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge olan katkısıyla çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada tutulabilme özelliklerini haiz olan manzum sözlüklerdir.

Manzum sözlüklerle ilgili dikkati çeken önemli hususlardan biri, bunların özellikle şairler tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Manzum sözlükler çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir giriş, yani mukaddime ile başlar. Asıl kısım olan sözlük bölümü ve nihayet yine mesnevi tarzında yazılmış olan hâtime ile sona ererler. Bu tür sözlüklerin giriş kısımlarında klasik bir divan tertibini andıran hamdele ve salveleden sonra, eserin telif sebebinin anlatıldığı bir küçük bölüm de yer alır. Sebeb-i telif kısmında eserin hangi sebep ve amaçla yazıldığı da ayrıca belirtilir, eserin ismi verilir, ayrıca dil öğrenmenin faydaları hususunda müellifin görüşleriyle karşılaşılır. Manzum sözlüklerin toplam beyit sayıları farklılık göstermekle birlikte 100 beyitten başlayıp 1300 beyte kadar ulaşan hacimdeki manzum sözlüklere rastlamak mümkündür (Kılıç, 2007a, s. 342).

Dil öğrenmenin süresini kısaltmak, dil öğretimini kolaylaştırmak ve yabancı dilin kelimelerini karşılıklarıyla birlikte ezberletmek gibi amaçlarla kaleme alınmış olan

manzum sözlükler, klasik dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuş (Öz, 1996, s. 55) ve birçok yönüyle talebeyle faydalı bilgiler vermek amacıyla tanzim edilmişlerdir.

Güler Doğan Averbek, manzum sözlüklerin kelime bilgisi, ebced hesabı ve tarih düşürme, fiil çekimleri, sayılar, ay adları, yıl adları, kalıplaşmış ifadeler, tarihî şahsiyetler, mazmunlar, atasözleri, deyimler, kültüre ait kullanımlar, tercümeleleriyle verilen cümleler aracılığıyla sentaks bilgisi, temel dil kuralları hatta dinî bilgilerle birlikte; kullanılan bahirler ve veznin özellikleri, şiir bilgisi, taktî ile okuma ve nazım şekilleri ve söz sanatlarının öğretilmesiyle talebenin erken yaşta şiir nosyonuna sahip olmasının sağlandığını (2018a, s. 89) ifade etmektedir.

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları bilinmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak ön plana çıkmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri; zamanla çeşitlilik kazanmış olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı yaygınlık kazanmıştır (Kaplan, 2018, s. 56).

Her ne kadar Osmanlı coğrafyasında tuhfe yazımı el sine-i selâse tabiriyle ifade edilen Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine yaygınlık göstermiş olsa da başta Osmanlı tebaasındaki toplulukların dilleri olmak üzere zamanla farklı dillerde de örnekleri ortaya konmuştur. Bu meyanda önceleri Osmanlı tebaası olan Rumlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Arnavutlar ve Ermenilerin; daha sonraları ise çeşitli vesilelerle irtibatta bulunan Fransızlar ile Almanların dillerini öğrenmeye ve öğretmeye matuf olarak tanzim edilmiş tuhfelerin varlığı şimdiye kadar yapılan çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur.<sup>1</sup>

Mezkûr bu milletlerin dilleri dışında, İngiliz dilinin öğretimine matuf olarak da bir tuhfe tanzim edilmiştir. İlk defa bu çalışma vesilesiyle ilim âleminin haberdar edileceği bu eser, Rûknî mahlaslı bir şair tarafından İngilizce-Türkçe şeklinde kaleme alınan *Lehce-i Lankiviç*'tir. Batı dilleri için yazılan tuhfelerin yeni bir halkası olması hasebiyle önem arz eden bu eser hakkında değerlendirmelerde bulunmadan önce el sine-i selâse dışında Osmanlı'da kaleme alınan iki dilli manzum sözlükler hakkında genel çerçeveyi sergilemek adına özet mahiyetinde bilgi vermek yerinde olacaktır.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Bu diller üzerinde yapılan ilmi çalışmalar hakkında aşağıda özet mahiyetinde bilgiler verilmiş, ilgili çalışmalara ait bibliyografik künyeler kaynakçaya eklenmiştir.

<sup>2</sup> Şimdiye kadar tuhfeler üzerine yapılan çalışmaların kâhır ekseri el sine-i selâse olarak tabir edilen Arapça-Farsça-Türkçe üzerine yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilen manzum sözlükler hakkında derli-toplu bilgiler verildiği için hem tekrara düşmemek hem çalışmanın hacmini arttırmamak adına bu dillerdeki eserler hakkında bilgi verilmemiştir. El sine-i selâse için tanzim edilmiş tuhfeler üzerine yapılmış çalışmalar hakkında derli toplu bilgi için bk. (Doğan Averbek, 2018a).

## 1. Klasik Türk Edebiyatında El sine-i Selâse Dışında Tanzim Edilen Tuhfeler

### 1.1. Almanca-Türkçe

*Almanca Tuhfe*: Mensur bir mukaddime ile başlayan sebab-i nazm kısmı dışında 21 bölüm ve hâtmeden oluşan *Almanca Tuhfe/Deutsches Geschenk*, Şerefeddin Paşa tarafından 1916 yılında yayımlanmıştır. Şerefeddin Paşa, 3 kıt'a ve toplam 295 beyitten oluşan eserini *Tuhfe-i Vehbî*'ye benzer şekilde yazmaya çalıştığını söylemektedir (Doğan Averbek ve Bichlmeier, 2020, s. 44-46).

### 1.2. Arnavutça-Türkçe

*Der Beyân-ı Türkî ma'a Lisân-ı Arnabud*: Arnavut şair Nazîm'e (1680-1760) aittir. Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlüklerin en kısası olan bu metin, sadece 10 beyitten müteşekkildir (Doğan Averbek, 2018b, s. 226-27).

*Dürre-i Manzûme*: Eser, mukaddime ile başlar. Sultan II. Mahmud için kaleme alınan dört beyitlik bir methiye, sebab-i nazm, Hafız Mehmed Paşa ve Davud Paşa için kaleme alınmış ve naat olarak isimlendirilmiş iki methiye ve eserin adına da yer veren tarih manzumesinden sonra klasikleşmiş manzum sözlük yapısına uygun olarak kıtalara geçilir. En sonda da hâtime ile eser son bulur (Doğan Averbek, 2018b, s. 229).

*Tyfhe-i Şahidi*: İbrahim Şâhidî Dede'nin (ö. 1550) türün en meşhur örneklerinden olan *Tuhfe-i Şâhidî* adlı Türkçe-Farsça manzum sözlüğünün, *Tyfhe-i Şahidi* adıyla 18. yüzyılın sonlarında Myslim Hoxha tarafından Arnavutçaya uyarlanmış hâlidir (Doğan Averbek, 2018b, s. 226-27).

### 1.3. Boşnakça-Türkçe

*Makbûl-ı Ârif*: Bosnalı Muhammed Hevâ'î Üsküfî (ö. 1651) tarafından 1631 yılında yazılan eser, Türkçe bir mukaddime ve sözlük kısmı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Toplam 224 beyit tutarındaki eserin sözlük kısmında 650 civarında kelimenin karşılığına yer verilmiştir (Okumuş, 2009, s. 825-40). *Makbûl-ı Ârif* el sine-i Selâse dışında farklı bir dille yazılan ilk tuhfe olması bakımından önemlidir.

### 1.4. Bulgarca-Türkçe

*Tuhfe-i Sabrî an Lisân-ı Bulgarî*: Mehmed Sabrî (ö. 1879'dan sonra) tarafından 1296/1879 yılında yazılan eser, 44 sayfadan mürekkep olup her sayfası 16 mısra alacak şekilde hazırlanmıştır. Eserde 1800 civarında kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gürsu, 2020, s. 13).

### 1.5. Ermenice-Türkçe

*Manzûm Lügat-ı Ermeniyye*: Ref'î Kâlâyî (ö. 1823) tarafından 19. yüzyılda kaleme alınan eser toplam 79 beyitten ibarettir (Dankoff vd. 1996).

### 1.6. Fransızca-Türkçe

*Miftâh-ı Lisân*: Yusuf Hâlis (ö. 1882) tarafından 1850 yılında nazmedilen *Miftâh-ı Lisân*; bir mensur mukaddime, bir manzum dîbâce, sözlük kısmı ve bir manzum

hâtmeden oluşmaktadır. 2500 civarı Fransızca kelimenin Türkçe karşılığının verildiği eser, toplam 495 beyittir (Kırbyık, 2002, s. 200).

### 1.7. İngilizce-Türkçe

**Lehce-i Lankıviç:** Eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

### 1.8. Rumca-Türkçe

**Tuhfe-i Rûmî:** Müellifi belli olmayan ve 1783 yılında İstanbul'da Yusufyan Han matbaasında basılan eser, otuz sayfadan ibarettir. İlk sayfada sonradan eklendiği belli olan bir konu fihrisi ve daha sonra da bir mensur mukaddime ihtiva eder. 12 baba ayrılan eserde, 11. ve 12. bablar dışında konu başlığı ve bütünlüğü yoktur. Eserde toplam 640 Rumca kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ölker, 2022, s. 219-21).

**Lügat-ı Nûriye:** 1797-98 yılında Hanyalı Nuri (ö. 1815) tarafından Girit'te kaleme alınan ve iki parçadan oluşan *Lugat-ı Manzume-i Nuriye*'nin birinci parçası asıl sözlük ikinci parçası ise bu sözlüğe 1809-10 yılında yazılmış zeyl şeklindedir. Giriş ve hatime bölümleri hariç toplam 50 kıt'a, bir terci-i bend bir de mütezattan oluşan ve toplam 881 beyitten müteşekkil eserde toplam 2304 Rumca kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ölker, 2013, s. 2012-15).

**Tuhfetü'l-Uşşâk:** 1817 yılında Ahmed Fevzî Kîsedârzâde (ö. 1881) tarafından kaleme alınan eser 24 sayfadan müteşekkildir. Nerede basıldığı belli değildir. Ege tarafından (büyük ihtimalle İzmir) olduğu tahmin edilmektedir. 19 beyitlik bir giriş, 13 kıt'a, 3 muhammes ve bir de tarih beytinden oluşan eserde yaklaşık 850 Rumca kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ölker, 2009, s. 860-61).

**Hafız İbrahim Lügati:** Hanyalı Hafız İbrahim (ö. 1798) tarafından Girit'te kaleme alınan eserin telif tarihi belli olmayıp 28 sayfadan müteşekkildir. Mukaddime ve hâtmeden mahrum olan eserin sözlük kısmı, 24 bölümden oluşmaktadır. Hafız İbrahim lügatini diğer lügatlerden ayıran temel farklılık, cümle çevirisine daha çok yer verilmiş olmasıdır (Ölker, 2018, s. 395-96).

**Manzûme-i Vehbî:** 1291/1874-75 yılında Abdülvehhâb Zârî (ö. 1874-75'ten sonra) tarafından yazılan ve İstanbul'da basılan eser, 48 sayfadır. Eser, 40 beyitlik mukaddime ve sözlük kısmını teşkil eden 31 kıt'adan ibarettir. Kıt'a nazım şekliyle ve kafiyelerine göre hurûf-ı hecâ tertibine göre alfabetik düzende tanzim edilen bu kıt'alardan ilk otuzunun beyit sayıları 3 ile 10 arasında değişirken; 31. ve son kıt'a ise mesnevi şeklinde olup 32 beyittir. İlk sekiz kıt'anın sonlarında takti beyitleri bulunmaktadır. Eserin sonuna Rumca harfler, bu harflerin adları ve Osmanlı alfabesindeki karşılıkları eklenmiştir.

## 2. Lehce-i Lankıviç ve Müellifi Rûknî Hakkında

### 2.1. Müellifi ve Telif Tarihi

Şimdilik bilinen tek nüshası Deniz Müzesi Kütüphanesinde "AA. 6881" arşiv numarasıyla kayıtlı olan eserin sonundaki üç beyitlik hâtime bölümünde isminin *Lehce-i Lankıviç*, müellifinin ise Rûknî olduğu açıkça zikredilmiş; ayrıca bu bölümün son beytinde ise cevher tarihle eserin telifine 1281/1864-65 tarihi düşürülmüştür:

*Luğat-ı İngilizce oldıĝ' için hâş bu kitâb*  
*Lehce-i Lankıviç ismiyle tamâm oldı be-nâm*

*Rükni' bak cevher-i târihe nedir şûret-i hûb*  
*Lehce-i Lankıvici gör göresiñ cezbeyi tām*

Ancak biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hem *Lehce-i Lankıviç* hem de müellifi Rükni hakkında herhangi bir kayda tesadüf edilememektedir.

Mahlası dışında Rükni'nin biyografisine ışık tutacak eldeki tek bilgi, şairin eserinin mukaddime bölümünde 1281/1864-65 yılında Osmanlı donanmasına ait Kosova Kalyonu, Hüdavendigar ve Ertuğrul Firkateyni'ne motor ilavesi için İngiltere'ye seyahata çıkmış olduğunu ifade etmesidir:

*Kosova kalyon-ı hümâyün ile*  
*Hem Hüdāvendgār Ertuğrul bile*

*Makine koydurmağ için bunlara*  
*İtdük 'azm-i cānib-i İngiltere*

Bu ifadeler, Rükni'nin resmî bir görevlendirmeye bu seyahate çıkmış olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu ifadelerden müellifin bu seyahatteki vasfının ve vazifesinin ne olduğu belli olmasa da onun asker kökenli; hatta Osmanlı donanmasına mensup bir bahriyeli olabileceğine hükmetmek mümkündür.

## 2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Tuhfe türünün klasik yapısına uygun olarak mukaddime, kelime anlamlarının verildiği sözlük ve hatime bölümlerine sahip olan *Lehce-i Lankıviç*; toplam 360 beyitten müteşekkildir.

16 beyitlik mesnevi nazım şekline sahip olan sebab-i telif olarak da nitelendirilebilecek mukaddime bölümünde şair, Sultan Abdülaziz'in himmetiyle karada ve denizdeki ilerlemelerden dem vurarak<sup>3</sup> Kosova Kalyonu, Hüdavendigar ve Ertuğrul Firkateyni'ne motor ilavesi için İngiltere'ye seyahata çıktıklarını söyler. Bu seyahat esnasında vakti boş geçirmek istemeyen Rükni, dünyada nadide bir eser vücuda getirmek

<sup>3</sup> Osmanlı Devleti'nin devamını, Rusya'ya karşı kuvvetli bir askerî güce sahip olmakta gören Sultan Abdülaziz, saltanatı süresince kendi tahsisatından ve borçlanmalarla düzenlenen devlet bütçesinden milyonlarca lirayı kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonuna harcadı. Avrupa'dan pek çok yeni model silâh satın alındı, tophâne modernleştirildi. 1866 yılında Prusya'dan uzman subaylar getirilerek Mekteb-i Harbiyye yeniden düzenlendi. İngiltere ve Fransa ayarında bir donanmaya sahip olabilmek için bütçe gücünün üstünde paralar harcadı. Yerli tersanelerde yapılması mümkün olmayan zırhlı gemiler dışarıdan satın alındı. Bahriye Nezâreti kuruldu. Deniz subayı yetiştirmek üzere İngiliz Hubart Paşa Mekteb-i Bahriyye'ye tayin edildi. Abdülaziz'in saltanatı sonunda deniz gücü yirmi zırhlı, dört kalyon, beş firkateyn, yedi korvet ve kırk üç nakliye gemisine sahip oldu (Küçük, 1988, s. 180-81).

adına birçok muteber lügat temin ederek yanına almıştır. Tanımadığı bir İngiliz refaketinde bilmediği kelimeleri ona sormak suretiyle de eserini nazmetmiştir.

Şair, bu bölümde dokuzuncu beyitten sonra eserin tanzim usûlüyle ilgili birtakım bilgiler paylaşmıştır. Kıt'a başlarına matla'lardan önce vezinlerini yazması, elif harfinden başlayarak yâ harfine kadar seçtiği kelimelerin Türkçelerini yanlarında vermesi, zorluk teşkil etmemesi için aruzun kolay kalıplarını tercih etmesi, kâf-ı Fârisîyi çifte yazması ve harfler üzerine koyduğu yedi rakamıyla "o" harfini kastetmesi verdiği bilgiler arasında yer alır.

*Lehce-i Lankviç*'in sözlük kısmı, beyit sayıları 4 ile 22 arasında değişen 37 kıt'adan ibarettir. Tertiplerinde kafiyelerin göz önünde tutulduğu bu kıt'aların 31'i, elif harfinden ye harfine kadar hurûf-ı hecâ tertibi üzere tanzim edilmiştir. Bu 31 kıt'a, kıt'a nazım şekliyle tanzim edilmişken; son 6 kıt'a ise mesnevi nazım şeklinde olup mesneviyyât üst başlığı altında "Der-Beyân-ı Ma'deniyyât", "Der-Beyân-ı Pusula vü Gemicice Ta'birân", "Der-Beyân-ı Hubûb u Sebzevât", "Der-Beyân-ı 'İle-i Muhtelifât" ve "Der-Beyân-ı Eczâ vü Nebâtât" alt başlıklarıyla madenler, gemicilik terimleri, hastalıklar, tıp terimleri ile bitki isimlerini muhtevirdir.<sup>4</sup>

Manzum sözlüklerde kıt'a sonlarında, kıt'aların nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygındır. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradaki, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradaki yer verilir (Öz, 1996, s. 65).

Birçok tuhfe müellifinin aksine Rükni, kıt'a sonlarında yaygın şekilde karşılaşılan ve genellikle ilgili kıt'anın veznin belirlendiği takti beyitlerinin kullanımına pek tevessül etmemiştir. 33 kıt'adan sadece yedisinde (2, 5, 17, 19, 20, 30, 31) takti beytine yer veren şair, mevcut takti beyitlerinde ise vezin bilgisi vermeyip hikmetli düşünceler serdetmiştir.

*Lehce-i Lankviç*'te Hezec, Remel, Basît, Recez ve Müctes olmak üzere beş farklı bahre ait dokuz aruz kalıbı tercih edilmiştir. Bahirler ve kullanılan kalıplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün</i>	12, 31
	<i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün</i>	9
Remel	<i>fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât</i>	3, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 16, 17, 24, 30, Hâtıme

<sup>4</sup> *Lehce-i Lankviç*, tertip şekli itibariyle Osmanlı manzum sözlük geleneğinde en çok beğenilip okunan ve tanzir edilen *Tuhfe-i Şâhidî*'yi andırmaktadır. Her ne kadar elde kesinlik arz eden kanıtlar olmasa da bu hâliyle *Lehce-i Lankviç*'in *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire yazılmış olabileceği ihtimali akıllara gelmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî*'nin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri için bk. (İmamoğlu, 1993; Kılıç, 2007b).

	<i>fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt</i>	1, 2, 13, 18, 21, 23, 25, 26, 28
	<i>fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt</i>	Mukaddime, 4, 5, 6, 10, 11, 13, 20
	<i>fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt</i>	29, 32, 33, 34, 35, 36, 37
<b>Basıt</b>	<i>müfte' ilün fā' ilün müfte' ilün fā' ilün</i>	15
<b>Recez</b>	<i>müstef' ilātün müstef' ilātün</i>	19, 27
<b>Müctes</b>	<i>mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fe' ilāt</i>	22

Müelliflerin aruz tatbikinde yer yer hataya düşmeleri, yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Rükni de birçok müellif gibi birtakım aruz kusurlarına düşmekten kurtulamamıştır. Söz konusu bu kusurlar genellikle İngilizce kelimelerde med ve imale şeklinde kendini göstermektedir. Bu durumu, yapı itibarıyla İngilizcenin aruz veznine tatbikinin uygun olmayışının getirdiği zorlukla açıklamak mümkündür.<sup>5</sup> Kaldı ki müellif de bir beytinde bu zorluğa dikkat çekmiştir:

*Vezn ü қаңтара шығшдырмасы pek güç bu dili*  
*Ġālibā ṭono ḥisāb ile yaratmış Allāh* (Kıt. 30/10)

Rükni'nin aruz tatbikinde tasarrufta bulunduğu hususların başında İngilizce kökenli kelimelerde med ve imāle başvurması gelir. Bu durumu örneklemek amacıyla aşağıya alınan iki beytin ilkinde “nats” kelimesinde ve “almend” kelimesinin ilk hecesinde med; ikinci beytin ise “redikūlas” kelimesinin ikinci hecesinde imāle, son hecesinde ise mede başvurulmuştur:

*Nats* fındıktır ceviz *vulnaṭ epil* elma imiş  
*Almend* bādem *peyar* armud daḥı incir *fiḡ* (Kıt. 21/3)

*Muḡallide* didiler *baṭ* u muṣtanuñ adı *ḡaf*  
*Redikūlas* kepāze vü ḡülmek oldu *tu laf* (Kıt. 22/1)

*Lehce-i Lankiviç*'te kafiye hususunda müellifin tercihi ağırlıklı olarak mürdef kafiye'den yana olmuştur. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış kıt'alar ve sadece redif kullanımının tercih edildiği 22. kıt'a hariç olmak üzere; sözlük kısmını teşkil eden 30 kıt'anın 21'i mürdef (3, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 20), 5'i mücerred (1, 2, 7, 10, 13, 21, 31), 2'si ise mukayyed (4, 5) kafiye'dir. Başlıklar hâlinde mesnevi nazım şekliyle yazılan son kıt'ada ise büyük oranda mürdef kafiye kullanılmıştır.

<sup>5</sup> *Tuhfe-i Sabrî an Lisân-ı Bulgarî* müellifi Mehmed Sabrî de Bulgarca kelimeleri aruza uydurmakta zorluk çekmiş olmalı ki eserini tanzim ederken ilk üç beyti aruz vezniyle yazmış, sonraki beyitlerde ise vezin kullanımından vaz geçmiştir. Aynı durum, Şerefeddin Paşa'nın *Almanca Tuhfe*'sinde de söz konusudur.



*Lehce-i Lankviç*'te 1250 civarında İngilizce kelime, kelime grubu veya cümlenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Seçilen İngilizce kelimelerin büyük çoğunluğu, konuşma dilinde yaygın olarak kullanılan kavramlar ve günlük hayatta ihtiyaç duyulan nesnelere ilgilidir. Rükni bu kelimeleri, yazıldıkları gibi değil de telaffuz edildikleri gibi istimal etmiştir. Şair, her ne kadar kelime telaffuzlarına sadık kalmış olsa da sağlıklı bir telaffuzun ancak İngiliz birinden edinilecek tecrübeyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir:

*Bu lisâni şıhhat üzre isteyenler söylemek*  
*İngilizden almalı birkaç şadâ vü ağız u dil* (Kıt. 25/10)

Anlamı verilen kelime sayıları beyitlerde farklılık arz ettiği gibi bu kelimelerin tertibinde kaynak ve hedef dil olarak öncelik sırası da gözetilmemiştir. Ancak bazı beyitlerde düzenli bir şekilde İngilizce kelimeler önce verilmiştir:

*İntemişsin ünsiyet interkoz olmuş ihtilât*  
*Şoro dirlerse kederdir hem geyeteydir neşâ* (Kıt. 18/1)

*Velyo kıymet heves iğa piresiz kıymetlü*  
*Şavnd sağlam dime furseykın olursa metrük* (Kıt. 25/8)

Aynı şekilde kıt'alarda karşılığına yer verilen kelimelerin birbirleriyle anlam itibarıyla kavramsal bütünlükten uzak oldukları görülmektedir. Her ne kadar müellif "Mesneviyyât" başlığı altında tertip ettiği kıt'alarda madenler, gemicilik terimleri, hububat ve sebzeler, hastalıklar, eczacılık ve bitkiler ile akrabalık terimlerini bir araya getirerek bu bütünlüğü sağlamış olsa da aynı şeyi diğer kıt'alar için söylemek mümkün değildir. Genel itibarıyla kıt'alar kavramsal bütünlükten mahrum olsa da birçok beyitte birbirleriyle anlamca mütenasip kelimeler bir araya getirilmeye çalışılmıştır:

*Dügüne dindi vedin hem de birayd oldı gelin*  
*Gügegi birayd gırum olmalı bitroş nikâh* (Kıt. 8/2)

*Bafelo manda kemil oldı deve diye geyik*  
*Tekeye dindi şirimp ü keçi got oğlağ kid* (Kıt. 10/7)

Eserde tercih edilen kelimelerde daha çok isim ve isim kökenli kelimelere yer verilmiş olsa da çeşitli fiillere de tesadüf edilmektedir. Çekimli veya emir kipli hâlleriyle karşılaşılan birkaçı dışında bu fiillerin genellikle mastar şekilleri tercih edilmiştir:

*Tuğme sid tarlaya fid ü türemekdür tu birid*  
*Beslemek oldı tu fid nesne büyümesi giroş* (Kıt. 6/8)

*Dindi şallanmağa tu sving tu voğ gezmekdür*  
*Pals nabz oldı kımıldanmağa srob ya'ni nübâz* (Kıt. 11/4)

*Lehce-i Lankıviç*'te karşılığı verilen ibarelerin kâhir ekseriyeti kelimelerden müteşekkildir. Ancak yer yer kısa cümle şeklindeki pratik konuşmaya matuf ibareler de kendine karşılık bulmuştur:

*Ben dirîğ itmem dinürse dindi ay du not feyil*  
*Sen dirîğ itmezsiñ oldı ya'ni zav dest not feyil* (Kıt. 25/1)

*Siz ne için itdiñiz dirler ise vay did yu du*  
*İtmedim dimek dirîğ ben oldı ay did not feyil* (Kıt. 25/5)

Bazı kelimelerin birden fazla anlamına yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde İngilizce *affectation* kelimesine karşılık olarak verilen “cilve, naz” ve “eda”; *depression* kelimesine karşılık olarak verilen “meyyâl, aşâğı” ve “inhitât” kelimeleri bu durumu örneklemektedir:

*Dilbere dirler pireti hem biyuti dir cemâl*  
*Ya'ni effikteysin oldı cilve vü nâz u edâ* (Kıt. 2/6)

*İn'ikâs refreksin ü difleksin olmuş inhirâf*  
*Dipresin meyyâl aşâğı dindi ya'ni inhitât* (Kıt. 18/4)

Tuhfe türündeki eserlerde kaynak dil ve hedef dilde karşılıkları verilen kelime veya ibarelerin vezin icabı aynı mısra içinde verilmeyip sonraki mısralara hatta sonraki beyitlere bile sarktığı sık görülen bir husustur. Ancak bu durum, *Lehce-i Lankıviç* için söz konusu değildir. Kelimeler ve karşılıklarının hemen hemen hepsinin aynı mısra içinde verilmiş olması *Lehce-i Lankıviç*'te dikkatleri çeken özelliklerden biridir. Aşağıdaki beyitler bu durumu örnekler mahiyettedir:

*Tenkiyu şükr itme gud mornin şabâhıñ hayr ola*  
*Hem şafâ geldiñ dimek velkam ulhey merhabâ* (Kıt. 2/9)

*Yatmağa dindi tu lay davn 'ilâcdur medisin*  
*Bed yatak sık dinür hasteye şürbâsı biroş* (Kıt. 6/2)

*Lehce-i Lankıviç*, konuşma diline yakın bir tarzda ve sade bir dille tanzim edilmiştir. Yok denecek kadar az sayıda terkinin kullanılmış olması, eserde dikkatleri çeken en önemli vasıflardan biridir. Bu durumu, hem terkip kullanımına ihtiyaç hissedilmemesi hem de İngilizce kelimelerin Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle terkip oluşturmanın yaygın teamüle uymayıyla açıklamak mümkündür. Ne var ki şairin birkaç beyitte İngilizce kelimelerle Arapça kelimeleri terkiye sokmaya mecbur kaldığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitlerde Arapça menşeli “ism” ve “lafz” kelimeleriyle İngilizce menşeli “small” ve “will” kelimeleri terkip yapılmıştır:

*İsm-i ismol küçükdür büyüğün adı gırayt*  
*Korğağa dindi kavart oldı şecâ'at da karic* (Kıt. 7/2)

*Ay u yu vi zeyleriñ m̄-ba' dına taşrîfde*  
*Ya'ni istikbâl için bir şel gelür ya lafz-ı vil* (Kıt. 25/8)

Aynı şekilde şair, birkaç beyitte Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe kelimeleri terkip yapmak zorunda kalmıştır. Aşağıdaki beyitlerde Farsça “bâğ” kelimesiyle Türkçe “boyun”, Arapça “yevm” kelimesiyle de Türkçe “salı” kelimesiyle yapılan terkipler bu kabildendir:

*Gömleğe şert veyişkot yelege şoks çorap*  
*Derzi teylar nekacif bâğ-ı boyun çuğa kilos* (Kıt. 6/4)

*Dinür marc marta nisāna eyipril mey imiş mayıs*  
*Haziran cun culay temmüzdur yevm-i şalı tuzdey* (Kıt. 31/2)

### 3. Nüsha Tavsifi

Deniz Müzesi Kütüphanesinde “AA. 6881” arşiv numarasında *Lehce-i Lanķıviç* adıyla kayıtlı olan eserin nüsha özellikleri şöyledir:

205x130, 160x115 mm ölçülerinde olup 43 varaktan müteşekkildir. 1b, 37b, 38a, 40b, 41a ve 42a-43b sayfaları boş. Nesih hatlıdır. Samani, ince, aharlı, su yollu kâğıt. Tek çizgi kırmızı mürekkeple cedveli. Miklepli, sarı desenli ince kartona ilave olarak mukavva üzeri gri cilt bezi kaplı cilt. Başta ve sonda ikincisi desenli sarı karton olmak üzere iki koruyucu yapraklı. 1a'da Deniz Müzesi Kütüphanesi kaşesi vardır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan eserde, İngilizce kelimeler hem harekelenmiş hem de üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir. 35a-40a sayfaları çift, diğerleri tek sütunludur. 41b'de Kaptanıderya Ahmed Vesim Paşa'nın kaptanlığını metheden Hakkî mahlaslı şairin altı beyitlik ta'miyeli tarih manzumesi kayıtlıdır.<sup>6</sup>

### 4. Çeviri Yazılı Metin

#### [1b] Lehce-i Lanķıviç

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

1. Hāzret-i Hān-ı 'Aziziñ sāyesi  
 Millete oldı hüner ser-māyesi

<sup>6</sup> Eser fiziki olarak görülmemiş olup nüsha tavsifi kütüphane kataloğundan alınmıştır. bk. *Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*, s. 106.

2. Himmet-i şāhānesiyle olmada  
Berr ü bahriyye teraḳḳī bulmada
3. Ḳosova ḳalyon-ı hümāyūn ile  
Hem Ḥudāvendgār Erṭuḡrul bile
4. Makine ḳoydurmaḳ için bunlara  
İtdük 'azm-i cānib-i İngiltere
5. Çünkü lāzım vaḳti žāyi' itmemek  
Ḥātıra geldi girü boş gitmemek
6. Topladum ḥaylī luḡāt-ı mu' teber  
Tā ola 'ālemdē nādīde eṣer
7. Zātı bilmem gerçi yabancı baña  
Buldum ammā bu lisāna āşinā
8. Şordığım elfāzı o virdi ḥaber  
Ben de nazma ḳoydum oldu ṫarz-ı ter
9. Vezn-i ḳıṫ' a ḳondı re's-i maṫla' a  
Kim güzelce oḳuna tā maḳṫa' a
10. Türkçesi yanında mevzūn söyledim  
Tā elifden yāya dek derc eyledim
11. Gitmedim güç bahre olsun tek ḳolay  
Keṣṫ-i vezni yürüdümdü pek ḳolay
12. Çifte yazıldı o kāf-ı Fārsī  
Öyledir hem ḥarf-i lāmīn irisi
13. O şadāsını ifāde eyledi  
Ol ḥurūf üzre raḳam ḳoydum yedi
14. Var oḳuyana tekellümce medār  
Çün edāt ile luḡat taşrīfī var

15. Yoksa da ‘abd-i ‘aciziñ kudreti  
Yardım itdi rahm-i Aḥmed himmeti

16. Vezn için ba‘z-ı zarüret var ise  
‘Afv ider ehl-i ‘ināyet var ise

1.

[2b] **Ḥarf-i Elif**

*fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt*

- |  |   |
|--|---|
| 1. İsm-i Mevlā <b>ḡod</b> ādem <b>men birufit</b> enbiyā<br>Hem <b>tu nov</b> bilmek <b>kelif</b> aşḡāb <b>marṡa</b> evliyā                            | [god, man, prophet]<br>[to know, caliph, martyr?]           |
| 2. Ḥācedür <b>maṡtar</b> oḡumak <b>tu rid</b> oḡrenmek <b>tu lern</b><br><b>Buḡ</b> kitāb yazmak <b>tu rayt</b> u <b>pen</b> ḡalem <b>ferst</b> ibtidā | [master, to read, to learn]<br>[book, to write, pen, first] |
| 3. <b>Siḡniḡer</b> imzā <b>leter</b> mektüb yazan <b>sekreteri</b><br><b>İng</b> mürekkeb <b>peypa</b> kāḡıd hem <b>pireyz</b> oldı ṡenā               | [signature, letter, secretary]<br>[ink, paper, praise]      |
| 4. <b>Tu dirinḡ</b> içmek <b>vuṡar</b> ṡudur <b>tubaḡu</b> hem duḡān<br><b>Tu sit</b> oṡurmak imiṡ <b>vuṡar ḡilozet</b> dür ḡelā                       | [to drink, water, tobacco]<br>[to seat, water closet]       |

[3a]

- |  |   |
|--|---|
| 5. Uyḡu <b>islib</b> Türk <b>Tarḡ</b> oldı üṡengeḡ <b>indulent</b><br><b>İsmoḡa</b> tiryākidür <b>puva</b> züḡürd olsa seza            | [sleep, Turk, indolent]<br>[smoker, poor]           |
| 6. <b>Bizenes</b> iṡdür ḡalıṡmak <b>tu stedi</b> hem <b>ḡud</b> iyi<br>Cāhil <b>iḡnurent</b> oldı <b>leyzi</b> tenbel <b>bed</b> fenā  | [business, to study, good]<br>[ignorant, lazy, bad] |
| 7. <b>Vayz</b> ‘āḡil <b>zil</b> ḡayretdür becermek <b>tu meniḡ</b><br><b>Üstupid</b> aḡmak ḡayırsız <b>yusiles</b> hem <b>rāf</b> ḡaba | [wise, zeal, to manage]<br>[stupid, useless, rough] |
| 8. Hem demek <b>olso</b> imiṡ <b>so</b> böyledür <b>end</b> daḡı<br><b>Hi</b> o kimse <b>it</b> o ṡey` <b>movar</b> dinilürse dahā     | [also, so, and]<br>[he, it, more]                   |
| 9. <b>ṡan</b> güneṡdür ay <b>mun iṡtar</b> dirler yıldıza<br><b>Zodiyāḡ</b> burc <b>ḡılavd</b> oldı buluṡ <b>iṡḡay</b> semā            | [sun, moon, star]<br>[zodiac, cloud, sky]           |

[3b]

- |  |                                   |
|--|-----------------------------------|
| 10. Oldı <b>ay beḡ</b> <b>yu</b> size ben eylerim demek recā<br><b>Eḡsküyüz</b> <b>mi</b> beni ‘afv eyleyiñ <b>ronḡ</b> ḡaṡā | [I beg you]<br>[excuse me, wrong] |
|--|-----------------------------------|

## 2.

## Kıt' a-i Diğer Eyzan

[fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât]

1. **Bedsited** kervet yataç şandaliya olmuş **çeya** [bedstead, chair]  
Oturacak kıanepenün adına dirler **şofa** [sofa]
2. Mişe **ok** mankal kömürüdür **çakol** hem maşa **tonğs** [oak, charcoal, tongs]  
Kürk **fer gılav** eldivan şarkı boyundur **comfata** [fur, glove, comforter]
3. **Vul** yün penbe **kotun metris** dirler mindere [wool, cotton, mattress]  
**Şit** çarşabdır **pilanket** yorgana yaşadık **pıla** [sheet, blanket, pillow]
4. **Şorn** dikendir böğürtlen **bilakberi** leymün **lemen** [thorn, blackberry, lemon]  
[4a] Purtaçal **orenc** kiraz adı **çerezdir** muṭlakā [orange, cherries]
5. **Vers** beyt şâ' ir **poet** hem **kompliment** olmuş selām [verse, poet, compliment]  
Dindi **kuvessin** su'âle hem cevâba **anseva** [question, answer]
6. Dilbere dirler **pireti** hem **biyuti**dir cemāl [pretty, beauty]  
Ya' ni **effikteysin** oldu cilve vü nâz u edā [affectation]
7. Cennete dirler **piredays** cehennem oldu **hell** [paradise, hell]  
Zevk **emyuzment tireni** ezâ cevri ü cefā [amusement, tyranny]
8. Hür **demzli** **yuş** gılmân çok **meni dişiz** yemek [damsel, youth, many, dishes]  
Zâhid **essetik** müjde **gudniyuz pileje** şafā [ascetic, good news, pleasure]
- [4b] 9. **Tenkiyu** şükr itme **gud mornin** şabâhın hayr ola [thank you, good morning]  
Hem şafâ geldiñ dimek **velkam ulhey** merhabā [well come, all hail?]
10. Pek büyük ser-mâye-i devletdir insâna hele  
Olmalı mümkün olursa her lisâna âşinā

## 3.

## Harf-i Bâ

[fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilât]

1. Setriye **kot** didiler hem daḥı şoymaḥ da **tu rob** [coat, to rob]  
Boğça **bandill** câme-şüy oldu **kıluz** elbise **rob** [bundle, clothes, robe]

2. **Loğ** kilid oldu anahtar **ki opin** aç kapa **şat** [lock, key, open, shut]  
**[5a]** Kapu **duvar** anı çalmak **tu noğ** olmuş topı **nob** [door, to knock, nob]
3. **Fib** ü **lay** oldu yalan müfter **rdür beğbayta** [fib, lie, backbiter]  
Ya'ni tuğyān **tomaltı** müfsid olanlar dağı **mob** [tumult, mob]
4. **İvnin** aḥşam u şabāh **mornin** ü **ṭaym** oldu vakt [evening, morning, time]  
**Vaç ceyin** köstege hem sâ'ate **vaç** ceybine **fob** [watch chain, watch, fob]
5. **Loncitut** ṭül **letitut** 'arz u ufq **horayzın** [longitude, latitude, horizon]  
İstivā ḥaṭṭına **ıķveyta** küre oldu **ğilob** [equator, globe]
6. **Qıravun** tāc u riyāl **şavrın** u lira vü kıral [crown, sovereign]  
Oldı baş egme **tu bub** hem de şilin sikkesi **bob** [to bob, bob]
- [5b]**
7. İncüye **perl** ü **dayamend** dinür elmasa [pearl, diamond]  
**İyerin** oldu küpe **ıye** kulağ memesi **lob** [earring, ear, lobe]
8. Didiler kendin ögen sâhte vü kara **ağotist** [egoist]  
Ya'ni şeytān **devill ez** gibi kibirli **isnob** [devil, as, snob]
9. Acımağdır **tu pitey** derd ü belā **misforçun** [to pity, misfortune]  
Güç işiñ hem dağı Eyyüb Nebiniñ adı **Cob** [Job]
10. **Şorspen** tencere **kuğ** aşçı yemek **dine** vü **mils** [saucepan, cook, dine, meals]  
Di **kiçin** matbağa kuş-ḥāne konılan yire **ḥob** [kitchen, hob]
11. **İspitun** tağtuğa **ğoblet** tükürük ḥoğkasıdır [spit on, goblet]  
**[6a]** Oldı ağız ṭolusu tükürüğüñ ismi dağı **ğob** [gob]
4.  
*fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
1. **Veyst** bel kanburuñ oldu adı **ḥamp** [waist, hump]  
Dübr ü ḥayvān verāsı dağı **ramp** [rump]
2. Başup ağız kapamak hem keslān  
Qol u ağaç çoçanı oldu **siṭamp** [stump]

3. Hūra **dans** oynamak oldu **tu pley** [dance, to play]  
Atlamak şıçramak oldu dağı **camp** [jump]
4. Hem sıkambıl hoşı hem süsletmek  
[6b] Hem şadâ-yı borıya dindi **tiramp** [trump]
5. **Vud** odun tahta **bilanğ cibs** talaş [vood, plank, chips]  
Hem ağaçdan küme taşkoz da **kılamp** [clump]
6. Oldı **ravund** yuvarlak nesne [round]  
Yumrı hem dindi iri parçaya **lamp** [lump]
7. Hüy imiş **dispozişin** hem de mizâc [disposition]  
Oldı huysuzluğuñ ismi de **ğiramp** [grump]
8. Kova **baket sitring** ip **pul** çek [bucket, string, pull]  
Kuyunuñ oldu adı **vel** dağı **samp** [well, sump]
- [7a] 9. Didiler **mevs** ağıza **tağ** dile [mouth, tongue]  
Ağız aramak tulumba adı **pamp** [pump]
10. Ne yimezdi 'acebâ olsa dişi  
Bir yemek diş et ile yok dişi **mamp** [Mump]

## 5.

**Harf-i Tâ***fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*

1. Oldı alçağ **luv** u inmek **tu elayt** [low, to alight]  
Hem **eya** olmuş hevâ yüksek de **hayt** [air, height]
2. **Fist** yumruğdur kabâhat oldı **gilt** [fist, guilt]  
[7b] Hem tokat **ismek** dinildi gavgâ **fayt** [smack, fight]
3. **Doğk** kelp **ışkorpiyen** 'akreb imiş [dog, scorpion]  
**Ket** kedi **isneyk** yılan ıştırma **bayt** [cat, snake, bite]
4. Kündura **şuz** u **tıravzes** pantolon [shoes, trousers]  
**Lus** u **vayd** bol geniş tar oldı **tayt** [loose, wide, tight]



5. **Nayt** gicedür bu gice hem **tunayt** [night, tonight]  
Gündüze **dey** dün gicedür **last nayt** [day, last night]
6. **Lemp** kandîl ü fenâr **lentin** imiş [lamp, lantern]  
**Layt** ışık ay mâh-tâbı **mun layt** [light, moon light]
- [8a]
7. **İstirunğ mayti** zî-ğudret olan [strong mighty]  
Yalıñız **onley** imiş ğudret de **mayt** [only, might]
8. Ayna **luķingilas** bakmağdur **tu luķ** [looking glass, to look]  
**Pikçedür** resm görünüş oldı **şayt** [picture, sight]
9. Şarıya dirler **yelo** renge **kalâ** [yellow, colour]  
Ķırmızıya **red** beyâza dindi **vayt** [red, white]
10. **Prosperus** ma' mûr imiş **ruyin** ħarâb [prosperous, ruin]  
**Ķlin** temiz oldı bezetmekdür **tu dayt** [clean, to dight]
11. Da 'imâ her bir işiñde Ħaķ saña  
[8b] Yardım eyler ger olursañ toğrı **rayt** [right]
6.  
**Ħarf-i Şâ**  
*fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilât*
1. **Tu kis** öpmek ise de istemeze dirler **loş** [to kiss, loth]  
Cânına minnet olunca didiler **noşin loş** [nothing loth]
2. Yatmağa dindi **tu lay davn** ' ilâcdur **medisin** [tu lie down, medicine]  
**Bed** yatağ **sik** dinür ħasteye şürbâsı **biroş** [bed, seack, broth]
3. Çamaşurcı ħarı ise **vaşavumen** didiler [washerwomen]  
**Vaşamen** erkeği şabun **şob** u köpük de **firoş** [washermen, soap, froth]
- [9a]
4. Gömleğe **sert veyişkot** yelege **şoks** çorap [shirt, waistcoat, socks]  
Derzi **teylar neķacif** bâğ-ı boyun çuķa **ķiloş** [taylor, neckerchief, cloth]
5. **Ķort ħavs** maĥkeme da' vâ **ķılayim piruf** işbât [court house, claim, proof]  
Daĥı da' vâcı **ķılayment** yemîn olmuş **oş** [claimant, oath]

6. İstiḳāmet dise **integriti** munṣif **rayçis** [integrity, righteous]  
Hem berāber **tugedā** şıdḳ u vefāya di **şıruş** [together, truth]
7. **Anlekey** dindi şe 'āmetlü uğurluya **lakey** [unlucky, lucky]  
**Derti** murdār daḥı pis tenbele dirler **isloş** [dirty, sloth]
8. Tuḥme **sid** tarlaya **fid** ü türemekdür **tu birid** [seed, field, to breed]  
[9b] Beslemek oldı **tu fid** nesne büyümesi **ğiros** [to feed, growth]
7.  
**Eyżan Harf-i Cīm**  
[fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāf]
1. **Enimil** dir ise ḥayvān 'alefi oldı **foric** [animal, forage]  
**Porta** ḥammāla dinür pırtı vü yük oldı **lekic** [porter, luggage]
2. İsm-i **ismol** küçükdür büyüğün adı **ğireyt** [small, great]  
Ḳorḳağa dindi **ḳavart** oldı şecā' at da **ḳaric** [covard, courage]
3. Tıḳamaḳ hem daḥı tırmaḳ dinilürse **tu stop** [to stop]  
Tıḳanıklık u tıḳanmaḳlığa dirler **siṭobic** [stoppage]
4. Oṭaya **rum** dinür **ḥavs** eve hem ḥān **ḥotel** [room, house, hotel]  
[10a] Çevresi bāğçe ufaḳ ḥāneye de dindi **ḳoṭic** [cottage]
5. **Boṭ** ḳayıḳ **şibsboṭ** oldı filika hem gemi **şib** [boat, ship's boat, ship]  
**Tu biley** bağlamadur nev' -i ḥalaṭdur **ḳordic** [to belay, cordage]
6. **Tu ḡravnd** oldı oṭurmaḳ gemi **mayind** şaḳın [to ground, mind]  
Daḥı taḥliş **tu rilis** ücretine di **selvic** [to release, salvage]
7. **Of terns**dir gemicice fora baḡ ta' bīri [of turns]  
Geminiñ bağlanacaḳ ḳolına maḥalli **movaric** [moorage]
8.  
**Eyżan Harf-i Hā**  
[fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāf]
1. Di şıḳındıya **tırabill pilezent** oldı ferāḥ [trouble, pleasant]  
[10b] Bolluğa dindi **ebandans femin** ḳaḥṭ u kelāḥ [abundance, famine]

2. Dügüne dindi **vedin** hem de **birayd** oldı gelin [wedding, bride]  
Gügegi **birayd ğurum** olmalı **bitroş** nikâh [bride groom, betroth]
3. **Anloful** oldı ħarâm dindi ħelâle **loful** [unlawful, lawful]  
**Qastam** ‘âdet dimedür **ellevebill** dirse mübâh [custom, allowable]
4. Rûzigâr **vind** imiş esmek daĥı olmuş **tu bilo** [wind, to blow]  
**Akşehleysin** olursa dinür envâ‘-ı riyâh [exhalation]
5. İngilizlerle ne sebep oldı temiz ğavğacı  
Dillerince mekr ise **pis** imiş şulĥ u şalâh [peace]

## 9.

## [11a] Ħarf-i Ħâ

*mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ülün*

1. **Firut** mîve budak **narl** u **noĥ** u fâĥ [fruit, knurl, node]  
Daĥı oldı delik **holl** ya‘ ni sūrâh [hole]
2. Qoyun **şib** hem kıuzı **lem** қоç imiş **rem** [sheep, lamb, ram]  
İnek **qav ħorn** boynuz ya‘ ni kim şâĥ [cow, horn]
3. **Memurey** fikr imiş **vizdim** ‘aқıldır [memory, wisdom]  
**Tu şapoz** oldı zann itmek gibi râĥ [to suppose]
4. Serây oldı **peles şaltan** şehenşâh [palace, sultan]  
[11b] **Pavilin** hem **şamaĥavs** qaşr kim şâĥ [pavilion, summerhouse]

5. Utanqaç **eşşeyimd** maĥcüb **beşfill** [ashamed, bashful]  
Edebsiz **impident**dür ya‘ ni küstâĥ [impudent]
6. Di qalb aқçeye **fols mani** daĥı hem [false money]  
Münâfik **ĥipokrit** ü ya‘ ni kim mâĥ [hypocrate]

## 10.

## Ħarf-i Dâl

*fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât*

1. Dolaba dindi **qabard** u қаpaĝa dirler **lid** [cupboard, lid]  
Fuçı **qask** amı şıқışdırıcı taқoz **iskid** [cask, skid]

## [12a]

2. **İşvolod** yutdı **şirovt** atdı demek **held** tutdı [swallowed, threweğ, held]  
Kesdi **kat** kaçdı **dizerted** dağı **ıslid** [cut, deserted, slide]
3. Ceng esirine vü maĥbūsa **pirizne** dirler [prisoner]  
Hem dağı **ıayd-ı** belādan olan āzādeye **rid** [rid]
4. **İspitil** tükruk imiş öksürüğe dirler **kof** [spittle, cough]  
Ağızda çignenen loĥma duĥān oldu **kuvid**<sup>8</sup> [gobbet]
5. **Leġtenend** oldu mülāzım dağı **simen** asker [lieutenant, seamen]  
Şımf-ı şālişde mühendis olana dirler **mid** [mid]
6. Dindi alış virişe **barġın** dükkāndır **şob** [bargain, shop]

## [12b]

- Hem verā' a dağı teklif olunan kıymete **bid** [bid]
7. **Bafelov** manda **kemil** oldu deve **diye** geyik [buffalo, camel, deer]  
Tekeye dindi **şirimp** ü keçi **goĥ** oġlaĥ **kid** [shrimp, goat, kid]

## 11.

**Ĥarf-i Zā Eyzān**

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt]

1. Dindi **isvift** yürümeĥ sür' at ile çün ihvāz [swift]  
Hem **tu ran** қоşmaġa dirler Arabisi ĥadhāz [to run]
2. Tatlı **isvit** koĥu **ismel** şekere dindi **şuġar** [sweet, smell, sugar]  
Lezzet almaĥ **tu relişdür** Arabi istelzāz [to relish]
3. **Tu geri** oldu götürmek ü getürmek **tu birinġ** [to carry, to bring]
- [13a] **Ĥo evey** ref ü uzaĥ itmeġe ya' nı işķāz [go away]
4. Dindi şallanmaġa **tu svinġ tu voĥ** gezmekdür [to swing, to walk]  
**Pals** nabz oldu kımıldanmaġa **şrob** ya' ni nübāz [pulse, throb]
5. **Long** uzun **şort** kışa **şik** kalın **şin** ince [long, short, thick, thin]  
**Liĥil** az **sam** biraz **partikil** az parça cüzāz [little, some, particule]

<sup>7</sup> kaydı: kapdı N.<sup>8</sup> Vezin tutarsız.

6. Di itişmek dağı çayır kuşına **isķaylark** [skylark]  
Hem **periponderens** itmek ğalebe istiḥvāz<sup>9</sup> [preponderance]
7. Korkma **du not fiye** düşmen **enimi** dost **firend** [do not fear, enemy, friend]  
**Lin** ḫayan hem de şıgınmak **esilam** ya<sup>c</sup> ni me<sup>c</sup> āz [lean, asylum]

## 12.

## [13b] Ḥarf-i Rā

*mefā<sup>c</sup> īlūn mefā<sup>c</sup> īlūn mefā<sup>c</sup> īlūn mefā<sup>c</sup> īlūn*

1. Balık **fiş ayelend** aḫa gemiciye dinür **seylar** [fish, island, sailor]  
Balıkçı **fişemen** anı şatıcı oldı **fişmanġar** [fisherman, fishmonger]
2. Olamaz dirse **ken noḫ bi hepey** ma<sup>c</sup> nāsı berḫurdār [can not be, happy]  
**Tu çit** aldatmak oldı aldadıcı **çit** hem **çitar** [to cheat, cheat, cheater]
3. **Pulismen** zabḫiye oldı konaġıdır **pulis ofis** [policeman, police office]  
**Ceyil** zindān imiş hem **dancıyin** zindāncıdır **ceylar** [jail, dungeon, jailer]
4. Balık aġı **fişin net** hem de **sin** olta **fişin layin** [fishing net, seine, fishing line]  
[14a] Aḫa balıġı şaydına ġiden keşḫi imiş **veylar** [whaler]
5. Timur yoldur **reyil rod** vapurı **loķomotiv incin** [rail road, locomotive engine]  
Maḫall-i menzil **isteysin** tekerlekçi imiş **viylar** [station, wheeler]
6. **Eveyķ** oldı uyanık **tu get ab** hem **tu reyiz** kalkmak [awake, to get up, to raise]  
Daġı kalmak imiş **tu stey** uyuklar ise **islambar** [to stay, slumber]

## 13.

## Ḥarf-i Zā

*fā<sup>c</sup> ilātūn fā<sup>c</sup> ilātūn fā<sup>c</sup> ilātūn fā<sup>c</sup> ilāt*

1. **Hert** incitmek gücendirmek dinürse **dispiliz** [hurt, desplease]  
Hem **veriz it** kandanıdır luḫf u<sup>c</sup> ināyetdür **piliz** [where is it, please]
- [14b]
2. **Tu bi vorm** olmuş ışıtmak hem şıcaġıñ adı **vorm** [to be warm, warm]  
**Ķold** şovuk **fil ķold** üşümekdir daġı ḫonmak **firiz** [cold, feel cold, freeze]

<sup>9</sup> Vezin tutarsız.

3. İçkırık **hıkabs tu geyb** esnemekdir nezle **қold** [hiccups, to gape, cold]  
Hem dağı **tu spit** tükürmek oldu aқsırmaқ **siniz** [to spit, sneeze]
4. Furtına **ışorm** imiş hem de **geyildir** serd hevā [storm, gale]  
**Қalm** limanlık mülāyim rūzigār oldu **biriz** [calm, breeze]
5. Oldı **tu teyk avt** çıkarmaқ hem **tu puţ** koymaқ imiş [to take out, tu put]  
Dindi **tu slakin tu lus** gevşetme şıkmaқ **iskuviz** [to slacken, to loose, squeeze]
6. **Riç** zengine dinür **mistir** efendiye dağı [rich, mister]  
[15a] **İkonomi**dir idāre hem refāh hāle **iz** [economy, ease]
7. Ruğan-ı zeyte **oyill baţar** tereyağı imiş [oil, butter]  
Muma **kendlil** didiler hem ʈon yağı oldu **ğriz** [candle, grease]
8. **Eğ** yumurta çay **ti favıl** tavuқ etmek **bired** [egg, tea, fowl, bread]  
**Milk** süd kaymaқ **қırım** peyiz olursa dindi **çiz** [milk, cream, cheese]
9. Müttehim **gilti** alacaқlı **қredita** imiş [guilty, creditor]  
**Dete** borçlı yaқalamaқ yaқasından oldu **siz** [debtor, seize]

## 14.

**Ḥarf-i Sîn***fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt*

## [15b]

1. Memleket mu' teber ādemleri **ḥayset kılas** [highest class]  
Ders kitābına **қilasbuқ** şımfa dindi **қilas** [classbook, class]
2. Estere dindi **miyul** file dinürmiş **elefent** [mule, elephant]  
**Ḥors** dinildi ata hem eşege **donki** vü 'ās [horse, donkey, ass]
3. **Ḥorsşu** na' la **neyill** miḥ aḥura **isteybill** [horseshoe, nail, stable]  
**Menura** güpre vü ḥayvān sümügidür **miyuқas** [manure, mucus]
4. **Nuğ** arpa şuyına dindi **biyer portar eyill** [nog, beer, porter ale]  
**Piyuţa** maşrabaniñ cam қadeḥiñ adı **ğilas** [pewter, glass]

5. Dindi kestaneye **çesnaṭ** çam ağacı **payin** [chestnut, pine]  
 [16a] Hem **meḥuḡoni** maḡun servi imiş **şayıpras** [mahogany, cypress]
6. Yapraḡa **lif** didiler **yanḡ pilant** oldu fidan [leaf, young plant]  
 Aşmaya **vayin** üzüme di **ḡırayb** ota **ḡıras** [vine, grape, grass]
7. Anlarıñ dirse **deyars** hem de siziñ ya' ni **yuvars** [theirs, yours]  
**Of dis** bunlarıñ **avars** bizim biz bize **as** [of these, ours, us]
8. Çalkı **müziḡ müzişin** çalgıcıya naḡme **eyar** [music, musician, air]  
 Çalkı içre ḡabaca seslere de dirler **bas** [bas]

15.

**Ḥarf-i Şīn***müfte' ilün fā' ilün müfte' ilün fā' ilün*

[16b]

1. Topraḡa **eş send** ḡum şulı çamurdur **silaş** [earth, sand, slush]  
 Tuḡlaya dindi **biriḡ iston** olur ise taş [brick, stone]
2. Kerpiçe dirler **sement** hem kireç oldu **leyim** [cement, lime]  
 Badana furçasına dindi **vayitvaş biraş** [whitewash brush]
3. **Pate** dinür ma' cāna boyaya dindi **peyint** [putty, paint]  
**Birum** süpürge imiş yalıñız furça **biraş** [broom, brush]
4. Boyacı **peyinte** mor **perpill** ü **pink** la' l imiş [painter, purple, pink]  
 Utanup birdenbire oldu kızarmak **bilaş** [blush]
5. Bamye **oka** paṭlıcan adı **birincol** imiş [okra, brinjal]  
 [17a] Bal ḡabaḡına dinür **pamkin** ü **üşkuvaş** [pumpkin, squash]
6. **Dikleviti** vü **essint** yokuşa **dissent** iniş [declivity, ascent, descent]  
 Bir ḡizāda düz yere hem sevindirmek **ḡılaş**?<sup>10</sup> [clush]
7. Tamlaya dindi **dirop tu filov** aḡmak imiş [drop, to flow]  
**Tu vet** ışlatma şü şıçratma daḡı **ispilaş**<sup>11</sup> [to wet, splash]

<sup>10</sup> Vezin tutarsız.<sup>11</sup> Vezin tutarsız.

8. **Noñi** yaramaz imiş herze-güdir **tuñkativ** [naughty, talkative]  
**Hold yu tanğ** şuş dimek kes sesini oldı **haş** [hold your tongue, hush]
9. İplige **şerd** ü **nidil** igne **tu şov** dikmedür [thread, needle, to sew]  
Hem kadife **velvet** ü tüylüsine di **pilaş** [velvet, plush]
- [17b]
10. Dindi legene **vaşınbeysin** ü ibrik **yuvar** [washingbasin, ewer]  
**Fut** ayak **hed** baş u **hend** el yıkaмақdır **tu vaş** [foot, head, hand, to wash]
16.  
**Harf-i Şād**  
*fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt*
1. Bayağıya di **komun** hem **piyova** olmuş hāş [common, pure]  
**İsteyill** dirse bayağ **çip** ucuz ya' ni ruhāş [stale, cheap]
2. Eyleseñ meyl-i derün **inkılineyşin** dirler [inclination]  
Togrılık **faydeliti sinsiye** olmuş ihlāş [fidelity, sincerity]
3. **Merdera** kātile vü diyete **kompanseysiñ** [murderer, compensation]  
[18a] **Kild** maqtüle dinür hem **телиyan** oldı kışāş [killed, talion]
4. Dindi **aksept** gidiş da' vete **inviteysiñ** [accept, invitation]  
**Espilaneyd** mesiregehe **dansar** rakqāş [esplanade, dancer]
5. **İspiya** qarğıya dirler dañı harbi **remrod** [spear, ramrod]  
Süngü **beynit** oğ atan **bomen** imiş kim vaqqāş [bayonet, bowman]
6. **Bank** banka didiler **biç** kıyı şığ **şelo** [bank, beach, shallow]  
**Dip** derin tالقıça **dayvar** ki ' Arabca ğavvāş [deep, diver]
7. **Tan** tülünāta? **meşinari** dinür makineye [tun, machinery]  
Ger **şiyers** dirler ise maçuladır hem de maqāş [shears]
- [18b]
17.  
**Eyżan Harf-i Zād**  
[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt]



1. Dindi haqqāniyete **rizin** ü **motiv** agrāz [rightness, motive]  
**Ovaluq** göz qapayup baqmama ya' ni iqmāz [overlook]
2. Didiler liraya **pavn** daħı libre o dimek [pound]  
 Borcı te 'diyeye **difrey** daħı **lovn** istikrāz [defray, loan]
3. **Flavepot** şaksı çiçek **flave** güle **roz** dinür [flowerpot, flower, rose]  
 Daħı **gardens** dinür bāğçelere ya' ni riyāz [gardens]
4. Dindi ebniyeye **bildin** ü kerāste **timbar** [buildings, timber]  
**Rimeyins** oldı anıñ bozması ya' ni enqāz [remains]
- [19a]
5. İtme bī-hüde telef vaqti çalış elbette  
 Artırır rif' atıñı feyziniñ Rabb-i Feyyāz
18.  
 Harf-i Tā
- fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
1. **İntimeysin** ünsiyet **interkoz** olmuş ihtilāt [intimation, intercourse]  
**Şoro** dirlerse kederdir hem **geyete**dir neşāt [sorrow, gaitery]
2. Maħşeriñ ismi **rezeraqşin tu pas** geçmek hüner [resurrection, to pass]  
**Vey** tariq-i müstaqıme didiler ya' ni şırāt [way]
3. **Kampases** pergār **kampas** puşla **serkill** dā'ire [compasses, compass, circle]  
 [19b] Hem daħı **iskeyl** miqyās **inkılozd** olmuş muħāt [skale, enclosed]
4. İn' ikās **refreksin** ü **difleksin** olmuş inhirāf [reflection, deflection]  
**Dipreşin** meyyāl aşağı dindi ya' ni inhiāt [depression]
19.  
 Harf-i Zā
- müstef' ilātün müstef' ilātün*
1. **İntisipeyted** ma' nāsı melhüz [anticipated]  
**Menşind** ü **atard** dirlerse melfüz [mentioned, uttered]
2. **Keys** maħfazadır **boqs** kutıdır [case, box]  
 Ma' nāsı **prizarvdıñ** oldı maħfüz [preserved]

## [20a]

3. Barışma **tu riğunsiliyet**dir [to reconciliate]  
Olmuş **ğiladsatisfayd** maḥzûz [gladsatisfied]
4. Hâ hâ vü şād zād ṭā zâ ile ' ayn  
Hâḳ bundan itmiş bunları maḥfûz

## 20.

## Ḥarf-i ' Ayn

*fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*

1. **Ḳomiti** meclis **ḳolakşin** ictimā'  
**Eksipeld** olmuş mā'il-i indifā' [committee, collection]  
[expelled]
2. **Tu si** görmek gözlüğe **ispektikil** [to see, spectacle]  
[20b] **Hiyerin** dirlerse itmek istimā' [hearing]
3. Dindi **ḳovadrent** oḳtant ismine [quadrant]  
**Oltituyd** dirlerse şems-i irtifā' [altitude]
4. **İşturonomi** felekler hey'eti [astronomy]  
**Partikill** zerre demek **reydür** şu' ā' [particle, ray]
5. Oldı **essensin** şu' ūd **target** nişān [ascencion, target]  
**Fortifikeysins** istiḥkām-ḳılā' [fortification]
6. Dindi isteklüye de **dizayerus** [desirous]  
**Rifyuzin** dirlerse olur imtinā' [refusing]
- [21a]
7. **Ḳondişin** aḥvāl ḥavādişdir **niyuz** [condition, news]  
**Eḳḳuvaya** vāḳıf olmaḳ ıttılā' [acquired]
8. Dindi **iskilfill** hünerlü kimseye [skillful]  
Eylemek **invenşin** icād iḥtirā' [invention]
9. İngilizce olmuyor şarfa ḳıyās  
Ekşerisin lāzım itmek istimā'

## 21.

## Harf-i Ğayn

*fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*

- |       |   |   |
|-------|---|---|
| 1.    | <b>Foks</b> dilki <b>vulf</b> kurd ayu <b>beyā</b> hınzır <b>piĝ</b>  | [fox, wolf, bear, fig]                            |
| [21b] | <b>Fet</b> semizdir <b>lin</b> za' ifdir kocamanın adı <b>biĝ</b>   | [fat, lean, big]                                  |
| 2.    | <b>Barc</b> şandal <b>dingi</b> paçalıya kürek <b>ova</b> imiş<br>Ğancaya <b>boḥḥuk</b> dirler oldı kikiñ adı <b>giĝ</b>  | [barge, dinghy, oar]<br>[boat hook, gig]          |
| 3.    | <b>Nats</b> findıkdır ceviz <b>vulnaḥ</b> <b>epill</b> elma imiş<br><b>Almend</b> bādem <b>peyar</b> armud daḥı incir <b>fiĝ</b>  | [nut, walnut, apple]<br>[almond, pear, fig]       |
| 4.    | <b>Barbe</b> berber ustura <b>reyze</b> trāş <b>şeyvin</b> imiş<br>Hem taraĝ <b>kom̄p</b> maĝaş <b>sizers</b> peruĝa oldı <b>viĝ</b>  | [berber, razor, shaving]<br>[comb, scissors, wig] |
| 5.    | <b>Tudeka?</b> kalyon <b>firigit</b> firĝateyn <b>kat̄er</b> koter<br>Ğorvete <b>korvet</b> yine dirler birika hem <b>biriḡ</b>  | [frigate, cauter]<br>[corvette, brig]             |
| [22a] | 6. Armaya <b>rikin</b> seren <b>yard</b> u çubuk <b>ispa</b> imiş<br><b>Masḥ</b> direkdir <b>buvum</b> baston donatmak oldı <b>riĝ</b>  | [rigging, yard, spear]<br>[mast, boom, rig]       |
| 7.    | <b>Kant</b> ferc ü rusbi <b>hovar</b> kir <b>pirik̄</b> ü kııl <b>heyar</b><br>Hem <b>libertayin</b> imiş zen-pāre iş görmek <b>firiḡ</b>  | [cunt, whore, prick, hair]<br>[libertine, frig]   |
| 8.    | Bel <b>pirond ispeyd haro rik̄</b> taraĝ <b>şavil</b> kürek [proned spade, harrow rake, shovel]<br>Ğazma <b>ispeyd</b> ü <b>kırobardır</b> çatal ĝazmak da <b>diĝ</b> [spade, crowbar, dig] |   |

## 22.

## Harf-i Fā

*mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fe' ilāt*

- |       |   |  |
|-------|---|--|
| 1.    | Muĝallide didiler <b>baḥ</b> u muştanuñ adı <b>kaḥ</b>  | [butt, cuff]                               |
| [22b] | <b>Redikūlas</b> kepāze vü ĝülmek oldı <b>tu laḥ</b>  | [ridiculous, to laugh]                     |
| 2.    | Çuĝur ve ĝalkaĝa <b>regit?</b> d'vāriñ adına <b>voll</b><br>Ğayalıĝa <b>roki</b> dirler uçurıma da <b>bilaf</b>         | [wall]<br>[rocky, bluff]                   |
| 3.    | Tomuz etine di <b>porĝ</b> yime <b>du not it</b> imiş<br><b>Maḥin</b> koyun etidir <b>bif</b> şıĝır eti ḥana <b>kaḥ</b> | [pork, do not eat]<br>[mutton, beef, calf] |

4. Kaşâb **buçar** u **pelensveyt** dindi kaçtara [butcher, plensweight]  
Bütüne **holl** didiler yarım olur ise **haf** [whole, half]
5. Börekçiniñ adı **konfekşenar** u **pay** börek [confectioner, pie]  
Şekerli hem de üzümli hamiriñ ismi de **daf** [dough]
- [23a]
6. Çelik ü çalmağa **istill** dinildi hırsıza **sif** [steel, thief]  
Di yankesiciye **pikpaket** oldu hoyrat **raf** [pickpocket, rough]
7. Şabâh ta'âmı **birekfest** yimek ağızla **tu it** [breakfast, to eat]  
Di taldurulmuşa **istafd** harc içi **istaf** [stuffed, stuff]
8. İtâle-i dil ü **reylin** timur parmaklık [railing]  
Di tahta perdeye **fensin** ü göndere **istaf** [fencen, staff]
9. Şarâb **vayin** ü rom **ram** u afyûna **opyom** [wine, rum, opium]  
Di müskirâta **lika** hem de enfiye **isnaf** [liqueur, snuff]
10. 'Aklısızca di **kıreyzey** vü terbiyeli **murell** [crazy, moral]  
[23b] Hem ahmağa kararı el kürkine de dirler **maf** [muff]

## 23.

**Harf-i Kaf**

*fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*

1. Söyle **sey yu du** idiñ ya' nî tekellüm adı **tok** [say, you do, talk]  
Dindi bî-hüde-güya **haşbak** lañife oldu **coq**<sup>12</sup> [gasbag, joke]
2. Kendisi **teybill** terbizeniñ bezi **teybillkulos**<sup>13</sup> [table, tablecloth]  
Di şurâhiye **dikente** hem çalar sâ' at **kiloq** [decanter, clock]
3. **Tar** kaçtran zift **piç rozin** reçineye dinür [tar, pitch, rosin]  
Hem kaçlafatçıya **koqar** kaçlafat itmek de **koq** [caulker, caulk]
- [24a]
4. **İspero** serçe **iğill** çaylak dinür **daq** ördege [sparrow, eagle, duck]  
**İsvolo** kırlanqıç u **dav** kırmıya leylek **siçork** [swallow, dove, stork]

<sup>12</sup> Vezin tutarsız.

<sup>13</sup> Vezin tutarsız.

5. **Neḡ** boyun eñse **biḡayind** arḡa vü sine **pirest** [neck, behind, breast]  
Yakaya **ḡala** yeñe **ḡaf** dindi hem dāmen **firoḡ** [collar, cuff, frock]
6. Hem gügercindir **piḡin berret** papaḡana dinür [pigeon, parrot]  
**Terki** hindidir piliḡ **ḡikin** ḡorosuñ adı **ḡoḡ** [turkey, chicken, cock]
7. Ḳara ḡavuçdur **bileḡbord** ispinozdur **bulfiniḡ** [blackbird, bullfinch]  
**Goldfiniḡ** oldı saḡa ḡuḡı **ḡırov** hem ḡarḡa **roḡ** [goldfinch, crow, rook]
8. Di ḡanaryaya **ḡaniri** bülbüle **naytingeyill** [canary, nightingale]  
[24b] Murḡ-ı eḡter **ustiriḡ** ḡāvüsuñ adıdır **piḡoḡ** [ostrich, peacock]
9. **Pond** göl **sistern** ḡamriḡ ḡeḡme **favuntin** imiḡ [pond, cistern, fountain]  
Di bayaḡı ḡavza **beysin** hem sefine ḡavzi **doḡ** [basin, dock]
10. Di **ḡeperd** ḡobana otlamak **ḡıreyz** mer‘ā **fiyild** [shepherd, graze, field]  
Hem **medu** vırānelik aḡnām sürisidür **filoḡ** [meadow, flock]
11. Nekre-gü **fars** u gülüḡ **lafte feni** soytarıdır [farce, laughter, funny]  
Olma **du not bi** meḡāḡ u maḡhara itmek de **moḡ** [do not be, mock]

## 24.

**Ḳarf-i Ḳaf***fā‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilāt*

## [25a]

1. **Ebsulut** muḡlaḡ imiḡ oldı **davitfill** meḡḡük [absolute, doubtful]  
Vesvese **iḡkurupill** dindi **dikey** dirse ḡürük [scruple, decay]
2. **Velyo** ḡıymet heves **iḡa pıreḡiz** ḡıymetlü [value, eager, precious]  
**ḡavnd** ḡaḡlam dime **furseyḡın** olursa metrük [sound, forsaken]
3. **Silḡ** ipek ibriḡim olursa dinür **tusted silḡ** [silk, twisted silk]  
**Fingā** parmaḡ **tu puḡ in** ḡoḡmaḡ u **ḡimbill** yüsük [finger, to put in, thimble]
4. ‘Askeri ḡalḡıcıya dindi **benizmen** borı **tub** [bandsman, tube]  
**Viyḡıl** iḡlık dime **fayf** dinilür ise düdük [whistle, fife]
5. **İmmurall** terbiyesiz ḡapḡına dirler **bileḡard** [immoral, blackguard]  
[25b] Didiler ḡaylaza ‘aydıll daḡı **isvib** sürtük [idle, swab]

6. **Hileriti** didiler keyfe meserret **geyetey** [hilarity, gaiety]  
Kām u maqşūda **dizaya** di **belisfill** mebrūk [desire, blessingful]
7. **Hert** ocağ **hama** çekiç örsē dinürmiş **envill** [hearth, hammer, anvil]  
Di timürceye **bilaksimış beloz** oldı körük<sup>14</sup> [blacksmith, bellows]
8. **Ṭorn** yırtık yeñiye dindi **niyu old** eski [tear, new, old]  
**Rağz** paçavraya dirler dağı **ribd** oldı sökük [rag, ripped]

## 25.

**Ḥarf-i Lām Der-Beyān-ı Taşrīf***fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*

1. Ben dir̄iğ itmē dinürse dindi **ay du not feyil** [I don't feel]  
[26a] Sen dir̄iğ itmezsiñ oldı ya'ni **zav dest not feyil** [you don't feel]
2. Di **firom as** bizden ü sizden **firom yudur** dimek [from as, from you]  
O dir̄iğ itmez dinürse dindi **hi daz not feyil** [he does not feel]
3. **Vat eva yu vant** dirse her ne isterseñ dimek [what ever you want]  
İtmeyiz bizler dir̄iğ dirlerse **vi du not feyil** [we don't feel]
4. Siz dir̄iğ itmezseñiz hem anlar itmezler dir̄iğ  
Dindi **yu du not feyil** hem dağı **dey du not feyil** [you do not feel, they do not feel]
5. Siz ne için itdiñiz dirler ise **vay did yu du** [why did you do]  
[26b] İtmedim dimek dir̄iğ ben oldı **ay did not feyil** [I did not feel]
6. Ben begendim dimek **ay edmaya vell dan** āferin [I admire, well done]  
İtmediñ dirse dir̄iğ sen **zav didist not feyil** [You did was not feel]
7. İtmedi **hi did not** u **vi did not** u biz itmedik [he did not, we did not]  
İtmedi **zey did not** anlar it kıyāsı böyle bil [they did not]
8. **Ay u yu vi zey**leriñ mā-ba' dına taşrīfde [I, you, we, they]  
Ya'ni istikbāl için bir **şel** gelür ya lafz-ı **vil** [shall, will]

<sup>14</sup> Vezin tutarsız.

9. Dinse ben itmez miyem nefy ü su 'âl bi'l-âhire  
Evvele aḥz it edât-ı şān'îyi taşrîf kı1

[27a]

10. Bu lisâmı şihhat üzre isteyenler söylemek  
İngilizden almalı birkaç şadâ vü aġz u dil

26.

### Ḥarf-i Mîm Eyzan

*fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*

1. Bal **hanı**dir arı **bi** şokması **isting** şavtı **ham** [honey, bee, sting, hum]  
Oldı hem **tu suvn** bayılmaġ hem uyuşuġ nesne **nam** [to swoon, numb]
2. Zenberekdir **ispiring** hem fişkıricı şü imiş [spring]  
Mine-i sâ' at de **daylel** rakkasıdır **pendulam** [dial, pendulum]
3. **İnç** pusdur **piġ** zirâ' hem de kulaç olmuş **fedem** [inch, peak, fathom]  
**Fut meje** dirse ġademdir şakuluñ ismi **pilam** [foot measure, plumb]

[27b]

4. **Şollede** gavsâle **moruġu** dinürse saḥtiyân [sole leather, morocco]  
Hem deri **iskın** şavul yaġud tiranbetdir **dıram** [skin, drum]
5. **Cin** canavara **lemuneyd** limonaşa imiş [genie, lemonade]  
Keyfe **tıbsi** ger **diranġ** dirler ise mest-i müdâm [tipsy, drunk]
6. Di **ġılu** tıtġal balıġ tıtġalına **eyzingılas** [glue, isinglass]  
**Pastils** ġünlük saġız **mastiġ** dinür hem zamġa **ġam** [pastil, mastic, gum]
7. **Def** şaġırdır kör **bilayınd** kel olursa **bold-hedid** [deaf, blind, bald-headed]  
**Left-hendiddir** şolaġ şopal **leyim** dilsiz **dam** [left-handed, lame, dumb]
8. Cezr **rut multiblikeyşin** şarb **edişin** zamm imiş [root, multiplication, edition]  
[28a] **Divişin** taġşim ü řarġ **saptıraġşin** cem' **sam** [divition, subtraction, sum]

27.

### Ḥarf-i Nûn

*müstef' ilâtün müstef' ilâtün*

1. Bu ġıř' ada bil şayı uşülin  
**Van** bir birinci **ferst** oldı ta' yîn [one, first]

2. **Tu** iki **seḳand** ikinci imiş [two, second]  
 Üçdür **siri** on üç oldu **sertin** [three, thirteen]
3. **For** dörde dirler beş oldu **fayf** [four, five]  
 Altıya **sıḳs** yediye **sevin** [six, seven]
- [28b]
4. Dördüncidir **forṣ** böyle nihāyet [fourth]  
 Āḫirlerine vaẓ' it ṣā ḫarfin
5. **Eyit** sekizdir **nayin** toḳuzdur [eight, nine]  
**Ten** ondur on bir dinildi **levin** [ten, eleven]
6. **Tuvelf** on iki dīgerlerini [twelve]  
**Tin** lafzla ṣay yigirmiye digin
7. Yigirmi **tuvanti serti** otuzdur [twenty, thirty]  
 Kırk **forti fifti** elli ki ḫamsin [forty, fifty]
8. Āḫirlerine bir lafz-ı **ti** koy  
 [29a] Ṣay yüze çıḳsun böyledür āyin
9. Di **ḫandired** yüz **ṣavzend** biñdir [hundred, thousand]  
 On biñe **ten ṣavzend** it ḳıyāsın [ten thousand]
28.  
**Eyẓan Der-Beyān-ı Taṣrīf-i Dīger**  
*fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
1. Oldı **ay du** eylerim idiyorum **ay em duyin** [I do, I am doing]  
**Zav duvist** eylersin hem de eyliyor **hi iz duyin** [you does, he is doing]
2. **Mi** beni vü baña **ay** ben **as** bize daḫı bizi [me, I, us]  
 O ider **hi daz** idiyorsın daḫı **zavart duyin** [he does, you are doing]
- [29b]
3. **Zi** seni vü saña dirler siz sizi **yu zav** sen [thee, you, thou]  
 Eyleriz **vi du** idiyoruz demek **vi a duyin** [we do, we are doing]
4. **Hu** kim ü **ḫum** kime kimi siz idersiñiz **yu du** [who, whom, you do]  
 Ḳanḳısı **viç** eyliyorsañuz dinür **yu a duyin** [which, you are doing]



5. **İz** dır **ar** dırlar **zey** anlar şimdi **nav zem** anları [is, are, they, now, them]  
**Zey du** eylerler idiyorlar imiş **zey a duyın** [they do, they are doing]
6. **Vans** bir def a imiş **zas** şöyle orada **deya** [ones, those, there]  
**Ay did** itdim idiyor idim demek **ay vaz duyın** [I did, I was doing]
7. **Vay** niçün evvel **bifuva mac** çok burda **heye** [why, before, much, here]  
[30a] **Zav didist** sen itdiñ idiyor idiñ **zevvast duyın** [you did was, you was doing]
8. Biz **vi iz a dis** ya bu yahod o **or zet** imiş [we, is a this, or that]  
**Hi did** o itdi idiyordı demek **hi vaz duyın** [he did, hi was doing]
9. Didiler **niza** ne bu **nova** ne o **vat is** nedir [these, those, what is]  
**Vi did** itdik idiyorduk oldı **vi veya duyın** [we did, we were doing]
10. **Not** degil **no** yok evet **yes** itdiñiz **yu did** imiş [not, no, yes, you did]  
Eyliyordunuz demek de oldı **yu veya duyın** [you were doing]
11. Belki **perheps** gerçek **indid hav** nasıl şık şık **ofun** [perhaps, indeed, how, often]  
**Zey did** itdiler idiyorlardı **zey veya duyın** [they did, they were doing]  
[30b]
12. İtmişem **ay hev dan** oldı hem geçürmek de **şiru** [I have done, screw]  
**Lest** şâyed eylemiş oldumdı **ay hev bin duyın** [last, I have been doing]
13. **Dis** bu buña buni **zis** bunları bunlar bunlara [this, theese]  
Şoñra **efta** itmiş olduñ idi **zav hest bin duyın** [after, you has was been doing]
14. Çünkü vü zırā **biqozdur** itmişik **zav hest dan** [Because, you has was done]  
**Fova** için itmiş oldı idi **hi hez bin duyın** [for, he has been doing]
15. Oldı **hi hez dan** o itmiş tış tarafda **vidavit** [he has done, without]  
**Vidin** içre eylemiş olduğdı **vi hev bin duyın** [within, we have been doing]
16. İtmişiz **vi hev den** ammā **bať bihanid**[dür] girü [we have done, but, behind]  
[31a] Hem uzak **far** itmiş olduñız di **yu hev bin duyın** [far, yu have been doing]
17. Dindi siz itmişsiñiz **yu hev den** ara yir **emang** [you have done, among]  
Anlar itmiş oldılardı oldı **zey hev bin duyın** [they have been doing]

18. Eñ ziyāde **must ay hev dan** demek itmiş idim [most, I have done]  
İle **bay viş** itmiş oldum idi **ay hev bin duyın** [by, with, I have been doing]
19. **Bitvin** arasındadır itmiş idiñ **zav hest dan** [between, you has was done]  
İtmiş olmuşduñ dimekdir **zav hedist bin duyın** [you had was been doing]
20. İtmiş idi o **hi hed dan** hem ziyādece **movā** [he had done, more]  
Pek **veridir** itmiş olmuş idi **hi hed bin duyın** [very, he had been doing]
- [31b]
21. Oldı **vi hed den** biz itmiş idik **olvez dā'imā** [we had done, always]  
İtmiş olmuşduķ dimekdür ya'nı **vi hed bin duyın** [we had been doing]
22. Dindi **yu hed dan** siz itmiş idiñiz karşı **egeyst** [you had done, against]  
İtmiş olmuş idiñiz oldı **yu hed bin duyın** [you had been doing]
29.  
**Harf-i Vāv**  
*fā' ilātün fe' ilātün fe' ilāt*
1. Gerçeği eyleme taşdıķ **bay cov** [by jove]  
Söz sırasında da va'llāh dime **cov** [jove]
2. Çizme **bot mad** çamur u **foğ** sisdir [boot, mud, fog]  
[32a] **Reyn** yağmur tolu **heyl** qar **isnov** [rain, hail, snow]
3. Düz **levil** köpriye de dindi **biric** [level, bridge]  
Daķı göstermege de dindi **tu şov** [to show]
4. Duman **ismok tu bi sin** görünmek [smoke, to be seen]  
Belde kânünına hem alçağa **lov** [law, low]
5. Diriye dindi **elayf ded** ölüdür [alive, dead]  
Pişmişe **dan fayar** āteş çiğe **rov** [done, fire, raw]
6. **Kılıye** tırı bulanık **tarbid** [clear, turbid]  
Cereyān itmege de dindi **filov** [flow]
- [32b]
7. Pencere **vindo** yukarda **ab ebav** [window, up above]  
Nerdübān **ledda** aşağıda **bilov** [ladder, below]

8. **Tu birayk** oldu kırılmaq çopmaq [to break]  
Hem qaranfil ü yarılmış da **qilov** [clove]
9. **Meyk heyist** dir ise tırma çabuq ol [make haste]  
**Layt** hafif dindi yavaşa **islov** [light, slow]
10. Hem **tu heng** aşmaq aşılmaq **tu bi heng** [to hang, to be hang]  
Sürüyüp çekmege de dindi **dirov** [draw]
11. İhtirāma **venereyşin** didiler [veneration]  
[33a] Dağı taqdis ü ‘aziz tıtma **halov** [hallow]
12. Oldı **penda** pezevenk ü deyyüs [pander]  
Dağı ta‘bır-i harife de **felov** [fellow]
13. Perde **kurtin** ü qaranlıq dağı **darq** [curtain, dark]  
Şu‘le vü parlağa da dindi **gılov** [glow]
14. Kaş **birav** kirpige dirler **ayleş** [brow, eyelash]  
Oq **ero** dindi kemāna dağı **bov** [arrow, bow]
15. **Tırofev** antiqa şan‘at **brofeşin** [trophy, profession]  
Gösteriş hem dağı sergi adı **şov** [show]  
[33b]
30.  
**Harf-i Hā**  
*fā‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün*
1. Fürkata di **sipereyşin** u **tu rekret** keder āh [separation, to regret]  
Hem **tu say** çekmesine āh ile vāha yine vāh [to say]
2. Didiler hayr u şevāba **meritoriyosnes** [meritoriousness]  
Hem **şeyim** ‘ayba dinürmiş dağı **sin** oldı günāh [shame, sin]
3. Dindi yabaniye **vayild teyim** alışkın [wild, tame]  
**Ebhurens** itmelidir dirler ise istikrāh [abhorance]
4. **World** dünyāya **tu day** ölmege ‘ömre **layif** [world, to die, life]  
[34a] **Distiroyd** oldı harāb itme bu ma‘nāda tebāh [destroyed]

5. **Rut** kök oldu temel ismine **favindeyişin** [root, foundation]  
Dinse **investigeşin** bil odur istiknâh [investigation]
6. **Peyment** kaldırım u **istirit** olursa şoşak [pavement, street]  
**Leyt** geç erkene **erli** dağı **paşvey** dise rāh [late, early, pathway]
7. **Tuvoni** esmere hem şolmağa dirler **tu feyid** [tawny, to fade]  
**Ġrin** yeşil mā'î **bilu** hem de **bilak** oldu siyāh [green, blue, black]
8. Dir ise **kompileyint** aňla şikāyet idiyor [complaint]  
‘Arz-ı hāle **petişin testimoni** dirse güvāh [petition, testimony]
- [34b]
9. **Ķonfiyujin** ġalebelik şaķala dindi **biyard** [confluence, beard]  
Hem **pilentifil** olursa dimek oldu gümrah [plentiful]
10. Vezn ü kaņtara şıġırdırması pek güç bu dili  
Ġālibā ũono ĥisāb ile yaratmış Allāh
31.  
**Ĥarf-i Yā**  
*mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün*
1. **Cenuveri** kānūn-ı şānādir yevm-i pazar **şandey** [january, sunday]  
Şubat **febriveri** oldu pazar irtesidir **mandey** [february, monday]
2. Dinür **marc** marta nīsāna **eyipril mey** imiş mayıs [march, april, may]  
[35a] Ĥaziran **cun culay** temmūzdur yevm-i şalı **tuzdey** [june, july, tuesday]
3. **Oġıst** ise aġustosdur dağı eylül **sebtembar** [august, september]  
Dinür teşrine **oķtobar** çehār-şenbih de **vednizdey** [october, wednesday]
4. Dağı teşrin-i şāniye **novembar** oldu tesmiye [november]  
**Disembar** kānān-evvel penç-şenbih oldu hem **şerzdey** [december, thursday]
5. **Ĥoras eyris ceminaydur** şevr ile ĥamel cevzā [taurus, aries, gemini]  
Sereũān **kensadur liyu** eseddir cum‘a gün **fraydey** [cancer, leo, friday]
6. Dinildi sünbüle **verġo** dağı mizāna **layibra** [virgo, libra]  
Hem **iskorpiyu** ‘aķreb cum‘a irtesi de **şatırdey** [scorpio, saturday]
- [35b]

7. Dahı kıavse **secitari** cediye **kebrıkor** dindi [sagittarius, capricorn]  
Del[i]v **akvariyus** hüt **pisıs** ü kıutlı **ısterdey** [aquarius, pisces, starday]
8. Tüfeng şış-hâne **rayfill** gülle **şot ğan** top **bulıt** kıurşun [rifle, shot, gun, bullet]  
Tabanca **piştıl** u seyf **şord** nüfüz u hükmi imiş **ıvey** [pistol, sword, sway]
9. Eyälet **distirift markıt** dahı çarşu **vilic** köydür [district, marcet, village]  
Di şehre **şavn** nâhiye **boro** ruhbâniyân **ķlercey** [town, borough, clergy]
10. **Bilad** kan **şol** cân **bovn** u kemik hem de **mero** ilik [blood, soul, bone, marrow]  
**şiroş** boğaz **çopa** saşır kesilmek ya‘ni zebķ **ıley** [throat, chopper, slay]
11. Metâ‘-ı İngilizdir bu hediye olsun aķbâba  
[36a] Budur ‘arz-ı hülüş üzre çakıvirmekden a‘lâsı

### Meşneviyyât

32.

#### Der-Beyân-ı Ma‘deniyyât

*fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün*

1. Ma‘deniyyâta dinildi **minirill** [mineral]  
Yalıñız ma‘den olur ise **metill** [metal]
2. Dindi mercâna **ķorall** altun **ğold** [coral, gold]  
**Rubi** yâķûta di zümürd **emerold** [ruby, emerald]
3. Mâ‘i yâķûta **şafayar** didiler [sapphire]  
Hem **şopaz** dirler olursa aşfer [topaz]
4. Tutya imiş **pilatına** taķķıķ [platina]  
Hem **ķonilyun** dinilür ise ‘aķıķ [cornelian]
5. Çiñkoya **zink** kıalaya **şoldar** [zinc, solder?]  
Baķıra dindi **ķopar** şim **silvar** [copper, silver]
6. Hem **pıleyt** řabaķ **bronz** ise tunc [plate, bronze]  
Çelik **ıstill** ü **biras** oldu pirinç [steel, brass]

7. Hem **elektropileyt**dür pülād [electroplate]  
Oldı cıvaya **kuyıksilver** ad [quicksilver]
- [36b]
8. Teneke **tin** ü **eyandır** timur [tin, iron]  
Çurşuna **led** dağı **kovl** oldı kömür [lead, coal]
- 33.
- Der-Beyân-ı Puşula vü Gemicice Ta' birân**
1. Puşladır **kampas** u yıldızdır **noş** [compass, north]  
**İst** gün doğuşı hem kıble **şavş** [east, south]
2. Dağı poyraza dinildi **noş ist** [north east]  
Hem keşişlemenin ismi **şavş ist** [south east]
3. Lodosuñ adına dirler **şavş vest** [south west]  
Bağı **vest** ü kara yeldir **noş vest** [west, north west]
4. Yıldızın poyraza kertesı olur  
İşte aña **noş bay ist** dinilür [north by east]
5. **Noş noş ist** ikisi ortasıdır [north north east]  
Derece **diğri poyint** kertesidir [degree, point]
6. Poyrazın yıldıza kerte diyecek  
**Noş ist bay noş** olursa o dimek [north east by north]
7. Kertedir fer' i anı ur aşla  
Bu kıyās üzre şayılsun puşula
- [37a]
8. **Bosbirit** oldı cıvadıra direk [bowsprit]  
Bombadır **bum fova mast** purva dimek [bomb, fore mast]
9. Di ğirandıye dağı **meyin mast** [main mast]  
Hem mizana direği **mizin mast** [mizzen mast]
10. Purva ğabyası **fova tobsıll yard** [foretopsail yard]  
Ĝabya ğırandı **miyin**<sup>15</sup> **tobsıl yard** [main topsail yard]

<sup>15</sup> ğırandı miyin: ğırandı da miyin N.

11. **Fovayard** oldı tireket baş **hed** [foreyard, head]  
 Kıçdır **istern** ğırıva **ket hed** [stern, cat head]
12. **Top mast** dir ise ğabya çubuğı [top mast]  
**Topgelant mast** babafanķa çubuğı [topgallant mast]
13. K amara **kebin** kapudan **kepten** [cabin, captan]  
 Yeke **tilla** v  **rada** oldı d men [tiller, rudder]
14. Lenger **enkar** dağı zenciri **çeyin** [anchor, chain]  
 Oldı arğadıñ adı **kepistin** [capstan]
15. İsmi g gertenin **apa daķ** imiş [upper deck]  
 Dağı top anbarı **lova daķ** imiş [lower deck]
16. Orta kat varsa **midill daķ** didiler [middle deck]  
 Hem pilavreye **meyin daķ** dirler [main deck]
- [37b]
17. Di **seyill** yelkene **kep** destemora [sail, cap]  
**Top** çanaķlık dağı **popdur** kaşara [top, pop]
18. Cümlesi olsa bey n kanda şığar  
 Kim **nesisiri** l zım **hold** anb r [necessary, hold]

## 34.

**Der-Bey n-ı H b b u Sebzev t**

1. **Vit**   **ķorn** dirse nedir buğdayı [wheat, corn]  
**İndiyanķorn** mışır buğdayı [indiancorn]
2. Arpa **barley filaver** una dinür [barley, flour]  
**Piz** noğud erze de **rayis** dinilür [peas, rice]
3. **Herik t bins** faşulye k rısı [haricot beans]  
**Brod bins** baķla kim anıñ irisi [broad bean]
4. **Vectibill** sebze imiş laĥna **kebic** [vegetable, cabbage]  
 İsfanaĥ ister iseñ di **sipinc** [spinach]

5. Turp **radiş seleri**dir kireviz [radish, celery]  
**Mero** sağız kabağı **klın** temiz [marrow, clean]
6. Zeyt **oliv** sirkeye dirler **vinikar** [olive, vinegar]  
Hem hıyarın adına **kuşambar** [cucumber]
- [38a]
7. Tuza **şold** u biberin ismi **peper** [salt, pepper]  
Dağı marula **letis** söylerler [lettuce]
8. Hindibaya didiler **dendilin** [dandelion]  
Havuca diye **keret** kim dilin [carrot]
9. **Frenc bins** taze faşulyeye dinür [french beans]  
Hem **ğirin bins** bezelyeye dinür [green beans]
10. Dindi kuşkonmaza da **ispereğas** [asparagus]  
Enginar **artiçok** oldu tere **kras** [artichoke, cress]
11. Nane **mint** ü **şalad** oldu şalağa [mint, salad]  
**Erroriyos** dinür öyle ğalağa [erroneous]
12. Ma' denüz **parsli** şarımşak **ğarlık** [parsley, garlic]  
Şoğan **anyan** pıraşa hem dağı **lık** [onion, leek]
13. Dağı **kolifleve**dir karnıbahâr [cauliflower]  
Şalgama **ternib** [ü] **bitrut** pancar [turnip, beetroot]
35.  
**Der-Beyân-ı 'İlel-i Muhtelifât**
1. Mayaşıl ' illete **payıls** dinür [piles]  
Dağı **disintiri** olmuş başur [disentery]
- [38b]
2. Sıtmaya dindi **fivar** şancı **kolik** [fever, colic]  
Şafra **kovols** dağı **condis** şarılık [cholera, jaundice]
3. **Hartborn** dirse merâret dimedir [heart burn]  
Hem **çuyinkof** dinilür boğmacadır [chincough]



4. **Dayariyye** dinür ishâle hele [diarrhea]  
**Rumetizim** dağı tayyâr-ı yele [rheumatism]
5. Hem **epoblebsi** nüzûla dinmiş [apoplexy]  
**Epilepsi** dimesi şar‘ a imiş [epilepsy]
6. **Liç** sülük dindi çıbana **pimbill** [leech, pimple]  
Sıışka **drobsi** kıızamıkdır **mizill** [dropsy, measly]
7. Di hıyarçık **biyubill** frengi **poqs** [bubo, pox]  
Hem çiçek ‘illetidir **ismolpoqs** [smallpox]
8. Bel şovuklığı **kleb vund** yara [clap, wound]  
Kaç yanaşma şaşın öyle yäre

## 36.

**Der-Beyân-ı Eczâ vü Nebâtât**

1. Zencefil **cince** anaşon **enisid** [ginger, aniseed]  
Hem ketân tohmına dirler **linsid** [lenseed]
- [40a]
2. Şaparine adı **şarşaparile** [sarsaparilla]  
Dağı ‘anber kabuğı **kaskarile** [cascarilla]
3. **Ķapivi** di pelesengiñ yağına [capivi]  
Şap **elim tıbs?** katır tırnağına [alum]
4. **Vitirill** göz taşu **kemfe** kâfûr [vitriol, camphor]  
Hem nişadır **emoniya** dinilür [ammoniac]
5. Darçınıñ ismine dirler **sinemon** [cinnamon]  
Zağferâna da diyorlar **zefron** [saffron]
6. Hind yağına didiler **kaştar oyill** [castor oil]  
**Ķlovz** karanfil dağı tiryâk **tirikıll** [clove, treacle]
7. Maží **natğols** dağı haşhaş **popched** [poppyhead, nutgall]  
**Cunipa** ardıç u **rubarb** ravend [juniper, rhubarb]

8. Oldı ħardal toħumu **mesterd sid** [mustard seed]  
 ˘Tuz ruħıdır **miriyetik esid** [muriatic acid]
9. **Pomğirent** nar **ķuyinis** ayvadır [pomegranate, quince]  
 Sinameki adı da **sennadır** [senna]
10. Sarmaşık **ivi** söğüd **vilo** nām [ivy, willow]  
 Hem peyember ağacı **ķoveyākam** [Guaiacum]
- [40b]
11. ˘Kına kına ķabuğı **sinemona** [cinnamon]  
 Güzel ‘avret otı **belladona** [belladona]
12. **Arsenik** dirler ise ot şaçan [arsenic]  
**Ķalomel** dimesi ˘tatlı sülimen [calomel]
37.  
**Der-Beyān-ı Aķrabā vü Ta‘allukāt**
1. Baba **fader** ü ķarındaş **birader** [father, brother]  
 ˘Kız ķarındaşa da dirler **sister** [sister]
2. Dindi **mader** anaya **şandır** oğul [mother, son]  
 ˘Tayı ile ‘amīcadır **anķill** [uncle]
3. **Ķarıl** olur ise küçük kız evlād [girl]  
 Büyücekse **dota** eylerler yād [daughter]
4. Yegeniñ erkeğine **nevyu** dinür [nephew]  
 ˘Kız olursa adına **nis** dinilür [niece]
5. **Biraderinlo** bacanaħadır ism [brother-in-law]  
 ˘Komşu **neyba** vü **rileysin** de ħışm [neighbor, relation]
6. **Self** dirlerse dimekdir kendi [self]  
 İngilizcede **fniş** tükendi [finish]
- [41a]

**[Hâtıme]****Tārīḥ**

*fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün*

1. Luğat-ı İngilizce oldıg’ıçün ḥāş bu kitâb  
Lehce-i Lanķıviç ismiyle tamâm oldı be-nâm
2. Gören İngiltereyi bir hüner ibrâz eyler  
Biz de min-ğayr-ı ḥad itdik bunı taķdīm-i maķâm
3. **Rükni**’baķ cevher-i tārīḥe nedir şüret-i ḥüb  
Lehce-i Lanķıvici gör göresiñ cezbeyi tām

Temmetü’l-kitâb bi-‘avn-i Rabb-i Vehhâb Sene 1281

**Sonuç**

İngilizce-Türkçe iki dilli manzum bir sözlük olan *Lehce-i Lanķıviç*, elbine-i selase dışında tanzim edilmiş bir tuhfe oluşuyla farklılık arz ettiği gibi İngiliz dili üzerine yazılan şimdilik bilinen tek eser olma hüviyetine de sahiptir. Eldeki tek nüshası Deniz Müzesi Kütüphanesinde “AA. 6881” arşiv numarasıyla kayıtlı olan eserin müellifi, hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Rükni mahlaslı bir şairdir.

1281/1864-65 yılında tanzim edilen *Lehce-i Lanķıviç*; mukaddime, sözlük bölümü ve hatimeden müteşekkil olup toplam 360 beyittir. Eserin sözlük kısmı, beyit sayıları 4 ile 22 arasında değişen 37 kıt’adan ibarettir. Tertiplerinde kafiyelerin göz önünde tutulduğu bu kıt’aların 31’i, haruf-ı heca tertibi üzere elif harfinden ye harfine kadar alfabetik bir düzende tanzim edilmiştir. Bu 31 kıt’a, kıt’a nazım şekliyle tanzim edilmişken; son 6 kıt’a ise mesnevi nazım şekline sahiptir.

1250 civarında İngilizce kelime, kelime grubu veya cümlenin Türkçe karşılığının verildiği *Lehce-i Lanķıviç*’te; seçilen kelimelerin büyük çoğunluğu, konuşma dilinde yaygın olarak kullanılan kavramlar ve günlük hayatta ihtiyaç duyulan nesnelere ilgilidir.

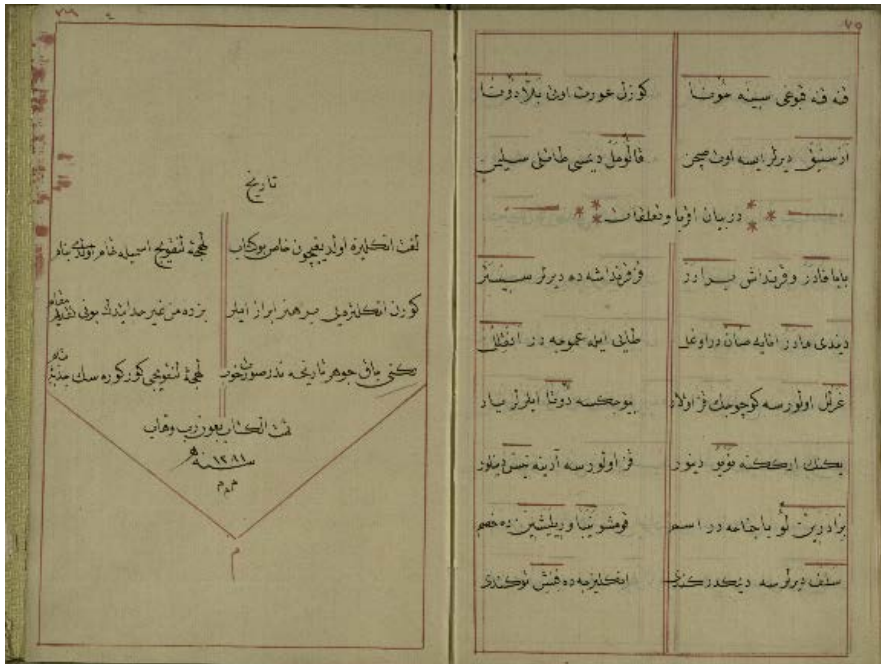
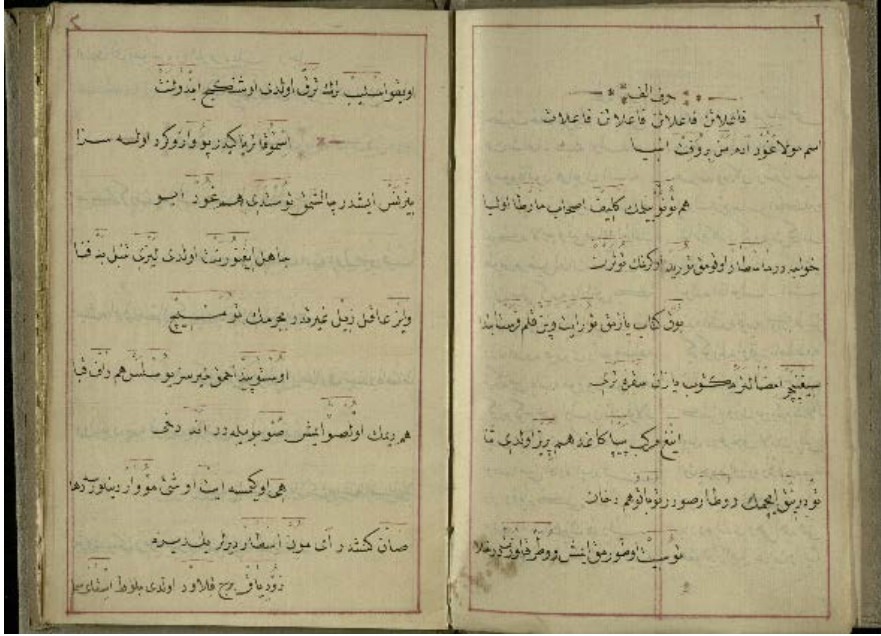
Sahip olduğu bu şekil ve muhteva özellikleriyle tuhfe türünün klasik bir numunesini teşkil eden *Lehce-i Lanķıviç*, İngiliz dili üzerine tanzim edilen ilk ve tek manzum sözlük hüviyetini haiz olması dışında; özellikle son dönemlerde Türk dili üzerinde büyük etkileri olan İngilizcenin, Türkçeyle olan münasebetinin ilk evrelerine ışık tutmasıyla da önem arz etmektedir. Bu öneme istinaden hem klasik edebiyatın bünyesinde barındırdığı zenginliğin farklı bir numunesinin daha gün yüzüne çıkarılması hem de muhtemel dil araştırmaları için yeni imkânlar ve bakış açıları sağlayacak bir metnin ortaya konmuş olması bu çalışmanın vücut bulmasındaki temel gayedir.

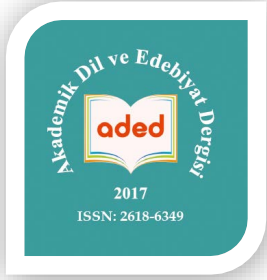
## Kaynaklar

- Bal, N. (2010). *XIX. yüzyılda Osmanlı bahriyesi'nde gemi inşa teknolojisinde değişim: Buharlı gemiler dönemi*. [yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Dankoff, R., Kut, T. & ve Weitenberg, J. J. S. (1996). *The versified Armenian-Turkish glossary by Kalayi ca. 1800*. Cleveland State University Armenian Publications.
- Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu* (2020). Deniz Müzesi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, G. & Bichlmeier H. (2020). *Almanca tuhfe / Deutsches geschenk (1916): the only versified Turkish-German dictionary with an introduction on versified dictionaries as coursebooks*. Peter Lang.
- Doğan Averbek, G. (2019). Anadolu sahasında müstakil bir tür olarak manzum sözlükler (tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 23, 62-83.
- Doğan Averbek, G. (2018a). Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 21, 85-114.
- Doğan Averbek, G. (2018b). Türkçe-Arnavutça manzum sözlük Dürre-i Manzûme'nin bilinmeyen iki nüshası. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 12, 223-42.
- Efe, Z. (2020). Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlük: Tuhfe-i Vâfi. *Dede Korkut Dergisi*, 9(21), 107-128.
- Güleç İ. & Doğan Averbek, G. (2019). Türk çocuklar için yazılmış Fransızca manzum bir sözlük: Miftâh-ı Lisân. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 14, 53-80.
- Gürsu, U. (2020). *Tuhfe-i Sabrî an lisân-ı Bulgarî*. Akademi-Titiz Yayınları.
- İmamoğlu, A. Hilmi (1993). *Farsça-Türkçe manzum sözlükler ve Şâhidî'nin sözlüğü (inceleme- metin)*. [doktora tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Lugat-ı Visâlî. *Dede Korkut Dergisi*. 7(15), 54-75.
- Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve telif tarihi meçhul bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Bülgatü's-Sıbyân. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 3, 41-70.
- Kılıç, A. (2007a). Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve eseri Manzûme-i Keskin. *Turkish Studies*, 2(3), 340-348.

- Kılıç, A. (2007b). *Manzum Sözlük Mecmûası: Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026, Tuhfe-i Vehbî, Tuhfe-i Şâhidî, Sühba-i Sıbyân*, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Kılıç, A. (2007c). Türkçe-Farsça manzum sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî (metin). *Turkish Studies*, 2(2), 410-475.
- Kırbyık, M. (2002). Miftâh-ı Lisân adlı manzum Fransızca-Türkçe sözlük üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 11, 181-200.
- Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 184-85). TDV Yayınları. *Lehce-i Lankıvic*. Deniz Müzesi Kütüphanesi AA. 6881.
- Okumuş, S. (2009). Muhammed Hevâî Üsküfi ve Türkçe-Boşnakça manzum sözlüğü Makbûl-i Ârif: Potur Şâhidî. *Turkish Studies*. 4(4), 823-844.
- Ölker, G. (2009). Rumca-Türkçe manzum sözlük tuhfetü'l-uşşâk. *Turkish Studies*. Sözlük Özel Sayısı -Dr. Yücel Dağlı Anısına- 4(4), 856-72.
- Ölker, G. (2013). Lugât-ı manzûme-i nûriye berây-ı terceme-i lisân-ı rumiye üzerine. *Turkish Studies*. 8(9), 2007-19.
- Ölker, G. (2018). Türk sözlükçülük geleneğinde Türkçe-Rumca manzum sözlükler. Doğan Âbide vd. (Ed.) *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, (s. 391-403). Meteksan Matbaacılık.
- Öz, Y. (1996). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. [doktora tezi]. Ankara Üniv.
- Redhouse, J. W. (1856). *An English and Turkish dictionary*. Bernard Quaritch.
- Salehpoor, C. (1991). *Ferheng-i Câmi'-i Fârsî Be-Türkî (Farsça-Türkçe ansiklopedik sözlük)*, C. 1-2. Lale Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (2001). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2009). Türkçe-Arapça manzum sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id. *Turkish Studies*, 4(4), 995-1024.
- Yılmaz, O. (2019). *Lisânu'l-Acem-ferheng-i Şu'urî*. C. 1-4. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

**Ekler:** *Lehce-i Lankviç*'in 2b-3a ve 40b-41a sayfaları.





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Halit BİLTEKİN**

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu  
Üniversitesi  
hbiltekin@anadolu.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-7263-5211>

## Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Mihr ü Mâh* Adlı Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası Üzerine

*On a New Copy of the Masnavi "Mihr ü Mâh" of Mustafa  
Âli from Gallipoli*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Biltekin, H. (2022). Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Mihr ü Mâh* Adlı Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 532-556. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151990>

Biltekin, H. (2022). On a New Copy of the Masnavi "Mihr ü Mâh" of Mustafa Âli from Gallipoli. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 532-556. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151990>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tenkitletli metin hazırlamak, klasik Türk edebiyatının temel amaçlarından biridir. Bunun için ele alınan eserin tüm nüshalarına erişmek gerekir. Tüm nüshalara erişilebilse dahi çalışma bittikten sonra yeni bir nüshanın çıkması her zaman muhtemel durumlardan biridir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi, iletişim olanakların çoğalması bilgi alışverişini artırmıştır. Birçok yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinin dijital ortama geçmesi de bu bilgi ve veri akışını hızlandırmıştır. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde Ms. Gabelentz 76 numarada kayıtlı yazarı belli olmayan bir *Kıssa-i Mihr ü Mâh* adlı eser bulunmaktadır. Bu eser, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* adlı mesnevisidir. Bir başka deyişle bugüne kadar üç nüshası bilinen *Mihr ü Mâh* adlı mesnevinin dördüncü nüshasıdır. Kanunî'nin şehzadesi Selim'e sunulan *Mihr ü Mâh* Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ilk yazdığı eserdir. Alegorik bir mesnevi olan eserde Mihr ile Mah'ın aşkı anlatılmaktadır. Bu yazıda *Mihr ü Mâh* mesnevisinin Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde yeni tespit edilen bir nüshası tanıtılacak ve diğer nüshalardan farklı yönleri ortaya konulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Mâh*, mesnevi, yeni nüsha.

## Abstract

*Writing critiques is a key objective of classical Turkish literature studies. Putting a critique requires the researcher to access all known manuscripts of the text they are surveying. That noted, there's always the possibility of unknown manuscripts being discovered in the process. Advances both in technology and in how we communicate have only improved those odds more than ever. Libraries the world over are adding to that as they gradually digitalize their archives. We have stumbled across a – until now unknown – copy of Gelibolulu Mustafa Âlî's *Kıssa-i Mihr ü Mâh* at the Universitätsbibliothek Leipzig (Leipzig University Library)'s Ms. Gabelentz collection – adding to three already known manuscripts, and even if it lacks the author's signature. Presented as a gift to Sultan Suleiman the Magnificent son Selim, *Mihr ü Mâh* is Mustafa's first ever-published work – an allegorical mesnevi that talks about a love affair between Mihr and Mah. This study will introduce the Leipzig manuscript and examine how it differs from its sister copies.*

**Key words:** Âlî, *Mihr ü Mâh*, masnavi, new copy, Leipzig University Library.



## Giriş

Bir eserin tenkitli metnini hazırlamak, klasik Türk edebiyatının ana çalışmalarından biridir. Bu çalışmaların temelindeki amaç, tek nüshaya dayanmayan bir eserin, bilinen tüm nüshaları arasında mukayese ve seçim yapılarak, hatalar düzeltilerek yeniden metnini kurmak veya en doğru metnini oluşturmaktır (Polat, 2008, s. 12).

Tenkitli metin çalışmalarında varlığı bilindiği hâlde çeşitli şartlar nedeniyle ulaşılamayan nüshalar, kütüphane kataloglarında yapılan yanlış ve eksik bilgi kayıtları sebebiyle gözden kaçmış nüshalar veya hiç kütüphane kayıtlarına girmemiş, gün yüzüne çıkmamış nüshaların bulunması her zaman ihtimal dâhilindedir. Böyle nüshaların bulunması bu tür çalışmaların en sıkıntılı tarafıdır.

Son yıllarda teknolojik alanda yaşanan gelişme ve bu gelişmeye paralel olarak yurt içi ve dışı kütüphanelerin kataloglarının ve materyallerinin dijital ortama aktarılması bilgi ve veri akışını hızlandırmıştır. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, Vatikan Kütüphanesi ve Bibliothek National gibi Türkçe yazmaların bulunduğu kütüphane kataloglarının internet ortamında taranabilmesi ve kütüphanede bulunan materyalin dijital ortamda okuyucuların bilgisine sunulması, bu taramadan çıkacak olan yeni eserler veya nüshalara kolay bir şekilde erişebilme imkânı sağlamıştır.<sup>1</sup>

Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde Ms. Gabelentz 76 numarada yazarı bilinmeyen *Kıssa-i Mihr ü Mâh* adlı bir yazma eser bulunmaktadır. Kütüphane kayıtlarına yazarı bilinmiyor şeklinde yanlış kaydedilen bu yazma eser, aslında bilinen üç nüshasının karşılaştırılmasıyla tenkitli metni hazırlanan Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Mihr ü Mâh* adlı mesnevisinin gün yüzüne çıkmamış yeni bir nüshasıdır. Burada *Mihr ü Mâh* mesnevisinin yeni nüshası tanıtılacaktır.

### 1. Gelibolulu Mustafa Âli

Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1600) 16. yüzyılda en çok eser vermiş şair ve nasirlerinden birisidir. Çocukluğunda iyi bir eğitim alarak yaşlılarının önüne geçmiştir. Eğitimini bitirdikten sonra Kanunî (ö.1566)'nin şehzadesi Selim (ö.1576)'in maiyetine girerek onunla Konya, Manisa ve Kütahya sancaklarında görev yapmıştır. 1563 yılında şehzadenin maiyetinden ayrılarak devletin çeşitli kademelerindeki görevlerde bulunmuş; Şam, Mısır, Bosna, Halep, Erzurum'da değişik görevlere

<sup>1</sup> Sevgi, A. (2010). "Tuhfetü'l-uşşâk'ın Yeni Bir Nüshası Üzerine". *Adıyaman Üniversitesi 15-16 Mayıs 2009 Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Tübitak Ankara.; Nalbat, M. (2020). "Çeng-nâme'nin Yeni Bir Nüshası Münasebetiyle. *Turkish Studies – Language and Literature*, 15 (4), 1977-1992.

<https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.45940>

atanmıştır. Son görevi olan Cidde sancak beyliği görevinde iken vefat etmiştir (İsen&Aksoyak 2021).

16. yüzyılın en velud şairlerden biri olan Âlî, çok sayıda farklı türlerde eserler kaleme almıştır. Bazı önemli eserleri şunlardır: *Mihr ü Mâh*, *Câmi'ü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr*, *Divan*, *Kühû'l-Ahbâr*, *Menâkıb-ı Hünverân*<sup>2</sup>...

## 2. *Mihr ü Mâh* Mesnevisi

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kaleme alınan ve Mihr ile Mâh arasında geçen aşkı anlatan allegorik bir mesnevidir. Âlî, ilk eseri olan mesneviyi 968 veya 969 tarihinde tamamlamış ve Kanunî'nin şehzadesi Selim'e sunmuştur. "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" aruz kalıbıyla yazılan *Mihr ü Mâh* mesnevisi, bugün bilinen nüshalara göre 1173 beyittir (İçli, 2017, s. 4)

### 2.1. *Mihr ü Mâh* Mesnevisinin Nüshaları Üzerine Söylenenler

*Mihr ü Mâh* üzerine yapılan çalışmalardan çıkan bilgilere göre bu eserin günümüze kadar ikisi Türkiye kütüphanelerinde birisi de İngiltere'de British Museum kütüphanesi'nde olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan ilki British

<sup>2</sup>Âlî ve eserleri hakkında bkz: İsen, M./Aksoyak, İ. (2020). *Âlî/Çeşmi, Gelibolulu Mustafa*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-cesmi-gelibolulu-mustafa> (Erişim Tarihi: 20.07.2022); Aksoyak, İ. (1996). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gelibolu şehrengizi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (3), 157-176; Aksoyak, İ. H. (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gül-i Sad-Bergi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (4), 163-175; Aksoyak, İ. H. (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sad-Güher adlı antolojisinin ön sözü. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (5), 287; Aksoyak, İ. H. (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve divanlarının tenkitli metni* (Tez No. 87517) [Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez merkezi. Aksoyak, İ. H. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî hakkında yeni bilgiler. *Tarih ve Toplum*, XXXIV (200), 25-28; Aksoyak, İ. H. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanlarından Vâridâtü'l-Enika'nın Neşri Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (9), 223-236; Aksoyak, İ. H. (2003). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi. *Diriözler Armağanı*, 45-7; Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2003). *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57634.gelibolulu-mustafa-ali-tuhfetu39l-ussakpdf.pdf?0>; Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin divanları (Divan-I)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations; Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin divanları (Divan-II)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations; Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin divanları (Divan-III)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations; Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2007). *Gelibolulu Mustafa Âlî: Menşeu'l-İnşâ*. Aksoyak, İ. H. (2009). Gelibolulu Mustafa Âlî 'nin Kühû'l-Ahbar'daki şiir eleştirmenliği-Poetry Criticism of Mustafa Âlî From Gallipoli. *Journal of Turkish Studies. Cem Dilçin Armağanı*, 33-64; Aksoyak, İ. H. (2010). Bir mizaç şairinin acem lisanıyla imtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecmaulbahreyn'i. *Adıyaman Üniversitesi, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*. 19-43.

Museum Or. 7475’de, ikincisi Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan No: 342’de, üçüncüsü ise Kütahya Tavşanlı-Zeytinoğlu Kütüphanesi 43 Ze 587’de kayıtlı olan nüshalardır.

*Mihr ü Mâh* mesnevisinin nüshaları hakkında bilgi bulunan ilk çalışma, Elazaar Birnbaum tarafından yapılmıştır. Birnbaum 1960 yılında yayımladığı “*Notes And Communications, The Date of Âli’s Turkish Mesnevi Mihr ü Mâh*” adlı çalışmasında British Museum’daki nüshanın *Mihr ü Mâh*’in tek nüshası olduğunu ve Türkiye kitaplıklarında başka bir nüsha bulunmadığını ifade etmiştir (İçli, 2009, s. 66’dan naklen).

Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki nüshadan ilk bahseden Atsız’dır. Atsız, Âli’nin ilk eseri olan *Mihr ü Mâh*’in sadece Süleymaniye İsmihan Sultan No:342 kayıtlı nüshasını tanıtmıştır (Atsız, 1968, s. 33).

Meliha Anbarcıoğlu, “Türk ve İran Edebiyatlarında *Mihr ü Mâh* ve *Mihr ü Müşteri* Mesnevileri” adlı yazısında Âli’nin *Mihr ü Mâh*’ı ile ilgili verdiği bilgiler arasında eserin Süleymaniye ve British Museum’da iki nüshasının bulunduğunu söylemiştir (Anbarcıoğlu, 1983, s. 1181).

1983 yılında *Mihr ü Mâh* mesnevisi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Zeynep Sabuncu, eserin biri Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan ve biri British Museum’da olmak üzere iki nüshasının bulunduğu ve hazırlanan *Mihr ü Mâh* mesnevisi metninin Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan nüshasına dayandırılarak hazırladığını şöyle belirtmiştir:

“*Mihr ü Mâh* mesnevisinin Türkiye kütüphanelerinde şimdiye dek rastlanan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 342’de kayıtlı yazmadır. Bu eserin bir nüshasının da British Library. Or.7475 bulunduğu bilinmektedir.

Çevriyazılı metin, Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki nüshaya göre hazırlanmıştır.” (Sabuncu, 1983, 18)

Ömer Faruk Akün’ün *TDV İslâm Ansiklopesi*’ndeki “Âli Mustafa Efendi” maddesinin “Edebî Yönü” başlıklı yazısında eserin Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan ve British Museum’da bulunan iki nüshası olduğu bildirilmektedir (Akün, 1989, 418).

Âli’nin *Riyâzü’s-Sâlikîn* adlı mesnevisini yayımlayan Mehmet Arslan ve İsmail Hakkı Aksoyak, bu çalışmalarında *Mihr ü Mâh* mesnevisi ile ilgili verdikleri bilgiler arasında eserin Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan ve British Museum’da bulunan iki nüshasının bulunduğunu ifade etmişlerdir. (Arslan M.&Aksoyak İ. H., 1998).

*Mihr ü Mâh* mesnevisinin üçüncü nüshasını gün yüzüne çıkaran araştırmacı ise Zeynep Sabuncu'dur. Sabuncu, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* Mesnevisi" başlıklı yazısında Kütahya Zeytinolu Kütüphanesi No: 43 Ze 587'de kayıtlı bir nüshasının da varlığını ilim âlemine tanıtmıştır (Sabuncu, 2000.)

2009 yılında Gelibolulu Âlî'nin *Mihr ü Mâh* mesnevisi üzerine bir doktora çalışması yapan Ahmet İçli, eserin üç nüshasının bulunduğunu şöyle ifade etmiştir:

"*Mihr ü Mâh* mesnevisinin elimizdeki nüshalara göre, beyit sayısı 1173'tür. Bugüne kadar eserin üç nüshasının olduğu bilinmektedir. Türkiye'deki kütüphanelerde olanlardan biri İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan 342'de, diğeri ise Kütahya-Tavşanlı Zeytinolu Kütüphanesinde 43 Ze 587'de kayıtlıdır. Yurt dışındaki nüsha ise Londra British Museum'da Or. 7475'te kayıtlıdır." (İçli, 2009, s.64)

Zeynep Sabuncu, 2011 yılında yayımladığı *Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihr ü Mâh* adlı çalışmasında mesnevinin bilinen üç nüshası olduğunu tekrarlamış ve bu nüshaların özelliklerini verdikten sonra, eserin bu üç nüshaya göre hazırlanmış karşılaştırmalı metnini üç nüshanın faksimilesi ile beraber yayımlamıştır (Sabuncu, 2011, s. 74-78).

Prof. Dr. Ahmet İçli'nin 2017'de Kültür Bakanlığı e-kitap projesi kapsamında hazırladığı Gelibolulu Mustafa Âlî *Mihr ü Mâh* adlı e-kitapta yine eserin üç nüshası bulunduğu bilgisi verilmiştir (İçli, 2017, s. 4-5). Çalışmada eserin üç nüshasının karşılaştırılmasıyla oluşturulmuş tenkitli metnine de yer verilmiştir.

Ahmet İçli, Yesevi Üniversitesi'nce hazırlanan Türk Edebiyatında Eserler Sözlüğü projesi kapsamında hazırladığı *Mihr ü Mâh* adlı maddede yine eserin üç nüshası bulunduğunu yinelemiştir (İçli, 2022)

### 3. *Mihr ü Mâh* Mesnevisinin Yeni Nüshası (Leipzig Nüshası)

Leipzig Üniversite Kütüphanesi'nde Ms. Gabelentz 76 numarada kayıtlı yazarı belli olmayan bir *Kıssa-i Mihr ü Mâh* yazması bulunmaktadır. Eser incelendiğinde bu yazma nüshanın, yazarı bilinmeyen bir *Kıssa-i Mihr ü Mâh* hikayesi değil, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* mesnevisinin yeni bir nüshası olduğu anlaşılmıştır. Zaten eserin aşağıda verilen

Oldı târihi güşuma ilhâm  
'Âliyâ Mihr ile Meh oldı tamâm (50a)

son beytine göre başka bir sonuç çıkması da mümkün görünmemektedir.

#### 3.1. Nüsha Özellikleri

Bulunduğu Yer: Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi.

Kayıt No: Ms. Gabelentz 76

Kitap Adı: *Kıssa-i Mihr ü Mâh*

Yazmanın Fiziki Yapısı: Kahverengi deri kaplı, filigranlı kağıt,

Boyutlar: 20,2x12,3

Metin boyutu: 13,7x7,4

Satır Sayısı:13

Yazı türü: Nestalik

Mürekkep: Siyah, Kırmızı,

Başlangıç: Ey güşâyende-i memâlik-i cüd

Pâdişâh-ı ‘asâkir-i mevcüd

Son: Oldı târihi güşuma ilhâm

‘Âliyâ Mihr ile Meh oldı tamâm

Müstensih: Oşmân-ı Surratî/Sarratî/Sirâtî

İstinsah Tarihi: 987/1579-1580

Kayıttaki bilgilere bakıldığında bu yazmanın yazarı belli değildir. Eserin başlıkları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazma 987/1579-80’de istinsah edilmiş ve müstensihisi Osmân-ı Surratî/Sarratî/Sirâtî’dir. Bu yazmanın bir özelliği de 10 adet minyatür ihtiva etmesidir.

### 3.2. Nüşanın Ketebe Kaydı

Yazmanın ketebe kaydı “Ketebetü’l-fakîr ‘Osmân-ı Serâyî<sup>3</sup> Ya ‘nî Nakkaş Mânî bende-i Mîr Hüseyin bin Malkoç” olarak kayıtlıdır. Ketebeden müstensihin adının Osmân-ı Serâyî olduğu, Mânî mahlasını kullandığı ve Malkoçoğlu Emir Hüseyin’in himayesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapılan kaynak taramasında ne Osmân-ı Serâyî ne Nakkaş Mânî ne de Mîr Hüseyin bin Malkoç hakkında bilgi bulunmuştur.

“Acaba bu Osmân-ı Serâyî, 16. yüzyılda yaşamış, II. Selim ve III. Murat (ö.1595) döneminde şöhret kazanmış, Osmanlı minyatürünün klasik üslubunu oluşturan en önemli sanatçılarından biri olan (Atasoy, 1999, s. 213) ve Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserinde “Musavvir-i pâk-iz’ân, üstâd” şeklinde övdüğü (Gelibolulu Mustafa Âlî: 1926, s.68) Nakkaş Osman mıdır? Eğer müstensih Nakkaş

<sup>3</sup> Kütüphane kayıtlarında bu kelime Surratî/Sarratî/Sirâtî okunmuştur.

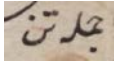
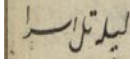
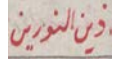
Osman ise nüshada bulunan 10 adet minyatür de onun mudur?" gibi sorulara cevap verecek bilgi, ne kaynaklarda ne de yeni nüshada bulunmaktadır.

Ayrıca yazmanın sonunda müstensihin aşağıdaki gazeli de kayıtlıdır:

Hicrîüñ gâmında cânâ eşküm şarâba döndi  
Tennûr-ı sînem içre bağrum kebâba döndi  
Bezm içre sensiz ey mâh efgân u nâlem artar  
İñler bu dil dem-â-dem sînem rebâba döndi  
Ebr-i ğamuñ düşelden başuma ey habîbüm  
Seyl oldı eşk-i çeşmüm didem habâba döndi  
Hasret çerisi yıkdı dil mülkini ser-â-ser  
Ta'mîre kâbil olmaz maḥz-ı ḥarâba döndi  
Ḥâk-i rehine yâruñ düşdüm çü mest ü ḥayrân  
Mânî yüzün sürürken vechi türâba döndi

### 3.3. Leipzig Nüshasında Görülen Bazı İmla Özellikleri

Leipzig nüshasında dönemin imlasına uygun bir biçimde yazılmıştır<sup>4</sup>. Böyle olmakla birlikte Leipzig nüshasında görülen bazı kelime ve Arapça-Farsça tamlamaların yazımında değişik imlalarla da karşılaşmaktadır:

1a'da Arapça **cümleten** yazımı ; 3a'da **leyletü'l-isrâ** tamlaması ; 5b'de yine Arapça **zi'n-nûreyn** tamlaması  şeklinde okunuşlar dikkate alınarak yazılmıştır.

Farsça tamlamaların yazımında da farklılıklar vardır: Farsça kurallı tamlamalarda muzafın sonu ünsüz harfle biten tamlamalarda tamlamayı belirtecek bir harf veya işaret kullanılmaz (Develi: 2008). Nüshada bu kuralı bozacak birçok yer vardır. Yani iki kelimenin tamlamalı oldukları, kelimeler arasına bir “ye” veya “vav” harfi konularak yazılmıştır:



<sup>4</sup> Dönemin imlası ve dil özellikleri için bkz.: Faruk K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları. 2019; Muhammet Yelten, *Eski Anadolu Türkçesi*. Hiperlink. 2019; Gürer Gülsevin- Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi. 2004...

Müstensihin “خ” harfi yerine “ح”, “ذ” harfi yerine “ز” harfi ile yazması süreklilik göstermektedir:

“خ” harfi yerine “ح”	Leipzig'deki İmla	“ذ” yerine “ز”	Leipzig'deki İmla
1b, 2. beyit چرخ	چرح	1b 5.beyit ذره	زره
1b, başlık بخشایش	بخشایش	2a, 9. beyit ذات	زات
2a, 9. beyit کارخانه	کارانه	9b, 200. beyit ذوق	زوق
2a, 13.beyit دخی	دحی		
2a, 13.beyit خلق	حلق		

Bazı kelimelerde yapılan imla değişikliği ise süreklilik kazanmamıştır.

Kelime	Leipzig'deki İmla
1b'de شاه kelimesi	شاح
16a'da “egnine” kelimesi	اینینه
14 a'da “سایه” kelimesi	صایه
21a, 22a'daki “نعره” kelimesi	ناره
28a'da “افق” kelimesi	اوفق

### 3.4. Leipzig Nüshasının Diğer Nüshalarla Olan Farklılıkları

Diğer nüshalarda bulunup Leipzig nüshasında bulunmayan beyitler<sup>5</sup>:

<sup>5</sup> Burada verilen beyit numaraları şu çalışmadan alınmıştır: (İçli, 2017). *Mihr ü Mâh*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56080.mihir-u-mahpdf.pdf?0>

24, 141, 142, 146, 149, 153, 154, 200, 252, 259, 264, 279, 284, 330, 366, 392, 403, 461, 470, 472, 574, 632, 672, 685, 686, 1023, 1024, 1119. Beyitler.

Diğer nüshalarda bulunup Leipzig nüshasında bulunmayan mısralar:

63. beyit 2. mısra, 402 beyit 2. mısra; 404 beyit 1. mısra

Leipzig nüshasında, diğer nüshalarda bulunan beyit ve mısraların yerine yazılanlar ise şunlardır:

İÇLİ 2017	LEİPZİG
253. beyit yerine :	Ya 'nî var idi bir perî-peyker Hüsniye bir nazâr meh-i enver
310. beyit 2. mısra yerine:	İ'timâd eylerem aña bî-şek
420. beyit 2. mısra yerine:	Kara yer içre pây-mâl eyler
471. beyit 2. mısra yerine:	Bildürür 'aşkile kemâlin aña
710. beyit 2. mısra yerine:	Dürr-i meknûn-ı kelâmı söyler iken
870. beyit 2. mısra yerine:	Zehr ider aşunı nite ki felek

### 3.5. Nüshalardaki başlıkların karşılaştırması:

#### Başlık 1

Mebde'-i Tevhîd-i İlahî ve Menşe'-i Tahmîd-i nâ-mütenâhî<sup>6</sup>

Der-Çüzide-i Bahşâyîş-i İlahî ve Zübde-i Eltâf-ı Nâ-mütenâhî (Leipzig)

#### Başlık 2

Der-Bahşâyîş-i Yezdân ve Âsâyîş-i Kevn ü Mekân

Der-Hakâyîk-ı Merâtib-i Tahmîd ve Dekâyîk-ı Menâkıb-ı Tevhîd (Leipzig)

#### Başlık 3

<sup>6</sup> Başlıklar (İçli, 2017)'den alınmıştır



Der-Na‘t-i Resûl-i A‘zam ve Nebiyy-i Mükerrerem Muḥammedü'l-‘Arabî Şalla’llāhu ‘aleyhi vesellem

Fî-Na‘ti Seyyidi'l-evliyâ ve Seyyidi'l-aşfiyâ Muḥammed şalla’llahu ‘aleyhi vesellem (Leipzig)

#### **Başlık 4**

Der-Mi‘râc u Mu‘cizât-ı Seyyidü’s-sādât

Fî-Ba‘zî'l-mu‘cizât Seyyidü’s-sādât (Leipzig)

#### **Başlık 5**

Der-na‘t-i Zübdet-i Erbâbü't-taḥkîk Ve't-tedkîk Ebû Bekri's-şiddîk

Fî-Na‘ti Ebû Bekr Şiddîk Raḍiya’llahu ‘anhu (Leipzig)

#### **Başlık 6**

Der-na‘t-i İmâmü'l-mü'minîn ‘Ömer ibnü'l-Ḥaṭṭâb Raḍiya’llāhu ‘anhu

Fî-Na‘ti İmâmu Zübdeti'l-ḥaṭṭâb ‘Ömer bin Ḥaṭṭâb Raḍiya’llahu ‘anhu (Leipzig)

#### **Başlık 7**

Der-Na‘t-i Câmi‘ü'l-Ḳur‘ân ve Şâhibü'l-‘irfân ‘Oşmân bin ‘Affân

Fi-Na‘ti İmâmu mücmi‘i’s-şemseyn ‘Oşmân Zi’n-nüreyn raḍiya’llahu ‘anhu (Leipzig)

#### **Başlık 8**

Der-Na‘t-i Esedu’llâhi'l-gâlib ‘Alî bin Ebî Tâlib

Fî-Na‘ti İmâmu Esedi’llâhi'l-gâlib ‘Alî Ebü Tâlib raḍiya’llahu ‘anhu (Leipzig)

#### **Başlık 9**

Der-Medâyiḥ-i Neḳâve-i Pâdişâhân ve Güzide-i Âl-i ‘Oşmân Ḳurret-i ‘Ayn-ı Pâdişâh-ı Zamân Nevîn-i ‘Aşr Ḥazret-i Şulṭân Selim Ḥân

Der-Na‘t-i Nûr-ı Dîde-i Sulṭânü’s-selâṭin Ya‘nî Selim Ḥan Ḥazretleri Ḳaddesa’llāhu sırrehu (Leipzig)

#### **Başlık 10**

(İçli, 2017)’de yok.

Medḥ (Leipzig)

#### **Başlık 11**

Fi'l-münâcât ilâ-ķâđiyi'l-ĥâcât

Fi-münâcâtî'l-ķâđiyi'l-ĥâcât celle celâlehu (Leipzig)

### **Başlık 12**

Der-Sebeb-i Te'lif-i Kitâb ve Mucib-i Taşnif-i Belâgat-nişâb Çünân ki Vâkı'-ı Hâl  
Aĥsen-İ Maķâl-i Geşte Bûd

Sebeb-i te'lif-i kitâb (Leipzig)

### **Başlık 13**

Bu Dâstân-ı Dil-sitân u 'İbret-nümûn ve Efsâne-i Cân-güdâz u pür-füsûnun  
Mebde'-i Ĥikmet-engîz ve İnşâ'-ı Nikât-âmîzidir

Ķâle ba'zî 'ârifini'l-'aşķ ve cevher-i Rabbânî (Leipzig)

### **Başlık 14**

(İçli, 2017)'de yok.

Ķışşa-i Mihr ü Mâhuñ Dâstân-ı Dil-güşânunñ Mebde'idür (Leipzig)

### **Başlık 15**

Gazel-i Münâsib-i Hâl

Gazel (Leipzig)

### **Başlık 16**

'Aşķ Āteşi Mâh'a Te'sîr İdüp Günden Güne Zârîr olduğı 'Āķîbet Mihr'i Ĥaķķ'a  
Benüm Ĥâlûmi Ĥabîr İt Diyü Niyâz Ķılduđıdur

'Aşķ Āteşi Mâh'a Te'sîr İdüp Günden Güne Ziyâd u Terâķķide olduğıdur  
(Leipzig)

### **Başlık 17**

Bî-niyâza Niyâz

Leipzig'de yok

### **Başlık 18**

Mâh-ı Bâ-Çârenünñ Ĥâceti Revâ Olduğı ve Tebdîl-i şûretle Ķarba Giderken Mihr-  
i 'Ālî-şâna Buluşup 'Arz-ı Ĥâl Ķılduđı Mihrünñ Daĥı Derûnı Merĥamet Nûrî  
Tolduğıdur Ki Zîkr Olinur

Mâh-ı Bî-çârenünñ Ĥâceti Revâ olduğıdur ve Mihr-i 'Ālî-şân Tebdîl İdüp Ķarb  
Diyârına Giderken Buluşup 'Arz-ı Ĥâl Ķılduđıdur (Leipzig)

**Başlık 19**

Gazel

Gazel (Leipzig)

**Başlık 20**

Mâh-i Şeb-gîri Hüsûf-nâm Bir ‘Ases Tütup Âstâne-i Bircîs’e Getürdüğü Bircîs Dağı Anuñ Hâlin Mihr-i ‘Âli-şâna Bildürüp Nür-ı Şefkâtime Mazhar Düşüp Rehâ İtdürdügidür

Mâh-i Şeb-gîri Hüsûf-nâm Bir ‘Ases Tütup Âstâne-i Bircîs’e İltüp Mâh Dağı Bircîs’e Zârilığıla İ‘lâm-ı Hâl İtdügidür (Leipzig)

**Başlık 21**

Su’âl ü Cevâb

Leipzig’de yok

**Başlık 22**

Bircîs Mihr-i ‘Âli-Şâna Minnet İdüp Mihr Dağı Aña İhsân İtdügidür.

Pîr Bircîs Mihr-i ‘Âli-Şâna Mâh İçün Minnet İdüp Taleb-i Vuşlat İtdügidür (Leipzig)

**Başlık 23**

Mâh-ı Bî-çâre Emr-i Şâha İmtişâl İdüp Zâr u Nâlân Şehrden Hürüc İdüp Bî-nâm u Nişân Olduğudur.

Mâh-ı Bî-çâre Emr-i Şâha İmtişâl İdüp Zâr u Nâlân Şehrden Hürüc İdüp Bî-nâm u nişân olduğudur. (Leipzig)

**Başlık 24**

Gazel

Gazel (Leipzig)

**Başlık 25**

Mâhuñ Şubh-ı Şâdıka Niyâzı Dağı Mihr’den ‘Afv Taleb İtdügidür

Mâh-ı Bî-çârenün Şubh-ı Şâdıq’a Sûz u Güdâzile Niyâzı Ol Dağı Mihr-i ‘Âli-şâna ‘Afv Ricâsıyla Minnet İtdügidür (Leipzig)

**Başlık 26**

Mâh-ı Bî-çâre Şubh-ı Şâdıķ'ın Niyâzı Sebebi İle Şehre Girüp Gaybâne Vâsıl Olup Şâd u Hândân Olduğudur

Mâh-ı Bî-çâre Şubh-ı Şâdıķ'ın Ricâsı Sebebiyle Yine Şehre Girüp Mihr-i 'Âlî-şâna Vâsıl Olup Şâd u Hândân Olduğudur (Leipzig)

### **Başlık 27**

Gazel

Gazel (Leipzig)

### **Başlık 28**

Şikâyet-i Min-Çarh

Zerre-i Nâ-çiz Mihr-i 'Âlî-şâna 'Âşık Olduğı Mâh-ı Bî-çârenün Ol Ğuşsa ile Kâmeti Dü-tâ Olduğudur (Leipzig)

### **Başlık 29**

Beyâz-ı Şahîh

Leipzig'de yok.

### **Başlık 30**

(İçli, 2017)'de yok.

Zerre Mâh'ın Hâlınden Haber-dâr Olup Nifâķ Şüretin tedbîr itdüğüdür (Leipzig)

### **Başlık 31**

Naşîhat

Zerre Mâh-ı Bî-çâreyi Mihr-i 'Âlî-şâna Nifâķ Kılduğı Ol Sebebden Aralarında Şikâķ Vâķı' olduğudur (Leipzig)

### **Başlık 32**

Sıfat-ı Şeb

Mâh-ı Bî-çâre Mihr-i 'Âlî-şânın İstîğnâsın Görüp Gâh Şeb-i Hicrâna Hîtâb ve Gâh Kara Bahtına 'İtâb İtdüğüdür (Leipzig)

### **Başlık 33**

Der-Medh-i Mey-i Nâb

Mâh-ı Âşüfte Meclis Esbâbın İzhâr İdüp Yârânına Keşf-i Râz idüp Anlar Dahı İ'râz İtdükçe Niyâz Kılduğı 'âķıbet Hâķķ'a Du'a İtdüğüdür (Leipzig)

### **Başlık 34**

Gazel

Gazel (Leipzig)

**Başlık 35**

Mev'ize

Mâh-ı Bî-çâre Hüdâ-yı Bî-niyâza Cân u Dilden Du'â İdüp Vuşlat-ı Mihr'i Taleb  
İdüp Ricâ Kılduğudur (Leipzig)

**Başlık 36**

Münacât

Leipzig'de yok

**Başlık 37**

Pend

Mâhuñ Hâceti Revâ Olup Emr-i Haqqile Şâh-ı Şitâ Gelüp 'Âlemi Pây-mâl Kılup  
Dağı Havfdan Mihr ü Mâh 'Âlem-i Yemen'e İrtihâl İdüp Zerri-i Şerîr(???) Nâ-murâd  
Kılduğudur (Leipzig)

**Başlık 38**

Şıfat-ı Şitâ

Leipzig'de yok

**Başlık 39**

Mev'ize

Mâh Mihr-i 'Âli-şâna Vâşıl Olup Ğam-ı Hicrânı Ferâmüş İdüp Gâh Pâ-bûs u Gâh  
O Nâzenîni Der-âğüş İtdügidür. (Leipzig)

**Başlık 40**

Münacât

Der- Hâtîmetü'l-kitâb (Leipzig)

**Başlık 41**

Hâtîmetü'l-kitâb

Leipzig'de yok

**3.6. Leipzig Nüshasındaki Minyatürler**

Birinci minyatür "Münacat" başlığı altında;



Minyatür 1

İkinci minyatür “Kışşa-i Mihr ü Mâhuñ Dâstân-ı Dil-güşânunñ Mebde'idür” başlığı altında;



Minyatür 2

Üçüncü minyatür “Mâh-ı Bî-çârenünñ Ĥâceti Revâ olduğıdur ve Mihr-i 'Âlî-şân Tebdîl İdüp Ĝarb Diyârına Giderken Buluşup 'Arz-ı Ĥâl Kıldığıdur” başlığı altında;



Minyatür 3

Dördüncü minyatür, “Mâh-i Şeb-giri Hüsûf-nâm Bir ‘Ases Tutup Âstâne-i Bircîs’e İltûp Mâh Dağı Bircîs’e Zârîlîğula İ‘lâm-ı Hâl İtdügidür” başlığı altında;



Minyatür 4

Beşinci minyatür, “Mâh-ı Bî-çârenüñ Şubḥ-ı Şâdıḳ'a Sûz u Güdâzile Niyâzı Ol Daḫı Mihr-i 'Âlî-şâna 'Afv Ricâsıyla Minnet İtdügidür” altında;



Minyatür 5

Altıncı minyatür, “Mâh-ı Bî-çâre Şubḥ-ı Şâdıḳ'ın Ricâsı Sebebiyle Yine Şehre Girüp Mihr-i 'Âlî-şâna Vâşıl Olup Şâd u Ḥandân Olduğudur” başlığı altında;



Minyatür 6

Yedinci minyatür, “Zerre-i Nâ-çiz Mihr-i 'Âlî-şâna 'Âşık Olduğı Mâh-ı Bî-çârenüñ Ol Ğuşşa ile Kâmeti Dü-tâ Olduğudur” başlığı altında;





Minyatür 7

Sekizinci minyatür; “Mâh-ı Âşüfte Meclis Esbâbın İzhâr İdüp Yârânına Keşf-i Râz idüp Anlar Dağı İ’râz İtdükçe Niyâz Kıldığı ‘âkıbet Hâkık’a Du‘â İtdügidür” başlığı altında;



Minyatür 8

Dokuzuncu minyatür, “Mâhuñ Hâceti Revâ Olup Emr-i Haqqile Şâh-ı Şitâ Gelüp ‘Âlemi Pây-mâl Kılup Dağı Havfdan Mihr ü Mâh ‘Âlem-i Yemen’e İrtihâl İdüp Zerri Şerîr(???) Nâ-murâd Kılduğudur” başlığı altında;



Minyatür 9

Onuncu minyatür, “Mâh Mihr-i ‘Âlî-şâna Vâşıl Olup Ğam-ı Hicrânı Ferâmüş İdüp Gâh Pâ-büs u Gâh O Nâzenini Der-âğüş İtdüğüdür.” başlığı altında verilmiştir.



Minyatür 10

### 3.5. Nüshaların İçerik Olarak Değerlendirilmesi

Nüshaların değerlendirilmesi için Süleymaniye Kütüphanesindeki nüsha için (=İ), British Museum'daki nüsha için (=B), Kütahya Zeytinoğlu kütüphanesindeki nüsha için (=Z) ve Leipzig Üniversitesindeki nüsha için i(=L) kısaltması kullanılacaktır:

	İ Nüshası	L Nüshası	B Nüshası	Z Nüshası
İstinsah Tarihi	971	987	1018	1117
Varak Sayısı	43	50	33	34
Satır Sayısı	15	13	19	17
Yazı Türü	Talik	Nestalik	Rika	Talik
Beyit Sayısı	1165	1142	1164	1082
Başlık Sayısı	10	34	6	20
Müstensih	-	Osmân-1 Serâyî	-	-
Minyatür sayısı	-	10	-	-

### Sonuç

Teknolojik alanda gerçekleşen gelişmeler araştırmacıların bilgi ve materyale ulaşımını hızlandırmış. Yurt dışında yazma eser bulunan birçok kütüphanenin katalogları internet ortamında taranabilmektedir. Kütüphanelerin dijital kütüphaneleri oluşturulması da materyale ulaşmada kolaylık sağlamıştır.

Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde Ms. Gabelentz 76 numarada kayıtlı, yazarı bilinmeyen *Kıssa-i Mihr ü Mâh* adında bir eser bulunduğu tespit edilmiştir. Yazarı belli olmayan bu eserin aslında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* mesnevisi olduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalarda Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* mesnevisinin bugüne kadar bilinen üç nüshası bulunduğu ve Leipzig Üniversite kütüphanesindeki bu yazma eserin Âlî'nin *Mihr ü Mâh* mesnevisinin bugüne kadar bilinmeyen dördüncü nüshası olduğu ortaya konulmuştur.

Leipzig nüshasında diğer nüshalarda olmayan, metnin içinde konuyla ilgili 10 adet minyatür bulunduğu tespit edilmiştir. Bu minyatürlerin 16. yüzyılın ünlü nakkaşı Nakkaş Osman olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Bunun neticesinde Nakkaş Osman'ın 10 yeni minyatürü de gün yüzüne çıkarılmıştır.

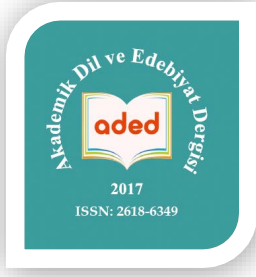
Nüshalar karşılaştırılmış, Leipzig nüshasının 1142 beyit içerdiği ve 34 başlıkla en çok başlık içeren nüsha olduğu belirlenmiştir.

## Kaynaklar

- Akün. Ö.F. (1989). “Âlî Mustafa Efendi Edebî Yönü”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.2. s.416-421.
- Aksoyak, İ. H. (1996). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gelibolu şehrengizi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (3), 157-176.
- Aksoyak, İ. H. (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gül-i Sad-Bergî. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (4), 163-175.
- Aksoyak, İ. H. (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sade-i Sad-Güher Adlı Antolojisinin Ön Sözü. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (5).
- Aksoyak, İ. H. (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aksoyak, İ. H. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî hakkında yeni bilgiler. *Tarih ve Toplum*. XXXIV (200), 25-28.
- Aksoyak, İ. H. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin divanlarından Vâridâtü'l-Enika'nın Neşri Üzerine”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. (9): 223-236.
- Aksoyak, İ. H. (2003). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi”. *Diriözler Armağanı*. 45-7.
- Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2003). *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk*. İstanbul.
- Aksoyak, İ. H. (2006). “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menşeu'l-İnşâ'sı”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. (19): 225-245.
- Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları (Divan-I)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları (Divan-II)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2006). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları (Divan-III)*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Aksoyak, İ. H. (hzl.) (2007). *Gelibolulu Mustafa Âlî: Menşeu'l-İnşâ*. Ankara.
- Aksoyak, İ. H. (2009). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühü'l-Ahbar'daki Şiir Eleştirilenliği-Poetry Criticism of Mustafa Âlî From Gallipoli. *Journal of Turkish Studies*. *Cem Dilçin Armağanı*: 33-64.

- Aksoyak, İ. H. (2010). Bir Mizaç Şairinin Acem Lisaniyla İmtihani: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecmaulbahreyn'i. *Adıyaman Üniversitesi, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*. 19-43.
- Aksoyak, İ. H. (2010). "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn". *I. Uluslararası Türk- İnan Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.
- Anbarcıoğlu, M. (1983). "Türk ve İnan Edebiyatlarında *Mihr ü Mâh* ve *Mihr ü Müşteri Mesnevileri*". *Türk Tarih Kurumu BELLETEN*. C.XLVII, S. 188, s.1151-1189.
- Atasoy, N. (1999). "Tarih Konulu Minyatürlerin Usta Nakkaşı Osman". *Sanat Dünyamız*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları
- Atsız, H. N. (1968). *Âlî Bibliyografyası*. İstanbul: MEB Yay. 33.
- Elazaar B. (1960). Notes And Communications, The Date of Âlî's Turkish Mesnevi *Mihr ü Mâh*". *Bulletin of the School of Oriental an African Studies*. 23 (1): 138-139.
- Develi. H. (2008). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I-II*. İstanbul. Kesit Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1926). *Menâkıb-ı Hünerverân*. İstanbul. Matbaa-i Âmire.
- İçli, A. (2009). *Mihr ü Mâh* Gelibolulu Mustafa Âlî (İnceleme-Metin). Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi).
- İçli, A. (2015). Türk Dilinde Yazılmış Mensur *Mihr ü Mâh* Hikâyesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3). 1050-1073.
- İçli, A. (2017). Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mihr ü Mâh* <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56080,mihr-u-mahpdf.pdf?0>
- İçli, A. (2022). *Mihr ü Mâh* (Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mihr-u-mah-ali-cesmi>. [Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022].
- İsen, Mustafa-Aksoyak, İ. H. (2022). Âlî/Çeşmî, Gelibolulu Mustafa. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-cesmi-gelibolulu-mustafa> (Erişim Tarihi: 20.07.2022);
- Nalbat, M. (2020). "Çeng-nâme'nin Yeni Bir Nüshası Münasebetiyle. *Turkish Studies - Language and Literature*, 15 (4), 1977-1992.
- Özbek A. N. (2017). Gelibolulu Âlî'nin *Mihr ü Mâh* Mesnevisini Jung'ın Arketipsel Sembolizm Kuramı Açısından Okuma Denemesi. *ANASAY*, 2, 227-246.

- Polat, S. (2008). Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinler Arası Bir Kavram: Metin Tenkidi. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 6 (1), 7-28.
- Sabuncu, Z. (1983). *Mihr ü Mâh: A Mathnawi of Mustafa Âli*. Boğaziçi Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.
- Sabuncu, Z. (2000). *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Mihr ü Mâh mesnevisi*. (Edt. Ş. Tekin ve G. A. Tekin) *Journal of Turkish Studies*. 24 (3), 295.
- Sabuncu, Z. (2011). *Gelibolulu Mustafa Âli Mihr ü Mâh*. Harward Üniversitesi. Türkçe Kaynaklar XCV.
- Sevgi, A. (2010). "Tuhfetü'l-uşşâk'ın Yeni Bir Nüshası Üzerine". *Adıyaman Üniversitesi 15-16 Mayıs 2009 Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Tübitak Ankara.
- <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.45940>



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Hasan KAYA**

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal  
Üniversitesi  
hasankaya@nku.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0001-9244-3113>

## Oyunun Sakalı Bitmek Deyimi ve Anlamları

*The idiom “Oyunun Sakalı Bitmek” and its meanings*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Kaya, H. (2022). Oyunun Sakalı Bitmek Deyimi ve Anlamları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 557-568. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140264>

Kaya, H. (2022). The Idiom “Oyunun Sakalı Bitmek” and its meanings. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 557-568. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140264>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.



## Öz

Deyimler ve kalıp yapılar konusunda Türkçenin zengin bir dil olduğu genel kabul görmüştür. Türkçenin bu deyim zenginliği geçmişten günümüze her edebî gelenekte karşılık bulmuştur. Bu geleneklerin en önemlilerinden biri de kuşkusuz klasik Türk edebiyatıdır. Klasik Türk edebiyatı şairleri şiirlerini mecaz, kinaye, tevriye, iham gibi pek çok sanata kapı aralayan deyimlerle yoğurmuş, bununla anlatımlarını daha etkili kılmışlardır. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde bir dönemler kullanılan ve bugün kullanımdan düşmüş pek çok deyim tesadüf edilebilmektedir. Ayrıca bugün bildiğimiz ancak geçmişte bugünkünden farklı anlam özellikleri gösteren deyimlere de bu gelenekte tesadüf edilmektedir. Yine bazı deyimlerimizin bugün bilinmeyen maddi kültür unsurları ile ilgili kökenleri de bulunmaktadır. Bu yazıda bugün kullanılmayan ve anlamı konusunda genellikle eksiklikler görülen “oyunun sakalı bitmek” deyiminin anlam özellikleri üzerinde durulmuştur. Deyimin “sakalı bitmek” şekline dair örnekler de verilmiş, bunun yanında özellikle deyim çıkış noktası, gerçek hayatla bağlantısına dair çıkarımlar yapılmıştır. Deyimin klasik Türk edebiyatı metinlerinin yanında masallarda da yer bulduğuna dikkat çekilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Deyim, oyunun sakalı bitmek, sakalı bitmek

## Abstract

*It is widely accepted that Turkish is a language that is very rich in terms of idioms and stereotype structures. This richness in idioms in the language has been reflected in every literary tradition from past to present. Classical Turkish Literature is undoubtedly one of these traditions. Classical Turkish Literature poets have combined metaphor, allusion, and double-entendre in their poems, which have made their art more efficient and artistic. In Classical Turkish Literature, many idioms were once used in the past and have fallen into disuse in time. On the other hand, today some idioms have been reflecting meanings that are different from their past ones in this tradition. In addition, some idioms have meanings resourced from unknown material culture elements. In this article, the lexical characteristics of the idiom “oyunun sakalı bitmek”, which is no longer being used, are discussed. There are generally missing points about the exact meaning of the idiom. Examples of the use of the idiom have been presented; the starting point and its relation with real life are discussed in the article. It is specifically mentioned that besides its use in Classical Turkish Literature, it is preferred in tales.*

**Keywords:** Idiom, oyunun sakalı bitmek, sakalı bitmek

## Giriş

Deyimler kaynaklarda genellikle “iki ya da daha çok kelimedenden oluşmuş, mecazlı ve özlü bir anlatıma sahip kalıplaşmış yapılar” olarak tanımlanır (Aksoy, 1988, I, s. 52; Parlatur, 2008, I, s. 1; Püsküllüoğlu, 2006, s. 7).

Klasik Türk edebiyatı şairleri söylemek istediklerini daha etkili bir biçimde ifade etmek; anlatımı çekici kılmak, şiirlerini süslemek için Türkçe deyimlerden geniş ölçüde faydalanmışlardır (Kaya, 2011, s. 15). Deyimlerle divan şairleri söyleyişlerine derinlik ve çok katmanlı bir yapı kazandırır (Ayçiçeği, 2018, s. 164). Deyimler taşıdığı anlam ve çağrışım zenginliği; mecaz, tevriye, kinaye gibi anlam sanatlarıyla yoğrulabilmesi ile şairlerin söyleyişine güç kazandırmıştır (Ayçiçeği, 2019, s. 215-216).

Kimi zaman günümüzde bilinmeyen deyimlerin bazı metin ve inceleme çalışmalarında deyim olarak anlaşılmadığı veya deyim bilinememesinden dolayı yanlış okuma ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu da deyimlerle ilgili çalışmaların ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir (Demirkazık, 2013, s. 619). Bu anlamda son dönemde artan klasik Türk edebiyatının deyim varlığına dair çalışmalar değerli ve önemli çalışmalardır. Bu çalışmaların devamı hem Türkçenin deyim varlığına katkı sağlayacak hem de deyimlerin anlam özelliklerine dair karanlık noktaları aydınlatacaktır.

Çalışmaya konu olan “oyunun sakalı bitmek” deyiminin anlamı ile ilgili kaynaklarda önemli eksiklikler görülmüştür. *Türkçe Sözlük*'te “(bir işin) sakalı bitmek” şeklinde yer alan deyim “bir iş sürüncemede kalmak” anlamı verilmiş, bu anlam genellikle diğer kaynaklarda da tekrar edilmiştir (Türkçe Sözlük, II, s. 1889). İsmail Parlatur'ın hazırladığı sözlükte de deyim *Türkçe Sözlük*'teki anlam verilmiştir (Parlatur, 2008, II, s. 743). A. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*'nde yukarıdakilerden farklı olarak “neşeli bir işin tadının kaçması” anlamına değinmiştir (Şentürk, 2009, s. 297). Bazı kaynaklarda da deyim sadece örneklerle anılmış, deyim anlam verilmemiştir (Beyzadeoğlu vd., 2004, s. 180; Eyüboğlu, 1975, s. 366).

Deyimin çoğunlukla “oyunun sakalı bitmek” şeklinde kullanıldığı görülürken “sakalı bitmek” şeklinde de kullanıldığı örneklerle rastlanmaktadır.

### 1. “Oyunun Sakalı Bitmek” Deyimin Kökeni ve Kullanım Alanları

Söz konusu deyim kökenine dair bazı çıkarımlar ve deyim kullanım alanlarına dair tespitler şunlardır:

#### 1.1. Oyun Çağının Geçmesi / Belli Bir Olgunluğa Erişme

Bilindiği gibi Türkçede kullanılan deyimlerde genellikle kinaye söz konusudur. Mecaz anlamda kullanılan deyim yapısının, gerçek anlamının kastedilmiş olmasının mümkün olması kinaye olarak adlandırılmıştır (Saraç, 2000, s. 144). “Sakalı bitmek” ya da “oyunun sakalı bitmek” deyiminin gerçek anlamı ve çıkış noktası konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmasa da örnekler üzerinden bazı

değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bilindiği gibi Osmanlı toplumunda erkeklerin sakal bırakması, sakal bırakmaya karar vermesi önemli görülürdü. Buna “irsâl-i lihye” denilirdi. Devlet hizmetine girenler, artık gençlikten çıkmış efendiler arasında bulunmuş olmak için pek genç yaşta sakal bırakırdı. Sakal bırakma mübarek bir günde yapılırdı (Abdülaziz Bey, 1995, s. 98). Hatta sakal bırakma ile ilgili merasime varan uygulamaların, şairlerin divanlarında sakal bırakanlara düşülen tarihlerin (târîh-i lihye) olduğunu biliyoruz. Eski toplumda erkek evladın çocukluktan yetişkinliğe geçişinin somut göstergelerinden biri sakal bırakmasıydı. Oyun çağından çıkan ve yetişkin olarak sakal bırakan birinin oyun oynaması hoş görülmezdi. Bu yüzden “sakalı bitmek” yapısı öncelikle oyun çağının bitişini anlatan bir deyim hâline gelmiş olmalı ve mecaz-ı mürsel sanatıyla “oyunun sakalı bitmek” şeklinde kullanılmış olmalıdır. Sakalı biten, oyun değil oyun çağı geçen kişidir aslında.

Râmiz Mehmed’e (ö. 1758) ait aşağıdaki örnek, deyimın çıkış noktasına dair görüşümüzü destekler niteliktedir. Beyitteki “tıfl iken” (çocukken) ifadesi önemlidir. Burada deyimın, çocukluk çağındayken oynanan oyunun yetişkinlik çağında oynanmasının hoş görülmemesinden dolayı kullanıldığı görülmektedir. Şair çocukken kavuşma oyunu oynadığını, sevgilinin yüzünde tüyler çıkınca artık oyunun sakalının bittiğini; devrinin geçtiğini, yaşının ilerlediğini ifade etmiştir. Burada hem sevgilinin yüzündeki tüyler belirginleştğinde onun yaşı ilerlemiş hem de eş zamanlı olarak âşık oyun çağından çıkmıştır:

*Tıfl iken lu'bet-i vasl ile olurdu raksân*

*Hatı geldikde oyunun dahı bitdi sakalı*

Râmiz Mehmed (Polat, 2003, s. 287)

Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1809) *Şevkengîz* adı eserinden alınan aşağıdaki beytinde çocuk yaşta yüzünde tüy yokken oynanan oyunun, sakal çıktığında oynanması durumundaki bakış açısı verilmiştir (bed olur: kötü olur). Bu da yine sakalı biten kişinin oyun oynamasına dönük bir bakış açısidir:

*Tıfl iken oynayıcak emred olur*

*Sakalı bitse oyunu bed olur*

Sünbülzâde Vehbî (Bezzadeoğlu vd., 2004, s. 180)

Erkeklerde sakalın bitmesi oyun çağının geride kalmasını, bir işin zamanının geçmesini ve belli bir yaşa ulaşmayı anlatırken kadınlar için de yüzdeki tüyler hakkında aynı kullanımlara rastlıyoruz. Sevgili tasviri yapan şairler, yüzünde tüyleri belirginleşen sevgili tasvirlerinde “aşk oyununun sakalı bitti” diyerek bu oyunun zamanının geçtiğini, tadının kaçtığını anlatmışlardır. Aşkta her zaman genç sevgiliyi öven ve anan klasik Türk edebiyatı şairleri yüzünde hattı belirginleşen ve böylece yaşı ilerlediği anlaşılan sevgili söz konusu olduğunda bu deyim kullanmışlardır. Nevîzâde Atâyî'nin (ö. 1635) *Heft Hân* adlı eserinden alınan aşağıdaki örnekte bu hususa işaret edilmiştir:

*Kâm alıp ol iki meleklerden  
Zevki aşırıldılar feleklerden*

*Lu'bede-bâz-ı hatt-ı bî-bedeli  
Geldi bitdi bu oyunun sakalı  
Atâyî (Beyzadeoğlu vd., 2004, s. 180)*

### 1.2. Oyun Jargonu

Tacizâde Cafer Çelebi'ye (ö. 1515) ait aşağıdaki bentte şairin gönlü ve canı sevgilinin dudağının hayali ile saçın karanlığında yüzüyle saklambaç (gizleme) oynamaktadır. Saklambaç bir çocuk oyunudur ve bir süre sonra “sakalı bitti” denilmiş ve oyun bitmiştir. Bu örnek, bu deyim bir çocuk oyunu jargonu hâline gelmiş olması ihtimalini ortaya koymaktadır:

*Kam ol dem ki hayâl-i lebin ile dil ü cân  
Şeb-i zülfünde yüzün gizleme oynardı revân  
Şimdi der vazgelüben kon sakalı bitdi hemân  
Sakal ey vâý sakal vay sakal ey vâý sakal  
Cafer Çelebi (Erünsal, 1983, s. 324)*

### 1.3. Köçeklerin Oyunu Bırakması

Bazı tarih manzumelerinden anlaşıldığı kadarıyla köçeklerin köçekliği bırakmaları üzerine de “oyunun sakalı bitmek” deyimini kullanılmıştır. Deyimin yukarıda anlattığımız şekilde kullanılarak mecazlaştığını tahmin etmekle birlikte köçeklerin bu durumuna da uygun düştüğü ve kullanıldığı görülmektedir. Köçeklik yapan kişi köçekliği bırakırken tövbe edip sakal bırakmış. Böylece köçeklerin sakal bırakmaları için bu deyim gerçek anlamda kullanılmıştır. Bu deyim kinayeli söyleyişe bürünmesinde köçeklere dair bu uygulamanın da etkisinin olması ihtimal dâhilindedir. Köçeklerin köçekliği bırakmalarına düşülen tarih manzumelerinde deyim gerçek anlamda kullanıldığı görülmekte, sakal bırakan köçeğin oyunculuğu bıraktığı ve oyunun sakalının bittiği anlatılmaktadır. Yine bu ifadede mecaz-ı mürselli bir anlatım söz konusudur. Aslında sakalı biten oyun değil köçektir.

Sürûrî aşağıdaki manzumesinde Rakkas Ali adlı köçeğin tövbe edip sakal saldığı ve köçekliği bıraktığını anlatmıştır. Rakkas Ali sakal bırakınca oyun meydanı boş kalmış, izleyiciler dağılırken de “köçek sakal bıraktı, oyunun sakalı bitti” demişlerdir:

*Etdi Rakkâs 'Ali tevbe salıverdi sakalı  
Kaldı meydânı bu hengâmda hâlî oyunun*

*Dağılırken dedi erbâb-ı temâşâ târîh  
Lihye koyverdi köçek bitdi sakalı oyunun  
Sürûrî (Beyzadeoğlu vd., 2004, s. 180)*

#### 1.4. Masallarda Kullanımı

“Oyunun sakalı bitmek” deyiminin örneklerine masallarda da rastlamak mümkündür. *Üç Turunç* masalında “A kara yere giresi, kara diken; gayrı oynadığının oyunun sakalı bitti.” ifadesinde bu deyim kullanılmıştır (Turgut, 2011, s. 162). Bu örnekte deyim “foyası meydana çıkmak”, “gerçek mahiyeti anlaşılacak” anlamında kullanılması dikkat çekicidir.

Yine Eflatun Cem Güney’in derlediği *Güldükçe Güller Açan Kız* masalında “Bakalım bu oyunun sakalı ne zaman bitecek! diye beklemeye başlamış.” şeklinde geçmektedir (Saltık, 2016, s. 67). Bu masalda da deyim “foyası meydana çıkmak”, “gerçek mahiyeti anlaşılacak” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

#### 2. Deyimle İlgili Örnekler ve Anlamları

Yukarıda da belirtildiği gibi deyim en yaygın örnekleri “oyunun sakalı bitmek” şeklindedir. Tespitlerimize göre “oyunun sakalı bitmek” deyiminin “zamanı geçmek, tadı kaçmak, suyu çıkmak” gibi anlamları vardır.

Klasik Türk edebiyatı şairleri oyunu genellikle aşk oyunu olarak ele almışlar ve sevgilinin yüzünde ayva tüyü tabir edilen hattın çıkması ile aşk oyununun bittiğini, zamanının geçtiğini, tadının kaçtığını anlatmışlardır.

Mesîhî’ye (ö. 1512’den sonra) ait aşağıdaki örnekte şair “Ey sultanım! Yüzündeki ayva tüyleri erişene kadar aşk oyunu yanağında idi, işte bu oyunun da sakalı bitti.” derken bunu anlatmıştır. Ayva tüyleri burada yanağı ve güzelliği gölgeleyen bir unsur olarak düşünülmüştür:

*İşk oyunu haddünde idi hattun irelden  
Uşda bu oyunun da şehâ sakalı bitdi*  
Mesîhî (Mengi, 1995, s. 285)

18. yüzyıl şairi Fennî’nin (ö. 1745/46) “Ey Fennî! (Sevgilinin) yüzünde tüyler çıkınca tazelik ve güzellik gitti, böylece bu oyunun da sakalı bitti.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılacak aşağıdaki beytinde şair, sevgilinin yüzünde ayva tüyleri belirgin olunca güzelliğinin gittiğini, böylece bu oyunun sakalının bittiğini belirtmiştir. Burada da deyim “bitmek, zamanı geçmek, tadı kaçmak” gibi anlamlara gelmektedir:

*Hat gelince yüzine tâb u tarâvet gitdi  
Fenniyâ bu oyunun dahı sakalı bitdi*  
Fennî (Demirkazık, 2009, II, s. 689)

Münîrî’ye (ö. 1521?) ait aşağıdaki örnekte şair gönlüne seslenmiş ve sevgilinin her ne kadar yüzünde tüyler çıksa da aşk oyununun sakalı bitti demeyeceğini ifade etmiştir. Deyim burada “bitmek, sonlanmak” anlamındadır:

*Ey dil ne kadar geldi ise hattı nigârün  
Bâzîçe-i 'ışkun dimezem sakalı bitdi  
Münîrî (Ersoy, 2017, s. 374)*

Vakanüvis Râşid Efendi'ye (ö. 1735) ait aşağıdaki rubaîde şair sevgilinin yüzünde tüyler çıktığında güzelliğin zamanının geçtiğini belirtirken deyimimin de anlamını vermiştir. Güzellik oyununun zamanı geçmiştir:

*Hat geldi melâhatün zamânı gitdi  
Encâma lu'bet-i hüsn-i zâtı yitdi  
Herkes dir o şûhî hat-ber-âverde görüp  
Bâzîçe-i hüsnün sakalı bitdi  
Râşid (Günay, 2001, s. 471)*

Benzer bir kullanım Vâlî'ye (ö. 1738/39) ait aşağıdaki bentte de görülmektedir. Deyimin anlamını destekleyen pek çok unsurun bulunduğu bentte şair; dünyanın geçiciliğinden bahisle genç yaşlı herkesin bir gün öleceğini belirtir. Ardından sevgilinin hattını bir orduya benzeten şair, o ordunun güzellik ülkesini tahrip edişinden bahseder. Son mısradan da şair deyimini “sonlanmak, zamanı geçmek” anlamında kullanmıştır:

*Kalmadı pîr ü cüvân hâsılı şehri vü garîb  
Ki varup girmeyesin hânesine bî-takrîb  
Hân-ı vuslatdan alup her biri bir gûne nasîb  
Ceyş-i hattun idicek milket-i hüsnün tahrîb  
Çekilüp her biri bir semt-i ferâğa gitdi  
Dediler kim bu oyunun da sakalı bitdi  
Vâlî (Koncu, 1998, s. 599)*

İshak Çelebi'ye (ö. 1537) ait aşağıdaki örnekte şair, sultan olarak seslendiği sevgilinin perçemi ile oynadığı âşık oyununu çok oynadığını ve bu oyunun sakalının bittiğini belirtmiştir. Bu mısradaki “yeter oynaduk a” ifadesi deyimimin “bıkmak, usanmak, tadı kaçmak” anlamına geldiğine dair önemli bir ipucu olmaktadır:

*A begüm turra-i gîsûn ile 'âşık oyunın  
Yeter oynaduk a şimden girü bitdi sakalı  
İshâk Çelebi (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989, s. 329)*

Aşağıdaki beyitte de Mesîhî, sevgiliye cefalarından dolayı seslenmiş, vefalı olması gerektiğini, yoksa devrin bir gün güzellik oyununun sakalını bitireceğini söylemiştir. Şair böylece güzelliğin bir gün geçeceğini bu deyimle anlatmıştır:

*Ey cefâ-pîşe vefâ kıl 'âşık kim 'âkıbet  
Hüsn oyununun sakalını bitürür rûzigâr  
Mesîhî (Mengi, 1995, s. 165)*

Yukarıda da belirtildiği gibi yüzünde tüyleri biten erkek ya da kız artık belli bir yaşa gelmiş, çocukluktan yetişkinliğe geçmiş olduğu için oyun yaşını geride bırakmıştır. Aşk da adeta bir oyun olarak gören şairler aşkın belli bir estetik ve yaş olduğunu düşünerek kimi zaman sevgiliye kimi zaman da âşığa tıraşı geldiğini ve artık âşıklarla oyun oynayamayacağını belirtmişlerdir:

*Tırâşun geldi 'uşşâk ile artuk yok senün oynun  
Yigitcek var sakalı bitdi şimden gerü ol oynun*  
Edirneli Nazmî (Üst, 2018, s. 3749-3750)

Aşağıdaki beyitte Hamîdî, sevgilinin yüzünde tüyler çıkınca naz oyunun sakalının bittiğini belirtmiştir. Deyim burada naz oyunun bitişini ilan etmek için kullanılmıştır. Genç olan sevgili nazlanırken yaşı ilerlediğinde artık nazlanamayacaktır. Şair söylediklerini ikinci mısradaki güzellik gündüzünün geçtiği ve hengâmeli bir gecenin başladığı ifadeleriyle desteklemiş ve leff ü neşr yapmıştır:

*Geldi hattun sakalı bâzî-i nâzun bitdi  
Rûz-ı hüsnün yüri var oldı şeb-i hengâmî*  
Hamîdî (Gültekin, 2000, s. 462)

Ferîdî'ye (17. yy) ait aşağıdaki örnekte şair sevgilinin yüzünde tüylerin çıkmasına rağmen hala aşk oyunu peşinde olan gönlüne nasihat etmiştir. Gönlüne “yeter” diye seslenen şair aşk oyununun tadının kaçtığını bu deyimle ifade anlatmıştır:

*Hat geldi rûy-ı yâra dahi 'aşk-bâzsın  
Sakalı bitdi bu oyunun ey gönül yeter*  
Ferîdî (İbrahim, 2010, s. 149)

Manastırlı Celâlî'ye (1574?) ait aşağıdaki örnekte de sevgilinin yüzünde çoğalan ayva tüylerinin, güzelliğini gölgelediği için aşk oyunun sakalının bittiği belirtilmiştir. Şair “nâzişi-nâz işi” ifadeleriyle de cinas yapmıştır:

*Hattı çoğaldı ol şehün az oldı nâzişi  
'Aşk oynunun sakalı bitüp oldı nâz işi*  
Manastırlı Celâlî (Güneş, 2013, s. 646)

“Oyununun sakalı bitmek” yapısının aşk dışında da kullanımları vardır. Bunlardan biri Hanyalı Kâmî'ye (18. yy) ait aşağıdaki örnektir. Şair gazelcilik oyununun sakalının bittiğini ve yürekte bir duaya başlaması gerektiğini belirtirken deyimini “gazelcilik oyununun sakalı bitmek” yapısıyla kullanmıştır.

*Sakalı bitdi bu bâzîçe-i gazelciligin  
Du'âya başlasın ey Kâmî 'an-samîm-i cenân*  
Hanyalı Kâmî (Akyol, 2005, s. 172)

### 3. Deyimin Oyun Kelimesi Olmadan Kullanımı

“Oyunun sakalı bitmek” deyiminin “sakalı bitmek” şeklinde kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. Bu yapı, oyunun sakalı bitmek yapısından kısaltılarak kullanılmış olmalıdır. “Sakalı bitmek” her halükârda bir geçiş ifade ettiği ve insanın olgunluğa, hatta yer yer yaşlılığa geçişini simgelediği için deyim “oyun” kelimesi olmadan “zamanı geçmek, sonlanmak, değerini yitirmek” anlamlarıyla kullanıldığını görüyoruz. Yine sakalın erkek ve kadında güzelliği gölgeleyen bir unsur oluşunun deyim gerçeği anlamıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Leâlî’ye (15. yy) ait aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzündeki tüyler misk kokulu menekşe gibi olmuş ve adeta menekşenin yerini almıştır. Bu yüzden de menekşenin sakalı bitmiş, zamanı geçmiştir. Gerçekte de menekşe gülden önce yetişir ve güller açtığında menekşenin sezonu geçmiş olur. Şair deyim anlamını “zamanı geçti” diyerek ikinci mısradaki kendisi açıklamıştır:

*Müşgîn hatun kim oldı misâli beneşşenün  
Geçdi zamânı bitdi sakalı beneşşenün*  
Leâlî (Korkut, 2004, s. 94)

Revânî’ye (ö. 1523/24) ait aşağıdaki örnekte şair kendisine sevgilinin yanaklarındaki tüyleri anmayıp onun yanaklarını seyretmeyi telkin etmektedir. Açıklamayı da ikinci mısradaki artık güller açıldı ve menekşenin sakalı bitti diyerek yapmıştır. Şair sevgilinin yüzündeki tüyler ile menekşe, yanakları ile de güller arasında ilgi kurmuştur. Buna göre gül açılmış, menekşenin devri geçmiştir:

*Anma Revânî hattını seyr eyle ruhların  
Güller açıldı bitdi sakalı beneşşenün*  
Revânî (Avşar, 2017, s. 186)

Sehî Bey’e (ö. 1548) ait aşağıdaki örnekte gülün açılmasıyla sümbüllerin sakalının bitmesi “zamanı geçmek, eski itibarını yitirmek, eski güzelliğini ve şöhretini kaybetmek” anlamında kullanılmıştır:

*Gül açıldı çemenden yana gel git  
Sehî sünbüllerün bitdi sakalı*  
Sehî Bey (Yekbaş, 2020, s. 324)

Deyimin gerçek hayatı konu alan aşağıdaki örneğinde Nihâlî, fazilet ve marifetin sakalının bittiğini yani zamanının geçip değerini yitirdiğini, kimsenin fazilet ve marifet ehline iltifat etmediğini ifade ederek sanata yönelme isteğini anlatmıştır:

*Sakalı bitdi fazl u ma’rifetün  
Kendümi ehl-i san’at eyliyeyin*  
Nihâlî (Canım, 2018, s. 528)



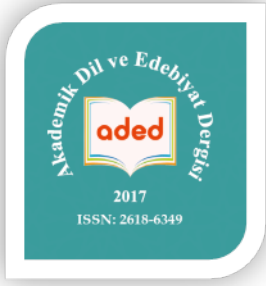
## Sonuç

Deyime *Türkçe Sözlük*'te verilen “bir iş sürüncemede kalmak” anlamının çok eksik bir anlam olduğu tespit edilmiştir. Türkçe deyimlerde genellikle kinayeli bir söyleyiş söz konusudur. Buna göre “sonlanmak, bitmek, zamanı geçmek; güzelliğini yitirmek, eski şöhretini kaybetmek; bıkmak, usanmak, tadı kaçmak” gibi anlamlarda kullanıldığını tespit ettiğimiz “oyunun sakalı bitmek” veya “sakalı bitmek” şekliyle kullanılan deyimın çıkış noktası yani gerçek anlamı sakalı biten kişinin oyun çağının geçmiş olması olmalıdır. Bunun yanında erkeklerde sakalın, kadınlarda yüzde çıkan tüylerin güzelliği gölgeleyen, güzelliğın tadını kaçıran bir unsur olması yine bu deyimın çıkış yeri olmalıdır. Deyimin bir dönemler kullanılan bir oyun jargonu olması da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca bazı köçeklerin köçekliğı bırakırken sakal bırakmalarına da bu deyimın uygun düşmesinden dolayı yer yer köçeklere düşülen tarihlerde de kullanıldığı görülmüştür. Yine deyimın bazı masallarda da kullanıldığı örneklere rastlanmıştır. İki masalda tespit edilen kullanımda “foyası meydana çıkmak”, “gerçek mahiyeti anlaşılmak” anlamında kullanılmış olması dikkat çekicidir. “Oyunun sakalı bitmek” deyimının ilk dönemlerden klasik Türk edebiyatının son dönemlerine kadar kullanılan yaygın bir deyim olduğu anlaşılmıştır.

## Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. I-II, İnkılâp Yayınları.
- Akyol, İ. (2005). *Hanyalı Kâmî ve Dîvânı* (Tez no.162885) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Avşar, Z. (2017). *Revânî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Ayçiçeği, B. (2018). Bağdatlı Rûhî'nin (ö. 1014/1605-1606) gazellerinde deyimler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (38), 163-202.
- Ayçiçeği, B. (2019). Klâsik Türk şiirinde 'kuş kondurmak' deyiminin anlam çerçevesi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 215-232.
- Beyzadeoğlu, S. A., Gürgendereli, M., Günay, F. (2004). *Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan*. Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Canım, R. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0>
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri M. A. (1989). *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yüzyıl şairi Mustafa Fennî Dîvân (inceleme-tenkitli metin-dizin) I-II* (Tez no.249576) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Demirkazık, H. İ. (2013). El arkası yerde deyim ve bu deyim divan şiirindeki kullanımı. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (4), 617-633.
- Ersoy, E. (2017). *Münîri Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
- Erünsal, İ. E. (1983). *The life and works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, whit a critical edition of his Dîvân*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler*. I-II, Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Gültekin, H. (2000). *Mecmû'a-i Nezâyir (transkripsiyonlu metin)* (Tez no.94502) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Günay, F. (2001). *Râşid (vaknüvis) hayatı, edebî kişiliği, divanının tenkitli metni ve incelemesi* (Tez no.113076) [Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Güneş, M. (2013). *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı (inceleme-metin)* (Tez no.349237) [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- İbrahim, M. L. A. (2010). *Ferîdî ve Dîvânı inceleme-metin* (Tez no.257715) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaya, B. A. (2011). Atasözleri ve deyimlerin dîvân şiirinde kullanımı ile dîvânların bu söz varlıklarımız bakımından önemi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (6), 11-54.
- Koncu, H. (1998). *Vâlî Dîvânı* (Tez no.81251) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Korkut, G. (2004). *Dîvân-ı Le'âlî (inceleme-metin)* (Tez no.144336) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mengi, M. (1995). *Mesihî Dîvânı*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. I-II, Yargı Yayınları.
- Polat, F. (2003). *Râmiz Mehmed Efendi Dîvânı (edisyön-kritik-metin-inceleme)* (Tez no.136998) [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Arkadaş Yayınları.
- Saltık, O. (2016). *Derlenmiş masallar ile kurgulanmış masalların çocuğa göreliği* (Tez no.431278) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Saraç, Y. (2000). *Klâsik edebiyat bilgisi belâgat*. Gökkuşbu Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2009). *Osmanlı şiiri antolojisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Turgut, A. (2011). *Türk halk anlatılarında kalıplaşmış sözler üzerine bir araştırma* (Tez no.289541) [Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türkçe Sözlük*. (1988). I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*.  
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Zahide EFE**

Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata  
Üniversitesi  
zahideefe@osmaniye.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-1411-4557>

## Adli ve Karaferye Şehrengizi

*Adli and His Sehrengiz of Karaferye*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Efe, Z. (2022). Adli ve Karaferye Şehrengizi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 569-603.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1139562>

Efe, Z. (2022). Adli and His Sehrengiz of Karaferye. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 569-603. <https://doi.org/10.34083/akaded.1139562>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Klasik Türk edebiyatı şairleri yazmış oldukları manzumelerde yaşamış oldukları veya bir şekilde yollarının keşiştiği şehirleri ve bu şehirlerin sahip oldukları çeşitli özellikleri şiirlerine malzeme olarak kullanmışlardır. Bu kullanımlar neticesinde zamanla edebiyatımızda yerleşim yerlerini doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen birçok edebî tür ortaya çıkmıştır.

Bu edebî türler içerisinde yer alan şehrengizler, şehirlerin ve şehirlerde yaşayan meşhur kişilerin belli bir kompozisyon içerisinde anlatıldığı eserlerdir. Özellikle 16. yüzyılda büyük rağbet gören şehrengizler, her ne kadar sonraları gözden düşmüş olsa da 18. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Bu türün gelişmesinde özellikle Rumelili şairlerin büyük etkisi olmuştur. Şehrengiz türünün ilk örneğini kaleme alan Rumeli kökenli şairlerden Priştineli Mesîhî'den itibaren birçok şair, Rumeli coğrafyasındaki farklı şehirler için şehrengiz kaleme almıştır.

Bu şehrengizlerden biri de Osmanlılar zamanında Karaferye olarak adlandırılan ve günümüzde Yunan Makedonyası'nın güneyinde yer alan Béroia (Véria) şehri için kaleme alınan şehrengizdir. Adli mahlaslı bir şair tarafından 16. yüzyılda kaleme alınan ve 203 beyitten müteşekkil olan *Karaferye Şehrengizi*, mesnevi nazım şekline sahiptir. Eserde Karaferye şehrinin sahip olduğu bazı özellikler ile şehirde yaşayan yirmi güzel tavsif edilmiştir.

Bu çalışmada şimdiye kadar varlığı bilinmeyen *Karaferye Şehrengizi*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunularak eserin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Klasik Türk edebiyatı, 16. yüzyıl, Adli, şehrengiz, Karaferye.

## Abstract

*The poets of classical Turkish literature used the cities they lived in or crossed paths in some way and the various features of these cities as materials for their poems. As a result of these uses, many literary genres have emerged in our literature that directly or indirectly deal with the settlements.*

*Sehrengiz which is among these literary genres, is a work in which cities and famous people living in cities are described in a certain composition. Sehrengiz which was especially popular in the 16th century, continued to be written until the 18th century, although it fell in disfavor later. Especially Rumelian poets had a great influence on the development of this genre. As from Mesîhi of Prishtina, one of the poets of Rumelian origin that wrote the first example of sehrengiz, many poets have written sehrengiz for different cities in the geography of Rumelia.*

*One of these sehrengiz is the one that was written for the city of Béroia (Véria), which was called Karaferye in the time of the Ottomans and is located in the south of Greek Macedonia today. Consisting of 203 couplets, Karaferye Sehrengizi, written by a poet with a*

*pseudonym in the 16th century or before, has the form of masnavi verse. In the work, some features of the city of Karaferye and twenty beauties living in the city are described.*

*In this study some evaluations were made on the form and content features of Karaferye Şehrengiz whose existence was unknown until now and the translated text of the work was included.*

**Keywords:** *Classical Turkish literature, 16th century, Adli, şehrengiz, Karaferye.*

## Giriş

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin, bizzat tecrübe ettikleri ya da çevrelerinde şahit oldukları her türlü olay, durum ve gözlemleri şiirlerinin konusu hâline getirmeleri neticesinde muhteva açısından çeşitlilik ve zenginlik arz eden birçok edebî tür ortaya çıkmıştır. Bu edebî türlerden biri de özellikle 16. yüzyılda büyük bir rağbet gören şehrengizlerdir.

Günümüze kadar şehrengizler üzerinde birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalarda şehrengizler farklı şekillerde tanımlanmıştır. “Bir şehrin güzellerini tasvir maksadıyla kaleme alınmış eserlerdir.” (Levend, 1957, s. 13), “Bir şehrin güzellerini, tabii ve sosyal özelliklerini tasvir maksadıyla yazılan nazım türüdür.” (Akkuş, 1987, s. 6), “Bir şehrin güzelleri, güzellikleri, güzel yerleri, ziyaretgâhları, mimari eserleri, suyu, havası, hayat biçimi vb. hakkında tanıtıcı çizgiler veren ve yer yer bunları öven eserlerdir.” (Kırkkılıç, 1994, s. 94), “Bir şehrin kendisine aşk duyulan güzel ve çoğu çarşı esnafından olan delikanlılarını tasvir eden ve öven şiirlerden oluşan eserdir.” (Tezcan, 2001, s. 162), “Farsça şehr ve engîz (harekete getiren, karıştıran) kelimelerinden oluşan şeh- engîz bir şehrin güzellerini, doğal ve tarihî güzellikleriyle sanat ve meslek dallarında ün yapmış kişileri ve onların sosyal durumlarını anlatır.” (Kaya, 2010, s. 461), “Bir şehrin tanınmış, bilinen ve meşhur kişilerinin yani “güzellerin” belirli bir kompozisyon dâhilinde ele alındığı, müstakil ve manzum eserlerdir.” (Tıgılı, 2020, s. 79) şeklinde yapılan tanımlar bunlardan bazılarıdır.

Şehrengizlerin yazımında şairlerin nazım şeklindeki tercihleri daha çok mesneviden yana olsa da zaman zaman kaside, terkeb-i bend, muhammes gibi farklı nazım şekilleriyle de şehrengizler yazılmıştır. Bu nazım türlerinde genellikle aruzun kısa vezinlerinden biri olan *mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün* tercih edilmiş ve sade, anlaşılır bir dil kullanılmıştır (Kaplan, 2018, s. 784).

Şehrengizlerin büyük çoğunluğunda ortak bir kompozisyondan bahsetmek mümkündür. Giriş bölümünde tevhid ve na’t yanında çoğunlukla klasik münacatlardan farklı olarak -güzelere tutkunluk sebebiyle bazı dinî görevler aksatıldığından- suçluluk ve pişmanlık duygusunun ifade edildiği, Allah’tan bağışlanma dileyen bir münacat yer alır. Ardından mi’râciyye vb. şiirlerle Hz. Peygamber’i, Hulefâ-yi Râşidîn’i, dönemin padişahını, sadrazam vb. ileri gelenleri

öven methiyeler gelir. Bu arada müellif kendisi hakkında bilgi içeren, okuyucudan özür dileyen, kış, bahar, gece ve gündüz tasvirleri ihtiva eden manzumelere yer verebilir. “Sebeb-i nazm-ı şehrengîz/hasbihal” bölümünde padişahın şehri ziyareti, bir dostun ricada bulunması, görülen bir rüya gibi sebeplerden ötürü eserin yazıldığı açıklanır. “Âgâz-ı dâsîtan” denilen, asıl konunun işlendiği bölümde şair önce söz konusu şehrin diğer şehirlere olan üstünlüklerini dile getirir. Şehrin çeşitli semtleri, bu semtlerin tabii güzellikleri, mimari eserlerin tanıtımı vb. hakkında bilgilerin aktarıldığı kısmın ardından şöhretlerine göre güzellerin anlatımına geçilir. Bunlar adlarına ya da sanatlarına uygun cinaslarla bir tablo halinde tasvir edilir. Hatimede şair şehrin güzellerinin ve güzelliklerinin saymakla bitmeyeceğini, kendisinin ancak bu kadarını yazabildiğini ifade eder ve eserini güzellere duada bulunarak bitirir (Kaya, 2010, s. 461).

Şehrengizlerde şehir tasvirlerinin ölçüsü, arka bir fon olarak değerlendirildiği düşünüldüğünden şairden şaire farklılık gösterebilir. Şair, uzun tasvirler yapabildiği gibi, sadece şehrin adını söylemekle de yetinebilir. Hatta Neşâtî örneğinde olduğu gibi metinde şehrin adına dahi yer verilmeyebilir. Güzellerin belirlenmesinde şairin bir seçimi, tercihi vardır. Herkesi eserine dâhil etmez, bunu da eserinde açıkça belirtir. Şehrengizler üzerine yapılan çalışmalarda genellikle esnaf güzeller vurgusu yapılsa da toplumun her tabakasından, meslek grubundan güzellere yer verilir. Güzel olarak nitelendirilen kişiler isim, lakap, meslek, yaşadıkları yer ve mensup oldukları din esas alınarak söz sanatlarıyla genellikle 2 ilâ 10 beyit arasında tasvir edilerek methedilir. Beyit sayılarının daha fazla olduğu örnekler de vardır (Tıgılı, 2020, s. 79).

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda şehrengizler; “tek bir güzele ait olup hasbihal veya sergüzeştname tarzında yazılan, bununla birlikte şehrin tasvirlerine de yer verenler”, “bir yerin güzellerini, bazı kişilerini ya da sanat erbabı ile mesleklerini tasvir edenler”, “bir şehrin sadece gezip görülmeye değer doğal güzelliklerini, tarihî mekânlarını ve sosyal özelliklerini anlatanlar” şeklinde üç gruba ayrılmıştır (Kaya, 2010, s. 461). Ancak Lâmi’î Çelebi’nin *Bursa Şehrengizi*’nin Avusturya Milli Kütüphanesi’nde yer alan nüshasının yayını ile (Tezcan, 2001) şehrengiz konusunda belki de en büyük tanım ve tasnif problemi ortadan kalkmıştır. Bu makaleye kadar şehrengizde sadece şehir tasvirinin olduğu, kişilerin bulunmadığı görüşü hâkimken, kişilerin olduğu bölümün bu makale ile ilim âlemine tanıtılmasıyla bu bilgi değişmiştir. Aynı zamanda şehrengizlerin kişi merkezli metinler olması sebebiyle bu üçlü sınıflandırmanın geçerli olmadığı ve şehrengizlerde şehrin güzellerinin merkeze alınıp diğer unsurların tali sayıldığı görülmektedir (Tıgılı, 2020, s. 15, 80).

Divan edebiyatının yerli mahsulleri arasında yer alan şehrengizler, toplum hayatını ve kendi çağının özelliklerini bir divandan daha canlı, daha renkli aksettirmesi bakımından önemlidir (Levend, 1957, s. 14). Türün örnekleri, dönemin ve bölge insanının yaşantısı, sosyal çevrenin renkleri; toplumun inanç ve kabulleri, gelenek ve göreneklere açısından zengin malzemeye sahiptir. Yerleşim birimlerindeki

halk yaşamı, eğlence şekilleri; kıyafetler, yeme-içme alışkanlıkları; mesleki ve sosyal sınıfların yaşam farklılıkları ve farklı eğlenme biçimleri gibi pek çok toplumsal motif, şehrengizlerin renkli dünyasını oluşturmuştur (Akkuş, 2013, s. 236).

Türk edebiyatında ilk şehrengiz, Mesîhî tarafından Edirne şehri için II. Bayezid zamanında 1486 veya yakın sonrasında; ikinci örnek ise Zâtî tarafından aynı şehir ve aynı padişah döneminde en erken 1500'lerin ilk yıllarında yazılmıştır (Tıgılı, 2020, s. 85). Daha sonra pek çok divan şairi tarafından Âbkır, Antakya, Aydın, Bağdat, Belgrad, Budin, Bursa, Diyarbakır, Edincik, Edirne, Eyüp, Gelibolu, Halep, İnebahtı, İstanbul, İştîp, Karaferye, Kütahya, Lefkoşa, Manisa, Mostar, Moton, Revan, Rize, Saray, Sinop, Siroz, Taşköprü, Üsküp, Yenice ve Yenişehir gibi birçok şehir için şehrengiz kaleme alınmıştır.

İlk örneği Priştineli Mesîhî'ye ait olan ve XVI. yüzyıldan itibaren revaç bulan şehrengiz türü, Rumelili şairlerin kalemleriyle gelişme göstermiştir. Bir taraftan Rumeli'nin şehir, kasaba, dağ, nehir vs. gibi unsurlarını divan şiirine malzeme yapan ve bunların etrafında şekillenen hayallerle beyitleri süsleyen şairler, diğer taraftan bu cezbedici coğrafyanın şehirleri için müstakil şiirler ve şehirleri adına şehrengizler yazarak edebiyat tarihine mal etmişlerdir (Göre, 2017, s. 112).

Edebiyatımızda şehrengizler ve şehrengiz benzeri eserlerin 22'sinde 14 Rumeli şehri<sup>1</sup> konu edilmiştir. Za'fi-i Gülşenî'nin Abkır, Hayretî'nin Belgrad, Dürri'nin Gümülcine, Za'fi-i Gülşenî ve Maksadî'nin İştîp, Garâmî'nin Karaferye, Hacı Derviş'in Mostar, Za'fi-i Gülşenî ve Dürri'nin Moton, Cem'î'nin Podgorica ve İškodra, Sâni'nin Rodos, Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî ve adı bilinmeyen bir şairin Siroz, Üsküplü İshâk Çelebi'nin Üsküp, Hayretî, Usûlî, Za'fi-i Gülşenî ve Maksadî'nin Yenice, Bursalı Rahmî, Vahîd Mahtûmî ve Yenişehirli Avnî Bey'in Yenişehir şehrengizleri Rumeli şehirlerini konu alan eserlerdendir (Karaca, 2019, s. 430-31).

Tıgılı (2020), yayımlanmış ve yazma hâlindeki şehrengiz metinlerinin kataloğunu verdiği çalışmasında şehrengiz olarak kabul edilen ve elimizde olan 55 şehrengiz, kaynaklarda adı geçen ve yalnızca bazı beyitleri elimizde olan 16 şehrengiz ve şehrengiz olarak yayımlanan fakat müstakil bir eser hüviyetinde olmayıp başka bir şehrengizin parçası olan 1 şehrengiz olmak üzere edebiyatımızda şehrengiz türünde yazılan 72 eserin tanıtımını yapmıştır. Tıgılı, şehrengiz olmayan fakat şehrengiz olarak yayımlanan 10 eser ile kataloglarda yanlışlıkla şehrengiz olarak kaydedilen 8 eseri şehrengiz kapsamının dışında tutmuştur.

<sup>1</sup> Şehrengizlerde Balkan şehirleri ile ilgili bk. Aydınç, N. (2017). Türk edebiyatında şehrengizler ve Balkan şehirleri. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 1*. Gece Kitaplığı, 77-108; Göre, Z. (2017). Rumeli şehrengizleri ve bu şehrengizlerde Rumeli. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*. Gece Kitaplığı, 109-144.



Yapılan yeni inceleme ve araştırmalar neticesinde klasik Türk edebiyatının sahip olduğu zenginlikleri aksettiren farklı numuneler gün yüzüne çıkmaya devam etmektedir. Bunlardan biri de böyle bir gayrete matuf olarak yapılan katalog taramaları esnasında İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi “TY 10002” numaralı şiir mecmuasında tespit edilen ve ilk defa bu çalışma vesilesiyle ilim âleminin haberdar edileceği *Karaferye Şehrengizi*<sup>2</sup>’dir. Adli mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan bu eserle birlikte edebiyatımızda tam bir şehrengiz özelliği gösteren eser sayısı 73’e yükselmiştir. Bu çalışmada daha önce Garâmî tarafından Karaferye hakkında yazıldığı bilinen ancak şimdilik kayıp olan şehrengiz<sup>2</sup> dışında bu şehir için yazılan ikinci şehrengiz olma hüviyetini haiz olan *Karaferye Şehrengizi* sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

### 1. Karaferye Hakkında

Karaferye, Yunan Makedonyası’nın güneyinde bugünkü adı Béroia (Véria) olan şehirdir. Selânik’in batısında Vermio Dağı’nın eteklerinde kurulmuştur. Selânik-Manastır (Bitola) demiryolu üzerindedir (Kiel ve Gara, 2001, s. 394-94).

17. yüzyılda kaleme alınan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*<sup>2</sup>’nde verilen bilgilere göre Karaferye şehri, Rum tekfurı Şerfice Kral kızı Aya Merye adlı bir kral kızı yapısıdır. Daha sonra 774/1372-73 tarihinde Sultan I. Murad asrında Gazi Evrenos bu kalenin alınması için kumandan tayin olup gelirken önlerine Kara Koca, Kara Ece, Kara Mürsel ve Kara Ferye adlı gazileri öncü kuvvet olarak tayin etmiştir. Kale’nin altına geldiklerinde hemen Kara Ferye adlı gazi kementlerle ve bütün adamlarıyla kaleye çıkıp fethetmiş ve bu yüzden bu kalenin ismi o gazinin ismiyle isimlenip Karaferye denilmiştir.

Fetihten sonra kalesini yıktıkları için dizdar ve kale neferleri olmayan şehrin ayanı ve kibarı çoktur. Eski zamanda gayet sarp olan kale, iki minare boyu yüksekliğinde kulelere sahiptir. Bu kalenin iki tarafı cehennem çukurlarına benzer uçurumdur, dereli ve tepeli yerlerdir. Şehir de bir dereli ve tepeli geniş vadi içinde dört bin adet kiremitli, bağ bahçeli ve her evde birer abıhayat akarsulu, altı ve üstlü kâgir yapılardan oluşmuştur.

Avusdos Yaylağı, yüksek bir dağ olup yabani otlu ve nice bin abıhayatlı yayladır. Şehrin bütün suları bu yaylada Peşker Köyü adlı bir köyde bir kayadan çıkar, büyük bir gezinti, mesire ve dinlenme yeridir. Bunun haricinde 26 yerde İrem gibi gezinti yerleri vardır, ama bunlardan en mamuru Çağlayık mesiresi, sanki Acem hıyabanıdır (Kahraman, 2011, s. 178-183).

<sup>2</sup> Bu şehrengizin varlığından Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*<sup>2</sup>’sında bahsetmektedir (Kılıç, 2018, 687).

## 2. Karaferye Şehrengizi

### 2.1. Müellifi ve Telif Tarihi

*Karaferye Şehrengizi*'nin müellifi, Adli mahlaslı bir şairdir. Şair, *Şehrengiz*'in “Ender-Tevhîd-i Şehr-engîz-i Şehr-i Karaverye Güft-i Adli” ile “Münâcât-ı Adli Be-Bârî Hudâ ‘Azze İsmihü ve İzhâr-ı Cürm-i Hod” başlıklarında ve iki beytinde mahlasının Adli olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu da *Karaferye Şehrengizi*'nin Adli'ye aidiyetini kesin bir şekilde ortaya koymaktadır:

*Kıl anuñ rûh-ı pākine müdāmî*  
Ya ‘**Adli**’ cān ile dilden selāmı (b. 34)

*Unıtma gice gündüz key şaşın sen*  
Oları ‘**Adli**yā medh ü şenādan (b. 204)

Bu durumda Adli'nin hayatı hakkında yapılabilecek çıkarımlar sınırlı olup bunlar *Şehrengiz* metninden ve *Şehrengiz*'in kayıtlı olduğu mecmuanın tertip tarihinden hareketle yapılacak olan değerlendirmelerden ibarettir.

Adli, *Şehrengiz*'inde güzeller vasfında ilk olarak “İbn-i Yemîn” adlı bir güzelden bahsetmektedir:

*Yekî şehr-i cemālün İbn-i Yāmîn*  
Bulur cān mürde gūş itse kelāmın

*Gice gündüz olup şevk ile rāğıb*  
Dil ü cāndan olupdur ‘ilme tālīb

*İşin dā'im cefāya eylemiş şarf*  
Raḥmı ecvef ü cevri muzā‘af

*Bu ḥüsn ü ḥulḳ ile anı birāder*  
Gören dir Yūsuf-ı şānî birāder (b. 93-96)

Bu güzelin, 16. yüzyıl tezkirecilerinden Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'sında hayatı hakkında bilgi verilen, Karaferye doğumlu olup şiirlerinde Cevherî (ö. 1582/1590?) mahlasını kullanan şair olması kuvvetle muhtemeldir.<sup>3</sup> Çünkü Adli'nin İbn-i Yemîn hakkındaki “ilme tālīb” ve “Yūsuf-ı şānî” ifadeleri, Âşık Çelebi'nin Cevherî hakkında sarfettiği “*Karaferye'dendür. Adı İbni Yemîn idi. Zemân-ı hüsnünde yâ Yūsuf'a birāder yâhud mihr-i sipihr-i çarumîn idi.*” (Kılıç, 2018, s. 219) ifadeleriyle örtüşmektedir.

<sup>3</sup> Cevherî'nin hayatı hakkında bk. Kaplan (2014, 4 Mart). Cevherî, İbn-i Yemîn. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cevheri-ibni-yemin>.

Adlî'nin İbn-i Yemîn hakkında kullanmış olduğu "ilme tâlib" ve "Yûsuf-ı sâni" ifadesi, onun *Karaferye Şehrengizi*'nin kaleme alındığı zaman, henüz yaşı genç bir medrese talebesi olduğuna işaret etmektedir. İbn-i Yemîn'in (Cevherî) kaynaklarda 1582 veya 1590 yılı olarak gösterilen ölüm tarihi nazar-ı dikkate alındığında Adlî'nin de 16. yüzyılın ortalarında hayatta olduğu ve bu dönemde eserini telif ettiğini söylemek mümkündür.

Her ne kadar tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda 16. yüzyılın ortalarında hayatta olduğu belirtilen Adlî mahlasını taşıyan bazı şairler bulunsa da; bu şairler hakkında verilen bilgiler arasında hem şehrengiz yazdıklarına hem de Karaferye ile bir münasebetlerinin olduğuna dair elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.<sup>4</sup> Bu durumda eldeki *Karaferye Şehrengizi*'nin bu şairlerden birine ait olabileceği gibi aynı mahlası kullanan ancak kaynaklarda kendine yer bulamamış başka bir şaire de ait olabileceğini söylemek mümkündür.

Hem Adlî'nin 16. yüzyılın ortalarında hayatta olduğunu hem de *Karaferye Şehrengizi*'ni bu dönemde yazdığını teyit eden bir başka karine de *Şehrengiz* metninin kayıtlı olduğu şiir mecmuasıdır. Çünkü her ne kadar bu mecmuanın tertip tarihi belli olmasa da Yavuz Sultan Selim'in vefatı (926/1519-20), Rodos'un fethi (929/1522-23), Revânî'nin vefatı (930/1523-24), Deli Birader'in İstanbul'da bina ettiği kaplıcanın yıkılması (938/1531-32) gibi olaylara düşürülmüş tarih manzumeleri ile Amrî (ö. 1523/24?), Hayretî (ö. 1534/35), İshâk Çelebi (ö. 1538) ve Usûlî (ö. 1538) gibi şairlerin manzumelerini ihtiva etmesi 16. yüzyılda tertip edildiği yönünde önemli ipuçlarıdır.

## 2.2. Şekil Özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle yazılan *Karaferye Şehrengizi*, toplam 203 beyitten müteşekkildir. Eserin sonunda yer alan 6 beyitlik münacat bölümü ise gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

İlk örnek olarak kabul edilen Mesîhî'nin *Edirne Şehrengizi*'nde sonuç ve dua mahiyetinde beşer beyitlik iki gazel bulunmaktadır. Mesîhî'nin tesiriyle hatime ve dua kısmında gazel yazma bazı şairler tarafından bir gelenek hâline getirilmiştir (Tıǧlı, 2020, s. 208). Gelibolulu Âlî'nin *Gelibolu Şehrengizi* (Aksoyak, 2018, s. 1395), Hâdî'nin *Saray Şehrengizi* (Aydemir, 2001, s. 56), Behiştî'nin *Bursa Şehrengizi* (Tıǧlı, 2021, s. 338), Beyânî'nin *Sinop Şehrengizi* (Tanrıbuyurdu, 2016, s. 1660), Za'fî'nin *İştîp Şehrengizi* (Çakıcı, 2010, s. 106), Câmî'î'nin *Manisa Şehrengizi* (Tıǧlı, 2008, s. 244) ve Taşlıcalı Yahyâ Bey'in *İstanbul Şehrengizi*'nin (Çavuşoǧlu, 1969, s. 107-108) sonunda beşer beyitlik gazel bulunmaktadır. Bu geleneğin tesiri ile Adlî'nin de *Şehrengiz*'inin sonunda altı beyitlik bir gazele yer verdiği görülmektedir.

<sup>4</sup> Kaynaklarda 16. yüzyılda yaşadığı belirtilen Adlî mahlaslı şairler hakkında bk. (Çatović, 2014), (Kılıç, 2014a), (Kılıç, 2014b).

Eser, şehrengizlerin birçoğunda olduğu gibi aruzun hezec bahrinin “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün” kalıbı ile yazılmıştır. Şair, vasl, imale, zihaf, med ve tahfif gibi aruz tasarruflarına başvurmuş olmakla birlikte genel itibarıyla vezni tatbik etmek hususunda başarılıdır. Bu aruz uygulamaları arasında en sık karşımıza çıkan uygulama ise imaledir.

203 beyitten oluşan *Karaferye Şehrengizi*'nin 197 beyitlik mesnevi kısmının 188 beyti kafiyelidir. Kafiyeler içerisinde en çok tercih edilen kafiye türü mücerred kafiye'dir. Şair yazmış olduğu 188 beyitin 84'ünde mücerred, 83'ünde mürdef, 9'unda müesses, 6'sında cinaslı ve 6'sında mukayyed kafiye kullanmayı tercih etmiştir. *Şehrengiz*'in sonunda yer alan 6 beyitlik gazel ise mücerred kafiye'ye sahiptir.

Adli, *Şehrengiz*'inin 197 beyitlik mesnevi kısmının 114 beytinde redif kullanırken 83 beyitte redif kullanmayı tercih etmemiştir. Kullanılan rediflerin büyük çoğunluğu eklerden oluşmaktadır. Bu rediflerin 90'i ek hâlinde, 16'sı kelime ya da kelime grubu hâlinde, 8'i ek+kelime hâlinindedir.

### 2.3. Muhteva Özellikleri

Şehrengizler kaside veya mesnevi nazım türlerinin sahip olduğu gibi bir kompozisyon dâhilinde (münacat, tevhid, na'ttan başlayarak hatime ve dua kısımlarını ihtiva eden bölümler veya kasidede olduğu gibi nesib, girizgâh, fahriye ve dua kısımları gibi) yazılır (Tıgılı, 2020, s. 79). *Karaferye Şehrengizi* de şehrengizlerin büyük çoğunluğunda yer alan ortak kompozisyona uygun olarak “tevhid, münacat, na't, bahar tasviri, sebeb-i telif, güzellerin tavsifi, tetimme ve hatime” olmak üzere sekiz bölümden oluşmuştur.

1-16. beyitler arasında yer alan “Ender-Tevhîd-i Şehr-engîz-i Şehr-i Karaverye Güft-i Adli” başlıklı bölümde şair, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eder. Allah'ın sonsuz nimetleri olduğunu ve bu nimetlerini zengin-fakir, Müslüman-kâfir ayırt etmeksizin herkese verdiğini dile getirerek şükreder.

Şehrengizlerde yer alan münacat bölümlerinde asıl anlatılmak istenen düşünce, şairin namazı, niyazı ve bütün dinî görevleri unutacak kadar güzellere tutkun olması, bu yüzden kendini suçlu görerek affını istemesidir (Levend, 1957, s. 13). *Karaferye Şehrengizi*'nin 17-27. beyitleri arasında yer alan “Münâcât-ı Adli Be-Bâri Hudâ 'Azze İsmihü ve İzhâr-ı Cürm-i Hod” başlıklı münacat bölümünde ise şair, şehrengizlerdeki bu genel temayülün aksine Allah'tan affını dilemekle birlikte aşktan duyduğu pişmanlığa yer vermemiştir. Bu bölümde şair, Allah'ın insanları yaratmaktaki gayesinin O'nu bilmeleri ve ibadet etmeleri olduğunu dile getirir. Kendisinin ise batıllara uyarak Allah'ı unuttuğunu, Allah'a layık ameller işlemediğini, Allah'ın buyurmadığı yollara giderek çok günah işlediğini ve yüzünün kara olduğunu dile getirerek Allah'tan affını diler.

28-36. beyitler arasında yer alan “Der-Medh-i Muhammed Mustafâ vü Der-Medh-i Âl ü Ashâb u Ahbâb Rıdvânu’llâhi ‘Aleyhim Ecma’in” başlıklı bölümde şair, Hz. Peygamber’i Allah’ın nuru ve habibi olarak niteler. “Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım”<sup>5</sup> hadisine işaret ederek cümle mevcudun yaratılış sebebinin Hz. Peygamber olduğunu dile getirir. Ardından Hz. Peygamber’in âli ve ashabını anarak onları din yolunun önderleri ve Allah yolunu gösteren kimseler olarak niteler. Allah’tan kendisini iki cihanda o sultanlara kul etmesini dileyerek bu bölümü sonlandırır.

37-51. beyitler arasında yer alan “Ender-Sıfat-ı Bahâr” başlıklı bölümde şair, bahar mevsiminin gelişini uygun kelime ve benzetmelerle tasvir etmiştir. Bahar mevsiminin gelişle dünya taze bir can bulmuş ve bahar rüzgârı her diyarı süslemiştir. Bahçeler baştan başa çiçeklerle dolmuş, kuşlar zevk ve safaya başlamış, sular bunun şevkiyle coşmuştur. Şair, âdeti bahar mevsiminde güzel bir bahçede kurulan işret meclisini resmetmiştir. Bu mecliste laleler ellerinde kadeh tutmakta ve gece gündüz sürekli içmektedir. Serviler başını sallamakta, çınar ellerini çarpmaktadır. Çiçekler gönülleri ferah bir şekilde safa meclisinde oturmakta, şakayıklar naz ile kırmızılar giyerek bahçe ehline oyun etmektedirler. Bahçenin çiçeklerle süslenmiş bu halini görenler onu cennete benzetmektedir. Şair, daha sonra kendi gönlüne seslenerek bahar mevsiminin her zaman kalmayacağını ve bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini dile getirir.

52-92. beyitler arasında yer alan “Ender-Sebeb-i Nazm-ı İn-Makâle vü Sıfat-ı Şehr-i Karaverye” başlıklı bölümde ise şair, yolunun ansızın bir şehre düştüğünü bütün dünyayı baştan başa gezmesine rağmen böyle güzel bir şehir görmediğini dile getirir. Bu şehrin suları ve nimetleri boldur. Gecesi ve gündüzü cennet gibi olan bu şehirde sular her zaman akmaktadır. Öyle ki bu şehrin suları Bursa ve Şam’ı kınamaktadır. Şair bu şekilde şehrin genel vasıflarını zikrettikten sonra üçer beyitle Su Kapısı, Ali Bey Tekkesi ve Çağlayık denilen mekânlarını tavsif etmiştir.

60-62. beyitler arasında şehrin Su Kapısı denilen sağlam yapısından bahseden şair, göğe kadar yükselen kuleleri olan bu kalenin dünyada benzerinin olmadığını ve peri yüzlülerin bu yere gece gündüz geldiklerini dile getirir:

*Güzel yirdür bu şehrün Şu Kapısı  
Ki şeddâdîdür anuñ her yapısı*

*Göğe hem-ser anuñ bir kulesi var  
Cihânda mişli yoğdur anuñ ey yâr*

<sup>5</sup> Lev-lâke lev-lâk le-mâ-halaktül-eflâk: “Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.” Aclûni, *Keşfü’l-Hafâ*, Hadis No. 2/164.

*Bu yire gice gündüz cem<sup>c</sup> olurlar  
Peri<sup>ī</sup>-peyker melek vü âdemîler* (b. 60-62)

Şair, 63-65. beyitler arasında Ali Bey Tekkesi'nden bahsetmiş ve bu yerin şehrin Mekke'si gibi olduğunu, güzellerin bu yere sürekli geldiğini ve bu makama gelenlerin burayı Dârü's-selâma benzettiklerini söyler:

*Dağı hûb yir<sup>c</sup> Alî Beg Tekyesidür  
Bu şehriñ ol şanasın Mekkesidür*

*Anı her dem tavâf ider şanemler  
Lebi la<sup>c</sup>l ü dağı dendâni dürler*

*Selâmetle irenler bu maķâma  
Ne beñzer didiler Dârü's-selâma* (b. 63-65)

Şair, 66-68. beyitler arasında ise Evliya Çelebi'nin de zikrettiği Çağlayık'tan bahsetmiştir. Bu yerin içi baştan başa çimenlik ve gül bahçeleri ile dolmuştur. Bu yerde gece gündüz sular çağlayıp akmakta ve sebze bahçelerini taze tutmaktadır:

*Dağı a<sup>c</sup>lâ güzel bir Çağlayıkdur  
Cihân içre anuñ mânendi yoķdur*

*Ser-â-ser içi olmışdur çemenzâr  
Yanında hâra degmez bâğ [u] gülzâr*

*Gice gündüz aķup çağlar şuları  
Ter ü tâze tutar ol sebzânı* (b. 66-68)

Daha sonra Karaferye şehrini gelip görenlerin hayretten parmaklarını ısıracağını, bu şehrin gezinti yerlerinin çok olduğunu ve her köşesini saymaya kalksa kıyamete kadar bitiremeyeceğini dile getirerek şehir tavsifini sona erdirir.

Şair, 72-92. beyitlerde ise eseri yazma sebebini açıklar. Bu şehrin içi boyu servi, yüzü gül, yanağı lale, ağzı gonca, saçları sümbül, beni fülful, her birisi güneşten parlak güzellerle doludur. Şair, şehirde gezip dolaşırken bu güzelleri görerek şaşkınlık ve hayranlık içinde kalmış; aklı şaşmış, gönlü de sevdaya tutulmuştur. Şairin bu hâlini gören bir dostu ona, söze kabiliyetinin olduğunu ve bu güzelleri methetmesini tavsiye eder. Bunun üzerine Adli, şehirdeki seçkin yirmi güzeli elinden geldiğince anlatmaya karar verir:

*Pür olmuş şehr içi serv-i revânlar  
Yüzi gül lâle-ħad gonçe-dehânlar* (b. 72)

*Göriccek bunları ‘aqlum şaşırđum*  
*Maħabbet mevcini başđan aşırđum* (b. 78)

*Beni böyle göriccek didi bir yār*  
*Biħamđi’llah ki söze ĩudretüñ var* (b. 79)

*Ne var medħ idesin sen işbuları*  
*Ki bunlardur bu şehriñ yoğı varı* (b. 80)

*Diyelüm şāhum elden geldügince*  
*Beyān eyleyelüm ‘aql irdügince* (b. 85)

*Yigirmi meh velĩ gün gibi mümtāz*  
*Cihānda anlaruñ mānendidür az* (b. 90)

Şair, 93-194. beyitler arasında yedi beyitle tavsifini yaptığı Dermānlı-zāde lakaplı güzel dışında kalan on dokuz güzelin beşer beyitle tavsifini yapmıştır. Tavsifi yapılan bu güzellerin bazıları sadece ismiyle (Halil Bâli, Hayder Bâli, Memî Bâli, Sinân Bâli, Dermānlızāde, Ahmed, Hâcî Bâli, İbn-i Yâmîn), bazıları hem isimleri hem de atası veya lakaplarıyla (İlmî İbrâhîm, Gül Mustafâ, Reisoğlı Hasan Bâli, Hızroğlı Hüseyin Bâli, Kâzizāde Mehemed Çelebi, Kâzizāde Âli Çelebi, Sipâhizāde Atâ Bey, Selâmlızāde Memiş, İbn-i Bahâdır Sinân Bâli, Kurdzāde Halim Bâli, Uzun Bâlizāde Memî Bâli, İsiszāde Memî Bâli) zikredilmiştir.

Bu şahıslardan sadece dördünün meslekleri doğrudan zikredilmiş olup bu meslekler şunlardır: Sipâhî, keş-ger, müezzin, attar. Şair; şehrengiz geleneğine uygun bir şekilde tavsifini yaptığı güzelleri, isimleri veya meslekleriyle ilgili çağrışımlardan yararlanarak anlatma yoluna gitmiştir. Örneğin Halil Bâli isimli güzelden bahsedilirken telmih yoluyla Hz. İbrahim’i çağrıştıracak şekilde “Ka’be, Merve” ve “zemzem” kelimelerinin kullanımı tercih edilirken; mesleği sipahilik olan Sinân isimli güzel “sinân, tiğ, şâh, at, meydân” ve “tîmâr” gibi kelimelerle; mesleği keş-ger (ayakkabıcı) olan Dermānlı-zāde isimli güzel ise “başmak, üstâd, müşte, kak-, çiriş çanağı, igne” ve “dik-” kelimeleriyle tavsif edilmiştir.

*Karaferye Şehrengizi’*nde tavsifi yapılan güzellerin isimleri, meslekleri ve sahip oldukları lakapları şu şekildedir:

Beyit	İsim	Lakap	Meslek
93-97	İbn-i Yâmîn	-	-
98-102	İbrâhîm	İlmî	-
103-107	Mustafâ	Gül Mustafâ	-
108-112	Hasan Bâli	Reisoğlı	-
113-117	Hüseyin Bâli	Hızroğlı	-

118-122	Mehemmed Çelebi	Kâzizâde	-
123-127	Âlî Çelebi	Kâzizâde	-
128-132	Atâ Bey	Sipâhizâde	-
133-137	Memiş	Selâmlizâde	-
138-142	Halîl Bâlî	-	-
143-147	Hayder Bâlî	-	-
148-152	Memî Bâlî	-	-
153-157	Sinân Bâlî	İbn-i Bahâdır	-
158-162	Sinân Bâlî	-	Sipâhî
163-169	Dermânlî-zâde	-	Kefş-ger
170-174	Ahmed	-	Müezzin
175-179	Halîm Bâlî	Kurdzâde	-
180-184	Hâcî Bâlî	-	-
185-189	Memî Bâlî	Uzun Bâlîzâde	Attar
190-194	Memî Bâlî	İsî-zâde	-

195-203. beyitler arasında yer alan tetimme ve hatime bölümünde ise şair, tavsifini yaptığı güzellerin her türlü beladan uzak ve esenlik içinde olmaları için Allah'a dua ederek eserine son verir.

#### 2.4. Dil ve Üslup Özellikleri

Adli, yazmış olduğu *Şehrengiz*'inde bazı deyimlere yer vererek eserine daha sade ve anlaşılır bir ifade tarzının hâkim olmasını sağlamıştır. Bu deyimlerden bazıları şunlardır: “Akıl ermek, aklını şaşırmaq, can bulmaq, can vermek, el uzatmaq, el vermek, elinden gelmek, kendini bilmek, kılıç çekmek, kul olmak, parmak ısırmaq, selam vermek, su vermek, yalın ayak başı kaba, yüz döndürmek, yüzü ak, yüzü kara.”

*Karaferye Şehrengizi*'nde eserin yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtan ancak bugün için arkaik özellik gösteren bazı kelimeler de karşımıza çıkmaktadır. “Âl etmek, başın salmaq, düzetmek, em, ırmak, igen, işbu, kaçan, kakkak, kamu, katı, key, nite, öndül, sımak, sırmak, suvarmaq, tuş olmak, yumak” gibi kelimeler bu kabildendir.

Aynı zamanda şairin kullanmış olduğu “bular, çeküben, idüben, işidüben, olar, uğrayuban, ummagıl, yapuban” gibi bazı kelimelerdeki ekler ile ünlülerin yazımında [ديامازز (diyemezüz), ايدالم (idelüm), ايلالوم (eyleyelüm), يوراكومي (yüregümi), ايلامسون (eylemesün), نجادر (nicedür)] devrinin dil hususiyetlerini de yansıttığı görülmektedir.

#### 3. Nüsha Tavsifi

*Karaferye Şehrengizi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi “TY 10002” numarada kayıtlı şiir mecmuasının 14b-18b sayfalarında kayıtlıdır. Baştan ve sondan eksik olan söz konusu şiir mecmuası, 46 varaktan müteşekkil olup 291x106



mm. ölçülerine sahiptir. Mecmuanın mürettibi/müstensihi ve tertip/istinsah tarihi belli değildir. Şehrengiz metni yirmi dokuz satır ve iki sütun hâlinde, talik hat ile kaleme alınmıştır. Başlıklarda sürh, metinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır.

#### 4. Çeviri Yazılı Metin

##### Ender-Tevhîd-i Şehr-engîz-i Şehr-i K̄araverye Güft-i ‘Adlî

*mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün*

1. Dilâ Allâha yüz biñ şükr ü minnet  
Ki virdi biz k̄ulna dürlü ni‘ met
2. Beyân itmek dilerseñ birbirini  
Diyemezüz anuñ biñde birini
3. Şayılmaz ni‘ metidür bî-nihâye  
Sebîl itmiş dürür yoğsul [u] baya
4. Cihân içre eger kâfir müselmân  
Umarlar sofrâ-i luğfindan ihsân
5. Zihî H̄ağ birisini eylemez red  
Dimez bu müslüm[ân] yâhod bu mürted
6. Virür ni‘ metlerin cümle ber-â-ber  
Te‘âlâ şânuhu Allâhu ekber
7. Var idi zâtı yoğ iken bu ‘âlem  
Yaradılmamış iken dağı âdem
8. Yaratdı kâf u nûndan kâ’inâtı  
Düzetdi emri ile şeş cihâtı
9. Bu fânî dünyeye baqup dilâ sen  
Şakın şanma ki ola kend’özinden
10. Bir iş ‘âlemde hîç kendünden olmaz  
Olur diyen kişi kendüni bilmez

11. Ol olmasa nite olurdu dünyā  
Niçe olurdu yā arz u semāvā
12. Eḥaddur zātınıñ yoḡdur şerīki  
Dilā kāfir olur kim dirse iki
13. Bu ‘ālem şūretā andan tehīdūr  
Velī ma‘ nī yüzinden baḡ ki pūrdūr
14. Anuñla ṭoludur maḡfī vü zāhir  
Ḳamu varlık anuñdur evvel āḡir
15. Şalupdur pertevin mihr-i cemāli  
Cihānda yir yoḡ andan ola ḡālī
16. Vücūdına anuñ kim itd’ise reyb  
Yolın yañıldı güm-rāh oldu bī-reyb

**Münācāt-ı ‘Adlī Be-Bārī Ḥudā ‘Azze İsmihü ve İzhār-ı Cürm-i Ḥod**

17. Yaratmaḡdan Ḥudā ḡalk-ı cihānı  
Ḡaraż neydüğini bildüñ mi anı
18. Bilüp Ḥaḡḡı ‘ibādet ḡılmadur bil  
Aña lāyıḡ ‘amel ḡılmadur ey dil
19. Dilā bildüm anı ferd ü eḡaddur  
İki dünyāda ol Ḥayy [u] Şameddür
20. Velī ḡiç kend’özümü bilmedüm ben  
Ḥaḡā lāyıḡ ‘ameller ḡılmadum ben
21. Uyup bāṭıllara Ḥaḡḡı unuttum  
Ḥudā buyurmaduḡı yolu ṭuttum
22. Ḳatı çoḡ işler itdüm āşikāre  
Yüzüm gibi ḡamusı yüzi ḡara
23. Yine ben senden umaram ‘ināyet  
İdesin ben güneḡkārūña raḡmet

24. Bu kamu suçlarımı ‘afv idesin  
Bu yüz qaralarını maḥv idesin
25. Yüzümü āb-ı raḥmetle yuyasın  
Baḳanlar görmeye hergiz qarasın
26. İşi kul olanuñ cürm ü ḥaḫādur  
Velī ṣāh olanuñ luṭf u ‘aḫādur
27. İlähī it bu yüzüm qarasın aḳ  
Ki varam ḥazretüñe ben yüzi aḳ

**Der-Medḫ-i Muḥammed Muṣṭafā vü Der-Medḫ-i Āl ü Aṣḫāb u Aḫbāb  
Rıḍvānu’İlähī ‘Aleyhim Ecma‘īn**

28. Ḥabīb-i Ḥaḫ ki ol nūr-ı Ḥudādur  
Anuñ nām-ı ṣerīfi Muṣṭafādur
29. İki ‘ālemden oldur aṣl-ı maḫṣūd  
Anuñçün var olupdur cümle mevcüd
30. Olaldan nūr-ı Ḥaḫ yüzinde peydā  
Meh ile mihr oldı aña ṣeydā
31. İderler cümle ‘ālem aña meyli  
Kim oldur iki dünyānuñ ṭufeyli
32. Şu kim ‘ıṣḫ ile bulmuşdur memātı  
Cihānda buldı ol āb-ı ḫayātı
33. Kıl anuñ rūḫ-ı pākine müdāmī  
Ya ‘Adlī cān ile dilden selāmı
34. Anuñ evlādına aṣḫābına hem  
Daḫı āline vü aḫbābına hem
35. Olardur rāh-ı Ḥaḫḫuñ reh-nümāsı  
Olardur dīn yolınuñ pīṣvāsı

36. Beni yā Rabb sen iki cihānda  
 Kıl ol sultānlara cān ile bende

### Ender-Şıfat-ı Bahār

37. Meger bir dem nesīm-i nev-bahārı  
 Müzeyyen kılmış idi her diyārı

38. Cihān pīrini itmişdi cūvān ol  
 Şanasın bulmuş idi tāze cān ol

39. Ser-ā-ser bāğlar olmuşdı pür-ezhār  
 Ne yire baksañ olmuşdı çemenzār

40. Şalā iderdi kuşlar ıyş u nūşa  
 Bu şevk ile şular gelmişdi cūşa

41. Kü<sup>6</sup> ayt<sup>6</sup> āvāzı tıtmışdı cihānı  
 Gülerdi güller işidüben anı

42. Tıtarıdı lāleler el üzre cāmı  
 Gice gündüz içerlerdi müdāmī

43. Şuvarlar servler başın şalardı  
 Çenār eṭrāfdan destin çalardı

44. Çiçekler oturup bezm-i şafāda  
 Olupdı her biri gamdan güşāde

45. Şakā'ıklar geyüp nāz ile alı  
 İderler idi bāğ ehline āli

46. El uzatduçça serve bād-ı şarşar  
 Çekerdi aña süsenler kılıçlar

47. Çiçekle bāğ içini zīnet olmuş  
 Görenler dir idi kim cennet olmuş

<sup>6</sup> kü<sup>6</sup> ayt: kü<sup>6</sup> ayb N.

48. İderdi her çiçek bāğ içre şoĥbet  
Ebed itmezler idi bu demi fevt
49. Gel ey dil sen de bu dem eyle ‘ işret  
Bu dem el virmiş iken saña fırsat
50. Bu dem her demde kıala şanma bākī  
Bugün yarın irişür iftirākı
51. Bu dem içre bir iki yār ile ben  
İderken řevķ ile gül-geşt-i gülşen

### **Ender-Sebeb-i Nazm-ı Īn-Makāle vü şıfat-ı şehr-i şaraverye**

52. Yolum tuş oldu nā-geh bir şehre  
Ki ser çekmişdi kıullesi sipihre
53. Ser-ā-ser gerçi seyr itdüm bu dehri  
Bunuñ veř görmedüm bir hūb řehri
54. şuları bol ni‘ metler[i] firāvān  
Ne isterseñ kamu bī-ħad ü pāyān
55. Ne dürlü ister iseñ var yemişler  
İrişen rāyegānı anı dişler
56. şaraverye olupdur bu yire ad  
Gören bu şehri itmez cenneti yād
57. Cinān gibi bunuñ leyl ü nehārı  
İçinde her dem aķar mā’-i cārī
58. Bu yire Ĥaķ anı ber-devlet itmiş  
Kim anları içene minnet itmiş
59. şuları şa‘n ider Bursa vü řāma  
Degül Bursa vü řām Dārü’s-selāma
60. Güzel yirdür bu řehrūñ řu řapusu  
Ki ředdādīdür anuñ her yapusu

61. Göge hem-ser anuñ bir kullesi var  
Cihānda mişli yoqdur anuñ ey yār
62. Bu yire gice gündüz cem<sup>c</sup> olurlar  
Peri-peyker melek vü ādemiler
63. Dağı hūb yir <sup>c</sup> Alī Beg Tekyesidür  
Bu şehriñ ol şanasın Mekkesidür
64. Anı her dem tavāf ider şanemler  
Lebi la<sup>c</sup> l ü dağı dendānı dürler
65. Selāmetle irenler bu maqāma  
Ne beñzer didiler Dārü's-selāma
66. Dağı a<sup>c</sup> lā güzel bir Çağlayıqdur  
Cihān içre anuñ mānendi yoqdur
67. Ser-ā-ser içi olmışdur çemenzār  
Yanında hāra degmez bāğ [u] gülzār
68. Gice gündüz aqup çağlar şuları  
Ter ü taze tutar ol sebzezārı
69. Gelüp her kim bu yiri kıla seyrān  
Şırar barmağını hayretten ey cān
70. Teferrücgāhına yoq hadd ü gāyet  
Güzel maḥbūb her biri be-gāyet
71. Eger her gūşesin dirsem tamāmet  
Tamām olmaya tā rüz-ı kıyāmet
72. Pür olmuş şehir içi serv-i revānlar  
Yüzi gül lāle-ḥad gonçe-dehānlar
73. Kiminūñ saçları olmuşdı sünbül  
Kimisinūñ beñi olmuşdı fülful

74. Kimisinüñ boyı olmışdı ‘ar‘ ar  
Kimisinüñ qadı serv ü şanavber
75. Güneşden her birisi rüşen olmuş  
Ne rüşen bil ki andan ahsen olmuş
76. Yirinden her biri olsa şitābān  
Olur gün yüzlerine deng ü hayrān
77. İderken ben dağı cān ile seyrān  
Bulara gönüm oldu deng ü hayrān
78. Göricek bunları ‘aqlum şaşırđum  
Maħabbet mevcini başdan aşırđum
79. Beni böyle göricek didi bir yār  
Biħamdi’llāh ki söze kudretüñ var
80. Ne var medħ idesin sen işbuları  
Ki bunlardur bu şehriñ yoğı varı
81. Didüm ey yār-i cānum kim neyem ben  
Güneş içindeki kem zerreyem ben
82. Cihānda zerrenüñ ne kudreti var  
Güneşler vaşfına’çabile güftār
83. Velī olmamağ aşlıçün sözüñ fevt  
İdelüm pādişāhum aña cür’et
84. Ki zirā söz ħaķında söylemişler  
Şıma sözi ki cānı var dimişler
85. Diyelüm şāhum elden geldüģince  
Beyān eyleyelüm ‘aql irdüģince
86. Velī senden umaram ey ħabībüm  
Görüp görmezlige urasın ‘aybum

87. Kişi görür mi ‘aybı olsa fâzıl  
Hüneri ‘ayb görür olsa câhil
88. Meşeldür söylenür dillerde her gâh  
Cihân içre ‘aybsuz ancak Allâh
89. Bu şehir içre egerçi çokdur âfet  
Kamusı pür-leţâfet pür-zarâfet
90. Yigirmi meh velî gün gibi mümtâz  
Cihânda anlaruñ mânendidür az
91. Güzellik bulmuş anlarda nihâyet  
Olaruñ her biri gâyet kıyâmet
92. Beyân eyleyem anuñ her birin ben  
Şadefveş güş urursañ bu yaña sen

#### **Ender-Mahâbîb-i Şehr-i Ḵaraverye**

93. Yekî şehir-i cemâlûñ İbn-i Yâmin  
Bulur cân mürde güş itse kelâmın
94. Bu hüsn ile görenler ol cüvânı  
Virür ‘İsî lebine anı cânı
95. Gice gündüz olup şevk ile râgıb  
Dil ü cândan olupdur ‘ilme tâlib
96. İşin dâ’im cefâya eylemiş şarf  
O rahmı ecvef ü cevri muzâ‘af
97. Bu hüsn ü hulk ile anı birâder  
Gören dir Yûsuf-ı şânî birâder

#### **Der-Medh-i ‘İlmî**

98. Birisi de benüm ol yâr-i cânum  
Ḵomadı cevri ile hiç yâr cânum



99. Olupdur anuñ İbrāhīm nāmı  
Baña kârı cefâlardur müdāmî
100. Niçün ol ruḥları gülzâr bir ân  
İrüp hecr odını kılmaz gülistân
101. Şorarsañ maḥlaşm ‘İlmîdür anuñ  
Göñül baña ger ol rûḥ-ı revânuñ
102. Neler çekdüğümü hecrinden ol şâh  
Bilür bilmezlenür va’llâhi her gâh

### Der-Medḥ-i Gül Muştafâ

103. Nigâruñ biri de Gül Muştafâdur  
O gül yüzli be-ğâyet bî-vefâdur
104. Perî gibi kaçır gördükçe benden  
Dilâ feryâd u dâd ol şâh elinden
105. İder mihri varup aḡyâr-ı ḥâra  
Göñül çek dir dimez derdin ne çâre (?)
106. Ne kılam n’eyleyem yâd itdi yârin  
İşitmez bülbülinüñ âh u zârın
107. Güler yüz gösterür mi bir daḡı ol  
Velî gönüm yine olur aña ḡul

### Der-Medḥ-i Ḥasan Bâlî

108. Birisi daḡı dildâruñ Ḥasandur  
Anuñ ḡulḡı gibi ḡüsni ḡasendür
109. O çoḡlar sevdüğüm ḡâyet güzeldür  
Güzellik aña baḡş-ı Lem-yezeldür
110. Ḥasan ile Ḥüseyn ‘ışḡına ol yâr  
Şunarsa âb-ı vaşlın baña ne var

111. Re ʾiṣoḡlıdur ol şāh-ı mürüvvet  
 ʔul idinse ne var şehri tamāmet

112. Dil ü dīvāne de anuñ ʔulıdur  
 Yolında baḡlamalı bir delidür

### Der-Medḡ-i Ḥüseyñ Bālī

113. Ḥüseyñ adı velī Hızroḡlı biri  
 Deli itdi o şeh bernā vü piri

114. Görenler laʿl-i şirini bir ān  
 Kimi cān dir kimisi āb-ı ḡayvān

115. Öürsem Kerbelā-yı ḡamda ger ben  
 Baña bir ʔatre şu virmez lebinden

116. Şadā-yı ḡüsni anuñ ey birāder  
 ʔutupdur ḡün gibi şehri ser-ā-ser

117. Seni bend itse zülfine ger ol şāh  
 Dilā uşlanur idüñ āni (?) va'llāh

### Der-Medḡ-i ʔāzī-zāde Meḡemmed ʔelebi

118. Birisi ʔāzī-zāde Şeh Meḡemmed  
 Yüzinde lāmiʿ olmuş nūr-ı Aḡmed

119. Güzel olduḡına ḡāyet ol āfet  
 Yiter ʔaşıyla ʔeşmi āña ḡüccet

120. Bu ḡönlüm şehri içre ḡākim oldur  
 Bu cānum cān u dilden āña ʔuldur

121. Niçün āl idüben ḡönlümü ol yār  
 İder zulum ile gice ḡündüz āzār

122. O lāle-ruḡ çü āl-i Muştafādur  
 Aña āl ile cevr itmek ḡaḡādur

**Der-Medḥ-i Kāzī-zāde ‘Alī Çelebi**

123. Birisi dahı dildāruñ ‘Alīdür  
Seḫā vü cūdda gūyā ‘alīdür
124. Olupdur Döldül-i ḫüsne süvār ol  
İdüpdür tiĝ-i cevrin Zü’l-feḫār ol
125. İki bölmek dilerse ol seni ger  
Turup meydānda ey dil sineñi ger
126. Olupdur Kāzī-zāde ol cüvān-baḫt  
O şāha tāc-ı kevdür āsumān-taḫt
127. Kaşımı Kāzī-yü’l-ḫācāt gūyā  
Yazupdur ḫüccet-i ḫüsnine imzā

**Der-Medḥ-i Sipāhī-zāde ‘Aṭā Beg**

128. ‘Aṭā Begdür biri ibn-i Sipāhī  
Dem-ā-dem itdürür ‘uşşāka āhı
129. Aña bu ḫüsñ ü bu ḫulḫ u cemālī  
‘Aṭā itmiş Ḥudā-yı Lem-yezālī
130. Güzellik mülkine begler begidür  
Niçe begler begi bil ki yeñidür
131. Taşınup ğamzelerden tiĝ ü ḫaçer  
İrişüp cevr ile cānuma şaçar
132. Kulumı çignedür esb-i cefāya  
Niçün raḫm eylemez bu ben gedāya

**Der-Medḥ-i Selāmlı-zāde**

133. Selāmlı-zāde birisi Memişdür  
Cefāsın baña maḫşûş eylemişdür
134. İder her ḫaş u ‘ām ile kelāmı  
Gelür geçer baña virmez selāmı

135. Utanur öyle beñzer buncadur ol  
Dağı açılmadıķ ter-ğonçedür ol
136. Gören kimse anuñ kaç u gözini  
Umıdur hayret alur kend'özini
137. Hüdâyâ 'ömrin eyle cāvidānī  
Cihānda pīr idesin ol cüvānı

### Der-Medh-i Hālīl Bālī

138. Birisi dağı dildāruñ Hālīldür  
Vefā vü mihri ben kula kılīldür
139. Görinür Ka'be-i hüsünde her dem  
Lebi Merve haķıçün 'ayn-ı zezem
140. Varup mihmānı olsam bir gice ben  
Şafālar sürer idüm cān u dilden
141. Hālīlüm dōst olma düşmene gel  
Dilerseñ saña ta' n itmeye bu el
142. Yapuban Ka'be-i cevri ni ol cān  
Dil ü cān Ka'besini kıldı vīrān

### Der-Medh-i Hayder Bālī

143. Biri bir dil-rübādur nāmı Hayder  
Göñüller kapmada şīr ü ğazanfer
144. Kazıyup şevķ ile kaç u seri ben  
Anuñ 'ışkıyla oldum Hayderī ben
145. Işıkveş tekye-i 'ışkında el-haķ  
Yürürem başı kaba yaluñ ayak
146. Beni yanından ırmasın o dil-ber  
Gerekdür çün 'Alī yanında Kānber

147. ‘Alīlūk eyleyüp ey şâh-ı heft-der  
Ġam elinden iriş kuluñı kırtar

**Der-Medḥ-i Güzel Memî Bālî**

148. Birisi daḥı dildāruñ Memî Şâh  
Olupdur milket-i ḥüsne bugün şâh

149. Melâḥat Mışrı içinde görenler  
Didiler Yūsuf-ı Ken‘āna beñzer

150. Dirîġâ uğrayuban iftirāya  
Düşüpdür nâ-gehân çâh-ı belāya

151. Olup Ya‘kübveş maḥzûn her dem  
Akıdır yaş yirine ḥûn her dem

152. Murādum bu gice gündüz Ḥudādan  
Ḥalâş eyleye bu bend ü belādan

**Der-Medḥ-i Bahâdır-zâde Sinân Bālî**

153. Sinân Bālî biri ibn-i Bahâdur  
Göñüller қаpmada ġâyet bahâdur

154. İdüben ben kıula her demde ḥışmı  
Döker қanum yire ḥûn-rîz-i çeşmi

155. Sinândur nâm ile ḥüsne ile Yūsuf  
Benümle söylemez idüp te’errüf

156. Dile gönderse gönderen sinānum  
Siper eyler idüm aña bu cânım

157. Odur çün dil-rübālaruñ dilîri  
Yaraşur cân u dil olsa esîri

**Der-Medḥ-i Sipāhî Sinân Bālî**

158. Sipāhîlerde birisi Sinândur  
Қaşı yâ kirpügi sehm ü sinândur

159. Dilā gün gibi ol ğāyet güzeldür  
Bu şehir içinde ra' nā pek güzeldür
160. Çeküben ğamzesi tîĝini ol şāh  
Yüregümi yarar anuñla her ğāh
161. Kaçan kim binse şive atına ol  
Anuñdur hüsn meydânında öñdül
162. Dil-i bīmārum olurdu yine şaĝ  
Aña tımār ideydi ol yüzi aĝ

### Der-Medh-i Kefş-ger Dermānlı-zāde

163. Biri Dermānlı-zāde bir güzeldür  
İderse derdüme dermān muhaldür
164. Dilā başmaççılık olmuş aña kār  
Eger başmaç gerekse pāyine var
165. Olup durur kıatı üstād-ı kār ol  
İder her işini bir yādigār ol
166. Olur ğāyet de aĝyāra vefādār  
Bize de kıl dir isem müşte kaçār
167. Olupdur necm kebkeb aña gök gön  
Birer çiriş çanaĝı ay ile gün
168. Raķibe ignesi gibi egilür  
Bize geldükçe dikine dikilür
169. Çiriş geçinür aña gerçi çokdur  
Velīkin birisine mihri yokdur

### Der-Medh-i Mü'ezzin Aħmed

170. Adı Aħmed mü'ezzinlerde biri  
İdüpdür ' ışkı bu cānumda yiri

171. Siyeh-çerde vü gendüm-gün güzeldür  
 Қаşı gözi қараса bi-bedeldür
172. Bilālvār eylese Dāvudī elhān  
 İşidenler virür āvāzına cān
173. Muḥammed Muṣṭafā ḥaḳḳı ol Aḥmed  
 İşiginden beni eylesün red
174. Görenler cāmi‘ -i ḥüsninde ey dil  
 Didiler zülfine miskīn-selāsıl

### **Der-Medḥ-i Ḥalīm Bālī**

175. Ḥalīm Bālī birisi Ḳurd-zāde  
 Bu cānda ‘ ışkı anuñdur ziyāde
176. Yavuz degül koyun gibi selīm ol  
 Olup durur anuñ için ḥalīm ol
177. Yavaşlık eyler ol aḡyāra her bār  
 Baña geldükçe ol olur cefākār
178. Umaram ey gönül Ḥayy [u] Ḥalīmi  
 Müyesser eyleye vaşl-ı Ḥalīmi
179. Dil ü cān ala dadını lebinden  
 Bula ‘ ālem murādını lebinden

### **Der-Medḥ-i Ḥacı Bālī**

180. Birisi Ḥacı Bālīdür nigāruñ  
 Şekerden tatlıdur la‘ li o yārūñ
181. İrişsem Ka‘be-i vaşla du‘ ācı  
 Baña dirler idi her demde Ḥacı
182. Yüzini görür ise ḥacılar ger  
 Diyeler şevḳ ile Allāhu ekber

183. Yüzi açılmaduk ehl-i hayâdur  
Göñül virmek aña ey dil revâdur

184. Şorarsañ vaşlını baña nicedür  
Bil ey dil hacc-ı ekberden yücedür

### Der-Medh-i Uzun Bālī-zāde Memī Bālī

185. Uzun Bāl'oglı birisi Memīdür  
Lebi cān derdmendinüñ emidür

186. Dilā 'aṭṭârlık olmış aña kār  
Benefşe haṭṭı vü fülful beñi var

187. Şaçı müşg ü lebi kand ü mükerrer  
İgen şirīn tatlu hūb dil-ber

188. Göñül sen umduğuñ mihr ü vefādan  
Şakızın (?) çekdüm anuñ ummağıl sen

189. Yücedüp kāmēti servin firāz it  
İlāhī 'ömrini anuñ dirāz it

### Der-Medh-i 'İsī-zāde Memī Bālī

190. Memī Bālī birisi 'İsī-zāde  
Lebidür 'İsī-şavtı gibi bāde

191. Yolında ölene cānlar virür ol  
Dilā sen daḥı cehd it yolına öl

192. Ḥayāli (?) cān üstine cāndur  
Bu cāndan sevgüli rūḥ-ı revādur

193. Bu ḥüsnüñ vaşfını gökde ger 'İsā  
İşitse bende ola cāndan aña

194. Mesīḥāveş kaçan kim olsa güyā  
Bu cānum mürdesini ider iḥyā



**MİN Tetimme-i Ū**

195. Bu āhir geldi ŧanmañ ola yatlu  
Yimek ŧoñında yinür çünki çatlu
196. Buları eyledüñ çün yā İlähî  
Serîr-i evc-i ħüsñüñ pâdişâhı
197. Cihân mülkinde dâ'ım müstedâm it  
Müdâm ay yüzlerin bedr-i tamâm it

**Münâcât-ı Fi'l-Ĥâtime**

198. Murâdum bu durur ey dil Ĥudâdan  
Emîn ide buları her belâdan
199. Nihâl-i kâmetini her birinüñ  
Maşûn idivire bād-ı fenâdan
200. Turalar çarĥ-ı ħüsñ üstinde bunlar  
Düşünce mihr ü meh yire semâdan
201. Olardan umaram 'uşşâk içinde  
Yüzin döndürmeye ben bi-nevâdan
202. Beni yâd itmeyüben yâd ideler  
Teraĥĥum idüben mihr [ü] vefâdan
203. Unıtma gice gündüz key ŧaĥın sen  
Oları 'Adliyâ medĥ ü ŧenâdan

**Sonuç**

Hem sahip oldukları zengin ve renkli muhtevaları hem de yazıldıkları dönemin tarihi, coğrafyası, mimarisi ile kültürel ve sosyal yaşantısını aksettirmeleri bakımından oldukça önemi haiz olan ŧehrengizler, birçok ŧair tarafından tercih edilerek örneği verilmiş bir nazım türüdür. ŧehrengizler, başta İstanbul, Edirne ve Bursa gibi ŧehirler olmak üzere Abkır, Belgrad, Gümölcine, İŧtip, Mostar, Moton, Rodos, Siroz, Üsküp, Yenice ve Yeniŧehir gibi Rumeli coğrafyasında yer alan birçok ŧehir için de kaleme alınmıştır.

Rumeli coğrafyasında yer alan şehirler için yazılmış şehrengizlerden biri de daha önce varlığı bilinmediği için şehrengiz türü üzerine yapılan çalışmalarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ancak bu çalışma vesilesiyle gün yüzüne çıkarılan *Karaferye Şehrengizi*'dir.

16. yüzyılda kaleme alınan *Karaferye Şehrengizi*, hayatı hakkında elde herhangi bir malumatın olmadığı Adli mahlaslı bir şaire aittir. 203 beyitten müteşekkil olan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olmakla birlikte eserin sonunda yer alan 6 beyitlik münacat bölümü gazel nazım şekline sahiptir. Eser, şehrengizlerin birçoğunda olduğu gibi aruzun Hezec bahrinin “mefâ‘lün mefâ‘lün fe‘ülün” kalıbı ile yazılmıştır. Tevhid, münacat, na‘t, bahar tasviri, sebep-i telif, güzellerin tavsifi, tetimme ve hatime olmak üzere sekiz bölümden oluşan *Karaferye Şehrengizi*, şehrengizlerdeki klasik tertibe uygun olarak tanzim edilmiştir.

Eserde hem Karaferye şehrinin sahip olduğu tarihî ve coğrafi güzelliklere değinilmiş hem de şehirde yaşayan yirmi güzel isimleri ya da meslekleri ile ilgili çağrışımlardan yararlanılarak tavsif edilmiştir. Bu güzellerin biri hariç hepsi beşer beyitle tavsif edilmiş olup bunlardan dördünün mesleği hakkında bilgi verilmiştir. Sade bir üslupla kaleme alınan *Karaferye Şehrengizi*'nde, tavsifi yapılan güzellerin bazıları sadece isimleriyle bazıları ise hem isimleri hem de atası veya lakaplarıyla zikredilmiştir.

*Karaferye Şehrengizi*, sahip olduğu zengin muhtevasıyla yazıldığı dönemin tarihine ve sosyo-kültürel hayatına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda Karaferye hakkında yazılan ikinci şehrengiz olma hüviyetini haiz olması bakımından önem kesbeden bu eserin gün yüzüne çıkarılmasıyla birlikte Rumeli coğrafyasında yer alan şehirler için yazılmış eserlere bir yenisi daha eklenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ve varlığı bilinmeyen bir şehrengiz daha tespit edilerek araştırmacıların dikkatine sunulmuş ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

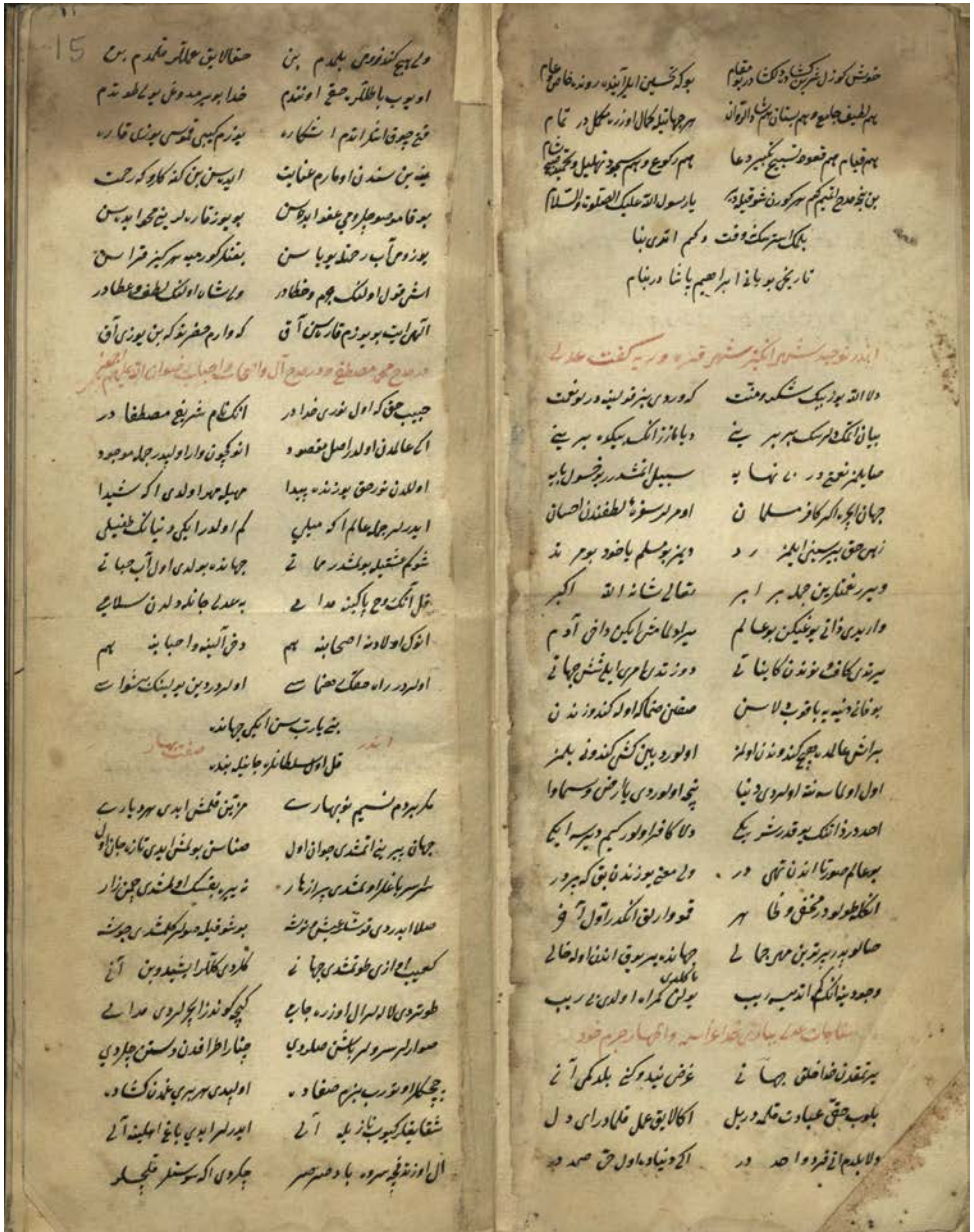
## Kaynaklar

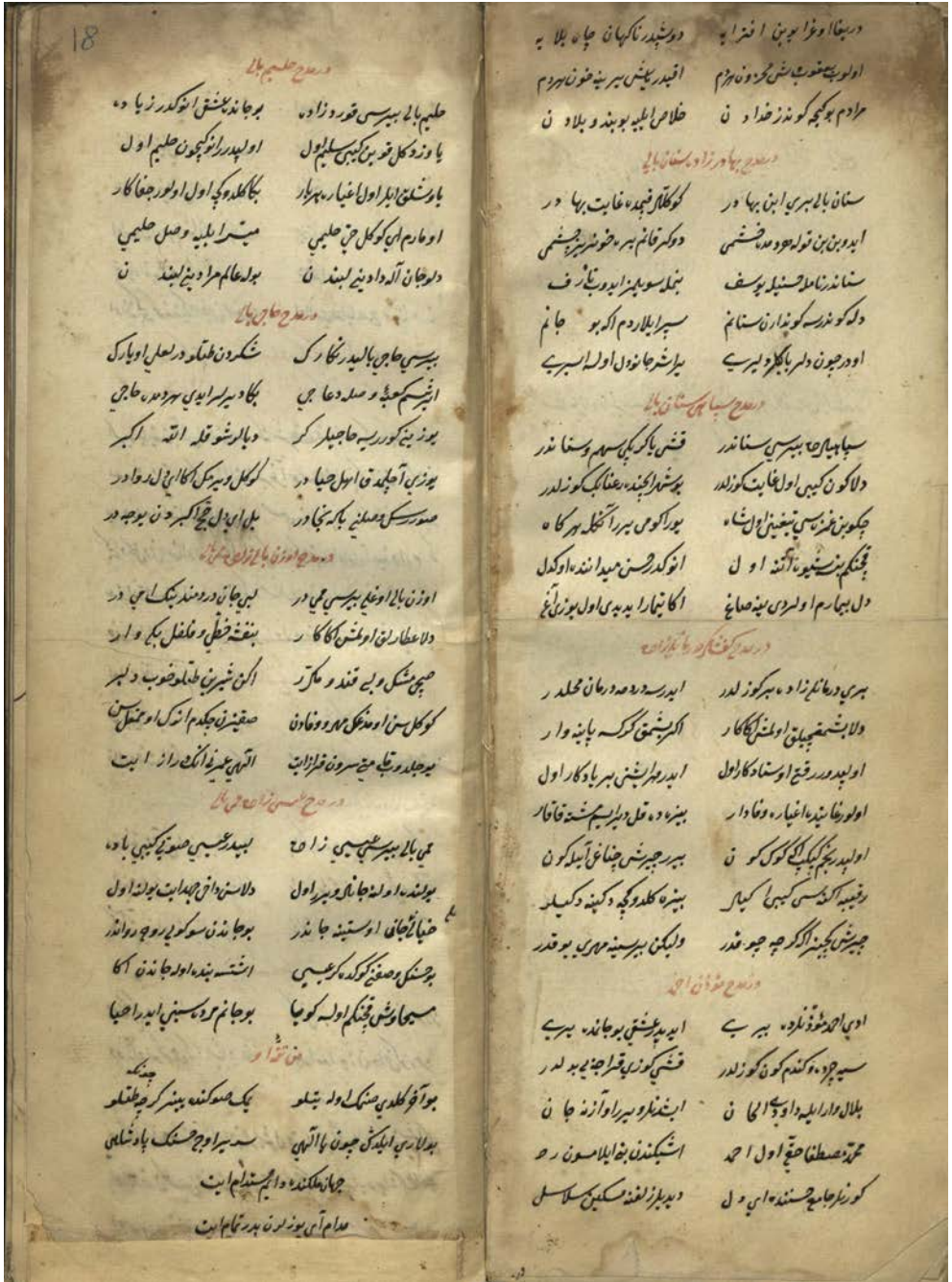
- Akkuş, M. (1987). *Türk edebiyatında şehr-engizler ve Bursa şehr-engizleri*. [yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, M. (2013). *Klasik Türk şiirinin anlam dünyası edebi türler ve tarzlar*. Fenomen Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>.
- Aydemir, Y. (2001). Hâdî'nin Saray Şehrengizi. *İlmî Araştırmalar*, 12, 31-56.
- Aydinçe, N. (2017). Türk edebiyatında şehrengizler ve Balkan şehirleri. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 1*. Gece Kitaplığı, 77-108.
- Ćatović, A. (2014, 12 Aralık). Adli, Hüsam Çelebi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adli-husam-celebi>.
- Çakıcı, B. (2010). The shahrangiz of Shtip by Za'fi. *International Journal of Central Asian Studies*, 14, 95-107.
- Çavuşoğlu, M. (2012). Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engizi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 17, 73-108.
- Göre, Z. (2017). Rumeli şehrengizleri ve bu şehrengizlerde Rumeli. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 1*. Gece Kitaplığı, 109-144.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi* (1. Cilt, 8. Kitap). Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan (2014, 4 Mart). Cevherî, İbn-i Yemîn. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cevheri-ibni-yemin>.
- Kaplan, Y. (2015). Seyrî ve Halep Şehrengizi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14, 67-92.
- Kaplan, Y. (2018). Abdî ve Kütahya Şehrengizi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(3), 783-824.
- Kaplan, Y. (2019). Künûzî ve Kaşa Şehrengizi. *Dede Korkut, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8(19), 178-202.
- Karaca, D. (2018). *Türk edebiyatında şehr-engizler "şehirler ve güzeller"*. [Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, D. (2019). Şairi bilinmeyen bir Siroz Şehrengizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 428-44.

- Kaya, B. A. (2010). Şehrengiz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, s. 461-462). TDV Yayınları.
- Kılıç, F. (2014a, 22 Şubat). Adlî, Gazi Mustafa Paşa-zâde İbrâhim Bey. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adli-gazi-mustafa-pasazade-ibrahim>.
- Kılıç, F. (2014b, 22 Şubat). Adlî, Şeyh Hasan Abdullah Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adli-seyh-hasan-adlullah-efendi>.
- Kılıç, F. (2018). *Meşâ'irü's-Şua'râ*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>.
- Kırkkılıç, A. (1994). Edirne şehrengizler ve şairleri. *Yedi İklim*, 47, 94.
- Kiel, M. ve Gara, E. (2001). Karaferye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24, s. 391-94). TDV Yayınları.
- Levend, A. S. (1957). *Türk edebiyatında şehir-engizler ve şehir-engizlerde İstanbul*. İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Mecmûa*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi "TY 10002", vr. 14b-18b.
- Tanrıbuyurdu, G. (2016). Beyânî'nin Sinop Şehrengizi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 57, 1637-1661.
- Tezcan, N. (2001). Güzele bir şehrengizden bakış. *Türkoloji Dergisi*, 14(1), 161-94.
- Tıgılı, F. (2010). Klasik Türk edebiyatında şehrengizler ve Camiî'nin Manisa Şehrengizi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (39), 229-248.
- Tıgılı, F. (2020). *Türk edebiyatında şehrengizler*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tıgılı, F. (2021). Vizeli Behiştî ve Bursa Şehrengizi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(1), 319-338.

Ekler

Adli'nin Karaferye Şehrengizi'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi "TY 10002" numaralı nüshasının ilk ve son varakları





درینجا اوغرا بون افزایه  
اولیست عشقش موزون بزم  
مردم بویکجه کوز نذر خدا ن

در صبح با هزار و سیصد سال

سنان باله بری این بها در  
ایروین بن قولود مد عشقی  
سنان زانلا سنیل یوسف  
دکه کوز نرسه کونان سنانم  
اوره چون دله با گلدره بری

در صبح سبکستان

سبکستان بیسی سناندر  
دلا کون کیس اول غایت کوز ندر  
چکون غمزه بی بنیغین ان شاه  
بختکم نرسه یون آنده اول  
دل بیهارم اولدی نینه صانع

در صبح کاف و ماغرایه

بری دغانه زاد، بکر زلد  
ولایت عشق بلیق اولمش کاکار  
اولدور در شیخ اوستا کاکار اول  
اولوغ خانیده اغیاره و فادار  
اولد بیک کیم کون کون  
رانیه اکتس کیم کیم کیم  
چیشین کیم کیم کیم کیم

در صبح شوق ایله

ایدی شوق نلده، بیر سی  
سید چوره کندم کون کوز زلد  
بلال وار الیه اوچ ایلی  
محمد مصطفی حقی اول احمد  
کوز نرسه چینه ای دل

در صبح حلیم مال

حلیم باله بیسی شور و زاده  
یا زود کل قوب کیم حلیم اول  
یاوشلی ایلر اول اغیاره بهار  
او غارم این کول کل جن حلیمی  
دو جان آلد او نینه لبند ن

در صبح حاجی مال

بیسی حاجی بالیدر نکار ک  
ایشکم کج و صله دعا جی  
یوز نیه کور ریه حاجیلر ک  
یوز نیه آجیلدی اول حیا جی  
صدور سک صلیغی باک بخا در

در صبح اوزن بازلایه

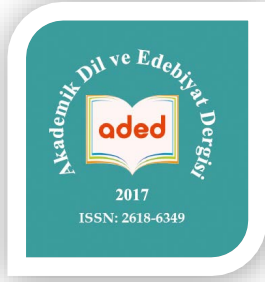
اوزن بالا اوغلی بیسی جی در  
دلا عطارین اوغوش کاکار  
چین مشک ولید قند و ماکر  
کوکل سن اومد کیم هر و فغان  
یوجلد و قیلد میسرون قزلزابت

در صبح حسن زان سن مال

می باله بیسی بیسی زان  
یوننده اولده جانل و سیر اول  
خیا نر جانی اوستینه جاندر  
برشکل و صفی کورده کور عیبی  
مسجواوش چنگلم اوله کوجا

حق تعالی

بواق کله دی سنگ اوله تیلو  
بولار بی ایلکدن جان آلهی  
جهان مکنده دایم شایم اینت  
مدام آس یوندر ن بدم تمام اینت



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

Özlem BATĞI AKMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi  
ozlem.batgi@siirt.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-0042-4714>

## 20. Yüzyıla Uzanan Remil Geleneğinden Bir Örnek: Kolay Remiller

*An Example from the Remil Tradition Extending to the  
20th Century: Kolay Remiller*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 08.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Batğı Akman, Ö. (2022). 20. Yüzyıla Uzanan Remil Geleneğinden Bir Örnek: Kolay Remiller. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 604-626. <https://doi.org/10.34083/akaded.1144513>

Batğı Akman, Ö. (2022). An Example from the Remil Tradition Extending to the 20th Century: Kolay Remiller. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 604-626. <https://doi.org/10.34083/akaded.1144513>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

İnsanın bilinmeyene dair duyduğu merak kendini fal bakma ve yöntemlerini öğrenme arzusu olarak ortaya çıkarmıştır. Yapılacak bir işin neticesi, çıkılacak seyahatin akıbeti, evlilik ve çocuk sahibi olma meselesi gibi hususlar insanların belki de yorumlanmasını en çok arzuladıkları konulardır ve bunun için başvurdukları yolların ilki genelde fal bakmak/baktırmaktır. Hem doğu hem de batı dillerinde fal kelimesinin ve kültürünün bir karşılığının bulunması bu durumu destekler niteliktedir. Kütüphanelerin yazma eser arşivlerinde yer alan falnâme, yıldıznâme, remilnâme ve tefe'ül nâme gibi eserler falın kendisine ve bakma yöntemlerine dair bir öğrenme-öğretme çabasının olduğunu göstermektedir. Kimi zaman estetik kimi zaman da amaca hizmet kaygısı ile yazılan bu türdeki eserler birer başvuru kaynağıdır. Çalışmamıza konu olan ve bir remilnâme örneği olan *Kolay Remiller* kitabı 16 niyet/soru ve bu niyetlere göre 16 farklı harf için 16 yorum/cevap içermektedir. Şeyh Ahmed Zenâtî'ye ait Arapça'dan tercüme olan eser üzerine daha önce herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu makalede *Kolay Remiller* isimli eser incelenecek, eserin yazılış amacından ve falın uygulanma yönteminden söz edilecek ve çalışmanın sonunda eserin transkripsiyonlu metnine yer verilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Remil, Tefe'ül geleneği, Klasik Türk Edebiyatı, Zenâtî, Süleyman el-Hüseynî.

## Abstract

*The curiosity of people about the unknown has revealed itself as a desire to learn fortune-telling and its methods. Issues such as the result of a job to be done, the fate of the trip, the issue of marriage and having children are perhaps the topics that people most desire to be interpreted and the first way they resort to for this is usually fortune-telling. The fact that the word fortune-telling and its culture have an equivalent in eastern and western languages also supports this situation. Works such as falnâme, starnâme, remilnâme and tefe'ül nâme in the manuscript archives of the libraries show that there is a learning-teaching effort about the fortune telling itself and the methods of looking. These types of works, which are sometimes written with the concern of aesthetics and sometimes serving a purpose, are a source of reference. Issues such as the result of a job to be done, the fate of the trip, the issue of marriage and having children are perhaps the topics that people most desire to be interpreted. The book of Kolay Remiller, which is the subject of our study and is an example of remilname, contains 16 intentions/questions and 16 comments/answers for 16 different letters according to these intentions. There has been no previous scientific study on the Arabic translation of Sheikh Ahmed Zenati's work. In this article, the work named Kolay Remiller will be examined, the purpose of writing the work and the method of applying the fortune-telling will be mentioned, and the transcribed text of the work will be included at the end of the study.*

**Keywords:** Remil, Tefeul tradition, Classical Turkish literature, Zenati, Süleyman el-Hüseyni



## Giriş

Fal bakma veya baktırma bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm toplumlarında da yaygın bir gelenektir. Falın toplumun hemen her kesiminde, özellikle önemli kararlar alınacağı zaman âdeti bir danışma ve iyiye yorma vasıtası olarak kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, “Tıyârenin aslı yoktur, onun en iyisi faldır!” meâlindeki hadisten çıkarılan müsamahakâr yorumun rol oynadığı söylenebilir (Uzun, 1995, s.141).

Tarihte, kullanılan araçlara, uygulanan tekniklere göre farklı fal türleri ortaya çıkmıştır. Muhtelif devirlerde, çeşitli kültürlerde bilinen ve uygulanan başlıca fal türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Yıldız falı (horoscopy). İnsanın doğduğu günü dikkate alarak o günkü göğün durumu, yıldızların konumu ve insan üzerindeki etkilerinden hareketle onun kaderi hakkında yorum yapma işidir. Falın bu çeşidi, yıldızların konum ve tesirlerini inceleyerek insanın kaderini önceden bilmeyi amaçlayan astrolojiyle yakından ilgilidir. El falı (chiromancy). Eldeki çizgilerden kişinin geleceğini okuma işidir. Kuş falı (ornithomancy). Kuşların uçuş şekli ve seslerinden bir anlam çıkarmak suretiyle gelecek hakkında bilgi verme işidir. Kâğıt falı (cartomancy). Üzerinde çeşitli şekil ve semboller bulunan kâğıtların muhtelif tekniklere göre açılıp dağıtılması ile ortaya çıkan sonucun yorumlanması işidir (iskambil ve tarot falı gibi). İç organlar falı (haruspicy, aruspice, extispicine). Bazı hayvanların iç organlarına bakarak yorum yapma işidir (Karaciğer falı [hepatoscopia], bağırsak falı [extaspicy] gibi). Kum (toprak) falı (geomancy). Kum, toprak, toz ve çakıl taşları ile tesadüfen tesbit edilen belli noktalar ve bunların şekilleri üzerine yapılan yorumdan ibarettir. Zar falı (lithomancy). Taşlarla veya zarla yapılan faldır. Kitap falı. Belli bir dilek ve niyetle bilhassa kutsal kitapları açıp bulunulan yerdeki ifadeleri yorumlama işidir. (Aydın, 1995, s.135)”

Türü ne olursa olsun fal kültürünün bir toplumda yaygınlaşması bu minvalde eserler verilmesine sebep olmuştur. Kütüphanelerin yazma eser arşivlerinde el yazması ve matbu pek çok fal kitabı bulunmaktadır. Fal bakma kaidelerini açık ve anlaşılır bir şekilde adım adım anlatmak, insanların müşkül durumlarında kolayca uygulama yapmalarını sağlamak amacıyla pek çok manzum ve mensur falnâme, yıldıznâme, remilnâme ve tefe’ülnâme yazılmıştır. Bunların -özellikle falnâmelerin- bir kısmı estetik kaygının ön planda olduğu sanat eseri niteliği taşıyan eserlerken bir kısmı ise sadece fal bakma yöntemlerinin anlatıldığı, amaca hizmet eden eserlerdir. 9. yüzyılda Uygurlar döneminde Maniheizm anlayışla ve runik harfleriyle yazılmış Türk dilinin en eski eserlerinden biri olan *Irk Bitig*<sup>2</sup> bir fal kitabıdır. Kitap birtakım sembollerle, zar atılmak suretiyle bakılan 65 fal ve yorum içermektedir. Türkler

<sup>1</sup> Buhârî, “Tıb”, 42.

<sup>2</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin, T. (2004). *Irk Bitig-Eski Uygurca Fal Kitabı*. Öncü Kitap.

İslâmiyet'in kabulü ile dinî hasletlere zarar vermeyen ve daha çok tefe'ül şeklinde gelişen fal kültüründe doğu toplumlarından etkilenseler de Irk Bitig Türklerin çok eski çağlardan beri fal konusuna hâkim olduklarını göstermektedir. 16. yüzyılda ünlü divan şairi Zâtî'nin Müneccimzâde'den öğrendiği remili, Beyazıt Camii avlusunda bir remil dükkanında icra ettiği ve geçimini böylelikle sağladığı bilinmektedir (Kurtoğlu, 2021). Bu durum remmalcılığın Osmanlı döneminde yaygın olduğunu, talep gördüğünü ve meslek olarak yapılabildiğini göstermektedir.

Remil, Arapça *reml* kökünden türemiştir, *reml* kum demektir. Kum taneleri, işaret ve sayılarla fal bakma yöntemi olarak bilinen bu fal kum üzerine çizgiler çizilerek bakılır. Sonraları bu falda kâğıt ve tahta kullanılsa da ismi değişmemiştir. İslam dünyasında remil diye bilinen fal Hindu astrolojisi Çin ve Ortadoğu sistemlerinin karma şekli olan çizgili bir fal biçimidir (Aydın, 1995, s.136). Literatürde daha çok *hattü'r-reml* şeklinde görülen ismin yanında *darb* ve *tark* kelimeleri de ona yakın anlamlarda geçer; Türkçede ise "*remil atmak*" / "*remil dökmek*" denilmektedir (Çelebi, 2007, s.555). Remil bakan kişiye ise *remmâl* denilmektedir. James W. Redhouse, sözlükte remmâli şu şekilde tanımlamıştır: "Bir nevi hilebaz ki halkı aldatıp güya gaipten kum vasıtasıyla haber verir." (Redhouse, 2016, s.410). Remil falının detaylı izahı Ahmet Talat Onay'ın Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü'nde şu şekilde geçmektedir:

"Kum üzerine parmakla, kâğıt üzerine kalemle birtakım noktalar sıralamak, her iki nokta arasına çizgi çizmek suretiyle vücuda getirilen şekle bakıp istikbalden haber vermek ilmüne ilm-i reml derler ki, pek çok kitaplar yazılmıştır. Remle başlanırken soldan sağa doğru saymaksızın dört defa dörder satır (yani on altı satır) nokta dökülür. Bu noktalar soldan itibaren ikişer ikişer vasl edilerek hatt yapılır. En sonunda kalanlar şekli teşkil ederler. Çıkan şekiller yekdiğeriyle darb edilerek ihtisar olunur. Son kalan şekle Kadî-i reml denir. Kitaba bakarak bu şeklin neye delâlet ettiği öğrenilir. Noktaya ferd, hatt'a zevç derler. (Onay, 2007, s.323)."

Araplar arasında yaygın olan remil falı diğer kültürlere buradan geçmiştir. Bu ilim "Çizgileri Batlamyus astronomisindeki on iki burç ve dört veted<sup>3</sup>e benzetilerek on altı hanelik şekillere dönüştürülüp yıldızların konumunda söz konusu edildiği gibi uğurlu ve uğursuz kabul edilen hatlarla belirlenmiştir. Sonra da bunların her biri maddî âlemdeki varlıklar sınıfından birine tahsis edilip ilm-i nücûma paralel ve benzer sonuçlar çıkarmak suretiyle (Çelebi, 2007, s. 555)" ortaya çıkmıştır.

İslamiyet öncesi dönemlerden beri kullanılan, Orta Çağ'da bir ilim olarak kabul edilen ve varlığını 20. yüzyılın başlarına kadar devam ettiren remil geleneği son dönemlerde daha çok kişilere kolaylık sağlayacak tarzda açık ve anlaşılır yöntemlerle

<sup>3</sup> Ağaç, kazık. (Devellioğlu, 2010, s.1339).

uygulanan bir fal çeşidi halini almış, bu falın usul ve kaidelerini anlatan eserler de ilmî ve edebî değeri olmayan niteliklere bürünmüştür.

Bu çalışmada ele alınacak eser de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tercüme yoluyla dilimize kazandırılmış ve yazılış amacı yanında usul ve yöntemin anlatıldığı bir remil kitabı örneğidir.

Remilnâme tarzında tertip edilmiş benzer örnekler var mıdır sorusu ile yapılan taramalar sonucu burada neşrettiğimiz *Kolay Remiller'e* yöntem ve teknik bakımından çok benzer iki farklı eserin daha olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 1840 tarihli *Remilnâme*<sup>4</sup> isimli eserin müellifi hakkında bilgi bulunmamaktadır ve yazılış amacına dair tek bildiğimiz eserin tercüme olunmuş ve haber almak, teselli bulmak isteyenler için basılmış olduğudur (Bahadır, 2020, 229). 1910 yılına tarihlenen *Suâl ve Cevâblı Tefe'ülnâme-Yâhûd Kolay Remiller*<sup>5</sup> isimli eserin müellifi ise Ebu'n-Niyâzî Nazmî'dir. Bu eserin yazılış amacı müellifin dilinden aktarılmıştır. Arapçadan tercüme edildiği düşünülen eseri Nazmî “Memuriyet görevinden ayrıldıktan sonra geleceği hakkındaki endişesini gidermek için bakıcılara/falcılara gittiğinde yüzlerce insanın kapıda beklediğini gördüğünden insanları bu külfetten kurtarmak istemiş, falcılara ihtiyaç duymadan herkesin kendi falına bakabilmesi için neşretmiştir.” (Eren, 2021, s.112). Benzer örnekleri ile kıyaslandığında *Kolay Remiller* müellifi, mütercimi, yazılış amacı, basım tarihi ve uygulanış yöntemi gibi bilgileri sunması bakımından daha detaylı görünmektedir.

### **Kolay Remiller – Eserin Tavsifi**

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında K 2819 numarada kayıtlı *Kolay Remiller* isimli matbu eser 1333/1915 yılında İstanbul'da Çavuşoğlu Matbaasında basılmıştır, 24 sayfadır. Eserin müellif ve mürettibi Şeyh Ahmed Zenâtî'dir. Zenâtî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. İlyas Çelebi İslam Ansiklopedisinde yazmış olduğu “Remil” maddesinde, remil tarihinin bilinen iki ustasından birinin 13. yüzyılda yaşadığını ve Kuzey Afrikalı bir berberi olan Ebû Abdullah Muhammed b. Osman ez-Zenâtî olduğunu kaydetmiştir (Çelebi, 2007, s.555). Elimizdeki bu sınırlı bilgi zikredilen Zenâtî'lerin aynı kişi olup olmadığı konusuna netlik kazandırmaya yetmemiştir.

Arapça olan eseri dilimize Seyyid Süleyman el-Hüseynî aktarmıştır. Hüseynî hakkında ulaşabildiğimiz tek bilgi onun 1923 tarihinde hayatta olduğu ve ona isnat

<sup>4</sup> Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Bahadır, S. C. (2020). Matbu Bir Remilnâme Örneği. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 43, 221-242.

<sup>5</sup> Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Eren, H. (2021). Tefe'ül Geleneği Bağlamında “Su'âl ve Cevâblı Tefe'ülnâme Yâhûd Kolay Remiller. AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), 105-128.

edilen 16 eserin varlığıdır.<sup>6</sup> Hüseyinî eserin iç kapağında eser adından hemen sonra “İlm-i remilün en büyük üstâdlarından İmâm Zenâti Rahmetullâh-aleyhüñ herkese şoñ derece mücib-i sühulet olmak üzere tertib eyledükleri su’âlli cevâblı uşûl-i remilün bir kat daha işlâh ile vücuda gelmiş ems.âlsiz bir es.erdir.” şeklinde bir not düşerek kitabın, remil ilminin üstatlarından olan İmâm Zenâtî’nin herkese kolaylık sağlaması vesilesi ile tertip ettiği sorulu cevaplı remil usulünün, bir kat daha düzeltilmesi ile oluşmuş benzersiz bir eser olduğunu vurgulamıştır. Hüseyinî’nin Zenâtî’yi remil ilminin üstadı olarak tanımlaması onun 13. yüzyılda yaşayan Zenâtî olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Eser, İfâde-i Merâm, Usûl-i Mürâcaat, Suâl ve Niyet Cetveli ve Cedvel-i Eşkâl ü Hurûfât olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Son bölümden sonra sırasıyla 16 harf (elif, be, cim, dal, he, vav, ze, ha, tı, ye, kef, lam, mim, nun, sin, ayın) ve bu harflerin her birine ait bir çizelge bulunur. Her harf için 16 şekil ve her şekil için birer yorum yer alır.

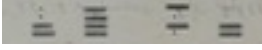
Eserin birinci bölümü olan İfâde-i Merâm, eserin sebab-i telif bölümüdür. Eserin yazılış amacının tüm fal bakma sebeplerinin temeli olan geleceğe dair bilgi sahibi olma arzusu çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Geleceğe dair bilgi edinmek ve bir sonuç çıkarmak, yapmaya kalkışılan bir işte başarılı olunup olunmayacağını bilmek, insanın şiddetli bir arzusu olarak betimlenir. Eskiden beri bilinmeyenden haber veren ilimler mevcut olsa da bunların usul ve kaidelerinin zor ve ustalık gerektirdiğini ve bu sebeple bu ilimlerin yaygınlık kazanmadığını aktaran Hüseyinî, Zenâtî’nin yadigarı olan *Kolay Remiller*’in Arapça nüshasının bir seyahati sırasında eline geçtiğini ve çok kolay olan bu kitap sayesinde herkesin dilediği işe dair bilgi alabileceğini belirtmiştir.

Eserin Usûl-i Mürâcaat bölümünde remilin nasıl uygulandığına dair bilgiler verilmiştir. Remil şekillerinin sayısı 16’dır. Müellif sorulacak soruyu da 16’ya tahsis etmiştir. Bu sorular insana hayatta lazım olan şeyleri ihtiva eder.

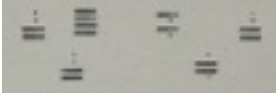
İkinci bölüm olan Usûl-i Mürâcaat’ta remilin aşamaları şu şekilde anlatılmıştır: Özel bir sayfada yazılan soru cetvelinden merak duyulan meseleye temas eden satır bulunur ve ona göre niyet edilir, bir soru sorulur. Daha sonra üç İhlas ve bir Fatiha okunduktan sonra ele bir kâğıt alınıp soldan sağa doğru adedini saymadan her sırası tahminen on beş yirmi kadar olmak üzere 16 sıra nokta atılır ve her dört sıranın arası bir çizgi ile ayrılır. Daha sonra bu sıralardaki noktalar ayrı ayrı sayılır eğer çift çıkarsa hizasına bir çizgi, eğer tek çıkarsa bir nokta koyularak her dört sıradan bir şekil çıkarılır.


<sup>6</sup> Hüseyinî hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz kaynaklar: Ekmeleddin I. & S.Ş.en, R. (2011). Osmanlı Astroloji Literatürü” Tarihi ve Osmanlı Astronomi Literatürü” Zeyli, IRCICA Yayınları. Uygun, A. (2013). Seyyid Süleyman el-Hüseyinî’nin Kenzül-Havâs Kitabındaki Dua ve Büyü Motifleri. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.


Çıkan dört şekilden birinci ve ikinci – üçüncü ve dördüncü birbirinin yanına yazılır, toplanır.



Çift çizgi ve nokta olup yukarıdaki sağdan birinci iki şekli toplamak için en üstündeki bir nokta ile bir çizginin toplamı tek olduğundan her ikisinin altına bir nokta konur. İkinci sırada her iki şekildeki iki noktanın toplamı bir çizgi olduğundan o noktanın altına bir çizgi konur. İki şekilde üçüncü sırada çizgiler yani çift olduğundan o çizginin altına yine bir çizgi çekilir. Dördüncü sıradaki bir çizgi ve bir noktanın toplamı tek olduğundan bir nokta konur. Üçüncü ve dördüncü şekiller de bu tarif yöntemiyle toplanır. O halde aşağıda görüleceği şekilde altı şekil ortaya çıkar.



Daha sonra bu sonraki iki şekil de yukarıda tarif olunduğu gibi birbiriyle toplanırsa sonuçta ortaya çıkan şu şekil  bize sorumuzun cevabını verir.

Daha sonra risâledeki “cedvel-i eşkâl ü hurûfa” müracaat edilir. Mesela soru, dört rakamlı soru hanesinde dört rakamı bulunur. Çıkan şekil  idi. Cetvelin yukarısındaki şekillerden altı bulunur. Dört rakamı ile o şeklin birleştiği hanedeki harf alınır. O harf neyse aşağıdaki sayfalardan onun sayfası açılır. Sayfanın sağ tarafında on altı şekil sırasıyla dizilmiştir. Çıkan şekil bulunur, sırasındaki cevap okunur.

Suâl ve Niyet Cetvelinde 16 farklı soru bulunmaktadır. Soruların tümü insanın günlük hayatında merak ettiği meselelerle alakalıdır: Yapılması planlanan bir işin akıbeti, çıkılacak bir seyahatin sonucu, olası felaket durumları ve hayal kırıklıklarına dair kaygılar, dostluk ve düşmanlık meseleleri gibi.

Cedvel-i Eşkâl ü Hurûfât isimli tablo toplama usulüne dayanan tarif sonucunda çıkan şekillerin 16 harften hangisine gönderme yapacağını bulmaya yarayan cetveldir. Bu cetvelden sonra her harf için 16 cevaptan oluşan 16 farklı tablo yer almaktadır.

### Eserin Transkripsiyonlu Metni

#### [2] İfâde-i Merâm

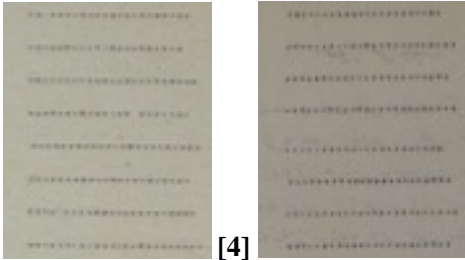
İnsan için en mühim şey istikbâle ‘âid meh-mâ-emken ma’lümât idinmek ve istidlâlde bulunmaqdır. Bir âdem teşebbüs ideceği işde muvaffak olub olamayacağını aňlamağı şiddetle arzû ider. Bu ihtiyâc ve arzûyı tatmayan için pek eski zamândan beri ‘ilm-i cefr ve remil gibi mu‘cizât-ı enbiya ve kerâmât-ı evliya olan ve ‘ulûm-ı ğarîbe nâmi virilen ‘ilmler mevcûd ise de uşûl u kavâ’idi çok, taħşîl ü mümasesesi müşkil

olduklarından ta‘ammüm idememişlerdir. İşte bunun içündür ki meşāyih-i kiramdan ba‘zı zevāt-ı mübāreke tefe‘ül kavā‘idini vaz‘ eylemişlerdir. Fi‘l-cümle bu risālemizde kütübhāne-i āleme ihdā itmek istedigimiz “Kolay Remiller” cefr ü remilde e‘immeden bulunan İmām Zenātī Rahmetullāh-aleyh Hāzretlerinin yādgārı olup esnā-yı seyāhatümüzde ‘Arabiyü’l-ibāre nüshası elimize geçmiş idi. Tercüme iderek ihvān-ı dīne bir medār-ı tesliyet ve vesile-i tefe‘ül olmak üzere taqđīm idiyoruz. Bu küçük risāle ile herkes pek kolay ve az bir zamānda dilediği işe dā‘ir ma‘lūmāt-ı kāfiye alabilir. Maqşad bir hīzmet olduğına bināen bundan istifāde idecek zevātuñ bizi hayr ile yād eylemesi rica olunur.

Seyyid Süleymān el-Hüseynī

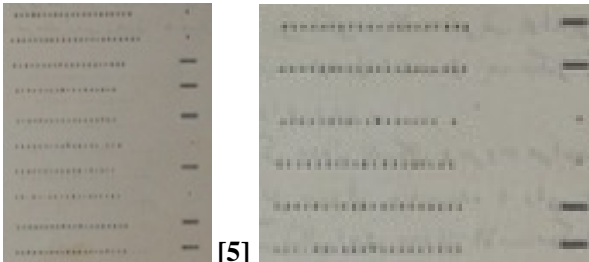
### [3] Uşul-i Mürāca‘at

Eşkāl-i remilūñ ‘adedi on altı olduğına göre mü‘ellif sorılacak su‘ālî de on altıya haşır itmışdür. Ancak bu on altı su‘āl hayatda insāna lāzım olan her şey‘i cāmî‘dür. Zīrde bir şahīfe-i maḥşūsada bu su‘aller sırası ile yazılmış olduğundan evvel emrde bu cedvele mürāca‘atle añlaşılmaq istenilen mes‘eleye temās iden satırı bulup aña göre niyyet idilür. Gūyā bir su‘āl sorulur. Ba‘de üç ihlāş-ı şerīfe ile bir fātiha okuduktan soñra ele bir kāğıd alınıp şoldan şağa toğrı ‘adedini şaymayarak her sırası taḥmīnen on beş yigirmi kadar olmak üzere on altı sıra nokta atılır ve her dört sıranuñ arası bir çizgi ile tefrīk olunur. İşte nümūnesi:



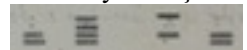
[4]

Soñra bu şıralardaki noktalar her sıra ayrı ayrı şayılıp eger çift ise hīzāsına zīrde gösterileceği vech ile bir çizgi ve eger tek ise bir nokta koyularak her dört şıradan bir şekil çıkarılır meşelā:

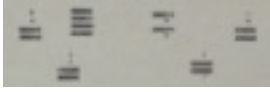




[5]

Bālādaki mişalde gösterildiği vech ile çıkan dört şekilden birinci ile ikinci ve üçüncü ile dördüncü şu vech ile birbirinūñ yanına yazup cem‘ iderüz. Çift çizgi ve tek nokta olup bālādaki şağdan birinci iki şekli cem‘ itmek için eñ



üstündeki bir nokta ile bir çizginün mecmû'ı tek olduğundan her ikisinin altına bir nokta koyaruz ikinci sırada her iki şekildeki iki noktanın mecmû'ı bir çizgi olduğundan o noktanın altına bir çizgi vaz' eylerüz iki şekilde üçüncü sırada çizgiler ya'ni çift olmakla o çizginün altına yine bir çizgi çekerüz dördüncü sıradaki bir çizgi ve bir noktanın yekûnu tek olacağından bir nokta koyaruz. Üçüncü ve dördüncü şekilleri de bu ta'rif-i vechle cem' eylerüz o hâlde zîrde görüleceği vechle elimizde altı şekil hâşıl olur.

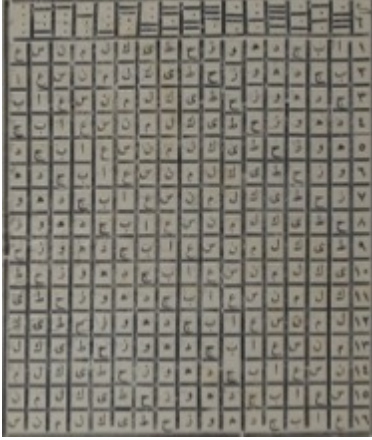


[6] Ba'de bu sonraki iki şekli de bālâda ta'rif olındığı vechle birbiriyle cem' idersek netice olarak istihsâl idecegimiz şu  şekli bize su'âlimizün cevâbını virür. Şoñra risâlemizdeki cedvel-i eşkâl ü hurûfa mürâca'at eylerüz meşela su'âlimiz dört rakamlı su'âl-hânesindeki 4 rakamını buluruz. Çıkarığımız şekil ney  şekli idi cedvelün bālâsındaki şekillerden altı buluruz dört rakamı ile o şeklün birleşdiği hânedeki harfi alırız. O harf ne ise aşağıdaki şahîfelerde anuñ şahîfesini açarız ki şahîfenün sağ tarafında on altı şekil sırasıyla dizilmiştir. Çıkarığımız şekli bulur ve sırasındaki cevâbı okuruz.

### [7] Su'âl ve Niyyet Cedveli

- 1- Hüşûlini istedigim (...) iş nasıl olacak?
- 2- İcrâsına teşebbüs idecegim (...) iş hakkımda hayır mıdır?
- 3- Sefere gidecek miyim? Gider isem fâide olur mı?
- 4- Ğurbetde bulınan (...) zât ile kavuşılacak mı?
- 5- Bekledigim mektûbı alacak mıyım? Bu haber benim için hayırlı mıdır?
- 6- Falânun baña gösterdiği dostluğa i'timâd idebilür miyim?
- 7- Falânun irâe eylediği muhabbet ve sevdâya inanayım mı?
- 8- İzdivâc ider isem imtizâc idebilür miyim?
- 9- Alacağım zevcenün veya varacağım zevcenün tabî'at ve ahlâkı nasıldır?
- 10- Dünyâya evlâdım gelecek mi?
- 11- Karâr virdigim seyâhat hayırlı mıdır? Fâide görülür mi?
- 12- Düşmenim nasıl âdemdür, çok mı?
- 13- Ne gibi şeylerden ictinâb itmek icâb ider. Nelerden korkmalıyım?
- 14- Bir felâket zühür ider ise ne yapmalıyım?
- 15- Gördüğüm rü'yâ hayır mıdır şer midür?
- 16- Ākıbet hâlüm ve âhir ömrüm nasıl olacaktır?

### [8] Cedvel-i Eşkâl ü Hurûfât



[9]







<b>Ḥurūfū'l-elif (1)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Ümîdinden iyi olacaqdır şübhe itme.
	Dâ'ima toğrı olur ve 'âkılâne hareket ider iseñ iyi olursuñ.
	Bir felâkete uğramañız melhûzdur cenâb-ı Hağdan hayırlısını taleb it.
	Dostları ve akrabâyı şıkca görerek tesliyet-yâb ol.
	Bādî-i sürür olur teşebbüşüñüz güzeldir.
	Düşmeniñiz çokdur ve size mazarratı düşünürler.
	Bu seyâhat ve seferde hayr yokdur şarf-ı nazar it.
	Evlâdsızlıkda kuşur sende degildir. Allâhdan hayrū'l-halef iste.
	Ahlâkı güzel olacağı şüphesizdir.
	İmtizâc idemezseñ esbâbı sendedir.
	Anıñ saña gösterdiği dostluk ve muhabbet toğrıdır.
	Bu saña şâdık dostdur i'timâd it.
	Mektüb geç gelir ise de memnûn olursuñ.
	Ġurbetdeki âdemiñ hâli iyi degil. Aña yardım it.
	Ġurbete gitmek kısmetiñde vardır. Kadınlardan şağın.
	İcrâsına karar virdiğñ işde muvaffâk olursuñ.













[10]















<b>Ĥurūfū'l-be (↔)</b>	
<b>Eřkāl-i Remil</b>	<b>Cevāb</b>
	İĥtimāldir ki zarar-dīde olursuñ.
	Taķřiriñ neticesi olarak iş başka dürlü olur.
	Ādem olur iseñ 'ākıbetiñ ĥayr olur.
	Gördiđiñ rü'yā pek ĥayırlı degildir.
	Fuķarāya řadaķa vir ki gōñlüñ řād u mütesellī olsun.
	Saña çok dostluķ gösteren ādem düşmendir. Andan řaķın.
	Düşmen ġālib olur. Sebebi seniñ kuřuruñdur.
	Ĥurdıđıñ yolculuķ ĥayırlıdır. Kār idersiñ.
	Evlādıñ olur. Ancak yā yetim veya öksüz ĥalır.
	Ĥuyı güzel ve řabī'atı iyi faķať 'ömri kıřadır.
	Nařāĥat dinler iseñ pek güzel imtizāc idilir.
	Sizi çok sever. Muĥabbeti toğrıdır.
	Sevdāsı zāhiri ve ĥiledir. İnanma.
	Tizde mektüb alır ve memnūn ĥalırısıñ.
	Ġā'ib çok sürmez gelir. Görüşürsünüz.
	Ġurbet saña muķadderdir. Lākin orada aldanmamağa diķķat it.



[11]

<b>Ĥurūfū'l-cim (↻)</b>	
<b>Eřkāl-i Remil</b>	<b>Cevāb</b>
	Gitmez iseñ daha iyi yaparsıñ.
	Dā'ima ĥayr u selāmet mütevekkil olmaķdadır.
	Pek fenā tehlikeli olacaķdır. Ĥazer it.
	Ġurbetde ĥalmaķ muķtezā-yı ĥaderiñdir.
	Gördiđiñ rü'yā 'ā' ileñizde sürürü müciḃ bir şey'e delālet ider.
	Daha ziyāde felāket-dīdelerden 'ibret alalım.

	Kemâlden soñra zevâl vardır.
	Düşmeniñ azdır. Artırmağa çalışma.
	Bu seferden kâr idersin.
	Erkek ve kız evlâdın olur.
	Seni sevdiğinden kışkanç ve müvesvis olacak.
	Hoş geçinmeñiz ve imtizâc tavır ve hâlinize mütevekkıfıdır.
	‘Aşk ve muhabbeti çok faķat dâ’im degildir.
	Saña gösterdiği dostluğa i‘timâd itmemelidir.
	Mektüb geç gelir.
	Ėrbetdeki gelecek, memnün olursun.

[12]




<b>Hurüfü’l-dal (د)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Gelir ama gecikir.
	Hâtıradan şakınır iseñ mes‘üd olursun.
	Bir taraftan kazanır, bir taraftan ġaybidersin.
	İşini bilür ve ġayret iderseñ zarar itmezsin.
	‘Āķıbetiñ ve ‘ömriniñ soñı sürürle geçer.
	Rü’yâ iyi degil, şadaķa vir.
	Vukü‘ât u ... mutażarrır olursun.
	Bu işlerden ihtirâz it.
	Düşmeniñ az ise de andan korķma.
	Bu seyâhatde tehlike yok ise de kâr da yokdur.
	Evlâdın olur, memnün kalırsın.
	Semiz ve boş boġaz olacak.
	Hafif meşreb olmaķdan es geçer iseñ felekden istifâde idersin.
	‘Aşk ve sevdâya i‘timâd itme.














	Dost şadıktır. Emniyet olunur.
	Mektüb gelir. Saña getirecegi havâdiş ummadığın şeylerdir.

[13]












<b>Ḥurūfū'l-he (ه)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Me'mûl itdigin mektüb biraz soñra eline gelir.
	Ġurbetde olan kimse bu günlerde gelir.
	Seyâhat ideceksin faķať orada da zaḥmet çekersin.
	Bir vartaya düşmemek için kendini muḥâfaẓa it.
	Ārzü eyledigin şey ḥâşıl olur. Memnûn olursun.
	Saña bir zarar gelmek melḥûzdur.
	İyi haberler alacağına delâlet iden rü'yâ iyidir.
	Bir evlâdın olur. Ḥayrû'l-ḥalefdir.
	Dost iken düşmen olacak biri var. Ḥazer it.
	Sâ'ikâ-yı ḥasedle düşmenlerin artıyor.
	Bu seferden ḥayr görürsün.
	İkinci zevceñden evlâdın olur.
	İstihzâ-kâr ve şebâtsiz olacak.
	Sefâhati terk itmez iseñ şıķıntı çekersin.
	Sevdigin kadını veya erkegi alacaksın.
	Dostluğı toğrudur lâkin çabuk ayrılırsınız.






[14]

<b>Ḥurūfū'l-vav (و)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Zâhirde tatlı ise de altı acıdır. Aldanma.
	Me'mûl itdigin bir ḥaberi alırsın.
	Bir çok zamân soñra buluşırsınız.

	Orada çok tıramazsınız.
	Evvelâ göreceğın fâ'ide az ise de şofra memnûn olursuñ.
	İş matlûbuñ vechiyle olmaz.
	Müsrif oldıgıñ için dâ'ima zârûret çekersuñ.
	Niyet ve maqşadıñ hâşıl olur.
	Me'mûriyyet alırsuñ, eline para geçer.
	Seni dostuñ mutażarrır ider. Tevaqqî it.
	Düşmenleriñ nihâyet dost olacaqdır.
	Bu seyâhâti te'hir ider iseñ iyi olur.
	Evlâd yüzünden zarar görirsuñ.
	Ahlâkı pek iyi degildir.
	Genc iken evlenir iseñ zamân saña yâr olur.
	Bu sevdâdan fâriğ ol. zarara dü-çar olursuñ.

[15]

<b>Ĥurûfû'l-ze (z)</b>	
<b>Eşkal-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Seni fevka'l-'âde seviyor lâkin aradakilere emniyyet idilmez.
	Dostlığı sâhte degildir.
	Alacağın mektûbdan memnûn olmazsın.
	Ĥâyet râhat ve zengin olarak gelir.
	Nerede olur iseñ ol zârûret çekmezsuñ.
	Merâm u maqşadıñ hâşıl olmaz.
	Tevekkül sâyesinde merâmını icrâ idersuñ.
	Çalışır iseñ 'âkıbetiñ iyi ve râhat olur.
	Bir dostuñ da'vâsını ĝayb ider.
	Senden aşâğıya baĝ da 'ibret al.
	Görüşdiğın dostlarda bir dâne düşmen var.

















	Dost zann eylediğın adamlar düşmenlerdir.
	Bu seyâhatden zarar görürsün.
	Evlâdın olmaz. Nâfile çalışma.
	‘Âkıl, zekî ve faţın olur.
	Mütekâbil emniyyet ve i‘timâd sâyesinde râhat idersin.

[16]









<b>Ĥurüfü'l-ĥa (ح)</b>	
<b>Eşkal-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Diger izdivâc ile râhat olursun.
	Düşmen zann iderseñ. Düşmendir.
	Dostlığı sâhtedir. Aldanma.
	Bir dostuñ vâsıtasıyla beklediğın mektûbı alırsın.
	Seni görmegi ister. Sen de memnûn olursun.
	Bu ayı geçir de şoñra git.
	Başına ‘aqlıñı al da müdârâ it.
	Tedbırde kuşur itme. İyi olur.
	Mu‘âvenât-ı muhtâcın sâyesinde ‘âkıbet ĥayr olacaktır.
	Saña hediye gelecektir.
	Seyâhat ider iseñ iyi olur.
	Akrabâdañ düşmeniñ var. Ĥazer it.
	Düşmeniñe ĥalebe için tevâzu‘ göster.
	Şebât ider çok gezmez iseñ ĥâliñ iyi olur.
	Evlâdın olmak me’müldür.
	Pek güzel ve aĥlâkı ‘âlî olacağı şüphesizdir.









[17]

<b>Ĥurüfü'l-ı (ط)</b>	
<b>Eşkal-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>

	Güzel huyly ve mülâyim ahlaklı olacaktır.
	Zengin olur ve benî nev'îñde hayr idersin.
	Haqqınızda hayırlı olan bu fikr ü sevdâdan ferâğatdır.
	Dostlığı toğrı ve hâlişâne olup şâyân-ı i'timâddır.
	Mektüblara dâ'ir haberden memnün olursun.
	Bekledigin yanına gelmez.
	Sefere gitmek kısmetiñdir. Façať arkadaşını intiĥâb it.
	Uyuyan yılanıñ başına başa iseñ mutazarrır olursun.
	İş me'muluñ gayrı bir şekilde olur.
	Haqqında hayırlı degildir. İzdivâc itme.
	İyi dostlarla münâsib hâşıl ider iseñ mes'ûd olursun.
	Tevekkül itmekle beraber sa'y u gayret seni tesliyet ider.
	Da'vâyı gayb idersin.
	Dost degil düşmendir. Yâr şanma.
	Kâr itmez iseñ de zarar da yokdur.
	Ahîfâdın yaramaz olacaktır.

[18]















<b>Hurüfü'l-ye (ع)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Muĥ' ü güzel huyly evlâdın olur.
	Aĥlâkı güzel ve façať sîmâsı biraz çirkîn olacaktır.
	Nikâhda mes'ûd olmayaksın, sebebi budalâlığınıñdır.
	Seni pek çok seviyor emîn ol.
	Hürmet ve ri'âyete lâyıkk bir zât olduğundan memnün olursun.
	Mektüblar saña iyi haber getirmeyecek.
	Ĝâ'ib gelmez, çünkü mâni' i vardır.
	Sefer hakkında hayırlıdır. Hemân 'azîmet it.

	Bu işi işlemekten müstefid olursuñ.
	Ümîd idilmeyen bir hâl her şeyi tebdîl ider.
	Çocuklarıña iyi terbiye vir ki soñ hayâtda mes'ûd olasın.
	Rü'yâ iyidir. Sa'âdete delâlet ider.
	Şabr it, çâre-i selâmet şabırdadır.
	Bir nâmussuzlukdan kırküp tebdîrli ol.
	Dost şandığın müdâhin düşmendir.
	Şu sefer ve seyâhat pek hayırlı ve kârlıdır.






[19]

<b>Hurüfü'l-kef (ك)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Bu yolcuğdan ferâgat ider iseñ hayırlı olur.
	Evlâdın olacağ fağat gecikecektir.
	Pek kışkanç olacağından geçinemeyeceğın muhakkaktır.
	Tabî'at ve ahlâkı iyi ve fağat zengin olmayacağından zarûret çekersinüz.
	Seni memnün iden bu sevdâ ve muhabbet sâhtedir.
	Saña gösterilen muhabbete hâlişâne nazâr ile bakma.
	Bir mektûb alup pek memnün olursuñ.
	Ğurbetdeki şimdi gelmeyecektir. Belki hastadır.
	Sefer hayırlı oldığından hareket itmege sa'y it.
	Kâr ve zararî müsâvidir.
	Ümîd itmedigin derecede hâşıl olacağdır.
	'Âkıbet-i 'ömrün de hâl-i hâzırın gibi olur.
	Rü'yâñ iyi degildir. Düşmeniñ artacağ.
	Yeñi kederler gelecektir. Şabır lâzımdır.
	Bu hastalık melhûzdur.
	Tedbîrli tavranır iseñ galebe idersin












[20]

<b>Ḥurūfū'l-lām (ل)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Dostuñ çoğalır, düşmeniñ azalır.
	Gidecegiñ yerde i'tibâr ve şerefîni artar.
	Evlâdın olacağ ve ba'zıları yaşamayacağdır.
	Ahlâkı fenâ olacağdır.
	Şoñraları tâli'îni düzelecek memnûn olacağsın.
	Seni aldadıyor. 'Aşkî yalandır.
	Gösterdiği dostluğ menfa'at içindir.
	Ârzü mektûb almağ değil paradır ki gelecek.
	Beñle seyâhate bir daha gelmez.
	Bu seferiñe ba'zî şeyler mâni' olacağdır.
	Esbâbına tevessül ider iseñ kazanırsın.
	Bundan zarar görmek me'mûldur.
	İstedigiñ mevki'îni hâkîkînde iyi değildir.
	Rü'yânın ta'bîri seni müte'essir idecek bir hâlin vukû'una delâlet ider.
	Şabr ider iseñ bahtiyâr olursun.
	Qarâr virdigiñ seyâhatden hâzer it.



[21]




<b>Ḥurūfū'l-mim (م)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Fenâ sözden ictinâb ider iseñ iyi olur.
	Düşmenleriñe sen gâlibsiñ. Anlar senden qorqsun.
	Bu seyâhatde çok zarar görürsün.
	İki evlâdın olacağdır.
	Pek zekî ve ma'lûmatlı olacağından memnûn olursun.



	Dostuñı düşmeniñden tefrîk it. Çünki dost şüretinde düşmendir.
	Seni pek sever faķaķ etrāfi saña virmezler.
	Bī-vefādır, seni aldatmaķ için müdāhene idiyor.
	Seni çokdan unuttılar.
	Gelmesini ... faķaķ māni' i var.
	Ĝurbetde kārın çok olacaķdır.
	Cesāretle ģareket ider iseñ kārlı çıkarıñ.
	Evvel kedere soñra sürūra uĝrarsıñ.
	Āģir 'ömründe pek rāģat idersıñ.
	Rü'yā güzeldir. Teraķķiye delālet ider.
	Senden fenāları düşünür iseñ mütesellī olursuñ.

[22]



<b>Ĥurūfū'l-nūn (ن)</b>	
<b>Eşķāl-i Remil</b>	<b>Cevāb</b>
	Fuķarāya taşadduķ ider iseñ kederden kurtılırsuñ.
	Ĥaķķında ģayırlı zann eyledigin bu işden o ķadar fā'ide yoķdur.
	Dost şüretinde ĝorinen düşmenler vardır.
	Maķşadıñ ģāşıl olacaķdır.
	Evlādıñ olmaz ise de merāķı diñmez.
	Ĝavĝā vü nizā' ider biri olacaķdır.
	Ma'ışetde zārüret çekersıñ.
	Seni dostlarıñ gizli istihzā iderler.
	Saña ģürmet ve ri'āyet idilir.
	Alacaĝıñ mektüb saña güzel ģaber getiriyor.
	Ĝurbetdeki nerede ise geleceķdir.
	Dostlarıñdan ayrılma.
	Düşmenleriñ çok ise de ķorķma.















	Bu iş me'mül itdiği gibi olmaz.
	Ğurbetde qalırññ.
	Bu rü'yâ evham hayâldir.

[23]

<b>Hurüfü'l-sin (س)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Ba' zen rü'yâ insânın gündüz meşgûl olduğundan neş'et ider.
	Bundan sonra dü-çâr-ı keder olmamağı Allâhdan iste.
	Dalkavuklar seni mutazarrır ider.
	Bildigiñ, bilmediğiñ düşmenlerinden hazer it.
	Bu seyâhate, i'timâd idilür bir arkadaşla gidersen kâr idersin.
	Evlâdın olur ise de hayrû'l-halef olmaz.
	Mükeyyifâta mübtelâ olur.
	İzdivâc hayırlı degildir. Tehlike var.
	İşleriñ yoluna girecek.
	Dostı intihâbda diğkatli tavran.
	Beklediğiñ cevâb gelmez.
	Ğurbetdeki gelir. Yoldadır.
	Biraz ğurbetde zarûret çeker sonra mes'ûd olursun.
	Andan hayr me'mül itmek 'abeşdir.
	Bu işde kazanamazsın.
	Ğurbetde qalmağ tâli 'inde vardır.

[24]

<b>Hurüfü'l-ayn (ع)</b>	
<b>Eşkâl-i Remil</b>	<b>Cevâb</b>
	Âhir 'ömrün düşmenleriñ istediği gibi olmayacaktır.
	Rü'yân bir çok ğarib işlere delâlet ider.

	Yeñi kederler zühür idecekdir şabırlı ol.
	Bir kadamıñ fitnessinden mutazarrır olursuñ.
	Düşmeniñ az ve kuvvetli ise de sen gâlibsiñ.
	Bu seyâhate gider iseñ pişmân olursuñ.
	Evlâdıñ olmayacaktır.
	İlerüde pek fenâ huyı olur.
	Andan saña zarar gelmez.
	Şâyân-ı emniyet dost degildir.
	Seniñle ülfetden maqşadı zevk ü sürürdür.
	Haber biraz geç gelir.
	Ġurbetdeki daha uzak bir yere gitmişdir.
	Bu seyâhatden kâr umma.
	Bu işde kârdan ziyade zarar vardır.
	Beyhüde çalışma haşmıñ kuvvetlidir.

## Sonuç

Bu çalışma ile birlikte ilim alemine tanıtılan *Kolay Remiller* isimli eser, edebî ve ilmî niteliği bulunmayan fakat günlük ihtiyaca cevap veren, kendi yönteminin tüm detaylarını ihtiva eden bir remil kitabıdır. *Kolay Remiller*'in basım tarihi 1915'tir. Arapça olan eser Şeyh Ahmet Zenâtî'ye aittir ve dilimize Seyyid Süleymân el-Hüseynî tarafından aktarılmıştır. Müellif ve mütercim hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Zenâtî'nin 13. yüzyılda yaşamış iki remil üstadından biri olma ihtimali kuvvetli ise de konu netlik kazanmamıştır. Hüseyinî'nin ise 1900'lü yılların ilk çeyreğinde hayatta olduğu bilinmektedir. Eserde remil ilmiyle alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şu ana kadar tespit edilmiş *Kolay Remiller* tarzında yazılmış iki remilnâme de göz önüne alındığında çalışmamıza konu olan eserin müellif, mütercim, basım tarihi gibi hususlar bakımından daha fazla bilgi verdiği görülmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde *Kolay Remiller* gibi falnâme türü eserler artık insanların belki hoş vakit geçirmesi belki sosyalleşmesi fakat nihayetinde günlük meraklarına dair kolay ve hızlı cevaplar bulabilmesi için oluşturulmuş eserler halini almışlardır. Bu bağlamda eserin en önemli özelliği -adı gibi- remil falının olabildiğince kolay

uygulanmasını öğretmesi, insanların sorularına cevap ararken kolaylıkla bir cevaba erişebilmelerine olanak sağlaması ve mütercimmin de dediği gibi remil ilminin üstadına ait bir yöntem olduğundan güven duyulabilmesi olabilir. Eserde yer alan sorular da cevaplar da gündelik hayata dair merak duyulan, kişilerin kısa sürede cevap bulmaya ihtiyaç duyduğu meselelerdir.

Son olarak her ne kadar adına bir tefe'ülnâme denmemiş olsa da benzer örnekleri üzerinden yapılan bilimsel çalışmalar göz önüne alınıp incelendiğinde yöntem ve içerik bakımından *Kolay Remiller*'in de belirli yönleriyle tefe'ülnâme özelliği gösterdiği söylenebilir.

## Kaynakça

- Aydın, M. (1995). “Fal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fal> (s.134-138).
- Bahadır, S. C. (2020). Matbu bir remilnâme örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 221-242.
- Çelebi, İ. (1995). “Fal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fal#2-islamda-fal> (s.138-139).
- Çelebi, İ. (2007). “Remil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/remil> (s.555-556).
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Ekmeleddin, I. & Şeşen, R. (2011). *Osmanlı astroloji literatürü tarihi ve Osmanlı astronomi literatürü zeyli*, IRCICA Yayınları.
- Eren, H. (2021). Tefe’ül geleneği bağlamında “su’âl ve cevâblı tefe’ülnâme yâhûd kolay remiller. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 105-128.
- Kurtoğlu, O. (2021). “Zâtî, İvaz”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: Ağustos, 1, 2022, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zati-ivaz>
- Mermer, A., & Koç Keskin, N. (2016). *Eski Türk edebiyatı terimler sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Redhouse, J. W. (2016). *Müntehabât-ı lügât-i Osmâniyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig-Eski Uyurca fal kitabı*. Öncü Kitap.
- Türk Dil Kurumu. (2022). *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim Tarihi: Haziran, 29, 2022, <https://sozluk.gov.tr>
- Uygun, A. (2013). Seyyid Süleyman el-Hüseynî'nin Kenzü'l-Havâs kitabındaki dua ve büyü motifleri. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, M. İ. (1995). “Falnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/falname> (s.141-145).



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Kadri H. YILMAZ**

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş  
Veli Üniversitesi  
kyilmaz84@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-2117-6633>

**Kadrî Efendi'nin Manzum *Rind ü Zâhid*'i**

*Poetic Rind ü Zâhid of Kadrî Efendi*

## Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 08.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

## Atıf/Citation

Yılmaz, K. H. (2022). Kadrî Efendi'nin Manzum *Rind ü Zâhid*'i . *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 627-644. <https://doi.org/10.34083/akaded.1146657>

Yılmaz, K. H. (2022). Poetic *Rind ü Zâhid* of Kadrî Efendi. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 627-644. <https://doi.org/10.34083/akaded.1146657>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Mecmualar, biyografik kaynaklara girmiş şairlerin bilinen şiirlerinin yanında bilinmeyen şiirlerinin de gün yüzüne çıkmasına imkân sağlar. Aynı zamanda mecmualar, çeşitli nedenlerle biyografik kaynaklarda kendilerine yer verilmeyen şairlerin ve onların şiirlerinin de ortaya çıkmasına imkân sağlar. Bu yazıda yer verilen *Rind ü Zâhid* hikâyesi de Leibzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan B. or. 73 künyesiyle kayıtlı olan bir mecmuada bulunmuştur. Mecmuda şiirleri bulunan şairler, büyük çoğunlukla 16. ve 17. asırlarda yaşamış şairlerden oluşmaktadır. Hikâyenin müellifi olan Kadri'nin söz konusu asırlarda yaşamış şairlerden hangisi olduğu tam olarak tespit edilememekle birlikte, birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur.

Günümüze değin Türk edebiyatında tek örneği Fuzûlî'ye ait, mensur ve Farsça yazılmış olan *Rind ü Zâhid* temalı esere, Kadri'nin mesnevi formundaki Türkçe hikâyesini de eklemek yerinde olacaktır. Zâhid ve rind tipleri Fuzûlî'nin eserinde baba ve oğul temsilinde görülmektedir. Ancak Kadri'nin eseri için bunu söylemek mümkün değildir. Onun eserinde zâhid ile rind, daha çok klasik doğu edebiyatlarında sürekli birer çatışma hâlinde olan iki zıt karakter niteliğinde işlenmektedir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan hikâye 74 beyitten oluşmaktadır. Transkripsiyonlu metnine de yer verilen makalede, bu hikâye şekil ve içerik açısından incelenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kadri Efendi, Rind ü Zâhid, Fuzûlî, mecmua

## Abstract

*Poetry collections allow the unknown poems of poets who entered biographical sources to come to light as well as their known poems. At the same time, poetry collections also allow the emergence of poets and their poems that are not included in biographical sources for various reasons. The story of Rind ü Zâhid, which is included in this article, was also found in a journal in the Leibzig University Library, registered with its B. or. 73 tag. The poets whose poems are in the journal consist of poets who almost lived in the 16th and 17th centuries. Although it cannot be determined exactly which of the poets who lived in the mentioned centuries, Kadri, who is the author of the story is, some inferences have been made. It would be appropriate to add Kadri's Turkish story in the form of masnavi to the Rind ü Zâhid themed work, the only example of which in Turkish literature belongs to Fuzûlî, written in prose and in Persian. Zâhid and rind personalities are seen in the representation of father and son in Fuzûlî's work. But it is not possible to say this for Kadri's work. In his work, zahid and rind are handled as two opposite characters, who are in constant conflict in classical eastern literatures. The story, written in mathnavi form, consists of 74 couplets. In the article, which also includes the transcription text, this story has been tried to be examined in terms of form and content.*

**Keywords:** Kadri Efendi, Rind ü Zâhid, Fuzûlî, poetry collection

## Giriş

Edebî metinler, daha önce ortaya konulmuş metinlerden hareketle oluşturulurlar. Bu metinlerin bir kısmının modeli geçmişte olmakla birlikte, bir kısmı da geçmişteki farklı metinlerin yeni şartlarda değerlendirilmesinden yararlanılarak ortaya konur. Metinler arasındaki bu ilişkiler, yazarlar arası ilişkilerin yanında kültür ilişkisine ve dünyayı paylaşma ilişkisine de bağlanabilir (Aktaş, 2013, s. 27). Klasik Türk edebiyatında da *Leylâ ve Mecnûn*, *Yûsûf u Züleyhâ*, *Hüsrev ü Şîrîn* gibi çift kahramanlı hikâyelerin yanında *Gül ile Bülbül*, *Sıhhat u Maraz*, *Beng ü Bâde* ve *Rind ü Zâhid* gibi temsili/alegorik hikâyelerin varlığından da söz edilebilir. Adı geçen hikâyelerin farklı dönemlerde farklı şairler tarafından birçok örneği verilmiştir. Ancak literatüre bakıldığında, Türk edebiyatı dairesinde Fuzûlî'nin *Rind ü Zâhid*'inin başka bir örneğine rastlanmaz. Farsça olarak kaleme alınmış söz konusu eserin bir de 1220/1804 yılında Sâlim (ö. 1220/1836'dan önce) tarafından *Muhâvere-i Rind ü Zâhid* (Sucu, 2004, 2007) isimli bir tercümesi bulunmaktadır. Fuzûlî'nin *Rind ü Zâhid*'i, zâhidi temsil eden baba ile rindi temsil eden oğlu arasındaki “akıl” ve “gönül” çatışmasının münazara şeklinde ve nasihat içerikli anlatımından ibarettir (Ayan, 1993). İçerisinde manzum parçalar da bulunmakla birlikte, Fuzûlî'nin mensur olarak kaleme aldığı eserine nazaran Kadrî Efendi'nin metni, manzum olarak mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu iki eseri gerek muhteva gerekse şekil yönünden mukayese etmek güçtür. Fuzûlî'nin eseri yukarıda da ifade edildiği üzere, zâhid ve rindi temsil eden baba ve oğul arasındaki diyaloglar üzerine kurulmuş iken; Kadrî Efendi'nin hikâyesindeki rind ile zâhid, klasik doğu edebiyatlarında sürekli çatışma halindeki iki zıt karakterin herhangi bir temsil olmaksızın anlatıldığı bir kısma niteliği taşımaktadır denilebilir. İki eserin bulunduğu ortak payda, geleneğin ortak malzemesine ait bu iki zıt tipin etrafında gelişen olaylar ve verilen ortak mesajlardır. Kadrî Efendi'nin eseri hem manzum hem de Fuzûlî'nin eserine göre oldukça muhtasar kalmaktadır. Fuzûlî'nin eserinde hikâye, “Acem diyarı”nda geçmektedir. Kadrî Efendi'nin manzûmesi ise “Kim devr-i Mesîh'de bir âdem / Var idi büzürg ki mu'azzam” beytiyle başlar ve hikâyenin Hz. İsa devrinde geçtiğini bildirir.

Kadrî'nin ana kahramanları rind ve zâhid olan manzumesi, zâhidin Hz. İsa ile görüşmesi ile Hızır'ın Hz. Musa ile görüşmesi bakımından bir benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Kadrî'nin hikâyeyi kurgularken Hızır kıssasından etkilenmiş olduğu söylenebilir.

Genellikle bağımsız birer eser hüviyetinde olan mesneviler, bazen çeşitli mecmualarda, kitaplarda ve divanlarda da kendilerine yer bulabilirler (Kartal, 2013, s.17). Nitekim dinî-ahlâkî içerikli bir kısa mesnevi şeklinde tanımlanabilecek olan



Kadrî Efendi'nin 74 beyit tutarındaki manzumesine de, aşağıda özellikleri verilen bir mecmuada rastlanmıştır.

### Mesnevinin Müellifi Kadri Efendi

Mesnevinin yer aldığı mecmuada bulunan şairler 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış şairlerden müteşekkildir. Mecmuada şairleri bulunan şairler içerisinde vefat tarihi en geç olan şairin Tıflî Çelebi (ö. 1070/1660) olması, mecmuanın 17. yüzyılda tertip edildiği konusunda hüküm vermeye imkân tanır. Biyografik kaynaklara göre 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış Kadri mahlaslı 10 şair bulunmaktadır. Ancak bu yazıda mesnevisi neşredilen Kadri'nin bu 10 şairden hangisi olduğu hakkında kesin hüküm vermek güçtür. Şimdilik elde eseri olan tek Kadri, 17. yüzyılda yaşamış olan Antepli Kadri'dir ve onun *Divan*'ında (Kulahlıoğlu, 1997) da makaleye konu olan hikâye bulunmamaktadır. Mecmua mürettibinin metnin başlığında müellifi "Kadri Efendi" olarak yazması onun bir devlet görevinde bulunduğu fikrini uyandırabilir. Buradan hareket edilirse, müellifin hangi Kadri olduğu ihtimali, Şeyhülislam Abdülkadir Efendi<sup>1</sup> (ö. 959/1551), Kadri, Suûdîzâde Seyyid Abdülkadir Efendi<sup>2</sup>, müderris (ö. 1004/1596), Kadri Bey<sup>3</sup> (ö.?, 16.yy), Kadri Çelebi<sup>4</sup>, kazasker (ö. ?, 16. yy), Kadri<sup>5</sup>, kadı, nakibüleşraf (ö. 1013/1604), Kadri, Receb Efendi<sup>6</sup>, kadı (ö. 1094/1683), olmak üzere altıya düşürülebilir. Ancak yine de bu şairlerin hiçbirisinin biyografisinde söz konusu hikâyeyi yazdıklarına dair bir işaret bulunamamıştır.

### Mesnevinin Şekil ve İçerik Özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olan hikâye "Ez Nigâh u Gamze-i Kadri Efendi" başlığını taşımaktadır. Mefûlü mefâilün feûlün vezniyle yazılmış olan manzûme toplam 74 beyitten oluşmaktadır. Şairin 24 beyitte (%32) redif kullandığı görülür. Bunların 20'si ek, 3'ü kelime, 1'i de ek+kelime şeklindedir. Geri kalan beyitlerde ise mücerred kafiyenin yoğunluğu dikkati çeker. Eserin, besmele, tevhid, münacat, na't, din büyükleri ve devlet büyüklerine övgü, sebab-i elif klasik mesnevi bölümlerini içerdiği söylenemez. Hikâye ilk beyitten itibaren zâhid tasviriyile başlar. Ayrıca metnin sade ve anlaşılır bir anlatım tarzının benimsendiği söylenebilir.

<sup>1</sup> Şairin biyografisi için bk. (Karagözlü, 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-abdulkadir-seyhulislam-abdulkadir>

<sup>2</sup> Şairin biyografisi için bk. (Yılmaz, 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-suudizade-seyyid-abdulkadir>

<sup>3</sup> Şairin biyografisi için bk. (Kaplan, 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-kadri-bey>

<sup>4</sup> Şairin biyografisi için bk. (Yılmaz, 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-kadri-celebi>

<sup>5</sup> Şairin biyografisi için bk. (Köksal, 2013), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri>

<sup>6</sup> Şairin biyografisi için bk. (Ekinci, 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-receb-efendi>

## Olay Örgüsü

Metin, Mesih zamanında yaşayan, bir mağarada, dünya nimetlerinden vazgeçmiş aynı zamanda hikâyenin ana kahramanı olan zâhidi tanıtarak başlar. Devamında Hz. İsa'nın onu ziyaret etmesi, bu ziyaret karşısında zâhidin kibre kapılması gelir. Sonrasında ibadetle ilgisi olmayan, ikinci kahraman olan günahkâr rind hikâyeye dâhil olur. Rindin gezintiye çıktığı bir gün Hz. İsa ile zâhidi birlikte görmesi ona hidayet kapısını aralar. İşlediği günahlardan Allah'a sığınıp gönülden tövbe eder. Zâhid ise bu duruma çok şaşırır ve yıllarca ettiği ibadetlerin bir kıymeti olmadığı kanısına varır. Daha da ileri gidip rindi cennette görse, cennete bile girmeyeceğini ifade eder. Onun bu kibirli hali Allah katında kabul görmez. Cebrail ile Hz. İsa vasıtasıyla üzülmemesi, Allah'ın onun ibadetlerine ihtiyacı olmadığı, asıl olanın gönül saflığı olduğu konusunda zâhide haber gönderilir. Bu haber üzerine zâhid de Allah'a teslim olur. Ardından kimseyi küçük görmemesi, Allah'tan ve onun dünyadaki dostları olan evliyalardan ümidini kesmeyip yardım dilemesi konusunda Allah nasihati ile metin son bulur.

## Kişiler

Ana kahramanları zâhid ile rind olan hikâyede, Hz. İsa, vahiy meleği Cebrail görülmektedir.

Zâhid, dinî kaidelere bağlı, görünüşe önem veren kendi fikirlerine uymayan şeyleri eleştiren tipi temsil eder (Şentürk, 1996, 3). Metinde de yaptığı ibadetleri minnet derecesine getirecek boyutta kibirli, rindi hor gören ve riyakâr bir konumdadır:

Ol zâhid-i bî-şu'ür-ı sâlûs

Nâdânlığile kaldı me'yûs (60)<sup>7</sup>

Rind ise zâhidin aksine, dinî vecibeleri yerine getirme bakımından noksan, kendini şaraba vermiş ancak yaptığı işlerde samimi kişiyi temsil eder. Nitekim gönül saflığıyla ettiği tövbe Allah tarafından kabul edilir:

Var idi meger o demde meşhûr  
Bir rind-i cihân şalâhdan dūr

Bir dūn idi hayra mağz-ı bî-nūr  
Görür gözi idi cām-ı billūr

<sup>7</sup> Beyitlerin yanlarında parantez içerisinde verilen numaralar metindeki beyit numaralarını göstermektedir.

Almamış idi namâz dadın  
İlden işidirdi ancağ adın (19-22)

Hız. İsa, mağarada uzlete çekilmiş olan zâhidi ziyaret edip onunla sohbet eden, Cebrail tarafından zâhide iletmek üzere mesaj alan kişi konumundadır.

Günlerde meger Mesih-i hoş-dem  
Peygamber-i Hudâ-yı ‘âlem

Ol tîre gönüllerin çerâğı  
Seyrân iderek otağ-ı verâ

Luftından aña kırup mürüvvet  
Ol zâhidi eyledi ziyâret

Karşuladı zâhid itdi ikrâm  
Görüşdi şorişdi tıtdı ârâm (9-12)

İlahi emirleri meleklere ve peygamberlere iletmekle görevli vahiy meleği olan Cebrail, metinde de Allah tarafından gönderilen bir mesajı Hız. İsa'ya ulaştırmasıyla yer almaktadır.

Deryâ-yı celâl itdi tûfân  
Cibrîl-i emîne kıldı fermân

‘İsâ’ya didi varup selâm it  
Benden aña nice kelâm it (51-52)

### Zaman ve Mekân

Metinde gerçek bir zaman ve mekândan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Olayın başladığı zaman, metnin hemen başında ifade edilen Mesih zamanında bir insanın (zâhid) yaşaması şeklindedir. Hatta zâhid, Mesih'in onu ziyarete geldiği zamanda bir mağarada 300 yıl geçirmiş biri olarak ifade edilir. Dolayısıyla hikâyenin geçtiği zamanı 300 yıl daha geriye götürmek gerektiği düşünülebilir.

Mekân olarak ise yalnızca zâhidin uzlete çekildiği mağara (gâr) bir mekân olarak gözükmemektedir.

Kim devr-i Mesih'de bir âdem  
Var idi büzürg ki mu‘azzam

Terk eylemiş idi tâc u tahtı  
Uyhudan açılmış idi bahtı

Bir gâriñ içinde itdi 'uzlet  
Vaşşiler ile kılandır ülfet

...

Üç yüze yitürmiş idi sâli  
Bu hâlle geçdi cümle hâli (2-8)

### Hikâyenin Özeti

Mesih zamanında, dünya nimetlerinden el çekip bir mağarada uzlete çekilmiş, üç gecede bir badem ile iftar eden bu şekilde üç yıl geçirmiş akli başında, ulu bir kişi varmış. Günlerden bir gün karanlık gönüllerin kandili Mesih peygamber gezintiye çıktığında lutfedip bu zâhidi ziyaret etmiş. Zâhid de onu hoş karşılamış, karşılıklı hal hatır soruşmuşlar. O anda şeytan zâhidin aklını başından almış. Zâhid Mesih'in ziyaretini kendisinin artık "olgunlaştığı" hissiyle kibre kapılmış ve şöyle demiş: "İsa'yı görün ki teklifsizce ayağıma kadar geldi. Yaptığım bunca ibadet, gösterdiğim çaba dünyadan el etek çekmem zayi olur mu?"

Yine bu zamanda namazla ilgisi olmayan meşhur bir rind varmış. Hep kötü işlerle meşgulmüş. Dimağı nursuz bir alçak olan bu rindin gözü kadehten başka bir şey görmezmiş. Namazın tadını almamış ve bunu ancak başkalarından işitirmiş. Bunlardan nasibini alamamış olan rind dünyanın hevâ ve hevesine kendisini kaptırmış, melekler onun kötülüklerini yazmakta aciz kalmıştı. O kabahati çok, namı kara, bedbaht rind, gezintiye çıktığı bir gün İsa peygamber ile zâhidi gördü. Onlara yaklaşip birbirlerine gösterdikleri ihtiramı ve söyleşmelerini duydu. Böylelikle hidayete yaklaştı ve mutluluk kapısı ona açıldı. Yüzünü yere sürdü ve kederle âh etti. Sonra, "Ey rahmeti çok Rahman ve Rahim olan, isyan içinde olanların suçlarını bağışlayan Allah, iki cihan padişahı o seçkin Muhammed peygamberinin aşkına bu berbad gönüllü, yüzü kara ve günahkârına kalma" dedi. Çok ağladı, akli başından gitti ve o anda kendisini kaybetti. Bağışlayıcı olan Allah'a sığınıp gönülünden tövbe etti. Sözün kısası, o isyana batmış zâhid kanlı gözyaşları akıttı.

Zâhid, bu çaresiz rindi görünce canı acıdı, kanı kurudu şaşırıldı ve içine ateş düştü. Onu hemen Mesih'e gösterdi ve bu talihsizi rindi gördün mü dedi. Bu yoldan çıkmış şahıs suçlarına lanet eder. Sürekli sarhoş ve necis olan bu şahıs ibadet nedir bilmez. Bu zavallı rindin durumu budur. Ben sana bu kadar ibadet ettim, dergâhına isteklerimi arz ettim. Ey Rabbim bir hatam olduysa bunu bana göster. Bu denli hizmetim ve buna baktıkça üzüntülerim var. Üzüldüğüm şey, bu alçak rindi hayat veren cennete koysan bana eziyet olur. Onun yüzünü cennette görsem cennete girmem.

Zâhid, bu kibre kapıldı ve Allah katında nefret edilen biri oldu. Allah'ın azamet ve kahır denizi tufana döndü ve hemen Cebrail'e emir verdi. Var İsa'ya selam et ve ona dediklerimi ilet. O kibre kapılmış ham sofu üzülmesin. Benim onun ibadetine ihtiyacım yok, böyle kullar benim kapıma sığmaz. Ben bu aldatıcılığa bakmam, gönül saflığına bakarım. O kıskanç, gururlu ve gaflette olan zâhid, ettiği ibadetleri bana minnet eder. O zâhîde söyle ah etmesin, ben onu dergâhıma kabul ettim. Ettiği çabalarla vücudu ip gibi olsa da o cehenneme gider, bu cennete.

Bu acayip gurur içinde kötü yolda olan zâhid rıza gösterip teslim oldu. O şuursuz riyakâr zâhid cahilliğiyle ümitsizliğe düştü. Ey akli başında olan kişi, o fakirin gururu ayaklar altına alındı.

Ey akli başında olgun kişi, Allah'ın erenlerinden gafil olma. Onların bastıkları şifalı sürme, baktıkları da göze ilaçtır. Ey aydınlık dileyen, onlar şüphesiz ki Allah'ın zatına mazhar olmuşlardır. Hoş karşılanan bir topluluk vardır ki bunların kimisi meczup kimi de mahbuptur. Bunların görünenleri harabelerde sakindir, gizli olanları ise Allah'a yakarmaktadır. Çeşitli tavırları vardır ve işleri hep aldatmacadır. Kimse hakkında ani karar verme çünkü onlar makbul kişiler olabilir ve düşkünlere hor bakma, onlar da Allah dostu veli kişiler olabilirler. Onlar, ehil olanlara görünürler ancak sıradan insanlara gizlidirler. Bu vefasız dünyaya aldanma, Allah'tan ümidini kesme ve evlialardan da yardım dile. Ey merhameti çok, cömert ve koruyucu olan, her şeyi bilen ve bağışlayan Allah, Kadri'ye kerem kıl, inayet et ve onu mutluluk durağına ulaştır.

### **Mecmuanın Şekil ve İçerik Özellikleri**

Mesnevinin yer aldığı mecmua, Almanya Leibzig Üniversitesi Kütüphanesi (Universitätsbibliothek Leibzig) B. or. 73 numarada kayıtlıdır. 14.4x9.4 cm ölçülerinde, kahverengi meşin ve mıklepli cilt içerisinde. Toplam 212 varak tutarında olan mecmuadaki şiirler siyah, başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Mecmuanın mürettibi ve tertip edilme tarihiyle ilgili bir kayıt tespit edilememiştir. Ancak mecmuada şiirleri bulunan şairler içerisinde vefat tarihi en geç olan şairin Tıflî Çelebi (ö. 1070/1660) olması, mecmuanın 17. yüzyılda tertip edildiği konusunda hüküm vermeye imkân tanır. Mecmuada sonradan verilmiş olan sayfa numaraları, her bir varakta ikişer sayı atlanarak numaralandırılmıştır. Bu numaralandırmaya göre mecmuanın 2-16. sayfaları arasında Ali Şîr Nevâî'nin Hadis-i Erbain Tercümesi, 17-38. sayfaları arasında Molla Câmî'nin Hz. Ali'nin sözlerinin Farsça manzum tercümesi bulunmaktadır. Buradan sonra mecmuanın sonuna kadar çok sayıda "Lâedri" başlıklı manzum parça ve şiirle (71 tek beyit, 22 rubai, 1 gazel) birlikte Türk ve Fars şairlerinin çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış olan şiirleri bulunmaktadır.

Mecmuada en çok şiiri bulunan şairler ve şiir sayıları Örfî-i Şîrâzî (68 rubai, 2 gazel, 5 kıt'a), Molla Câmî (34 rubai ve Bahâristân'dan parçalar), Azmizâde Hâletî (32 rubai, 1 gazel), Nâtîkî-i Musûlî (20 rubai, 1 gazel), Kevkebî (13), Ömer Hayyam (10 rubai), Nev'î (2 muaşşer, 1 müsemmen, Gül-i Sad-berg) şeklindedir.

Mecmuada şiirleri yer alan diğer şairler; Sa'dî-i Şîrâzî (691/1292), Hâcû-yı Kirmânî (753/1352), Selmân-ı Savecî (778/1376) Kemal-i Hucendî (ö. 803/1401), Vahşî-i Yezdî (ö. 991/1583), Tâlib-i Âmûlî (ö. 1036/1626)'dir.

16. yy. şairleri: Kemal Paşazade (ö. 940/1534), Sun'î (ö. 1546'dan önce), Fuzûlî (963/1556), Sehâbî (ö. 971/1563), Kabûlî (ö. 1000/1591), Şemsî Paşa (ö. 988/1580), Makâlî (ö. 992/1584), Nev'î (ö. 1007/1599), Hâkânî (ö. 1015/1606), Bağdatlı Rûhî (1014/1606), Natîkî-i Musûlî, Tarzî Çelebi.

17. yy. şairleri: İlmî-i Bağdâdî (ö. 1020/1612), Kafzâde Fâizî (ö. 1031/1622), Ganî-zâde Nâdirî (ö. 1036/1626), Rızâyî Çelebi (ö. 1039/1629), Azmizâde Hâletî (1040/1631), Nev'î-zâde Atâyî (ö. 1045/1635), Şerifî Efendi (ö. 1049/1639) Riyâzî (1054/1644), Şeyhülislam Yahya (ö. 1053/1644), Şerif Sabrî (ö. 1055/1645), Sabûhî Dede (ö. 1057/1647), Şeyhülislam Bahâyî (ö. 1064/1654), Cevrî (1065/1654), Tıflî Çelebi (ö. 1070/1660), Mezâkî Çelebi, Hâşimî, Subhî, Dânişî.

Bu makalede çeviri yazılı metni verilecek olan Kadrî Efendi'nin Rind ü Zâhid konulu mesnevisi, mecmuanın 88a-90b sayfaları arasında yer almaktadır.

Ez Nigāh u Ğamze-i Kadri Efendi

mef'ûlû mefâ'ilün fe'ûlün

1- Ğavvâş-ı cevâhir-i ma'ânî  
Bu yüzden ider güher-feşânî

Kim devr-i Mesîh'de bir âdem  
Var idi büzürg ki mu'azzam

Terk eylemiş idi tâc u tahtı  
Uyğudan açılmış idi bahtı

Bir ğârın içinde itdi 'uzlet  
Vaşşiler ile kılurdu ülfet

5- Üç gicede bir o merd-i huşyâr  
Bir bâdem ile kılurdu iftâr

Bî-zâd u zevâde sîne pür-âh  
Hac eyler idi o merd her-gâh

Olmış idi ol 'azîz tecrîd  
Deryâ-ı muhîr nûr-ı tevhîd

Üç yüze yitürmüş idi sâli  
Bu hâlde geçdi cümle hâli

Günlerde meger Mesîh-i hoş-dem  
Peyğamber-i Hudâ-yı 'âlem

10- Ol tîre gönüllerin çerâğı  
Seyrân iderek otağ-ı verâ

Luftından aña kılup mürüvvet  
Ol zâhidi eyledi ziyâret

Karşuladı zâhid itdi ikrâm  
Görüşdi şorışdı tutdı ârâm

Göñline girüp hemân 'azâzîl  
'Aqlını başından itdi zâ'il

Mağrûr olup didi o zâhid  
Ben n'olduğuma yeter bu şâhid

15- 'İsa'yı görüñ ki pür-te'essüf  
Ayağıma geldi bî-tekellüf

Žāyi' mi olur ya bu 'ibādet  
Bu kûşîş-i derd ile riyāzet

Hep başa bu sa'y u himmet midür  
Ecr-i 'amel deryā-yı minnet midür

Ŧursun sen anı ço bu hevāda  
Bu vesvesede bu mācerāda

Var idi meger o demde meşhūr  
Bir rind-i cihān şalāhdan dūr

20- Olmışdı vücūdı cümleten heb  
İf'āl-i zemīmede mürekkeb

Bir dūn idi hayra mağz-ı bî-nūr  
Görür gözi idi cām-ı billūr

Almamış idi namāz dadın  
İlden işidirdi ancak adın

Eylerdi bu gūne bî-nevālîk  
Deryā-yı hevāda āşnālîk

Yazmağda hemîşe seyyi' ātın  
'Ācizdi melek anuñ berātın

25- Ol nāme-i siyāh pür-ķabāhat  
Ol müdbir-i derūn bî-sa'ādet

Seyr eyler iken çıķup kenāre  
EŦrāfında eyledi nezāre

Ol ķişver-i dīn-i bî-temīzi  
'İsā ile gördi ol 'azīzi

Gūş itdi yakīn olup kelāmın  
Birbirine 'izz ü ihtişāmın

Hādī-i yakīn olup hidāyet  
Feth oldu aña der-i sa'ādet



30- Rūyın yire sürdi bî-tahallūf  
 Āh eyledi didi pūr-te ʿessūf

Ey rahmeti çok Raḥīm u Raḥmān  
 Bahşende-i cürm-i ehl-i ʿiṣyān

ʿAşkına Rasūl-ı müctebānuḡ  
 Ey pādişāhı iki cihānuḡ

Ḥāl-i dil-i pūr-tebāhına ḡalma  
 Bu mücrim ü rû-siyāha ḡalma

Aḡladı o deḡlü oldu bî-hūş  
 İtdi özünü o dem ferāmūş

35- Luṡfına Raḥīm'üḡ oldu rāḡıb  
 Biḡ cān u dille oldu tāib

Söz muḡtaşar ol ḡarīḡ-i ʿiṣyān  
 Aḡladı aḡıtdı dīdeden ḡan

Bu yaḡa gör imdi n'oldı ḡālet  
 Ol zāhid-i ḡuşk u bî-saʿ ādet

Baḡdı göricek o nā-tüvānı  
 Cānı acıdı ḡurıdı ḡanı

Görince anı olup müşevveş  
 Cānına bıraḡdı ʿucbī āteş

40- Gösterdi hemān Mesīḡ'e anı  
 Gördüḡ mi bu müdbir-i cihānı

Cürmine ider recīm-i laʿnet  
 Bir şaḡş durur o bî-hidāyet

Bilmez nice nesnedür ʿibādet  
 Saḡ mest-i hemişe bî-tahāret

Manzūrı budur bütün cihānuḡ  
 Ser-defter-i rind-i bî-nevānuḡ

Bu deḡlü saḡa ʿibādet itdüm  
 Dergāhuḡa ʿarż-ı ḡācet itdüm

- 45- Bir cürm-i haṭâ mı oldu vâkı'<sup>c</sup>  
Yâ Rab baña it bu sırrı şâyi'<sup>c</sup>
- Bu deñlü hıḳûḳ-ı hıdmetüm var  
Bağdıḳça buña melâletim var
- Budur elemüm ki işbu dūnı  
Bu esfel-i nâs u pür-cününü
- Ḳorsañ girü huld-ı cân-fezâya  
Zulm olmış olur bu mübtelâya
- Taḥḳîḳ budur behište girmem  
Rūyını anuñ orada görsem
- 50- Zehrine faḳîr oldu mağrūr  
Dergâh-ı Ḥudâ'dan oldu menfūr
- Deryâ-yı celâl itdi tūfân  
Cibrîl-i emîne kıldı fermân
- ‘İsâ’ya didi varup selâm it  
Benden aña nice kelâm it
- Benden disün olmasun şikeste  
Ol zâhid-i huşk-ı ḥod-pereste
- Yok ṭâ' ate ihtiyâc bende  
Şıgmâz bu ḳapuya eyle bende
- 55- Baḳmam bu firîb-i dil-pezîre  
Ben ḥâzır u nâzıram zâmîre
- Ol pür-ḥased u ğurūr u ğaflet  
Eyler baña ṭâ' atini minnet
- O zâhide söyle çekmesün âh  
İtdüm ben anı ḳabûl-ı dergâh
- Cehdile vücûdı olsa rişte  
Ol dūzaḳa bu gider behište
- Teslîm ü rızâya buldı ol râh  
Bu ‘aceb ğurūr içinde gümrâh

60- Ol zāhid-i bī-şu‘ūr-ı sālūs  
Nādānlığıle ҡaldı me ‘yūs

Oldı o faķırūñ ey ĥired-mend  
Pāy-ı ‘amele ĥurūrı pā-bend

Ey kāmīl-i kār-dān-ı ‘āķil  
Merdān-ı Ĥudā’dan olma ġāfīl

Başdıķları ĥāk-i tūtīyādur  
Baķdıķları ‘ayn-ı kīmyādur

Düşmişdür olar eyā nigū-fer  
Bī-şāibe nūr-ı zata mażhar

65- Bir ҡavm durur bular ki mergūb  
Meczūb kimi kimisi maĥbūb

Zāhirleri sākin-i ĥarābāt  
Bāṭnları ‘ālim-i münācāt

Cünbişleri var ġüne ġüne  
Hep işleri na‘l-bāz ġüne

Hiç kimse kim gözetme nāġāh  
Şāyed ki ola ķabūl-ı dergāh

Ĥor baķma gedāya olma pürtāb  
Şāyed ki ola o ķuṭb-ı aķṭāb

70- Ehline olar ķamu ‘ayāndur  
Ammā ki ‘avāmdan nihāndur

Aldanma cihān-ı bī-vefāya  
Ol cān ile bende evliyāya

Hiç kesme ümīdiñi Ĥudā’dan  
Ĥimmet ṭaleb it hem evliyādan

Ey raĥmeti çok Kerīm ü Settār  
Dānende-i pādişāh-ı Ġaffār

**Ķadri**’ye kerem ķıl it ‘ināyet  
Ser-menzilin it anuñ sa‘ādet

## Sonuç

16. ya da 17. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülen Kadrî mahlaslı şairin bir mecmuada rastlanan muhtasar manzum bir *Rind ü Zâhid* hikâyesi bu çalışma ile gün yüzüne çıkmış olacaktır. Mecmua içerisinde şiirleri bulunan şairler arasında vefat tarihi en geç olan şairin Tıflî Çelebi (ö. 1070/1660) olması, mecmuanın 17. yüzyılda tertip edildiği düşüncesini uyandırır. Günümüzde Kadrî mahlaslı Antepli bir şairin *Divan*'ı elde mevcuttur ancak bu *Divan* içerisinde çalışmaya konu olan manzûme bulunmamaktadır. Öte yandan zikredilen yüzyıllarda yaşamış Kadrî mahlaslı şairlerin biyografilerinde de böyle bir eser yazdıklarına dair bir iz bulunmamaktadır.

Klasik doğu edebiyatlarında sürekli çatışma hâlinde olan bu iki tipin müstakil bir eser mahiyetinde, Türk edebiyatında bilinen ilk ve tek *Rind ü Zâhid* Fuzûlî'ye aittir. Farsça kaleme alınmış olan eserin Sâlim tarafından 1220/1804 yılında Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır. Fuzûlî'nin eseri baba-oğul ağzından zâhid ve rind temsilinde aktarılırken bu yazıda konu edilen Kadrî'nin mesnevisinde böyle bir temsil söz konusu değildir. Henüz ilk beyitlerde Mesih devrinde geçtiği ifade edilen bu muhtasar mesnevi, bir mağarada inziva halinde olan zâhidin Hz. İsa'nın onu ziyaret etmesi ve bu durum karşısında kibre kapılması, ibadetle ilgisi olmayan bir rindin gönülden tövbesinin kabul edilmesi ancak zahidin bunu kabullenememesi ile devam eder. Hikâye, zâhidin de teslimiyet gösterip Allah'a sığınması ve Allah nasihatleri ile son bulur.

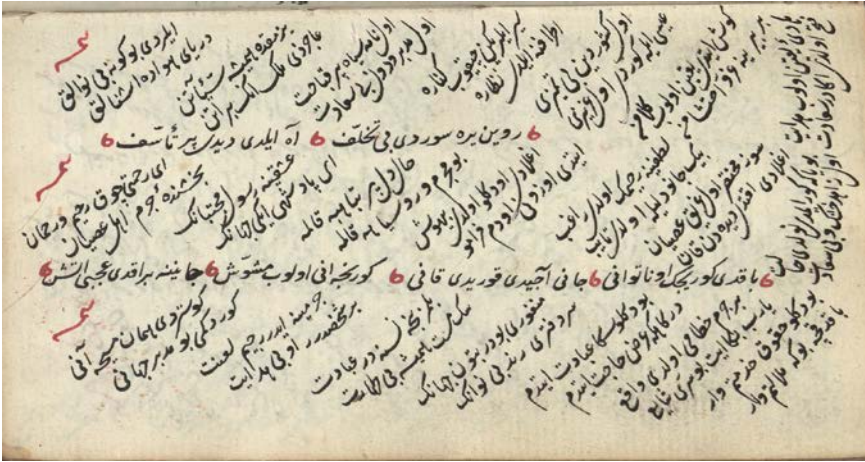
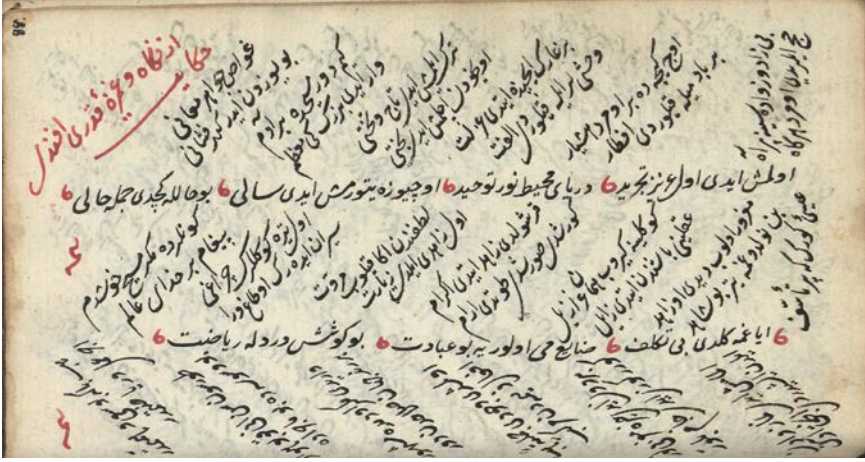
Mesnevîde şairin son beyitte kendisine ettiği dua dışında, klasik mesnevi bölümlerine rastlanmaz. Şairin vezin ve kafiye gibi şiir tekniği bakımından başarılı olduğu söylenebilir. Esasen günümüz için de geçerli olabilecek mesajlar veren, tahkiyevî bir kıssa olarak da değerlendirilebilecek bu mesnevinin açık ve anlaşılır bir anlatımı vardır.

## Kaynaklar

- Aktaş, Ş. (2013). Anlatma esasına bağlı edebi metinlerin tahlili (teori ve uygulama). Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ayan, H. (1993). *Rind ile zahid, Fuzulî*. MEB Yayınları.
- Ekinci, R. (2014, 22 Şubat). Kadri, Receb Efendi. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-receb-efendi>
- Kaplan, Y. (2014, 10 Temmuz). Kadri Bey. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-kadri-bey>
- Karagözlü, V. (2014, 2 Nisan). Kadri, Abdülkadir, Şeyhülislam Abdülkadir Efendi. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-abdulkadir-seyhulislam-abdulkadir>
- Kartal, A. (2013). *Doğu'nun uzun hikâyesi, Türk edebiyatında mesnevi*. Doğu Kütüphanesi.
- Köksal, M. F. (2013, 9 Eylül). Kadri. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri>
- Külahlıoğlu, M. (1997). Kadri hayatı, edebî kişiliği ve divanının transkripsiyonlu metni (Tez No.61540) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Mecmua, Leibzig Üniversitesi Kütüphanesi (Universitätsbibliothek Leibzig) B. or. 73.
- Sucu, N. (2004). Sâlim, hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve Rind ü Zâhid tercümesi (inceleme-metin) (Tez No.148334) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sucu, N. (2007). Sâlim ve muhâvere-i Rind ü Zâhid adlı eseri. TÜBAR XXII, 119-148.
- Şentürk, A. A. (1996). Klasik Osmanlı edebiyatı tiplerinden sûfi yahut zâhid hakkında. Enderun Kitabevi.

Yılmaz K. H. (2014, 5 Aralık). Kadrî Çelebi. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-kadri-celebi>

Yılmaz K. H. (2014, 11 Aralık). Kadrî, Suûdizâde Seyyid Abdülkadir b. Mir Hasanzâde Suûdî Mehmed Efendi. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadri-suudizade-seyyid-abdulkadir>



بود که ایستاد و در حق  
بواسطه ناس و بوجون  
قوریک که خدیجه جانم ایام  
ظلم اولدن اولدور و بیچاره  
تختی بود بایست کرم  
دوینسی انگ اولده کورم  
نهدیدم فقر اولدایم دور  
دیکلاه ظران اولدایم شور  
دربای حال ایستاد طرفان  
صبرناک امید قیاس زمان  
عسیمی دیدم وار و سلام این  
بندن کاک بر خط کلام این  
یونق طاعت احتیاج بند  
صغیر بوقیوبه ایله بند  
مردان طرادان او غافل  
ای کام کاران تا ناک  
اولدایم کورم ایستاد  
باصد ظری خاک تو تیار در  
باقده ظری عین کیمیا در  
دو عشر اولدایم کورم  
بی شایبه نور ذات مظهر  
باصد ظری خاک تو تیار در  
باقده ظری عین کیمیا در  
دو عشر اولدایم کورم  
بی شایبه نور ذات مظهر  
باصد ظری خاک تو تیار در  
باقده ظری عین کیمیا در  
دو عشر اولدایم کورم  
بی شایبه نور ذات مظهر

بیم کیمه امید کی خراون  
بمخت طلب ایست هم اولیادون  
ایر جمعی قوقا کرم و سار  
داشته یار دشا غفار  
قدر کی به کرم قیل ایست عنایت  
سرمفنر سن ایست انگ کجارت



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Özkan UZ**

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi  
ozkanuz@munzur.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0001-9437-5986>

## Yeni Bulunan Mensur Bir İhtilâc-nâme Örneği Üzerine

*On the Example of a Newly Found Prose Ihtilac-name*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Uz, Ö. (2022). Yeni Bulunan Mensur Bir İhtilâc-nâme Örneği Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 645-681. <https://doi.org/10.34083/akaded.1141089>

Uz, Ö. (2022). On the Example of a Newly Found Prose Ihtilac-name. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 645-681. <https://doi.org/10.34083/akaded.1141089>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.



## Öz

Geleceğe dair bilgi almak için çeşitli falcılık metotları kullanmak, insanların yüzlerce yıldır sürdürdükleri bir eylemdir. Falcılığı anlatan metinler Türk edebiyatının ilk yazılı eserlerine kadar uzanır. Geleneğin bir ürünü olan seyirme veya ihtilâc sonucu gelecekte haber bekleme, çıkarımda bulunma olayı bu yönüyle anonim özellik taşırlar. Seçirmelerle ilgili çıkarımlar genelde Cafer-i Sadık, İskender, Danyal gibi isimlerle temellendirilir. Bu yazıda ele alınacak olan yazma da bir tür fal kitabı olan ihtilâc-nâme türündendir. İnsan vücudundaki seçirmelerden yola çıkarak, kişinin geleceğine dair yorumlar yapan bu tür eserler, müstakil bir kitap halinde ya da bir kitap bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada incelediğimiz eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğunda 1641 numarada kayıtlı olan mensur olarak kaleme alınmış bir ihtilâc-nâmedir. Bu eser içerdiği 118 uzva ait 129 seçirmeyle orta hacimli sayılabilecek bir ihtilâc-nâme örneğidir. Bu makalede eserin, Latin harfli metni ortaya konmaya çalışılacak ve yakın zamanda yapılmış bazı çalışmalarla içerik olarak karşılaştırılacaktır. Bunun yanında metinde dikkati çeken dil ve imla özelliklerine de değinilecektir. Makalenin sonuna da eserin yazma nüshası eklenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** İhtilâc-nâme, seçir-nâme, fal

## Abstract

*Using various fortune-telling methods to get information about the future is an action that people have been doing for hundreds of years. The texts describing fortune-telling date back to the first written works of Turkish literature. The event of waiting for news from the future as a result of seyirme or ihtilac, which is a product of the tradition, has an anonymous feature in this respect. Inferences about watching are generally based on names such as Cafer-i Sadık, İskender and Danyal. The manuscript that will be discussed in this article is of the type of ikhlâc-nâme, which is a kind of fortune-telling book. Based on the twitches in the human body, these kinds of works that make interpretations about the future of the person appear as a separate book or among various other books. The work we are examining in this study is a prose written in prose and registered in the Manuscripts catalog of Ankara University Faculty of Theology. This work, with 129 twitches belonging to 119 limbs, is an example of an ikhlâc-nâme that can be considered medium volume. In this article, the Latin script of the work will be tried to be revealed and will be compared with some recent studies in terms of content. In addition, the remarkable language and spelling features in the text will be mentioned. A manuscript copy of the work will be added at the end of the article.*

**Keywords:** Ihtilac-name, segir-name, fortune-telling

## Giriş

Geleceğe dair yapılan çıkarımların zamanla bir sisteme oturtulup yazıya geçirilmesiyle doğan fal kitaplarının bir türü olan ihtilâc-nâmeler, kişinin bedenindeki istemsiz kasılmalar, yani seğirmeler yoluyla, ona geleceğinden haber vermeyi amaçlamıştır. Kütüb-i ihtilâc veya seğir-nâme adlarıyla da karşılaştığımız ihtilâc-nâmelerin tespit edilenlerinin büyük kısmı mensurdur. Geleneksel olarak müellifler ihtilâc-nâmeleri büyük bir zata dayandırırılar, “Falan kişiden rivayet edilir ki ...” gibi bir kalıpla başlayarak bilgi veren müellifler, rivayetleri nereden edindiklerine dair bilgi vermemektedir. İhtilâc-nâmelerin dayandırıldığı kişiler İskender-i Zülkarneyn, Hz. Danyal ya da incelenen örnekteki Harun Reşid gibi halkın zihninde yer edinmiş kişilerdir.

“İhtilâc” kelimesi Kâmûs-ı Türkî’de “*çarpınma, çarpındı, seğirme*”; Lehçe-i Osmânî’de “*helecân, ditremek, yürek oynamak, çarpındı, telâş itmek*”; Devellioğlu’nda “*1. çarpıntı, çarpınma. 2. seğirme. 3. eller gevşeyip büzülme. 4. havale nöbeti tutma.*” anlamlarıyla geçmektedir. “İhtilâc-nâme” için ise “*yüzün ve gözün seyirmesi hakkında yazılan bir çeşit mensur falnâme, fal kitabı.*” tanımı yapılmıştır (Devellioğlu, 2008, s. 419).

“Geçmiş eski Uygur Türkçesi metinlerine kadar uzanan Seğir-nâme’lerin dünya kütüphanelerinde Seğir-nâme veya ihtilâc-nâme adı altında müstakil veya Ta’bir-nâme’ler içerisinde birçok nüshasının bulunduğu bilinmektedir.” (Sertkaya, 2011, s. 1533). Bu denli eski bir geleneğin Anadolu coğrafyasındaki yankılarını takip etmek açısından, kütüphanelerimizde bulunan ihtilâc-nâmeler değerlidir.

Ülkemizde bu alandaki ilk çalışmalardan birini Muammer Kemal Özergin yapmıştır (Özergin, 1967). Şahsi kitaplığındaki küçük hacimli bir yazmayı tanıtmış ve bu eserin Latin harfli metnini vermiştir. Daha sonraları Halil Ersoylu, Mevlânâ Müzesi (Ersoylu, 1985) ve Topkapı Sarayı (Ersoylu, 1992) kütüphanelerinde kayıtlı iki örnek üzerinde çalışmıştır. Metinlerin tıpkibasımaları ve transkripsiyonlu çevirilerini vererek dil ve imla özelliklerini incelemiştir. Recep Karaatlı ise Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi Ayşegül Suna’nın şahsi kitaplığında bulunan bir ihtilâc-nâme örneğinin Latin harfli metnini vererek dil ve imla özellikleri üzerinde durmuş, ardından eserin gramatikal dizinine ve tıpkibasımına yer vermiştir. Yusuf Ziya Sümbüllü de ihtilâc-nâmeler üzerine mesai harcayan araştırmacılarından birisidir. Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı’nda kayıtlı mevzubahis türün iki mensur örneğini inceleyip metinlerini ve sözlüklerini hazırlamıştır (Sümbüllü, 2007). Bunun akabinde 2010 yılında 17 tane ihtilâc-nâme örneğini incelediği kitabını yayımlamıştır (Sümbüllü, 2010). Yine 2010 yılında Sezer Özyaşamış Şakar tarafından yayınlanan bir makale de Ankara Milli Kütüphane Yz. A 2511 numarada kayıtlı bir ihtilâc-nâmeyi konu edinmiştir. Bu çalışmada ihtilâc-nâme türü ve bu tür üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildikten sonra eserin Latin harfli metni ve sözlüğü sunulmuştur (Özyaşamış Şakar, 2010). Sümbüllü, önceki çalışmalarına ek olarak Mevlânâ Sevâdî’ye ait bir ihtilâc-nâmenin Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar 269 numarada, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları 525 numarada ve Bibliothque Nationale de France Kütüphanesi Turc 21 numarada kayıtlı

nüşhalarını tanıtmış, Şevket Rado ve Bibliotheque Nationale de France kütüphaneleri nüşhalarını karşılaştırarak ihtilâc-nâme metnini vermiştir (Sümbüllü, 2014). Bu noktada ilgi çekici olan şey eserin mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olmasıdır. Mehmet Yastı da Bibliotheque Nationale de France 178 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde kaydedilmiş bir ihtilâc-nâmeyi transkripsiyonlu çeviri olarak vermiş, bazı dil özellikleri üzerinde durmuş ardından da başka örneklerle karşılaştırma yoluna gitmiştir (Yastı, 2015). Levent Kurgun Vatikan Kütüphanesi'nde Borg. Turco 79 numarada kayıtlı olan bir eseri tanıtarak, transkripsiyonlu metnini vermiştir (Kurgun, 2018). Son olarak Kayaokay, bu konuda çalışacaklar için mevcut ihtilâc-nâmelerin metin ve akademik çalışmalar hakkında ayrıntılı liste dökümünü sunup şahsi kitaplığında yer alan bir ihtilâc-nâme yazmasını incelemiş, metin ve tıpkıbasım olarak yayımlamıştır (Kayaokay, 2020).

### “Hâzâ Kitâb-ı İhtilâc-nâme” Üzerine

İncelediğimiz ihtilâc-nâme, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğunda 1641 numarada kayıtlı olan yazmadır. Neredeyse diğer tüm ihtilâc-nâmeler gibi bu eserin de yazarı bilinmemektedir. Eserin kütüphane bilgilerinde veya içeriğinde müellif hattı mı yoksa müstensih hattı mı olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte eserin yazılış tarihi hakkında da elimizde bir veri yoktur. Ancak eserde serçe parmağın karşılığı olarak geçen “sırça parmak” tabirinden ötürü eserin yazılış tarihini yaklaşık olarak 15-17. yüzyıllara tarihlemek mümkündür. Çetin'e göre bu kullanım ilk olarak 15. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. 18. Yüzyılda ise sırça ve serçe kullanımları birlikte görülmektedir (Çetin, 2012, s. 1222). Eserdeki sırça kelimesinin kullanım birliğini de gözetererek, kesin olmasa da telif tarihinin bu yüzyıllar arasında olduğunu düşünebiliriz.

Çalışmamıza konu olan yazmanın tavsifi şöyledir: Toplam beş varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yazısı okunaklıdır. Sayfaların kenarları yıpranmış, yer yer yırtıktır. Cildi ise yukarı kısımdan hafif ayrıktır. Sağ üst köşelere kurşun kalemle sonradan varak numaraları yazılmıştır. Ancak bu noktada bir hata yapılmış olabilir. 109 numaradan sonra 160 numaradan devam etmiştir. Muhtemelen sayıları yazan kişi dalgınlıkla bir çentik koymuştur. Biz metni Latin harflerine aktarırken varak numaralarında 110 numaradan devam etmeyi tercih ettik. Metinde silik olan veya okuyamadığımız yerler boş bırakılmıştır.

Yazmanın giriş kısmındaki iki sayfada “*Muhtasar Ta'bir-nâme*” adıyla bir rüya tabiri kısmı yer almaktadır. Bu kısımda Harezmi sultanlarına dayandırılarak hazırlanmış olan bir rüya tabiri tablosu bulunmaktadır. Buna göre rüyada görülen nesnenin Arapçasının ilk harfine göre, tabloya bakarak rüya yorumlanmaktadır.

Tabir-nâmeden sonra esas metin başlamaktadır. “*Hâzâ Kitâb-ı İhtilâc-nâme*” başlığıyla esere giriş yapılmaktadır. Eserde başlıklar ve cümle başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İhtilâc-nâmenin girişinde müellif, eserini “İskender-i Zülkarneyn”e dayandırmış ve “Hârûn-ür-Reşîd”in bununla övündüğünü söylemiştir. Allah'tan yardım istenerek ihtilâclara geçilmiştir. “Eger .... segirse .... olur.” kalıbıyla bedendeki organlar ve çeşitli uzuvlar yorumlanmıştır. Bütün yorumlar bitirildikten sonra da “İnşâallahu Teâlâ” denerek eser tamamlanmıştır. Belirtmek gerekir ki her yorum için “Eger” yazılmamıştır. Bu bilinçli bir tercih midir yoksa yazarın isteği dışında bir hata

mıdır bilinmemektedir. Ancak metinde atıldığı kabulüyle hareket edilmiş ve yazılmayan yerlerde “[Eger]...” şeklinde düzeltmeye gidilmiştir.

Elimizdeki eser eksiksiz bir ihtilâc-nâme değildir. Müelliften mi yoksa müstensihinden mi kaynaklı olduğunu bilmediğimiz birtakım eksiklikler vardır. Mesela yorumlanan uzuvların bir kısmı eksiktir. Diğer örneklerle karşılaştırdığımızda eldeki örnekten daha kapsamlı eserlerin varlığını görmekteyiz. Öte yandan burada olan bazı uzuvların da diğer örneklerde olmadığını söyleyebiliriz. Karşılaştırmalı tabloda bunların bir kısmı gösterilecektir. Metinde geçen uzuvlarda da zaman zaman karışıklıklar olabilmektedir. Bir uzvun sağ mı sol mu olduğunu yazmamak, bir uzvun bir tarafını yorumlayıp diğer tarafını atlamak gibi aksamalar göze çarpmaktadır.

Uzuvların büyük kısmı için tek bir yorum yapılmıştır. Ancak az sayıda uzuv için birden fazla yorum verilmiştir. Sol elin baş parmağı iki ayrı yerde yorumlanmıştır. Bu tekrarın arka arkaya değil de ayrı yerlerde yapılmış olması bize, istemsizce yapılmış bir hata olduğunu düşündürmüştür. Ayrıca bir yerde de “seğirse” kelimesi sehven iki sefer yazılmıştır.

### **Dil ve İmla Özelliklerinde Dikkat Çeken Noktalar**

Metnin dili oldukça sadedir. Türün diğer örneklerinde de görülebileceği gibi halk diline oldukça yakındır. Arapça-Farsça kelimeler az kullanılmıştır, terkip ise neredeyse hiç bulunmaz. Anlamayı zorlaştıran unsurlara yer verilmemiş, söz sanatlarına başvurulmamıştır. Ancak bazı kalıplaşmış Arapça ifadeler beş yerde kullanılmıştır. “ve kıs ‘ala hâzâ”, “Billâhi’t-tevfik”, “ne’üzubillah”, “İnşâ’allahu Te’âlâ”, “Temmetü’l-temâm”.

Metinde harekelendirme yapılmamıştır. Sadece şeddeli kelimeler ve “a” okunan (İ) gösterilmiştir. Üslup olarak sürekli “Eğer ... seğirse ... olur.” kalıbıyla kurulan cümlelerden oluştuğu için kaçınılmaz bir monotonluk vardır. Ancak bu tarz eserlerde okuyucu çoğunlukla metnin tamamına değil de sadece kendisini ilgilendiren kısmına odaklandığı için, bu monotonluğun okuyucu için çok büyük bir sorun teşkil etmeyeceği söylenebilir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise metnin bir erkek için yazılmış olmasıdır. Aşağıdaki listede görüldüğü gibi, tabir edilen uzuvlardan cinsiyet belirtenler yalnızca erkeklere aittir. Bu yönüyle eril bir metin olduğu söylenebilir. Tabirlerde ise cinsiyet bildiren herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. “Kişi, kimse, kimesne” gibi belgisiz zamirlerle yorumlar yapılmıştır. Bu tür eserlerde genel olarak eril ifadelerin kullanılması Klasik Türk edebiyatının beslendiği kaynaklar ve olaylara İslamî bir perspektif ile yaklaşımın eserlere yansması şeklinde izah edilebilir. Kadın bedeninin mahrem olması bu fikre temel teşkil edebilir.

İhtilâc-nâme metninde hitap, hep 3. tekil şahsadır. Çoğunlukla birer cümle ile uzuvlar yorumlanıp sıradakine geçilmiştir. Seğirmeler yorumlanırken bir uzuv bir başkasıyla kıyaslanmamış, kendi içinde değerlendirilip yorum bitirilmiştir. Sadece bir yerde “gine” kelimesiyle seğirme kendinden öncekilerle bağlanmıştır.

“[Eger] **dördüncü parmağı** segirse gine ceng ide.” [111a-5]

Metinde yazım konusunda genel olarak bir tutarlılık olduğu söylenebilir. Ancak bazı yerlerde genel kullanımın yanında küçük fakların olduğu da görülebilmektedir. Örneğin “dost” ve “düşman” kelimelerine bakıldığında, “dost” kelimesi metinde 9 kere geçmektedir. Bunlardan 8’inde “dōst<sup>1</sup>”, 1’inde ise “dost<sup>2</sup>” şeklinde yazılmıştır. “Düşman” kelimesi ise metinde 10 kere geçmektedir. Bunların da 9’u “düşmen<sup>3</sup>”, 1’i ise “düşmān<sup>4</sup>” şeklinde yazılmıştır. Mensur bir metinde, vezin veya kafiye kaygısı yokken görülen az sayıda ikiliklerin olması olağandır. Bunu hatalı yazıma yormak mümkün olabilir.

Metinde dikkat çeken bir diğer husus “-ذ-” nöbetleşmesidir. Bu durum “şād” kelimesinde karşımıza çıkar. Kelime 5 yerde “şād” şeklinde, 15 yerde ise “şāz” şeklinde kaydedilmiştir. Bu ikiliğe neyin neden olduğunu kesin olarak bilmek güçtür. Müellifin/müstensihin, her ikisi de kullanılan bu kelimelerin ikisini birlikte hatta bazen arka arkaya cümlelerde kullanıyor olması dikkat çekmektedir.

Örnek 1: “şādumān ola” (108b-11), “şād ola” (108b-16), “şād ola”(110a-7).

Örnek 2: “şāzlığa irişe” (108a-14), “şāzlık ve baylık bula” (108b-8), “şāz ola” (110b-14)

Bunların dışında metinde “añ-” fiilinin imlası “اڭ” ile değil “ان” yapılmıştır. Yine “اڭ” ile yazılması gereken “eñek” kelimesi “ان” ile yazılmıştır. “ile” edatı ise “إله” şeklinde değil “اله” şeklinde yazılmıştır.

İhtilâc-nâmede Türkçe fiiller kullanılmıştır. Metinde geçen fiiller aşağıda verildiği gibidir.

ol- (62)	gir- (8)	git- (6)	an- (5)	gel- (6)
işit- (1)	yetiş- (5)	gör- (13)	segir- (120)	horla-(1)
utan- (1)	çek- (4)	sevin- (25)	it- (20)	bul- (30)
kırtul- (6)	iriş- (6)	düş- (2)	sög- (1)	yi- (1)
eyle- (3)	koçuş- (1)	yalvar- (1)	kıl- (2)	işle- (6)
yap- (1)	değiş- (1)	otur- (1)	harca-(1)	geçür-(1)
söyleş- (2)	çal- (1)	dön- (1)		

<sup>1</sup> 108a-5,7; 109a-1,3; 109b-12,15; 110a-1; 110b-10

<sup>2</sup> 108a-1

<sup>3</sup> 106b-9; 107b-1,3,4; 109a-3,15,17; 109b-11; 110b-7

<sup>4</sup> 108b-17

Uzuvların Seğirmelerine Yüklenen Anlamlar<sup>5</sup>

Uzuvlar	Yüklenen Anlamlar	Uzuvlar	Yüklenen Anlamlar
baş (orta)	+	dirsek (sol)	+
baş (çevre)	+	bilek (ikisi üst)	+
baş (sağ)	+	bilek (alt) <sup>6</sup>	+
baş (sol)	+	el (sağ)	+
alın	+	el (sol aya)	+
alın (sağ)	+	el (sağ baş parmak)	+
alın (sol)	+	el (sol baş parmak <sup>7</sup> )	+
kafa	-	el (sağ <sup>8</sup> işaret parmak)	- / +
kulak (sağ)	+	el (sağ orta parmak)	+
kulak (sol)	-	el (sağ yüzük parmak)	+
kulak (sağ meme)	+	el (sağ serçe parmak)	- / +
kulak (sol meme)	+	el (sol baş parmak[9])	- / +
kulak (sağ delik)	+	el (sol işaret parmak)	+
kulak (sol delik)	- / +	el ( sol orta parmak)	+
kulak (sağ arka)	+	el ( sol yüzük parmak)	+ & +
kulak (sol arka)	+	el ( sol serçe parmak)	+ / -
kaş (sağ)	+	koltuk (sağ)	-
kaş (sol)	+	koltuk (sol)	+
kaş (ikisi)	+	göğüs (sağ)	-
göz ve kaş (sağ)	- / +	göğüs (sol)	+
göz (sağ iç)	-	göğüs (arka)	-
göz (sol iç)	+	göğüs (ikisinin ortası)	+

<sup>5</sup> Seğirmelerin metinde yorumlanma sırası gözetilmiştir. İyiye yorulan seğirmeler (+), kötüye yorulanlar (-) ile gösterilmiştir. İyi/kötü başlayıp sonu kötü/iyi olan yorumlar için (/) işareti kullanılmıştır. Birden çok yorumu olan seğirmeleri göstermek için (&) işareti kullanılmıştır.

<sup>6</sup> Sağ-sol ayrımına gidilmemiştir.

<sup>7</sup> İki kere yorumlanmıştır.

<sup>8</sup> Sağ baş parmaktan sonra sol baş parmak yorumlanmış, sonra taraf belirtmeden “ikinci parmak” diye devam edilmiş. Ama aşağı satırlarda sol el baş parmaktan başlayarak yorumlandığı için burada belirtilmeyen parmaklar sağ olmalıdır.

göz (sağ kuyruk <sup>9</sup> )	+	bel	+ & +
göz (sol kuyruk)	+	göğüs (alt)	-
göz (sağ üst kapak)	+	karın (sağ)	+
göz (sağ alt kapak)	-	karın (sol)	- / +
göz (sol alt kapak)	+	göbek	+
göz (sağ üst kirpik)	+	kasık (sağ)	-
göz (sağ alt kirpik)	+	kasık (sol)	+
göz (sol üst kirpik)	-	kasık	+
göz (sağ çevre)	+	zeker <sup>10</sup>	+ & +
göz (sağ bebek)	+	haya (sol)	- / +
göz (sol bebek)	-	dübür <sup>11</sup>	+
göz (sağ yüze doğru)	+	dübür (sağ yan)	+
göz (sol yüze doğru)	+	dübür (sol yan)	+
yüz	+	uyluk (sağ)	-
yüz (sağ)	? <sup>12</sup>	uyluk (sol)	+
yüz (sol)	- / +	diz (sağ)	+
burun (sağ delik)	+	diz (sol)	+
burun (sol delik <sup>13</sup> )	-	baldır (sağ)	-
yanak (sağ)	+	baldır (sol)	+
yanak (sol)	- & - & -	topuk (sağ)	+ & + & +
ağız (sağ köşe)	+	topuk (sol)	-
ağız (sol köşe)	+	ayak (sağ arka)	+
đudak (alt)	+	ayak (sol arka)	+ & +

<sup>9</sup> Gözün şakak tarafındaki ucu.

<sup>10</sup> Erkeklik organı.

<sup>11</sup> Makat.

<sup>12</sup> Bu seçirmenin sonu yazılmadığı için olumlu mu olumsuz mu bilinmemektedir.

<sup>13</sup> Metinde, bizce yanlışlıkla, “yanı” şeklinde kaydedilmiştir. İlgili bölümde dipnotta fikirlerimizi belirttik.

dudak (üst)	-	ayak (sağ alt)	+
dil	+	ayak (sol alt)	+
enek <sup>14</sup>	- / +	ayak (sağ baş parmak)	+
enek (çukur)	+	ayak (sağ ikinci parmak)	- / +
boğaz	+ & -	ayak (sağ orta parmak)	-
boyun (sağ yan)	+	ayak (sağ dör parmak)	-
boyun (sol yan)	+	ayak (sağ serçe parmak)	+
boyun	-	ayak (sağ tüm parmaklar)	+
omuz <sup>15</sup>	+	ayak (sol baş parmak)	+
omuz (ikisi)	-	ayak (sol ikinci parmak)	+
talı <sup>16</sup> (sağ)	+	ayak (sol orta parmak)	+
talı (sol)	+	ayak (sol dör parmak)	- & -
pazu (sağ)	+	ayak (sol serçe parmak)	+
pazu (sol)	+	ayak (sol tüm parmaklar)	+ & +
dirsek (sağ)	-		

Yukarıda tam listesi verildiği gibi, metinde geçen 118 uzuv için yapılan toplam 129 seğirme bulunmaktadır. Seğirmelerin 101 tanesi olumluyken 28 tanesi olumsuzdur. Uzuvlardan 93 tanesi için yapılan seğirmeler olumludur. Bunların 10 tanesi olumsuz gibi başlar ancak neticesi olumlu olur. 24 uzuv için yapılan seğirmeler olumsuzdur. 1 uzuv için olumlu başlayan seğirme olumsuz bitmektedir. 1 uzuv için (boğaz) ise biri olumlu biri olumsuz iki farklı seğirme yapılmıştır. Toplam 11 uzuv için birden fazla ve birbirinden farklı seğirmeler yapılmıştır. Bunların biri dışında (boğaz), tüm örneklerde, bütün seğirmeler sadece olumlu ya da sadece olumsuzdur. Ancak bir örnekte hem olumlu hem de olumsuz iki farklı seğirmeye yer verilmiştir. Bir uzuv için ise (yüzün sağ yanı)

<sup>14</sup> Çene, çene kemiği.

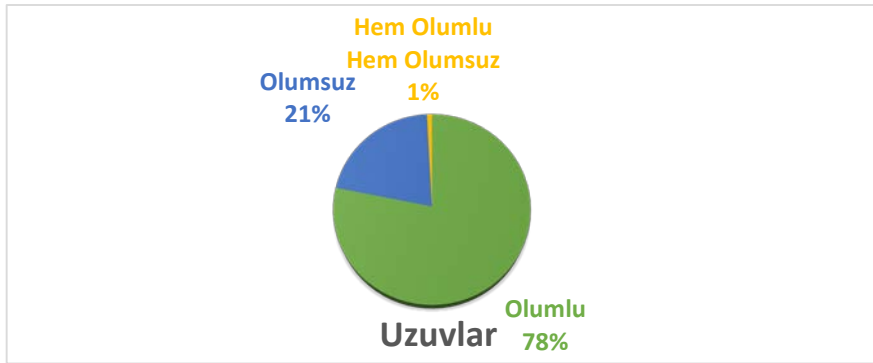
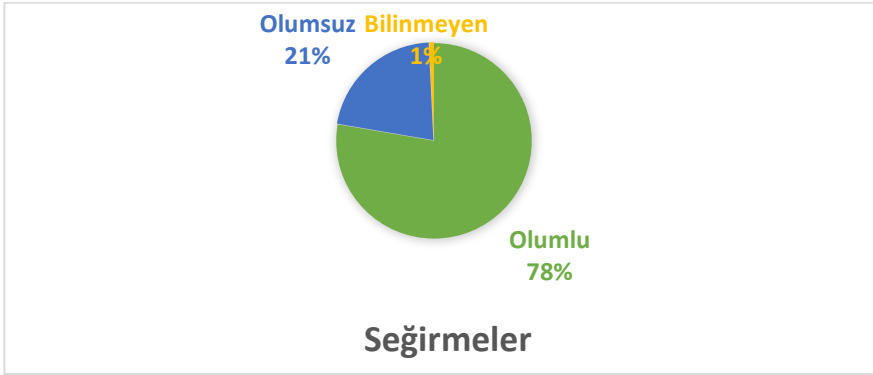
<sup>15</sup> Burada sağ-sol ayrımı yapılmamış, tek omuz için yorumlanmıştır.

<sup>16</sup> Kürek kemiği.



seğirmenin sonu yazılmadığı için bir hüküm verilememektedir. Aşağıda bu bilgilerin grafik hali verilmiştir.

Kötüye yorulan seğirmelere baktığımız zaman, 25 uzvun 18 tanesi bel seviyesinin üstündeyken 7 tanesi bel altında kalmaktadır. Aynı şekilde kötüye yorulan uzuvların 11 tanesi vücudun sağındayken, 12 tanesi ise solunda yer almaktadır. 3'ü ise vücudun ortasındadır. Halk inanişında sağ taraf uğurlu sol taraf uğursuz kabul edilir. Örneğin bir yere sağ ayakla girmek, yemeği sağ elle yemek, sağ yan üzerine yatmak, büyüklerin sağ ellerini öpmek gibi birçok -artık adetleşmiş- hareketin temelinde bu inaniş yatar. Aynı şekilde Kirâmen Kâtibîn'den sağ omuzdakinin sevapları sol omuzdakinin günahları yazması, ölünce amel defteri sağ eline verilenin cennetlik, sol eline verilenin cehennemlik olması gibi İslam literatürüne dair inanişlar da toplum bilincinde bunu destekler. Buna rağmen incelediğimiz ihtilâc-nâmede kötüye yorulan sağ ve sol uzuvlar arasında, sayı bakımından anlamlı bir fark olmaması ilgi çekicidir.



### Karşılaştırma İhtilâc Tablosu

İncelenen bir eseri hakkıyla değerlendirmek için türünün başka örnekleriyle karşılaştırmak elzemdir. Makalenin sınırlarını aşmamak adına seçtiğimiz üç çalışmada

geçen yorumlarla elimizdeki eserde geçen yorumları bir tablo halinde karşılaştırmaya çalışacağız.

	Seğirmeler <sup>17</sup>	İ	İ1 <sup>18</sup>	İ2 <sup>19</sup>	İ3 <sup>20</sup>
1)	başınıñ ortası	mâl ve ululuk mertebesi bula	devlet ve ululuk bula	mâl bula, ululuk bula	şeref-i devlet bula eger pâdişâhlığa lââyık ise pâdişâh ola
2)	başınıñ çevre yanı	yâd kişiden ululuk ve menfa'at bula	ululuğa ire ve mâl bula	yâd kişiden ululuk bula	hicr-i mâl ve bir yâd kişiden ululuk bula
3)	şâğ yanı	bir kavim üzerine ululuk bula	sefere vara tiz girü gele	bir kavim üzerine ulu ola	bir kavim üzerine ululuk eyleye
4)	başınıñ şol yanı	sefere gide girü tiz vatanına gele	ululuğa ire gönlinde olan murâdına yetişe	sefere vara girü tiz gele	şâzlığa irişe ve sefere vara tiz gele
5)	alnı	sefere gide, işi murâdınca hâşıl ola	dilegi yerine [gele] mâl bula	oğlu ucundan eylük göre	.....
6)	alnınıñ şâğ yanı	oğlu ucundan eylük göre	haber irişe	.....	oğlu uçından eylik göre veyâ istediğın bula

<sup>17</sup> İncelediğimiz yazmada tespit ettiğimiz uzuvlar dikkate alınmıştır. Metnimizdeki seğirmelerin karşılıkları İ sütununda belirtilmiştir.

<sup>18</sup> Yastı, 2015.

<sup>19</sup> Kayaokay, 2020.

<sup>20</sup> Kurgun, 2018.

7)	alnının şol yanı	istedügi gibi bula	murādına ire	ne isterse bula	sefere gide murādına irişe şāz ola
8)	ķafası	māl cihetinden azacuķ ğuşşa çeke	.....	māl cihetinde azacuķ ķayğu göre	māl cehtinden azaçık ķayğuya düşe
9)	şaq ğulağı	eyü söz işide	ululardan eyü söz işide	eyü söz işide	eyü söz işide
10)	şol ğulağı	anı yavuz lafla analar	düşmānuñ helaklığın işide düşmānları yaramazlığ-ıla añalar	yavuz söz ile añalar	anı yaramazlığıl a añalar
11)	şaq ğulağuñ yumuşaqı	kimse ile ceng ide üstün ola	ķişi-ile ceng ü ğavġā ide anuñ sözi üstün ola	ķişi ile ceng ide sözi üstünde ola	bir kimseyile ceng ide ammā sözi üstün ola
12)	şol ğulağuñ yumuşaqı	ululuk ve beglik bula	dōstlarla eyü ola	ululuk ve beglik bula	ululuk bula eylükile añıla
13)	şaq ğulağuñ deligi	geh geh sever bir dostdan eyülük göre	dōstından eylük ğaberin göre ve işite	dostundan eylük göre	bir dostdan eylik göre
14)	şol ğulağuñ deligi	azacuķ ķayğuya düşe velakin tiz geçe	azacuķ kayğu çeke	azacük ķayğu göre	azaçık ķayğuya düşe girü tiz şāz ola
15)	şaq ğulağuñ ardı	bir kimse ile söyleşe,	bir kimesne ile savaşa	ķişi ile söyleşe, sözi üstünde ola	ħalk arasında

		anuñ sözi üstün gele	onuñ sözi üstün ola		sözi gâyet kabûl ola
16)	şol kulağun ardı	dostı anı eyülükle ana	bir dōsta armağan göndere	dostundan eylük göre	bir dost anı eylügile aña hayır haberler işide
17)	şag kaçı	erkek oğlu ucundan şazlık [göre]	şaz olasin ya dōst ucundan eyulik göresin	şazılık göre yā erkek oğlundan veyā dostundan	şazlık göre veyā erkek oğlu ucundan yāhūz bir dostdan eylik göre
18)	şol kaçı	bī-niyāzlık bula	bī- niyāzlık ve baylık göresin şaz ola	bī-niyāzlık ide veyā baylık göre	bī-niyāz baylık bula inşā' a te'ālā dost anı hayırla aña
19)	iki kaçı bile	bir dostundan sevine _____ göre	.....	.....	bir dost zīrārın göre şaz ola
20)	gözi ve şag kaç[1] ikisi bile	ğuşşalar ola āhīrine sevine	bir dōstun mevti haberini işide ammā mīrāşın yiyüp çok şafālar süre	murādı halil ola	murādına erişe ve eydürler eyü hūydan yavuz hūya döne
21)	şag gözi içi	eyü hūdan bed-hūya döne	eyü hūydan yavuz hūya döne	.....	.....
22)	şol gözi içi	murādına irişe	murādınca şazlık göre	.....	.....
23)	şag gözi kuyruğı	māl ucundan şaz ola	.....	er oğlundan sevine	māl uçundan sevine ya pādīşāhdan

					bir murād iriše
24)	şol gözi kıuyruğı	oğlān ucundan sevine	.....	.....	oğlancuğınd an sevine yāhūz şāz rāhat ola
25)	şāğ gözi üst kapağı	şāzlığa iriše	şāz ola şāzılığa iriše	şāzılığa iriše	şāzlığa iriše ve rāhatlık ve baylık süre
26)	şāğ gözi aşıağı kapağı	bir nesne için melül ola	bir nesne için melül olup ağılaya	şāzılık ve rāhatlık göre, bir nesne ucundan melül ola	bir nesne için melül olup ağılaya
27)	şol gözi aşıağı kapağı	sevine, rāhat ola	azacük ğam göre girü tiz giçe şāz ola ve rāhat ola	şāzılık göre	şād rāhat ola
28)	şāğ gözi yukaru kirpigi	kimesne göre sevinüb şād ola	.....	bir kimseyi göre çokdan görmemiş ola	bir kimesne göre kim çokdan görmemiş ola
29)	şāğ gözi aşıağı kirpigi	bir ulu ucundan şāz ola	.....	.....	bir ulu kimesne için şāz ola
30)	şol gözi yukaru kirpigi	anı çirkin adıyla analar	.....	bir nesne ile añıla	şāz ve rāhat ola
31)	şāğ gözi çevresi	bir hoş nesne ucundan nā-gāh sevine	azacuk hastalık göre	bir nesne ucundan şāzola, az hastalık iriše	her ne murādı varısa hāşıl ola ve eydürler

					azaçık hastalığa yetişe
32)	şâğ gözi bebegi	‘ illetden kurtula	bir zamân âdemîler diline düşe yaramazlıg- ıla añalar	‘ illeti varsa halâş ola	‘ illeti varısa ‘ illetden kurtıla
33)	şol gözi bebegi	bir zamân âdemîler diline düşe, yaramazlıgı a analar	ol kimesne mekke’ye varup nûr göre	âdemîler diline yaramazlığa düşe	bir zamân dile düşe yaramazlığa
34)	şâğ gözi yüzinden yana	sevîne şâz ola	bir kimse sevdüğinden ayırup günâhkâr ola hem kendü ağlaya hem ayurduğı ağlaya	.....	.....
35)	şol gözi yüzinden yana	edâ-yı oğlân ola	sevdüğünün boynına çol bağlaya	.....	.....
36)	cümle yüzi	şâzlık ve baylık bula	.....	.....	.....
37)	yüzinün şâğ yanı	kimse ile ... <sup>21</sup> ide	.....		.....
38)	yüzinün şol yanı	biraz guşşa yetişe, yine tîz şâd ola	.....		.....
39)	burnı şâğ deligi	şâdumân ola	delîldür şâz ola	şâz ola	şâz ola

<sup>21</sup> Metinde boş bırakılmıştır.

40)	burnı şol [deligi]	bir nesne içün ğuşşalar ola	ķayğuya düşe yāhūz zahm dege ya sögmek işide	ķayğuya yetişe	ķayğulu ola yāhūz tenine zahm irişe yāhūz sögmek irişe
41)	şag yanağı	ħastelikden ķurtula	ħaste ise ħalāş ola ve şāz ola	ħaste ola girü tızcek ħoş ola	ħasta ise şifā bula ğuşşalu ise şāz ola
42)	şol yanağı	bir iş işleye kim andan utanur yāhūd ‘ayb gele yā sögmek vāķı‘ ola	bir iş işleye kim andan utana yāhūz ğāyib göre sevinesin	bir iş işleye andan utana, bir ğāyib kişi göre veyā bir söz işide	bir iş işleye kim utana veyā ğāyib gele
43)	ağızı şag kōşesi	ğā ‘ib kimesne girüye gele	ululuk bula <sup>22</sup>	ululuk bula	ululuk bula
44)	ağızı şol kōşesi	şād ola	şāz ola	şāzıluķ ola	kimsesi ğāyib ola girü añıla
45)	aşagı dudadı	cümle düşmānın zelil ide	düşmānı zelil eyleye ħacālet-ile şıya	düşmān dilin muħabbet ile şıya	düşmānın ħor ħaķır eyleye ħüccetile şıya
46)	yuķaru dudadı	dōst anı ħorlaya	ğāyıbdan kimsesi gele görüşe	ğāyib kimsesi varsa gele	bir ğāyib gele ba‘zılar dimişdür kimse ile ceng ide ve ba‘zılar dost ola dirler

<sup>22</sup> “ağzın sağ/sol yanı” şeklinde geçmektedir.

47)	dili	kimesne ile ceng eyleye ğavġā galebe ola	kimesne ile fāhişe söyleye	ceng ide, ħāceti revā ola. Her ne söylerse Ĥaĥ kıatında maĥbūl ola, bir dostuna iriřūp selāmet gele	elinde ceng ide veyā bir kimseyile fāhiř řōyleře
48)	enegi	bir dūřmen ile ceng idūb yine dōst olalar	ceng ide ve dūřmānlıĥ belūre iki [dō]stuñ arasında	girū ceng ide ve dost ile anuñ arasında dūřmānlıĥ belūre	dostıla anuñ arasında dūřmānlıĥ belūre
49)	enegi çuĥurı	eyilük ile analar	kimesne anı eylük-ile aña	bir kimesne anı eylükle aña	eylükile añıla
50)	boġazı	ĥoř ta'ām yiye, yāĥūd ta'ām ucundan ġam-nāk ola, ġuřřalu ola	ĥoř ta'ām yiye	ĥoř ta'ām yiye, ta'ām içün gam-ġin ola	ĥoř ta'ām yeye ba'zılar dimişdür kim ġamnāk ola
51)	boynı řaġ yanı	menfa'ati māl ı çoĥ ola	māl bula	māl bula	māl bula çoĥ menfa'atıla çoĥ fāyide ġöre
52)	boynı şol yanı	māl eline gire	māl bula renc-ile	māl bula ammā renc ile bula	ĥazīne eline gire ba'zılar dimişdür māl bula zaĥmetile
53)	boynı küllisi	ne'üzubillah sadaĥa vire, feryād ide,	řadaĥa vire namāz kıлмаĥ	řadaĥa virmek ve namāz	ĥaĥĥdan aña ġāzab gele řadaĥa



		namâz kıla, tevbe ide, Ḥaqq-te‘âli belâyı ve kazâyı def‘ ide	gerek ve hem haqq ta‘âlâ’ya yalvarmak gerek tâ kim belâ-yı ‘azmi üstünden gidere	kılmağ tesbîh ve tehlîl eylemek gerekdür tâ kim Ḥaqq Te‘âlâ ol belâyı anda men‘ ide	virmek gerek namâz kılmağ gerek allaha tesbîh ve istiğfâr itmek gerek tâ kim haqq subhânehu ve te‘âlâ ol belâyı anuñ üzerinden şava
54)	omuzu <sup>23</sup>	pâdişâhlık ve râhatlık bula	bir ulu pād- şâhlık bulup râhat ola <sup>24</sup>	beglük ve rahatluğ bula <sup>25</sup>	beglik ve ululuğ bula <sup>26</sup>
55)	iki omuzı bile	kimesne ile harb eyleye	.....	.....	şâzlık bula
56)	sağ talu	ululuğ bulub râhatlık bula	.....	eyülük ve şâzılık ve eyü menfa‘atlar ide	ni‘ met ve ‘izzet bula
57)	şol talu	eyülük ve şâzlık bula	.....	bay ola	eylik ve şâzlık bula fa‘ılı hâşıl ola
58)	sağ bâzû[sı]	görüşe kocuşa	ni‘ met ve ‘izzet bulup şâz ola	ni‘ met ve şâzılık ve rahmetlülük bula	ululuğ ve baylık bula

<sup>23</sup> Sağ/sol belirtilmemiştir.

<sup>24</sup> Sağ omuz.

<sup>25</sup> Sağ omuz.

<sup>26</sup> Sağ omuz.

59)	şol bāzūsı	yitirdigin bula	yavu kılunmuş nesne var- ısa bulub şāz u hurrem ola ve dōst cemālin görüp feraḥ hāşıl ide	yav[u] kılunmuş nesne bula	yavu kılunmuş nesne bula ve şihḥat bulub dīzār göre
60)	şağ dirsegi	düşmene yalvara, anuñçün bir miḳdār ḡuşşa ola	düşmāndan sehel ḡam göre	düşmān belüre ve sehel ḡam göre şonra şāz ola	düşmān belüre sehel ḡam göre andan şāz ola
61)	şol dirsegi	māl bulub şāz ola	eylükler göre ve şāzılıḳ bula	māl bula şāz ola	çok māl içün ḡāyet şāz ola
62)	iki bilegi üstü	düşmenine kīn dutub maḳşūdı hāşıl ola	.....	.....	.....
63)	bilegi altı	bir ḳavm üzerine ululuḳ eyleye	.....	.....	.....
64)	şağ eli	māl bulub sevine	.....	çok māl bula şāz ola, ceng [ide]	çok eline gire
65)	şol eli ayası	‘illetden ḳurtula, sevine	ya bir ‘illetden veyā bir ḡastalıḳdan ḳurtıla	perīşānluḳ bula	bir ‘illetden yāḡūz bir ḡastalıḳdan ḳurtula şāz rāḡat ola
66)	şağ eli baş parmağı	bir ‘illetden ḳurtula, sevine	ḡāceti revā ola	sefer vāḳi‘ ola andan girü tīz gele,	bir ḡācet dīleye ḡaḳ te‘ ālā revā

				gönlü murādına irişe	kıla yāhūz bir ‘adāvetden kurtıla
67)	ikinci parmağı <sup>27</sup>	bir hayr ucundan ğuşşa çeke, şoñra sevine	bir haber ucundan ğam-nāk ola ba‘zılar dimişler ‘izzet ve kerāmet bula	halk eyü işe ğulavuzlaya	bir hayır niyet için şāz ola ba‘zılar eydürler haber uçından ğam çeke girü şāz ola
68)	orta parmağı	her ne iş işlerse anuñ ucundan sevine	ne işlerse anuñ ucundan sevine şāz ola	iş işleye anda şāzılığ hāşıl ola	bir iş kim işleye anuñ uçından şāz ola
69)	dördüncü parmağı	sevine, şād ola	bir nesne ucundan şāz ola	yav[u] kulummuş nesneyi bulup sevine	sehel ğuşşa geçüre
70)	şırça parmağı	ğuşşalana, tızcek sevine, şād ola	sehel ğam göre sevine dōst ucundan şāz ola	māl bula andan gire tız gide	sa‘ādete irişe
71)	şol eli baş parmağı <sup>28</sup>	bir hācet eline gire / düşmeni ile	düşmān-ıla dōst ola ve bir iş işleye	yeñi rızğ eylük nişān,	düşmān ile münāzi‘a

<sup>27</sup> Sağ baş parmaktan sonra sol baş parmak yorumlanmış, sonra taraf belirtmeden “ikinci parmak” diye devam edilmiş. Ama aşağı satırlarda sol el baş parmaktan başlayarak yorumlandığı için burada belirtilmeyen parmaklar sağ olmalıdır.

<sup>28</sup> İki kere yorulmuştur.

		söyleşe şoñra dōst ola	andan şā[z] ola	ğuşsa vāki' ola	idüp sözün geçüre
72)	ikinci parmağı	kimse münākaşa idüb söz geçüre	kimse-y-ile münāza'a idüp sözün geçüre	māl ve rızq nişāndur	bir hayır haber işide
73)	orta parmağı	hayr iş işleye, sevine	düşmānıyla dōst ola	dostundan nesne eline gire	dost haberin eşide sevine
74)	dördüncü parmağı	nesne eline gire ve bir dōst ucundan sevine	bir nesne bula ya bir dōst ucundan şāz ola	.....	beglerden ve ululardan eylik göre
75)	şırça parmağı	çok māl bula velī tiz harcana	māl bula girü tiz harc eyleye	sefer üzerine bir kor koñıla	ğāyibden māl eline gire girü harc ola
76)	sağ koltuğı	azacık çeke	bir dōstundan sağlık haberini işide andan şāzılık göre	şāzılık ve sürürlar bula, ğuşşalana	sehel ğuşşa geçüre
77)	şol koltuğı	bir dōst ucundan sevine	bir dōstdan eylik göre şāz ola sevine	sevine dostundan kuça	bir dostdan şāz ola yāhūz dostından şāzlığa yetişe
78)	gögsi sağ yanı	bir işden korqa, ğam- nāk ola	bir işden ğuşsa yiye girü şāz ola	ğayibden oğlu gele yāhūz dostundan ırağ olmaya	bir işden korqa

79)	gögsi şol yanı	bir hayırlı işden sevine	bir haber işidüp sevine şāz ola	yaramaz iş ide utana ol sebebden yaşduğa düşe	bir haber işide
80)	arçası	cümle guşşa ve şiddet yetişe	.....	ağac yiye veyāhuddan aşere	.....
81)	iki bağrını[n] ortası	ululuk bulub sevine	.....	.....	.....
82)	beli	bir nesne bula, sevine yāhūd hayırlı sefer ide, şād ola	.....	.....	bir nesne bula sevine veyāhūz sefere gide sevine hayır göre
83)	gögsi altı	ol demde sehlce melūl ola	bir nesne ucından sevine	halka eylūgi doķana	‘avrat diliyle aña düşmān ola
84)	ķarnı sağ yanı	bir ķatı hastelikden ķurtula	hasta ise halāş bula eylūk ile geķe	guşşalana	bir hastalıķdan ķurtula
85)	şol yanı	haste ola tızcek şifā bula	hasta ola girü tız şifā bula	.....	hasta ola yine tızde şifā bula inşāallahü te‘ālā
86)	göbegi	bereketler bula, bāy ola	gönlü gözi toķ ola eylūg-ile berekāt bula	eylūk irüşüp sevine şāz ola	bereketler göre ve eylūkler göre bay ola
87)	ķaşıđı sağ yanı	biraz haste ola	.....	perişān ola	bir nesne bula sevine

					ba'zılar eydür bir zamân hasta ola
88)	kaşığı şol yanı	eyülük bulub şâzluğ bula	.....	şâz ola	sefere vara gele eylik ve ululuğ bula sevine
89)	cümle kaşığı	ķız oğlân ile şâzluğ bula	.....	.....	bir oğlandan şâz ola
90)	zekerı	sevdiğine vâşıl ola ve maħbûbe ile cimâ' ide ve 'izzet mertebesi bulub sevine	oğlı toğa	ol helâlınden göre veyâhüz oğlı ola	'izzet ve hürmet bula ve mertebe bula ve sevdiğine cimâ' eyleye
91)	hâyası şol yanı	biraz ğuşsa çeke gine sevine	göñli şâz ola ve şâzılıklar çok göre rāhat ola	.....	biraz kayğu çeke soñra sa'âdete yüz duta
92)	dübürı	bir yirden bir yire gide veyâ yirin değışdire	dilegin bula	bir yirden yire vara yayañ yurda vara	bir yerden bir yere gide otura
93)	dübürı sağ yanı	ululuğ döşegine otura, sa'âdet iriše	.....	.....	sa'âdet iriše şâzlık göre rāhat ola
94)	dübürı şol yanı	şâzluğ göre, rāhat ola	.....	.....	.....
95)	sağ uyluğı	biraz ğam-gin ola	çok māl bula ve düşmān şerrinden emin ola ve	çok eylük göre	biraz düşe ğamgin ola yine ğanı ola ba'zılar dimişlerdür

			seferden kimesnesi gele		ki kimse ki gele
96)	şol uyluğı	çok şāzlık göre rāhat ola	ğāyetle sevine şāz [u] ħandān ola	ayruk yirden bir ‘aziz dostı gele sevine, ğayret bula ‘izzet ziyāde ola ve ulular ile iĥtilāf ve müšā‘are kıla	ululardan söz işide ba‘zılar eydür şāzlık göre
97)	şāđ dizi	pādišāhdan eyülük göre, sevine	anuñ ħaĥında yavuz söz söylemeyele r pādišāhdan bermurād ola	ğuşşalu ola, ni‘ met bula	pādišāhdan şāz bula
98)	şol dizi	düşmeni ölüm ħaddinde ola	düşmānı yār olur ya ħasreti bir ara gelüp şāz ola	düşmān helāk ola	bir düşmānı zāhir ola veyā düşmānı öle veyāħüz ħasta ola
99)	şāđ baldırı	bir kimsenüñ namāzuñ kıla	bir yād kişinüñ namāzın kıla	ķayğulana, ħaste ola ammā yine tiz şihħat bula	at üzerine gele ya melül ola girü tiz geçe
100)	şol baldırı	gözi aydıñ ola	gözleri aydın ola	ululuk ve bayluk nişāndur	baylık ve şāzlık ola
101)	şāđ topuğı	dōst bula, tānrı işüñ	Tañrı yolına mescid yapa	çok māl ıssı ola	devlet bula teñri istine

		işleye, mescid yapa ya bir büyük şevâb işleye	yâhûz aña menend bir şevâb işleye		becid ola mescid yapa
102)	şol topuğı	nefsi tār ola	nafaqası dar ola bir kavilde dahı mahlûk katında sevgülü ola	biraz kayğulana girü şâz ola	māl bula sevine ba‘zılar dimişdür kim nafaqası dār ola
103)	şâğ ayağıñ arkası	bir ulu ucundan ya bir dōst ucundan sevine, rāhat bulub şâz ola	bir dōst ucundan sevine	.....	bir ulu kimse içün ola şâz
104)	şol ayağıñ arkası	sefere gide, çok māl eline gire, gökçek yüzli ‘avrat ucundan eyülük göre	sefer eyleye çok eylükler göre ve çok māl bula veyâhûz bir gökçek ‘avratdan eylik göre	.....	sefere gide māl bula veyâ bir gökçek yüzlü ‘avratdan eylik göre
105)	şâğ ayağıñ altı	mübârek sefere gide, çok māl eline gire	sefer ide murādına irer yâhûz bir haber işide	ğuşşalana	mübârek sefer kıla murādına irişe ba‘zılar eydür kayğulu ola
106)	şol ayağıñ altı	sefer ide ve murād ile evine gele	yeñi ayaqkabı geye yâhûz bir gâyib kimesne gele	girü hem- çünân sefer ide	māl gide ba‘zılar eydür sefere gide kendü murādıyla gele



107)	sağ ayağın baş parmağı	ile māl bula, gā'ib kimesne göre	kul şatun ala ya gāyib māl eline gire ve hayr göre ve hayr haber işide	zaħmete uğraya	kul ve karavaş şatun ala ya gāyet māl eline gire
108)	ikinci parmağı	gam göre, beşaret ola	ceng ve gavgā ve kaygūya düşe veyāhūz hastalık vāki' ola	guşşaya irişüp ağlıya	gamdan şoñra beşaret ola
109)	orta parmağı	ceng ide	gide ceng ide ammā eline māl ve rızq gire	ceng ide	ceng ide kayguya yetiše hindī eydür ni' met bula
110)	dördüncü parmağı	gine ceng ide	şihhat bula çok ni' met bula	şazıluğlar ola	düşmānın kahr eyleye ceng ola ammā ni' met ziyāde ola
111)	şırça parmağı	cümle istedügi eline gire	her ne murādı var-ısa hep hāşıl ola	sağlık ve rāhatluğ bula	cümle hāceti revā ola
112)	cümle parmağları	kayguluğlar dan kırtula, selāmete yetiše	yavuz işlerden kırtula gönli hoş ola ve gāyib var-ısa gele	.....	kıtlıktan selāmete iriše
113)	şol ayağın baş parmağı	cümle hāceti revā ola	cümle hāceti revā ola	murādına ire	bir işden eylik göre

114)	ikinci parmağı	bir iş işleye kim andan çok eyülükler göre	bir iş işleye andan eylik ve fâyide göre	bir iş ide andan peşimân ola	mâlı ve devlet arta
115)	üçüncü parmağı	bir işden sevine	bir câriye ala kim andan sevine ve illâ hasta ola girü tiz geçer	sevgülü ola	çok haberler işide
116)	dördüncü parmağı	haste ola, yâhüd namâzda taqşirlik ide	haste ola yâhüz namâza taqşirlik kıla	eylükler göre, öküş savaş ola	hastalık göre veyâhüz namâza taqşirlik ide
117)	şırça parmağı	eyülük göre	bir kazâya uğraya ammâ girü şâz ola ululuk ve iqbâl ü devlet bulmak vardır	‘ibâdet ide	şâz ve ferâh ve fütüh ve şafâ ve sürüb ve behcüb bula
118)	cümle parmaqları	bir yir[d]en bir yire gide yâhüd sefer ide	bir yirden hayır sefer kıla ulu mertebe çok menfa‘at göre eylük bulup şâz [u] handân ola	.....	haçça sefer eyleye haccı kabûl ve maqbûl ola

## Metin

## [106b] Muhtaşar ta‘bîrnâme

Rivâyetdür ekâbirden Harezmi pâdişâhı ‘ulemâyı cem‘ idüb buyurdu: “Bir muhtaşarca ta‘bîrnâme idün ki ber-deff olsun.” Bunı te‘lif idüb hürûf-ı himmeti üzre düzdiler her kim düşinde ne görür anuñ lafz-ı ‘Arabîsinüñ evvel harfi[n]e<sup>29</sup> i‘tibâr ide ve andan bir harfe nazâr ide mişâlen düşünde şu görse ‘Arabîsi mâdir evveli mimdir. Aña nazâr ide gör hikmeti nedür “ve kııs ‘alâ hâzâ<sup>30</sup>”

Elif(ا): Delâlet ider ki mertebesi teveccüh ola.	Be(ب): Râhat ola.	Te(ت): Manşıb şâhibi ola.
Şe(ث): Nuşretlü ola.	Cim(ج): Düşmenine gâlib ola.	Ha(ح): Ululuğa yetişe.
Hı(خ): Murâdına irişe.	Dal(د): Hâceti zahmetsiz ele gire.	Zel(ذ): Çok mâl eline gire.
[107a] Re(ر): Düşmenine gâlib ola.	Ze(ز): Dîn [ü] i‘tikâdile bula.	Sin(س): Korkudan emîn ola.
Şin(ش): İşledigü işe peşimân ola.	Şad(ص): ‘İlm ü perrânî itmâmına yetişe.	Đad(ض): Mâl hâşıl ola.
Ṭı(ط): Düşmenleri üzerine nuşretlü ola.	Zı(ظ): İçi açâ.	‘Ayın(ع): Göñli teşevvüşli ola.
Ġayn(غ): Nefsine zulm ide.	Fe(ف): Düşmenleri nuşretlü ola.	Qaf(ق): Ziyâde devletlü ola.
Kef(ك): Ġâ‘ibden haber gele.	Lam(ل): Korkudan emîn ola.	Mim(م): Murâdına irişe.
Nun(ن): Melül ola.	Vav(و): Hâceti revâ ola.	He(ه)Begler ucundan göñlü melül ola.
Lamelif(لا): Göñli melül ola.	Ye(ي): Namâzı ve şâ‘ati ziyâde ola. Tamâmına irişe.	

<sup>29</sup> Bağlama uygun düşen “ن” olsa da metinde “ت” yazılmıştır. Biz bağlamı göz önünde tutup tadil yoluna gittik.

<sup>30</sup> “Bununla kıyasla!”

## [107b] Hâzâ Kitâb-ı İhtilâc-nâme

Bu kitâb<sup>31</sup> İskender-i Zül-karneyn'den kalmışdır. Ol zamânuñ re'isleri ve Hindistân hekimleri uzun 'ömürlerinde nice tecrîbe etmişlerdür. Zül-karneyn bunuñla 'amel iderdi. Ve Hârûn-ür-Reşîd bunuñla fañrlanurdi. Pes biz dañı ĩ'tibâr idelüm. "Billâhi't-tevfîk"<sup>32</sup>.

Eger bir kimsenüñ **başınıñ ortası** segirse mâl ve ululuk mertebesi bula. Eger **başınıñ çevre yanı** segirse yâd kişiden ululuk ve menfa'at bula. Eger **sağ yanı** segirse bir kavm üzerine ululuk bula. Eger **başınıñ sol yanı** segirse sefere gide girü tiz vatanına gele. Eger **alnı** segirse sefere gide, işi murâdınca hâşıl ola. Eger **alınıñ sağ yanı** segirse oğlu ucundan eyülük göre. Eger **alınıñ sol yanı** segirse istediği gibi bula. Eger **kafası** segirse mâl cihetinden azacuk guşsa çeke. Eger **sağ kulağı** segirse eyü söz işide. Eger **sol kulağı** segirse anı yavuzluğla analar. Eger **sağ kulağıñ yumuşağı** segirse kimse ile ceng ide üstün ola. Eger **sol kulağıñ yumuşağı** segirse ululuk ve beglik bula. Eger **sağ kulağıñ [108a] deliği** segirse geh geh sever bir dostdan eyülük göre. Eger **sol kulağıñ deliği** segirse azacuk kayguya düşe velakin tiz geçe. Eger **sağ kulağıñ ardı** segirse bir kimse ile söyleşe, anıñ sözi üstün gele. Eger **sol kulağıñ ardı** segirse döstü anı eyülükle ana. Eger **sağ kaşısı** segirse erkek oğlu ucundan şâzlık [göre]. Eger **sol kaşısı** segirse bî-niyâzlık bula. Eger **iki kaşısı bile** segirse bir döstün sevine \_\_\_\_\_ göre. Eger **gözi ve sağ kaşısı** ikisi bile segirse guşşalar ola âhîrine sevine. [Eger] **sağ gözi içi** segirse eyü hüdân bed-hüya döne. Eger **sol gözi içi** segirse murâdına irişe, ümîdiñ bulub sevine. Eger **sağ gözi kuyruğı** segirse mâl ucundan şâz ola. Eger **sol gözi kuyruğı** segirse oğlân ucundan sevine. [Eger] **sağ gözi üst kapağı** segirse şâzlığa irişe. [Eger] **sağ gözi aşağı kapağı** segirse bir nesne için melül ola. [Eger] **sol gözi aşağı kapağı** segirse sevine, râhat ola. [Eger] **sağ gözi yukarı kirpigi** segirse kimesne göre sevinüb şâz ola. [Eger] **sağ [108b] sağ<sup>33</sup> gözi aşağı kirpigi** segirse bir ulu ucundan şâz ola. [Eger] **sol gözi yukarı kirpigi** segirse anı çirkin adıyla analar. [Eger] **sağ gözi çevresi** segirse bir hoş nesne ucundan nâ-gâh sevine. [Eger] **sağ gözi bebegi** segirse 'illetden kurtula. [Eger] **sol gözi bebegi** segirse bir zamân âdemiler diline düşe, yaramazlığa analar. [Eger] **sağ gözi yüzünden yana** segirse sevine şâz ola. [Eger] **sol gözi yüzünden<sup>34</sup> yana** segirse edâ-yı oğlân ola. Eger **cümle yüzü** segirse şâzlık ve baylık bula. [Eger] **yüzünüñ sağ yanı** segirse kimse ile ...<sup>35</sup> ide. [Eger] **yüzünüñ sol yanı** segirse biraz guşsa yetişe, yine tiz şâz ola. Eger **burnı sağ deliği** segirse şâdumân ola. [Eger] **burnı sol [deliği]<sup>36</sup>** segirse bir nesne için guşşalar ola. Eger **sağ yanağı** segirse

<sup>31</sup> Metinde "üitÂbı" şeklinde yazılıdır.

<sup>32</sup> "Başarı sadece Allah'tandır."

<sup>33</sup> Bir önceki sayfanın son kelimesi bu sayfada tekrarlanmış.

<sup>34</sup> İlk harfinin noktaları eksiktir.

<sup>35</sup> Burası metinde boş bırakılmıştır.

<sup>36</sup> Metinde "yanı" şeklinde yazılmıştır ancak bir önceki seçirmede "delik" konu edinilmiş olduğu için, konu bütünlüğü açısından, bunun "deliği" şeklinde okunması yoluna gidilmiştir. Zaten

hastelikden kırtula. [Eger] **sol yanağı** seğirse bir iş işleye kim andan utanur yâhūd ‘ayb gele yâ sögmek vâkı‘ ola. Eger **ağız sağ kösesi** seğirse gâ‘ib kimesne girüye gele. [Eger] **ağız sol kösesi** seğirse şād ola. Eger **asağı dudağı** seğirse cümle düşmânın zelîl ide. [109a] Eger **yukaru dudağı** seğirse dōst anı ħorlaya. Eger **dili** seğirse kimesne ile ceng eyleye gâvğâ galebe ola. Eger **enegi** seğirse bir düşmen ile ceng idüb yine dōst olalar. Eger **enegi çukuru** seğirse eyilük ile analar. Eger **boğazı** seğirse hoş ta‘âm yiye. yâhūd ta‘âm<sup>37</sup> ucundan ğam-nâk ola, ğuşşalu ola. Eger **[boynı]<sup>38</sup> sağ yanı** seğirse menfa‘ati mâl ı çok ola. [Eger] **[boynı] sol yanı** seğirse mâl eline gire. [Eger] **[boynı] küllisi** seğirse ne‘üzubillah<sup>39</sup> sadaka vire, feryād ide, namâz kıla, tevbe ide, Ĥaĥĥ-te‘âlâ belâyı ve kazâyı def‘ ide. Eger **omuzu** seğirse pâdişâhlık ve râhatlık bula. [Eger] **iki omuzı bile** seğirse kimesne ile ħarb<sup>40</sup> eyleye. Eger **sağ talu** seğirse ululuk bulub râhatlık bula. Eger **sol talu** seğirse eyülük ve şâzlık bula. [Eger] **sağ bâzû[sı]** seğirse görüşe kocuşa. Eger **sol bâzûsı** seğirse yitirdigin bula. Eger **sağ dirseği** seğirse düşmene yalvara, anuñçün bir miqdâr ğuşşa ola. [Eger] **sol dirseği** seğirse mâl bulub şâz ola. [Eger] **iki bileği üsti** seğirse düşmenine [109b] kîn dutub maĥşûdı ħâşıl ola. Eger **bileği altı** seğirse bir ħavm üzerine ululuk eyleye. Eger **sağ eli** seğirse mâl bulub sevine. Eger **sol eli ayası** seğirse bir ‘illetden kırtula, sevine. Eger **sağ eli baş parmağı** seğirse bir ‘illetden kırtula, sevine. Eger **sol eli baş parmağı** seğirse bir ħâcet eline gire, gecirek ola. [Eger] **ikinci parmağı** seğirse bir ħayr ucundan ğuşşa çeke, şöñra sevine. [Eger] **orta parmağı** seğirse her ne iş işlerse anuñ ucundan sevine. [Eger] **dördüncü parmağı** seğirse sevine, şād ola. [Eger] **sırça parmağı** seğirse ğuşşalana, tizcek sevine, şād ola. Eger **sol elinüñ baş parmağı** seğirse düşmeni ile söyleşe şöñra dōst ola. [Eger] **ikinci parmağı** seğirse kimse münâkaşa idüb söz geçüre. [Eger] **orta parmağı** seğirse ħayr iş işleye, sevine. [Eger] **dördüncü parmağı** seğirse nesne eline gire ve bir dōst ucundan sevine. [Eger] **sırça parmağı** seğirse çok mâl bula velî tiz ħarcana. Eger **sağ koltuğı** seğirse azacık [110a]<sup>41</sup> çeke. [Eger] **sol koltuğı** seğirse bir dōst ucundan sevine, şâzlık bula. Eger **gögsi** seğirse<sup>42</sup> **sağ yanı** seğirse bir işden kırtula, ğam-nâk ola. [Eger] **gögsi sol yanı** seğirse bir ħayırlu işden sevine. Eger **arkası** seğirse cümle ğuşşa ve şiddet yetişe. [Eger] **iki bağıru[n] ortası** seğirse ululuk bulub sevine. Eger **beli** seğirse bir nesne bula, sevine yâhūd ħayırlu sefer ide, şād ola. [Eger] **gögsi altı** seğirse ol demde sehlice melül ola. Eger **karnı sağ yanı** seğirse bir ħatı hastelikden kırtula. Eger **sol yanı** seğirse ħaste ola tizcek şifâ bula. Eger **göbeği** seğirse

birkaç seğirme sonra “burnun sol yanı” şeklinde bir seğirme daha yapılmıştır. Belli ki buradaki yanlışlıkla “yanı” olarak kaydedilmiş.

<sup>37</sup> Metinde bu kısmın altı kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

<sup>38</sup> Metinde bu kelime “burnı” şeklinde yazılmıştır ancak burun daha önce yorumlanmıştı. Biz bu organın aslında “boyun” olması gerektiğini düşünüyoruz. Metinde de bu şekilde kaydedeceğiz.

<sup>39</sup> “Allah korusun.”

<sup>40</sup> “óarbde” şeklinde yazılmıştır.

<sup>41</sup> Metin kesintisiz devam etse de varak üstüne kurşun kalemle “١٦٠” yazılmıştır.

<sup>42</sup> Yanlışlıkla yazılmış.

bereketler bula, bāy ola. Eger **kasığı sağ yanı** segirse biraz haste ola. [Eger] **kasığı sol yanı** segirse eyülük bulub şazluk bula. [Eger] **cümle kasığı** segirse kız oğlân ile şazluk bula. Eger **zekeri** segirse sevdiğine vâsıl ola ve maḥbûbe ile cimâ‘ ide ve ‘ izzet mertebesi bulub sevine. Ve eger **hâyası sol yanı** segirse biraz guşsa çeke gine sevine. [110b] Eger **dübürî** segirse bir yirden bir yire gide veyâ yirin değışdire. Eger **dübürî sağ yanı** segirse ululuk döşegine otura, sa‘ âdet irişe. Eger **dübürî sol yanı** segirse şazluk göre, râhat ola. Eger **sağ uyluğı** segirse biraz ğam-gîn ola. Eger **sol uyluğı** segirse çok şazluk göre râhat ola. Eger **sağ dizi** segirse pâdişâhdan eyülük göre, sevine. Eger **sol dizi** segirse düşmeni ölüm haddinde ola. Eger **sağ baldırı** segirse bir kimsenüñ namâzuñ kıla. [Eger] **sol baldırı** segirse gözi aydıñ ola. Eger **sağ topuğı** segirse döst bula, tânrı işüñ işleye, meşid yapa ya bir büyük şevâb işleye. [Eger] **sol topuğı** segirse nefsi târ ola. Eger **sağ ayağıñ arkası** segirse bir ulu ucundan ya bir döst ucundan sevine, râhat bulub şaz ola. [Eger] **sol ayağıñ arkası** segirse sefere gide, çok māl eline gire, gökçek yüzli ‘ avrat ucundan eyülük göre. Eger **sağ ayağıñ altı** segirse mübarek sefere gide, çok [111a]<sup>43</sup> māl eline gire. [Eger] **sol ayağıñ altı** segirse sefer ide ve murâd ile evine gele. Eger **sağ ayağıñ baş parmağı** segirse \_\_\_\_\_ ile māl bula, gâ‘ib kimesne göre. [Eger] **ikinci parmağı** segirse ğam göre, beşâret ola. [Eger] **orta parmağı** segirse ceng ide. [Eger] **dördüncü parmağı** segirse gine ceng ide. [Eger] **sırça parmağı** segirse cümle istediğı eline gire. [Eger] **cümle parmakları** segirse kayguluğlardan kırtula, selâmete yetişe. Eger **sol ayağıñ baş parmağı** segirse cümle hâceti revâ ola. [Eger] **ikinci parmağı** segirse bir iş işleye kim andan çok eyülükler göre. [Eger] **üçüncü parmağı** segirse bir işden sevine. [Eger] **dördüncü parmağı** segirse haste ola, yâḥûd namâzda taqşirlik ide. [Eger] **sırça parmağı** segirse eyülük göre. [Eger] **cümle parmakları** segirse bir yir[d]en bir yire gide yâḥûd sefer ide, eydür. İnşâ‘allahu Te‘âlâ.

Temmetü’l-temâm.

## Sonuç

İnsanoğlunun geleceğı merak etme dürtüsü çok eski tarihlere kadar dayanmaktadır. Hz. Adem’den günümüze kadar neredeyse her medeniyette rüyadan, faldan, insan vücudundaki istemsiz davranışlardan hareketle geleceğı dair birtakım çıkarımlarda bulunma, geleceğı yorumlama gibi girişimler hep var olmuştur. Günümüzde de insan vücudunun herhangi bir uzvunun seğırmesiyle geleceğı dair bir öngörüde bulunma halk arasında yüksek derecede kabul görmüş geleneklerimiz arasında sayılabilir. Bu şekilde, insan vücudunda herhangi bir uzvun titremesi/seğırmesi üzerine yapılan yorumların yazılı olduğı metinler seğır-nâme veya ihtilâc-nâme adıyla kabul görmüştür.

<sup>43</sup> Metin kesintisiz devam etse de varak üstüne kurşun kalemle “١١١” yazılmıştır.

Çalışmamıza konu olan metin de bir ihtilâc-nâme/seğirnâme örneğidir. Eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğunda 1641 numarada kayıtlıdır. Müellifi ve müstensihi hakkında bilgi sahibi olmadığımız eserin, metin içerisindeki bazı kelimelerin kullanımından hareketle 15-17. yüzyıllar arası yazıldığı tahmin edilmektedir. Beş varaktan oluşan eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Toplamda 118 uzva ait 129 seğirmeye yer verildiği eser sunduğu seğirme sayısı bakımında hacimli sayılabilecek seviyededir.

İhtilâc-nâmeler manzum veya mensur yazılabildiği gibi hem manzum hem mensur şekilde yazılmış örneklerine rastlamak mümkündür. Elimizdeki eser mensur yazılmış bir ihtilâc-nâme örneğidir. Metin içinde akıcılığı sağlamak için sık sık aliterasyona başvurulmuştur. Eser içerisinde kullanılan tabloların hem görselliği arttırdığı hem de konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Eski yazılı edebi eserlerin günümüz yazı diline aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu eserler gerek geleneği taşıyan kültür ögesi olmaları gerekse dil gelişimindeki aşama ve dilin zenginliğini ortaya koyma hususunda Türk edebiyatına katkı sağlamaktadır. Çalışmamızın ihtilâc-nâme türünde hazırlanacak bütüncül çalışmalara katkı sağlaması, bu konuda çalışacak araştırmacılar için de örnek teşkil edip alanı zenginleştireceğini ümit ediyoruz.

**Kaynaklar**

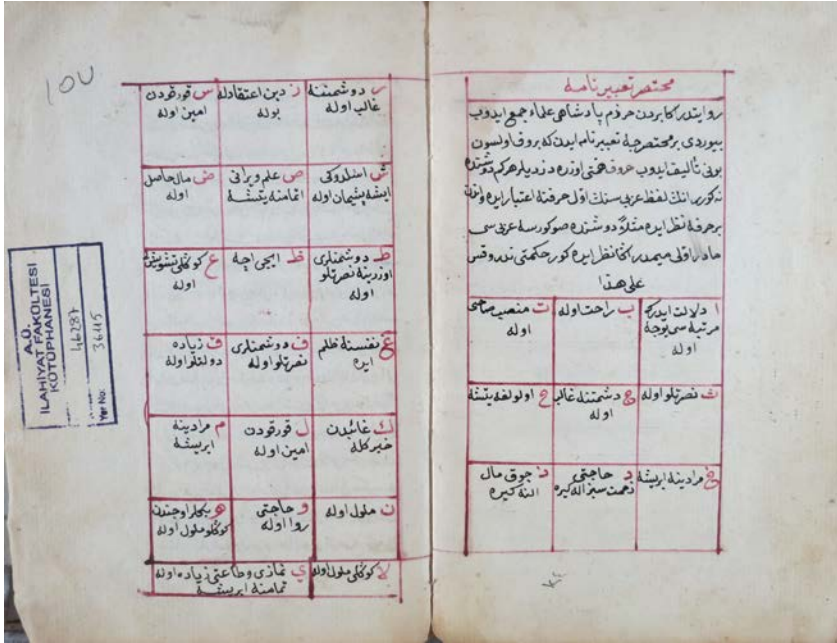
- Ahmet Vefik Paşa, (2000). *Lehçe-i Osmânî* (Recep Toparlı Hzl.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2012). Uygurca küçük ernek, Karahanlı Türkçesi çıçalak ve Türkiye Türkçesi serçe parmak sözleri üzerine. *Turkish Studies*, 7 (4), 1217-1227.
- Daşdemir, Ö. (2016). İngiltere kütüphanelerinde kayıtlı dört seğir-nâme üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 11, 19-46.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ersoylu, H. (1985). Seğir-nâme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 27-48. T.D.K.
- Ersoylu, H. (1992). Seğir-nâme II. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 99-145. T.D.K.
- Karaatlı, R. (1999). Türkçe bir seğir-nâme üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 42, 89-126. T.D.K.
- Kayaokay, İ. (2020). Yeni bir ihtilâc-nâme-segir-nâme nüshası üzerine. *Atlas Journal*, 6 (26), 219-239.
- Kurgun, L. (2018). Bir ihtilâc-nâme hakkında. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (14), 60-75.
- Özergin, M. K. (1967). Eski bir seyirme-nâme. *Türk Folklor Araştırmaları*, 211, 4331-4332.
- Özyaşamış Şakar, S. (2010). Bir tür fal kitabı: İhtilâc-nâme. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 22, 213-228.
- Polat, K. (2018). Yeni bir ihtilâc-nâme metni üzerine değerlendirmeler. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3 (14), 127-144.
- Sertkaya, A. G. (2011). Bilinmeyen bir seğir-nâme yazması. 38. *ICANAS, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 1533-1560.
- Süer, F. R. (2011). Bir seğir-nâme örneği. *Turkish Studies*, 6 (4), 287-304.
- Sümbüllü, Y. Z. (2007). Seğir-nâme ve segirmek manaları üzerine bir inceleme. *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi*, 32, 53-69.
- Sümbüllü, Y. Z. (2010). *Seğir-nâme*. Fenomen Yayınları.
- Sümbüllü, Y. Z. & Gözitok, M. A. (2014). Gaybî bir ilim şubesi olarak ihtilâc-nâmeler ve Mevlana Sevâdî'nin manzum ihtilâc-nâmesi. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 105-131.



- Şemsettin Sami (2015). *Kâmûs-ı Türkî* (Paşa Yavuzarslan Hzl.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (2004). Sağ, oñ, sol sözleri ve kavram alanları. *Türkbilig*, 7, 125-136.
- Yalap, H. (2017). Yeni bir ihtilâc-nâme/ seğir-nâme nüshası. *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (3), 682-695
- Yastı, M. (2015). Yeni bir seğir-nâme yazması üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 25 (1), 275-314.

**Ekler:**

**Yazma Eser**

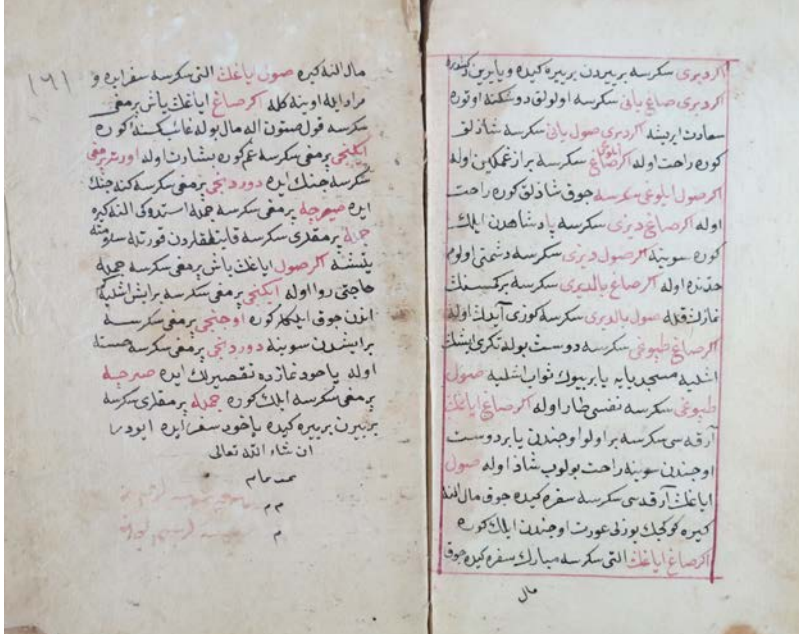


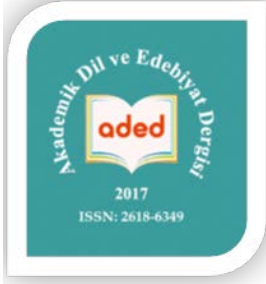
دین و توب مقصودی حاصل اوله اگر یکی آنی سکره  
 بر قوم او زرنیه اولوق ایلیه **کر صاع** ای سکره مال  
 بولوب سوینه **کر صول** ای سکره بر عتلات  
 قورنله سوینه **کر صاع** ای باش بر معنی سکره بر عتلات  
 قورنله سوینه **کر صول** ای باش بر معنی سکره بر حاجت  
 الله کیره اما کیرک اوله **بکینی** بر معنی سکره بر خیر  
 اوچدن غصه چکله صکره سوینه **اورتر** بر معنی  
 سکره هر نه اینی اشکره لک اوچدن سوینه  
**دوردنی** بر معنی سکره شاد اوله **صیرجه**  
 بر معنی سکره غصه لکله تزجک سوینه شاد اوله  
**کر صول** ایلیک باش بر معنی سکره دشمی ایله  
 سوینه شکره دوست اوله **بکینی** بر معنی سکره  
 کسه مناقشه ای دیوب سوز کورن **اورتر** بر معنی  
 سکره خیر اینی شکره سوینه **دوردنی** بر معنی  
 سکره نسته الله کیره و بردوست اوچدن  
 سوینه **صیرجه** بر معنی سکره حوق مال اوله  
 ولی نیز حرنه **کر صاع** قول توغی سکره از حق  
 غصه

چکله **صول** قول توغی سکره بردوست اوچدن سوینه  
 شاد اوله **کر توکمی** سکره صاع بانی سکره  
 بر ایندک قورنله عتلات اوله **کر توکمی** سکره  
 سکره بر خیر اولو ایندن سوینه **کر قره** ای سکره  
 چکله غصه و شفت یکنسه **ای خرنی** بر معنی  
 سکره اولوق بولوب سوینه **کر بلی** سکره یکنسه  
 بولوب سوینه یا خود خیر لوسفر ارج شاد اوله **کر**  
**توکمی** ای سکره اول دمعه سهلیه مال اوله  
**کر قاری** صاع بانی سکره بر معنی حسته لکدن  
 قورنله **کر صول** بانی سکره حسته اوله **کر**  
 شفا بولوب **کر توکمی** سکره بکتر بولوب بانی اوله  
**کر قاصی** صاع بانی سکره بر از حسته اوله  
**قاصی** بولوب بانی سکره ایلیک بولوب شاد اوله  
**قاصی** سکره قیز اوغلا الله شاد اوله  
**کر ذری** سکره سود بکنه و اصل اوله و محبوب  
 ایله جماع ارج و عورت مرتبه سی بولوب سوینه **کر**  
**صابی** سی صول بانی سکره بر از غصه چکله سوینه

109  
**کر توکمی** دو دنی سکره دوست اف خور لیه **کر صاع**  
 سکره کسنه ایله جنک ایلیه عوغا غلبه اوله **کر**  
 سکره بردنن ایله جنک ایلیه نینده دوست اوله  
**کر ایکی** بفقور سکره ایلیک ایله انزل **کر توکمی**  
 سکره خوش طعام بیله یا خود طعام اوچدن عتلات  
 اوله غصه لک اوله **کر بو** صاع بانی سکره  
 حال حوق اوله **بو** صاع بانی سکره حال لک  
 بولوب غله سی سکره نغوز بانه صدق و بره قورن  
 ارج غار قیله نوب ارج حق تعالی بوی و قضایه نوب ارج  
**کر او** سکره بر ادشاهن و راحت بولوب  
**او** سکره کسنه ایله سکره کسنه ایله سکره  
**صاع** خان سکره اولوق بولوب راحت بولوب  
**صول** خان سکره ایلیک و شاد اوله **صاع**  
 سکره کوروشه قورنله **کر صول** بانی سکره  
 بورد بکن بولوب **کر صاع** و **کر** سکره دشمه لک  
 بکن بولوب بر مقدا و غصه لک اوله **کر** سکره  
 حال بولوب شاد اوله **کر بلی** ای سکره دشمه

**صاع** کوروشه ایلیک سکره بر او بو اوچدن شاد اوله  
**صول** کوروشه ایلیک سکره ایلیک سکره ایلیک سکره  
**کر** دجهوه سی سکره بر خوش نسته اوچدن ناکاه سوینه  
**صاع** کوروشه ایلیک سکره عتلات قورنله **صول**  
 بیک سکره بر زمان او سیدر بکنه دو شکره بر از غله  
**صاع** کوروشه بوزنق بیا سکره سوینه شاد اوله  
**صول** کوروشه بوزنق بیا سکره ادای اوغلا اوله  
**کر** کوروشه بوزنق سکره شاد اوله بولوب **کر**  
 صاع بانی سکره کسنه ایله ارج **کر**  
 بانی سکره بر از غصه یکنسه نیر شاد اوله **کر**  
 صاع بانی سکره شاد اوله بولوب **کر**  
 سکره بر نسته ایچون غصه لک اوله **کر صاع** شاعر  
 سکره حسته لکدن قورنله **صول** شاعر سکره  
 بر ایشی شکره کم ارف او تا نور یا خود عید کله با سوکله  
 واقع اوله **کر** صاع کوشه سی سکره غایب کسه  
 بولوب چکله **کر** سکره شاد اوله  
**کر** دو دنی سکره چکله شاد اوله ارج





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Muhammet NALBAT**  
Dr., Milli Eğitim Bakanlığı  
m.nalbat@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-2412-7650>

## **Kahve Hakkında Yazılmış Manzum Bir Fetva Örneği**

*A Sample of Fatwa in Verse Written About Coffee*

### **Araştırma Makalesi/Research Article**

Geliş Tarihi/Received: 18.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### **Atıf/Citation**

Nalbat, M. (2022). Kahve Hakkında Yazılmış Manzum Bir Fetva Örneği . *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 682-706. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145258>

Nalbat, M. (2022). A Sample of Fatwa in Verse Written About Coffee. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 682-706. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145258>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Osmanlı toplumu kahve ile 16. yüzyılda tanışmıştır. Bu tanışma, uzun sürecek dinî ve toplumsal bir tartışmanın başlangıcı olmuştur. Osmanlı din âlimleri arasında, haram ya da helal kabul edilmesi noktasında uzun süre tartışılan kahve, bu yönüyle manzum fetvalara da konu olmuştur. Bu makalede, kahve hakkında yazılmış manzum bir fetva örneği incelenmiştir. Müellifi tam olarak tespit edilemeyen ancak Osmanlı ulemasının kahveye bakışını yansıtan bu manzume, manzum fetva geleneği içinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Kahve hakkında genel bir bilginin verildiği “Giriş” bölümünden sonra makalenin “1. Bölüm”ünde, kahvenin Osmanlı toplumuna girişi ve ulemanın kahveye verdiği tepkiler irdelenmiştir. “2. Bölüm”de, Klasik Türk edebiyatı bağlamında manzum fetva geleneği genel hatları ile ele alınmıştır. Makalenin “3. Bölüm”ünde, bu yazıya konu olan Manzum Kahve Fetvası’nın yer aldığı yazma tanıtılmıştır. Daha sonraki bölümde, Manzum Kahve Fetvası, şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Makalenin son bölümünde ise söz konusu fetvanın transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. Böylece kahve hakkında yazılmış bu manzum fetva örneği, araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı, kahve, fetva, manzum.

## Abstract

*Ottoman society was introduced to coffee in the 16th century. This meeting was the beginning of a long religious and social debate. Coffee, which was discussed for a long time among Ottoman religious scholars on the point of regarding coffee as haram or halal, was also the subject of verse fatwas in this respect. In this article, an example of a verse fatwa written about coffee was examined. This verse, the author of which cannot be determined exactly, but which reflects the Ottoman ulama’s view of coffee, was evaluated by considering it within the tradition of the verse fatwa. After the “Introduction” section where a general information about coffee is given, in “Chapter 1” of the article, the introduction of coffee to Ottoman society and the reactions of the ulema to coffee were examined. In “Chapter 2”, the verse fatwa tradition in the context of Classical Turkish literature was discussed in general terms. In “Chapter 3” of the article, the manuscript containing the Manzum Kahve Fatwa, which is the subject of this article, was introduced. In the next section, the Manzum Kahve Fatwa was examined in terms of form and content. In the last part of the article, the transcribed text of the fatwa in question was discussed. Thus, this example of a fatwa written about coffee was brought to the attention of researchers.*

**Keywords:** Ottoman, coffee, fatwa, verse.

## Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan kahve, “içilecek şey, şarap,” manasına gelmektedir (Ayverdi, 2011, s. 605; Devellioğlu, 2012, s. 554; Remzi, 2018, s. 161). Kahve kelimesi, hem bir bitkinin hem de bu bitkide yetişen meyvenin adını karşılamaktadır. Ayrıca söz konusu meyve tanelerinin çekirdeklerinin toz şekline getirilmiş haline ve bu tozun sıcak su ile kaynatılmasıyla elde edilen içeceğe de kahve denir. Kahve olarak bilinen içeceğe bu adın, iştah kesici (kahy) özelliğinden dolayı, ehl-i keyf kimseler tarafından verildiği kaynaklarda geçmektedir (Bostan, 2001, s. 202).

Kahvenin Afrika veya Ortadoğu kökenli olduğu konusunda araştırmacılar arasında bir ittifak vardır.<sup>1</sup> Ancak bir içecek olarak kahvenin ilk nerede ve nasıl kullanıldığına dair farklı rivayetler söz konusudur. Bu rivayetlerin çoğu dinî-tasavvufi bir kaynağa dayanmaktadır.<sup>2</sup> Kahve ile ilgili rivayetlerden en meşhuru, kahveyi ilk defa içecek şeklinde kullanan ve “kahvecilerin piri” olarak kabul edilen Şeyh Şâzelî'nin başından geçen menkıbevi bir olaydır.<sup>3</sup>

Önceleri Habeşistan'da yiyecek şeklinde tüketilen kahve, daha sonra Yemen'de, özellikle tasavvuf ehli arasında, dimağa tazelik ve uyanıklık vermesi hasebiyle bir içecek olarak yaygınlaşmış, ardından XVI. yüzyılda diğer İslam beldelerinde; Mekke, Kahire ve İstanbul'da tanınmıştır. Kahvenin daha sonraki yüzyılda (XVII. yüzyılda) ise Avrupa şehirlerinde tanınıp tüketilmeye başladığı bilinmektedir. Doğu'dan Batı'ya yaptığı bu yolculuk, kahvenin zamanla ticari bir mala dönüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla kahvenin dünya üzerinde bu kadar hızlı yayılmasında sufiler kadar tüccarların da etkili olduğu söylenebilir.

Kahve kelimesinin içerdiği olumsuz anlam (şarap), İslâm dünyasında, âlimler ve tabipler arasında kahvenin tüketimine dair on yıllarca sürecek tartışmaların

<sup>1</sup> Kahve kelimesinin kökeni için bkz. Taştan, Y. K. (2009). Sufi şarabından kapitalist metaya kahvenin öyküsü. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 53-86. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/74000>

<sup>2</sup> Kahvenin bir içecek olarak nasıl, nerede ve ne zaman kullanıldığına dair rivayetler için şunlara bkz. Demir, E. (2011). Kahve-mistik bir lezzetin küresel bir tutkuya dönüşümünün kısa tarihçesi. Naskali, E. G. (ed.), *Türk Kahvesi Kitabı* (s. 3-24). Kitabevi Yayınları. Ayvazoğlu, B. (2019). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. Kapı Yayınları; Çukurlu, T. (2021). Kahvenâme şiirlerine ek: Derviş Hilmî'nin kahve redifli şiiri. *Edebî Eleştiri Dergisi*, V(I), 233-243. Erişim tarihi: Haziran 15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1487138>; Odunkıran, F. & Alpaydın, B. (2013). Klasik Türk şiirinde mükeyyefiyat unsuru olarak kahve ve Hikâye-i İcad-ı Kahve-i Yemen. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, III, 43-80.

<sup>3</sup> Bu menkıbe için bkz. Yalap, H. (2017). Klasik Türk edebiyatı ışığında edebiyat ve kültür tarihimizde kahve ve kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6(3), 1907-1930. Erişim tarihi: Haziran 15, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/340293>; Çukurlu a.g.e., s. 235; Demir, a.g.e., s. 2; Taştan, a.g.e., s. 73.

nedenlerinden biri olmuştur (Taştan, 2009, s. 55). Bu tartışmalar, kahvenin bazen lehine bazen aleyhine sonuçlansa da, onun dünya üzerindeki etkisini genişletmesine engel olamamıştır.

## 1. Kahvenin Osmanlı Toplumuna Girişi

Birçok kaynakta kahvenin bir içecek olarak Osmanlı'ya XVI. yüzyılda girdiği kabul edilse de bu konuda farklı rivayetler söz konusudur.<sup>4</sup> Kâtip Çelebi'nin (1980, s. 39) verdiği bilgiye göre M. 1543 yılında, Tophane Limanı'na, kahve yüklü gemiler yanaşmıştır. Ancak gemilerdeki kahve, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin emriyle döktürülmüştür. Bu hadise kahvenin daha önceki tarihlerde İstanbul'da bilindiğini hatta tüketildiğini göstermektedir. Yani o dönemde Yemen'den gemiler ile yüklü miktarda kahve getirilmesi, onun günlük hayata çoktan mal olduğunu göstermektedir (Ayvazoğlu, 2019, s. 16). Nitekim tarihler 1554'ü gösterdiğinde, İstanbul'da ilk kahvehanenin Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlı iki Arap tarafından açıldığı kaynaklarda geçmektedir.<sup>5</sup> Bu tarihten kısa bir zaman sonra kahvehanelerin İstanbul'un birçok semtinde açılmaya başladığı bilinmektedir.

Kahvenin Osmanlı'da tanınıp rağbet bulması ile birlikte kahvehaneler de özellikle XVI. asrın ikinci yarısından sonra, İstanbul'da önemli sosyal mekânlar haline gelmiştir. Böylece hem kahve hem de kahvehane Türk kültürünün vazgeçilmez bir unsuru olmaya başlamıştır. Kâtip Çelebi (1969, s. 4), o dönemde açılan kahvehaneler hakkında şunları belirtmektedir:

*“Kahvehaneler gâh yasaklandı, gâh açıldı. Böylece birkaç sene sürdü. Hicrî 1000 (1591 - 1592) tarihlerinden sonra yasaklanmasından vazgeçilip her yerde serbestçe içildi, her sokak başında bir kahvehane açıldı. Hikâye anlatanlar, çengiler ile halk işinden gücünden kaldı, iş ve kazanç durdu. Artık padişahın dilenciye varınca halk, birbirini kesip biçmekle eğlenirdi...”*

<sup>4</sup> Kahvenin Osmanlı'ya giriş tarihi hakkında şu kaynaklara bkz. Arendok C. V. (1997). Kahve. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati*. Millî Eğitim Basımevi, C. 6, 95-101; Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. Türkiye Yayınevi, C. 3, 299; Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Akçağ Yayınları, XIII-XIV; Katip Çelebi. (1980). *Mizânü'l-hakk fî ihtiyârî'l-ehakk*. (Gökyay, Orhan Şaik haz.). MEB Yayınları, 39; Ayvazoğlu, a.g.e., 15-41.

<sup>5</sup> İstanbul'da açılan ilk kahvehaneler konusunda şu kaynaklara bkz. Danişmaned, a.g.e., s. 299; Bostan, İ. (2001). Kahve. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>; Yaşar, A. (2019). Kahvehane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahvehane>; Karagöz, F. G. (2020). 17. yüzyılda mühimme defterleri ve Aynâb/Antep şer'îye sicilleri örneklerinde kahvehanelerin kapatılması ve tütün yasaklarının uygulanması. *Hacettepe HFD*, 10(2), 494-554. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://doi.org/10.32957/hacettepehfd.765820>



Bu ifadelerden İstanbul'da kahve ve kahvehanelerin, 1550'li yıllardan yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 30-40 yıl boyunca çokça tartışılan meselelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un bütün semtlerine yayılan kahvehaneler daha çok "okur-yazar" insanların uğradığı yerler olup bu mekânlarda satranç ve tavra oynanmakla birlikte kitap okuyanlar da bulunmaktaydı (Danişmend, 1971, s. 299).

Kahvenin ve ondan bağımsız olmamak üzere kahvehanelerin İstanbul'da, özellikle ilmiye sınıfı tarafından temkinli bir şekilde karşılanmasının çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Bu sebepler, dinî ve siyasi olmak üzere iki başlık altında incelenebilir:

Dinî sebeplerden ilki, kahvenin kelime anlamının şarap olmasıdır. Nitekim kelimenin bu manası, zamanın din âlimlerini ve şeyhülislamlarını bu içecek hakkında kanaat belirtirken tereddüde düşürmüştür. Din âlimleri, yeni karşılaştıkları bu içecek hakkında fetva verirken acele etmemeyi tercih etmişler; bundan dolayı kahvenin Osmanlı'ya ilk girdiği dönemlerde haram olduğu yönünde fetvalar vererek temkinli davranmışlardır. İkinci dinî sebebi ise kahve çekirdeklerinin iyice siyahlaşana kadar kavrulmasıdır ki bunun sağlığa zarar verebileceği, dolayısıyla ulema tarafından dinen de caiz olmadığı belirtilmektedir (Danişmend, 1971, s. 300). Ayrıca ulema, kahvenin içki kadehi gibi, bir toplulukta elden ele devredilmek suretiyle içilmesinin de ahlaksızlığa sebebiyet verdiğini öne sürmüş ve bu yüzden kahve aleyhine fetvalar vermiştir.

Meseleye siyasi bir zaviyeden bakıldığında ise Osmanlı'da kahveye daha çok kahvehaneler sebebiyle olumsuz bir tavrın geliştirildiği görülmektedir. Bunun sebebi, Türk toplumunda sosyalleşme mekânları kabul edilen kahvehanelerin, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, devlet sohbeti denilen dedikodu ve söylentilerin yayıldığı yerler şeklinde görülmesi ve bu durumun siyasi otoritenin dikkatini çekmesidir (Yaşar, 2019, s. 3).

Kahve aleyhine fetva verenlerin başında dönemin (16. yy.) etkili din adamı Şeyhülislam Ebussuud Efendi gelmektedir.<sup>6</sup> Ebussuud Efendi'nin kahve ve kahvehaneye karşı aldığı sert tavır, kahve aleyhtarı müftülerin fetvalarına dayanak teşkil etmiştir. Dolayısıyla kahve içmenin haram olduğu yönünde verilen fetvaların da etkisiyle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Eyüp, Galata ve İstanbul kadılarına yollanan hükümlerde kahvehanelerin kapatılması emredilmiştir (Yaşar, 2019, s. 3). Ayrıca III. Murat döneminde, İstanbul'daki birçok kahvehane, özellikle büyük olanlar kapatılmıştır (Ayvazoğlu, 2019, s. 32). Ancak bundan sonra kahve, İstanbul'da seyyar kahvehanelerde tüketilmeye ve revaç bulmaya devam etmiştir.

<sup>6</sup> Ebussuud Efendi'nin fetvaları hakkında şunlara bkz. Düzenli, P. (2007). *Osmanlı hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve fetvâları*. (Tez No: 211036) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>; Düzdağ, E. (2012). *Kanuni devri şeyhülislâmı Ebussud Efendi fetvaları*. Kapı Yayınları.

Kahvenin Osmanlı'da XVII. yüzyılda, tekke ve sufilerin temsil ettiği gruplar ile medreseliler arasında tartışılarak ihtilafa sebep olduğu da bilinmektedir. Özellikle tarihte Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasında cereyan eden mücadelede, farklı meseleler üzerinden fikrî çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalardan biri de kahve hakkında olmuştur.<sup>7</sup> Kadızâdelilerden Mehmed Efendi, kahveye karşı olumsuz bir tavır alarak kahve içmenin bid'at ve haram olduğunu belirtmiştir (Çavuşoğlu, 2001, s. 100). Kadızade Mehmed Efendi'nin kahve ve kahvehane hakkındaki fetvaları IV. Murad'ın bu konudaki yasakçı uygulamalarına temel teşkil etmiştir. Buna mukabil Sivâsilerden Abdülmecid Sivâsî, Mehmed Efendi'nin kahve hakkında takındığı aşırı yasakçı tavra cevaben kahvenin haram olmadığını savunmuştur (Akpınar, 2009, s. 114). Söz konusu tartışmanın temelinde kahveden ziyade kahvehanelerin hatta tütün gibi zararlı maddelerin olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Osmanlı'da, özellikle toplumsal mekânlar olarak kahvehanelerin birçok yaşağa maruz kalması kahveyi de tartışmalı hâle getirmiştir.

Osmanlı'da kahvenin ve kahvehanelerin serüveni inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Devlet tarafından bu konuda alınan bazı kararlar sert olsa da toplumda kahve tüketiminin önü alınamamış, hatta kahve XVII. yüzyılda Osmanlı sarayına bile girmeyi başarmıştır.

## 2. Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği

Fetva kelimesi Arapça olup “yiğit, genç, delikanlı, güçlü” manasındaki “fetâ”dan türemiştir. Fetva, sözlükte bir hadisenin hükmünü beyan eden veya koyan, daha kısa bir ifade ile güçlükleri çözen kuvvetli cevaplar manasındadır (Pakalın, 1993, C. 1, s. 615). Fikhi bir terim olan fetva, “*fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm*” (Atar, 1995, s. 486). anlamında kullanılmaktadır. Herhangi bir fikhi konuda fetva isteyen kişiye müsteftî ve ona cevaben hüküm veren kişiye ise müftî (müftü) denilmektedir.

Osmanlıda fetva daha çok müftü ve şeyhülislam tarafından verilmiştir. 16. yüzyıldan sonra, özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile birlikte, fetva işleri kurumsal olarak yürütölmeye başlamıştır. Şeyhülislamlık müessesesine bağlı olan ve başında bir fetva emininin bulunduğu fetvahaneler, halkın fikhi konulardaki suallerine cevap vermiştir (Pakalın, 1993, C.1, S. 621). Daha çok Hanefi mezhebine

<sup>7</sup> Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasındaki mücadele hakkında şu kaynaklara bkz. Akpınar, M. R. (2009). *Kadızâdeliler ve Sivâsiler arasındaki fikhî tartışmalar*. (Tez No: 240373) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>; Durmuş A. (2020). *Osmanlı'da dinî-diyası bir yapılanma olarak kadızâdeliler hareketi*. (Tez No: 626926) [İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>; Gündoğdu, C. (1997). *Abdülmeçid-i Sivâsi hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri*. (Tez No: 63445) [Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

göre verilen fetvalar, fetva mecmualarında yahut “fetava” adı verilen kitaplarda toplanmıştır. Fetva kitaplarının yazıldıkları devrin toplum yapısını yansıtan mühim bir sosyal ve kültürel kaynak hüviyetinde olduğunu belirtmek gerekmektedir (Eliaçık, 2011, s. 108).

Osmanlıda 16. yüzyıldan sonra, devletin genişlemesine bağlı olarak daha fazla fetva verilmeye başlanmıştır. Osmanlı fetvaları yüz binlerle ifade edilecek kadar çok olup genellikle mensur biçimde kaleme alınmıştır (Eliaçık, 2017, s. 73).

Klasik Türk edebiyatı söz konusu olduğunda nesir (düz yazı) şeklinde kaleme alınması gereken birçok konunun manzum olarak da terennüm edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu manada, Osmanlı’da dinî, hukuki ve tarihî konuların işlendiği manzum birçok eserden yani geniş bir literatürden bahsedilebilir.

Klasik Türk edebiyatında, müelliflerin özellikle dinî konularda manzum eser vermeyi tercih etmelerinin birkaç sebebi vardır. Bunların başında, manzum eserlerin kolay okunması ve ezberlenmesi gelmektedir. Ayrıca klasik Türk edebiyatında nazire yazma ve dolayısıyla manzum eser verme geleneğinin mevcut olması da diğer bir etkindir.<sup>8</sup>

Manzum fetvalar da, klasik Türk edebiyatında manzum söz söyleme geleneğinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Başta tefsir, hadis, fıkıh, tecvid, akâid olmak üzere her türden dinî eserde kullanılan nazmın, Osmanlı sahasında çeşitli konularda verilen fetvâlarda da uygulandığı müşahede edilmektedir” (Eliaçık, 2011, s. 107).

Osmanlı’da özellikle şeyhülislamların XVI. yüzyıldan sonra manzum fetva vermeye başladığı görülmektedir. Bilinen ilk manzum fetvalar Şeyhülislam Ebussuud Efendi’ye ait (Eliaçık, 2016, s. 109) olup ondan sonra gelen şeyhülislamlar da manzum fetva geleneğini devam ettirmişlerdir. Osmanlı’da, tespit edildiği kadarıyla, manzum fetva veren bazı isimleri şöyle sıralayabiliriz: Hoca Sa’deddîn Efendi, Muhammed bin Sa’deddîn Efendi, Muhammed Bahâî Efendi, Ebû Sa’îd Efendi, Bostânzâde Mehmed Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi, Abdülkerim Efendi, Ebû Saîdzâde Feyzullah Efendi, Kemal Paşazâde, Manisa Müftüsü Abdi Efendi, Seyyid Mehmed Rıza.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Bu konuda bkz. Çelebioğlu, Â. (1998). Eski Türk edebiyatı araştırmaları. *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*. MEB Yayınları; A.S.Levend, A. S. (1972). Dinî edebiyatımızın başlıca ürünleri. *TDAY Belleten*, 20 (1), 35-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509125>

<sup>9</sup> Osmanlı’da manzum fetva veren isimler şu çalışmalardan alınmıştır: Eliaçık, M. (2011). Osmanlı’da manzum fetvâ geleneği. *Türkiyat Mecmuası*, 21 (2), 105-145. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173026>; Eliaçık, M. (2016). Ebussuud Efendi’nin manzum fetvaları. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 11 (15), 105-118. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9933>;

Osmanlı'da bir fetvanın manzum olarak verilmesinin iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki ve önemlisi, müsteftinin suali nazmen sormuş olmasıdır. Buna mukabil fetva veren kişi, şeyhülislam yahut müftü, söz konusu suali nazmen cevaplamak durumunda kalmıştır. İkinci sebep ise sual sorulan şeyhülislamın şair kimliğine sahip olmasıdır. Osmanlı'da şeyhülislamın birçoğu az ya da çok şiir ile meşgul olmuştur. Dolayısıyla gelişmiş bir kültür ve sanat ortamında yetişen şeyhülislamın manzum olarak fetva vermeleri gayet tabiidir.

Osmanlıda verilen manzum fetvalar farklı nazım şekilleri ile kaleme alınmıştır. Manzum fetvaların daha çok kıt'a, nazım ve mesnevi şeklinde yazıldığı tespit edilmiştir (Eliacı, 2011, s. 125). Bu fetvaların, her ne kadar nazmen verilmiş olsa da, edebî değerlerinin yüksek olduğunu söylemek zordur. Edebî sanatlara fazla yer verilmeyen manzum fetvalarda, söz oyunlarına rastlamak da pek mümkün değildir. Çünkü bu metinler öncelikle fetva işlevini görmekte ve soru soran kişiyi fikhî bir konuda aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Her birisi bir divan şairi olan şeyhülislamların ve din âlimlerinin kaleme aldığı manzum fetvâlar, klasik Türk edebiyatında müstakil bir tür olarak değerlendirilebilir. Yapılacak yeni çalışmalar ile Türk edebiyatında yazılan manzum fetva sayısının artacağı konusunda şüphe yoktur.

Klasik Türk edebiyatında, kahve hakkında kaleme alınmış meşhur bir manzum fetva örneği söz konusudur. XVI. yüzyılda şeyhülislamlık makamında oturmuş olan Bostanzâde Mehmed Efendi'ye ait bu manzum fetva toplam 64 beyitten müteşekkildir (Açıkgöz, 1999, s. 34; Eliacı, 2020, s. 1444). Türünün en güzel örneklerinden biri olan Bostanzâde'nin bu eseri, aruzun *feilâtün mefâilün feilün* kalıbında yazılmış ve "Cevap" başlığı altında beş bölümden oluşmuştur. Şeyhülislam Bostanzâde söz konusu fetvada, kahvenin niçin haram olmadığını ve sağlığa faydalarını aklî deliller ile anlatmıştır. Onun kahve hakkındaki bu manzum fetvası, o dönemde (XVI. yüzyılda), kahve tiryakilerini ve kahvehane sahiplerini rahatlatmış dolayısıyla Osmanlı toplumunda kahveye olan rağbet bu fetva ile kuşkusuz artmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan Manzum Kahve Fetvası da şekil ve muhteva olarak Bostanzâde'nin kaleme aldığı fetvaya benzemektedir. Daha önce herhangi bir ilmi çalışmaya konu olmayan Manzum Kahve Fetvası, manzum fetva türünün önemli bir örneği sayılabilir.

### 3. Manzum Kahve Fetvası'nın Yer Aldığı Yazma Hakkında

Bu makaleye konu olan Manzum Kahve Fetvası, *Tuhfetü'l-mülûk* adlı mensur bir yazma eserin sonunda yer almaktadır. Söz konusu yazma eser, Birmingham

Eliacı, M. (2021). Ebussuud Efendi'nin manzum fetvâları II: düzeltme ve eklemeler. *Akademik Açık. 1* (1), 183-196. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2016285>

Üniversitesi Ortadoğu Yazmaları Mingana Koleksiyonu'nda "Islamic Arabic 1245" numarada kayıtlıdır.<sup>10</sup> Kahve hakkında kaleme alınmış manzume, yazma eserin [29a] ile [31a] sayfaları arasında yer almaktadır. Yazma eserin nüsha tavsifi şöyledir:

Yazma eserin cildi mukavva olup ön ve arka kapağı mavi renkli ebru süsleme ile kaplıdır. Eserin alt kapağı ile üst kapağını birleştiren sırt kısım bordo renklidir. Sayfalar nohudi renkte olup herhangi bir çizgi ile bölünmüş değildir. Yazma eser 31 varaktan müteşekkildir ve her sayfada yazı için 19 satır kullanılmıştır. Yazmanın tamamı aynı yazı çeşidi –nesih kırması- ile kaleme alınmıştır. Eserin ilk sayfasında "Bu kitâb Tuhfetü'l-mülûk tesmiye olunur. Tevhîd-i şerîfün faziletin beyân ider." ve [1b] sayfasında kırmızı mürekkep ile "Tuhfetü'l-mülûk" yazmaktadır. Eserde istinsah tarihine ve müstensih adına rastlanılmamıştır. Yazma eser şöyle başlamaktadır:

"Elhamdü'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidînâ Muhammedin..." [1b]

Şöyle nihayete ermektedir:

"Murâd tasannu' ve şî'r degildür. Ümmet-i Muhammed'e beyân-ı Hak'dur. Lafzına dahl iden itsün ki maksûdum medh degildür. Nef'-i ümmet-i Muhammed'dür. Kefâ Bi'llâhi Şehiden" [31a]

*Tuhfetü'l-mülûk*, ilk sayfasındaki nottan da anlaşılacağı üzere Tevhîd-i Şerîfin faziletlerini anlatması hasebiyle bir faziletname örneğidir. Eserin [1b] sayfasında yazılanlara göre *Tuhfetü'l-mülûk*, Mevlânâ Muhyî'd-dîn olarak tanınan (Ahmed bin Abdül-cebbâr el-Kayserî) adlı bir müellife aittir.

Manzum Kahve Fetvası ise yukarıda tavsifi yapılan yazma eserin son beş sayfasında yer almaktadır. Manzum fetvanın *Tuhfetü'l-mülûk* ile konu bakımından hiçbir ilgisi bulunmamakla birlikte, yazma eserin tamamında kullanılan yazı karakterinden hareketle, iki eserin aynı müstensih tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

#### 4. Manzum Kahve Fetvası'nın Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi

##### 4.1. Şekil Özellikleri

Manzum Kahve Fetvası, mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Eser, beş bölümden ve 65 beyitten müteşekkildir. Fetvanın "Su'âl-i Berâ-yı Kahve" başlıklı birinci bölümü iki Farsça beyitten oluşmaktadır. Metnin ikinci bölümü "Cevâb-ı bâ-savâb li'l-âzîzi'l-mûmâ-ileyh" başlığını taşımakta olup bu bölümde bir önceki bölümde sorulan Farsça sorular yine Farsça olarak cevaplandırılmıştır. Söz konusu bölüm ise dört beyitten oluşmaktadır. Manzumenin üçüncü bölümü "Tafdîl-i cevâb-ı

<sup>10</sup> Yazma eser için bkz. <http://epapers.bham.ac.uk/125/index2.html>

*bâ-savâb-ı azîzü'l-merkûm*” başlığını taşımaktadır ve Türkçe kaleme alınan bu bölüm dokuz beyitten meydana gelmektedir. Manzum Kahve Fetvası’nın dördüncü bölümü, *فى بيان اجتهاد فى كتب الاصول: الاشياء على ابحاثها ما لم يعارضها نص نص* şeklinde bir Arapça başlığa sahiptir. Bu bölüm 11 beyitten oluşmaktadır. Metnin son bölümü yine *فى بيان اجتهاد فى كتب الاصول: الاشياء على ابحاثها ما لم يعارضها نص نص* şeklinde yine Arapça bir başlığa sahiptir. Bu, eserin en geniş bölümü olup 39 beyitten oluşmaktadır. Manzum Kahve Fetvası’nda bazı beyitlerin ve mısraların Arapça yazıldığı, bunun yanında Kur’an-ı Kerim’den iktibasların da yapıldığı görülmektedir.

Manzum Kahve Fetvası’nda, Farsça ve Arapça kısımlar da dahil, aruzun “*fâilâtün fâilâtün fâilün*” kalıbı kullanılmıştır. Metnin sonunda, muhtemelen kahve fetvasını kaleme alan müellife ait, kısa bir mensur bölüm de yer almaktadır.

#### 4.2. Muhteva Özellikleri

Manzum Kahve Fetvası, Osmanlı’da verilen klasik fetvalar gibi başlamaktadır. Müsteftî, yani fetva isteyen kişi, kahvenin haram olup olmadığına dair soruyu, Farsça iki beyit ile sormaktadır. Bu bölümden anlaşıldığı üzere, fetvanın istendiği dönemde kahvenin haram ya da helal olduğu noktasında bir ihtilaf söz konusudur. Çünkü metnin ikinci beytinde, kahveye bazılarının haram bazılarının ise helal dediği; bunun halk arasında müşkül bir duruma sebebiyet verdiği aktarılmaktadır.

Manzum Kahve Fetvası’nın bu bölümünde, soruya muhatap olan kişinin makamı hakkında kesin bir bilgi yer almamaktadır. Osmanlı’da fetvalar, genellikle müftü ya da şeyhülislamlardan istenmiş ve bu durum fetvayı isteyen tarafından ilk beyitte belirtilmiştir. Buna Şeyhülislam Bahâî Efendi’ye sorulan bir fetva örnek gösterilebilir:

Hâtemü’l-müctehidîn hazret-i Şeyhü’l-İslâm

Ki ser-â-pâ heme ‘ilm ü hüner ü fazl u kemâl (Eliaçık, 2011, s. 128)

Ancak çalışmamızın konusu olan kahve manzumesinde, fetvanın bir müftüye yahut şeyhülislama sorulduğuna dair kesinlik yoktur. Dolayısıyla söz konusu manzum fetvanın dönemin müftü ya da şeyhülislam gibi makamlarda oturmayan bir din adamına - bir tarikat şeyhine- sorulmuş olma ihtimali de vardır.

Osmanlı manzum fetva geleneğinde olduğu gibi bu metinde de nazmen sorulan fetva yine nazmen cevaplandırılmıştır. Manzumenin ikinci bölümü, kahve hakkında sorulan fetvanın cevabını ihtiva etmektedir. Bu bölümde, kahvenin, pis (murdar) ve sarhoşluk veren bir içecek olmadığı; dolayısıyla fetva sahibi kişi tarafından helal

<sup>11</sup> “Usul kitaplarında şöyle [geçmektedir]: Eşya nassa muhalif olmadığı sürece mubahtır.”

<sup>12</sup> “Kahve içmek istemeyen kişinin beyan ettiği sebebe istinaden verilen hüküm.”

kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada müellif, kahve konusuna fikhî açıdan yaklaşarak haramın “li-aynihi” ve “li-gayrihi” olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir.<sup>13</sup>

Manzum Kahve Fetvası’nın üçüncü bölümünde, daha önceki bölümde anlatılan konu detaylandırılmaktadır. Yukarıdaki bölümlerde kahve hakkında bazı ulemanın haram bazısının helal dediği belirtilmiştir. Bu bölümde ise doğru cevabın tercih edilişi yani kahvenin neden helal kabul edilmesi gerektiği sebepleri ile birlikte açıklanmaktadır. Kahvenin haram yahut helal olduğuna dair hüküm vermek için acele etmemek, bu konuda akl-ı selim davranmak gerektiği vurgulanmaktadır. Kahvenin ortaya çıktıktan sonra namının her yere yayıldığı, kara yüzlü olmasına rağmen aydan ve güneşten daha şöhretli olduğu ifade edilmektedir. Bu bölümde yine kahvenin Hz. Peygamber döneminde henüz tanınmadığı ve içilmediği için onun hakkında bir hükmün de olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca daha sonraki dönemlerde yaşayan ulema tarafından da kahve hakkında herhangi bir içtihadin oluşturulmadığı söylenmektedir. Ancak bu noktadan sonra müellif, kahve konusunda yukarıda verdiği hükmü detaylandırmaktadır. Buna göre, eşyanın nassa muhalif olmadığı, hubs (pislik, murdarlık) ve şer ihtiva etmediği sürece bütün mezheplerde mubah sayıldığını belirtmiştir.

Manzum Kahve Fetvası’nın dördüncü bölümünde usul kitaplarında yer alan bir kaide üzerinde durularak yukarıda bahsedilen mubahlık durumu daha tafsilatlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kaideye göre nassa aykırı olmayan şeyler mubahtır. Bunun yanında kahvenin “habis” olmadığı ve sarhoşluk vermediği için “müskirat”tan (sarhoşluk veren içecekler) sayılamayacağı tekraren ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu değerlendirmelerden hareketle kahvenin helal olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bölümün devamında, kahvenin “bidat” (sonradan türeyen şey) olması ile ilgili de bir açıklama vardır. Müellife göre kahve “bidat” olabilir. Ancak müstehap (İşlam dininne göre makul olan şey) kabul edilen bir “bidat”tır. Müellif bu hükme kaynak olarak da şeyhüş-şüyûh Abdüsselâm’ın görüşlerini göstermektedir. Ayrıca müellif, kahvenin gerek insan sağlığına faydalı bir içecek olduğu için gerekse ibadet yapmayı kolaylaştırdığı için müstehap kabul edildiğini belirtmektedir. Buna göre kahvenin, öncelikle uykuyu giderdiği için teheccüd namazı kılmak ve kitap okumak isteyenlere faydalı olacağını ifade etmiştir. Akabinde kahvenin sağlık açısından faydaları sıralanmaktadır. Buna göre; kahve kalbi ferahlatır, halsizliği alır, misafire

<sup>13</sup> Bir şeyin ya da fiilin “li-aynihi” haram kabul edilmesi, o şeyin ya da fiilin bizatihi kendisinin haram olmasından dolaydır. Mesela, şarap içmek, hırsızlık, zina yapmak gibi. Bir şeyin ya da fiilin “li-gayrihi” haram olması, kendinden ötürü değil de dıştaki bir sebep veya durumdan dolaydır. Mesela, cuma namazı vaktinde alışveriş, başkasının mülkünde izinsiz namaz kılmak gibi. (Koca, 1997, s. 101)

ikram edildiğinde yalnızlığı, sıkıntıyı giderir. Bunların yanında kahvenin, çekirdekleri ile birlikte tüketilirse dinlendirici özelliğe sahip bir içecek olduğu da belirtilmiştir.

Manzum Kahve Fetvası'nın beşinci ve son bölümünde yine Arapça bir başlık kullanılmıştır. Söz konusu başlıktan da anlaşılacağı üzere bu bölümde kahve hakkında verilen olumsuz bir içtihadı hükümden bahsedilmektedir. Olumsuz hüküm verilirken fetva metninin ikinci bölümünde geçen "li-gayrihi" ibaresi dikkate alınmaktadır. Buna göre kahve içmenin hangi şartlarda haram olacağı üzerinde durulmuştur. Bir önceki bölümde bahsedilen bidat meselesine de geri dönülerek bidat sayılan bir eşyanın veya fiilin haram bir işe sebebiyet vermesi durumunda müstehap olmayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla kahvenin de kahvehanelerde içilmesi, haram bazı fiillere sebep olabileceği için müstehap kabul edilmediği belirtilmiştir. Böyle bir içtihadın oluşmasında, kahvehanelerde oyun (kumar) oynanması, eğlencelerin düzenlenmesi ve faydasız işler ile vakit geçirilmesi etkili olmuştur. Bu yüzden Manzum Kahve Fetvası'nın bu bölümünde, kahvenin "fisk"<sup>14</sup> a sebebiyet verdiği için kahvehanelerde içilmesinin müstehap sayılamayacağı belirtilmiştir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvada kahve için "fasıkların içeceği"<sup>15</sup> demesinin böyle bir hükmün içtihat haline gelmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Manzum kahve fetvasının bu bölümünde, kahvehaneler hakkında çarpıcı tespitler yer almaktadır. Bunlardan birisi, kahvehanelerde saki olarak "emred oğlan(lar)ın" (sakalı ve bıyığı çıkmamış delikanlı) bulunmasıdır. Fetva veren kişiye göre kahvehanelerde "emred oğlan"ın bulunması kahveyi müstehap bir bidat olmaktan çıkarmaktadır. Kahvehanedeki sakiye şehvet ile bakmak, o mahalde içilen kahvenin haram sayılmasına sebep olmaktadır. Manzum Kahve Fetvası'nı yazan müellif, bu konuda yani kahvehanelerdeki ahlaksızlıklar ile ilgili sert eleştirilere yer vermektedir. Sakileri görmek için kahvehanelere giden kişilerin aşağılık, bayağı, değersiz insanlar olduğunu ve dolayısıyla bu mekânlarda içilen kahvenin de haram sayıldığını vurgulamaktadır.

Kahvenin haram olması konusunda ileri sürülen sebeplerden biri de kahvehane ehlinin giybet yapması, müslümanları çekiştirmesi ve onların namusunu ayaklar altına almasıdır. Bundan dolayı maznumenin bu bölümünde kahvehane ehli, yukarıda da belirtildiği üzere, sefih, aşağılık, değersiz bir insan topluluğu olarak nitelendirilmektedir. Yine bu bölümdeki ifadelerle göre kahvehane ehli, yaptıkları dedikodular ile müslümanların ırzına ve namusuna zarar veren, onları rencide eden bir topluluk hüviyetindedir. Kahvehaneye gelen insanların bazılarının esrarkeş, bazılarının ayyaş olduğu da belirtilmektedir.

<sup>14</sup> Fisk, "hak yoldan çıkıp her türlü günâhu işlemeyi huy hâline getirme, sefâhata dalma, fenâlık, ahlâksızlık" manalarına gelmektedir. <http://lugatim.com/s/f%C4%B1sk>

<sup>15</sup> Söz konusu fetva için bkz. Düzenli, a.g.e., s.129.



Manzum Kahve Fetvası'nın bu bölümünde müellif, kahvehaneleri sarhoş insanlar üzerinden eleştirilmeye devam etmektedir. Müellife göre bir kafirin yemek ya da içecek artığı dinen murdar (pis) kabul edilmemektedir. Ancak sarhoş bir kişinin artığı murdar kabul edilmektedir. Müellif, bu tür artıkların insan vücuduna zarar verebileceğini ve hastalıklara sebep olabileceğini belirtmektedir. Bu görüşlerine de Osmanlı dönemi âlimlerinden Fenârî'yi ve Meşârik adlı eseri dayanak olarak göstermektedir.

Müellif, kahvecilerin verilen bütün nasihatlere kulak asmayarak bol bol kahve sattıklarını ifade etmektedir. Kahvehane ehlinin de, Kur'an-ı Kerim'de (Bakara 2/195) geçen uyarıya ve kahvehanenin sebep olduğu bütün zararlara rağmen kendilerini tehlikeye attıklarını vurgulanmaktadır. Manzum Kahve Fetvası'nın bu bölümünde okuyucuya kahvehane konusunda nasihat de verilmektedir. Buna göre insanın fitneye rıza göstermemesi, hastalıklı şeylere rağbet etmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Kahvehanelerin fışk yuvası, buralarda harcanan paranın da israf edildiği belirtilmekte ve Kur'an-ı Kerim'deki (A'râf 7/31) "lâ-tüsrifü" ibaresi iktibas edilerek israfın haram olduğu vurgulanmaktadır.

Hasılı, Manzum Kahve Fetvası'nın sonunda kahvenin kahvehanelerde fasıkların, sahoşların, esrarkeşlerin ve edepsizlerin bulunduğu bir ortamda içilmesinin dinen haram olduğu belirtilmektedir. Manzumenin son beytinde, kahvenin kahvehanelerde, yukarıda belirtilen şartlarda içilmesi durumunda haram olacağı ve bu hükmün de "Sivâsî" tarafından yazıldığı ifade edilmektedir.

Manzum kahve fetvasının muhtevasından anlaşılacağı üzere Osmanlı'da kahve, bir içecek olarak haram kabul edilmemektedir. Bu, fetvanın ilk bölümünde sorulan soruya istinaden ikinci bölümden açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı uleması, toplumsal bir mekân olan kahvehanelere olumlu bir bakış geliştirmemiş aksine bu mekânların toplum ahlakını bozduğuna hükmetmiş ve zaman zaman kapatılmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla bu makaleye konu olan Manzum Kahve Fetvası'nda da kahveden ziyade kahvehaneler hedefe konularak sert bir şekilde eleştirilmiştir.

## 5. Manzum Kahve Fetvası'nın Müellifi Hakkında

Bu makaleye konu olan Manzum Kahve Fetvası'nın kim tarafından kaleme alındığı kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak bu konuda bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Manzumenin tamamına bakıldığında muhtevanın tek bir fetvadan oluşmadığı yani kahvenin helal veya haram olması noktasında metinde iki farklı görüşe yer verildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak Manzum Kahve Fetvası'nda, görüş bildiren birden fazla isim zikredilmiştir. Metinde ilk olarak Fenârî nisbesi aşağıdaki beyitlerde geçtiği görülmektedir:

“Su'r-ı kâfir pâk ser-hoşun velî

Artuğı murdârdur anla di belî  
 Bu sözi yazar Fenârî ey amû  
 Cüst ü cû ile bulam dirsen kamu  
 Böyle merzâ su'rını dimiş hakîm  
 Sâridür kılur ten ü cânı sakîm” [29a]

Yukarıdaki beyitlerde müellif, dinî bir konuda –kafirin artuğının helal, sarhoşunkinin ise haram olduğu hakkında- verdiği hükme Fenârî’yi tanık göstermektedir. Dolayısıyla Fenârî’nin (muhtemelen 15. yüzyılda yaşamış olan âlim Molla Fenârî) bu metnin müellifi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Manzum Kahve Fetvası’nda geçen diğer nisbe ise “Sivâsî”dir. Metinde Sivâsî nisbesi son beyitte şöyle zikredilmiştir:

“Kahvelerde içilen olur harâm  
 Kahveciler satduğı mislü’l–müdâm  
 Zıkr olan kişilere şâmildür ol  
 Bunda reyb itmez şu kim kâmildür ol  
 Böyle içsen kahveyi olur harâm  
 Bunı Sivâsî yazupdur ve’s-selâm” [31a]

“Sivâsî” nisbesi, bu metnin müellifi konusunda üç önemli şahsiyeti aklı getirmektedir. Bunlardan ilki Halvetiliğin Şemsiyye kolunun kurucusu meşhur mutasavvıf Şemseddin-i Sivâsî’dir. XVI. yüzyılda yaşayan Şemseddin-i Sivâsî (M. 1520-1597), Zile’de doğduğu için “ez-Zilî” ve hayatının büyük bir kısmını Sivas’ta geçirdiği için de “es-Sivâsî” nisbeleri ile bilinir (Doğan, 2021, s. 42). Kaynaklarda Şemseddin-i Sivâsî’nin gençlik yıllarında, henüz postnişin olmadan önce, kısa bir dönem İstanbul’da medrese hocalığı yaptığı belirtilmektedir.<sup>16</sup> Ancak kaynaklarda Sivâsî’nin herhangi bir konuda, özellikle kahve konusunda fetva verdiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Şemseddin-i Sivâsî’nin hayatının geçtiği çevre ve İstanbul’da ulema olarak devlet görevinde kaldığı süre göz önünde tutulursa kahve gibi konularda fetva verme ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Ayrıca Şemseddin-i Sivâsî, şiirlerinde “Sivâsî” yerine “Şemsi” mahlasını kullanmıştır.

<sup>16</sup> Şemseddin Sivâsî’nin hayatı hakkında bkz. Çınar, F. (2022). *Şemseddîn-i Sivâsî ve tasavvufî görüşleri*. (Tez no: 714172) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>; Süer, F. R. (2015). *Şemseddîn Sivâsî divânı (İnceleme-Metin)*. (Tez No: 415798) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Manzum Kahve Fetvası'nda geçen "Sivâsî" nisbesinin, müellif olarak akla getirdiği ikinci isim ise Abdülmecid-i Sivâsî'dir. Abdülmecid-i Sivâsî (M. 1563-1639), amcası Şemseddin-i Sivâsî gibi Halvetiliğin Şemsiyye kolunun postnişini olmuş ancak ömrünün büyük bir bölümünü İstanbul'da vaizlik yaparak geçirmiştir. Abdülmecid-i Sivâsî, tarikatın İstanbul'da tanınarak genişlemesini sağlamıştır. Sivâsî, özellikle Kadızadeliler ile girdiği fikhî çatışmalar ile tanınmış bir mutasavvıf ve din âlimidir. Onun, Kadızadeliler'in çeşitli konularda verdiği fetvalara karşı muhalif bir tutum sergilediği bilinmektedir. Bu bağlamda Abdülmecid-i Sivâsî'nin kahve hakkında fetva verdiği de kaynaklarda geçmektedir (Akpınar, 2009, s. 129-131; Gündoğdu, 2010, s. 197; Çavuşoğlu, 2001, s.100). Dolayısıyla Abdülmecid-i Sivâsî'nin, Manzum Kahve Fetvası'nda "Sivâsî" nisbesiyle geçen kişi ya da manzumenin bizzat müellifi olma ihtimali vardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Abdülmecid-i Sivâsî de amcası Şemseddin-i Sivâsî gibi "Sivâsî" mahlasını kullanmamıştır.

Manzum Kahve Fetvası'nı kaleme alma ihtimali olan diğer bir kişi Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'dir. Abdülehad Nûrî-i Sivâsî (M. 1595-1651) de yukarıda bahsedilen diğer Sivâsîler gibi Halvetiliğin Şemsiyye kolunun şeyhliğini yapmıştır. Abdülmecid-i Sivâsî'nin şeyh olduğu dönemde başlayan Kadızadeliler-Sivâsîler çatışması onun döneminde de devam etmiştir. Söz konusu tartışmanın taraflarından biri olan Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin kahvenin caiz olduğuna dair görüşleri olmakla birlikte kendisi de bizzat kahve içmiş ve ikram etmiştir (Baz, 2004, s. 56). Dolayısıyla Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin de, Manzum Kahve Fetvası'nda "Sivâsî" nisbesiyle geçen kişi ya da manzumenin bizzat müellifi olma ihtimali vardır. Ancak Abdülehad Nûrî-i Sivâsî de şiirlerinde yukarıda bahsedilen isimler gibi "Sivâsî" mahlasını kullanmamıştır.

Hülasa, Manzum Kahve Fetvası'nın son beytinde geçen "Sivâsî" nisbesinin kime ait olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamamaktadır. Aynı zamanda bu kişinin metnin müellifi olup olmadığı da kesin değildir. Söz konusu nisbenin, daha önce kahve hakkında fetva vermiş birine ait olma ihtimali vardır. Dolayısıyla fetvaya dayanak gösterilmek amacıyla bu metinde kullanılmış olabilir.

### Sonuç

Bu makalede, kahve hakkında yazılmış bir manzum fetva örneği incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda şu sonuçlara varılmıştır:

Manzum Kahve Fetvası, *Tuhfetü'l-mülûk* adlı bir yazma eserin sonunda yer almaktadır. Birmingham Üniversitesi Ortadoğu Yazmaları Mingana Koleksiyonu'nda, 1245 numarada kayıtlı olan yazma eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

Manzum Kahve Fetvası beş bölüm ve 65 beyitten oluşmaktadır. Fetvanın soru ve cevap bölümleri yani ilk iki bölümü Farsça, diğer üç bölümü ise Türkçe kaleme alınmıştır. Ayrıca manzumede Arapça başlıklar da kullanılmıştır.

Manzum Kahve Fetvası'nın ilk bölümünde müsteftî, kahvenin haram olup olmadığını sormuş, fetva sahibi de ikinci bölümde bu soruya cevaben kahvenin haram olmadığını belirtmiştir. Öncelikle kahve konusunda içtihadî bir hükmün olmadığından ve bunun yanında kahvenin insan sağlığına faydasından dolayı helal olduğu vurgulanmıştır. Ancak fetvanın diğer bölümlerinde, kahvenin hangi şartlarda haram yahut helal olduğu tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre kahve, kahvehanelerde içilip dinen haram fiiller eşliğinde tüketilirse helal olmaktan çıkıp haram sayılmıştır.

Manzum Kahve Fetvası'na göre kahvehaneler, fasıkların, müptezellerin, sahoşların, esrarkeşlerin, oyun (kumar) oynayan eğlence ve şehvet düşkün insanların zamanlarını geçirdikleri mekânlardır. Bu yüzden kahvehanelerde zaman geçirmek Osmanlı uleması tarafından dinen sakıncalı görülmüştür. Dolayısıyla Manzum Kahve Fetvası'nda da kahvehanelerde içilen kahvenin haram sayıldığı vurgulanmaktadır. Söz konusu manzum fetva, Osmanlı ulemasının kahveden ziyade kahvehanelere karşı geliştirdiği olumsuz tavrı ortaya koyan önemli bir belge niteliğindedir.

Manzum Kahve Fetvası'nın müellifi kesin olarak tespit edilememiştir. Manzumenin son beytinde geçen “Sivâsî” nibesinin bu metnin müellifine mi yoksa daha önce kahve hakkında fetva vermiş bir şahsiyete mi ait olduğu tartışmalıdır. Söz konusu nisbenin metnin müellifine ait olduğu varsayılır ise Manzum Kahve Fetvası'nın Sivâsî ailesinden Abdülmecid-i Sivâsî ya da Abdülehad Nûrî-i Sivâsî tarafından kaleme alınmış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Son olarak bu makalede ele alınan Manzum Kahve Fetvası'nın, şekil ve muhteva açısından, Osmanlı'daki manzum fetva geleneğine uygun bir örnek olduğunu belirtmek gerekmektedir.

## 6. Metin

### Su'âl-i Berâ-yı Kahve

1. Reh-nümâ-yı ümmetân-ı Muştafâ  
Der-ḥayâl-i ḳahve-fermâ yek nevâ<sup>17</sup>
2. Ba'zı güyendeş ḥelâl diğér ḥarâm  
Müşkil-üfted zîn sülḥan beyne'l-'avâm<sup>18</sup>

### Cevâb-ı bâ-şavâb li'l-'azîzi'l-mümâ-ileyh

3. Goften-i îşân revâ-büden revâst  
V'anki güyed nâ-revâ ân hem be-câst<sup>19</sup>
4. Ez-berâ-yı in ḥelâl güyem ki ân  
Ez-ḥabiş bî-hem neşod sekri der-ân<sup>20</sup>
5. Der-uşûl dü kısm bâşed ḥarâm  
Yek li-'aynih yek li-'gayrih ey hümâm<sup>21</sup>
6. Ger ḥelâlî mî keşed süy-ı ḥarâm  
Ân ḥarâ mest ez berâ-yı in ḥarâm<sup>22</sup>

### Tafđîl-i cevâb-ı bâ-şavâb-ı 'azîzü'l-merḳûm

7. Ḳahveye kimi ḥelâl dir kim ḥarâm  
Fî hüme'l-ḳavli mâ ḳâlet Ḥazâm<sup>23</sup>

<sup>17</sup> “(Ey) Mustafa ümmetlerinin yol göstericisi/kılavuzu! Kahve düşüncesinde, (yani kahve hakkında söylenenlerde) bir eşitlik (?) (tekdüzelik) var.”

<sup>18</sup> “Bazısı (kahvenin) helal, bazısı haram olduğunu söylüyor. Bu sözden dolayı insanlar arasında müşkül bir durum oluştu.”

<sup>19</sup> Onların (hüküm verenlerin) buna (kahveye) münasip (helal) demeleri uygundur. (Ancak) uygun değil derler ise de yine yerindedir.”

<sup>20</sup> “Ona (kahveye) helal dememin sebebi şudur ki o, hem habis (pis, murdar) değildir hem de sarhoşluk vermez.”

<sup>21</sup> “Ey himmetli kişi! Usulde haram iki kısım; biri li-aynihi, diğeri li-gayrihi.”

<sup>22</sup> Eğer bir helal, harama yaklaşırsa (haram yönüne çekilirse) haram olur. Bunun için (kahve) de haram olur.”

<sup>23</sup> “Hazâm'ın sözü; iyice düşün, acele etmeden karar ver.”

8. İki de sözdür ammā der-maḥal  
Yoklamadın eyleme kaçā ‘acel
9. Şadr-ı bedr-i rāfi-i miġ ü zulem  
Başduġından şoñra ‘uqbāya kadem
10. Zāhir oldu kahve buldı iştihār  
Toldı anuñla kamu dār u diyār
11. Bir kara yüz bün iken ḥilḳati  
Buldı mihr ü mehden artık şöhreti
12. Ḥill ü ḥürmet var diyü anda Resül  
Nehy ü emr itmedi çün yoġıdı ol
13. Yazmadı eslāf u ehl-i ictihād  
Anuñiçün mes‘ele itme ‘inād
14. Lîk eşyāya dinür cümle mubāḥ  
Cümle mezhebde budur emr-i şalāḥ
15. Naşş añā itmezse ta‘rîzi eger  
Yoġısa şânında anuñ ḥubş u şer

**Fî kütübî'l-uşul: El-eşyā'u 'alā-ibāḥatihā mā-lem-yu'arızuhā naşşun naşş<sup>24</sup>**

16. Çün ḥabîş nevi degildür kahve bil  
Müskirātdan da degildür añlagil
17. Bu ikiden olmayan olur ḥelāl  
Yok durur bu sözde aşlā ḳîl ü ḳāl
18. Añā dinürse eger bid'āt durur  
Diyeyin aşlını ne ḥikmet dürür
19. Ḥazret-i Şeyḫü'ş-şüyüh 'Abdü's-selām  
Bid'ati beş kısma itdi intizām

<sup>24</sup> “Usul kitaplarında (şöyle geçer): Nassa muhalif olmadığı takdirde eşya mubahtır.”

20. Müstaḥab durur didi bir bid'ati  
ḥalkdan nehy itmedi bu 'illeti
21. Ger sebab ola şalāḥa müstaḥab  
Ġayrıya cā'iz degil ey ḥoş edeb
22. Ķahvede vardur nice ḥaşlet şehā  
Bid'at iken müstaḥab dinse revā
23. Giceler bīdār ider iĉenleri  
Ķaldurur vaqt-i seḥer göĉenleri
24. Ķıldurur nice teheccüdler daḥı  
BaĶdurur seni kitāba iy aḥī
25. Ķalbi tefrīḥ eyleyüp za'fı keser  
Zayfa ĉün virilse vahşet def ider
26. Ķahve bünle ĉün iĉilse iy hümām  
Rāḥ-ı rāḥatdur aña dinmez ḥarām
- Fī-beyāni ictihādī'letī yükrehu şürbi'l-ķahve bi-sebebihā sebebihā<sup>25</sup>**
27. Olsa ķahve bir ḥarām işe sebab  
Olmaz ol bid'at enāma müstaḥab
28. Böyle bid'at ĉün ḍalālet dir Resül  
'Āķıl olan bu sözi eyler ķabül
29. Ķahvelerde iĉilen ķahve müdām  
Fışķ olur iĉenlere olur ḥarām
30. Lehv ü lu'ba bā'iş ü bādī olur  
İĉen anı fışķ münķādı olur
31. Müsteḥab bid'at dinilmez o zamān  
Emred oĝlan olsa sākī iy civān

<sup>25</sup> "Ķahve iĉmekten iĝrenen (hoşlanmayan) ķişinin beyan ettiĝi sebebe istinaden verilen iĉtiḥadın açıklanması."

32. Şehvete eylemek medd-i nazar  
Nefse virür şür u şer rûha keder
33. Dir viren zemzemle ahvem sakiya  
azz ider ger oqlan aa aiya
34. Men yeqlul zemzem buzaku'l-emredi  
Zevukhu ke'n-nakiine bi'l-yedi<sup>26</sup>
35. Bir niesi cilm ü deni vü bi-'aql  
ahve igdisi le'im ü mübtezel
36. ahvenüniün olur mesned-niin  
Birbirin zemm eyler ol bi'se'l-arin
37. 'r u namın hedm idüp saliklerün  
Kesr iderler 'ırzını müslimlerün
38. Dide vü dendnıla bir ehl-i il  
Sade-dil mü'minleri eyler acil
39. Kesr-i 'ırz-ı müslim itmek od aram  
ahvelerde aa mübtela hep 'avam
40. ahveye varmayana dirler fuzül  
Her varan amaq sefi ü bi-'uul
41. Hezm ü amz ü lezm ü ıybetden müdam  
ali olmaz bir dem ol avm-i li'am
42. 'lm ü um ire geinür feylesof  
Nie ma'tüh u sefiden bi-vuuf
43. Kimi baras behve (?) kimi [ü] cüzam  
Kimisi bengi kimisi mest-i müdam

---

<sup>26</sup> “Kahve için kim genç (bıyığı ve sakalı olmayan) oqlanların salyası misali zemzem gibidir derse onun böyle zevk alması, eliyle nikhlanması gibidir.”



44. Su'r-ı kâfir pāk ser-ḥoşuñ velī  
Artuğı murdārdur añla di belī
45. Bu sözi yazar Fenārī ey 'amū  
Cüst ü cū ile bulam dirseñ kamu
46. Böyle merzā su'rını dimiş ḥakīm  
Sāridür kıılır ten ü cāmı saķīm
47. Kim Buḥārī vü Meşārık şerḥleri  
Yazmış anuñcün nice diķķatleri
48. Her birin yaķın idüp kıılmış 'ayan  
Raḥmet-i Ḥaķ ber-revān-şān cāvidān
49. Merḥabādan ulaşur dirler kimi  
Hem nefesden su'rdan ey ādemī
50. Bir marizūñ şevbini hem şaḥīḥ  
Ulaşur añna maraź olur cerīḥ
51. Nehy iderler anı şarrāfān-ı kār  
Bu maķūle işden ey faḥr-i kibār
52. Kaḥveciler tıtmaz ol nuşḥa kıulak  
Telve kııldı nicesin kıulak çolaķ (?)
53. İçer andan bir nice sālim mizāc  
Olur az vaķt içre muḥtāc-ı 'ilāc
54. 'Āleme rüşendur[ur] işbu cevāb  
Buyurur Ḥaķ der-Kitāb-ı Müsteṭāb
- Velā tulķū bi-eydīküm ile't-tehlüketi*<sup>27</sup>

<sup>27</sup> Bakara 2/195. Ayetin tamamı şöyledir: “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”  
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/202/195-ayet-tefsiri>

55. Çünkü nehy itdi ĥudâ Qur'an'ıla  
Ne revâ 'ömrün geçe küfrânıla
56. Şür-ı merzâya neden t̄alib olup  
'İllet-i cisme niçün râğb olup
57. Hürmetine bir dahı naşşı işit  
ĥâtemünde nâfi' olur bir iş it
58. Var iken ehl ü 'ıyâlün ey faķır  
Niçün isrâf idesin mâl-ı keşir
59. Etmege muhtâc iken oğlanlaruñ  
Saña 'ayşı lâzım iken anlaruñ
60. Kahve-ĥâne dâr-ı fişk iken neden  
Ĥarcanursın aña niçe biñ şemen
61. Dimedi mi Ĥaķ saña "lâ t̄usrifü"<sup>28</sup>  
T̄utmamaķ emrin niçün ey t̄ünd-ĥû
62. Ĥâşılı kahve ĥarâmiçün sebeb  
Olsa aña dir ĥarâm ehl-i edeb
63. Kahvelerde içilen olur ĥarâm  
Kahveciler şatduğı mişlü'l-müdâm
64. Z̄ıkr olan kişilere şâmildür ol  
Bunda reyb itmez şu kim kâmindür ol
65. Böyle içseñ kahveyi olur ĥarâm  
Bunı Sîvâsî yazupdur ve's-selâm

Murâd taşannu' ve şir degildür. Ümmet-i Muĥammed'e beyân-ı ĥaķdur. Lafzına daĥl iden itsün ki maķşüdum medĥ degildür. Nef-i ümmet-i Muĥammed'dür. Kefâ bi'llâhi Şehiden.

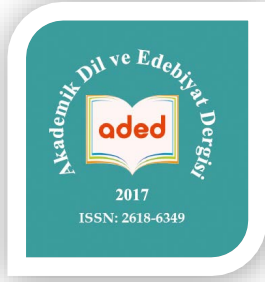
<sup>28</sup> A'râf 7/31. Ayetin tamamı şöyledir: "Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmeyiz."  
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/985/31-ayet-tefsiri>

## Kaynakça

- Açıkğöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Akçağ Yayınlar.
- Akpınar, M. R. (2009). *Kâdızâdeliler ve Sivâsiler arasındaki fikhî tartışmalar*. (Tez No: 240373) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Altınbilek, H. R. (2018). *Lügat-i Remzî*. (Birinci, Ali haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Arendok C. v. (1997). Kahve. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati*. Milli Eğitim Basımevi, C. 6, 95-101.
- Atar, F. (1995). Fetva. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 20, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetva>
- Ayvazoğlu, B. (2019). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. Kapı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı lügati misalli büyük Türkçe sözlük*. Bilnet Matbaacılık.
- Baz, İ. (2004). *Abdülehad Nuri-i Sivasi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri*. (Tez No: 141363) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bostan, İ. (2001). Kahve. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>
- Çavuşoğlu, S. (2001). Kadızâdeliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadizadeliler>
- Çelebioğlu, Â. (1998). Eski Türk edebiyatı araştırmaları. *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*. MEB Yayınları.
- Çınar, F. (2022). *Şemseddîn-i Sivâsî ve tasavvufi görüşleri*. (Tez no: 714172) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Çukurlu, T. (2021). Kahvenâme şiiirlerine ek: Derviş Hilmî'nin kahve redifli şiiri. *Edebî Eleştiri Dergisi*, V(1), 233-243.
- Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. Türkiye Yayınevi, C. 3.
- Demir, E. (2011). Kahve-mistik bir lezzetin küresel bir tutkuya dönüşümünün kısa

- tarihçesi. Naskali, E. G. (ed.), *Türk Kahvesi Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi. Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. Türkiye Yayınevi.
- Doğan, O. (2021). *Şemseddîn-i Sivâsî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam adlı mesnevîsi (inceleme-tenkitli metin)*. (Tez No: 657545) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Durmuş A. (2020). *Osmanlı'da dinî-diyasî bir yapılanma olarak kadızâdeliler hareketi*. (Tez No: 626926) [İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Düzdağ, E. (2012). *Kanunî devri şeyhülislâm Ebussud Efendi fetvaları*. Kapı Yayınları.
- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve fetvâları*. (Tez No: 211036) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Eliaçık, M. (2011). Osmanlı'da manzum fetvâ geleneği. *Türkiyat Mecmuası*, 21 (2), 105-145. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173026>
- Eliaçık, M. (2016). Ebussuud Efendi'nin manzum fetvaları. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 11 (15), 105-118. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9933>
- Eliaçık, M. (2017). Şeyhülislâm Hocazâde Muhammed Efendi'nin manzum fetvâları. *Tarih Okulu Dergisi*. 10 (XXXI), 71-82. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1119>
- Eliaçık, M. (2020). Bostanzade Muhammed Efendi'nin manzum kahve fetvası - tenkitli metin. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(4), 1442-1453. <http://dx.doi.org/10.7884/teke.5186>
- Eliaçık, M. (2021). Ebussuud Efendi'nin manzum fetvâları II: düzeltme ve eklemeler. *Akademik Açı*. 1 (1), 183-196. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2016285>
- Gündoğdu, C. (1997). *Abdülmeçid-i Sivasi hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri*. (Tez No: 63445) [Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Karagöz, F. G. (2020). 17. yüzyılda mühimme defterleri ve Ayntâb/Antep şer'îye sicilleri örneklerinde kahvehânelerin kapatılması ve tütün yasaklarının uygulanması. *Hacettepe HFD*, 10(2), 494-554. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.765820>

- Kâtip Çelebi. (1969). Kahve üzerine. (Rado, Şevket sad.). *Hayat Mecmuası*, 2 (11).
- Kâtip Çelebi. (1980). *Mizânü'l-hakk fî ihtiyârî'l-ehakk*. (Gökay, Orhan Şaik haz.). MEB Yayınları.
- Koca, F. (1997). Haram. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 26, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haram#2-fikih>
- Levend, A. S. (1972). Dinî edebiyatımızın başlıca ürünleri. *TDAY Belleten*, 20 (1), 35-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509125>
- Odunkıran, F. & Alpaydın, B. (2013). Klasik Türk şiirinde mükeyyefiyat unsuru olarak kahve ve Hikâye-i İcad-ı Kahve-i Yemen. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, III*, 43-80.
- Pakalın, M. Z. (1993). Fetva. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, C. I. (4. baskı, s, 615).
- Süer, F. R. (2015). *Şemseddîn Sivâsî dîvânı (İnceleme-Metin)*. (Tez No: 415798) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Taştan, Y. K. (2009). Sufi şarabından kapitalist metaya kahvenin öyküsü. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 53-86. Erişim tarihi: Haziran 12, 2002. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/74000>
- Yalap, H. (2017). Klasik Türk edebiyatı ışığında edebiyat ve kültür tarihimizde kahve ve kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6(3), 1907-193.
- Yaşar, A. (2019). Kahvehane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: Haziran 12, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahvehane>
- <http://epapers.bham.ac.uk/125/index2.html>
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- <http://lugatim.com/s/f%C4%B1sk>



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Murat KEKLİK**

Dr. Öğr. Üyesi., Van Yüzüncü Yıl  
Üniversitesi

[muratkeklik@yyu.edu.tr](mailto:muratkeklik@yyu.edu.tr)



<https://orcid.org/0000-0002-8579-772X>

## “Seccadeyi Suya Serme” Motifi ve Klasik Türk Şiirine Yansımaları

*The Motif of “Spread Out The Prayer Rug on The Water”  
And Its Reflections In Classical Turkish Poetry*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 01.07.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Keklik, M. (2022). “Seccadeyi Suya Serme” Motifi Ve Klasik Türk Şiirine Yansımaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 707-727. <https://doi.org/10.34083/akaded.1081869>

Keklik, M. (2022). The Motif of “Spread Out The Prayer Rug on The Water” And Its Reflections In Classical Turkish Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 707-727. <https://doi.org/10.34083/akaded.1081869>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

“Seccadeyi suya serme” motifi destan ve halk hikâyelerinde, Alevi-Bektaşî menkıbelerinde ve Dede Korkut hikâyelerinde karşılaşılan bir motiftir. Zamanla klasik Türk şiiri metinlerinde, az da olsa modern Türk şiirinde yer alan bir metafora dönüşmüştür. Motif; Sümer, Hint, Çin, Hristiyanlık gibi inanç ve kültürlerde mitolojik çağlara uzanan, Türklerin İslam öncesi inançlarına işaret eden bir anlam derinliğine sahiptir. Motifin yapısında yer alan “seccade” ve “su” kavram ve metaforlarının bağdaştırılması, inanç ve kültürlerdeki iç içe geçmişliğin ve kaynaşmışlığın, senkretizmin dildeki cisimleşmesidir. Kimi Farsça metinlerde *seccâde ber-âb efkend* şeklinde geçen tabirin Türkçe metinlerdeki kullanımı daha yaygındır. Menkıbelerde, tasavvufî metinlerde, din dışı şiirlerde tabire farklı anlamlar yüklenmiştir. Klasik Türk şiirinde motifin özellikle Hızır’la ilişkilendirildiği de görülmüştür. Tabirin anlam ve muhtevasına ise tarihi kaynaklarda ve sözlüklerde değinilmemiştir. Günümüz sözlüklerinden ikisinde karşılaşılan tabire verilen anlamlar ise hatalıdır. Çalışmada motifin senkretik yapısı gereği tabirin anlam çerçevesini daha iyi çizebilmek için *seccade*, *su*, *Hızır* kavram ve metaforları üzerinde durulmuştur. Mitolojilerdeki, menkıbelerdeki izleri araştırılarak tabirin klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesi beyit örnekleri üzerinden çizilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** klasik Türk şiiri, seccade, su, menkıbe, mitoloji

## Abstract

*The motif of "spread out the prayer rug on the water" is a motif encountered in epics and folk tales, Alevi-Bektashi legends and Dede Korkut stories. Over time, it has turned into a metaphor that takes place in modern Turkish poetry, albeit a little, in classical Turkish poetry texts. Motif; It has a depth of meaning in beliefs and cultures such as Sumer, India, China, Christianity, which goes back to mythological ages and points to the pre-Islamic beliefs of the Turks. The reconciliation of the concepts and metaphors of "prayer rug" and "water" in the structure of the motif is the embodiment of the intertwinedness, cohesion and syncretism in beliefs and cultures. The term used as "seccâde ber-âb efkend" in some Persian texts is more common in Turkish texts. Different meanings have been attributed to the phrase in legends, mystical texts and non-religious poems. It has also been seen that the motif is especially associated with Hızır in classical Turkish poetry. The meaning and content of the term has not been mentioned in historical sources and dictionaries. The meanings given to the term encountered in two of today's dictionaries are wrong. In the study, due to the syncretic nature of the motif, the concepts and metaphors of prayer rug, water, Hızır are emphasized in order to better draw the meaning of the phrase. By investigating the traces in mythologies and legends, the meaning frame of the phrase in classical Turkish poetry has been tried to be drawn through couplet examples.*

**Keywords:** classical Turkish poetry, seccade, water, legend, mythology

## Giriş

“Suya seccade sermek/salmak” tabirinin anlam çerçevesi Türkçe sözlüklerde ve tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. Taranan kaynakların sadece ikisinde tabirle ilgili ifadelere rastlanılmıştır. Tietze’nin (2019, VII, s. 230) *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat’inde* tabire “işler kötüye gitmek” karşılığı verilmiştir. Doğanay’ın (1971, s. 196) *Türkçe Deyimler Sözlüğü’nde* “seccadeyi suya serenerlendendir” deyimine karşılık olarak “Ne yaptığımı bilmeyen aptallardan, serserilerdendir” denmiştir. Eyüboğlu’nun (1975, s. 368, 382) *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler* kitabında tabirin anlam karşılığı verilmemiştir. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat’inde* ve Doğanay’da tabire karşılık olarak verilen anlamlar hatalı olup tabirin geçtiği tarihi ve edebi metinlerdeki kullanım ve bağlamları yansıtmamaktadır. “Suya seccade serme” tabiri popüler neşirlere<sup>1</sup> de başlık olarak seçilmiş olup tabirle ilgili açıklamalara, anlam karşılıklarına yer verilmemiştir. Bu yazılarda velilerin, erenlerin, dervişlerin, akıncıların kerametleri, akınları, gazaları, Osmanlı’nın fetih ruhu, tabir üzerinden anlatılmıştır.

Seccadeyi suya sermek tabirinin Farsça karşılığı olan “seccâde ber-âb efkend/seccâde ber-âb endâhten”e iki sözlükte karşılaşılmış olup *Ferhen-i Büzürg-i Suhen’de* (Enverî, 1381, s. 4049) tabire “riyakârca yapılan takvayı terk etmek” ve “keramet ehlinin vardığı merteye” anlamları verilmiştir. *Ferheng-i Eş’âr-ı Sâ’ib’de* (Meânî, 1365, s. 418-419) ise “evliyaların kerameti ve olgunluğu” anlamları tabire karşılık olarak verilmiştir.

Seccade, Arapça kökenli bir kelime olup secde’den türemiştir. Arapçada namazlık; halı, kilim (Mutçalı, 1995, s. 377) demektir. Türkçe sözlüklerde; üzerinde namaz kılınan örtü (Tietze, 2019 VII, s. 230), üzerinde yüzükoyun yere kapanılan, secde edilen (Eyüboğlu, 2004, s. 590), bir kişinin üzerinde namaz kılabileceği büyüklükte, örtü, kilim, post veya kumaştan yaygı, namazlık (Akalin, 2011, s. 205) anlamlarına gelmektedir.

Tasavvufi bir ıstılah olarak seccade: 1. Üç yol: şeriat, tarikat, hakikat yolları. Bu üç hususu doğru ve mükemmel bir şekilde uygulayan sâlike seccâde denir. 2. Sedd-i bâtın, gönlün yöneldiği her şey (Uludağ, 2016, s. 309) Hıfînî, kelimenin Farsça seh (üç) ile cadde (yol) kelimelerinin Arapçalaşmasından ortaya çıktığını belirtir. Hz. Peygamber’in sünnetine de seccade denilir (Cebecioğlu, 2009, s. 548).

Eski Türklerde sadece ibadet için kullanılan yaygıya seccade denilmemiş, keçeden vb. yapılan dokumalara seccade de denilmiştir. Seccade, Türk boylarında ve

<sup>1</sup> İsmail Tosun Saral, Suya Seccâde Saldım, Rumeli’ye Geçtim, Muharip Gaziler S. 150, 2019, s.4-9.; Rıza Akdemir, Suya Seccade Salanlar, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=17188> (e.t. 06.12.2021); Ali Kozan, Suya Seccade Serenler: Osmanlı Kuruluş Devrinde Dervişler, <https://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/suya-seccade-serenler-osmanli-kurulus-devrinde-dervisler> (e.t. 06.12.2021)



devletlerinde, sadece bir örtü veya dekoratif bir malzeme değil, bir taht sergisi olarak da kullanılmıştır.

Seccade kavram ve terim olarak İslamiyet ve namaz ile özdeşleşmiştir. Namaz Allah'a yakın olmayı, bağlanmayı ifade eder. İlk zahitler ve mutasavvıflar, İslamiyet'in beş şartından biri olan namazı, insanı Allah'ın huzuruna çıkararak bir göğe yükseliş, bir tür miraç olarak görmüşlerdir. Bir hadise göre de "Namaz cennetin anahtarıdır."<sup>2</sup>

Seccade, Alevi-Bektaşî kültüründe, bilinen anlamlarının dışında farklı anlam ve simgeleri de karşılamaktadır. Bektaşilikte pirin, dedenin ya da babanın oturduğu tabaklanmış tüylü deriye post ya da seccade denilir (Korkmaz, 2005, s. 569). Seccadede ya da postta Peygamber varisi mürşit oturduğu için seccade kutsal sayılır. Tarikat yolunda aşama ve makamları simgeler. Post aynı zamanda cem ayininde hizmetler yapılmaya başlamadan önce "meydan"a serilen ve üzerinde hizmetlerin görüldüğü meydan büyüklüğündeki bez veya dokuma sergi olup "Nuh'un gemisi"ni, bir anlamda da Hz. Musa'nın tanrı ile görüşmeye vardığında ayağının altına serilen "ateş deryası"ni simgeler. Bektaşilikte kirlerden arınarak seccadeye çıkabilen kişinin, bela ve kötülüklerden kurtulacağına inanılır (Günşen, 2007, s. 340).

Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan velayetnamelerinde Ahmed Yesevi'nin elifi tac, hırka, çerağ ve seccadeden oluşan kutsal emanetlerini almadan önce Hacı Bektaş'ın gösterdiği kerametlerden birisi seccadesini yasemin yaprağının üzerine sererek -bazı varyantlarda yasemin yaprağı yerine darı gösterilir- (Kardaş, 2018, s. 210) namaz kılmasıdır (Gülerer, 2014, s. 142). Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye sonra sırasıyla on iki imamdan Hoca Ahmed Yesevi'ye emanet kalan seccadeyle Hacı Bektaş çeşitli kerametler gösterir. Seccadesini serdiği taş dile gelir, seccadesinin içinden altınlar çıkarır, seccadesiyle havada seyahat eder, coşkun akan nehirler üzerinden geçer:

Salıp seccâdesin ol pâk-siriştî

Olur seccâde gûyâ Nûha keştî

Nihâni, *HCBV*, b. 1649

Hacı Bektaş, Sarı Saltuk'a bir yay, yedi ok, tabl, kudüm, alem ve tahta bir kılıç ile deniz üstünde batmadan yüzebilecek bir seccade hediye eder. Sarı Saltık, yetmiş neferi ile Kırım, Moskof, Leh, Çeh ve Dobruca bölgelerine giderek fetihler gerçekleştirir (Ocak, 2011, s. 45; Çakmak, 2012, s. 309; Kardaş, 2018, s. 391). *Saltıkname*'de sıkça geçen seccade, fetihlerin gerçekleştirilmesinde, İslamiyet'in yayılmasında etkili olan bir inanç motifidir. Sarı Saltık seccadesini zaman zaman Tuna nehrine sererek sular üzerinde gezinir, ibadet eder, Tuna'nın karşısına geçer, denizlerde yolculuklara çıkar. Sarı Saltık'ın bu kerametlerini gören kâfirler imana

<sup>2</sup> Câbir b. Abdullah'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir." (Hadislerle İslam II, s. 113)

gelir, ona büyük bir saygı ve sevgi duymaya başlar (Demir & Erdem, 2007, s. 284, 368). Abdalan-ı Rum’dan biri olan XIII. yüzyılda Tunceli’nin Pertek ilçesinde kurduğu zaviyesinde müritleriyle İslamiyet’i yaymaya çalışan Üryan Hızır’ın menkıbesinde Seyyid, seccadesini su üzerine sererek iki rekât namaz kılar sonra seccadesini omuzuna atarak su üzerinde yürümeye başlar (Gülten, 2010, s. 96). *Seyyid Mehemmed Abdal Velâyetnâmesi*’nde hırkasını başına çeken velinin duasının sonucunda gökyüzünden seller boşanır. Her taraf sular altında kalır. Şeyhler seccadeleriyle sular üzerinde gezinmeye başlar (Teberoglu, 1997, s. 26).

Seccadeyi suya sermek motifinde geçen su kavramı başlı başına kült ve mitos özelliği taşır. Eski insan topluluklarının su ile kurduğu ilişkiler veya su algıları günümüzdekenden çok daha farklı, çok daha soyut ve çok daha geniştir. Yaratılış destanlarında ve inanç sistemlerinde su, bütün değişenlerin sıvı hâli maddenin ilk şekli, cisimsizliğin biçimi, evrendeki her şeyin kaynağı ve özüdür. Suyun yüzeyinde yürümek suyun boğuculuk, yok edicilik özelliğini ortadan kaldırmak, maddeler dünyasının koşullarını aşmaktır. İnanışa göre bütün peygamberler su yüzeyinde yürümüşlerdir (Cooper, 1998, s. 188). Suyun üzerinde kalmak aynı zamanda kaynağa geri dönmeyi, olağanüstü bir kaynakla bütünleşmeyi ve oradan yeni bir güç kazanmayı simgeler (Türkmen, 2013, s. 13) Su kozmogonide, mitlerde, ritüellerde, ikonografide her biçimin öncülü, her yaratının desteğidir. Suya batma biçimlerin biçimini kaybedişi iken, sudan çıkış ise yaratılış eyleminin tekrarıdır (Eliade, 2018, s. 216).

Doğu toplumlarının mitolojisinde suya tanrısal ve aşılmaz bir güç olarak bakılmıştır. Gilgames Destanı su ile başlar. Sümer mitolojisinde Tanrı Sın, Fırat üzerinde Gaffeh denilen yuvarlak bir kayığıyla yol alır. Mısır mitolojisi de hayatı suyla başlatır. Mısırlılar bu olayı tanrı Atum’dan öğrenirler. Atum kaosun sularında yükselen kadim tepelikte tek başınadır (Şen & Erten, t.y., s. 62). Üç büyük din ve Ortadoğu mitolojilerinde Nuh Tufanı’ndan bahsedilmiş olması yine suyun ilahi yönüyle ilgilidir.

Su, Türklerde mukaddes sayılmış, suya büyük saygı gösterilmiştir. Altay Yaratılış Destanı’nda yer ve gökten önce su vardı. (Akman, 2002, s. 4). Talay Han denizlerin ve okyanusların Yayık ise taşan ve kabaran suların tanrısı idi (Ögel, 2002, s. 383). Oğuz menkıbelerinde Korkut Ata seccadesini su üstüne sererek kendisini ölüme karşı emniyete aldığı günlerde, gece gündüz kopuzunda “hayat türküsünü çalmaya devam etmiş ve bu türkü çalındıkça ölüm ona yaklaşmamıştır (Gökay, 1973, s. CXXXIX).

Türk mitolojisinde suya kutsiyet atfedilerek ona tapıldığı gibi akan sularda gizli bir güç bulunduğu inanılmış ve sulardan korkulmuş (Türkmen, 2013, s. 18), büyük ırmakları geçenler izinli sayılmış (Ögel, 2002, s. 326), büyük nehirleri geçenlerde büyümlü güçlerin bulunduğu inanılmıştır. Suların geçilmez olması, çeşitli tehlikeler

barındırması, birçok canlar alması, savaşlarda dökülen kanların sularla birlikte akması bu inancı beslemiştir.

İslamiyet'te su arınmayı ve acınmayı simgeler (Akman, 2002, s. 3). Kur'an-ı Kerim'de onlarca ayette suya temas edilirken insanlar yaratılışın gizemine davet edilir. Bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Hem odur ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, Arş'ı su üstünde idi...” (Kur'an-ı Kerim, 11/7). Arşın su üzerinde olması yaratılışın ilk zamanlarında ilahi saltanatın adetsiz cereyan ettiği şeklinde tefsir edilir (Demirağ, t.y., s. 85). Allah'ın akla sığmaz kudretinin suyun üstünde olduğunun belirtilmesindeki gaye yaratılışın olağanüstülüğüne dikkat çekmek, suyun olağanüstü bir nimet olduğunu göstermektir.

Sular çeşitli kerametlerin gerçekleştiği bir sahnedir. Bu sahneye dini bir kavram ve metafor olan seccadeyi dâhil eden İslami tefekkür *seccadeyi suya sermek* tabiriyle İslam öncesi veya İslami dönem başka kültürlerdeki suyla ilgili mit ve hikâyeleri İslami bir örtü serer. Hint ve Zerdüşt mitolojisinde görülen sudan veya ateşten ayakları üzerinde geçme kerameti İslami hikâye ve rivayetlerde seccade ile gerçekleşir. Yine Schimmel'in (2001, s. 208) bahsettiği X. yüzyıla ait Ebû'l-Edyân'ın menkıbesinde bir Zerdüştî ile ateşin üzerinde yürüme konusunda iddiaya giren Ebû'l-Edyân'ın korlar üzerinden geçişi Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde bir seccade üzerinde resmedilir.

Klasik Türk şiiri metinlerinde seccadesini suya sermiş olarak vafedilen diğer bir motif de Hızır'dır. İslamiyet'teki Hızır inancı Kur'an-ı Kerim temellidir (Kur'an-ı Kerim, 18/60-82). Buhârî'nin naklettiği hadise göre Hz. Musa, Hızır'ı gördüğünde “Deniz sahilinde yeşil bir yaygı üzerinde” bulunuyordu. Tirmizî'nin naklettiği bir başka hadiste “Ona *el-Hadır* denilmişti; çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu.” (Ocak, 2019, s. 54-56) denilmektedir. Farklı vesilelerle yaklaşık seksen yerde ismini zikrettiği *Fütûhât-ı Mekkiye* adlı eserinde İbn Arabî, Hızır'dan Efrad'dan bir veli olarak bahseder (Aktı, 2017, s. 5-6). İsminin kökeni konusunda Buhârî ve Tirmizî'nin naklettiği hadise eserinde yer veren İbn Arabî, şehâdet âlemine ait olan Hızır'ın hâkim vasfının hakikatleri başkalaştırmak olduğunu ifade eder (2007 C. I, s. 444). Eserlerinde Hızır'la değişik vesilelerle karşılaştığını dile getiren İbn Arabî, bir keresinde Tunus'un Mersâ şehri yakınlarında gemideyken dolunaylı bir gecede su üzerinde yürüyerek kendisine yaklaşan bir adam görür, adamın ayakları suda ıslanmaz. Adam kendisiyle bir süre sohbet ettikten sonra Allah'ı tesbih ederek birkaç adımda denizi kat eder. Ertesi gün görüştüğü kimseler Hızır'la sohbetinin nasıl geçtiğini sorar. Diğer bir hatırasında salihlerin kerametlerini inkâr eden bir arkadaşıyla okyanus sahilindeki yıkık bir mescide öğle namazını kılmaya gider. Mescitte denizde karşılaştığı adamı görür. Adam mescidin mihrabındaki hasırı alıp yerden yedi kulaç yükseklikte havaya yayarak nafil namazı kılar. Sonradan Hızır olduğunu öğrendiği kişiye yaptığı hikmetini sorduğunda yanındaki inkârcıyı

işaret ederek “... Allah’ın dilediği kimseyle dilediği işi yaptığını öğrensün diye sadece şu inkârcı için yaptım.” cevabını verir (2007 C. II, 84-85).

İbn Arabî’nin eserlerinde Hızır’a dair anlattıkları Hızır’la ilgili dönemin toplumundaki yaygın inanışlara dair pek çok bilgi barındırır. Eserler Hızır’ın sürekli su ve denizle birlikte anılması, ibadet ve Allah’ı tesbihle meşgul olması, ledün ilmüne sahip olması, çeşitli kerametler göstermesi seccadeyi suya sermesi motifine zemin hazırlamış olmalıdır. Ayrıca Bektaşî inancında Hızır’ın on ikinci post olan mihmandar postunun sahibi, bastığı yerlerin yeşerdiğine inanılması motifi besleyen diğer unsurlardır.

## 1. Seccadeyi Suya Sermek

### 1.1. Menkıbelerde Seccadeyi Suya Sermek

Velayetnamelerde, *seccadeyi suya sermek* kişiden zuhur eden olağanüstü hâli ifade eder. Takva sahibi olmak, aşılmaz engelleri aşmak, sulara egemen olmak, zamana ve mekâna hükmetmek gibi çağrışımlara zemin hazırlar.

*Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Veli-i Horasânî* (HCBV)’de velilerin gösterdikleri kerametlerden biri seccadelerini suya sermeleridir. *Velayetname*’de Sarı Saltık’ın menkıbelerinin anlatıldığı bölümde Sarı Saltık, Kaligra’nın fethi için Rumeli’ye geçerken kutsal emanetlerden olan seccadesini suya sererek yanı aldığı abdallarla denizleri aşar, geçilmez engelleri geçer, çok kısa zamanda uzun mesafeleri kateder:

Üçü bir seccâde üzre gitdiler

Rûmilinden yana ‘azm itdiler

*Vilâyet-nâme-i Hâcî Bektâş Veli*<sup>3</sup>

*Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Veli*’de seccade, su üzerinde durma dışında Hünkâr’ın başka kerametlerinin bir parçasıdır. Hünkâr, seccadesinin altından ihtiyaç sahipleri için altınlar çıkarır, seccadesini serdiği yerde hazineler peyda olur, üzerine seccadesini örttüğü taş hareket eder:

Elin seccâde zîrinden çıkardı

Ki bir keff zer verir cümle bakardı

Nihânî, HCBV, b. 2757

Serpdi seccâdeyi Hünkâr çün i yâr

Oldı altından bir genc âşikâr

*Vilâyet-nâme-i Hâcî Bektâş Veli*

Kodu seccâdesini ana Bektâş

Buyurdu sirü bi-izn’illah ey taş

Nihânî, HCBV, b. 3406

<sup>3</sup> Bu çalışmada örnek olarak kullanılan beyitler elektronik ve basılı kitaplardan, şiir ve beyit numarası gösterilmeyenler ise [www.tebdiz.com](http://www.tebdiz.com)’dan taranarak elde edilmiştir. Şiir ve beyit numaralarında “Kaynakça”da belirtilen ilgili kaynaktaki sıralama esas alınmıştır.

Hem-ân-dem oldu taş bir esb-i tâzî

Geçirdi sür'aten şîb ü firâzi

Nihânî, *HCBV*, b. 3407

Sarı Saltık'ın menkıbelerinde dikkat çeken hususlardan birisi Türk kültürüne denizin bu menkıbelerde iyice girmiş olmasıdır. Sarı Saltık, İlyas Peygamber'in duasını okuyarak deniz üzerinde yürür, batmaz. Denizlerde, okyanuslarda, adalarda gaza yapar. Sular üzerine seccade sererek hem ibadet eder, hem de karşı sahillere geçer. Ankabil adlı atı da denizde yürür, düşman gemilerini takip eder. Bu menkıbelere kadar Sırderya Irmağı'nın üzerine seccade serilerek namaz kılınırken artık denizlerin üzerine seccade serilmekte ve varılması gereken yerlere velâyet gücüyle ulaşabilmektedir (Alptekin, 2013, s. 16-17).

“Sultan Saltık her gün seyrân iderdi, pîrlük dahı yitişti. Birez sâkin olam diyü oturmuştu, dahı Tuna üzre seccâdesin bırakup ve ol amûd üzerine koyup otırdı. Namâz kıla su üzre giderdi, suya batmazdı. Kâfirler anı gördiler gelüp îmân getirürlerdi. Müslümân olırlardı.” (Akalın, 1990, s. 282).

Dinî, tasavvufi ve ahlaki öğütlerin verildiği hikâyelerden oluşan Ahmed-i Rıdvân'ın Rıdvâniyye isimli mesnevisinde, Rum Kayseri vergi ödememek için Hârûnürreşîd'e üç yüz keşişini yollayarak Müslüman âlimlerle bahse girmeleri talimatını verir. Amacı bahsi kazanarak vergi ve haraçtan kurtulmaktır. Halife durumu İmam Şafî'ye anlatınca İmam, keşişleri Dicle kıyısına götürür ve seccadesini suya sererek üzerinde durur. Seccadenin ıslanmadan su üzerinde durduğunu gören keşişlerin tamamı Müslüman olur:

Saldı su üzre hemân seccâdesin

Gördiler cümle 'ayân seccâdesin

Ahmed-i Rıdvân, *Rıdvâniyye*, b. 1369

Giçüben oturdu ol seccâdede

Olmadı ter pâyda seccâdede

Ahmed-i Rıdvân, *Rıdvâniyye*, b. 1370

## 1.2. Fars Şiirinde Seccadeyi Suya Sermek

Riya ve kirden arınmış, masivadan el çekmiş, Allah'a büyük bir iman gücüyle bağlı, tasavvufta belli mertebeleri aşmış zatlara atfen Farsça şiirlerde seccadeyi suya serme tabiri geçer.

Nizâmî'ye (ö. 1214) göre saf bir kalple gaybı temaşa eden “yakîn ehli başka bir taifedendir, bizler ayak isek onlar baştır, suya serdikleri seccadelerinin üzerinde dururlar, bal misali saf şarap üzerinde yüzerler.”

Ehl-i yakîn tâ'ife-i digerend

Mâ heme pâyîm ger işân serend

Çün ser-i seccâde ber-âb efkenend

Reng-i ‘asel ber-mey-i nâb efkenend Nizâmî (Enverî, 1381, s. 4049)

Aşk, tasavvuf, hikmet üzerinde yazdığı şiirleriyle tanınan sebkihindi üslubunun büyük temsilcisi Saib’den (ö. 1676) alınan aşağıdaki üç beyitte şair, seccadeyi suya sermek motifini tasavvuftaki bir olgunluk mertebesi ve gösteriş amaçlı yapılan keramet-füruşluk şeklinde beyitlerinde işlemiştir.

Der nihânhâne-i mahvest ibâdetgâhem

Nistem mevc ki seccâde ber-âb endâzem Sâ’ib (Meânî, 1365, s. 419)

“İbadetgâhım gizli bir yokluk mahzenidir; dalgaya benzemem, seccadem suyun üzerindedir.”

Sâ’ib ez-bâr-ı girân-cânî sebük kon hîş-râ

Tâ tevânî hemçü keff seccâde efkenden der âb Sâ’ib (Meânî, 1365, s. 419)

“Sâ’ib, kabarcık misali seccadeni suya serebilmen için canına ağır gelen yüklerden kendini kurtarabilmelisin.”

Her ki seccâde-i hod ber-ser âb endâzed

Hemçü keff der nazar-ı himmet-i merdân pûçest Sâ’ib (Meânî, 1365, s. 419)

“Her kim seccadesini su üzerine sererse, himmet sahiplerinin nazarında içi boş bir köpük hükmündedir.”

İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ferîdüddin Attâr’ın (ö. 1221) *Mantuku’t-tayr* mesnevisinde “Kazın Sorusu” başlıklı hikâyede kuşlar Simurg’a katılması için kaz’la konuşurlar, kaz mekânının sular olduğunu sularda saltanat kurduğunu, zorlu yollara hazır olmadığını kuşlara anlatırken çok defa seccadesini suya serdiğinden bahsederek zühtlüğüyle övünür:

Kerdem her lahza guslî ber-savâb

Bes ki men seccâde efkendem ber-âb Attâr b. 850 (Turan, 2014, s. 252)

“Her zaman sevap üzere gusül alırım; ziyadesiyle seccade suya serdim.”

### 1.3. Klasik Türk Şiirinde Seccadeyi Suya Sermek

#### 1.3.1. Bir keramet olarak seccadeyi suya sermek

Sevgilinin güzellik unsurlarını, tabiattaki hadiseleri, günlük olayları gözlemleyen divan şairi gördüklerini seccadeyi suya salma keramet ve deyimiyile ilişkilendirerek özgün hayal ve söyleyişler arayışı içinde olmuştur. Nâbî, suya düşerek sürüklenen gül yaprağını gülün seccadesini suya sermesi olarak hayal eder:

Berg-i gül eyledi cereyân cüybârda

Seccâdesin bırakdı suya pârsâ-yı gül

Nâbî, *Divan*, g. 489/9

Nilüfer su üzerinde açan ve suda yüzen bir çiçektir. Gelibolulu Ali, erbainden yeni çıkmış keramet ehli bir dervişe benzettiği nilüferin suya seccade sermesinde şaşılacak bir şey bulmaz:

Bir erbaîn çıkarup geldi bâga nilüfer

N'ola salup suya seccâde kılsa 'arz-ı likâ

Gelibolulu Ali, *Divan*, Tevhid, b. 83

Kandil, bir kap ile içindeki yağ ve fitilden oluşan aydınlatma aracıdır. Kandiller topraktan ve camdan yapılmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ve Peygamber'in nurundan bahsedilirken kandil müşebbehi kullanılır (Kur'an-ı Kerim 24/35-36; 33/45-46). Kandiller karanlık bastığında yakılır. Şair, karanlık vakitlerde ibadete kalkıldığında kandillerin yakılmasını seccadeyi suya sermek kerameti üzerinden terennüm eder. Kandil alevinin yanıcı sıvı üzerinde hareketi kandilin seccadesini suya sermesi olarak hayal edilir:

Kerâmet ehli degil mi kaçan ki olsa karîb

İbâdete suya seccâdesin salar kandil

Hayâlî, *Divan*, g. 317/2

Tasavvufta ve tarikat çevrelerinde seccadeyi suya sermek eski şeyh ve mürşitlere yakıştırılan bir keramettir. İlahi aşk yolunda erişilen manevi hâlleri ve mertebeleri gösterir. Taşlıcalı Yahya, "Şiir denizinde Yahya hangi anlamı ifade ediyorsa eski velilerin, şeyhlerin seccadeyi suya sermeleri de aynı anlama geliyor." diyerek kendisini över:

Bahr-i nazmındaki Yahyâ gibidür ma'nîde

Suya seccâde salan pîr-i velî şeyh-i köhen

Taşlıcalı Yahya, *Divan*, k. 33/24

Servinin dik ve doğru olması, elif harfine benzemesi, ebcet sayısıyla biri ifade etmesi onun klasik Türk şiirinde sevgiliye benzetilmesine, tasavvufi anlamda vahdetin ve Allah'ın simgesi olarak kabul edilmesine vesiledir. Serviler daha çok su kenarlarında yetişir. Yapraklarını dökmeyeği için her mevsimde yeşildir. Bu yönüyle zindeliği, hayat vericiliği temsil eden hayat ağacıdır. Servinin bu özelliklerini çağrıştıracak şekilde onu Hızır'a benzeten şair, su kenarında bulunan servinin suya yansıyan gölgesini suya serilmiş bir seccade şeklinde hayal eder:

'Arz-ı kerâmet itmek için sâyeden yine

Seccâdesini suya salar Hızr-vâr serv

Revânî, *Divan*, k. 27/7

Sandılar Hızr salupdur suya seccâdesini

Cüy-bâra düşicek sâye-i serv-i gül-zâr

Azmizâde Hâletî, *Divan*, g.

139/4

Rüzgârın esişiyile su kenarlarında bulunan servinin salınışı, aşağıdaki beyitte secde etmeye hazır bir insan şeklinde tasavvur edilmiştir. Servinin sudaki yansıması seccadeyi suya sermek tabiriyle ifade edilirken beyte tarihi ve mitolojik bir arka plan kazandırılmıştır:

Suya serv-i revân seccâde salmış  
Zümürürd levhine bîcâde salmış      Ahmed-i Dâ’î, *Çengnâme*, b. 372

Servi her ne kadar Hızır misali seccadesini suya salarak keramet gösterse de sevgilinin boyu karşısında secde etmeye bile layık değildir:

Boyun önünde senün secdeye lâyük olamaz  
Hızr-veş ger suya seccâde sala serv-i sehî      *Pervâne Bey Mecmuası*, Nazîre-i Şevkî, g. 7433/3

Mimar Sinan'a yaptırılan mimari bir şaheser olan Büyükçekmece Köprüsü, “izhar-ı kudret” terkihiyle Osmanlı devletinin güçlü dönemine ve dönemin güçlü, kudretli hükümdarı Kanuni’ye vurgu yapılarak (Göktaş, 2018, s. 227) aşağıdaki beyte konu edilmiştir. Sultanın yaptırdığı köprü suya seccade seren veliler misali su üzerinde durarak velayet izhar eder:

Zihî izhâr-ı kudret kim suya seccâdesin saldı  
Veliler gibi gösterdi velâyet cîsr-i sultânî      Taşlıcalı Yahya, *Divan*, k. 16/14

Bursalı Rahmî *Divan*’ında *Malta Seferinde Keştî Vâsfinda Didüğü Gazeldür* başlıklı gazelin ikinci beytinde şair gemileri “Zamanın Hızır’ı olmuş yeşil sancakla deniz üzerinde yürür; onlar yeşil elbisesiyle gazaya giden Haydar’dır.” şeklinde vâsfeder. Beyitte geçen “livâ-yı sebz” Hızır’ın yeşil elbisesini ve seccadeyi temsil eder:

Livâ-yı sebz ile bahr üzre yürür Hızır-ı vakt olmuş  
Gazâya ‘azm ider yâ hod yeşil câmeyle Hayderdür      Bursalı Rahmî, *Divan*, g. 76/2

Sevgili fiziki özellikleri ve davranışlarıyla güzelliğin ve estetiğin merkezidir. Şairler tabiat, günlük hayat, mitoloji ve tarihten aldıkları hayal ve ilham unsurlarıyla sevgilinin güzelliğini en özgün şekilde tasvir etmeye çalışırlar. Sevgilinin güzellik unsurlarından ilk göze çarpan ve yüz güzelliğini tamamlayan unsur saçtır. Şairlerin sevgilide tahayyül ettikleri saç, rengi itibariyle siyahtır. Saçlar sevgilinin yanak ve dudaklarını kapladığından büyümlü ve efsunludur. Her türlü kerameti gösterebilirler. Muîdî, kâfir olarak nitelediği saçları sevgilinin su gibi parlak yanakları ve ateş rengi dudakları üzerinde görünce bir kâfirin suya seccade serdiğini düşünerek hayretler içinde kalır. Kâfirdeki bu keramet hikmetini merak eder:

Gâh oda salar zülfün seccâde gehî suya  
Kâfirden kerâmetler yâ Rab neden olmuşdur      Mu’îdî, *Divan*, g. 86/6



Yüz üzerine dökülen saçlar zülftür. Kemal Paşazade, sevgilinin su gibi parlak yanakları üzerine dökülen zülflerinin ıslanmamasını, suya seccade serme motifiyle bağdaştırarak büyük bir keramet şeklinde değerlendirir. Muhibbî ise suya serilmiş seccadeye benzetilen saçlar ile imamlık yapan gözleri ilişkilendirerek kerametın kapsamını genişletir:

Âb-1 'izârun üzre seccâde saldı zülfün

İslanmadı ayacı haylî kerâmet ancak Kemal Paşazâde, *Divan*, g. 209/4, s. 227

Seccâde saldı zülfî âb-1 'izârı üzre

Çeşmi imâmet eyler ulu kerâmet ancak Muhibbî, *Divan*, b. 4

Ahmet Paşa, sevgilinin yüzüne dökülen saçlarını, misk kokulu seccadesini keramet gösterisi olarak suya seren bir dervişe benzetir:

Ne kerâmet gösterür gör hırka-pûş-1 zülf-i dost

Oturur âb üzre bir seccâde-i müşğın salup Ahmet Paşa, *Divan*, g. 12/6

Sevgilinin kıvrım kıvrım saçları koku ve renk bakımından sümbüle benzetilir. Aşağıdaki beyitte siyah bir hırka giymiş bir derviş olarak tasavvur edilen sevgilinin sümbül saçları seccadesini suya salarak keramet gösterisinde bulunur:

Bir siyeh hırka geyüb salmış suya seccâdeyi

Gül yüzünde sünbülün halka keramet gösterür Zâtî, *Divan*, g. 194/3

Sevgilinin saçlarının değeri ve yüceliği yüz üzerine dökülmesinden ileri gelir. Saçlar ayva tüylerine ve yanaklara yakın olduğundan kıymet, şeref, rütbe sahibidir. Bunun bilinciyle saçlar su üzerine seccade sermiş bir veli gibi keramet gösterisinde bulunur. Beyitte "halka" kelimesi saçların kıvrım kıvrım oluşu ve insanlar anlamıyla tevriyelidir:

Ne 'âlî-kadrdür zülf-i siyâhun hatt-ı sebzünde

Kerâmet gösterür halka salup âb üzre seccâde Süheylî, *Divan*, g. 319/6

Sevgilinin güzellik unsurlarından bir diğeri hatları yani ayva tüyleridir. Ayva tüyleri siyaha yakın koyu renklidir, birçok beyitte ise yeşil rengeyle tasvir edilir. Yanakta ve dudak kenarında kendisini gösterir. Ayva tüyleri rengi, şekli ve bulunduğu konum itibarıyla çok değişik teşbih ve hayallere konu edilir. Duman, karınca, misk, reyhan, gubar, hâle, çimenlik, sebze, zümrüt, Hızır, ayet, sure, Hindu'ya teşbih edilir. Gençliğin ve güzelliğin gidişine işaret olduğundan ayva tüylerinin siyahlaşp uzaması makbul görülmez (Akkaya, 2018, s. 44). Yanaklar üzerindeki yeşil ayva tüyleri aşağıdaki beyitlerde abıhayat üzerine gölgesini salan ve su üzerinde yürüyen Hızır'a benzetilmiştir:

Sebze hattunı görüp didi Muhibbî haste-dil

Sâye salmış Hızrdur san âb-ı hayvân üstine

Muhibbî, *Divan*, g. 3046/6

Safha-i ruhsâruna geldi ayagın basdı hat

Hızr gibi yürimek ister meger âb üstine

Sehî Bey, *Divan*, g. 236/3

Veliliğin en büyük göstergesi keramettir. Zahit ve sufiler kerametlere büyük önem verirler. Sevgilinin güzelliğini görmezden gelen veya inkâr eden sufiye rint meşrep Revânî sevgilinin ayva tüylerini örnek gösterir. Zira rengi itibariyle Hızır’a benzetilen ayva tüyleri seccadeyi suya yani sevgilinin su gibi yanakları üzerine sermiştir:

Sûfî inkâr idemez hüsnün kerâmâtına kim

Hızr gibi suya salmışdur hatun seccâdeyi

Revânî, *Divan*, g. 448/4

Aynı şekilde Emrî, güzelin saçlarıyla su üzerine seccade saldiğını söyledikten sonra “Eğer zahit, güzelleri inkâr ediyorsa bu keramete ne diyecek?” sorusuyla merakını ifade eder:

Seccâde saldı suya ‘izârında zülfi şeyh

Münkirse ehl-i hüsne ne dir bu kerâmete

Emrî, *Divan*, g. 509/2

Sevgilinin yüzündeki güzellik unsurları birçok keramete sahne olur. Sevgilinin yüzüne dökülen kıvrım kıvrım zülflerini ve yanağındaki ayva tüylerini gören şair, Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşmesi mucizesine, Hızır’ın seccadesini su üzerine sermesi kerametine telmihte bulunur:

Eyledi Mûsî-sıfat zülfi ‘asâsın ejdehâ

Saldı hattun Hızr-veş seccâdesin âb üstine

Kemal Paşazâde, *Divan*, k. 5/11

Tasavvufta saç kesettir. Nefsin terbiyesinde türlü sıkıntıları, aşılması gereken engelleri temsil eder. Saç bir zincir gibi âşığın gönlünü bağlar. Âşık saçlardan geçebilmek için mücadele, riyazet, çilelere göğüs gerer. Âşık saçlardan geçebildiği takdirde veliliğe ve kerametlere daha yakın hâle gelir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarında en zahmetli çilelerden geçen gönle, yanaklardaki hatlar su üzerindeki seccade olmuştur:

Ham-ı zülfünde gönül çille-i merdân çıkarur

Hat-ı ‘ârız ana âb üstine seccâde olur

Nev’îzâde Atayî, *Divan*, g. 89/3

Hikemi söyleyişlerle süslediği gazelinde Hayâlî, dünyanın gelip geçici olduğunu, riyazete girip tecrit hırkası giymek gerektiğini söyledikten sonra gönlüne hitaben, hakikat âlemine feyz eriştiği takdirde seccadesini suya salabileceğini söyler:

Âlem-i hâkîye bir feyz erişirse senden

Ebr gibi yürü seccâdeni ey dil suya sal

Hayâlî, *Divan*, g. 320/6

Âşık Çelebi gözyaşı denizine seccade serdiğini, ikiyüzlülük hırkasının artık denize salınması gerektiğini dile getirir:

Saldı çün seccâde ‘Âşık zülfi bahr-i eşküne

Hırka-ı sâlûsi var şimden girü deryâya sal      Âşık Çelebi, *Divan*, g. 40/5

XIX. yüzyıl şairlerinden Handî, suya seccade sermek tabirini rahata ermek, huzura kavuşmak, sakinleşmek anlamlarına gelecek şekilde kullandığı aşağıdaki beytinde şarap içip sarhoş olmanın neticesinde rahata kavuştuğunu böylece seccadeyi denize serdiğini ifade eder:

Mey içüp mestâne olmaklıkla buldım râhatı

Şimdi saldım rû-yı bahre mâ-hasal seccâde ben      Handî, *Divan*, g. 154/4

### 1.3.2. Keramet-fürüşluk göstergesi olarak seccadeyi suya sermek

Kerametlere ve olağanüstü olaylara özellikle dini ve tasavvufi çevrelerde ihtiyaç duyulmuştur. Akıl, fikir, mantık ve ilim yönü ağır basanlar kerametlere ihtiyaç duymadığı gibi, bunları kabul etmezler. İbn-i Teymiye’ye göre bazen imanı zayıf ve ihtiyaç içindeki bir müminden, imanını güçlendirmek veya ihtiyacını gidermek için keramet zuhur eder. Bundan dolayı sahabeden çok tabiinde keramet olayları görülmüştür. Tasavvuf ehli ve rint meşrep olanlar kerametlere önem vermekle birlikte kerametlerin ilahi bir tuzak ve sınama olabileceğini düşünerek endişeye kapılır, istemez ve bunu gizlemeye çalışırlar. Mutasavvıfların avamı ve halk ise kerametlerin önemini abartır ve hayran olurlar (Uludağ, 2017, s. 77-78). Rintlikte, Melametilikte ve bazı tasavvufi çevrelerde herkesin içinde keramet göstermek, ibadetini sergilemek riyakârlık ve iddiacılıktır. Bayezid Bistâmî, Rabia ile Hasan Basrî gibi bazı sufi menkıbelerinde suya seccadeyi sermek, su üstünde yürümek, havada uçmak gibi keramet gösterileri keramet-fürüşluk olarak görülmüş bunlara yeltenenler ve hayran kalanlar kınanmıştır. Rint ve zahit karşıtlığının önemli bir motif olarak işlendiği klasik Türk şiirinde âşığın içinde bulunduğu manevi hâller kerametlerden üstün tutulmuş, suya seccade serme gibi zahitlere mahsus hâller keramet-fürüşluk şeklinde değerlendirilerek hafife alınmıştır.

Nev’î, seccadeyi suya salmanın, kerametler göstermenin züht ehline mahsus olduğunu, âşıkların ise ilahi tecellilere şahit olarak mana âlemini seyrettiğini söyler:

Suya batmaz gerçi kim zühd ehlinün seccâdesi

‘Âşıkun gark-ı şühûd olmuş dil-i âzâdesi      Nevî, *Divan*, g. 532/1

Ali Şir Nevaî’nin *Nevâdirü’ş-Şebâb* eserindeki bir beyitte, şeyhlerin kerametlerinin kale alınmaması gerektiği şarap ve seccade karşıtlığı üzerinden işlenir. Beyitte “Eğer şeyh suya seccade salarsa, buna şarap üzerindeki çerçöp kadar kıymet verme.” denilmektedir:

Mey üstideki hasça kılma hisâb

Eger su üze salsa seccâde şeyh

*Nevâdirü’ş-Şebâb*, b. 2

Muhibbî, zahide seslendiği beytinde “Seccadeni suya salsan da rintler nihayetinde sana ve yaptığına çerçöp diyeceklerdir” derken seccadeyi suya salma keramet veya deyiminin zahitlere özgü olduğunu, bu kerametın efsaneden öteye geçemediğini, âşıkların nezdinde bunun bir anlamı olmadığını, çerçöpün de su üstünde batmadan hareket ettiğini söyler:

Zâhidâ su üzre salsan ger bugün seccâdeni

Rind olanlar diyeler sana nihâyet hâr u hes

Muhibbî, *Divan*, 1389/4

Şem’î, zahide “Git şan şöretın seccadesini suya sal” derken tabiri başka bir anlam boyutuyla; “unut gitsin, gözden çıkar, umursama, boş ver” anlamlarına gelecek şekilde kullanır. Şaire göre asıl olan şarap içerek halka keramet göstermektir:

Zâhidâ mey içüben halka kerâmet göster

Yüri seccâdesini nâm-ıla nengün suya sal

Şem’î, *Divan*, k. 7/18

“Ey gönül! Şehrın şeyhi seccadesini suya saldığını söylerse inan ki söylediği gerçektir. Biliyorum ki seccadesini şaraba rehin vermiştir.” şeklinde çevirebileceğimiz bir başka beyitte şair kinayele “seccadeyi suya serme”yi, “seccadeyi şaraba rehin vermek” tabiriyle ilişkilendirmiş ve son derece doğal söyleyişle şeyhin ikiyüzlülüğünü ortaya koymaya çalışmıştır:

Suya saldum dir ise ey dil inan gerçek durur

Rehn-i meydür şeyh-i şehrün bilürüm seccâdesi

Gelibolulu Sun’î, *Divan*, g. 200/3

Nev’izâde Atayî, tuhaf zamanlardan geçildiğini ifade ettiği bir gazelinde, zamanında takvayla seccadesini suya salanların şimdi sofuluğa dair her şeylerini şaraba rehin verdiklerinden bahseder:

Bu demde zühd ile seccâdesini suya salan

Şarâba rehn idüp esbâb-ı zühdi âba virür

Nev’izâde Atayî, *Divan*, g. 39/2

Şarap tasavvufta ilahi aşkı temsil eder, Allah yolunda masıvanın kirlerinden arınmayı, ruhi coşkunuğa kapılmayı sağlar. Şair, zahide deniz üzerine seccadesini salabilmesi için kalbindeki kirleri şarapla yıkamasını tavsiye eder:

Yumayınca zâhidâ bâdeyle levs-i kalbünü

Salabilmezsin bu deryâ yüzine seccâdeyi

Beyânî, *Divan*, g. 849/2

#### 1.4. Modern Türk Şiirinde Seccadeyi Suya Sermek

Seccadeyi suya serme motifine modern Türk şiirinde de karşılaşılır. Fetih ve kahramanlıklarla dolu Türk tarihini konu ettiği şiirinde Yusuf Ziya Ortaç, Rumeli’ye

yapılan akınları seccadeyi suya serme motifıyla anlatırken metinlerarasılığın güzel bir örneğini sergilemiş olur:

Bendim Aydıncık önünden suya seccade salan,

Yakasın Rumeli'nin pençe-i himmetle alan! Yusuf Ziya Ortaç/Mehmetçik

“Abbas” şiirinde Cahit Sıtkı Tarancı, çocukluğunda büyükannesinden dinlediği bir masalda bedbaht bir şehzade ile onun hâline acıyan ak saçlı bir nineden esinlendiğini belirtir. Masalda ak saçlı nine saçından kopardığı iki teli şehzadeye verir. Şehzade zorda kaldığında iki saç telini birbirine sürtünce Abbas adlı bir Arap ortaya çıkarak şehzadenin dileklerini gerçekleştirir. “Abbas” aynı zamanda şairin yedek subaylığındaki emir erinin de adıdır. Şair şiirinde emir eri “Abbas” ile masal kahramanı “Abbas”ı birleştirir. Halk hikâyelerindeki Hızır motifiyile benzer özellikler taşıyan Abbas’tan sihirli seccadeye kırbacı basarak ilk sevgilisini alıp getirmesini ister:

...

Bas kırbacı sihirli seccâdeye

Göster hükmettiğini mesafeye

Ve zamana

Katıp tozu dumana

Var git,

Cahit Sıtkı Tarancı, 1982: 77

### Sonuç

“Suya seccade sermek” tabiri zaman içinde farklı anlam boyutları ile edebi metinlere yerleştirilen bir motif ve metaforudur. Türklerin inanç tarihinde atalar kültü, Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık, eski İran ve eski Hint dinlerinden ve ağırlıklı olarak İslamiyet’in etkisiyle şekillenmiştir. Tufan inanisında yeniden doğuşu simgeleyen Nuh’un gemisinin sulara batmayıp felaketten kurtuluşu, eski Hint mitolojisinde suları balık üzerinde geçen tanrı, Şamanizm’de göğe yükselen, havada veya suda yürüyen şamanlar, Hristiyanlıkta su üzerinde yürüyen Hz. İsa vb. olağanüstülükler, İslami bir kavram ve metafor olan “seccade”yle ilişkilendirilerek “seccadeyi suya sermek” keramet ve motifine zemin hazırlamıştır.

Seccade İslamiyet’te namaz ile özdeşleşmiş, akla ibadeti ve takvayı getiren dolayısıyla İslami bir algı oluşturan bir kavramdır. Su ise enginliği, hayatı, kimi zaman dinginliği kimi zaman coşkunluğu temsil eder. Su metaforu seccade metaforuyla bağdaştırılınca telkin edici, coşturucu, motive edici, insanı ve toplumu saran daha güçlü senkretik bir motif ortaya çıkar. Nitekim edebi metinlerde Hızır’ın su üzerindeki seccade üzerinde resmedilmesi, Hızır’ın İslam öncesi veya İslam dışı rivayetlere dayanan hüviyetine İslami bir görünüm kazandırır.

“Suya seccade serme” motifi Türk ve Fars edebi metinlerinde görülen bir tabir olmakla birlikte Türk edebiyatındaki kullanım alanı daha geniştir. Fars edebiyatında *seccâde ber-âb efkend* şeklinde geçen tabir “riyakârca yapılan takvayı terk etmek”, “keramet ehlinin vardığı mertebe”, “evliyaların kerameti ve olgunluğu” anlamlarına sahiptir. Fars metinlerindeki örnekleri Türk edebiyatına göre daha eskiye dayanmakla birlikte Türk edebiyatındaki örnekleri tabirin halk dilinde çok eskiden beri yaşadığını göstermektedir. Özellikle evliya menkıbelerinde, Alevi-Bektaşî velayetnamelerinde, halk hikâyelerinde karşılaşılan tabir; veliden zuhur eden olağanüstü hâli, sulara, zamana ve mekâna hükmetmeyi, aşılmaz engelleri aşmayı ifade eden bir keramet motifidir. Osmanlı Türklerinin Rumeli’ye akınlarını konu alan menkıbelerde büyük denizlerle karşılaşan Türklerin bu inanç motifine menkıbelerde yer vermesi ayrıca dikkate değerdir.

Klasik Türk şiirinin ana eksenini aşk ve sevgilinin güzelliği teşkil ettiğinden seccadeyi suya serme motifi çoğunlukla bu eksen üzerinde şiirlere konu edilmiştir. Şairler tabiattan ve günlük hayattan edindikleri gözlemlerini geleneğin belirlediği çerçevede sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirirken zülûflerle ayva tüylerini keramet gösterisi olarak seccadeyi suya sermiş olarak tahayyül etmiş, kimi zaman da seccade üzerindeki Hızır’a benzetmişlerdir. Keramete büyük değer veren zahit ve sufilere de sevgilinin bu kerametini göstererek sevgiliyi görmezden gelemeyeceklerini, sevgilinin yüceliğini, âşıkların istikamet üzere olduklarını göstermek istemişlerdir. Sevgilinin seccadeyi suya salması önemli ve değerli görülürken zahitlerin bu türden kerametleri şairler tarafından hafife hatta alaya alınmıştır. Zahitlerin kerametlere düşkünlüklerinin gösteriş merakından ve riyakârlıklarından ileri geldiği şiirlerde işlenmiş, yaptıkları keramet furuşluk olarak değerlendirilmiştir. Tabirin bazı beyitlerde ise anlam çerçevesi genişleyerek ve değişerek “boş vermek”, “gözden çıkarmak”, “rahata ermek”, “sakinleşmek” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı görülmüştür.

## Kaynaklar

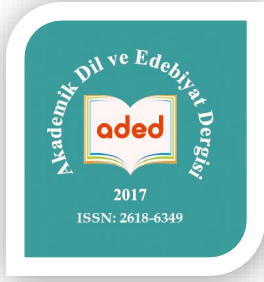
- Akalın, Ş. H. (1990). *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî/Saltuk-name*. C. III. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara Türk Dil Kurumu Yay.
- Akdemir, R. (t.y.). Suya seccade salanlar, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=17188> (e.t. 06.12.2021).
- Akı, S. (2017). İbn Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye ve Fusûs'ul-Hikem'inde Hızır kıssası yorumu, *Journal of Religious Culture*. 214, 1-13.
- Akkaya, M. (2018). Dîvan ve halk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma, *Turkish Studies*. 13 (20), 31-50.
- Akman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründe su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 10, 1-10.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli divânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>
- Alptekin, A. B. (2013). Saltuknâme'de yer alan efsanelerin günümüz sözlü kültürüne yansması. *Milli Folklor*. 12(98), 5-18.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196374/revani-divani.html>
- Başpınar, F. (t.y.). *Beyânî divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html>
- Bilkan, A. F. (2011). *Nâbî, divânı*. C II. Akçağ Yay.
- Boratav, P. N. (1987). Hızır, *İslam ansiklopedisi*, C. 5. 1. Kısım. Milli Eğitim Basımevi, 457-471.
- Cebecioğlu, E. (2009). Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cooper, J.C. (1998): An illustrated encyclopedia of traditional symbols, Su maddesi (Eyüp, Akman çev.) (2002), Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 1(10), 1-10. London, 188-199.
- Çakmak, Y. (2012). Sarı Saltık kültü ve Tunceli-Dersim bölgesindeki mirasçısı: Sarı Saltık Ocağı. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 305-337.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

- Demir, N., & Erdem, M. D. (2007). *Saltık-nâme*. C. I, II, III. Destan Yay.
- Demirağ, D. (t.y.). Su ve medeniyet. Gencer, M. (ed.) *Suyla gelen kültür*. (s. 8-57). İBB Yayınları.
- Doğanay, A. (1971). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Ege Matbaası.
- Doktor Hasan Enverî (1381). *Ferheng-i büzürg-i suhen*. C. 5. Tahran: Suhen
- Eliade, M. (2018). *Dinler tarihine giriş*, (Lale Arslan Özcan Çev.). Alfa Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Sosyal Yay.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *Şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler*. Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Fedai, H. (2003). *Handî dîvânı I/gazeller*. Özyurt Matbaası.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne bey mecmuası*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>
- Göktaş, M. (2018). Taşlıcalı Yahya Bey divan’ında su, *Ekev Akademi Dergisi*. 22(74), 217-237.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun kitabı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gülerer, S. (2014). Hacı Bektaş-ı Veli’nin halifelerinden Hacım Sultan’ın hayatı, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 4(8), 131-169.
- Günşen, A. (2007). Gizli dil açısından alevilik-bektaşilik erkân ve deyimlerine bir bakış. *Turkish Studies*. 2(2), 329-350.
- Gülten, S. (2010). Üryan hızır menakıbnamesi. *Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 84-103.
- Hadislerle İslâm II* (2020). Özafşar. M. E. vd. (Ed.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Harmancı, M. E. (2017). *Süheylî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194364/suheyli-divani.html>
- İbn Arabî. (2007). *Fütühât-ı mekkiyye*, (çev. Ekrem Demirli). Litera Yayıncılık,
- Karaköse, S. (2017). *Nev’î-zâde Atâyi dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- Karavelioğlu, M. A. (2014). *Prizrenli Şem’î dîvânı*. [http://ekitap.yek.gov.tr/urun/sem%E2%80%98i-divani\\_562.aspx?CatId=271](http://ekitap.yek.gov.tr/urun/sem%E2%80%98i-divani_562.aspx?CatId=271)



- Kardaş, S. (2018). *Ali Nihanî'nin manzum Hacı Bektaş-ı Veli velayetnamesi*. Grafiker Yay.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâlet dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html>
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Korkmaz, E. (2005). *Alevilik ve bektâşilik terimleri sözlüğü*. Anahtar Kitapları Yay.
- Kozan, A. (t.y.). Suya seccade serenler: Osmanlı kuruluş devrinde dervişler, <https://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/suya-seccade-serenler-osmanli-kurulus-devrinde-dervisler> (e.t. 06.12.2021)
- Kur'an-ı Kerim (2021). *Diyanet İşleri Başkanlığı*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2200/60-61-ayet-tefsiri>
- Meânî, A. G. (1365). *Ferheng-i eş'âr-ı Sâ'ib*, C. 2. Tahran: Müessese-i Mutalâât ve Tahkikat-ı Ferhengî.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. Dağarcık Yay.
- Ocak, A. Y. (2011). Sarı Saltık popüler islâm'ın balkanlar'daki destanî öncüsü (XIII. yüzyıl). Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ocak, A. Y. (2019). İslam Türk inançlarında hızır yahut ilyas kültü. Timaş Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1978). *Türk kültür tarihine giriş*. C. III. Kültür Bakanlığı Yay.
- Saraç, M. A. Y. (t.y.). *Emrî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>
- Saraç, M. A. Y. (2021). *Kemâl Paşazâde dîvân ve diğer şiirleri*. Türk Dil Kurumu Yay.
- Saral, İ. T. (2019). Suya seccâde saldım, rumeli'ye geçtim, *Muharip Gaziler*. S. 150, 4-9.
- Schimmel, A. (2001). *İslamın mistik boyutları*. Kabcacı Yay.
- Şen, M., & Erten, A. (t.y.). Mitolojide Su, Gencer, M. (ed.) *Suyla gelen kültür*. (s. 58-80). İBB Yayınları.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html>
- Tarancı, C. S. (1982). *Otuz beş yaş*. (14. Baskı). Varlık Yay.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zâtî divanı*. C. I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâli divanı*. Akçağ Yay.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa divanı*. Akçağ Yay.
- Teberoğlu, H. S. (1997). *Mehammed Abdal velâyetnâmesi*.
- Tekin, G. A. (1992). *Ahmed-i Dâ’î çengnâme*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. Demir, N. & Yılmaz (Ed.). Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Tulum, M. & Tanyeri, M. A. (1977). *Nev’î divân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, M. (2014). *Şem’î Şem’ullah şerh-i mantıku’t-tayr*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, F. (2013). Yer, yer değilken; su, su idi (Her şey suydı). *Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*. (s. 13-21). Demir, N. (Ed.). Aski Genel Müdürlüğü Yay.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalcı Yay.
- Uludağ, S. (2017). *Tasavvuf kültüründe keşif ve kerâmet*. (2. Baskı). Sufi Kitap Yay.
- Yakar, H. İ. (2018). *Gelibolulu Sun’î divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-204115/gelibolulu-suni-divani.html>
- Yavuz, K., & Yavuz, O. (2016). *Muhibbî divânı*. [http://ekitap.yek.gov.tr/urun/muhibbi-divani--takim-2-cilt-\\_604.aspx?CatId=271](http://ekitap.yek.gov.tr/urun/muhibbi-divani--takim-2-cilt-_604.aspx?CatId=271)
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273692/sehi-bey-divani.html>
- Yılmaz, N. (2006). *Ahmed-i Rıdvân ve rıdvâniyyesi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://www.e-kutuphane.com.tr/yusuf-ziya-ortac-siirleri/>
- <http://www.tebdiz.com/>
- <https://sozluk.gov.tr/>



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Mehmet Emin TUĞLUK**

Dr. Öğr. Üyesi, Batman  
Üniversitesi  
emintugluk@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-1866-5580>

## İnşâ Eserlerine Sözlük Bilimsel Bir Yaklaşım: *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* Örneği

*A Lexicographic Approach to Insha Works: The Example of  
“Hâzâ İnşâ-i Merğûb”*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Tuğluk, M. E. (2022). İnşâ Eserlerine Sözlük Bilimsel Bir Yaklaşım: *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 728-762. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151968>

Tuğluk, M. E. (2022). A Lexicographic Approach to Insha Works: The Example of “*Hâzâ İnşâ-i Merğûb*”. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 728-762. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151968>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tarih boyunca, uzakta bulunan kişilerle iletişim kurmanın yaygın yollarından biri mektup göndermek olmuştur. Ancak mektup bir tür olup bu adla yazılan metinlerin hepsi aynı özelliği göstermemektedir. Mektup terimi yaygın olarak her toplum ve kültürden insanların haberleşmesi için kullanılmaktadır. Türk edebiyatında ise edebî nesir için ve klasik edebiyata özgü bir terim olarak mektup karşılığında *inşâ* terimi kullanılmış ve inşâ bir ilim dalı olarak yaygınlaşmıştır.

İnşâ ilminin kurallarına uygun olarak hazırlanmış eserler olan münşeâtlara kılavuzluk etmesi amacıyla örnek metinler içeren pek çok eser kaleme alınmıştır. Münşeâtların yazımında genellikle Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar ile belirli kalıplar kullanılmıştır. Münşeâtların bazılarında bu kelime ve kalıplara ait sözlükler bulunmaktadır. Münşeât mecmualarının sözlükleri bugüne kadar sözlük bilimsel açıdan ele alınmamıştır. Bu bağlamda münşeât mecmualarının dil bilimciler tarafından sözlük bilimsel açıdan incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada inşâ ilminde kullanılan kelimeleri konu edinen bir sözlük ile örnek inşâ metinleri ve bu metinlere ait sözlüğü içeren, yazarı bilinmeyen *Hâzâ İnşâ-i Merğûb* adlı eser, sözlük bilimsel açıdan ele alınmıştır. Ayrıca eserin Latin harflerine çevirisi çalışmanın sonuna eklenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Hâzâ İnşâ-i Merğûb, inşâ, ilm-i inşâ, mektup, sözlük bilimi.

## Abstract

*Throughout history, a common way of communicating with people far away has been to send letters. However, the letter is a type and not all texts written with this name show the same feature. The term letter is widely used to communicate with people from every society and culture. In Turkish literature, on the other hand, the term inşâ was used for literary prose and as a term specific to classical literature in return for letter, and insha (inşâ) became widespread as a branch of science.*

*Many works containing exemplary texts have been written in order to guide the munshaats (münşeât), which are works prepared in accordance with the rules of the science of insha. Generally, Arabic, Persian words and phrases and certain patterns are used in the writing of munshaats (münşaât). There are dictionaries of these words and phrases in some of the munshaats. The dictionaries of munshaat journals have not been discussed in terms of lexicography until today. In this context, it is necessary to examine the munshaat journals by linguists from a lexicographic point of view.*

*In this study, the work named Hâzâ İnşâ-i Merğûb, whose author is unknown, which includes a dictionary of the words used in the science of insha, and sample insha texts and the dictionary of these texts, has been discussed in terms of lexicography. In addition, the translation of the work into Latin letters has been added to the end of the study.*

**Keywords:** Hâzâ İnşâ-i Merğûb, İnsha, ilm al-insha, letter, lexicology.

## Giriş

İletişim, toplumsal hayatın işleyişinin bir parçası olup insanlar tarih boyunca duygu ve düşüncelerini en güzel ve akıcı bir şekilde aktarmak istemişlerdir. Teknolojik imkânların olmadığı dönemlerde iletişim yaygın olarak mektup adı verilen metinlerle sağlanmıştır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle iletişimin sağlanması kolaylaşmıştır.

Türk edebiyatında klasik edebiyata özgü bir terim olarak hem edebî nesir hem de mektup karşılığında *inşâ* terimi kullanılmış ve inşâ zamanla belirli kuralları olan bir ilim dalı olarak yaygınlaşmıştır. Klasik edebiyattaki mektuplar, yazılan kişi ve mektubun içeriği açısından olduğu gibi üslup, dil ve şekil açısından da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu mektupların bazılarında özellikle şair, yazar ve devrin devlet adamları hakkında önemli bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca dönemin siyasi, sosyal ve edebî hayatı hakkında önemli ipuçları veren bu mektuplar tarih başta olmak üzere edebiyat ve sosyoloji gibi bilim dalları için birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

### 1. İnşâ İlmi

#### 1.1. İnşâ, İlmü'l-inşâ, Münşî ve Münşeât Kavramları

Arapça “neşe’e” kökünden türeyen inşâ, sözlükte “yapmak, yapılmak, vücuda getirmek, getirilmek” (İbrahim Cûdî Efendi, 2006, s. 216) anlamlarının yanı sıra terim olarak “1. Kaleme alma, edebiyat kaidesine tatbikan ve nesren edilen ifâde-i tahrîriye. 2. Emir ve temenni ve dua yani yap, yapsın, yapmalı, yapsa, gibi vuku bulmamış hades, mukabili: ihbar 3. Tr. İlm-i mürâselede kesb-i mümâsere için muhtelif mektup, tezkere, arz-ı hâl, tebrik ve ta’ziye-nâme, sened, mukâvelenâme vesâire örneklerini hâvi kitap” (Şemseddin Sâmî, 2010, s. 519) anlamlarında da kullanılmaktadır. İnşâ kelimesi zamanla yazmak anlamından hareketle “yazma sanatı, kompozisyon” anlamının yanı sıra resmî ve özel yazışmaların belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen ilim dalına “ilmü'l-inşâ”, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere “münşeât”, bu ilimle uğraşanlara “münşî” adı verilmiş, resmî yazışmalar ve mektuplardan örnek alınmaya değer görülenler çeşitli mecmualarda derlenmiştir (Durmuş, 2000, s. 334).

Osmanlı nesri sade nesir, orta nesir, sanatlı (edebî) nesir olmak üzere üçe ayrılmakta olup Türk edebiyatında edebî nesir için genellikle inşâ terimi benimsenmiştir. Mektup, yaygın olarak her toplum ve kültürden insanların haberleşmesi için kullanılırken inşâ ise klasik edebiyata özgü bir terim olarak mektup karşılığında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde nazımla teorik konularda pek çok eser verilmesine rağmen şiir-ilham ilişkisinden dolayı bunlar bir öğretim aracı olamamıştır ancak inşâ; kuralı, amacı ve yöntemiyle bir ilim olmuştur. İnşâ ilminin yaygınlaşması ile birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere “ilm-i inşâ, fenn-i inşâ, hülâsa-i inşâ” konulu kitaplar yazılmıştır (İnce, 2007, s. 5-6).

Bütün ilim dallarında olduğu gibi inşâ ilminin de belirli kuralları ve münşilerde bulunması gereken özellikler vardır. Buna göre münşiler Arabî ilimler ile edebiyat ilimlerini yeterince, fesahat sahiplerinin şiirleri ile ayet ve hadisleri ise ezbere bilmelidir.

Ayrıca nazım ve nesirde kullanılan terkipler hakkında bilgi sahibi olmalı; hat, cilt ve tezhip işinden de anlamalıdır (Haksever, 1995, s. 13).

## 1.2. İnşâ İlminin Gelişimi ve Türklerde İnşâ

Eski Türk hakanlarının kullandığı bazı unvanlardan hareketle Türklerde resmî yazışmaların tarihini 7. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Köktürk devletinin batı kolunu yöneten İstemi Kağan'ın veya Bizans kaynaklarındaki adıyla Silzibulos'un (ö. 575 sonu 576 başı) 568 yılında Bizans İmparatoru II. İuscinos'a gönderdiği mektup, İşbara Kağan'ın 584 yılında (Ejder yılının 9. ayının 10. günü), Chi-min Kağan'ın ise 600-609 yıllarında Çin hükümdarına gönderdiği mektuplar Türk diplomatik yazışmaları hakkında önemli birer kaynaktır (Barutçu Özönder, 2002, s. 482). Köktürklerde buyruk anlamında "yarlık" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime İlhanlı ve Kırım Türkleri aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Ögel, 1982, s. 231- 232). Osmanlı Devleti'nde bu kelimenin yaygın karşılığı olarak "ferman" kelimesi kullanılmıştır. Moğollarda "carlık" kelimesi imparatorun "resmî devlet emri" anlamıyla kullanılmıştır. Yine Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Destanı içindeki "biltürgülük" kelimesi "elçi ile gönderilen emir" anlamındadır. Han ve beylerin halka herhangi bir konuda haber vermelerine "çalıg" denirdi. Kırgızlarda hem buyruk hem de carlık kelimesi kullanılmış, fermân yerine "barman" denilmiştir. (Ögel, 1982, s. 237). Karahanlılarda da devletin iç ve dış yazışmaları için bir kurum oluşturulmuş, bu kurumun yöneticisine *tamgaçı* denmiştir Bu kurumda Uygur alfabesiyle yazan *bitigçi* ve *ılmga* adı verilen kâtipler görev yapmıştır (Koca, 2002, s. 484). Selçuklular resmî yazışmalar için inşâ divânı kurmuşlardır. Bu divânın kurulması inşâ ilminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Selçuklularda ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde devletin resmî dili Farsça olup bu nedenle yazışmalar Farsça yapılmaktaydı. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeyi resmî dil olarak ilan etmesi önemli bir dönüm noktası olmuş diğer Anadolu beylikleri arasında da Türkçenin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Arapça ve Farsçadan eser çevirileri yapılmaya başlanmış, Arapça ve Farsça inşâ eserlerinin benzerleri kaleme alınmıştır. Bu anlamda kaleme alınan ilk eser Ahmed-i Dâî tarafından kaleme alınan ve bir mektubun nasıl yazılması gerektiği ile mektup örneklerini içeren "Teressül" adlı eserdir (Ertaylan, 1952). "Teressül, inşâ sanatından bir ilmin adı olup muhatabın konumuna uygun hitap etme usullerini öğretir. Ahmed-i Dâî'nin eserinde de bu isme uygun olarak, padişahın hekime ve babadan amcaya kadar kime nasıl hitap edileceği ile ilgili formüllere yer verilmektedir." (Gültekin, 2009, s. 330).

Klasik Türk edebiyatının özellikle ilk dönemlerinde nesirden çok nazım tercih edilmiştir. Ancak zamanla şair ve aydınlar özellikle hünerlerini göstermek için süslü nesre yönelmiş ve inşâ örnekleri vermişlerdir. Verilen bu örnekler genellikle resmî yazışma kurallarını içeren metinlerdi. Fatih Sultan Mehmet döneminde hazırlanan ve içinde yazışma usul ve esaslarının belirlendiği bir bölümün de olduğu Kanûn-nâme-i Âl-i Osmân inşâ metinleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu dönemden sonra kaleme alınan inşâ metinlerinde bu kanunnamede belirtilen usul ve esaslar gözetilmiştir (Gültekin, 2009, s. 332-333).

Tanzimat'la birlikte inşâ ilmi "kitâbet" olarak anılmaya başlanmış, bu metinlerde kullanılan ifadelerde değişiklikler olmuş, yazışmalarda kullanılan hitap ve ifadeler

değişmiş, yeni usul ve esaslar getirilmiş ve bunun için okullarda okutulmak üzere ders kitapları hazırlanmıştır (Gültekin, 2009, s. 334).

### 1.3. İnşâ Metinlerinde Dil ve Üslup

İnşâ metinlerine özellikle Arap ve Fars edebiyatında sıkça rastlanmakta olup Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınan pek çok inşâ eseri vardır. Arap edebiyatının etkisiyle önce Arapça, daha sonraları Fars edebiyatının etkisiyle Farsça, inşâ metinlerinin Türk edebiyatına girmesiyle de zengin bir Türkçe inşâ geleneği oluşmuştur. Bundan dolayı inşâ eserlerinde genellikle Arapça ve Farsça tamlamalar yoğun olarak kullanılmıştır. İnşâ metinlerinin dili süslü ve sanatlıdır. Türkçe daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin anlam karşılıklarının verilmesinde ve bazı eklerde kullanılmıştır.

İnşâ metinlerinde yazılan yazıya ve mektubun türüne göre kullanılan yazı türü değişmektedir: Bilindiği gibi “*Reyhânî*, Kur’ân ve dinî eserlerin yazımında, *sülûs* süsleme amaçlı yazılarda, *rik’a* mükâtebât ve mürâselâtta, *nesih* tefsîr ve hadîslerin yazımında, *tevkî’* fermân ve menşurlarda, *muhakkak* ve *ta’lik*, dîvân tertibinde, *dîvânî* ve *siyâkat* mâliye ile ilgili işlerde ve dîvân-ı hümâyûn tarafından kaleme alınan yazılarda” (Gültekin, 2007, s. 286) *dîvânî* veya *kırma dîvânî* genellikle vakıf görevlilerinin tevcihlerinin yer aldığı Hurûfât Defterlerinde kullanılmıştır (Kazancıoğlu, 2019, s. 21-22). Bundan dolayı inşâ ilmi belli bir bilgi birikimi ve ilmi seviye gerektiren bir ilim dalıdır. İnşâ ilmini anlamak için “sarf ve nahiv bilmek, maânî, beyan öğrenmek, meşhur dîvânları okumuş olmak, güzel kaleme alınmış tarih, ahlak ve edebiyat kitaplarını mütalaa etmek, bazen düşüncelerini yazıya dökerek varsa imla yanlışlarını tashih etmek, bozuk ifadelerden kaçınmak” gerekmektedir (Haksever, 1995, s. 5).

### 1.4. Münşeâtların Sınıflandırılması

Münşeâtların kapsamı geniş olup münşeâtlar resmî yazışma örnekleri, kişisel yazışmalar, tezkireler, şiir derlemeleri, mektuplar, dinî hikâyeler gibi pek çok konuda yazılabilmektedir. Dolayısıyla nesre konu olan sanatlı her yazı türüne münşeâtlarda rastlamak mümkündür. Münşeâtlar farklı konuları kapsamaları yönüyle zengin bir içeriğe sahiptirler. Münşeâtlarda siyaset, edebiyat, sanat, kültür ve ekonomi ile ilgili konulara rastlanabilir. Münşeâtlar aynı zamanda içinde bulunan dönemin devlet yönetimi, yaşanan problemler, karşılaşılan sorunlar ve dil anlayışı gibi konular hakkında da bilgi verir. Bu durum münşeâtların didaktik yapısından kaynaklanmaktadır.

Resmî ve özel mektupları konu alan inşâ eserlerinde bu mektupların yazım esaslarını, usul ve yöntemlerini, kural ve kaidelerini belirleyen telif ve derleme pek çok eser yazılmıştır. Bu konuyla ilgili derleme eserlerde resmî yazışma örneklerine, şairlerin eş dost, akrabaları ile devlet yöneticilerine yazdıkları mektupların örneklerine yer verilmiştir. Kişinin zevkine göre seçip tertip ettiği inşâ örnekleri içeren eserler için “inşâ-i merğûb” kavramı kullanılmıştır.

Münşeâtlar konularına göre çeşitli başlıklara ayrılmıştır. Agâh Sırrı Levend, münşeât mecmualarını “1. Resmî yazıların toplanmış olduğu mecmualar. 2. Münşeât ya da mecmua adı altında “ümerâ, hükemâ, havâtin, sâdât, şuarâ, ulemâ, guzât, kuzât, meşâyih, vüzerâ”

için yazılacak yazıların başlıkları, hâtimleri, bu yazılara uygun düşecek cümleler ve örnekler veren eserler. 3. Yalnız bir şairin mektuplarının toplanmış olduğu mecmualar. 4. Başka başka şairlerin mecmualarının toplandığı mecmualar” (Levend, 1989, s. 113-114) olmak üzere dört başlıkta sınıflandırmaktadır.

Haksever, münşeâtları muhtevasına göre “1. Edebî münşeâtlar. 2. Tarihî münşeâtlar. 3. Didaktik münşeâtlar: a. Teorik bilgi veren münşeâtlar. b. Örnek metinlerin toplandığı kısmen didaktik münşeâtlar” yazılış tarzlarına göre ise “1. Telif münşeâtlar: a. İnşâ metinlerini telif ve tertib eden aynı kişi. b. İnşâ sûretlerini bir kişi yazıp derleme ve tertibini başkalarının yaptığı münşeâtlar. 2. Derleme münşeâtlar: a. Derleyeni belli olanlar. b. Derleyeni belli olmayanlar” (Haksever, 1995) şeklinde sınıflandırmaktadır.

İnce, münşeâtları türlerine ve konularına göre olmak üzere iki bölümde ele almaktadır. İnşâ türleri bölümünde inşâyı önce edebî ve resmî inşâ olmak üzere ikiye ayırmakta ardından edebî inşâyı “mensur, manzum, mensur-manzum” olmak üzere üç başlığa ayırıp bu başlıklar altında içeriklerine göre sınıflandırmaktadır. Resmî inşâyı ise “1. Padişahların yazdığı mektuplar. 2. Makamdan makama yazılan mektuplar” olmak üzere iki başlığa ayırmaktadır. Konularına göre münşeâtlar bölümünde ise münşeâtları “1. Husûsî konularda yazılan mektuplar. 2. Hukûkî mektup ve belgeler. 3. Ticârî mektup ve belgeler. 4. Dînî-tasavvufî inşâ. 5. Edebî mektuplar. 6. Mizâhî münşeâtlar. 7. Öğretici münşeâtlar” başlıkları altında ele almaktadır (İnce, 2007).

Münşeâtlar hakkında bir tasnif çalışması da Gültekin tarafından şu şekilde yapılmıştır: “1. Haberleşme amacıyla yazılan mektuplar (Hususi mektuplar-Resmî mektuplar) 2. Sanat endişesiyle yazılan mektuplar.” Gültekin, hususi mektupları “Muhabbet-nâme-Meveddet-nâme, Tehniyet-nâme ve Tebrîk-nâme, Ta’ziyet-nâme, Şefakat-nâme, İrsâl-nâme, İştîyâk-nâme, Şikâyet-nâme, Tavsiye-nâme, Teşekkür-nâme, İyâdet-nâme, Davet-nâme, Şefâat-nâme”; resmî mektupları ise “Fermân; Nâme-i Hatt-ı Hümayûn, Berât, Menşûr, Mülk-nâme, Ahd-nâme, İrâde, Takrîr, Telhîs, Ruk’a, Buyuruldu, Tezkire, Tarhaniyet-nâme, Arîza, Kâime, Temessük, Arz, Arz-ı hâl ve Arz-ı Mahzar, Tahrîrât ve Şukka” başlıkları altında incelemektedir (Gültekin, 2007).

## 2. Hâzâ İnşâ-i Merğûb

### 2.1. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmamıza konu olan eser, Almanya Staatsbibliothek zu Berlin Kütüphanesi Oryantalizm El Yazmaları Kataloğuna Diez A fol. 63 numarası ile kayıtlıdır. Katalog kaydında eserin adı *İlm al-İnşâ*, yapısı monografi, sayfa aralığı 1-41 olarak belirtilmiştir. Eserin başında ve sonunda yer alan boş sayfalar çıkarıldığında eser 27 sayfadan oluşmaktadır. Eserin müellifi belli olmayıp basım tarihi katalog kaydında M. 1793 olarak geçmektedir. Eserde yer alan yazışma örneklerinde H. 1207/1208 tarihleri yer almaktadır.

Eserin ilk 5 sayfasında bir inşâ sözlüğü yer almaktadır. Bu inşâ sözlüğünde 107 kelime yer almakta olup madde başları Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan oluşmaktadır. Bu sözlükte kelimelerin madde başları siyah mürekkeple, anlamları ise kırmızı mürekkeple kelimenin altına düz veya yatay yazılarak verilmiştir. Eserin sözlük kısmında bazı madde



başları ve bölüm başlıklarının yanına kimin tarafından yazıldığı belli olmayan el yazısı ile Fransızca notlar düşülmüştür. Ancak bu notlar silik olduğundan okunaklı değildir. Eser madde başlarının üst satırda, kelime anlamlarının ise satır aralarında verilmesi yönüyle satır arası tercüme eserleri andırmaktadır. Eserin beşinci sayfasında eserin adı “Hâzâ İnşâ-i Merğûb” başlığıyla belirtilmiştir. 18. yüzyıl ve özellikle Tanzimat’tan sonra yazılan inşâ eserleri genellikle kâtipler için bir rehber/kılavuz kitap olması amacıyla kaleme alınmıştır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’un başında da müellif; eserini kâtipler için kaleme aldığını, latif bir ilim olan inşâ ilmini önce kâtiplerin bilmesi gerektiğini, kâtiplerin inşâ ilmine vâkif olmaları durumunda yaptıkları yazışmaları daha doğru bir şekilde ve doğru unvanlar kullanarak yapacaklarını belirtmektedir:

“Ammâ ba’d ‘ilm-i inşâ bir latîf ‘ilimdir evvelâ kâtiblere lâzımdır ki ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp tâ ki beyne’l-cumhûr ehemmi-i umûrda eşref-ı sanâyi’-i dühûr olalar.

Gerçi hattı kâtibün zîbâ gerek  
Bî-bedel ü bî misil ra’nâ gerek  
Hüsn-i hat ancak hurûfun nakşıdır  
Kâtibe imlâ gerek inşâ gerek

Pes imdi kâtib olanlara lâzımdır ki ‘ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp herkesin merâtibine göre elkâb tahrîr ede.” (5-6).

Eserde inşâ örneklerinin (mektup, dilekçe vb.) başlıkları kırmızı mürekkeple verilmiştir. Verilen bu inşâ örneklerinde geçen bazı kelimelere ait sözlük ise sayfaların sağ veya sol kısmında madde başları siyah mürekkeple anlamları ise kırmızı mürekkeple yukarıdan aşağıya alt alta yazılarak verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’da mektup, dilekçe örneklerinin yanı sıra eserin sonlarına doğru Arabî aylara, Farsça sayılara, ebced hesabı çizelgesine de yer verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb’da yer alan başlıklar Tablo 1’de gösterilmiştir:

Konu
Sûret-i ‘arz-ı hâl ednâdan a’lâya bu siyâk üzere yazılır.
Sûret-i ‘arz-ı hâl Şeyhü’l-İslâm’a yazılır.
Sûret-i kâ’imedir. Akrândan akrâna tahrîr olunur.
Sûret-i mektûb oğlandan vâlidesine tahrîr olunur.
Sûret-i mektûb pederinden oğluna bu siyâk üzere yazılır.
Sûret-i mektûb ehline bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Kitâbete münâsib olan beyitler beyân olunur.
Temessükî bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Deyn temessükü bu siyâk üzere tahrîr olunur.
Sûret-i ze’âmet tahvîli bu vesîka üzere yazılır.

Der-beyân-ı kâ'idet-i erkâmân .
Der-beyân-ı kâ'ide-i tefrik.
Der beyân-ı taksîm-i hevâyî.
Der-beyân-ı şuhûr-ı 'Arabî.
Sûret-i 'itik-nâme bu siyâk üzere tahrîr olunur.

**Tablo 1:** Hâzâ İnşâ-i Merğûb'daki başlıklara ait tablo.

## 2. Sözlükçülük ve Sözlük Bilimi

Sözlükler, bir veya birden fazla dilin söz varlığının yer aldığı, dil araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından. Geleneksel sözlük hazırlamanın geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte kuramsal sözlük bilimi 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve daha işlevsel sözlükler hazırlanmaya başlanmıştır. Ülkemizde sözlükçülük ve sözlük bilimi terimlerinin kullanımı konusunda bir birlik bulunduğunu söylemek güçtür. "Batı'da leksikografi terimi ile karşılanan sözlük yazımı, araştırmacılığı ve kuramcılığı için ülkemizde sözlükbilim, sözlük bilimi, sözlükbilgisi ve sözlükçülük gibi terimler kullanılmaktadır." (Kaynak, 2021, s. 83). Usta, ülkemizde *lexicology* ve *lexicography* sözcüklerinin birbiriyle karıştırıldığını belirtip *leksikografi* sözcüğüne karşılık olarak *sözlükçülüğü* önermektedir (Usta, 2010, s. 93). Akalın da Usta gibi *leksikografi* sözcüğüne karşılık olarak *sözlükçülük* sözcüğünü önermektedir (Akalın, 2010, s. 164). Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük'te *leksikografi* karşılığında *sözlükçülük*, *leksikoloji* karşılığında *sözlük bilimi* karşılığı kullanılmıştır (TS, 2011, s. 1582). Boz, sözlükçülük terimini leksikografinin "meslek" tarafını karşıladığından dolayı sıkıntılı bulmaktadır:

"Sözlükçülük terimi, yukarıdaki tanımlarda geçen uygulamalı leksikografiyi (sözlük yazımı ve düzenlemesi), yani leksikografinin "meslek" tarafını karşılayabilir. Ancak kuramsal leksikografiyi (sözlük araştırması; tarih, tipoloji, eleştiri vd.) yani leksikografinin "bilim" tarafını karşılaması söz konusu olamaz. Sözlükçülük, sözlük yazımı ve düzenlemesi dışında; sözlük satma, sözlük koleksiyonu yapma vb. işleri (meslek) de anımsatabileceği için aslına bakılırsa sıkıntılı bir terimdir. Diğer önemli bir nokta da dünyada ve ülkemizde uygulamalı leksikografinin uzun zamandır bilimsel verilere göre yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir." (Boz, 2011, s. 13).

Hartmann ve James sözlük çalışmalarını sözlük hazırlama ve sözlük araştırmaları olmak üzere iki ayrı bölümde ele alıp sözlük çalışmalarına her iki bakışla yaklaşılması gerektiğini belirtir (Hartmann ve James, 1998, s. 85 akt. Özcan, 2018, s. 5). Hartmann ayrıca sözlük araştırmalarında şu altı maddenin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder: 1. Üst sözlük bilimi (metalexigraphy). 2. Sözlük tarihi. 3. Sözlük eleştirisi. 4. Sözlük yapısı. 5. Sözlük tipolojisi. 6. Sözlük kullanımı (Hartmann, 2001, s. 40 akt. Özcan, 2018, s. 10).

## 2.1. Sözlük Türlerinin Tasnifi

İnşâ eserlerinin bazıları içerdikleri sözlükler açısından sözlük türüne de girmektelerdir. Sözlük türüne giren bu eserlerin sözlük türü açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sözlükler araştırmacılar tarafından türlerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır:

Usta, sözlükleri “1. Ansiklopedik sözlükler. 2. Filolojik sözlükler” olmak üzere iki başlık altında sınıflandırmaktadır (Usta, 2006, s. 223-242).

Aksan, sözlükleri üç ana başlık altında sınıflandırmaktadır: Aksan’ın tasnifi şu şekildedir: “1. Bir veya birden çok söz varlığını işleme bakımından sözlükler: a. Tek dilli sözlükler. b. Çok dilli sözlükler. 2. Abecesel sözlükler: a. Abecesel sözlükler, b. Kavram sözlükleri. 3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre sözlükler: a. Genel sözlükler. b. Lehçebilim sözlükleri. c. Eş anlamlı, zıt anlamlı, eşadlı kelime sözlükleri. d. Tarihsel sözlükler. e. Köken bilgisi sözlükleri. f. Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri). g. Argo sözlükleri. h. Deyim ve atasözü sözlükleri. ı. Anlam bilimi sözlükleri. i. Sanatçı ve metin sözlükleri. j. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri. k. Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri” (Aksan, 2009, s. 75-76).

Ölker, yazılış şekillerine göre sözlükleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:



**Şekil 1:** Ölker’e Göre Sözlük Türleri (Ölker, 2011, s. 48).

Esen, sözlükleri “1. Dilbilim sözlükleri. 2. Psikoloji sözlükleri. 3. Sosyoloji sözlükleri. 4. İşaret bilimi sözlükleri” olmak üzere dört grupta sınıflandırmaktadır (Esen, 2009, s. 475).

Sözlük biliminde sözlüklerin konu ve yöntemlerine göre değişik biçimde sınıflandırıldığını belirten Kocaman’ın sınıflandırması şu şekildedir: “1.

Betimlemeli/kuralcı sözlükler. 2. Eş zamanlı/art zamanlı sözlükler. 3. Genel/teknik sözlükler. 4. Genel kullanım/öğrenim amaçlı sözlükler. 5. Tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler” (Kocaman, 1998, s. 111).

İlhan’a göre sözlükler ortam ve yazılış biçimlerine göre üçe ayrılır: “1. İşledikleri ürünler açısından sözlükler: Yazı dili sözlükleri, ağız sözlükleri. 2. Malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler: Basılı / kitabi sözlükler, elektronik sözlükler. 3. Yazılış biçimleri açısından sözlükler: Manzum sözlükler, mensur sözlükler” (İlhan, 2009, s. 538).

Atkins ve Rundell (2018) sözlük türü için daha geniş bir sınıflandırma yapmışlardır. Atkins ve Rundell’in sınıflandırması şu şekildedir:

Konu Başlıkları	Sözlük Türleri
1. Sözlüğün dili	a. Tek dilli b. İki dilli (1) Tek yönlü iki dilli (2) Çift yönlü iki dilli
2. Sözlüğün kapsamı	a. Genel amaçlı dil b. Ansiklopedik ve kültürel malzeme c. Terminoloji ya da altdiller d. Dilin belirli bir alanı (eşdizimler, öbek eylemler ya da deyimler sözlüğü)
3. Sözlüğün boyutu	a. Standart b. El sözlüğü c. Cep sözlüğü
4. Sözlüğün ortamı	a. Basılı b. Elektronik c. Web tabanlı
5. Sözlüğün tasarımı	a. Sözcükten anlama b. Anlamdan sözcüğe ve anlama (araştırılan sözcüğün anlamsal olarak ilişkili olduğu diğer sözcükler)
6. Kullanıcının dili	a. Aynı dili konuşan bir grup kullanıcı b. İki belirli dil kullanıcısı grubu c. Sözlükte kullanılan dilin dünya çapındaki öğrencileri
7. Kullanıcının eğitimi	a. Dilbilimciler ve diğer dil uzmanları b. Okuryazar yetişkinler c. Öğrenciler d. Küçük çocuklar

	e. Dil öğrencileri
8. Sözlüğün kullanım amacı	<p>a. Çözümleme</p> <p>(1) Sözcüğün anlamını anlama</p> <p>(2) Yabancı dilden kendi diline çevirme</p> <p>b. Şifreleme</p> <p>(1) Sözcüğü doğru bağlamda kullanma</p> <p>(2) Bir metni kendi dilinden yabancı bir dile çevirme</p> <p>(3) Dil öğretimi</p>

**Tablo 2:** Atkins ve Rundell Göre Sözlük Türleri (Aslan, 2017, s. 28).

Atkins ve Rundell'ın sınıflandırmasını esas alan Baskın da kapsamlı bir sınıflandırma yapmıştır. Baskın'ın sınıflandırması aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Konu Başlığı	Sözlük Türü
Kullanılan dil sayısı bakımından sözlükler	<p>a. Tek dilli sözlükler</p> <p>b. İki dilli sözlükler</p> <p>c. Üç ve daha çok dilli sözlükler</p>
Maddelerin sıralanışına göre sözlükler	<p>a. Alfabetik sözlükler</p> <p>(1) Madde başının ilk harfinden itibaren alfabetik olarak dizilen sözlükler</p> <p>(2) Madde başının son harfinden itibaren alfabetik olarak dizilen sözlükler (tersine sözlükler)</p> <p>b. Tematik sözlükler</p> <p>(1) Tematik-alfabetik</p> <p>(2) Tematik-düzensiz</p>
Kapsamı bakımından sözlükler	<p>a. Genel sözlükler</p> <p>b. Lehçe / Ağız sözlükleri</p> <p>c. Dilin belli bir alanını kapsayan sözlükler (eş anlamlı kelimeler, argo kelimeler, yabancı kelimeler, deyimler, atasözleri vb.)</p> <p>d. Kullanıcıya göre sınırlandırılmış sözlükler (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.)</p> <p>e. Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri</p> <p>f. Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler</p>

	g. Belli bir dönemi ele alan tarihsel sözlükler
Boyutuna göre sözlükler	a. Standart ölçülerdeki sözlükler b. Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler c. Fasikül sözlükler d. Cep sözlükleri e. Özel biçimli sözlükler (DVD, web tabanlı veya özel baskı sözlükler vb.)
Yayımlanma biçimine göre sözlükler	a. El yazması biçimindeki sözlükler b. Matbu sözlükler c. E-Kitap biçimindeki sözlükler d. Çevrim içi sözlükler e. Elektronik sözlükler (hesap makinesi biçiminde olan sözlükler, avuç içi sözlükler vb.) f. Taşınabilir (CD-ROM, DVD vb.) sözlükler
Kullanıcıların durumuna göre sözlükler	a. Dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri b. Okur-yazar olan yetişkinlerin sözlükleri c. Öğrencilerin ana diline ait okul sözlükleri d. Yabancı dil öğrenenlerin sözlükleri
Kullanım amacına göre sözlükler	a. Bir kelimenin o dildeki anlamı ve diğer kelimelerle ilişkisini vermek amacıyla hazırlanmış sözlükler b. Çeviri amaçlı sözlükler c. Eğitim amaçlı sözlükler d. Kelimelerin gelişimini incelemek amacıyla hazırlanmış sözlükler e. Kelimenin kaynağını gösteren sözlükler (etimolojik sözlükler)
Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre sözlükler	a. Tek yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça, Türkçe-Türkçe b. Çift yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe c. Çok yönlü sözlükler: Türkçe-Arapça-Farsça/Arapça-Türkçe-Farsça
Maddelerin açıklanış biçimine göre sözlükler	a. Madde başlarını tanımlayan sözlükler b. Madde başını tanımlayıp tanıklar sunan sözlükler c. Madde başını açıklamadan tek sözcükle karşılayan sözlükler (eş anlamlılar, zıt anlamlılar, iki dilli sözlükler vb. olabilir)

Dil kurallarını açıklaması bakımından sözlükler	a. Dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler b. Dil bilgisi-sözlük biçiminde hazırlanmış sözlükler
---	---

**Tablo 3:** Baskın'a göre sözlük türleri (Baskın, 2012, s. 395-400).

### 3. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un Sözlük Bilimsel Açısından İncelenmesi

#### 3.1. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un Sözlük Türüne Göre İncelenmesi

##### 3.1.1. Kullanılan Dil Sayısı Bakımından Sözlükler

Türkçe sözlükleri “tek dilli, iki dilli, üç ve daha çok dilli” sözlükler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Türkçe sözlükler genellikle iki dillidir (Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe) ancak *Codex Cumanicus* gibi üç dilli (Latince-Farsça-Kıpçakça) sözlükler de vardır.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da madde başları genel olarak Arapça-Farsça, kelime anlamları ise Türkçe olarak verilmiştir. Eser bu yönüyle iki dilli sözlükler kategorisine girmektedir.

##### 3.1.2. Maddelerin Sıralanışı Bakımından Sözlükler

Sözlükler yaygın olarak alfabetik sıraya dizilmiş eserlerdir. Alfabetik olan sözlükleri madde başının ilk harfinden itibaren “alfabetik olan sözlükler ve tersine sözlükler yani madde başının son harfinden itibaren alfabetik dizilen sözlükler” olarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak alfabetik olmayan, konu başlıklarına göre düzenlenmiş tematik sözlükler de vardır. Bu sözlükler de “alfabetik tematik sözlükler ve alfabetik olmayan tematik sözlükler” şeklinde sınıflandırılabilir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb, inşâ sözcüklerine yer vermesi açısından tematik bir sözlüktür. Ancak bu eserde verilen sözcükler alfabetik olarak verilmemiştir. Bu yönüyle Hâzâ İnşâ-i Merğûb alfabetik olmayan tematik sözlükler türüne girmektedir.

##### 3.1.3. Kapsamı Bakımından Sözlükler

Sözlük hazırlamadan önce sözlüğün kapsam ve içeriğinin planlanması gerekmektedir. Sözlüğün kapsamı bu kapsama göre sözlük birimlerinin belirlenmesi önemlidir. Sözlükleri kapsamına göre genel olarak “a. Genel sözlükler. b. Lehçe / ağız sözlükleri. c. Dilin belli bir alanını kapsayan sözlükler (eş anlamlı kelimeler, argo kelimeler, yabancı kelimeler, deyimler, atasözleri vb.). d. Kullanıcıya göre sınırlandırılmış sözlükler (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.). e. Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri. f. Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler. g. Belli bir dönemi ele alan tarihsel sözlükler” (Baskın, 2012, s. 396) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre Hâzâ İnşâ-i Merğûb baş kısmındaki sözlük yönüyle ele alındığında uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri) kapsamına girmektedir.

### 3.1.4. Boyutuna Göre Sözlükler

Sözlüklerin içerik açısından kullanıcı ihtiyacını karşılamaları önemli olduğu gibi kullanışlı olmaları da önemlidir. Kullanışlılığı belirleyen etkenler sözlüğün boyutunu da etkilemektedir. Bu bağlamda sözlükler “a. Standart ölçülerdeki sözlükler. b. Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler. c. Fasikül sözlükler. d. Cep sözlükleri. e. Özel biçimli sözlükler (DVD, web tabanlı veya özel baskı sözlükler vb.)” şeklinde sınıflandırılmaktadır (Baskın, 2012, s. 397). Bu sınıflandırmaya göre Hâzâ İnşâ-i Merğûb söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler kategorisine girmektedir.

### 3.1.5. Yayınlanma Biçimine Göre Sözlükler

Matbaanın icadından önce tüm eserler gibi sözlükler de elle çoğaltılmaktaydı. Bundan dolayı geçmişte yazılan birçok eser günümüze ulaşamamıştır. Bugün Türkçenin elimizdeki en eski sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'ün elimizde sadece bir nüshası mevcuttur. Matbaanın gelişmesi ile birlikte eserlerin çoğaltılması yaygınlaşmıştır. Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte çevrim içi sözlük sayısı artmaktadır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb yayınlanma biçimine göre el yazması biçimindeki sözlükler kategorisine girmektedir.

### 3.1.6. Kullanıcıların Durumuna Göre Sözlükler

Sözlükler kullanıcı özelliklerine göre de sınıflandırılmaktadır. Kullanıcıların eğitim durumları, uzmanlık alanları, yaşları vb. hususlar sözlükleri kullanıcı özelliklerine göre sınıflandırmadaki ölçütlerdendir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb kullanıcıların durumuna göre dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri kategorisine girmektedir.

### 3.1.7. Kullanım Amacına Göre Sözlükler

Bir sözlüğün kullanım amacı aslında o sözlüğün yazılış amacını da belirler. Sözlükler kullanım amacına göre de sınıflandırılmaktadır (Baskın, 2012, s. 399). Hâzâ İnşâ-i Merğûb kullanım amacına göre eğitim amaçlı sözlükler kategorisine girmektedir.

### 3.1.8. Kaynak Dil ve Hedef Dil Arasındaki İlişkiye Göre Sözlükler

Sözlükler kaynak dil ve hedef dile göre tek yönlü (Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe) çift yönlü (Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe/Türkçe-Farsça) ve çok yönlü sözlükler (birden fazla dilin bulunduğu sözlükler) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da madde başları genel olarak Arapça-Farsça kelime anlamları ise Türkçe olarak verilmiştir. Bundan dolayı eser tek yönlü sözlükler kategorisine girmektedir.

### 3.1.9. Maddelerin Açıklanış Biçimine Göre Sözlükler

Sözlükler maddelerin açıklanış biçimine göre “a. Madde başlarını tanımlayan sözlükler. b. Madde başını tanımlayıp tanımlar sunan sözlükler. c. Madde başını açıklamadan tek sözcükle karşılayan sözlükler (eş anlamlılar, zıt anlamlılar, iki dilli sözlükler vb. olabilir)” (Baskın, 2012, s. 400) şeklinde sınıflandırılabilir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb adlı eserde madde başı olarak verilen kelimeler genellikle tanımlanmış, bazı



maddelerde isim-fiiller kullanılarak açıklamalar yapılmıştır. Eser bu yönüyle madde başlarını tanımlayan sözlükler kategorisine girmektedir.

### 3.1.10. Dil Kurallarını Açıklaması Bakımından Sözlükler

Sözlüklerin bazıları dil kurallarını da açıklamaktadır. *Divânü Lügâti't-Türk* ile yabancılara Türkçe öğretimini amaçlayan *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, Ed-Dürretü'l-Mudî'a fi Luğâti't-Türkiyye, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi Luğâti't-Türkiyye, Bulğatu'l-Müştâk fi Luğâti't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Luğâti't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû'ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemî ve Muğâlî* gibi Memlük sahası sözlükleri bunlardan bazılarıdır. Hâzâ İnşâ-i Merğûb, eğitim amaçlı hazırlanmış olmakla birlikte dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler kategorisinde değerlendirilebilir.

### 3.1.11. Metinde Madde Başlarının Seçimi, Düzenlenmesi, Açıklanması

Sözlük hazırlamadaki temel hususların başında madde seçimi gelmektedir. Bu nedenle madde başları kullanıcı özellikleri de dikkate alınarak özenle seçilmelidir. Kilgarriff'e göre sözlük yazmanın üç yolu vardır. Bunlar kopyalamak (copy), içgözlem yapmak (introspect) ve veriye bakmak (look at data) (Kilgarriff, 2013, s. 77 akt. Aslan, 2017, s. 46). Daha önceki sözlükleri kontrol etmek olarak tanımlanabilecek "kopyalama" sözlük hazırlamada başvurulan ilk yol olmamalıdır. "İç gözlem" yapmak sözlük hazırlamada tek başına yeterli değildir. Derlem olarak adlandırılabilen veri ise sözlük hazırlamanın önemli unsurlarındandır (Aslan, 2017, s. 46). Dolayısıyla sözlüklerde madde başı hazırlamada bu üç unsurdan da yararlanılabilir. Ancak geçmiş dönemlerde yazılan tarihi sözlüklerde madde başı seçiminde hangi hususların dikkate alındığını tespit etmek mümkün olmayabilir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb belirli bir konuda eğitim amaçlı yazılmıştır. Eserin örnek metinler kısmında metinde geçen bazı sözcüklere ait sözlüğe de yer verilmiştir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un başındaki sözlük kısmı ve örnek metinlere ait sözlükten hareketle eserin madde başlarının yazımında o dönemde yaygın olarak kullanılan inşâ yazışmalarının esas alındığı söylenebilir.

### 3.2. Söz Varlığı (Kelime Sayısı, Kelime Kadrosu)

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un ilk beş sayfasında 107 kelimedenden oluşan Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların madde başı, anlamlarının ise Türkçe verildiği bir inşâ sözlüğü yer almaktadır. Bu sözlükte kelimelerin madde başları siyah mürekkeple, anlamları ise kırmızı mürekkeple kelimenin altına düz veya yatay yazılarak verilmiştir. Bu sözlükteki kelimelerin 78 tanesi Arapça, 21 tanesi Farsça, 5 tanesi Farsça+Arapça, 3 tanesi Arapça+Farsça kökenlidir. Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un başındaki sözlük kısmında yer alan kelimelerin köken bilgisi şu şekildedir:

Arapça Kökenli Kelime Listesi				
'atık	habbezâ	lebîb	müferrih	ta'alluk
'avâtîf	hâfîkayn	matbû'	müstedâm	ta'aşşû
behcet	halâvet	mehâmid	müştemil	tahiyyât

câvidân	Harameyn	mekârim	mütemennâ	talâkat
cenân	hazâkat	menzilet	nemîka	tavsiyye
dâreyn	ihtisâs	merğûb	nesîm	tavviyet
edîb	ihtiyâm	merğûb	le'im	tefennün
ed'iyye	incilâ	mevâhib	ni'em	temâyül
ehemm-i umûr	inşâ	mevhibe	nükâvet	temmetü'l- kelâm
enîka	istifâde	mu'azzez	rakîk	tenâfûs
ercümend	istikânet:	muhît ve şâmil	revnak	teshîl
fart	istitâbet	muhlis	sâmî	ve lâ-yuhsâ
ferahnâk	ittihâf	musâfât	samîmü	vedâd
ferâ'id	i'zâz	muvaşşah	sanâyi'	vüfûr
fezâyil	kevneyn	mübâhât	sâtî'	
fi'l-cümle	lâ-yu'ad	müfâharet	semâhat	

**Tablo 4:** Arapça kökenli kelime listesi.

Farsça Kökenli Kelime Listesi				
bâd	dil-rübâ	handân	numâyende	rûy
behremend	efzûn	hem-vâre	numûne	tâbnâk
bî-girân	ercümend	hüveydâ	zer-endûd	
câvidân	ez-derûn	kilk	pesen-dide	
dil-güşâ	firâvân	nevişte	rûşinây	

**Tablo 5:** Farsça kökenli kelime listesi.

Farsça +Arapça Kökenli Kelime Listesi	Arapça+Farsça Kökenli Kelime Listesi
be-gâm	ma'nidâr
ez-kadîm	şeref-yâb
pür-cûd	învân ve ser-nâme
bî-kıyâs	

**Tablo 6:** Farsça+Arapça, Arapça+Farsça kökenli kelime listesi.

## Sonuç

İnşâ, Türk edebiyatında resmî yazışmaları konu edinen bir ilim dalı olmasının yanı sıra güzel yazı yazma sanatı veya bir çeşit kompozisyon tekniği olarak da kullanılmıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatında örneklerine rastlanan münşeâtlarda sosyal, siyasi ve ekonomik pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Münşeâtlar ayrıca şair ve yazarların hünerlerini gösterdikleri süslü nesir örnekleridir. Bu özelliklerinden dolayı münşeâtlar genellikle klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının ilgi alanında olmuştur. Münşeâtlarda kullanılan dil süslü olmakla birlikte özellikle bazı münşeât mecmualarında kullanılan sözlükler, sözlük biliminin alanına girmektedir. Bununla birlikte dil bilimciler tarafından münşeât mecmuaları üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda disiplinlerarası bir alan olarak münşeât mecmualarının dil bilimciler tarafından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb'da inşâ metinlerinde dikkat edilmesi gereken hususlara, detaylı bir şekilde olmasa bile genel olarak değinilmektedir. Eser bu yönüyle inşâ çalışmaları için kaynak niteliğindedir.

Eserde madde başı olarak verilen kelimelerin anlamlarının verilmesinde sıklıkla -mak -mek isim-fiillerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un metin sözlüğünde madde başı olarak verilen bazı kelimelerin anlamları, kelimenin anlamını tam olarak karşılamamaktadır. Örneğin *gönül açıcı*, *ferahlaticı* anlamındaki “dil-güşâ” kelimesi *müferreh*, *gönül açmak* anlamıyla; *gülen*, *şen*, *neşeli* anlamındaki “handân” (Fars. handiden “gülmek”ten handân) *gülmek* anlamıyla; *bakışlar*, *nazarlar* anlamındaki “enzar” *bakmak* anlamıyla verilmiştir.

Nesir örnekleri içeren 1793 tarihli Hâzâ İnşâ-i Merğûb süslü bir dille kaleme alınmıştır. Ancak eserin sözlük kısmında madde başı olarak verilen sözcüklerin bir kısmının anlamları günümüz Türkiye Türkçesinde yaşayan ve sıklıkla kullanılan sözcük ve sözcük gruplarından oluşmaktadır. Bu durum eserin yazıldığı dönemdeki yazı/yazışma dili ile konuşma dili arasındaki farklılığı göstermektedir.

Hâzâ İnşâ-i Merğûb sözlük türü açısından değerlendirildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Konu Başlığı	Sözlük Türü
Kullanılan dil sayısı bakımından sözlükler	İki dilli sözlükler
Sıralanışı bakımından sözlükler	Alfabetik olmayan tematik sözlükler
Kapsamı bakımından sözlükler	Belli bir bilim dalı ya da sanat alanına ait terim sözlükleri /Belli bir yazar ya da metin ile sınırlandırılmış sözlükler
Boyutuna göre sözlükler	Söz varlığı sınırlandırılmış küçük sözlükler
Yayımlanma biçimine göre sözlükler	El yazması biçimindeki sözlükler

Kullanıcıların durumuna göre sözlükler	Dilbilimcilerin veya uzmanların sözlükleri
Kullanım amacına göre sözlükler	Eğitim amaçlı sözlükler
Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre sözlükler	Tek yönlü sözlükler
Maddelerin açıklanış biçimine göre sözlükler	Madde başlarını tanımlayan sözlükler
Dil kurallarını açıklaması bakımından sözlükler	Dil bilgisi kurallarını açıklamayan sözlükler

## Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve sözlükçülük. Türk Dili, (698), 162- 169.
- Aksan, D. (2009). Her yönüyle dil-ana çizgileriyle dilbilim- Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, E. (2017). Eser-i Şevket: sözlükbilimsel inceleme, metin, dizin. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atkins, S. & Rundell, M. (2008). The Oxford guide to practical lexicography. Oxford.
- Barutçu Ö, S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. Genel Türk Tarihi (II, s.457-492 ). Yeni Türkiye Yayınları.
- Baskın, S. (2012). Eş-şüzûrû'z-zehebiyye ve'l-kıtai'l-Ahmediyye fi'l-lugati't-Türkiyye (sözlükbilimsel bir inceleme). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boz, E. (2011). Leksikografi teriminin tanımı ve Türkçe karşılığı üzerine. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (4), 9-14.
- Durmuş, İ. (2000). İnşâ. TDV. İslam Ansiklopedisi (C. 22,334). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (1952), Ahmed-i Dâ'i hayatı ve eserleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esen, M. A. (2009). Rus sözlükbilimine genel bir bakış. Turkish Studies, 4 (4), 467-480.
- Gültekin, H. (2007). Türk edebiyatında inşâ: tarihî gelişim-kuram-sözlük ve metin. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gültekin, H. (2009). İnşâ ve tarihi gelişimi. International Journal of Central Asian Studies Dergisi, (13), 330.
- Haksever, H. İ. (1995). Eski Türk edebiyatında münşeâtlar ve Nergisi'nin münşeâtı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. (1998). Dictionary of lexicography. Routledge.
- Hâzâ İnşâ-i Merğûb. Staatsbibliothek zu Berlin. Diez A fol. 63.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4 (4), 534-554.
- İnce, Ö. (2007). İnşâ-i merğûb ve ve ilm-i inşâ'da müsta'mel lügatler (inceleme-metin). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kâmûs-ı Türkî (2010). Paşa Yavuzarslan (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaynak, M. (2021). Ana çizgileriyle sözlük bilimi ve Türk sözlükçülüğü. Kafdağı. 6 (1), 79-101.

- Kazancıoğlu, H. (2019). Filibe -Hurûfât defterlerine göre Filibe kazasındaki vakıf müesseseleri (1719-1834)-. Kayıhan Yayınları.
- Kilgarriff, A. (2013). Using corpora as data sources for dictionaries. E. H. Jackson (Ed). The Bloomsbury Companion to Lexicography (s. 77-96). Bloomsbury Publication.
- Koca, S. (2002). İlk Müslüman Türk devletlerinde teşkilât. Genel Türk Tarihi (III, s. 467-494). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, sözlük, sözlükçülük. Kebikeç, (6), 111-113.
- Levend, A. S. (1989).Türk edebiyatı tarihi. Türk Tarih Kurumu.
- Lugât-ı Cûdî (2000). İbrahim Cûdî Efendi, İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu & Nicolai Tufar (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1982), Türklerde devlet anlayışı (13. yüzyıl sonlarına kadar). Başbakanlık Basımevi.
- Ölker, G. (2011). Sözlük türleri ve kelime sıklığı sözlüğü üzerine. Dil Araştırmaları, (9), 45-60.
- Özcan, E. (2018). Sözlükbilim ve sözlükçülük terimlerinin kullanımı üzerine. YILDIZ Journal of Educational Research, 3 (2), 1-13.
- Türkçe Sözlük (2011). Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah vd. (Haz.) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 92-101.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe sözlük hazırlamada yöntem sorunları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46 (1), 223-242.

## Ek 1: Hâzâ İnşâ-i Mergûb'un Latin Harflerine Çevirisi

[1] Sağdan Sola	[1] Yukarıdan Aşağı
<b>habbezâ:</b> Ne güzel demek, kelime-i tahsindir.	<b>revnak:</b> Letâfet ve safâ ve i'tiyâr.
<b>nî'me:</b> Ne hoş demek.	<b>'invân ve ser-nâme:</b> Mektûbun evveli.
<b>nevişte:</b> Yazılmış merkûm ve mezbûr gibi.	<b>talâkat:</b> Hoş sözlü olmak.
<b>ma'nidâr:</b> Hâs kelâm demek.	<b>hazâkat:</b> Evsâflık.
<b>ta'aşşû:</b> 'Alâka etmek.	<b>temâyül:</b> Meyl etmek.
<b>halâvet:</b> Şirinlik.	
<b>nemika:</b> Nazm-ı tahrîr demek, hutût ve rukûm yazılır.	
<b>ferâ'id:</b> İnciler, dürer ve lâl gibi.	
<b>zevâhir:</b> Çiçekler, şükûfe misli.	
<b>tahiyyât:</b> Selâm ve senâlar.	
<b>ittihâf:</b> Hediyeye.	
<b>matbû:</b> Mahbûb demek.	
<b>dil-güşâ:</b> Müferreh, gönül açılmak.	
<b>enîka:</b> Hûb ve latîf.	
<b>semâhat:</b> Cömertlik.	
<b>mevhibe:</b> 'Atiyye.	
[2] Sağdan Sola	[2] Yukarıdan Aşağı
<b>tefrîh:</b> Ferahlandırmak, sevindirmek, tenşît gibi.	<b>behremend:</b> Nasıplü.
<b>cenân:</b> Gönül, fu'âd, bâl, zamîr, dil gibi.	<b>ihtisâs:</b> Mahsûs olmak.
<b>muvasât:</b> Nevâziş ve ihsân.	<b>be-kâm:</b> Murâdca yani merâm üzre.
<b>bî-girân:</b> Nihâyetsiz.	<b>pesen-dide:</b> Begenmek.
<b>'utûfet:</b> Şefkat.	<b>dil-rübâ:</b> Gönül kapucu.
<b>mekârim:</b> İyilikler demek. Bahr, ululuk ve şeref ve fazl ma'nâsına.	<b>müferrih:</b> Ferah verici.
<b>firâvân:</b> Çok, vufûr ve kesîr ma'nâsına.	
<b>mehâmid:</b> Ahlâk-ı hamîde-şiyem gibi.	
<b>şeref-yâb:</b> Şeref bulmak.	
<b>dâreyn:</b> Dünyâ, âhiret.	

<b>ercümend:</b> Azîz ve hürmetlü ve ferhûnde gibi. Sa'îd ve mübârek.	
<b>musâfât:</b> Hulûsâne dostluk.	
<b>ez-kadîm:</b> Çokdan demek.	
<b>ta'alluk:</b> Alâka etmek.	
<b>ez-derûn:</b> Gönülden.	
<b>[3] Sağdan Sola</b>	<b>[3] Yukarıdan Aşağı</b>
<b>edîye:</b> Du'âlar.	<b>sâtî:</b> Zâhir ve mübeyyen.
<b>himem:</b> Himmeler.	<b>zer-endûd:</b> Altun yaldız.
<b>sâmî:</b> Yüce.	<b>tavsiyye:</b> Ismarlamak.
<b>efzûn:</b> Ziyâdelik.	<b>'atîk:</b> Eski.
<b>menzilet:</b> Mertebe.	<b>rakîk:</b> İnce.
<b>bâd:</b> Olsun.	<b>nesîm:</b> Sabâ yeli.
<b>mütemennâ:</b> Umulmuş, me'mûl ve mercû ve mütevakka' ma'nâlarına.	
<b>câvidân:</b> Dâyim ve ebedî, muhalled ve hemîşe.	
<b>fart:</b> Ziyâde sürûrlük.	
<b>behcet:</b> Güzellik.	
<b>incilâ:</b> Rûşen.	
<b>tâbnâk:</b> Münevver.	
<b>pür-cûd:</b> Sehâ ile dolu.	
<b>mevâhib:</b> Vergüler, atiyye, vergü.	
<b>muvaşşah:</b> Müzeyyen, pîrâste, zînet.	
<b>nukâvet:</b> Lutf u fazl ve a'lâ nesne.	
<b>tavviyet:</b> Niyet doğruluğu.	
<b>muhlis:</b> Sâfi.	
<b>vedâd:</b> Dostluk.	
<b>[4] Sağdan Sola</b>	<b>[4] Yukarıdan Aşağı</b>
<b>numûne:</b> Göstermek ve örnek ecnâs, envâ', dürlü dürlü.	<b>lebîb:</b> Âkıl.
<b>numâyende:</b> Gösterici, nümûde gibi.	<b>edîb:</b> Terbiyetlü.
<b>hüveydâ:</b> Zâhir ve 'ayân.	<b>kilk:</b> Kalem, hâme misildir.
<b>hâfikayn:</b> Mağrib ile maşrık.	<b>müştemil:</b> Kaplayıcı.
<b>Harameyn:</b> Mekke, Medine.	<b>muhît ve şâmil:</b> Mislihi.



<b>kevneyn:</b> İki cihân.	
<b>mu'azzez:</b> Hürmetlü.	
<b>ferahnâk:</b> Sürûr.	
<b>handân:</b> Gülmek.	
<b>rûy:</b> Yüz.	
<b>rûşinây:</b> Aydınlık.	
<b>merğûb:</b> Kıymetlü dimek.	
<b>irtikâ:</b> Terakkî, tasâ'ud, yukaru ağmak.	
<b>tenâfûs:</b> Rağbet etmek, ihtivâ, cem' etmek.	
<b>istifâde:</b> Fâ'idelenmek, intifâ' ve temennâ.	
<b>mübâhât:</b> Fahr etmek.	
<b>'avâtîf:</b> İyilikler.	
<b>bî-kıyâs:</b> Nihâyetten taşra, gıpta, temennî etmek.	
<b>müfâharet:</b> Fahr etmek.	
<b>lâ-yu'ad:</b> Sağışsız dimek.	
<b>ve lâ-yuhsâ:</b> Hesabsız dimek ve bî-şümâr gibi.	
<b>tefennün:</b> Fenlenmek.	
<b>hem-vâre:</b> Dâ 'imâ.	
<b>istikânet:</b> Tevâzu'	
<b>[5] Sağdan Sola</b>	<b>[5] Yukarıdan Aşağı</b>
<b>fezâyil:</b> Ululuklar.	<b>samîmü:</b> Gönülden geçen nesne.
<b>pey-der-pey:</b> Birbiri ardınca dimek.	<b>le'im:</b> Açgözlü dimek.
<b>nî'am:</b> Nîmetler dimek.	<b>inşâ:</b> Başlamak.
<b>vüfûr:</b> Çok, firâvân gibi.	<b>merğûb:</b> Kıymetli ve rağbetlü dimek.
<b>i'zâz:</b> Ağırlamak.	<b>ehemm-i umûr:</b> Cümleden elzem olan işler dimek.
<b>istitâbet:</b> Eyü olmak.	<b>sanâyi:</b> San'atlar.
<b>teshîl:</b> Âsânlık.	
<b>fi'l-cümle:</b> Hâsıl-ı kelâm.	
<b>ihdiyâm:</b> Âhir olmak.	
<b>müstedâm:</b> Hemîşe.	
<b>temmetü'l-kelâm:</b> Söz tamâm.	

<p><b>Hâzâ İnşâ-i Merğûb</b></p> <p>Bismi'llâhi celle celâlühü ve 'amme nevâlühü ve lâ-ilâhe ğayrühü. Ammâ ba'd 'ilm-i inşâ bir latîf 'ilmdir. Evvelâ kâtiblere lâzımdır ki ilm-i inşâyâ müdâvemet idüp tâ ki beyne'l-cumhûr <b>ehemm-i umûr</b>da eşref-ı <b>sanâyi'</b>-i</p>	
<p>[6] (1) <b>duhûr</b> olalar. <b>Beyit:</b></p> <p>Gerçi hattı kâtibün (2) <b>zîbâ</b> gerek, Bî-bedel ü bî misil <b>ra'nâ</b> gerek, Hüsn-i (3) hat ancak hurûfun nakşıdır, Kâtibe imlâ gerek, inşâ gerek.</p> <p>(4) Pes imdi kâtib olanlara lâzımdır ki 'ilm-i (5) inşâyâ müdâvemet idüp herkesin <b>merâtibine</b> göre (6) elkâb <b>tahrîr</b> ide. Ve dahi ednâdan a'lâyâ mektûb (7) bâ-'arz-ı hâl tahrîr iyledikde <b>kâide</b> budur ki kâğıdın (8) nısfından aşağı tahrîr ide. Ve hem çok uz (9) etmeye. Zîrâ <b>tatvîl</b>-i kelâm <b>tasdî</b>-i <b>gürûh</b>-ı kirâmdır (10) ve dahi akrândan akrâna ve dostdan yârâna (11) mektûb tahrîr iyledikde her ne kadar tatvîl-i kelâm (12) ve <b>ebyât</b> u <b>eşâr</b> ider ise mâni' degildir.</p>	<p><b>duhûr:</b> Zamanlar. <b>zîbâ:</b> Güzel. <b>ra'nâ:</b> Latîf ve rûşen. <b>kâvâ'id(metinde kâide):</b> Kâ'ideler. <b>merâtib:</b> Mertebeler. <b>tahrîr ve terkîm(metinde sadece tahrîr):</b> Yazmak. <b>tatvîl:</b> Uzatmak. <b>tasdî:</b> Baş ağrıtmak. <b>gürûh:</b> Bölük. <b>ebyât:</b> Beyitler. <b>eşâr:</b> Şiirler.</p>
<p>[7] (1) Ve dahi <b>müzekkeri mü'ennesden</b> ve <b>tesniye'</b>i <b>cem'</b>den ve <b>hitâb</b>-ı (2) hâzırî hitâb-ı ğaybdan fark ide ve mektûb (3) itmâm iyledikde târih ide zîrâ mektûbun rûkn-i (4) a'zamıdır ve dahi harfleri sık ve satırları (5) seyrek ve kalemi uzun ve <b>münharif</b> kat' ide. Nitekim (6) bir kişi <b>emîrû'l-mü'minîn</b> Hazreti Alî Kerrema'llâhu (7) vechehü katına geldi, eyitdi: Yâ emîre'l-mü'minîn (8) ne kadar yazar isem <b>hattım</b> hûb olmaz, didi. (9) Emîrû'l-mü'minîn Hazretleri radiya'llâhu 'anhu buyurdu ki (10) kalemin uzun, bevn ve münharif kat' iyle ve hurûfâtı (11) sık ve sutûrâtı seyrek seyrek yaz tâ ki (12) hattın hûb ola, didi. 'Aleyküm bi-hüsni'</p>	<p><b>müzekker:</b> Erkek. <b>mü'ennes:</b> Avret. <b>tesniye:</b> İki adet. <b>müctemi'(metinde cem'):</b> Cem' olmak. <b>hitâb:</b> Yüzüne demek. <b>münharif:</b> Egri. <b>emîrû'l-mü'minîn:</b> Müminlerin begi demek. <b>münharif:</b> Egri. <b>hat:</b> Yazı.</p>

<p>[8] (1) l-hattı fe-innehu min-<b>mefâtihi</b>'r-rızk. Ol kişi (2) <b>emîrû'l-mü'minîn</b> söziyle 'amel iyledi, hattı gâyet (3) hûb ve latîf oldu zîrâ güzel hat gözlere (4) nûr ve gönüllere sürûr bağışlar ve nâs beyninde (5) kıymeti ziyâde olur. Temmetü'd-dibâce. (6) <b>Sûret-i 'arz-ı hâl ednâdan alâya bu siyâk üzere (7) yazılır.</b> Devletlü, 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am, <b>vefiyyü'l-himem</b> (8) Efendim, Sultânım Hazretleri devlet ve ikbâl ile sağ (9) ve seniyye-i <b>bed-h'âh</b>ları âlâm-ı hizlânile dâğ (10) olsun. 'Arz-ı hâl-i kullarıdır ki Hak Sübhânehu ve (11) Te'âlâ Hazretleri 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am (12) vefiyyü'l-himem Efendim, Sultânım Hazretlerinin <b>bâ'is-i âşâyış-i</b></p>	<p><b>mefâtihi-i rızk:</b> Rızkın miftâhı.</p> <p><b>emîrû'l-mü'minîn:</b> Müminlerin begi dimek.</p> <p><b>'âtîfet (metinde geçmemektedir):</b> Şefkat.</p> <p><b>müştemil (metinde geçmemektedir):</b> Kaplayıcı dimek.</p> <p><b>muhît (metinde geçmemektedir):</b> Mislihi.</p> <p><b>vefiyyü'l-himem:</b> Himmetleri çok.</p> <p><b>vefiyyü'l-himem:</b> Himmetleri çok.</p> <p><b>bed-h'âh:</b> Kem sananlar.</p> <p><b>âlâm (Kelime metinde âlâ şeklinde yazılmıştır):</b>Keder ve endişeler.</p> <p><b>dâğ-ber-dâğ (metinde dâğ şeklinde geçmemektedir):</b> Ya'nî dağ dağ üzerine.</p> <p><b>bâ'is-i âşâyış:</b> Sebeb-i râhat.</p>
<p>[9] (1) <b>kâffe-i en'âm</b> ve 'âmmе-i hayr u en'âm olan <b>vücûd-ı pür-cûd-ı (2) 'inâyet-âlûd</b>, lâzımı'l-mevcûd veliyyü'n-na'mânelerin (3) kâffe-i hatâ vü <b>hatardan me'mûn</b> u masûn ve <b>sâye-i</b> merhamet-vâye-i (4) rahîmânelerin bu 'abd-i karîm-i 'adîmü'l-iktidârları üzerinden (5) dûr u zâ'il iylemeye, âmîn. Âdem-i bendeleri sû-yi (6) mekârim-bû-yı devletlerine 'âzim ve râhî olmağla hâssaten (7) tahrîr-i berât-ı 'ubûdiyyetim zımnında 'arz-ı hâl-i <b>rakiyyet-me'âl</b> terkîmine (8) ibtidâr u merfû-i</p>	<p><b>'âmmе:</b> Şâmildir.</p> <p><b>kâffe-i enâm:</b> Cümle 'âlem dimek.</p> <p><b>vücûd:</b> Varlık.</p> <p><b>'inâyet-âlûd:</b> İnâyet ile karışmış.</p> <p><b>hatar:</b> Korku.</p>

<p>pîşegâh-ı devlet-karârları kılındı. (9) Bi-mennihi Te'âlâ <b>vâsıl-ı nezd-i</b> devletleri ve manzûr-ı 'ayn-ı (10) 'inâyetleri buyuruldukda kâtibe-i <b>evkâtım</b>, du'â-yı <b>bekâ-yı</b> (11) 'ömr-i devletlerine masrûf idüğü ve hüsn-i <b>enzâr-ı</b> (12) mürüvvet-âsar-ı kerimâneleri hakk-ı 'âcizâne-i kullarında</p>	<p><b>sâye:</b> Gölge.  <b>rakiyyet-me'âl:</b> Kulluk sürmek.  <b>vâsıl:</b> Erişmek.  <b>nezd:</b> Yanı dimek.  <b>vakât (metinde evkât):</b> Vakitler.  <b>bekâ:</b> Bâkî dimek.  <b>enzâr:</b> Bakmak.</p>
<p>[10] (1) dâyim ve der-kâr buyurulmak bâbında emr ü <b>fermân</b> devletlü, (2) 'inâyetlü, merhametlü, veliyyü'n-ni'am, vefiyyü'l-himem, Efendim, Sultânım (3) Hazretlerindir. (4) Bende Muhammed Emîn serbevâbîn-i dergâh-ı âli-i hassa hâlâ. <b>Sûret-i 'arz-ı hâl Şeyhü'l-İslâm'a yazılır.</b> (5) Devletlü, 'inâyetlü, 'âmme-i fukarâya merhametlü, veliyyü'n-ni'am (6) <b>vefiyyü'l-himem</b> Efendim, Sultânım Hazretlerinin <b>vecne-sây-ı</b> (7) <b>kâffe-i enâm</b> olan küşe-i ihrâm-ı vâcibü'l-ihtirâmilerin (8) gâyet <b>ta'zîm ve tefhîm</b> ile <b>telsîm</b> kılınup Cenâb-ı (9) Hak vücûd-ı <b>merâhim-nümûd</b> 'âlem-i sûd, veliyyü'n-na'mâne (10) lerin âfât-ı dehrden me'mûn ve sâye-i hümâ-pâye-i rahîmâne (11) lerin bu bende-i <b>kerem-bînleri</b> üzerinde dûr u zâil iylemeye, (12) âmîn. 'Inâyetkârâ, merhamet-şî'ârâ, bende-i pür-verâ Efendim</p>	<p><b>fermân:</b> Buyruk.  <b>vefiyyü'l-himem:</b> Himmetleri çok.  <b>vecne:</b> Yanak yumrusu.  <b>sây:</b> Sürmek.  <b>kâffe-i enâm:</b> Cümle 'âlem.  <b>ta'zîm ve tefhîm:</b> Ululuk.  <b>telsim:</b> Öpmek.  <b>merâhim-nümûde:</b> 'Âlem fâ'ide ve râhat görmesi.  <b>kerem-bîn:</b> Kerem görücü.  <b>tereddüd:</b> Gelüp gitmek.</p>
<p>[11] (1) buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü, 'inâyetlü, merhametlü, (2) veliyyü'n-ni'am Efendim, Sultânım Hazretlerindir. Bende Hüseyin hassa-ı âhûr an-ferikân-ı hümâyun hâlâ. (3) <b>Sûret-i kâ'imedir. Akrândan akrâna tahrîr olunur.</b> (4) Sa'âdetlü, meveddetlü, <b>dâder-i bülend ahterim</b> (5) Sultânım ağa-yı <b>sütûde-şiyem</b> Hazretleri hemmâre (6) Cenâb-ı Vâhibü'l-'atâyâ <b>şâhid-i dil-keş-hırâm-ı</b> (7) âmâlların cilve-ger-i <b>âğûş-ı</b> husûl ve çehre-i maksûd-ı (8) mâ-fi'l-bâlleri <b>rû-nümây-ı mir'âte</b> vusûl bulmak (9) <b>da'avât-ı</b> be-hulûsü'l-</p>	<p><b>dâder:</b> Karındaş.  <b>bülend:</b> Yüksek.  <b>ahter:</b> Yıldız.  <b>sütûde:</b> Begenilmiş.  <b>şiyem:</b> Hüy.  <b>şâhid:</b> Dilber.  <b>âğûş:</b> Kucak.</p>

<p><b>bâl</b> te'âdiye ve ikmâl kılındığı (10) siyâkatda <b>numûde</b>-i muhlisânemizdir ki zât-ı <b>sû-yı</b> (11) mürüvvet-pû-yı sa'âdetlerine olan uhuvvât-ı derûn-ı (12) seyl-i muhabbet gün-be-gün mütezâyid ü eفزûn olmağla</p>	<p><b>rû-nümây:</b> Yüz gösterici demek.</p> <p><b>mirât:</b> Âyine.</p> <p><b>da'avât:</b> Du'âlar.</p> <p><b>bâl:</b> Gönül.</p> <p><b>numûde:</b> Göstermek.</p> <p><b>sûy:</b> Taraf.</p>
<p>[12] (1) her dem ü ân ezkâr-ı cemîle ve evsâf-ı hamîdeleriyle (2) ter-zebân ve peyâm-ı sıhhat ü 'âfiyetler vürûdına müterakkib (3) ve <b>nigerân</b> üzere iken bu defa cânib-i muhlisîye (4) firistâde buyurulan kâ'ime-i <b>mürüvvet-i dâ'imeleri</b> (5) vâsıl ve <b>mefhûmuna ıttılâ'</b>-ı hâlisânem <b>şâmil</b> (6) oldukda iktisâb olunan sürûr-ı hubûr-ı müstağnin- (7) 'ani'l-beyân olup hemmâre revnak-ı cemâl-i 'izz ü letâfetleri (8) mütezâyid-<b>efzûn</b> ola, âmin. Bu defa <b>resânende</b>-i varaka-i (9) <b>meveddet</b> Muhammed Ağa ba'zı husûs zımnında ol cânibe (10) <b>âzim</b> ü râhî olmağla hâsseten izhâr-ı meveddet zımnında (11) kâ'ime-i meveddet tahrîrine bâdî kılındı. Bi-mennihi Te'âlâ (12) ledâ şerefü'l-vusûl cânib-i <b>muhlis-i</b> riyâ-'adîmlerin</p>	<p><b>mürüvvet-bûy:</b> Mürüvvet kokusu.</p> <p><b>ân:</b> Vakit.</p> <p><b>mefhûm:</b> Söz ma'nâları.</p> <p><b>ıttılâ':</b> Anlamak.</p> <p><b>şâmil:</b> Kaplayıcı demek.</p> <p><b>efzûn:</b> Ziyâdelik.</p> <p><b>resânende:</b> Eriştirici.</p> <p><b>'âzim:</b> Gezici.</p> <p><b>meveddet:</b> Dostluk.</p> <p><b>muhlis:</b> Sâfi demek.</p>
<p>[13] (1) <b>endâhte-i peyğûle</b>-i <b>nisyân</b> buyurılıp bâ'is-i (2) ibtihâcımız olan ferâh-nâme-i <b>dil-güşâ</b>larıyla yâd buyurmaları (3) aksâ-yı âmâl-ı muhlisânemizdir. 3 Şevvâl 1208. Hâlisü'l-fu'âd Muhammed Emîn kâtib-i baş muhâsebe-i hassa hâlâ. (4) <b>Sûret-i mektûb oğlardan vâlidisine tahrîr olunur</b> (5) 'İffetlü, hakikatlü, meveddetlü, <b>bâ'is</b>-i <b>hayâtım</b> vâlide-i 'azîzem (6) Hazretlerinin huzûr-ı 'izzet-mevfûrlarına nice yüz bin (7) hasret ve <b>iştîyâk</b>-ı muhabbet birle selâmlar olunur, (8) mübârek <b>dest</b>-i şerîfleri <b>bûs</b> olunur ve hayır (9) du'âları niyâz olunur. Eger <b>âfitâb</b>-ı muhabbet burc-ı (10) 'inâyetden ve <b>mâhitâb</b>-ı meveddet <b>ufk</b>-ı letâfetden (11) tulû' idüp cânib-i <b>ciger-sûz</b>-ı <b>firkat-keş</b>lerinden su'âl buyurular ise (12) hamdüli'llâhi'l-meliki'l-mennân vücûdımız</p>	<p><b>'adîm:</b> Yokluk.</p> <p><b>endâhte:</b> Atmak.</p> <p><b>peyğûle:</b> Bıçak.</p> <p><b>nisyân:</b> Unutmak.</p> <p><b>dil-güşâ:</b> Gönül açılmak ve sürûr.</p> <p><b>bâ'is:</b> Sebeb.</p> <p><b>hayât:</b> Sıhhat.</p> <p><b>iştîyâk:</b> Arzû etmek.</p> <p><b>dest:</b> El demek.</p> <p><b>bûs:</b> Öpmek.</p>

	<p><b>âfitâb:</b> Güneş.</p> <p><b>mâhitâb:</b> Ay aydınlığı.</p> <p><b>ufk:</b> Gönül kenârı.</p> <p><b>ciger-sûz:</b> Cigeri yanık.</p> <p><b>firkat-keş:</b> Ayrılık çekici.</p>
<p>[14] (1) <b>sahn</b>-ı sıhhatde ve <b>fezâ</b>-yı selâmetde olup subh u şâm (2) hayır du'âlarına müdâvim ve didâr-ı şerîfinize müştâk-ı (3) 'azîm olduğumuz riyâdan mu'arrâdır. Hemân Allâh' u 'azîmü'ş (4) şân 'an-karîb dide-i dünyâ-la görüşmek nasîb (5) ve müyesser iyleye, âmîn. Benim hakîkatlü vâlide-i 'azîzem bu defa (6) <b>hâmil</b>-i <b>varaka</b> sâî yediyle tarafınıza irsâl olunan (7) bir kıt'a mektûb elli ğuruş harçlığı <b>ahz</b> u kabz (8) ve vusûl haberin tarafımıza <b>ifâde</b> buyurasız. Ve bundan (9) böyle gelir oldukça taraf-ı <b>hasret-keş</b>leri de mübârek tab'-ı (10) 'âlilerinden <b>ferâmûş</b> buyurmayup bâis-i <b>ibtihâc</b>ımız (11) olur. Ferâh-nâme-i <b>dil-ârâ</b>larıyla yâd buyurmaları me'mûl (12) ve mütemennâ-yı hâlisânemizdir. Hâlisü'l-fu'âd Hüseyin b. Hâlis 'an-Âsitâne-i aliyye hâlâ.</p>	<p><b>sahn:</b> Orta.</p> <p><b>fezâ:</b> Mislihi.</p> <p><b>hâmil:</b> Götürücü.</p> <p><b>varaka:</b> Kâğıd.</p> <p><b>ahz:</b> Almak.</p> <p><b>ifâde:</b> Bildirmek.</p> <p><b>hasret-keş:</b> Hasret çekici dimek.</p> <p><b>ferâmûş:</b> Unutmak.</p> <p><b>ibtihâc:</b> Sürûr.</p> <p><b>dil-ârâ:</b> Kalp açıklığı.</p>
<p>[15] (1) <b>Sûret-i mektûb pederinden oğluna bu siyâk üzere yazılır.</b> (2) 'İzzetlü, meveddetlü, <b>nûr</b>-ı <b>dîdem</b> ve surûr-ı sînem, <b>kurretü'l-uyûn</b> (3) ve <b>semeretü'l-fu'âd</b>, ciger-gûşem, oğlum Monla 'Alî Hazretlerinin (4) huzûr-ı rîzzet-<b>mevfû</b>rlarına mezîd iz'âz u ikrâm-ı <b>dürer</b>-i ed'îye-i (5) hâlîse ve ğurer-i esniye-i <b>fâ'ika</b> ithâf ü ihdâ ve mübârek (6) tab'-ı nazîfleri <b>istinbâ</b> vü istiksâ kılındığı siyâkında (7) nümûde-i muhlisânemizdir ki fi-mâ-ba'd taraf-ı ahvâlimizden (8) su'âl buyurulur ise hamdüli'llâhi Te'âlâ <b>vücûd</b>-ı nâ-tüvânımız (9) fevka't-türâb mevcûd olup <b>evkât</b>-ı hamsîde (10) du'â-yı hayrınıza müdâvim ve didâr-ı şerîfinize müştâk-ı (11) 'azîm olduğumuz riyâdan <b>mu'arrâ</b>dır. Benim oğlum, göreyim (12) seni, her hâlde tahsîl-i 'ilm ve <b>kesb</b>-i kemâl-i cüz'î</p>	<p><b>nûr</b>-ı <b>dîdem:</b> Gözüm nuru.</p> <p><b>kurretü'l-uyûn:</b> Yine göz nûru dimek.</p> <p><b>semeretü'l-fu'âd:</b> Gönül meyvesi.</p> <p><b>mevfûr:</b> Çokluk.</p> <p><b>dürer:</b> İnciler.</p> <p><b>da'vât (metinde ed'îye geçmektedir):</b> Du'âlar.</p> <p><b>fâ'ika:</b> Bahâsî ağır.</p> <p><b>istinbâ:</b> Sormak.</p> <p><b>vücûd:</b> Varlık.</p> <p><b>evkât:</b> Vakitler.</p>

	<p><b>mu'arrâ:</b> Çıplak. <b>kesb:</b> Kazanmak.</p>
<p>[16](1) sa'y ve dikkat-i tâm idüp ehl-i hevâ vü zümre-i eşkiyâ (2) ile <b>hem-dem</b> ve musâhabet ve <b>ihtilât</b> etmeyesiz. Hemân (3) her bâre <b>mecâlis</b>-i ehl-i 'ilm ü erbâb-ı kemâl ile hem-dem (4) olup <b>müfârakat</b> etmeyesiz. Şimdiki vaktinizi fırsat (5) ve ğanîmet bilüp <b>encâm-ı nedâmet</b> çekersiz, fâide vermez (6) Eger bu <b>pend</b>-i nasihatimizi ve <b>pend</b>-i cevâhirimizi <b>gûş</b> ider (7) isen sa'âdet-i <b>dâreyn</b> ile mes'ûd olup hayır (8) du'âma dahi mazhar olursun ve bundan böyle taraf-ı peder-i (9) ciger-sûzların mübârek kalb-i <b>pür-envâr</b>larından <b>eb'ad</b> (10) buyurmayup bâis-i muhlisânemiz olur. Ferah-nâme-i <b>dil</b>-<b>(11) gûşâ</b>larıyla yâd buyurmaları aksâ-yı âmâl-i muhibbânemizdir. (12) Hâlisü'l-fu'âd Ahmed pederleri.</p>	<p><b>hem-dem:</b> Bir yerde. <b>ihtilât:</b> Karışmak. <b>mecâlis:</b> Meclisler. <b>müfârakat:</b> Ayrılık. <b>encâm:</b> Son. <b>nedâmet:</b> Pişmanlık. <b>pend:</b> Ögüt. <b>gûş:</b> Kulak ve işitmek. <b>dâreyn:</b> Dünyâ ile âhîret. <b>pür-envâr:</b> Dolu nûr. <b>eb'ad:</b> Uzak. <b>dil-gûşâ:</b> Ferahlık.</p>
<p>[17] (1) <b>Sûret-i mektûb ehline bu siyâk üzere tahrîr olunur.</b> (2) <b>İffetlü</b>, mürüvvetlü ve mezîd muhabbetlü ehl-i beytim kadın Hazretleri (3) hemmâr-ı gül-i gülistân-ı âlemde mânend-i serv ü <b>hırâmân masûn</b>-ı (4) bâd-ı hazân olmaları da'avâtıyla temmûsda müştâkânedir (5) ki zât-ı letâfet-i <b>dil-ârâ</b>larına olan iştiyâk-ı (6) derûn gün-be-gün mütezâyid ve efzûn olmaktan nâşi <b>rûz u</b> (7) <b>şeb</b> fikri hayâl-i dil-gûşâlarıyla <b>dem-güzâr</b> ve varak-pâre-i (8) mürüvvetlerine <b>dîde-dûz</b> ve <b>intizâr</b> üzere iken taraf-ı (9) hulûsâne ve vürûd iden bir kıt'a mektûb-ı <b>dil-âşûbları</b> (10) vâsıl ve mefhûm-u meveddet-<b>mersûm</b>una ittîlâ'ımız (11) hâsıl oldukda. <b>Beyit:</b> Kâküli müsğîn-i yâre(12) uğramış bâd-ı sabâ / Geldi cânândan dimâğ-ı</p>	<p><b>iffet:</b> Haramdan nefsinin men' etmek. <b>hırâmân:</b> Salınmak. <b>masûn:</b> Hıfz. <b>dil-ârâ:</b> Gönül açıklığı. <b>rûz u şeb:</b> Gece gündüz. <b>dem-güzâr:</b> Vakit geçirmek. <b>dîde-dûz:</b> Göz degmek. <b>intizâr:</b> Bakmak. <b>dil-âşûb:</b> Gönül fitnesi. <b>mersûm:</b> Nakş.</p>
<p>[18] (1) hâne-<b>bûy</b>-ı âşinâ misâlince <b>istişmâm</b> olan (2) fevâyih-i dil-gûşâ ve iktisâb olunan sürûr-ı hubûr-ı müstağnin- (3) ani'l-beyân olmağın hemmâre <b>revnak</b>-ı cemâl-i iffetleri (4) mütezâyid ü efzûn ve <b>gîsû</b>-yı</p>	<p><b>bûy:</b> Koku. <b>istişmâm:</b> Koklamak. <b>revnak:</b> Letâfet.</p>

<p>nezâketleri <b>dâmân</b>-ı (5) kemâl-i cemâle resîde ve makrûn ola, âmîn. Bu (6) defa sâ'î yediyle tarafınıza yalnız yirmi ğuruş harçlık (7) <b>irsâl</b> olundu. Yemünnühü Te'âlâ ledâ <b>şerefü'l-vusûl</b> tamâmen(8) ahz u kabz idüp vusûl haberin tarafımıza <b>îfâde</b> (9) buyurmanız hâsseten me'mûl ve <b>mütemennâ</b>-yı hâlisânemizdir. (10) Ve bundan böyle taraf-ı muhibbânemizi mübârek hâtır-ı 'âtır (11) deryâ-yı makâtirlerinden <b>dûr</b> u <b>mehcûr</b> buyurmayup (12) bâ'is-i <b>mübâhât</b>ımız olur ferâhnâmlarıyla <b>yâd</b> buyurmaları</p>	<p><b>ġisû</b>: Saçlar.  <b>dâmân</b>: Etekler.  <b>irsâl</b>: Göndermek.  <b>lede'l-vusûl (metinde şerefü'l-vusûl)</b>: Vusûl buldukda.  <b>îfâde</b>: Bildirmek.  <b>mütemennâ</b>: Umulmuş.  <b>dûr</b>: Uzak.  <b>mehcûr</b>: Hasret.  <b>mübâhât</b>: Sevinmek.  <b>yâd</b>: Zikr.  <b>bâd (metinde yâd)</b>: Yel.</p>
<p>[19] (1) me'mûl-ı hâlisânemizdir. Hâlisü'l-fu'âd Hüseyin tevâbi-i sadr-ı âli hâlâ.  (2) <b>Kitâbete münâsib olan beyitler beyân olunur:</b>  (3-4)  <b>Fürkatin</b> çekmekde <b>hem-dem</b> olmuşam Eyyûbile  Hâtırım <b>şâd</b> iyle cânâ lutf idüp mektûbile  (4-5)  Gün gibi <b>'arz-ı cemâl</b> itmez isen bize sabâh  Ey güneş yüzlü senünle ne selâm ne (de) sabâh  (5-6)  Ne <b>hâme</b> şerh ider şevkim ne nâme  Velev kulnâ ilâ-yevmi'l-kıyâme  (6-7)  Gelmez beyâna hâme ile mihnet-i <b>firâk</b>  Sıġmaz <b>cerîde</b>-i eflâka mihnet iştiyâk  (7-8)  Geldi bir nâme ki tahsîn okunur <b>ser- nâmesine</b></p>	<p><b>fürkat</b>: Ayrılık.  <b>hem-dem</b>: Beraber dimek.  <b>şâd</b>: Mesrûr.  <b>'arz-ı cemâl</b>: Cemâlini göstermek, güneş gibi.  <b>hâme, kilk: (kilk kelimesi metin içinde geçmemektedir)</b>: Kalem mislihi.  <b>firâk</b>: Ayrılık.  <b>cerîde</b>: Defter.  <b>ser-nâme</b>: Mektûbun (başı).  <b>hat</b>: Yazı.  <b>vâsil</b>: Erişmek.  <b>bende</b>: Kul.  <b>'ıtık-nâme</b>: Âzâd kâġıdı.</p>



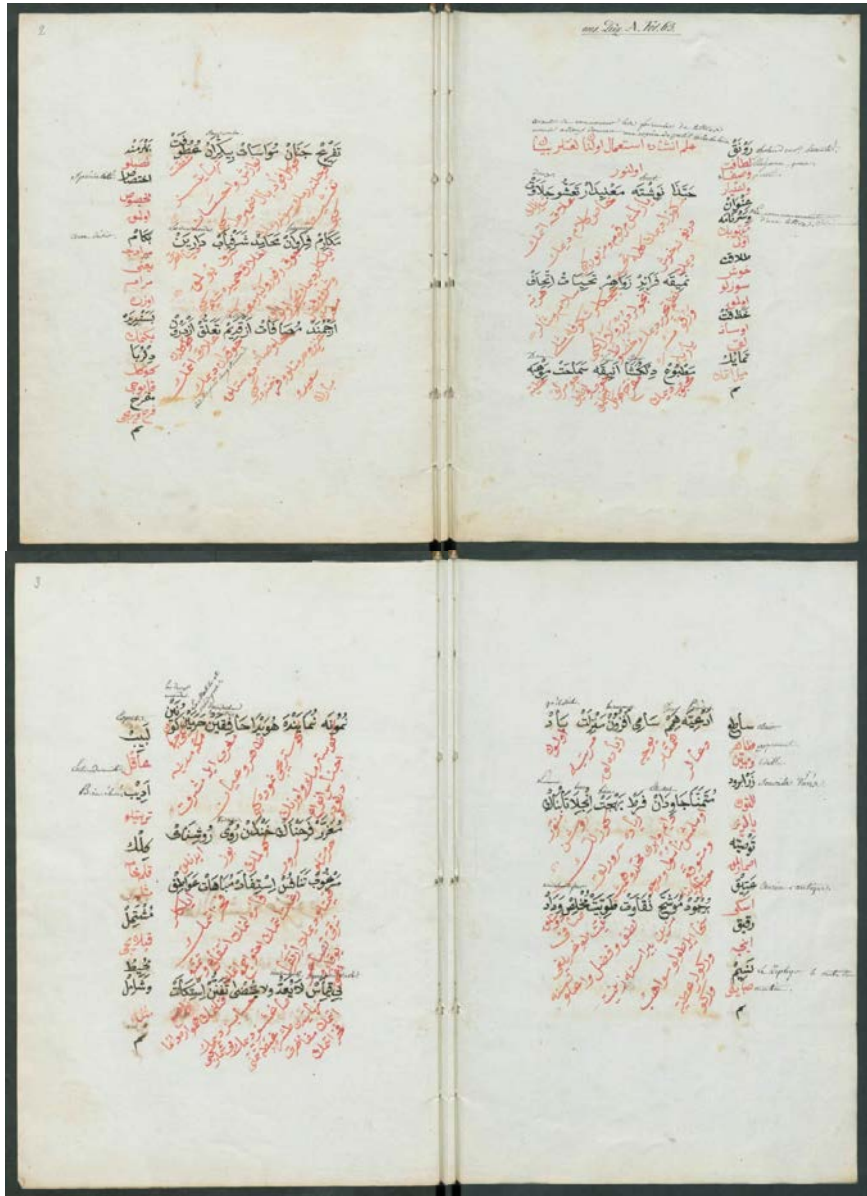
<p>Her gören 'âşık olur sûret-i ser-nâmesine (8- 20/1) Şöyle oldu bu gönül <b>hatt</b>ına kıldukda nazar <b>Vâsıl</b> oldu sanasın <b>bende ıtık-nâmesine</b></p>	
<p>[20] (1-2-3) Götürdün cânâ bû-yı sünbüli ey <b>bâd</b> hoş geldin Mukîm-i kûşe-i hicrânı kıldın bâd hoş geldin (3-4-5) Gâh olur gam hükm ider dil mülkine gâh ayrılık Gamla söyleşmek kolay âh ayrılık vâh ayrılık (5-6-7) <b>Kebûterle</b> o sûdan <b>nâme</b> irsâlin ümîd iyler Uçar kuşdan <b>meded</b> umar dil-i <b>hasret-keşim</b> şimdi (7-8-9) Sen bana gelmek muhâldir ben sana gelmek ba'îd Çün hümâ inmez yire konmaz kebûter Ka'be'ye (9-10-11) Toyulmaz <b>h'ân</b>-ı ihsâna kanâ'at gelmez insâna Kerem gördükçe ey Bâkî <b>gedâl</b>ardan recâ artar İntehe'l-münşe'ât</p>	<p><b>bâd:</b> Rüzgâr. <b>kebûter:</b> Gögercin. <b>sû:</b> Taraf. <b>nâme:</b> Mektûb. <b>meded:</b> İmdâd. <b>hasret-keş:</b> Hasret çekici. <b>h'ân:</b> Sofra, ni'met. <b>gedâ:</b> Yoksul demek.</p>

<p>[21] (1) [...] <b>Temessükî bu siyâk üzere tahrîr olunur: Bâ'is-i tahrîr-i</b> (2) hurûf budur ki iş bu bin iki yüz sekiz senesi (3) <b>mâh-ı şa'bân</b>’u’-mu’azzamın on birinci günü sa’âdetlü (4) Muhammed Ağa yedinden böylece olmak üzere yalnız yigirmi ğuruş (5) <b>deyn</b> aldım ki te’kîdül’-asl nısfı on ğuruş ider. (6) <b>Vâcibü’l-edâ</b> vü <b>lâzımü’l-kazâ</b> deynimdir. Yemünnühü Te’âlâ (7) târîh-i temessükden otuz bir gün va’desiyle Âsitâne’de (8) şerîkim olan Hüseyin Ağa’dan <b>mebrağ</b>-ı mezbûr tamâmen (9) ahz u kabz olundukda yedinde olan iş bu <b>memhûr</b> (10) tahvilimiz girüye redd ü <b>şak</b> oluna. 11 Şa’bân 1208 (11) <b>Deyn temessükü bu siyâk üzere tahrîr olunur:</b> (12) Vech-i <b>tahrîr-i hurûf</b> budur ki iş bu bin iki yüz</p>	<p><b>bâ'is:</b> Sebeb ma'nâsına.  <b>mâh ve şehri:</b> (metinde <b>mâh-ı şa'bân</b>): Ay demek.  <b>deyn:</b> Borç.  <b>vâcibü'l-edâ:</b> Edâsı vâcib.  <b>lâzımü'l-kazâ:</b> Ödemesi lâzım.  <b>mebrağ:</b> Akçe.  <b>memhûr:</b> Mühürler.  <b>şak:</b> Ayırmak.  <b>tahrîr ve nüvişt (metinde tahrîr-i hurûf):</b> Yazmak.</p>
<p>[22] (1) sekiz senesi mâh-ı ramazân-ı şerîfin yigirmi birinci (2) günü sa’âdetlü Muhammed Ağa yedinden ciheti <b>karz</b>-ı şerî (3) yalnız kırk ğuruş <b>deyn</b> aldım ki nısfı yigirmi ğuruş (4) ider. Vâcibü’l-edâ ve lâzımü’l-iktizâ deynimdir. Yemünnühü Te’âlâ (5) târîh-i temessükden yüz seksen bir gün va’de ile <b>mebrağ</b>-ı (6) mezbûr va’demiz <b>hulûl</b>ında edâ vü teslim olundukda (7) tarafımızdan <b>yedine</b> verilen iş bu <b>memhûr</b> tahvilimiz girüye (8) redd ü <b>şak</b> oluna. Hâlisü’l-fu’âd Hüseyin tevâbi-i sadr-ı âli hâlâ. (9) <b>Sûret-i ze’âmet tahvîli bu vesîka üzere yazılır.</b> (10) Bâ'is-i nemîka-i hurûf budur ki <b>bâ-berât</b>-ı ‘âli-şâna (11) <b>mutasarrıf</b> olduğum filân kazâ ve tevâbi’ yerlerinin zabt (12) u rabtına iş bu bin iki yüz yedi senesi martı</p>	<p><b>karz:</b> Ödünç.  <b>yed ve dest (metinde yed):</b> El demek.  <b>deyn:</b> Borç.  <b>mebrağ:</b> Akçe.  <b>hulûl ve duhûl:</b> Girmek.  <b>şak:</b> Ayırmak.  <b>bâ-berât:</b> Berât-ı pâdişâhî ile demek.  <b>mutasarrıf:</b> Koldığım ve hükümünde demek.</p>
<p>[23] (1) ibtidâsından şubatı ğâyetine gelince vâkî’ olan <b>a’şâr</b>-ı (2) şer’iyye ve rüsûm-u ‘örfiyye ve cürm-i cinâyet ve sâyir cüzî (3) ve küllî mahsûlâdır ve rüsûmiyyeti iş bu bâ'isü’l-hurûf Muhammed (4) Ağa’ya <b>der-uhde</b> ve <b>iltizâm</b> olunup deynin iltizâmı (5) tamâmen ahz u kabz iyledim gerekdir ki sene-i <b>sâbık</b> ola (6) geldiği vech üzere mûmâ-ileyhe dahi zabt u rabt (7) idüp tarafımızdan ve taraf-ı âharden müdâhele olunmaya. 5 Ramazân 1208.  (8) <b>Der-beyân-ı kâ'idet-i erkâmân</b></p>	<p><b>a’şâr:</b> Onda bir demek.  <b>der-uhde:</b> Üzerine almak.  <b>iltizâm:</b> Mislihi.  <b>sâbık:</b> Geçmiş.  Temmet.  ‘Adedhâ-yı Pârsî</p>

<p>Kara cümle kâidesidir.</p> <p>Ğuruş</p> <p>12345+32975+84841+96711+12345=239217</p> <p>Mizân: 66</p> <p>Kâide-i darb</p> <p>Ğuruş</p> <p>8482 *14 = 118748</p> <p>Mizân 242</p>	<p>yek (1), dü (2), se (3), çâr (4), penc (5), şeş (6), heft (7), heşt (8), nüh (9), deh (10), bist, (20), si (30), çil (40)</p>
<p>[24] <b>Der Beyân-ı Tefrîk</b></p> <p><b>Sağdaki işlem 1:</b> (223366) 112244+111122=223366</p> <p><b>Soldaki işlem 1:</b> 9000077-000099=8999978</p> <p>Parayı kuruş etmek murâd olursa bir hânesini tarh idüp dörde taksim idesin, ğuruş olur.</p> <p>Sağdaki işlem 2: 4864 /4=1216</p> <p>Soldaki işlem 2: 978/4=244</p> <p><b>Der Beyân-ı Taksîm-i Hevâyî</b></p> <p>Sağdaki işlem 3: 8476 / 13=652</p> <p>Soldaki işlem 3: 876543/15=58436</p>	<p>pencâh (50), şest (60), heftâd (70), heştâd (80), neved (90), sad (100), hezâr (1000)</p> <p>elif (1), be (2), cim (3), dal (4), he (5), vav (6), ze (7), ha (8), tı (9), ye (10), kef (20) lam (30), mim (40), nun (50), sin (60), ayın (70), fe (80), sad (90), kaf (1000), rı (200)</p>
<p>[25] <b>Der-beyân-ı şuhûr-ı ‘Arabî</b></p> <p>Muharrem (م), Safer (ص), Rebî’ü’l-evvel (ر), Rebî’ü’l-âhîr (ر), Cemâziye’l-evvel (ج), Cemâziye’l-âhîr (ج), Receb (ب), Şa’bân (ش), Ramazân (ن), Şevvâl (ل), Zî’l-ka’de (ذ) Zî’l-hicce (ذ) Temmetü’l-hurûf bi-‘avni’llâhi’l-meliki’r-ra’ûf.</p>	<p>şın (300), te (400), (peltek) se (500), hı (600), zel (700), dad (800), zı (900), gayın (1000)</p>
<p>[26] (1) Bâb-ı devlet-meâb-ı veliyyü’n-na’amânelerine tereddüd ve ihtisâs-ı (2) mahsûsam olmakdan nâşî lâzime-i zimmet-i bendegânem olan (3) deymûmiyyet-i eyyâm-ı ‘ömr-i devlet ve kayyûmiyet-i <b>hengâm-ı</b> (4) <b>ferr</b> ü haşmetleri de’avâtıyla <b>evkât-güzâr</b> olduğu ‘arz-ı (5) ‘ubûdiyete vesîle-h’âh iken âdemî</p>	<p><b>hengâm:</b> Vakitler.</p> <p><b>ferr:</b> Zinet.</p> <p><b>evkât-güzâr:</b> Vakitler geçirmek.</p>

<p>bendeleri <b>sû-yı</b> (6) <b>mekârim-bûy-ı</b> devletlerine ‘âzim ve râhî olmağla (7) hâsseten ‘arz-ı hâl-ı bendegâneme terkimine ibtidâr ve merfû’-ı (8) <b>hâk-i pây-ı</b> devletkarârları kılındı. Yemünnühü Te‘âlâ vâsıl-ı (9) nezd-i devletleri ve manzûr-ı ‘ayn-ı inâyetleri buyuruldukda (10) <b>kâtibe-i</b> evkâtım du‘â-yı bekâ-yı ‘ömr-i devletlerine (11) masrûf idüğü ve hüsn-i <b>enzâr-ı</b> mürüvvet-âsâr-ı (12) kerîmâneleri hakk-ı ‘âcizâne-i kullarında dâ‘im ü derkârdır.</p>	<p><b>sû:</b> Taraf.  <b>mekârim:</b> İyilikler.  <b>bûy:</b> Koku.  <b>hâk-i pây:</b> Ayak toprağı.  <b>kâtibe:</b> Bütün dimek.  <b>enzâr:</b> Bakmak.  <b>fermân (metinde bu kelime geçmemektedir):</b> Buyuruk.</p>
<p>[27] (1) <b>Sûret-i ıtk-nâme bu siyâk üzere tahrîr olunur.</b> (2) Bâ‘is-i nemîka-i hurûf oldur ki iş bu bin iki yüz (3) sekiz senesi <b>mâh-ı</b> şa‘bânü’l-<b>mu‘azzamın</b> beşinci günü bundan (4) akdem câriye-i <b>memlûküm</b> olan fi’l-asl Nemçe esirlerinden (5) orta boylu, çatma kaşlu, Mahbûbe-nâm câriyemi rızâ‘en (6) li’llâhi Te‘âlâ ve li-resûlihi ıtk-ı sahîh-i şer‘î ile mâlımdan (7) âzâd iylerim gerekdir ki ba‘de’l-veyem sâ‘ir <b>harâ‘ir-i mü‘minât</b> (8) gibi hurre olup her ne tarafa <b>teveccüh</b> ve ‘<b>azîmet</b> ider ise (9) <b>keyfe mâ neşâ</b> hareket idüp hürriyetini beyânen yedine (10) iş bu ıtk-nâme tahrîr ü itâ olundu. Vakt-i (11) hâcette <b>ibrâz</b> olunup vârislerim tarafından ve taraf-ı (12) âhardan müdâhale olunmaya 5 Şaban 1208 Sûret-i poliçe.</p>	<p><b>ıtk-nâme:</b> Âzâd kâğıdı.  <b>mâh:</b> Ay.  <b>mu‘azzam:</b> Ulu.  <b>memlûk:</b> Kendi malım.  <b>harâ‘ir:</b> Cem‘dir, hurreler demek.  <b>mü‘minât:</b> Hatunlar demek, cem‘-i mü‘ennesdir.  <b>teveccüh:</b> Yakınlık.  <b>azîmet:</b> Gitmek.  <b>keyfe mâ neşâ:</b> Ne gûne derler.  <b>ibrâz:</b> İzhâr.</p>

Ek 2: Hâzâ İnşâ-i Merğûb'un ilk dört sayfası.





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Uğur ALTUNDAŞ**

Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi  
ualtundas@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-7762-0211>

## Tenişev'in *Tuvinsko-Ruskiy Slovar'* Adlı Sözlüğüne Derlem Dil Bilim ve Sözlük Bilimi Açısından Bir Bakış

*An Overview of Tenishev's Tuvinsko-Ruskiy Slovar'  
Dictionary from the Perspective of Corpus Linguistics and  
Lexicography*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 26.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Altundaş, U. (2022). Tenişev'in *Tuvinsko-Ruskiy Slovar'* Adlı Sözlüğüne Derlem Dil Bilim ve Sözlük Bilimi Açısından Bir Bakış. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 763-788.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1139380>

Altundaş, U. (2022). An Overview of Tenishev's *Tuvinsko-Ruskiy Slovar'* Dictionary from the Perspective of Corpus Linguistics and Lexicography. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 763-788. <https://doi.org/10.34083/akaded.1139380>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tuvaca, Türk dillerinin tasnif denemelerinde Eski Türkçe ve Sibirya grubu Türk dilleriyle birlikte ele alınmıştır. Tuvacanın Eski Türkçe dönemine ilişkin önemli arkaik izler barındırması araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu sebeple karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında Tuvaca önemli bir yere sahip olmuş, Tuvaca üzerine önemli ölçüde çalışma kaleme alınmıştır. Bu anlamda sözlük çalışmaları, Tuva araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Tuvaca üzerine yapılan ilk çalışmalar metin derleme ile sözlük çalışmalarıdır. Bu çalışmada Tuva araştırmalarında temel kaynak niteliğindeki Tenişev'in Tuvaca sözlüğü (TRS), derlem dil bilim ve sözlük bilimi ilişkisi açısından ele alınmıştır. Batı dillerinde *leksikografi* terimi ile adlandırılan sözlük bilimi, Türkiye'de aynı zamanda sözlükçülük terimi ile de ifade edilmektedir. Sözlükbilim; sözlük hazırlama yolları, yöntemleri ve tekniklerini konu alan, işleyen kuramsal ve uygulamalı bir bilim dalıdır. Söz konusu yöntem ve tekniklerin işlenmesi derlemin niteliği ve niceliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple çalışmada TRS bir derlemin temel nitelikleri olarak kabul edilen söz varlığı, ses bilgisi, biçim bilgisi, biçimsel ses bilgisi, dil bilgisi, söz dizimi ve anlam bilimi yönleriyle değerlendirilmiştir. Derlemden hareketle TRS'de sözlük biliminin hangi yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiş ve uygulama açısından sözlüğün planlanması, sözlük materyallerinin derlenmesi ve sözlük metninin özellikle madde başı sözcüklerin seçimi, sıralanma biçimi ve hangi açılardan ele alındığı incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Tuvaca, derlem dil bilim, sözlük bilimi, Tenişev'in Tuvaca sözlüğü.

## Abstract

*Tuvan has been included in the Old Turkic and Siberian Turkic languages in the classification trials of the Turkic languages. The fact that Tuvan has important archaic traces of the Old Turkic period has attracted the attention of scientists. For this reason, Tuvan has an important place in comparative linguistics studies, and a significant amount of work has been written on Tuvan. In this sense, dictionary studies have an important place in Tuvan studies. The first studies on Tuvan were text compilation and dictionary studies. In this study, Tenişev's Tuvan dictionary, which is the main source in Tuvan research, will be discussed in terms of the relationship between corpus linguistics and lexicography. 'Sözlük bilimi', which is called lexicography in Western languages, is also expressed with the term 'sözlükçülük' in Turkey. Lexicology is a theoretical and applied science that deals with the ways, methods and techniques of preparing a dictionary. The processing of the methods and techniques in question is directly related to the quality and extent of the corpus. For this reason, TRS will be evaluated in terms of vocabulary, phonology, morphology, morphophonology, grammar, syntax and semantics, which are accepted as the basic qualities of a corpus. Based on the corpus, it will be determined which methods and techniques of lexicography are used in TRS, and the planning of the dictionary in terms of the application of the methods, the compilation of the dictionary materials and the selection of the dictionary text, especially the headwords, the way they are sorted, and the ways in which they are evaluated will be examined.*

**Keywords:** Tuvan, corpus linguistics, lexicography, Tenişev's Tuvan dictionary.

## Giriş

Güney Sibirya Türk dillerinden biri olan Tuvaca, Rusya'ya bağlı özerk Tuva Cumhuriyeti ile birlikte Moğolistan'ın Bayan Ölgüy ve Hubsugul aymakları ve Çin'in Sincan Uygur Özerk bölgesinin Altay aymağında konuşulmaktadır. Tuvaca ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yazılı bir dil hüviyetine kavuşabilmiştir (Koçoğlu, 2008, s. 443). Tuvaca dil malzemesi ile ilgili ilk yazılı veriler; Spasskiy ve Castren tarafından derlense de *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri* (çev. Osman Fikri Sertkaya) adlı eseriyle Radloff, Tuvacanın ilk önemli derleyicisi olmuştur. Radloff'tan sonra Tuvaca metin derlemesi yapan önemli araştırmacılarından biri de Katanov'dur. Katanov, 1889 yılında yapmış olduğu derlemelerden hareketle *Opit İssledovaniya Urhanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşi Rodstvennih Otnoşeniy Yego k Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya* adlı eserini yayımlamıştır (Arıkoğlu, 1997, s. 153; Tosun, 2011, s. 15). Tuva yazılı edebiyatının başlangıcı 1920'li yıllardır. Bu dönemde Tuva edebiyatı Tuva Halk Cumhuriyetinin politikaları ile şekillenmiştir. Latin alfabesi ile Tuvaca eserlerin yayımlandığı 1930'lu yıllarda pek çok eserin Tuvacaya çevirisi yapılmıştır. 1930-1940 yılları Tuva'da edebî sanatın oluşmaya başladığı dönem olarak kabul edilir. V. Kok-ool, S. Sarıg-ool, P. Pürbü, S. Toka gibi yazarlar, Tuva edebiyatının kurucuları arasında kabul edilir. 1946 yılında yayımlanmaya başlayan Ulug-Hem, Tuva edebiyatının günümüze kadar devam eden en önemli edebiyat dergilerinden biri olmuştur<sup>1</sup> (Otyzbay 2019, s. 570-571).

Söz konusu derlemeler ve Tuva yazılı edebiyatının başlangıç dönemi eserleri, Tuvaca sözlük çalışmaları için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında yapılan derlem çalışmaları ve Tuva edebiyatının oluşumu, 1950'lerden itibaren Tuvaca iki dilli sözlük çalışmalarının yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Tuvaca sözlük çalışmalarının başlangıcında A. A. Pal'mbah ve D. A. Monguş gibi araştırmacılar ön plana çıkmaktadır. Tatarintsev'in ilk cildini 2002 yılında yayımladığı beş ciltlik *Etimolojişeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka* ile D. A. Monguş'un 2003 ve 2011 yıllarında yayımladığı *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı* adlı tek dilli ve açıklamalı Tuvaca sözlüğü, Tuvaca sözlük çalışmalarının en önemli eserleri konumundadırlar. Bu çalışmaya konu olan E. R. Tenişev'in editörlüğünü yaptığı *Tuvinsko-Russkiy Slovar' (TRS)* adlı sözlük ise Tuvaca sözlük çalışmalarının başlangıç dönemi ile günümüz Tuvaca sözlük çalışmaları arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu çalışmada TRS'nin temel alınma sebebi, bu sözlüğün kendisinden önce yapılan sözlüklerden yararlanarak oluşturulması ve aynı zamanda kendisinden sonraki sözlük çalışmalarına kaynaklık etmesidir. Bugün yakın tarihte yapılan pek çok Tuvaca sözlükte TRS'nin etkisi görülmektedir. Bu anlamda 1968'de yayımlanmasına rağmen TRS, bugün hâlâ değerini koruyan bir çalışmadır. Tuvaca sözlük çalışmalarında Türkiye Türkçesiyle Arıkoğlu ve Kuular'ın *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ölmez'in *Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle* ve Monguş'un *Tuvaca-Türkçe*

<sup>1</sup> Tuva Edebiyatı hakkında detaylı bilgi için bk. Otyzbay 2019.



*Sözlük* adlı eserleri kaleme alınmıştır. İngilizce bir yayın olarak ise Harrison ve Anderson'un *Tuvan Dictionary* adlı sözlüğü söylenebilir. Söz konusu bu sözlüklerde ve Tuva'da yayımlanan pek çok Tuvaca-Rusça sözlükte TRS'nin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple gerek sözlük çalışmalarında gerekse dil çalışmalarında TRS'nin önemi büyüktür. Yaklaşık 22.000 madde başına sahip olan sözlük, kendisinden önce ve sonra yayımlanan Tuvaca sözlüklerle kıyaslandığında oldukça hacimli bir eserdir. Ancak yine de sözlüğün Tuvaca sözvarlığını tam anlamıyla yansıttığı söylenemez. Bu eksikliğine rağmen TRS, Tuva sözlükçülüğünün en önemli eserlerinden biri olma devam etmektedir.

Günümüzde sözlük bilimi, dilin kullanımına dayalı bir anlayışla derlem tabanlı çalışmalardan yararlanmaktadır. Bu anlamda derlem, sözlük oluşturma sürecinde önemli bir noktadadır (Özkan, 2014, s. 172). Bir başka deyişle, sözlük çalışmaları için birincil şart, o dille ilgili bir derleme sahip olmaktır. Ancak iyi bir derleme sahip olmak yeterli değildir. Söz konusu malzemeyi birtakım sözlük bilimsel yöntemlere göre işlemek ve sözlük hâline getirmek de son derece önemlidir. Bu sebeple Tuvaca sözlük çalışmalarında önemli bir yere sahip olan TRS, bu çalışmada derlem dil bilim ve sözlük bilimi ilişkisi açısından incelenmiş ve bir derlemin temel nitelikleri olarak kabul edilen söz varlığı, ses bilgisi, biçim bilgisi, biçimsel ses bilgisi, dil bilgisi, söz dizimi ve anlam bilimi yönleriyle değerlendirilmiştir.

### 1. TRS Hakkında Bilgi

Tatar asıllı Rus dil bilimci Edhem Rahimoviç Tenişev, bilim dünyasında Moğol dil bilimi ve Türkoloji çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Türkoloji çalışmalarına Kıpçak grubu Türk dilleri ve eski Uygurca üzerine yaptığı çalışmalarla giriş yapan Tenişev, 1956-59 yılları arasında Çin'e yaptığı araştırma gezisiyle yönünü Uygurca ve Salarcaya çevirmiştir. Tenişev'in önemli çalışmaları arasında baş editörlüğünü yaptığı *Sravnitel'no İstoričeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov* "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri" adlı dil bilgisi kitabı yer alır. Tenişev'in bu şekilde editörlüğünü üstlendiği pek çok önemli çalışma vardır. Bunlardan biri de 1968'de Moskova'da yayımlanan *Tuvinsko-Russkiy Slovar'* (TRS) "Tuvaca-Rusça Sözlük" adlı sözlüktür.

Tenişev'in adıyla anılan bu sözlüğün hazırlanışında pek çok Rus Türkolog yer almıştır. Sözlüğün iç kapağında yer alan bilgiye göre sözlükte yaklaşık yirmi iki bin madde başı bulunmaktadır. Çalışmanın başında sözlüğe katkıda bulunan tüm araştırmacıların adı verilmiş; sözlüğün modern Tuva edebî dili, Tuva kültürünü ve ekonomik yaşamını yansıtan ağız verileri ve etnografik söz varlığı ile folklorik ve deyimsele ifadeleri içerdiği belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu giriş bölümünde sözlüğün Tuva Cumhuriyetinin orta ve yüksek dereceli okullarının öğretmenleri ve öğrencileri, basın-yayın, radyo ve televizyon çalışanları, Rusça öğrenen Tuvalar ve Tuvaca öğrenen

Ruslar ile Türkolog ve Mongolistler için hazırlandığı ifade edilmiştir (Tenişev, 1968, s. 4).

Sözlük, bu giriş bilgilerinden sonra Rusça ve Tuvaca olmak üzere iki dilde hazırlanmış bir önsözle devam etmektedir. Önsözde ilk olarak Ekim devriminden başlayarak Tuva tarihi hakkında bilgi verilmiş; bu açıdan bağımsız Tuva Halk Cumhuriyetinin 1944'te Rusya Federasyonuna bağlanmasından sonraki süreçte hızlı bir gelişim gösterdiği dile getirilmiştir. Bu gelişime bağlı olarak Tuva dili ve edebiyatının oluşumuna ilişkin tespitler yapılmıştır. Bu süreçte önemli ölçüde Tuvaca konuşma kitapları, halk kültürüne ilişkin çalışmalar, hikâye ve roman türünde edebî eserler, çeşitli kitap, gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Tuva dilinin kullanım alanının genişlemesine paralel olarak Tuva dili üzerine dil bilgisi, ses bilgisi vb. alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Tuva dili ve edebiyatı bu süreçte pek çok Türk dilinde olduğu gibi iki şekilde kendi yazı sistemini oluşturmuştur. Bu anlamda Tuva dilinin temel söz varlığı Tuvacanın kendi öz kaynakları ile edebiyat dilinin oluşumundan önce Moğolca ve ulusal yazı sisteminin oluşumundan bu yana Rusça sözcüklerden oluşmaktadır. Rusça Tuvalar için sadece Rusya'nın diğer halkları ile bir iletişim aracı değil, aynı zamanda Tuva eğitim kurumlarında öğretimin yapıldığı bir dildir. Bu nedenle, Tuvaca-Rusça ve Rusça-Tuvaca olmak üzere iki dilli sözlüklerin oluşturulması, 1945'te kurulan Tuva Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nün temel görevlerinden biri olmuştur. Bu anlamda 1950'lerin ortalarında enstitü, Pal'mbah tarafından düzenlenen *Orus-Tıva Slovar'* "Rusça-Tuvaca Sözlük" (1953) ve *Tıva-Orus Slovar'* "Tuvaca-Rusça Sözlük" (1955) iki sözlüğü yayımlamıştır. Bu sözlüklerin ardından 1959'da *Geografıg Terminnıñ Orus-Tıva Slovarı* "Rusça-Tuvaca Tarım Terimleri Sözlüğü" ve *Ködee Ajıl-agıynıñ Orus-Tıva Slovarı* "Kısa Rusça-Tuvaca Coğrafya Terimleri Sözlüğü", 1962'de *Öörenikçilerge Heregleer Orus-Tıva Slovar'* "Öğrenciler için Rusça-Tuvaca Sözlük"; 1966'da *Niitilel-Politiktig Terminnıñ Orus-Tıva Slovarı* "Rusça-Tuvaca Sosyo-Politik Terimler Sözlüğü" çıkarılmıştır. Önsözde de belirtildiği gibi TRS'de, daha önce yayımlanmış bu sözlüklerden yararlanılmıştır.

Sözlükte tüm madde başı sözcükler Kiril asıllı Tuva alfabesine göre dizilmiş ve bu alfabe sözlük metni öncesinde verilmiştir. Bir sözlük maddesinin yazımı sırasıyla Tuvaca sözcük, Rusça çevirisi ve sözcüğün sık kullanıldığı deyimsele ifadeleri şeklindedir. Tuvaca sözcük kalın ve koyu harflerle yazılmış, çeviride açıklama ve notlar italik olarak verilmiştir.

## 2. Derlem Dil Bilim ve Sözlük Bilimi Açısından TRS

Sözlük, bir dilin sözcük dağarcığını veya tutarlı bir alt kümesini tanımlar. Her dil veya alt küme için, dil kullanıcıları tarafından yapılan seçimlerin kanıtını sağlayan bir dizi metnin bir araya getirilmesi gerekir. Böyle bir metin dizisine *derlem* adı verilir. Derlemin bir dili temsil etme yeterliliği ise boyutuna, çeşitliliğine ve onu derleyenlerin becerisine bağlıdır (Sinclair, 2003, s. 167). Faaß'a göre sözcükleri tanımlamaya

çalışmadan önce sözcüklerin kullanımına bakmak gerekir. Tek bir uzman veya bir grup uzman araştırmacının sözcüklerin tüm kullanımlarını bilmesi veya daha genel olarak bir dilin tüm konuşurları tarafından üretilen her dilbilimsel yapıyı bilmesi beklenemez. Bu yüzden bir sözlük bilimci, kullanımda olan dil örneklerini araştırmacılar tarafından incelenmeye uygun şartlarda derlemeye ihtiyaç duyar. Ayrıca böyle bir deneyselciğin sözlük bilimsel ufku genişletmeyi amaçlayan yeterli bir uygulama olduğu ileri sürülür. Derlem analizleri mevcut dil kuramları tarafından tanınmayan dilsel yapıların varlığını belgelemektedir (2018, s. 123).

TRS'de kullanılan malzeme, daha önce yayımlanmış sözlükler, Tuva basını ve Tuva edebiyat eserlerinden derlenmiştir. Sözlük malzemesini derleyen araştırmacılar, Tuva Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü araştırmacıları ile bağımsız yazarlardan oluşmaktadır. Sözlüğün k maddesi H. S. Aldın-ool, s ve u maddesi Z. B. Aragaçi, /ç/, /ş/ ve /s/ (ш) maddesi G. F. Babuşkin, /v/, /g/, /f/, /ts/ (ц), /e/ (э) maddesi R. R. Begzi, /a/ ve /b/ maddesi M. D. Biçe-ool, /d/, /ö/ ve /t/ maddesi A. K. Delger-ool, /i/ ve /y/ maddesi Yu. Ş. Kyunzegeş, /l/, /m/, /n/ ve /o/ maddesi A. Ç. Kızıl-ool, /h/ maddesi D. A. Monguş, /p/, /r/, /ü/, /yu/ (ю) ve /ya/ (я) maddesi B. L. Ondar, /e/, /yo/ (ë), /j/, /z/ ve /ı/ maddesi K. H. Orgu tarafından derlenmiştir. Sonrasında sözlük; derlenen malzemenin sistemleştirilmesi, işlenmesi, sözcük anlamlarının verilmesi ve örneklendirilmesi gibi işlemler için önemli ölçüde yenilenmiştir. Sözlüğün derlenmesinin denetimi D. A. Monguş tarafından yapılırken işlenmesi ve hazırlanışı Z. B. Aragaçi, M. D. Biçe-ool, D. A. Monguş, M. H. Sarıkay ve Y. Ş. Hertek tarafından kontrol edilmiştir.

Davies'e göre bir-beş milyon sözcük kapasiteli bir derlem, boyutları açısından en küçük derlemler sınıfında yer alır. Bir milyon sözcük içeren bir derlem, orta derecede sık kullanılan sözcüklerin analizi için bile yeterli bir veri sağlamaz (2015, s. 13). TRS'nin dayandığı derlemin boyutu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi sözlüğün derlemi önceki çalışmalar, edebî eserler ve basın-yayın metinlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte edebiyatı oluşum aşamasında olan bir Türk dilinin yazılı kaynağı da sınırlıdır. Bu sebeple Davies'in İngilizce derlemlerden hareketle belirttiği bu kriter, Tuvaca için geçerli olamaz. Ancak yine de sözlüğün malzemesini teşkil eden derlemin kısıtlı bir derlem alanına sahip olmasından hareketle boyut anlamında yeterli olmadığı söylenmelidir. Böyle bir sözlüğün derleminde en temel eksiklik sözlü malzemenin derlenmeyişi, bunun yerine yazarlarının veya derleyicilerinin bireysel yetkinliğine bırakılmasıdır.

Sözlük bilimi ile derlem dil bilimi birbirleriyle doğrudan ilişkili iki ayrı bilim dalıdır. Bir sözlüğün hazırlanmasında kaynakların derlenmesi çok önemli bir etkidir. Derlem verilerinin sözlük bilimci için bir sözcüğün tüm anlamlarını bulmasında yeterli olup olmadığı önemlidir. Bu sebeple sözlük bilimcinin kullandığı derlem, doğrudan sözlüğün içeriğini ve kalitesini etkileyen önemli bir faktördür (Faaf, 2018, s. 124). Sinclair'e göre bir sözlük bilimci, sözlük projesinde kullanacağı derlemin ne

kadar güvenilir olduğunu bilmek zorundadır. Derlem, sözlüğün hedef diline uygun bir rehber olarak kurulmuşsa bu aşamadan sonra sözlük bilimci derlemin nasıl kullanılacağına ilişkin bir yöntem belirlemelidir (2003, s. 167).

Bir sözlüğün nitelikli olabilmesi için öncelikle kullanılan derlemin kimi özelliklere sahip olması gerekir. Buna göre bir derlemin içeriği, içinde bulunduğu topluluğun iletişimsel işlevlerine göre seçilmelidir. Derlem oluşturucular, derlemi yapılan dili mümkün olduğunca temsil etmeye çalışmalıdır. Derlemin yapısını belirleyen ölçütler belirlenmeli ve bu ölçütler sayıca az ve dil çeşitliliğini temsil eden bütüncüye betimlemede etkin olmalıdır<sup>2</sup> (Sinclair, 2005, s. 1-5). Ayrıca iyi bir derlemde beklenen birincil özellik, derlemin hem yazılı hem de sözlü metinleri içermesidir. Derlemin bir diğer özelliği, dijital ortama aktarılan metinlerin tüm karakterlerinin doğru bir şekilde tanımlanması gerektiğidir (Faaß, 2018, s. 125). Bu anlamda Tuvaca sözlüklerde dijital ortama aktarılmış, düzenli bir derlemde söz edilemez. TRS'de de aynı şekilde sözlüğün madde başı bilgileri sözlüğü derleyen ve hazırlayan araştırmacıların bireysel çaba ve dikkatleriyle girilmiştir. Ayrıca bir derlemde kullanılan kaynaklar hakkında mümkün olduğunca detaylı bilgi verilmelidir. Bu durum derlemin gelecekte şu anda bilinmeyen amaçlar için de yeniden kullanılabilmesini sağlar. Örneğin, bu şekilde hazırlanan bir derlem, sözlük derlemesi veya güncellemesi için rahatlıkla kullanılabilir. Bu sebeple derlemde yer alan bir metnin kaynağı, yazıldığı yıl, yayınlandığı tarih, yazarı, türü gibi konularda bilgi verilmelidir. TRS'ye bakıldığında sözlüğün malzemesini oluşturan derlem hakkında sözlükte yalnızca yararlanıldığı belirtilen kendisinden önce yapılmış sözlüklerin adı, yayım yılı ve hazırlayıcısının adı verilmiştir. Ancak, yine yararlanıldığı söylenen Tuva edebiyat eserleri ve Tuva basını hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bir başka deyişle, sözlükte kullanılan malzemenin hangi eserlerden veya hangi gazete veya dergilerden alındığı belirtilmemiştir. Aynı şekilde sözlük metni içerisinde de ilgili sözcüklerin veya deyimsel ifadelerin alındığı eser veya kaynak hakkında bilgi verilmemiştir. Sözlüklerde metin içi gönderme sistemi, çoğunlukla örnekli sözlük türünde geçerlidir. TRS, verilen madde başı sözcükler için örnek tümceler içermemektedir.

Bir derlem hazırlamadan önce derlemin hangi amaçla kullanılacağı dikkate alınarak hangi türde metin ve ifadelerin bulunması gerektiği de düşünülmelidir. Bir sözcüğün her anlamı için kimi örnekler bulmak gereklidir. Ancak bu yeterli değildir. Çünkü aynı zamanda sözcüğü bir sözlükte tanımlama ihtiyacından önce dil kullanımında dil bilimsel bir yapının ne sıklıkla yer aldığı da önemlidir. Bu açıdan derlem, yeterli metinsel kanıtı sahip olmalı ve göz önünde bulundurulmuş dil çeşitliliğini maksimum düzeyde temsil etmelidir. Ancak toplanan örneklerin sayısının herhangi bir şekilde söz konusu dilsel yapıyı tanımlamaya yetecek ölçüde olduğu bilinemez. Toplanan herhangi bir yeni derlem verisi, şimdiye kadar görülmemiş ek bilgiler sunabilir. Bir sözlük derlemesi için veri toplama hiç bitmeyebilir. Bu sebeple

<sup>2</sup> Derlemin özellikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Sinclair 2005.

bir sözlük derlemesi, bir çeşit temsiliyet elde etmek için oluşturulan geniş bir materyal yelpazesi olarak ele alınmalıdır (Faaß, 2018, s. 124-125). Doğal olarak, ideal bir derlem diye bir şey yoktur. Ancak yukarıda bir derlemin nasıl olması gerektiğine ilişkin belirtilen özellikler, derlem hazırlama sürecinde göz önünde bulundurulması gereken önemli teorik bilgilerdir (Szudarski, 2018, s. 6). Bu açıdan Tuvaca derlem ve sözlük çalışmalarının yeni ve kapsamlı bir derleme ihtiyacı olduğu açıktır. Yeni yapılacak bir derlem, Tuvacanın gelişiminin/değişiminin ve ağız özelliklerinin tespiti noktasında da önemlidir. Söz konusu derlem, bu teorik bilgiler ekseninde derlemin boyutu, temsil edilebilirliği, derlem verilerinin içeriği ve kaynağı gibi faktörler dikkate alınarak hazırlanmalıdır.

TRS'nin derlemi sözlüksel anlamda Tuva yazılı kaynakları ile basın materyalleri ve önceki çalışmaların verilerinden oluşmaktadır. Eserin önsözünde sözlüğün Tuva edebî dilinin ortak sözlüğü olduğu iddia edilmiştir (Tenişev, 1968, s. 7). Bu anlamda sözlüğün derlemine oluşturan malzeme ile amacının örtüştüğü söylenebilir. Eserin girişinde sözlüğün ağız verilerini içerdiği belirtilmişse de bu derlemin nereden ve nasıl yapıldığı açıklanmamıştır. Bu açıdan sözlüğün belirtilen amacı dışına çıkmış; söylendiği gibi sözlüğe ağız verileri de eklenmiştir. Ancak burada eksiklik, verilen ağız verilerinin Tuvacanın hangi ağzından derlendiğine ilişkin bilginin verilmeyişidir. Bu anlamda Tuvaca için yapılması gerekli olan derlemin aynı zamanda Tuva ağızlarını yansıtacak biçimde planlanması, derlemin niteliği için son derece kıymetli olacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi bir derlemin boyutu, dilsel örneklerin çeşitliliğini göstermek açısından önemlidir. Ancak sözlük çalışmalarında incelenecek olan dilsel yapıların durumu da derlemin özelliğini belirleyebilmektedir. Bu sebeple Mark Davies, incelenecek dilsel yapılara göre derlemin amaçlarına ilişkin bir sınıflandırma ortaya koyar ve derlemin büyüklüğünü ve niteliğini de bu amaçlarla ilişkilendirir. Buna göre Davies, bir derlemin boyutundan ziyade sözlüksel (lexical), biçim bilgisel (morphology), dil bilgisel (grammar), söz dizimsel (syntax), öbekselle örnekler (phraseological patterns) ve anlam bilimsel (semantics) olmak üzere altı farklı özelliğine işaret eder (2015, s. 13). Bu altı özellik, derlemin ait olduğu dile göre ses bilgisi ve biçimsel sesbilgisi ile birlikte sekize çıkarılabilir. Bu çalışmada öbekselle yapılar, söz dizimi ve söz varlığı bölümlerinde ele alındığı için TRS yedi başlık altında incelenmiştir.

### 2.1. Söz Varlığı Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Bir derlem, sözlük bilimcinin sezgilerini nasıl tamamlayacağını veya düşüncesinin yanlışlığını ortaya koyarak söz varlığının tespiti noktasında sözlük maddelerinin daha doğru bir şekilde oluşturulmasına katkıda bulunur. Ayrıca bir derlem, sözlük oluşturma sürecinde sözlük bilimcinin dilde var olan ve dile yeni giren sözcükleri, aynı zamanda sözcüklerin anlamlarını koruyan veya değiştiren durumları takip etmesini sağlar (McEnery & Wilson 2001, s. 103). Davies, bir derlemi söz varlığı

açısından sözcüklerin kullanım sıklığı ve bir dildeki yaygın sözcüklerin listelenmesi olarak tanımlar (2015, s. 13). Sözlükler, diller hakkında çok yoğun bilgi özetleri olarak tanımlanabilirler. Sözlük kullanıcıları da temelde bir dilin her türlü kullanım özelliği ile ilgilenmezler. Bu sebeple sözlüklerde pratik bir bakış açısıyla ortak dilin parçası olarak farklı metinlerde yinelenen dil olaylarının bir başka deyişle kullanım sıklığı yüksek olan dilsel örneklerin verilmesi amaçlanır. Kullanım sıklığı yüksek olan dilsel örnekler ise sözlük bilimci tarafından belirli sözlük bilimsel yöntemlerle derlemden sözlüğe aktarılır (Sinclair, 2003, s. 167). Bu açıdan TRS'de yer alan madde başı sözcüklerin yazarlarının sezgilerine dayanarak sık kullanılan söz varlığı içerisinde yer aldığı söylenebilir. Ayrıca söz konusu sözcük listelerine bakarak derlemin işlenmesi sonucu sözlükte Tuva dilinin söz varlığının üç farklı kanaldan oluştuğu görülmüştür: 1. Tuva dilinde uzun süredir var olan ve çoğu Türk dili için ortak olan yerli Tuvaca sözcükler. 2. Moğolca veya onun aracılığıyla diğer doğu dillerinden yapılan ödünçlemeler. 3. Rusçadan veya onun aracılığıyla Latin dillerinden ödünçlenen sözcükler (Tenişev, 1968, s. 7). Ancak sözlükte sözcüklerin kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiş; yalnızca önsözde genel Tuvaca söz varlığı üzerine bu tespit yapılmıştır. Aşağıda bu üç durumu gösteren örnekler yer almaktadır:

хой I овца // овечий; овцеводческий; кудуруктуг хой курдючная овца; хой суду овечье молоко; хой фермазы овцеводческая ферма; хой ажылы овцеводство; хой кадарчызы чабан; кодан хой отара; дүк хой стадо из одних овец.

Yukarıdaki “koyun” anlamına gelen *hoy* sözcüğü, Eski Türkçe *koñ* sözünden gelen Tuvacanın genel Türkçe söz varlığına bir örnektir (Ölmez, 2007, s. 172)

адаан 1) мечь; адаан негээр мстить; адаан негээшкини мщенье; 2) вражда; 3) азарт; 4) полит. реванш.

Yukarıdaki “intikam, düşmanlık, tutku” gibi anlamlara gelen *adaan* sözcüğü, TRS'nin dolayısıyla Tuvacanın Moğolcadan alıntı söz varlığı içerisinde yer almaktadır. Sözcük, *ataga(n)* / *ataa(n)* sözünden gelmektedir (Tatarintsev, 2000, s. 55). Ayrıca Tuvacada kökeni farklı dillerden olup Moğolcadan ikincil alıntı sözcükler de bulunmaktadır. Örneğin, aşağıdaki *burgan* sözcüğü, Eski Uygurcada Çince'den alıntı bir sözcük olup Tuvacaya Moğolca üzerinden geçmiştir (Ölmez, 2008, s. 101; Tatarintsev, 2000, s. 295).

бурган 1) бог; божество // божий, божественный; бурган-на бо разг. ей-богу; бурганга чула-даа эвес, азага кыскаш-даа эвес погов. ни богу свечка, ни черту кочерга; 2) бурхан, идол; икона.

Aşağıdaki “durum kategorisi” için kullanılan *padej* sözcüğü ise Rusça alıntı sözcüklere bir örnektir.

падеж *лингв.* паде́ж // паде́жный;  
адаарының падежи именительный  
паде́ж; падеж *кожумаа* паде́жный  
аффикс.

Ayrıca sözlüğün derleminde terminoloji açısından sosyopolitik, eğitim, bilim, tarım, hayvancılık ve tıp gibi alanlarda terimsel söz varlığına sahip olduğu görülmektedir (Tenişev, 1968, s. 7). Aşağıdaki maddeler din ve edebiyat terimleri ile ilgili söz varlığına birer örnektir. “Kutsama, bayram töreni” anlamına gelen *dagılga* sözcüğünün dinî bir terim olduğu *rel.* (religiya) kısaltmasıyla, “giriş” anlamına gelen *kiirilde* sözcüğünün bir edebiyat terimi olduğu ise *lit.* (literatura) kısaltmasıyla belirtilmiştir. *kiirilde* maddesinde aynı zamanda *kiirilde sös* öbeğinin bir dil bilgisi terimi olarak kullanıldığı *gram.* (grammatičeskiy termin) kısaltmasıyla verilmiştir. Görüldüğü gibi sözlükte terimsel söz varlığının ait olduğu terimsel alan, bu şekilde kısaltmalarla gösterilmiştir.

дагылга *рел.* освяще́ние; совер-  
ше́ние пра́здничного обря́да.  
дагылгалыг свяще́нный, свя-  
то́й.

киирилде 1) *лит.* введе́ние,  
вступле́ние // вво́дный, вступи-  
тельный; киирилде сөс *грам.* вво́д-  
ное сло́во; 2) вста́вка.

Belli başlı terimsel söz varlığının yanı sıra sözlüğün sonunda kısa bir coğrafi adlar kısaltma listesi ile genel coğrafi adlar ve Tuva Cumhuriyetinin başlıca yer adları dizini yer almaktadır.

Türk dillerinin ekmeden sonra en yaygın söz yapım yollarından biri birleştirmedir. İki veya daha fazla kök hâlindeki sözcüğün birleşmesiyle oluşan birleşik sözcükler, yeni bir sözcük statüsünde yer aldığı için ayrı bir madde başı olarak alınmıştır. Tuvacada bu şekilde oluşan sözcükler çoğunlukla tire (-) işaretiyle bitişik yazılır. Sözlükte bitişik yazılan birleşik adlar, ayrı bir madde başı olarak verilmiştir. Ancak ayrı yazılan birleşik sözcükler ilgili madde başının içerisinde ele alınmıştır. Aşağıdaki *akı-duŋma* sözcüğü, “ağabey, amca, dayı” anlamına gelen *akı* ile “küçük kardeş, kız kardeş” anlamına gelen *duŋma* sözcüğünden oluşmuş; sonuç olarak “kardeşler, akrabalar” anlamına gelen bir birleşik ad konumuna geçmiştir. Söz konusu sözcük yazım olarak tire işaretiyle bitişik yazılmış ve ayrı bir madde başı olarak değerlendirilmiştir.

акы-дуңма собир. братья и сёстры; рóдственники // братский; рóдственный; акы-дуңма улустар братские народы; акы-дуңма ха-

Aşağıdaki “işaret” anlamına gelen *demdek* maddesinin içerisinde yer alan *bijik demtekteri* “noktalama işaretleri”, *aytırıg demdee* “soru işaret”, *kıyırıg demdee* “ünlem işareti”, *kadar demdek* “artı (+) işareti”, *kazır demdek* “eksi (-) işareti”, *üleer demdek* “bölme işareti”, *kövüdedir demdek* “çarpma işareti”, *deñnelge demdee* “eşittir işareti” gibi noktalama veya matematik terimlerini ifade eden birleşik adlar ise yazımda ayrı yazılmış ve sözlükte ayrı bir madde başı olarak ele alınmamıştır.

демдек 1) знак, мётка, помётка; таврó; ыяштарда демдектер мётки на деревьях; ылгаарының демдектери знаќи разлічия; бижик демдектери знаќи препинания; айтырыг демдээ вопросительный знак; кыйгырыг демдээ восклицательный знак; тускайлаар демдек кавычки; ср. кавычка; тайылбыр демдээ две точки (букв. знак пояснения); кадар демдек плюс (букв. знак сложения); казыр демдек минус (букв. знак вычитания); үлээр демдек знак деления; көвүдедир демдек знак умножения; деңнелге демдээ знак равенства; 2) признак, примета; салгал демдектери наследствен-

Dil çalışmalarında derlemin önemi, daha genel olarak ampirik verilerin değeri ile ilişkilidir. Deneysel veriler, bir dil bilimcinin öznel olan ve bireyin dile ilişkin bilişsel algısına dayanan ifadeler yerine nesnel ve dili olduğu gibi yansıtan çıktılar sunar. Dolayısıyla bir derlem üzerinde ampirik verilerin kullanılması, aynı zamanda bir dilin diyalektleri veya tarihsel dönemleri içerisindeki dilsel çeşitliliği incelemeye olanak sağlar (McEnery & Wilson, 2001, s. 103). Bu açıdan TRS’ye kaynaklık eden derlemin Tuva ağızları ile ilgili söz varlığının incelenmesine az da olsa katkısı bulunmaktadır.

Bir derlemin oluşturulmasında metinler, sosyokültürel kategorilerden ve parametrelerden türetilen kriterler temelinde seçilmeli ve sınıflandırılmalıdır. Her belge ve konuşma olayının bir toplumsal rolü vardır ve derlem tüm bunların birikimiyle oluşturulmalıdır (Sinclair, 2003, s. 170-171). Bir dilin farklı ağız özelliklerinin olması da bu sosyokültürel çeşitliliğin bir göstergesidir. Bu açıdan TRS’de söz varlığı noktasında ağız verilerinin daha çok ren geyiği yetiştiriciliği, avcılık, yerel flora ve fauna ile ilgili kavramları ifade eden Toju ağzının söz varlığını içermesi örnek verilebilir. Söz konusu kavram alanlarına ilişkin her bir sözcük, aynı zamanda kültürün bir parçası olarak o dilin konuşulduğu toplum hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu sebeple bir toplumun temel kültürel özelliklerini yansıtan bu veriler,



bir derlemde mutlaka bulunmalıdır. Aynı şekilde bu verilerin sözlüklerde de belirli sözlük bilimsel yöntemlerle işlenmesi gereklidir. Bu açıdan TRS’de bir sözcüğün standart Tuvaca dışında bir ağza ait olduğu *dial.* (dialektizm) kısaltmasıyla gösterilmiştir; ancak hangi ağza ait olduğu belirtilmemiştir. Kimi ağız farklarına dayalı sözcükler ise, eğer sözcük standart Tuvacada var ise ana varyanta atıf yapılarak verilmiştir. (*bööldes* bkz. *bööldes*). Burada sözcüğün her iki ses bilgisel varyantının da verilme amacı, Tuvaca ağızlar arasındaki bilinen dil bilimsel ilgiyi göstermektir. Aynı anda her iki sözcük de edebî dilde kabul edilirse ya tercih edilen varyanta atıf yapılmıştır (*bülgeer* bkz. *şuuruun*) ya da her iki sözcük de ana varyant kabul edilip çapraz atıfta bulunulmuştur (*diiñ* krş. *sırbık*).

пультвизация.  
бүлгээр см. шууруун.  
бүлдөгөр крупный (о слезах).

рәнами.  
шууруун деревянный перегон-  
ный аппарат.

(пояс).  
бөөлдеш см. бөөлдес.  
бөөлдештенир см. бөөлдөстөнир.  
бөөлдээр /бөөлдө- / күрүжүйт

бөөлдес распоясанный, распах-  
нутый, без кушака, без пояса  
(о шубе, халате).

диниң бёлка // беличий; диниң ке-  
жи беличий мех; диниң кежи бөрт  
беличья шапка; ср. сырбык.

сырбык бёлка // беличий; сыр-  
бык кежи беличий мех; ср. диниң;  
◇ сырбык чаш см. сай чаш  
(см. сай 1).

## 2.2. Biçim Bilgisi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Derlem temelli sözlük çalışmalarında söz varlığının ve anlamlarının tespitinin yanı sıra biçim bilgisi üzerine de veriler sağlanmaktadır. Derlem temelli bir sözlükte sunulan biçim bilgisi verileri, söz yapımı ile ilgilidir. Türk dillerinin temel söz yapım yöntemi, ekleme yoluyla sözcük türetmektir. Bu sebeple sözlüklerde çekim ekleri madde başı sözcükle birlikte verilmez. Ancak söz yapım ekleri, yeni bir sözcük türettiği için madde başı sözcüğün içerisinde yer alır. Aynı zamanda derlem verileri, farklı biçim bilgisel varyantların kullanımı ve biçimbirimlerin üretkenliğinin incelenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (McEnery & Wilson, 2001, s. 109). Bu açıdan TRS’ye bakıldığında kök hâlindeki sözcüklerin bağımsız sözcüklerle veya sözcüğün anlamını açıklayan kombinasyonlarla Rusçaya çevrilip çevrilmediğine bakılmaksızın sözlüğe girdiği görülmektedir. Türemiş sözcüklere gelince doğrudan Rusçaya çevrilebilen çok az sözcüğün sözlüğe dâhil edildiği görülür. Bu anlamda *-zak/-zık, -zırak, -uçal* gibi yaygın sıfat yapım ekleri ile *-ıksa-, -gıla, -çaһna-* gibi sıklıkla kullanılan addan eylem yapan eklerle türeyen sözcükler sözlükte az sayıda sözcükle temsil edilmektedir (Tenişev, 1968, s. 7). Sözlükte yaygın olarak görülen ekler ise *+(X)şkXn* ve *+lA/+nA/-DA* addan eylem yapım ekleri, *-l* ve *-g* eylemden ad yapım

ekleri, +IXg/+DXg ve +çX addan ad yapım ekleri ile eylemden eylem yapan çatı ekleridir:

билчииншкин взаимопонимание; билчииншкинин чедип алыр достигнуть взаимопонимания.

иррационалдыг мат. иррациональный; иррационалдыг саннар иррациональные числа.

ажытталыр /ажыттал-/ возвр.-страд. от ажытта- (см. ажыттаар) скрываются, прячутся за чем-л.; хүн булуттар артыңче ажытталы берген солнце скрылось за тучами.

переправиться через реку; эштип кежер переплывать. кежиг брод; переправа. кежигүн член // членский; пар-

буруудаар /бурууда-/ 1) подвергаться обвинению, быть обвиненным в чем-л.; 2) быть виновником чего-л.

магадылал 1) гарантия, ручательство; 2) предусмотрительность; ср. гарантия.

кедирер /кедир-/ понуд. от кет- (см. кедер) надевать что-л.; одевать кого-л.

аңчы охотник // охотничий; аңчыт охотничья собака; борзая. аңчыгаш зверек.

### 2.3. Ses Bilgisi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Bir derlemde biçim bilgisi kadar, ses bilgisi de gereklidir. Bir sözlük hazırlarken özellikle ağız verilerinde ses bilgisi çok önemlidir. Buna göre TRS'de madde başı sözcüklerde gösterilen belli başlı ses bilgisi durumları şu şekildedir:

Madde başı bir sözcüğün ses bilgisi açısından isteğe bağlı bir durumu söz konusuysa bu kısım köşeli parantez içinde verilir (*üjelee(n)*):

үжелээ[н] трое, втроём; үжелээ бис нас трое.  
үжен тридцать; үжен дугаар

Yazımda yazılışları aynı olan ancak gırtlaksıl (faringal) sesler bakımından farklılık gösteren sözcüklerde önce faringal sese sahip olmayan sözcük, daha sonra köşeli parantez içinde yazı çevrimi yapılmış şekilde faringal sesli sözcük verilir (*çagı ~ ç'a'gı, ças ~ ç'a's* gibi). Ancak söz konusu ayırım, *a't, ka't, o't, çük* gibi sözcüklerde gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu konuda sözlükte tutarlı bir kullanım görülmemektedir. Arıkoğlu, bu tür sözcüklerin ayırt edilebilmesi için sözlükte sertleştirme işaretinin kullanıldığını ve bu gösterimin sözcüklerin gırtlaksılığını yazıda belirtme ihtiyacından doğduğunu ifade etmiştir (2000, s. 547).

час весна́; час дүшкен насту-  
 пйла весна́; ала часты өттүр  
 в течёние всей весны́, всю вес-  
 ну.  
 час I [чаьс] томпак, мельхиёр  
 (род сплава); час ок пұля из ка-  
 чественного метáлла (первоначаль-  
 но из томпака).

Bir sözcüğün fonetik ve sözlüksel varyantları için *sm.* (bkz.) kısaltmasıyla ilgili alfabetik sıraya göre bulunduğu yere atıfta bulunulmuş; gerekli çeviri ve materyal orada ele alınmıştır (*doo* bkz. *döo* gibi):

Чел.  
 доо см. дөө.  
 дооза мест. употребляется  
 только с аффиксами принадлеж-

Görüldüğü gibi sözlükte az sayıda ses bilgisel özellik yansıtılmıştır. Bu durum özellikle ağız verilerinin ayırt edilmesi konusunda problemlidir. Elbette genel bir sözlükten ağız özelliklerini tümüyle vermesi beklenemez. Ancak eserin önsözünde iddia edildiğine göre sözlüğün derleminde ağız verileri yer almaktadır. Bir sözlükte ağız verilerinin yer alması, o dilin ağızları arasındaki temel ses bilgisel farkları içermesi anlamına gelir. Sözlükte ses bilgisi özelliklerinin yansıtılması, sözlük biliminin yöntemleriyle ilgili olduğu kadar derlemin niteliğiyle de ilgilidir. Bu açıdan bir derleminde o dilde var olan farklı ses bilgisel özellikler ne kadar yansıtılmışsa bir sözlükte de bu özellikler o denli yansıtılma imkânı bulacaktır. TRS bu açıdan ağız verilerinden oluşan bir derleme sahip olduğu söylenmesine rağmen yetersizdir. Bir başka deyişle, her ne kadar sözlükte ses bilgisel özellikler verilmeye çalışılsa da bu derlemin izin verdiği ölçüde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle derlemin ağız verileri anlamında yeterli malzemeye sahip olmadığı söylenebilir. Sözlüğün yazıldığı dönem düşünüldüğünde bu durum normaldir. O tarihlerde Tuvacanın ağızlarıyla ilgili henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bugün Tuvacanın ağızları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da hâlâ ağız verileri üzerine herhangi bir derlem çalışmasından söz edilemez. Burada şunu da belirtmek gerekir: TRS özel bir amaca yönelik hazırlanmış değildir. Bu sebeple *özelleştirilmiş* (specialization) bir derlemi de yoktur. Özelleştirilmiş bir derlemin parametreleri arasında belirli bir amaç, *bağlamsallaştırma* (contextualization), söylemin veya metnin türü ve dilin farklı değişkeleri yer almaktadır (Szudarski, 2018, s. 137). Tuvacanın bu parametrelere göre hazırlanmış özel derlemleri yoktur. Bu açıdan bakıldığında TRS de ses bilgisi ve ağız verileri için özel bir derleme sahip değildir. TRS'den hareketle Tuvaca sözlüklerde ses bilgisinin dolayısıyla ağız özelliklerinin yeterince yansıtılmadığı açıktır. Bu doğrultuda Tuvacanın özelleştirilmiş derlemleri yapılmalıdır. Tuvaca ağız verilerinin ve ses bilgisi özelliklerinin bir sözlükte kapsamlı bir şekilde verilebilmesi için de bu özelliklere odaklanan özel amaçlı bir derlem olmalıdır.

## 2.4. Biçimsel Ses Bilgisi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Türk dillerinin her birinde kendi ses bilgisi ve biçim bilgisi doğrultusunda eklenme sırasında belirli ses değişmeleri olmakta ve bu sözcükler madde başı olarak sözlüğe girebilmektedir. Bu açıdan TRS'de, söz konusu biçimsel ses bilgisi, söz konusu sözcükleri uygun alfabetik sırada madde başı olarak ele alıp bkz. diyerek sözcüğün yalın durumdaki madde başına gönderme yapılarak gösterilmiştir. İlgili açıklamalar sözlükte iki şekilde; ya sözcüğün yalın durumdaki madde başı içerisinde ya da her iki madde başı içerisinde de ele alınmıştır.

Aşağıdaki *maŋaa* “burada” sözcüğü *bo* “bu” zamirinin bulunma durum eki almış hâlidir. Sözcük, ayrı bir madde başı olarak değerlendirilmiş ve bu maddede açıklanmıştır. Aynı zamanda *bkz. bo* göndermesiyle *maŋaa* sözcüğünün söz konusu biçimsel ses bilgisine de işaret edilmiştir. *Men* zamirinin ilgi durum ekli hâli olan *meen* sözcüğü de *maŋaa* örneğinde olduğu gibi ayrı bir madde başı olarak verilmiş; ancak ilgili açıklama *men* zamirinin bulunduğu madde başına bırakılmıştır. Aşağıda görülen *ol* maddesinde ise *ооң, аңаа, ында* gibi *ol* zamirinden gelen ve *ol* zamirine gönderme yapılan tüm madde başlarının yalın durumdaki *ol* maddesi içinde verildiği görülmektedir.

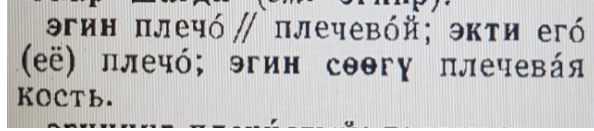
маңаа 1) здесь, тут; маңаа хурал болур здесь бۇдет собрание; см. бо; 2) сюда; маңаа келем иди сюда.

МЭЭЦ см. мен.  
МЭЭЦИ мест. притяж. мой;  
МЭЭЦИ-биле по-моему.  
МЭЭЦИ ит. майрэн. (старший)

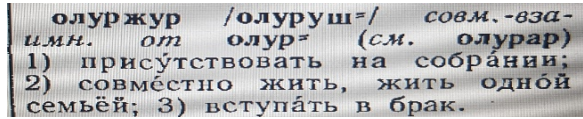
ол мест. 1) личн. и указ. он; тот; род. п. ооң егб; тогб; дат. п. аңаа, аа емү; томү; с ним; аңаа бер отдай емү; аңаа ужуражыр бис встретимся с ним; вин. п. ону егб; тогб, тот; местн. п. ында у негб; у тогб; исх. п. оон от негб; от тогб; направ. п. олче, олдува к немү; к томү; олар онй;

Kullanıcılar için biçimsel ses bilgisini vermesi bakımından sözlük oldukça değerlidir. Ancak sözlük bilimi açısından bunun uygulanışında standart bir yöntemin benimsenmemesi bir eksikliktir. Biçimsel ses bilgisi yalnız gönderme ile belirtildiğinde kullanım açısından bir madde için iki ayrı yeri bulma zorunluluğu görece zahmetli bir durumdur. Türk dillerinin genel biçimsel ses bilgisini bilen araştırmacılar için ilgili maddede anlamı vermek ve detaylı bilgi için gönderme yapmak daha uygun görünmektedir. Ancak bu uygulama Türk dilleri için ortak biçimsel ses bilgisi özellikleri için yapılmalıdır. Çünkü ortak özellikler, genel Türk dilleri dil bilgisi kurallarıyla ilgilidir. Yukarıda verilen örnek bu anlamda Tuvacanın durum ekleri sistemi ile ilgilidir. Tuvacanın kendine özgü biçimsel ses bilgisini yansıtan ve yalın

durumunu genel Türk dilleri bilgisiyle tahmin etmenin kolay olmadığı sözcükler için TRS'de uygulanan bu yöntem uygun görünmektedir (*ekti* bkz. *egin* gibi).

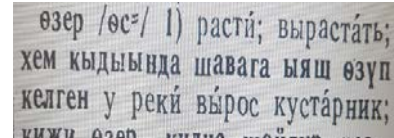
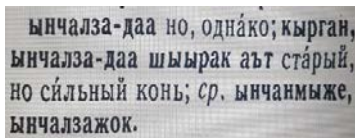


Eylemler madde başında mastar hâliyle verildiği için iki ünlü arasında kalan kimi ötümsüz sesler ötümlüleşir ( $j > \text{ş}$ ,  $t > d$ ,  $s > z$  gibi). Bu durumda madde başında söz konusu eylemin yalın durumdaki hâli de verilmiştir. Söz konusu uygulama Tuvacanın temel biçimsel ses bilgisi değişmelerini bilmeyen kullanıcılar için kullanışlıdır:



## 2.5. Dil Bilgisi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Genel anlamda bir derlemin ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi vb. özelliklerinin tümü dil bilgisi özellikleri arasında sayılabilir. Bu sebeple burada daha genel kategorileri ilgilendiren dil bilgisi özellikleri ele alınmıştır. Bir sözlüğün amacı, ilgili dilin dil bilgisini vermek değil, söz varlığını ve anlamlarını tespit etmektir. Temel amacı söz varlığı olan sözlük hazırlama sürecinde dil bilgisel özellikler, söz varlığının yanı sıra verilen veya verilmesi gereken kimi özelliklerdir. Bu sebeple sözlüklerde az sayıda dil bilgisel özellik görülmektedir. Genel sözlüklerin ana odak noktası, ad, eylem, sıfat ve zarf türündeki sözlüksel öğelerdir. İlgeç, bağlaç, zamir, yardımcı eylem ve belirleyici (determiner) gibi sözcüklerin sözlük bilimsel olarak ele alınması genel olarak tartışmalıdır. Anadili konuşurları için hazırlanmış sözlüklerde bu tür işlevsel öğelerin kullanıcı tarafından bilinmesi beklendiğinden genellikle verilmediği görülmektedir (Osswald, 2015, s. 1971). Ancak TRS'nin hedef kitlesi oldukça geniştir ve çoğunlukla araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Bu sebeple derlemin dil bilgisi özelliklerinin yansıtılmasına gelince sözlükte ad, sıfat, zarf, ilgeç, bağlaç ve eylemlerin doğrudan madde başı olarak ele alındığı görülmektedir. Ad, sıfat, zarf, ilgeç ve bağlaçlar, madde başında yalın durumda verilen sözcüklerdir. Eylemler ise sözlükte Tuvaca mastar biçimiyle yer alır. İlhan'a göre bir sözlükte madde başı sözcüklerin doğru ve düzenli bir şekilde kurulabilmesi için sözcüklerin sözcük türleri açısından dildeki konumu gösterilmelidir (2009, s. 536). TRS bu anlamda pek çok sözlükte olduğu gibi yalnızca eylemleri diğer sözcük türlerinden ayırmaktadır:



TRS'de zamir kategorisinde kişi ve işaret zamirlerinin madde başı olarak değerlendirildiği görölr. Ayrıca biçimsel ses bilgisi bölümünde belirtildiği gibi kişi zamirleri ile işaret zamirlerinin çeşitli durum ekli hälleri de madde başında verilmiştir.

сен мест. личн. ты; род. п. сэн  
твой; сэн-биле с тобой; дат. п.  
сенээ тебе; вин. п. сени тебя;  
местн. п. сенде у тебя; исх. п.  
сенден от тебя; направ. п. сенче,  
сендиге к тебе.

бо мест. 1) указ. э́тот; род. п.  
мооң э́того; дат. п. маңаа, маа  
э́тому; вин. п. мону э́тот, э́того;  
исх. п. муну э́того; исх. п.

Belirleyici olarak değerlendirilen sayı kategorisinde asıl sayılar birden ona kadar verilmiştir. Bununla birlikte yüz, bin, milyon gibi anlamlara gelen nicel ifadeler de madde başı yapılmıştır. Sıra sayı sıfatları Tuvacada iki türlü yapıldığı için –*GI* ekli sıra sayıları madde başı olarak, *dugaar* sözcüğü eklenerek oluşturulan sıra sayıları ise asıl sayı sıfatının verildiği madde içerisinde verilmiştir.

муң I ты́сяча; муң дугаар ты́-  
сячный.  
муң II диал. глупый, придур-  
коватый.

үшкү трéтий; үшкү чергениң  
шыдыраачызы шахматист трéть-  
его разряда.  
үштүг трéлэ́тий (о разряда)

Aynı sözlük maddesi içinde ad, sıfat ve zarf gibi farklı dil bilgisel kategorilerde verilen anlamlar // işareti ile ayrılmıştır. Söz konusu durum, anlamdan ziyade sözcüğün farklı sözlüksel kategorilerde kullanılabildiğini göstermek için uygulanmıştır. Aşağıdaki *kıdığ* örneğinde sözcük, “uç, kenar” anlamında ad türünde bir sözcük olarak kullanılabileceği gibi, “uçtaki, son, aşırı” anlamında sıfat türünde bir sözcük olarak da tümcede yer alabilmektedir:

кыдыг I 1. 1) край // крайний,  
находящийся на краю; кыдыг чер  
окраина, захолустье; хоорай кы-

## 2.6. Söz Dizimi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Bir derlemi söz dizimi çalışmaları için önemli kılan özelliklerinin başında derlemin dilin tüm değişkelerini temsil etme potansiyeli ve dil bilgisi teorilerinden üretilen hipotezlerin test edilebilmesi için deneysel verileri temsil etmesi gelir. Derlem dil biliminin gelişmesi ile bir dilde hangi kullanımların tipik olduğu ve dilsel değişkeler içinde ne derece farklılıkların meydana geldiği konusunda genel bir çerçeve çizmek daha kolay hâle gelmiştir. Böylelikle bir derlem, söz dizimi açısından sıklık çalışmalarının katkılarıyla hangi sözcüklerin birlikte kullanıldığına ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır (McEnery & Wilson, 2001, s. 109-110).

Sözlükler, hazırlanış amaçlarına göre farklı dil bilgisel özelliklere odaklanabilir. Tuvaca sözlük literatürü bu açıdan pek zengin değildir. Ancak yukarıda da belirtilen

Y. Ş. Hertek'in *Tıva-Orus Frazzeologiya Slovarı* adlı sözlüğü Tuvacanın deyimsel ifadeleri için hazırlanmıştır. Böyle bir sözlükte madde başı sözcükler, doğrudan söz dizimsel özellik içerir. Ancak genel bir sözlüğün temel amacı, dil bilgisi değildir. Söz dizimi, dil bilgisinin özel bir alanıdır. Bu sebeple çoğu sözlükte söz dizimsel özellikler, genel söz varlığının yanı sıra verilir. TRS'de de temel amaç deyimsel ifadeleri vermek değildir. Dolayısıyla sözlükte yer alan söz dizimsel özellikler, madde başı sözcüklerin birlikte kullanıldığı sözcüklerden hareketle öbek yapılarla ilgilidir. Söz konusu söz dizimsel özellikler sözlükte aşağıdaki şekillerde yansıtılmıştır:

- Yardımcı eylemler ile kurulan dilsel yapıların işlenmesi sözlük bilimciler için zorlu bir süreçtir. Eşdizimde ve birleşik eylem yapılarında yarı bağımsız yarı bağlı unsurlar olarak yer alan yardımcı eylemlerin anlamı öbek yapıda tümleci ile bağlantılıdır. Bu sebeple pek çok araştırmacı, bu tür eylem yapıları için kapsamlı bir derlem analizine dayanan yeni bir tür madde başı girişi önermektedir (Osswald, 2015, s. 1971). TRS'de ad + eylem yapısındaki eylem öbekleri, ayrı bir madde başı olarak ele alınmamıştır. Bu durumda özellikle anlamı tamamen değişen deyimsel ifadelerin ayrı bir madde başı olarak ele alınması, bir yöntem olarak benimsenebilirdi. Ancak aşağıdaki örnekte “zaman” anlamındaki *öy* maddesi içerisinde yer alan *öyü ertер* “zamana geçmiş, modası geçmek” eylem öbeğinin anlamı, madde başı sözcükle ilişkilidir. Bu durumlarda öbeğin, ilgili madde başı içerisinde verilmesi uygundur.

өй I момент, время; сезон;  
тараа кезер өй время жатывы;  
чогуур өйүндө вóвремя, своевре-  
менно; ол өйдө в то время, тогда;  
◇ өйү эртер отживать, стано-  
вится ненужным, устаревать.

- TRS'de ilgeçler madde başında verilmiş ancak yapısal olarak ad öbeği biçiminde kurulan ve alanyazında genellikle ilgeç olarak kabul edilen sözcükler, türetildiği sözcüğün madde girişinde verilmiştir. Bu tür ilgeçler, yapısal olarak ad öbeği biçiminde kurulsada söz dizimi ve anlam bilimi açısından oldukça farklıdır. Bu sebeple söz diziminde ad öbeği yapısında yer alan ilgeçlerin ayrı bir madde başı olarak değerlendirilmesi sözlük kullanımı açısından daha kullanışlı olacaktır.

ышкаш подобный // подобно;  
как, словно, вроде; ол ышкаш  
подобный этому; ол спортка силер  
ышкаш ынак он, как и вы, лю-  
бит спорт; ср. дег.

ижин I. 1) живóт; желúдок; ср.  
хырын I); 2) внúтренности, ну-  
тро прост.; содержимое чего-л.;  
номнуц ишти содержание книги;  
бажыц ишти а) внúтренность дó-  
ма, внúтреннее помещéние; б)  
перен. семья; өг ишти а) внúтрен-  
ность юрты; б) перен. семья, чле-  
ны семьи; 2. служ.: иштинге, иш-  
тинде а) в, во, внутри, внутрь;  
шкаф иштинге номнар чыткан  
чүве в шкафу лежали книги;  
бажыц иштинде в дóме, внúтри

- Biçim bilgisi bölümünde sıra sayılarının Tuvacada iki türlü yapıldığı söylenmişti. Asıl sayı sıfatları *dugaar* sözcüğü ile öbek oluşturarak sıra sayı sıfatı olarak

kullanılabilir. Bu tür yapılar sözlükte ilgili asıl sayı sıfatının bulunduğu madde içerisinde verilmiştir.

үш 1) три; үш кижн три человек; үш хонук трбе сүток; үш дугаар трётнй; үш катап хөй в три раза больше; үште в-трётных; 2) трóйка (оценка знаний); ◇ үш дүн ортузунда глубóкой нóчью, в пóлночь.

- Eğer verilen madde başı bağımsız olarak kullanılmıyor veya bağlam olmadan çevrelemiyorsa madde başı sözcüğün ardından iki nokta kullanılır ve ardından sözcüğün geçtiği öbek yapı verilir.

дөргүлүг: бо дөргүлүг такóй, такóго рóда.  
дөргүн рéчка, берúщая начáло в степí и окрúжности её.

- Sözlükselleşen öbekler hem Tuvaca hem de Rusça olarak analiz edilir:

партбилет (партия биледи)  
партбилét (партíйный билét).  
партбөлүк (партия бөлүү) парт-группа (партíйная группа).

- Atasözleri ve deyimler, sistemli bir şekilde sözcüğün karşılık gelen anlamının sonunda verilir. Bir tümcenin atasözü olduğu *posl.* (poslovitsa) veya *pogov.* (pogovorka) kısaltmaları ile belirtilmiştir. Aşağıdaki örnekte *Baştay uşkan ejin kattırbas* “Önce düşen dosta gülünmez.” atasözü “önce, ilk olarak” anlamına gelen *baştay* madde başı içerisinde verilmiştir:

баштай вначáле, сначáла; эң-не баштай в пёрвый раз, впервые; баштай ушкан эжин каттырбас погов. над товáрищем, упáвшим рáньше тебя, не смéйся.

## 2.7. Anlam Bilimi Açısından Sözlüğün İncelenmesi

Bir kimsenin sözlüğe başvurmasının iki temel sebebi vardır. İlk olarak sözlükler, alfabetik sıraya göre düzenlenmiş sözcüklerin yazılış biçimine dayandığından kaçınılmaz olarak bir dilin imlâsı hakkında bilgi verir. Sözlüklerin ikinci ve en temel işlevi ise sözcüklerin açıklanması ve tanımlanmasından hareketle anlam bulmaktır (Jackson, 2002, s. 86).

Bir sözlük bilimcinin en önemli görevlerinden biri sözcüklerin doğru anlamlarını vermektir. Bu sebeple sözlük bilimci bir sözcüğün gerçek anlamına, çağrışımsal anlamına ve diğer sözcüklerle birlikte tümce veya bağlam içinde kazandığı yan anlamlara dikkat etmelidir (Jakson, 2002, s. 15). Hanks’a göre bir sözlük bilimci uygun



tümceleri seçerken olabildiğince genel olan bağlamları tercih etmelidir. Bu tutum açıklanan sözcüğün gelecekteki, görünmeyen bağlamları hakkında maksimum tahmin gücü sunmaktadır. Aynı zamanda sözlük yazarı, verdiği örnekte sözcüğün keskin anlamsal odağını korumaya özen göstermelidir. Buna göre sözlük bilimci, bir sözcüğü sözlüksel bağlam ve metinsel bağlam olmak üzere iki tür anlamsal çerçevede tanımlamalıdır. Sözlüksel bağlamda sözcükler, okuyucunun metinleri kendi dünya bilgisini kullanarak yorumlamasına dayalı olarak anlam kazanır. Metinsel bağlamda ise sözcüğün metin içerisinde kullanılan anlamsal bir değeri vardır (2012, s. 64). TRS genel olarak sözcük anlamlarını sözlüksel bağlamda vermiştir. Sözlükte az sayıda örnekte metinsel bağlam dikkate alınmıştır. TRS örneklili bir sözlük olmadığı için söz konusu metinsel bağlam, deyimsel ifadelerden anlaşılmaktadır. Örneğin birincil anlamı “indirmek, boşaltmak” olan *düjüerer* maddesi, *köjegeni düjüerer* ifadesinde “(perdeyi) çekmek” anlamını kazanmaktadır:

дүжүрер /дүжүр=/ понуд. от  
дүш= (см. дүжер) 1) помогать  
спуститься, помочь сойти (напр.  
с коня); 2) выгрузать; чүүк дү-  
жүрер выгрузить багаж; 3) спус-  
кать; көжегени дүжүрер спустить  
шторы; 4) побороть, опрокинуть

Ancak bir sözlük ‘örneklili sözlük’ özelliğine sahip olsun ya da olmasın mümkün olduğunca sözcüklerin metinsel bağlamda edindikleri anlamları vermelidir. Bir sözcüğün metinsel bağlamda farklı anlamlarının olabileceği ise doğrudan derlem ile ilişkilidir. Bu anlamda farklı dilsel kullanımları içeren iyi ve nitelikli bir derlem ile hazırlanan bir sözlük, sözcüklerin metinsel bağlamdaki anlamları hakkında daha iyi sonuçlar verecektir. Metinsel bağlam içindeki anlamlar düşünüldüğünde Tuvacanın en iyi sözlüklerinden birisi olan TRS’nin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durum, farklı türde daha çok metin ve dilsel örnekten oluşan bir derlemin gerekliliğini göstermektedir.

Birçok sözcüğün birden fazla anlamı vardır. Söz konusu farklı anlamların sözlükte nasıl ve hangi düzenle verileceği sözlük bilimciler açısından verilmesi zor kararlardandır (Jackson, 2002, s. 15). Günümüzde yapılan derlemlerin dijital ortama aktarılması ve teknolojinin yardımıyla hangi anlamın daha sık kullanıldığının tespitiyle bir sıralama mümkün olsa da (Aleř Horák & Adam Rambousek, 2018, s. 179) TRS de dâhil tüm Tuvaca sözlükler için dijital ortamda sistemli bir derlem yoktur. Bu sebeple TRS’de bir sözcüğün farklı anlamları, anadili konuşurlarının bilgi ve tecrübesine dayanarak sıralanmıştır. Sözlükte bir sözcüğün yakın anlamları virgül (,) ile uzak anlamları noktalı virgülle (;) ayrılmıştır. Yine çevirilerde ilk anlamlar önce verilirken uzak veya mecaz anlamlar daha sonra verilir.

**чугаа** 1) речь, язык // речевой; төрөөн чугаа родная речь; аас чугаа устная речь; бижимел чугаа письменная речь; чугааның чаңчылдары речевые навыки; чугаа кезектери части речи; 2) разговор; чугаавыс үргүлчүлээли давайте продолжим наш разговор; хей чугаа, суг чугаа пустой разговор; болтовня; 3) выступление; речь; төлөөлөрнүң конференцияга чугаалары речи делегатов на конференции; 4) рассказ; солун чугаа а) интересный рассказ; б) анекдот; 5) лингв. говор; ◇ чугаазы үнөр начинать говорить (обычно о ребёнке); дамчыр чугаа молва, предание.

Ayrıca sözlükte sestеш olup farklı köken veya kaynaktan gelen sözcükler, farklı bir madde başı olarak ele alınmış ve her bir kelime buna göre numaralandırılarak anlamlandırılmıştır:

**ажыг** I 1. кислый; горький; ажыг сүт кислое молоко; ажыг эм горькое лекарство; 2. горе, скорбь; ажыгга туттурар переживать горе, постичь — о горе; ср. ажыг-шүжүг; ◇ ажыг кышты ажыр всю суровую зиму; ажыг соок лютый (жгучий) мороз. ажыг II перевал; ср. арт. ажыг III ...с лишним, больше; чүс ажыг больше ста.

Jackson, sözcükleri anlam bilimsel açıdan temelde birincil anlam (reference), yan anlam (connotation), anlam ilişkileri (sense relations) ve eşdizimlilik (collocation) olmak üzere dört bölümde değerlendirir. Buna göre birincil anlam, sözcüğün akla gelen ilk anlamı yani düz anlamdır. Düz anlamda bir sözcük ile onun göndergesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yan anlamda ise konuşmacı veya topluma özel bir çağrışım söz konusudur. Çağrışımsal anlam da denilebilen yan anlam çoğu zaman tümce veya bağlam içinde anlaşılır. Anlam ilişkileri, bir sözcüğün diğer sözlük birimlere göre kazandığı değerdir. Eş anlamlılık (synonymy), zıt anlamlılık (antonymy), alt anlamlılık (hyponymy) ve parça bütün ilişkisi (meronymy) anlam ilişkilerinin türleridir. Eşdizimlilik ise bir sözcüğün tümce içerisinde kendisine eşlik eden diğer sözcüklerle birlikte belirlenen anlamı ile ilişkili bir kavramdır (2002, s. 15-18). TRS'de Jackson'un bu sınıflandırmasına göre öncelik düz anlam üzerindedir. Yukarıda da belirtildiği gibi metinsel bağlam yok denecek azdır. Bu sebeple yan anlam veya çağrışımsal anlam yönünden sözlüğün eksik olduğu söylenebilir. Ancak sözlüğün önemli özelliklerinden biri, eşdizimlilik esasına dayanarak sözcüklerin kendisine eşlik eden diğer sözcüklerle birlikte kazandıkları anlamların sıklıkla verilmesidir. Bu tarz deyimsele ifadeler sözlükte ilgili madde başı içerisinde ele alınmıştır. Bu durumda

madde başı sözcük ile eşdizimli sözcüklerin anlamı arasında önemli bir fark oluşmaktadır. TRS’de bu anlam farkı, maddenin sonunda eşdizimli sözcüklerden hemen önce yatay eşkenar dörtgen işaretinin kullanılması ile ifade edilmiştir. Aşağıda “kurumak, buharlaşmak” gibi anlamlara gelen *soglur* eylemi, *karak soglur* biçiminde kullanımıyla “kör olmak” anlamını kazanmıştır. Metinsel bağlamda ise aynı eşdizimli sözcük “dürüst olmak gerekirse, açıkçası” anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu anlam geçişi, görüldüğü gibi yatay eşkenar dörtgen işareti ile belirtilmiştir:

**соғлур /соол=/ 1) высыхать, пересыхать; хөөлбек соғлур калган водоём высох; 2) переставать давать молоко (напр. о корове); пропадать (о молоке у кормящей матери); 3) испаряться, выкипать; ◇ карак соғлур ослепнуть; карак соғлур, көрбедим честное слово, я не видел.**

Ayrıca buna benzer eşdizimli yapılar ve birleşik adlar genellikle anlam bakımından deyimseldir. Anlamsal olarak birleşik sözcüğün anlamı, öbek yapısı oluşturan sözcüklerin her birinden farklıdır. Bu sebeple bu sözcükler ayrı bir madde başında verilebilir miydi? Sözlük hazırlama yöntemleri açısından böyle yapılar genel olarak problemlidir. Ayrı bir madde başında yer alması kimi zaman yanıltıcı olabilir. Ayrıca söz konusu yapının hangi madde başı sözcüğün altında yer alacağı da belirlenmeli ve tüm sözlükte standart bir kullanım olmalıdır. Yukarıdaki örnekte ikinci sözcüğün yer aldığı madde başında anlam verilse de bu açıdan sözlükte standart bir kullanım bulunmamaktadır. Bir dildeki eşdizimsel yapılar, belirli bir yöntem ve yaklaşıma göre eşdizim sözlüklerinde sunulmalıdır. Tuvaca üzerine bu kategoriye girebilecek tek sözlük çalışması, Y. Ş. Hertek tarafından kaleme alınan *Tıva-Orus Frazzeologiya Slovarı* adlı eserdir. Genel bir sözlük olarak TRS’nin eşdizimli bir sözlük gibi olması beklenemez. Ancak iyi bir genel sözlüğün bu gibi eşdizimli yapıları ayırt etmesi ve belirli bir yöntemle göre betimlemesi gerekmektedir. Bu, sözlük kullanımını kolaylaştıracağı gibi sözlüksel unsurların kimi anlam bilimsel yönlerinin de anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Doğan, 2015, s. 70).

Derlemin anlam bilimsel yönlerinden birisi eş anlamlı sözcüklerdir. TRS’de eş anlamlı sözcükler madde sonlarında çapraz göndermelerle birbirine bağlanır. Eğer sözcük çok anlamlı ve eş anlamlı sözcüğün tüm anlamlarını ifade etmiyorsa söz konusu gönderme karşılık gelen anlamdan sonra yapılır.

**шупту мест. опред., употребл-  
ется в позиции определения и с аф-  
фиксами принадлежности весь,  
вся, всё, все; шупту класс весь  
класс; шупту школа вся школа;  
шупту күш-культуржулар все физ-  
культурники; шупту соңгулдаже!  
все на выборы!; шуптувус мы все;  
шуптунар вы все; шуптузу он!  
все; шуптузун билир мен я знаю  
всё; ср. бүгү, хамык.**

Bir sözcüğün kimi anlamları kültür ile ilgilidir. Bu sebeple bir sözlük maddesinde kültürel bilginin rolü ve önemi büyüktür. Kültürel bilginin sözlükte yer almaması gerektiğini düşünen araştırmacılar olsa da çoğu sözlük bilimci bunun aksini savunur. Burada asıl soru, kültürel bilgiye dayalı anlamın sözlükte nasıl verilmesi gerektiğidir. Bu konuda üç temel uygulama vardır. Birincisi doğrudan tanımını vermek, ikincisi açıklayıcı veya örnek tümceler kullanmak, üçüncüsü ise biçimsel etiketler yani küçük görsellerden yararlanmaktır (Łozowski, 2018, s. 166). Anadili konuşurları için hazırlanmış bir sözlükte kültürel nüansları tahmin edebilmek kısmen kolaydır. Ancak TRS, Tuvalar için olduğu kadar Ruslar, Türkologlar ve Mongolistler için de hazırlanmış bir çalışmadır. Bu açıdan TRS, iki dilli bir sözlük olması sebebiyle kısmen avantajlıdır. Yine de kimi kültürel anlamların Rusçada doğrudan karşılığı yoktur. Kültürel kimliği yansıtan sözcükler veya kültürel olarak kendine özgü anlamları olan sözcükler, bu sebeple tercümeden ziyade tanım ve betimlemesi verilerek açıklanmıştır. Ancak kültürel bilgiyi ifade eden sözcüklerin örnek tümce veya herhangi bir görselle desteklenmemesi, özellikle Tuva kültürüne hâkim olmayanlar için bir eksikliklerdir. Bu anlamda sözlükte tarım, hayvancılık, tarih gibi belirli kültürel anlamları olan sözcükleri ifade eden ve Rusçada karşılığı bulunmayan sözcükler ya betimsel olarak tercüme edilmiş ya da parantez içinde bir açıklama ile birlikte açıklanmıştır. Örneğin, aşağıda bir peynir çeşidi olan *хойтпак* sözcüğü sözlükte “özel olarak fermante edilmiş süt” şeklinde açıklanmıştır.

**хойтпак хойтпак (особым обра-  
зом заквашенное молоко); хойтпак  
тигер гнать араку из хойтпак;  
◇ хойтпак мээлиг скудоумный,  
тупоумный, тупоголовый.**

## Sonuç

Güney Sibirya Türk dillerinden biri olan Tuvaca, karşılaştırmalı dil bilim ve Türkoloji çalışmaları için kritik bir konumda yer almaktadır. Bu sebeple Tuva dili ve kültürü üzerine -az sayıda da olsa- özellikle dil ve kültür çalışmalarında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında şüphesiz sözlük çalışmalarının yeri ayrıdır. Sözlük çalışmaları tüm Türk dillerinde olduğu gibi aynı zamanda Tuvaca üzerine yapılan diğer pek çok araştırmaya da kaynaklık etmiş ve etmeye devam

etmektedir. Sözlük çalışmaları için en temel gereksinim, o dille ilgili bir derleme sahip olmaktır. Derlemin niceliği ve niteliği, sözlüğün kalitesini artıracak gibi sözlüğün amacı da derlemin özelliklerini etkilemektedir. Sözlüğün amacı bir anlamda derlemin amacı ve hedefini belirlemektedir. Dolayısıyla amacı genel bir sözlük hazırlama olan derlemin birtakım özelliklere sahip olması gerekir. Bu anlamda çalışmada Tuvacanın en önemli sözlük çalışmalarından biri olan TRS, derlem dil bilim ve sözlük bilim ilişkisi açısından değerlendirilmiştir. Sözlük bilimin inceleme alanlarından biri, sözlük hazırlama yöntemleridir. Bir derlem, sözlüğü hazırlanan dilin özelliklerine göre oluşturulmalıdır. Sonuç olarak TRS'den hareketle Tuvacanın yeterli ve nitelikli bir derleme sahip olmadığı açıktır. TRS'nin sahip olduğu derlemin boyutu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak sözlük maddeleri incelendiğinde Tuvaca dilsel örneklerin ve anlamların yeterince gösterilemediği görülmüştür. Aynı zamanda ağız verilerine işaret eden kimi kullanımlardan hareketle sözlüğün ağız verilerini de sunma gibi bir hedefi olduğu söylenebilirse de ne yazık ki sözlükte Tuvacanın ağız özellikleri ile ilgili yeterince veriye de ulaşamamaktadır. Sözlük bilimi dolayısıyla sözlük hazırlama yöntemleri açısından bakıldığında sözlüğün birtakım söz varlığı, ses bilgisi, biçimsel ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilimi, söz dizimi ve dil bilimsel özellikler barındırdığı görülmektedir. Tüm bu özelliklerin sunumu konusunda ise tutarlı bir kullanımdan söz edilemez. Aynı zamanda bu özelliklerin sunumunda bir tutarlılık olmadığı gibi ilgili özellikleri tam anlamıyla yansıtabilecek bir derlemin eksikliği de dikkat çekmektedir. TRS, Tuva sözlükçülüğü içerisinde özel bir konuma sahiptir. Ancak sözlük bilim ve derlem dil bilim açısından bakıldığında günümüz Tuvaca araştırma sorularına yanıt verecek durumda değildir. TRS özelinde yapılan bu incelemeden hareketle, Tuvacanın daha kapsamlı ve sözlük bilimi ilkelerine göre hazırlanmış bir sözlüğe ihtiyacı vardır. Daha iyi bir sözlüğün hazırlanabilmesi için ise çok daha iyi bir derleme ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu sebeple amacı ve hedefi iyi belirlenmiş bir sözlük çalışması için sözlüğün hazırlanışında, yöntemlerin uygulanışında ve dilsel verilerin anlamlandırılmasında kullanılacak, yetkin ve bu amaç üzerine hazırlanmış iyi bir derlem yapılmalıdır. Hazırlanılacak bu derlemin aynı zamanda farklı türde ve amaçlar için hazırlanabilecek sözlük çalışmaları için de elverişli olması önemlidir.

## Kaynaklar

- Arıkoğlu, E. (1997). Tuva Türkçesinin tarihi gelişimi ve üzerinde yapılan çalışmalar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.4, 152-161.
- Arıkoğlu, E. (2000). Tuva Türkçesinde gırtlaksız ünlüler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.10, 543-547.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003) *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Davis, M. (2015). Corpora: an introduction. Biber, D and Reppen, R. (Eds.), *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics* (1. Baskı, s. 11-31). Cambridge University Press.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te fiisel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, Güz 17, 67-84.
- Faaß, G. (2018). Lexicography and corpus linguistics. Fuertes-Olivera, P. A. (Ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography* (1. Baskı, s. 123-137). Routledge.
- Hanks, P. (2012). Corpus evidence and electronic lexicography. Granger, S. and Paquot, M. (eds.), *Electronic Lexicography* (1. Baskı, s. 57-82). Oxford University Press.
- Harrison, K. D. & Anderson, G. D. S. (2003). *Tuvan Dictionary*. Lincom Europa.
- Hertek, Y. Ş. (1973). *Tıva-Orus frazeologiya slovarı*. Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Horák, A., & Rambousek, A. (2018). Lexicography and natural language processing. Fuertes-Olivera, P. A. (Ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography* (1. Baskı, s. 179-198). Routledge.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/4 Yaz, 534-554.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography an introduction*. Routledge.
- Koçoğlu, V. (2008). Tuva Türklerinin kullandıkları alfabeler ve bazı imla özellikleri, *Turkish Studies*, 3/7, 442-456.
- Łozowski, P. (2018). Dictionaries and culture. Fuertes-Olivera, P. A. (Ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography* (1. Baskı, s. 123-137). Routledge.
- McEnery, T. & Wilson, A. (2001). *Corpus linguistics an introduction*. Edinburgh University Press.
- Monguş, D. A. (2003) *Tıva dıldın tayılbırlıg slovarı*, C. 1. Nauka.
- Monguş, D. A. (2005). *Tuvaca-Türkçe sözlük*. Tuvanın Sosyal Araştırmalar Enstitüsü.
- Monguş, D. A. (2011) *Tıva dıldın tayılbırlıg slovarı*, C. 2. Nauka.

- Osswald, R. (2015). Syntax and lexicography. Kiss, T. ve Alexiadou, A. (Eds.), *Syntax-Theory and Analysis An International Handbook Volume 3* (1. Baskı s. 1961-2001). De Gruyter Mouton.
- Otyzbay, Z. (2019). Çağdaş Tuva yazılı edebiyatının gelişimi. *Folklor Edebiyat*, 25/99, 567-576.
- Ölmez, M. (2007). *Tuvacanın sözvarlığı-eski Türkçe ve Moğolca denkleriyle*. Harrassowitz Verlag.
- Özkan, B. (2014). Türkiye Türkçesi söz varlığında fiillerin derlem denetimi ve derlem tabanlı sözlüğü. *Bilig*, Bahar 69, 171-204.
- Sinclair, J. (2003). Corpora for lexicography. Sterkenburg, P. van (Ed.) *A Practical Guide to Lexicography* (1. Baskı, s. 167-178). John Benjamins Publishing Company.
- Sinclair, J. (2005). Corpus and text: basic principles. Wynne, M. (Ed.) *Developing Linguistic Corpora: A guide to good practice* (1. Baskı, s. 1-16). Oxbow Books.
- Szudarski, P. (2018). *Corpus linguistics for vocabulary: a guide for research*. Routledge.
- Tatarintsev, B. I. (2000) *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka tom 1*. Nauka.
- Tatarintsev, B. I. (2002) *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka tom 2*. Nauka.
- Tatarintsev, B. I. (2004) *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka tom 3*. Nauka.
- Tatarintsev, B. I. (2008) *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka tom 4*. Nauka.
- Tatarintsev, B. I. (2018) *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka tom 5*. Nauka.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. İzdatel'stvo Sovyetskaya Ensiklopediya.
- Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin şekil bilgisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Fulya AKMAN**

Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram  
Veli Üniversitesi  
fulya.akman@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-1367-6811>

## Mengen'in Mutfak Kültüründe Yer Alan Bazı Yemek Adları Üzerine Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme: *halışka* ve *kaldırık* Örneği

*A Historical-Comparative Analysis on Some Food Names in  
Mengen's Cuisine Culture: The example of halışka and kaldırık*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 04.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Akman, F. (2022). Mengen'in Mutfak Kültüründe Yer Alan Bazı Yemek Adları Üzerine Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme: *halışka* ve *kaldırık* Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 789-797. <https://doi.org/10.34083/akaded.1148450>

Akman, F. (2022). A Historical-Comparative Analysis on Some Food Names in Mengen's Cuisine Culture: The example of *halışka* and *kaldırık*. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 789-797. <https://doi.org/10.34083/akaded.1148450>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.



## Öz

Yiyecek içecek türleri, yiyeceklerin pişirilme süreçleri, yeme-içme geleneğine dayalı kültürel yapı olarak tanımlanan mutfak kültürü, ait olduğu herhangi bir bölgenin tarihî, coğrafi, filolojik, etnik, demografik, antropolojik, sosyolojik vb. pek çok yapısına dair ipuçları ihtiva etmektedir. Bu çalışmada; doğal kaynakları, bitki ve hayvan çeşitliliği ile zengin bir mutfak kültürüne sahip Mengen’de kullanıldığı bilinen bazı yemek adları; filolojik bakımdan tarihsel-karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınacaktır. Özellikle aşçılık konusunda Türkiye’de önemli bir üne sahip Mengen’in mutfak kültürüne dair söz varlığında tespit edilen ve bu makaleye konu olan kelimeler *halıška* ve *kaldırık*’tır. Söz konusu yemek adlarının tarihî Türk yazı dillerine ait eserlerde nasıl kayıtlı olduğu, süreç içerisinde hangi fonetik değişikliklere uğradığı üzerinde durulacak ve etimolojik bazı izahlar ve tekliflerde bulunulacaktır. İncelenen yemek adlarının yüzyıllara dayanan tarihsel sürekliliği, bölgenin kültürel kodlarına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın hem alana hem de farklı disiplinler tarafından yapılacak diğer araştırmalara katkı sağlaması ve yön gösterici nitelikte olması hedeflenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Mengen, mutfak kültürü, yemek adları, *halıška*, *kaldırık*

## Abstract

*The cuisine culture, which is defined as the types of food and beverage, the cooking processes of the food, the cultural structure based on the eating and drinking tradition contains clues about the historical, geographical, philological, ethnic, sociological... etc. structures of any region which it belongs. In this study; some food names known to be used in Mengen, which has rich cuisine culture with its natural resources, plant and animal diversity; will be analyzed philologically via historical-comparative method. The words that are identified in the vocabulary of the cuisine culture of Mengen which has an important reputation in Turkey especially in terms of cooking, and which are the subject of this article, can be listed as halıška and kaldırık. It will be focused on how the names of foods in question were recorded in historical works of Turkish written languages, and which changes they had phonetically in the process and some etymological explanations and proposals will be made. The examined food names’s historical continuity based on centuries is important in terms of revealing the cultural codes of the region. It is aimed that the study will contribute to the field and other researches to be conducted by different disciplines and to be a guide.*

**Keywords:** Mengen, cuisine culture, food names, *halıška*, *kaldırık*

## Giriş

Sözlükte en genel manasıyla “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1558) şeklinde tanımlanan “kültür”ün yalnızca bir parçası olarak “mutfak kültürü”; uzun yıllar boyunca halkbiliminin önemli çalışma alanlarından biri kabul edilmiştir. Bununla birlikte farklı pek çok disiplinin de söz konusu alandan hareketle önemli sonuçlara ulaştığı bilinmektedir. Filoloji kapsamında ağız araştırmaları, etimolojik izahlar, söz varlığı incelemeleri gibi çalışmalarda da mutfak kültürü özne olarak yer almakta; önemli ölçüde dil malzemesi sunmaktadır. Mutfak araç-gereçleri, yiyecek-içecek adları ve yapıları, sofrada yemek öğünleri, yiyecek saklama ve kışık hazırlama yöntemleri, özel günlerde yapılan yöresel yemekler vb.; mutfak kültürünün dilbilimsel araştırmalara olanak veren ve hatta bu araştırmaları zaruri kılan bileşenleri olarak sayılabilir. Mengen mutfak kültürü ise bu bileşenler bakımından zengin kabul edilmesinin yanı sıra arkaik unsurlar da barındırmaktadır. Eski Türk mutfağının bir devamı olma özelliğini korumuş; Batı Karadeniz bölgesinin coğrafi özelliklerini, İslamiyet’in getirdiği dinî yapı ile ekonomik koşulların elverdiği ölçüde saray mutfağının harmanlanması sonucu günümüzdeki formuna kavuşmuştur (Yalçın Çelik, 2010, s. 129).

Mengen'in mutfak kültürü bakımından ön plana çıkmasının en önemli sebeplerinden biri şüphesiz aşçılık hususunda sahip olduğu yüzyıllara dayanan şöhretidir. Osmanlı padişahlarından I. Ahmet'in yemek tutkusuna bağlı olarak sarayda çeşitli yarışmalar yaptırdığı; Mengenli aşçıları Topkapı Sarayı'na ilk getiren padişah olduğu söylenmektedir (Arman, 2011, s. 25). Yine bölgenin en önemli geçim kaynağının aşçılık olarak bilinmesine ve bu konudaki ününe dair kayıtlara Osmanlı döneminde yayımlanan ve il yıllıkları olarak adlandırılan salnamelerde de rastlanmaktadır. 1341 Rumî tarihli Bolu vilayeti salnamesinde konuya ilişkin “Cem'an 10.017 nüfus vardır, halkı aşçılıkla mütevaggil ve meşhurdur.” ifadesi geçmektedir (Birgören, 2008, s. 388). Hâlen her eylül ayının ilk haftasında da Mengen'de Türkiye'nin tek “Aşçılık Festivali” düzenlenmekte; değişik türde bir şov yemeği hazırlanmakta ve yarışma, sergi, konser, panel, şov, spor karşılaşmaları gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir (<http://www.bolu.gov.tr/bolu-mutfagi>).

Mengen'de aşçılık ve mutfak kültürünün günümüze kadar korunması; bölgenin dağlık olması, iklimin sert geçmesi, şehre uzaklık ve ilçenin ticaret merkezlerinin dışında yer alması gibi sebeplere bağlı olarak açıklanmaktadır (Yalçın Çelik, 2010, s. 128). Söz konusu tarihsel süreklilik ve muhafaza edilmişlik hâli; özellikle gastronomi ve mutfak sanatları, gastronomi turizmi, halk bilimi, ağız araştırmaları gibi farklı disiplinlerin dikkatini çekmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalarda Mengen müstakil olarak ele alındığı gibi; daha genel kapsamda Bolu; Bolu'nun diğer ilçeleri ya da sınır

komşuları incelenmiştir.<sup>1</sup> Bu çalışmada ise dilbilim malzemesi olarak *halışka* ve *kaldırık* kelimeleri üzerinde durulacak ve Mengen mutfak kültürünün yüzyıllara dayanan tarihsel sürekliliği özellikle vurgulanmaya çalışılacaktır.

## 1. Halışka

Yalnızca Mengen’de değil; Zonguldak, Bartın, Karabük, Çankırı gibi daha çok çevre illerde de yöresel bir yemek olarak izine rastlanan *halışka*; yapılış şekli bakımından bölgeden bölgeye farklılık gösterse de undan yapılan bir yemek olma ortak paydasında birleşmektedir. Un, tuz ve yumurtanın suyla karıştırılarak hamur hâline getirilmesi ve meydana getirilen hamurun önce iki santim kalınlığında yufkalar açılarak ve sonra açılan yufkaların birer santim kalınlığında kareler şeklinde kesilmesiyle oluşturulan Mengen usulü *halışka*’da; elde edilen hamurlar kaynar suda bir süre pişirilir. Daha sonra servis tabağına alınarak sıra hâlinde bir kat ceviz bir kat hamur dizilir ve üzerine sarımsaklı yoğurt ile kızdırılmış tereyağı dökülerek servis yapılır (<https://yoresel.lezzetler.com/haliska-mengen-bolu-vt77108>).

*Halışka*’nın yapılış şeklinde bölgeden bölgeye görülen çeşitlilik; söylenişinde de kendisini göstermektedir. Aşağıdaki tablo; kelimenin söyleniş ve yemeğin yapılış şeklindeki farklılıkları Derleme Sözlüğündeki kayıtlardan hareketle özetlemektedir (<https://sozluk.gov.tr/>):

<b>halışka</b>	1. Erişte. (*Düzce -Bolu-Çankırı) 2. Mısır unundan yapılan bir çeşit tatlı, kaçamak. (*Bartın – Zonguldak) 3. Bir çeşit hamur yemeği, mantı. (Çankırı ve köyleri)
<b>halaçka</b>	Uzunlamasına kesilmiş yufkanın içine peynir, ceviz konularak yapılan bir çeşit börek. (*Göynük –Bo.)
<b>halaşka</b>	Mısır unundan yapılan bir çeşit tatlı. (-Af.; Bartın – Zn.)
<b>haluçka</b>	1. Et ve lokma gibi hamurdan yapılan bir çeşit yemek. (*Merzifon – Ama.) 2. Tatar böreği. (Ks.)

<sup>1</sup>Ayrıntılı bilgi için bkz.: Öztürk, E. (2008). Bolu Ağzında Yemek Kültürüyle İlgili Kelimeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 2008-2 Sayı 17; Bozkurt, F. İ. (2020). *Bolu İli Seben İlçesinde Geçmişten Günümüze Yemek Kültürü Üzerine Bir Araştırma*. (Tez No: 650636) [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>; Özer, H. – Turan, Ö. – Yener, S. (2018). Zonguldak’ın Yöresel Yemek İsimleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*. Volume 13/12, Spring 2018, p. 341-361; Coşan, D. (2020). *Bartın Mutfak Kültürü ve Yemekleri*. (Tez No: 647758) [Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

<b>haluşga</b> <b>[holuçka]</b>	Dört köşe biçiminde kesilip üçgen gibi katlanarak yapılan bir çeşit hamur yemeği, mantı (Ağlı *Küre –Ks.)
<b>haluşka</b>	1. Taze üzüm yaprağı doğranarak yapılan, sarımsaklı bir çeşit yemek. (Saray –Çkr.) 2. Arpa ve mısır unundan yapılan bir çeşit hamur yemeği. (*Safranbolu –Zn.)

Bu aşamaya kadar olan süreçte yapılış şekilleri ve Anadolu ağızlarındaki karşılıkları bakımından varyantları açıklanmaya çalışılan *haluşka* kelimesine etimolojik olarak bazı bilimsel çalışmalarda da yer verilmiştir. Tietze; söz konusu kelimeyi *Anadolu Türkçesindeki Slavca Ödünçlemeler* başlığı altında ele alarak; Ukr. *haluška* ‘Kloss’ “kerpiç, et köftesi” ve aynı anlamdaki Russ. *Galuška* ‘dasselbe’ kelimeleri ile ilişkilendirmiştir (1999, s. 211). Hasan Eren tarafından 1960 yılında yayımlanan *Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler* adlı makalede ise önce Tietze’nin verileri yorumlanmış ve bu verilere göre kelimenin Küçük Rusçadan yani Ukraynacadan alınmış olabileceğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Eren, Tietze’nin saydığı bu verilere Macarca *galuska* ve *haluska* kelimelerinin de eklenebileceğini ifade etmiş; ancak Anadolu’da tespit edilen kelimelerin kökenini araştırırken daha çok Sırpça *haluška* kelimesi üzerinde durmak gerektiğini belirtmiştir. Gülsevin’in *Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine* adlı makalesinde ise öncelikle Türkçede /h/ sesinin farklı kaynakları olduğu üzerinde durulmuş; *Yabancı Asıllı Kelimelerde h- Sesi* başlığı altında *haluşka*’nın İslavca kökenli bir kelime olduğu; Eren’in makalesine de atıfta bulunularak söylenmiştir (2001, s. 145).

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve tarafımızca bir problematik olarak görülen husus; Kıpçak dönemi eserlerinden *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*’te tespit edilen *älâşkâ* kelimesidir. “Et ile beraber haşlanmış yufka hamur parçaları” olarak açıklanan kelime (Caferoğlu, 1931, s. 20), *haluşka*’nın da hamur parçalarından yapılan bir yemek olmasından dolayı dikkat çekmiştir. *Äläškâ-haluška* arasındaki semantik paralellik, kelimenin Türkçenin Kıpçak döneminden önceki tarihî yazı dillerinde tanıklanıp tanıklanamayacağı sorununu akıllara getirmiştir. *Äläškâ*’ye müstakil bir kelime olarak başka bir eserde rastlanmamıştır. Ancak *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te *algâ-* “elemek” ve işteş formu *algâş-* “elemekte yardım ve yarış etmek” fiillerinin bulunması (Ercilasun-Akkoyonlu, 2014, s. 126-111) ve bu kelimelerin anlamca *älâşkâ* ile örtüşmesi -yani *un, ele-, hamur* kavramlarıyla doğrudan ilgisinin bulunması- kelimenin, Slav değil Türkçe asıllı olma ihtimalini düşündürmüştür. Söz konusu düşünceden yola çıkılarak *bilge, dalga, gölge, kısa...* gibi pek çok kelimedeki kullanılan [-GA] fiilden isim yapım eki ile *algâş-* fiilinin *älâşkâ* yemek adı formuna kavuşmuş olması ihtimaller dâhilindedir.

*Äläškâ*’nin Mengen ve diğer bölgelerde bir yemek adı olarak geçen ve tarifleri bakımından birbirleriyle uyumluluk gösteren *haluşka* ile muhtemel bağlantısını /h/ türemesiyle açıklamak çok zor olmayacaktır. Anadolu ağızlarında /h/ türemesinin

yaygın olarak görülen fonetik bir deęişiklik olduęu *ark>hark*, *öyük>höyük*, *örgüç>hörgüç*, *arın>harın*, *ayva>hayva* gibi klâsik örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamaya kadar olan varsayımlardan hareketle *älâşkâ-halıška* arasındaki gelişimin *älgäş->älâş->älâškä > hälâškä > halaška > halıška* biçiminde olabileceęi düşünülmektedir. Yani *älgäş-* fiilinde önce orta hecedeki /g/ sesinin düşmesi; [-GA] fiilden isim yapım eki ile elde edilen *älâškä* kelimesinin ardından /h/ türemesi neticesi, sözcüğün *hälâškä* formuna kavuşmuş olabileceęi öngörülmektedir. Art damak /h/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisi ile önce *halaška* ve akabinde /ş/ ünsüzünün daraltıcı etkisi ve orta hecenin vurgusuzluęuna baęlı olarak meydana gelebilecek *halıška* dönüşümünün, imkân dâhilinde olabileceęi düşünülmektedir.

## 2. Kaldırık

Derleme sözlüğünde *kaldırık*, *kaldırak*, *galdırık*, *galdirik*, *galduruk* varyantlarıyla; “Tüylü ve geniş *yapraklı*, kırmızı ve yeşil saplı yenen bir bitki, hodan” anlamlarında geçen ve Mengen’in mutfak kültüründe yer edinen söz konusu bitki; ekim ve kasım aylarında ormanlardan toplandıktan sonra kurutularak dolma yapımında kullanılmaktadır. (<http://www.mengen.gov.tr/yoresel-yemeklerimiz>). Bu yaprak ile yapılan kaldırık dolmasında ise önce yapraklar hafifçe haşlanır; başka bir kapta un, yumurta ve sütün bir miktar su ile karıştırılmasıyla iç harcı oluşturulur. Bu harç asma yaprağı dolması gibi sarılır. Yemeklik doğranarak kızartılmış salçalı soğanların üzerine, sarılan dolmalar dizilerek ateşe verilir. Pişen dolmalar, üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek servis edilir (<http://www.mengen.gov.tr/yoresel-yemeklerimiz>).

Kelime; tarihî Türk lehçelerinde araştırılmak suretiyle incelendiğinde Dîvânu Lugâti’t-Türk’te bulunan iki kaydın soru işaretlerini giderici nitelikte olduğu görülmektedir. *Kaldra-* “(elbise vb.) hışırdamak” ve *kaldruğa*<sup>2</sup> “kâğıt vb. hışırtı yapan her nesne için kullanılan sıfat, hışırtılı” verileri (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 532-530), gerek semantik gerekse fonetik olarak Mengen mutfağında yer etmiş ve yöresel bir yemek adı olmuş *kaldırık* ile örtüşmektedir. Hışırdayan her türlü nesne için bu kelimenin kullanılması; yaprağın da hışırdayan bir nesne olmasından mütevellit aradaki semantik ilginin kurulmasına olanak sağlamıştır. Bu noktada *kaldırık* kelimesinde bir anlam daralması hadisesinin olduğu düşünülmektedir. Clauson, *kaldra-* fiil tabanının bir hapax örneği olduğunu, el yazmalarında kelimenin *kaldıra-* olarak geçtiğini ifade etmektedir (1972, s. 620). *Kaldıra-* fiilinin Kıpçak dönemi eserlerinde de “kuru bir şey karıştırıldığında kaldır kaldır ses çıkarmak” ve “titremek” anlamlarında kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Toparlı vd., 2003, s. 124).

Tüm bu bilgilerden yola çıkılarak günümüz Mengen mutfağında dolması yapılarak yenen bitkiye verilen yemek adının izlerinin 11. yy’a kadar sürülebileceği söylenebilir. *Kaldra-* “hışırdamak” ve *kaldruğa* “hışırtı yapan her nesne için verilen

<sup>2</sup> DLT’de kelimenin *kaldurga-kaldruğa* biçimlerinde olmak üzere iki varyantlı olabileceği belirtilmiştir (a.g.e., s. 530).

sıfat” kelimelerinin bugün hışırdayan nesnelere biri; yani bir yaprak türü için kullanılması kuvvetle muhtemeldir. Tarafımıza göre, *kaldra-* ve daha sonraki yüzyıllara ait verilerde ünlü türemiş formu olan *kaldıra-* fiil tabanına gelen [-k] fiilden isim yapım eki ile önce *kaldırak*; Mengen ağzında ise *kaldırık* formu meydana gelmiş ve bugün dolması yapılan bir yaprağa ad olmuştur.

### Sonuç

Etimoloji, ciddi araştırmalar gerektiren ve iddialı bir alan olmakla birlikte; bilimsel araştırmalar vesilesi ile yapılan bazı fikir alış-verişleri sayesinde hiç beklenmedik sonuçlara ulaşılabilir. Tarafımızca bu görüş ve bilince bağlı olarak yapılan çalışmada, Mengen mutfak kültüründe yer edinmiş *halıška* ve *kaldırık* yemek adları; tarihî Türk yazı dillerine ait eserlerden elde edilen verilerden yola çıkılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Daha önce yapılmış çalışmalarda Slav kökenli olduğu iddia edilen *halıška*'nın *Kitâbü'l İdrâk*'te tespit edilen *äläškä* kelimesinden hareketle Türkçe olup olmayacağı üzerinde durulmuştur. Bu, elbette bir öneridir ve belki de daha sonra yapılacak başka çalışmalar için farklı problematiklerin ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktır. Söz konusu önerinin bilimsel anlamda tam olarak doğru kabul edilebilmesi için destekleyici başka verilere ihtiyaç duyulsa da *halıška*'nın izlerinin 15. yüzyıla ait bir eserde yani *Kitâbü'l İdrâk*'te bulunması; tarihsel sürekliliği gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir. Mengen'in mutfak kültürüne ait söz varlığının arkaik unsurlar taşıdığını göstermektedir.

Daha önce yapılan çalışmalarda *halıška*'nın neden Slav kökenli bir kelime olarak kabul edildiğine dair daha çok veriye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Eğer bu kelime Slav kökenli ise ve bölgenin mutfak kültüründe başka Slav kökenli kelimeler de mevcutsa; söz konusu durum antropolojik, etnik, demografik, sosyolojik vb. alanlar için de dikkat çekici hâle gelebilir.

Bir diğer ele alınan kelime *kaldırık* ile ilgili ise daha önce herhangi bir bilimsel açıklama mevcut değildir. Ancak hışırdayan her türlü nesne için kullanılan bir kelimenin hışırdayan nesnelere biri olarak bir yaprağa ad olması imkân dâhilindedir. *Halıška* örneğinde olduğu gibi bu kelimenin de 11. yüzyıla kadar izlerinin sürülebilmesi, Mengen mutfak kültürüne ait söz varlığının tarihsel sürekliliğini bir kez daha kanıtlaması bakımından önem arz etmektedir.

## Kaynaklar

- Arman, Â. (2011). *Türk mutfak kültürü tanıtım sorunu: Mengen mutfağı örneği* (Tez No: 290095) [Yüksek Lisans tezi, Düzce Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Birgören, H. (2008). *Bolu vilâyeti salnâmesi (Rûmî 1341)*. Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Bozkurt, F. İ. (2020). *Bolu İli Seben İlçesinde Geçmişten Günümüze Yemek Kültürü Üzerine Bir Araştırma*. (Tez No: 650636) [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al Atrâk*. Evkaf Matbaası.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press.
- Coşan, D. (2020). *Bartın Mutfak Kültürü ve Yemekleri*. (Tez No: 647758) [Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). TDK Yayınları.
- Eren, H. (1960). Anadolu ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça kelimeler. *Türk Dil ve Araştırmaları Yıllığı-Belleten*.
- Özer, H. & Turan, Ö. & Yener, S. (2018). Zonguldak'ın Yöresel Yemek İsimleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*. Volume 13/12, Spring 2018, p. 341-361.
- Öztürk, E. (2008). Bolu Ağızında Yemek Kültürüyle İlgili Kelimeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 2008-2 Sayı 17.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesi ağızlarında #h sesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. Cilt 49. ss.129-146
- Tietze, A. (1999). *Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça ödünçlemeler sözlüğü*. Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. & Vural, H. & Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). Yayım. *Türkçe sözlük* (11. Baskı, 2763 s.).
- Yalçın Çelik, S. D. (2010). Mengen'de özel gün yemekleri. *Millî Folklor*, Yıl 22, Sayı 86, 127-139.

<https://sozluk.gov.tr/>

<http://www.bolu.gov.tr/bolu-mutfagi>

<http://www.mengen.gov.tr/yoresel-yemeklerimiz>

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bartın/neyenir/haliska>

<https://yoresel.lezzetler.com/haliska-mengen-bolu-vt77108>





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Abdullah MERT

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan  
Üniversitesi  
abdllhmrt@gmail.com

## Fatih Numan

### KÜÇÜKBALLI

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi  
fatihnumankb@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-6032-3643>

<https://orcid.org/0000-0003-4319-7299>

## Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar

*Notes on Homonymy Words in the Tanıklarıyla  
Tarama Sözlüğü*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.07.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Mert A. ve Küçükballı, F. N. (2022). Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 798-810.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1142329>

Mert A. & Küçükballı, F. N. (2022). Notes on Homonymy Words in the Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 798-810.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1142329>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Batı Türkçesinin söz varlığı açısından kıymetli görülen iki yüzü aşkın eserin taranmasına dayanan bir çalışmanın ürünüdür. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar uzanan bir metin havuzunu içerir. Standart dilde kullanım dışı kalmasına karşın ağızlarda yaşayan çok sayıda sözcüğü Tarama Sözlüğü'nde de bulmak mümkündür. Ancak Türkçenin söz varlığı açısından bu denli değerli bir eser olan Tarama Sözlüğü'nde birtakım sözlük bilimsel hatalar veya eksikler de mevcuttur. Bunların içinde madde başı oluşturma sorunları bizim üzerine eğildiğimiz kısımdır. Tarama Sözlüğü'nde madde başı oluşturma bahsi altında okuma yanlışları, çekimli yapıların madde başı yapılması gibi sorunların yanında eş gösterenli / eş adlı olarak maddelenmesi gerekliliğine karşın tek madde altında değerlendirilen maddeler sorunu da söz konusudur. Bu sözcüklerin yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına rağmen anlamları ve kökenleri farklıdır, yani gösterenleri aynı olmasına rağmen gösterilenleri başkadır. Söz konusu niteliklere sahip olan on sözcük tespit edilmiştir. Tek madde altına toplanan bu sözcüklerin eş gösterenli oldukları, ayrı maddeler altında ele alınmaları gerektiği etimolojik açıklamalarla ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Eş gösterenli, Eş adlı, Tarama Sözlüğü, Etimoloji.

## Abstract

*Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü is the product of a study based on the scanning of more than two hundred works, which are considered valuable in terms of the vocabulary of Western Turkish. It includes a text pool from Old Anatolian Turkish to the last periods of Ottoman Turkish. Although it is out of use in the standard language, it is possible to find many words living in dialects in the Tarama Sözlüğü. However, there are some lexicological errors or deficiencies in the Tarama Sözlüğü, which is such a valuable work in terms of Turkish vocabulary. Among these, problems about making dictionary entries are the part that we focus on. In the Tarama Sözlüğü, there are problems such as reading errors and inflectional structures under the making dictionary entries, as well as the problem of items that are evaluated under a single item, despite the requirement to be itemized as homonymous. Although the spelling and pronunciation of these words are the same, their meanings and origins are different, that is, although their signifiers are the same, their signifieds are different. Ten words with these qualities have been identified. It has been revealed by etymological explanations that these words, which are collected under a single item, are homonymous and should be handled under separate items.*

**Keywords:** Homonymy, Homonymous, Tarama Sözlüğü, Etymology.

## 1. Giriş

Tarama Sözlüğü iki yüzü aşkın yazmanın taranmasına dayanan bir ekip çalışmasının ürünüdür. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesinin sonlarına uzanan bir metin havuzunu içerir. Standart dilde kullanım dışı kalmasına karşın ağızlarda yaşayan çok sayıda sözcüğü de Türkçenin söz varlığı açısından oldukça önemli bir çalışma olan Tarama Sözlüğü'nde bulmak mümkündür. Ancak Türkçenin söz varlığı açısından bu denli kıymetli bir sözlükte birtakım sözlük bilimsel hatalar veya eksikler de mevcuttur. Bunların içinde madde başı oluşturma sorunları bizim üzerine eğildiğimiz kısımdır. Yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına karşın anlamları ve kökenleri farklı olan bazı sözcüklerin Tarama Sözlüğü'nde tek madde altına toplandığı görülmüştür. Göstereni aynı ancak gösterileni farklı olan bu tür sözcükleri ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmaktadır. Aksan (2006, s. 72-73) eş *adlılık* terimini “bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi” şeklinde tanımlayarak eş *seslilik* ve eş *yazımlılık* terimlerini eş *adlılık* teriminin alt başlıkları olarak ele almıştır. Ullmann (1978, s. 358'den aktaran: Erkinay Tamtamış, 2021, s. 623) ise eş *adlılığı* üçe ayırmıştır:

1. Eş sesliler: Benzer biçimde söylenen, ayrı biçimde yazılan sözcükler.
2. Eş yazımlılar: Benzer biçimde yazılan, ayrı biçimde söylenen sözcükler.
3. Kesin anlamda eş adlılar: Hem yazımları hem söylenişleri benzer olan sözcükler.

Eş *adlılığın* ortaya çıkmasında çeşitli sebepler vardır. Ancak özellikle ikisi önemlidir: Bunların ilki, farklı ses ve anlam değerlerine sahip sözcüklerin zaman içinde çeşitli ses değişiklikleri geçirerek eş sesli durumu gelmeleri hadisesidir. Eski Türkçede *elig* biçiminde “el organı” olarak kullanılan sözcüğün Türkiye Türkçesinde *el* şeklini alması; “halk, devlet, il” anlamlarında kullanılan *el* sözcüğünün de *el* biçimini alması ses değişmesine dayalı eş *adlılığa* / eş gösterenliliğe bir örnektir. Eş *adlılığın* ortaya çıkmasında etkili olan diğer etmen ise yabancı dillerden alınan bir sözcüğün dilde hâlihazırda kullanılan bir sözcükle eş yazımlı ve eş sesli durumuna gelmesi hadisesidir (Aksan, 2006, 73). Örneğin, Çince dilimize giren “içecek ya da bitki” anlamlarında kullanılan *çay* sözcüğü ile Türkçe kökenli “dere” anlamına gelen *çay* sözcüğü eş yazımlı ve eş sesli olması hasebiyle eş gösterenli / eş adlı sözcüklerden biridir (Toklu, 2007 s. 96). Burada asıl olan gösterilen ve gösteren arasındaki ilişkidir. Gösterenler arasında ses ve/veya yazım açısından ortaklık olsa da gösterilenler yani kavramlar farklıdır. Bu anlamda yukarıda zikredilen terimler içinde eş gösterenlilik teriminin daha kapsayıcı olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamızda eş gösterenli, eş adlı; eş gösterenlilik, eş *adlılık* karşılığında kullanılmıştır.

Tarama Sözlüğü'nde, ses değişimleri neticesinde ortaya çıkan eş gösterenli sözcükler yanında yabancı dillerden alınan sözcüklerden kaynaklanan eş gösterenlilik

durumları da söz konusudur. Söz konusu sözcüklerin bazıları sözlük düzenleyicileri tarafından Roma rakamlarıyla I, II biçiminde sıralanarak birbirinden ayrılmıştır. Örneğin, TTS'de *ak* sözcüğünün /k/>/g/ değişmesine uğramış biçimin olan *ag I* “1. Ak, berrak 2. Temiz, halis, değerli” ile eskiden beri *ag* biçiminde olan “donun ortasındaki parça”, *ag II* sözcüğü ses değişmesi neticesinde eş gösterenli olmuştur. Sözlük düzenleyicileri bu farklılığı maddelemeye yansıtmışlardır. Fakat her sözcük için aynı dikkatin gözetildiğini söylemek güçtür. Bazı maddelerin altında sıralanan anlamlar ve bu anlamlar arasındaki kopukluk ilgili maddelere eş gösterenlilik çerçevesinde bakılması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. TTS'de sözlük maddelerinin kökenlerine dair herhangi bir açıklama yer almadığı için eş gösterenli kimi sözcüklerin birbirine karıştırıldığı gözlemlenmiştir. Bu kanaat doğrultusunda TTS taranmış ve eş gösterenli olması muhtemel olan sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcüklere dair etimolojik açıklamalar yapılmış ve bunların TTS'de nasıl maddelenmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

TTS'de eş gösterenlilik açısından maddeleme sorunları yanında başka problemler de yer almaktadır. Bunları çeşitli başlıklar altında ele almak mümkündür. Çalışmamızın kapsamı dışında kalan bu tür sözlüksel yanlışlıklara ilişkin birkaç örnek vermekle yetinildi:<sup>1</sup>

- Ön sıradan ünlülerle okunması gerekirken arka sıradan ünlülerle okunan sözcükler: **ort** > ört “ateş, od” (TTS V: 3013).
- Arka sıradan ünlülerle okunması gerekirken ön sıradan ünlülerle okunan sözcükler: **çin** > çın “sahih, doğru, halis” (TTS II: 922); **öl** > ul “temel” (TTS V: 3076).
- Dar yuvarlak ünlü yerine geniş yuvarlak ünlü ile okunan sözcükler: **kör** > kür “mezar, kabir” (TTS IV: 2695).
- Çekimli fiillerin madde başı yapılması: **olayız**: olalım, oluyoruz (TTS IV: 2970).

## 2. İnceleme

**2.1. baş**: 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan. 2. (İnsan ve hayvan sayımında) Tane. 3. Başak. 4. Yara (TTS I; 141-16).

TTS'de tek madde altında verilen bu dört anlamdan ilk üçü *baş* “kafa, (bir ordunun) başı, (bir şeyin) başlangıcı, lider” (ED: 375a-376a) sözcüğüne; 4. anlam ise eş gösterenli *baş* “yara vb.” (ED: 376a) sözcüğüne aittir. “yara” anlamlı *baş* sözcüğünün ünlüsü asli uzunluğa sahiptir. Tekin (1995: 40) bu sözcüğün Yak. *bās*, Trkm. *bāş* şekillerinde uzun ünlülü olarak tanıklandığını ortaya koymuştur. Tarihî Türk lehçelerinde bu sözcükten türeyen *başla*- “yaralanmak” (ED: 382a), *başlıg* “yaralı” (ED: 381b) sözcükleri yanında /ş/~l/ denkliliği kapsamında ele alınan *balıg* “yaralanmış”

<sup>1</sup> Bu konuda TTS'yi sözlük bilimi ölçütleri açısından değerlendiren (Akyıldız Ay, 2017)'ye bakılabilir.

(ED: 335b); *balık*- “yaralanmak” (ED: 337a) türevlerinden de bahsetmek mümkündür. Clauson, *baş ve balıg* sözcükleri arasındaki ilişkiye dikkat çekerken (ED: 376a), Tekin (2013: 581) sözcüğün asli biçiminin *ʿbāl* olduğunu /ş/’leşme yoluyla da *baş* biçiminin teşekkül ettiğini savunmuştur. *balıg* “yaralı” sözcüğünün bazı çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü şu şekildedir: Alt. *balu*, (ATS, 34) Hakas. *palıg* (HTS, 2005, s. 347a), Teleüt *palu* (TAS, 2000, s. 82) Tuv. *balıg* (TUTS, 2007, s. 85b) Uyg. *balıg başlık* (Tekin, 2004: 606).

TTS’de “yara” anlamlı *baş*’tan türeyen *başık*- “1. Yaralanmak. 2. Yara baş tutmak” (TTS I: 433), *başlu* “yaralı, mecruh” sözcükleri de kaydedilmiştir. TTS’de tek madde altına toplanan eş gösterenli *baş* sözlük birimleri iki ayrı maddeye ayrılmalıdır:

**baş I:** 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan 2. (İnsan ve hayvan sayımında) Tane 3. Başak.

**baş II:** Yara.

**2.2. ırıl-:** 1. Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak. 2. Yorulmak, yorgunluk duymak. (TTS III: 1963-5).

TTS’de *ır-* maddesi altında “1. Ayırmak, cüda kılmak. 2. Ayrılmak, geçmek, uzaklaşmak.” anlamları kaydedilmiştir. Clauson, Türkçenin Batı kolunda 14. yüzyıldan itibaren tanıklanan *ır-* fiilini, ET. *ağır-* (iki veya bir şeyi başka bir şeyden) ayırmak; (bir şeyler arasında) ayırım yapma; (bir şeyi) seçmek, tercih etmek (ED: 66b-77a) sözcüğünün bir değişkesi olarak değerlendirmiştir (ED: 66b-667a). Çalışmamızda ele alınan *ırıl-* fiilinin birinci anlamı yukarıda zikredilen *ır-* (<*ağır-*) fiiline {-l-} fiilden fiil yapma eki getirilmesi suretiyle oluşturulmuş olmalıdır. İkinci anlam ise farklı bir fiile aittir. Bu fiil Eski Türkçeden beri tanıklanan *ar-* “yorgun düşmek, bitkin düşmek, zayıflamak” (ED: 193a-b; DTS: 54a) fiiline aynı şekilde {-l-} fiilden fiil yapma eki getirilmesi biçiminde teşekkül etmiş olmalıdır. Derleme Sözlüğü’nde *ar-* fiili yanında bu fiilin *ır-* “yormak, zayıflatmak” (DS IV: 2488a) değişkesi de tanıklanır. Ağızlarda da *ırıl-* fiilinin anlamı “yorulmak, zayıf düşmek” biçimindedir (DS IV: 2486a). TTS’de *ırıl-* fiili için yazılan anlamlar iki maddeye ayrılmalıdır:

**ırıl- I:** Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak.

**ırıl- II:** Yorulmak, yorgunluk duymak.

**2.3. irkil-:** 1. Birikmek, toplanmak, yığılmak. 2. Çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak. (TTS III: 2092).

Eski Türkçede eş gösterenli iki *irk-* fiili vardır. Bunlardan birincisi “bir araya getirmek, toplamak” (ED: 221a), ikincisi ise “üzgün olmak, yalnız veya sıkılmış hissetmek” (ED: 194a-b) anlamlı *ir-* fiiline, {-k-} ettirgenlik eki getirilmesi suretiyle oluşturulan *irk-* / *irik-* “bıkmak, sıkılmak” (ED: 226a) fiilleridir. TTS’de madde başı yapılan *irkil-* fiili, *irk-* fiilinin türemiş biçimidir. Bu maddenin birinci anlamı “bir araya

getirmek, toplamak” anlamlı *irk-* fiilinden gelişen *irkil-* fiiline; ikinci anlamı ise “bıkmak, sıkılmak” anlamlı *irk-* / *irik-* fiilinden türeyen *irkil-* fiiline aittir. Türkçe Sözlük'te de bu eş gösterenli fiillerin aynı şekilde tek madde altına toplandığı tespit edilmiştir (Özkan-Mert, 2020, s. 6). TTS'de *irkil-* maddesi aşağıdaki gibi olmalıdır:

**irkil- I:** Birikmek, toplanmak, yığılmak.

**irkil- II:** Çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak.

**2.4. kak-:** 1. Kalkmak, kabarmak. 2. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 3. Çakmak, saplamak (TTS IV: 2174-2178).

TTS'de *kak-* maddesi altına kaydedilen üç anlamdan birincisi olan “kalkmak, kabarmak” anlamları, *kalı-* “uçmak, sıçramak” (ED: 617b) fiilinin ettirgenlik eki olarak genişlemiş biçimi olan *kalk-* “ayağa kalkmak, yükselmek” (EUES: 322a) sözcüğü ile ilişkilidir. TTS'deki *kak-* biçimi, *kalk-* fiilinde yer alan // sesinin düşmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır. TTS'de *kak-* maddesi altına yazılan diğer “2. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 3. Çakmak, saplamak” anlamları ise Eski Türkçe *kak-<sup>2</sup>* “vurmak, çarpmak, dövmek (DTS: 448a; ED: 609a) fiilinin Batı Türkçesindeki anlamsal görünümünü yansıtır. TTS'de bu madde şu şekilde düzeltilmelidir:

**kak- I:** Kalkmak, kabarmak.

**kak- II:** 1. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 2. Çakmak, saplamak.

**2.5. karaç:** 1. Yağmacı 2. Çingene 3. İftiracı 4. Gözcü, gözleyici 5. Falcı, bakıcı (TTS IV: 2257-58).

TTS'de *karaç* maddesi altında beş anlam yer almaktadır. Bu anlamlar farklı köklere uzanan sözcüklere aittir. Moğolcada “sıradan kişi, asalet unvanı taşımayan kişi, halktan kimse” anlamlarında kullanılan *haraçu* (Lessing, 2003, 1438a) sözcüğü, Eski Uygur Türkçesinde *karaçu* “halk, nüfus” (EUES: 333b); Karahanlı Türkçesinde *karaç* “kapı kapı dolaşan dilenci” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2016, s. 193) Çağatay Türkçesinde *karaç* “göçebe” (ED: 647) biçiminde tanıklanır. TTS'de ise “yağmacı, çingene” anlamları kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da “1. Haydut 2. Çingene” anlamlarıyla *karacı* (DS IV: 2640b) ve *karaçi* (DS IV: 2642a) deyişikleri kullanılmaktadır. Clauson *karaç* (ED: 647b), sözcüğünün köken olarak *kara* “siyah; sıradan insanlar; karanlık vb.” (ED: 643b-644a) sözcüğüne dayandığını ifade eder. Doerfer de aynı görüşü paylaşır (TMEN III: 434). Buradan hareketle 3. anlam her ne kadar *kara* sözcüğünün “iftira” anlamına dayansa da köken bilgisi açısından aynı sözcüğe uzanır. Bunun için ilk üç anlam, sözcüğün kökeni göz önünde bulundurularak aynı madde altına toplanabilir. Sözcüğün TTS'de yer alan dördüncü ve beşinci anlamları Moğolca *hara-* “bakmak, seyretmek, gözlemek; dikkatle bakmak, gözlem

<sup>2</sup> Wilkens *kak-* fiilinin *kakıp* ibaresinin *kakı-p* yerine *kak-ıp* biçiminde yanlış bölümlenmesi sonucunda ortaya çıktığını iddia etmiştir (EUES: 320a).

yapmak, incelemek; ilgilenmek, göz önünde bulundurmak; gözetlemek, izlemek; yönelmek, yüzüne bakmak, karşılamak” (Lessing, 2003, s. 1437b) fiilinden türeyen *karaç*’ya ait olmalıdır. İbn-i Mühenna Lügati’nde *karagçı* “ileri karakol” sözcüğü yer almaktadır (ML: 37). Batı Türkçesinde /g/ sesini düşmesiyle sözcük, *karaç* biçimini almış olmalıdır. TTS’de “görmek, bakmak” anlam dairesi içinde değerlendirilebilecek dördüncü ve beşinci anlamların ilk üç anlamla ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

**karaç** I: 1. Yağmacı 2. Çingene 3. İftiracı.

**karaç** II: 4. Gözcü, gözleyici 5. Falcı, bakıcı.

**2.6. kay-**: 1. Geri dönmek, avdet etmek. 2. Ayrılmak, uzaklaşmak. 3. İstif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak. (TTS IV: 2386).

Bu sözlük maddesi de iki eş gösterenli sözcüğün anlamlarını ihtiva etmektedir. TTS’de *kay-* maddesi altında yer alan birinci ve ikinci anlamlar, Eski Türkçede “1. Dönmek, çevrilmek 2. Dikkatini yöneltmek, ilgi göstermek, merhamet duymak 3. Bir şeye yönelmek, eğilmek, kabul etmek, uymak (DTS: 431a-b); Kendini eğmek veya döndürmek; saygıyla eğilmek; ileri veya geri çevirmek (ED: 674b); Harezmi Türkçesinde “dönmek, caymak” (Kök, 2004, s. 416); Çağatay Türkçesinde “dönmek, vazgeçmek” (Ünlü, 2013, 597b) anlamlarında kullanılan *kay-* fiiliyle ilişkilidir.

TTS’de 3. sırada kayıtlı olan “istif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak” anlamı ise farklı kökten gelen eş gösterenli *kay-* fiiline ait bir anlamdır. Bu *kay-* fiili Eski Türkçede “yığmak, bir araya toplamak, sıraya koymak” (DTS: 423a; ED: 578b) anlamlarında yer alan *ka-* fiiline dayanır. *ko-* > *koğ-* > *koy-* gibi fiillerde de karşımıza çıkan /-d-/>/-y-/ pekiştirme eki *ka-* > *kay-* fiilinde de kullanılmıştır. Tietze, TTS’de yer alan söz konusu *kay-* fiilinin, “başka yere dönmek, geri dönmek” anlamı *kay-* fiiline dayandığını savunsa da Semih Tezcan bu fiile düştüğü editör notunda *kay-* “istif etmek” fiilinin, Eski Türkçe *ka-* fiilinden geldiğini ifade etmiş ve Batı Türkçesinde fiilin *kay-* biçimini almasını fiilin son sesinin uzun ünlülü olmasına bağlamıştır. (TETTL IV: 182). “yığmak, üst üste koymak” anlam dairesinde yer alan *kay-* fiili Türkiye Türkçesi ağızlarında *kay-* “1. Sobaya ya da ocağa odun sıralamak 2. İstif etmek, yığmak” (DS IV: 2704b); *gay-* “yığmak, doldurmak” (DS III: 1948a) deşikleriyle yaşamaktadır. TTS’de bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

**kay-** I: 1. Geri dönmek, avdet etmek. 2. Ayrılmak, uzaklaşmak.

**kay-** II: İstif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak.

**2.7. uya:** 1. Ahmak, sersem, ebleh, uysal. 2. Kâhil, tembel. 3. Arkadaş, kardeş (TTS VI: 4022-23).

TTS’deki sözlük maddesinde üçüncü anlam Eski Türkçede de tanıklanan *uya* “kardeş ve akraba, yakın” (ED: 267b) sözcüğüne dayanır. Kökeni hakkında bir şey

söylenilmesi zor olan sözcüğün, kullanım alanı da kısıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında Tunceli yöresinde *uye* “kız kardeş” (DS VI: 4791a); Türkmencede *uya* “kız kardeş, küçük kız kardeş, küçük erkek kardeş; Özbekçede *ıya, iye, uya* “küçük erkek kardeş, küçük kız kardeş” biçiminde yaşamaktadır (Li, 1999, 163-164). TTS'deki diğer anlamlar ise DS'de *oya* maddesi altında “1. Elinden iş çıkmayan adam. 2. Emeğe değmeyen iş 3. Sürüden ayrıldıktan sonra orada burada otlayıp arkadan gelen davar, sığır 4. Dalgacı, tembel” anlamlarıyla tanımlanan sözcükle eşdeğerdir (IV: 3302a). DS'de sözcüğün geniş yuvarlak ünlülü olarak kaydedilmiş olması TTS'deki verinin okunması konusunda da yardımcı olur. Bu sözcüğü DS'deki verilerden hareketle *uya* değil, *oya* biçiminde okumak daha doğru olsa gerektir. O hâlde burada eş gösterenlilikten ziyade yanlış okumadan kaynaklanan bir maddelemeden bahsedilebilir, diyebiliriz. Tietze, *oya* “emeğe değmeyen (iş)” sözcüğünü, Yunancadan Türkçeye geçen *oya* “işleme” sözcüğü ile ilişkilendirir (TETTL VI: 184). TTS'de bu maddeler şu şekilde yer almalıdır:

**oya:** 1. Ahmak, sersem, ebleh, uysal. 2. Kâhil, tembel.

**uya:** Arkadaş, kardeş.

**2.8. ürün:** 1. Mahsul, kır otu. 2. Süt ve süttten çıkan maddeler (TTS VI: 4084).

TTS'de bu maddenin birinci ve ikinci anlamları köken olarak farklı sözcüklere dayanır. Farklı sözcüklerin tek madde altına toplanması yanında ikinci anlam için yazılan sözcüğün okuması da hatalıdır. Birinci anlamın altına *ol üstünde biter mi toprak ürün // yar sen yüregime vurdun bir döğün* beyti örnek metin olarak yazılmış, buradaki *ürün* sözcüğü “mahsul, kır otu” şeklinde anlamlandırılmıştır. Sözcüğün Arap harfli imlası gösterilmediği için okunuşunu esas almak durumundayız. *Ürün* sözcüğünün Derleme Sözlüğü'nde yer alan “1. Otlakta, dağda, yerinden koparılmadan kuruyup kalmış ot 2. Yazın biçilerek damlara doldurulup kışın hayvanlara yedirilen meşe yaprağı 3. Çürümüş ot, yaprak vb. (DS VI: 4073a-b) anlamları TTS'deki anlamları desteklemektedir. *Ürün* sözcüğünün kökü Eski Türkçe *üdre-* “artmak, çoğalmak, gelişmek” (ED: 68a) fiiline uzanır. Batı Türkçesinde *üre-* / *ürü-* biçimini alan fiile {-n+} fiilden isim yapma eki gelmesi suretiyle *ürün* sözcüğü oluşmuştur.

TTS'de *ürün* maddesi altına yazılan ikinci anlam “süt ve süttten çıkan maddeler” şeklindedir. Örnek metin ise *südsüz ve ürünsüz koyucu kimesne* biçimindedir. Görüldüğü gibi verilen örnek metinde geçen sözcükle maddeleme uyuşmamaktadır. Örnek cümlede sözcük *ürün* değil, *ürünsüz* biçiminde hem damak n'si ile yazılmış hem de {+süz} isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Bu açıdan teknik bir hata da söz konusudur. Öte yandan yukarıda zikredilen *üdre-* fiiliyle ilişkisi olmayan *ürünsüz* köken olarak Eski Türkçe *ürün / yürün* “1. Beyaz, aydın 2. *meç*. Temiz, asil (DTS: 665a; ED: 233b) sözcüğüne dayanır. Eski Türkçe döneminde temel anlamı “beyaz” olan *ürün*, sonraki dönemlerde renk ilgisinden hareketle “süt ve süt ürünlerinin genel adı” anlamlarını da karşılar olmuştur. Söz konusu sözcük; Kıpçak Türkçesinde *ürün* “süt”



(Toparlı vd., 2007, s. 298b); Eski Anadolu Türkçesinde *ürün* “süt ve süttten elde edilen maddeler” (Dilçin, 1991, s. 645a), Türkiye Türkçesi ağızlarında *ürün* “süt ve süt ürünlerine verilen genel ad” (DS VI: 4073b), *örün* “yağ, yoğurt, süt vb. yiyecekler” (DS V: 3356a) anlamlarında tanıklanmıştır. Türkçenin uzak lehçelerinden Yakut Türkçesinde de *ürün* biçiminde kullanılmakta olan sözcük, beyaz ve beyaz rengiyle ilgili anlamlarının yanı sıra “süt ürünleri” karşılığında kaydedilmiştir (Komisyon, 2015, C 12, s. 535).

TTS’de bu maddeler şu şekilde düzenlenmelidir:

**ürün:** Mahsul, kır otu.

**ürünsüz:** Süt ve süttten çıkan maddelerin olmama durumu.

**2.9. üyük:** 1. Üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepelik. 2. Bostan korkuluğu, oyuk. (TTS VI: 4130).

TTS’de yer alan bu maddenin birinci anlamı Eski Türkçede “yapay tepelik, höyük vb.” (ED: 271b-272a) anlamlarında kullanılan *öyük* sözcüğüne uzanır. Sözcüğün geniş yuvarlak ya da dar yuvarlak okunmasını gerektirecek doğrudan bir gösterge yoktur. Türkiye Türkçesi ağızları da sözcüğün okunmasına katkı sağlamak açısından bir istikrar göstermez: *öyük* (DS V: 3368b); *höyük* (DS III: 2440a-b); *üyük* (DS VI: 4086a); *hüyük* (DS III: 2453b). Görüleceği gibi sözcüğün hem geniş yuvarlak hem de dar yuvarlak ünlülü değişkelerinin kullanımı söz konusudur.

TTS’de ikinci sırada kayıtlı olan “bostan korkuluğu, oyuk” anlamının yukarıda zikredilen *üyük / öyük* sözcüğü ile ilgisi yoktur. Bu anlam Eski Türkçede tanıklanan *oyuk* “bahçe korkuluğu, korkuluk, heyula” (DTS: 644b; ED: 270b-271a) sözcüğünün Batı Türkçesine yansımış değişkelerinden biri olan *üyük* sözcüğüne aittir. Sözcüğün Arap harfli yazımı ince sıradan okumayı gerektirmektedir. Ancak TTS’de kalın sıradan biçimi de madde başı olarak yer alır: *oyuk* “insan veya hayvan şeklini andırır korkuluk” (TTS V: 3039). Derleme Sözlüğü’nde de hem ince sıradan hem de kalın sıradan değişkeler kayıtlıdır: *oyuk* “1. Bostan korkuluğu 2. Bir şeyin yapılmasını önlemek için yapılan yıldırma gösterisi 3. Korku” (DS V: 3305b-3306a); *hoyuk* “1. Bostan korkuluğu 2. Görüntü, hayal” (DS III: 2423b), *höyük* “bostan bahçe ya da dağ tepelerine hayvanları ürkütmek için yapılan korkuluk” (DS III: 2440b). TTS’de bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

**üyük I:** Üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepelik.

**üyük II:** Bostan korkuluğu, oyuk. → bk. **oyuk**.

**2.10. yürügen:** 1. Keskin 2. Hızlı yürüyen 3. Ustura 4. Cilalı (TTS VI: 4774).

TTS’de *yürügen* maddesi altında bulunan dört anlamdan üçü Eski Türkçeden beri Türkçede tanıklanan *yüli-* “turaş etmek” (ED: 919b) fiilinden gelişen *yürü-gen*

sözcüğüne ait olmalıdır. Söz konusu sözcük; *üretken*, *doğurgan* ve *ısrırgan* örneklerinde olduğu gibi “yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek çokça yapma, abartma” kavramlarını taşıyan {-GAn} fiilden sıfat yapan ek (Zülfikar, 2010, s. 49) ile \**yürü-* fiilinden türetilmiştir. Ne tarihî metinlerde ne de çağdaş Türk dili metinlerinde “keskinleşmek, kesmek vb.” gibi anlamları karşılayan bir *yürü-* fiili tespit edilebilmiştir. Sözcük, TTS’de de tanıklanan *yülü-* “tırış etmek, saç ve sakalı kazımak, dökmek” (TTS VI: 4761-1763) ile ilişkili olmalıdır. Yaygın olmasa da Türkçede söz içi /-l- />/-r- / ses değişiminin görülmesi mümkündür. Yun. *kolpos* sözcüğü Türkçede *körfez* biçiminde kullanır. Yine Far. *şelgam* da Osmanlı Türkçesinde *şalgam* yanında *şarkam* değişkesi ile de tanıklanır (Duman, 1995, 141). Her iki sözcükte de söz içinde görülen /-l- />/-r- / ses değişimi mevcuttur. Türkiye Türkçesi ağzlarında da bu ses değişimine örnek teşkil eden örnekler yer alır: *talānla-* / *tarānla-* “yağmalamak”; *tılsım* / *tırsım* “büyü” (Ayazlı vd, 2021, 17).

TTS’de yer alan “hızlı yürüyen” anlamı ise *yorı-* “yürümek, ilerlemek; gitmek” (ED: 957a-b) fiilinden gelişen *yürü-* fiiline {-gAn} fiilden sıfat yapan ek getirilerek oluşturulmuştur. Bu maddeler şu şekilde düzenlenmelidir:

**yürüģen I:** 1. Keskin 2. Ustura 3. Cilalı

**yürüģen II:** Hızlı yürüyen

### Sonuç

Bu çalışmada, Tarama Sözlüğü’nde tek madde altına toplanmış, yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına karşın anlamları ve kökenleri farklı olan yani eş gösterenli on sözcük ele alınmıştır. Bu sözcüklerden *baş*, *ırl-*, *irkil-*, *kak-*, *karaçı*, *kay-*, *üyük*, *yürüģen* maddelerinin TTS’de her birinin iki ayrı madde yapılması gerektiği ortaya konulurken *uya* maddesinin *oya* ve *uya*; *ürün* maddesinin *ürün* ve *ürünsüz* biçiminde maddelenmesi gerektiği dilsel kanıtlarla dikkatlere sunulmuştur. Ayrıca bu eş gösterenli sözcüklerden *karaçı* maddesinde Türkçe kökenli *karaçı* ile Moğolcadan alıntılanan *karaçı*’nın birbirine karıştırıldığı, diğer maddelerde ise Türkçe kökenli sözcüklerin çeşitli ses değişimleri neticesinde eş gösterenli bir hüviyet kazandıkları anlaşılmıştır.

## Kaynakça

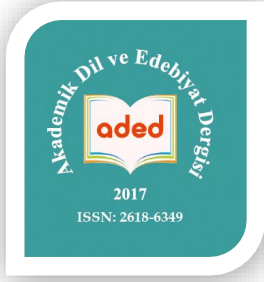
- Abtullah Battal (1997). İbn-i Mühennâ lûgati. Türk Dil Kurumu Yayınları. **ML**
- Aksan, D. (2006). Anlambilim anlambilimi konuları ve Türkçenin anlambilimi. Engin Yayın Evi.
- Akyıldız Ay, D. (2017). Tarama sözlüğü: Sözlükbilimi ilkeleri çerçevesinde betimsel ve eleştirel bir değerlendirme. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 56 (56), 1-22.
- Arıkoğlu, E. – Kuular, K. (2003). Tuva Türkçesi sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları. **TUTS**
- Arıkoğlu, E. (2005). Örnekli Hakasça - Türkçe sözlük. Akçağ Yayınları **HTS**
- Ayazlı, Ö. - H. İ. Taşkıran (2021), Sivas ili Akıncılar ilçesi ağzı ses bilgisi özellikleri. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 1-26.
- Clauson, S. G. (1972). An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford University Press. **ED**
- Dilçin, C. (1983). Yeni tarama sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Me'sûd bin Aḥmed Süheyl ü nev-bahar inceleme - metin - sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, III. Franz Steiner Verlag GmbH. **TMEN**
- Duman, M. (1995), Evliya çelebi seyahatnamesine göre 17. yüzyılda ses değişimleri. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. - Z. Akkoyunlu (2014). Dîvânu Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkıny Tamtamış, H. K. (2021). Türkçede eş adlılık. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5(1), 619 - 653.
- Gürsoy-Naskali, E. - M. Duranlı (1999). Altayca-Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları **ATS**
- İlaydın, H. (1954). “Tanıklariyle tarama sözlüğü, (kitaplar - tenkit)”. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (28), 227-231.
- Karaağaç, G. (2013) Dil bilim terimleri sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yay.
- Komisyon (2015). Saxa tılın bıhaarılıax ulaxan tıld'ita (Bol'soy tolkoviy slovar' yakutskogo yazıka). C 12. Nauka.

- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lessing, F. D. (2003), Moğolca Türkçe sözlük C II. (G. Karaağaç Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Y. S. (1999). Türk dillerinde akrabalık adları. Simurg.
- Nasilov, D. M., Kormuşin, I. V., Borovkov, T. A., Dmitriyev, L.V., Zırin, A. A. (2016). Drevnetyurkskiy slovar'. Gılım Baspası **DTS**
- Özkan, A. - A. Mert (2020). Türkçe sözlük'te yer alan eş gösterenli bazı sözcüklere ilişkin düzeltme önerileri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (48), 1-12.
- Ryumina-Sırkaşeva, L.T. - Kuçığaşeva, N. A. (2000). Teleüt ağzı sözlüğü, (Ş. H. Akalın, - C. Turgunbayev Çev.). TDK Yayınları **TAS**
- Tekin, T. (1995). Türk dillerinde birincil uzun ünlüler. Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2004). Ana Türkçede z'leşme ve ş'leşme. Makaleler II Tarihî Türk Yazı Dilleri (s. 598-612). Öncü Kitap
- Tezcan Aksu, B. (2002) "Türk Dil Kurumunun Sözlük Çalışmaları 1932-2002", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Özel Sayı: TDK'nin 70. Yılı. 607: s. 144.
- Tietze, A. - T. Tekin (1989). Tarama sözlüğü üzerine bazı açıklamalar. Erdem. 5 (13), 285-293.
- Tietze, A. - T. Tekin (1994). Tarama sözlüğü üzerine bazı açıklamalar II, Türk Dilleri Araştırmaları, 4, 159-169.
- Tietze, A. (2016-2019). Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati IV, VI, VII. Türkiye Bilimler Akademisi. **TETTL**
- Toklu, M. O. (2007). Dilbilime giriş. Akçağ Yay.
- Toparlı, R. – Vural, H. – Karaatlı, R. (2007). Kıpçak Türkçesi sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). Tanıklarıyla tarama sözlüğü I-VI. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). Türkiye'de halk ağızlarından derleme sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu.
- Ullmann, S. (1970). Semantics an introduction to the science of meaning. Alden Press.

Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi sözlüğü. Eğitim Kitabevi.

Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch - Türkisch (Eski Uygurcanın el sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe). Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. EUES

Zülfikar, H. (2010). -agan (-ağan), -egen (-eğen) ekinin Türkçedeki işlevi. Turkish Studies. 5(1), 42-56.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Nuray TAMİR**

Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram  
Veli Üniversitesi  
nuray.tamir@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-8378-4706>

## Çağatay Türkçesinin 17-20. Yüzyılları Nasıl Adlandırılmalı?

*How Should The 17th-20th Centuries of Chagatay Turkish  
Be Named?*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 04.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Tamir, N. (2022). Çağatay Türkçesinin 17-20. Yüzyılları Nasıl Adlandırılmalı? *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 811-835. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140138>

Tamir, N. (2022). How Should The 17th-20th Centuries of Chagatay Turkish Be Named? *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 811-835. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140138>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Türkoloji üzerine çalışanların, Türkçenin tarihî dönemleri üzerine pek çok tasnif denemesi bulunmaktadır. Tasnif yapılırken tarihî ve modern dönemlerin bir arada değerlendirildiği de görülmüştür. 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Çağatay Türkçesi dönemi ile ilgili tasniflerden en çok kabul göreni János Eckmann'a aittir. Onun tasnifinin üçüncü alt dönemi olan Post-Classical Period / Klasik Sonrası Devir (1600-1921) ile ilgili yayınlarda dönemin adlandırılmasına ilişkin farklı kullanımlar bulunmaktadır. Tarihî şartlar sebebiyle 17-20. yüzyıllar arasında meydana getirilen eserlere ulaşmak ilk yıllarda zor iken, son yıllarda dünyanın pek çok kütüphanesindeki bu eserlere ulaşım kolaylaşmış ve metin yayını, incelemesi vd. çalışmalar giderek artmıştır. Makalede gerek metin yayınları gerekse dönemin tarihçiliği, edebiyatı üzerine olan eserlerde tercih edilen adlandırmalar üzerinde durularak, tespit edilen terimlerdeki çeşitlilik ortaya konulmaya çalışılmıştır. Amaç, bu terim çeşitliliğinin yerine ortak bir terimle dönemin ve o dönemde meydana getirilen eserlerin adlandırılmasıdır. Terim birliğinin sağlanması ile aynı yüzyılları ifade eden adlandırmaların farklılıkları ortadan kaldırılmış olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Çağatay Türkçesi, Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesi, adlandırma.

## Abstract

*Those who work on Turcology have many classification essays on the historical periods of Turkish. It has also been seen that historical and modern periods are evaluated together while making the classification. The most accepted classification of the Chagatay Turkish period, which lasted from the 15th century to the beginning of the 20th century, belongs to János Eckmann. There are different uses of naming the period in the publications related to the Post-Classical Period (1600-1921), which is the third sub-period of his classification. 17-20 due to historical conditions. While it was difficult to reach the works created between the centuries, in recent years, access to these works in many libraries of the world has become easier and text publication, analysis, etc. studies have increased. In the article, it has been tried to reveal the diversity in the determined terms by focusing on the preferred naming in both text publications and works on the historiography and literature of the period. The aim is to name the period and the works created in that period with a common term instead of this variety of terms. By providing the term unity, the differences in the nomenclature expressing the same centuries will be eliminated.*

**Keywords:** Chagatay Turkish, Post-Classical Period of Chagatay Turkish, nomenclature.

## Giriş

Türkçenin 15-20. yüzyıllar arasındaki yazı dillerinden biri olan Çağatay Türkçesi, Nevâî tarafından *Türkçe*, *Türk tili*, *Türkî* olarak ifade edilmiş fakat dönemin edebî dili *Çağatay lafzı* terimiyle adlandırılmıştır (Ercilasun, 2010, s. 403; Eckmann, 2003, s. 13). Ebülğazi Bahadır Han da Şecere-i Türk'te *Türkî tili* "Türkçe" ve *Çağatay Türkîsi* tabirini;

"Bu târihni yahşı ve yaman barçaları bilsün tēp Türkî tili birlen aytdum. Türkîni hem andağ aytıp-men kim beş yaşar oğlan tüşünür ve bir kelime Çağatay Türkîsindin ve Farsîdin ve 'Arabdın hoşmay-men rüşen bolsun tēp. "Ben tarihi iyi ve kötü herkes öğrensın diye Türkçe yazdım. Hem öyle bir Türkçeyle yazdım ki beş yaşındaki çocuk bile anlar. Anlaşılsın diye Çağatay Türkçesinden, Farsçadan ve Arapçadan bir sözcük bile katmadım." (Ölmez 2021: 58, 245).

şeklinde karşılaştırma yaparken kullanır.

15-16. yüzyıl müelliflerinin *Türk tili*, *Türk elfâzı*, *türkî tili*, *türkî lafzı*, *Türkçe til*, *türkî*, *Türkçe* terimlerini tercih ettiğini belirten Eckmann'a göre Çağatay Türkçesi, "yalnız Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletlerinin diplomasi, edebiyat ve resmî devlet dili olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Rusyasının Oğuz olmayan Müslüman Türklerinin de edebî dili olarak kullanılmıştır." (Eckmann, 2017, s. 15, 17).

Üzerinde pek çok araştırma yapılan bu geniş döneme ait tasnif çalışmaları bulunmaktadır. Tasnifler ufak tefek farklılıklarla bu dönemin alt dönemlerine ait çeşitli adlandırmalara sahiptir. Çalışmanın konusu olan dönem; tarihî zemin olarak Orta Asya'da siyasi çalkantıların başladığı, hanlıklar devrinin yaşandığı ve gitgide Rus hâkimiyetinin arttığı yılları kapsamaktadır. Bu yıllara ait yazma eserlerden korunabilmiş olanlara, Rusya, İngiltere, İsveç, Japonya, Özbekistan, Kazakistan, Hindistan gibi dünyanın pek çok ülkesindeki kütüphanelerde rastlanmaktadır. Bu yazma eserlerin Türkiye'de de korunanları mevcuttur. Bu eserlere ulaşmanın zorluğu sebebiyle Türkoloji alanında önceki yıllardaki çalışmalar daha kısıtlıdır. Teknolojik gelişmeler ve kütüphaneler arası anlaşmalar vb. yoluyla eserlere ulaşmak günümüzde kolaylaşmıştır.

17. yüzyıl ve sonrasında yazılan Çağatayca eserler üzerine yapılan tez, kitap ve makaleler son yıllarda artmıştır. Böylelikle dönemin dil özelliklerine ait daha ayrıntılı tespitlere ulaşma imkânı fazlalaşmıştır. Yazı çevrimi, Türkiye Türkçesine aktarma ve dil incelemesi ile çoğunlukla gramatikal dizinlere sahip olan bu yayınların büyük



çoğunluğu, yazma eserin adını taşımaktadır. Bazı yayınlarda ise eserin yazıldığı dönemi vurgulayan adlandırmalar dikkati çekmektedir.

### A. Çağatay Türkçesi ile İlgili Tasnifler

Türk lehçelerine ait tasniflerde Türkçenin tarihî ve modern dönemlerini bir arada değerlendiren araştırmacılar olmuştur. Bu tasniflerin bazılarında Çağatay, Çağatayca adı ile birlikte, daha ayrıntılı olarak Kâşgar, Yarkend, Turfan, Hami, Tarançı, Doğu Türkistan, Eski Özbek, Özbek, Sart, Özbekçe, Uygur, Fergana, Taşkent, Semerkand, Buhara gibi bu dile ait özelliklerin devam ettiği bölgeler ve lehçeler de belirtilmiştir (bk. *Korş tasnifi* (1910), *Samoyloviç tasnifi* (1922), *Bogoroditskiy tasnifi* (1922, 1934), *Ligeti tasnifi* (Géza Bárczi 1941'den), *Räsänen tasnifi* (1949), *Baskakov tasnifi* (1952)) (Arat, 1953, s. 102, 104-106; Tekin, 1989, s. 144, 147-149, 151-152).

Tasniflerin Çağatay Türkçesinin son yıllarına denk gelen yıllarda yapılmış olması dikkat çekicidir. Reşid Rahmeti Arat'ın İ. N. Berezin'in çalışmasından (1848) yola çıkarak tanıttığı tasnifler ve bunların dışında incelediği diğer tasnifler daha eski tarihlere gitmektedir. Bu tasnifler Çağatay Türkçesinin o yıllarda kullanıldığı bilinen sahaların ve boyların isimleri ile anılmaktadır:

J. Ch. Adelung (1806) F. Adelung (1820) tasniflerinde; ana gruplardan *Cenûp Tatarları veya Türkler grubunun* 3. alt grubu olarak Özbekler (eski Harzemliler): Taşkentliler, Aral, Belhliler, Hiveliler; 4. alt grubu olan Buhârâ grubunda ise Büyük Buhârâ, Küçük Buhârâ ve Uygurlar grupları vardır. *Şimâl Tatarları, Asıl Tatarlar* ana grubunun yanında ise (Çağatay, eski Tatar şivesi) ifadesi yer alır. H. J. von Klaproth (1823) tasnifinde *Uygur ve Hive* grupları bulunur. Adriano Balbi (1826) Türk dilinin 3. grubuna *Çağatay* ismini verirken alt gruplarını Özbekler, Aral veya Kongratlar olmak üzere ikiye ayırır. Wilhelm Fredrik Palmblad (1827) *Asıl Türkler* ana grubu altında Özbekleri de gösterir. Joseph von Hammer yaptığı birden fazla tasnifte Çağatay Türkçesini genelden özele doğru sınıflandırmıştır. İlk tasnifte (1825) dört ana gruptan ilki *Çağatay* adını taşır. 1827 yılındaki ikinci tasnifte *Uygur ve Özbek* ana gruplardan ikisidir. 1836 yılındaki üçüncü tasnifte ise ikinci ana grubun adı *Büyük ve küçük Buhârâ*'dır, alt gruplarında Uygur veya Çağatay ile Özbek isimleri bulunur. Bu tasnifleri değerlendiren İlya Nikolayeviç Berezin kendi çalışmasında (1848), üç ana gruba ayırdığı Türk lehçeleri için, ilk ana grubu "Çağatay veya Şark Grubu (Türkistan)" olarak adlandırır ve alt gruplarında Uygur, Çağatay ve Özbek isimlerini verir. Wilhelm Radloff'un (1882-1883), *Şark Şiveleri* ana grubunda incelediği Asıl Abakan şivelerinin sekizinci alt grubunda Uygur şivesi yer alır. *Orta Asya Şiveleri* ana grubunda Tarançı şivesi, Hami şivesi, Aksu şivesi, Kâşgar şivesi ve Çağatay şiveleri vardır. Çağatay şiveleri; Şimâlî Sart şivesi, Kokand şivesi, Zereşan ovası şivesi, Buhârâ

şivesi ve Hive şivesi olmak üzere beş gruba ayrılır. Hermann Vámbéry (Ármin Bamberger) (1885) Türk kavimlerinin ikinci ana grubu olarak *Orta Asya Türklerini* gösterir. Bu grupta Uygur ve şarkî Türkistan ile Özbek (Kurama, Çala-Kazak) isimleri yer alır. Nikolay Fedoroviç Katanov (1894) tasnifinde Türk lehçelerinin üçüncü ana grubu *Orta veya Merkez Grubu*'dur ve alt gruplarında Garbî ve şarkî Türkistan ile Özbek adlarına rastlanır. Katanov'un diğeri bir çalışmasında (1903) faydalandığı lehçelerden bahsedilirken tarihî şiveler içinde *Çağatay* ismi yer alır; canlı şiveler içerisinde de *Hami, Kâşgar, Sart, Tarançı, Turfan, Yârkend* isimleri geçer. Léon Cahun (1896) Türk lehçelerinin *Şark* grubunun Uygurlardan kaynağını aldığı dile getirerek bu grupta Çağatay, Özbek, Kâşgar, Tarançı isimlerini sayar (Arat, 1953, s. 64, 66-67, 69, 71, 73, 78, 80, 84-85, 87-93).

A. Samoyloviç (1922) esas olarak aldığı Radloff tasnifine Korş tasnifini de ekler ve kendi yaptığı ilavelerle ses ölçütlerine göre bir sınıflandırma yapar. Tasnifinin dördüncü ana grubu *Tağlık - Grubu (Çağatay Cenûb-i Şarkî)*'dir ve alt gruplarında *Çağatay, Şarkî Türkistan şiveleri (Sarı Uygur ve Salar şiveleri hariç), Garbî Türkistan şiveleri (Hive Sart ağzı hariç), Özbek (Fergana, Taşkent, Semerkand ve Buhara)* yer alır. Beşinci ana grup olan *Tağlı-Grubu (Kıpçak-Türkmen, Orta)*'nin ikinci alt grubunda *Cenûb-i garbî grubu hususiyetleri ile karışık olanlar Özbek (Hive) ve Sart (Hive)* grupları yer alır. 6. *OL- Grubu (Türkmen, Cenûb-i Garbî)* ana grubunda da *Hive Cumhuriyeti ahalisi, Buhârâ Cumhuriyeti ahalisi, Afganistan Türkistan'ı* alt grupları bulunmaktadır (Arat, 1953, s. 97, 99-100). Samoyloviç'in lehçe farklılıklarını dikkate aldığı diğeri bir tasnifinde (1928) Orta Asya İslâm-Türk yazı dili 1. Hakaniye Türkçesi veya Kâşgar dili devri (XI-XII. asırlar), 2. Kıpçak-Oğuz devri (XIII-XIV. asırlar), 3. Çağatay devri (XV.-XX. asır başları) alt gruplarına ayrılır (Eckmann, 1958, s. 119).

Çağatay Türkçesi ve alt dönemlerini Rus Türkologların Çağatay Türkçesi ve alt dönemlerini Özbekçe ile ilişkilendirdiği tasnifler de bulunmaktadır:

N. A. Baskakov (1952) Türkçenin Garbî Hun ana dalının 4. alt grubunda Karluk grubunu inceler. Karluk grubu da Karluk-Uygur ve Karluk-Harzem olarak iki bölümden oluşur. Karluk-Harzem grubunda yer alan yazı dilleri arasında Çağatay ulusunun edebî eski-Özbek dili; bugünkü Uygur dili ve Özbek dili de yer alır. (Arat, 1953, s. 111, 116, 118) M. A. Şçerbak (1953) 10. yüzyıldan başlattığı "Eski Özbek" dilini üç devirde inceler. İlk devrini 10-13. yy., ikinci devrini 14-17. yy. ve üçüncü devrini 17-18. yy. olarak belirler. Çağatayca teriminin sadece ikinci devir için kullanılabileceğini söyler (Eckmann, 2003, s. 16). V. V. Reşetov (1959) *Kadim Özbekçe* ve *Eski Özbekçe* terimlerini kullanırken Eski Özbek edebî dilinin gelişimi için 14-15. yüzyılları gösterir (Eckmann, 2003, s. 16).

Reşid Rahmeti Arat (1953) tasnifinde Türk lehçe grupları ve Türk şive gruplarını fonetik ölçütlerle sınıflandırır. Türk şive grupları I. *d-* Grubu (Sayan), II. *z-* Grubu (Abakan), III. *tav-* Grubu (Şimâl), IV. *tağlı-* Grubu (Tom), V. *tağlık-* Grubu (Şark) VI. *dağlı-* Grubu (Cenûp) olmak üzere altı alt dala ayrılır (Arat, 1953, s. 138).

Eckmann (1957) belirlediği fonetik ve morfolojik özelliklerden yola çıkarak İslami Orta Asya edebî Türk dilini üç devirde inceler ve 3. dönem olarak gösterdiği Çağataycanın kullanıldığı dönemler için 15. yüzyıl-20. yüzyılın başlangıcı bilgisini verir (Eckmann, 2003, s. 17).

Fundamenta'daki Johannes Benzing (1959), Karl Heinrich Menges (1959) tasnifinde, Türkçenin dördüncü ana grubu *Doğu Türkçesi (Uygurca Grubu)* adını taşır; Özbekçe ve Yeni Uygurca (Doğu Türkçesi, Tarançi ve Kâşgar ile Kotan Dillerinin lehçeleri ve vb.) alt gruplarından oluşur. Bu gruptaki lehçeler için Çağatay edebî dilinin etkisinden bahsedilir ve aynı zamanda 13. yüzyıl Çağataycası ile modern devirdeki (Özbekçe ve Yeni Uygurca) zengin tarihî malzemeye dikkat çekilir (Benzing, Menges, 1979, s. 1, 5-6).

Talât Tekin'in tasnifinde modern Türk lehçeleri incelenirken belirlenen *IX. tağlıq* grubunda, Özbekçe ve Yeni Uygurca bulunmaktadır; bu grubun alt gruplarından bahsedilirken ise “*tağlıq* veya Çağatay grubu” adlandırması yapılmıştır (Tekin, 1989, s. 163).

Ahmet Bican Ercilasun, Türkçenin tarihî dönemlerini incelerken yazılı metinlerin öncesi ve sonrasını da dikkate alır. 11-13. yüzyıllardaki önemli gelişmelerle birlikte Türkçenin iki yazı diline ayrıldığını, coğrafi adlandırmalarla gösterir. Bu iki yazı dili; Güney-Batı Türkçesinin yanında Doğu Türkçesi olarak da bilinen Kuzey-Doğu Türkçesidir. Çağatay Türkçesi de Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci alt dönemidir. Bu dönem yazı dilinin sınırlarını şöyle gösterir: “Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına dek, Osmanlı ve Azerbaycan sahası dışında kalan bütün Müslüman Türklerin (Doğu ve Kuzey Türklerinin) ortak yazı dili olmuştur.” (Ercilasun, 2020, s. 93-97, 101).

Claus Schönig, Türk lehçelerinin eş zamanlı tasnifi içerisinde incelediği bazı özellikleri, art zamanlı yönlerden de ele alır. Orta Türkçe dönemi içerisinde, Modern Merkezî Türkçenin üç ana grubunun öncülleri olarak *Eski Osmanlıca (Oğuzca)*, *Çağatayca (Güney-Doğu Türkçesi)* ve *Orta Kıpçakçayı* gösterir. Güney-Doğu Türkçesinin Çağatay Hanlığında geliştiğini, Orta Asya bölgesinin saygın bir dil hâline gelen Çağataycanın birtakım özelliklerini yansıttığını ifade eder (2013, s. 241, 246-247).

Çağatay Türkçesinin Türk dili tarihi içerisindeki yeri ile ilgili yukarıdaki tasniflerden başka bu dönemin kendi içerisindeki alt dönemleri ile ilgili tasnif çalışmaları da vardır:

M. Fuad Köprülü (1945) Çağatay Türkçesi'ni beş döneme ayırır:

I. İlk Çağatay Devri (XIII.-XIV. Asırlar)

II. Klâsik devrin başlangıcı (Nevâ'î'ye kadar) (XV. Asrın ilk yarısı)

III. Klâsik Çağatay Devri (Nevâ'î devri) (XV. asrın son yarısı)

IV. Klâsik devrin devamı (Babur ve Şeybanlılar Devri) (XVI. asır)

V. Gerileme ve Çökme Devri (XVII.-XIX. asırlar) (Köprülü, 1963, s. 275, 286, 296, 306, 316).

Kemal Eraslan TDV İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Çağatay Edebiyatı" maddesinde bu tasnifi kabul eder (Eraslan, 1993, s. 169).

János Eckmann (1958) tasnifinde, dil tarihine uyma açısından Samoyloviç (1928) tasnifini kabule değer görür ve Çağatay Türkçesini, gelişmesinde görülen değişikliklerden yola çıkarak şu alt gruplarda inceler:

1. İlk Çağatayca veya Nevai'den önceki Çağatayca devri (XV. asır başlarından takriben Nevai'nin ilk eserini verdiği 1465 senesine kadar)

2. Klâsik Çağatayca devri (1465-XVI. asrın ortaları),

3. Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. asrın sonuna kadar),

4. Son Çağatayca devri (XVIII-XIX. asırlar) (Eckmann, 1958, s. 120-121).

János Eckmann'ın 1966 yılında yaptığı tasnifte Çağatay Türkçesinin üç alt dönemi vardır:

1. Pre-Classical Period / Klasik Öncesi Devir (15. yüzyılın başlarından Nevâ'î'nin 1465'te ilk divanını tertibine kadar)

2. Classical Period / Klasik Devir (1465-1600)

3. Post-Classical Period / Klasik Sonrası Devir (1600-1921) (Eckmann, 1966, s. 9-10; Eckmann, 2003, s. 17).

Ercilasun'a göre Çağatay Türkçesinin dönemlere ayrılmasında yaygın kabul gören görüş Eckmann'a aittir (2020, s. 104). Köprülü ve Eckmann tasniflerinde sadece son dönemin başlangıcı aynı tarihtir.

Eckmann, “Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)” adlı makalesinde, bu yıllarda yaşayan Çağatay şairlerinin ve eserlerinin tam bir listesinin yapılmadığına; yazarı bilinse de eserleri bilinmeyen ya da yazarı bilinmeyen eserlerin var olduğuna dikkati çeker. Çağatay edebiyatının bu dönemi ile ilgili araştırmalar için Özbek bilginlerine iş düştüğünü söyler. Dönemin tarihî zeminini anlattıktan sonra, edebî faaliyetlerin olduğu hanlıkları, o dönemin edebî yönelişleri ve dil özellikleri üzerinde durur. Hive Edebiyatı, Hokand Edebiyatı başlıkları altında o hanlıklarda eser veren şair ve yazarları tanıtır, onların manzum eserlerinden örnekler verir (1964).

## B. Metin Yayınlarında Geçen Dönem Adlandırmaları

17. yüzyıl ve sonrası Çağatay Türkçesi eserlerine ait metin yayınları, dil incelemesi ile dönemin tarihçiliğine, eserlerine ve edebî incelemelerine yönelik çalışmalar, ağırlıklı olarak eserin adı ile adlandırılmıştır. Bazı eserler müellifi ile birlikte anılmış ve bu türden adlandırmalarda belirtili isim tamlaması yapısı kullanılmıştır. Metnin yazıldığı dönemle ilgili olarak çoğunlukla yüzyıl bilgileri bulunmaktadır. Dönem adı geçen metinlerin çoğunluğunda ise “Son Dönem” terimine rastlanmaktadır. Bu türden yayınlarda daha az olarak “Geç Dönem” ve “Doğu Türkçesi” terimleri kullanılmıştır. Döneme ait ulaşılabilen ve bibliyografya çalışmalarında (Rahimi, 2014; Berbercan, 2019) adları geçen tüm yayınlar, eser adlandırmalarına göre şu şekilde tasnif edilebilir:

### 1. Çağatay Türkçesi/Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı Terimi ile Adlandırılanlar

*Çağatay Türkçesinde Yazılmış Bir Hazret-i Hüseyin Mersiyesi* (Tekcan, 2005), *Çağatay Türkçesiyle Şerhü’r-Risale fi’t-Tasavvuf* (Özkan Nalbant, 2011), *Tezkire-i Buğra Han’ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası* (Dağıstanlıoğlu, 2012), *Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi’nde Deyimler* (Gedik, 2013), *Molla Muhammed Timur’un Âsârü’l-İmâmiyye (Çağatayca Kelile ve Dimne tercümesi) adlı eseri* (Çimen, 2015), *Molla Yoldaş Hilvetî ve Çağatayca Mevlidi Üzerine Bir Değerlendirme* (Çayan, 2015), *Çağatay Edebiyatının İki Büyük Siması Münis ve Âgehî* (Tekin, 2016), *Misbâhu’l-Envâr [Çağatay Türkçesi]* (Eker, 2017), *Çağatayca Cümcümenâme* (Toker & Uygun, 2017), *Mirza Ali Bah’tın Çağatayca Sözlüğü: Ferheng-i Azferi (Marufü’l-Lugat)* (Akbari, 2017), *Uygurlarda Muskacılık Geleneği ve Çağatayca Yazılmış Bir Muska Kitabı* (Öger, 2017), *Meczûb-ı Nemengâni’nin Çağatayca Evliya Tezkiresi* (Tokdemir, 2018), *Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Dört İmam Hikâyesinin Söz Dizimi Özellikleri (Cümle Bilgisi İncelemesi)* (Eker 2018a), *Çağatay Türkçesiyle Yazılmış “Dört İmam” Efsanesi* (Eker, 2018b), *Hindistan’da Yazılmış Çağatayca Sözlüklerde Akrabalık Bildiren Kelime ve Kavramlar Üzerine Notlar* (Turan, 2019a), *Metin ve Gramer Özellikleri*

*Bakımından Çağatayca Manzum Kéyik-Nâme Hikâyesi* (Turan, 2019b), *Kimyâ (Çağatayca Bir Mesnevi) Baba Rahim Meşreb* (Gedik, 2020), *Dil, Metin ve Motif Yönüyle Revnaki'nin Çağatayca Manzum Kışsa-i Mi'râc Eseri* (Turan, 2021).

## 2. Son Dönem/Devir Çağatay Türkçesi/Çağatayca Terimi ile Adlandırılanlar

Bu yayınlar görüldüğü üzere Eckmann'ın tasnifinin dışında yayınladığı “Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)” (1964) adlı makalesindeki adlandırma ile aynı doğrultudadır.

Son Çağatay devrinde Doğu Türkistandan resimli bir han Silsilenâmesi (Prof. Zeki Velidi Togan'ın İran'da bulduğu bir yazma)” (Esin, 1973), Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi (Tolkun, 2001a), Son Devir Çağatay Şairlerinden Furkat (Tolkun, 2001b), Son Dönem Çağatay Şairlerinden Zâkircan Furkat'ın Manzum Mektupları (Vural, 2002), Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han (Tanç, 2003), Son Döneme Ait Bir Çağatay Metni Mev'ize (Yıldırım, 2010), Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nin Dil Özellikleri (Gedik, 2011), Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtihâ Tefsiri (Baş, 2013), Son Dönem Çağatay Türkçesindeki Tercüme Faaliyetleri ve Târih-i Reşîdî Tercümesi (Tamir, 2014), Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler (İldırı, 2017a), Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid ve Türkçe Divânı'ndaki Oğuz Türkçesi Unsurları (İldırı, 2017b), Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Risâle-i Yafindilik “Örtünme Risalesi” Adlı Eser (Eker, 2018), Son Dönem Çağatay Türkçesi Metinlerinde Geçen Moğolca Kelimeler (Tamir, 2018a), Katmerli Zamir Çekiminin Son Dönem Çağatay Türkçesindeki Görünümü (Tamir, 2018b), Son Dönem Çağatay Türkçesinde “-AdUrGAN” Yapısının Mahiyeti ve İşlevleri (Eker, 2019a), Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Misbâhu'l-Envâr Adlı Eserde Yükleme ve İlgi Hâli Çekimi (Eker, 2019b), Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Misbâhu'l-Envâr Adlı Eserde İlgi Hâli Çekimi ve Belirtili İsim Tamlamaları (Eker, 2019c), Son Dönem Çağatay Şairlerinden Hoca Nazar Hüveyda'nın Şiirleri ve Şiirlerinin Dil Özellikleri (Toprak, 2020), Çağatay Türkçesinin Son Dönemine Ait Bir Şecere Metni ve Dil Özellikleri (Yıldız, 2020), Latîfi – Mazharu'l-Acâyib (Son Dönem Çağatayca Tûtînâme Çevirisi) (Kaçar, 2021), Son Dönem Çağatayca Tarih Eseri Şecere-yi Harezmsâhi'de Yer Alan Deyimler (Dinç, 2021).

## 3. Late Chagatay/Geç Dönem Çağatay Türkçesi Terimi ile Adlandırılanlar

Çağatayca ile ilgili grameri de olan András J. E. Bodrogligeti, *Hāliš's Story of Ibrāhīm A Central Asian Islamic Work in Late Chagatay Turkic* adlı çalışmasında eserin yazıldığı dönemi belirtmek için *Late Chagatay Turkic* terimini kullanmıştır (Bodrogligeti, 1975). Eserin dil özelliklerine göre 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmininde bulunur (Bodrogligeti, 1975, s. 7). Fikret Turan'ın çalışmalarında *Geç Dönem Çağatay Türkçesi* teriminin yayın adında ya da yayın tavsifinde yer aldığı görülür.

Türkiye'de "Geç Dönem" terimiyle dönemin adlandırıldığı yayınlar şunlardır:

Geç dönem Çağatay edebiyatından günümüze Afganistan Özbek edebiyatının tarihi gelişimi ve Faryab edebi muhiti (Akyüz, 2012), Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Dîvâne Bûrak Kıssası Metin Dil ve Üslup İncelemesi (Turan, 2016), Geç Dönem Çağatay Türkçesi ile Anonim Bir Fâtîha Tefsiri (Zengin, 2017), Geç Dönem Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Perizad-Senuber Hikâyesi (Zengin & Erdoğan, 2019), Geç dönem Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir Şehzade Behram ve Melike Hunrîz hikâyesi (Altın, 2021), Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir El Yazmasının Yazım, Ses ve Yapı Özellikleri Üzerine (Karasu, 2021).

#### 4. Osttürkische / East Turkish / Doğu Türkçesi Terimi ile Adlandırılanlar

*Ein osttürkisches Dokument von 1722–1741 aus Turfan* (Temir, 1961), *Meyveler Münazarası – Doğu Türkçesi* – (Abik, 2005), *Sufi Allahyar ve Sebatü'l-Acizin'i: 18. yüzyıl Doğu Türk Edebi Dilinde Mahallileşme Eğilimleri Üzerine* (Abik, 2007b), *Te'lifü'l-Emir'de yer alan Doğu Türkçesiyle yazılmış iki hikâye* (Yılmaz, 2014), *Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu* (Tolkun, 2015), *Kaşgar'dan Doğu Türkçesi Şiirler* (Berbercan, 2020).

#### 5. Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesi / Çağatayca Terimi ile Adlandırılanlar

Eckmann'ın yaygın görüş olarak kabul edilen tasnifinin üçüncü maddesindeki adlandırmanın yer aldığı çalışmalar şunlardır:

*Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi Dönemi Sufi Şairlerinden Baba Rahîm Meşreb'in Şiirlerinde Kur'an'ın Yansımaları* (Akça, 2020), *Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan Sahası Şairlerinden Nevbeti ve Divanı* (Sağdıç, 2021), *Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Târih-i Reşîdi Tercümesi - Defter-i Evvel'deki İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller* (Tamir, 2022).

## 6. Yüzyılı / Tarihi Dönemi Belirtilerek Adlandırılanlar

19. Yüzyıl Harezmi Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehi, Beyani) (Tekin, 2008), XIX. Yüzyıl Çağatay Edebiyatının İki Kadın Şairi Üveysi ve Nâdire (Tekin, 2010), Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı (Tekin, 2011), Uygur Türkleri Arasında Tezkirecilik Geleneği ve 18. Yüzyılda Yazılmış Bir tezkire Örneği: Tezkire-i Ezizân (Öger, 2011), Şibaniler ve Astrahaniler Devri Yerli Vakayinameleri (Çelik, 2012a), Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762) (Çelik, 2012b), Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi (Çelik, 2013), İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı (Çelik, 2014), 20. Yüzyılın Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Sûre-i Yasin Tefsiri (Cüme, 2016).

## 7. Yazıldığı Bölge/Lehçe ile Bulunduğu Yer Belirtilerek Adlandırılanlar

*Sebâtü'l- Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i 'Azîze* (Abik, 2007a), *Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri* (Çakmak, 2016), *Uygur Edebiyatından Bir Tezkire Örneği Tezkire-i Azizan* (Tashbayeva, 2016), *Doğu Türkistan'daki İsveç Misyoner Kilisesi İçin İlahi Kitabı* (Kaya, 2019), *Buhara Edebî Muhitinde Turdî Ferâğî ve Şiirleri* (Gezer, 2022).

## 8. Dönem Adı Olmadan Eser ve Yazar Adı ile Adlandırılanlar

*Ömer Han Divanı* (Tanç, 1994), *Meczub Divanı Nemenganlı Abdal-Aziz Hoca* (Öztürk, 1995), *Allahyar Sufi'nin Fevzû'n-Necat'ı* (Sarıca, 1996), *Müsâ Sayramî Târîh-i Hamîdî* (Polat, 2002), *Gülhanî; Darbü'l-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri* (Toker, 2006), *Zakircan Furkat Eserler Mecmuası* (Dinçer, 2008), *Polken Şair Şeybanî Han Destanı* (Tekcan vd., 2010), *Bir Tarihiçî Olarak Mirza Haydar Duğlat* (Taştekin, 2010), *Firdevsü'l-İkbal (1a-40b varaklar)* (Kahraman, 2010), *Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b)* (Kahya, 2010), *Muhammed bin Abdu's-Sabur Hoyi, Hulasay-i Abbasi* (Miandoab, 2010), *Risâle-i Müze-düzlük* (Alyılmaz, 2011), *Firdevsü'l-İkbâl [1b-100a]* (Altun, 2011), *Muhammed Rızâ Âgehi'nin Firdevsü'l-İkbâl'i [100b-200a]* (Gerçek, 2011), *Buğra Tezkiresi [Shaw Nüshasından Parçalar]* (Berbercan, 2012), *Firdevsü'l-İkbal (Vr.156b-336a)* (Kaman, 2012), *Firdevsü'l-İkbal, Vr. 336a-523a* (Şişman, 2012), *Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri* (Toprak, 2012), *Hoca Nazar Hüveyda ve Divanının analizi* (Kaya, 2012), *Kârî Kurban Ali Hâlidî Kitâb-ı Târîh-i Ceride-i Cedîde* (Gencal, 2013), *Âgehi'nin Riyâzü'd-devle adlı eseri, vr. 117b-vr. 175b* (Güney, 2013), *Âgehi'nin Riyâzü'd-Devle adlı eseri (vr. 175b-vr. 204b)* (Kailibinuer, 2013), *Hislet'in Armuğan-ı Hislet adlı eseri (1-121 sayfaları arası)* (Topçu, 2014), *Firdevsü'l-İkbâl'de Kip ve Kiplik Kullanımları* (Altun, 2014), *Ömer Kari Muhammed/Ceng-Name* (Cihan, 2014), *Türkistan Vilayetinin Gazeti*



ve *Özbek Yazı Dilinin Doğuşu* (Eriş Hamza, 2015), *Saykali Ravzatü'ş-Şüheda* (Yıldırım, 2016), *Mûnis Harezmi & Rızâ Agehi, Firdevsü'l-İkbâl [200b-300a]* (Yazıcı Şahin, 2016), *Mûnis Harezmi ve Rızâ Agehi Firdevsü'l-İkbâl [300b-380a]* (Bayındır, 2016), *Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân Adlı Eseri* (Kumru, 2016), *Risâle-i Nemed-Mâllık (Keçecilik Risalesi)* (Türk vd., 2016a), *Risâle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi)* (Tek vd., 2016a), *Risâle-i Kassâblık (Kasaplık Risalesi)* (Tek vd., 2016b), *Risâle-i Harrâtlık (Ağaççılık Risalesi)* (Türk vd., 2016b), *Risâle-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi)* (Yılmaz vd., 2016), *Firdevsü'l-İkbâl ve Özel Adlar* (Şişman, 2016), *Risâle-i Sâbûn-gerlik* (Alper, 2016), *Âgehi'nin riyazü'd-devle adlı eserinde filler 525a-622b varakları arası* (Çiğil, 2017), *Meşreb (Baba Rahîm) Mebde-yi Nûr* (Gedik, 2017), *Hoca Nazar Hüveydâ Râhat-ı Dil* (Toprak, 2017), *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)* (Türk vd., 2017a), *Risâle-i Müze-düzlük (Ayakkabıcılık Risalesi)* (Türk vd., 2017b), *Risâle-i Nân-vâyık (Fırıncılık Risalesi)* (Tek vd., 2017), *Risâle-i Ahkâm-ı Serrâcılık* (Çakmak, 2020), *Dîvân-ı Hikmet'in Kökşetav Nüshasında Lehçelerin Fonetik ve Morfolojik İzleri* (Petek, 2020), *Muhammed Rızâ Âgehi'nin Riyazü'd-devle'si (1b-61b)* (Koca, 2020).

## Sonuç

15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar süren Çağatay Türkçesinin son yüzyıllarına ait metin yayınlarının gitgide artarak Türkoloji alanına kazandırılması önemli bir gelişmedir. Metinlere ulaşıldıkça dönemin az bilinen yıllarına ait dil özelliklerinin bilinirliği artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Türkçenin diğer dönemlerinde de yer yer görülen adlandırma sorunu ortaya çıkmıştır. Eserin yazıldığı dönemi vurgulama, diğer tasniflerden etkilenme gibi sebeplerle bu adlandırmalarda birlik sağlanamamıştır. Çağatay Türkçesiyle ilgili ilk tasniflerde de terim birliği görülmediği gibi, çalışmanın konusu olan 17-20. yüzyıllarda meydana getirilen eserlerle ilgili çalışmalarda da farklı adlandırmalar tespit edilmiştir. Adlandırma farklılıklarına dikkati çeken bu çalışmada, belirtilen dönemle ilgili terim birliği sağlanabilmesi için bir adım atılması amaçlanmış, bunun için öncelikle farklı adlandırmalar tespit edilerek bunlar sekiz grupta tasnif edilmiştir. Bu gruplarla ilgili aşağıdaki değerlendirmeler yapıldıktan sonra, terim birliğini sağlayacağı düşünülen adlandırma belirlenmiş olacaktır:

İlk grup *Çağatay Türkçesi/Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı Terimi ile Adlandırılanlardır* ve bu adlandırmanın geçtiği eserlerde beş yüz yıllık Çağatay Türkçesi döneminin hangi yılları olduğuna dair ipucu yoktur. Eserin yazıldığı dönemi öğrenebilmek için mutlaka yazarın eseri tanıttığı bölümü incelemek gerekmektedir.

İkinci grup *Son Dönem/Devir Çağatay Türkçesi/Çağatayca Terimi ile Adlandırılanlar* olarak belirlenmiştir. Bu adlandırma Eckmann'ın tasnifinin dışında yayınladığı “Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)” (1964) adlı makalesindeki adlandırma ile aynı doğrultudadır ve eserlerin daha kısıtlı bir döneme ait oldukları izlenimini vermektedir.

Üçüncü grup *Late Chagatay/Geç Dönem Çağatay Türkçesi Terimi ile Adlandırılanlar* şeklindedir. Bu adlandırmanın İngilizceden birebir çeviri (calque) olarak alındığı görülmektedir ve bu terim Türkçenin yapısına uymamaktadır.

Dördüncü grup *Osttürkische / East Turkish / Doğu Türkçesi Terimi ile Adlandırılanlar*dır. Doğu Türkçesi terimi Çağatay Türkçesi ve ondan önceki dönemleri de kapsayan tarihî Türk lehçeleri için genel bir adlandırma olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple 17-20. yüzyıllar arasındaki eserler olduğuna dair kesin bir bilgi vermemektedir.

Beşinci grup *Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesi / Çağatayca Terimi ile Adlandırılanlar* başlığını taşımaktadır. Bu adlandırma yaygın kabul gören Eckmann tasnifinden yola çıkılarak yapılmıştır. Yaygın kabul gören, bilinen tasnife aitliği ve belirli bir dönemi anlatması sebebiyle terim birliği için uygun görünmektedir.

Altıncı grup *Yüzyılı / Tarihî Dönemi Belirtilerek Adlandırılanlar*dır. Bu adlandırmada yüzyıla birlikte Çağatay Türkçesi/Edebiyatı terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bunların dışındaki örneklerde ise dönemin anlaşılabilmesi ve Çağatay Türkçesi ile ilişkilendirilebilmesi için tarihî bilgiye ihtiyaç vardır.

Yedinci grup *Yazıldığı Bölge/Lehçe ile Bulunduğu Yer Belirtilerek Adlandırılanlar* şeklindedir. Bu çalışmaları da Çağatay Türkçesi ile ilişkilendirmek için yazarın eseri tanıttığı bölümü incelemek gerekmektedir.

Sekizinci grup *Dönem Adı Olmadan Eser ve Yazar Adı ile Adlandırılanlar* başlığını taşımaktadır. Bu adlandırmadaki eserler diğer gruplara göre fazladır. Bu çalışmalarda da eserin Çağatay Türkçesiyle yazılıp yazılmadığı ya da Çağatay Türkçesinin hangi döneminde yazıldığına dair bilgiler için bir ipucu yoktur. Eseri meydana getiren kişilerin yaşadığı dönem ve saha bilindiği takdirde bu eserlerin dil özellikleri tahmin edilebilmektedir.

Sonuç olarak Eckmann'ın yaygın görüş olarak kabul edilen Çağatay Türkçesi dönem tasnifinde, yıllar da belirtilerek diğer tasniflere göre daha kapsamlı bir adlandırma vardır: “Post-Classical Period / Klasik Sonrası Devir (1600-1921)” (Eckmann, 1966, s. 10; Eckmann, 2003, s. 17). Bu yıllara ait metinlerle ilgili yayınlarda,

eserin yazıldığı dönem olarak Klasik Sonrası Devir Çağatay Türkçesi/Çağatayca teriminin kullanılması, adlandırmada birlik sağlayacaktır.

## Kaynakça

- Abik, A. D. (2005). *Meyveler Münazarası – Doğu Türkçesi* –. Seçkin Yayıncılık.
- Abik, A. D. (2007b). Sufi Allahyar ve Sebâtü'l-Acizin'i: 18. yüzyıl Doğu Türk edebi dilinde mahallileşme eğilimleri üzerine. *International Journal of Central Asian Studies*, Cilt 11, Sayı 1, 55-77.
- Abik, A. D. (2007a). Sebâtü'l- Âcizin'in Kazan sahasında bir şerhi: Risâle-i 'Azîze. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 28-44.
- Akbari, N. (2017). *Mirza Ali Baht'ın Çağatayca Sözlüğü: Ferheng-i Azferi (Marufü'l-Lugat) inceleme, metin, dizin*. (Tez No. 628806). [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akça, İ. (2020). Klasik sonrası Çağatay Türkçesi dönemi Sufi şairlerinden Baba Rahîm Meşreb'in şiirlerinde Kur'ân'ın yansımaları: Âyet iktibasları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 139-158.
- Akyüz, M. (2012). Geç dönem Çağatay edebiyatından günümüze Afganistan Özbek edebiyatının tarihi gelişimi ve Faryab edebi muhiti (Tez No. 323583). [Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Alper, S. (2016). Risâle-i Sâbûn-Gerlik. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 45-69.
- Altın, G. (2021). *Geç dönem Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir Şehzade Behram ve Melike Hunrîz hikâyesi (metin-tercüme-gramer-dizin)*. (Tez No. 705515). [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Altun, E. (2011). *Firdevsü'l-İkbâl [1b-100a] (giriş, transkripsiyonlu metin, dil-yazım özellikleri, dizin-sözlük)*. (Tez No. 289340). [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Altun, E. (2014). *Firdevsü'l-İkbâl'de kip ve kiplik kullanımları. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1 (Ocak-Haziran), 209-234.
- Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i müze-düzlük (inceleme - metin - dizin)*. Elik Yayınları.
- Arat, R. R. (1953). Türk şivelerinin tasnifi. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 59-138.
- Baş, M. K. (2013). Son dönem Çağatay şairi Baba Rahim Meşreb'in manzum Fâtiha Tefsiri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 131-156.

- Bayındır, A. (2016). *Mûnis Harezmi ve Rızâ Agehi Firdevsi'l-İkbâl [300b-380a] (giriş, transkripsiyonlu metin, inceleme, dizin-sözlük, tıpkıbasım)*. (Tez No. 433587). [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Benzing, J.; Menges, K. H. (1959). Türk dillerinin sınıflandırılması. (Çev. R. Küçükboyacı). *Tarihî Türk Şiveleri*. Sevinç Matbaası.
- Berbercan, M. T. (2012). *Buğra Tezkiresi [Shaw nüshasından parçalar] I. Transkripsiyon II. Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar III. Tercüme IV. Dizin, Hâkim Yayıncılık*.
- Berbercan, M. T. (2019). Doğu Türkçesi ile ilgili çalışmalar bibliyografyası (2014-2019). *Karabük Türkoloji Dergisi*, 1, 61-70.
- Berbercan, M. T. (2020). *Kaşgar'dan Doğu Türkçesi Şiirler [Çeviri Yazı – Aktarma – Söz Varlığı – Tıpkıbasım]*. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 137-160.
- Bodrogligeti, A. (1975). *Hâliš's story of İbrâhîm A Central Asian Islamic work in late Chagatay Turkic*. E. J. Brill.
- Cihan, S. (2014). *Ömer Kari Muhammed/Ceng-Name*. (Tez No. 377967). [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Cüme, O. (2016). *20. Yüzyılın başlarında Çağatay Türkçesiyle yazılmış Sûre-i Yasin Tefsiri (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)*. (1. Baskı). Kömen Yayınları.
- Çakmak, S. (2016). *Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri*. (Tez No. 429657). [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çakmak, S. (2020). *Risâle-i Ahkâm-ı Serrâcılık. Prof. Dr. Avni Gözütok -Armağan Kitap-*. (Ed. S. Efendioğlu, H. Kotan), Atatürk Üniversitesi Yayınevi. <https://ekitap.atauni.edu.tr/index.php/prof-dr-avni-gozutok-armagan-kitap/>
- Çayan, A. (2015). *Molla Yoldaş Hilveti ve Çağatayca Mevlidi Üzerine Bir Değerlendirme*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (10), 345-360.
- Çelik, M. B. (2012a). Şibanîler ve Astrahanîler devri yerli vakayinameleri. *History Studies International Journal of History*, Volume 4 Issue 2, 95-119.
- Çelik, M. B. (2012b). Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762). *History Studies International Journal of History*, Volume 4 Issue 4, 65-89.

- Çelik, M. B. (2013). *Yarkend Hanlığı'nın siyasi tarihi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çelik, M. B. (2014). İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı. *Turkish History Education Journal*, 3, 144-165.
- Çiğil, A. (2017). *Āgehi'nin riyāzü'd-devle adlı eserinde fiiller 525a-622b varakları arası (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. (Tez No. 463104). [Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çimen, F. (2015). *Molla Muhammed Timur'un Âsârü'l İmâmiyye (Çağatayca Kelile ve Dimne tercümesi) adlı eseri- metin, notlar, dizin-sözlük*. (Tez No. 422208). [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dağistanlıoğlu, B. E. (2012). Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca yazılmış bir nüshası (metin-dil incelemesi-tıpkıbasım). *Turkish Studies*, Vol. 7/4, 1313-1393.
- Dinç, A. (2021). Son dönem Çağatayca tarih eseri Şecere-yi Harezmsâhî'de yer alan deyimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(1), 42-63.
- Dinçer, H. (2008). *Zakircan Furkat eserler mecmuası 1. cilt (275- 378. sf) (metin-inceleme- sözlük)*. (Tez No. 219921). [Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Eckmann, J. (1958). Çağatay dili hakkında notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 6, 115-126 .
- Eckmann, J. (1964). Çağatay edebiyatının son devri (1800-1920). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11 , 121-156.
- Eckmann, J. (1966). *Çağatay manual*. Indiana University Publications.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Akçağ Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). TDK Yayınları.
- Eker, Ü. (2017). *Misbâhu'l-Envâr [Çağatay Türkçesi] inceleme-metin-aktarım-dizin-tıpkıbasım*. (1. Baskı). Sonçağ Yayınları.
- Eker, Ü. (2018). Son dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış Risâle-i Yafındilik “Örtünme Risalesi” adlı eser (dil özellikleri, çevriyazı, Türkiye Türkçesine aktarma, tıpkıbasım). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 11, 75-98.

- Eker, Ü. (2018a). Çağatay Türkçesiyle yazılmış Dört İmam Hikâyesinin söz dizimi özellikleri (cümle bilgisi incelemesi). *Zeitschrift für Die Welt Der Türken / Journal of World of Turks*, Vol. 10, No. 3, 40-65.
- Eker, Ü. (2018b). Çağatay Türkçesiyle yazılmış “Dört İmam” efsanesi (dil incelemesi-çevriyazı-Türkiye Türkçesine aktarım). *Turkish Studies*, Vol. 13/12, 631-681.
- Eker, Ü. (2019a). Son dönem Çağatay Türkçesinde “-AdUrGAn” yapısının mahiyeti ve işlevleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1666-1687.
- Eker, Ü. (2019b). Son dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış Misbâhu'l-Envâr adlı eserde yükleme ve ilgi hâli çekimi. *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 7 / Sayı 1, 271-294.
- Eker, Ü. (2019c). Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Misbâhu'l-Envâr Adlı Eserde İlgi Hâli Çekimi ve Belirtili İsim Tamlamaları. *Akademik Hassasiyetler*, 6 (11), 405-429.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, s. 168-176; <https://islamansiklopedisi.org.tr/cagatay-edebiyati> (06.05.2022).
- Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk Dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Türk Dili temel kitabı – herkes için Türk Dili*. TKAE Yayınları.
- Eriş Hamza, F. (2015). *Türkistan Vilayetinin Gazeti ve Özbek yazı dilinin doğuşu*. (Tez No. 405698). [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Esin, E. (1973). Son Çağatay devrinde Doğu Türkistandan resimli bir han Silsilenâmesi (Prof. Zeki Velidi Togan'ın İran'da bulduğu bir yazma). *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. V, Cüz 1-4, 171-203.
- Gedik, S. (2011). Son dönem Çağatay şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nin dil özellikleri. *Turkish Studies*, Vol. 6/3 Summer 2011, 1369-1400.
- Gedik, S. (2013). Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nde deyimler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 59-86.
- Gedik, S. (2017). *Meşreb (Baba Rahim) Mebde-yi Nûr (inceleme-metin-gramer-dizin)*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gedik, S. (2020). *Kimyâ (Çağatayca bir mesnevi) (inceleme, metin, çeviri, dizin, sözlük, tıpkıbasım) Baba Rahim Meşreb*. Hiperyayın.

- Gencal, B. (2013). *Kârî Kurban Ali Hâlidî Kitâb-ı Târih-i Cerîde-i Cedîde*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gerçek, Ş. (2011). *Muhammed Rızâ Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl'i [100b-200a] (giriş, transkripsiyonlu metin, dil-yazım özellikleri, dizin-sözlük)*. (Tez No. 289388). [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gezer, H. (2022). Buhara edebî muhitinde Turdı Ferâğî ve şiirleri. *Gazi Türkiyat*, 30, 155-190.
- Güney, S. (2013). *Âgehî'nin Riyâzü'd-devle adlı eseri, vr. 117b-vr. 175b: Giriş-metin-dizin*. (Tez No. 354105). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ildırı, N. (2017a). Son dönem Çağatay şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın söz varlığı ve deyimler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 129-148.
- Ildırı, N. (2017b). Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid ve Türkçe Divânı'ndaki Oğuz Türkçesi Unsurları. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları/Makaleler*. ATASEM.
- Kaçar, I. (2021). *Latîfî – Mazharu'l-Acâyib (son dönem Çağatayca Tûtînâme çevirisi)*. (Tez No. 675521). [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kahraman, A. (2010). *Firdevsü'l - İkbâl (1a-40b varaklar) (inceleme - metin - sözlük)*. (Tez No. 249599). [Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kahya, H. (2010). *Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*. (Tez No. 277547). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kailibinuer, A. (2013). *Âgehî'nin Riyâzü'd-Devle adlı eseri (vr. 175b-vr. 204b): Giriş-metin-dizin*. (Tez No. 354108). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaman, S. (2012). *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin*. (Tez No. 322059). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>



- Karasu, M. (2021). Geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir el yazmasının yazım, ses ve yapı özellikleri üzerine (yazı çevirimli metin–inceleme). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 1121-1144.
- Kaya, B. (2012). *Hoca Nazar Hüveyda ve divanının analizi: Dil ve edebi içerik yönünden incelemesi*. (Tez No. 349315). [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaya, T. (2019). *Doğu Türkistan'daki İsveç Misyoner Kilisesi için ilahi kitabı*. (Tez No. 540590). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koca, D. (2020). Muhammed Rızâ Âgehi'nin Riyazü'd-devle'si (1b-61b) (giriş-metin-inceleme-dizin). (Tez No. 628806). [Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Köprülü, M. F. (1963). Çağatay edebiyatı. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi, 3. Cilt, s. 270-323.
- Kumru, C. (2016). *Muhammed Sâdik Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân adlı eserinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Tez No. 446308). [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Miandoab, N. Z. (2010). *Muhammed bin Abdu's-Sabur Hoyi, Hulasay-i Abbasi*. (Tez No. 273268). [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Öger, A. (2011). Uygur Türkleri Arasında Tezkirecilik Geleneği ve 18. Yüzyılda Yazılmış Bir tezkire Örneği: Tezkire-i Ezizân. *Prof. Dr. Mustafa İsen adına uluslararası klasik Türk edebiyatında biyografi sempozyum bildirileri* (s. 533-544). AKM Yayını.
- Öger, A. (2017). Uygurlarda muskacılık geleneği ve Çağatayca yazılmış bir muska kitabı. *Gazi Türkiyat*, 20, 55-88.
- Ölmez, Z. (2021). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Türk Türk'ün soyağacı-metin-çeviri-tıpkıbasım*. BilgeSu Yayıncılık.
- Özkan Nalbant, B. (2011). *Çağatay Türkçesiyle Şerhü'r-Risale fi't-Tasavvuf inceleme-metin-dizin*. (1. Baskı). Bilgeoğuz Yayınları.

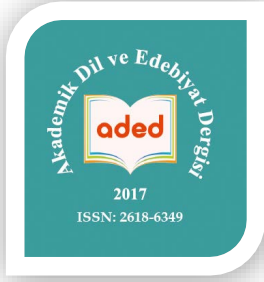
- Öztürk, J. (1995). *Mecsub Divanı (ilk 38 varak) Nemenganlı Abdal-Aziz Hoca: Metin-inceleme-sözlük*. (Tez No. 43906). [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Petek, E. (2020). Dîvân-ı Hikmet'in Kökşetav nüshasında lehçelerin fonetik ve morfolojik izleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 962-974.
- Polat, A. (2002) *Mūsā Sayramî Târîh-i Hamîdî III İnceleme-Metin-Dizin*. (Tez No. 122278). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Rahimi, F. (2014). Çağatay Türkçesi ve edebiyatı üzerine bir bibliyografya denemesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3 Winter 2014, 1157-1218.
- Sağdıç, H. (2021). Klasik sonrası dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan sahası şairlerinden Nevbetî ve Divanı. *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*, 3 (5), 56-82.
- Sarıca, B. (1996). *Allahyar Sufî'nin Fevzû'n-Necat'ı (İnceleme, metin, sözlük)*. (Tez No. 51234). [Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Schönig, C. (2013). Modern Türk dillerinin eş zamanlı tasnifi ve tarihsel yönleri. (İsa, Sarı Çev.). *Dil Araştırmaları*, 12 (12), 221-257.
- Şişman, R. Ş. (2012). *Firdevsü'l-İkbâl, giriş-transkripsiyonlu metin: Vr. 336a-523a*, (Tez No. 322042). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şişman, R. Ş. (2016). Firdevsü'l-İkbâl ve özel adlar. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 155-174.
- Tamir, N. (2014). Son dönem Çağatay Türkçesindeki tercüme faaliyetleri ve Târîh-i Reşîdî tercümesi. 7. *Uluslararası dünya dili Türkçe sempozyumu bildirileri Fırat Üniversitesi/Elazığ 16-18 Ekim 2014*, II. Cilt, (s. 645-656). Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Tamir, N. (2018a). Son dönem Çağatay Türkçesi metinlerinde geçen Moğolca kelimeler. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu 1-7 Haziran 2018 Ulanbator- Moğolistan*, Bildiriler Kitabı 2. Cilt (s. 1329-1338), Kesit Yayınları.

- Tamir, N. (2018b). Katmerli zamir çekiminin son dönem Çağatay Türkçesindeki görünümü. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, 25-28 Eylül 2018 Varşova / Polonya (s.199-205), Meteksan Matbaacılık.
- Tamir, N. (2022). Klasik sonrası devir Çağatay Türkçesiyle yazılmış Târîh-i Reşîdî Tercümesi - Defter-i evvel'deki isim+yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiiller. *Gazi Türkiyat*, (30), 137-154.
- Tanç, M. (1994). *Ömer Han Divanı inceleme-Metin*. (Tez No. 36376). [Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tanç, M. (2003). Son dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 111-118.
- Tashbayeva, S. (2016). *Uygur Edebiyatından Bir Tezkire Örneği Tezkire-i Azizan*. (Tez No. 440931). [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Taştekin, S. (2010). *Bir Tarihçi Olarak Mirza Haydar Duğlat*. (Tez No. 265902). [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tek, R., Çakmak, S., Ötkür, Z., Serbest K. (2017). *Risâle-i Nân-vâyılık (Fırıncılık Risalesi)*. Adem Öger, Ahmet Turan Türk (Ed.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tek, R., Türk, A. T., Enveri E., Ötkür Z., (2016a). *Risâle-i tegürmendçilik (değirmencilik risalesi)*. Adem Öger, Filiz Kılıç (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Tek, R., Türk, A. T., Enveri E., Ötkür Z., Karakaya, H. (2016b). *Risâle-i kassâblık (kasaplık risalesi)*. Adem Öger, Filiz Kılıç (Ed.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tekcan, M. (2005). Çağatay Türkçesinde Yazılmış Bir Hazret-i Hüseyin Mersiyesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 33 (33), 207-238.
- Tekcan, M., Demirci, Ü. Ö., Babayarov, G. (2010). *Polken Şair Şeybanî Han Destanı*, (1. Baskı). Umuttepe Yayınları: İzmit.
- Tekin, F. (2008). 19. Yüzyıl Harezmi Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî). *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, 199-210.
- Tekin, F. (2010). *XIX. Yüzyıl Çağatay Edebiyatının İki Kadın Şairi Üveysî ve Nâdire*. (1. Baskı). Ankara Vizyon Yayınevi.

- Tekin, F. (2011). Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı. *Turkish Studies*, Vol. 6/1, s. 1843-1850.
- Tekin, F. (2016). *Çağatay Edebiyatının İki Büyük Siması Mûnis ve Âgehî*. (1. Baskı). Gece Kitaplığı.
- Tekin, T. (1989). Türk dili diyalektlerinin yeni bir tasnifi. *Erdem*, 5 (13), 141-168.
- Temir, A. (1961). Ein osttürkisches Dokument von 1722–1741 aus Turfan. *Ural-Altäische Jahrbücher*, Band XXXIII, Heft 1–2, 193-198.
- Tokdemir, E. (2018). *Meczûb-ı nemengâni'nin Çağatayca Evliya Tezkiresi'nin dil ve muhteva tahlili - giriş, metin, transkripsiyon, çeviri, inceleme, sözlük- (1-110 sayfa)*. (Tez No. 504078). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Toker, M. & Uygun, M. (2017). *Çağatayca Cümcümenâme*. (1. Baskı). Palet Yayınları.
- Toker, M. (2006). Gülhanî; Darbû'l-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 59-79.
- Tolkun, S. (2001a). Son devir Çağatay edebiyatının iki önemli kadın şairi: Nâdire ve Üveysî. *İlmî Araştırmalar*, 12, 167-174.
- Tolkun, S. (2001b) Son devir Çağatay şairlerinden Furkat. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 172, 44-48.
- Tolkun, S. (2015). Doğu Türkçesi metinlerinde başlangıcından günümüze saygı ve nezaket ifadesi sorunu. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 17, 135-157.
- Topçu, F. (2014). *Hıslet'in Armuğan-ı Hıslet adlı eseri (1-121 sayfaları arası) (Giriş-gramer incelemesi-metin-sözlük-tıpkıbasım)*. (Tez No. 368084). [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Toprak, F. (2012). Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri. *Turkish Studies*, Vol. 7/4, Ankara, s. 179-213.
- Toprak, F. (2017). *Hoca Nazar Hüveydâ Râhat-ı Dil inceleme-metin-dizin*. (1. Baskı). Grafiker Yayınları: Ankara.
- Toprak, F. (2020). Son dönem Çağatay şairlerinden Hoca Nazar Hüveydâ'nın şiirleri ve şiirlerinin dil özellikleri. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 24-28 Eylül 2012* (s. 739- 752), E-kitap: <https://emagaza-tdk.ayk.gov.tr/assets/ebook/1763.pdf>

- Turan, F. (2016). Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış Dîvâne Bûrak Kıssası metin dil ve üslup incelemesi. *Türkiyat Mecmuası*, 26/1, 311-338.
- Turan, F. (2019a), Hindistan'da yazılmış Çağatayca sözlüklerde akrabalık bildiren kelime ve kavramlar üzerine notlar. *TUDED*, 59(1), 203-220.
- Turan, F. (2019b) Metin ve gramer özellikleri bakımından Çağatayca manzum Këyik-Nâme Hikâyesi. *Türkiyat Mecmuası*, 29/1, 199-214.
- Turan, F. (2021). Dil, metin ve motif yönüyle Revnakî'nin Çağatayca manzum Kışşai Mî'râc eseri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 1698-1726.
- Türk, A. T., Enveri E., Karakaya, H., Ötkür Z., (2016a). *Risâle-i nemed-mâllık (keçencilik risalesi)*. Adem Öger, Recep Tek (Ed.). Gazi Kitabevi.
- Türk, A. T., Enveri E., Ötkür Z., Serbest K. (2016b). *Risâle-i harrâtlık (ağaççılık risalesi)*. Adem Öger, Recep Tek (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Türk, A. T., Enveri E., Ötkür Z., Serbest K. (2017a). *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*. Adem Öger, Recep Tek (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Türk, A. T., Enveri E., Ötkür Z., Serbest K. (2017b). *Risâle-i Müze-düzlük (Ayakkabıcılık Risalesi)*. Adem Öger, Recep Tek (Ed.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vural, H. (2002). Son dönem Çağatay şairlerinden Zâkircan Furkat'ın manzum mektupları. *TDAY-Belleten*, 2, 147-179.
- Yazıcı Şahin, S. (2016). *Mûnis Harezmi & Rızâ Agehî, Firdevsü'l-İkbâl [200b-300a] (giriş, transkripsiyonlu metin, inceleme, dizin-sözlük, tıpkıbasım)*. (Tez No. 433656). [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yıldırım, T. (2010). *Son döneme ait bir Çağatay metni Mev'ize inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım*. (1. Baskı). Hat Yayınevi: İstanbul.
- Yıldırım, T. (2016). *Saykali Ravzatü'ş-Şüheda inceleme - metin - dizin 1. bölüm 1-236*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Yıldız, M. (2020). Çağatay Türkçesinin Son Dönemine Ait Bir Şecere Metni ve Dil Özellikleri. *SUTAD*, (49), 1-23.
- Yılmaz, K. H., Türk, A. T., Ötkür Z. (2016). *Risâle-i aşfezlik (Aşçılık Risalesi)*. Adem Öger, Recep Tek (Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Yılmaz, M. F. (2014). *Te'lifü'l-Emir'de yer alan Doğu Türkçesiyle yazılmış iki hikâye (İnceleme-metin-dizin)* (Tez No. 388013). [Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Zengin, A. (2017). Geç Dönem Çağatay Türkçesi ile Anonim Bir Fâtıha Tefsiri. *Türkiyat Mecmuası*, 27/2, 313-358.
- Zengin, A., & Erdoğan, Ü. (2019). *Geç dönem Çağatay Türkçesi ile yazılmış Perizad-Senuber hikâyesi giriş-metin-gramer-dizin-tıpkıbasım*. Gece Akademi.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Işıl Y IŞIKTAŞ SAVA

Dr. Öğretim Üyesi., Ankara Hacı  
Bayram Veli Üniversitesi  
isilay.sava@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0001-7504-7960>

## İdil-Ural Grubu Türk Lehçelerinde (Kazan Tatar-Başkurt Türkçeleri) Antropometri Yöntemiyle Oluşturulmuş Ölçü Birimleri

*Measurement Units Established by Anthropometry in Idil-  
Ural Turkic Dialects (Kazan Tatar-Bashkir)*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Işıktaş Sava, I. (2022). İdil-Ural Grubu Türk Lehçelerinde (Kazan Tatar-Başkurt Türkçeleri) Antropometri Yöntemiyle Oluşturulmuş Ölçü Birimleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 836-853. <https://doi.org/10.34083/akaded.1149791>

Işıktaş Sava, I. (2022). Measurement Units Established by Anthropometry in Idil-Ural Turkic Dialects (Kazan Tatar-Bashkir). *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 836-853. <https://doi.org/10.34083/akaded.1149791>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tarih boyunca bir nesnenin boyutunu, ağırlığını, büyüklüğünü veya küçüklüğünü; herhangi bir yere olan uzaklığını veya yakınlığını anlatmak için kişiöglü, çeşitli yollara başvurmuştur. Bazen genelgeçer yöntemlerle ölçülerini dile getirirken, bazen de bu yöntemlerin dışında dolaylı ölçme yollarını hayata geçirmişlerdir. Genelgeçer yöntemlerle ölçmenin bilinmediğı dönemlerde başvurulan yöntemlerden birisi “antropometri”den yararlanmak olmuştur. Kişinin vücudunun organlarından yola çıkılarak, benzetmeler yoluyla bu organlar ölçü birimi yerine kullanılmıştır.

Diğer dillerde kullanılan bu yöntemden hem genel Türkçede hem de Çağdaş Türk Lehçelerinde sıklıkla yararlanıldığı görölmektedir. İdil-Ural grubu Türk Lehçelerinden Kazan Tatar-Başkurt Türkçelerinin söz varlığında ölçü terminolojisi ve antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü bildiren sözcükler de önemli bir yere sahiptir. Bugüne kadar Başkurt ve Kazan Tatar Türkçelerinde ölçü kavramları ve antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü birimleri hakkında yapılmış başlı başına bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu makalede amacımız, Başkurt ve Kazan Tatar Türkçelerinin söz varlığındaki antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü birimleri ve adlandırmalarının zenginliğini ortaya çıkarmak, bu alanda çalışacaklara katkı sağlamaktır.

Çalışmamızda Başkurt Türkçesi ve Kazan Tatar Türkçesinin sözlükleri taranmış, tespit edilen kelimeler art zamanlı ve eşzamanlı inceleme ile açıklanmış, farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmaya gayret gösterilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Başkurt Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi, antropometri, ölçü birimleri

## Abstract

*Throughout history, human beings have resorted to various ways to describe the size, weight, size or smallness of an object, its distance or proximity to any place. Sometimes they preferred generally accepted methods and sometimes they implemented indirect measurement methods. One of the methods when measurement with generally accepted methods was not known was to make use of "anthropometry". Based on the organs of the person's body, these organs were used instead of the unit of measurement through analogies.*

*It is observed that this method, which is used in other languages, is frequently used in both general Turkish and Contemporary Turkic Dialects. In the vocabulary of Kazan Tatar-Bashkir of the Idil-Ural group, measurement terminology and words denoting measure formed by the anthropometry system also have a remarkable place. Until today, there has been no extensive study on the measurement concepts and measurement units created with the anthropometry system in Bashkir and Kazan Tatar.*



*Our aim in this article is to reveal the richness of measurement units and denominations created with the anthropometry system in the vocabulary of Bashkir and Kazan Tatar and to contribute to those who will work in this field.*

*In our study, the dictionaries of Bashkir and Kazan Tatar were scanned, the words identified were explained with diachronic and simultaneous analysis, and efforts were made to reveal differences and similarities.*

**Keywords:** Bashkir Turkish, Kazan Tatar Turkish, anthropometry, units of measure

## Giriş

İnsanlık tarihinde, uluslararası ilişkiler de zamanın şartlarına göre değişmiş, gelişmiş ve ticaretin boyutu genişledikçe günlük hayatta kullanılan bir nesnenin boyunu, ağırlığını, hacmini, uzunluğunu belirlemeye yönelik ölçü adlarına ihtiyaç duyulmuştur. Ticari ilişkilerde her ulusun kendi birimini kullanması, ilişkileri zorlaştırır ve ortak bir birim anlayışının olması gerektiği genelgeçer bir gerçek hâline dönüşür.

Ortaya çıkan bu durumun düzelmesi için 1875'te Paris'te metre antlaşması imzalanmış, uluslararası ilişkilerde ortaklığın oluşmasını sağlayan ortak metrik sistem kabul edilmiş ve ortak ölçüler kullanılmaya başlanmıştır (Uzun, 2020, s.246).

Kişiler, ortak ölçü sisteminin daha kullanılmadığı zamanlarda, gündelik hayatında herhangi bir şeyin ölçüsünü belirtmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu yollar, kimi zaman benzetme, kimi zaman hayvan ve insan organlarından yararlanarak dilin zenginliklerini kullanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunanca *anthropo* (insan) ve *mertikos* (ölçme) sözcüklerinden türetilen “antropometri”, insan vücudunun ölçülerini konu edinen bilim dalıdır (Uzun, 2020, s.254). Bugüne kadar Çağdaş Türk Lehçelerinde ölçülerle ilgili yapılmış: Gülsine Uzun (2022), “*Kırgız Türkçesinde Uzunluk ve Mesafe Ölçümünde Kullanılan Metaforlar*”; Emine Atmaca (2009), “*Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları*”; Işlay Işıktaş Sava (2021), “*Kırım Tatarcada Antropometri Sistemiyle Oluşturulmuş Ölçü Birimleri ve Adlandırmaları*” gibi çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Kazan Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçelerinde bu konuyu ele alan başlı başına bir çalışma yoktur.

Bu çalışmanın amacı, İdil-Ural Türk Lehçelerinin (Baskurt ve Kazan Tatar Türkçelerinin), söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz, organ adlarından yola çıkarak oluşturulmuş ölçü birimlerini ortaya koymaktır.

## 1. Yöntem, Kapsam ve sınırlılık

Çalışmamızda Başkurt Türkçesi verilerine erişmek için, Türkiye’de basılmış, Murat Özşahin’in (2017), Başkurt Türkçesi Sözlüğü (BTS); Moskova’da basılmış, Başkurt

Tiliniñ Hüzligi I-II, 1993, Meskev (BTH); Ufa'da (Üfü'de) basılmış, Başkurt Tiliniñ Akademik Hüzligi (6 tom-cilt) (БТАН)<sup>1</sup> sözlüklerinden yararlanılmıştır.

Kazan Tatar Türkçesi verilerine erişmek için, Türkiye'de basılmış Mustafa Öner'in (2015), Kazan Tatar-Türkçesi Sözlüğü (KTTS), Kazan'da basılmış Tatarca-Türkçe Sözlük (1997) (TTS) ile Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi (I-II-II) (TTAS) adlı eserler taranmış, bu çalışmanın konusu olan antropometri sistemiyle oluşturulmuş *ölçü birimleri* incelenmiştir. İncelemede karşılaştırma için Türkçenin tarihî dönemlerinin sözlüklerine de zaman zaman başvurulmuştur.

## 2. Veriler

Bu taramalardan tespit edilen bilgilere göre Başkurt ve Kazan Tatar Türkçelerinde antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü birimlerini aşağıdaki başlıklarla incelemek mümkündür.

- 1.1. Parmağa Dayalı Uzunluk Ölçü Birimi
- 1.2. Kola Dayalı Uzunluk Ölçü Birimi
- 1.3. Ayağa Dayalı Uzunluk Ölçü Birimi
- 1.4. Diğer Organlara Dayalı Uzunluk Ölçü Birimleri

### 2.1. Parmağa Dayalı Ölçü Birimleri

#### El ve parmakla ilgili söz varlığı

**avuç** (уч~ ус), **aya** (ая), **serçe parmak** (чәнчә бармак~ сәтәкәй →сынғарсай бармак), **karış/sere** (карыш сөям, һөйәм), **çimdik** (чеметем~ семтем), **tutam** (тотам), **eli** (иле), **кулясыу**

#### 2.1.1. avuç (уч~ ус)

Eski Uygurcada *adut~atud*: avuç, avuç dolusu (Caferoğlu, 2011, s.6, 25), Orta Türkçede DLT'de *ağut~avut*: avuç (Ercilasun&Akkoyunlu, 2014, s.542, 564), Harezmi-Altınordu Türkçesinde *avuç~awuç*: avuç (Ünlü, 2012, s.63) şeklinde geçmektedir<sup>2</sup>.

Türkçe Sözlük'te “Elin parmak uçlarıyla bilek arasındaki iç bölümü, apaz, hapaz, koşam”olarak tanımlanan “*avuç*” ve “pek çok; bir avucun alabildiği miktar için kullanılan “*avuç dolusu*”; “pek küçük, dar” için söylenen “*avuç içi kadar*” tabiri (TS

<sup>1</sup> Aslında bu sözlük 10 cilttir. Sözlük Başkurtça-Türkçe-İngilizce-Rusça şeklindedir. Elimizde 6 cildi bulunduğu ve bu ciltlerden yararlandığımız için buraya 6 cilt diye belirttik. Çalışma içinde bu kısaltma kullanılacaktır. (БТАН)

<sup>2</sup> Ayrıca Clauson, Doerfer, Tekin, Eren gibi Türkologların avuç ile ilgili yazdıkları için bkz. Tuncer Gülensoy'un “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, Ankara, s. 90

2011, s.193), *bir avuç* :1. Bir avucu dolduracak kadar 2. Az sayıda, çok az (211, s.352)” olarak tanımlanan avuçla ilgili sözler Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde ve Başkurt Tiliniñ Hüzligi’nde karşımıza avuç kelimesinin ses olayları sonucunda avuç>uç>us şeklinde karşımıza çıkmaktadır: **us (yc)**: avuç, aya, el içi, avuç içi (2017, s. 664).

Başkurt Tiliniñ Hüzligi’nde “**us (yc)**” ile kurulmuş iki söz kalıbı da bulunmaktadır. **us аяһындай** (us ayahınday): “Çok küçük bir şey için söylenir.” diye tanımlanmaktadır.

-ус аяһындай қағыз (us ayahınday qağız) “Avuç içi kadar kâğıt” (1993, c.2, s. 482).

**us төбөдәге кеуек** (us tūbūndegī kīwīk): “Çok yakın için, avucunun içinde gibi” kullanılır.

-Тай төбәһенән тирә-яктағы яландар, сокор-сақырзар, карағай, кайын урмандары .. **us төбөдә кеуек** кенә күренә. М.Селил (1993, c.2, s. 482).

-*Dağın aşağısından etrafındaki dümdüz alanlar, engebeli yerler, çam ağacı kayın ormanları ... avucunun içindeymiş gibi görünüyor.*

**us** adına yarım eklerinin getirilmesiyle türetilmiş “**услам**” ve **усма\*** adları ile **усла(у)- ve усмала-** eylemleri Başkurtça sözlüklerde karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

**услам** (uslam): “*tutam, deste, demet bir avuç*” (BTS 2017, s.664).

**услау** (uslaw): (fiil) “*avuçlamak*” (BTH 1993, c.2, s.482).

**усма** (usma): “1. *Bir tutam yiyecek. 2. Bir tutam*” (BTS, 2017, s.664).

**усмала-**(usmala-): “*Avuçlamak, avuçlayarak tutmak*” (BTS, 2017, s. 664)

Kazan Tatar Türkçesinde de avuç sözcüğünün ses düşmesi sonucu **уч** (uç) olarak Tatarca-Türkçe Sözlük (TTS) ve Mustafa Öner’in Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü (KTTS)’nde yer aldığını görmekteyiz:

**уч** (uç): “*Avuç.*” (TTS, 1997, s.364).

**уч (уç)**: “1.*Avuç, el içi. 2. Avuçlanan miktar*” (KTTS, 2015, s.509).

Kazan Tatar Türkçesinde **уч** ile kurulmuş yine miktar belirten şu söz kalıpları da bulunmaktadır:

Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi’nde;

\***уч тутырып** (*uç tutırıp*): “*Avuç dolu*”

\* **уч төбе кадәр** (*uç tūbī kader*): “*Avuç içi kadar*”

-Асфальтламый калган **уч төбе кадәр жирдә** дә төрле чөчәкләр үсеп утыра. “*Asfaltlanmadan kalan avuç içi kadar yerde de türlü çiçekler büyüye durmuş.*” (TTAS 1977, c.1, s.79), şeklinde yer almaktadır.

Mustafa Öner’in Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü’nde;

**уч төбә**: “*Aya, avuç içi*” (KTTS, 2015, s. 509)

**uç tuturıp:** *Avuç dolusunca birçok.* (KTTS, 2015, s.509) olarak geçmektedir.

Tatarca-Türkçe Sözlük'te **уч** adından türetilmiş adlar ve eylemler de şu şekildedir:

**учлам** (uçlam) : *bir avuç* (TTS, 1997, s.364)

**учма** (uçam) : *tutam* (TTS, 1997, s.364)

**учмала**-(uçmala-): *tutamlamak* (TTS, 1997, s.364)

**учлау:** (uçlaw) : (fiil) *avuçlamak* (TTS, 1997, s.365)

Tatar Tilinin Añlatmalı Sözlüğü (TTAS)'nde de “**уч, уч тутырып, уч төбе кадәр**” söz ve söz öbekleri yukarıda belirtilen anlamlarda ifade edilmiş ve örneklendirilmiştir:

**Уч төбе:** Нәфисә кисмәктән бер **уч** бодай алып, **уч төбөндә** жәеп күрсәтте. Г. Бәширов. “Nefise, tomruktan yapılan yalaktan bir avuç buğday alıp avucunun içine yayarak gösterdi.”

**Уч тутырып:** Ул иблис карчыгын күрә алмассыз хәзер. Сезнең өчен ул уч тутырып акча алды да күптән тайды инде. Т. Гыйззәт. “O şeytani yaşlı kadını şimdi göremezsiniz. O, sizden pek çok akça(para) aldı ve çoktan kaçtı.”

**Уч төбе кадәр (кадәрле , хәтле ):** Шул вакыт, кояшның соңгы нурларында ялт-йолт килеп, яр өстенә уч төбе кадәрле чабак очты. М. Хәсәнов. “O zaman, güneşin son ışıklarında sahilin üstüne bir yanıp bir sönüp parlayarak minicik bir çamça balığı uçtu.” (TTAS, 1977, c.3, s.326)

-Асфальтламый калган **уч төбе кадәр жирдә** дә төрле чәчәкләр үсеп утыра. “Asfaltlanmadan kalan avuç içi kadar yerde de türlü çiçekler büyüedürmüş.” (TTAS, 1977, c.1, s.79)

Bunların dışında bir de **\*кушуч** sözcüğü gözümüze çarpmaktadır. Tatar Tilinin Añlatmalı Sözlüğü'nde sözcük: Шулай куелган ике учка алынырга мөмкин булган яки алынган сибелүчән, чәчелүчән әйбернең микъдары. “*Elleri birleştirip iki avuç içine mümkün olduğu kadarıyla veya alınabilen; serpilebilecek, saçılabilir her şeyin miktarı için verilen ad.*” şeklinde açıklanmaktadır:

-Ул арада Айсылу почмак яктан бер **кушуч** чикләвек алып чыкты. Г. Бәширов. “*O arada, Aysılıw köşe taraftan iki avuç dolusu çekirdek alıp geldi.*” G. Beşirov.” (TTAS, 1977, c.2, s. 200)

Buradaki kullanımda iki avucun içi kastedilirken, Kırım Tatarcada *quş avuç (küçük avuç)* şeklinde kullanılmaktadır (Sava, 2021, s. 356)

## 2.1.2. аяа (ая)

Türkçe Sözlük'te “*1.Elin parmak dipleri ile bilek arasındaki bölümü, 2. Ayak tabanı*” (2011, s.194) olarak karşımıza çıkan аяа, Eski Uygurcada аяа: “*1. Аяа, авуҭ, авуҭ иҗи*” (Caferoğlu, 2011, s. 6, 26), Orta Türkçede DLT'de аяа: “*аяа, авуҭ иҗи*”

(Ercilasun&Akkoyunlu, 2014, s.566), Harezmi-Altınordu Türkçesinde aya (1): “*aya, avuç içi, el ayası*” (Ünlü, 2012, s. 64) şeklinde geçmektedir.

Başkurt Tilinin Hüzügligi’nde **ая (1)**: “*Dört parmak genişliğindeki ölçü birimi*” olarak yer alırken şu örnek verilmektedir:

-Итенең кыркмаға караһы юк. Кабырға сырттары бер ая май, байғоштон.  
“*Köpeğini kırkmaya gücü yok. Kaburgası, sırtı dört parmak yağı olmuş, tembelin*” (BTH 1993: c.1, s.101).

Başkurt Tilinin Akademik Hüzügligi’nde de **ая (1)**: “*Dört parmak ölçümü*” olarak tanımlanmış ve бер ая (bir aya), ике ая (iki aya) vb. gibi diyerek örneklenmiş, **үс аяһындай** (us ayahınday) ile karşılaştırın, diye belirtilmiştir (BTAH, 2011, c.1, s.404).

Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğün’nde **ая (1) (aya)**: “*1. Avuç ayası. 2. Dört parmak genişliğinde ölçü birimi*” şeklinde ölçü biriminin tanımını içeren açıklamayla verilmiştir (BTS, 2017, s.49).

Tatarca-Türkçe Sözlük’te **ауа (ая)**: “*1. El ayası*” (TTS, 1997, s.38). olarak geçmekte iken diğer Kazan Tatar Türkçesi sözlüklerinde bu söz yer almamaktadır.

### 2.1.3. serçe parmak (чәнчә бармак~ сәтәкәй → сыңғарсай бармак)

Türkçe Sözlükte “serçe parmak: Beş parmağın en küçüğü, küçük parmak” diye tanımlanmıştır (2011, s. 2070). Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde “**serçe parmak** ‘Beş parmağın en küçüğü’ = OT. **çıçalak** ‘serçe parmak, sırça parmak’ (DLT) [Krş. Çıçamuk ‘yüzük parmağı’]” bilgisini vermektedir (2007, c.2, s.755).

Tatarca-Türkçe Sözlük ve Tatar Tilinin Añlatmalı Sözlüğü’nde serçe parmak için **чәнчә бармак** ifadesi şu şekilde yer almaktadır:

**чәнчә** (çençe): чәнчә бармак (çençe barmaq) “serçe parmak” (TTS, 1997, s.404).

**чәнчә: чәнчә бармак** Ayağın ve elin beşinci, en dışta olanı, küçük parmağı (TTAS 1977, c.3, s.469).

Başkurt Türkçesinde ise bu sözcük bambaşka bir şekildedir:

**сәтәкәй** (setekey): *serçe parmak, küçük parmak* (Özşahin 2017, s. 515).

**сәтәкәй → сыңғарсай бармак** “El ve ayağın kenarındaki en küçük parmak” (BTH, 1993, c.2, s.264).

### 2.1.4. karış, sere (карыш сөям, һөйәм)

Türkçe Sözlükte “karış: parmaklar ile birbirinden uzak duracak biçimde gergin duran elde başparmak ile serçe parmağın uçları arasındaki açıklık” olarak geçmektedir (2011, s. 1331). Orta Türkçede DLT’de *karış: karış* (Ercilasun&Akkoyunlu, 2014, s. 542,

687), Harezmi-Altınordu Türkçesinde *karış* (1): karış, başparmak ile serçe parmakların uçları arasındaki açıklık (Ünlü, 2012, s.291) şeklinde geçmektedir

Kazan Tatarca Sözlüklerde *karış* sözü;

**карыш** (qarış): “*karış*” (TTS, 1997, s. 141; KTTS, 2015, s. 273).

**карыш** (qarış): “*uzunluk ölçü birimi, gerilmiş elin başparmak ucu ile orta parmak ucu arası, çeyrek arşına denk ölçü.*” (TTAS, 1977, c.2, s. 67)

**карышла-** (qarışlama-): “*karışlamak*” (TTS, 1997, s. 141); “*1. karışlamak*” (KTTS, 2015, s. 273) şeklinde geçmektedir.

**карышлау-** (qarışlama-): Bir şeyin arasını karış ile ölçmek (TTAS, 1977, c.2, s. 67).

Başkurtça Sözlüklerde *karış* için şu sözler tespit edilmiştir:

**карыш** (qarış): “*ölçü birimi, karış*” (BTS, 2017, s. 332).

**карышла-**(qarışlama-): “*karışlamak, karışla ölçmek*” (BTS, 2017, s. 332)

**карыш** (qarış): “*açılmış başparmak ile işaret parmağı arasına denk gelen ölçü birimi.*”

-Күлдәгемдең итәктәре ергә етмәй бер карыш “*Gömleğimin etekleri yere yetiştiriyor, bir karış.*” (BTH, 1993, c.1, s. 650)

**карыш аялык** (qarış ayalıq): “*Uzunluğu bir karıştan bir aya (avuç içi) kadar olan miktarı anlatmak için kullanılır.*” (BTH, 1993, c.1, s. 650). “*Çok kısa.*” (BTAH, 2013, c.5., s.351).

**карышка халыу** (qarışqa halıu): Karış ile ölçmek (BTH, 1993, c.1, s. 650).

Karışın yanında Türkiye Türkçesinde onun daha küçüğü için *sere* sözü kullanılmaktadır.

**sere**: (Türkiye Türkçesi): a.hlk. “*Açık duran baş parmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık, sele.*” (TS 2011, s. 2070).

**sere**: “*Açık duran baş parmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzaklık, sele.* < ser- ‘açarak yaymak’ + -e Krş. sıyam, sile, siye, süyem ‘aynı anlamda’ (Gülensoy, 2007, c.2, s. 755).

Burada Türkçe-Tatarca Sözlükte *sere*’nin karşılığı olarak “*süyem*” ve “*karış*” kelimeleri verilmiştir. Ancak göze çarpan husus *sere*, başparmakla işaret parmağı arası için uzunluk birimine verilen ad iken *karış* ve *süyem* başparmak ile serçe parmağın arasındaki mesafeyi belirten uzunluk için kullanılan adlardır.

Kazan Tatarca sözlüklerde *sere* için “*сөям (söyem)*” şu şekilde geçmektedir:

**сөям** (söyem): “*1. Karış. 2. Çeyrek arşın ölçüsü*” (KTTS, 2015, s.416); (TTAS, 1977, c.3, s.720); “*17,7 cm uzunluğundaki ölçü birimi*” (TTS, 1997, s. 289).

**сөямлә-** (söyemle-): Karışlamak, ölçmek (KTTS, 2015, s.416).

Ancak görüldüğü gibi Tatar Tiliniñ Añlatmalı Sözlüğü’nde ve Tatarca-Türkçe Sözlük’te “*сөямлә-* (söyemle-)” geçmemektedir.

Başkurtça sözlüklerde ise hem sereyi hem karışı karşılayacak açıklamalar bulunmaktadır:

**һөйәм** (höyem): “1. Karış. 2. Çeyrek arşın” (BTS, 2017, s. 214)

**һөйәм** (höyem): “Gerilmiş başparmak ile işaret parmak uçları arasına denk gelen eski ölçü birimi”. (BTH, 1993, c.2, s.600)

**һөямлә-** (höyemle-): “Karışlamak, karışla ölçmek” (BTS, 2017, s. 214)

### 2.1.5. çimdik (çemetem~ semtem)

Türkçe Sözlükte “2. Başparmakla işaret parmağının arasına alınan miktarda olan” (2011, s. 548)” diyerek tanımlanan çimdik için Tuncer Gülensoy, Eski Türkçede çimdi-kökünden geldiğini belirtmektedir (2007, c.1, s. 243).

Başkurtça sözlüklerde ses değişikliği (ç->s-), (-i->î) sonucunda semtem (sîmtîm) olarak geçmektedir. Bu söz ve ondan türetilmiş sözler şu şekildedir:

**семет-** (sîmtî-): “çimdiklemek, çimdirmek” (BTS, 2017, s. 507).

**семтем** (sîmtîm): “Bir çimdik kadar olan miktar, bir çimdiklik miktar” (BTS, 2017, s.214).

**семте-** (sîmtî -): “2. Parmak ucu ile tutmak, parmak uçları ile koparmak” BTS, 2017, s. 214).

Kazan Tatar Türkçesi sözlüklerinde çimdik ve onunla ilgili sözler şu şekildedir:

**çемет-** (çîmî-): “çimdirmek” (KTTS, 2015, s.94).

**çемет-** (çîmî-): “çimdiklemek” (TTS, 1997, s.394).

**çеметү-** (çîmîtüw-): “Birer serpmelik, tutamlık şeyleri parmak uçlarıyla alma eylemi”. Atasözü örneği: Çеметеп жыйсаң, учлап ашарсың. “Çimdik çimdik toplarsan, avuçlayarak yersin.” (TTAS 1977, c. s, 419).

**çеметем** (çîmîtîm): “Bir çimdik miktarında, bir çimitim.” (KTTS, 2015, s.94.)

**çеметем** (çîmîtîm) : “Serpilbilecek şeyleri iki ya da üç parmak (baş, işaret ve orta) ucunu birlikte tutup alınan miktar.” (TTAS 1977, c. s, 419).

**çеметем** (çîmîtîm) : “Çimdik.” (TTS, 1997, s. 394.)

**çемче-** (çîmçî -): “çimdik çimdik (az az) almak” (TTS, 1997, s. 394).

### 2.1.6. tutam (totam)

Türkçe Sözlük'te tutam: “Avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktarda olan” diye tanımlanmaktadır (2011, s. 2389).

Başkurtça Sözlüklerde tutam, şu şekilde yer almaktadır.

**totam (totam):** “1. Tutam (ölçü). 2. Bir avuç. 3. Bir demet.” (BTS, 2017, s. 627).

**totамла-** (totamla-): “Tutam olarak ölçmek” (BTS, 2017, s. 627).

**ТОТАМ (totam):** “1. *Avuç içine denk olan uzunluk ölçümü*, 2. *Avuca alınan, tutulan şeyin ağırlık, hacim ölçümü*” (BTH, 1993, c.2, s.375).

**ТОТАМЛА- (totamla-):** “*Tutam olarak ölçmek*” (BTH, 1993, c.2, s.375).

Kazan Tatarca sözlüklerde de tutam için aşağıdaki sözler geçmektedir:

**ТОТАМ (tütam):** “*tutam*” (TTS, 1997, s.322).

**ТОТАМ- ТОТАМ (tütam-tütam):** “*tutam tutam*” (TTS, 1997, s. 322).

**ТОТАМ (totam):** “1. *Demet* 2. *Bir tutam, bir avuç*” (KTTS, 2015, s. 483).

**ТОТАМ (tütam):** “1. *Dört parmak genişliği, yaklaşık 77 mm’lik ölçü birimi*. 2. *Bir şeyin uzunluğunu anlatırken kullanılan “şu kadar uzunlukta”nın karşılığı*” (TTAS, 1977, c.3, s.124).

**ТОТАМ- ТОТАМ:** “*Her birisi bir avuç içine sığacak kadar, tutam tutam*” (TTAS, 1977, c.3, s.124).

Burada göze çarpan husus, tutam için Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi’nde tutam’ın uzunluk için de kullanılmış olmasıdır.

Emine Atmaca, Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları, adlı makalesinde tutam için, kelimenin tut- fiiline -(X)m fiilden isim yapım ekininin getirilmesiyle oluştuğunu belirttikten sonra, Marcel Erdal’ın bu ekin üç temel fonksiyonundan birinin ölçü yapma işlevi olduğunu işaret ettiğine dikkat çeker ve Muharrem Ergin’in ise, bu ekin işlek olmayan bir isimden isim yapma eki olduğunu ifade ettiğini dile getirir (Atmaca, 2009, s. 38).

### 2.1.7. Eli (Иле)

Emine Atmaca, *eli* ile ilgili olarak “*parmağın yatay kalınlığı, eni, parmağın genişliği*” için kullanıldığını, *eli*’nin metrik değerinin 1,5 cm’ye denk geldiğini, bu uzunluk biriminin kendi içerisinde çeşitlerinin var olduğunu dile getirdikten sonra “*Eki eli, üç eli vs. Eki eli: İki parmak genişliği, üç eli: Üç parmak genişliği demektir. Kazak Türkçesinde eli (parmağın kalınlık ölçüsü) kelimesi Türkiye Türkçesinde parmak, “bir parmak enliliğindeki uzunluk ölçü birimi” kelimesiyle karşılanır.*” diye belirtmektedir (2009, s.36).

Kazan Tatar Türkçesi sözlüklerinde bu söz bulunamamıştır. Başkurt Türkçesi Sözlüklerinde ise şu şekilde yer almaktadır:

**Иле (ilë):** “*Bir parmak kalınlığındaki eski ölçü birimi*” (BTS, 2017, s. 249)

**Иле:** “*Bir parmaklık. Bir parmak genişliğindeki eski ölçü birimi*” (BTAH 2013, c.3., s. 699-700).



-Икенсендә ит, йылкы ите, өс-дүрт иле калынлык ялылар, йылау- йылау казылар. (*İkincisinde et, at eti, üç dört parmak kalınlığında etler, kalın kalın kazı<sup>3</sup>lar*) (BTAH 2013, c.3, s.700).

Bunun dışında Başkurt Türkçesinde kullanılan **кулясыу** (qulyasıv): “*Dört parmak genişliğindeki ölçü birimi*” (BTS, 2017, s.381), **кулясыу**: “*İsim, karşılaştırınız diyalektler “aya-avuç içi”*” (BTAH, 2013, c.5, s.699-700)” karşımıza çıkmaktadır.

## 2.2. Kola Dayalı Ölçü Birimleri

“*Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer*” olarak tanımlanan koltuk (TS, 2011, s.465)” sözünün; Kazan Tatar Türkçesinde, **култык** (kultık): 3. “*Bir koltuğa sığacak kadar*” (KTTS, 2015, s. 304)”, Başkurt Türkçesinde de **култык** (kultık): “2. İki yandan çevrelenmiş dar aralık, geçit (BTS, 2017, s. 381)” olarak, temel anlamının dışında kullanıldığı da görülmektedir.

### 2.2.1. kulaç (қолас~ қолач)

Türkçe Sözlükte, “*Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık*” (2011, s. 1518) olarak açıklanan kulaç Başkurt Türkçesinde şu şekilde geçmektedir:

**қолас** (қолас): “*Kulaç*” (BTS, 2017, s. 369).

**қоласла-** (қоласла-): “*Kulaç içine almak, kulaçlamak, elleri genişçe açmak.*” (BTS, 2017, s.369).

**қолас** (қолас): “*Açılan iki kol ucunun arası. қоласы қиң, қоласына алыу.. gibi*” (BTH, 1993, c. 2, s. 672).

**қоласла-** (қоласла-): “*Kulaç içine almak, kulaçlamak, elleri genişçe açmak*” (BTH, 1993, c.2, s. 672).

**қолас** (қолас): “*Kolların açıklığı, açılan iki kol ucunun arası, 2. Bu aralığa denk gelen ölçü birimi*” (BTAH, 2013, c. 5, s. 433).

Kulaçla ilgili Kazan Tatar Türkçesindeki bilgiler şu şekildedir:

**қолач** (қолач): “*1.Kulaç. 2. Bir işin büyüklüğü hakkında ölçü*” (KTTS, 2015, s. 295).

**қолачла-** (қолачла-): “*Kulaçla ölçmek, kulaçlamak*” (KTTS, 2015, s. 295).

**қолач** (қолач): “*kulaç*” (TTS, 1997, s. 157).

**қолачла-** (қолачла-): “*Kulaçlamak*” (TTS, 1997, s. 157).

**қолачлы** (қолачлы): “*Büyük ölçülü, geniş*” (TTS, 1997, s. 157).

<sup>3</sup> Казы (қази):1 Atın kaburgası ve işkembesi üzerindeki yağ, 2. Bu yağı tuzlayıp et il bağırsak içinde doldurarak yapılan yiyecek (Özşahin, 2017 s. 344).

**колач** (қолаç): “*Yana doğru açılmış iki kolun arası, bir elin parmak uçlarından diğer elin parmak uçlarına kadar; bu aranın düz uzunluğunun ölçü birimi*” (TTAS, 1977, c. 2, s.132).

**колачла** - (қолаçла-): “*2. kulaçla ölçmek*” (TTAS, 1977, c. 2, s.133).

### 2.2.2. ен-омуз (иң – иңбаш)

Türkçe Sözlükte “**ен (I)**” sözünün açıklamasında “Bir yüzeyde boy sayılan iki kenar arasındaki uzaklık, genişlik. Boy, uzunluk karşısı” verilirken Tatar Tilinin Añlatmalı Sözlüğü’nde madde başı iki “иң” vardır. İlk madde için iki alt başlık açılmıştır. Bu ilk maddenin birinci alt başlığında genişlik ifadesinin karşılığı olan “иң” (Türkiye Türkçesindeki “en”) açıklanmıştır. Bu maddenin ikinci alt başlığında ise “2. Арканың калак сөякләре турысындагы киңәеп киткән өлешә (ике кулбаш арасы), “*Sırtın kürek kemikleri arasında genişleyip giden bölümü*” (TTAS, 1977, c. 1, s. 446)” ifadesi ile Türkiye Türkçesindeki “omuz”un karşılığı işaret edilmiştir.

Ауың сөзлүкте, **иңнән иңгә** 1) бер кырыдан икенче кырыга кадәр; бөтен киңлегенә. “*Bir кыудан diğer кыуа кадәр; бүтүн киңлик*” ve 2) бер яктан икенче якка һәм кирегә (йөрөп, йөзөп һ. б. чыгу турында). “*Bir тарафтан diğer тарафа ve geriye (yürüyerek, yüzerek vb. gibi çıkılmasına, geçilmesine dair* (TTAS, 1977, c. 1, s. 446).” açıklamaları bulunmaktadır.

Sözlükte omuz için iki söz daha madde başı olarak karşımıza çıkmaktadır: “**иңбаш**” ve “**кулбаш**”. “иң” ile “баш” sözlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş **иңбаш (iñbaş)** sözü, “*Gövdenin boyundan omuz başına kadarki üst bölümü*” (TTAS, 1977, c. 1, s. 447) olarak açıklanmıştır. “кул” ile “баш” sözlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş **кулбаш (kulbaş)** sözü de “*1.Bileğin kürek kemiğine bağlandığı, tutunduğu yer*” (TTAS, 1977, c. 2, s. 187).” şeklinde açıklanarak sözlükte yer almıştır.

Tatarca-Türkçe Sözlük’te de “иң” için tek madde başına üç açıklama yer almaktadır: “1. En, genişlik 2. İki omuz arası 3. Bir çeşit yer ölçümü” (1997, s. 117). Bu sözlükte omuz sözü için de **иңбаш (iñbaş)**: “omuz” (TTS, 1997, s. 117) ve “**кулбаш (kulbaş)**: “omuz” (TTS, 1997, s. 173) sözlerinin yer aldığı görülmektedir.

Mustafa Öner’in Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü’nde **иң иң (I)** “*En, genişlik.*” (KTTS, 2015, s.172) şeklinde yer almış ve omuz karşılığı gösterilmemiştir. Omuz için bu sözlükte **иңбаш (iñbaş)**: “omuz” (KTTS, 2015, s.172) ve “**кулбаш (kulbaş)**: “omuz” (KTTS, 2015, s.304) sözleri geçmektedir.

Başkurt Tilinin Akademik Hüzligi’nde dört ayrı “иң” madde başı bulunmaktadır. Sözlükte **Иң (I)**: “*Omuz, gövdenin bir omuz başından diğer omuz başına kadar olan sırt kısmı*” (BTAH, 2013. c.3, s.760) olarak açıklanmakta ve omuz için ayrıca **иңбаш (iñbaş)**: “*Kolun sırta tutunduğu yer, omuz başı*” (BTAH, 2013. c.3, s.761) ile **кулбаш**

(kulbaş): “*Omuz; kolun sırta tutunduğu yer, omuz başı.*” (BTAH, 2013. c.3, s. 563) sözleri görülmektedir.

Başkurt Tilinin Hüzligi’nde üç ayrı “**иң**” madde başı bulunmaktadır. Sözlükte **Иң (I)**: “*Omuz, gövdenin bir omuz başından diğer omuz başına kadar olan sırt kısmı*” olarak yer alırken aynı zamanda omuz için **иңбаш** (iñbaş): “*Kolun sırta tutunduğu yer, omuz başı*” (BTH, 1993, c.1, s. 390) ile **кулбаш** (kulbaş): “*Omuz; kolun sırta tutunduğu yer, omuz başı*” (BTH, 1993, c.1, s. 698) sözleri de madde başı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde de “иң”, iki alt başlıkta biri omuz, diğeri genişlik olarak üzere (**иң**) **иң 1.** “*Omuz, ense. 2. En genişlik*” (BTS, 2017, s. 252) tek madde başı ile açıklanmıştır. Bu kelimenin yanı sıra sözlükte omuz için **иңбаш (иңбаш)**: “*Omuz, omuz başı*” (BTS, 2017, s. 252) ve “**кулбаш (кулбаш)**: “*omuz*” (BTS, 2017, s. 252) sözleri de bulunmaktadır.

### 2.3. Ayağa Dayalı Ölçü Birimleri

Türkiye Türkçesinde organ adı olup uzunluk ölçüsünü bildirmede kullanılan “*ayak*” sözü Türkçe Sözlük’te “9. “*Yarım arşın veya 30,5 santimetre uzunluğundaki ölçü birimi, kadem, fit, fut.*” olarak açıklanmıştır (TS, 2011, s. 195).

Başkurt Tilinin Añlatmalı Hüzligi’nde “**аяк VI**” maddesi “*karşılaştırın иңле*” ibaresini içermektedir. **Иңле** maddesinin açıklaması da “*geniş*” şeklindedir. Burada bir yerin derinliğini ölçmek için de **аяклау I**: “*nehir derinliğini ölçmek*” maddesi ve açıklaması karşımıza çıkmaktadır. (BTAH, 2013. c.1, s.406-407).

Başkurt Tilinin Hüzligi’nde ise “**аяк**” maddesinde ölçü ile ilgili bir ifade yer almamakla birlikte **аяклау I**: “*ayak ile derin suyun dibine erişip derinliğini boy olarak ölçmek*” maddesi açıklamasıyla gösterilmektedir. (BTH, 1993, c. 1, s.103).

Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde de **аяк**: “3. *Ölçü birimi (özellikle ip ölçmede kullanılır)*” şeklinde ifade edilmiştir (BTS, 2017, s. 49)

Tatar Tilinin Añlatmalı Süzligi’nde “**аяк I**” maddesinin 3. alt başlığında “*Çok ve uzunca bir şekilde (metrelerce sarılmış) dolanmış ip yumağı*” (TTAS, 1977, c. 1, s.98) ifadesi geçmekte, Tatarca-Türkçe Sözlük’te ve Mustafa Öner’in Kazan Tatarca-Türkçe Sözlük’ünde bu anlamda bir madde bulunmamaktadır. Başkurt Türkçesinde *ayak ile ölçme* için kullanılan “**аяклау**” ise Kazan Tatar Türkçesi sözlüklerinde hiç geçmemektedir.

#### 2.3.2. adım (азым ~ адым)

Türkiye Türkçesinde “Bir ayak atışıyla alınan ve uzunluğu yaklaşık 75 santimetre olan mesafe” diye tanımlanan “2. *adım*” ile ondan türetilmiş “*adımlık*: adım uzunluğunda olan” ve **adımlamak**: “1. *Adım ile ölçmek*” (2011, s. 29) sözleri; Başkurt Tilinin Añlatmalı Hüzligi’nde **азым** (azım): “3. *Adım atarken, iki ayak arasında denk uzunluk ölçü birimi*” ile bu sözcükten türetilmiş **азымлы** (azımlı): “*geniş adımlı*”; **азымлык**

(azımlık): “*adımlık, mesafe için*” ve **азымлау** (azımlaw): “*Adım ile belirtip, adım ile ölçmek*” (BTAH 2013, c.1. 165) şeklinde yer almaktadır. Başkurt Tilinin Hüzüglü’nde de “**азым, азымлы, азымлык, азымлау**” sözleri aynı şekilde madde başı olarak yer almış, aynı şekilde açıklanmıştır (BTH 1993, c. 1, 30).

Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde ise “**азым**” maddesinde ölçü ile ilgili bir ifade yer almamakta birlikte “**азıмл-азымлы** “*Büyük adımlı (at için)*”, **азıмл- азымла-** “*Adımlamak, adım atmak*” (2017, s. 55) sözleri yer almaktadır.

Tatar Tilinin Añlatmalı Süzüglü’nde **адым** (adım) maddesinde “*3. Uzunluk ölçümü (adım atarken iki ayak tabanı arası kadar)*” geçmekte; bundan türetilmiş **адымлы** (adımlı) “*1. Kişi veya hayvanın yürüyüş şeklini belirtmek için kullanılır.*”; **адымлык** (adımlık): “*Ne kadar adım uzaklıkta veya büyüklükte olduğunu anlatmada kullanılır.*” ile **адымлау (adımlaw)**: “*fiiil, 2. Adım ile ölçmek*” sözleri bulunmaktadır (TTAS, 1977, c. 1, s. 20-21). Tatarca-Türkçe Sözlük’te **адым** (adım): adım, **адымлы** (adımlı): adımlı, **адымла-** (adımla-): adımlamak” sözleri geçmekte ancak herhangi bir ölçü ifadesi belirtilmemektedir (1997, s. 20). Mustafa Öner’in Kazan Tatarca-Türkçe Sözlük’ünde **адым** madde başında ölçü ile ilgili bir açıklama bulunmamakta ve bu sözcükten türetilmiş diğer sözcükler burada hiç geçmemektedir.

### 2.3.3. bacak kadar-bacak kadar boylu (бот буйы)

Türkiye Türkçesinde ufacık anlamında kullanılan “bacak kadar (TTS, 2011, s. 222)” ifadesi “Başkurt Tilinin Añlatmalı Hüzüglü” ve Başkurt Tilinin Hüzüglü’nde “**бот буйы**” şeklinde, “*kısa, küçük gövdeli insanlar*” için kullanılan söz olarak karşımıza çıkmaktadır. **бот буйы (büt buуı)**: “*çok küçük gövdeli, çocuk gibi kişiler için yapılan benzetme.*” (BTAH, 2013, c. 2. s. 342; BTH, 1993, c. 1, s. 159).

-Минең кеүек бот буйы малайзарың түбәһе күккә тейзе. “*Benim gibi bacak kadar genç (erkek) çocukların başı göğe erdi.*” (BTAH, 2013, c. 2. 342).

Bu söze Murat Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde rastlanılmamaktadır.

Tatar Tilinin Añlatmalı Süzüglü’nde “**бот буйы**” için “*Genç ve gövdece küçük olan (genellikle çocuklar hakkında)*” ifadesi geçmektedir (1977, c. 1, s. 183). Tatarca-Türkçe Sözlük’te de **бот буйы**: “*küçük çocuk boyu*” diyerek ifade edilen bu söz, Mustafa Öner’in Kazan Tatarca-Türkçe Sözlük’ünde yer almamaktadır.

## 2.4. Organ Adlarıyla İfade Edilen Yakınlık -Uzaklık, Zaman ve Yer Kavramları

Yukarıdaki incelemelerin dışında Başkurt ve Kazan Tatar Türkçelerinde tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, organ adlarıyla kurulmuş, yakınlık-uzaklık, yer-zaman ifadesi içeren kavramlar bulunmaktadır.

Başkurt Türkçesinde en yakın yer için, **морон төбө** (mürün tübü): “*burnunun dibi,ucu,en yakın yer*” (BTH,1993, c.1, s. 818); zaman olarak en kısa zamanı bildirmek

için Türkçedeki “*göz açıp kapayıncaya kadar*” gibi ifadeyle **күз асыып йомғансы (küz asıy yımğansı)**: “*çok çabuk, hemen*” (BTH, 1993, c.1, s. 561) sözleri kullanılmaktadır.

Aynı durum Kazan Tatar Türkçesi için de geçerlidir:

**Күз ачып йомғанчы** (küz açıp yımğançı): “*Göz açıp yımuncaya kadar*” (TTS, 1997, s.197).

**Күз ачып йомғанчы** (küz açıp yımğançı): “*Çok çabuk, hemen.*” (TTAS, 1977, c.2, s.283).

**Күз үлчәме (үлчәве)** (küz ülçemī, ülçevī): “*Herhangi bir şeyin uzunluğunu, ağırlığını bildirmek için göz kararı, yaklaşık tahminde bulunma*” (TTAS, 1977, c.2, s.283).

## Sonuç

İdil-Ural grubu Türk Lehçelerinden Başkurt ve Kazan Tatar antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü kavramları hemen hemen Eski Türkçeden beri kullanılan sözlerdir. Asıl anlamlarından yola çıkılarak, benzetmelerden yararlanıp, dilde oldukça yaygın bir hâlde kullanılan bu ölçü birimlerini, dört ana başlıkta inceledik.

1. Parmağa dayalı ölçülerde;

\***avuç** için iki lehçede “**уч~yc**” ve bunlardan türetilmiş adlar, eylemler olduğu,

\***aya** iki lehçede (ая) şeklinde kullanıldığını, hem avuç hem avuç içi için kullanıldığını,

\***serçe parmak** için Kazan Tatarcada “чәнчә бармак” kullanılırken Başkurtçada “сәтәкәй →сынғарсай барма” kolarak geçtiğini,

\***karış, sere** kavramları için her iki lehçede de “**карыш сөям, һөйәм**” sözlerinin kullanıldığını, ancak bazen birbirlerinin yerine ya da her ikisi içinde tek kavramın işaret edildiğini,

\***çimdik** sözünün her iki lehçede, çimit- şeklinde ve türetilmiş şekillerde (чәметем~ сәметем) yeraldığını,

\***tutam**’ın Kazan Tatarcada hem uzunluk hem hacim için kullanıldığını,

\*Kazak Türkçesinde de kullanılan **eli**’nin Kazan Tatar Türkçesi sözlüklerinde yer almadığını Başkurt Türkçesinde geçtiğini,

\***кулясыу (qulyasıv)**: Dört parmak genişliğindeki ölçü birimi’nin Başkurt Türkçesinde yer aldığı, ancak Kazan Tatar Türkçesinde bulunmadığını,

2. **koltuk**’un Türkiye Türkçesinden farklı olarak her iki lehçede, “bir koltuğa sığacak kadar” anlamında kullanıldığını tespit ettik.

Kola dayalı ölçü birimlerinde iki lehçede **eñ>iñ** sözünün hem omuz hem genişlik ölçüsü olarak kullanıldığını ve bu omuz anlamındaki “**иңбаш (iñbaş)**” ve **кулбаш (kulbaş)** sözlerinin de yer aldığını görmekteyiz. (Bu iki iñ’in karışmaması adına böyle bir sözcük “birleşik sözcük yoluyla” türetilmiş olabilir diye düşünmekteyiz).

3. Ayağa dayalı ölçü birimlerinde “**adım, ayak**” kavramlarının olduğunu ve bu ölçülerin dışında “**burun ve göz**” ile kurulmuş; yakınlık-uzaklık, zaman-yer gibi kavramları ifade etmek için kullanılan ve hemen hemen bütün Türk lehçelerinde görebildiğimiz “gözünün önünde, burnunun dibinde” gibi yapıların, Başkurt ve Kazan Tatar Türkçelerinde de karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

4. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da muhakkak ki eksiklikler bulunmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarla, bu eksikliklerin giderileceğini temenni etmekteyiz.

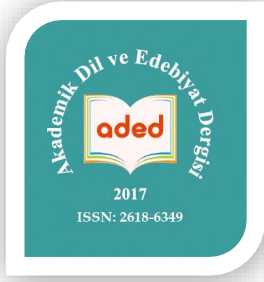
### Kaynakça

- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde ölçü ve ölçü adları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 27: 21-48.
- (BTH). (1993). Başkurt tiliniñ hüzligi (I-II). Meskev Russiya Fender Akademiyahı Başqortistan Ğilmi Üzegi
- (BTAH). (2011). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (I). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- (BTAH). (2011). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (II). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- (BTAH). (2012). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (III). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- (BTAH). (2012). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (IV). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- (BTAH). (2013). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (V). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- (BTAH). (2014). Başkurt tiliniñ akademik hüzligi (VI). Üfü, Başkortistan: Zeyneb Bişeva İsmindeki “Kitap” Neşriyatı.
- Caferoğlu, A. (2011). Eski uygur Türkçesi sözlüğü. *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). Kâşgarlı mahmud divânu lugât’it-türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II, *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Işıktaş Sava, I. (2021). Kırım Tatarcada antropometri sistemiyle oluşturulmuş ölçü birimleri ve adlandırmaları. *Türkolojinin Delikanlısı Seyyah Prof. Dr. İsmail Doğan Armağanı* (Edt.: Hüseyin Yıldız – Abdulkadir Öztürk). *Fenomen Yayınları*. 355-362.
- Öner, M. (2015). (KTTS). Kazan tatar Türkçesi sözlüğü. *Türk Dil Kurumu Yayınları*
- Ünlü, S. (2012). Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü. *Eğitim Yayın Evi*.
- Özşahin, M. (2017). Başkurt Türkçesi sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- (TS). (2011). Türkçe sözlük (11. baskı). *Türk Dil Kurumu Yayınları*
- (TTAS). (1977). Tatar tiliniñ añlatmalı süzligi (I-II-II). *Kazan Tataristan Kitap Neşriyatı*.

(TTS). (1997). Tatarca-Türkçe sözlük. Kazan-Moskova İnsan Neşriyat

Uzun, G. (2020). Kırgız Türkçesinde uzunluk ve mesafe ölçümünde kullanılan metaforlar ve antropometrik birimler. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED. 68: 245-260.





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Ömer GÜVEN

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya  
Üniversitesi  
omer.guven@amasya.edu.tr

## Asena YALNIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya  
Üniversitesi  
asenayalniz13@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-9376-3538>

<https://orcid.org/0000-0003-3767-4634>

## Oğuzeli Ağzında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme

*An Analysis On The Idioms Used In Oğuzeli Dialect*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Güven Ö. ve Yıldız, A. (2022). Oğuzeli Ağzında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 854-889. <https://doi.org/10.34083/akaded.1088368>

Güven Ö. & Yıldız, A. (2022). An Analysis On The Idioms Used In Oğuzeli Dialect . *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 854-889. <https://doi.org/10.34083/akaded.1088368>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

## Öz

Deyimler, anlatıma canlılık ve akıcılık katmaları bakımından dilin söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Türkçe, deyimler bakımından zengin bir dildir. Orhun Yazıtlarından itibaren yazılı metinlerle takip edilebilen Türk dili, bu tarihî seyri içinde pek çok deyim üretmiştir. Bu deyimlerin kullanıldığı yerlerden biri de Türkiye Türkçesi ağızlarıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kayda alınmayı bekleyen birçok deyim yapılan kısıtlı çalışmada tespit edilmiştir. Başta teknolojik gelişmeler olmak üzere pek çok nedenle ağızlarda yer alan söz varlığı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu sebeple Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili söz varlığının tespiti ve kayıt altına alınması oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Oğuzeli ağzında kullanılan ancak standart Türkçede yer almayan deyimler ele alınmıştır. Oğuzeli ve köylerinden yapılan derlemeler ile tespit edilen deyimler üzerinde çeşitli tasnifler yapılmıştır. İlk olarak belirlenen deyimler *Köken Bakımından* ele alınmıştır. İkinci olarak deyimler *Söz Dizimi ve Şekil Bilgisi Bakımından* değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Son olarak ise *Anlam Bakımından* deyimlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Bu sınıflandırma çalışmalarının ardından derlenen bütün deyimler alfabetik olarak sıralanmış ve deyimlerin anlamları verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye Türkçesi, ağızlar, Oğuzeli ağzı, söz varlığı, deyimler.

## Abstract

*Idioms it has an important place in the vocabulary of the language in terms of adding vitality and fluency to the expression. Turkish is one of the richest languages in the world in terms of idioms. The Turkish language, which can be followed with written texts since the Orkhon Inscriptions, has produced many idioms in this historical course. Turkey Turkish dialects are at the front of the places where these idioms one used intensively. Many idioms waiting to be recorded in Turkey Turkish dialects have been identified in the limited study. Vocabulary in dialects is in danger of extinction for many reasons, especially technological developments. For this reason, it is very important to determine and record the vocabulary related to Turkey Turkish dialects.*

*In this study, idioms used in Oğuzeli dialect but not included in standard Turkish are discussed. Various classifications were made on the idioms determined by the compilations made from Oğuzeli and its villages. Firstly, the idioms determined were discussed in terms of their origin. Secondly, the idioms were evaluated in terms of syntax and morphology. Finally, the classification of idioms in terms of meaning was made. All idioms compiled after these classification studies are listed alphabetically and the meanings of the idioms are given.*

**Keywords:** Turkey Turkish, dialects, Oğuzeli dialect, vocabulary, idioms.

## Giriş

Deyimler, anlatıma canlılık ve akıcılık katmaları bakımından dilin söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. İki ve daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan deyimlerin en az bir kelimesi gerçek anlamının dışında mecaz anlamda kullanılır. Bundan dolayı deyimlerin pek çoğu, gerçek anlamının dışında ayrı bir anlam ifade ederler.

Deyimler, tıpkı atasözleri gibi bir milletin kültürel unsurlarını, inanışlarını, değerlerini, yaşam biçimlerini, değer yargılarını, beklentilerini ve söz varlığının zenginliklerini taşıyan kısa ve özlü ifadelerdir. Bu bakımdan deyimler içinden çıktıkları toplum hakkında pek çok bilgi barındıran önemli söz varlığı unsurlarıdır. Deyimler gibi kalıp sözlerin tespiti sayesinde toplumun yaşantısı, inançları, değer yargıları, beklentileri, sevinçleri, üzüntüleri gibi pek çok unsur hakkında bilgi sahibi olmak ve o toplum ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Deyim terimi, Batı dillerinden Fransızcada locution; İngilizcede locution, idiom, formula, expression; Almancada ausdruch, redensart; Rusçada frazeologizm, obraznoye, vırajeniye diye adlandırılan ve Osmanlıcada uzun süre darbimesel daha sonraki dönemlerde ise ta'bir ve ıstılah kavramlarıyla (Sinan, 2001, s. 5) karşılanmıştır. Deyim kavramı ile ilgili araştırmacıların görüşleri genel olarak benzerlik gösterse de yer yer farklılıklar barındırmaktadır. Araştırmacıların deyimler üzerine yaptıkları farklı tanımlar/tanımlamalar şu şekildedir:

Türkçe Sözlükte deyim “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” olarak tanımlamaktadır (Türkçe Sözlük, 2011, s. 651).

Deyimlerle ilgili önemli çalışmaları olan Ömer Asım Aksoy, deyim; “Belli bir durumu, bir kavramı, ya çekici anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1988, s. 52) olarak değerlendirir.

Zeynep Korkmaz “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği” (Korkmaz, 1992, s. 43) biçiminde bir deyim tanımı yapar.

Günay Karaağaç deyim; “Bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözcük birimi gibi algılanan söz öbeği” (Karaağaç, 2013, s. 271) şeklinde tarif etmiştir.

Vecihe Hatiboğlu; “Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” (Hatiboğlu, 1982, s. 194) der.

Doğan Aksan deyimi; “Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür” (Aksan, 1982, s. 37) diye açıklamaktadır.

Mehmet Hengirmen “Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz” (Hengirmen, 1999, s. 116) biçiminde tanımlamıştır.

Berke Vardar ise deyimi; “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplama; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” (Vardar, 1988, s. 74) olarak tanımlamaktadır.

Türk dili, deyimler bakımından oldukça zengindir. Sadece yazı dilindeki deyimler göz önüne alındığında bile bu durum açıkça görülmektedir. Ancak Türkçenin deyim zenginliği bununla da kalmaz; çünkü yazı dilinde olmadığı halde çeşitli Anadolu ağızlarında yer alan daha birçok deyim vardır. Aksan da Türkçenin deyim varlığının yazı dilinde altı bine, bölge ağızlarında ise beş bin beş yüze yaklaştığını vurgulamaktadır (Aksan, 1996, s. 32).

Türkiye Türkçesi ağızları Türk dili tarihindeki pek çok problemleri noktayı aydınlatmakta en önemli kaynaklardan biridir. Ağızlar barındırdıkları zengin söz varlığı unsurları ile karanlıkta kalan pek çok noktanın aydınlığa kavuşturulmasında önemli roller oynamaktadır. Ağızlarda, tarihî dönemlerde varlığı belgelenen pek çok dil unsuru kendini muhafaza edebilmiştir. Bu dil unsurlarından biri de Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan deyimlerdir. Kalıp sözlerden olan deyimler standart Türkçede olduğu gibi ağızlarda da yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızlarındaki deyim varlığının tespiti ve kayıt altına alınması bu alanda çalışma yapan araştırmacıların önemli vazifelerinden biridir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan deyimler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır (bk. Alkayış, 2012; Alkayış, 2019; Bulak, 2016; Coşar, 2016; Doğan, 2017; Gümüştam, 2006; Güven, 2016; Küçük, 2015; Özden, 2016a; Özden, 2016b; Özden & Doğan, 2017a; Özden & Doğan, 2017b; Özsoy, 2014; Sır Dünder 2021; Taş, 1995; Topal, 2020; Torun, 2004; Yalçın, 2008; Yalçın & Çalışır, 2012; Zülfikar, 1968). Yapılan bu çalışmalarla Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan deyim varlığı kayıt altına alınmakta, bu verilerin yok olmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Biz de bu çalışmada Oğuzeli ağzında<sup>1</sup> kullanılan ancak standart Türkçede yer almayan veya standart Türkçedeki anlamından farklı anlam taşıyan deyimleri ele

<sup>1</sup> Oğuzeli ağzı ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Abdullah Kök, (1995). *Oğuzeli ve Yöresi Ağızları*. [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>; Rıza Gül, (1999). *Gaziantep Barakları Ağzı*. [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>; Vehbi Öztürk, (1989). *Gaziantep-Oğuzeli-Yazılı Köyü Ağzı*. [Yayımlanmamış mezuniyet tezi] Fırat Üniversitesi

almaya çalıştık. Oğuzeli ve köylerinden yapılan derlemeler ile tespit edilen deyimler üzerinde çeşitli sınıflandırma çalışmaları yapıldı. İlk olarak belirlenen deyimler *Köken Bakımından* ele alındı. İkinci olarak deyimler *Söz Dizimi ve Şekil Bilgisi Bakımından* değerlendirilmeye tabi tutuldu. Son olarak ise *Anlam Bakımından* deyimlerin sınıflandırılması yapıldı. Bu sınıflandırma çalışmalarının ardından derlenen bütün deyimler alfabetik olarak sıralandı ve deyimlerin anlamları verildi. Tespit edilen deyimlerin fonetik özelliklerinin doğru yansıtılması için çalışmada transkripsiyon işaretlerine de yer verildi.

## 1. Köken Bakımından Deyimler

### 1.1. Türkçe Sözcüklerden Oluşanlar

âzı pis ol-, batman döv-, ciçü gevşe-, çekiye çek-, deynek görset-, eli çahır ol-, ğanı ğuru ol-, höllq çih-, iki daşın arasında kal-, keklü az-, mikrızlık et-, ocânda kül gör-, ölü götüngü dön-, saç sahal çek-, şirik işe-, tarla bağışla-, uşâ devşđ garış-, vıhır vıhır et-, yağlı göte guyruk salla-, ters eşşđ bindir-, zibillünde yavız ol-, hangi itin azdı, iki iple dik- guzzu kimi ol-, analık eliyen ver-, saman dadlı ol-, bişirib bişirib önüye getir-, göt oynatan ğuş kimi ol-, götü açık ol-, omzundan in-, it osurur kimi yalan söyle-, ölü torpâ serpilmiş kimi ol-.

### 1.2. Türkçe ve Yabancı Sözcüklerden Oluşanlar

aferesi (*Ar.*) bayram olma-, bülbül (*Far.*) başı yut-, canı teze (*Far.*) ol-, fisti (*Ar.*) iç et-, herc merc (*Ar.*) ol-, mahna (*Ar.*) bul-, pissik paçası (*Far.*) ayır-, şapgayı (*Rus.*) frengden (*Fr.*) giy-, zembelek (*Far.*) hanek et, dünya (*Ar.*) şar bedesten (*Far.*) ol-, gallede (*İt.*) zeyti olma-, lelebiden (*Far.*) lem gap-, mermerlere (*Yun.*) kitlen-, nifak (*Ar.*) sohan b-g ol-, peygambere (*Far.*) gomşu ol-, rızgını (*Ar.*) hah et-, safra (*İt.*) sındır-, telahı (*Ar.*) garalı ol-.

## 2. Söz Dizimi ve Şekil Bilgisi Bakımından Deyimler

### 2.1. Cümle Şeklinde Kurulanlar

allah ahıl us dâtiyken gafasına şemşiye dutmuş, bocu gaderi boyu var denişik denişik huyu var, hangi itin azdı, ne at belli ne it belli, ne kızı verir ne düyürçüyü küstürür, amanatın canı elinnen gezer, sen dâ çok arvat boşadırsın, Şamdan paklandı, tazı büyüdüğe çulu küççülür, elin adamı goçak diye maldan eder, yar beni bahçede görsün.

---

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ayrıca Oğuzeli ilçesinin bağlı olduğu Gaziantep ili ağızları üzerine yapılmış çalışmaların toplu olarak değerlendirildiği bir yayın için bk. Ercan Alkaya, (2018). Gaziantep Ağızı ve Bu Ağızla İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 23, 1361-1384.

## 2.2. Birleşik Fiillerle Yapılan Adlandırmalar

âzı kirişlen-, âzı mırçalı ol-, ağırdan at-, ahlı yetme-, Allah evi belle-, allem gullem et-, başı araya git-, başı büyük ol-, batman döv-, bel belle-, beli berk ol-, belinden in-, canğı asmanda ğal-, çangala çal-, çarhıtı çıh-, dal ahıt yat-, dananing ğazzığı ğop-, dava tepsol-, dil otu ye-, efıynı patla-, eli berk ol-, eli çahır ol-, eli ğuru yirde kal-, ğaddim dut-, ğadderiyi kaldır-, ğarnı ğét-, gece et-, ğınalı ğaşşık kimi ol-, ğulânın arhasına çal-, hacı leyld asımanda gör-, hora goşa geçirme-, iki iple dik-, ket düş-, körün eline deynek ver-, lorungu pendiringi görme-, mat evinde kal-, meremi ol-, mermerlere kitlen-, nifak sohan b-g ol-, sadahayı saraydan çıharm-, sallı saplı ol-, sındı kimi ol-, sumak dayı ol-, tayı yere ğoy-, uşâ devşđ ğarış-, yivi ğalma-, zembelek hanek et-.

## 2.3. Bir Fiil Grubu Şeklinde Oluşanlar

### 2.3.1. Fiilimsi Grubu Şeklinde Kalıplaşanlar

ar satan ol-, ağzıya basa basa söyle-, almaz almaz bah-, bey evinin beslemesi ol-, bildđ yanıldına yetme-, bir hanđ süsleyip gelin et-, bişirib bişirib önüye getir-, burnu ğanamış kimi ye-, çamura basıp çalıya as-, doğdum ölesiye böyle ol-, düzünüp konuş-, elden yiyen börg ol-, eşşđn bârdına inan-, ğan alacak damarı olma-, gelmez yanıngı geliştir-, götüne baħa baħa dön-, göt oynatan ğuş kimi ol-, ğuş ğarışmasına get-, ğün görmemiş Hacıya dön-, handa géden tayhonor ol-, hapmasını çal-, höngülmeçe binmiş kimi ol-, ihınp sıhın-, inciliyken ğrıl-, ip ilmek tutma-, ipingi sürüyüp gez-, it osurur kimi yalan söyle-, iyne yemiş ite dön-, kepir kesmeden gel-, nifak sohan b-g ol-, oldum olasıya beyle ol-, sapını alıp salamata çıh-, sıçan olmadan çuval dibi del-.

## 2.4. Tamlama Şeklinde Oluşanlar

### 2.4.1. İsim Tamlaması Biçiminde Kalıplaşanlar

Allah evi belle-, ahret adamı ol-, ahlının ğmıhı eysik ol-, ana surfasında büyüme-, ayânın etini yi-, bal pıçâ kimi ol-, bayram beyi ol-, çenesinin yayı ğırılı ol-, dananing ğazzığı ğop-, dil otu ye-, hamam anası kimi ol-, Halep iti kimi ol-, mahşer tilkisi gibi kal-, maraş otu yi-, yir bezi ol-.

### 2.4.2. Sıfat Tamlaması Biçiminde Kalıplaşanlar

arvat âzlı ol-, dabanı yanık it kimi gez-, deli Celel ol-, ğınalı ğaşşık kimi ol-, yalançı Ahmed ol-, göt oynatan ğuş kimi ol-, ğuru yere gurt düşür-, ğün görmemiş Hacıya dön-, ızsız eve it ğirmesi, ince dalak ol-, iğneli beşşikte ol-, yağlı göte guyrık salla-, yalançı Ahmed ol-, yavan tarhana kimi ol-, doħ sâdıcı ol-.

## 2.5. Bir Edat Grubu İle Kalıplaşarak Oluşanlar

guzzu kimi ol-, hamam anası kimi ol-, bohuna ğöre bosdan çek-, ğalıba ğöre ğét-, âzı dorgusuna ğét-, acer gelin kimi süzün-, Halep iti kimi ol-, hamam anası kimi ol-,

bal pıçâ kimi ol-, cingan çergesi kimi ol-, süd hırası kimi ol-, sındı kimi ol-, tuhtap kimi kes-, yavan tarhana kimi ol-.

## 2.6. İkileme Biçiminde Kalıplaşanlar

### 2.6.1. Aynı Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

ağzıya basa basa söyle-, Allah Allah et-, almaz almaz bah-, badmana badman gö-, bişirib bişirib önüye getir-, dingil dingil dingilde-, eşip eşip yi-, ğaldır ğaldır et-, ğıt ğıt ğıtnaş-, götüne baħa baħa dön-, kehir kehir kehle-, lingir lingir et-, sohur sohur sohran-, pireng pireng et-, vıhır vıhır et-.

### 2.6.2. Zıt Anımlı Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

gel gét aħıllı ol-, vara yôa sohran-.

### 2.6.3. Yakın veya Eş Anımlı Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

uşâ devşđ ğarış-, hallov cellov herif ol-, lorungu pendiringi görme-, ne ölmıye ne gömmıye gel-, saç sahal çek-, salhım seçak ol-, ğılı ğıpirtısı olma-, carıs malamat ol-.

### 2.6.4. Ses Benzerliğine Dayalı Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

zorzop ol-, ahını bohuna ğarışdır-, alalı ğaralı ol-, allem gullem et-, emiş yaħış ol-, ğırfı cırf et-, ğıvış yavış et-, herc merc ol-, hora ğoşa geçirme-, ılgımnan sılğımnan ol-, pıntı pırtıya düş-, sallı saplı ol-, yar yaş ğalma-.

## 3. Anlam Bakımından Deyimler

### 3.1. Ad Aktarması

ana surfasında büyüme-, analık eliyen ver-, cebi deşik ol-, et kafadan ol-, omzundan in-.

### 3.2. Deyim Aktarması

ayâ cıvığ ol-, bârı yangılı ol-, bağrıngı yar-, bağrını ez-, boynu yoğun ol-, canı ğayyim olma, canı teze ol-, ciçü ğevşe-, çatal yüregten ol-, çengesi çürüg ol-, çengeyi çürüt-, çoħ harman dişle-, damarı ğırıħ ol-, dananın ğazzığı ğop-, eli çahır ol-, et bit-, ğuşâ ğevşe-, yağlı ğöte ğuyruk salla-, yüzünü sallandır-, zembelek hanek et.

### 3.3. Kinaye

âzına ip ölç-, arvat âzlı ol-, bişirib bişirib önüye getir-, bir hanđ süsleyip gelin et-, burnu düş-, bülbül başı yut-, burunsuzda hızma ol-, çenesinin yayı ğırıħ ol-, daşdan yumuşanı yi-, dorgusunun dine zereli olması, elden yiyen börg ol-, eli berk ol-, eli zilli ol-, elifi görse kereste beller, filin ğulândakini bul-, ğarınçanın ğanadının ğırıħ çıkması, ğoyun yaşı gader ol-, ğulahsızda küpe ol-, höngülmeçe binmiş kimi ol-, ısız eve it ğirmesi, iki ipe dik-, lorungu pendiringi görme-, lohma sök-, minareye dışardan ğir-,

ortalı tahne bekmez et-, pabıcının birini yetir-, sadahayı saraydan çıharna-, saman dadlı ol-.

### 3.4. Teşbih

acer gelin kimi süzün-, bal pıçā kimi ol-, bamiye kimi dızlak ğal-, cingan çergesi kimi ol-, dabanı yanık it kimi gez-, ğavur kimi ol-, ğınalı ğaşşık kimi ol-, göt oynatan ğuş kimi ol-, guzzu kimi ol-, Halep iti kimi ol-, hamam anası kimi ol-, it kimi paralı ol-, it osurur kimi yalan söyle-, kilci eşşđ kimi bak-, kötü barıt kimi ol-, mart bızâsı kimi bak-, peteg kimi şiş-, sındı kimi ol-, süd hırası kimi ol-, thtapt kimi kes-, yavan tarhana kimi ol-.

### 3.5. Mübalağa

âzında ayran durmaz ol-, Allahı göĝe çık-, daşdan yumuşānı yi-, davşan emmisi ol-, deveyi havudiyle yut-, dişi kitlen-, ecik böcük ol-, elifi görse kereste beller, eşşđn bārdına inan-, ğan alacag damarı olma-, gemü sürmedenlik ol-, ğıçını yırt-, iĝne delünden Hindistan'ı gör-, inciliyken ğırıl-.

### 3.6. Dua veya Beddua İçerikli Olanlar

aferesi bayram olma-, baĝrıngı yar-, bamiye kimi dızlak ğal-, boydan düş-, cezvesi ğarış-, çan çarıĝ ol-, dal ahıt yat-, eli hamırlı kendisi aç ol, elini ğuru yere çal-, ğan alacag damarı olma-, ğanadı kırıl-, gönlü beş büyükten ol-, gördş ğünden geri ğal-, ğün görmemiş Hacıya dön-, hacı leyld asımanda gör-, guzzu kimi ol-, Halep'te deve izi ara-, iĝneli beşikte ol-, iki başın tam olması, mermerlere kitlen-, ocānda kül gör-, ölü torpā serpilmiş kimi ol-, peygambere gomşu ol-, sapını alıp salamata çıh-.

### 3.7. Argo

ahını bohuna ğarışdır-, at yerine eşşek goy-, baştan ğıça ol-, bohu kuru-, bohundan gemik çıh-, b-r iti ol-, dabanı yanık it kimi gez-, deli Celel ol-, eli çahır ol-, eşşđn bārdına inan-, eşşek yükünnen ol-, ğıça circivig gir-, ğıçını yırt-, ğom ğuyruh ol-, göt oynatan ğuş kimi ol-, götüne baĝa baĝa dön-, götüngde balta sapı ol-, Halep iti kimi ol-, ısız eve it girmesi, it kimi paralı ol-, it osurur kimi yalan söyle-, hangi itin azdı, iti bohu eme yara-, itten guzu doğ-, kıçlı çıhar-, kısmetin itin götünden çıkması, kilci eşşđ kimi bak-, mart bızâsı kimi bak-, namusu dellala ver-, ölü götüngü dön-, sıçan olmadan çuval dibi del-, sıçana dön-, ters eşşđ bindir-, yağlı göte ğuyruk salla-.

### Sonuç

*Oğuzeli Ağzında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme* adlı bu çalışmamızda bölge ağzında kullanılıp, standart Türkçede yer almayan veya standart Türkçeden farklı anlamlarda kullanılan toplam 617 deyim tespit edilmiş ve bunlar çalışmanın sözlük kısmında madde başı olarak verilmiştir. Madde başı olarak verilen deyimlerin



yanında açıklamaları yapılmıştır. Belirlenen deyim varlığı çeşitli açılardan ele alınmış ve sınıflandırılmıştır.

Bu sınıflandırma çalışmalarının ilki deyimlerin köken bakımından tasnif edilmesidir. Köken bakımından deyimler; *Türkçe Sözcüklerden Oluşanlar* ve *Türkçe ve Yabancı Sözcüklerden Oluşanlar* şeklinde iki başlık altında değerlendirilmiştir. Oğuzeli ağzındaki deyimlerin büyük çoğunluğunun Türkçe sözcüklerden oluştuğu görülmüştür. Türkçe sözcüklerin yanında alıntı kelimelerle kurulmuş deyim sayısı da hayli fazladır. Alıntı yapılan dillerin başında Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca, İtalyanca, Yunanca gibi diller gelmektedir. Bu dillerden Arapça ve Farsça en çok kelimenin alındığı diller olarak görülür. Diğer dillerden alınan kelime sayısı ise sınırlıdır.

İkinci olarak deyimler söz dizimi ve şekil bilgisi bakımından ele alınmıştır. Bu bölümde deyimler *Cümle Şeklinde Kurulanlar*, *Birleşik Fiillerle Yapılan Adlandırmalar*, *Bir Fiil Grubu Şeklinde Oluşanlar*, *Tamlama Şeklinde Oluşanlar*, *Bir Edat Grubu İle Kalıplaşarak Oluşanlar* ve *İkileme Biçiminde Kalıplaşanlar* şeklinde başlıklara ayrılmış, yer yer de bu başlıklar alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Bu bölümde özellikle cümle şeklinde kurulan deyimlerin ilgi çekici kullanımları dikkat çeker.

Son olarak ise anlam bakımından deyimlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Anlam bakımından deyimler; *Ad Aktarması*, *Deyim Aktarması*, *Kinaye*, *Teşbih*, *Mübalağa*, *Dua veya Beddua İçerikli Olanlar* ve *Argo* başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle kinayeli söyleyişler, dua, beddua içerikli söyleyişler ile argo kullanımlar çoğunluk oluşturmaktadır. Semantik bir inceleme yapılan bu bölümde deyimlerin ilgili yörede hangi anlamda kullanıldıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Deyimler içinden çıktıkları toplumun pek çok unsurunu bünyesinde barındırır. İnsanların yaşantıları, inanışları, beklentileri, gelenek ve görenekleri, kültürel unsurları gibi pek çok bilgiyi deyimlerde bulabilmek mümkündür. Bu bakımdan deyimlerin tespit edilip kayıt altına alınmasının böyle bir kazanım sağladığını da dikkatlerden kaçırmamak gerekir.

Bu küçük çalışmadaki temel amacımız yöre ağzındaki deyim varlığını tespit etmek, ileride hazırlanacak sözlüklere katkı sunabilmektir. Elbette bu çalışma ile Oğuzeli ağzındaki tüm deyimlerin tespit edildiğini söyleyemeyiz. Yapılacak yeni derleme ve araştırma çalışmaları ile bu sayı artacaktır.

## Sözlük

**āz ver-:** Karşıdaki kişinin hoşuna gidecek şekilde konuşulması.

**āzı āzına ğavuşama-:** Çok gülmek, çok mutlu olmak.

**āzı dorgusuna ğét-:** Kişinin başına buyruk iş yapması.

**āzı ğaymıh ol-:** Söylenen sırrı saklamak, kimseye söylememek.

**āzı kirişlen-:** Konuşamamak, dili tutulmak.

**āzı mırralı ol-:** Keyfi yerinde olmak.

**āzı pis ol-:** Küfür etmek.

**āzı uralı ol-:** Yeni yemek yemiş olmak.

**āzı yoħarda ol-:** Azla kanaat etmeyip sürekli büyük şeylerin hayalini kurmak.

**āzındaki gózu ğırma-:** Uzun zamandır söylemek istediği şeyi söyleyememek.

**āzına ip ölç-:** Bir konuda bir insanın fikrini almaya çalışmak.

**āzında ayran durmaz ol-:** Çok yorgun olmak, yemek yemeye gücü olmamak.

**āzına bir barmak şire çal-:** İstedini yaptırmak için tatlı sözler söylemek.

**āzının kefi aħ-:** Bir şeyi çok beğenmek.

**āzının içi yumuş dolu ol-:** Sürekli başkalarından yardım bekliyor olmak.

**acer gelin kimi süzün-:** Naz etmek.

**adam içine ğarış-:** Toplum içinde bulunmak.

**adamlā geç-:** İyilik yapmak.

**adı ğulāna dey-:** Bir kişinin adını kötü sayılabilecek yerlerde ve konularda duymak.

**aferesi bayram olma-:** Yüzü hiç gülmemek.

**afferime seğirt-:** Bir kimseden aferin, tebrik almak için uğraşmak, çabalamak.

**ağadan beye hanek etme-:** Aile büyüklerine aksi bir söz edilmemesi.

**ağırcanlı ol-:** Yavaş hareket etmek.

**ağırdan at-:** Kendini diğer insanlardan uzakta tutmak, çok samimi olmamak.

**ağzı ğöt ol-:** Bir şeyi defalarca söylemek.

**ağzına ağız ver-:** Bir kişinin konuşmasına ve haline göre davranmak.

**ağzına şeytan işe-:** Ağzı sulanmak.

**ağzının otunu ver-:** Kişiyeye göre konuşmak.

**ağziya basa basa söyle-:** Bir sözü sürekli olarak tekrar etmek.

**ahl taktası eysik ol-:** Sağlıklı düşünememek, akıl sağlığı yerinde olmamak.

**aħını boħuna ğarışdır-:** İyiyi ve kötüyü birbirine karıştırmak.

**aħlı yetme-:** Düşünecek kadar olgun olmamak.

**aħlının mıhı eysik ol-:** Sağlıklı düşünememek, aklında bir çivinin eksik olduğunu düşünmek.

**ahret adamı ol-:** Dinine düşkün olmak.

**al aşşā et-:** Bir kimsenin mevkisini düşürmek.

**alalı ğaralı ol-:** Birçok milletten insanın bir arada olması hali.

**Ali Cingil ocā ol-:** Herkesten ayrı bir düşünce çıkararak ortalığın karışık bir hale gelmesidir.

**Allah adamı ol-:** Sürekli ibadet etmek, ibadette devamlı olmak.

**Allah ahl us dātıyken ğafasına şemşıye dutmuş:** Mantıklı düşünememek, bu şekilde davranışlar göstermek.

**Allah Allah et-:** İşine gelmek.

**Allah evi belle-:** Kutsal olarak gösterilen bir mekânı Hac ibadeti yapmış kadar mübarek görmek.

**Allahı göĝe çık-:** Çok bağırmak, feryat etmek.

**allem ğullem et-:** İstenilen şeyi yapmamak için lafı dolandırmak, bahaneler bulmak.

**almaz almaz baħ-:** Anlamamış gibi bakmak.

**alninga ğün doĝ-:** Şansı yaver gitmek.

**altı yaş ol-:** Bir işin içinde başka iş olma durumu, karışıklık.

**altına çal-:** Konuyu kapatmak.

**amanatın canı elinnen gezer:** Emanet olarak anılan bir şeyin başına iş gelmesi durumudur.

**ana surfasında büyüme-:** Çocuĝu üvey annenin büyütmesi.

**analık eliyenen ver-:** Bir şey istendiğinde istenilenden az vermek.

**anbel akis ol-:** Çok yaramaz olmak.

**angeslek kercet-:** İnsanların kırılacağını bile bile alay etmek.

**apleyi ğaçır-:** İpin ucunu kaçırmak, şaşkın hale dönmek.

**ar sābi olma-:** Namusuna kıymet vermemek.

- ar satan ol-:** İnsanların namuslarına iftirada bulunmak.
- araya ver-:** Bir durumda suçu olmamasına rağmen suçlu olarak gösterilmek.
- arı gövanına sürtüş-:** Tehlikeli işlerle uğraşmak.
- arının inine çöp dök-:** Bir şeyden tehlike geleceğini bile bile o şeye ilişmek, yanaşmak ve o şeyle uğraşmak.
- arvat āzlı ol-:** Kılıbık olmak.
- aşında bile çıh-:** Sürekli karşılaşmak, karı karşıya gelmek.
- aşingı boya-:** Devlete ait olan imkânları kendi lehine çevirmek.
- at başı çekme-:** İş yapmaktan kaçmamak.
- at yerine eşşek göy-:** Çok değerli bir şeyden az değerli bir şeye dönüşmek.
- atarı ol-:** Atılgan, girişken olmak.
- attan eşşē düş-:** Zenginken fakir hale gelmek.
- ayā cıvıg ol-:** Bulunması ve bulunmaması gereken her yere gitmek.
- ayā yere yetme-:** Çok sevinmek, mutlu olmak.
- ayāna mercimek kütüğü daya-:** Başkalarına güvenerek iş yapmak.
- ayānı al-:** Evine davet etmek.
- ayānı bergçe bas-:** Verilen kararları defalarca düşünerek karar almak.
- ayānın etini yi-:** Bir iş için bir mekâna çok gidip gelmek.
- ayag dolaştır-:** Engellemeye çalışmak, birinin başarısına mani olmak.
- ayer çek-:** Bir işi düzene oturtmak.
- ayreti ol-:** Değişik, farklı olmak.
- bārı yangılı ol-:** Çok dertli olmak.
- badmana badman gö-:** Sinirlenecek bir durumda susmayıp bir şeyler mırıldanmak.
- bağrıngı yar-:** Yüreğini yaralamak.
- bağrını ez-:** Söylenilen sözle insanın vicdanına rahatsızlık vermek.
- bal pıçā kimi ol-:** Tatlı sert olmak, incitmeden konuşmak.
- baldırı düz gız iste-:** Kusursuz iş istemek.
- balmumuna döng-:** Ses seda çıkarmadan oturmak.
- bamiye kimi dızlak gal-:** 1. Yalnız kalmak. 2. Kızlar için evde kalmak, evlenememek.

- baş bağla-:** Evlendirilmek.
- baş bul-:** Dara düşen bir kişinin çare bulması.
- baş gâşma-:** Bir kişinin derdine çare olmamak.
- başı araya git-:** Kavgaya karışan bir kişinin bunun bedelini canıyla ödemesi durumu.
- başı büyük ol-:** Çok çocuklu ana ya da baba olmak.
- başına mih kes-:** Kişinin başına dert açması.
- başına pençik fermanı at-:** Çok talep gören eşya ya da herhangi bir şey için kullanılan bir sözdür.
- başına yet-:** Başına bela olmak.
- başında çıban çık-:** Kişinin başına bir bela, sıkıntı gelmesi.
- başından oyna-:** Tehlikeli işlerle uğraşmak.
- başını göpart-:** Hiç susmadan konuşup karşıdaki insana bıkkınlık vermek.
- baştan gıça ol-:** Birbirini tanıyan insanların hep beraber bir arada yaşaması.
- batman döv-:** Ağırbaşlı, vakur davranmak.
- batmanın çağla karışması:** İyinin kötünün ayırt edilememesi.
- batura ateş bas-:** Yiğit bir kişiye zarar vermeye çalışmak.
- bayram beyi ol-:** İstifra etmek.
- bel belle-:** Toprağı eşelemek, havalandırmak.
- beli berk ol-:** Sağlam bir bünyeye sahip olmak, yorulmamak, güçlü olmak.
- belinden in-:** Doğurmak.
- belini mihraba daya-:** Bir iş için yüksek mevkiden bir insanın yardımına ihtiyaç duymak.
- beng düş-:** Bir üzümün olgunlaşmaya başlaması.
- berhay et-:** Yardım istemek, imdat dilemek.
- beri gel-:** Kesin verilen bir karardan dönmek.
- beti bengzer ol-:** İki kişinin birbirini anımsatacak kadar çok benzemesi.
- betine gét-:** Ayıp karşılamak, ayıp saymak.
- bey evinin beslemesi ol-:** Zengin bir aileye sahip olup düzgün ve temiz giyinmemek.

**beyni yer alma-:** Sıkıntı içinde olan bir kişinin zihninin artık bir durumu bir konuyu anlayamaması.

**beynine yir etme-:** Akıl almaz bir şeyin duyulması durumunda inanmak istememek, inanmamak, inanmamak.

**bezeneği bağlan-:** Bir bez ile elini ayağını bağlamışlar gibi davranıp hiç bir şey yapmamak.

**bıgır bıgır terle-:** Çok terlemek.

**bıyınca bulaştırma-:** Bir işle ilgisi olmasına rağmen ilgisi yokmuş gibi davranmak.

**bildē yanıldına yetme-:** Çokbilmiş davranan insanların bildikleri ile bilmedikleri ölçülse bilmedikleri bildikleri kadar bile çıkmaz anlamında kullanılır.

**bir ayak gel-:** Küs olan iki taraftan birinin zoraki de olsa barışmayı kabul etmesi.

**bir delē işe-:** Aynı amaca, aynı fikre sahip olmak.

**bir hanē süsleyip gelin et-:** Birinden duyulan sözün üstüne başka şeyler ekleyip ortalığa yaymak.

**bir mindellik yer biraḥ-:** Ayrılacağı yerden hatırı sayılır biri olarak ayrılmak.

**bir yumah on dök-:** Sürekli olarak ağlamak, gözyaşı dökmek.

**bişirib bişirib önüye getir-:** Geçmişte kalan bir konuyu sürekli olarak hatırlatmak, tekrarlamak.

**bocu ğaderi boyu var deñişik deñişik huyu var:** Yaşı küçük olmasına rağmen çeşitli alışkanlıklar, huylar edinmiş insanlar için söylenir.

**boğazdan düş-:** İştahın kesilmesi.

**boğazı culk et-:** Elinde ekmek alacak parası olmayan birinin yemek yeme hayaliyle yaşaması.

**boğazına aktar-/geçir-:** Hakkı olmayan bir parayı harcamak.

**boḥu ğuru-:** Bir olayın üzerinden uzun zaman geçmek.

**boḥuna göre bosdan çek-:** İnsanların kişilik özelliklerine göre davranmak.

**boḥundan gemik çıḥ-:** Hiç beklenmedik bir şeyin ortaya çıkması.

**bordan sök-:** O zamana kadar hiç ilişilmemiş bir konu hakkında yorum yapmak, o konuyu gün yüzüne çıkarmak.

**boruna körüne yaşa-:** Bir yaşam gayesi olmadan sıradan bir şekilde yaşamak.

**boya sümē gel-:** Bir insanın yetişkin hale gelmesi, büyümesi.

**boydan düş-:** Değersizleşmek.

**boynu burulu ol-:** Bir konuda utanç sahibi olmak, bir tarafı eksik olmak.

**boynu ergi kal-:** Bir işi hakkıyla yapamamak, eksik kalmak.

**boynu yoğun ol-:** 1. Çok yiyip bir işe yaramamak. 2. Kendi işini kendi halletmek.

**boynunga geç-:** Bir işte ilgisi olmamasına rağmen sorumluluğun o kişiye yıkılmasıdır.

**boynunun kökünü gör-:** Çok zor zamanlardan geçmek.

**boz āz ol-:** Dilinden küfür eksik olmamak.

**bör iti ol-:** Düşmanlığını açıkça değil de gizli gizli sürdürmek.

**burnu düş-:** Çok kötü kokmak.

**burnu ğanamış kimi ye-:** Daha önce hiç yemek yememiş gibi, açgözlülükle yemek yemek.

**burnundan yit-:** En iyi fırsatları bile istememek, beğenmemek.

**burnuyu ğır-:** Gurur yapmamak.

**burnuyu kaldır-:** Havalı olmak.

**burun boğaz et-:** Yüzünü canının sıkın olduğunu gösterecek şekle sokmak.

**burunsuzda hızma ol-:** Bir insanın hak etmediği güzelliklere sahip olup bunu değerlendirememesi.

**buz kes-:** 1. Genel olarak bir yemeğin çok soğumuş olması. 2. Ters bakışlarla bakmak.

**bülbül başı yut-:** Çok konuşmak.

**can öze-:** Çok özen göstermek.

**cangı asmanda ğal-:** Ölmek, vefat etmek.

**canı gayyim olma:** Yiğit ve sağlam olmak.

**canı öğüslük verme-:** İçin rahat etmemesi.

**canı teze ol-:** Kendisine yapılan şakayı kaldıramamak.

**canı uzun ol-:** Canı yanmamak.

**carıs malamat ol-:** Rezil rüsva olmak.

**cebi deşik ol-:** Parasını tutumlu kullanamamak.

**ceh dağıt-:** Korku salmak.

**cenah geçin-:** İyi anlaşılamamak.

**cezvesi ğarış-:** Bir kızın istenmeye gelmesi durumu.

- cılıh singir ol-:** Çok çabuk sinirlenmek.
- cızbüzzük ol-:** Ufak şeylere dahi ağlamak.
- cızıyı geç-:** Bir kişiye karşı sınırı aşmak, haddini aşarak konuşmak.
- cicî gevşe-:** Kabullenmek, kabul etmek.
- cingan çergesi kimi ol-:** Genel olarak evi dağınık olan kadınlara söylenir.
- cini küfür ol-:** Bir anda sinirlenip kötü sözler savurmak.
- comcomuya deng gel-:** İşin çok olduğu zamana denk gelmek.
- cor ver-:** Anlatmak, söylemek.
- çalgeçir et-:** Özen göstermeden iş yapmak.
- çamura basıp çalıya as-:** Özen göstermeden iş yapmak.
- çan çarığı ol-:** Rezil rüsva olmak.
- çangala çal-:** Bir konuyu daha sonra açmak üzere gündemden kaldırmak.
- çapıdı çek-:** Sınır tanımadan saygısızca sözler sarfetmek.
- çapıdı gümüşnen ol-:** Kıymetsiz şeyleri abartarak değerli göstermek.
- çarhıtı çıh-:** Düzeni bozulmak.
- çark çal-:** Her yeri gezmek.
- çatal yüregten ol-:** Korkusuz ve cesur olmak.
- çeftingi kandır-:** Çok istenilen bir şeye ulaşmış onunla doya doya vakit geçirmek, uğraşmak.
- çekiye çek-:** Maddi anlamda bir tarafın diğer tarafa çok yük olması.
- çenesinin yayı ğırh ol-:** Hiç susmadan başkalarına müsaade etmeden konuşmak.
- çeneyi osandır-:** Çok konuşmak.
- çengesi çürüg ol-:** Gereksiz ve çok konuşmak.
- çengeyi çürüt-:** Anlatılacak şeyi uzatmak.
- çift çarşısında ol-:** Kötü niyetli olmak.
- çirtim çirtin-:** Süslenmek, bakım yapmak.
- çoğ cıra yah-:** Bir işi başarmak için çok insanın başına dert açmak.
- çoğ harman dişle-:** Her konu hakkında tecrübe sahibi olmak.
- çomar sok-:** Bir işe mani olmak, engel olmaya çalışmak.
- çömçe gelin ol-:** Her şeye muhtaç hale gelmek.



- çörtlen çalgınına benze-:** Çok çirkin olmak.
- çuldan ol-:** Sahip olduğu makamı elinden yitirmek.
- daban döşe-/döşür -:** Bir yere sürekli gidip gelmek.
- dabandan ol-:** Çok sinirli olan bir insanın kendine zarar vermesi.
- dabanı yanık it kimi gez-:** Çok gezmek, gereksiz dolaşmak.
- dabaz ol-:** Kaşınmak, kaşımdan vücudu yara haline getirmek.
- dal ahıt yat-:** Aklını kaybedecek şekilde çok hasta olmak.
- dal ganır-:** Bir işe elini atmak, uğraşmaya başlamak.
- dal omuz et-:** Bir sorumluluğu üzerine alma durumu, üstlenme.
- damarı gırılı ol-:** İnatçı olmak.
- dananın gazzığı göp-:** İşlerin ve durumun düzeninden çıkması.
- dandana tag-:** Bahane bulmak.
- dap diri sıçra-:** Sabit duran bir insanın birdenbire hareket etmesi.
- daş dögen ol-:** Güçlü, korkusuz olmak.
- daşdan yumuşanı yi-:** Hiçbir yemeğe itiraz etmeden her şeyi yemek.
- dava tepsol-:** Tartışma içinde olan insanların orta yolu bulması durumudur.
- davşan emmisi ol-:** Tanıdığı çok olmak.
- dayamaca et-:** Bir kişi istemediği halde onun üzerine sorumluluk yüklenmesi.
- dərmenin sele gitmesi:** Büyük fırsatların elinden kayıp gitmesi.
- deh et-:** Tokat atmak.
- deli Celeş ol-:** Sebepsiz yere sinirlenmek.
- derdi bāş et-:** Derdini bir dostla paylaşmak.
- deveden darī söyle-:** Saçma sapan, anlamsızca konuşmak.
- deveyi düze çıkar-:** Sıkıntılardan kurtulmak.
- deveyi havudiyle yut-:** Çok iştahlı olmak.
- deynek görset-:** Birini korkutmaya çalışmak için ona gövde gösterisi yapmak.
- dırnā yer dutma-:** Bir şeye sahip olamamak.
- dibini döğ-:** Bir konuyu tüm ayrıntılarıyla anlatmak.
- dibini soğutma-:** Bir insanı bıktırmamak.
- dibini yağ-:** Bir konu için sürekli insanlarla tanışmak, yüz göz olmak.

- dil damag ol-:** Tatlı dilli olmak.
- dil otu ye-:** Çok konuşmak ve konuştuklarıyla karşısındaki insanı hipnoz etmek.
- dile yürög ol-:** Çok konuşmak, konuşmaya istekli olmak.
- dili diline dey-:** Sohbet etmek.
- dili ğurtlu ol-:** Boşboğazlık yapıp her diline geleni söylemek.
- dili olma-:** Hiç konuşmamak, sessiz ve miskin bir kişiliğe sahip olmak.
- dingil dingil dingilde-:** Düğünde abartılı şekilde oynamak, kendini göstermeye çalışmak.
- dirēzin sök-:** İki mekân arasında sürekli gidip gelmek.
- diş diş ol-:** Vücutta yaralar çıkması.
- dişi kitlen-:** Çok beğenmek.
- dişingi çeh-:** Ümidini yitirmek.
- dizginine vur-:** Bir kişinin kendisini düzeltmesi için uyarılması.
- doğdum ölesiye böyle ol-:** Doğumundan ölümüne kadar aynı insan olmak.
- doğ sādıcı ol-:** Hiçbir şeye tenezzül etmeyen insanlara dost olmak.
- dolama yāl indirme-:** Terbiye ve hayâ sahibi olmak.
- dolap beygiri ol-:** Sürekli olarak acıkan, yemek yiyen biri olmak.
- dorgusunun dine zereli olması:** Bir konuda doğru olanı o an söylememenin çok büyük zararlara yol açmayacağını anlatmak.
- dönē tez olma-:** Bir karar değıştirme konusunda inatçı olmak.
- döşşekci get-:** Arabulucu olmak, dargın olan iki kişinin arasını bulmak için uğraşmak.
- döşşürüglü ol-:** Düzenli olmak.
- düg at-:** Başarmak.
- dünya şar bedesten ol-:** Sevinçli bir ortamda bulunmak.
- düyürü küstür-:** Kaba davranarak gönül kırmak.
- düzünüp konuş-:** Konuşacağı insanla konuşmadan evvel kendine çeki düzen verip konuşma halidir.
- ecelden aman olma-:** Ölümden kaçmanın imkansız olduğunu belirtmek.
- ecik böcük ol-:** Hastalıktan dolayı zayıflayıp sıska kalmak.
- efiyni patla-:** Sinirleri boşalmak.

- egmegsiz dussuz ol-:** Hatıraları hiçe saymak.
- ekmēne ğan dorga-:** Haram para yemek, yedirmek.
- ekmēni dadlandır-:** Naz etmek.
- elden arbet ol-:** Diğer insanlardan çok farklı olmak.
- elden ayaktan çıḡ-:** Çok korkmak.
- elden ayrılışı ol-:** Normal insanlardan farklı olmak.
- elden yiye börg ol-:** Zengin bir ailenin çocuğu olmak.
- ele al-:** Dövmek.
- ele ayā düş-:** Başka birilerine muhtaç olmak.
- eli āzına yetme-:** Kişinin geliri ile giderinin örtüşmemesi durumudur.
- eli ayā dökül-:** Çok yorgun düşüp hasta olmak.
- eli berk ol-:** 1. Ödünç aldığı bir şeyi geç vermek. 2. Verdiği sözü tutmamak.
- eli çahır ol-:** Hırsızlık yapmak.
- eli dar ol-:** Fakir olmak, maddi olarak sıkıntı çekmek.
- eli deli ol-:** Bonkör olmak.
- eli deynekli ol-:** Şiddete eğilimli olmak, sürekli kavga etmek.
- eli ğuru yirde kal-:** Fakir duruma düşmek.
- eli hamırlı kendisi aç ol-:** Elinde pek çok fırsat olmasına rağmen bu fırsatlardan yararlanılamaması.
- eli sulu ol-:** İnsanların izdivacı konusunda önderlik etmek.
- eli yirden kesil-:** Yapacağı bir şey kalmamak.
- eli yürēnde ol-:** Sürekli korku içinde olmak.
- eli zilli ol-:** Birden çok erkek kişiyle dostluğu olmak.
- elifi görse kereste beller:** Dini konularla hiç ilgisi olmamak.
- elin adamı ğoçak diye maldan eder:** Cömert diye niteleyen kişilerin bir süre sonra bu durumu suistimal ederek kişinin varlığını tehlikeye düşürecek olmasıdır.
- elingi yüzüne al-:** Herkese karşı utanmazlık etmek.
- elini altına sal-:** Zarar verecek işler yapmadan duramamak.
- elini ğuru yere çal-:** Ümidini yitirmek.
- eme yara-:** Bir kişinin sıkıntısına çare olmak.

- emiş yahış ol-:** Samimi dost olmak.
- ene yana al-:** Bir konuyu tüm yönleriyle incelemek.
- erba daş dört geçi ol-:** Az miktarda bir paraya kinayeli bir söyleyiş ile çokmuş gibi yaklaşılması.
- esemesi geçme-:** Adı anılmamak.
- esip yā-:** Bağırıp çağırmak.
- eşgili bas-:** Turşu yapmak, turşu kurmak.
- eşip eşip yi-:** Hayal ve düşünce gücü geniş olmak.
- eşşen bārdına inan-:** Sözüne itaat edilmemesi gereken birine inanmak.
- eşşek yükünnen ol-:** Şişman olmak.
- et bit-:** Kilo almak.
- et döv-:** Kendini düzene sokmaya çalışmak.
- et kafadan ol-:** Düşünmeden hareket etmek.
- etden dırnak ol-:** Birbirine sıkı sıkıya bağlanmak.
- etē yaş ol-:** Namus konusunda kusuru olmak.
- eyer boşalt-:** Ümitli bir konuşmadan sonra tüm ümitlerin boşa çıkması.
- fır gap-:** Ele geçen fırsatları değerlendirmek.
- fısti iç et-:** En güzel yemeği yemek.
- filin gülündakini bul-:** Maharet sahibi olmak.
- ğabına gōy-:** Düzene girmek.
- ğadalı ol-:** Belalı olmak.
- ğadderiye kaldır-:** Kazaları belaları atlatmak.
- ğaddim dut-:** Bir konuyu ya da bir işi iyice kavramak, öğrenmek.
- ğaladan gına savur-:** Gerçekleşmesi imkânsız olmasına rağmen insanlara ümit verme.
- ğalafat gābası ol-:** Sözlerinin arkasında olmamak.
- ğaldır galdır et-:** Kिलolu olmak.
- ğalıba göre gēt-:** Var olan düzene uyum sağlamak.
- ğallede zeyti olma-:** Harcayacak parası bulunmamak.
- ğan alacak damarı olma-:** Çok fakir bir duruma düşmek.

- ğan uy-:** Sıkıştırılan bir bölgenin morarması hali.
- ğan yuttur-:** Eziyet etmek.
- ğanadı kırıl-:** Annesi ölmüş insanlara söylenir.
- ğanı ğuru ol-:** Merhametsiz olmak.
- ğara mor ciyer ol-:** Canından bir parça olmak.
- ğaraçalı ol-:** İyi anlaşılan iki insan arasına girmek.
- ğarıncanın ğanadının ğırılı çıkması:** Usta-çırak ilişkisine göre çırağın ustadan daha maharetli olduğunu sanması durumunda söylenen bir sözdür.
- ğarnı gét-:** Hamile olmak.
- ğarnı ğurla-:** Çok fakir olmak.
- ğarnı yarılı ol-:** Çok iştahlı olmak.
- ğarnıyı dişe geçir-:** Bir işi başarmak için çok çaba sarf etmek.
- ğarruh et-:** Bolluk içinde yaşatılmak, zengin olmak.
- ğat ön et-:** Ufak bir yemeği öğün olarak yemek, az ile kanaat edebilmek.
- ğavur et-:** Zayi etmek, kullanılamaz hale getirmek.
- ğavur kimi ol-:** Acımasız olmak, gaddarlık etmek.
- gel gét ağıllı ol-:** Verdiği kararın arkasında durmamak.
- gelmez yanığı geliştir-:** Yardımcı olmak.
- gemī sürmedenlik ol-:** Çok zayıflamak.
- ğıcı kimi ol-:** Tertemiz olmak.
- ğıca circivig gir-:** İnsanın içine huzursuzluk yaratacak dert, sıkıntı girmesi.
- ğıçını yırt-:** Bir şeyin defalarca söylenmesine rağmen yapılmaması.
- ğılı ğıdırıtısı olma-:** İzi ve belirtisi olmamak.
- ğılıç as-:** Zafer kazanmak.
- ğın yan et-:** Kem küm etmek, lafı uzatmak.
- ğınalı ğaşşık kimi ol-:** Kibar ve güzel olan kadınlara söylenir.
- ğırılı cırf et-:** Elinde olan fırsatları lüzumsuz yere harcamak.
- ğırılı bir ekliyeme-:** Bir işe ufakta olsa katkı sağlayamamak.
- ğışlı yanığın olması:** İnsanlar tarafından utanç kaynağı olarak sayılacak şeye sahip olmak.

- ğıssa gırma-:** Bir konuda ya da işte alttan almamak.
- ğıt ğıt ğıtnaş-:** Bir iş için çok çaba harcamak.
- ğıvış yavış et-:** Lafı ağzında gevelemek.
- gom güyruh ol-:** Hiçbir şeyi beğenmemek.
- goyun yaşı gader ol-:** Yaşlanmak.
- góz ácında garga ol-:** Bir kişinin gitmemesi yere gittiğinde söylenen bir sözdür.
- gömgöv ol-:** Bir bitkinin yeşillenmeye başlaması.
- gömgöv zengin ol-:** Çok zengin olmak.
- göndericiy get-:** Arabulucu olmak, dargın olan iki kişinin arasını bulmak için uğraşmak.
- göngül indir-:** En ufak şeye bile tenezzül etmek, o şeye öykünmek.
- gönlü beş böyükten ol-:** Ulu'l-azm olarak bilinen; Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed peygamberler gibi gönül güzelliğine sahip olmak, iyi yürekli olmak.
- gördü günden geri gal-:** Genellikle babaevinde güzel bir yaşamı olup evlenince sefil bir hayatı olan kız çocukları için kullanılır.
- göt dohuştur-:** Bir insanla kıyaslanmak.
- göt oynatan guş kimi ol-:** Sürekli karar değiştirme, yerinde ve sözünde durmama.
- götü açık ol-:** Çok borçlu olmak.
- götüne baħa baħa dön-:** Amacına ulaşmadan geldiği yere tekrar dönmek.
- götüngde balta sapı ol-:** Başında çok dert, sıkıntı olmak.
- göz ağart-:** Gözle işaret verip dikkatli olmasını söylemek.
- göz altına gét-:** Riskli bir işte ortadan kaybolmak.
- göz ayır-:** Kişiyi korkutmaya çalışmak.
- göz ayırd-:** Sözleriyle ve siması ile insanlara korku vermeye çalışmak.
- göz belert-:** Gözlerini ayırarak etrafına korku salmaya çalışmak.
- göz gevheri dök-:** Gözyaşı akıtmak, ağlamak.
- gözü aç ol-:** Görgüsüzce yemek yemek.
- gözü bozar-:** Yorgunluktan bayılacak duruma gelmek.
- gözü dar ol-:** Cimri olmak.
- gözü gara ol-:** Korkusuz olmak.
- gözü gırıl-:** Ümidi kırılmak, korkmak.

**gözü oyna-:** Uyanık ve fena olmak.

**gözünde çapak ol-:** Bir insanın bir işi başardığına dair delilinin olmasıdır.

**gözünde uç-:** Çok özlemek.

**gözüne al-:** Bir insanı sevmemek ve sevmediği için de o insanı tüm kötülöklere maruz bırakmak.

**gözüngü gır-:** Bir kişinin hevesini kırmak.

**gözünü pay et-:** Hakkı olmayan bir maldan kendine hisse çıkarmak.

**gözünün girşi gırıl-:** Ümidi kırılmak, bir işten gözü korkmak.

**gözünün ıldū yere bas-:** İçinin ısındığı yere ilişmek.

**gözünün kökü ār-:** Bir şeyi çok beklemek.

**ğudumlu gel-:** Uğurlu gelmek.

**ğudumsuz ol-:** Uğursuz olmak.

**ğulā düş-:** Çok yorulmak.

**ğulāndan savur-:** Söz dinlememek.

**ğulānın arhasına çal-:** Duymamak, duymazdan gelmek.

**ğulānın böcū öl-:** Kulağının zarı patlamak.

**ğulah al-:** Duymak, bir şeyi dikkatle dinlemek.

**ğulahsızda küpe ol-:** Becerisi olmayan bir kişinin elinde imkânın çok olması.

**ğulah yaprıt-:** Çok konuşmak.

**ğullap dah-/bul-:** Her şeyde bir kusur bulmak.

**ğulpuna yapış-:** Bir işi halletmek için her yolu denemek.

**ğurhun cücūnü say-:** Bir kişinin yaptığı faydalı işleri görmek.

**ğurt kurēni oħu-:** Lafı uzatarak konuşmak.

**ğuru yere ğurt düşür-:** Ortada hiçbir aksi durum söz konusu değilken sorun çıkarmak.

**ğuş ğarışmasına ğét-:** Karışık olan bir işin içinde bulunmak.

**ğuş ğuş et-:** Söyleyeceği şeyi söyleyemeyip lafı uzatmak.

**ğuşā gevşe-:** Bir kişiyi beğenmek, bir kişiden hoşlanmak.

**ğuyruğunnan oyna-:** Başına bela sarmak için uğraşmak.

**ğuzzu kimi ol-:** Akıllı uslu olmak.

**gün géy-:** Cezaevine girmek.

**gün görmemiş Hacıya dön-:** Bir şeyi kullanmadan elinden kayıp gitmesi durumudur.

**günde bir engi öliy ol-:** Her gün bedeninden bir parçanın ölüyor olması.

**hacı leylē asımanda gör-:** Çok gezmek.

**haf geç-:** Umursamadan önemsiz bir şekilde görülüp geçilen konu.

**hala goyma-:** Kendi haline ve isteklerine bırakılmayıp yönetilmek.

**haldan gal-:** Gücün kuvvetin yerinde olmaması.

**haldır hop ol-:** Eli çabuk olmak.

**Halep iti kimi ol-:** Sebepsiz yere bağırıp çağırmak.

**Halep'te deve izi ara-:** Birçok benzeyen şey arasından aradığı şeyi bulmaya çalışmak.

**halı yerinde ol-:** Zengin olmak.

**hallov cellov herif ol-:** Sıradan bir insan olmak.

**haltası altına al-:** Güçlerin elinde olması durumudur.

**ham inkâr et-:** Bir olayı ya da bir konuyu tamamıyla inkâr etmek.

**hamam anası kimi ol-:** İri yapılı kadınlar için kullanılır.

**hamırda çiy ol-:** Büyük işlere küçüğe olsa katkı sağlamak.

**hanbe cenbe yat-:** Sürekli birileriyle kendini kıyaslamak.

**handa géden tayhnoz ol-:** Bir iş için veya bir konu için artık yapılacak bir şey bulunmamasıdır.

**hangi itin azdı:** Bir yere uzun bir süreden beri uğramayıp beklenmedik bir zamanda gelenlere, bunu belirtmek için sitem yollu söylenir.

**hapmasını çal-:** Bir kişinin bir başkası için gayret etmesi, çaba göstermesidir.

**hasaba gátma-:** Bir insanı ve onun dediklerini kulak ardı etmek.

**hatıra gét-:** Bir insanın, dostunun halini hatırını sormaya yanına gitmesi.

**havil oyna-:** Durmadan koşmak, eğlenmek.

**hayeti niniyli et-:** Hiçbir şeye üzülmemek.

**hedede geç-:** Sımra gelmek.

**herc merc ol-:** Paramparça olmak.



**hey havadan ol-:** Yapamayacağı halde yapabilecek gibi konuşup insanlara lüzumsuz yere ümit vermek.

**hıs boğum et-:** Bir insanı gizlice sıkıştırmak.

**hıslı ol-:** Gizli yanı olmak.

**himi yek ol-:** Amaçları bir olan insanların içinde olduğu durum.

**hont et-:** En basit ve ucuz bir şeye bile gönül indirip o şeyi istemek.

**hora goşa geçirme-:** Zamanını ve parasını boşa harcamamak.

**hoşuya gel-:** İşin ve şartların kişinin beklentisini karşılması durumudur.

**höllē çih-:** Uygun olmayan bir biçimde konuşmak.

**höngülmeçe binmiş kimi ol-:** Dengeli bir hayat kuramamak.

**hulasayı ğaptır-:** Küçük çocukların dahi maskarası, eğlencesi haline gelmek.

**huvaya kes-:** Bir kişinin işini hallederken ondan para, rüşvet istenmesi.

**ıhınıp sıhın-:** Çok zorlanmak.

**ılgınnan sılğınnan ol-:** Bir başarıyı çok emek vererek elde etmek.

**ısdafil ol-:** Bildiğini yapmak.

**ısız eve it girmesi:** Kimseye görünmeden sessizce, gizlice işler çevirmek.

**iç köynē ol-:** Yaşadığı olaylarda her zaman ikinci planı olmak.

**içe singe ol-:** Gönlünün istediği şekilde olması durumu.

**içi gēt-:** Sahip olmayı isteyip olamadığı takdirde o şeye sahip olan insanlara öykünmektir.

**iğne delinden Hindistan'ı gör-:** Tecrübe sahibi olmak, ileri görüşlü olmak.

**iğneli beşikte ol-:** Kendi evinde değil de bir başkasının evinde kalmak, bir başkasının eline muhtaç olmak.

**iki başın tam olması:** Annesi ve babası yaşıyor olmak.

**iki daşın arasında kal-:** Zor bir duruma girmek.

**iki iple dik-:** İkiyüzlü olmak, seni savunduğunu söylerken diğer yandan öbür kişiyi savunduğunu görmek.

**iki sümüg at-:** Yalandan ağlamak.

**ince dalak ol-:** Zayıf ve uzun boylu olmak.

**inciliyken ğırıl-:** Kibar olacağımden, kaba davranmak, sınırı aşmak.

**ingil hıs ol-/ğal-:** Çok yorulmak.

**ipilmek tutma-:** Bir işe yaramamak.

**ipçine bin-:** Peşini bırakmamak.

**ipingi sürüyüp gez-:** Bir kadının ne kadar çocuğu varsa hepsini yanına alıp insanların evini ziyaret etmesi durumudur.

**ipini üstüne at-:** Gömmek.

**iplikli teneyi kekme-:** Riske girmemek.

**it kimi paralı ol-:** Çok zengin olmak.

**it ol-:** Kötü davranmak.

**it osurur kimi yalan söyle-:** Çok fazla yalan söylemek.

**iti bohu eme yara-:** Gereksiz bir şeyin o an ki durumda işe yaraması halidir.

**itten ğuzu doğ-:** Kötü alışkanlıkları olan bir babadan uslu ve akli başında bir çocuk olması durumudur.

**iyne yemiş ite dön-:** Çok zayıflamak.

**kabbeni ğır-:** Sınır tanımadan hareket etmek.

**karşıcı git-:** Bir misafiri karşılamak.

**keçeyi sudan çihar-:** Kötü durumdan kurtulmak.

**kehir kehir kehle-:** Çok yorulmak.

**keklī az-:** Midesi karışmak.

**kelebi dolaş-:** Kazanç sağlayamamak.

**kelle ğulak yerinde ol-:** Fiziki olarak iri yapılı insanlara söylenir.

**kemī sarar-:** Bir duruma alışkın olmak, defalarca yaşamış olmak.

**kepir kesmeden gel-:** Uzun yola bulaşmadan kısa yoldan konuya girmek.

**keppir hış yat-:** Çok kötü bir şekilde hasta yatmak, ölümcül bir hastalıktan yatağa düşmek.

**kerc etmek:** Ciddiye almamak.

**kerdıman ol-:** Becerikli olmak.

**ket düş-:** Çok yorgun düşmek.

**keyfi beyde olma-:** Çok keyifli olmak.

**keyfi dommalı ol-:** Çok keyifli ve mutlu olmak.

**kıçlı çihar-:** Bir olayda haklı iken haksız duruma düşmek.

- kıldan lem ğap-:** Konuşulan konudan kendine pay çıkararak suçlu hissetmek.
- kısmetin itin götünden çıkması:** Şanslı olmak.
- kilci eşşe kimi bak-:** Hain bakışlarla insanları rahatsız etmek.
- kirinden kirg de-:** Çok kirli olmak, hiç yıkanmamak.
- kölge hopla-:** Karagöz-Hacivat oyununu oynatmak.
- kölge hoplat-:** Kandırmak, hileye düşürmek.
- kör pissik ol-:** Nankörlük etmek.
- körken devez ol-:** Kötü bir hali daha da kötü bir hale getirmek.
- körün eline deynek ver-:** Bir insana beceremeyeceği işler vermek.
- köstē yünden et-:** Bir işin içinden sıyrılmak.
- kötü barıt kimi ol-:** Sürekli olarak yüzü asık olmak.
- kül uvak ol-:** Eskiden çok samimi olan iki insanın arasına mesafe girmesi.
- küşneli ahır ol-:** Bolluk içinde, hiç sıkıntı yaşamadan yaşıyor olmak.
- leblebiden lem ğap-:** Hiç alakası olmayan durumlardan kendine pay çıkarmak, kavga etmeye meyilli olmak.
- lingir lingir et-:** Yerinde duramamak, yaramazlık etmek.
- lohma sök-:** Tıka basa yemek yemek.
- lorungu pendiringi görme-:** Elinde birçok imkân olmasına rağmen insanlara yardımcı olmama durumudur.
- mabalı boynunga ol-:** Bir konuda vebali yani sorumluluğu kendi üzerine almak.
- mahna bul-:** Bahane bulmak.
- maşer tilkisi gibi ğal-:** Ne yapacağını bilememek.
- mamuru mes ol-:** Dediği dedik olmak.
- maraş otu yi-:** Sarhoş gibi ortalıkta dolaşmak. (Maraş Otu, ağızda çiğnendiği zaman ağız içine ve insana mayhoş bir tat veren kullanılması çok doğru ve doğal olarak görülmeyen bir ot çeşididir.)
- mart bızāsı kimi bak-:** Anlamamış gibi bakmak.
- mat evinde kal-:** Tamamen çaresiz kalmak.
- meremi ol-:** Bir amacı olmak.
- mermerlere kitlen-:** Hiç parası olmamak, dara düşmek.
- mezad kes-:** Ceza vermek.

**mezer altından işe-:** Belli etmeden iş yürütmek.

**mıkrızlık et-:** Cimri olmak.

**mırroh çağır-:** İlan verdirmek, ilan vermek.

**minareye dışardan gir-:** Bir işi olduğu gibi değil de tersten hatta hiç olmaması gereken şekilde yapmak.

**miş yeri bırak-:** Şüphe ve tahmin cümleleriyle konuşma, emin olmama.

**mosdura et-:** Bir kişiyle kıyaslamak, karşılaştırmak.

**namusu dellala ver-:** Girilen işte artık namus konusunu gözetmeden hareket etmek.

**nazar kişle-:** Nazar değmesini istememek.

**ne at belli ne it belli:** Değerli ile değersiz, iyiyle kötünün birbirine karışması.

**ne bal ne mum ol-:** Hiçbir işe yaramayacak kadar lüzumsuz olmak.

**ne kızı verir ne düyürçüyü küstürür:** Kırmadan, incitmeden karşısındaki kişiye isteklerini yerine getiremeyeceğini söylemek.

**ne ölmiye ne gömmiye gel-:** Hiçbir şey kabul etmemek.

**nifak sohan böğ ol-:** Ata denecek yaşta bir büyüğün iki kişi arasına ayrılık sokacak şekilde dedikodular yaymasıdır.

**nutgu ğurut-:** Şaşırtmak, korkutmak.

**ocāna düş-:** Bir kimseye ihtiyaç duymak.

**ocānda kül gör-:** Bir evde anne veya babanın ölmesi durumu.

**oldum olasıya beyle ol-:** Anasından doğduğundan beri değişmeme, kendini geliştirmeme.

**omu dur-:** Başüstü durmak.

**omzundan in-:** Sorumluluğu üstünden atmak.

**on Osman anası ol-:** Bir konuda yılların tecrübesine sahip olmak.

**ortalı tahne bekmez et-:** Ortalıği karıştırmak, insanları birbirine kırdırmak.

**öğüdünü özünden al-:** İnsanın kendi kendine öğüt vermesi, başkalarının öğüt ve tavsiyelerine ihtiyaç duymamak.

**öksüze verir gibi doldur-:** Çok doldurmak, ağzına kadar dolu olmak.

**ölçüp dök-:** Kişinin gelirin göre borç vermek.

**ölü götüngē dön-:** Yüzü solmuş olmak.

**ölü torpā serpilmiş kimi ol-:** Mutsuz ve huzursuz olmak.

**önē gelmek:** Düşüncelerine uymak.

**pabbıçı bahalı ol-:** Tehlikeli bir işle karşı karşıya gelmek.

**pabıcının birini yetir-:** Çok gezmek, gereksiz dolaşmak.

**papıcınğa daş ğaç-:** Kişinin hayatına onu rahatsız edecek şeyler girmesi.

**parlak görset-:** Bir kız ya da bir eşyayı olduğundan daha güzel göstermek için onu süslemek.

**peteg kimi şiş-:** Çok şişmek.

**peygambere ğomşu ol-:** Büyük sevaplar işlemek, insanlara yardımcı olmak.

**pıntı pırtıya düş-:** Telaş ederek sağa sola koşturmak.

**pilavı yēn yağla-:** Bir işi ya da bir konuyu abartmak.

**pir baş git-:** Çok insanın aynı düşünceye sahip olması.

**pireng pireng et-:** Darmadağın etmek.

**pissik paçası ayır-:** Karsındaki kişiyi korkutmak.

**pormudu çıh-:** Çok yorulmak.

**rızgını hah et-:** Evini geçindirmek için helal para kazanmak.

**saç sahal çek-:** Eziyet çekmek.

**sadağayı saraydan çıharma-:** Cimri olmak.

**safrı sındır-:** Hafif şeylerle açlığı bastırmak.

**sahalı circire bulaştır-:** İşleri birbirine karıştırmak.

**sahalına gül-:** Yüze karşı gülüp arkasından dedikodusunu yapmak.

**sahalınınğ altından geç-:** İsteddiği bir şeyi yaptırmak için hissettirmeden istenilen şeyden söz etmek.

**sahırğa gibi yapış-:** İstenmediğini bile bile ısrar etmek.

**salhım seçak ol-:** Darmadağın olmak.

**sallı saplı ol-:** Boylu poslu olmak, iyi gelişmek.

**saman dadlı ol-:** Tatsız tuzsuz yemek yapmak.

**sapını alıp salamata çıh-:** Huzura ermek, yüreği aydınlığa kavuşmak.

**sebilden ver-:** Bonkör olmak.

**sedede geç-:** Asıl olan konuya gelmek.

**sekiye yanını yih-:** Çok yorulmak ve gördüğü ilk yere yığılıp kalmak.

**seksen ğapıya deynek çal-:** Çok gezmek, yerinde hiç durmamak.

**sen dā çok arvat boşadırsın:** Bu kötü huyundan dolayı daha çok çekersin anlamında bir söz.

**sepet örene çöp düş-:** Kim ne işle uğraşırsa o kişiye o işle ilgili bir şeyler kalır.

**serdişdirip es-:** Bir olaya çok kızmak, öfkelenmek.

**sesi fıs ol-:** Birdenbire sesi kesilmek.

**sıçan olmadan çuval dibi del-:** Bir konuda başarıya ulaşmadan ve bir tecrübeye sahip olmadan tecrübe sahibiymiş gibi davranmak.

**sıçana dön-:** Zayıflamak ve bu zayıflığın verdiği çirkinlik hali içinde olmak.

**sındı kimi ol-:** Makas gibi keskin olmak.

**sırtına git-:** Alınmak, gücenmek.

**sil pıçak ol-:** Kesin kararlı, net olmak.

**sille ye-:** En güvendiğin insandan hiç beklenmedik bir tavır görmek.

**sinegsiz yaz et-:** Erkekler olmadan bir gün geçirmek.

**sohur sohur sohran-:** **1.** Olur olmaz her şeye öfkelenmek. **2.** Kendi kendine söylenmek.

**sonradan al-:** Bir konuyu sonradan anlamak.

**sözü vur-:** Sözü dinleyen insanlara alaycı bir tavırla sözleri dokundurarak söyleme.

**sumak dayı ol-:** İnsanlara sert bakışlar atıp korkutmaya çalışmak.

**sumak suyu sıh-:** Bir kişiye sinirlenip o kişinin soyunun kuruması için beddualar edip büyüler yaptırmak, yapmak.

**suya çal-:** Umursamamak.

**suyunu öyle buldur-:** Bir olayda insanların ses etmemesine karşılık yanlış olan şeye devam edilmesi.

**süd hırası kimi ol-:** Çok zayıf olmak.

**südüknen yunmuş ol-:** Çok kötü olmak, tiksiniilmek.

**südü çırada yan-:** Birine bir yardım edecekken kendini çok naza çekmek.

**sür sal-:** Teklif etmek, teklifte bulunmak.

**süyükten yit-:** Bir kişinin çabalarını boşa sayarak geldiği basamaktan indirmeye, yolundan döndürmeye çalışmak.

**şafâ ürü-:** Konunun ne olduğunu bilmeden söylenip durmak.

**Şamdan paklandı:** Bir olayda ilgisi bulunduğu halde gözden kaybolmayı başarmak.

**şapgayı frengden giy-:** Bir anda çok sinirlenmek.

**şapşag at-:** Bir işten veya bir kimseden yararlanmak.

**şerini sürt-:** Belasını bulaştırmaya çalışmak.

**şeytan azdır-:** Kötü olmaktan vazgeçmek.

**şeytan gövdurma:** Nazar değdiği inanan bir insanın kurşun döktürerek o nazardan kurtulmaya çalışması.

**şirik işe-:** Naz etmek, nazlanmak.

**tarla bağışla-:** Birinden yapmasını istediğin küçük bir işi yapması durumunda tarla bağışlanmış kadar çok sevinmek.

**taşın berkini yi-:** Çok acıkmak.

**tavşanın yamaca geçmesi:** Güç olarak zayıf bir insanın büyük işler başarması.

**tay düş-:** Aynı yaşta olmak.

**tayı yere göy-:** Çaba göstermekten vazgeçmek.

**tazı büyüdükçe çulu küççülür:** Güçlü iken herkesin kendisinden çekindiği kişinin zamanla diğer insanlar tarafından önemsenmemesi.

**taziya bengzer hala gel-:** Çok zayıflamak.

**tel ehli ol-:** Şakadan anlayan kafa dengi insan olmak.

**telahı garalı ol-:** Şanssız olmak.

**tepdili şaş-:** Ne yapacağını şaşırarak.

**ters eşş bindir-:** Hile yaparak insanı şaşırtmak.

**tezkiyesi bozug ol-:** Bir kişinin karakterinin kötü olarak bilinmesi.

**tıhtap kimi kes-:** Kesin ve net olmak, sürekli karar değiştirmemek.

**tilfini çıkar-:** Tüm ayrıntılarıyla anlatmak.

**tilliyi aş-:** Maddi anlamda borca girmek.

**tolomandan toy uçur-:** Bir konuyu doğrudan anlatmak yerine uzatarak anlatmak.

**turrununu sallandır-:** Yüzünü kötü bir vaziyete sokup üzgün olduğunu ve o şeyden memnun olmadığını belirtmek.

**uşā devşē ğarış-:** Evlenip yuva kurmak.

**vara yōa sohran-:** Olur olmaz her şeye öfkelenmek.

**vıhır vıhır et-:** Yerinde duramamak.

**yabana savır-:** Önem vermemek.

**yağlı göte gıyruk salla-:** Durumu iyi olan insanları tasdiklemek.

**yalancı Ahmed ol-:** Çok fazla yalan söylemek. (Oğuzeli'nde zamanında yaşamış bir gözü kör olan Ahmet, çok yalan söylediği için Kör Ahmet ya da Yalancı Ahmet olarak anılmış. Halkın anlatımına göre, çok yalan söylediği için Allah ona ceza olarak bir gözünü kör etmiştir.)

**yandım Allah bār-:** Yardıma muhtaç olmak.

**yar beni bahçede görsün:** Bir işi yapmadığı halde yapıyormuş gibi görünmek.

**yar yaş galma-:** Dayanacak gücü kalmamak.

**yavan tarhana kimi ol-:** Çirkin olarak görülmek.

**yedñning nankörü ol-:** Verilen emekleri inkâr etmek.

**yēn tavalar sōt-:** Tecrübe, deneyim sahibi olmak.

**yekden köpür-:** Bir anda kızmak.

**yeri sıcak ol-:** Bir olayın henüz yeni olması.

**yılan haketi ol-:** Lafı çok uzatmak.

**yir bezi ol-:** Değersiz hale gelmek.

**yivi galma-:** Bir sınır kalmaması durumu.

**yohuşa çıhar-:** Bir konuyu aydınlığa kavuşturmak.

**yürē dirkeden at-:** Çok heyecanlanma, çok korkma.

**yüzünü sallandır-:** Sıcak ve samimi davranmamak.

**zembelek hanek et-:** Karşıdaki kişinin onurunu kırarak sözler etmek.

**zibillinde yavız ol-:** Her insanın kendi yurdunda güçlü olması.

**zorzop ol-:** Bir anda karar verip bir anda vazgeçmek.

### Kısaltmalar:

(Ar.): Arapça



(Far.): Farsça

(Fr.): Fransızca

(İt.): İtalyanca

(Rus.): Rusça

(Yun.): Yunanca

### Çeviri Yazı İşaretleri

#### Ünlüler

- ā : Normalden uzun a ünlüsü.  
ē : Normalden uzun e ünlüsü.  
é : Yarı geniş, düz, ince (e-i arası) ünlü.  
ī : Normalden uzun i ünlüsü  
ō : Normalden uzun o ünlüsü  
ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o-ö arası) ünlü.  
ō : Normalden uzun ö ünlüsü  
ū : Normalden uzun ü ünlüsü

#### Ünsüzler

- ğ : Patlayıcı, tonlu, arka damak ünsüzü  
h : Sızıcı, tonsuz, art damak ünsüzü  
ŋ : Patlayıcı, tonlu damaklı geniz ünsüzü

## Kaynaklar

- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil - 3*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2 - deyimler sözlüğü*. İnkılâp Yayınları.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Eğiten Kitap.
- Alkaya, E. (2018). Gaziantep ağzı ve bu ağzla ilgili yapılan çalışmalar üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 23, 1361-1384.
- Alkayış, M. F. (2012). *Adıyaman ağzında atasözleri ve deyimler*. Öncü Yayınları.
- Alkayış, M. F. (2019). *Adıyaman ağzında atasözleri ve deyimler - 2*. Hiperyayın.
- Bulak, Ş. (2016). Van Küresin ağzında deyimler. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (56), 837-857.
- Coşar, A. M. (2016). Gümüşhane ağzlarından derlenmiş deyimler üzerine. *Mavi Atlas*, (6), 1-17.
- Çotuksöken, Y. (1998). *Deyimlerimiz*. Özgül Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı.
- Derleme Sözlüğü C. I-XII, (1963-1982). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, L. (2017). Kırklareli ağzındaki deyimler üzerine bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 395-417.
- Gül, R. (1999). *Gaziantep barakları ağzı*. [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Gümüştam, G. (2006). *Yapı ve anlam açısından kbrıs türk ağzındaki deyimler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. DAÜ Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Güven, Ö. (2016). Sivas ili Zara ilçesi ağzlarında kullanılan deyimler üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 55(55), 35-50.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin sözdizimi*. (2.baskı). DTCF Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2011). *Anadolu ağzlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kök, A. (1995). *Oğuzeli ve yöresi ağızları*. [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Küçük, S. (2015). Ordu ağızında kelime grubu yapısındaki deyimlerde yapı, anlam ve köken bilgisi. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 39, 57-78.
- Özden, M. (2016a). Bilecik ağızında görülen deyimler üzerine bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 109-130.
- Özden, M. (2016b). Gümüllüce ağızında görülen deyimler üzerine bir değerlendirme. *Dede Korkut*, 5 (11), 79-101.
- Özden, M. & Doğan, L. (2017a). Deyim kullanımı bakımından Bulgaristan Türk ağızlarına genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (11), 501-552.
- Özden, M. & Doğan, L. (2017b). Doğu Trakya ağızlarında kullanılan deyimler hakkında genel bir sınıflandırma çalışması. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (3), 27-54.
- Özsoy, A. (2014). *Bartın yöresinden derlenmiş atasözleri ile deyimlerin tematik açıdan değerlendirilmesi*. [Yüksek lisans tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Öztürk, V. (1989). *Gaziantep-Oğuzeli-Yazılı köyü ağızı*. [Yayımlanmamış mezuniyet tezi] Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Arkadaş Yayınları.
- Sır Dünder, A. N. (2021). Kütahya merkez ağızından derlenen deyimler ile ilgili bir inceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2601-2627.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin deyim varlığı*. Kubbealtı Yayınları.
- Taş, H. (1995). Erzurum'da kullanılan atasözleri ve deyimler. *Türk Dili*, (525), 1025-1032.
- Topal, E. (2020). Giresun Eynesil ağızından ölçünlü türkçede bulunmayan kelimeler, deyimler, ikilemeler ve atasözleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28 (2), 1008-1012.
- Torun, Y. (2004). Dokuztekn köyü'nden derlenen atasözleri ve deyimler üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 185-192.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Yayım. *Türkçe Sözlük* (11. baskı).
- Vardar, B. (1998) *açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Abc kitabevi.
- Yalçın, S. K. (2008). Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen deyimler üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 3 (3), 625-656.
- Yalçın, S. K. & Çalışır, R. (2012). Elazığ ağızında görülen deyimler üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 1 (3), 136-157.

Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle deyimler sözlüğü*. (1. baskı). Özdemir Yayıncılık.

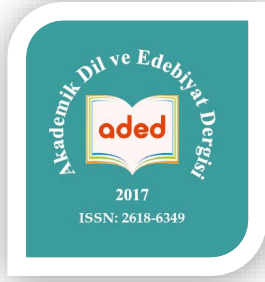
Zülfikar, H. (1968). Bitlis'te derlenmiş atasözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmeceler. *Türkoloji Dergisi*, C. 3, 65-105.

### **Kaynak Kişiler<sup>2</sup>**

1. Zeliha YILDIZ, okuryazar değil, 69 yaşında
2. Cuma YILDIZ, okuryazar, 75 yaşında
3. Fatma GEÇGEL, okuryazar, 65 yaşında
4. Abdi GEÇGEL, okuryazar, 70 yaşında
5. Ertuğrul TAMER, lise mezunu, 45 yaşında
6. Musa DİKEN, okuryazar, 52 yaşında
7. Murat TAŞÇI, okuryazar, 48 yaşında
8. Ahmet SEVİMLİ, okuryazar, 61 yaşında
9. Emine SEVİMLİ, okuryazar, 57 yaşında
10. Hasan YALÇIN, okuryazar, 53 yaşında
11. Süleyman YALNIZ, okuryazar, 49 yaşında
12. Ayşe UĞUR, okuryazar, 54 yaşında

---

<sup>2</sup> Derlemeler 2019 yılında Oğuzeli ilçesi ve köylerinden yapılmıştır.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**M. Fatih ADIGÜZEL**

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı  
mfatihad@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-6962-0078>

## **Bodily Semelfactives in Turkish: Aspectual and Pragmatic Analysis of Öksür- and Göz Kırp-**

*Türkçedeki Bedensel Anlık Edimler: Öksür- ve Göz  
Kırp- Anlık Edimlerinin Görünüşel ve  
Edimbilimsel Analizi*

### **Araştırma Makalesi/Research Article**

Geliş Tarihi/Received: 07.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### **Atıf/Citation**

Adıgüzel, M. F. (2022). Bodily Semelfactives in Turkish: Aspectual and Pragmatic Analysis of Öksür- and Göz Kırp-. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 890-921.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1142383>

Adıgüzel, M. F. (2022). Türkçedeki Bedensel Anlık Edimler: Öksür- ve Göz Kırp- Anlık Edimlerinin Görünüşel ve Edimbilimsel Analizi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 890-921.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1142383>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

\* The section about the verb *öksür-* is an extended version of the paper *Who Coughs Why and How? Aspectual and Pragmatic Analysis of Turkish Semelfactive Öksür-*, presented on February 15th 2020 at İzmir International Aegean Social and Humanities Symposium.

**Abstract**

*The study covers aspectual potentials of the Turkish Semelfactive verbs öksür- (cough) and göz kırp- (wink) comprehensively through their concordances in the Turkish National Corpus TNCv3.0. Their common feature in their Semelfactive meanings is that the bodily events expressed with them may be both physiologically and pragmatically motivated, which determines Turkish speakers' aspectual choices. For öksür-, self-induced coughs are called fake coughs in the study, conveying pragmatic messages with corresponding aspectual shifts. Likewise, göz kırp-, when agent-controlled, conveys certain pragmatic messages. It also has figurative meanings, which causes aspectual shifts. The present article revealed the interactions between aspectual construals of the two verbs and their pragmatic functions and figurative meanings. Corpus data indicated that figurative meanings of göz kırp- are either inadequately defined or missing in the most comprehensive Turkish dictionary of Turkish Language Association (TDK dictionary). The study has lexicographic implications that some improvements and modifications should be made for the entry göz kırp- in the dictionary because aspectual construals are sensitive to different meanings and pragmatic functions. The study demonstrated that accurate aspectual assessments depend on not only sentential levels but also supra-sentential contexts. It was also found that for pragmatic reasons öksür- tends to select preponderantly male subjects.*

**Keywords:** Turkish semelfactives, aspect, pragmatic function, göz kırp-, öksür-

**Öz**

Çalışma, Türkçe Ulusal Derleminden (TNCv3.0) bağlı dizinler yoluyla öksür- ve göz kırp- eylemlerinin görünüş/kınlınış potansiyellerini kapsamlı biçimde incelemektedir. Bu sözcüklerle ifade edilen beden kaynaklı bu anlık edimlerin ortak yönü kişi tarafından hem fizyolojik hem de edimbilimsel nedenlerle üretilebilmeleridir. Çalışmada kılıcı kontrolünde olan öksür- eylemleri sahte öksürük olarak adlandırılmış olup kimi edimbilimsel iletiler taşımaktadır. Aynı şekilde, göz kırp-, kılıcı kontrolünde üretildiğinde, belirli iletiler ifade etmektedir. Ayrıca, bu eylemin değişmeceli anlamları da vardır, ki bu da görünüş değerlerinde değişikliklere yol açmaktadır. Makale, ilgili iki eylemin görünüş/kınlınış örüntüleri ile eylemlerin edimbilimsel işlevleri ve değişmeceli anlamları arasındaki etkileşimleri ortaya koymaktadır. Ayrıca göz kırp- eyleminin bazı değişmeceli anlamlarının TDK sözlüğünde yetersiz tanımlandığı ve kimilerinin de eksik olduğu sonucuna varılmıştır. Bu eylemlerin görünüş/kınlınış örüntüsü, anlamlarındaki farklılaşmalara ve edimbilimsel işlevlerine göre değiştiğinden TDK sözlüğündeki göz kırp- girdisi için bazı düzeltmeler önerilmiştir. Çalışma, sağlıklı görünüş/kınlınış değerlendirmelerin sadece tümce düzeyine değil, aynı zamanda tümce üstü bağlama da bağlı olduğunu göstermektedir. Makalede ayrıca öksür- eyleminin bazı edimbilimsel nedenlerle baskın olarak erkek özneler seçtiği görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Türkçe anlık edimler, görünüş, edimbilimsel işlev, göz kırp-, öksür-

## 1 Introduction

This study is concerned with the aspectual and pragmatic analysis of the Turkish bodily Semelfactives<sup>1</sup> *öksür-* (cough) and *göz kırp-* (wink), whose common feature is that they denote actions occurring either physiologically as a reflex of the body or are self-induced, agent-controlled actions. When agent-controlled, *öksür-* and *göz kırp-* denote certain pragmatic purposes. Our analysis is based on attested data from the Turkish National Corpus – TNCv3.0 (Aksan et al., 2012). The aspectual potentials of these Semelfactive verbs were analysed as they occur in the perfective and imperfective viewpoints. Their pragmatic functions in real life situations seemed to be intriguing enough to be closely scrutinised to see what kind of aspectual choices the speaker is required to make when these verbs are used for different pragmatic purposes. Therefore, I decided to identify the interactions between their aspectual potentials and pragmatic uses that add certain meanings to conversations. The analysis of *göz kırp-* proved to be much more complicated because it is both pragmatically multifunctional and polysemous. It also drew my attention in the concordance of *öksür-* that it tends to select male subjects. I tried to unearth to what extent male subjects are more preponderantly chosen and what underlies this tendency because all people regardless of gender have the same anatomies producing these bodily events. I assumed there must be some pragmatic reasons for that.

With regard to our research questions, it could be said that the corpus-driven study aims to determine different aspectual construals involved in the use of the bodily Semelfactives *öksür-* and *göz kırp-* in Turkish, especially focussing any interactions between their aspectual realisations and in what sense or for what pragmatic messages they are used. It is assumed that self-induced/agent-controlled Semelfactive examples convey pragmatic messages. Doubtlessly, different pragmatic functions and figurative meanings involved will determine the speaker's aspectual choices. It is expected that situation types and grammatical aspects of verb constellations headed by the two Semelfactives will interact with their senses and pragmatic functions.

The overall purpose in this study is to answer the following research questions from corpus data:

- 1) To what extent do *öksür-* and *göz kırp-* denote physiologically motivated body acts or pragmatically motivated, agent-controlled acts?

---

<sup>1</sup> The initials of the words denoting types of the lexical aspect such as Semelfactives, Activities are written in capital in conformity with Smith (1997).

- 2) To what extent do pragmatically and physiologically motivated instances of these Semelfactives determine the speaker's aspectual choices?
- 3) Do any of these default Semelfactives have figurative meanings or pragmatic functions which affect the speaker's aspectual choices?
- 4) What is the distribution of male and female agentive subjects for each Semelfactive and does it make a particular sense?

The article is organized as follows. Firstly, it covers aspectual issues about Semelfactives. The next section summarizes data collection and how it was analysed. Next, I extensively discuss aspectual and pragmatic analyses of *öksür-* and *göz kırp-*. The final section provides extensive conclusions with theoretical implications.

## 2 Theoretical Framework

### 2.1 Grammatical Aspect

*Aspect* is a comprehensive semantic category which refers to “different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation” (Comrie, 1998: 3). Smith (1997) looks upon *aspect* as consisting of two independent components: 1) situation aspect (lexical), 2) viewpoint aspect (grammatical). Situation aspect categorizes verb phrases under two broad groups: states and events with five distinct subgroups, whereas grammatical (viewpoint) aspect involves two basic means of interpretation: perfective view and imperfective view. Grammatical aspect gives a temporal perspective to a sentence through morphological means such as affixes or other designated morphemes.

Grammatical aspect has two basic categories: perfective and imperfective aspect. The perfective viewpoint looks at a situation in its entirety, while the imperfective viewpoint views a situation from within. Compare:

- a) I waited there from 8 to 10 p.m. (perfective)
- b) I was waiting there at 8:30 (imperfective)

In a, the perfective viewpoint presents the situation as whole, with both the initial and final endpoints. However, (b) reflects the internal temporal structure of the event, profiling the event as it is in progress. The perfective viewpoint reduces a situation to a concrete whole, while the imperfective viewpoint profiles internal stages or a point in time when the event is still in progress. Comrie (1998: 25) states that the imperfective viewpoint has explicit reference to the internal temporal structure, which allows us to look into parts of situations between their initial and final endpoints. Languages differ in their categorization of imperfectivity. While some have only one category for it, others may have subdivisions. Subdivisions of imperfectivity can be seen in Table 1 (adapted from Comrie, 1998:25) below:



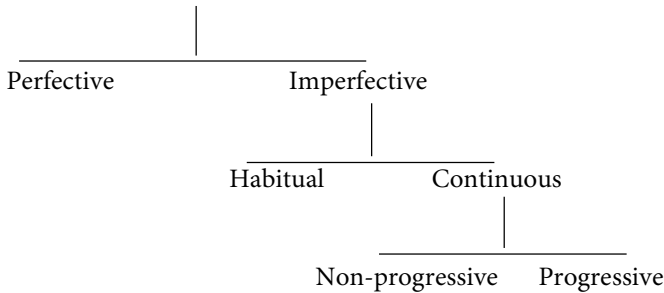
**Table 1.** Classification of aspectual oppositions*Classification of Aspectual Oppositions*

Table 1 does not hold for all languages, though. In English there is a distinct “habitual aspect” in the past tense: “used to”. Additionally, Simple Past Tense may also denote habitual aspect. Traditionally the imperfective is subdivided into two distinct concepts of habituality or continuousness. Thus the imperfective viewpoint denotes either a situation viewed in its duration or a habitual situation. However, in some languages a single category of the imperfective can include both meanings without any subcategorization. (i.e. to express a habit in Turkish two forms are used: *Her gün erken kalk-ar* (with aorist) or *Her gün erken kalk-ıyor* (with the progressive suffix) with the latter denoting both an event in progress or a habit). In some languages distinct forms are used to indicate progressiveness or non-progressiveness, while in others a non-progressive form can also include progressive meaning without any different marker.

## 2.2 Lexical Aspect and Semelfactives

Semelfactives are one of the five idealized situation types in Smith’s (1997) two-component aspectual theory. Smith classifies aspectual situations into five idealized situation types on the basis of three binary temporal features (static/dynamic, telic/atelic and durative/punctual). Table 1 from Smith (1997: 20) shows the five idealized situations.

**Table 2.** Temporal features of the situation types

Situations	Static	Durative	Telic
States	+	+	-
Activities	-	+	-
Accomplishments	-	+	+
Semelfactives	-	-	-
Achievements	-	-	+

This classification indicates that Semelfactives are punctual events with temporal features [-static] [-durative] [-telic]. Semelfactive events represent single

occurrences of punctual bodily events [*cough, blink, sneeze, hiccup, wink, belch*], internal events [the light flicker / flash] or some actions [*peck, tap, kick, scratch*] (Smith, 1997). The Turkish verbs focussed here, namely *öksür-* (cough) and *göz kırp-* (blink/wink) exemplify a special category called bodily Semelfactives which can be seen in aspectual literature (Smith, 1997:29-30; Kiss, 2011:123; Chen, 2013:199; Nelson, 2018:11,35)

Semelfactives denote single stage events if used in perfective aspect with the adverb *once* added (e.g. Tim coughed *once*). Croft (2012) uses the term *cyclic achievement* for Semelfactives; hence *Tim coughed once* involves the cyclic process: *uncoughing state - coughing - uncoughing state* (Croft, 2012:40) or *no noise - noise - no noise* (Klein, 1994:96). Table 2 shows Semelfactives (i.e. flap a wing, tap the table, knock at the door, cough, blink etc) are [-Static]; that is, they are dynamic, because they take place in time with an input of energy unlike states. Another feature of Semelfactives is that they are [-Durative]; that is, they are instantaneous because the time length between their initial and final endpoints is indiscernible (Smith, 1997:29). Still another feature of pure Semelfactive situations is that they are atelic, not telic because telicity involves having a natural endpoint.

In this study I also use the temporal feature [+/- Controlled] proposed by Dik (1997) and suggested by Güven (2003) to show the distinction between reflexive coughs for *öksür-* and agent-controlled, pragmatic, fake coughs in attested data. The same distinction also holds for *göz kırp-* (wink) between physiologically motivated blinking and pragmatically motivated winking. Croft (2012:257) describes such bodily actions as ‘normally uncontrolled’, which suggests that someone *coughs* or *blinks* reflexively when they have to. Such occurrences are [-Controlled]. However, *öksür-* and *göz kırp-* are special in that they can be *deliberately* produced, so they are [+Controlled]. When people *deliberately* cough or blink/wink, they are pragmatically motivated to add certain messages to communicative situations.

(1) Sigarayı ilk deneğinde Ali birden *öksürdü*

When he first smoked a cigarette, Ali suddenly *coughed*.

(2) Konuşmaya başlamadan önce Ali (*kasten*) *öksürdü*.

Before starting to speak Ali (*deliberately*) *coughed* (i.e. cleared his throat)

*Öksür-* in (1) is reflexive [-Controlled] due to a respiratory problem. However, in (2) Ali *deliberately* produces a fake cough to draw attention before speaking, so it is [+Controlled] and has a pragmatic purpose.

Semelfactives “tend to occur either singly or in temporally contiguous groups” (Croft, 2012:94; Smith, 1997:30). Therefore, at the basic level, when not used iteratively for some duration, Semelfactives do not occur in the progressive. Pure Semelfactives denoting a single occurrence do not accept the progressive (Smith,

1997:172). Frawley (1992:313) states Semelfactives “have no internal structure to be extended”, so “extending a punctual event is to repeat it in a series”. When used in the progressive or with durative adverbials, these verbs do not cause ungrammaticality; we get multiple-event Activities, which become [+Durative]. Durative adverbials like “for x time” or “until x time” and indirect adverbials of duration like “sürekli / durmadan” (i.e. Continuously/Incessantly) also trigger aspectual shifts from Semelfactives to derived level Activities. Such uses do not reflect internal plurality for Semelfactives; hence iterations are external (Nelson, 2018; Aksan, Y and Aksan, M, 2009).

(3) Tim onu gördüğümde öksür-üyordu. (cough-Imperf)

Tim was coughing when I saw him. (multiple-event Activity)

(4) Ali yarım saat kadar öksür-dü. (cough-Perf)

Ali coughed for about half an hour. (multiple-event Activity)

Derived Activities in (3) and (4) are not as homogenous as unmarked Activities like *is/was walking* which can be symbolized with a continuous line (\_\_\_). In contrast, the multiple-event Activity like *was coughing* involves externally pluralized Semelfactive events which occur consecutively and can be shown with successive dots (----) symbolizing separate coughs. The situation becomes [+Durative] like Activities. Rothstein (2004:29) interprets such uses of Semelfactives as homonyms of Activity situations with temporal features [+dynamic], [+durative] and [-telic]. Croft (2012:40) also states that *cough* (öksür-) has “an aspectual potential to be construed as either a cyclic achievement (Semelfactive) or as an activity.” When *öksür-* (cough) and *göz kırp-* (wink) are used for pragmatic purposes, we expect Semelfactives to be in the perfective aspect since one coughs or winks once to give pragmatic messages.

### 3 Data and Method

I adopted a corpus-driven study because intuitive examples do not always represent typical language use, but a corpus can yield more reliable attested data (Xia and McEnery, 2003:332). Besides, a corpus research also yields secondary findings not expected at the outset and hidden to mere intuition. Therefore, a corpus-driven approach was employed to identify pragmatic and aspectual properties of the Turkish verbs *öksür-* and *göz kırp-*. Other bodily Semelfactives could have been studied, but our selection is limited to bodily Semelfactives which are not only physiologically/reflexively produced but can also be agent-controlled. Self-induced *öksür-* and *göz kırp-* have pragmatic functions in social situations. From their concordances, I aimed to identify the interactions between their aspectual and pragmatic features.

For *öksür-* (cough), I focused on any interactions between its aspectual construals in perfective and imperfective viewpoints and its culture-specific pragmatic meanings. For instance, *öksür-* often occurs in Turkish as self-induced “fake coughs” to express annoyance, warning, disbelief or to advertise one’s presence. Pure Semelfactive *öksür-* aspectually denotes single-stage events that express a bodily act in reaction to respiratory problems. Such uses of *öksür-* are referred to as “real coughs” here. Data from the Turkish National Corpus (TNCv3.0) was analysed to show the distribution of agent-controlled [+Controlled] *öksür-* as “fake coughs” and reflexive [-Controlled] uses as “real coughs”, which determines the speaker’s aspectual choices.

Considering the internal temporal features of the Turkish Semelfactive *öksür-* and our definitions of fake and real coughs, I expected the corpus to provide sentences similar to the following intuitive ones:

- (5) (Doctor to Hasan) : *Öksür lütfen*  
(*Cough please*) (imperative)  
[+dynamic] [-durative] [-telic] [+controlled] (*Fake Cough*)
- (6) Hasan mikrofonu aldı, *öksürdü* ve konuşmaya başladı.  
(Hasan picked up the microphone, *coughed* (i.e. cleared his throat) and began to speak) Basic Level [+dynamic] [-durative] [-telic] [+controlled]  
*Fake Cough*
- (7) Hasan içeri girdi ve kendisine dikkat çekmek için *öksürdü*.  
(Hasan entered and *coughed* to draw attention to himself/to make his presence known) [+dynamic] [-durative] [-telic] [+controlled] (*Fake Cough*)
- (8) Mehmet yalan söylüyordu. Hasan kızdı, “kes artık” dercesine ona bakarak *öksürdü*. (Mehmet was lying. Hasan got angry and *coughed*, looking at him as if meaning “cut the crap”) [+dynamic] [-durative] [-telic] [+controlled]  
(*Fake Cough*)
- (9) Hasan *bazen* dairesinin zilini çalmadan önce *öksürür*.  
(Hasan *sometimes coughs* before he rings the bell of his flat) (habitual)  
[+dynamic] [-durative] [-telic] [+controlled] (*Fake Cough* at Basic Level)
- (10) Hasan sigarasını bir kez çektikten sonra bir kez *öksürdü*.  
(Hasan *coughed* after he puffed on his cigarette once)  
[+dynamic] [-durative] [-telic] [-controlled] (*Real Cough*)
- (11) Hasan eve döndüğümüzde korkunç biçimde *öksürüyordu*.  
(When we returned home, Hasan *was coughing* terribly. (The progressive imperfective, multiple-event reading, derived level Activity)  
[+dynamic] [+durative] [-telic] [-controlled] (*Real Cough* Derived Activity)
- (12) Dün gece Hasan 20 dakika kadar *öksürdü*.

(Hasan *coughed for about 20 minutes* last night) (perfective with durative adverbial, multiple-event reading, derived level Activity) [+dynamic] [+durative] [-telic] [-controlled] (*Real Cough* Derived Act.)

Examples from TNCv3.0 similar to those above yielded interesting conclusions especially about interactions between aspectual and pragmatic properties of *öksür-*. Likewise, *göz kırp-* may be either agent-controlled (wink at someone) or reflexive (blink). Utterances hosting this verb suggest that people often voluntarily wink at others to convey pragmatic messages like signalling a joke, secrecy or conspiracy etc. In our concordance analysis cases were also noted where *göz kırp-* has figurative meanings that affect the aspectual construal of this seemingly semelfactive verb.

As grammatical viewpoint acts like a lens to show internal constituency of a situation type (Smith, 1997:61), six independent entries were typed in the query box of the corpus TNCv3.0, which reflect Turkish perfective and imperfective viewpoints of *öksür-* with the corresponding suffixes: 1) *öksür!* 2) *öksür-dü* 3) *öksür-üyor / öksür-üyor-du* 4) *öksür-mekte* 5) *öksür-ür* 6) *öksür-müş*. The same procedure was also followed for *göz kırp-*. After concordance lines were obtained, the results were sorted out by hand. McEnery and Hardie (2012: 126) state “the computer’s role ends with supplying the analyst with a set of concordance lines”. Hence, I manually labelled each line with annotations like fake cough, real cough, basic level Semelfactive, derived level (multiple-event) Activity, perfective, imperfective etc.

Because sentential subjects of *öksür-* displayed far more male agents than females, it was investigated whether it was also the case for the gender distribution of *göz kırp-*’s subjects. The concordance lines were extended in unclear cases. The lines with unidentified genders were excluded.

## 4 Findings

### 4.1 Aspectual and Pragmatic Analysis of *Öksür-*

#### 4.1.1 Corpus Search for the Node *Öksür-* (the imperative form)

The search for *öksür* retrieved 10 results, 8 of which were appropriate for analysis. All the 8 imperative cases of *öksür-* are naturally fake coughs produced especially when a doctor asked a patient to<sup>2</sup>. The examples are basic level Semelfactives, which do not imply multiple event reading. Sample line<sup>3</sup>:

<sup>2</sup> In Turkey physicians ask patients to produce fake *coughs* while listening to their lungs, whereas English doctors instruct them to *breathe*.

<sup>3</sup> Hereafter English renditions for Turkish examples are provided in brackets.

- (13) Figen sırtını açınca (doktor) dinleme cihazının öteki ucunu Figen'in sırtına koydu, "öksür" dedi. (When Figen laid bare her back, (the doctor) placed the sensor of the stethoscope on Figen's back. He said "Cough!") (W-VI19E1A-4001-71, TNCv3.0)

None of the imperative cases of *öksür-* are real coughs. All are fake, agent-controlled coughing events to fulfil a purpose (the doctor's aim to listen to the lungs or one's aim to signal one's presence in one example). It can be concluded that when *öksür-* (cough) is used in the imperative, it is a fake cough, self-induced for a purpose. Coughing in response to a Turkish doctor's command usually occurs once or twice and utterances suggest pure Semelfactive events.

#### 4.1.2 The Perfective Viewpoint (öksür-dü)

Out of 100 results, 84 sentences were chosen because of unclear lines. 39 of the lines displayed fake coughing events and the remaining 45 real coughs. As example (14) shows, fake coughs in the perfective viewpoint are simply iterated once or twice compared to real coughs in the perfective which become multiple-event Activity with durative adverbials as in (15).

- (14) Bizimki ufaktan horlamaya bile başlamıştı. Öksürdüm. Tınmadı. Dokundum. Duymadı. Dürttüm...(My fellow friend had even started to snore. I coughed. He remained indifferent. I touched him. He didn't hear me. I nudged him. (Fake cough, to wake up man) (W-DI09C1A-0895-12)
- (15) ...uzun süre öksürdüm. (...I coughed for a long time) (real cough, derived level Activity) (TA16B1A-1192-1)

**Table 3.** Distribution of *öksür-dü* (coughed) in the perfective viewpoint on the basis of derived Activity vs basic level Semelfactive

Situation Type	Fake Cough	Real Cough	Total
Derived Activity	0 0 %	11 100 %	11
Basic Level Semelfactive	39 53,424 %	34 46,575	73

Table 3 demonstrates the derived Activity types in the perfective viewpoint are non-agent-controlled, durative, iterative real coughs. On the other hand, basic level Semelfactives in the perfective viewpoint are mostly punctual, agent-controlled coughs which can be both fake and real coughs, but iterated once or twice.

#### 4.1.3 The Imperfective Viewpoint with Progressive Suffixes on the Verb (öksür-üyor, öksür-üyor-du, öksür-mekte)

52 lines with (-Iyor/-Iyordu) on the verb *öksür-* were analysed. 4 cases were found for *öksür-mekte*, the formal form of the Turkish progressive. Almost all the cases of *öksür-* in the progressive proved to be real coughs. 54 were real coughing events and 2 fake. The 56 progressive samples were derived-level Activities. This is not surprising at all because when used in the progressive, Semelfactives shift to derived-level Activities (Smith 1997). Physiologically motivated real coughs are iterative as long as a respiratory problem continues and thus profiled as multiple-event Activity with durative adverbials and the progressive aspect.

- (16) Fena *öksürüyorsun*. Valla kuş gribi olacaksın. (You *are coughing* terribly. I bet you'll soon catch the bird flu. (derived Activity headed by a Semelfactive verb) (W-RE36E1B-3293-3)
- (17) Hastanın hiç düşmeyen bir ateşi vardı ve durmaksızın *öksürüyordu*. (The patient had a never-dropping temperature and *was coughing* nonstop) (real cough, derived activity headed by a Semelfactive verb) (W-MA16B1A-0128-279)

#### 4.1.4 The Imperfective with Present and Past Forms of Aorist (*öksür-ür / öksür-ür-dü*)

42 concordance lines were analysed, 37 with the present and 5 with the past form of aorist. Out of 42 sentences, 16 are fake coughing events and 26 are real ones. *Öksür-ür-dü* (past aorist) appeared in 5 sentences as expressing habitual aspect, 2 of which were fake and three real coughing events.

- (18) Yalnız ne altını kirletir ne de *öksürürdü*. (However, he didn't use to wet his underclothes, nor *did he use to cough*) (Real Coughing event in past habitual aspect) (W-GA15B2A-1925-1824)
- (19) ...bir görüş ileri sürmeden önce dikkat çekmek için her defasında *öksürürdü*. (Whenever he was about to assert a new argument, he *used to cough to draw attention*) (Fake Cough in habitual aspect) (W-VI19E1A-4052-3)

The Turkish aorist -(I/A)r basically denotes habitual imperfective, but the analysis of the 37 *present aorist* examples with *öksür-ür* yielded striking results: nearly all had the (*narrative*) *perfective* aspect instead of the imperfective. Only 6 sentences with *öksür-ür* were habitual, thus imperfective with 31 being perfective. It is because the present form of aorist also denotes events in a narrative sequence as narrative present as well as marking verbs for stage description. Then “the habitual is often formally indiscernible” because “in the present, the habitual typically is signalled by the narrative present” (Frawley, 1992:319), which does not automatically denote the habitual aspect. Table 4 displays the aspectual and pragmatic distribution of the 42 lines (37 cases of present aorist + 5 past examples).

**Table 4.** The distribution of aspectual construals for öksür-ür / öksür-ür-dü

Aspectual Class	Fake Cough	Real Cough	Total
Derived Activity (Perfective! Narrative - Past function)	0	1	1
Basic Level Semelfactive (Perfective! Narrative - Past function)	14	16	30
Pure Habitual Imperfective ( <i>Semelfactive type</i> )	2	9	11
TOTAL	16	26	42
	38,09 %	61,90 %	

#### 4.1.5 The Search with Öksür-müş (*past perfect m(I)şt(I) or narrative m(I)ş*)

The search retrieved only 4 examples, 3 of which were analysed, with one excluded. One was real and two fake coughing events. All the cases of *öksür-müş* displayed narrative perfective viewpoint, not pluperfect (*öksür-müş-tü*), though the suffix (-miş) can also mark the latter (Aksu-Koç 1998).

**Table 5.** Overall corpus outlook of the Turkish Semelfactive *öksür-* in terms of aspectual choices and semantic / pragmatic features

Aspectual Viewpoint Markers on the verb <i>öksür-</i>	Number of cases	Fake Cough (pragmatic)	Real Cough (body reflex)
<i>Öksür</i> (imperative, perfective future)	8	8 100 %	0 0 %
<i>Öksür-dü</i> (perfective-(DI))	84	39 46,428 %	45 53,571 %
<i>Öksür-üyor</i> ( <i>du</i> ) (Imperfective present and past)	52	2 3,846 %	50 96,153 %
<i>Öksür-mekte</i> (imperfective formal use)	4	0 0 %	4 100 %
<i>Öksür-ür / öksür-ür-dü</i> (Aorist, present and past)	42	16 38,095 %	26 61,904 %
<i>Öksür-müş / öksür-müş-tü</i> (Narrative perfective-m(I)ş and past perfect)	3	2 66,666 %	1 33,333 %
TOTAL	193 100 %	67 34,715 %	126 65,284 %

Table 5 shows that *öksür-* in the progressive expresses real coughs – involuntary bodily reactions to throat problems and they are multiple event Activities, not basic-level Semelfactive. Table 5 also clearly demonstrates that about



35 % of occurrences of *öksür-* in the concordance proved to be fake coughs; that is, agent-controlled coughs with pragmatic functions.

**Table 6.** Overall distribution of perfective and imperfective viewpoints of *öksür-* on the basis of pure Semelfactives and derived level Activities.

Viewpoint/Grammatical Aspect	Number of Cases	Basic Level Semelfactives	Derived Level Activities
Perfective Viewpoint	126 100 %	114 90,476 %	12 9,523 %
Imperfective (progressive aspect)	56 100 %	0 0 %	56 100 %
Habitual imperfective	11 100 %	11 100 %	0 0 %
Total	193 100 %	125 64,766%	68 35,233 %

Table 6 shows all the sample lines with *öksür-* in the progressive display aspectual shifts to derived-level Activities headed by a Semelfactive verb. When *öksür-* is in the perfective viewpoint, the great majority of the samples (over 90 %) point to basic level Semelfactives, which apparently occurred once or twice. This corroborates Croft (2012:144), who found that cyclic achievements like *öksür-(cough)* are overwhelmingly in the perfective viewpoint except when *öksür-* is a multiple event activity presented in the imperfective. Because many concordance lines with *öksür-ür* (present aorist) seem to have the property of narrative present and locate it as a complete event in its entirety in a narrative sequence of events carrying a perfective viewpoint, I was able to identify only 11 examples of habitual aspect with the temporal features of basic level Semelfactives.

#### 4.1.6 The Gender Distribution for the Agents of *Öksür-*

To answer the question WHO coughs more in attested data, the genders of agents of *öksür-* were identified.

**Table 7.** The distribution of the subjective agents' gender

Gender Distribution Total	Male Agents	Female Agents
193	162	31
100%	83,94 %	16,06 %

Our analysis revealed that male agents are 83,94 % in the concordance, whereas only 16,06 % were female coughers, which is a striking difference. The pragmatic motivation underlying this tendency might as well be the fact that Turkish society is patriarchal, so pragmatic purposes of coughing such as asserting oneself for

warning, expressing annoyance or disapproval, and displaying authority with one's coughing must be associated with being a male. Pearce (2008:10) suggests there is a male bias in subject selection, stating that "MAN seems to be more strongly associated than WOMAN with words that convey activity and *assertiveness*"<sup>4</sup>. Moreover, *öksür-* in Turkish sometimes co-occurs with phlegm, mucus, blood or spitting on the ground afterwards; therefore, speakers might avoid presenting ladies as subjects of sentences in such disgusting contexts as it would not be dainty for them.

#### 4.1.7 Section Summary of the Findings about *Öksür-* (cough)

From the discussion so far, it can be concluded that the verb *öksür-* (cough) has pragmatic functions that cannot be inferred from its meaning given in the official TDK dictionary at [sozluk.gov.tr](http://sozluk.gov.tr). The definition given in the dictionary is simply "to expel the air in the lungs suddenly and with a loud noise due to the discomfort of the respiratory tract membranes." Rather than its semantic meaning, conversational pragmatic implications determine the marked and unmarked aspectual realizations of the Semelfactive (Olsen, 1997). The concordance of *öksür-* revealed that in several cases it functions as a conversational aid to convey a warning, disbelief, annoyance etc. rather than describe a real cough involuntarily produced because of a respiratory problem. About 30 % of the concordance lines with *öksür-* have proved to express fake coughs. My aspectual and pragmatic interpretations of the corpus examples of the Semelfactive *öksür-* can be summarized as follows:

In the imperative form, *öksür-* is highly likely to refer to a fake cough usually produced when a doctor examining your lung says "*Öksür lütfen*" ("*Cough please*"). Because someone instructs you to cough, which is normally an involuntary reflex, it cannot be a real cough. In this sense, *öksür-* has the Semelfactive situation type at basic level and happens usually twice. Such coughing events do *not* display a shift to derived level Activity. Hence the temporal features remain [+Dynamic], [-Durative], [-Telic] and [+Controlled].

With the imperfective viewpoint (*öksür-üyor*, *öksür-üyordu* and *öksür-mekte*), nearly all the examples (54 of the 56 examples) express *real coughs* with only 2 being *fake coughs*, which is striking. The imperfective viewpoint with Semelfactives reflects multiple iterations of coughing and causes an aspectual shift, making Semelfactives multiple-event Activities (Smith 1997; Croft, 2012). Durative adverbials like *sürekli* (*continuously*), *durmaksızın* (*incessantly*) etc. also cause clashes which cause aspectual shifts to derived Activities. Such events are extended over a long time with a lot of iterations and are not normally fake (pragmatically motivated). They are likely to result from respiratory problems; hence they are genuine coughing events unless one

<sup>4</sup> Men are profiled as more assertive and *öksür-*, pragmatically self-induced, can show men's assertiveness, so this word in the quotation is italicised by the researcher.

thinks of a scenario in which one voluntarily coughs repetitively to catch another person's attention. Such examples of coughing events of long duration are multiple-event Activities in Smith's (1997) terms and undirected activities in Croft (2012). The aspectual shift involves shifted temporal features as well: [+Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled].

When the present aorist suffix -(A/Ir) is on the verb (e.g. *öksür-ür*), one would naturally expect that it denotes habitual aspect. However, it was seen that a small number of them reveal habitual aspect. As can be seen in Table 4, of the 42 lines, 1 is derived-level Activity and a real cough, 30 are basic-level Semelfactives with 14 fake coughs and 16 real coughs. Only 11 cases of habitual aspect were found. Most cases are in the perfective aspect in their contexts. It is because they express narrative present and function either as one of the events in a past sequence or as a pragmatic device to give messages. Normally habitual readings for pragmatically motivated coughs involve a Semelfactive aspectual construal with one or two repetitions of the punctual act of coughing, with default features [+Dynamic], [-Durative], [-Telic] and [+Controlled]. If habitual occurrences with *öksür-* result from real coughs regularly produced in certain circumstances, then we have a derived activity construed as a habit, with temporal features [+Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled]. Only one such example was encountered.

Lastly, the coughing events with *öksür-* were found to have overwhelmingly male subjects. The pragmatic messages given by agent controlled coughing such as warning, disapproval, annoyance, advertising one's presence or signalling one's approaching a place seem to be more associated with *assertive* attitude of males in our patriarchal society. Co-textual elements denoting derogatory and disgusting things like throwing out phlegm or mucus that collocate with *öksür-* may result in avoiding using females as agents of *öksür-* in disgusting contexts.

#### 4.2 Aspectual and Pragmatic Analysis of *Göz kırp-* (wink)

*Göz kırp-* is a Semelfactive verb in its basic sense and corresponds to *winking at someone* or *blinking* in English. While *blinking* is physiologically motivated and an average person blinks 15 to 20 times per minute, *winking at someone* is an agent-controlled act to volitionally use the eyes' natural blinking ability for social signalling. Ryle (2009[1968]:494) defines *winking* as "to try to signal to someone in particular, without the cognisance of others, a definite message according to an already understood code." *Blinking* is usually reflexive and naturally iterative, and has no intended recipient, but *winking at someone* is subjective and adds pragmatic messages to conversations.

The common messages expressed by *winking* discussed in an English website ("Socialmettle," n.d.) include implying solidarity, intimacy, affection, friendliness, hinting "brewing mischief", making a flirtatious gesture, sharing a private joke or

poking subtle fun at a third party, signalling ease or comfort in unknown or uncomfortable situations, expressing mutual agreement, signalling the winkee that you ask for their approval when a secret plan is about to be executed, meaning to say “you understand what I mean, right?” or expressing your acknowledgement of someone. The winker usually winks at another person during a social context to mean he/she will hold the floor and the recipient is signalled to act accordingly without interfering or spoiling the joke, plan or hidden intention. In such cases, the winker thus urges the winkee towards a mutual involvement.

In this section I use corpus data to reveal aspectual and pragmatic features of *göz kırp-* (wink) and their interactions. Because *göz kırp-* is multi-functional and has figurative meanings, its different functions and senses should be in interaction with varying aspectual construals.

#### 4.2.1 The Perfective Viewpoint (*göz kırp-tı, kırp-mış, kırp-mış-tı*)

88 concordance lines were obtained for *göz kırp-tı* in TNCv3.0. With unclear and repeated lines deleted, 71 examples were analysed. These examples in the perfective viewpoint have the temporal features of a pure Semelfactive. They are [-static] [-durative], [-telic]. Because the winks are voluntarily performed [agent-controlled] when used for pragmatic purposes, the verb constellations should also be assigned the value [+controlled]. Sample lines that clearly reflect pragmatic purposes of agent-controlled winking events:

- (20) ...o da profesöre *göz kırptı*. Böylece aralarındaki suç ortaklığının ilk işaret fişekleri atılmış oldu. (W-OA16B4A -0119-60) (He *winked* back at the professor. Thus started the first sparks of the conspiracy between them)

In this example *winking* denotes mutual agreement for a secret conspiracy between the winker and the recipient.

- (21) Kirkor usta, fazla üsteler gibi görünmemeye çalışarak, “öze anlatma” dercesine *göz kırptı*. (W-JA16B3A -0796-66) (Master Kirkor, trying not to seem to insist too much, *winked* (at me) as if meaning “don’t tell about it if it is private.”)

Winking here denotes comforting the recipient, signalling his approval of the recipient’s possible decision not to talk about something private.

- (22) Aliye yeğenine *göz kırptı*. Bu “sen şimdi git ben birazdan gelirim” demektir. (W-MA16B3A-0039-72) (Aliye *winked* at her niece. This meant “You go now, and I’ll come over soon”)

In the extended context, a third party wants to take Aliye’s niece to her room for bedtime. Apparently the niece wants Aliye to join her. Winking at her, Aliye gives her a secret message “according to an already understood code” (Ryle, 2009

[1968]:494) which signals “You go now, and I’ll come over soon.” The gesture is correctly interpreted by her due to a mutual agreement.

- (23) “Yeni evliyiz de,” dedi Fuat, “ev bakıyoruz.” Yüzüne baktım şaşkınlıkla, göz kırptı bana. (PA16B4A-0162) (“We just got married,” said Fuat “and are looking for a house” I looked at him in surprise, and he *winked at me*)

In the extended context, two *unmarried* people are looking for a flat. The man thinks if he says they are married, the landowner will be more willing to lease out his flat to them, so he lies that that they are married. The winking conveys a gesture for the woman not to spoil the man’s lie. The winker attempts to hold the floor for further communication without his female partner saying or doing anything to the contrary to make the lie useful.

- (24) Boyalı bir kadın göz kırptı. Pastaneyi işaret etti. (W-CA16B2A-1328-25) (A woman with a heavy make-up *winked at me*. She pointed to the patisserie)

Such examples show if the winker is a stranger from the opposite sex, winking is a flirtatious gesture –to show she/he is interested in the recipient and wants to make sexual advances.

- (25) Mıstık, Orhan’a göz kırptı: “Hökümet emir çıkarmış: İhtiyar garıların gocaya varmasını istiyormuş!” (W-GA16B3A-1009-60) (Mıstık *winked at* Orhan. “The government has issued an order, allegedly requiring old women to marry men”)

The extended context of the concordance line shows that Mıstık wants to poke subtle fun at his grandma and his winking signals Orhan not to spoil it (mutual agreement for “brewing mischief”).

In two sample lines, *göz kırp-* has the figurative meaning *lean towards someone or signalling for collaborating or acceptance, joining them or their group*. In such examples, the subjective agent of *göz kırp-* does not actually open and close their eyes and the verb with the figurative sense does not have a Semelfactive construal, but a *Stative* reading:

- (26) (Kemal Derviş) önce Ecevit’i terk edip İsmail Cem’e göz kırptı, sonra ani bir kararla CHP saflarına geçti. (W-QD301B-2228-38) [(Kemal Derviş) first abandoned Ecevit and *winked at* İsmail Cem (*implied his wish to join or collaborate with İsmail Cem with his attitude and/or words*) and then joined CHP (a political party) making a sudden decision]

*Winked at* is incorrect in the English rendition above. What is meant by *göz kırptı* here is given in brackets after the incorrectly used *winked at*. The figurative sense here is to *imply* (with your behaviour and words) *your wish to collaborate with or join a political party*; therefore, the verb constellation denotes a *state* headed by a

*seemingly* Semelfactive verb. Then the temporal features of the construed situation are [-Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [+Controlled] because of the idiomatic sense involved.

For the perfective aspect with *göz kırp-mış* and *göz kırp-mıştı* to find examples in narrative perfective and pluperfect forms, only 10 results were obtained, 7 of them analysed.

The gender distribution of the subjects of *göz kırp-* has no striking results as opposed to the preponderance of male subjects of *öksür-*.

**Table 8.** Gender distribution for the perfective viewpoint

Male Winkers	Female Winkers	Inanimate Agents	Total
43	31	4	78
55,128 %	39,743 %	5,128 %	100 %

Table 8 does not point to a considerable difference between the numbers of male and female winkers. *Göz kırp-* mostly has a pure Semelfactive reading in the perfective viewpoint to reflect both men and women's pragmatic messages.

#### 4.2.2 The Imperfective Viewpoint (*göz kırp-ıyor*, *kırp-ıyor-du*)

An agent-controlled *wink* communicates a message when used as a pure Semelfactive. A Semelfactive in the progressive requires that the punctual event is iterated; hence, it aspectually shifts to multiple-event Activity. For example, one might wink or blink one after another for some time for fun and we get derived level Activity with new aspectual features. Consider the following intuitive example:

(27) Peter devamlı *göz kırpıyordu*. (Peter *was winking/blinking* continuously)

The situation type here is not a Semelfactive but derived Activity because one temporal feature associated with a Semelfactive has changed and become [+durative], hence not punctual anymore. The Semelfactive event is repeated, thus externally extended from without, in Frawley's (1992) terms.

However, the corpus search for the progressive aspect in present and past forms (*göz kırp-ıyor / kırp-ıyor-du*) did not retrieve such results. The 51 concordance lines with *göz kırp-ıyor* (present progressive) either digress from our definition of the Semelfactive or denote pseudo-progressive simply expressing events in a narrative sequence. When it exemplifies events in a narrative sequence like simple present marker (-A/ır), *göz kırpıyor* is not a derived level Activity going on now nor is it really in the progressive aspect or the imperfective viewpoint. It simply has the

perfective viewpoint, which can be termed as *narrative perfective*. In fact a group of successive actions are described in the past with a group of sentences that have verbs with the present progressive suffix (I)yor. Each such use denotes perfective happenings in a narrative sequence. In English the simple present tense has this function; therefore, that tense is used in its translation below, not as it is done with the present continuous (-Iyor) which appears in Turkish.

- (28) Ona benzettiği birine gülümsüyor. Karşılık veriyor genç kız. Gülümseyip göz kırptıyor. Bakışlarıyla gel diyor. (W-LA16B4A-0687-39) (He smiles at someone he mistakes for her. The girl smiles back at him. She *winks at* him smiling. She looks as if saying “come after me...”)

In this context the other sentences in present continuous help us judge the sentence with *göz kırptıyor* as expressing narrative present –an individual perfective event in a sequence of events with a single stage Semelfactive use in perfective viewpoint, not imperfective. Then as well as sentential level, supra-sentential level is also important to assign an aspectual value to a situation.

The most striking conclusion about *göz kırptıyor* (with progressive marker) is that over half the examples (28 examples out of 51) have *inanimate subjects* and *göz kırp-* does not denote the blinking function of human eyes. *Göz kırp-* has a figurative sense in such sentences and no longer reflects a Semelfactive situation. Both meanings and aspectual values of such sentences are rather different. Sample lines:

- (29) O da ne? Rafta yeni bir dergi bana *göz kırptıyor*, adı da Pink. Algıda seçicilikten dolayı, her türlü “Pembe”, “Pink” kelimesi hemen dikkatimi çeker... (W-SIO9C2A-0405-46) (What the hell is that? A new magazine on the shelf *is winking at me* (= *draws my attention*) and its name is Pink. Because of perceptual selectivity, any word meaning “Pembe” like “Pink” draws my attention)
- (30) KE500 2 megapiksel kamerası ...stil sahibi kullanıcılara, gümüş kaplama görünümü ile *göz kırptıyor*. (W-TC29D1B-2800-8) (KE500 2 megapixel camera... *is winking at* stylish users (*draws their attention/appears interesting*) with its silver-plated look)

In this example the camera (inanimate) is the subject of *göz kırp-* and because it is not performing any (dynamic) action, the aspectual value of *göz kırptıyor* in continuous aspect (Lit. *is winking*) is neither a Semelfactive nor a multiple-event Activity, but a *Stative* situation in a figurative meaning headed by the seemingly Semelfactive *göz kırp-*. The camera does not have eyes to wink, but with its attractive features, it is making itself conspicuous. Another example:

- (31) Grubun tartışma alanında alt altta duran iki başlık ise ikilemlerden ikilem beğen dercesine *göz kırptıyor* hepimize: “sevgi”-“sex.” (W-VI45F1D-4708-

57) (Two subheadings among the issues to be discussed by the group *are winking at us all (draw our attention/look so evident): “love”–“sex”* as if referring to multiple dilemmas)

To sum up, the examples of *göz kırp-* in (29), (30), and (31) with *inanimate subjects and progressive form (-Iyor)* do not profile a situation in which someone successively produces countable winking/blinking events, which would otherwise make them multiple-event Activities. On the contrary, there is no action. The figurative sense of *göz kırp-* with inanimate subjects here is to *draw attention or appeal to someone* with its distinct feature(s). The predicate *göz kırp-* is no longer a Semelfactive above and reflects a *Stative* situation presented in the continuous aspect. Hence the corresponding temporal properties change: [-Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled].

In some concordance lines, *göz kırıyor* (progressive form) denotes the agent’s attitude that reveals their warm messages for collaboration, their wish to *lean towards* someone or a group or to build solidarity or intimacy. In such examples the agent can be a person or a seemingly inanimate noun that stands metonymically for a country or a group. This figurative sense of *göz kırp-* is also mentioned in [sozluk.gov.tr](http://sozluk.gov.tr). Sample lines:

- (32) ABD başkanı George W. Bush, şer eksenine yerleştirdiği İran’a *göz kırıyor*. (W-QA16B2A-1435-56). (The US president George W. Bush *is winking at (is sending warm messages of collaboration to)* İran, which he regards as the most evil)
- (33) Tuncay Mataracı siyasete yeniden *göz kırıyor* (W-NG24D1B-2299-51) (Tuncay Mataracı *is winking at (signals/implies his willingness to enter)* politics again)

Because the agentive subjects of *göz kırp-* in those concordance lines above do not actually blink or wink using their eyes, *göz kırıyor* in the progressive aspect does not exemplify an aspectual shift to multiple event Activity. Rather, with its figurative meaning of displaying signals of friendship or collaboration or implying willingness to join a party or a group, *göz kırıyor* suggests *Stative* reading, not a Semelfactive or a derived Activity. Thus these concordance lines display an aspectual construal with features [+Static] [+Durative] [-Telic] and [+Controlled].

What is more complicated is how to assign an aspectual value to what a light source does when expressed in Turkish in the progressive with *göz kırıyor* (is/are winking). In some sentences *göz kırıyor* for light sources denotes *glitter* or *flash* whose internal structure involves repetitive subevents (Klein, 1994; Nelson, 2018) patterning like on-off-on. In such cases *göz kırıyor* is construed as a derived Activity with iterative events headed by a Semelfactive. If *göz kırıyor* expresses what a star or sun constantly does without any discernible signs of change in their light’s intensity,



it denotes *Stative* reading with the sense *is/are shining/shimmering*. As Smith (1997:58-59) states, “certain verb constellations are vague”; likewise, *göz kırp-*, when light sources are used as its subjects, has different aspectual values. Sample line:

- (34) Yıldızlar göz kırıyor raylardan akan trenlere. (W-QI22E1C-2910-40)  
(Stars are winking at (are shining on) the trains going along the tracks).

Here the inanimate light emitters (i.e. stars) *shine* on trains, which profile a homogenous state, not cyclic, countable, separate Semelfactive events successively produced. When a light emitter *flashes* and is expressed with the verb *wink* or *blink*, we have a pure Semelfactive verb with the cyclic pattern *light not on, light on, light not on* (Klein, 1994:96). To put it more clearly, whether *göz kırıyor* in (34) means “*is shining*” or “*is winking/blinking* in the sense of *flashing*” determines the aspectual construal. Usually torches and siren lights produce visible and countable units of distinct light emission, which would be a Semelfactive or derived Activity according to the tense-aspect constructions. In (34) stars are *shining, and producing constant homogenous light, but not blinking like flashing*, so the verb constellation’s aspectual value is a *Stative* presented in progressive form like posture verbs (sit, lie etc.) in present continuous in English. Then *göz kırp-* (blink/wink), when it means *shine* and is presented in progressive aspect, lends itself to *Stative* reading with the corresponding temporal properties: [-Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled].

The search for *göz kırp-* in another common imperfective form – past progressive (*göz kırp-ıyor-du*), which normally corresponds to *was / were winking* in English, retrieved 26 concordance lines, two of which were unclear and removed. The remaining 24 lines proved to have almost the same meanings and aspectual features as I discussed for *göz kırıyor* above. In the majority of the lines (19 lines) the subjects were inanimate and *göz kırpıyordu* had *Stative* readings. Sample concordance lines:

- (35) Karşı sırada ihtiyar, köylü kılıklı biri göz kırpıyordu bize. Çok komik bir tipti. (W-HA16B2A-1938-12) (In the opposite row someone old, dressed like a villager *was winking at* us. He was a funny person)

This use in the progressive aspect denotes iterated events of winks, which shift the Semelfactive wink to a multiple-event Activity.

- (36) Fakat her yaptıkları çizimde dairenin içinden bir sır göz kırpıyordu. Bu sır dairenin çevresi ile çapı arasında sabit bir oranın olmasıydı.(W-IB04A1A-1052-26) (But in every drawing they did, a secret *was winking at them (drew their attention)* from inside the circle. The secret was that there was a constant ratio between the circumference of the circle and its diameter)

- (37) Gömleğin arasından süt kadar beyaz kılsız teni göz kırpyordu. (W-JA16B3A-1133-19) (His milk white hairless skin was winking (was conspicuous/drew attention) through his shirt)

However, in those two examples above the situation type of *göz kırpyordu* is a *State* because it does not manifest the dynamic feature of Semelfactives, nor does it suggest someone's punctual blinking once. The *Stative* reading results from the figurative meaning of *göz kırp-* here, which is to *draw attention/look evident*. In the English renditions, I deliberately used past continuous form of English to show which tense the suffix *-(I)yordu* on the verb corresponds to in English.

- (38) (Prens Sabahattin) Bir yandan kökten dincilere diğer yandan Osmanlı bünyesindeki milliyetçi akımlara göz kırpyordu. (W-MD02A2A-3324-8) (Prince Sabahattin was winking at (showed signals of sympathy and friendship to) both the fundamentalists and the nationalist movements within the Ottomans)

In (38) *göz kırpyor* with a human agent does not denote *blinking*, but expresses the Prince's attitude towards adherents of two different ideologies. He leaned towards them / implied signals of friendship with them. Again this is not multiple-event Activity derived from a Semelfactive through the use of the progressive aspect because it has a figurative *Stative* meaning.

- (39) ...Erdal İnönü Ecevit'in koalisyon önerisine göz kırpyordu. (W-KD02A3A-0567-4) (Erdal İnönü was winking at (seemed to welcome warmly) Ecevit's coalition proposal)

In (39) *göz kırpyordu* does not refer to iterated winking actions of Ecevit's eye(s), but reflects his approval of İnönü's coalition proposal. *Göz kırpyordu* here figuratively means *seeming to welcome* the proposal *warmly*, thus suggesting a *Stative* reading.

- (40) Mavi (siren) ışık, yanıp sönen soluk bir yıldız gibi bahçeye göz kırpyordu. (W-KE09C2A-0307-11) (The blue light (of the siren) was winking (was flashing on and off) at the garden like a pale star which was flashing)

In (40) we see cyclic repetitions of the Semelfactive *göz kırp-* (*wink/blink*) as the progressive form suggests. The congruent iterations of individual Semelfactive blinks suggested by the progressive aspect shift the aspectual construal to multiple-event Activity (Smith, 1997) or undirected Activity (Croft, 2012). The figurative meaning of *göz kırpyordu* in (40) *-flashing-* is also a Semelfactive verb. According to Longman dictionary on line ("Wink," n.d.), the English lexemes *wink/blink* can signify what *flashing* does in English too. Then the inanimate light source in (40) was winking/blinking/flashing with repetitive cycles of *light off-light on-light off* (Klein,

1994; Nelson, 2018). The temporal features of this derived level Activity headed by a Semelfactive are [+Dynamic] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled].

**Table 9.** Gender distribution for the imperfective viewpoint (progressive aspect) (*göz kırıyor, göz kırpyordu*)

Male Winkers	Female Winkers	Inanimate Agents	Total
18	8	49	75
24 %	10,66 %	65,33 %	100 %

Table 9 shows *göz kırp-* often selects *inanimate objects* as its agentive subjects when used in the progressive aspect. The difference between the male and female winkers is negligible as compared to the striking difference between the distributions of male and female subjects of *öksür-*.

#### 4.2.3 The Habitual Imperfective (*göz kırp-ar, göz kırp-ar-đı*)

The search for *göz kırp-* with the present and past forms of the aorist (*-(I/Ar, -(I/Ar-đı* respectively) on the verb retrieved 36 concordance lines for *göz kırpar* (present aorist) and 5 lines for *göz kırpardı* (past aorist). 26 cases for *göz kırpar* were analysed because 10 were unclear and just 11 had the aspectual features of habitual imperfective. On the other hand, all the (5) examples of past aorist (*göz kırpardı*) displayed a habitual imperfective construal.

In most of the concordances, *göz kırp-ar* (present aorist) has the perfective viewpoint and expresses narrative sequences of events. It is a well-known function of the present aorist in Turkish to mark single, completed events in narration or events in stage directions, in which case we can assign the grammatical aspectual value *narrative perfective*. Sample lines for non-habitual cases:

- (41) Bence çocukluğun tadını çıkarmaya bak, hem bazı şeyler sadece çocukken yaşanabiliyormuş. (Tosbi'ye *göz kırpar*). (W-UA14B1A-1594-29) (I think you should enjoy childhood, what is more it is said that some things can be only be enjoyed as a child. (He *winks* at Tosbi)

*Göz kırpar* (present aorist form) denotes a completed past event in a play or occurs as a stage description where it expresses a single perfective Semelfactive event rather than repeated events as expected from a verb in habitual aspect. *Göz kırpar-* is in pseudo-past and a single stage event with the *narrative perfective* viewpoint.

There are more examples in which *göz kırpar* reflects single stage events presented in narrative perfective with certain pragmatic messages. The Turkish aorist normally suggests habitual actions. Thus, *göz kırpar* denotes habitual imperfective in a few lines.

- (42) ...böyle anlarda ... “Ne güzel şu yaşamak!” derim. Sevinirim. “Postacı amca!..” çağrışlarına *göz kırpar*, gülücükler gönderirim. (W-UI19E1A-4024-3) (...in such moments ...I think “How nice it is to live!” I get happy. I *wink* at children calling me “Uncle Postman!” and send them smiles.)

Above we see how the postman behaves on certain occasions. *Göz kırpar* denotes a Semelfactive event in habitual aspect and his blinking act pragmatically signals his feelings of friendship and affection towards children. I also encountered in the concordance a generic example in which *göz kırp-* has no pragmatic message but denotes our physiological need for blinking:

- (43) Kadınlar<sup>5</sup> erkeklere göre 2 kat fazla *göz kırpar*. (W-SF32D1B-2746-18)  
(Women *blink* twice as often as men)

As for the *past aorist* on the verb (i.e. *göz kırp-ardı*), the corpus retrieved only 5 examples, all of which proved to have habitual readings. 4 had inanimate subjects and 1 a male subject. The four inanimate subjects refer to light sources where *göz kırp-* has figurative meanings such as shining or flashing, each with different internal structures.

**Table 10.** Gender Distribution of *Göz Kırpar* and *Kırpardı* (Aorist)

Male Winkers	Female Winkers	Inanimate Agents (plus 1 animal)	Total
10	7	14	31
32,258 %	22,580 %	41,161 %	100 %

According to Table 10, there is no significant difference between gender distributions of the agents of *göz kırpar/göz kırpardı* (i.e. with the aorist suffix). However, it is striking that almost half the subjects are *inanimate*. Below we see the overall distribution of gender for all the cases of *göz kırp-*:

**Table 11.** Overall gender distribution of *göz kırp-* in the study

Gender of Subject	Perfective (direct and indirect past, past perfect)	Narrative Perfective (pseudo- past) with Aorist )	Imperf. Prog.	Imperf. Habit	Total

[<sup>5</sup>] Singular subjects are focussed throughout the study to see the gender distribution of the agents. Only here in the study is 1 plural subject (women) included to exemplify a factual statement involving non-pragmatic but physiological blinking.

Male	43	7	18	3	71
					38,58%
Female	31	7	8	0	46
					25,00%
Inanimate / nonhuman	4	1	49	13	67
			73,14%		36,41%
Total	78	15	75	16	184

The distributional differences between male and female winkers are not so significant because both men and women can wink at someone to convey most pragmatic messages although it would not be dainty for a female member to perform a flirtatious wink in our patriarchal society. What is most striking about Table 11 is the huge number of inanimate subjective agents (36,41 %). Because inanimate things do not have eyes to wink/blink, it is not surprising that such uses of *göz kırp-* denote figurative meanings and they are no longer Semelfactives or are Semelfactives with semantic variations, or denote *States* headed by a *seemingly* Semelfactive verb. It is also quite noteworthy that most of the examples in which *göz kırp-* semantically chooses inanimate subjects are observed in the *progressive aspect* (73,14% of the total 67 examples with inanimate subjects).

#### 4.2.4 Section Summary of the Findings about *Göz kırp-* (wink)

*Göz kırp-* (wink) is a Semelfactive which usually denotes the winkers volitional blinking act to convey pragmatic messages. Analysing the concordance of *göz kırp-* turned out to be rather complicated because physiologically it denotes automatic eye movements (blinking), in which case it is a punctual single stage event called Semelfactive (Smith, 1997) or cyclic achievement (Croft, 2012), which becomes a multiple-event Activity in the progressive or with durative adverbials. This is a simplistic story to convey the aspectual potential *göz kırp-*. The corpus data shows that we usually have agent-controlled pragmatically motivated blinking events in which a male or a female wink at another person to signal intimacy, solidarity, friendliness, mutual involvement in a joke, a plan or a secret or to make a flirtatious gesture. It tends to be in the perfective viewpoint that *göz kırp-* denotes a pure Semelfactive situation type in which *human subjects* wink (with one eye) to add those pragmatic messages to conversations or social situations. The situation type for almost all the perfective examples is pure Semelfactive with temporal features of [+Dynamic], [-Durative], [-Telic] and [+Controlled]. Nevertheless, when used in the progressive aspect, this seemingly Semelfactive verb rarely licenses an iterative reading, and thus profiles an aspectual shift to derived Activity type as expected (Smith, 1997). However, in our case, over half the examples of *göz kırp-* in the progressive aspect select *inanimate subjects* (49 out of the total 75) and the verb has the figurative meaning “of an inanimate entity to *draw attention / look evident /*

*appeal to someone with its conspicuous feature(s)*". In such cases, the progressive aspect does not denote a shift from Semelfactive to derived Activity; it denotes *Stative* reading. Then we can conclude that the presence of inanimate subjects for *göz kırp-* in utterances disallows Semelfactive reading and this property becomes clear especially in the progressive aspect (*göz kırp-ıyor/kırp-ıyordu*, present and past progressive forms, respectively). In another figurative sense, if someone *winks at* someone or a group/party in Turkish, it means that the winker *leans towards* them for joining or collaborating with them. This figurative use is listed in the entry *göz kırpmak* in the official Turkish dictionary of Turkish Language Association at [www.sozluk.gov.tr](http://www.sozluk.gov.tr). Another thing that makes the analysis of *göz kırp-* more complicated is that when a light source is the subject of *göz kırp-*, it is no longer a bodily Semelfactive. It has the figurative meaning "to emit light", but identifying which light source emits light in what way depends on human perception or the kind of the light source. In general terms *göz kırp-* means either *flash* (a dynamic Semelfactive with subevents and internal plurality) or *shine/shimmer* (*Stative* reading without subevents), which determine aspectual construals.

*Göz kırp-ar* (with aorist) should be in *habitual imperfective*, but only 11 of the 26 examples denote a pure Semelfactive in habitual imperfective. The others have the function of narrative present which licenses (narrative) *perfective* reading as individual events in a sequence of past events. In this *narrative perfective* viewpoint, it is a pure Semelfactive with features [+Dynamic] [-Durative], [-Telic] and [+Controlled]. All the five examples where *göz kırp-* has the past aorist form (*göz kırp-ar-dı*) denote *habitual imperfective* (something like "used to wink"). In this case its temporal features are [+Dynamic], [+Durative], [-Telic] and [+Controlled].

## 5 Conclusion

The article covers an extensive research into the aspectual realizations and pragmatic features of two Turkish bodily Semelfactives. The verbs in their Semelfactive senses have the common feature that they are not only physiologically motivated involuntary acts but voluntarily produced for pragmatic purposes. When agent-controlled, *öksür-* (cough) and *göz kırp-* (wink) have functions of adding certain messages to conversational situations. Although they denote single stage Semelfactives in their basic meanings (Smith, 1997: 29-30; Kiss, 2011: 123; Chen, 2013: 199; Nelson, 2018: 11,35), the pragmatic functions, figurative meanings associated with them and the speaker's aspectual choice in terms of grammatical aspect –perfective or imperfective –determine their true aspectual values.

*Öksür-* (cough) expresses not only physiologically motivated *real coughs* for respiratory problems as a pure Semelfactive but also agent-controlled *fake coughs*. For instance, *öksür-* in the imperative form denotes fake coughs produced when a doctor instructs you to 'cough' while checking your lungs. Pragmatically motivated *fake coughs* are often self-induced to add pragmatic messages to conversations such

as conveying warnings, disbelief, and annoyance, advertising one's presence assertively, and clearing the throat before talking. If *öksür-* denotes pragmatic messages, it tends to be a pure Semelfactive presented in the perfective viewpoint. This corroborates Croft (2012: 144), who states that “[t]he perfective situations in the database are overwhelmingly achievements, which do not occur in the imperfective (except for the iterative construal of cyclic achievement COUGH).” However, almost all the examples of *öksür-* in the progressive (imperfective) in the corpus TNCv3.0 (54 of the 56 examples) proved to be real coughs caused by problems with the throat, often pointing to iterative reading. Except that the Turkish imperfectivizer -(I)yor expresses narrative perfective like aorist -I/Ar, almost all these cases manifest an aspectual shift from pure Semelfactive to derived Activity type (Smith 1997; Croft 2012; Rothstein 2004). Then the aspectual potential of the lexeme *öksür-* (cough) has two general patterns: 1) pure Semelfactive if the verb constellation refers to self-induced coughing events, with temporal features [-Static] [-Durative] [-Telic] [+Controlled] or 2) multiple-event Activity due to congruous iterations of the Semelfactive presented in the progressive or with durative adverbials, with new features: [-Static] [+Durative] [-Telic] [-Controlled].

One striking finding about the subjects of *öksür-* (cough) is that they are preponderantly males (about 84 %). One reason I propose is that pragmatically motivated coughing events suggest *assertiveness* –a characteristic typical of men in our patriarchal society and this also corroborates Pearce (2008), who found a male bias in contexts about assertiveness and power in some English corpora. Another reason is that co-textual elements denoting derogatory and disgusting things like throwing out phlegm or mucus that co-occur with *öksür-* may result in our culture avoiding using females as agents of *öksür-* in disgusting contexts.

Concordance analysis for *göz kırp-* proved to be extremely complicated but manageable. It was found that the aspectual potential of *göz kırp-* is multifaceted because it denotes various pragmatic messages and has figurative meanings: 1) *Göz kırp-* can refer to physiological blinking, which is a pure Semelfactive if the blinking is produced once or twice, but naturally becomes derived Activity with durative adverbials or in the progressive. 2) *Göz kırp-* expresses pragmatic messages, where it tends to be produced once with a single eye. Then it is a pure Semelfactive and is preponderantly used in the perfective (Croft, 2012:144). In this sense *göz kırp-* does not license a multiple-event Activity reading. 3) *Göz kırp-* is polysemous with additional figurative meanings which cause alternative aspectual construals: a) of an inanimate entity *to draw attention or appeal* to someone with its conspicuous features, in which case it is in the progressive aspect but not a multiple-event Activity headed by a Semelfactive, but has a Stative reading like posture verbs (i.e. sit, lie etc.) in progressive tenses. It has the temporal features [+Static] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled]; b) of people *to lean forwards, to imply or signal their wish for collaboration with or acceptance* by a political or economic group, in which case it

describes a person's state or attitude, not their eye movement. Presumably, this sense of *göz kırp-* (wishing to get intimate with a person/group) is a metaphorical extension of its sense – winking for a flirtatious gesture. Neither in perfective nor imperfective viewpoints does *göz kırp-* in this sense denote a multiple-event Activity. It has a *Stative* reading with temporal features [+Static] [+Durative] [-Telic] and [+Controlled]; c) *to emit light*. Corpus data revealed that in terms of “light emission” *göz kırp-* has two meanings and corresponding aspectual construals: i) ‘flash’ type blinking/winking, in which case we have a three-state predicate describing a sequence of off-on-off states. An utterance like *the light source blinked/winked (göz kırp-ti) once* has a Semelfactive reading with the temporal features [-Static] [-Durative] [-Telic] and [-Controlled]. If *göz kırp-* in this Semelfactive sense is presented in the progressive or with durative adverbials, then we have a construal of derived Activity in which “a series of discrete punctual flashes separated by brief states (the light is off) is construed” (Croft, 2012:94). ii) ‘shine’ type blinking/winking, in which case we do not observe countable, discrete, off-on-off sequences of light emission. If *göz kırp-* is used to describe the sun's light emission, there is a constant, uncountable, homogenous, undifferentiated emission of light. This cannot be a Semelfactive situation. We have a *State* with temporal features [-Static] [+Durative] [-Telic] and [-Controlled].

Then accurate aspectual construal operations and judgements involving the predicate *göz kırp-* in Turkish depend on pragmatic knowledge reflected in or by the context of the utterance. One should not run away with the idea that *göz kırp-* is simply a bodily Semelfactive verb that acts accordingly. Croft (2012: 92) states that “[t]he range of aspectual construals found with any predicate or semantic class of predicates, that is, the aspectual potential of the predicate (class), is a function of speakers' encyclopaedic semantic representation of the situation type, and the construal operations that allow for alternative aspectual construals.” For *göz kırp-*, this encyclopaedic knowledge entrenched in the Turkish speaker's mind has been identified from this corpus-driven study, which revealed how polysemous *göz kırp-* is. Van Valin (2005: 48) states “for a polysemous verb each meaning would be associated with a different logical structure.” The differential logical structures in the basic and figurative meanings of *göz kırp-* quite naturally license different aspectual construals.

The study has revealed that Turkey's most comprehensive dictionary TDK (Turkish Language Association) *dictionary* which is online at [www.sozluk.gov.tr](http://www.sozluk.gov.tr) does not contain all the figurative meanings of *göz kırp-*. From a lexicographical perspective, the role of corpus data for improving dictionary entries is unquestionably important (McEnery et al. 2006; Lauder, 2010). Only the lexicographer's introspections and intuitions can sometimes be inadequate. At [www.sozluk.gov.tr](http://www.sozluk.gov.tr), we see the following meanings for the entry *göz kırp-*:



- 1) göz kapağını kapayıp açmak (Close and open one's eyelids again).
- 2) başkasına söylediklerinin doğru olmadığını anlatmak için yanında bulunan kişiye gözünü kapayıp açmak (Close and open one's eyes / wink at someone to mean what one is saying is not true).
- 3) (mecaz) eğilimini göstermek (figurative) (Lean towards, display one's tendency).
- 4) (mecaz) ilgilenmek (figurative) (be interested in something or someone).

In the light of our corpus-driven research, I recommend the entry for *göz kırp-* in this dictionary should be revised and improved as follows:

1. göz kapağını kapayıp açmak (Close and open one's eyelids again; blink).
2. yakınlık, dayanışma, bir şakada, planda, yada sırda beraber davranma isteğini sezdirmek yada flört jesti yapmak için genelde bir kişiye yönelik olarak tek gözünü açıp kapatmak (Close and open one eye –wink at someone– to signal intimacy, solidarity, mutual involvement in a joke, a plan or a secret or to make a flirtatious gesture).
3. (mecaz) bir düşünceye, kişiye, gruba, partiye sıcak bakma, katılma ve işbirliği isteğini belirtme anlamında tutum sergilemek (figurative) (lean towards; show signals/implications of warmly welcoming an idea, person, group or party, or signalling your wish to join or collaborate with them).
4. (mecaz) (cansız bir nesne için) belirgin bir özelliği ile ilgisini çekmek; hitap etmek (figurative) (of an inanimate object, to attract one's attention, appear interesting, appeal to someone with a distinct feature).
5. (mecaz) (ışık kaynağı için) yanıp sönmek ya da parlamak/(figurative) (of a light source, to flash or shine).

Our findings demonstrate that the second, third and fourth senses of *göz kırp-* in the TDK Dictionary should be modified either because they are inadequate or unclear. The fifth meaning included above is missing in TDK dictionary and should be added. The 'flash' meaning for wink and blink is also true for English according to Longman English dictionary online (<https://www.ldoceonline.com/>). While the first two meanings of *göz kırp-* involve actual blinking movements of one's eyes and thus licence basic level Semelfactive and multiple-event readings, the last three meanings are figurative and no longer have Semelfactive readings except the 'flash' construal in sense 5. In the case of *göz kırp-*, we have one signifier with five signifieds. Aspectual construals of the polysemous *göz kırp-*, which also have various pragmatic functions, are sensitive to its different senses (Van Valin, 2005). Apparently, the Turkish speakers' aspectual choices depend on all this knowledge in their mental lexicons.

No durative adverbials were found in the concordance of *göz kırp-*. This results from the verb's denotation of pragmatic purposes which are naturally expressed in the perfective viewpoint, in which case the winker winks once to give certain messages; that is, it remains instantaneous. Another reason for non-occurrence of durative adverbials in *göz kırp-*'s co-text is its figurative meanings

which describe its subjects' state (inanimate objects) or attitudes (people). In such senses, *göz kırp-* does not license a construal of iterated blinks of a human eye to suggest multiple-event Activities.

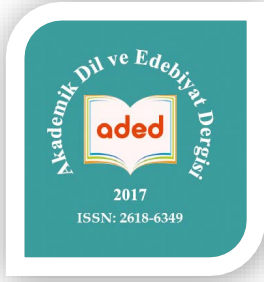
A common finding about both verbs is that both the imperfectivizer suffix -(I)yor and the present form of aorist -I/Ar denote narrative present in some instances. The verbs with these suffixes often express pure Semelfactive events in the perfective viewpoint, not the imperfective, which I call *narrative perfective* viewpoint. In this case it is a pure Semelfactive with features [+Dynamic] [-Durative], [-Telic] and [+Controlled]. Both -(I)yor and aorist -I/Ar can also mark habitual imperfective. Therefore, just as -(I)yor does not automatically point to the progressive aspect in Turkish or derived Activity, nor does -I/Ar directly suggest habitual imperfective. They both often express actions completed in past narrative sequences, thus licensing implicit perfective readings. In addition to the aorist marking habitual aspect in Turkish, -(I)yor also occurs as indicative of habitual imperfective in some sentences.

Last but not least, a significant conclusion from the whole study is that like many other polysemous and pragmatically multifunctional words, the Semelfactive *öksür-* displays diverse pragmatic functions and *göz kırp-* has some figurative meanings. Hence, a particular figurative meaning of *göz kırp-* or a certain pragmatic function of *öksür-* licenses only certain aspectual construals. If not only the host sentence but also the other surrounding sentences determine which meaning or pragmatic function is expressed in a situation, then an accurate aspectual assessment of a verb constellation depends on not only the sentential level (Güven, 2003), but also the supra-sentential level. For instance, the multifunctional Turkish suffixes -(I)yor and -I/Ar (present aorist) require us to look at supra-sentential, wider contexts to determine whether they present a Semelfactive verb constellation in the imperfective or narrative perfective viewpoint.

## References

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yilmazer, H., Kurtoğlu, Ö., Atasoy, G., Öz, S., & Yıldız, İ. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). In N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck et al. (Eds.), *Proceedings of the 12th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)* (pp. 3223-3227). İstanbul: LREC 2012.
- Aksan, Y. & M. Aksan. (2009). A typology of pluractional forms in Turkish. S., Ay et al (Eds.) *Essays on Turkish Linguistics* (pp.33-42). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Aksu-Koç, A. (1998). *The Acquisition of aspect and modality. The case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen, I-H. (2013). The semantic constraints on the verb +*zhe* noun sin Mandarin Chinese. In Z. Jing-Schmidt (Ed.), *Increased Empiricism: Recent advances in Chinese Linguistics* (pp.189-204). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Comrie, B. (1998). *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press
- Croft, W. (2012). *Verbs: Aspect and causal structure*. Oxford: Oxford University Press
- Dik, S. C. (1997). *The theory of functional grammar, Part 1: The Structure of the clause*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. Hillsdale,NJ: Lawrence Erlbaum.
- Güven, M. (2003). Aspectual interpretation at sentence level: a preliminary account through Turkish data. In A. S. Özsoy, D. Akar, M. Nakipoğlu-Demiralp, E. E. Erguvanlı-Taylan & A. Aksu-Koç (Eds.), *Studies in Turkish linguistics* (Proceedings of the 10th international conference on Turkish linguistics /10. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı Bildirileri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 16- 18 August 2000). İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay. 195-202
- Güven, M. (2012). On the linguistic realization of situation types in Turkish. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 177-194.
- Kiss, K. (2011). *Remarks on semelfactive verbs in English and Hungarian*. *Argumentum*, 7, 121-128.
- Klein, W. (1994). *Time in language*. London: Routledge.

- Lauder, A.F. (2010). *Data for lexicography. The central role of the corpus. Wacana*, 12/2, 219-242.
- McEnery, T., Xiao, R. Z. and Tono, Y. (2006). *Corpus-based Language Studies: An Advanced Resource Book*. London: Routledge.
- McEnery, T. and Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, L. C. (2018). Internal structure of Semelfactive predicates in English. Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. <https://scholarworks.umt.edu/etd/11207> (Access date: March, 2020)
- Olsen, M. B. (1997). *A semantic and pragmatic model of lexical and grammatical aspect*. New York; London: Garland Publishing.
- Pearce, M. (2008). Investigating the collocational behavior of MAN and WOMAN in the BNC using Sketch Engine. *Corpora*, 3(19), 1-29.
- Rothstein, S. (2004). *Structuring events*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Ryle, G. (2009 [1968]). The thinking of thoughts: What is 'Le Penseur' doing? In *Collected Essays 1929-1968: Collected Papers, Volume 2* (pp. 494-510). London: Routledge.
- Smith, C. (1997). *The Parameter of aspect* (2<sup>nd</sup> edition). Canada: Kluwer.
- Socialmettle. (n.d.). What does it mean when someone winks at you [Blog post]. Retrieved from <https://socialmettle.com/what-does-it-mean-when-someone-winks-at-you> (access date: May, 2020)
- Van Valin, JR., R.D. (2005). *Exploring the Syntax-semantics Interface*. Cambridge University Press.
- Xiao, R. Z., & McEnery, A. M. (2004). A corpus-based two-level model of situation aspect. *Journal of Linguistics*, 40(2), 325-363.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Gülser ERSOY**

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı  
gulserersoy@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-1002-1967>

## Mukaddimetü'l-Edeb'in Hem Doğu Türkçesine Hem Batı Türkçesine Satır Altı Çevrili Bir Nüshası Üzerine

*On The Copy of Muqaddimah Al-Adab With Interlinear  
Translation To Both Eastern Turkish and Western Turkish*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Ersoy, G. (2022). Mukaddimetü'l-Edeb'in Hem Doğu Türkçesine Hem Batı Türkçesine Satır Altı Çevrili Bir Nüshası Üzerine . *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 922-934.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1139717>

Ersoy, G. (2022). On The Copy of Muqaddimah Al-Adab With Interlinear Translation To Both Eastern Turkish and Western Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 922-934.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1139717>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Türkleşen Harezmi'de Türk dili bir edebiyat ve yazı dili olmuş ve bu durumun doğal bir sonucu olarak bu coğrafyada Türk dilinin tarihine ışık tutacak önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bir tanesi de Zemahşeri'nin kaleme aldığı *Mukaddimetü'l-Edeb*'dir. Kullanışlı bir sözlük özelliğine sahip olan *Mukaddimetü'l-Edeb*, oldukça itibar görüp sevildiğinden istinsah edilmiş çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Literatürde adı geçen eserin nüshaları ile alakalı birçok çalışma yapılmıştır ve yapılacak araştırmalar neticesinde bu çalışmaların içeriğinde güncelleme yapmak kaçınılmazdır.

Bu makale, daha önce herhangi bir çalışmada bahsi geçmeyen Süleymaniye Kütüphanesi İzmir kısmında 672 numara ile kayıtlı, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in yeni bir nüshasını tanıtmaya amacını taşımaktadır. Çalışmada öncelikle *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Türkçeye çevrilen nüshaları, ardından nüshanın imla ve dil özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Kolofonunda istinsah tarihi olarak 877 kaydı düşülen eserde Arapça sözcüklerin Farsça karşılıkları verilmiştir. Bunun yanında bu sözcüklerin Doğu ve Batı Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Bu bağlamda eldeki nüsha; fonetik, morfolojik ve leksik anlamda önemli bir kaynak niteliğindedir. Türkçenin her iki sahasına ait çevirilerinin olması sebebiyle eser tanıtılırken aynı zamanda her iki sahaya ait imla ve dil özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmiş ve bu özellikler eser üzerinden örneklendirilmiştir.

Son olarak *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Türkçenin söz varlığı bakımından önemi vurgulanmış ve konu ile ilgili çalışmaların artırılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi, imla ve dil özellikler, Mukaddimetü'l-Edeb.

## Abstract

*The Turkish language became a literary and written language in the Turkicized Khwarezm, and as a natural consequence of this situation, important works that shed light on the history of the Turkish language were created in this geography. One of these works is the work named Muqaddimah Al-Adab written by Zemahşerî. Muqaddimah Al-Adab, which has a useful dictionary feature, has many copies because it is highly respected and loved. It has done many studies related to the copies of the work mentioned in the literature, and it is inevitable to update the content of these studies as a result of the researches to be done.*

*This article aims to introduce a new copy of Muqaddimah Al-Adab, registered with the number 672 in the İzmir section of the Süleymaniye Library, which has not been mentioned in any study before. In the study, firstly, information is given about the copies of Muqaddimah Al-Adab translated into Turkish, and then about the orthographic and linguistic features of the copy. In the work, whose copy date is recorded as 877 in its colophon, Persian translations of Arabic words are given. In addition, these words were translated into Eastern and Western Turkish. In this context, the copy in hand; It is an important source in phonetic, morphological and lexical terms. Since there are translations of both fields of Turkish, while the work is being*

*introduced, the orthographic and linguistic features of both fields are given in a comparative way and exemplified through the work.*

*Finally, the importance of Muqaddimah Al-Adab in terms of Turkish vocabulary was emphasized and it was underlined that the studies on the subject should be increased.*

**Keywords:** Eastern Turkish, Muqaddimah al-Adab, orthographic and linguistic features Western Turkish.

## Giriş

Harezmşahlar devletinin hükümdarı Atsız bin Muhammed bin Ânuş Tigin, Arapça öğrenmek amacıyla dönemin âlimlerinden Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî el-Harezmî'yi bir sözlük yazması için görevlendirmiştir. Atsız'a ithaf edilen ve Zemahşerî tarafından kaleme alınan *Mukaddimetü'l- Edeb* (ME) adlı sözlüğün yazılış tarihi her ne kadar belli değilse de Atsız'ın hükümdarlığının 1127-1156 yılları arasında olması ve Zemahşerî'nin ölümünün de 1144 yılında olması sebebiyle eserin 1128-1144 yılları arasında yazılmış olacağı tahmin edilmektedir (Yüce, 2014, s.7)

Başta leksik olmak üzere morfolojik ve fonetik anlamda da Türk dilinin geçmişine dair önemli bir kaynak niteliğinde olan eserin Zemahşerî'ye ait nüshası kayıptır. Farsça, Harezmce, Harezm Türkçesi, Çağatayca, Moğolca, Azerbaycan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesine çok sayıda satır altı tercümesi bulunmaktadır.

Eserin çok sayıda Harezm Türkçesi ile satır altı çevirisi bulunmaktadır. Yozgat Kütüphanesi (396), Berlin Devlet Kütüphanesi (Nr. Ms. Orient. Fol. 66), Şuşter nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (Edebiyat nr. 4655 veya A.Y. 114), Kastamonu (2487), Taşkent (2699), Taşkent (3807), Paris (Supplement turc, 287), Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi (1149), İstanbul Arkeoloji Müzesi (1619), Millet Kütüphanesi (2009), Topkapı Sarayı (Ahmed III, 2243), Topkapı Sarayı (Ahmed III, 2740), Topkapı Sarayı, Ahmed III, nr. 2741, Millet Kütüphanesi, nr. 2009, British Museum (Add 7429), Rampur Saray (Rezâiye) Kütüphanesi (3810), Yeni Cami Kütüphanesi (Hatice Turhan Yazması; 322), Hacı Beşir Ağa (648), Atıf Efendi (2768), Manisa Kütüphanesi (2850) ve Hive<sup>1</sup>, ME'nin Harezm Türkçesi ile satır altı çevirisi yapılmış nüshaları olarak kaydedilmektedir (Ata, 2014, s.41; Togan, 1965, s.82-85; Yüce, 2014, s.9).

Adı geçen nüshalara ilave olarak Ersoy, ME'nin Harezm Türkçesi ile satır altı çevirisini ihtiva eden dört nüshasını daha tanıtmıştır. Bu nüshalar, Cambridge

<sup>1</sup> Aysu Ata çalışmasında, 1338 tarihte istinsah edilen Hive nüshasından bahseden ilk araştırmacıdır. (2014, s.41).

Üniversitesi Kütüphanesi Dd. 10. 6, Paris Bibliothèque Nationale Arabe 4304, İran Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi 78699 ve Köprülü Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa'da 1517 numaralı ile kayıtlıdır (Ersoy, 2021).

ME'nin Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinde C-22 numara ile kayıtlı olan nüshasının (Hicrî 804) Farsça ve Eski Anadolu Türkçesi ile satır altı çevirisi bulunmaktadır (Aydın, 2008, s.63). Bu nüshada sadece isimler bölümü ve satır altı çevirisi yer almaktadır. Asitane-i Kuds-i Razavî Kütüphanesinde (Meşhed) 3706'da kayıtlı olan nüshanın Farsçanın yanında Azerbaycan Türkçesi ile satır altı çevirisi mevcuttur (Aydın, 2008, s.117). Selimiye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde kayıtlı olan farklı bir nüshanın 22 varaklık bölümü (Nu:710/1) Arapça-Farsça, 112 varaklık bölüm ise (Nu: 710/2) Arapça-Türkçe sözlük niteliğindedir (Kaya, 1997, s.59). Söz konusu nüshada Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri hâkimdir. Tahran'da Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi'nde 9721 numara ile kayıtlı olan nüshanın Osmanlı Türkçesi ile satır altı çevirisi yapılmıştır (Muhammad, 2014, s.7). ME'nin Taşkent'te Alisher Navoiy Nomidagi Davlat Adabiyat Muzeyi'nde bulunan bir diğer nüshasında da Arapça, Farsça ve Moğolca dillerinin yanı sıra Çağataycaya çevrili satır altı tercümesi mevcuttur (Shafi, 2016, s.17).

Mısır'daki Kahire Millî Kütüphanesinde Talat 65 numara ile kayıtlı “Şerh-i Mukaddimetü'l-Edeb”in, İlmamedov tarafından Kıpçak Türkçesi ile satır altı tercümeli olduğu ifade edilse de verilen örneklerden tercümenin Batı Türkçesine ait olduğu anlaşılmaktadır (İlmamedov, 2011, s.197).

Mısır Millî Kütüphanesinde Talat 22 numara ile kayıtlı satır altı tercümeli bir nüsha daha bulunmaktadır. Tercüme Batı Türkçesine yapılmış olup sadece fiiller bölümünü içermektedir. Eser “Lugatü'l Ef'âl” adıyla kayıtlıdır (Komisyon, 1992, s.7).

Eldeki çalışma, adı geçen nüshalara ek olarak ME'nin herhangi bir kaynakta ifade edilmeyen Süleymaniye Kütüphanesi İzmir kısmında bulunan nüshasını (Nu: 672) tanıtmaya çalışmaktadır. Eserin fizikî özellikleri şu şekildedir:

Yazma 308 yaprakтан oluşmaktadır. Her yaprakta 7 satır bulunmaktadır. Yazma 175\*130 (110\*75) ebadındadır. Ana metin nesih, tercüme talik hatla yazılmıştır. Cetvel, serlevha mihrabiye, minyatür, tezhip gibi tezyinatlar bulunmamaktadır. Metinden önce yazmanın hicrî 1255/miladi 1839-40 yılında Medine-i Münevvere'de ikamet eden İplikçi Bezzaz Hacı İbrahimzâde Hacı Hafız İbrahim Zühdî Efendi'nin mülkiyetinde bulunduğu dair bir kayıt mevcuttur. Yazmanın kolofonunda eserin 21 Cemaziyevvel 877/24 Ekim 1472 tarihinde istinsah edildiği kaydı bulunmaktadır. Müstensihin kimliği belirtilmemiştir.



## Esere Ait Önemli Dil Özellikleri

ME'nin İzmir nüshasında Arapça sözcüklerin hem Doğu hem de Batı Türkçesi ile satır altı çevirilerinin yapılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum eldeki nüshayı önemli kılan hususlardan biridir.

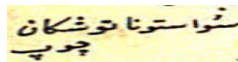
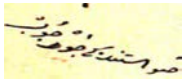
Eserde mütercim sözcüklerin Farsça ve Doğu Türkçesi (DT) ile çevirisini genel olarak sözcüğün altına; Batı Türkçesi (BT) ile olanı ise aynı sözcüğün üst kısmına yazmayı tercih etmiştir. Ancak kimi sayfalarda da mütercimin bu tutumundan uzaklaştığı ve satır altına Farsça, Doğu Türkçesi ve ardından Batı Türkçesi şeklinde bir sıralamayla çeviri yaptığı görülmektedir. Eserde hemen hemen her Arapça sözcüğün altına Farsça karşılığı yazılmıştır. Satır altı tercümelemlerde genellikle Doğu Türkçesine tanıklık edilse de mütercimin yer yer sözcüğün sadece Batı Türkçesindeki karşılığını kaydettiği görülmektedir: *hamîr katdı yoğurdı onı ya'nî maya katdı yoğurdı onu* (102b/07); *çoğaçlı oldu gündüzümüz ~ aydınlık oldu günümüz* (106a/04); *dikdi ağacı* (106b/02).

İzmir nüshasında Türkçenin iki farklı koluna ait örneklerin varlığı imla, fonolojik ve morfolojik alanlarda okuyucuya karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Nüshaya dair dikkati çeken imla ve dil özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

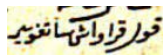
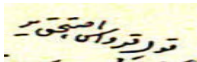
### İmla Özellikleri

Eserde art ünlülü sözcüklerdeki /t-/ ve /s-/ ünsüzlerinin imlası sözcüğün çevrildiği Türkçeye göre farklılık arz etmektedir. Doğu Türkçesine çevrilen sözcüklerde söz konusu ünsüzler sırasıyla ت (te) ve س (sin) harfleri ile işaretlenirken Batı Türkçesine çevrilen sözcüklerde aynı ünsüzler ط (tı) ve ص (sad) harfleri ile işaretlenmiştir. *Tı* ve *sad* harflerinin kullanılmaması Kaşgarlı Mahmut'un Arap alfabesini Türkçeye uygularken yaptığı önemli yeniliklerden biri olarak kabul edilmekte ve bu uygulama Doğu Türkçesi yazım sistemini Batı Türkçesi yazım sisteminden ayıran kurallardan biri olarak ifade edilmektedir (Tekin, 2013, s.113-114). Bu bağlamda eldeki İzmir nüshası, söz konusu farklılığı örnekendirme hususunda önemli veriler sunmaktadır:

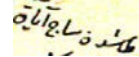
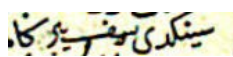
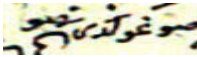
*şu üstündeki çör çöp* (BT) ~ *su üstüne tüşgen çöp* (DT) (17a/03),



*kul karavaş ş(a)tacağ yir* (BT) ~ *kul karavaş satğu yir* (DT) (26a/01);



*şoğuldi şu* (BT) ~ *şindi suf yirge* (DT) (98b/04); *taşdan saç ayak* (BT) ~



taş kazğan adakı (DT); (31a/01)

تاش قازغان اداكى

taş delüki (BT) ~ tağ teşüki (DT) (11b/02); tuzluk (BT) ~ tuz koyğan kutu (DT) (32a/02).

تاش ديلكى

تاغ تشوكى

توزلۇك

توز قويغان قۇتۇ

Artdamaksıl genizsil ünsüzün (ŋ) imlasında belirli bir düzen söz konusu değildir. Mütercim söz konusu ünsüzün işaretlenmesinde kimi zaman sadece kef (ك) harfi kimi zaman da nun+kef (نك) harflerini kullanmayı tercih etmiştir:

atanuñ kız qarındaşı (48b/06); boy bağınuñ ortasındağı (13b/04); yazuñ evvel küni (6b/01)

اتانۇڭ كىز قارنداشى

بۇل باغىنىڭ اورتاسىداغى

يازۇڭ اۋۋال كۈنى

asrağı kün-niñ asrağısı (5b/07); tannıñ ilk yaruqluğı (6a/01)

اسراغى كۈن-نىڭ اسراغىسى

تەننىڭ اىلك يارۇقلىغى

İzmir nüshasında ünlü harflerin imlası ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri, Batı Türkçesi ile yazılan sözcüklerde ilk hecede yer alan ünlüleri karşılayacak olan harflerin kimi zaman yazılmazken Doğu Türkçesi ile yazılan sözcüklerde bu harflerin çoğunlukla yazılmasıdır:

kul qaravaş ş(a)tacağ yir ~kul qaravaş satğu yir (26a/01);

قۇل قارۋاش ش(ا)تاقاغ يىر

قۇل قارۋاش ساتقۇ يىر

s(i)ñdi aña ta'am ~ siñdi aña ta'am (96b/01).

سىڭدى انا تاام

b(a)lıq şatıcı (BT) ~ balıq satğuçı (DT) (15b/02);

باليق ساتقى

بالىق ساتقۇچى

ağ(a)ç köki (BT) ~ ağaç köki (DT) (22a/02);

*ince b(u)dağ (BT) ~ ince budak (DT) (22a/04).*

Söz başı ya da ilk hecede bulunan /e/ ünlüsünün /i/'ye dönüştüğü birçok örneğe Doğu Türkçesi ile çevirinin yapıldığı satırlarda rastlamak mümkündür. Aynı ses, Doğu Türkçesine çevrildiğinde *yâ* (ی) ile işaretlenirken, Batı Türkçesinde bu şekilde bir imla düzenine rastlanılmamaktadır:

*Keçen kış (DT) (5b/04), atanın ir karındaşı (DT) (48b/05);*

*yer altındaki toprak (BT) krş. yir astı [toprak] (DT) (10a/01);*

*aşğa ev (BT) krş. astınkı iv (DT) 28a/01; deve yeri (BT) krş. tife turğan yir (DT) (27a/01).*

## Dil Özellikleri

### a. Fonolojik Özellikler

Eserde sözcüğün hem Batı Türkçesine hem de Doğu Türkçesine çevrilmesi özellikle söz konusu alanlarda okuyucuya dil özellikleri bakımından karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Bu durum eldeki nüshayı Türk diline ait tarihî bir eser niteliğinde olmasının yanında bu şekilde bir karşılaştırma imkânı sunması açısından değerli kılmaktadır.

Batı Türkçesine çevrilen sözcüklerde bu gruba ait klasik dil özelliklerin tümünü görmek mümkündür. Türk diline ait tarihî metinlerde kimi sözcüklerin başında görülen ötümsüz diş ünsüzlerden /t-/nin ötümlüleşmesi (*düz* yir 10a/06, *degirmi* taş 11b/06, kıyuy *dibi* 16b/04, *demürden* saç ayak 31a/01, *deve* yiri 27a/01, *dirlık* nâzüklikli 51b/07); söz içinde /n,ŋ/ barındıran sözcüklerde söz başı /b/ ünsüzünün korunması (kara *bonçuk* 13a/01, on ike *biş* adım 14a/01); iki ya da daha fazla heceli sözcüklerin

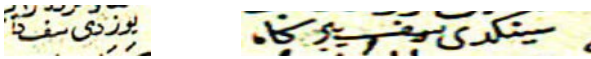
sonunda ve hece başında yer alan /g/ ünsüzünün düşmesi (*arı* yir 10b/01, demür *kapan* taş 12a/01, müşk içinde *kalan* şu 15a/01, eski *kuyu* 16b/03, *yalan* söyledi aña 98a/07, *kazandı* aña falân nesneyi 98b/01); yine tarihî metinlerde *bol-* sözcüğünün başında görülen ötümlü dudak ünsüzü /b-/nin düşmesi (aydınlık *oldı* günümüz 106a/04; cem' *olurlar* 100b/07; tağda *olan* müşkil yol 11b/05) bu özelliklerdendir.

Doğu Türkçesine çevrilen sözcüklerde dikkati çeken dil özellikler ise şu şekilde sıralanabilir: Türk diline ait en eski metinlerden itibaren kimi sözcüklerin başında görülen ötümsüz diş ünsüzlerden /t-/nin korunduğu görülmektedir: *tüz* yir (10b/02), *şehrüh tört* yanı (25a/03), *teğirmen teşüki* (30a/03), *temür kazğan adağı* (31a/01), *tirlük hoşlukı* (51b/07), *su üstüne tüşgen* çöp (17a/03).

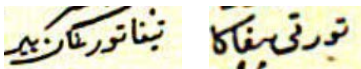
Eldeki nüshaya ait diğer dil özellikleri söz içinde /n,ŋ/ barındıran sözcüklerde söz başı /b-/nin /m-/ ünsüzüne değişmesi (kara *monçuğ* 13a/01, on ike *miñ* 14a/02, gâib boldı *mindin* 97b/07); Türk diline ait en eski metinlerden itibaren kimi sözcüklerde (bar, bar-, bol-, bir-) söz başında tanıklık edilen /b-/ ünsüzünün korunması (boğuzğa tiz *barğan* [su] 15a/02, yinçe *boldı* üni 99a/01, gâlib *bolup* aldı andan nerseni 98a/03, kazğanı *birdi* aña mundağ ne erseni 98b/01) olarak sıralanabilir.

Köktürkçede kimi sözcüklerde iki ünlü arasında ya da hece sonunda var olduğu bildirilen /b/ ünsüzünün Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde yine /b/ gibi bir dudak ünsüzü olan w (ف) sesine, Çağataycada ise /v/ sesine dönüştüğü bilinmektedir (Eckmann, 2013, s.37). Bu bağlamda eldeki eser söz konusu ünsüzün durumu ile ilgili dikkat çekici veriler sunmaktadır. Sözcük Batı Türkçesine çevirilerde şu şekilde okunmasına imkân sağlayacak şekilde *sad+vav* (سو) harfleri ile işaretlenmiştir. Doğu Türkçesine çeviride ise sözcüğün imlası ile ilgili ikili bir durum söz konusudur. /b/>/v/>Ø değişiminin bir yansıması olarak eserde genel anlamda *Etü. sub* sözcüğünün *su* şekliyle okunmasına imkân sağlayacak *sin+vav* (سو) (15a/04, 17a/01, 17a/03, 27a/01) harfleri ile işaretlendiği söylenebilir. Ancak *Etü. sub* sözcüğünün yer yer *suf* şekliyle okunmasına sebep olacak şekilde *sin+fe* (سف) harfleri ile yazıldığına tanıklık edilmektedir:

*yüzdü suf-da* (97b/02), *siñdi suf yirge* (98b/04)

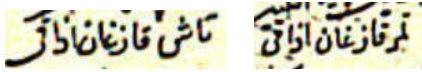


Buna benzer bir imla *Etü. tebe* sözcüğünde de bulunmaktadır. Nitekim *tife turğan* yir (27a/01), *türtti tifege* (96b/06) örneklerinde *Etü. söz* içi /-b-/ ünsüzü /-f-/ ile yazılmıştır:



Arap abecesinin kullanıldığı Karahanlı metinlerinde iki ünlü arasında ya da hece sonunda bulunan dişler arası sızıcı /d/ ünsüzünü işaretlemek amacıyla zel (ذ) harfinin

kullanıldığı, bu sesin Harezmi Türkçesi metinlerinde /d~/~/y/ şeklinde bir nöbetleşmeye uğradığı, Batı Türkçesinde de tamamen /y/ ünsüzüne evrildiği bilinmektedir. Bu bağlamda eldeki eserde Batı Türkçesine çevrilen sözcüklerde /d/ > /y/ değişimi tamamlanmıştır. Doğu Türkçesine çevrilen sözcüklerde ise genel anlamda /d/ > /y/ değişiminin gerçekleştiği söylenebilir. Ancak taş kazgan **adağı** (31a/01) ve temür kazgan **adağı** (31a/01) örneklerinde dişler arası sızıcı /d/ ünsüzüne tanıklık edilmektedir:



Doğu Türkçesi satır altı çeviride iki ya da daha fazla heceli sözcüklerin sonunda ve hece başında yer alan /g/ ünsüzünün genel itibarıyla korunduğu görülmektedir: **keçgen yıl** (5b-03), **ol kıçgen zamanda** (6b/05), **kün toğgan yir** (7a/07), **kün batgan yir** (7b/01), **kürlegen bulut** (9a/01), **helâk kılğan yazı** (10b/05); **ķulağun asağasında asılğan [küpe]** (14a/01); **üzengü tutğan** (52b/05), **arığ su** (15a/04); **balık satğucu** (15b/02), **eski kuyug** (16b/03), **keltürdi anı yirdin yirge** (97a/05), **yalğan aydı aña** (98a/07); **ķazganu birdi aña mundağ ne erseni** (98b/01).

## b. Morfolojik Özellikler

ME'nin İzmir nüshasının özellikle isimler babı, isme gelen işletim morfemlerinin zenginliği sebebiyle Doğu ve Batı Türkçesi morfolojik özelliklerin karşılaştırılması hususunda önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.

Esere dair dikkat çeken önemli morfolojik özellikler şu şekildedir: Ünsüzle biten isim kök ya da gövdelerine gelen akuzatif morfemi Batı Türkçesinde {+I}, Doğu Türkçesinde ise {+nI} şeklindedir: **sürdi deveye kaķranı** (BT) krş. **türtti tifege üldürükni** (DT) (96b/06); **(u)vatdı kemüki** (BT) krş. **uşattı süñükni** (DT) (99a/02); **yondı ağacı** (BT) krş. **yondı yığaç-nı** (DT) (99a/05). Ünlü ile biten sözcüklerden sonra ise söz konusu morfem Batı Türkçesinde {+yI}, Doğu Türkçesinde {+nI} olarak işaretlenmiştir: **güçle aldı andan nesneyi** (BT) krş. **küç birle aldı ne erseni** (DT) (98a/01).

Eserde isim kök ya da gövdelerine gelen datif morfemi Batı Türkçesinde {+(y)A}, Doğu Türkçesinde {+gA} olarak; ablatif morfemi ise Batı Türkçesinde {+dAn}, Doğu Türkçesinde {+dIn} olarak işaretlenmiştir: **iltıdı ilden ile** (BT) krş. **keltürdi anı yirdin yirge** (DT) 97a/05; **püf kıldı düğüne** (BT) krş. **tüfkürdi tüğüne** (DT) (99b/03); **ıraķ oldu benden** (BT) krş. **ğâib boldı mindin** (DT) (97b/07); **köküdin ingen ot** (DT) (8b/05); **yamgurdın sağınku iv** (DT) (23b/06); **ivüñ eşikdin yanı** (DT) (28B/02); **boğuzğa tiz barğan [su]** (DT) (15a/02); **ķurmaķa bend urulmuş ip** (DT) (23b/04); **sürdi deveye kaķranı** (BT) krş. **türtti tifege üldürükni** (DT) (96b/06).

Nüshanın Doğu Türkçesine ve Batı Türkçesine çevirilerinde genitif morfeminin ünsüzlerden sonra {+Uñ}, ünlülerden sonra {+nUñ} şeklinde kullanıldığı

görülmektedir: **künüñ öñi** (5b/06); **yazun evvel küni** (6b/01); **kapunun bir kanadı ~ kapunun yaruķı** (29b/02); **boy bağunun ortasındaki** (13b/04); **ķulađun asağasında asılđan [küpe]** (14a/01); **üzüm şalkımınun çöpi** (23b/01); **şehriün çevresi ~ şehriün tört yanı** (25a/03); **ivün eşikdin yanı** (28b/02); **atanun kız ķarındaşı** (48b/06).

Nüshada Doğu Türkçesine yapılan çeviride ünlü ve ünsüz ile biten sözcüklerden sonra yer yer {+nIn} genitif morfemine tanıklık edilmektedir: **asrağı kün-nin asrağısı** (5b/07); **tannun ilk yaruķluķı** (6a/01); **atanun ir ķarındaşı** (48b/05).

Doğu Türkçesinde **sākiyeden kiçig arıķ** (16a/03) şeklinde çevrilen Arapça bir sözcüğün Batı Türkçesindeki karşılığı **arıķçuđaz** (16a/03) olarak kaydedilmektedir. Bu durumda Batı Türkçesinde küçültme morfemi olarak {+çUgAz}'ın kullanıldığı görülmektedir.

Doğu Türkçesinde kullanılan {-gU} partisip morfeminin Batı Türkçesindeki karşılığı {-AcAk}'tır: **oturacak yir ~olturđu yir** (24b/05); **ķul ķaravaş ş(a)tacak yir ~ ķul ķaravaş satđu yir** (26a/01).

Doğu Türkçesi ile yapılan satır altı çeviride **birle** edatı kullanılırken Batı Türkçesi ile yapılan çeviride aynı edatın ekleştıği görülmektedir: **güçle aldı andan nesneyi ~ küç birle aldı ne erseni** (98a/01); **atdı anı uvak taşla ~ attı anı uşak taş birle** (97a/05).

### Leksik Özellikler

ME'nin İzmir nüshasında aynı sözcüğün Doğu ve Batı Türkçesine tercüme edilmiş olması okuyucuya her iki alanın söz varlığını karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda **tannun ilk yaruķluķı ~ evvel aydınlık** (6a/01); **tañla ~ irt** (6a/01); **gün bulakı ~ küneş pımarı** (8a/01-02); **mermer ~ yilme taş** (11b/07); **tuççı ~ yazçı** (12a/07); **on arşun yir ~ bir kığırım yir** (15b/01); **çevlek ~ egrek (girdap)** (15a/06); **soķak ~ ulu oram** (24b/07); **toğrı yol ~ köni yol** (53a/04); **sürmek ~ türtmek** (96b/07); **iltđi ilden ile ~keltürdi anı yirdin yirge** (97a/05); **döndürdi anı ~ efürdi anı** (98a/06); **ķaldurdi nesneyi ~ öre tikti ne erseni** (98b/03) şeklindeki çeviriler Türkçenin söz varlığı açısından zenginliğini ortaya koymaktadır.

### Sonuç

ME'nin Süleymaniye Kütüphanesi İzmir bölümünde yer alan nüshası Arapça sözcüklerin önce Farsçaya, ardından Doğu ve Batı Türkçesine çevirisinin yapıldığı önemli bir eserdir. Bu bağlamda okuyucuya Türkçenin her iki kolunun imla, dil ve leksik özelliklerini karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

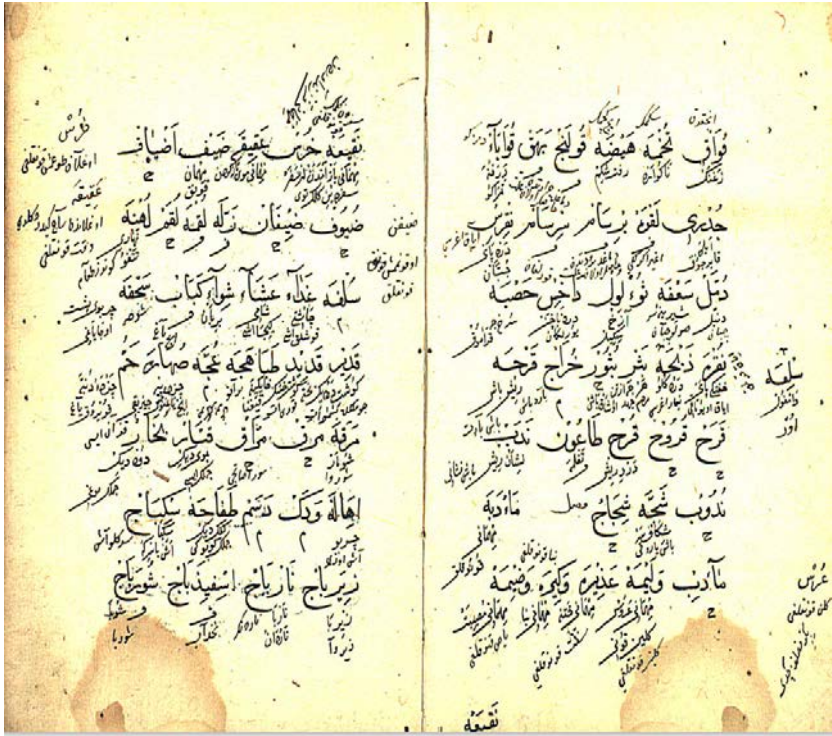
Art ünlülü sözcüklerde /t-/ ve /s-/ ünsüzlerinin imlasında Doğu Türkçesinde ت (te) ve س (sin), Batı Türkçesinde ط (tı) ve ص (sad) harfleri ile işaretlenmesi; söz başı ya da ilk hecede bulunan /e/ ünlüsünün Doğu Türkçesinin imlasında /i/'ye dönüştüğü birçok örneğe rastlanması; Doğu Türkçesi ile yapılan çevirilerde sözcüklerin başında

görülen ötümsüz diş ünsüzlerden /t-/ korunurken Batı Türkçesi ile yapılan çevirilerde aynı ünsüzün ötümlüleşmesi; Doğu Türkçesi ile yapılan çevirilerde söz içinde /n,η/ barındıran sözcüklerde söz başı /b-/'nin /m-/ ünsüzüne değişmesi söz konusu iken Batı Türkçesinde aynı ünsüzün korunması; iki ya da daha fazla heceli sözcüklerin sonunda ve hece başında yer alan /g/ ünsüzünün Doğu Türkçesi satır altı çeviride korunurken Batı Türkçesi çevirilerinde düşmesi; *bol-* sözcüğünün başında görülen ötümlü dudak ünsüzünün Doğu Türkçesinde korunurken Batı Türkçesi çevirilerinde düşmesi; datif morfeminin Batı Türkçesi ile yapılan çevirilerde {+(y)A}, Doğu Türkçesinde {+gA} şeklinde işaretlenmesi; ablatif morfeminin Batı Türkçesinde {+dAn}, Doğu Türkçesinde {+dIn} olarak işaretlenmesi Türkçenin her iki koluna dair dikkati çeken önemli imla ve dile ait farklılıklardır.

ME, farklı dönem ve coğrafyalarda Türkçeye tercüme edilmiş bir eserdir. Aynı coğrafyada hazırlanmış nüshalarda bile söz varlığı açısından farklılık görülebilmektedir. Bu sebeple her nüshanın kendine has bir değerinin olduğu aşikârdır. Bu durum her nüsha ile ilgili çalışma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Yurt içindeki ve yurt dışındaki kütüphaneler tarandıkça Türkçenin muhtelif dönmelerinde ME'nin yeni tercümelerine tesadüf edilebilme ihtimali oldukça yüksektir.



(Mukaddimetü'l- Edeb Süleymaniye Kütiüphanesi, İzmir 672, 6. varak.)



(Mukaddimetü'l-Edeb, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 672, 64. varak.)



## Kaynaklar

- Ata, A. (2014). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi: Harezm - Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Aydın, Ş. (2008). *İran Kütüphaneleri Türkçe yazmalar kataloğu*. Timaş Yayınları.
- Eckmann J. (2013). *Çağatayca el kitabı*, (Prof. Dr. Günay, Karaağaç Çev.). Altıncı Baskı. Kesit Yayınları.
- Ersoy, G. (2021, 13 Eylül). Mukaddimetü'l-Edeb'in Harezm Türkçesine satır altı çevirili bilinmeyen bazı nüshaları.  
<https://www.youtube.com/watch?v=1yuWekj15A>
- İlmamedov R. (2011). "Zemahşeri'nin Mukaddimet'ül-Edeb'inde Kur'ân'la ilgili terimler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2, 191-207.
- Kaya, N. (1997). "Mukaddimetü'l-Edeb'in Edirne Selimiye Kütüphânesi'ndeki muhtasar bir nüshası", *Türk Kültürü*, 15 (405), 59-61.
- Komisyon (1992). *Fihris el-Mahtütât et-Türkiyye el-Osmâniyye*, III. Cilt, Kahire: El-Heyetü'l- Mısıriyyetü'l- Âmmeti li'l- Küttâb.
- Muhammad, R. (2014). Zemahşeri Mukaddimetül Edeb eserinin Osmanlı Türkçesi ile tercümeli Tahran nüshası (Elif-Dal Kısmı) (Giriş- Dil Özellikleri- Transkripsiyonlu Metin-Dizin) (Tez No. 358457) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Shafi, A. S. (2016). Muğaddimetü'l-Edeb'in Moğolca-Çağatayca kısmının dil incelemesi (Tez No. 428327) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].  
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tekin, T. (2013). "Tarih boyunca Türkçenin yazısı", *Makaleler 2 Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Türk Dil Kurumu Yayınları, 105-122.
- Togan, Z. V. (1965). "Zimahşeri'nin Doğu Türkçesi ile Muğaddimetü'l-Edeb'i". *Türkiyat Mecmuası*, 14, 81-92.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb Hârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. 3. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Zühal GÜLDAŞ**

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik  
Üniversitesi  
zuhal.guldass34@gmail.com

**Didem ARDALI  
BÜYÜKARMAN**

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi  
dbuyuk@yildiz.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-0659-0382>

<https://orcid.org/0000-0003-4440-2012>

## Gündelik Hayatın Kadına Dayattığı Yaşam: Bir Kadınlık Hikâyesi Olarak *Hep Yarın*

*The Life Imposed By Everyday Life On Women: Hep  
Yarın As A Womanhood Story*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Gültaş, Z. ve Ardalı Büyükarman, D. (2022). Gündelik Hayatın Kadına Dayattığı Yaşam: Bir Kadınlık Hikâyesi Olarak Hep Yarın. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), s/p: 935-957. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140341>

Gültaş, Z. & Ardalı Büyükarman, D. (2022). The Life Imposed By Everyday Life On Women: Hep Yarın As A Womanhood Story . *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), s/p: 935-957. <https://doi.org/10.34083/akaded.1140341>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

\* Bu makale Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında devam etmekte olan “Cahit Uçuk’un Romanlarında Gündelik Hayat” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

**Öz**

Bu makalede Cahit Uçuk'un *Hep Yarın* romanında, gündelik hayatın kadına dayattığı yaşam ve bunun bir kadınlık hikâyesi üzerinden nasıl ele alındığı sunulmuştur. Roman, Henri Lefebvre'nin gündelik hayatın sefaleti ve büyüklüğü diye nitelendirdiği gündelik hayatın iki açısı üzerinden ele alınmış olup söz konusu iki açıyı anlatırken ortaya çıkan çeşitli kimliklerin açıklanmasında Carl Gustav Jung'un arketipsel yaklaşımından yararlanılmıştır. Çalışmada söz konusu olan eserin en önemli özelliği, baş kahraman Nevbahar'ın gündelik hayatın zorunlulukları altında ezilirken kendi kadınlığından, isteklerinden vazgeçmemesi, hayatını bir kadın yazara anlatarak romanlaştırması ve böylelikle gündelik hayatın sefalet kanadından gündelik hayatın büyüklüğüne geçerek içinde bulunduğu yeknesak hayatı değiştirmesidir. Bu açıdan Nevbahar'ın kadınlık hikâyesinin anlatımında ilk olarak gündelik hayatın sefaletine yer verilmiş, karakterin taktığı sosyal maskeler iki kategoride incelenmiştir. İkinci olarak, gündelik hayatın büyüklüğü üzerinde durularak bu adlandırmaya örnek oluşturan Nevbahar'ın kadınlığının keşfi, onun hayatına girmiş olan üç erkekle ilişkisi çerçevesinde; Nevbahar'ın sanatla olan bağı ise bir sanat dalıyla uğraşması ve hayatını romanlaştırması açısından ele alınarak inceleme tamamlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Cahit Uçuk, *Hep Yarın*, gündelik hayat, Henri Lefebvre, Carl Gustav Jung, arketip.

**Abstract**

*In this article, in Cahit Uçuk's novel Hep Yarın, the life imposed by daily life on women and how this is handled through a story of womanhood is presented. The novel is handled through two aspects of everyday life, which Henri Lefebvre describes as the misery and greatness of daily life, and Carl Gustav Jung's archetypal approach is used to explain the various identities that arise while describing these two aspects. The most important feature of the work in question is that Nevbahar, the protagonist, does not give up her femininity and desires while she is overwhelmed by the necessities of daily life, she novelizes her life by telling a woman writer, and thus changing the uniform life in which she lives by passing from the misery wing of daily life to the greatness of daily life. In this respect, in the narration of Nevbahar's story of womanhood, the misery of daily life was first included, and the social masks worn by the character were examined in two categories. Secondly, the discovery of Nevbahar's femininity, which sets an example for this naming by emphasizing the magnitude of daily life, within the framework of her relationship with the three men who have entered her life; Nevbahar's connection with art is discussed in terms of dealing with a branch of art and novelizing his life, and the study is completed.*

**Keywords:** Cahit Uçuk, *Hep Yarın*, daily life, Henri Lefebvre, Carl Gustav Jung, archetype

## Giriş

Gündelik kelimesinin her gün görülebilen, alelade bir anlam taşıması sebebiyle gündelik hayat kavramı, genellikle bir insanın yaşamını devam ettirebilmek için her günkü yaşam pratiklerini tekrarlaması olarak ifade edilebilir. Bu açıdan Henri Lefebvre’e göre gündelik yaşam, döngülerden oluşan ve daha geniş döngüler içine giren, bir yeniden başlamak ve doğmak hâlidir (Lefebvre, 2016). Tüm sıradanlığı içinde tekrarlardan oluşan söz konusu kavram, mekanik hareketleri, saatleri, günleri, ayları, yılları, kısacası; çizgisel ve döngüsel zaman içindeki tekrarı içine alan bir yapıdır (Lefebvre, 2016).

Henri Lefebvre’e göre insan gündelik yaşantının içinde ve onun vasıtasıyla tanımlanır (Lefebvre, 2017). Fakat kadınlar gündelik hayatın içinde tanımlanmakla birlikte âdeta onun tarafından kuşatılmışlardır. Söz gelimi, ev kadını gündelik pratiklerin kıskacından hayali olarak: yıldız falları, gönül postası, televizyon seremonileriyle; sosyete kadını sosyete dedikoduları, defileler, vs. ile yani yapaylıkla; gündelik yaşantının yeknesaklığından çıktığını sanır. Hâlbuki bu bir kaçış değil, sadece anı kurtarmaktır (Lefebvre, 2019). Çünkü gündelik yaşantının tüm ağırlığı kadınların üzerindedir. Kadınlar var olan durumu tersine çevirerek kendilerine bir fayda sağlasalar dahi bu yükü taşımaya devam ederler. Birçok kadın bu ağırlığın içinde tutsak kalır. Kadınlar kendi öz varlıklarıyla gündeliğe çok fazla maruz kalmalarıyla öznedirler; ancak moda, güzellik ve dişilik gibi konularla özdeşleştirilmeleri sebebiyle de nesne konumdadırlar (Lefebvre, 2016). Böylelikle gündelik olanı yansıtan, bu yaşantıyı görünür kılan ve bu yaşantıyla özdeşleştirilen kadının günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu açıdan incelenecek olan *Hep Yarın*<sup>1</sup> romanında Nevbahar’ın gündelik hayat içinde kendisine dayatılan yaşamda kendi kadınlık hikâyesini nasıl yarattığı anlatılacaktır.

Nevbahar’ın kadınlık hikâyesinin anlatımında Henri Lefebvre’nin gündelik hayatın sefaleti diye nitelendirdiği açıda, kadına dayatılmış olan eşlik ve annelik kimliklerinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu kimlikler Carl Gustav Jung’un arketipsel yaklaşımında<sup>2</sup> söz konusu edilen persona kavramıyla açıklığa kavuşmuştur. Henri

<sup>1</sup> *Hep Yarın*, Cahit Uçuk’un 30 Eylül 1955 tarihinde Çengelköy’de tamamladığı ve yine aynı yıl *Milliyet* gazetesinde tefrika ettiği ardından 1968 yılında Uçuk Yayınları tarafından kitaplaştırdığı romanıdır. Bkz. Doğan, 1999, s.134.

*Hep Yarın* romanında, Cahit Uçuk’un kendi yayınevi -Uçuk Yayınları- tarafından basılan diğer eserlerinde olduğu gibi basım tarihi bulunmamaktadır. Bu sebeple Cahit Uçuk hakkında biyografi yazmış olan Prof. Dr. Âbide Doğan’ın araştırmaları ve yazarın kendi eserlerinin basım tarihlerini Âbide Doğan’a göndermesiyle yazarın eserlerinin ilk yayın tarihleri bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, 1999, 42-67.

<sup>2</sup> İlksel imgeler, olguların ilk örnekleri diye tanımlanabilecek olan arketip nosyonu, Carl Gustav Jung’un analitik psikolojisinde geçen bir kavramdır. Jung, analitik psikolojisinde bilinç dışının iki seviyesinden biri olan kolektif bilinç dışındaki kalıtsal eğilimleri arketipler olarak ifade eder. Tüm

Lefebvre'nin gündelik hayatın büyüklüğü diye nitelendirdiği açıda ise Nevbahar'ın gündelikliği aşmak için girdiği aşk ilişkilerinin temelini açıklarken baba eksikliği sorununa rastlanmış ve bu sorun da Carl Gustav Jung'un animus arketipiyle anlaşılır hâle gelmiştir. Bu açıdan Henri Lefebvre'den yola çıkılarak anlatılan kadınlık hikâyesi Carl Gustav Jung'un arketipleriyle sağlam bir temele oturtulmuştur.

Carl Gustav Jung'un arketipsel yaklaşımının anlatılmasındaki sebep, *Hep Yarın* romanında bir arketip çalışması yapmak değil, persona ve animus arketipleriyle gündelik hayatta kendisine dayatılan kimliklere rağmen gündelikliğin sefaletinden büyüklüğüne geçerek kendi kadınlık hikâyesini oluşturan Nevbahar'ın durumunu açıklamaktır. Bu amaçla önce Henri Lefebvre'nin gündelik hayatın iki açısı dediği kavramlarla Nevbahar'ın yaşantısına öncelik verilecek, bu yaşantıyı anlatmak ve saptama yapabilmek için de söz konusu iki arketipten -persona, animus-yararlanılacaktır. Böylelikle Henri Lefebvre'nin görüşlerinden hareketle saptanan gündelik yaşamda kadına dayatılan kimlikler, Carl Gustav Jung'un analitik psikolojisinde yer alan persona ve animus arketipleriyle anlaşılır hâle gelecek, kadının kendisine dayatılan kimliklerden kurtulması da yine Henri Lefebvre'den yola çıkılarak bir sonuca ulaşacaktır.

### 1. Gündelik Hayatın Sefaleti İçinde Bir Kadının Değişen Kimlikleri

Henri Lefebvre'e ait bir adlandırma olan gündelik hayatın sefaleti; gündelik hayatın bezginlik, bıkkınlık veren ve mütemadiyen yinelenen görevlerini ifade eder. Aynı zamanda işçi sınıfının ve gündelikliğin sıkletini taşıyan kadınların hayatını; satıcılarla, metalarla, zorunluluklarla ve parayla kurulan iptidai ilişkileri; sayıların hâkim olduğu bir yinelenme duygusunu ve yoksun bırakılmanın ve arzuların bastırılmasının yer aldığı bir sefil alanı ihtiva eder (Lefebvre, 2016). Sözü edilen alan insanlığı bir mengene gibi içinde tutar; insanlığa gündelikliğin yeknesaklığını, rutinliğini ve iptidailiğini tüm acılığıyla aksettirir. Fakat insanlık olarak tanımlanan söz konusu kitlenin içinde kadın cinsi, gündelikliğin sefil yüzünü erkek cinsinden daha çok hisseder. Kadın, gündelik hayatın içinde hem özne hem de nesne konumunda olduğundan gündelikliğin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Lefebvre, 2016). Bu hususiyetle “gündelik hayat genel olarak ‘kadınlar’ üzerinde tüm ağırlığını

---

insan yaşantısının ilk kaynağı olan arketipler, bireylerin kendileriyle benzer durumlarla karşılaşan atalarından miras olarak aldıkları insan davranışlarının ilksel kalıplarıdır. Arketipler imgelere dönüşmüş ruhsal süreçlerdir, kolektif bilinç dışından ayrılamaz ve bireyin gelişmesi ya da yok olup gitmesinden etkilenmezler. Jung, analitik psikolojisinde bireyleşme sürecini özben, ben (ego), persona, anima, animus ve gölge arketipleriyle açıklar. Bu arketiplerden persona, kişinin toplumsal hayattaki sosyal kimliğini; anima, erkeğin içindeki dişil tarafı; animus, kadının içindeki eril tarafı; gölge, kişinin bilincine yansımayan, iptidai ve karanlık yönü; özben kişiliğin tüm yapısında düzen, birlik ve tamamlama sağlayan bir arketipi; ben (ego) ise özbenin bilinçli ve dışa dönük vechesini ifade eder. Bkz: Jung, 2006, s. 47-74.

hissettirmektedir; kadınlar, toplumsal sınıf ve gruplara göre çok önem taşıyan farklılıklara rağmen, gündelik hayata ‘erkeklerden’ daha fazla maruz kalırlar” (Lefebvre, 2019, s.20). Böylelikle bahis konusu durum, gündelik yaşantının sefaletini yaşayan kadınların hayatının anlatılması ve incelenmesinin önemini gösterir. Tüm bu noktalardan bakıldığında kadınların hayatının anlatılması açısından edebiyatın yardımı kuşku götürmezdir.

Edebiyat, insana ait olan tüm konuları ele aldığı gibi insan için vazgeçilemez bir alan olan gündelik hayatı da konu edinir. Böylelikle gündelik olan, edebiyat sahasında apansızın belirir ki bu belirme hâli; maskelere, kostümlere ve dekorlara bürünmüş bir vaziyette okuyucunun karşısına çıkar. Edebiyat eserine âdeta teatral bir genişlik kazandırılarak ona katılan kozmik yaşam ve dönemin ruhu kitaba hâkim olur. Bu durum da edebi eserdeki dilin tüm kaynaklarının hem bir sefalet hem de bir varsıllık olan gündelik hayatı dile getirmesine sebep olur (Lefebvre, 2016).

Cahit Uçuk’un *Hep Yarn* romanı gündelik hayatın dile getirilmesi noktasında ele alındığında gündelikliğin sefaleti içinde bir kadının birçok kimliğe sahip olduğu görülür. Bu kimliklerin anlatımına geçmeden evvel romanın baş karakteri Nevbahar’ın yaşam öyküsü hakkında biraz bilgi vermek gerekir. Nevbahar babasız büyümüş, ilk aşkı Fuat’ı bir yanlış anlaşılma sonrası bırakmış, on altı yaşında çalışmaya başladığı fabrikanın patronu Raif ile evlenmiş ve aldatılmış bir kadındır. Nevbahar verem olan kocası Raif’e kendisini aldattıktan sonra da bakar. Bir yandan on altı yaşındaki kızının kolej taksitlerini öder, diğer yandan evin geçimini sağlamaya çalışır. Tam bu esnada tanıştığı Aziz ile olan ilişkisi, Aziz’in onu aşağılaması ve tecavüzüyle noktlanır. İlk aşkı Fuat ile tekrar birleşmeleri ve sonrasında ayrılmaları ise onu intiharın eşğine getirir. Bursa’da tanıştığı Emîr Dağ ile olan ilişkisi ise sevdiği adamın evli olduğunu öğrenmesiyle biter. Nevbahar, Lugano’da Fuat ile tekrar karşılaşır ve bu sefer bir daha ayrılmamak üzere birleşirler.

Görüldüğü üzere Nevbahar’ın yaşam öyküsü parasızlık, kadınlık görevi, sevgisizliği doyurma, ilk aşk acısı ve annelikle bölünmüş durumdadır. Bu bölünme roman boyunca başkarakter Nevbahar’ın bir kadın olarak toplumsal hayatta kendisine biçilen annelik ve kadınlık görevleri ile kendi kadınlığının yarım kalmış, incinmiş ve aşka ihtiyaç duyan arzularının teşkil ettiği çeşitli kimliklerin -annelik, eş, kadınlık- arasında nasıl kaldığının gösterilmesi olarak işlenir. Bu kimlik meselesi Carl Gustav Jung’un bireyleşme arketiplerinden persona ile açıklanabilir. Persona bireysel bilinç ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri gösteren bir arketiptir. Bu arketip bir yandan başkaları üzerinde kesin bir intiba, tesir bırakmak diğer taraftan da bireyin gerçek tabiatını gizlemek için tasarlanan bir tür sosyal maskedir. Toplum her bireyden kendisine biçilen rolü oynamasını bekler ki birey bu rolü oynamak için gerçek kimliğini gizler ve sosyal maskesini yani personasını takarak toplumda yerini alır. Toplumun bireyden bunun dışında bir beklentisi olmadığı için bireyler kendilerine verilen rolleri oynayarak ve gerçek kimliklerini gizleyerek hayatlarını idame ettirirler.

Bu durum bireylerin hususi yaşamlarına devam ederken gerçek kimliklerini gösteremeyerek suni bir kişilik yapısına bürünmelerine sebep olur (Jung, 2015).

Bireyde kolektif olarak uygun bir personanın oluşması, dış dünya için müthiş bir ödün vermedir. Bireyin kendi benini personası ile özdeşleştirilmesi büyük bir fedakârlık olması bir yana bireyin dış dünyada yaptığı rolün gerçek olmasına inanmasını da sağlar. Fakat görünürdeki bu yapının ardındaki ruhsuzluk yani personayı kabul ediş, bilinç dışı tarafından hiçbir şekilde kabul edilmeyecektir. Bu durum, mükemmel bir şekilde personasını dış dünyada sürdüren bireyin özel yaşamında kendi gerçekliğini göstermesi olarak anlaşılabilir (Jung, 2015). Bu bilgilerden hareketle, Nevbahar'ın annelik ve eşlik kimliklerinin dış dünyayla uyumlu olarak sergilediği personası olduğu, özel yaşamında aşka hasret duyma ve aşktan vazgeçmeme hâlinin ise bilinç dışında açığa çıkan kişisel yaşam olduğu anlaşılmaktadır.

### 1.1. Annelik Kimliği

Annelik, toplumda kadınların içgüdüsel olarak sahip olduğuna ve her kadının bu yolla kendini tamamladığına inanılan bir kavramdır.<sup>3</sup> Toplum nazarında fedakâr, cefakâr olarak öne sürülen annelik kavramına kutsallığın atfedilmesi sebebiyle kadınların bu kimliğin haricinde sahip olduğu her şey -mesleği, kadınlığı, arzuları- ikinci plana atılır. Kadının anne olmayı isteyip istememesi önemsenmeksizin kadınların anneliğe içgüdüsel olarak hazır olduğu ve kadının en mühim görevinin bu olduğuna hükmedilir. Fakat toplumun dayattığı bu kimlik, her kadın için geçerli olan bir durum değildir. Zira bazı kadınlar anne olmayı istememekte, bazıları ise anne olduktan sonra çocuğuna tam anlamıyla bir bağlanma göstermeyip onu reddedebilmektedir. Bu açıdan anneliğin içgüdüsel olarak gelen bir kavram olduğu tartışmaya açıktır ve bu sebeple her kadının da kendini annelikle tamamlayamayacağı aşikârdır.

Elisabeth Badinter'e göre bazı kadınlar için kendini bütünleme kaynağı olan çocuk, bazı kadınlar için bir engel olarak görülebilir. Her şey, kadınların anneliğe yaptıkları yatırıma ve fedakârlığa bağlıdır. Bununla birlikte çok az kadın anne olmaya karar vermeden önce zevk ve acıları, sıkıntıları bilinçli bir şekilde hesaplayıp anne olur. Bu durum da anneliğin sevgi ve mutluluk düşleri üzerine kurulduğu ancak tükenme, yalnızlık ve bir sürü suçluluk duygusuyla karışık öteki yüzünün görmezden geldiğini gösterir (Badinter, 2011).

<sup>3</sup> Çocuk sahibi olmak isteğinin evrensel ve sabit olmadığını ancak toplumun anneliğe yaptığı kutsal vurgu sebebiyle anneliğin içgüdüsel bir nosyon olduğuna inanıldığını vurgulayan Elisabeth Badinter'in görüşünden hareketle bu çıkarıma varılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Badinter, 2011, s. 17-18.

Nevbahar toplumsal kuralların dayattığı fedakâr, cefakâr anne modeline son derece uyan kuralcı bir karakter olarak çizilse de tüm bunların yanı sıra Cahit Uçuk, Nevbahar’a farklı ve ayrıksı bir yol da çizmiştir.

Öncelikle annenin çocuğa gösterdiği sevginin iki yönü vardır: Birincisi, çocuğa büyüüp gelişmesi için gereken ilgi ve sorumluluğu sağlamak; ikincisi korumanın çok daha ilerisinde ona hayatı sevme yetisi aşılacak, *ona dünyaya gelmek, küçük bir kız yahut erkek çocuk olmak güzeldir* duygusunu verebilmektir. Annelik ve anne sevgisinin en mühim aşaması çocuğa yaşam sevgisi sağlamaktır zira annenin yaşama olan bağlılığı huzursuzluğu gibi bulaşıcıdır (Fromm, 2020). Nevbahar’ın bu iki özelliği de yerine getiren bir anne olduğu ifade edilebilir. Gündelik hayatın tüm sefaletini çeken Nevbahar, kızı Gülnuş’a babasının çok hasta olduğunu ve parasız kaldıklarını belli etmez. Kızının okul taksitlerini ödemek için çalışır, kışın çamurlu yollarda altları delinen pabuçlarıyla işe gidip gelir. Ona sıhhatli, şık ve cesur görünmek için her zaman giyimine dikkat eder, yüzünden gülümsemesini eksik etmez ve bunu bir nevi görev olarak yerine getirir ki bu durum romanda “kızını ziyaretten dönen, yorgun, fakat güzel havadisler getiren mesut anne rolüne girmeliydi”<sup>4</sup> diye ifade edilir (Uçuk, t.y., s.67).

Nevbahar’ın kızı için tüm zorluklara katlanan, ona yaşama sevgisi veren annelik kimliği içinde anneliğe övgü, kutsama ve analık ruhuyla arınma gibi hasletlerin varlığı romanda kendini gösterir:

“—Bir damla kuvvetim kalmadı Melâl!..

*Nevbahar’ın sesi, görünüşü kadar bezgindi. Melâl’in neşesi, başında canlanan âlem kararıverdi.*

— *Bütün kuvvetimi, sağlığımı ona verdim... Onun ihtiyacı var bunlara... Ona bebekliğinde sütümü son damlasına kadar, damarlarım sızlayıncaya kadar emzirirdim. Şimdi ruhumla ruhunu, sağlığımla sağlığını besliyorum. Analık bu Melâl’çiğim...”* (Uçuk, t.y., s. 161-162).

Nevbahar, annelik kimliğinin iki açısını da yerine getirmekle birlikte kızı için narsist ve despot bir anne olmaz, aksine kızının güçlü bir birey olması için onu özgür bırakır, kendine bağımlı hale getirmez. Nevbahar’a göre Gülnuş, memleketinin kadınlarına yön gösterecek cesur, kendine güveni olan, hayattan korkmayan güçlü bir kadın olacaktır. Nevbahar baleye son derece yeteneği olan Gülnuş’a altı yaşından itibaren bale eğitimi aldırır, onu koleje yollar. Kendi başına gelen felaketlere onun uğramaması için uğraşır zira Gülnuş, yazarın ifadesiyle baleye, müziğe ve derslerine âşıktır. Bu da onu dünyanın küçük ve tehlikeli fani zevklerinden uzak tutar. Söz konusu küçük ve tehlikeli fani zevkler yazara göre, Nevbahar’ın yokluk çektiği

<sup>4</sup> Romandan yapılan alıntılarda yazarın imla tercihlerine sadık kalınmış, sadece dizgi hataları düzeltilmiştir.



zamanlarda güzele ve rahata kavuşmak, içindeki duygusal boşluğu doyumak uğruna gururundan ödün vererek girdiği aşk ilişkilerini ifade eder. Nevbahar maddi imkânsızlıklar sebebiyle koleji bırakmak zorunda kalmış, bir meslek edinememiş, âşık olmadığı patronuyla evlenmiş ve parasızlık zamanlarında eşini aldatarak bir adamla birlikte olmuş bir kadındır. Bu açıdan Nevbahar kızının kendisi gibi olmaması için ona bir model çizer. Yeni nesil kadını; geçici, süfli arzuları bir kenara bırakan, meslek sahibi, yaşamak için bir erkeğe muhtaç olmayan, her türlü maddi sıkıntıdan uzak ve kendini sanata veren bir kişi olmalıdır. Nevbahar'ın çizdiği yeni nesil kadın modeli, 1930'lu yılların cinsiyetsiz kadın kimliğinin<sup>5</sup> bir uzantısıdır.

Özetle, Nevbahar geleneksel fedakâr, cefakâr anne modelinde bir annelik kimliği barındırır. Ancak çocuğu için her türlü sıkıntıya dayanan, onun derdiyle dertlenen bir anne olmasının yanı sıra çocuğuna toplumsal normların kadınlara dayattığı yemek, ev işi, çocuk bakımı, gibi domestik işleri öğretmez. Aksine Nevbahar, kızını özgür bir kadın olarak yetiştirme gayesini içinde taşıması sebebiyle geleneksel annelik modelinden ayrılır. Bununla birlikte Nevbahar toplumsal normların onu sadece annelik kimliği içinde görmek istediğini bilse de kendini sadece anne olmakla tamamlamayacağını bilir.

## 1.2. Eş Kimliği

Evlilik, başlangıçtan beri kadın ve erkek için başka şekillerde var olmuştur. Kadın açısından evlilik, erkeğin koruyuculuğu altına girdiği, onun cinsel arzularını doyurduğu ve yuvasına bakmakla sorumlu olduğu bir çeşit görevdir. Toplum tarafından kadına yüklenen bu vazifeye kocaya hizmet gözüyle bakılır. Erkek de buna karşın eşine hediye almak, ayrıldığında dul maaşı vermek ve geçimini sağlamakla yükümlüdür. Böylelikle toplum evlilikte kadını erkeğin hizmetine verirken ona borcunu erkek vasıtasıyla ödemektedir. Öteden beri evlilikte erkeğin eşini aldatmasına açıkça yahut gizlice göz yumulur. Erkek evlilik dışı cinsel ilişkiye girebilir; ancak karısının bazı ayrıcalıklarına saygı göstermekle görevlidir (Beauvoir, 2010). Kadının evlendiği kişiyle benzersiz ilişkiler kurmak yahut cinsel haz almak gibi bir hakkı yoktur; onun evliliği kadınlık görevini yerine getirmekle sınırlıdır. Dolayısıyla kadının evlilik dışı cinsel ilişkiye hakkı yoktur. Toplum tarafından karı koca arasındaki cinsel ilişki âdeta bir kurum haline getirilmiş, cinsel ilişkide arzu ve zevkler aşılmıştır. Ancak erkek evlendikten önce de sonra da evlilik dışı ilişkilerden haz ve zevki yakalar (Beauvoir, 2010). Dolayısıyla evlilikte kadın ve erkek arasındaki yükümlülükler toplum tarafından belirlenmiş ve daha çok erkeğin yararına olacak şekilde düzenlenmiştir. Erkeğin evliliği boyunca cinsel arzularını doyumak için girdiği evlilik

<sup>5</sup> 1930'ların cinsiyetsiz kadın kimliği; geçit törenlerinde bayrak taşıyan, okul önlüklü, şortlu, giyimlerinde kadınsı çizgilere yer verilmeyen, bir kadın olarak değil de bir yoldaş ve arkadaş görülen erken Cumhuriyet döneminin modern kadın vurgusunu ifade eder. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kandiyoti, 2013, s. 236-238.

dışı ilişkilere göz yumulurken kadın için bu durum söz konusu bile değildir. Üstelik erkeğin eşini aldatması toplumda hoş görüldüğünden kadının eşine karşı kadınlık görevlerini devam ettirmesi beklenir. Çünkü kadın için eş olmak içtimai hayatta bir nevi kimliktir.

Eş kimliğinin Nevbahar açısından görünümü, tam olarak geleneksel kurallara göre yetiştirilen bir kadının durumuyla aynıdır. Nevbahar 14-15 yaşlarında kendinden büyük bir adamla -patronuyla- evlenmiş, henüz dört yıllık evli iken kocası vereme yakalanmış ve onun hastalığında şifa bulması için canla başla uğraşmıştır. Ancak kocası iyileşince Nevbahar’ı üst kat komşusuyla aldatır, üstelik bir süre sonra tekrar hastalığı nükseder. Nevbahar bu süreçte kocası Raif’i hiç yalnız bırakmaz; bir yandan kızının okul taksitlerini ödemeye ve evin geçimini sağlamaya çalışır, diğer yandan da Raif’e karşı -kendi deyimiyle- sorumluluklarını yerine getirir. Zira Nevbahar’a göre kızına karşı canlı, sıhhatli, şık ve cesur görünmesi lazım gelirken kocasına karşı sadece canlı ve cesur olması gerekir.

Nevbahar Raif’in yanına her gittiğinde kadınlık görevlerini yerine getirmeye uğraşır; ama bu, artık o kadar kolay olmamaktadır zira Raif hasta bir adamdır:

*“Nevbahar, memnun, mesut, açılan kolların arasına sokuldu. Yanan eller sırtında kavuştu. Ateşli soluk yüzünde dolaşıyor, iniltili sesi:*

*—Nevbahar, hayatım!.. canım diyordu.*

*Biliyordu. Biraz sonra kocasının kan kokan ağzı ağzını örtecekti. Bundan kaçmak imkânsızdı. Her yaklaşmasında “belki bana acır, kan, balgam kusan ağziyle beni öpmeğe kıyamaz” ümidine kapılırdı” (Uçuk, t.y., s. 67).*

Nevbahar yine de midesi bulanmasına ve Raif’i istememesine rağmen kendisiyle cinsel ilişkiye girmek isteyen veremli kocasını reddetmez. Bu, Nevbahar’ın hem kocasına karşı hissettiği sorumluluktan hem de ölecek bir adamın belki de son arzusunu yerine getireceğini düşünmesinden kaynaklanabilir:

*“Kudurmuş bir aklıla açılan ağzı, Nevbahar’ın kısılmış, kapalı dudaklarını örttü. Doymak bilmeyen bir ihtirarla öpmeğe başladı. Öpüyor ve büyümüş diliyle, genç kadının dişlerini çözmeye uğraşıyordu. Nevbahar’ın kulağında körüklendikçe hışırdıyan hasta göğsün iniltileri, yüzünde bir çift alev soluk. Midesi bulanıyordu. Çaresizdi. Çaresiz. Hayatla ölümün, sağlıklı hastalığın, gidecek kalanın mücadelesiydi bu. Kalanın cömert olması gerekti. Dişlerini gevşetti. Salyalı, kocaman dil ağzının içine daldı. Kudurmuş kıvranımlarla damağında süründü. Boğazına doğru uzandı. (...) Nevbahar’ın midesi bulanıyordu. Soluk soluğa idi. İçi nefret, acıma duygularının, aşkın, utanmanın, sevginin, vicdan azaplarının, birbirinin zıt, fakat aynı kudrette fırtınasıyla karıştı. Bu kendi ateşinde eriyen hasta, bir zamanlar çılgın ve mâsum bir aşkla sevdiği erkekti. En felâketli gününde elinden tutan, fakir de olsa ona yuva açan, evlât veren adamdı ve gidiyordu artık” (Uçuk, t.y., s. 68-69).*

O gün, sabaha karşı Raif ölür, Nevbahar son ana kadar kocasının yanından ayrılmaz. Özetle, Nevbahar'ın toplumsal kuralların kendisine biçtiği kadınlık görevlerine inandığı ve söz konusu görevleri sonuna kadar yerine getirdiği söylenebilir.

## 2. Gündelik Hayatın Tekdüzelikliğini Kırmak

Henri Lefebvre tarafından bir sefalet olarak nitelendirilen gündelik hayatın tekdüzelikliğini ve rutinliğini kırmanın yolu, gündelik hayatın büyüklüğüne ulaşmak ile sağlanır. Gündelik hayatın büyüklüğü gündelik olanın sefaleti üzerine kurulan hayatın sürüp gitmesi, kıymeti bilinmeyen pratiklerin uyarlanması, sayıca ifade edilemeyecek denli birçok dramın yaşanmasını ifade eder. Aynı zamanda gündelik olanın trajik yanını yani kadınların önemini ortaya koyarken, günlük yaşamın boş yahut dolu yanlarından bir yapıt çıkarabilecek kapasite gibi gündelikliğin yeknesaklığını kırarak büyüklüğüne ulaşma yolları sunar. Böylelikle bastırılan arzu ve zevkler maddi hayatla çakışsa da rutinin içinden gündelik olanın büyüklüğü anlaşılabilir (Lefebvre, 2016).

Nevbahar'ın yaşam öyküsü açısından bakıldığında gündelik olanın sefaleti içinde kendisine biçilen rolleri -eş, annelik- ifa eden Nevbahar'ın gündelik yaşamın sefaletinden büyüklüğüne geçişinin iki şekilde olduğu görülür: Birincisi, annelik ve eş kimliklerinin yanı sıra içinde bastıramadığı kadınsı hislerin, arzuların harekete geçmesi; İkincisi ise kendisinin mücadelelerle, yokluklarla ve sınanmalarla geçen hayatında hem bir sanat dalıyla uğraşması ve kızını da sanata yönlendirmesi hem de hayatını bir kadın yazara anlatarak hayatını romanlaştırmasıdır.

### 2.1. Kadınlık Hisleri ve Arzular

Nevbahar'ın aşk hayatını ve bununla birlikte kadınlık hislerini ve arzularını ortaya koyarken Carl Gustav Jung'un bireyleşme arketiplerinden animus kavramından faydalanılabilir. Animus kavramı, Carl Gustav Jung'un bireyleşme sürecini açıklarken kullandığı arketiplerden biridir. Her kadın ve erkek ruhunda kendi cinsi dışında bir karşı cins barındırır. Erkeğin içindeki dişil ruh, anima olarak adlandırılırken; kadının içindeki eril ruh, animus olarak ifade edilir. Kadının kolektif bilinç dışındaki animus arketipi babası tarafından şekillenir. Yani kadının kafasındaki erkek modelini oluşturan şey, onun kolektif bilinç dışında babasından miras kalan bir eril imgedir. Bu eril imge sayesinde genç kızın gerçekliği eksik kalır ki animusun kimi zaman ölüm meleği olarak temsil edilmesi bu sebeptir. Kadının animusunda hep babasını araması ve onu ısrarla istemesi durumu, onu her türlü insancıl ilişkiden uzak tutar, özellikle de onu gerçek bir erkeği sevmekten alıkoymaz (Jung, 2009).

Nevbahar'ın aşk hayatının temelini erken yaşta kaybettiği babasına duyduğu özlem yani babasızlık, hamisizlik belirler. Bu açıdan Nevbahar'ın bilinç dışında şekillenen animusu, baba eksikliğinden kaynaklı olarak sevdiği erkeklerde babasını

araması olarak ortaya çıkar. Nitekim Nevbahar, eşi Raif dahil hayatına giren Aziz ve Emîr Dağ ile olan ilişkilerinde hep şefkat arayan, babasızlık çeken küçük bir kız çocuğu gibidir. Bu husus, yazar tarafından romanda dile getirilir:

*“Hayat onun için aşka çağıran, yaşamağa dâvet eden sihirli bir mûknatıstan başka bir şey değildi ki. Erkekten en az şefkatlisi olsa bile, babasının sevgisini, alâkasını görmez miydi? Fakat erkek, hakiki erkek, bütün yırtıcılığı, önüne sed çekemediği hayvanî arzularıyla, küçük, taze kızın, düşündüğü, özlediği kimse miydi?” (Uçuk, t.y., s. 51).*

Nevbahar’ın animusunu hep babasına duyduğu özlemle seçmesi durumu; onun hayatına giren erkeklerle -Aziz, Emîr Dağ, Fuat- olan ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır. Ancak Nevbahar’ın eşi Raif’le olan birlikteliği bu çerçevede değerlendirilemez. Zira söz konusu olan kadınlık hisleri ve arzularla, Nevbahar’ı gündelik hayatın tekdüzeliğinden kurtaran, ona gündelikliği aşma yolunu açan ilişkiler kastedilmektedir. Oysaki Raif Nevbahar’ı aldatmış, veremli bir eş olarak Nevbahar’a sunduğu eşlik kimliğiyle onu, gündelikliğin sefaleti içinde bırakan bir roman kahramanıdır.

İlk olarak Aziz ile olan ilişkisine bakılacak olunursa Nevbahar hasta eşi, geçim sıkıntısı ve kolejde okuyan kızının okul taksitleri gibi türlü dertlerle boğuştuğu bir esnada Aziz’le tanışır. Nevbahar hayatına giren Aziz ile yarım kalan kadınlık hislerini, hamisiz kalan içindeki kız çocuğunu, sıkışık maddi durumunu biraz olsun düzeltmeye uğraşır. Aziz havai, hoyrat bir adam olmasının yanında güvenilmezdir de. Nevbahar tüm bunların farkındadır; fakat parasızlığın yarattığı duygusal yıkım, Aziz’in kendisine karşı cömert oluşu, maddi durumu kötü olan Nevbahar için bir dayanma sebebidir.

Aziz, Nevbahar’la buluştukları zaman onu etkilemek için evinde büyülü bir atmosfer ortamı yaratır. Nevbahar, Aziz’in yaratmış olduğu atmosferin etkisiyle adını koyamadığı hislere kapılır:

*“Acaba gerçekten öyle miydi? Yoksa. Düşünemiyordu ki. İçinde bir eriyiş, vücudünde kendini vermek arzuları doğuyordu. Bütün gördüklerinde, hayatının kuraklığına rahmet, ıztıraplarına teselli, fırtınalarına sükûn vaatleri yok muydu? (...) Kalbi bütün vücudünde atar olmuştu. İçinin uzak derinliklerinde bir volkan patlamış gibiydi. Bu, o zamana kadar uyanmağa fırsat bulamıyan kadınlığıydı. Ve korku verecek yücelikteydi. Birdenbire kendini bulmuştu. Yıllarca arandığı yarımlığını hissettiği noksanı tamamlıyor, gençliğinin saman alevi yumuşaklığındaki arzuları, yerini cehennem ateşine bırakıyordu” (Uçuk, t.y., s. 56).*

Bu hisler, Nevbahar’ın parasızlıkla geçen yıllarının, eşine ve kızına olan sorumluluklarının ve yarım kalmış, babasız geçen çocukluğunun tüm eksikliklerini; kaybettiği ilk kadınlık arzularını, isteklerini Aziz ile tamamladığına dair karmaşık duygulardır. Ancak Aziz ve Nevbahar’ın ilişkisi sadece tensel bir ilişki olup

birlikteliklerinde ruhsal yönden bir paylaşım olmadığı için Nevbahar ve Aziz ilişkisi tensel boyutta geçici bir ilişki biçimini almıştır. Zira Nevbahar eşinin ölümünden birkaç hafta sonra Aziz ile buluşmaya gittiği bir gün, bir zamanlar kendisinden geçtiği, büyülü bir atmosferi olduğuna inandığı mekânın, aslında Aziz gibi güvenilmez bir erkeğin garsoniyeri olduğunu idrak eder. Söz konusu durum Nevbahar için âdeta bir uyanıştır; garsoniyerdeki her şey ona iğrenç ve pis gelir. Diğer yandan eşinin ölümünden beri Aziz onu hiç aramamıştır, üstelik Nevbahar'ın eve dönüş parası bile yoktur. Çaresiz ve bitkin bir şekilde soyunup yatağa yatar. O esnada garsoniyere gelen Aziz, Nevbahar'dan hastalık kapıldığını düşündüğünden -hâlbuki Zehra adlı bir köylü kızından kapmıştır- onu aşağılar, garsoniyerine gelen bir hayat kadını gibi davranır. Nevbahar maruz kaldığı davranışlara karşı ne yapacağını şaşırır, Aziz'den kaçmaya çalışsa da Aziz ona tecavüz eder. Nevbahar yaşadığı olaydan ötürü Aziz'den olan çocuğunu aldırır ve onunla bir daha görüşmez. Neticede Nevbahar ve Aziz ilişkisi Nevbahar'ın gündelik hayatın keşmekeşi arasında dinleneceği bir durak, kadınlığının keşfi gibi umutlarla yola çıktığı bir kadınlık deneyimi olsa da bedensel boyutta kalan ve hüsrarla biten bir ilişkidir.

Nevbahar ve Emîr Dağ ilişkisi, küçük bir yanlış anlaşılmanın -Nevbahar, Emîr'in arabasını taksi zannederek biner- bir tanışmaya vesile olduğu, ilk görüşte birbirinden etkilenen iki insanın arasında başlayan bir ilişki olarak nitelendirilebilir:

*“O zaman direksiyondaki erkek, arabayı yavaşlatarak başını geriye çevirdi. Nevbahar'a bakarak:*

*— Memleketimize gelen misafirlere, ev sahipliği yapmak şerefini bizden esirgemeyiniz efendim, dedi.*

*Nevbahar, bu sesin içine uzanışına şaştı. Tâ derinlere sokulup, kıpırdısız gönül enginini karıştıran bir sestti.*

*— Esirgemezsiziniz değil mi efendim?..*

*Nevbahar'ın bağrının ortasına bir duygu yıldırımını düştü. Ateşi bütün vücudüne ürperişlerle yayıldı.*

*Sesinde ezgin bir yumuşaklıkla:*

*— Sizi rahatsız etmezsek peki!.. dedi” (Uçuk, t.y., s. 181).*

Nevbahar tanımadığı bir adamın arabasına binmesiyle birlikte yaşadığı heyecanı henüz çok genç olmasına bağlar:

*“ ‘Gencim, diye düşündü. Çok gencim galiba.’ Yoksa yabancı bir adamın, beş on dakika için arabasına binmekle heyecanlanır mıydı. Gülümsedi. Önünde, geniş bir çift omuz üzerinde yükselen sağlam bir boyun, güzel biçimli bir baş vardı. Bu meçhul bir erkeğin başıydı. Yüzünü iyice görmemişti bile. Fakat sesini duymuştu.*

*Ricasında bile bir hüküm ve yumuşak bir yalvarış ifade eden sesi yüreğine işlemiştir*” (Uçuk, t.y., s.182-183).

Nevbahar’ın yüzünü bile görmediği bir erkeğin sesindeki tahakküm ve yumuşak yalvarışlardan etkilenmesi, onun baba eksikliğinden kaynaklı olarak bilinçdışında babasına ait özellikleri karşı cinste aramasından kaynaklanır. Nevbahar babasının korumacı, otoriter ancak bir o kadar da şefkatli tavrını birlikte olduğu erkeklerde bilinçsizce aramaktadır.

O günün akşamı Nevbahar Bursa’nın güzelliğini seyre dalar ve gördüğü güzel manzara ve yeşillikler karşısında Nevbahar’ın içindeki duygusal boşluk açığa çıkar:

*“Soluğu kesiliyordu. Bir heyecan ve haz fırtınası çevresini sarıvermişti. Gözlerinde yaşlar, yüreğinde deli vuruşlar, görmeğe susamış, yeşile aç bir özleyişle bakıyordu. Kokular vardı. (...) Dağ bayır çiçeğinin, bahçe gül, sümbülün, akan suyun, duru suyun, tüten toprağın, ıslak kuru toprağın kokusu. (...)*

*Nevbahar, ağlıyor ve titriyordu. Güzele, iyiye, sevilmeğe ve aşka hasretti*” (Uçuk, t.y., s. 184).

Nevbahar kötü biten önceki ilişkilerine, annelik kimliğine rağmen sevmek, sevilmek, âşık olmak ister. Toplumsal kuralların ona biçtiği annelik kimliğiyle kendi benliğini tamamlayamayacağını farkındadır; fakat hislerinden, arzularından, aşktan korktuğu için Emîr Dağ ile olan ilişkisi henüz daha başlamadan ondan kaçır. Ancak Emîr Dağ onu İstanbul’da bulur ve birlikte olmaya karar verirler. Nevbahar yaşadığı ilişkinin adını koyamaz, söz konusu ilişki onun için âdeta rüzgârda yaprak, yağmurda toprak gibi olması lazım gelen bir hâldir:

*“Ardındaki kıyıyı bir beyaz sis sarmış, gözden silmişti ve Nevbahar, arkasında üzüntülerin karanlığı, yoklukların ızdırabı, birbirine girift analık ve kadınlık duygularının anaforundan kurtulmuştu. Boş ve rahattı. Başında ve göğsünde, günah şarabının ağulu kadehine dudak değdirmenin azabı yoktu. Kendini masum, bâkir ve aşka susamış, okşanmağa hasret hissetmenin sarhoşluğuna bırakmıştı”* (Uçuk, t.y., s. 197).

Nevbahar yaşadığı ilişki süresince kendini bir zamanlar babasının kanatları altında Beşiktaş’taki sultan sarayında yaşayan küçük Nevbahar gibi hisseder. Nevbahar, düşüncelerini ve duygularını Emîr Dağ ile Beşiktaş’ta buluşmaya gittiği bir gün dillendirir:

*“— Eskiden burada bir sultan sarayı vardı. Ve bir küçük kız tanıyorum ki, orada doğmuştu. Küçük bir kız. Bütün varlığı sevgiyle, duygudan yuğrulmuştu. Yıllar var ben onu kaybettim. Vakit vakit öyle derin bir özleyiş ruhumu sarar ki, acısına dayanmamam. (...)*

*— Size gelirken; sanki kaybettiklerimi, geçmiş yıllarımı bulmağa koşuyor gibiydim. Niçin bilmiyorum fakat böyle işte. Kirler, fenalıklar, kötülükler, kıskançlıklar,*

*çevremi kuşatan koyu karanlık yanınızda yıkanıp arınacak ve ben o eski Nevbahar'a kavuşacağım...*” (Uçuk, t.y., s. 200).

Nevbahar'ın kendini Emîr Dağ'ın yanında tıpkı babasının kanatları altında bir çocuk yahut hünkârın çevresinde olan bir cariye gibi hissetmesi onların ilişkilerinin yönünü belirler. Zira Emîr Dağ'ın ismi bile -emîr; başkan, bey, reis, kumandan demektir. Dağ ise ihtiva ettiği anlamı dolayısıyla dayanılacak heybetli bir kaya kütesidir- Nevbahar'ı çocukluğunun görkemli, varlıklı, güvenli günlerine geri götürür:

*“Nevbahar, başını onun göğsüne, çenesinin altına gelen yere yasladı.*

*Emir, kısılmış, yangınlı sesle:*

*—Baharım! dedi. Baharım Nevbaharım...*

*Nevbahar'ın başında çocukluğundan kalma hatıralardan süzülen kelimeler uyanıyordu. Sanki bir sultanı. Göğsüne yaslandığı erkek hünkârdı. Yüreğinde saygıyla korku, kendini vermek isteğiyle ceylânca bir kaçış arzusu başbaşa:*

*— Mîrim!.. Efendim Emîrim!..”* (Uçuk, t.y., s. 203).

Nevbahar bu ilişki süresince Emîr Dağ ile dört ay cinselliğe dayalı bir ilişki yerine ruhsal bir beraberlik yaşar. Dört ayın sonunda Nevbahar Emîr Dağ'ın evli olduğunu öğrenince ondan ayrılmaya karar verir. Ancak Emîr Dağ her şeye hükmeden tavrıyla evliliğinin zaten biteceğini, karısını sevmediğini ve söz konusu evliliğin önemsiz bir ayrıntı olduğunu ifade eder:

*“— Bugüne kadar anlatmağa lüzum görmemiştim. Fakat madem ki seni bu haberler perişan etmiş, anlatacağım... Evliyim bu hakikat. Bunu sana o bağdan kurtulduktan sonra söyleyecektim. Karımı sevmem, çocuğumun anasıdır sayarım. Bir erkek zorla bir kadını sevemez. Zaten benim sevgimi kazanmağa hiç de çalışmadı o. Beni evlilik zinciriyle bağlamış ya, kâfi sandı. Kavga, kavga, kavga. (...) Oğlum bana benzer. Seni görünce sevecektir. (...) Önünde uzun mektep yılları var. Bize engel değildir. Başka, küçük hanım, başka derdiniz var mı?”* (Uçuk, t.y., s. 213).

Her sözünde tahakküm ve emir ifadeleri bulunan Emîr Dağ, Nevbahar'a söz verdiği gibi Uludağ'ın tepesinde sayvanlı saçakları, yeşil çini kiremitleri ile aşı boyalı ahşap bir köşk yaptırır ve Nevbahar'a evleneceklerini haber verir. Nevbahar, Emir'in verdiği kararlarla hayatına hâkim olduğunu anlar:

*“— Uludağ'ın eteğinde sana vaad ettiğim evi yapacağım. Orada namına bir arsa aldım.*

*Nevbahar, büyümüş gözlerle Emîr'e bakıyordu. Bu adam hayatına, hareketlerine hâkimdi. Ne isterse o olacaktı. Sesi sıcak, kelimeleri yumuşaktı. Fakat buna rağmen hepsinde gizli bir emir edası vardı.*

(...)

— *Ev zaten yıkık!.. Bundan sonra kurulacak olan benim ocağım! Gerçek ocağım... Sen karım olacaksın...*” (Uçuk, t.y., s. 213).

Nevbahar, “Emîr’im, Mîr” dediği, onu çocukluk düşlerine götüren adamın beraberliklerinde yönlendirici güç olması durumuna boyun eğer ve kendi kadınlık hislerine de gem vuramayarak onunla birlikte olur. Bu cinsel ilişki esnasında kendinden geçen Nevbahar bilinç dışında babasıyla birlikte Beylerbeyi Sarayı’na, Sultan’ın yanına gittiklerini fakat Sultan’ın uyumuş olduğunu ve kendinin de babasının kucağında uyumakta olduğunu görür. Fakat apansızın kendine gelince kendi durumunun farkına varır:

*“Nevbahar’ın gözleri aralandı. (...) Beylerbeyi sarayını gördü. (...) Pencerelerinde ışık yoktu. “Sultanlar, efendimiz uyumuşlar!” diye düşündü. “Ben de babacığımın kucağında uyumuşum!” (...) Babasının boynuna daha çok sarıldı. Kalbi deli deli çarpıyordu. Yoksa fırtınalı denizi aşıp saraya mı gitmişlerdi? Sultan efendi yine onu saraya mı götürmüştü? (...) Sonra bir şarkı: “Dök zülfünü meydane gel...” Birdenbire büyümüş olmak, zülüflerini dökerek meydana çıkmak istiyordu. “Hünkâr efendimiz!” diye göstermişlerdi. Gözlerinde yumuşak bir muhabbet parlıyordu. (...) Yanaklarını öpmüştü. Sonra koşarak hareme kaçmıştı. (...)*

*Yavaşıca yumuşak ve serin bir yatağa bırakıldı. (...) Titreyen eller, elbisenin kollarını çıkarıyordu. Birden kendini üşümüş hissetti. Ellerini göğsünde kavuşturmak üzere uzattı. Memeleri vardı. Küçük Nevbahar değildi. Büyümüştü. Ve birden gözleri açıldı. (...) Telâsla pikeyi çekerek çıplak vücudünü örttü. Ve hayalini, o mâsum çocukluk yıllarına geri döndüren bu garip oyuna lânet etti. “Ne kadar düşmüşüm!” diye bir düşünce kırıntısı, başını yakarak geçti” (Uçuk, t.y., s. 219-220).*

Nevbahar adını koyamadığı bu durum karşısında şaşırır, yine de birbirlerini sevdiklerini düşündüğü Emîr’le birlikte olur. Söz konusu pasaj, Nevbahar’ın birlikte olduğu adamda babasını araması, bilinç dışında seçtiği animusunda babasını bulmasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Emîr Dağ ve Nevbahar, birlikteliklerinden sonra Uludağ’ın tepesindeki ahşap köşkte yaşarlar. Birlikte bir ömür sürdürmeyi düşünürler; ancak karşılıklarına çıkan engeller -Emîr’in karısının hasta olması, Emîr’in ağabeyinin bu ilişkiyi onaylamaması- ikisinin de ayrılığı kabullenmesini sağlar. Emîr, ilişkileri süresince her şeyi kontrol altında tutma ve her şeye hâkim olma tavrını ayrılık esnasında da gösterir. Nevbahar’ı ömrü boyunca seveceğini ve onu yoklukta bırakmayacağını söyleyerek Nevbahar’a ömür boyu yetecek kadar para bırakır:

*“Bir tezkere bırakmıştı ve bir de zarf. Zarfta Nevbahar’a belki ömrü boyunca yetecek kadar para, tezkerede iki satırlık bir yazı vardı: ‘Bahar’ım!.. Seni her zaman*



*seveceğim. Benden başka kimseye muhtaç olmana dayanamam. Bana veren Allah'tır. Ben, sadece bir vesileyim. Emîr.' ” (Uçuk, t.y., s. 272).*

Böylelikle zaten zayıf temeller üzerine oturmuş olan Nevbahar ve Emîr Dağ ilişkisi bu şekilde noktalanır. Nevbahar babasını bulmayı umduğu bu garip ilişkinin bitiminde bir anlamda simgesel babasını bulur, kendi hayatını zahmetsiz geçirebilecek düzeyde ona bir meblağ kalır, artık içindeki küçük kız çocuğu büyür ve olgun bir kadın olur.

Nevbahar'ın ilk aşkı Fuat'la olan ilişkisi ise Aziz ve Emîr Dağ ile olan ilişkilerindeki gibi babasızlıktan kaynaklanan Nevbahar'ı çocukluk günlerine götürecek bir animus değil, aksine çocukluktan çıkış ve bir kadın olarak sevgiyi tam manasıyla hissetmek şeklinde ifade edilebilir.

Fuat ve Nevbahar aşkı, Nevbahar'ın genç kızlık dönemine rastlayan bir komşu aşkı şeklinde zuhur eder. Nevbahar bir yanlış anlama sonucunda terk ettiği Fuat'ı yıllar sonra tesadüfen eşi Raif'in taziyesinde görür. Fuat ve Nevbahar'ın ikinci tesadüfi karşılaşması da Nevbahar'ın Aziz'in tecavüzüne uğradığı gündür. Nevbahar o gün karşısına çıkan Fuat'la bir zamanlar komşu oldukları köşkün yakınında bulunan koruya giderler. Geçmiş günlerin anılarını taşıyan bu mekân, bir an için ikisini de sevgili oldukları günlere götürür. Fuat Nevbahar'ı öper ve ardından onu darılttığını düşünerek af diler:

*“– Affet Nevbahar!.. dedi. Kendimi eski günlerde sandım...*

*Bakışlarında korku, üzüntü vardı:*

*– Seni incittim mi?*

*Nevbahar, başını salladı. Birdenbire ne kadar yaralı, ne kadar muhtarip olduğunu anladı. Hıçkırıklarla ağlamağa başladı.*

*Fuat, şaşkın, telâşlı:*

*– Affet! Nevbahar!.. Ne kadar muhtarip olduğunu düşünmeliydim...*

*(...)*

*– Biliyorum Nevbahar!.. Bana Arif kaptan anlattı... Onlar seni çok seviyorlar... Kaptan anlattı... Biliyorum...*

*– Bilemezler... Bilemezsin Fuat... Neler çektim ben...*

*Fuat, onu göğsünde sıkıyor, öpüyordu. Dudaklarında dostluk, şefkat anlayış vardı. Bu sıcaklık, Nevbahar'ın yüreğini kaplıyan ıztırapların yüklerini hafifletti” (Uçuk, t.y., s. 125).*

Nevbahar Fuat'la buluşmalarından bir süre sonra Aziz'den olan bebeğini aldırır. Fuat bunu öğrenince hastaneye sevdiği kadını görmeye gider:

“— Niçin yaptın bunu Nevbahar?..

(...)

— Bu bizim çocuğumuz olarak doğacaktı Nevbahar... dedi

Nevbahar’ın saç dipleri ıslandı. Ağlıyordu.

Fuat, şaşkın:

— Yapma! dedi. Seni üzmem için söylemedim... Beceriksiz bir sitemdi bu.. Affet yavrum...

(...)

— Boğaz’da bir yalı tuttum. Sularında akıntı olmıyan sakin bir koy. Hastahanedен çıkınca doğru oraya gideceksin... Nikâhtan sonra beni de alırsın değil mi?” (Uçuk, t.y., s. 131-132).

Fuat’ın nahif ve şefkatli yaklaşımı Nevbahar’ın hoyrat ve tahakküm dolu eski ilişkilerine hiç benzemez. Fuat Nevbahar’ın geçmişiyile değil; onun aşkıyla, sevgisiyle, benliğiyle ilgilidir. Sevdiği kadın ve kendi hayatı için kurduğu tasavvurları Nevbahar’ı incitmeden onun da onayını alarak gerçekleştirmeye çalışır. Nevbahar’ın kaybettiği ilk aşkına kavuşmasıyla yaşadığı mutluluk uzun sürmez. Hastaneye gelen Aziz’in, Fuat’ın dayı oğlu olduğu ortaya çıkar. Fuat akli dengesi yerinde olmayan Aziz’in Nevbahar’la aralarındaki ilişkiyi öğrenince ona zarar vereceğini düşündüğü için onu bırakıp gider.

Fuat, Nevbahar’ı bırakıp gittiği için pişmandır; ancak geçen zaman içinde ayrılık ateşi içinde kıvrılırken gerçek aşkın ne demek olduğunu anlamıştır:

“— Gerçek aşkın ne olduğunu öğrendim Nevbahar!.. O kadar yükseklerdedir ki, ona kinler, kıskançlıklar, leke süremez. Aşkın Allah eliyle verildiğini kalbim anladı. Ve sonunda Nevbahar kaderimiz bizi nerelere sürüklerse sürüklesin, yerden yere çalsın, çamurlara bulanıp, karalar giydirdin, bunu yapan Allahın alnumıza yazdığı yazıdır. Silemeyiz. Fakat gayret eder iç gözlerimizi açarsak, niçin yazıldığını, sebebini okuyabiliriz.

(...)

— Seni seviyorum Nevbahar... Eskisinden daha büyük bir aşkla. Çocukken, delikanlıyken sevmeğe başlamıştım. Bu aşk, yaşımıla beraber büyüdü. İçime, bağırma kök saldı” (Uçuk, t.y., s. 280).

Fuat’ın içtenliği, nahifliği, gerçek aşkın ne olduğuna dair yaptığı tarif, Nevbahar’ın hoşuna gider. Nevbahar Fuat’a duyduğu hislerin içinde ne maddi zorlukların yarattığı minneti ne de babasızlığın yarattığı hamisizliği bulur. O zaman Fuat’a hissettiği duyguların gerçek aşktan kaynaklandığını ve Emîr’e hissettiği duyguların da aşk değil, minnet olduğunu fark eder:

“Nevbahar, Emîr’i düşünüyordu. Alicenap, hamiyetli Emîr, artık çok uzaklardaydı. Kalbini yokladı. Onu hiçbir gün sevmemişti. Fuad’e baktı. Sevdiği ömür boyunca sevdiği oydu.

Dudakları kıpırdadı:

— Ben Emîr’i hiç sevmemişim meğerse! dedi

Sonra yaşlı gözlerini Fuad’e kaldırdı:

— Halbuki sevdiğimi sanyordum... O, beni seviyordu. Sevecek de... Fakat sevmek de güzel şey. İnsanın gönül acılarını dindiriyor...” (Uçuk, t.y., s. 280-281).

Nevbahar’ın gerçekleri idrak etmesi ve bir farkındalık yaşaması, onun Carl Gustav Jung’un sözünü ettiği yüzleşmeyi yaşadığını gösterir. Carl Gustav Jung, bir kadının animusundan büyülenmek yerine gerçeklerle yüzleşerek onun kim ve ne olduğu, kendisine neler yaptığının farkına varmasının son derece önemli olduğunu belirtir. Çünkü kadın için animus ancak bu şekilde kendisine cesaret, objektiflik ve ruhsal berraklık gibi eril hasletler veren içsel bir yoldaşa dönüşebilir (Jung, 2009). Böylelikle artık Nevbahar’ın içindeki eril imge yani animus kendisini içsel anlamda güçlendiren bir imgeye dönüşür. Bunun dış dünyadaki somut karşılığı da Nevbahar’ın Emîr Dağ ile ilişkisinin ona zarar gelmeden bitmesi ve bu ilişkiden birtakım faydalar görmesidir.

Özetle, Nevbahar aşk ilişkilerinden maddi manevi bazı kazanımlar ile ayrılmıştır. Artık maddi bakımdan zengin, aşk ile hamisizliği, minneti ayırabilecek kadar olgunlaşmış bir kadındır. Söz konusu durum Nevbahar’ın arzu ve isteklerindeki değişimden anlaşılabilir:

“— Bir kargı kulübe! dedi. Ocağı ak sıvalı. Hasırlar, postlar, minderlerle döşeli. Sabah, kapısını açınca, ilk misafiri güneş olan kulübe. Önünden dinmez mırıldılarla bir kayadan bir kaya avucuna akan su. Gümüş menevişli taşların, içleri toprak dolu çukurcuklarında açan nergisler, menekşeler. Çitlerinde acı pembe zakkumlar fışkıran, altın sorguçu kargılarla duvarlı cennet bahçe. Ortaçağ şatoları misali sularla kuşatılı sihirli bahçe. Orada hep güzel şeyler konuşulur. Yüreğe çöreklenen kederler, korkular yıkanıp gider. Orada insan toprak mucizesiyle sarmaş dolaş yaşayabilir” (Uçuk, t.y., s. 285).

Görüldüğü gibi Nevbahar, Fuat’la olan ilişkisinde Emîr Dağ’dan istediği gibi çocukluğunun anısını taşıyan bir sayvanlı köşk istemez. Artık gündelik hayatın sefaletinden azade; onun büyüklüğüne yakın, aşkı tatmış, ruhani yanın ağır bastığı doğayla iç içe bir kulübe ister.

## 2.2. Gündelik Hayatın Büyüklüğüne Sanatla Varış

Sanat, bir duygunun, tahayyülün etkili bir şekilde göze ve kalbe hitap edecek şekilde söz, yazı, resim gibi çeşitli yöntemlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir

alandır.<sup>6</sup> Eski çağlardan beri sanat, insanların kendilerini anlatmak, ifade etmek ve kendi sınırlarını aşmak için kullandıkları bir yöntemdir. Henri Lefebvre, gündelik hayatın boş ve dolu yanlarından bir yapıt çıkarabilmenin gündelik yaşamın sefaletinden büyüklüğüne geçiş yollarından biri olduğunu ifade etmiştir (Lefebvre, 2016). Bu hususiyetle sanata yakın olmak gündelik olanın rutinliğini kırmak, bu rutinin içinde devam edegelen hayatın manasını anlamaya yarar. Nevbahar açısından bakıldığında; Nevbahar gündelik yaşamın keşmekeşi arasında maddi ihtiyaçlarına göre şekillenen hayatında sanata ve şiire yer vererek gündelik hayatın yeknesaklığını kırma yolunda bir adım atmaktadır. Bu durum özellikle Nevbahar’ın Emîr ile olan ilişkisinde hissettiği duyguların etkisiyle açığa çıkmış ve Nevbahar’ın gündelik dilde de şiirsel bir ifadeye sahip olmasını sağlamıştır:

*“Nevbahar, güldü:*

*—Hasret güzel şey! dedi. Hasret ve sabır insan yüreğini işliyor. Duygulardan nakışlar, ateşlerden oylar döküyor. İçinde ceylânların suyuna indiği pınar başları doğuyor.*

*—Benim yârim ozan olmuş konuşur...*

*Emîr’in gözlerinde muhabbet tutuşuyordu.*

*—Beni şiirden, sazdan, sözden zevk alır adam hâline getirdin Bahar’cığım...”*  
(Uçuk, t.y., 229-230).

Nevbahar’ın sanata ve şiire olan yatkınlığı onun Emîr Dağ ile olan birlikteliğinde yaşadığı duygu coşkununun etkisiyle yazdığı şiirlerin Emîr Dağ tarafından *Damlalar* adıyla basılmasıyla tescillenir:

*“Kâğıdı açtı. İçinden küçük, zarif bir şiir kitabı çıktı. Kabı ve sayfaları aynı kalın ve mat kâğıttandı. Kabın ortasında son derece güzel bir yazıyla:*

*Damlalar.*

*Ve altında Nevbahar’ın el yazısıyla imzasının eşi, Nevbahar ismi vardı. (...)*

*— Okuman için vermiştim bunları!..*

*Emîr’in eli saçlarını okşuyordu.*

*—Ben de, sadece ben değil, her âşık okusun diye düşündüm. Haydi şimdi benim için yazdığın şiiri oku dinlemek istiyorum. Nevbahar, okudu”* (Uçuk, t.y., 232-233).

<sup>6</sup> Bu tanım, sözlükten yararlanılarak oluşturulmuştur. Bkz: Ayverdi & Topaloğlu, 2007, s. 912.

Bahis konusu şiirler romanda yer almamakla birlikte Nevbahar'ın Emîr'e karşı hissettiği duygular, aşka duyduğu özlemle yazdığı şiirler hakkında yazar şu bilgileri verir:

*“Yeşili, bülbülü, vâdiyi, dağı, tüten dumanı, esen rüzgârı, ürperen yaprağı yazdı. Rahatlamış göz yaşları yanaklarını gererek kurumuştur. Gülümsiyerek doğan güneşi seyretti. Sonra mısralarla dolan sayfanın sonuna, âşık bir körpe kız utancıyla bir manicik yazdı.*

*Bülbül, bülbül ötmekte,*

*Bin bir koku tütmeğe*

*Çoban olmuş yüreğim*

*Beni aşka gütmekte...”* (Uçuk, t.y., s. 184-185).

Ayrıca Nevbahar'ın kızı Gülnuş'un balerin olması, bale eğitimi için İngiltere'ye gitmesi de sanatın gündelik yaşamın sefaletinden insanı kurtaran özelliğine işaret eder. Söz konusu durum romanda Nevbahar'ın ağzından dile getirilir:

*“Çocuğum kurtuldu! dedi. Artık o, bu âlemin insanı. Maddî, küçük ihtirasların üstünde bu âlem. O da, bu parmakları ucunda uçan bakır saçlı kız gibi, kendini sanata nezredecek. Anasının çekilerini çekmeyecek, onun vakit vakit saplanıp bin zorlukla sıyrılmağa çalıştığı çamurların balçığını tanımayacak... Hep yükselecek, yükseldikçe gözleri zirvelerde, daha sonra bulutlarda, göklerde olacak”* (Uçuk, t.y., s. 265-266).

Nevbahar için gündelik olanın rutininden kurtulmanın başka bir yolu da hayatını bir kadın yazara anlatmak ve yaşadıklarını romanlaştırmaktır. Nevbahar hayatını yazacak olan kadın yazarla fiziksel olarak roman boyunca hiçbir zaman bir araya gelmez. Anlatıcı olarak yazar, Nevbahar'ın bir kadın yazara hayatını anlattığı bilgisini romanın başlarında verir. Nevbahar için sevdiği ve beğendiği bir yazara hayatını anlatmak gündelik hayatın koşuşturması içinde âdeta bir görevdir:

*“İhtiyar kapıcı, demir kanatları örtüyordu. Gülnuş, siyah pantolonu içinde, narin ve zarifti. El sallıyordu.*

*Otomobil döndü. Nevbahar, yavaş yavaş köşeye çöküyordu. Bir tortu misali. Bir damla kuvveti kalmamıştı. Dolu bir gün. Sabah muharrir gitmiş, hayatını parça parça anlatmıştı. Sonra iki saat Aziz'in fırtınasıyla savrulmuş. Daha sonra yarım saat mağazadan pastahaneye koşmuştu”* (Uçuk, t.y., 65).

Nevbahar'ın bu görevi, Emîr Dağ ile ilişkisi bittikten sonra kızı Gülnuş'u İngiltere'ye bırakacağı zaman sonlanır. Nevbahar İngiltere'ye gitmeden yazarla vedalaşır:

*“İleri masada bir kadın oturuyordu. Ve yemeğini kenara itmiş, önündeki kâğıtlara bir şeyler yazıyordu. “Belki muharrir!” dedi. Sonra aklına kendi hayatını yazan*

*muhammad geldi. Yolculuğa çıkmadan ona vedaa gitmişti. Sabahtan akşama kadar anlatmıştı. Ortalığa karanlık çökerken ona “romanın sonu nasıl olacak?” sorgusuna ‘sizinki gibi! Bir şey eklemeğe lüzum yok ki!’ cevabını almıştı” (Uçuk, t.y., s. 276).*

Nevbahar romanın sonunda Fuat ile tekrar birleşse de söz konusu gelişmeyi, metnin iç gerçekliği içinde hayatını yazan kadın yazara anlatamamıştır. Nevbahar’ın hayatını kaleme aldığı söylenen, romanın içinde figüratif bir biçimde yer alan kadın yazar, Nevbahar’ın Emîr Dağ ile ilişkisinin bitiminde kızını İngiltere’ye götürmesiyle romanı sonlandırmış olmalıdır. Ancak romanın sonundan daha önemli olan şey, Nevbahar’ın hayatını romanlaştırmaktaki amacıdır. Nevbahar çektiği acıları, zorlukları metinde bir kadın yazara anlatarak kadınların kendi düştüğü hatalara düşmemesi, hayata güçlü ve güvenli adımlarla başlamaları niyetiyle hayatını romanlaştırmıştır:

*“Büyük bir dürüstlikle kararını vermişti. Hayatının yazılmasını istemekteki bütün gerçeği, çırl çıplak soyarak anlatacaktı. Allah karşısına bir erkek yerine, kendisini anlıyan bir kadın yazıcı çıkarmıştı. Rahatça, sıkılmadan, kirliliklerinden utanmadan anlatacaktı. Çok zamanlar uykularını kaçırın neydi? Kendi çilelerinin, kızının başına gelir korkusu değil miydi? (...) Kızı gibi bir çok körpe kızların, gelen günün genç kadınlarının güvenli adımlarla yürümelere için, bu çileli hayata nezir edilmişti.*

*Yıllardan beri: “Niçin bu kadar ızdırıp, nedir bu bin çeşit der” diye cevapsız iç sorgularının, cevabı gelmişti.*

*— Muhakkak... Ben, onların kurtulmaları için çekmişim...” (Uçuk, t.y., s. 50- 51).*

Nevbahar bir ulvi amaç uğruna içinde bulunduğu hayatı yaşadığına hükmederek, hayatını romanlaştırırken hem çektiği acıların, sıkıntıların, maddi zorlukların daha çekilebilir olmasını sağlamış hem de gündelik hayatın keşmekeşi içinde boğuşurken yaşadıklarının bir yapıt haline gelmesi onu gündelik olanın sefaletinden büyüklüğüne çıkarmıştır.

## Sonuç

*Hep Yarın* romanı toplum tarafından kadına dayatılan kimliklere karşı bir kadının kendi arzu ve isteklerini yaşamaktan vazgeçmemesini öğütleyen, kadına bu vasıtasıyla gündelik yaşantının ağırlığından ve sefaletinden kurtulmayı vaat eden, bir kadının içtimai hayatta yaşadığı sıkıntılardan, zorluklardan sanata sığınarak ve yaşadığı acıları bir yapıt haline getirerek kurtulabileceği fikrini veren bir romandır.

Romanın bu şekilde tanımlanmasına olanak sağlayan kuramsal alt yapı Henri Lefebvre’nin gündelik hayatın sefaleti ve büyüklüğü diye nitelendirdiği adlandırmaların mahiyetinde yer alır. Söz konusu adlandırmaların içeriğinde kadının gündelik hayatın zorunluluklarını, dayatmalarını daha çok üstlendiği ve gündelik

olanın rutinliğinden kurtulma yollarından biri olarak günlük yaşantıdaki boş yahut dolu yanlardan bir yapıt ortaya çıkarmak fikri yer alır. Kadına dayatılan kimlikler ve kadının kendi arzularını yaşamak istemesi arasındaki çatışma ise Carl Gustav Jung'un analitik psikolojisinde yer alan persona ve animus kavramlarıyla netlik kazanmış ve romanın başkarakteri Nevbahar'ın yaşam öyküsüne uyarlanmıştır. Böylelikle geleneksel normlara göre yetişen Nevbahar'ın toplumsal kuralların kendisine uygun gördüğü eş ve annelik kimliklerini gündelik hayatın sefalet kanadında idame ettirenken, diğer yandan kendi kadınlığından ve arzularından vazgeçmeyip hayatında sanata yer vererek iki sığınak noktası oluşturduğu görülmüştür.

Nevbahar'ın sığınma noktalarından ilki; tam üç kez deneyimlediği aşk ilişkileridir. Bunlardan ikisi, kendi yaşam öyküsüne paralel olarak baba eksikliğinden kaynaklı animusunu arayan, içinde küçük bir kız çocuğu yaşatan bir kadının aşk yaşantısıdır. Diğer ise yetişkin ve olgun bir kadının animusunu babasında aramayı bıraktığı ve gerçek aşkı bulduğu bilinçli bir aşk hayatıdır. Nevbahar'ın son sığınma noktası ise hayatında sanata yer vererek ve yaşamını romanlaştırarak yaşadığı acılarla baş edip günlük yaşantının yeknesaklığından kurtularak büyüklüğüne geçmesidir. Böylelikle *Hep Yarın* romanının bir kadınlık hikâyesi olarak özünde hem gündelik hayatın kendisini hem de onu aşma yollarını barındırdığı fikri ortaya çıkmaktadır. Bu durum da romanın gündelik hayatın sefalet kanadından büyüklüğüne geçen bir kadınlık hikâyesi olarak nitelendirilmesine olanak tanımıştır.

## Kaynaklar

- Ayverdi, İ., & Topaloğlu, A. (2007). *Kubbealtı lugatı Türkçe sözlük*. Kubbealtı Lugatı.
- Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı annelik mi*. (Ayşen, Ekmekçi Çev.). İletişim Yayınları.
- Beauvoir, de S. (2010). *Evlilik çağı* (8.Baskı). (Bertan, Onaran Çev.). Payel Yayınevi.
- Doğan, A. (1999). *Cahit Uçuk/hayatı-sanatı-eserleri*. MEB Yayınları.
- Fromm, E. (2020). *Sevme sanatı* (3. Baskı). (Işıtan, Gündüz Çev.). Say Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji* (2. Baskı). (Ender, Gürol Çev.). Payel Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve sembolleri* (4. Baskı). (Ali Nahit, Babaoğlu Çev.). Okuyan Us Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen; dişilliğin farklı yüzleri*. (Tuğrul Veli, Soylu Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar yurttaşlar* (4. Baskı). (Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç & Ferhunde Özbay, Çev.). Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat* (4. Baskı). (Işın, Gürbüz Çev.). Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2017). *Gündelik hayatın eleştirisi I* (4. Baskı). (Işık, Ergüden Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019). *Gündelik hayatın eleştirisi II: Gündelik hayat sosyolojisinin temelleri* (3. Baskı). (Işık, Ergüden Çev.). Sel Yayıncılık/Düşünsel.
- Uçuk, Cahit. (t.y.). *Hep yarın*. Uçuk Yayınları.





# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Barış Berhem ACAR**

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi  
barisberhemcar@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-7294-7525>

## Tuhaf ve Tekinsiz: Türler Arası Bir Roman Olarak *Yeşil Elmalar*

*Weird and Eerie: “Yeşil Elmalar” as an Inter-Genre-Al Novel*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Acar, B. B. (2022). Tuhaf ve Tekinsiz: Türler Arası Bir Roman Olarak *Yeşil Elmalar*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 958-974. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145332>

Acar, B. B. (2022). *Weird and Eerie: Yeşil Elmalar as an Inter-Genre-Al Novel*. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 958-974. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145332>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Tür kuramları, artık metinlerin bir türe ait olmadığını, aynı anda birden çok türe dâhil olabildiğini tespit etmektedir. Türlerin sınırlarının silikleşmesiyle birlikte türler arası etkileşimlerin arttığı gözlemlenir. Türlerin ortak söylemsel kodlarının olmasıyla birlikte, artık yazarların belli bir türle kendilerini sınırlamaması sayesinde aynı metni birçok türün kapsamında okumak olanaklı hale gelmiştir. Ayrıca geleneksel anlamda katı kuralları olan tür ayrımları yerini her metinle değişebilen ya da yenilerini icat etme imkânı bulan söylemsel türlere bırakmıştır. Türlerin ya da edebî eserlerin kullanım değerlerinin tespitiyle birlikte hangi türlere dâhil oldukları gittikçe daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda edebî eserleri tek bir türe aitmiş gibi değil de farklı türlerin söylemsel özelliklerini bir arada barındıran dinamik yapılar olarak okumak, hem eserlerin daha iyi anlaşılmasına hem de tür kuramlarının geldiği noktanın geçerliliğini test edilmesine olanak sağladığı söylenebilir. Bu makalede de iyi olmayan bir polisiye roman olarak görülen *Yeşil Elmalar* romanı, aynı anda hem polisiye hem de gizem edebiyatı türlerinin özelliklerini bir arada yansıtan bir roman olarak okunmuştur. Bahsi geçen roman, hem polisiye edebiyattan hem de gizem edebiyatından devraldığı özellikler ışığında incelenmiş, başta tuhaf ve tekinsizlik olmak üzere tekrarladığı kodlar metinden alınan örnekler üzerinden vurgulanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** polisiye edebiyat, gizem edebiyatı, tuhaflık, tekinsizlik, tür kuramları, Nazım Hikmet.

## Abstract

*Genre theories determine that texts no longer belong to a single genre but can be included into various genres. As the borders of genres become more indistinct, interaction between genres are observed to increase. The presence of common discursive codes of genres helps authors be freed of the limits of a single genre, which enables the same texts to be read within the scope of various genres. In addition, genre differentiations with traditional strict rules are replaced with discursive genres that can change with new invented ones according to each text. The determination of usage values of genres or literary works makes the genre to which they belong increasingly more significant. Within this context, reading literary works as dynamic structures including discursive features of different genres rather than belonging to a single genre enables these works to be understood better. It also contributes to test the validity of the extent to which genre theories has reached so far. The present article reads the novel *Yeşil Elmalar*, which is regarded as an unadmired detective fiction, as a novel reflecting the characteristics of both crime/detective and mystery fiction. The aforementioned novel is examined under the light of characteristics taken from both detective and mystery literature, and its repetitive codes especially as weird and eerie are stressed over the examples taken from the text.*

**Keywords:** *detective literature, mysterious literature, weirdness, eeriness, theory of genre, Nazım Hikmet*

## Giriş

Latince *genus*, *gener-* (soy, ırk) sözcüğünden evrilen Fransızca *genre* (tür) kavramı, ortak özellikleri olan her türlü birimi sınıflandırmak için bütün alanlarda kullanılır. Türleri tanımlamak, anlamlandırmayı kolaylaştırdığı için hâlâ kıymetli görülen bir girişimdir. Edebiyatta da türler, sınıflandırmayı ve adlandırmayı sağlamasından dolayı geçerliliği olan ön kabuller olarak görülmeye devam ederler. Lukacs'a göre türün a priori tanımı "Hayatın bütünselliği, içinde aşkın bir merkez bulmaya yönelik her çabaya karşı koyar ve bileşenlerinden herhangi birinin ona hükmetme hakkını yadsır" şeklindedir (Lukacs, 2003, s. 62). Ona göre türler, kendisine dâhil olan eserlerin hiçbirisinin etkisi altına girmeyen, onlara hükmetmeye çalışan birer yapı olarak dururlar.

Türler merkezi bir konum zapt etmeye çalışırken ortak özellikler kadar diğer türlerden ayrılan özelliklerini de belirlemeye çalışırlar. Türler belli söylemsel kodların belirlenmesiyle tanımlandıktan sonra bu kodların eserlerde tespitiyle birbirlerinden ayrılırlar (Todorov, 2000, s. 198). Belirlenen söylemsel kodlar bir dizi metni türe dâhil ederken kalanları dışarıda bırakmayı sağlayacak sınırları da çizerler. Böylece türler belirlenirken ortaklıkları kuran özellikler kadar, türün içermediği özellikler de önem kazanırlar. Derrida bu durumu 'tür yasası' olarak tanımlar: "Tür sözcüğü sesletilir, sesletilmez, işitilir işitilmez kavranmaya çalışılır çalışılmaz, bir sınır çizilir. Ve bir sınır kurulduğunda normlar ve yasaklamalar çok uzakta değildir: 'Yap', 'Yapma', der 'tür', bu tür sözcüğü, figürü, sesi ya da tür yasası." (Derrida, 2020, s. 269). Türler bir yandan sınırlar belirlerken diğer yandan bu sınırların dışında bir alanın da kalmamasını garanti altına alırlar. Bakhtin türlerin dışında kalan bir biçimin olamayacağını ifade ederken bu güce işaret eder. Ona göre "belli bir biçimin olduğu her yerde belli bir tür vardır" (Bakhtin, 1994, s. 66). Her çağın kendine ait bir türü olduğunu düşünen Bakhtin romanın hâkim tür haline gelmesiyle birlikte diğer türlerin sabit biçimler haline geldiklerini ifade eder (Bakhtin, 2001, s. 165).

Söylemsel kodlar, her ne kadar yasa gibi kesin çizgilerle belirlenmiş gibi görünse de türdeki eser sayısı arttıkça bazı kodlar değişirken yeni kodlar da gelişir. Bu bağlamda Derrida, hiçbir metnin hiçbir türün malı olmadığını, metinlerin türlere "ait" değil, her metnin herhangi bir türe "dâhil" olduğunu söyler. Ayrıca türsüz bir eserin olmadığını iddia eden Derrida, her metnin bir türe ya da türlere dâhil olduğunu, türlerin dışında kalamayacağını da ifade eder (Derrida, 2020, s. 276). Bu düşünce sayesinde tek bir türün sınırları içerisinde tanımlanmakta zorlanan eserler, artık birçok türün söylemsel özellikleriyle birlikte değerlendirilebilir olmuştur. Eserlerin dâhil oldukları türleri dönüştürebileceklerinin düşünülmesi, moderniteyle birlikte geleneksel türlerin çözülmesi sayesinde mümkün olmuştur. Türlerin yasaları da edebî metinlerin belirli kodlarla üretilmesi de çeşitlenmiş, artık metinlerin türe değil türlere dâhil olabilecekleri bir sarmal ortaya çıkmıştır. Bu karmaşılaşmayı göz önünde bulunduran ve ideal sınıflar kategorize etmenin tarih dışı olduğunu vurgulayan

Chandler de, “[t]ürleri tanımlamak başlangıçta sorunlu görünmeyebilir ama artık bunun bir kuramsal mayın tarlası olduğu anlaşılmalıdır.” der (Chandler, 2018, s. 18). Gerçekten de artık türleri değişken; sınırları flulaşmış kategoriler olarak görmek gerekir.

Moderniteyle birlikte geleneksel türlere yenileri de eklenmiş ve türler arası bir hiyerarşi oluşmuştur. Önceden kabaca düzyazı, drama ve şiirden ibaret olan türler zamanla farklı uzamlara sahip alanlara özgü alt birimlere ayrılmıştır. Rabinowitz, türlerin hepsinin kapsamının aynı genişlikte olmadığını, bazı türlerin daha dar bir alanı kapsadığını iddia ederken bu hiyerarşiye vurgu yapmaktadır (Rabinowitz, 1987, s. 178). Türler farklı türlere bölünüp, alt türlere (sub-genre) ayrılırken birbirleriyle hep etkileşim içinde kalırlar. Birden fazla türe dâhil olan metinler sayesinde türlerin alışverişi sürekli hale gelir.

Türlerle alakalı çalışmalarıyla ufuk açıcı olan Beebee, tür tanımlamalarının anlamına vurgu yaparak tür tartışmalarını başka bir boyuta taşır. O, her türün bir kullanım değeri (use-value) olduğunu söyler. Ona göre, türe dâhil olan metinlerin yazıldığı zamana ya da yazan kişinin görüşüne göre şekillenen kullanım değeri, bazı türlerde kolayca keşfedilirken bazılarında oldukça karmaşık bir yapıda bulunur. Ayrıca türler bu kullanım değerine göre başka türlerle etkileşime geçerler ve bu sayede metinlerin birçok türün söylemsel özelliklerini barındırmasına olanak sağlarlar. Bu çeşitlilik sayesinde her metnin bir türe değil, türlere dâhil olduğunu ifade eder. Metinde türlerin bir arada bulunmasına ‘türsel istikrarsızlık’ (generic instability) diyen Beebee, türlerin ideolojisini de bu değişkenliğin belirlediğini söyler (Beebee, 1994, s. 8-9). Bu sebeple bir metnin dâhil olduğu tür/leri tespit etmek onun kullanım değerini anlamayı da kolaylaştıracağı söylemek mümkündür.

Bir metni farklı türlere dâhil olabileceğini düşünerek okumak, o metni farklı şekillerde anlamlandırabilmenin yolunu açar. Tek bir türün perspektifinden bakıldığında başarısız ya da eksik görülebilecek bir metin, birden çok türün özelliklerini ihtiva edecek şekilde düşünüldüğünde daha kıymetli bir eser haline gelebilir. Bu sebeple Derrida’nın metinlerin türün malı olmamasını söylemesiyle birlikte Beebee’nin türsel istikrarsızlık teorisi, modernite sonrası edebiyatı anlamlandırmak için anahtar kavramlar niteliğinde görülmelidir.

Edebî eserlerin birden fazla türe dâhil olabilmesi için o eserin ya birden fazla türün farklı özelliklerini ihtiva etmesi ya da farklı türlerin paylaştıkları ortak kodları bir arada kullanması gerekir. Türlerin “yasasını” iyi bir şekilde belirledikten sonra eserleri o yasaya göre okumak, eserin hangi tür/lere dâhil olduğunu tespit etmeyi kolaylaştırır. Edebî eseri, tek bir türe ya da alt türe ait olarak düşünmemek, o eserin kullanım değerini daha doğru anlamlandırmayı sağlar. Bu bağlamda, Nazım Hikmet’in sadece polisiye edebiyat çerçevesinde değerlendirilen *Yeşil Elmalar* romanı, türsel istikrarsızlık ve birden fazla türe dâhil olma meseleleri bağlamında okunabilecek bir romandır. Polisiyenin popüler bir tür olması hasebiyle yazıldığı söylenen, maddi

kaynak sağlamak için böyle bir yönelimde bulunduğu iddia edilen Nazım Hikmet'in bu romanı, aslında hem polisiye edebiyatın hem de gizem edebiyatının tür yasalarına dâhil olan, bu iki türde kullanılan tuhaf ve tekinsizliği sık sık tekrar ederek, her iki türe dâhil olmuş bir eser olarak okunabilecek bir romandır. Bu çalışmada da, bahsi geçen romanın türsel istikrarsızlık ve aynı anda birden çok türe dâhil olabilmesi, tuhaf ve tekinsizlik kavramları etrafında incelenecektir. Bu amaçla öncelikle tuhaf ve tekinsizlik tanımlanmaya çalışılacak, sonrasında polisiye edebiyat ve gizem edebiyatının tür yasalarına kısaca değinilecek, sonrasında romanda türlerin söylemsel kodlarının izi sürülerek aynı anda iki türe dâhil olabilmesi metinden alınacak örneklerle kanıtlanmaya çalışılacaktır.

### 1. Tuhaf ve Tekinsizin İzinde

Mark Fisher, *Tuhaf ve Tekinsiz* isimli kitabında, her iki kavramı örnekler üzerinden tanımlaya girişir. Ona göre tuhaf ve tekinsiz olan, garip olanla meşgul olandır. Burada bilinçli olarak garip kelimesini tercih eder. Korkunç olanla olmadığını da vurgular. Tuhaf ve tekinsizin “dışarıda olanla, alışılmış algının, bilişin ve deneyimin ötesinde kalan şeylerden büyülenmeyle ilgili” olduğunu söyler (Fisher, 2020, s. 9). Ortaklıkları olsa da Fisher için iki kavramın ayrıldığı noktalar da vardır. Birbirlerinin yerine eş anlamlı sözcükler gibi kullanılmamaları gerekir.

Fisher, tuhafı montaja benzetir: “Tuhaflık, tanıdık olana, çoğunlukla onun çok daha ötesinde yatan ve asla ‘rahat olan’la (ve hatta onun yokluğuyla) özdeşleşmeyecek olan şeyler atfeder. Tuhaflığa en çok uyacak biçim, muhtemelen montajdır: birbirine ait olmayan bir ya da daha fazla şeyin birleşimi.” (Fisher, 2020, s. 11). Birbirine benzemeyen hususları bir araya getirdiği için tuhaf olan aynı zamanda düzensizdir. Tuhaf olarak nitelenen varlığın ya olmaması ya da bulunduğu uzamda yer almaması gerektiğini düşünmeye başladığımızı söyleyen Fisher, tuhafın “gerçek anlamda dışında olma niteliği”dir der (Fisher, 2020, s. 18). Tuhafın bir diğer özelliği de dikkat çekici olmasıdır. Bulduğu yere ait olmadığı için hemen dikkat çeken tuhaf, dışarıdan gelenin bildiğimiz dünyada kendine yer edinme çabasıdır. Bu yüzden tuhaftır. Ait olduğu yerde olağan karşılanacak, ilgi çekmeyecek olan herhangi bir varlık ya da nesne, olmaması gereken ya da olmasının öngörülmediği bir uzamda belirlemesiyle tuhaf olarak algılanmaya başlanır.

Tuhafı, aidiyetsizlikle, dikkat çekici olmakla, birbirine benzemeyen özelliklerin birleşimiyle tanımlayan Fisher, tekinsizi de temelde dışarıyla ilgili olarak görür. Ancak tekinsiz, sıradan, alışkın olunan yerlerde görünmez. Tekinsiz olan aslında “insandan arınmış bölgelerdir.” (Fisher, 2020, s. 12). Tekinsizlik hâlihazırda var olan bağlardan kopmayı gerektirir. “Tekinsizin sahip olduğu çekiciliğin asıl sebebi de sıradanlıktan azat olmak, normal şartlar altında gerçeklik olarak kabul edilen sınırlardan kaçmaktır.” (Fisher, 2020, s. 14). Bilinmezlik tekinsizi olanaklı kılar. Bilinmeme durumu çözüldüğünde tekinsizlik sona erer. Tuhaf olan bilinen dünyada oraya ait olmayanla

tanımlanırken, tekinsiz olan bilinmeyenle eşleştirilir. Tuhaf, bir obje, durum ya da varlıkla sınırlı olarak kalır. Oysa tekinsiz olan bulunulan alanın hepsini kapsar. Tekinsiz olanda tuhaf olan orada bulunandır. Tuhaf olan içinsiz tekinsizliği kendisi yaşayabilir. Çünkü oraya ait değildir. Tekinsiz olanda fail belli olursa ya da içerisinde bulunulan duruma dair bilinmeyenler bilinir hale gelirse tekinsizlik son bulur. Ancak tuhaf olan için tuhaflığın son bulması ait olmadığı halde bulunduğu uzama uyum sağlamasıyla, orada aidiyetiyle mümkün olur.

Tuhaf ve tekinsiz birçok türle beraber hem polisiye hem de gizem edebiyatı türlerinin önemli söylemsel kodları arasında yer alır. Her iki türe dâhil olan eserlerde bu iki kodun varlığı belirgindir. *Yeşil Elmalar* romanında da bu iki türün diğer özellikleriyle beraber en fazla öne çıkan söylemsel ifadenin tuhaf ve tekinsizlik olduğunu ifade etmek gerekir. Bu iki türe kısaca değindikten sonra bahsi geçen romanda hem bu iki özelliğin hem de bu türlerin baskın kodlarının nasıl bir arada bulunduğuna bakılmasında fayda vardır.

## 2. Polisiye ve Gizem Edebiyatı Türlerine Genel Bir Bakış

Polisiye edebiyatın ilk örneğini her ne kadar Edgar Allan Poe vermiş olsa da öncesinde de polisiye sayılabilecek örneklere rastlamak mümkündür. Özellikle polisiyenin anahtar söylemsel kodları olan suç ve muammanın Antik Yunan'a kadar uzanan bir anlatı tarihi vardır. "Yunan mitolojisindeki Theseus ve Hercules'in maceralarında da hem suç hem muamma bulunur." Ayrıca Sophokles'in Kral Oidipus adlı oyununda, *Binbir Gece Masalları*'nda, *Aisopos Öyküleri*'nde, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de suç ve muamma kavramları etrafında anlatının kurgulandığı görülür (Üyepazarcı, 2008, s. 37). Ancak Poe ile birlikte polisiyenin odaklandığı dedektif, cinayet, meselenin çözüm sürecinin rasyonel aşamalarla ilerlemesi ve bütün bunların basmakalıp şablonlarla halledilmesi yaygınlaşmıştır. Poe, polisiyede muamma kavramının önemini ve muammanın matematik problemi gibi çözülebileceğini vurgulamıştır (Şahin, 2017, s. 12). "Dedektif romanı" ifadesi ise ilk olarak Anna Katharina Green tarafından kullanılmış, popülerleşmesini de Arthur Conan Doyle'un ünlü dedektifi Sherlock Holmes sağlamıştır (Mandel, 1998, 37). Buradan yola çıkarak polisiyenin kurucularını sıralamak mümkündür. "Polisiyenin kurucu yazarlarının; Edgar Allan Poe (1809-1849), Emile Gaboriau (1832-1873), William Wilkie Collins (1824-1889), Arthur Conan Doyle (1859-1930), R. Austin Freeman (1862-1943), Mary Roberts Rinehart (1876-1958), Gaston Leroux (1868-1927), Maurice Leblanc (1864-1941), Marcel Allain (1885-1969) ve Pierre Souvestre (1874-1913) olduğu kabul edilmektedir." (Mandel, 1996, s. 38).

Poe'nun polisiye kurgusu ise sonrasında sıklıkla tekrar edilen bir şablona dönüşmüştür. Poe'nun formülü şu şekildedir: "1. Dedektifin tanıtılması. 2. Suçun işlenmesi ve ipuçları. 3. Araştırma, soruşturma. 4. Çözüm. 5. Çözüme giden delillerin açıklanması. 6. Sonuç" (Küçükboyacı, 1988, s. 20). Matematiksel bir denklemin

çözümüne benzeyen bu formül, problemi çözecek olan, problem, çözüm yolları ve mantıklı bir çözüme odaklanan bir bulmaca gibidir. Seval Şahin de polisiyenin bir anlatı değil ancak entelektüel bir bulmaca olduğunu söyleyerek bu duruma vurgu yapmıştır (Şahin, 2017, s. 13).

Polisiye, Poe'dan sonra da birçok farklı şablonla ama hep onu örnek alan eserlerle ilerler. Örneğin Van Dine, yirmi maddelik; Ronald A. Knox, on maddelik; François Fosca ise sekiz maddelik bir şablon çizer. Todorov, sekiz maddelik bir tipoloji ortaya koyar. Ancak olay örgüsünü arka plana iten bu şablonları yorumlayan Moretti, bu türün anti-edebî olduğunu söyler. Her şeyin yapıya ve işleve göre şekillendiği türde, edebiyatın temel unsuru olay örgüsünün paranteze alınmasını problematik olarak konular (Şahin, 2017, s. 14-21). Bu yoruma rağmen, polisiye hep popüler bir tür olarak varlığını sürdürür. Hatta polisiyenin kutsal kitaplardan sonra en fazla okunan tür olduğuna dair iddialar da mevcuttur (Fişek, 1985, s. 3).

Polisiye zamanla alt türlere ayrılır. Kimyaptı, Heyecan, Gerilim Todorov'un belirlediği alt türlerdir. Birbirlerinden ufak farklarla ayrılan alt türlerin hepsi polisiyenin ideolojisini paylaşır. Rasyonalitenin yükseldiği bir devirde ortaya çıkmış olmasıyla paralel olarak Mandel, polisiyenin ideolojisini şöyle tanımlar: "Düzensizliğin düzene kavuşturulması, düzenin yeniden düzensizliğe dönüşmesi, irrasyonelliğin rasyonelliği yerinden etmesi, irrasyonel altüst oluşlardan sonra rasyonelliğin yeniden sağlanması: polisiye romanın ideolojisi işte tümüyle budur." (Mandel, 1998, s. 60).

Polisiyede dedektifler hata yapabilir, genelde tuhaftırlar. Bazen hatalarından dolayı cezalandırılırlar. Hiçbir şey boşlukta açıkta bırakılmamaya çalışılır. Anlatılanlar kendi içinde tutarlı, kahramanların sathi şekilde ele alındığı ama anlatı için yeterli derecede tanıtıldığı, baştan sonu belli olan, rasyonalitenin zaferiyle sonuçlanan bir anlatıdır (Küçükboyacı, 1988, s. 11-27). Kentleşme ve burjuvazinin yükselişiyle ortaya çıkma imkânı bulan polisiye türünde kadının genelde kurban, dedektifin mitik kahramanlar gibi güçlü, sert, koruyucu, adaletli bir ideolojinin ürünüdür (Evans, 2009, s. 21). Okuyucuyu da tektipleştiren polisiye, dedektif gibi okuru da tek bir hedefe kilitleyip anlatının dallanıp budaklanmasını engellediği gibi okurun da ilgisini başka bir yöne çekecek ihtimallerden uzak tutar. Bu sebeple okurun çoğul anlamlar dünyasına erişimi kısıtlanmış olur. Okurun polisiye edebiyat eserinde olayı çözdükten sonra tekrar tekrar okuyup aynı edebî zevki alması mümkün olmaz (Moretti, 2005, s. 185).

Batı'da Poe ile başlayan, iki dünya savaşı arasında altın çağını yaşayan polisiye, Türk edebiyatına da erken denebilecek bir tarihte girmiştir. Romanın ilk örneklerinin verildiği Tanzimat edebiyatı döneminde polisiye türünde eserlerin kaleme alındığı görülür. Ahmet Mithat'ın *Esrar-ı Cinayat* isimli romanıyla başlayan polisiye uzun süre hikâyelerle devam etmiş, mütareke yıllarında sayıca artmış, çetecilik faaliyetleriyle birlikte gelişmiştir. Türk edebiyatındaki polisiye yazarları daha zeki dedektifler kurgularken gerçekliği artırmak için polis kayıtlarına geçmiş vakalara, gazetelerde

çıkan haberlere ve günlük şeklinde yazılıp sonra eser haline getirilen maceralara odaklanırlar. Sezginin çok önemli olduğu Türk polisiyesinde toplumun geçirdiği dönüşümlerin yansıması her zaman görülür. Osmanlı döneminde yazılan polisiyeler, mütareke yıllarında çete-haydut dengesiyle ilerlerken ulus inşa sürecinde haydut hırsıza, çetelerle bağdaşan dedektif de şehre iner (Şahin, 2017, s. 152-178). Bütün dönüşümlere rağmen, muammanın önemini hiç kaybetmediği, belli bir şablonla ilerlendiği, tuhaflığın ve tekinsizliğin hep söz konusu olduğu metinlerle karşılaşılır. Berna Moran polisiyedeki şablonu maddeler halinde tanımlar. Ona göre polisiye türü, “çözülmesi olanaksız görülen cinayet, aleyhine gözüken kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli, polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi, parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif, olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu, inandırıcılığı sağlam görülmeyen kanıtların dikkate alınmaması gerektiği aksiyonu kapsayan basamaklarla ilerler.” (Moran, 2001, s. 106-107).

Polisiye türü, diğer türlere göre daha aşağı görülmesi, genellikle “usta” erkek yazarların sadece maddi bir kaynak popülerliğinden faydalanmak için polisiye üretimine girmesi, şablonu aşağı yukarı belli olduğu için görece daha kolay sayılması sebebiyle ikincil bir konumda kalmıştır. Erkek yazarlar kadar kadın yazarların da eserler verdiği bir tür olarak aslında yazar dağılımı açısından daha eşitlikçi olduğu söylenebilir. Peyami Safa, Necip Fazıl, Hüseyin Rahmi, Kemal Tahir, Aziz Nesin, Afif Yesari gibi başka türlü bir araya gelmeleri mümkün görünmeyen bambaşka ideoloji ve edebiyat anlayışına sahip olan isimlerin, kendi isimleriyle ya da müstearla polisiye yazdıkları görülür. Aynı şekilde Halide Edip, Peride Celal, Zuhul Kuyaş, Emel Dilman gibi isimlerle birlikte kadınların da polisiyeye ilgi duyduğu görülür (Altunal, 2018, s. 46). Türk edebiyatında polisiyenin altın çağı sayılan 80’lerle birlikte türe hak ettiği değer verilmeye; aşağı görülme durumu yavaş yavaş ortadan kalmaya başlamıştır. Ahmet Ümit, Pınar Kür, Erhan Bener, Tamer Ay, Osman Aysu, Ümit Kıvanç, Esmahan Aykol, Hasan Doğan, Engin Geçtan, Rıza Kıracı, Perihan Mağden, Reha Mağden, Birol Oğuz, Celil Oker, Nihan Taştekin, Şebnem Şenyener, Murat Çulcu, Armağan Tekdöner, Yıldırım Üçtuğ, Mehmet Murat Somer, Emrah Serbes başta olmak üzere birçok isim, çevirilerle edebiyata dâhil olan polisiyeyi yaygınlaştırırlar (Uğur, 2013, s. 124).

Polisiye ile birlikte *Yeşil Elmalar* romanında söylemsel kodlarına rastlanılan diğer tür gizem edebiyatıdır. Türler ayrışmaya başlamadan önce fantastik, bilimkurgu hatta dedektif romanlarını da ihtiva eden gizem edebiyatı, temelde tekinsiz olma haline bağlanır. Korkuyla birlikte gerilimin esas olduğu gizem edebiyatı, bu yönüyle gotik edebiyatla ortaklaşır. Karakterlerin tekinsiz bir ortamda karşılaştıkları tuhaf olayları konu edindiği için okur kitlesinin her zaman ilgisini çeken tür, edebiyatla birlikte görsel sanatlarda, özellikle sinema filmlerinde sıkça tercih edilir. Kökeni polisiyeden daha geçmişe dayanan gizem edebiyatında insanın merak duygusuna hitap edilmesinden dolayı ilgi çekiciliğini yüzyıllardır korumaktadır. Burada incelenecek



roman bağlamında özellikle tekinsizlik, gerilim ve tuhaf olma durumunun ön plana çıkan özellikler olduğunu ifade etmek mümkündür.

Modernitenin yaygınlaşmasından sonra rasyonelliğin gizem edebiyatı için de önemli bir paradigma olduğunu söylemek gerekir. Okur, gizem edebiyatına dâhil olan eserlerle muhatap olurken metinde sunulan dünyaya inanır/mış gibi yapar. O dünyanın gerçekliğini sorgulamadan o dünyada mantıklı gelen bağları takip eder. Ancak bu bağlar kurgulanırken kullanılan yöntemler metnin geçtiği dünyanın rasyonelliğine uyum sağlamazsa okur takibi bırakır. Bu bakımdan tekinsizliğin ve gerilimin anlatılan dünyanın mantığına uygun olması beklenir. İyi bir gizem edebiyatı eserinde tekinsiz dünyanın gerilimi rasyonel bir şekilde kurulmalıdır. *Yeşil Elmalar* romanının özellikle türsel değişimin yaşandığı bölümünden sonra gizem edebiyatının kodlarının işlerlik kazanmaya başladığı söylenebilir.

### 3. Türsel İstikrarsızlık Açısından *Yeşil Elmalar* Romanı

*Yeşil Elmalar*, *Kan Konuşmaz*, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, *Yaşamak Hakkı* ile birlikte Nazım Hikmet'in dört romanından biridir. İlk kez, *Akşam* gazetesinde 4 Nisan 1936 tarihli sayısında duyurulan; 18 Nisan 1936 tarihinde yayımlanmaya başlanan roman 73 sayı sürerek 30 Haziran 1936'ya kadar devam eder. Sonrasında kitap olarak da yayımlanan romanın pek ilgi çektiği söylenemez. Hâlâ üzerine derinlikli bir çalışma yapılmamış olması, bu ilgisizliğin sürdüğünün göstergesidir.

Romanın Pınar Yayınevi tarafından yapılan 1965 tarihli baskısının Ş. H. imzalı ön sözünde yer alan şu cümleler romanın tanıtılması açısından önemlidir:

“Olayları İstanbul'da ve Yeni Gine'de geçen bu cinayet ve macera romanının İstanbul'da geçen heyecanlı sahnelerinden sonra, romancı bizi sömürge memleketlerin egzotik hayatı ile yakından temasa getiriyor. Sonsuz bir servete kavuşmak hırsı içinde yanıp tutuşan altın arayıcılarının yerli sömürge halkına karşı giriştikleri ölüm kalım mücadeleleriyle, Göksel'in kişiliğinde canlandırılan o günün iş adamı, hiç bir ahlak kuralını tanımayan, daha doğrusu ahlak anlayışı menfaat münasebetlerinin dar çerçevesi içine sıkıştırılan iş adamı arasında içten ve gizli bir bağ vardır. Bu özellikleri anlatan sayfalar insana Rönesans devri Avrupasında altın aramak için memleket fethine çıkan maceracı ilk İspanyol “conquistador”larını hatırlatıyor. Türkiye'de – küçük çapta da olsa- kapitalizmin gelişmeğe başladığı yıllarda ortaya çıkan iş adamı tipinin ilk taslağını çizen bu roman çeşidi, ne yazık ki, Nazım Hikmet'ten sonra devam etmemiştir.” (Akt. Türkeş 2012).

Roman, sonradan başkarakter olacağını öğreneceğimiz Halit Cemil'in hatıra defterinden yapılan alıntılarla başlar. Birinci tekil şahıs anlatıcının kullanıldığı bu bölüm Beyoğlu'nun İstiklal Caddesi'ne yakın yarı karanlık sokaklarından birinde bulunan bir apartmanda açılır. Sonradan isminin Ayşe olduğunu öğrendiğimiz bir kadın on yıldır görmediği ve anlatıcının komşusu olan ikizi Nuri'yi görmeye gelmiştir.

Elektrikleri çalışmayan, oldukça karanlık ve izbe haliyle tekinsiz bir binada, lüks arabası, takıları ve giyimiyle oraya hiç uymayan, bu yüzden de tuhaf duran Ayşe'nin sonradan âşık olacağı ve türlü maceralar yaşayacağı Halit Cemil'le kardeşini görmeye gittiği bu binada tanışır. Ayşe'nin kardeşi Nuri o sırada sızmıştı, onunla ilgili bilgileri anlatıcıdan alırız: "O, bir gün içer, üç gün yatar, diye izahat vermeye başladım. Birinci günü karasevdalı gibi bir hale düşer, ikinci gün dünya umurunda değildir, üçüncü gün konuşamaz olur." (Nazım Hikmet, 1976, s. 18).

Nuri'nin amaçsız hayatını ifade ettikten sonra Halit Cemil kendisinin de böyle bir hayatı olduğunu söyler: "Bütün hayatımın derbederlikleri, maksatsızlığı, bomboşluğu gözümün önünden geçti." (Nazım Hikmet, 1976, s. 22). 34 yaşında, 15 yıl Şark vilayetlerinde görev yapmış biri olan Halit Cemil, Silman soyadını hiçbir manası olmadığı için aldığını belirterek hayatının amaçsızlığını her alana yaydığını gösterir (Nazım Hikmet, 1976, s. 28).

Ayşe ile Nuri'nin konuşamayacak kadar sızdığını gören Halit Cemil bir anda yakınlaşmaya başlarlar. Çok hızlı gelişen yakınlaşma, anlatının bir an önce asıl meselelere geçmek için bu bölümü bir mantığa oturtmadan geçmeye çalıştığı hissini verir.

Ayşe ile tesadüf eseri tanışan Halit Cemil, romanın diğer önemli karakteri Göksel ile de aynı şekilde tanışır. Göksel, Halit Cemil'e ikizi kadar benzeyen, çok zengin bir adamdır. Ancak öldürüleceğini düşünmektedir: "Benim ortadan kaybolmam lazım. Eğer burada, İstanbul'da, kendi ismimle yaşamakta devam edersem, öldürüleceğim... Belki bugün değilse, yarın, yarın olmazsa bir hafta, bir ay, üç ay sonra, fakat herhalde öldürüleceğim." (Nazım Hikmet, 1976, s. 35-36). Romanın polisiyeye evrildiği bu bölümlerde, muhtemel kurban Göksel, adeta müstakbel katilini aramaktadır. Maktul olmadan önce dedektifliğe soyunan Göksel, kendisine birebir benzeyen Halit Cemil'den üç haftalığına yerine geçmesini ister: "Benim yerime geçmenizi istiyorum. Hemen bu gece. Benim paltomu giyip buradan Göksel olarak çıkmanızı istiyorum." Ona beş bini peşin kırk beş bini çek olarak yazılacak bir meblağ teklif eder: "İstiyorum ki, Ayaspaşa'da, benim evime gidesiniz ve orada üç hafta otursunuz. Eğer bütün bunlardan sonra hâlâ sağ kalırsanız, dilediğinizi yapmakta serbestsiniz. Mukavelemiz yalnız üç haftalık olacaktır..." (Nazım Hikmet, 1976, s. 36). Hayatında hiçbir meşgalesi olmadığı için yakınan Halit Cemil, bu teklife sıcak bakar. Hem üç hafta milyoner gibi yaşayacaktır, hem hayatı anlam kazanacaktır hem de sonunda ciddi bir paraya sahip olacaktır: "Üç hafta da olsa tam bir milyoner ömrü süreceğim. Fakat işin asıl beni çeken tarafı macerasıdır. Daha bundan iki üç saat önce, durgun, can sıkıcı hayatımdan şikâyetçiydim... Şimdi önümde tehlikeler, bilinmedik ve beklenmediklerle dolu bir yol açılıyor." (Nazım Hikmet, 1976, s. 37-38).

Telifi kabul etmesi üzerine kılık değiştirerek ayrılan ikiliden Halit Cemil, Göksel'in hayatına atılırken Göksel ortadan kaybolur. İki hizmetçisi ve çok güvendiği 45 yaşlarında Ali isminde bir uşağıyla yaşayan Göksel'in evine gelen Halit Cemil, yeni

kimliğine adapte olmaya çalışırken başına gelenlerin tuhaflığının da farkındadır: “Başından çok şey geçmiş bir insanım ama, böylesi ve bu kadarı, yalnız benim değil, hiç kimsenin başından geçmemiştir gibi geliyor bana” (Nazım Hikmet, 1976, s. 46). Ancak bu hisse, kısa sürede tekinsizlik hissi eşlik eder: “Otomobilin tekerlekleri gibi talihimin çarkları da dönüyor, durmadan dönüyor, beni bilinmez sergüzeştlere doğru götürüyorlar. Belki bu gece, belki yarın, ne bileyim, belki on gün sonra sırtıma bir bıçak saplanarak, yahut kimin attığını bile öğrenemeyeceğim bir tabancanın kurşunuyla ölebilirim.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 42).

Koskoca evin üst katında yalnız kalan Hali Cemil, Göksel’in çalışma masasını karıştırırken bir tıkırtı duyar. İçine düştüğü halin gerçekliğini anlamasına sebep olan bu ses, hiç bilmediği bir mekânda, hissettiği tekensizliği yansıtır. Tekensizliği korkusuyla ifade eder:

“Çok, ama çok hafif bir tıkırtı oldu. Tıkırtı o kadar hafifti ki, ancak benim çok hassas olan kulaklarım işitebilirdi onu. Hiç kımıldamadan elimdeki aynanın içine baktım.

Yan taraftaki kapıyı örten büyük İsparta halısı kımıldanıyor. Asabım gerildi. Aynanın içinden bakıyorum. Yüreğim yerinden kopacak gibi çarpıyor. Öyle hızlı çarpıyor ki, yüreğim, nerdeyse dalından kopan bir yaprak gibi içime düşecek.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 45).

Korkmakta haklı olduğunu o kapıdan içeriye giren bir kadının kendisini nişan almasıyla anlar. Refleksle yere doğru atılınca kurşundan kurtulur. Sonrasında kadının üstüne atılarak silahı alır ve etkisiz hale getirir. Arbedede bayılan kadının Ayşe olduğunu fark eden anlatıcı, bir anda biraz önce onu öldürmeye çalıştığını unutarak hiç bilmediği bir dünyada tanıdık bir simaya rastlamanın huzurunu yaşar. Ayşe’nin Göksel’in karısı olduğunu ve onu öldürmeye çalıştığını öğrenen Halit Cemil, bu kadar tesadüfe iyice şaşırır. Kendisinin Halit Cemil olduğuna Ayşe’yi ikna etmeye çalışsa da başaramayan anlatıcı, onun odayı terk etmesiyle allak bullak olmuş zihniyle baş başa kalır. Yatmaya karar veren anlatıcı, ikinci cinayet girişimiyle karşılaşır: “Hiçbir hareket yapmama vakit bırakmadan perdenin arkasındaki adam odanın içine sıçradı. Bir saniye geçti geçmedi, parmaklarını boğazımda duydum.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 50). Bu saldırıdan da kurtulunca üstüne çökenin Nuri olduğunu fark eder. Ona da kendini tanıtan Halit Cemil daha fazla dayanamayarak onunla birlikte evden kaçıp Beyoğlu’ndaki apartmana gider. Bir türlü gerçekleşmeyen cinayet, polisiye romanın söylemsel kodlarının devreye konulmasını engeller.

Cinayet gerçekleşmese de önce Göksel’in sonrasında onun yerine geçen Halit Cemil’in evden ayrılmasıyla Göksel’in uşağı Ali; patronunun öldürüldüğünü düşünmeye başlar ve polise başvurur. Göksel’in öldürüldüğünden emindir. Olay gazeteye de yansır: “Geçen geceden beri Bay Göksel evine gelmemiştir. Polise edilen müracaat üzerine, yapılan araştırmalara rağmen, milyoneri bulmak kabil olmamıştır.

Göksel'in, bir cinayete kurban gittiği kuvvetle tahmin edilmekte ve bütün şüpheler son gece kendisiyle beraber Büyük Otel'de yemek yiyen meçhul şahsın etrafında toplanmaktadır. Polis bu meçhul şahsı aramaktadır. Katilin çok yakında yakalanacağı ümit ediliyor..." (Nazım Hikmet, 1976, s. 85). Halit Cemil, maktulü olamadığı olayın katili sayılmıştır. Ancak ortada ne cinayet, ne katil, ne de maktul vardır. Cinayetin sürekli kıyısında dolaşan anlatıcının yaşadığı apartman, Göksel'in evindeki durumu ile birlikte tekinsizliği; Ayşe'nin Beyoğlu'ndaki apartmanda, Halit Cemil'in ise Ayaspaşa'daki eve hiç uyum sağlamayan tavırlarıyla tuhaflıkları, romanın polisiyenin bu iki kodunu sürekli canlı tuttuğunun göstergeleridir. Tefrika edildiği için okurun ilgisini canlı tutmak adına böyle bir yola başvurmuş olabileceği düşünülebilir. Ancak sebebi ne olursa olsun romanın gizem edebiyatına dönüştüğü yerlerde de aradaki bağlantıyı hep tekinsizlik ve tuhaflık hissinin koruduğunu söylemek mümkündür.

#### 4. Gizem Romanı Olarak Yeşil Elmalar

Romanın ikinci bölümü, polisiyenin etkisini kaybettiği, gerçekleşmeyen cinayetin atmosferinden çıkılıp, Afrika'nın gizemli ormanlarında yaşanan maceralara ayrılmıştır. Romanın polisiye türünden uzaklaşması Göksel'in geçmişini anlattığı günlüğüyle başlar. Göksel, bir paşa çocuğu olduğunu; yanlarında çalışan Hüseyin ile birlikte büyüdüklerini; babası gözden düşünce Fransa'ya yerleştiklerini; orada babasının evlendiği Lüsü ile yakınlaşmasını babasının öğrenmesi sonucu kendisini öldürmeye çalıştığını yazmıştır. Babasının elinden kurtulur ancak yaşanan arbedede Hüseyin ile birlikte babasını öldürür. Bunun üzerine on beş yıl kürek cezası alarak "Güyan"a gönderilirler. Burada zor koşullar altında hayat kalmaya çalışırlar. Orada İstanbul'da yaşayan, İstanbul'un işgalinden sonra işgal kuvvetlerinin elinden karısını kurtarmak isterken askerleri öldürdüğü için benzer bir cezaya çarptırılan Muhtar isimli Türk'le tanışır. Çok iyi arkadaş olan üç mahkûm, Güyan'dan kaçarak Afrika gitmeyi, burada popüler olan altın madenlerinde bulduklarıyla zenginleşerek İstanbul'a dönmeyi planlarlar. Hapisten kaçmayı başarırlar, Yeni Gine'ye ulaşıp altın madenlerinde istediklerine ulaşırlar. Ancak yaşça diğerlerinden büyük olan Muhtar'ın hastalanması üzerine onu orada yalnız başına bırakarak Türkiye'ye dönen Göksel ve Hüseyin, Muhtar'ın kızını bulurlar. Sonradan Göksel'in karısı, Halit Cemil'in sevgilisi olan Ayşe olduğunu öğrendiğimiz kıza babasının kaçarken öldüğünü, Afrika macerasından hiç bahsetmeden anlatan Göksel, merhametiyle kızın kalbini kazanarak evlenmelerini sağlar. Ayşe Göksel'in günlüğünü bulup gerçeği öğrenince onu öldürmek istemiş; kitabın ilk bölümündeki polisiye vakalar buradan çıkmıştır.

Kitabın gizem edebiyatına kayan bölümleri ise bu geçmişe dönüşten sonra başlar. Babasının hâlâ yaşadığına inanan Ayşe ile Halit Cemil, Yeni Gine'ye giderek Muhtar'ı bulmaya karar verirler. Yeni Gine'de vardıklarında orada altın arayan beyaz insanlar gibi onlar da aynı aşamaları Muhtar'ı bulmak için kullanırlar. Yamyamların, büyücülerin büyülerle etkiledikleri ilkel kabilelerin yaşadığı ormanda tekinsiz bir yolculuğa çıkarlar.

Gizem edebiyatında kahramanların sonu belli olmayan maceralara atılmasını, başlarına olumsuz işlerin gelmesini tekinsiz bir yerde bulunmaları garanti altına alır. Romanın ilk bölümünde sadece cinayet mahallindeki tekinsizlik bu sefer bütün uzama yayılır. Halit Cemil’le Ayşe için birbirlerinden başka kimseye güvenemeyecekleri ve hiçbir adetlerini bilmedikleri insanlarla bambaşka bir dünyada bir arada bulunmak zorunda olmaları, tekinsizliği derinden hissetmelerine yol açar.

Ayşe ile Halit Cemil, Yeni Gine’de gerekli izinleri aldıktan sonra yerli yardımcılarıyla birlikte altın arayacakmış gibi ormana giderler. Ormanda karşılaştıkları yamyam köyleri, onları dehşete düşürür. Geceleri ise ormanın sesleri ne kadar tekinsiz bir âlemde olduklarını sürekli hatırlatır: “Ormanın gece sesleri canlandı. Öyle karanlık, öyle karanlık ki, yaktığımız ateş ancak iki üç metrelik bir ışık çemberi yapabiliyor.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 208). Karanlığa hayvanların seslerinin de eşlik etmesi tekinsizliğin korkusunu daha da artırır: “Ormanın bir yerinde, belki çok uzaklarda, belki üstümdeki ağacın dalında acayip bir hayvan bağıyor. Ağlar gibi, hıçkırır gibi bir feryad bu...” (Nazım Hikmet, 1976, s. 208). Ormanın olağan tekinsizliği kendisini soğukkanlı olarak gören Halit Cemil’i bile ürkütecek bir gürültüyle iyice derinleşir. Halit Cemil yaşadığı korkuyu detaylıca anlatır: “Gemiciler birdenbire çıkan fırtınayla hamaklarında nasıl uyanırlarsa, ben de bir kıyamet uğultusuyla silkinerek öyle uyandım. Çok soğukkanlıyım. Vaktiyle Göksel bile bu soğukkanlılığım karşısında hayrete düşmüştü. Ömrümde büyük bir korkuya düşmüş değilim. Fakat bu sefer gözlerimi açar açmaz, soğukkanlılığımı muhafaza edemedim ve korkulu rüya gören bir çocuk gibi haykırdım.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 208-209).

Tekinsizliği artıran bu durum, ormanın olağan gürültüsünün dışına çıktığı için oldukça tuhaftır. Halit Cemil gözünü açtığında karşılaştığı manzarayı anlatırken karşısındaki tuhaflığın da farkındadır: “Ormanın karanlığı binlerce meşaleyle yer yer, damla damla kana bulanmış gibi aydınlanmıştı. Başlarında korkunç külahlar taşıyan çırıl çiplak, simsiyah insanlar hep bir ağızdan bağırıp çağırarak ve boyuna zıplıyarak git gide daralan bir çember halinde bize yaklaşıyorlar. Kimisinin ellerinde uçları tutuşturulmuş kalın sopalar var, kimisi mızraklı ve taş baltalı, kimisi kesik insan başı taşıyor ellerinde.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 209). Ayşe ile Halit Cemil’i, Kraliçe Emma dedikleri, babası Amerikalı, annesi Yeni Gine’li, oldukça güzel o civardaki bütün ilkel kabilelerin liderliğini kabul ettiği bir kadının yanına götürürler. Yaptığı ucuz sihirbazlık numaralarıyla herkesi etkisi altına alan Emma, Halit Cemil’i de etkiler. Emma da ondan etkilenmiştir. Birlikte olurlar. Halit Cemil’in Ayşe’ye karşı suçluluk hissetmemesini isteyen Emma, yaşadıklarının ne kadar olağan olduğunu anlatmaya çalışır: “Burda balta görmemiş ormanların arasında, vahşi hayvanların, yamyamların ve insan kafası avcılarının kanunları içindedir. Bu kanunlar bir erkeğin iki, üç, beş, on dişisi olmasını yasak etmezler. Bilâkis, dört beş karısı olmıyan erkek, erkekten sayılmaz. Artık Ayşe ne kadar karınsa, ben de o kadar karınım ve esirlerimin arasından seçeceğin her kadın, her kız da o kadar karın olacaktır...” (Nazım Hikmet, 1976, s. 224). Kabilelerin reislerinin “hediye ettiği” kadınlarla da evlenen Halit Cemil, Emma’nın

hazırladığı, adına “aşk hapları” dediği ilaçlarla iyice kontrolünü kaybeder. İlaçların etkisiyle güçsüzleşen, bütün gün uyuyan birine dönüşür. Ayşe ise sevdiği adamın karşısında eriyip bitmesini izlemekten başka bir şey yapamaz. Yerlilerin arasında, onların gözetiminde yaşamak zorunda kalması, babasına dair hiçbir iz bulamaması sebebiyle iyice bunalan Ayşe, bir gün buradan kaçmaya çalışır. En tuhaf sahnelerden biri de bu kaçış anıdır. Anlatıcı “Şimdi Ayşenin elinde acayip bir meşale vardır. Muhtar beyin kızı, Amerikan kolejini bitirmiş, Üsküdarlı Ayşe Yeni Gine ormanları içinde bir başına, elinde yanan dalların ışığıyla yüzü kıpkırmızı yürümektedir.” diyerek Ayşe’nin geçirdiği dönüşümü gözler önüne serer (Nazım Hikmet, 1976, s. 255). Emma’ya karşı çıkılabilecek bir kabileye sığınır ve bu kabilenin büyücüsünün babası olduğunu görür. Tesadüflerle kurmacanın kurgu gücü biraz sarsılrsa da Ayşe amacına ulaşmıştır. Artık tek yapmak istediği Halit Cemil’i de Emma’nın ellerinden kurtarıp İstanbul’a dönmektir. Birçok badireyi atlattıktan sonra amacına ulaşan Ayşe, babası ve Halit Cemil’le İstanbul’a dönmeyi başarır.

İstanbul’da ise onları cinai meseleler beklemektedir: “Yerde birbirinden üçer adım uzakta üç ölü yatıyor. İyiden iyiye çürümeye başlamış, fena halde taaffün etmiş üç ölü... Birisi Göksel, birisi Ali, üçüncüsü telefonun yanında Ayşe'nin kardeşi Nuri...” (Nazım Hikmet, 1976, s. 292). Polisliyenin buradan itibaren başlaması, sonrasında sayfalar süren takiple cinayetin çözülmesi gerekirdi. Oysa bu romanda aynı sayfada bütün sır ifşa edilir: “Ayşe’yle Halit Cemil’in ortadan kaybolmaları, Nuri’ye bunların Göksel ve Ali tarafından öldürüldükleri kanaatini vermişti. Nuri gelmiş Göksel’i ve Ali’yi apansız bastırıp öldürmüştü, sonra telefon etmişti. Fakat ya Ali, ya Göksel aldığı yarayla hemen ölmediği için Nuri’ye, son bir gayretle ateş ederek delikanlıyı yere sermişti.” (Nazım Hikmet, 1976, s. 292). Cinayetin gerçekleşme ihtimaline daha çok odaklanan, muhtemel ölümün tekinsizliğinden faydalanmayı tercih eden romanın sonunda böylece polisiye bir olay da gerçekleşmiştir.

## Sonuç

Edebî metinleri sadece bir türün ürünü olarak görmek, moderniteyle birlikte imkânsız hale gelmiştir. Türler, nazım/nesir olmanın ötesine geçip çeşitlendikçe metinler de birçok türün özelliklerini kullanarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Çeşitlilik beraberinde farklı okumaları da getirmiş, her metin yeni bir okumayla farklı özellikleri yansıtılabilecek üretken birer fırsata dönüşmüştür.

Tür kuramlarının çeşitliliği kapsayacak şekilde genişlemesi Derrida’nın bir eser türe ait değil dâhil olur ifadesiyle birlikte Beebe’nin türsel istikrarsızlık teorisi sayesinde olmuştur. Bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yazarın yazdığı eseri, tek bir türün söylemi esasında görmemek, o metni tek bir anlam perspektifinden kurtararak farklı paradigmalara anlamlandırma olanağı sağlar. Türlerin ortak kodları belirlemek bu noktada anlamlandırma süreçlerini kolaylaştırır.

Türk edebiyatında da özellikle modernitenin kurumsallaşmasıyla birlikte birçok türün özelliklerini bir arada yansıtan edebî eserler üreilmeye başlanmıştır. Şairliğiyle ön plana çıkan, bu yüzden de şiirleri dışındaki eserleri üzerine yeteri kadar çalışılmayan Nazım Hikmet'in *Yeşil Elmalar* romanı da bu gözle bakıldığında farklı okuma imkânları sunmaktadır. Polisiye edebiyat içerisinde görülen ancak cinayetin bir türlü gerçekleşmemesi, cinai meselelerden sürekli uzaklaşması ve cinayetten ziyade Yeni Gine'deki şaşırtıcı olaylara odaklanması sebebiyle kötü bir polisiye olarak görülen romana hem polisiye edebiyatın hem de gizem edebiyatının ortak söylemsel kodları ile bakıldığında aslında modern görülebilecek bir denemeyle karşı karşıya olunduğu görülebilir.

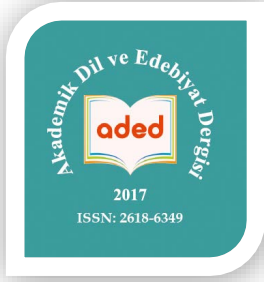
Romanda öne çıkan söylemsel kodlar tekinsizlik ve tuhafıktır. Tekinsiz alışık olunmayanla ilgiliyken tuhaf alışık olandaki farklılıkla alakalıdır. Romana hem tekinsizlik halinin hem de tuhafın eşlik ettiği olayların hâkim olduğu söylenebilir. Bir yandan polisiye edebiyatın bir yandan da gizem edebiyatı türünün diğer söylemsel kodlarıyla birlikte her iki türün ortak özellikleri olan tekinsizlik ve tuhaflığın romanda sürekliliği sağladığı görülür. Polisiye ile gizem edebiyatı arasında geçişler olsa da bu iki söylemsel kodun romanda daima bulunduğu ifade edilmelidir. Bu sebeple hem bu iki özelliğin sürekliliğini hem de iki farklı türün birbirinden ayrılan özellikleri bağlamında romanı okumak bugüne kadar sadece polisiye perspektifinden bakılarak eksik görülen romanın yeniden yorumlanmasını mümkün kılmıştır. Her iki türün özelliklerini barındırması, romanı hem modern tür kuramları çerçevesinde hem de sürekliliği barındıran özelliklerle birlikte kırılmalara yol açan söylemleri tespit etmeyi kolaylaştırmıştır. Diğer edebî eserlere de türsel geçiş üzerinden bakmak yeni okumaların önünü açacaktır.

## Kaynaklar

- Altunal, S. (2018). Kadın yazarların polisiye romanlarında suç kavramı. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakhtin, M. (1994). The problem of speech genres. Caryl Emerson and Michael Holquist (Ed.), (Vern W. McGee Çev.). *M. M. Bakhtin speech genres and other late essays*. (s. 60-102). University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnaval dan romana*. (Cem Soydemir Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Beebee, T. O. (1994). *The ideology of genre: a comparative study of generic instability*. The Pennsylvania State University Press.
- Chandler, D. (2018). Tür kuramına giriş. Dirlikyapan, J. Ö. (Ed.), *Edebiyat, sinemada, televizyonda tür kuramı temel metinler*. (s. 15-50). Doğu Batı Yayınları.
- Derrida, J. (2020). Tür yasası. (Utku A., Erkan M. Çev.). *Edebiyat edimleri*. (s. 265-302). Ketebe Yayınları.
- Evans, M. (2009). *The imagination of evil: detective fiction and the modern world*. Continuum International Publishing.
- Fisher, M. (2020). *Tuhaf ve tekinsiz*. (Berkan M. Şimşek Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları
- Fişek, K. (1985). İyi polisiye iyi edebiyattır. *Milliyet sanat*. (N. 115, s. 2-5).
- Küçükboyacı, M. R. (1982). İngiliz edebiyatında dedektif hikâyeleri. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lukacs, G. (2003). *Roman kuramı* (Cem Soydemir Çev.). Metis Yayıncılık.
- Mandel, E. (1996). *Hoş cinayet* (2. Baskı) (N. Saraçoğlu, B. Tanatar Çev.). Yazın Yayıncılık.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. Cem Yayınevi.
- Moretti, F. (2005). *Mucizevi göstergeler: edebî biçimlerin sosyolojisi üzerine* (Zeynep Altok Çev.). Metis Yayınları.
- Rabinowitz P. J. (1987). *Before reading: narrative conventions and the politics of interpretation*. Cornell University Press.
- Ran, N. H. (1976). *Yeşil elmalar*. Yol Yayınları.
- Şahin, S. (2017). *Cinai meseleler: Osmanlı-Türk polisiye edebiyatında biçim ve ideoloji (1884-1928)*. İletişim Yayınları.
- Todorov, T. (2000). *The origin of genres, modern genre theory*. Longman Press.



- Türkeş, Ö. F., (2022, 24 Nisan). Nazım Hikmet (Ran)-yeşil elmalar  
<https://cinairoman.com/posts/2154>
- Uğur, V. (2013). 1980 sonrasında polisiye romanlarımız. Şahin S., Öztürk B.,  
Büyükarman D. A. (Haz.), *Edebiyatın izinde polisiye edebiyat* (s. 124-133). Bağlam  
Yayıncılık.
- Üyepazarcı E. (2008). *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes Türkiye'de polisiye romanın  
125 yıllık öyküsü (1881-2006)*, I. Oğlak Yayıncılık.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Seher ERDOĞAN ÇELTİK**

Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi  
sehererdogan@gazi.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-9686-6524>

## Rübâb-ı Şikeste'de Sabah İzlenimleri

*Morning Impressions at Rübâb-ı Şikeste*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 22.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Erdoğan Çeltik, S. (2022). Rübâb-ı Şikeste'de Sabah İzlenimleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 975-998. <https://doi.org/10.34083/akaded.1147116>

Erdoğan Çeltik, S. (2022). Morning Impressions at Rübâb-ı Şikeste . *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 975-998. <https://doi.org/10.34083/akaded.1147116>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Zaman kavramı, üzerinde en çok düşünülen ancak tam olarak bir tanımlanamayan, yapılan tanımların hiçbirinin genel kabul görmediği bir olgudur. Öznel, nesnel, toplumsal ve sosyolojik zaman olarak çeşitli tasniflere tâbi tutulan zamanın toplumlar için farklı zihniyetlerin tezahürü olduğu görülür. Doğu ve Batı toplumlarının zaman algılarındaki farklılık da bu bağlamda değerlendirilir. Nitekim Doğu için zaman bir döngüsellik ifade ederken Batı, zamanı çizgisel olarak algılar.

Türk toplumunda zaman algısı Tanzimat'la birlikte değişmeye başlamıştır. Osmanlı toplumunun Batılılaşma arzusu zaman algısını da etkilemiştir. Döngüsel zaman anlayışı yerini yavaş yavaş süreklilik ifade eden Batı algısına bırakmıştır. Türk edebiyatında Edebiyat-ı Cedîde adıyla bir döneme damgasını vuran bir edebî anlayış içerisinde adını zikrettiğimiz Tevfik Fikret'in zaman algısının da Tanzimat'la başlayan değişimden nasiplendiğini söylemek mümkündür. Onun şiirlerinde zaman sorunsalı sıklıkla karşımıza çıkar. Tevfik Fikret'in zamanı algılayışında; sanat anlayışı, yaşadığı dönem ve yetiştiği geleneksel kültürün izlerini sürmek mümkündür.

Bu çalışmada Tevfik Fikret'in *Rübâb-ı Şikeste* adlı kitabındaki şiirlerde geçen sabah vakti ve bu vakti ifade için kullanılan benzer kelime ve kelime gruplarından hareketle şairin zaman algısı üzerinde durulmak istenmiştir. Bu bağlamda *Rübâb-ı Şikeste* taranmış; fecir, sabah, subh, seher ve tulû kelimeleriyle oluşturulan tamlama ve imajlar tespit edilmiştir. Tespit edilen kullanımlardan hareketle şair için sabah vaktinin ne ifade ettiği, Tevfik Fikret'in anlam ve imaj dünyasında sabah vaktinin nasıl algılandığı ortaya çıkarılmak istenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk edebiyatı, Tevfik Fikret, şiir, sabah vakti, seher, fecir.

## Abstract

*The concept of time is a phenomenon that is mostly thought about but cannot be fully defined, and none of the definitions are generally accepted. It is seen that time, which is subject to various classifications as subjective, objective, social and sociological time, is the manifestation of different mentalities for societies. The difference in time perceptions of Eastern and Western societies is also evaluated in this context. As a matter of fact, while time expresses a cyclicity for the East, the West perceives time as linear.*

*The perception of time in Turkish society started to change with the Tanzimat. Ottoman society's desire for Westernization also affected the perception of time. The cyclical understanding of time has gradually left its place to the Western perception that expresses continuity. It is possible to say that Tevfik Fikret's perception of time, whose name we have mentioned within a literary understanding that left its mark on a period in Turkish literature with the name of Edebiyat-ı Cedîde, also benefited from the change that started with the Tanzimat. The problem of time is often encountered in his poems. In Tevfik Fikret's perception of time; it is possible to follow the traces of his understanding of art, the period in which he lived and the traditional culture he grew up in.*

*In this study, it is aimed to focus on the poet's perception of time based on the morning time in the poems in Tevfik Fikret's book Rübâb-ı Şikeste and the similar words and vocabulary used to express this time. In this context, it was scanned in Rübâb-ı Şikeste; dawn, morning and sunrise are determined by phrases and images. Based on the identified uses, it is aimed to reveal what morning time means to the poet and how morning time is perceived in Tevfik Fikret's world of meaning and image.*

**Keywords:** Turkish literature, Tevfik Fikret, poetry, morning time, daybreak, dawn.

## Giriş

Zaman kavramı tarih boyunca insanlığı meşgul eden ve bir türlü tam olarak tanımlanamayan bir olgudur. "*Kronos boyutuyla bireyin karşı koyamayacağı kadar güçlü; kairos boyutuyla onun algısının dışında hareket edemeyecek kadar aciz; fakat sürekli derinleşen kompleks bir sistemdir.*" (Öksüz, 2009: s. 1924). N. Ellias zamanı, insanın çevresiyle ilişkisi ve sorun çözme aracı olarak görür; bu aracın insanın zaman içerisinde kazandığı deneyim ve kuşaklar ötesi bir öğrenmeyle gerçekleştirdiğini söyler (2000: 60). Felsefe, fizik, edebiyat gibi farklı disiplinlerin alanlarına konu olan zamanın ontolojik boyutuyla felsefe, ölçülebilirlik ile bölümlenebilirlik gibi nicel yönleriyle fizik, şair ve yazarların bireysel algılama, anlamlandırma ve yorumlandırımlarıyla edebiyat ilgilenmiştir (Kocabay, 2010:43). Nesnel ve öznel olarak iki boyutundan söz edilen zaman beraberinde hep bir muğlaklık ifadesi taşır (Yuva, 2009, s. 1654). Cisimlerin devinimiyle ölçülen nesnel zaman algısı yanında kişinin zaman bilinci ve yaşantıları neticesinde uzayıp kısalan bir öznel zaman algısı da mevcuttur (Akarsu, 1998, s. 203). M. Wittmann bunu "hissedilen zaman" kavramıyla ifade eder. Ona göre zamanın hissedilmesi; duygular, anılar, mutluluk, dil, akademik ve meslekî başarı, benlik duygusu, bilinç, stres, akıl sağlığı, kişinin benlik ve beden farkındalığı gibi kavramlarla örülmüştür ve bunlar bireyin zaman algısını etkilemektedir (2018, s. 11). Öznel ve nesnel olandan başka toplumsal ve sosyolojik olarak bir zaman algısından da söz edilmektedir (Yuva, 2009, s. 1655).

Zaman kavramına Batı ve Doğunun zihniyet çerçevesinden baktığı fark edilmektedir. Batı için zaman çizgisel iken Doğu toplumları için döngüsel bir yapı arz eder. Buna göre döngüsel zaman algısında sürekli bir tekrar söz konusu iken çizgiselde sonsuza akan bir zaman algısı vardır. Türk edebiyatında zaman algısı İslamiyet'teki zamanın kutsallığından beslenir. Buna göre Allah'ın isimlerinden birisi olan zamanın Müslümanlara göre bir kutsiyeti vardır. İnsan ve dünyanın faniliği karşısına Allah'ın ezeli ve ebedî oluşu konmuş ve bu durum Türk şiirinde zaman algısını şekillendirmiştir. Bu sebeple şiirde şahsî zamanın geri plana itildiği ve müphem kaldığı görülür. Gün, gece, mevsim ve günün vakitleri geleneksel Türk şiirinde hep aşkın etrafında şekillenmiş mazmunlar olarak karşımıza çıkar. Ortak hayallerle şekillenen

sembolik bir edebiyat için elbette öznel bir zamanın varlığından söz etmek pek mümkün olmayacaktır (Yuva, 2009, s. 1660-62).

Türk edebiyatında Tanzimat'la birlikte zaman algısında bir değişim fark edilmeye başlar. İslâmiyet'le şekillenen geleneksel zaman algısı yerini yavaş yavaş Batı zihniyetindeki zaman algısına bırakır. Bu bağlamda *Adem Kasidesi'*ne bakıldığında mutlak zaman ile adem/yokluk arasında ilgi kurulurken kişisel arzu ve isteklerin meseleyle eklemlenmesi zaman algısında başlayan değişimi göstermesi bakımından önem arz eder. "*Batı medeniyetine özgü çizgisel zaman anlayışını benimseyen, dolayısıyla; mutlak olarak zamanın düz bir çizgi halinde akıp gittiği düşüncesinde olan Sadullah Paşa, yine Batılı bir kavram olan terakki düşüncesine bağlı olarak, içinde yaşadığı yüzyılı, terakkinin gerçekleştiği bir yüzyıl olduğu için övmektedir.*" (Yuva, 2009: s. 1672). Bu durum onun *Ondokuzuncu Asır* manzumesinde zamanı sosyolojik boyutuyla ele aldığını gösterir.

Batıyı yakından tanıyan ve onun tesiri altında kalan Edebiyat-ı Cedîde döneminde bilhassa Cenap Şahabettin ve Tevfik Fikret'in zamana bakışı dikkat çeker. Edebiyat-ı Cedîde şairleri için zamanın farklı bir anlamı vardır, onlar sanat anlayışları çerçevesinde günün belli vakitlerine şiirlerinde yer verirken bunlar üzerinden bir zaman algısı oluşturmuşlardır. Sembolizm ve parnasizmin etkisinden de söz edebileceğimiz bu zaman algısı en çok Cenap Şahabettin'de dikkat çekerken Fikret'in de onun tesiriyle bir imaj dünyası oluşturduğu söylenebilir. Günün belli vakitlerinin Tevfik Fikret'in şiir dünyasında çokça yer ettiği fark edilir. Bu vakitlerden birisi de sabah vaktidir. Tevfik Fikret'in bizzat şu beş şiirine sabah vaktiyle ilgili isimler vermesi onun zaman algısı konusunda ipuçları vermektedir: *Sabâh-ı İd*, *Sabâh Olursa*, *Subh-ı Bahârân*, *Bir Sabâh İdi* ve *Tulûa Karşı*.

*Sabâh-ı İd*, bayram sabahı gün ışımadan önce başlayan bir zaman diliminden, gün doğumunun tabiattaki yansımalarından ve insanların bayram hazırlıklarından söz eder. Burada bayram çocuklarının neşesi adeta şiire yansımış gibidir. *Sabâh Olursa*'da sabah vakti gelecekte, özlemlerle beklenen bir vakti ve Haluk nezdinde bir nesli simgeler. *Subh-ı Bahârân* şiiriyle sabahın ilk ışıklarıyla tabiata bakan Tevfik Fikret'in hissettiklerine tanık olunur. Ancak şiirin ilerleyen bölümlerinde bu manzaranın şaire sevdiği bir kadının ölümünü hatırlatmasına ve onun hislerindeki değişime şahit olunur. *Bir Sabâh İdi*'de şair ve sevgilisinin deniz kenarında seyrettikleri manzara karşımıza çıkar. Burada manzaranın şairin ruhunda yarattığı duyguların aksi görülür. *Tulûa Karşı*, sabah ile gece vaktinin karşılaştırıldığı ve sabahın geceye tercih edildiği şiirdir. Burada Tevfik Fikret'in geceyle elem ve kederi; güneşle neşe ve safayı simgelediği fark edilir. Güneşin doğuşuyla umutsuzluk ve mutsuzluğun yerini neşe ve safa alır.

Tevfik Fikret'in şiirlerinde zaman algısını irdeleyen M. B. Şengül, çalışmasında Doğu ve Batı zihniyetinin zaman algısındaki farklılıklara dikkat çekerek bu bağlamda

Tevfik Fikret'in şiirlerine yaklaşmıştır. Zamanı bugün, yarın, Ramazan gibi kesitler üzerinden bütüncül olarak genel bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirmiştir.

Biz bu çalışmada şiirlerin bütünü açısından değil; kelime ve kelime gruplarından hareketle Tevfik Fikret için sabah vaktinin ne ifade ettiğini ortaya çıkarmayı hedefledik. Bu sebeple sabah vaktini ifade eden kelime ve kelime gruplarıyla oluşturulan anlam ve imaj dünyasından hareketle bir inceleme yapmayı düşündük. Tevfik Fikret şiirlerinde sabah vaktini; fecir, sabah, subh, seher ve tulû kelimeleriyle karşılaşmış ve bunlardan oluşturduğu tamlama ve kelime gruplarıyla sabah vaktine çeşitli anlamsal değerler katarak bir imaj dünyası oluşturmuştur. Burada Tevfik Fikret için sabah vaktinin ne ifade ettiği, sabah vakti için kullanılan kelime ve kelime gruplarından hareketle nasıl bir anlam ve imaj dünyası oluşturduğu tespit edilmek istenmiştir.

### Fecr

Güneş doğmadan önce ortalığın ağarmaya başladığı vakit, tan vakti ve tan kızılığının manasında kullanılan fecir, Tevfik Fikret'in şiirlerinde on kez kullanılmıştır.

S. Yüksel, pas/jeng ile yaptığı imajların arkasında Tevfik Fikret'in hiddet ve karamsarlık duygularının yer aldığını söyler (2015, s. 193). Nitekim aşağıdaki şiirde bir karamsarlık duygusunun vakit ve renk ilgisine eşlik ettiği hissedilir. Akşam vaktinin paslı bir nesneye benzetildiği şiirde gurup vakti ile pas arasında kurulan renk ilgisi dikkat çekicidir. "Tûde-i ateş", "ahker-nüma bir fecr" tamlamalarıyla da renk ilgisinin pekiştirildiği fark edilir. Burada ateşin kenarında uzun bir sohbetin tan vaktine kadar sürdüğü görülür. Fecrin doğuşu bir ateş kuru gibi düşünülmüş ve sanki bu kuru bir dudak kaba ve sert bir şekilde söndürmüştür. Fecrin kısa sürüşü ve günün bir anda aydınlanmasına gönderme yapılan şiirde güneşin doğuşu esnasındaki kızılık bir ateş koruna, günün ışımasıyla bunun ansızın kaybolması sanki birinin kaba ve sert/inatçı bir şekilde bir mumu birden üflemesine benzetilmiştir. Ancak burada anlamsal/kurgusal bir tezat söz konusudur, denilebilir. Normalde mum karanlıkta yakılır ve söndüğünde etrafı karanlığa boğar, şiirde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Günün ışıması ile etraf aydınlanır. Tan vaktindeki kızılık ile mum arasında renk benzerliği kuran şair günün aydınlanması ile sanki bu mumun aniden söndürülmesi arasında da bir renk ilgisi kurar; ancak gün ışıması ile mumun söndürülmesi esnasındaki renk ilgisi tezada bağlanarak daha etkileyici bir söyleyiş oluşturulmuştur:

"Geçip sâât-ı jeng-âlûd-ı şeb, memdûd ü nâ-mahsûr.

Kenâr-ı tûde-i âteşte hep ârâm u sohbetle,

Olurken nâgehân ahker-nümâ bir fecr-i dûr-â-dûr

Söner, püf! Sanki üfler bir dudak unf u huşûnetle." (Mihir-i Zemherîr, s. 405)



Bir leyl-i serâir;" (La Dans Serpantin, s. 442)

Bayram sabahından bahsedilen şiirde güneş, fecrin kucağında uyuyan bir çocuğa; fecir ise kucağında çocuğunu uyutan bir anneye benzetilmiştir. Burada bayram sabahı, bütün ev halkının güneş doğmadan uyandığı ve tıpkı çocuk sevinci gibi neşeler saçtığı söylenir:

"Güneş uyur daha âğûş-ı fecr-i evvelde;  
Büyük küçük bütün evlerde halk hep bîdâr.  
Bir ihtilâc-ı meserretle şimdi hep belde  
Eder çocuk gibi şûride neş'eler izhâr..." (Sabâh-ı İd, s. 486)

Asker geçişinden bahsedilen şu satırlarda sancak, renk bakımından ezelin fecri ile benzerlik gösterir. Zafer alayının geçişinin şairin ve onu seyredenlerin ruhunda yarattığı sevinç/ gurur; davulun sesinde hissedilen ihtişam sanki bir dağın hareket etmesi gibi düşünülmüştür. Sancağın dalga dalga ışık saçması okuyucuda güneşin heybetini hatırlatır. Bu şiirde zafer alayını seyredenlerin hissettiği millî duygular dile getirilir:

"Nakkare önde, bir müteharrik cebel gibi  
Geçmekte zî-vekâr u tarab mevkib-i zafer;  
Sancak, o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi  
Fark-ı mehâbetinde şaçar mevce mevce fer." (Asker Geçerken, s. 490)

Para, nisan fecrinin ışıklı/aydınlık cevher bulutuna benzetilmiştir. Nisan ayındaki fecir bir mücevherin pırıltısı gibi düşünülmüş ve altın, parayla renk/sarışnlık noktasında eşdeğer görülmüştür:

"Sarışın tıpkı fecr-i Nisân'ın  
Mütenevvir sehâib-i güheri;" (Büyük İkramiye, s. 506)

*Büyük İkramiye*'de çeşitli şekillerde hitap edilen ve kendisine seslenilen paranın vasıfları şu şekilde sıralanır: Emellerin güneş parçası, güzel maden, ağzına kadar dolu fecir rengi karışan ışık kesesi. Şiirde fakir birisinin hayatını aydınlatan para, tıpkı gecenin üstüne doğan fecir gibi tahayyül edilir. Onun aynı zamanda gül yüzlü ve yüzünde geleceğin güldüğü bir insan gibi düşünüldüğü görülür:

"Para... Ey şems-pâre-i âmâl,  
Ey güzel ma'den... Oh, ey leb-riz  
Kise-i şu'le reng-i fecr-âmiz,  
Gülüyor gül yüzünde istikbal!" (Büyük İkramiye, s. 507)



Hakikat fecrinin; gafletlerin, zilletlerin ve zulmetlerin üstüne doğması arzu edilen şiirde hakikat bir güneşe benzetilmiştir. Uzunca bir süredir beklenen/özlemi çekilen "fecd-i hakikat" ışıklarıyla geleceği aydınlatacak bir güneştir:

"Gafletlere, zilletlere, zulmetlere la'net;  
Sen doğ bize, sen doğ bize, ey fecr-i hakikat!

Ey fecr-i hakikat, sana azdır bu tehassür;  
Âtî kılar ancak lemeâtınla tenevvür," (Bir Güfte, s. 560)

Yine aynı şiirde "fecd-i uhuvvet" tamlamasıyla kardeşlik de şirretlerin, zulmetlerin ve zilletlerin üstüne doğacak bir güneş gibi tasavvur edilmiştir. Şiirde güneş imajı bir kurtarıcıyı simgeler. O, zillet, şirret ve zulmetlerin üstüne doğarak onları yok edecek ve bunlardan mustarip olanları kurtaracaktır:

"Şirretlere, zulmetlere, zilletlere lâ'net:  
Sen doğ bize, sen doğ bize, ey fecr-i uhuvvet!" (Bir Güfte, s. 560)

Şair, ayrılık acısının içini zehirlediğini düşünür ve bu sebeple etrafına bakınca kendisini mutlu edecek şeyler göremez. Fecrin doğuşuyla şevklenmesi gerekirken dahi ayrılık acısı sebebiyle fecrin eserlerinden zevk alamamaktadır. Şiirde şairin başka şiirlerinde kendisini mutlu eden, ona ilham veren fecrin burada kendisini teselli edemediği görülür. Şairin çektiği ayrılık acısı o kadar çok ki fecir bile ona bu acıyı unutturamıyor ve onun acısını azaltamıyor. Bu satırlarda acının büyüklüğü günün bir vaktinden faydalanılarak anlatılmıştır:

"Onun firâkı olurken içimde zehr-efşan,  
Nasıl görür gözüm âsâr-ı fecri şevk-âlud?" (Subh-ı Bahârân, s. 605)

### Sabâ

Tevfik Fikret, Rübâb-ı Şikeste 'de saba kelimesini dört defa kullanmıştır.

Sabah rüzgârı geçtiğinde bütün ağaçların ona itaat ettiği, baş eğdiği ifade edilen şiirde bir tabiat olayının güzel bir sebebe bağlanarak anlatıldığı fark edilir. Rüzgâr estiğinde ağaçların eğilmesi sanki rüzgâra karşı eğilen ve itaat eden tebaa gibi düşünülmüştür. Saba ise bir hükümdarı temsil etmektedir. Daha sonraki mısradaki ise sabah rüzgârı, bütün yuvaları okşayan bir ele benzetilir:

"Sabâ geçer, ona hep ser-furû kılar eşcâr,  
Sabâ ki okşamadan geçmez âşiyâneleri;" (Subh-ı Bahârân, s. 604)

Sabah rüzgârının esişi sırasında ağaç dallarının çıkardığı sesi güzel bir nağmeye benzeten şair; ağaç dallarını rüzgârın estiği anda fısıldaşan ve durduğu anda sükût eden insanlar gibi düşünmüştür. Şiirde dikkati çeken bir diğer ifade ise "mürğ-i aşka

lâne/aşk kuşunun yuvası" olan gusûn-i ter/taze ağaç dalıdır. Burada aşk bir kuşa benzetilirken ağaç dalları da onun yuvası gibi tasavvur edilmiştir:

"Sabâ eser, gusûn-i ter  
Ki mürğ-i aşka lânedir,  
Fısıldaşır, sükût eder...  
Bu bir güzel terânedir." (Bahâr-1 Terânedâr, s. 651)

Şiirdeki kızın dudağından uçan ziya/ışık baharın feyzidir. Dudağından uçan ışık ifadesiyle bahsedilen kızın dişleri kastedilmiş olabilir. Şair çiçeklerin açmak için onun gülümsemesini beklediğini söyler, seherde kalkan saba ise esmek için bir salınışını bekler. Sabah rüzgârının erken uyanan birisi gibi düşünüldüğü şiirde rüzgârın esişi ile bir kızın salınışı arasında ilgi kurulduğu görülür:

"Feyz-i bahârdır deheninden uçan ziyâ:  
Bekler çiçek açılmak için ibtisâmını;  
Bekler hübûb için o seher-hîz olan sabâ  
Bir hırâmını." (Ey Kız, s. 627)

### Sabah/Subh

Rübâb-1 Şikeste'de 13 defa subh, 9 kez sabah ve bir kez de bamdâd şeklinde olmak üzere toplamda 23 defa sabah vaktinden söz edilir. Burada "subh-1 şebâb, subh-1 târ, subh-i tesellî-bâr, subh-1 âmâl, subh-1 pür-füsûn, sabâh-1 îd, sabâh-1 rahşân, subh-1 bahârî, subh-1 tâze, subh-1 muğber, subh-i safâ, perî-i subh" ifadeleri dikkat çekicidir.

Bir kuşa benzetilen bayram sabahının yuvası, harîm-i ismettir; yani iffetin mekânı onun yuvası olarak tasavvur edilmiştir. Bayram sabahı aynı zamanda gülümseyen kutsal bir meleğe benzetilir. Tabiatın bir insan gibi düşünüldüğü şiirde "sabâh-1 îd/bayram sabahı", tabiatın ağzına bayram şekeri uzatır. "Kand-i ibtisâm" tamlamasıyla tebessümün bayram şekerine teşbih edildiği görülür:

"Sabâh-1 îd, o mübârek ferîşte-i handân  
Çıkıp şafaktan uçarken harîm-i ismetine  
Fem-i tabîata bir kand-i ibtisâm uzatır." (Sabâh-1 Îd, s. 486)

"Bu memlekette de bir gün sabah olursa, Halûk," mısraında sabah vakti; T. Fikret'in Halûk nezdinde gençlikten ümit ettiklerini simgeler. Gençliği ülkeyi karanlıktan aydınlığa çıkaracak geleceğin küçük güneşleri olarak kabul eden Tevfik Fikret, artık onların uyanmalarını ister (Sabâh Olursa s. 528). Yine aynı şiirde kötülük, umutsuzluk, karamsarlık vesaireyi temsil eden gecenin karşısına sabah vakti, bir kurtarıcı olarak dikilmektedir. Şiirin bütününe bakıldığında Haluk'un nezdinde gençliğin bir kurtarıcı olarak görüldüğü ve genç nesle umut bağlandığı fark edilir. Nitekim M. B. Şengül, Tevfik Fikret'in bu şiirle oğlu Haluk üzerinden geleceğe dair umutlarını oldukça kuvvetli bir şekilde ifade ettiğini söyler (2015, s. 1055):

Evet, sabah olacaktır, sabah olur, geceler  
Tulû-ı haşre kadar sürmez; âkıbet bu semâ," (Sabâh Olursa, s. 528)

"Leyl-i musîbet, leyâl-i nisyân, mel'anet gecesi ve leyl-i menhûs" gibi tamlamalarla oluşturulan ve bir dönemin gece imgesiyle anlatıldığı şiirde karşısına yine bir dönemi temsil eden "sabâh-ı rahşân" ifadesi konmuştur. Burada zaman algısı üzerinden iki dönemin karşılaştırması söz konusudur. Gece imgesi üzerinden şairin sevmediği, benimsemediği bir dönemi; "musibet, nisan, melanet ve menhus" kelimelerinin çağrışımlarıyla eleştirdiği fark edilir. T. Fikret'in "muhît-i teceddüd" tamlamasıyla anlamsal olarak pekiştirdiği sabah vakti, yeni bir devri işaret etmektedir. Gece Sultan Abdülhamit dönemini, sabah vakti ise hürriyeti çağrıştırmaktadır, denilebilir. Yeni dönem, yeni bir muhit de doğurmuş ve bu haliyle şerefli ve ulu bir kimseye benzetilmiştir. "Nisbeti yok" ifadesi de yapılan karşılaştırmanın delili gibidir:

"O mel'anet gecesinden uzaktayız şimdi.  
Karıştı leyl-i musîbet leyâl-i nisyâna,  
Açıldı gözlerimiz bir sabâh-ı rahşâna.  
Sen, ey muhît-i teceddüt, o leyl-i menhûsun  
Seninle nisbeti yok; sen şerefisin, ulusun." (Rücû, s. 548)

Sabah vakti tabiatın merhametli zamanı olarak görülür ve o vakitte dünyanın mutlak hâkiminin sükût olduğu ifade edilir. Sabahın "dem-i rikkat-i tabîat/tabiatın merhametli vakti" olarak tanıtılması; günün belli bir vaktinin merhametle ilişkilendirilmesi, onun merhametli bir insan gibi düşünülmesinin sonucudur. Sabah vaktinin sessizliği; tabiata bakan şairde merhamet duygusunu uyandırmaktadır. Şiirde dehr ile sabah vakti arasında kurulan bir zaman ilişkisi söz konusudur. Dehr hem dünya hem de zaman anlamına vurgu yapılarak kullanılmıştır:

"Sabâh vakti dem-i rikkat-i tabîattır;  
Sükût hâkim-i mutlaktır ol zaman dehre;" (Subh-ı Bahârân, s. 604)

Yine aynı şiirde sabah vakti letafetli/hoş, güzel bir an olarak tanımlanır ve bu vakitte gökyüzü, nehir gibi nereye bakılsa insanda letafet hissi uyanır:

"Sabah vakti, o bir ân-ı zî-letâfettir,  
Latîftir neye baksan: Semâya, bir nehre," (Subh-ı Bahârân, s. 604)

Sevdiği ile deniz kenarına gizlice giden şair için sabah, güzel bir vakittir ve o, sabahı sevdiğine hatırlatmak ister. Burada sabah vakti sevgili ile deniz kenarında yapılan bir yürüyüşü hatırlattığı için latiftir:

"Latîf bir sabah idi, tahattur eyliyor musun?  
Kenâr-ı bahre gizlice seninle eyleyip şitâb," (Bir Sabâh İdi, s. 641)

*Subh-ı Bahârân*'da şairin kendi güceniğini/kırgınlığını günün bir vaktine yüklediği görülür. Mehpâre olarak bahsedilen bir kişinin/kadının ölümünden söz edilen şu mısralarda şair, kendi ıstırabını zamana aksettirir. Bu sebeple "nasıl sabah, ne subh-ı muğber" tamlamalarını tercih etmiştir. Ölen kimsenin kendilerini cansız/ölü bırakarak ölümlere karıştığı ifadesi, Tevfik Fikret'in ölüm karşısındaki aczini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ölüm; geride kalan insanlarla ölen kişinin durumu arasında tezat yaratılarak daha çarpıcı bir şekilde ifade edilmiş, böylece hissedilen duygunun yoğunluğu gözler önüne serilmek istenmiştir:

"Nasıl sabah idi, yâ Rab, ne subh-ı muğberdi,  
Ki uçtu, rûhu o mehpârenin semâvâta;  
Vücûd-ı nâzı, ki safvette rûha benzerdi.  
Bıraktı bizleri cansız, karıştı emvâta." (Subh-ı Bahârân, s. 606)

Birbirine zıt kavramların bir arada kullanılarak daha dikkat çekici bir anlatımla ifade edildiği ümitsizlik, sonsuza kadar beklenen bir sabah karanlığının uğursuz doğuşuyla ifade edilir. Sabahın karanlık doğuşu ve şairin sabah vaktinden uğursuz bir doğuş olarak bahsetmesi bu vakte yüklediği karamsarlık sebebiyledir. Bu durum Byung-Chul Han tarafından sabaha kadar uyumayan, uykusuz kalan biri için boş geçen zamanın bireyde yarattığı huzursuzluk olarak ifade edilir. Buna göre kişi içi boş zamanın geçişini unutmaya çalışırken sonu hiç gelmeyecekmiş gibi hissedilen azap dolu saatlerin bitmesini tan vaktine kadar bekler (2019, s. 17). Şiirde de aynı psikoloji karşımıza çıkmaktadır. Üstelik "Müebbed" ifadesinden bu umutsuzluğun/karamsarlığın sonsuza kadar devam edeceği hissi uyanmaktadır:

"Müebbed beklerim bir subh-ı târın  
Tulû-ı nahsini ümmit içinde..." (Hâb-ı Girizân, s. 386)

Ömrün gençlik yıllarının "subh-ı şebâb/gençliğin sabahı" ve ihtiyarlığın "leyle-i siyâh/siyah gece" olarak ifade edildiği şiirde gençliğin çok çabuk geçerken ihtiyarlığın hiç geçmediği söylenir. Günün sabah vakti ile ömrün gençlik dönemi, gece ile de ihtiyarlık dönemi kastedilir. Burada zaman algısının ömrün belli dönemlerine göre nasıl değiştiği karşılaştırma yoluyla ifade edilmiştir:

"Sür'atle geçti subh-ı şebâbı hayâtımın,  
Hiç geçmiyor fakat şu hazin leyle-i siyâh..." (Ukde-i Hayât, s. 394)

Güneşin batışı ile veremli bir genç arasında ilgi kurulan şiirde mağrube ölüm rengi bir karanlık çöktüğü ifadesiyle karanlığın şairde ölümü çağrıştırdığı görülür. Soyut bir kavram olan ölümün somut olan renk ile tamlama oluşturması şairin soyut olan ölümü nasıl somutlaştırdığını göstermesi açısından önem eder. Şiirde takatsiz, melul ve soluk benizli bir insana benzetilen hasretin aynı zamanda bir cenaze gibi düşünüldüğü de fark edilir. Tevfik Fikret "subh-ı şebâb" tamlamasıyla gençliği ömrün sabah vakti ile eşdeğer görür. "Subh-ı şebâb" tamlamasını *Ukde-i Hayât*'ta da kullanan Fikret'in sabah vaktini ömrün gençlik yılları olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır:

"Gurûb edip de güneş bir veremli tâze gibi  
 Çökünce mağribe reng-i memât olan zulmet;  
 Çıkar yakındaki bir külbeden cenâze gibi  
 Perîde reng-i tahassür, melûl, bî-tâkat;  
 -Bakılsa hüsnüne subh-ı şebâbdan terdir," (Hayâl-i Zâir, s. 634)

Şu satırlarda gece ile sefalet arasında ve sabah vakti ile teselli arasında kurulan ilişki dikkat çeker. Burada gece, sefaleti temsil ederken sabah vakti teselliye, umudu simgeler. Şiirin devamında emellerin sabahına mukadder parlak handelerin/gülücüklerin biriktiği ifade edilirken gülücük, birikebilen bir nesneye; baht ise kenarı hale ile çevrelenmiş aya benzetilir. Sabahın teselli veren, arzuların isteklerin gerçekleştiği bir zaman olarak algılanması şairin bu vakte bakışını göstermesi açısından önemlidir:

"O yeldâ-yı sefâlet şimdi bir subh-i tesellî-bâr;  
 Ne parlak handeler makdûr ise bir subh-ı âmâle  
 Birikmiş, bağlamış pîrâmen-i bahtında bir hâle." (Bütün Bir Sergüzeşt, s. 452)

"*Ne İsterim?*" şiirinde yaratılışın tılsımlı vakti olarak kabul edilen sabah vaktinde toprağa güzellik veren şeyler sıralanır: Çiçekler, çemenler, bahar mevsimi, rüzgâr. Kastedilen vaktin bir bahar sabahı olduğu fark edilen şiirde şairin bahar sabahı tabiata baktığında gördüklerini canlı birer varlık gibi düşündüğü fark edilir. Onun çiçeklerin kokusunu, perilerle çiçekleri sevgili gibi görüp onların koklaşmalarına; çimenlerin hareket etmesini çimen üzerinde oynaşan ruhlara, baharı şuh, süslü bir kadın sevincine ve rüzgârların esintisini ıtır kokulu bir söyleşmeye benzettiği görülür. Aslında burada bahar sabahı şairin tabiatta gördüklerini kendi duygu dünyasında yeniden anlamlandırması söz konusudur:

"Hilkatin subh-ı pür-füsûnunda  
 Hâke revnak veren güzellikler:  
 O perîlerle koklaşan ezhâr,  
 O çemenlerde oynaşan ervâh,  
 O mülevven sürûd-ı şûh-ı bahâr  
 O muattar müşâfehât-ı riyâh..." (Ne İsterim?, s. 460)

Mayıs ayı; saf, şuh, güzel ve hareketli/kararsız bir kıza benzetilmektedir. Jaleler, bahar sabahından doğan ve gül toplayan çocuklar gibi düşünülür. Bahar sabahında günün doğuşuyla akşamın bir mum gibi söndüğü; şairin akşam vaktiyle rüzgârda titreyen ekinlerin rengi arasında ilgi kurduğu fark edilir. Rüzgârda titreyen ekinlerin aşkın raşesiyle titrediği söylenirken doğal bir olayın güzel bir sebebe bağlanması anlatım daha etkili bir hâle getirmiştir. Şiirde T. Fikret'in baharda tabiata bakışı ve tabiattaki değişimi nasıl yorumladığı görülmektedir:

Bahar sabahı jaleler gülçin olurken  
 "Mayıs bir köylü kızdır, sâf u dil-ber, şûh u bî-ârâm;

Doğup, gül-çîn olurken jaleler subh-ı bahârîden.  
Söner bî-çâre, en parlak dem-i şevkinde bir akşam,  
Ekinler en müzehheb ra'ş'e-i aşkıyla titrerken." (Âveng-i Şühûr -3-, s. 584)

Akşam ve sabah vaktinin sabah-akşam feryat kıldığı ifade edilen şiirde bu vakitler feryat eden bir insana benzetilmiştir. Aynı vakitlerin subh ve bâmdâd ile mesâ ve şâm gibi iki ayrı kelime ile ifade edilmesi bizleri şairin bu vakitlere çekmek istediği dikkat üzerine yoğunlaştırır. Şiirde ayrıca gelenekten beslenen bir aşk anlayışının varlığı da göze çarpar. Aşkının gönlünde artmasıyla safâ bulan âşık imajı Fuzulî'nin "*Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcından tabib*" mısraındaki zihniyetin yansıması gibidir:

"Kılar subh ü mesâ feryâd-ı şâm ü bâm-dâdından;  
Keder bir lahza ayrılmaz dil-i sevdâ-nihâdından;"  
Bulur ancak safâ gönlünde aşkın izdiyâdından,  
Güzel bir çehrenin, yâ bir hazîn şî'rin müfadından," (Şî'r-i Perîşân, s. 601)

Sabah vaktinin eşi benzeri olmayan, bereket dolu, ulvi saflığı şair için tasvir edilemeyecek kadar güzeldir. O, sabah vaktinin karşısına geceyi koyarken sabahı geceye tercih ettiğini ima eder. Geceyi ve toprağı aydınlatacak şeyler; çiçekler ve amber kokulu yıldızlardır. Burada evet kelimesi; sanki iki kişi konuşurken karşıdakini tasdik ifadesi olarak şiire yerleştirilmiştir. Şair; geceyi beğenen karşıdaki için evet haklısın; ama sabahın şu şu özellikleri o kadar muhteşem ki onları tasvir etmek mümkün değildir, demek ister. Tevfik Fikret için sabah vakti; akşamla karşılaştırıldığında tasvir edilemeyecek kadar bereketli, saf ve benzersizdir:

"Evet, bu hâki, bu leyl-i siyâhı tenvîre  
Şükûfeler; o muanber nücûm- kâfilidir;  
Gelir mi safvet-i ulviyyesiyle tasvîre  
Bu subh-ı tâze ki pür-feyz ü bî-muâdildir?" (Subh-ı Bahârân, s. 605)

Şiirde "subh-ı taze, nev-bâve, nev-peydâ" ifadeleri şair için yeni olan bir şeyi simgeler. Peki, bu yeni olan nedir? Taze bir sabah; yani gün yeni doğmuş, turfanda, yeni çıkmış zarif fidan. Şiirde bir tabiat tasviri var: Şair işaret sıfatları üzerine kurulu bir bölüm oluşturmuş ve sanki hepsini tek tek göstermek istiyor. Vakit sabahın ilk saatleri, turfanda, güzel çiçek, yavru kuş, yeni bitmiş zarif fidan; bütün bunlar karanlık ve sessizlik içinde şaire sanki o ay yüzlüyü sunar/ hatırlatır. Sabahın erken saatlerinde gördüğü manzaranın şaire hatırlattığı şey, aya benzetilen birisidir:

"Bu subh-ı tâze, şu nev-bâve, zehre-i dil-ber,  
Şu yavru kuş, bu nihâl-i zarîf-i nev-peydâ,  
Bütün bu manzara ol meh-likâyı arz eyler  
Zalâm içinde, zalâm ü sükût içinde bana" (Subh-ı Bahârân, s. 605)

Geçici dahi olsa ölüme nispetle hayatın bir saadet/bahtiyarlık olduğu söylenen şiirde kâinatın her safalı sabahı hayatın bir şevk cilvesidir. Bu vakitte kuşlar ötüşür, melekler uçar, dereler çağlar, çiçekler açar. Şiirin bütününe bakıldığında burada da söz edilen vaktin bir bahar sabahı olduğu görülür. Sabah vakti; şair için umut ve mutluluğu simgeler, denilebilir:

"-Fânî bile olsa, mevte nispet  
Elbette hayât bir saâdet!-  
Her subh-i safâsı kâinâtın  
Bir cilve-i şevkidir hayâtın:  
Kuşlar ötüşür, uçar melekler,  
Çağlar dereler, açar çiçekler;" (Tulûa Karşı, s. 608)

Karşısındaki tabiat manzarasını vuslatın mekânı olarak gören şairin bu manzarada sabah perisinin uyuklu hâlini gördüğü ifade edilir. Tabiatın sisli ve puslu hâli sebebiyle sabah vakti sanki uykudan yeni uyanmış bir periye benzetilir. Sabah vaktindeki manzara şair için sevgiliye kavuşacağı mekânı ifade eder:

"Bütün bu levha andırırdı bir harîm-i vuslatı,  
Görürdük onda biz perî-i subhu nîm-mest-i hâb"(Bir Sabâh İdi, s. 641)

### Seher Vakti

Şair seher vaktinde tabiatı, etrafı seyredirken eşyaları ve sahilleri hazin bir şekilde gülen insanlara benzetir. Burada T. Fikret kendi hüznünü etrafına yansıtmıştır, diyebiliriz. Günün ışımaya başlaması sırasında havanın puslu görüntüsü onda seher vaktinin küskün rengi imajını doğurmuştur. Tevfik Fikret'in "reng-i infîâl-i seher"de soyut kavramla ilgili tamlama yaparken renk hususuyla onu somutlaştırması dikkat çeker:

"Uzak yakın bütün eşyâ, bütün bu sâhiller  
Güler gibiydi, fakat bir hazin tebessümle;  
Olurdu ra'şe-nümâ reng-i infîâl-i seher," (Seza, s. 334-335)

Aynı evde birbirine yabancı olmuş eşlerin bebekleri sayesinde birbirine yaklaştığı ifade edilen şiirde seher vakti onları tekrar bir araya getiren ve evliliklerini kurtaran bir şey olarak görülür. Burada seher vakti bir ailenin kurtuluş saati gibi kabul edilmiştir, sıkıntılı geçen gecenin sabahı nasıl kurtuluşu ifade ediyorsa aile için sabah vakti de kurtuluşa delalet eder:

"Kaç hafta geçti bilmiyorum, bir seher yine  
Gösterdi zevce oğlunu, hiddetli zevcine:  
"Bak yavrumuz!..." O dem kadının doldu gözleri;  
Zevcin de hande-rîz-i gurûr oldu gözleri;

Pîşinde ettiler beşîğîn, gark-ı ibtihâc,  
Bir bûse-i medîd ile tecdîd-i izdivâc." (Tecdîd-i İzdivâc, s. 342)

Şiirde seher vaktini zafer olarak gören şair, harbe giden askerlerin al bayrağın dalgalanmasında bir zafer tebessümü gördüklerini söyler. Zafer gülümseyen bir insan gibi düşünülmüştür. Askerlerin savaş meydanında yorulmadan savaşacakları ve cenneti bile istila edecekleri söylenirken cennetin de sanki istila edilecek bir mekân olarak düşünüldüğü fark edilir. Şiirde askerlerin şehadetleri ve cennete girişleri dahi bir cenk sahnesi olarak düşünülmüştür. "Yorulmadan" kelimesinin tekrarı askerin cenk hevesini ifade ettiği gibi bir müzikalite de yaratmaktadır:

"Küşâde bir alemin al temevvücâtında  
Bir ibtisâm-ı zafer, şanlı bir seher görecek,  
-Kiminde bir yatağan, ba'zısında bir değnek,

Hudûda, harbe, o meydân-ı kâr ü zâre kadar  
Yorulmadan gidecekler, yorulmadan... Hattâ  
Yorulmadan edecekler cinâna istilâ." (Hasan'ın Gazâsı, s. 347)

*Beyaz Yelken*'de Tevfik Fikret'in hayal dünyası, renkler ve sabah vakti üzerinden takip edilir. Mavi ve beyaz renkleriyle kurulan şu ifadelerde şairin hayalindeki mutluluk ve umut hissedilir: Süt beyaz deniz, beyaz kayalar, mavi ve yer yer beyaz olan gökyüzü, beyaz bir sandal ve beyaz seherler. Burada "beyaz seher" in çoklukla kullanımı şairin sevgilisiyle defalarca gezdiğini göstermesi açısından önem arz eder. Tevfik Fikret için seher vakti, bu şiirde mutluluk ve sevinç kaynağıdır:

"Bir vakitler gönül ederdi hayâl  
Sütbeyaz bir deniz, beyaz kayalar,  
Mâi, lâkin hemen beyâza çalar.  
Bir semâ, sonra bir beyaz sandal.  
Biz o sandalda yâr-ı cânımla  
Dolaşırdık beyaz seherlerde!" (Beyaz Yelken, s. 384)

Aşağıdaki satırlarda ölüm döşeğindeki bir hastanın ufuklara bakarak ölümsüzlük şifası ve etraftan bir kurtarıcı aradığı görülür. Seher vaktini sanki hastaya hayat bahşeden bir şey gibi düşünen şair, ayrıca ona insanı gülümseten bir vasıf da yükler. Sabaha kadar acı ve ıstırap çeken hastanın sabah vakti sükûn bulduğunu hissettiren bu mısralarda seherin yine çokluk hâlinde kullanımı dikkat çeker. Bu durum hastanın pek çok gece hastalıktan mustarip olarak sabahı sabah ettiğini gösterir. Şair şiirde sabah vaktini acıları dindiren, hastayı sükûna erdiren, acılarından kurtararak ebediyete ulaştıracak bir kurtarıcı olarak görür:

"Zavallı hasta, firâş-ı zelîl-i rihlette  
Umar şifa-yı beka bir cihân-ı diğerden;  
Gezer nazarları âfâk-ı bî-nihâyette



Sükûn arar gibi âğûş-ı sermediyyette,  
Hayât alır gibi eshâr-ı hande-perverden" (Zavallı Hasta, s. 409)

Şiirin bütününe bakıldığında bir bahar sabahında, seher vaktinde görülen bir tabiat manzarası karşımıza çıkar. Orhan Okay, T. Fikret'in şiirlerinde tabiatla şiiri sürekli karşı karşıya getirdiğini, tabiatın onun şiirlerinde vazgeçilmez bir unsur olduğunu hatta tabiatın onun için şiir olduğunu söyler (Okay, 1990, s. 138). Burada sabah vaktinde uçuşan kuşların neşesi, parlak ruh, seher vaktinin bir ilkbahar güzelliği; çiçekli yeşil bir sediri çevrelemektedir. Şiirdeki kelime kadrosundan şairin bu vakitte neşeyle/ mutlu bir şekilde tabiata baktığı söylenebilir. Çiçekler oturulacak bir sedir gibi düşünülürken bu hâliyle anlatılan bütün manzarayı çevrelemektedir:

"Bütün bu neşve-i perrânı, rûh-ı nevvâr,  
Bütün bu hüsn-i rebîisi, bir güzel seherin,  
Eder ihâta yeşil bir sedir-i ezhârı;" (Aşk ve Firâk, s. 412)

Aşağıdaki şiirin bütününde de bir tabiat tasviriyle karşılaşılır. Burada gençliğin gayesiz, uykusuz, sehersiz, ruhu rahatlatan zamanlarına bir atıf söz konusudur. Bu anlatılanlar gençliğin hep aynı lezzetlerini ifade etmektedir: Kederden hâli, gençliğin verdiği sevinç ve coşkunlukla uykusuz kalmalar ve seher vaktini görememeler... Şairin başka şiirlerinde sabaha kadar geçen uykusuz saatler ve seher vaktindeki aydınlık sebebiyle huzursuz ruhun sükûn bulduğu vakitler varken buradaki uykusuzluk gençliğin eğlenceli vakitleri sebebiyle yaşanmaktadır:

"Öyle bi-gâye, bi-seher, bi-hâb,  
Dâimâ aynı iltizâz-ı şebâb;  
Hep o âsûde-rûh sâatler." (Ne İsterim?, s. 460)

Aşağıdaki satırlarda sevgilisi ile hayal avcılığı yapan şairin hayalleri avlanacak bir nesne/kuş gibi tasavvur ettiği fark edilmektedir. Onun geçek olamayan hayalî bir ömür arzusu/hayali vardır. Kendisi bu hayali ömrü, göklere uçmaya hazır, başıboş bir yuvadaki kuş gibi düşünür:

"Bir leyle-i aşkın müteennî seherinde  
Yalnız ikimiz sayd-ı hayâlât ile meşgul.  
Savtındaki eş'âr-ı pür-âheng ile mâlî,  
Şi'rimdeki elhân-ı muhabbetle nağam-sâz,  
Âh istiyorum, -göklere âmâde-i pervâz  
Bir lâne-i âvârede bir ömr-i hayâlî..." (Ömr-i Muhayyel, s. 425)

Şiirde birbirine anlamsal olarak tezat teşkil eden kelimelerin bir arada kullanımı dikkat çekici: Şafak-gece-mehtap, lika-yı seher, siyah saçlar. Şairin sabaha kadar uyumadığı ve seher vaktini siyah saçlı bir insan gibi düşündüğü görülür. Seher aydınlık bir vakti ifade etmekte siyah saçlı birinin beyaz tenini anlatırken sanki bir kadın tasviri yapılmakta. Bu durum aslında bir vakti anlatmaktadır. Yapılan kadın tasvirinin aşkın

baharına tazelik kaynağı olması da beklenmektedir, denilebilir. Karanlık bir geceden sonra tabiatta, taze gonca, çiğ tanesi ve güneşin doğduğu görülür, şafak ve lika-yı seher gün doğumunu ima eden ifadeler. Karanlıklar içinden doğan seher vaktinin aşkın baharına tazelik kaynağı olsa diye bir istek söz konusu, şiirde istek kipi çekimi şairin arzusunu ortaya koyarken "bile" ifadesi sanki bu arzu edilenlerin gerçekleşmeyeceği çağrışımı uyandırmaktadır:

"Şafak, bulut, gece, mehtâb, jâle, gonce-i ter,  
Siyâh saçların altında bir likâ-yı seher  
Bahâr-ı aşka medâr-ı tarâvet olsa bile..." (Halûk İçin, s. 471)

*Teşrik-i Melâl*'in başında çocuk ruhlu olduğu görülen şairin ikinci bölümde saf kalbine elemin kara bir noktasının düştüğü ifade edilmektedir. Yine bir sabah vakti tablosu ile karşılaşılan diğer mısralarda sabah vaktinin bir insan gibi düşünüldüğü fark edilir. Seherin alınına bir tablo seyrederek gibi kayıtsız ve gülerek bakan şairin durumu karşımıza çıkar:

Bir gün bu habersiz çocuğun saf kalbine, ansızın bir elemin siyah noktası düştü. Seherin alınının o inkişafına bir levha, tablo seyrederek gibi kayıtsız ve gülerek baktım.

"Bir gün bu tıfl-ı bî-haberin kalb-i sâfına  
Bir nokta-i siyâh-ı elem düştü bağteten;  
Baktım o cebhe-i seherin inkişafına  
Bir levha seyrederek gibi lâ-kayd ü hande-zen" (Teşrik-i Melâl, s. 495)

Tebessümün denize benzetildiği şu mısralarda "leyle-i rûh" ile "seherler" ifadesiyle oluşturulan zıtlık, anlatımı daha etkili bir hâle getirmektedir. Karanlık, şairin ruhundaki mutsuzluğu ifade eder. Onun ruhunda seherleri çoşturacağı söylenen tebessüm ve parıltının şaire aydınlık, huzur ve mutluluk getireceği hissedilir:

"Sonra bir mevc-i tebessüm, ufacık bir leme'an  
Ettirir leyle-i rûhumda seherler galeyan..." (Kahkaha-i Ye's, s. 496)

Tevfik Fikret'in mazi, ân ve âtiye bakışına şahitlik edilen şu satırlarda geçmiş; bir öğretmen, baba ve ihtiyara benzetilmiştir. Âna rehberlik eden geçmiş, elinden tutup onu sabırla ve ağır bir şekilde geleceğe doğru itmektedir. Burada ân, elinden tutulup geleceğe doğru itilen çocuk gibi tasavvur edilmiştir. Bu satırlar küçük bir çocuğun yürüme denemelerini de çağrıştırmaktadır: An yeni yeni yürüyen bir çocuk, geçmiş onu elinden tutup ileriye yani karşıda bekleyen kişiye doğru yürüsün diye itmektedir. Şiirin devamında âtinin şair için ne ifade ettiğine de tanıklık edilir. Âti feyizlere nurdan bir beşik, fikirler için yüce bir gökyüzü olarak bilinmelidir. Gelecek; seher dolu örtülü bir ufuk olarak da düşünülmüştür. Burada Tevfik Fikret için geçmiş, ân ve gelecek muhasebesi dikkat çekicidir. Şiir gelecekte umutla söz eden şair için seher vaktinin ne ifade ettiğini göstermesi açısından da önemlidir:

"Mâzî, o bir muallim, o bir pîr, o bir peder,

Hâlin tutup sınırlı elinden, ağır, sabûr,  
 Âtîye doğru yedmeli... Âtî, o pür-seher  
 Bir ufk-ı muhtecib ki füyûzâta mehd-i nûr." (Mâzi... Âtî, s. 530)

Vatan şefkatli, bereketli ve taravetli gönlü olan birine benzetilir ve onun elbette bir gün fikirlerin maşuku olacağı ifade edilir. Burada geleceğe umutla bakan birisinden söz edilmektedir. Gözlerdeki parıltı ışığı şiirde seher vakti ile ilişkilendirilmiştir. Işık/aydınlık dolu ufukları olan manzarayı seher dolu gözlerle seyretmekte. Gözlerimiz, manzurunuz ifadeleri kalabalık bir gruptan söz edildiğini göstermektedir. Şiirde "meşhûn-ı seher" ile "pür-envâr" ifadeleri şiirde anlamsal bir bütünlük oluşturmaktadır.

"Meşhûn-ı seher gözlerimiz vakf-ı temâşâ:  
 Manzûrumuz âfak-ı tekemmül ki pür-envâr;  
 Müşfik vatan, ey sine-i feyyâz u mutarrâ,  
 Bir gün seni elbet görürüz maşuk-ı efkâr..." (Dârümuallimîn Marşı, s. 562)

Abdülhak Hamit Tarhan için yazılan şiirde ilk olarak onun fiziksel tasviri yapılır: Açık bir alın, sıcakkanlı/ cana yakın bir bakış, gizli bir yaratılış/ mizaç. Daha sonra onun ruhî portresine geçilir: Sınırsız/ sonsuz bir boşlukla, dağ ve denizleriyle, gecelerin karanlığı ve seherlerin şen pırıltısıyla, bütün volkanlarıyla, öfke dolu gök gürültüsü ve şimşekleriyle, hiddet/öfke ve ferahlamanın rengârenk olayları, hadiseleriyle o yaratılış; garipliklerin dolu olduğu bir yer, bir dünyadır. Burada şair-i âzâmın hayatındaki iniş çıkışlara, uç noktada yaşanan duygulara, ruhunda kopan fırtınalara gönderme yapılmaktadır. Şiirde seher vaktinin şair için neşe ve mutluluk kaynağı olduğu fark edilmektedir. Gece karanlığının karşısına seherin şuh, şen ışığı/aydınlığı konarak tezatlı bir söyleyişle insanın ruhundaki iniş ve çıkışa dikkat çekilmek istenir:

"Açık bir cephe, mûnis bir nazar, bir fitrat-ı mahrem..."

Fezâ-yı bî-tenâhisiyle, ebhâr ü cibâliyle,  
 Fürûğ-ı şûh-ı eshâriyle, zulemâ-yı leyâliyle,  
 Bütün volkanlarıyla, berk u ra'd-i pür-celâliyle,  
 Şü'ûn-ı reng-reng-i inşirâh u infiâliyle  
 O fitrat pür-garâ'ib bir tecellî-gâh, bir âlem." (Hâmid, s. 579)

Bir bahar tasvirinden söz edilen şu satırlarda hayatın dans eden bir insana benzetildiği görülür. Seher vaktinde yağın yağmurların ışıltısı/parıltısı gülücük saçan bir insan gibi düşünülürken yağın yağmurlar sayesinde baharda etrafın çiçeklenmesi, güya seherdeki yağmur ışıltılarının gülümsemesine bağlanır. Bir tabiat olayının güzel bir sebebe bağlanarak anlatıldığı şiirde sarı nilüferlerle nisan ayının gelişi ve güneşin doğması arasında kurulan renk ilgisi dikkat çeker:

"Sular akar, kuzular oynar; safâsından  
 Hayât rakediyor zannedersiniz; eshar

Olur tele'lü'-i bârân içinde hande-feşan...  
 Bu ibtisâm ile gûyâ, şüküfte-rûh-ı bahar,  
 Lebinde bir sarı nilüferin doğar Nisan." (Âveng-i Şühûr -2-, s. 583)

Kendi üzüntüsünü tabiata aksettiren T. Fikret'in karamsar bakışının yansıdığı şiirde gam saçan gece şairin hayalini ürküten birisine benzetilir. Gece vaktinin gam ile ilişkilendirildiği bu satırlarda gamdan kurtulmak isteyen şairin ölüm sabahını hasretle beklediği görülür. Ölüm sabahı onu acılarından kurtaracaktır. Burada muzlim ziyalar/karanlık aydınlıklar tamlaması dikkat çekici. Karanlıkta gökyüzüne bakarken bulutlarda mezar karanlığı ve toprak kokusu araması onun yaşadığı gamdan kurtuluşu ölümden bulacağı çağrışımını kuvvetlendirmektedir. Şiirin devamında yaşanan üzüntünün ölümlle kıyaslandığı, ölümden bile üstün bir acı olduğu görülür:

"Tevhîş edip hayâlimi bir leyl-i gam-nisâr,  
 Hasretle eylerim seher-i mevte intizâr;  
 Muzlim ziyâlarıyla -derim- kılsam istitâr!  
 Çeşmim sehâbelerde arar zulmet-i mezâr,  
 Rûhum sehâbelerden alır şemme-i türâb..

Müdhiş, memâttan bile müdhiş bu iktirâb!" (İrtikap, s. 602)

Seher vakti tabiatı seyreden şair gördüklerini tablolaştırır: Hava latif, deniz durgun, gökyüzü mahmur, gölgeler yer yer tenhayı dalgalandırmakta, çimenlerin üstünde sevinç ve hüznün yer etmiş. Tefik Fikret, gölgelerin karanlıktaki durumunu denizin dalgalanmasına benzetmiştir. Gökyüzünü ise uykusundan yeni uyanmış bir insan gibi düşünür. Şair tabiata bakarken hüznü ve neşeyi bir arada görmektedir. Duygusal olarak birbirine zıt iki duygunun bir arada verilmesi şair için bir ikilemi temsil etmektedir, denilebilir. Ayrıca sema ve sahra da bu duygusal zıtlığı destekler gibidir:

"Havâ latîf, deniz râkid, âsüman mahmûr;  
 Temevvüç etmede yer yer zilâl tenhâyı;  
 Neşîmen-i çemen üstünde vakf-ı hüzn ü sürür,  
 Seherde seyrey koyuldum semâyı, sahrâyı..." (Subh-ı Bahârân, s. 604)

Aşağıdaki satırlarda sabah vakti tabiata bakan şairin ufukta gördüğü bir yıldızdan hareketle kendisinde uyanan duygular anlatılır. Şair kendisinin sükûn ve hüznün hâlini yıldızla yükler. Yıldız ufkun yegâne süsü olarak tanımlanırken aynı zamanda şekil itibarıyla göze benzetilir. Burada safa gecesinin uzaktan birini takip eden bir insan gibi ve yıldızın da onun gözü olarak düşünüldüğü fark edilir:

"Şu bir sitâre ki ufkun yegâne zîynetidir,  
 Garîb-i hüzn ü sükûnetle çarpıyor nazara  
 Geçen leyâl-i safânın o çeşm-i hasretidir  
 Ki dürdan nazar etmekte âlem-i sehere..." (Subh-ı Bahârân, s. 605)

Seher vaktinin şiirde bir karşılaştırma unsuru olarak kullanımı dikkat çekici. Letafet konusunda seher vakti ile kıyaslanan birisinden söz edilmektedir. Seher vaktinin latifelerinden dahi daha latif olan bu kişi artık toprağa karışmış; yani ölmüştür. Bundan sonra şair için söylenecek söz kalmamıştır. O gittikten sonra kendisinin mesut kalması bir şey ifade etmemektedir. Şiirde aslında cevabı bilinen bir şeyin "mi" soru edatıyla daha etkili bir şekilde ifade edildiği görülür. Şairin mesut olması ve ah ile sevinci, ayrılık acısına fayda vermemektedir:

"Karıştı hâke, ben artık ne söylesem bî-sûd,  
Letâif-i seherîden latîf olan o vücûd;  
O gitti, ben kalabilsem de n'eyleyim mes'ûd?  
Verir mi fâide hicrâna, âh, âh ü sürûd.." (Subh-ı Bahârân, s. 606)

*Tulûa Karşı* şiirinde de seher vakti ile akşamın kıyaslandığı görülür. Şair akşamı fikirlerini söndürmesi sebebiyle istemez; onun yerine seher vaktini tercih eder. Fikirler bir muma benzetilirken akşam vakti de onu söndüren bir şey gibi düşünülmüştür. Burada akşam ve seher vaktinin her ikisine de bir kederin eşlik ettiği fark edilir.

"Hâlî olamaz yine kederden,  
Parlak göremem şebi seherden:  
Efkârımı söndürür o zulmet!" (Tulûa Karşı, s. 608)

"Ey" hitabı ile bir sohbet havası katılan şiirde seherin ışığı/ateşi ve zekânın yıldızı sohbet edilecek birer insan gibi düşünülmüştür. "Şu'le-i seher"den kasıt güneş ışığı olmalıdır. Dehanın önünü aydınlatacak ilham da tıpkı günü aydınlatacak güneş gibi tasavvur edilir. Şiirde gökyüzüne benzeten "matla-ı edep", zekâ yıldızının doğuş yeri olarak görülür; yani edep; şairin ilhamının doğduğu gökyüzüdür. Şair, dehasının alınına vuran seherin ışığı ve edepte doğan zekânın yıldızına şiirini sunmaya geldiğini söylerken aslında şiirinin kaynaklarının ipuçlarını da verir. Buna göre T. Fikret için şiirin kaynağı edepten doğacak bir zekâ ve dehayı aydınlatacak bir ışıktır. Şair şiirinin bu şekilde büyümesini arzu eder çünkü bu şekilde yeni şiiri oluştursa kendisi de onunla övünecektir:

"Ey cephe-i dehâya vuran şu'le-i seher!  
Ey matla-ı edebde doğan kevkeb-i zekâ!  
Şî'rimle arz-ı hayrete geldim bugün sana;  
Fahreyleirim seninle büyürse bu şî'r-i ter." (Nijâd'a, s. 625)

Melalin insan yüzüne benzetildiği şiirde bir kızın nuruyla/ ışığıyla şairin bütün güzellik anlayışı değişir. Güzelliğin bütün nitelikleri bu nurla bozulmuştur. Sevgilinin nuru, melal çehresini hande hande eder; yani onu yüzünü güldürür. Yine onun nuru sebebiyle gecenin karanlığı bir seher gibi önünde lem'a lem'a/pırl pırl durur. Burada dikkat çeken bir diğer noktada şairin tezatlardan hareketle anlatmak istediğini daha etkili bir şekilde ifade etmesidir. Gecenin karanlığının bir seher gibi parlaması karanlığın kesafetini ortaya koyarken, çehre-i melalin hande hande olması da zıtlıktan

haydalanırken anlatımı daha etkili bir hâle sokmuştur. Hande hande ve lem'a lem'a tekrarı şiire bir müzikalite katar:

"Hüsnün bütün havâssını tağyir eder gibi:  
Nûrunla hande hande olur çehre-i melâl,  
Pişinde lem'a lem'a durur bir seher gibi  
Zulmet-i leyâl." (Ey Kız, s. 627)

Sevda, çiçek, gençlik gibi ilahî güzelliklerin hepsinin seher vakti bir gelin odasına indiği söylenen şu mısralarda seher vakti; ilahî güzelliklerin indiği bir vahiy anı gibi düşünülmüştür. Burada sevda, çiçek ve gençlik de Allah'tan gelen vahiy gibi kabul edilebilir:

"Sevdâ, çiçek, şebâb... O İlâhî bedîalar,  
İnmiş cihâna cümlesi bir hacle-gâhtan  
Bir dem-i seher." (Ey Kız, s. 628)

Kabir başında bir kimsenin tasvir edildiği şu satırlarda bu kişinin durumu ile mezarda yatan arasında kurulan ilgi dikkat çekicidir. Mezar başındaki ziyaretçi görünüş itibarıyla soluk kefenle ortaya çıkan yârin na'şına benzetilir. Burada aşk bedbahtı olarak tanıtılan kişiyi seher yıldızının yerinde bulduğu ifadesiyle onun sabaha kadar orada beklediği, geceyi ayrılık sebebiyle döktüğü gözyaşlarıyla geçirdiği anlaşılır. Seher yıldızı bu benzetmede bir insan gibi tasavvur edilir. Bütün bu anlatılanlar şiirde bir matem sahnesi olarak görülür. Şiirin devamında yıldızların görüntüsü ile "girye-i nûr" arasında kurulan ilişki de dikkat çekicidir. Gökyüzünün soluk ışıklı yıldızlarıyla bu ayrılık levhasına ışıklı gözyaşı döktüğü ifadesiyle yıldızlar gökyüzündeki hâli sebebiyle gözyaşı döken biri gibi düşünülmüştür:

"Gören zavallıyı kabrin başında, zanneyler  
Ki na'ş-ı yâridir, etmiş soluk kefenle zuhûr;  
Bulur yerinde o bed-baht-ı aşkı necm-i seher  
Bükâ-yı hicr ile sâât-ı leyl eder de mürûr.  
Nedir bu sahne-i mâtem, nedir nedir, Ya Rab?

Donuk ziyâli nücûmuyla âsümân her şeb  
Döker bu levha-i hicrân-meâle girye-i nûr" (Hayâl-i Zâir, s. 634)

Seher vakti, konup uçan bir nesneye benzetilmiştir. Burada parıltının konması gün ışığının önündeki nazlı nakşı aydınlatması; yani ışığını yansıtmasıdır. Şair bu durumu seherin kuş gibi önündekine konmasına benzetir. Şair önündeki nazlı nakşa yani levha-i berîne bu saatten sonra yani seher vakti geldikten sonra keder bulutundan bir gölge dahi düşmeyeceğini söyler. Burada kederin bir buluta benzetildiği görülür. Şair için seher vakti kederin sona erdiği bir ân ifade eder:

"Pîşimdeki levha-i berîne  
 Bir lem'a konardı her seherden,  
 Düşmezdi sehâib-i kederden  
 Bir gölge bu nakş-ı nâzenîne..." (Nakş-ı Nâzenîn, s. 636)

Uyanık bakışlı bir insan gibi düşünülen seher vakti temiz ve saf bir yuva beklemektedir. Sevinçler nehirlerin başında ninni söyleyen ve nehirler de ninni söylenecek bebekler gibi tahayyül edilmiştir, denilebilir:

"Bir âşiyân-ı bekâret ki bekler eshârın  
 Nigâh-ı bîdârı,  
 Başında neş'eli bir ninni söyler enhârın  
 Sürûd-ı serşârı." (Rûh-ı Eş'ârım, s. 374)

### Tulû

Güneşin duruşundan hareketle günün bir vakti arasında ilgi kurulan şiiirde güneş huzur bulan bir insan gibi düşünülürken bulutlar da şekil itibariyle pamuğa benzetilmiştir. Uykusundan yeni uyanan birisinin mahmurluğu ile güneşin doğduğu esnadaki durumu arasında kurulan benzerlik de dikkat çekicidir:

"Güneş, tulû'a henüz başlamış kadar mahmûr,  
 Pamuk bulutların üstünde eyliyordu huzûr;" (Sezâ, s. 334)

Sabah rüzgârı; insafsız kaba, haşın, etrafına zarar veren bir insana teşbih edilir. Doğan güneşin her parıltılı bakışı yaprakların matemini küçümseyen, hor gören birisi gibi düşünülmüştür. Güneş insanı hafife alan bakışlarıyla onları küçümseyen onların matemleriyle dalga geçen bir insana benzetilmiştir:

"Anîf darbe-i kahriyle, bâd-ı bî-insaf  
 Birer birer düşürür dallarından evrâkı,  
 Tulû' eden güneşin her nigâh-ı işrâkı  
 Eder zavallıların matemiyile istihfaf." (Enîn-i Gam, s. 389)

### Sonuç

Farklı medeniyet dairelerine girerek kültür değişimleri yaşayan edebiyatımızın belki de en önemli problemini zaman sorunsalı oluşturur. Tanzimat'la birlikte zaman algısı değişmeye başlamıştır. *Adem Kasidesi* ve *Ondokuzuncu Asır* manzumesinde görüldüğü gibi zaman algısındaki farklılaşma dönemin zihniyet değişimi üzerinden takip edilmektedir. Batı edebiyatı tesirinin çokça hissedildiği Edebîyât-ı Cedîde anlayışıyla eserler vücuda getiren Tefvîk Fikret'in şiiirlerinde de zaman algısının tezahürleri bilhassa günün belli bir kesiti olan sabah vaktinin şiiirlerinde çeşitli kelime ve kelime gruplarıyla oluşturulan bir anlam ve imaj dünyası

oluşturduğu görülür. Tevfik Fikret sabah vaktini şiirlerinin pek çoğunda arzu edilen, istenilen; onu sıkıntılarında, kederlerinden kurtaran bir vakit olarak algılamıştır. Bilhassa bayram ve bahar mevsiminde ele alınan sabah vakti şairin umut ve isteklerinin simgesi durumundadır. Şairin zaman zaman sabah vaktinde seyrettiği tabiata kasvetli bir gözle baktığı ve kendi kederini ona yansıttığı da görülür. Bu şiirlerde manzara Tevfik Fikret'in duygu dünyasının yansıması şeklinde karşımıza çıkar.

Tevfik Fikret'in sabah vakti ile kurduğu imaj dünyasında tabiatta görülen değişimin renk ilgisi oluşturularak tablolandırıldığı fark edilir. Manzara karşısında kendi duygularını dile getirdiği bazı şiirlerinde şairin duygu değişimini ifade ederken tezatlı söyleyişlerden faydalandığı böylece anlatımı daha etkili bir hâle getirdiği görülür. Ayrıca tabiat olayları güzel bir sebebe bağlanarak daha etkili bir şekilde ifade edilmiştir. Tevfik Fikret şiirlerinde sabah vakti ile ilgili oluşturduğu imajlarda benzetme, istiare, tezat gibi çeşitli söz sanatlarından faydalanarak anlatımını kuvvetlendirmiş ve şiirin estetik boyutunu öne çıkarmıştır. Şairin çeşitli tekrarlarla oluşturduğu müzikalite de şiirde anlatılan duygu durumunu beslemiş ve bir lirizm oluşturmuştur.

Tevfik Fikret fecri, gün doğumunu bazı şiirlerinde uhuvvet ve hakikat gibi soyut kavramlarla birlikte kullanmış; gün doğumunu yaşanan sıkıntıları yok edecek bir kurtarıcı olarak görmüştür.

Sabah vaktinin gece ve akşamla karşılaştırıldığı şiirlerde sabah umut ve mutluluğu; akşam/gece ise mutsuzluk ve umutsuzluğu simgelemiştir. Rübâb-ı Şikeste'de sabah vakti, hayal dünyası ve renk ilgisi üçgeninde oluşturulan anlatımlar şairin sanatsal başarısını göstermesi açısından önem arz eder.

Tevfik Fikret'in bazı şiirlerinde sabah vakti ile ömrün belli bir dönemini kastedilmiştir. Bu şiirlerde gençlik dönemi ile sabah vakti arasında kurulan ilgi dikkat çekicidir.

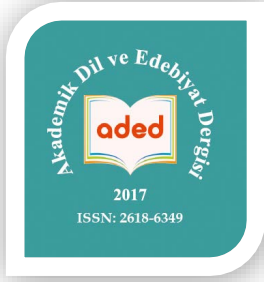
Tevfik Fikret soyut olan zaman kavramını çeşitli tamlamalarla somutlaştırmaya çalışmıştır. "Reng-i infial-i seher" gibi bazı tamlamalarla kurulan imajlarda ise seher vaktinin soyut bir kelime ve renkle nitelendirilmesi anlatımı daha etkili bir hâle getirirken duygu yoğunluğunu da hissettirmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada Tevfik Fikret'in sabah vakti ile ilgili kullandığı ifadelerden hareketle izlenimleri tespit edilip örneklendirilmiş; böylece onun hayal dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tevfik Fikret'i ve şiirlerini daha iyi anlamak için benzer çalışmaların artarak devam etmesine ihtiyaç vardır.



### Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İnkılap Kitabevi.
- Akay, H. (1998). *Servet-i fûnun şiir estetiği*. Kitabevi.
- Ellias, N. (2000). *Zaman üzerine*. Ayrıntı Yayınları.
- Han, B.(2019). *Zamanın kokusu*. Metis Yayınları.
- Kaplan, M.(1998). *Tevfik Fikret*. Dergâh Yayınları.
- Kocabay, H. (2010). *Ahmet Hâşim şiirlerinde zaman*. Bilkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kubbealti Lugati (lugatim.com)
- Okay, O. (1990). *Sanat ve edebiyat yazıları*. Dergâh Yayınları.
- Öksüz, E. (2009). "Türk şiirinde zaman algısına dönük bir okuma denemesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1913-1926.
- Polat, N. H. (2021). *Tevfik Fikret bütün eserleri eleştirel basım*. Yapı Kredi Yayınları.
- Şengül, M. B.(2015). "Rübâb-ı Şikeste'de zaman". *Turkish Studies*, Volume 10/16 Fall 2015, s. 1043-1060.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat üzerine makaleler*. Dergâh Yayınları.
- Wittmann, M. (2018): *Hissedilen zaman*. Metis Yayınları.
- Yuva, H. (2009): "Türk şiirinde zaman teminin değişimi". *Turkish Studies*, Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 1653-1717.
- Yüksel, S. (2015). "Tevfik Fikret'in şiirlerinde duyguların "müşahhas çehre" olarak tasviri". *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 12, Ekim 2015, s. 187-197.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

## *Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Öznur ÖZDARICI**

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale  
Üniversitesi  
oznur\_ozdarici@hotmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-5772-2624>

**Mehmet Âkif Ersoy'un Gurbetten  
Seslenen Mektupları**

*Letters Written by Mehmet Akif Ersoy from Foreign Lands*

### **Araştırma Makalesi/Research Article**

Geliş Tarihi/Received: 24.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### **Atıf/Citation**

Özdarıcı, Ö. (2022). Mehmet Âkif Ersoy'un Gurbetten Seslenen Mektupları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 999-1014. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145269>

Özdarıcı, Ö. (2022). Letters Written By Mehmet Âkif Ersoy From Foreign Lands. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 999-1014. <https://doi.org/10.34083/akaded.1145269>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Geçmiş çok eski yıllara uzanan mektup kendi içerisinde çeşitlilik gösteren geniş yelpazeye sahip bir iletişim aracıdır. İfade vasıtası olmasının ötesinde mektubun bir diğer fonksiyonu da bir anlatım tekniği olmasıdır. Edebiyat ve fikir adamlarının özel mektupları onlar hakkında ipuçları veren önemli vesikalardır. Ayrıca bu belgeler edebiyat tarihi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Mehmet Âkif'in de gurbette iken yakınlarına yazdığı, Mısır yıllarını konu alan mektupları vardır. 1928-1936 yılları arasını kapsayan bu mektuplardan kırk üçü Mehmet Âkif'e, üçü eşi İsmet Hanım'a ve bir tanesi de oğlu Emin Bey'e aittir. Bu mektuplarda Âkif yalnızca çocuklarına, torunlarına değil; dost çevresine, İstanbul'a ve vatanına olan özlemine de dile getirmiştir. Sıcak ve samimi bir dille yazılan söz konusu mektuplar Âkif'in Mısır'da geçirdiği hayat ve ailesi ile ilgili bilgilerin yanı sıra onun şahsiyeti ve fikirleri ile ilgili bilgiler sunması açısından da önem arz etmektedir. Mektuplarda yer alan konular aile, gündelik hayat, geçim sıkıntısı, sağlık, eğitim ve çocuk terbiyesi, edebî uğraşlar, vatan hasreti alt başlıkları ile ele alınmıştır. Çalışmada Mehmet Âkif'in iç dünyasının dışavurumu olan bu metinlerin sunduğu veriler ışığında onun şahsiyetine, fikir ve ruh dünyasına ilişkin unsurlar değerlendirilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Mehmet Âkif Ersoy, mektup, gurbet, Mısır, sıra

## Abstract

*Dating back to old times, the letter is a means of communication with a wide range of variations within itself. Besides being a means of expression, the letter is also a narrative technique. The private letters of literary and intellectual figures are important documents that give clues about them. In addition, these documents have a special importance in terms of the history of literature. Mehmet Âkif has letters about the Egyptian years that he wrote to his relatives while he was abroad. Forty-three of these letters, covering the years 1928-1936, belong to Mehmet Akif, three to his wife İsmet Hanım and one to his son Emin Bey. In these letters, Akif expressed his longing not only for his children and grandchildren, but also for his friends, Istanbul and his homeland. These letters, written in a warm and sincere language, are important in terms of presenting information about Akif's life in Egypt and his family, as well as information about his personality and ideas. The subjects in the letters were examined under the subheadings of family, daily life, financial difficulties, health, education and upbringing of children, literary pursuits, homesickness. In the current study, in light of the data provided by these texts, which are a kind of reflection of the inner world of Mehmet Âkif, his personality, ideas and spiritual world will be evaluated.*

**Keywords:** Mehmet Âkif Ersoy, letter, foreign land, Egypt, homeland

## Giriş

1873-1936 yılları arasında yaşayan Mehmet Âkif Ersoy, Türk edebiyatı içerisinde isminden çokça söz ettiren önemli şahsiyetlerden biridir. Bir birey olarak toplumun problemlerine kayıtsız kalmaması, bunları samimiyetle ifadeye yönelmesi ve anlatımını Türkçenin imkânlarıyla zenginleştirilmesi onu sahip olduğu bu çok yönlü kişiliğiyle 20. yüzyıl Türk edebiyatı içerisinde ayrıca değerli kılar. Bedbin bir ruh haliyle Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak gittiği Mısır'da (Okay, 1989, s.11) yaklaşık on buçuk yıl gönüllü bir sürgün hayatı yaşar: "İstiklâl Savaşı kazanıldıktan sonra İstanbul'a dönen Mehmed Âkif, 1923 ve 1924 yıllarının kış aylarını yakın dostu Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Kahire'de geçirdikten sonra, Türkiye'deki siyasi gelişmelerin etkisiyle, dergisinin kapatılması, polis takibine alınması gibi engellerle karşılaşması, böylece hizmet imkânlarının elinden alınması yüzünden, 1925 yılı sonundan itibaren temelli olarak Mısır'a gitmeye mecbur olmuş ve orada bir nevi gönüllü sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Ağır şekilde hastalanarak sevgili yurduna döneceği 17 Haziran 1936 tarihine kadar, on buçuk sene Kahire/Hilvan'da vatan-cüdâ olarak hasret çekmiştir." (Düzdağ, 2011, s. 32-33). Mısır, Mehmet Âkif'in tanıdık olduğu bir coğrafyadır. Daha önce de çeşitli vesilelerle Mısır'a gider. Bunlar kısa süreli ziyaretler olmakla birlikte 1925 senesinin Eylül/Ekim ayında İstanbul'dan bir daha dönmek üzere ayrılıp eşi ve iki oğlu ile birlikte Mısır'a yerleşir. (Özçelik, 2020, s. 142-143), (Erişirgil, 2006, s. 330).

Bir "İstiklâl Marşı" şairi, "Safahât" şairi olmasının yanı sıra Âkif'in Mısır'da iken kızına ve damadına yazdığı mektupları da Türk edebiyatı açısından önemli sayılabilecek birer vesika niteliğindedir. Bizde mektup "özellikle Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde ayrı bir araştırma konusu olacak kadar geniş ve özel bir yer" tutar. (Kefeli, 2002, s. 19). Edebiyat tarihi içerisinde yer alan önemli kişilerin mektupları hakkında yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bazıları (Şahin (2021, s. 78-87); Çıkkla (2006, s. 256-257), Narlı (2006, s. 267-279), Karataş (2006, s. 306-319), Emre (2006, s. 319-324), Turinay (2006, 375-382), Şakar (2006, s. 324-339) olarak ifade edilebilir.

İnsanoğlu duygu örüntülü bir varlıktır. Duygularını dile döktüğü kelimeler vasıtasıyla ete, kemiğe büründürür ve çeşitli anlatım teknikleri yoluyla ifadeye çalışır. Denilebilir ki aslında her mektup hislerin ve fikirlerin birer tercümanıdır. O da tıpkı edebî türlerde olduğu gibi insanın iç dünyasının dışavurumudur. Öyle ki Âkif'in kendi arzusuyla gittiği bu gönüllü sürgün yıllarında en büyük tesellisi bu gurbet diyarından vatanına gönderdiği mektuplardır. Gurbet, kişinin ruh ve düşünce ikliminin gelişmesinde de önemli katkıları olan bir yerdir. Vatanından ve sevdiklerinden uzakta oluş, sılaya duyulan özlem ve daha pek çok duygu hali bu mektuplar vesilesiyle dile gelir. Hilvan'dan memlekete gönderilen bu mektuplarda aile, hasret, gündelik hayatın bütün şekilleri, hayatın zorlukları, yaşanan sıkıntılar, vatan, eğitim, çocuk terbiyesi, hayvan sevgisi, vb. birçok konu hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Dua, tebrik,

bayram mesajı, tavsiye, davet, istek, teşekkür, mazeret ve özür içeren mektuplar Âkif'in edebî değerinin daha da net anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. İnsanoğlu içindekileri dışa aktarırken içinden geldiği gibi yazar. Bu sebeple insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu pek çok hâlin sıcak bir dille yazıya aktarılmış bir izdüşümüdür bu mektuplar. Eyüp Belediyesince hazırlanan “*Fırlıklı Nâmeler*” adlı kitapta bizzat Mehmet Âkif tarafından kaleme alınan kırk üç adet mektubun dördü 1928 senesine aittir. İkisi kızı Suad Hanım’a, ikisi de damadı Ahmed Bey’e hitaben yazılmıştır. 1930’da biri Suad Hanım’a, diğeri damadı Ahmed Bey’e olmak üzere iki mektubu vardır. 1932 yılında beşi Suad Hanım’a, altısı Ahmed Bey’e; 1933’te üçü Suad Hanım’a, ikisi Ahmed Bey’e; 1934’te ikisi kızı Suad Hanım’a, ikisi damadı Ahmed Bey’e; 1935’te ikisi kızına, biri damadına; 1936 senesinde ikisi kızına, üçü damadına yazılan mektuplardan söz edilebilir. Bunlara ek olarak Âkif’in yine kızı Suad Hanım’a yazdığı beş adet tarihi belli olmayan mektubu bulunmaktadır. (Özalp, 2011). Kitapta ayrıca eşi İsmet Hanım’a ait üç, oğlu Emin’e ait de bir mektup yer alır. (Karataş, 2011, s. 452-464). Günaydın da makalesinde Âkif’in ailesine yazdığı yedi mektuba yer vermektedir. (2008, s. 440-447).

Mısır-Hilvan’dan, sırasıyla Milas, Erciş ve Beytüşşebab’da yaşayan kızı Suad Hanım’la damadı Ahmed Bey’e gönderilen mektuplar 1 Mart 1344/1928-23 Mart 1936 tarihini kapsamaktadır. Mektuplardan kırk üçü Mehmet Âkif’e, üçü eşi İsmet Hanım’a, bir tanesi de oğlu Emin’e aittir. Mektuplar dosya (A4) sayfasına genellikle bir tarafı Suad Hanım’a, diğeri tarafı Ahmed Bey’e olmak üzere arkalı önlü yazılmıştır. Mektuplardan bazılarında bir kısım cümle ve ibare ve tarihlerin kesilmiş veya karalanmış olduğu dikkati çeker. Yapılan metin tamiri çalışmaları neticesinde metinler üzerindeki bu eksiklikler okunmaya ve tamamlanmaya çalışılmış olup okunamayan kısımlar noktalarla gösterilmiştir. Gerekli görülen yerlere de dipnotlar verilmiştir. (Özalp, 2011, s. 26-27).

## Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan belgesel tarama kullanılmıştır. Belgesel tarama, doğrudan görüşme ve gözlem imkânının bulunmadığı şartlarda işe koşulmaktadır. (Yıldırım&Şimşek, 2011). Belgesel taramada var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri toplanmaktadır. (Karasar, 2006).

## Bulgular

### Aile

Mehmet Âkif için aile son derece önemli bir müessesedir. Memleketinden ayrı, uzak bir diyarda yaşayışı ona ailenin önemini derinden hissettirir ve aile kavramının ne kadar mühim olduğunu bir kez daha hatırlatır. Öyle ki gurbette iken kızı Suad Hanım’a, damadı Ahmed Bey’e yazdığı mektuplar sıladan ve sevdiklerinden uzak oluşundan kaynaklanan bu duygu yoğunluğunu yansıtır niteliktedir. Söz konusu

mektuplarda derin bir özlemin, bağlılık duygusunun, ince, içli, şefkatli bir babanın/dedenin/kayınpederin seslenişi vardır. Ailenin sağlam temeller üzerine yükselmesi için aile birliği de Âkif için bir o kadar önemlidir. Zira aile hakkındaki görüş ve düşüncelerine Safahât (Ersoy, 2021)'ta da geniş yer verir. (Timurtaş, 2006, s. 133) 1932 Haziranında kızına yazdığı mektubunda şöyle demektedir: “Şarka doğru gitmek üzere hazırlık emri almışsınız. Cenâb-ı Hakk hayırlı eylesin. Ahmed’e de yazdım: Seni birlikte götürmek yahut evvelki tasavvur vechile bu tarafa göndermek şekillerinden hangisini tercih etmek lâzım geleceğini zannederim, mahal-i azîmet belli olduktan sonra siz aranızda düşünürsünüz. Gelirsen başımın üstünde yerin var. Ferdâ’yi da mektebe veririz. Geçen sene az oturduğun hâlde çok istifâde etmiştin. Bu sefer inşallah kararımızı tebdil için ısrar etmek de istemeyiz. Evet, seni aramızda görmek şüphe yok ki büyük bir saâdettir; lâkin, âilî hususâtı nazar-ı dikkate almak da zaruridir. Hâsılı meseleyi kendiniz hallederek neticeyi bildiriniz.” (Özalp, 2011, s. 69). Bu mektuplarda yoğun bir özlem duygusunun varlığı kuvvetle hissedilir. Kızı Suad Hanım’a yazdığı mektubunda “Validen Suad fodulu oldu demiştim ya, şimdi o fodulluk bir kat daha arttı: Geçen gün “Suad nerde, biliyor musun?” diye sordu. “Türkiye’de!” dedim. “Hayır, işte buracıkta!” diye burnunun ucunu gösterdi. Yârim çiçek olmuş burnumda tüter! Gündüzleri hülyasında, geceleri rüyasında Ferdâ Kadın’la Suad Hatun’dan başkası yok.” (Özalp, 2011, s. 89) demektedir. Özlem Âkif’in hemen her mektubunda yer alan bir duygu durumudur. Yine 1933 senesinde kızına yazdığı bir mektubu özlemlerle doludur: “Hepinizi ayrı ayrı görecekmiş geldi. Hele annen seni sayıklayıp duruyor. Kulağında ötüyor, burnunda tütüyormuşsun! Bana sorarsan hemen sağ olun, selâmette olun; bu zahîrî ayrılıkların o kadar hükmü yoktur. Gönüllerimizin bir olması, birbirimizin âfiyetinden haberdâr olmamız da büyük bir saâdettir. İnsan mesud olduğunu bilmelidir.” (Özalp, 2011, s. 99). Özlemi her ne kadar yoğun olsa da Âkif’in tek tesellisi bir aile olarak gönül birliğinin daim olması ve birbirlerinden haberdar olabilmek yönündedir. Bu, onun için en büyük saadettir. Yine Suad Hanım’a yazdığı tarihsiz mektubunda ailenin devamlılığı için kadına düşen görevler ve iyi bir ev kadınında olması gereken özellikler hakkındaki düşüncelerine yer verir: “Dikişi terakkî ettirmen, reçeller kaynatman hakikaten hoşâ gidecek haberler. Âferin kızım, işte böyle olmalı. Faziletli bir ev kadınından beklenen: Kocasına hürmet, evlâdına muhabbetten sonra yuvasının işiyle gücüyle seve seve, isteye isteye meşgul olmaktır. Dünyada bu meşgale kadar hoş, müfid, sıhî bir şey yoktur.” (Özalp, 2011, s. 159).

### Gündelik Hayat

Âkif’in mektuplarının hemen hepsinde hem kendilerinin hem de karşı tarafın gündelik hayatına ait pek çok bilgi satır aralarına serpiştirilmiş durumdadır. 1928 yılına ait mektuplarda hâl, hatır sorma, memleketin hava durumu, karşı taraftan haber almanın verdiği memnuniyet, torunu hakkında malumat, kızının para konusunda tutumlu oluşuna duyulan memnuniyet (Özalp, 2011, s. 33-35) türünden konulara yer

verilir. Torununa olan sevgisinden, işlerinin yoğunluğundan, eşi ve kendisinin torununa ilişkin daha fazla bilgi almak istediklerinden, kendilerine duyulan özlemlerinden, evlerinin durumundan, Milas'ın sıcakları, eşi İsmet Hanım ve oğullarının durumu, memleketten fotoğraf istekleri, komşular, (Özalp, 2011, s. 37-39) yurttan haberler, kendisine gönderilen selamlardan duyduğu memnuniyet (Özalp, 2011, s.141) mektuplarda geçen diğer konular arasındadır. Âkif, 1929 tarihli mektuplarında İsmet Hanım'ın İstanbul yolculuğuna çıkacağından, oraya vardığında kendilerini bilgilendireceklerinden, Milas'a da uğrama ihtimalinin olabileceğinden (Özalp, 2011, s. 47) bahsetmektedir. Mektubun gecikmiş olmasından ötürü damadından özür diler ve bundan sonra daha çabuk cevap vereceklerini belirtir. Hallerinin afiyette olduğu, torununun konuşmasına ziyadesiyle memnun oldukları bilgisini vererek iletilen selamlarla mektup son bulmaktadır (Özalp, 2011, s. 49). Bayramda kendilerine mektup göndermedikleri için kızına teessüflerini iletir, bir an evvel mektup yazmalarını ve kendileri hakkında bilgi vermelerini ister. (Özalp, 2011, s. 59) Bayramlarını tebrik eder (Özalp, 2011, s. 61), evdeki hayvanlar (tavuk ve inekler) hakkında malumat almak isteğini belirtir, kızını ve torununu gezdirmek için Mısır'a davet eder. (Özalp, 2011, s. 63) Suad Hanımlar'ın şarka gitmek üzere hazırlık yaptıkları bilgisi (Özalp, 2011, s. 69) ne binaen Şark hizmeti için tebrik dileklerini iletir. Bu esnada kızı ve torununun nerede kalacakları konusu, Mısır ve Milas'ın hava durumu, aile efradının durumu da mektupta geçen diğer konular arasındadır (Özalp, 2011, s. 71). Âkif, mektupların geç gelmesinden dolayı üzüntü duyar, kısa da olsa afiyette olduklarını bildirir bir şeyler yazmalarını ister. Torunu için bir fotoğraf gönderdiğini ifade ederek selam ve iyi dileklerle mektubuna son verir (Özalp, 2011, s. 75). Yurtta hava durumu, yeni evlerinden memnun olup olmadıkları gibi konular hakkında da karşı taraftan bilgi ister (Özalp, 2011, s. 79). Torununun rahatsızlığından dolayı üzüntü duyduklarını ve iyi olması için dualar ettiklerini ifade eder. Konu ile ilgili acil bilgi isteği içerisinde. Mısır'daki hava durumu ile ilgili de bilgiler verir. Kışın gelmesi ve dünyanın bu dönemi rahat atlatması için dualar eder. (Özalp, 2011, s. 81-83). Âkif, çay ve bulaşık gibi ev işlerinde eşi İsmet Hanım'a yardım ettiğini söylemektedir. Evlerine İstanbul'dan gelen misafir (Eşref Bey) hakkında da malumat verir (Özalp, 2011, s. 85). Gelen mektuba duyulan memnuniyet, iyilik temennileri ve dua, torunu ile ilgili bilgiler, Mısır'da bahar mevsimi, dostlara selam dile getirilir (Özalp, 2011, s. 87). Âkif, bir diğer mektubunda hayvan sevgisinden ve torunu için hayvanın öneminden söz etmektedir. Oğlu Emin'in büyümesinden, Ramazan ayının gelişinden, oğulları Tahir ve Emin'in Ramazan ayını oruçlu geçirdiklerinden, İsmet Hanım'ın altı aylığına kızlarını görmek için İstanbul'a gelme isteği içerisinde olduğundan dem vurur. (Özalp, 2011, s. 89). Nakil işlemleri ve torunu hakkında malumat isteği, gönderilen resmin gelip gelmediğinden (Özalp, 2011, s. 97) bahisler açar. Tahir'in çalışıyor oluşu, Emin'in davranışlarına karşı duyulan memnuniyetsizlik, dostlardan gelen mektuplara binaen yurttan alınan haberlere (Özalp, 2011, s. 105) de mektuplarda yer verilir.

Damadının işindeki başarısına memnun olur ve bu yoldan gittiği sürece terfilere gark olacağı söyleyerek ona dualar eder. Arap kırsağın resmini talep eder, ayrıca Ferdâ'nın mektubu karşısında mutlu olur. Torununun elinin becerikli olduğunu ve ileride iyi bir ev hanımı olacağını (Özalp, 2011, s. 113) düşünmektedir. 1934 tarihli mektupta kızının bir-iki ay sonra kaplıcaya gideceği bilgisi yer alır. İsmet Hanım'ın da Cemile'yi görmek için bir buçuk ay sonra İstanbul'a gideceği ve dönerken iki aylığına onu da yanında getireceğini belirtir (Özalp, 2011, s. 121). Kızı Suad Hanım'a yazdığı 1935 yılına ait mektup Ahmed Bey'in terfi haberi karşısında duyulan sevinç, başarılarının daim olması temennisi, Erciş hakkında malumat alma isteği, çocukların okul durumu, havaların durumu, kışa hazırlıklarının olup olmadığı, kırsağın durumu ve gelecek Ramazan-ı şerifi tebrik türünden konuları içermektedir. (Özalp, 2011, s. 129). 1936'da damadına yazdığı bir başka mektubunda Mısır'ın hava durumu hakkında bilgiler vermektedir: "Burada havalar gayet güzel gidiyordu. Yalnız bugün şiddetli bir sıcak çıktı. Dışarısı fırın gibi esiyor. Evlerin içine kapanılır; camlar, pancur sıkı sıkı örtülürse o kadar tesiri olmaz, ama güneşte gezenler için müşkil. Maamâfih bizler alıştık. Yazı, velev Mısır'da olsun, kıştan ziyade seviyoruz." (Özalp, 2011, s. 147). Kızı Suad Hanım'a yazdığı tarihsiz bir mektupta "Kırsağınız yaramaz mı, yoksa uslu mu? Sana, çocuklara alıştı mı? Nedense o hayvana karşı bende görmeden bir muhabbet uyandı. Hakikat, insan kulaktan da âşık oluyor! Yeni tayınız geldi mi? Şayet geldiyse adını donuna, yani rengine göre koyun. Al yahut doru ise "şafak", kır ise "fecir", yağızsa "fellah" olsun. Bununla beraber sizin hatırınıza daha güzel isimler gelirse koymakta hiç tereddüt etmeyin." (Özalp, 2011, s. 153) demektedir. Burada Âkif'in Baytar Mektebi'ni bitirmiş olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Hayvanlara karşı sevgiyle doludur, hatta torununun bu sevgiyle büyümesi için onlarla iç içe yaşaması gerektiği fikrindedir.

### Geçim Sıkıntısı

Mehmet Âkif, Mısır'da bulunduğu süre zarfında parasızlık sebebiyle zor zamanlar geçirir. Dünyanın geçirmekte olduğu buhranlı süreç hayatı daha da yaşanmaz hale getirmektedir. İçinde bulunulan hal ile ilgili kızına ve damadına tavsiyeleri vardır. 1928 Martında Ahmed Bey'e yazdığı mektupta: "Suad'ın muktesit oluşu çok iyi bir hâdise. Dünyada para kadar lüzümlü bir şey daha olmadığı için onu idâre ile harc etmek en ziyâde aranılacak bir meseledir. Biz bu hakikati pek geç anladık." (Özalp, 2011, s. 33) demektedir. Suad Hanım'a hitaben yazılan 1932 tarihli bir mektubunda "yazdan biriken borçları ödemekle meşgûl" (Özalp, 2011, s. 77) olduğunu kendisi de ifade eder. Aynı yıl Ahmed Bey'e yazılan mektubunda: "Gelelim eczâcı dostunuzun meselesine. Evlâdim, Mısır bu son senelerde pek fenalaştı. Eskiden gelenler bile bir ekmek parasını bin belâ ile çıkarıyorlar. Yeniden gelenlere katiyen iş yok. Binâenaleyh kendisine bu tarafa geçmeyi asla tavsiye etmem. Parasızlık yüzünden işler tamamıyla durgun. Yakın bir âtîde buhrân-ı hâzırın hafifleşeceği ümidi ise hiç yok. Son senelerde iş bulmak için buraya gelen vatandaşlarımızın hemen hepsi perişan oldular. Onun için beyhûde



ümidlere düşerek katiyen bu taraflara gelmesin. Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin, İtalyanların burada mükemmel teşkilâtı olduğu hâlde onlar bile pek müşkilât ile iş bulabiliyorlar. Hiçbir teşkilâtı olmayan Türklerin marûz kalacağı sıkıntıyı artık bir kıyas edin!” (Özalp, 2011, s. 87) ifadeleri Mısır’ın içinde bulunduğu zor şartları resmeder gibidir. 1933 Martında kızı Suad Hanım’a yazılan mektup yine dünyadaki buhranın ciddiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir: “Evlâdım kendini çok üzme, bizlerden binlerce derece beteri var. Bugün dünyanın hiçbir tarafında saâdetten eser yok. Şerif Muhyiddin Beyefendi Amerika’dan geldi. Orada buhran dolayısıyla gördüğü fâciaları anlatıyor ki yürekler dayanmaz. En zengin bankalar iflas ediyor, (...) atarak intihar ediyor, işsizlikten milyonla halk sokaklarda dökülmüş (...) Avrupa’nın paralarını çeken ve bugün de dünyanın (...) yaşayan insanların ekseriyeti ne vaziyete düşmüş olmak (...)” (Özalp, 2011, s. 101). 1935 senesinde kızına yazdığı mektupta eski hallerine göre daha iyi durumda oldukları bilgisini vermektedir: “Şimdiki evimiz saray (...) Allah râzî olsun, hanımefendi hazretleri bizi bes (...) bulundurmuyorlar; elektrigi, suyu, her şeyi var. Her tarafa nâzır. İki salonuyla beş odası mevcut. Odaların birini matbah ittihâz ettik. Elhâsıl, o cihetten pek rahatız. Kira derdi olmaması ne büyük saâdetmiş!” (Özalp, 2011, s. 131).

Âkif, çektiği bütün geçim sıkıntısına rağmen yine de şükür elden bırakmaz: “Bugün dünyanın garbı, şarkı, cenubu, şimali gûn-â-gûn buhranlarla kıyamete dönmüş; yüzlerce milyon benî Âdem sefaletin, işsizliğin, ümitsizliğin pençeleri altında kıvraniyor; mahşer meydanı gibi kimse nefsinden başkasıyla katiyen meşgul değil; hiçbir ferdin diğere dönüp bakacak hâli yok. İşte o zavallıları göz önüne getirmeli de insan bir yiyip bin şükretmeli.” (Özalp, 2011, s. 119). 1934 Şubatında kızına yazdığı mektupta: “Maamâfih bütün dünya buhranlar, işsizlikler, açlıklar, felâketler içinde inlerken bizim bu hâlimiz en mesud bir haldir. Bunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmaya gelmez.” (Özalp, 2011, s. 115) demektedir. Nimetin kadrini bilmek, şükretmek, fedakâr olmak gerektiği kanaatindedir: “Evet, muntazam, ma’mûr şehirlerde, refah ile ömür sürmeyi herkes arzu eder. Fakat bu arzunun tatmini için ara sıra fedakârlık zaruridir. Bugün yüzlerde milyon efrâd-ı beşere hâkim bulunan İngilizleri gözümüzün önüne getirelim. Acaba heriflerin bu kudretleri, bu muvaffakiyetleri tesadüfen mi oluvermiş, yoksa milletçe birçok mesâiye, birçok şedâide katlanmak sâyesinde mi elde edilmiş? Londra’da doğmuş, nâz u na’im içinde büyümüş, ebeveyninin milyonları sâyesinde her türlü ihtiyaçtan fersahlarca uzak bir lordun oğlu, kalkıyor, Sudanlara, Afrika’nın en yaşanmaz, en cehennemî bucaklarına giderek gençliğinin en kıymetli çağlarını, İngiltere hesabına, o kumlara gömüyor. Vatanı uğrunda çektiği tahammül-sûz meşakkatleri hiçe sayıyor. Daha doğrusu kendisi için şeref biliyor. Biz biçârelerse İstanbul’dan çıkıp Bursa’ya gitmeyi felâket telakkî ediyoruz! Bizim Midhat Cemal ‘Bizler dünyaya gelmemişiz, İstanbul’a gelmişiz!’ der ki pek doğrudur.” (Özalp, 2011, s. 118-119). Hizmet için buldukları yerden memnun olmayan kızına tavsiyeleri de bu yönde olur.

## Sağlık

Âkif'in mektupları kendisinin ve ailesinin sağlık durumları, hastalıkları, bunlar karşısında yapılması gerekenler konusunda da okuyucuya bilgiler sunar. 1928'de Suad Hanıma yazdığı mektubunda sıtma hastalığı sebebiyle kızına ailece sıtmayı önleyici bir ilaç olan kinin yutmalarını tavsiye eder: "Milas'ın sıtması bol mu? Her halde Ferdâ Kadın'a kinin yutturmaya ihmâl etmeyin, kendiniz de ara sıra yutun olmaz mı?" Aynı mektupta İsmet Hanım'ın rahatsızlığına ilişkin bilgiler de mevcuttur: "Kışın annen hemen her gün şırınga sıkılmak mecbûriyetinde idi. Şimdi mâşaallah bir aya yakındır ki o mecburiyetinden kurtuldu. Biraz zayıf ise de inşallah yine toplar." (Özalp, 2011, s. 39). 1930 yılında kızı Suad Hanım'a yazdığı bir mektupta oğlu Tahir'in küçük bir rahatsızlık geçirdiğinden, eşi İsmet Hanım'ın da bir göğüs şikâyeti olduğundan bahseder ve bunun çok yoğun bir şekilde olmadığını belirtir. (Özalp, 2011, s. 59). Damadı Ahmed Bey'e yazdığı Eylül 1930 tarihli mektupta sıtma hastalığı ile ilgili tavsiyelerde bulunur: "Sıtmadan korunmakta kusur etmiyorsunuz a? Suad'ın yemesi içmesi nasıl? Bol bol şıra için de kendisini toplamaya baksın. Üzüm her hâlde ucuz olacak." (Özalp, 2011, s. 63). 1932 senesinde kızına yazdığı bir diğer mektubunda yine İsmet Hanım'ın göğüs problemi ve "iki-üç gündür parmaklarında dolama gibi şişliklerin" oluştuğuna dair bilgiler vardır. (Özalp, 2011, s. 73). Aynı yıl içerisinde yine kızına hitaben eşinin parmaklarındaki dolama sorununun arttığı, yapılan tedavinin sonuç verdiği, göğüs probleminin de azaldığı dile getirilir: "Annen bir ay evvel müz'ic bir derde tutuldu. On parmağı birden dolama gibi bir şeyler çıkardı. Hamdolsun şırıngalarla, tedavilerle geçti. Ayrıca kuvvet şırıngası da yaptırdık. Şimdi keyfi pek yerinde. Göğsü iyi. Sinirleri de alâ." (Özalp, 2011, s. 77). Mektuplarda torununun sağlık durumu ile ilgili bilgiler de mevcuttur: "Ferdâ'nın rahatsızlığı neşemizi kaçırdı. İnşallah ehemmiyetli bir hastalık değildir, çocuk da iyiliğin yolunu tutmuştur. Her hâlde bizi merakta bırakmayarak, iki-üç satırlık mektuplarla gerek kendi sıhhatinizden, gerek Ferdâ'nın sıhhatinden malumat vermenizi isterim." (Özalp, 2011, s. 81). Bundan dolayı üzüntüsünü dile getirir ve iyi dileklerde bulunur.

Âkif, İstanbul ziyaretinden sonra hastalandığını "Beni İstanbul'dan gelince hastalığım biraz sarstıysa da şimdi daha iyiyim." (Özalp, 2011, s. 81) cümlesiyle ifade eder. Suad'a yazdığı mektubunda sağlığın en büyük zenginlik olduğunu söylemektedir: "Ferdâ Kadın yemek seçer, bir de çok ukalâlık eder olmuş. Senin sinirlerin öyle fazla üzüntülere pek tahammül etmez. Ama bakalım! Sen vücutça nasılsın? İştihan, hazmın epeyce yolunda mı? Aman sıhhatine çok dikkat et. Anlaşıyor ki dünya nimetleri içinde ondan başkası hep boş!" demektir. (Özalp, 2011, s. 85). 1932 tarihli Ahmed Bey'e yazdığı mektubunda eşi İsmet Hanım'ın sağlık durumuna ait bilgiler vardır: "Vâlideniz üç ay kadar pekiyi idi. Geçenlerde grip hastalığına tutularak biraz sarsıldı ise de şimdi Allah'a şükür yine iyidir." (Özalp, 2011, s. 91). Ayrıca 1933 tarihli Suad'a olan mektubunda Emin'in hasta olduğu bilgisini verir. (Özalp, 2011, s. 101). 1934 Nisanında kızına yazdığı mektup diğer kızı Cemile'nin sağlık durumu hakkında da bilgiler içermektedir: "Cemile ablan bir seneye yakın ayağından hasta idi. Hastalık bir

müddet anlaşılamadı. Verîdlerin iltihabı dediler, romatizma dediler. Birkaç kere alçıya koydular; şimdi evinin içinde aksaya aksaya dolaşıyormuş.” (Özalp, 2011, s. 121). 1935’te damadına yazdığı mektubunda kendisinin de sıtımadan etkilendiğini ve bu sebepten dolayı bir Alman doktora gideceğini yazar. (Özalp, 2011, s. 133). 1936’da yazılan mektupta Suad’a hitaben “Annen bir aralık göğsünden, sonra ellerindeki egzamadan çok rahatsızdı. Şimdi mâşaallah zararsızdır.” (Özalp, 2011, s. 139) demektedir.

Mektuplarda zikredilen hastalıkların yanı sıra sağlığa faydalı olan şeyler konusunda da tavsiyeler mevcuttur. Kızı Suad Hanım’a “Çayı bıraktığına isâbet etmişsin. Süt daha iyi. Şayet o da hazımsızlık verirse yoğurt ye, ayran iç. Çocukların sıhhatlerine itinaya devam et.” (Özalp, 2011, s.121) gibi tavsiyelerde bulunur. Yine kızına yazdığı tarihsiz mektubunda: “Yoğurt yapıyor musunuz? Bolca bolca ayran içsen, çok müstefid olursun, sanırım. İhmâl etme. Gerek kendine, gerek çocuklara çok itina et. Sıhhatin en büyük devlet olduğundan hiç şüphe yok. Cemile ablanın ayağı kalçadan oynamıyormuş. Allah vere de kızcağız sakat kalmayaydı.” (Özalp, 2011, s. 153) der. Ayrıca beslenme konusunda itina göstermelerini istemektedir: “(...) Ferdâ’yı kemâl-i âfiyetle büyütmeni Allah’tan temenni ederim. Ancak, annene de yazdım: Kendi boğazını ihmâl etme, iyi besle. Buna dikkat etmezsen hem çocuk hem de sen büsbütün zayıf düşersin.” (Özalp, 2011, s. 157). Tavuk beslemelerinin doğal ürünler ile gıdalanmak konusunda isabetli bir karar olduğunu belirtir ve torununun bolca taze yumurta yemesini tavsiye eder: “Tavuk besleyişiniz çok iyi. Ferdâ’ya taze yumurtayı bol bol yedir.” (Özalp, 2011, s. 159). Görülüyor ki Âkif, sağlığın insan için en büyük hazine olduğunun bilincindedir. Bunun için ailesinin sağlığı konusu üzerinde ciddiyetle durur. Kaleme aldığı mektuplarda Mısır’da kendisine refakat eden eşinin ve iki oğlunun sağlık durumları hakkında kızına ve damadına bilgi verirken aynı zamanda onların da sağlık durumlarından haberdar olmak ister. Doğal beslenmenin sağlık açısından çok önemli olduğu vurgusunu yapar ve bununla ilgili tavsiyelerde bulunur. Doğal beslenmek için evde hayvan beslemenin de gerekliliği üzerinde durur. Özellikle torununun gelişim evresinde doğal gıdalarla beslenip sağlıklı olması konusuna ayrı bir ehemmiyet gösterir.

### Eğitim ve Çocuk Terbiyesi

Eğitim ve çocuk terbiyesi de Mehmet Âkif’in üzerinde durduğu konulardan biridir. Gerek evlatlarına, gerek damadına, gerekse torunlarına bu konuda tavsiyeleri vardır. 1928 ve 1932 tarihli kızı Suad Hanım’a yazdığı mektuplarda onun keman ve resimle meşgul olup olmadığını sorar. (Özalp, 2011, s. 39). (Özalp, 2011, s. 85) Âkif’in mektupları Mısır’daki eğitim sistemi hakkında da bilgiler vermektedir. 1930 senesinde damadı Ahmed Bey’e: “... devâm etmekte olduğu mektepten şehâdetnâme imtihanları gayet sıkı, gayet ciddidir. İltimas, tarafgirlik gibi şeyler bu şehâdetnâme imtihanlarında yok denecek kadar azdır.” (Özalp, 2011, s. 63) ifadeleri Mısır’da eğitim konusundaki işleyiş hakkında ipuçları verir niteliktedir. 1934 Ahmed Bey’e “Cevâd ile Ferdâ Kürtçe

öğreniyorlar mı?” diye sorar. (Özalp, 2011, s.113). Cevat, Ferdâ'nın babasının ilk eşinden olan oğludur. Ferdâ'dan yaşça büyüktür. Birlikte büyürler. (Bayhan, 2021, s. 55). 1934 Suad Hanım'a: “Tâhir iyi çalışıyor. Sene yarısı imtihanında sınıflarının 41 kişiye bâliğ olan talebesi içinde kendisi üçüncü oldu. Bilhâssa hendeseyle başı pek hoş.” (Özalp, 2011, s. 115) diyerek oğlu Tahir'in okuldaki başarısı ve çalışkanlığı hakkında da bilgiler sunar. 1936 Martında kızı Suad Hanım'a: “Ben bu yıl hayli meşgûlüm. Câmiadan Fârisî dersi de verdiler. Ayrıca hususî dersim de var.” (Özalp, 2011, s. 139) diyerek özel dersleri olduğuna ve Farsça dersi verdiğine dair bilgiler vermektedir. Aynı yıl yazılan mektubunda Ahmed Bey: “Ben görmeyeli Ferdâ hayli büyümüş. Cevâd'ın sıhhati de, Allah'a emanet, yerinde. Zannederim, Erciş'in mektebi Beyt-i Şebâb'dan çok iyi olacak. İnşallah okurlar, yazarlar, adam olurlar.” (Özalp, 2011, s. 141) sözleriyle yeni görev yerleri olan Erciş'teki mektebin bir öncekinden iyi olduğunu söylemekte ve çocukların okuyup iyi yerlere gelmeleri için dua etmektedir. Âkif, kızı ve torunundan ayrı tutmadığı ve evlâdı gibi sevdiği damadı Ahmet Bey'in de okudukları ile yakından ilgilidir. Ona bu konuda sorular sorar ve baytarlık ile ilgili yeni kitapların basılıp basılmadığı konusunda bilgi ister. 1936'da damadına yazılan mektubunda “Bir mecmû'a-i baytariye neşrine başlamışlardı. Nasıl, devam ediyor mu? Yoksa kapandı mı? Mesleğe âid yeni kitaplar basılıyor mu? Avrupa'da çıkan mecmûalardan istifade edebiliyor musun? Neler okuyorsun? Bana bu hususa dair malumat verirsen çok memnun olurum evlâdım.” (Özalp, 2011, s. 147) demektedir.

Damadına kaleme aldığı 1932'deki mektubu çocuk terbiyesine ilişkin işaretler taşır: “(...) Ferdâ Kadın hakkındaki malumatın, boğazdan düşmesiyle ukalâlığı pek ileriye götürmesi cihetlerinden başkası çok hoşumuza gitti. Maamâfih iştiâ-yı kadîminin Tuzovası'nda avdet edeceğine, ukalâlığını da Suad'ın mutlaka adamakıllı bir tedavi ile ber-taraf eyleyeceğine emin bulunuyoruz.” (Özalp, 2011, s. 87) der. Çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolü yadsınamaz. Zirâ okula gitmeden önceki bütün ânını annesi ile birlikte geçiren çocuk için anne ilk modeldir. Âkif, torunu Ferdâ Hanım'ın bazı konulardaki aşırılıklarının kızı Suad Hanım'ın vereceği terbiye sayesinde düzeleceği kanısındadır.

### Edebî Uğraşlar

Âkif, 1928 senesinde kızı Suad Hanım'a yazdığı mektubunda torununa bir şiir yazma düşüncesinde olduğunu ifade eder: “Ferdâ Kadın çok hoşuma gidiyor. Eğer meşgûliyetim başımdan aşmış olmasa, dediğin gibi oturur, o kız için uzun boylu bir şiir yazardım. Hakikat onun zeki, masum çehresi bana çok şeyler ilhâm edecek. Maamâfih sağ olursam ileride bu mevzûa dâir bir şeyler karalarım.” (Özalp, 2011, s. 35). Bahsi geçen şiirle Mehmet Âkif'in oğlu Emin Bey'in 1929 senesinde eniştesi Ahmed Bey'e yazdığı mektubunda karşılaşırız. Şiir şöyledir:

*Ferdâ Kadın'a*

*Ferdâ Kadın! Ferdâ Kadın!*

*Ben görmeden sevdim seni.*

*Sen galiba, gördün beni,*

*Pek ihtiyar, hoşlanmadın!*

*Ferdâ Kadın! Ferdâ Kadın!*

*Ey yavrumun ilk yavrusu!*

*Pek tatlı şeysin doğrusu.*

*Lâkin neden çirkin adın?*

*Yok yok, adın cidden güzel!*

*Dünyada her şeyden güzel;*

*Aydan güzel, gündenden güzel!*

*Ay, gün nedir? Senden güzel;*

*Hatta derim: benden güzel!*

*Zira “yarın”, “dün” den güzel*

*Deden Mehmet Âkif (Özalp, 2011, s. 53).*

Aynı yılın Mayıs ayında damadı Ahmed Bey'e yazdığı bir mektupta yoğun bir şekilde Kur'an tercümesiyle uğraştığını dile getirir: “Tercüme işiyle fazla uğraştığım gibi başka meşgaleler de eksik olmadığı için size istediğim gibi sık, istediğim gibi mufassal mektuplar yazamadım. Lâkin hatırımızdan çıktığınız, dilimizden düştüğünüz hiçbir an yoktur.” (Özalp, 2011, s.41). 1926 kış mevsiminden itibaren daimi olarak Mısır'da kalan Mehmet Âkif, ikamet ettiği Hilvan'dan Kahire Üniversitesi'ne Türk Edebiyatı dersleri vermek için gelir. Bir yandan da “Diyânet İşleri Reisliği tarafından tefsiri Elmalılı Hamdi Efendi'ye ısmarlanmış olan Kur'an-ı Kerim'in tercümesi” ile meşgul olmaktadır. (Okay, 2021, s.11). Özçelik'in ifadesine göre Kahire Üniversitesi'nde ders vermesi için yapılan teklifi kabul etmesinin asıl nedeni ciddi

manada geçim sıkıntısı çekmesidir. (2020, s. 144). 1934'ün şubat ayında kızına yazdığı mektubunda yedinci Safahât ile ilgili bilgiler vermektedir: "Yedinci Safahât'ı bastırđım, ancak daha beş-altı gün sonra matbaadan tesellüm edebileceğim. Tabii size üç-dört nüsha gönderirim." (Özalp, 2011, s. 115). 1936'da damadına yazdığı mektupta: "Değersiz eserime karşı çok büyük iltifat ediyorsun. Onun bir kıymeti varsa, baba yâdigârı olmasından ibarettir. Bilmem Safahât'ın evvelki altı kitabı sizde mevcut mu? Değilse, haber verin de yollamanın çaresine bakayım." der. (Özalp, 2011, s. 147). Mektuplarından elde edilen bilgiler ışığında Mehmet Âkif'in Mısır'da yaşadığı zaman zarfında Kur'an tercümesi ile uğraştığı, Safahât'ın yedinci bölümünü tamamladığı ve üniversitede Türk edebiyatı konulu dersler verdiği görülmektedir.

### Vatan Hasreti

Mısır'da bulunduğu zaman diliminde doğup büyüdüğü topraklardan uzakta uzun yıllar geçiren Âkif, bu mahrumiyetinin bir neticesi olarak "o zamana kadar bir ecdad yadigârı ve vatan sadakatıyla sevdiği Mısır'ı, semâlarında hilâl dalgalanmadığı için yabancı bir diyâr saymaya" başlar. (Yaşar, 1985, s. 40). Vatanperverliği "ibtidâi bir his değil; fezâil-i beşeriyenin en büyüğü" (Süleyman Nazif, 2015, s. 25) olarak tanımlayan Âkif'e göre vatan tanımlaması şu şekilde ifade edilebilir: "Ben o toprağa 'vatan' derim ki üstünde dînim ve devletim icrâ-yı hüküm ü hükümet etsin. Böyle bir toprak üstünde küçük bir kulübe ile cılız bir oğul bana kâfidir. Dinimden ve devlet ü milletimden mehcûr ve mahrûm edilmiş bir diyâr-ı yetim üstünde muhteşem saraylarım, tûvânâ çocuklarım yükseleceğine, hânem bir avuç hâküster, sülâlem de makbereler olsun!.." (Süleyman Nazif, 2015, s. 26). O, Mısır'da içini kasıp kavuran vatan hasretiyle "içinden vatani sökülüp koparılan toprak yığını gibi kapkaranlık bir Âkif." (Kuntay, 2020, s. 153) tir artık. Kızı Suad Hanım'a yazdığı tarihsiz bir mektubunda "Civârdan bülbül sesleri geliyor mu? Yoksa bizim gibi sizler de o mübarek sese hasret misiniz? Mısır'da hiç bülbül yoktur. Bazıları İskenderiye civarında tek tük bulunduğunu söylüyorlar. Bizler alışkın olduğumuz için bülbülsüz bahardan zevk alamıyoruz." (Özalp, 2011, s. 153) demektedir. Bu cümleler Mehmet Âkif'in vatan özlemini dile getiren en çarpıcı örnektir. Uzun zamandır ayrı kaldığı vatanını her haliyle özlemekte ve ona olan hasretini dile getirmektedir. Damadı Ahmed Bey'e yazdığı 1932 tarihli mektubunda: "Şarka azimet için hazırlanmak emrini almışsınız. Rabbim hayırlı eylesin. Hamdolsun gençsiniz, dinçsiniz. Yurdun her tarafını dolaşmalı, her tarafına hizmet etmelisiniz. Vatan bir küldür ki tecezzî kabul etmez: Şarkı, garbı, şimâli, cenûbu kâmilten nazarımızda bir olmalıdır. Uzak yakın, soğuk sıcak dememeli, elimizden geldiği kadar, hattâ bunun fevkinde olarak fedâkârâne çalışmalıyız. Başka türlü ne yaşamak, ne memleketi yaşatmak imkânı yoktur. Allah mübârek yurdumuzu sizin gibi fedâkâr, vefâkâr evlâdına, sizin gibi fedâkâr, vefâkâr evlâdını da mübârek yurdumuza bağışlasın, âmin." (Özalp, 2011, s. 71) der. Mehmet Âkif'in vatan ile ilgili hassasiyetini ifade eden bu cümleler aynı zamanda onun bir birey olarak vatani için ne derece fedakâr ve vefalı bir karaktere sahip olduğunu göstermesi bakımından da kıymetlidir.

## Sonuç

Mektup, geçmişi uzun yıllara dayanan çok eski bir türdür. Modern hayatla birlikte gelen teknolojik gelişmelerle eski kıymetini kaybetmiş olsa da geçerliliğini koruduğu dönemlerde önemli bir iletişim aracıdır. Mektup insanoglunun sahip olduğu duygu ve düşünceleri dışa vurması ve karşı tarafa aktarması açısından önemli bir araçtır. Edebî açıdan önemli şahsiyetlerin mektupları da bu bakımdan okunmaya değer bilgiler içermekte olup okuyucuya ışık tutmaktadır. Mazisi de olan mektup yazma geleneğinin Tanzimat'tan günümüze kadar uzanan süreçte Türk edebiyatı içerisinde ayrı bir yeri vardır. Edebî şahsiyetlerin kaleme aldıkları mektuplar üzerine yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan Turan Karataş Hece Yayınlarından çıkan "*Abdülhak Hâmid'in Mektupları*" adlı çalışmasında Hâmid'in mektuplarını eserleri hakkında, dönemin edebî atmosferi, edebiyatçı dostlar, şiir ve inşâ hocalığı, kişilik (mizaç), dönemin sıkıntıları, parasızlık, anne ve aile düşkünlüğü, ölümler, Avrupa medeniyeti, çapkınlık, tabiat, vecizeler/aforizmalar alt başlıkları ile inceler. Aynı dergide Cemal Şakar "*Nâzım Hikmet'in Mektupları*" başlıklı yazısında makalesini "Piraye'ye Mektuplar-1", "Piraye'ye Mektuplar-2", "Memet Fuat'a Mektuplar", "Kemal Tahir'e Mektuplar", "Vâ-Nû'lara Mektuplar" başlıkları ile dikkatlere sunmaktadır. Bir devri anlamak, bir şahsiyetin fikir ve ruh dünyasına nüfuz edebilmek için farklı edebî şahsiyetlerin mektupları üzerine çalışmalar yapılabilir.

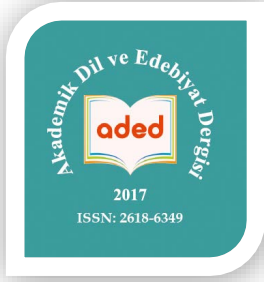
Bu çalışmada Mehmet Âkif'in Mısır yıllarında yakın çevresine kaleme aldığı mektuplar aile, gündelik hayat, geçim sıkıntısı, sağlık, eğitim ve çocuk terbiyesi, edebî uğraşlar, vatan hasreti başlıkları etrafında değerlendirilmektedir. Mektuplar döneme, şahsiyete ve hem Mısır hem de Anadolu coğrafyasına ilişkin bilgiler ihtiva etmektedir. Sıcak bir dille yazılan ve günlük yaşamdan izler sunan bu mektuplarda kişilerin zaman içerisindeki değişimleri ve gelişimleri hakkında da bilgiler yer alır. Geçen zamana, çocuklarının ve torunlarının büyümesine, yaşanan sıkıntılara, bayramlara, vs. ye dair geniş bilgilere yer verilir. Ayrıca bu mektuplar davet, talep, tebrik, teşekkür, tavsiye, mazeret, özür, dua içermektedir. Âkif'in mektuplarında ortaya koyduğu düşünceler Safahât adlı kitabında yer alan şiirleriyle de örtüşen özellikler taşır. Âkif, idealize ettiği bireyi ve toplumu sadece düşünce boyutunda bırakmayıp bizatihi kendi hayatına tatbik eden örnek bir modeldir. Bu örnek modele mektuplarında da rastlamak mümkündür. Mehmet Âkif'in kaleme aldığı mektuplar dönemine ışık tutmakta ve tarihî belge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda mektuplarında yer alan duygu ve düşüncelerin sanatta ortaya koyduğu birikimi anlamak ve anlamlandırmak adına ufuk açıcı olduğu söylenebilir.

## Kaynaklar

- Bayhan, Fatih (2021). *Dedem Mehmet Âkif –Zorluklarla Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi-*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çıkla, Selçuk (2006). “Muallim Naci-Beşir Fuad Mektuplaşması: İntikâd”. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 256-267.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (2011). “Mehmet Âkif Hayatı ve Eserleri”. Mustafa İsmet Uzun (Ed.) *İstiklâl Şairimiz Mehmed Âkif* içinde, 17-49. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Emre, Ali (2006). “İki Gözüm Ayşe” Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 319-324.
- Erişirgil, Mehmet Emin (2006). *Mehmet Akif İslâmcı Bir Şairin Romanı* (Yayına Hazırlayanlar: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ersoy, Mehmet Akif (2021). *Safahat* (Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay). İstiklal Marşı'nın 100. Yılına Armağan-I. Ankara: TBMM Yayınları.
- Günaydın, Yusuf Turan (2008). “Mehmet Âkif'in Mektupları”. *Hece, Mehmet Akif Özel Sayısı*, 133, 440-447.
- Karasar, Niyazi (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, Turan (2006). “Abdülhak Hâmid'in Mektupları”. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 306-319.
- Karataş, Turan (2011). “Mehmed Âkif'in Mektupları”, *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011, s. 452-464.
- Kefeli, Emel (2002). *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kuntay, Mithat Cemal (2020). *Mehmet Âkif Ersoy Hayatı-Seciyesi-Sanatı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Okay, Orhan (1989). *Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Ankara: Akçığ Yayınları.
- Özalp, Hakan Ömer (Ed.) (2011). *Mehmet Âkif Ersoy Firaklı Nâmeler Âkif'in Gurbet Mektupları*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları.
- Özçelik, Mustafa (2020). *Bir Hisli Yürek Mehmet Akif Ersoy*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Narlı, Mehmet (2006). “Jöntürk'ün Mektubu”. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 267-279.
- Süleyman Nazif, (2015). *Mehmet Âkif* (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ) İstanbul: Kapı Yayınları.



- Şahin, Ahmet Metehan (2021). “Hususi Mektuplarına Göre Mehmet Akif Ersoy”. *Türk Dili*, 831, 78-87.
- Şakar, Cemal (2006). “Nâzım Hikmet’in Mektupları”. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 324-339.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2006). *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turinay, Necmettin (2006). Mektuplar ve Abdülhak Şinasi Hisar”. *Hece, Mektup Özel Sayısı*, 114/115/116, 375-382.
- Yaşar, Selahetdin, (1985). *Mehmet Âkif Hayatı, Sanatı, Fikirleri*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Yıldırım, Ali&Şimşek, Hasan (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma, Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Merve AKBAŞ

Arş. Gör, Ankara Hacı Bayram  
Veli Üniversitesi  
merve.akbas@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-3635-3361>

## Moralizade Vassaf Kadri'nin Biyografisine Katkılar

*Contributions to Morahzade Vassaf Kadri's Biography*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Akbaş, M. (2022). Moralizade Vassaf Kadri'nin Biyografisine Katkılar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 1015-1032. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150428>

Akbaş, M. (2022). Contributions to Moralizade Vassaf Kadri's Biography. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1015-1032. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150428>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

II. Meşrutiyet Dönemi edebiyatının üretken yazarlarından Moralızade Vassaf Kadri'nin telif ve tercüme olmak üzere çeşitli edebî türlerde eser verdiği bilinmektedir. Ne var ki yazarın biyografisine ilişkin bilgiler hayli sınırlıdır. Kalem faaliyetleri ve yazarlığı üzerine yüksek lisans tezi yapılmış, *Hint Yıldızı*, *Çakıcı'nın İlk Kurşunu*, *Kadınlar Komitesi* isimli eserleri Latin harflerine aktarılmıştır. Ancak hakkında yapılan çalışmalarda yazarın hayatına dair bilgilerin, *Sultan Murad* isimli piyesinin ön söz niteliği taşıyan “İfadem” başlıklı kısmındaki cümlelerinden alındığı ve birbirini tekrar ettiği görülmektedir. Yazarın biyografisine ilişkin bilgilere ulaşmak için yapılan araştırmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) Moralızade Vassaf Kadri'yle doğrudan ilişkili iki belge tespit edilmiştir. Belgelerin okunmasıyla yazarın mesleği, medeni hâli ve Berlin'de bulunmasının sebebi ortaya çıkmış; ayrıca I. Dünya Savaşında kullanılmak üzere ateşli silah icat ettiği ve bunun imal izni için başvuruda bulunduğu öğrenilmiştir. Bu çalışmada, BOA'da bulunan söz konusu arşiv belgeleri Latin harflerine aktarılarak verilecek, Moralızade Vassaf Kadri'nin pek bilinmeyen biyografisine ilişkin yeni bilgiler sunulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Moralızade Vassaf Kadri, biyografi, II. Meşrutiyet Dönemi Edebiyatı, silahlar, icat.

## Abstract

*It is known that Moralızade Vassaf Kadri who is one of the productive writers of Second Constitutional Era literature, had produced written works in various genres including copyright and translation. However, the information on the biography of author is limited. A master's thesis was written about his complete writings and his authorship and also Hint Yıldızı, Çakıcı'nın İlk Kurşunu, Kadınlar Komitesi were transferred into Latin letters. However, in the studies, it is seen that the information about his life is quoted from the preface of his play Sultan Murad, titled “İfadem”, and what is written repeats each other. In the research carried to obtain information about his biography, two documents were found directly related to Moralızade Vassaf Kadri in the Republic of Turkey State Archives Ottoman Archives (BOA). The author's profession, marital status and the reason for his stay in Berlin was revealed by reading these documents. It was also learned that he invented a firearm to be used in First World War and applied for the production permit. In this study, the archival documents in BOA will be transferred to Latin letters and new information will be presented about the unknown biography of Moralızade Vassaf Kadri.*

**Keywords:** Moralızade Vassaf Kadri, biography, Second Constitutional Era Literature, weaponry, invention.

## Giriş

Türk Edebiyatında çoğunlukla Süleyman Sudi ile birlikte kaleme aldıkları *Millî Cinayât Koleksiyonu* ile ismi bilinen Moralizade Vassaf Kadri, II. Meşrutiyet Döneminin en üretken kalemlerinden biridir. Roman, hikâye ve tiyatro türlerinde eserler veren yazarın ayrıca tercüme faaliyetleri de bulunmaktadır. Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphanesi tarandığında yazarın ismine kayıtlı olduğu tespit edilen telif ve tercüme eserleri şöyle sıralanabilir: *Mukaddeme-i İnkılâp* (1909), *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (1909), *Sultan Murad* (1911), *Yıldız Faciaları* (1911), *Çarşamba Karısı* (1913), *Hırsız Feneri-Gizli Mezaristan* (1914), *Melekper* (1914), *Ölüm Habercileri-Kızıl Sultan* (1914), *Kadınlar Komitesi* (1914), *Safiye* (1914), *Şimâl Rüzgârı* (1915), *Hint Yıldızı* (1915), *Yetime* (1915), *Meçhul Konak* (1915), *Yetime'nin Kabri* (1915), *Raufun Geceleri* (1915), *Tahte'l-bahirde İzdivaç* (1917), *Gizli Define Meyhanecinin Kızı* (?). Ayrıca Süleyman Sudi ile birlikte, *Millî Cinayât Koleksiyonu* (1914) dizisinde yayımladığı *Kanlı Peri*, *Kara Cadı*, *Siyah Pençe*, *Âni Felaket*, *Görülmemiş Bir Aşk*, *Yeraltı Şehrinde Bir Cinayet*, *Çin Guguklu Saat*, *Kanlı Perinin Son Aşk*, *Esrarengiz Bir Düşün*, *Dirilen Cenaze* adlı kitapları da listeye eklemek gerekir.

Moralizade Vassaf Kadri'nin eserlerine ilişkin yapılan akademik yayınlar yahut yazarın Latin harflerine aktarılarak günümüz okuruyla buluşturulan eserlerinde yazarın biyografisine ilişkin bilgilerin azlığı dikkat çekmektedir. Mehmet Özdemir'in hazırladığı *Moralizade Vassaf Kadri, Hayatı-Sanatı ve Eserleri* başlıklı yüksek lisans tezinin “Ön Söz”ünde şu ifadelerle rastlanır:

*Yazarın biyografisiyle ilgili araştırma yaparken birçok kaynak taradık: Abdullah Develioğlu, Büyük İnsanlar ve Üç Bin Türk ve İslâm Müellifi; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Sairleri; İbrahim Alaattin Gövsa, Türk Meshurları; Nahit Sırrı Örik, 150 Yıllık Meşhurlar Ansiklopedisi; Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Türkiye'de Kim Kimdir?; Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî gibi eserler baktığımız kaynaklardan sadece birkaçıdır. Bunlardan başka Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat'ın yaptırdığı dergi çalışmaları da incelediğimiz kaynaklar arasındadır. Fakat bu kaynaklarda yazarın hayatı ve yazı faaliyeti ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamadı. Biz de yazarın hayatı hakkındaki bilgiyi Sultan Murat piyesinin mukaddimesinden hareketle verdik (s. III).*

Özdemir'in belirttiği üzere, Moralizade Vassaf Kadri, *Sultan Murad*<sup>1</sup> isimli piyesinin “İfadem!” başlıklı kısmında yer alan bazı ifadeleriyle kendi hayatına ilişkin

<sup>1</sup> Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Yılmaz ile ortak hazırlanan “Moralizade Vassaf Kadri'nin *Çarşamba Karısı* Adlı Eserinde Ölçünlü Dilden Sapmalar” başlıklı makale metninde eserin ismi *Sultan Murad* yerine sehven *III. Murad* olarak yazılmış; yazının “Kaynakça”sında doğru şekilde gösterilmiştir. Bkz. Akbaş, Merve & Yılmaz, İbrahim (2021). Moralizade Vassaf Kadri'nin *Çarşamba Karısı* adlı eserinde ölçünlü dilden sapmalar. *Karadeniz Araştırmaları*, (XVIII/72), 1079-1089.

kısıtlı bilgiler vermektedir. Yazarın anlattığına göre çocukluk ve ilk gençlik yıllarının önemli bir bölümü Balkanlar'da geçmiştir. 14 yaşından 19 yaşına kadar İstanbul'da yaşamış ve burada eğitim görmüştür. 29 Ağustos 1904'te Sultan V. Murad'ın vefat haberini Pire'de aldığından hareketle, o tarihte Pire'de bulunduğu kesin olarak bilinmektedir.

Erol Üyepazarcı, iki cilt hâlinde hazırladığı *Unutulanlar, Hiç Bilinmeyenler ve Bilinmek İstemeyenler - Türkiye'de Popüler Romanın İlk Yüzyılının Öyküsü (1875-1975)* isimli çalışmasında Moralızade Vassaf Kadri'ye ayırdığı bölümde yazarın hayatına ilişkin bilgileri yine *Sultan Murad* piyesinden iktibasla vermiştir (2019, s. 559). Bahar Gökpınar'ın ise *Kadınlar Komitesi* üzerine kaleme aldığı yazısında Mehmet Özdemir'in tezindeki ifadelerden istifa ettiği görülmektedir (2021, s. 86).

Fatih Altuğ, yayına hazırlanmasında katkıda bulunduğu *Hint Yıldızı* adlı romanın "Sunuş"unda her ne kadar Moralızade Vassaf Kadri'nin "Osmanlı ve Alman resmi makamlarıyla ilişkisine dair elimizde veri olmadığını" (2021, s. 6) iddia etse de bu çalışmada sunulan arşiv belgeleri söz konusu ilişkinin mahiyetine dair bilgi vermektedir. Hindistan'daki sömürge karşıtı direnişi ele alan romanın "Mukaddime"sinin sonunda yer alan "Berlin fi 15 Mayıs sene 1915 Moralızade, Vassaf Kadri" imzası ile (1331, s. 5) arşiv belgesinde yazarın el yazısının görüldüğü raporların tarih ve şehir bilgilerinin tutarlılığı, Moralızade Vassaf Kadri isminin, hakkında pek bilgiye rastlanmayan II. Meşrutiyet yazarı olduğunu doğrulamaktadır.

### Arşiv Belgelerinin Mahiyeti

Çalışmada aktarılan iki belgeden ilki, dört sayfadan oluşmaktadır. 6 Mayıs 1915 tarihli bu belgede ayrıca yazarın iki sayfalık bir raporu bulunmaktadır. Moralızade Vassaf Kadri, Miladi 22 Nisan 1915 Perşembe günü eşi Karolin Feyman ile birlikte Cenova üzerinden Washington'dan Berlin'e ulaştığını bildirmektedir. İki yıldır âyan kâtipliği vazifesinden resmî izinlidir ve Washington'da bulunma amacı, "zatü'l-hareke torpil" [otomatik torpil] ve "bomba endahtına mahsus yaylı tüfenk" [bomba atan yaylı tüfek] icadı ile uğraşmaktır. Yazar, büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in tavsiyesi üzerine Hintlilerle bağımsızlık mücadeleleri hususunda temas hâlinindedir. Daha önce Dahiliye Nezaretine yazdığı arizada Berlin'deki fabrikalarda numune imalinin iznini istemektedir. İlk raporunda icadı olan silahların Hindistan'da imaline başlanacağını bildirmekte, ikincisinde ise "zatü'l-hareke torpil" ve "bomba endahtına mahsus yaylı tüfenk" in ne işe yaradığını ve çalışma prensibini anlatmaktadır.

"Mahremane" [Gizli] mührüyle yazılmış 27 Mayıs 1915 tarihli ikinci belge ise Moralızade Vassaf Kadri'den icat ettiği silahların İstanbul'da üretilmesi için Harbiye Dairesi Riyasetine başvurmasının istendiği Enver Paşa imzalı telgraftır.

Söz konusu belgeler aşağıda Latin harflerine aktarılarak verilmiş, belgelerin aslı ise ekte sunulmuştur.

Siyasi						
<b>BABIALİ</b> Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi Mühimme Kalemı						
Berlin 210/66228 Bahriye 37/65167						
Müdür-i Umumî	Mümeyyiz	Müsevvid	Tarih	Kayıt Numarası	Hülasa	Melfufat
		Ali Muhtar	23 Nisan 331			
Dâhiliye ve başkumandanlık vekâletine,  Bazı ihtiraatta bulunmak ümniyesiyle mezunen iki seneden beri Amerika'da bulunup ahiren Berlin'e avdet eden âyan kâtiplerinden Moralızade Vassaf Kadri Bey tarafından Berlin Sefaret-i Seniyyesine takdim ve sefaret-i müşarünileyhanın fi 28 Nisan 915 tarihli ve 330/13610 numaralı tahriratına leffen irsal olunan bir raporda mumaileyhin ihtira eylemiş olduğu zatü'l-hareke [kendi kendine hareket eden, otomatik] torpil ile küçük kıtada bomba endahtına mahsus yaylı tüfenk hakkında vaktiyle tanzim eylemiş olduğu raporu Washington sefir-i sabıki Ziya Paşa vasıtasıyla hükümet-i seniyyeye takdim eylediği ve kendisine cevaben bunların vakt-i merhununda nazar-ı itibara alınacağıнын bildirilmiş olduğu ve Harb-i Umuminin zuhuru üzerine Amerika'daki Hintlilerle pek sıkı temasta bulunarak Devlet-i Aliyyenin harbe iştirakiyle Hintliler ile daha mühim bir surette <b>[2. yaprak]</b> İçtimalar akd ve verilen karar mucibince harekete başlandığı ve İran pasaportu ve nam-ı müstear tahtında Cenova ve Rotterdam ve Cherbourg tarikiyle Berlin'e on beş kadar Hintli gönderildiği ve bunlar arasında Kaliforniya'dan gelen Bereketullah Efendi ile Acarya gibi gayet mühim uzuvlarda bulunduğu, fakat Hintlilere Berlin'den verilen talimat ile ve Dersaadet'ten verilen talimat arasında nevi itibarıyla farklar bulunması ve Amerika'daki Mecusiler ve "Vedanta" kulüpleri ile İslamlar arasında içtihat nokta-i nazarında dahi farklar mevcut olması Hint ihtilalinde bu iki mühim uzvun istenilen veçhile birleşmemesini intaç eylemekte olduğu ve kendisinin bunlara Berlin'den ve Dersaadet'ten verilen talimatları mümkün mertebe tevhit eylemek arzusuyla Berlin'e muvasalat eylediği				Mühimme kalemı Harbiye 485 – 65168 Dâhiliye 351 – 65169 Bahriye 37 – 65167  6 Mayıs 915 23 Nisan 1331  Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrak Şubesi: Devair-i Merkeziye Tarih-i Kaydı: Fi 26 Nisan Sene 331 Numara: .....		


ve Hindistan erbab-ı ihtilalinin tüfenk ve cephanе fikdanını büyük bir bahane ittihaz eylemekte oldukları cihetle dört yüz metreye kadar küçük üstüvane şeklinde bomba endaht eden ve numunesi veçhile Hindistan'da arzu olunduğu kadar vücuda getirilmek üzere tahta tüfenk imalini kararlaştırdıkları ve salifü'z-zikr zatü'l-hareke torpillerden bir numunenin Berlin fabrikalarında imaline müsaade edilmesi hakkında Dâhiliye Nazır beyefendi hazretlerine (Dâhiliyeye: taraf-ı nezaret penahilerine zatü'lilerine) ariza takdim edildiği bildirilmektedir. (Başkumandanlık: Muhteraat-ı mebhusanın suret-i imal ve istimaline dair sefaret-i seniyyeye takdim edildiği diğеr bir raporun sureti de leffen tesyâr kılındı. Dâhiliye Nezaret-i Celilesine de malumat verildi) (Dâhiliye: Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine de yazıldı.) efendim

27 Nisan [19]15

### -Rapor-

Devlet-i Osmaniye Sefir-i kebir devletlü Mahmut Muhtar Paşa hazretlerine takdim Nisan-ı efrencinin yirmi ikinci bugünkü Perşembe günü New York'tan Cenova tarihiyle Berlin'e muvasalat eyledim. Beraberimde refikam Madam Karolin Feyman bulunmaktadır. Berlin'e esbab-ı muvasalatıma dair ber-vech-i ati arz-ı malumat olunur. Bazı nev-i ihtiraatı vücuda getirmek ümniyesiyle iki seneden beri mezuniyet-i resmiye ile Amerika'nın New York şehrinde bulunmakta idim. Bazılarını vücuda getirdiğim sıralarda Washington sefir-i sabıkı Ziya Paşa vasıtasıyla hükümetimiz, ihtira eylemiş olduğum zatü'l-hareke torpil ile küçük kıtada bomba endahtına mahsus yaylı tüfenk hakkında kulunuzdan bir rapor talep eylemiş ve üç ay sonra gelen cevapta vakt-i merhunda nazar-ı dikkate alınacağı bildirilmiş idi.

Avrupa muharebe-i umumiyesi sırasında sefir-i kebir Rüstem Bey'in müsaadeleriyle New York'ta Türk, Arap, İranlı ve Hintlilerden müteşekkil ve İngiltere'nin zırhlılarımızı gasbı aleyhinde

akdolunan  riyaset eylediğim gibi o günden itibaren Hintliler ile -sefir-i kebir beyin tavsiyesi mucibince- pek sıkı bir teması hâsil eylemiş idim. Harbin bir şekl-i umumi alması ve devlet-i Osmaniye'nin de dâhil olması üzerine Hintliler ile daha mühim bir surette içtimalar akd ve verilen kararlar mucibince harekete başlandı. İran pasaportu nam-ı müstear tahtında Cenova ve Rotterdam ve Cherbourg tarihiyle Berlin'e on beş kadar Hintli gönderildi. Bunlar arasında Kaliforniya'dan gelen Bereketullah Efendi ile Acarya gibi gayet mühim uzuvları da bulunmaktadır. Fakat Hintlilere Berlin'den verilen talimat ile Dersaadet'ten verilen talimat arasında nevi itibarıyla farklar bulunması ve Amerika'daki Mecusiler ve "Vedanta" kulüpleri ile İslamlar arasında içtihat nokta-i nazarında dahi farklar bulunması Hint ihtilalinde bu iki mühim uzvun istenilen veçhile birleşmemesini intaç eylemekte bulunmuştur. Kulunuz temasım neticesinde aldığım fikir ve kararlar ile bu gibilere Berlin'den ve Dersaadet'ten verilen talimatları mümkün mertebe tevhit eylemek arzusuyla Berlin'e muvasalat eylediğim gibi Cenova'da Alman General konsolatosu vasıtasıyla ve mazrufen zat-ı devletlerine bir ariza takdim eyledim. Aynı

suretle Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendi senakârınıza takdim eylediğim mazruf arizada zatü'l-hareke torpillerden bir numunenin Berlin fabrikalarında imaline müsaade eylesesini de arz eyledim. Bundan başka: Hindistan erbab-ı ihtilali tüfenk ve cephanesizliği büyük bir bahane ittihaz eylemektedir. Dört yüz metreye kadar küçük üstüvane şeklinde bomba endahet eden ve bir adet tahta numunesi veçhile ve tahtadan olmak üzere Hindistan'da istenildiği kadar vücuda getirilmek üzere bir adet tahta tüfek imalini de kararlaştırdık. İkinci bir rapor ile bunların suret-i imal ve imrarını arz eylerim. Bu husus hakkında emr ü ferman-ı devletlerine müntazırım efendimiz.

Âyan kâtiplerinden Moralizade: Bendeleri Vassaf Kadri

## -2- Rapor

[1] Zatü'l-hareke torpil: Umur u hikmet-i Askeriyedeki vukuf-ı tamm-ı devletleri veçhile boğazlar ile sevahilde zincir ile kasr-ı deryaya salıverilmiş torpiller suların cereyanlarında pek mühim hizmet görmekte olduğu gibi suların durgun olduğu sıralarda (mayın savıyor) denilen vapurlar vasıtasıyla toplanmaları ihtimali mevcut ve hatta kısmen vakidir.

Zatü'l-hareke torpil diğer torpiller veçhile vaz olunur. Yalnız diğer torpillerinin zincirleri denizin çamur tabakaları ve kum yağınları içinde sabit bir hâlde bulunur. Denizin dibinde torpillerin zincirini tutan madde-i sakile ihtira-kerdem torpillerde ufak bir elektrik motorunu da haizdir. Denizin dibinde olmak üzere –ki yirmi mile kadar uzatılabilir- ince elektrik teli (iki düğmelidir) karada kale kumandanlığının tensip eyleyeceği münasip bir mahalle vaz olunur.

Suların durgun hâlinde ve yahut ahval-i umumiyyede düşman filosunun torpil toplayan vapurlarını sevk eylediği görülünce düğmenin “çekilen” kısımlarına basılarak zırhlılara temas edecek mevkide duran torpiller denizin dibindeki motorun hareketleriyle denizin dibine çekilirler. Torpil toplayan vapurlar arayıp bir şey bulamayınca filoya emniyet işareti çeker. Filo yaklaşacağı sırada “çıkart” düğmelere basılınca torpiller mevki-i mahsusalarını işgal eylemiş olurlar.

Karadeniz ve Çanakkale için tatbiki arzu olunduğu takdirde hariçten torpil göndermeye hacet olmayıp Dersaadet'te imal ve yahut mevcutlarının bazılarını motor echazesi tatbik olunmaktan ibarettir.

[2] Bomba endahetına mahsus yaylı tüfenk: mezkûr tüfenkleri piyadelerin bombacı bölüklerine bir sühulet-i mahsusa olmak ümniyesiyle ihtirarını düşünmüş idim. Tahtadan imal edilip nam[lu]sunun üst kısmı açıktır. Kundağı ile namlusu arasına ve tahta içine vaz olunan çelik yay tetik hazinesine kadar çekilip badehu üstüvane şekline getirilen bir limon cesametinde olan bomba namluya vaz olunur.

Ve dört yüz ile beş yüz metre arasında tesirini icra eyler. İşbu tahta tüfenklerden bir tane burada aynı imal eylediğim veçhile vücuda getirilip badehu aksamını ayırarak bila-özür ve şüphe istenilen mahalle getirilir ve tahtadan birçok adedi vücuda getirilir. Ona mahsus yalnız çelik yay -on beş santimetre uzunlukta- getirilmek lazımdır. Ve bu tüfenk de bir fabrikada bir haftada vücuda getirilir. Bombayı teşkil eden madde-i madeniyeler de fincan zarfı [fincanın içine oturtulduğu tahtadan ya da madenden yapıma kap] tarzında her mahalle sevk ve imrar olunabilir. Ve mezkûr tüfenklerden Hindistan'a sevk olunan bir adediyle birçok adetler vücuda getirilebilir.

Vassaf Kadri



<p>BABIALİ Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi Mühimme Kalemi</p> <p style="text-align: right;">Siyasi</p> <p style="text-align: right;">Hariciye 485/65168 Dâhiliye 251/65169 Bahriye 37/65167</p>						
Müdür-i Umumî	Mümeyyiz	Müsevvid	Tarih	Kayıt Numarası	Hülasa	Melfufat
Görölmüştür	Hasan Basri [imza] 14 Mayıs	Hasan Basri	14 Mayıs 1331			
<p>Berlin Sefaret-i Seniyyesine şifre telgram</p> <p>330 numaralı tahrirat-ı süferat cevaptır</p> <p>Bomba atan tahta tüfengin bir ayının da burada Dersaadet'te dahi imal edilmesi mümkün olduğundan muhterri Vassaf Kadri Bey'in bunu bilfiil irae etmek üzere Harbiye Dairesi riyasetine müracaat etmesi.</p>				<p>210 – 66228</p> <p>14 Mayıs 331</p> <p>27 Mayıs 915</p> <p>Kalem-i mahsus müdürü Evrak şubesi=Sefaret-i Osmaniye Tarih kaydı fi 16 Nisan sene 922 Sahife: 858</p> <p>Keşidesi 14 Mayıs 1331 [İmza]</p> <p>Numara 66338/210</p> <p>Keşide edilmiştir. 27 Mayıs 1915</p> <p>27 Mai 1915</p>		

	Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti Şube 1 Numara 2351
	Bihi
	Hariciye Nezaret-i Celilesine
Hülasa	/Mahremane/
Maruz-u çaker-i keminelere ki Fi 23 Nisan 331 tarihli ve 485-65168 numaralı tezkire-i samiye-i fehimaneleri arıza-i cevabiyesidir. Bomba atan tahta tüfengin bir aynının da burada imal edilmesi mümkün olduğundan muhterri Moralizade Vassaf Kadri Bey'in bunu bilfiil irae etmek üzere Harbiye Dairesi Riyasetine müracaat etmesi lazımdır. Ol babta emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir.	
Fi 12 Receb 333 Ve fi 14 mayıs 331	
Başkumandan Vekili	
Enver	

	Mühimme kalemi 236
Umur-u siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesine	Kalem-i mahsus müdüriyeti Evrak şubesi = Devair-i merkeziye Tarih kaydı fi 26 Nisan sene 338 Numara 300 mükerrer
Fi 14 Mayıs 331	
Berlin Telgraf	
Basri Bey 14 Mayıs Fi 27 Mayıs 915 66228 / 210 numara ile Berlin Sefaret-i Seniyyesine	
Telgram keşide kılındı	

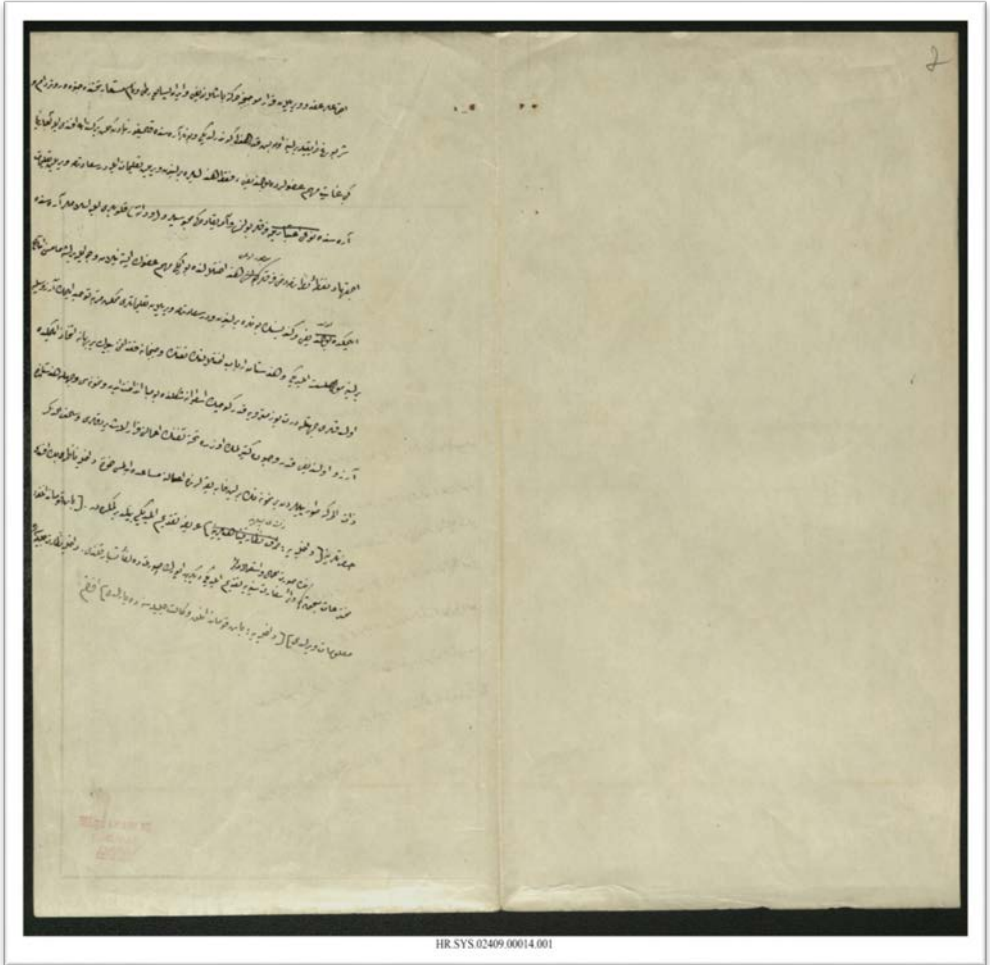
## Sonuç

Moralizade Vassaf Kadri, çok sayıda ve farklı türlerde verdiği eserler dikkate alındığında II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın renkli simalarından biri sayılabilir. Buna karşın biyografisi layıkıyla ortaya konulabilmiş değildir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan ve bu çalışmada Latin harflerine aktarılan iki vesika, onun büyük oranda gizli kalmış yaşam öyküsü hakkında önemli bilgiler içermektedir. İki sayfalık raporların yazarın kendi el yazısıyla olduğu görülmektedir. Bir arıza ve rapordan oluşan belgelerden yazarın mesleği, medeni hâli, eşinin adı, muharrirliği yanında mucit yönünün de bulunduğu öğrenilmiştir. Buna göre, âyan kâtipliği yapan Moralizade Vassaf Kadri, resmî izinli olarak, eşi Karolin Feyman'la birlikte "zatü'l-hareke torpil" ve "bomba endahına mahsus yaylı tüfenk" icat etmek ve üretmek üzere önce Washington'da, daha sonra Berlin'de bulunmuştur. Belgelere esas teşkil eden konu, yazarın bir başka yönünü ortaya koymuştur. Moralizade'nin icadı bu iki ateşli silahın, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda kullanması amacıyla imalinin gerçekleştiğine ilişkin bir veriye rastlanamamıştır. Bu belgelerin yazarın yaşam öyküsünün ayrıntılı bir şekilde araştırılmasına bir kapı açması umulmaktadır.

## Kaynaklar

- Akbaş, M. & Yılmaz, İ. (2021). Moralizade Vassaf Kadri'nin *Çarşamba Karısı* adlı eserinde ölçünlü dilden sapmalar. *Karadeniz Araştırmaları*, XVIII (72), 1079-1089.
- BOA Yer: 2409-14, Belge Tarihi: M-06-05-1915 Kurum: HR.SYS.
- BOA Yer: 2409-72, Belge Tarihi: M-27-05-1915 Kurum: HR.SYS.
- Gökpınar, B. (2021). II. Meşrutiyet döneminde aklanan suç özneleri: Moralizade Vassâf Kadri ve *Kadınlar Komitesi*. Müderrisoğlu, Ayşe (Ed.), *Kadının değişen dünyası* (1. Baskı, s. 84-104). Kronik Kitap.
- Moralizade Vassaf Kadri (1331). *Hint yıldızı*. Matbaa-i Şems.
- Moralizade Vassaf Kadri (2021). *Hint yıldızı* (Fatih Altuğ-Betül Bakırcı Keleş Haz.). Ketebe Yayınları.
- Özdemir, M. (2008). Moralizade Vassaf Kadri, hayatı-sanatı ve eserleri. (Tez No. 231138). [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Üyepazarcı, E. (2019). *Unutulanlar, hiç bilinmeyenler ve bilinmek istemeyenler Türkiye'de popüler romanın ilk yüzyılının öyküsü (1875-1975)*. I. Cilt. Oğlak Yayınları.





T.C. BASKANKALIK OSMANLI ARSIV DAIRESI BASKANLIĞI (BOA)

# Grand Hôtel de Rome

Telegramm - Adresse  
HOTEL DE ROME  
Fernsprecher  
AMT LÜTZOW N° 7099.

Berlin, S.W. den  
Königgrätzerstr. 103, Ecke Hedemannstr.

27 Oc. 15

27

- رابور -

دولتنامه سفیر اکبری دو فلورنچو مختاراً حضرتی تقدیم

نیما المرحومی که کبری ایچ بود که منجبتی کوی نو بود جمع طریقیه برینیه مواجعت ایچم . برارم رفیقم ملارم فار ویدنکامه بولم در  
برایه ۱- ساب موا صانه دار بروم اتی عصبه مواجعت اولنور . بویسه نوع اخراقات دیوره کیزرله امتیاز ایلی سز بود ما دوست کبرای  
آدمیقله نو بویسه کیزرله بولم ایچم . بعدین بویسه کیزرله واسفتو سیر بر ای صیانا واسطه کایموتوز افشا ایسه اولم  
ذات الحکر طویسل ایله کویله قطعه ده بوسا المذمته خصصه بایک نقله حقیر قور ایتر بویسه ایسه اولم اولی آن صره کایموتوزا وقت بویسه  
نظر وقت ایچم بیلدیلمد ایچم .

او در ایچم بویسه کیزرله بولم ایچم . بعدین بویسه کیزرله واسفتو سیر بر ای صیانا واسطه کایموتوز افشا ایسه اولم  
ذات الحکر طویسل ایله کویله قطعه ده بوسا المذمته خصصه بایک نقله حقیر قور ایتر بویسه ایسه اولم اولی آن صره کایموتوزا وقت بویسه  
نظر وقت ایچم بیلدیلمد ایچم .  
عقد اولنور مشفق بایک اولوندمه اعتباراً هندی ایچم سفیر کیزرله کایموتوز ایچم .  
صله بولم بولم ایچم . اولوندمه اعتباراً هندی ایچم سفیر کیزرله کایموتوز ایچم .  
باشلامدی . ایچم بویسه کیزرله بولم ایچم . بعدین بویسه کیزرله واسفتو سیر بر ای صیانا واسطه کایموتوز افشا ایسه اولم  
ذات الحکر طویسل ایله کویله قطعه ده بوسا المذمته خصصه بایک نقله حقیر قور ایتر بویسه ایسه اولم اولی آن صره کایموتوزا وقت بویسه  
نظر وقت ایچم بیلدیلمد ایچم .

بویسه بویسه : هندی سار بایک افشاقل نقله و حقیقه سزایک سیول بیلانه اتحاد ایچم . دره بویسه کیزرله بولم ایچم .  
ایچم و بر حد دخته غمیبه کیزرله بولم ایچم . اولوندمه اعتباراً هندی ایچم سفیر کیزرله کایموتوز ایچم .  
قریه بویسه کیزرله بولم ایچم . اولوندمه اعتباراً هندی ایچم سفیر کیزرله کایموتوز ایچم .  
ایچم بویسه کیزرله بولم ایچم . بعدین بویسه کیزرله واسفتو سیر بر ای صیانا واسطه کایموتوز افشا ایسه اولم  
ذات الحکر طویسل ایله کویله قطعه ده بوسا المذمته خصصه بایک نقله حقیر قور ایتر بویسه ایسه اولم اولی آن صره کایموتوزا وقت بویسه  
نظر وقت ایچم بیلدیلمد ایچم .  
ایچم بویسه کیزرله بولم ایچم . بعدین بویسه کیزرله واسفتو سیر بر ای صیانا واسطه کایموتوز افشا ایسه اولم  
ذات الحکر طویسل ایله کویله قطعه ده بوسا المذمته خصصه بایک نقله حقیر قور ایتر بویسه ایسه اولم اولی آن صره کایموتوزا وقت بویسه  
نظر وقت ایچم بیلدیلمد ایچم .

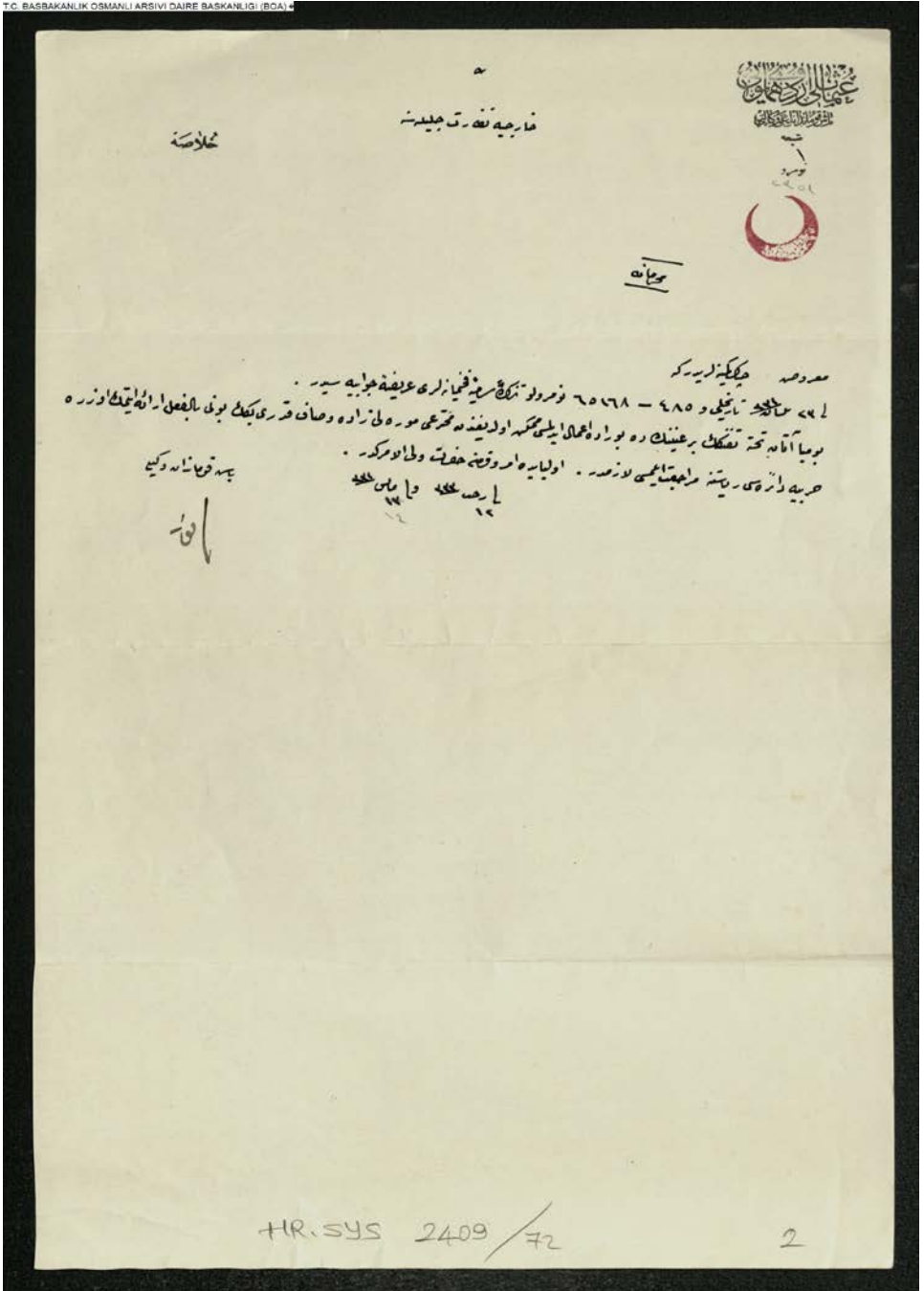
HR.SYS 2409/14 2.uzle (2shfboe) 2-1





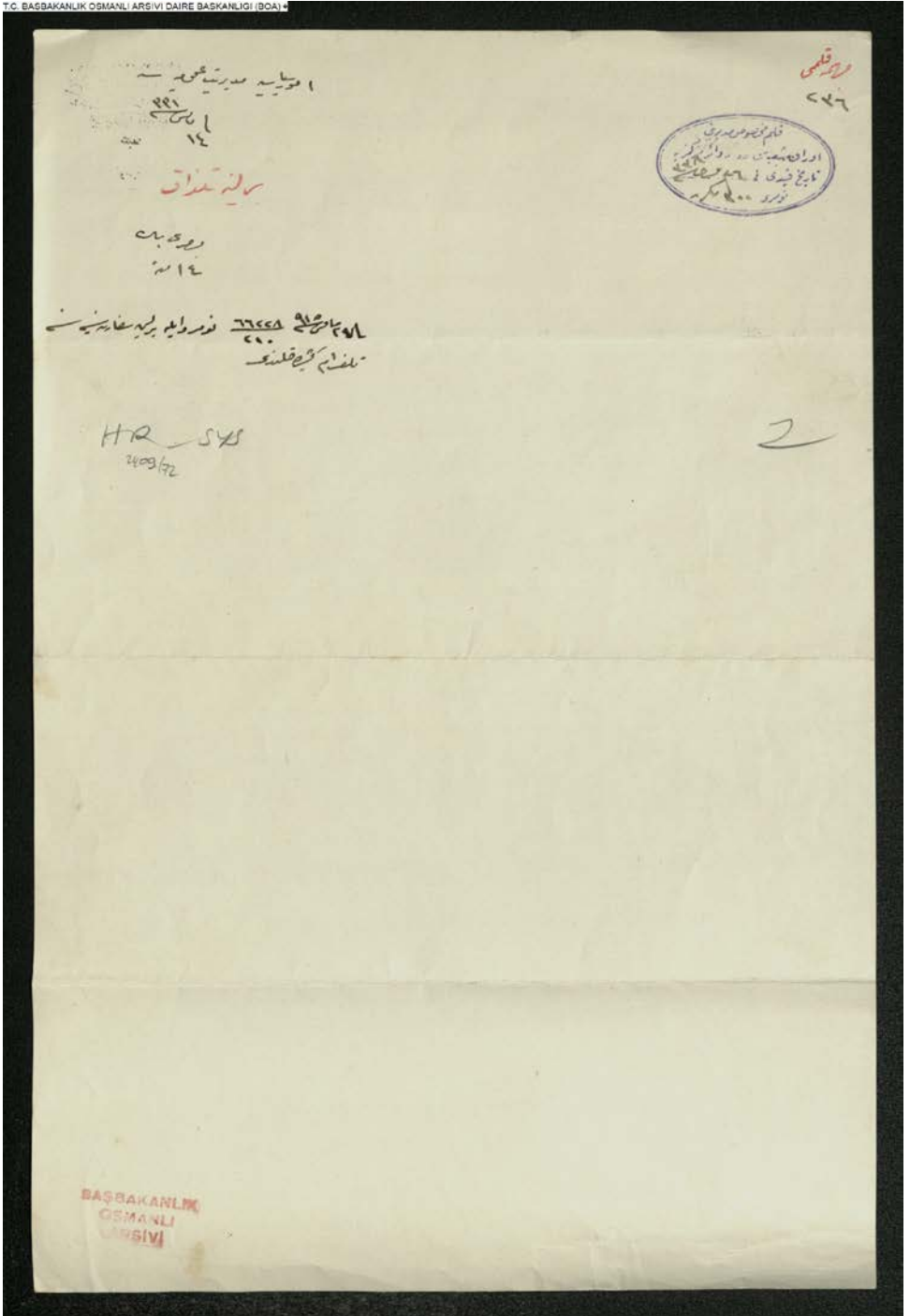


T.C. BASRAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIĞI (BDA)

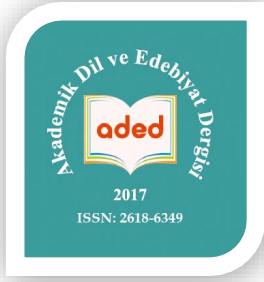


HR.SYS.02409.00072.002

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (DCA)



HR.SYS.02409.00072.002



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

**Zeynep ASLAN**

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram  
Veli Üniversitesi  
zeynep.aslan@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-0779-5550>

## **Kazak Destanlarının Sınıflandırılmasında Tarihî Destanlar Meselesi**

*The Issue of Historical Epics in The Classification of  
Kazakh Epics*

### **Araştırma Makalesi/Research Article**

Geliş Tarihi/Received: 11.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 10.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### **Atıf/Citation**

Aslan, Z. (2022). Kazak Destanlarının Sınıflandırılmasında Tarihî Destanlar Meselesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 1033-1048. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143102>

Aslan, Z. (2022). The Issue of Historical Epics in The Classification of Kazakh Epics. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1033-1048. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143102>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

\* Bu makale, hazırlanmakta olan “Abılay Han ve Kabanbay Batır Destanları Üzerine Karşılaştırma ve İnceleme” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

## Öz

Tarih öğretiminin sözlü anlatılarla sağlandığı yazı öncesi sözlü kültür ortamlarında destanların rolü büyüktür. Bilindiği gibi bir milletin tamamını ya da bir kısmını etkileyen bir olay sonucunda halk arasında oluşan bir şiir ya da türkü, destanın ilk safhasını teşkil eder. Bu şiir, dilden dile yayılır, zamanla başka olaylara bağlı şiirlerle genişler ve bir destancı tarafından düzenlenerek destan biçimini alır. Bu anlamda destanlar tarihten bağımsız değildir. Ancak her destan, tarihi gerçeklerle birebir örtüşmez.

Yüzyıllarca sözlü kültürde yaşayan bir anlatının gerçeklerden uzaklaşması olağandır. Tarihle yakından ilişkili olan destanlar, tarihi destan olarak adlandırılır. Kazak destanlarının konularına göre yapılan tasniflerinde tarihi destanların ayrı bir destan türü mü yoksa bahadırılık destanları içinde mi değerlendirilmesi gerektiği meselesi dikkat çekmektedir. Araştırmacıların bazıları Kazak tarihi destanları diye ayrı bir grup olduğunu kabul etmezken bazıları Kazak tarihi destanlarının bahadırılık destanlarından farklarını ortaya koyup ayrı bir grup ya da ayrı bir destan türü olduğu görüşündedir.

Bu çalışmada Kazak destancılık geleneği bağlamında tarihi destan kavramı ve tarihi destanların temel özellikleri ele alınmış ve tarihi destanlar hakkındaki görüşler ortaya konularak araştırmacıların meseleye yaklaşımları değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde tarihi destanlara ilişkin tespitlere yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Kazak destanları, tarihi destan, kahramanlık destanları, sözlü kültür, toplumsal bellek

## Abstract

*Epics have a major role in pre-written culture areas where history education is ensured by oral narratives. As it is known, a poem or a ballad formed as a result of an event affecting all or a part of a nation constitutes the first phase of the epic. This poem spreads from language to language, expands over time with poems related to other events, and takes the form of an epic by being edited by an epic writer. In this context, epics are not independent of history. However, every epic does not exactly coincide with historical facts.*

*It is normal for a narrative that has lived in oral culture for centuries to drift away from reality. The epics, which are closely related to history, are called historical epics. In the classification of Kazakh epics according to their subjects, the issue of whether historical epics should be evaluated as a separate epic type or within the epics of heroic draws attention. While some of the researchers do not accept that there is a separate group called Kazakh historical epics, some of them think that Kazakh historical epics are a separate group or a separate type of epic by revealing their differences from the epics of heroic.*

*In this study the concept of historical epic and the basic features of historical epics in the context of Kazakh epic tradition are discussed, the views on historical epics were put forward and the issue was approached was evaluated and the approaches of the researchers to the issue were evaluated by putting forward the opinions about the historical epics. In the conclusion part, determinations about historical epics are given.*

**Keywords:** Kazakh epics, historical epic, heroic epics, oral culture, collective memory

## Giriş

Bütün toplumu derinden etkileyen olayların bireylerde uyandırdığı benzer duygular, kolektif bir bilinç yaratır. Bu bilinç, yazılı kültürden çok önce sözlü kültür ürünleri ile kendini ifade alanı bulur ve böylelikle nesilden nesle aktararak uzun yıllar unutulmadan varlığını sürdürebilir. Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'a göre (2019) kolektif bellekte birey hafızası, grup hafızasıyla şekillenir. Toplumsal bellekte saklanan her öge, ait olduğu kültürün kodlarını muhafaza eder ve bu kodlar çeşitli şekillerde yeni nesillere iletilerek kültürün süreklilik kazanması sağlanır.

Sözlü kültürde yaratılan ilk anlatmaların mitler olduğu kabul edilmektedir. Kozmogoni, yaratılış, türeyiş dâhil bütün mitlerin belli bir anlatıcı tarafından, dinî ritüellere bağlı olarak belli bir müzik aleti eşliğinde icra edildiğini ifade eden Metin Ekici, mitik dönemin tamamlandığı sırada mitlerin anlatıcıları olan şaman ve kamların görevlerinin üç parçaya ayrılmasıyla eş zamanlı olarak destan, masal ve efsane türlerinin ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu üç tür arasında yalnızca destanlarda, mitlerde olduğu gibi belli bir anlatıcı tipi bulunduğu dikkat çekerek destan-mit arasındaki ilişkiyi anlatıcı bağlamında değerlendiren Ekici, destancıların "... kabileden devlete giden ve ekonomik olarak birbirine bağımlı bir toplumun bağımsızlık, var olma ve devlet kurma mücadelelerini dile getiren anlatmaları, mitik dönemdeki anlatmalardan farklı olarak bir kahraman etrafında oluşturduklarını ve yaratılan anlatmaları belirsiz değil belirli hale getirdiklerini" ifade etmektedir (2005, s. 227). Destanlar aracılığıyla bir milletin ortak sevinçleri, zaferleri ve başarıları kadar ortak acıları, maruz kaldıkları baskılar ve uğradıkları eziyetler hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Yine destanlardan o milletin ideal kahramanları, normları, onayladığı ve reddettiği davranışları, tarih algısı, dünyaya bakış açısı, düşmanlarına ve komşu milletlere yüklediği anlamlarla imajlar gibi pek çok bilgiye ulaşılabilir.

Türk Dünyası destancılık geleneği bağlamında Kazak destancılık geleneği de hem nicelik hem de nitelik yönünden oldukça zengin olması bakımından Kazak toplumsal belleğinin âdeta bir ansiklopedisi gibidir.

Sözlü kültür ürünleri olan destanların derlenip yazıya geçirilmesi kültürel mirasın kayıt altına alınıp korunması için son derece önemlidir. Elbette destanlar, şairin sanat gücünden doğan telif bir şiir gibi tamamen bir kişinin zihin dünyasına ait bir yaratım süreci geçirmediikleri için teşekkür ettikleri zamandan yazıya geçirilip tasnif edildikleri zamana kadar geçireceği sürede ağızdan ağza dolaştığı bölgelerden mahalli unsurlar edinir. Destanın anlatıldığı sürede anlatıcının üslup özelliklerinden ve dünyaya bakış açısından izlerle kazandığı kimlik, başka anlatıcının icrasında yeniden yoğrularak olgunlaşır. Böylece ağızdan çıktığı ilk hâliyle kalması beklenmez, zaten destanlar, sözlü kültürde yaşadığı sürece değişmeye ve gelişmeye devam eder. Bu anlamda Kazak destanlarının derlenmesi konusuna gelindiğinde de ilk derlemelerin geç bir tarih olan 19. yüzyılda başladığı görülür.

Kazak destanlarının derlenmesi faaliyetleri Şokan Velihanov, Vilhelm Radloff, Nikolay İlminsky, Andrey Divayev ve Grigoriy Nikolayeviç Potanin gibi araştırmacılarla başlamıştır (Avezov, 1960, s. 23). 19. yüzyılda Kazak destanlarının halk ağzından derlenip yazıya geçirilerek yayımlanması ve arşivlenmesine ağırlık verilmiştir. Bu ilk derlemelerde sözlü kültür mirasının ortaya çıkarılarak bilim dünyasına kazandırılmasının yanı sıra dil çalışmaları için önemli ölçüde malzeme sağlama amacı da öne çıkar.

20. yüzyıla gelindiğinde Kazak destanlarını derleme faaliyetleri devam ederken elde edilen malzemelerin tasnif edilmesine yönelik çalışmalar da başlar. Böylece Kazak destanlarının sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmaların 20. yüzyılda başladığı söylenebilir.

Kazak destanlarının sınıflandırılmasında çeşitli ölçütlerden yararlanılmıştır. Konu, şekil, icra, hacim, destancılık ekolleri, devir gibi pek çok ölçüt arasından konu ölçütünün yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Zira Kazak destanları, konu bakımından oldukça çeşitlidir. Kazak destanlarının konularıyla ilgili bilgilere geçmeden önce Kazak Türkçesinde destan için “jır” (Türkçe kökenli), “epos” (Eski Yunan kökenli) ve “dastan” (Farsça kökenli) terimlerinin kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

Mehmet Aça, Kazak destanlarını oluşum devirlerini göz önünde bulundurarak konularına göre şu şekilde ayırmıştır:

1. Eski dönemlerde oluşan destanlar olarak kabul edilen arkaik destanlar (Kazak Türkçesinde köne epos ya da batırlık ertegi),
2. Daha sonraki dönemlerde oluşan kahramanlık destanları (Kazak Türkçesinde kaharmandık epos, batırlık epos ya da batırlar jırı),
3. Aşk destanları (Kazak Türkçesinde ğaşıktık epos, ğaşıktık jır, liro-epostık jır, liro-epikalık jır, dastan, liro-epos ya da romandık epos),
4. Tarihi destanlar (Kazak Türkçesinde tarihi epos ya da tarihi jır) (2002, s. 48).

Arkaik destanlarda hayali-fantastik olaylar geniş yer tutar. Bu destanlarda anaerki dönemin bir izi olarak başkahramanın kadın olduğu da görülür. Mitik ve masalsı unsurlara sıklıkla rastlanır (Aça, 2002, s. 55). Kulamergen-Coyamergen, Dotan Batır, Er Töstik, Alpamis gibi destanlar bu gruba örnek gösterilebilir.

Kahramanlık destanları, arkaik destanlardan sonraki dönemde oluşmuştur. Arkaik destanlarda rastlanan masalsı ve mitik pek çok unsur, bu destanlarda görülmez ancak olağanüstülükler yer verilir (Aça, 2002, s. 59). Koblandı Batır, Er Targin, Er Kosay, Kambar Batır gibi destanlar bu gruba örnek gösterilebilir.

Kazak destanlarının üçüncü döneminde oluşan aşk destanlarından Türk kaynaklı olanlar ğaşıktık epos, ğaşıktık jır, liro- epos, liro-epostık jır ya da liro-epikalık jır; doğu kaynaklı aşk destanları ise dastan, romandık epos ya da romandık dastan olarak

adlandırılır (Aça, 2002, s. 60). Kazak aşk destanlarından en bilinenleri Kozı Körpeş ve Bayan Sulu, Kız Jibek ve Ayman-Şolpan'dır.

Tarihî destanlar, Kazak destanlarının son döneminde oluşmuştur. Bu destanlarda 18.-19. yüzyıllarda meydana gelen tarihî olaylar ile 1916'daki Kazak bağımsızlık isyanının yansımaları anlatılır (Aça, 2002, s. 61).

Tarihî destanlar, konularını tarihî olaylardan, kahramanlarını tarihte bilinen şahsiyetlerden alan, hayali ve olağanüstü unsurlara az ya da hiç rastlanmayan, gerçeğe uygun bir anlatım tarzına sahip destanlar olarak tanımlanabilir. Kazak destancılık geleneğinde tarihî destanlar, 18. yüzyıldaki Kalmak-Cungar istilalarına karşı verilen mücadelelerde üstün başarılarıyla ön plana çıkan bahadırın etrafında oluşan destanlardır. Kazak tarihî destanlarında başkahramanlar, tarihsel şahsiyetlerdir ve anlatılan olaylar da tarihî olaylara dayanmaktadır.

Tarihî destanlar ile kahramanlık destanları arasında benzerlikler bulunduğu için Kazak destanlarının konularına göre yapılan tasniflerinde tarihî destanların ayrı bir destan türü mü yoksa bahadırılık destanlarının son dönem örnekleri mi olduğu meselesinin ön plana çıktığı görülür.

Kazak destancılık geleneği bağlamında tarihî destanlar meselesinin ele alındığı bu çalışmada araştırmacıların Kazak tarihî destanları hakkındaki görüşleri ortaya konulup eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Sonuç bölümünde kendi tespitlerimize yer verilmiştir.

### **Kazak Destancılık Geleneği Bağlamında Tarihî Destanlar Meselesi**

Kazak folklor araştırmacıları, bahadırılık destanları da kahramanlık konulu olup tarihte yaşanmış bir çekirdek olaya bağlı olarak geliştiğine göre tarihî destanlar diye ayrı bir başlık açmanın gerekli olup olmadığı sorusu üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu alt başlıkta tarihî destanlar meselesiyle ilgili ortaya konulan görüşler ele alınıp değerlendirilmiştir.

Kazak destanlarının sınıflandırmasını içeren ilk çalışmalardan biri Saken Seyfullin'e aittir. Seyfullin, tarihî destanları ayrı bir kategoride değil, bahadırılık destanlarının içinde ele alır. Diğer araştırmacıların tarihî destanlar içinde aldıkları metinleri Seyfullin, bahadırılık destanlarının son dönemlerde oluşan, gerçeğe yakın anlatıma sahip örnekleri olarak değerlendirir (Kaskabasov, 1979, s. 18). 1900'lerin ilk çeyreğinde, destanlarla ilgili çalışmaların sınırlı olduğu bir dönemde ortaya konan bu tespitler, Kazak folklor çalışmaları tarihi açısından önem arz eder. Destanlarla ilgili araştırmalar arttıkça Seyfullin'in tespitlerinin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Genel Kazak edebiyatının yanı sıra Kazak Halk Edebiyatı üzerine de önemli çalışmaları bulunan Muhtar Avezov, Kazak destanlarını "batırlar jırı", "liro-epos" ve "tarihiy jırlar" olmak üzere üçe ayırır (Avezov, 1960). Batırlar jırı, "bahadırılık destanlar"; liro-epos, aşk destanları; "tarihiy jırlar" ise tarihî destanlar olarak Türkiye



Türkçesine aktarılabilir. “Tarihiy jır” (tarihî destan) terimini ilk kez kullanan araştırmacı Muhtar Avezov’dur. Avezov’un destan tasnifi, tarihî destanların ayrı bir destan türü olarak ele alındığı ilk çalışma olması ve kendisinden sonraki araştırmacıları etkilemesi bakımından çok önemlidir.

Bahadırılık destanlarında bahadırlar, genellikle vatanlarını savunarak halkı düşmanlardan kurtarırlar. Bu tarz destanlarda kopuz ya da dombıra kullanılır. Belli bir nağme ile icra edilirler. Avezov, bahadırılık destanlarında Kazak halkını derinden etkileyen Kalmak kabilelerinin istilalarına karşı Kazak bahadırların mücadelesinin anlatıldığını, hatta zaman içinde Kazak destanlarındaki bütün düşmanların “Kalmak” şeklinde genel bir isim hâline geldiğini belirtir (Avezov, 1960, s. 285). Avezov, Kazak bahadırılık destanlarına örnek olarak Er Targın, Er Sayın, Koblandı Batır, Alpamıs, Kambar Batır destanlarını gösterir.

Avezov, bahadırılık destanlarındaki tarihsel gerçekliğin yazılı tarih belgeleriyle birebir örtüşmediğini, bu destanlarda farklı devirlerden olayların aynı devirde olmuş gibi anlatıldığını ifade ederek (Avezov, 1960, s. 284) bahadırılık destanlarının tarihî destanlardan farkına işaret eder. Çünkü tarihî destanlarda belli bir zaman zarfında geçen hadiselerden söz edilir. Bu husus, tarihî destanlarla bahadırılık destanlarının arasındaki en önemli farklardan biridir.

Muhtar Avezov’a göre tarihî destanlar, 18. yüzyılda Kalmak hükümdarları Kaldan Seren ve Tsevan Rabtan ile Cungar feodallerinin Kazaklara yaptıkları baskınlara karşı Kazak halkının gösterdiği kahramanlık mücadelesi sonucunda ortaya çıkan yeni bir türdür. Bu dönemde gerçekleşen tarihî olayları ve şahsiyetleri anlatma, destancıların öncelikli vazifesi hâline gelir ve destancıyı bahadırılık destanlarında izlediği yoldan farklı bir yola başvurmaya iter. Zira bahadırılık destanlarında her yüzyıldan olayların anlatıldığı bir devirden söz edilirken tarihî destanlarda anlatılan zamanın sınırları bellidir (Avezov, 1960, s. 579). 18. yüzyılda meydana gelen tarihî destanların temeli, Koblandı, Alpamıs ve Targın gibi bahadırılık destanları ile diğer sözlü kültür ürünlerine dayanır (Avezov, 1960, s. 580). Avezov, 18. yüzyılda oluşan tarihî destanları, Kazak destancılık geleneği çerçevesinde oluşan yeni bir destan türü olarak kabul eder. Tarihî destanlarda da bahadırılık destanlarında olduğu gibi Kalmak-Cungarlara karşı yapılan mücadelelerden söz edildiğini belirten Avezov, tarihî destanların ana kahramanlarının özelliklerine dikkati çeker. Tarihî destanlarda Bögenbay, Janibek Batır, Kazıbek Biy, Oljabay, Ötegen gibi tanınmış bahadırlar ve Koykeldi, Moldabay, Tursınbay gibi çoban ya da yilkıcılar<sup>1</sup> destanın ana kahramanıdır. Avezov, kahramanların tasvirinin bahadırılık destanlarındaki gibi olduğunu ifade eder (1960, s. 587). Avezov’un bu destanları yeni bir tür olarak ele almasının tek sebebi yüzyıllarının tespit edilebilmesi değildir. Çünkü bahadırılık destanlarının da yüzyılları aşağı yukarı tespit edilebilmektedir. Bahadırılık destanlarının oluşumu 15.-16. yüzyıllara dayanır. Tarihî

<sup>1</sup> Yilkıcı: At bakıcısı.

destanlardaki kahramanlar, tarihseldir. Adları, hayatları bilinen, toplumda sevilen sayılan kişilerdir. Kişilerin tasvirinde olağanüstü motiflere rastlanmadığını, sadece gerçeklik algısını bozmayacak şekilde mübalağa edildiklerini belirtmek gerekir. Bahadırlik destanlarında ise kahramanların tarihsel şahsiyetlerinin silindiği, farklı devirlere ait olayların tek bir kişiye mal edildiği görülür. En önemli farklardan biri de bahadırlik destanlarında olağanüstü unsurlara yer verilirken tarihî destanlarda olağanüstülüklerin çok az ya da hiç bulunmamasıdır.

Avezov, Kazak tarihî destanlarının 18. yüzyıla sınırlı olmadığını 19 ve 20. yüzyıllarda da meydana gelen tarihî destanlar olduğunu ifade eder. 19. yüzyılda oluşan destanlara Jankoja Batır, Beket Batır, Dosan Batır'ı örnek gösterir (1960).

Kazak destanlarının doğuşunu Kazakların diğer Türk boylarıyla birlikte yaşadığı devirlerde arayan Alkey Margulan, destan tasnifinde Oğuz-Kıpçak destanlarını tarihî devirlere bölmüştür (1946, s. 75-81):

1. Eski devirlerde doğan destanlar (V-XII).
2. Tarihi devirlerde doğan destanlar (XIII-XIV).
3. Nogaylı destanları (XV-XVI).
4. Cungar istilacılarına karşı verilen mücadeleler doğrultusunda doğan destanlar (XVIII).
5. İç çatışmalar ve hanlara karşı mücadeleleri anlatan destanlar.
6. Sovyet zamanında doğan destanlar.

Naciye Ata Yıldız, Margulan'ın tasnifindeki bütün maddelerde tarihî devirler olduğu için ikinci maddedeki "Tarihî devirlerde doğan destanlar" adlandırmasının anlaşılmağına sebep olduğunu ve farklı bir adlandırmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Bunun dışında tasnifi isabetli bulan Ata Yıldız, tasnifin Kazak destanlarının yanı sıra Kırgız ve kısmen Özbek, Tatar, Başkurt, Türkmen destanları için de geçerli olduğunu belirtir (Ata Yıldız, 2015, s. 283). Margulan'ın 1946 tarihli destan tasnifi, bahadırlik destanlarını tarihî devirlere ayıran bir çalışma olması bakımından önemlidir ancak bazı maddelerde sadece tarihî devri vermekle yetinirken bazı maddelerde destanların içeriklerine vurgu yapılmış olması tasnifin tutarlılığını zedelemektedir. Margulan'ın tasnifinde tarihî destanları nasıl ele aldığına bakıldığında ise tarihî destanları bahadırlik destanlarının içinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği zamanında tarihî destanların incelenmesi ve yayımlanması çeşitli sansürlere maruz kaldığı, bazen de topyekûn yasaklandığı için, araştırmacılar, değerlendirmelerini sınırlı metinlerle yapmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Margulan da çalışmasını bu şartlar altında ortaya koymuştur. Sovyetler Birliğinin son yıllarında yasakların esnetilmesiyle tarihî destanların özellikleri daha iyi anlaşılmıştır.

Malik Gabdullin, 1958 tarihli çalışmasında destanları "batırlar jırı" ve "lir-epostık jırlar" şeklinde ikiye ayırır. Gabdullin, bahadırlik destanlarının doğuşunu Kazak halkı diye bir adlandırmanın olmadığı devirlerde dağınık hâlde yaşayan Üysin,

Kanlı, Kerey gibi kabilelerin bağımsızlık mücadelelerinde gösterdiği kahramanlıkların halk arasında destan, efsane, hikâye şeklinde anlatılmasına dayandırır ve bu destanların teşekkül devrini Kazak tarihinde önemli hadiselerin meydana geldiği 14-18. yüzyıllar arası olarak kabul eder. 18. yüzyılda Kalmaklarla yapılan savaşların da bu destanların doğuşunda etkili olduğunu ifade eden Gabdullin, bu durumu bahadırılık destanlarındaki konuların çeşitlilik kazanması olarak değerlendirir (1996, s. 167). Gabdullin, bahadırılık destanlarına Alpamış, Koblandı Batır, Er Targın gibi destanları örnek gösterirken 18. yüzyılda oluşmuş Abılay Han, Oljabay, Janibek gibi destanlardan hiç söz etmemiştir.

Kazak folklorist Sabit Mukanov da Seyfullin ve Gabdullin gibi tarihî destanları ayrı bir tür olarak değil, bahadırılık destanlarının içinde ele alır (Kaskabasov, 1979, s. 19).

K. Jumaliyev, tarihî destanları ayrı bir destan türü olarak kabul eder. Jumaliyev, bahadırılık destanlarında tarihsel olaylarla hayal unsurlarının iç içe; tarihî destanlarda vakaların ve kişilerin gerçeğe daha yakın, hayal unsurlarının ise az olduğunu ifade eder. Her iki destan türünde de tarihî vakaların destanın temelini oluşturduğunu söyleyen Jumaliyev, kahramanlık destanları (epostık jır) ile tarihî destanlardaki (tarihiy jır/tarihiy poema) kahraman tipolojisine dikkat çeker. Kahramanlık destanlarında kahramanın ok ya da kılıç işlemez, suda batmaz, ateşte yanmaz gibi kerametleri vardır. Tarihî destan kahramanları ise çok güçlü olmalarına rağmen ok isabet ettiğinde vurulurlar, kılıçla kesilebilirler. Bu anlamda sıradan, hayatın içinden insanlardır. Dil bakımından da aralarında farklar bulunduğunu ifade eden Jumaliyev, bunu destancıların aldıkları eğitimin farklılığı, zaman içinde dünyayı algılayış biçimlerinin değişmesi gibi etkenlere bağlamaktadır (1958, s. 220-221). Jumaliyev'in tarihî destanlarla bahadırılık destanları arasındaki farklara dair tespitleri tarihî destanların temel özelliklerini tam anlamıyla ortaya koymaktadır.

Esmagambet Ismayılov, ilk çalışmalarında tarihî destanları bahadırılık destanlarının içinde ele almış, daha sonra görüşleri değişmiştir. Ismayılov, tarihî destanları bahadırılık destanlarıyla “toplumsal konulu lirik şiirler” (elevmettik lirika) diye adlandırdığı tarihî şiirler arasında bir geçiş olarak kabul eder (Kudaybergenov, 1990, s. 237). Ona göre tarihî destan, bahadırılık destanından daha önce meydana gelmiştir. Tarihî olayların halkta bıraktığı etki soğumadan, ne kadar erken anlatılmaya başlarsa destanda bahadırılık destanı unsurları o kadar az, gerçekçi öğeler ise o kadar baskın olur. Bahadırılık destanlarının temelinde de bahadırın hayat öyküsü yatar ancak bu destanlar, yüzyıllarca dilden dile dolaştığı için bunlarda tarihî olayların izleri silinmiştir. Ismayılov'a göre bahadırılık destanları, geçmişte yaşanmış tarihî bir olay esasında oluşmuş bir şiir (öleñ) ve hikâyenin birike birike büyük bir destana dönüşmesiyle oluşur. Bu şiir ve hikâyeler, zaman geçtikçe hayal unsurlarıyla süslenip bezenerek ilk yaratıldığı hâlden uzaklaşıp bahadırılık destanına evrilir

(Kudaybergenov, 1990, s. 240). Araştırmacının bahadırılık destanlarını, destan oluşum sürecinin son halkası olarak tanımladığı görüşü son derece yerindedir.

Tarihi destanları tarihî şiir (ölen) ile bahadırılık destanlarının arasındaki geçiş türü olarak kabul eden bir başka araştırmacı, Rus filolog Nina Sergeyevna Smirnova'dır. Smirnova, 1968 yılındaki çalışmasında tarihî destanları ayrı bir destan türü olarak değerlendirir. Kazak filologlardan Beysenbay Kenjebayev de tarih ile destanın her zaman aynı olmadığını göz önünde bulundurulması gerektiğinin altını çizerek tarihî destanları ayrı bir tür olarak ele alır (Kudaybergenov, 1990, s. 237). Smirnova ve Kenjebayev'in tarihî destanları ayrı bir destan türü olarak değerlendirmesi, tarihî destanlar üzerinde çalışmaların yoğunlaştığını ve araştırmacıların görüşlerinin bu noktada birleşmeye başladığını göstermektedir.

Kazak folkloristlerden Seyit Kaskabasov, tarihi destanları, bahadırılık destanları ile tarihî şiirlerin arasında bir tür olarak değerlendirir. Kaskabasov'a göre tarihî olaylar sonucunda halk arasında tarihî şiirler doğar. Bu şiirlerde söz edilen hadiseler birleşerek tarihî destanları meydana getirir. Tarihi destanların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra, bu destanlar yine büyük bir olayla ilişkili olarak bahadırılık destanına dönüşürler. Ona göre Abılay, Esim, Kabanbay, Oljabay hakkındaki destanlar bahadırılık destanına henüz dönüşmemiştir. Kazak folklorunda tarihî destan diye ayrı bir tür olduğunu kabul etmek gerektiğini ifade eden Kaskabasov, bunlara "kenje epos" (yeni destan) demenin doğru olmadığını belirtir. Bahadırılık destanları ile tarihî destanların ana teması "Kalmaklara karşı mücadele" olduğundan Kazaklarla Kalmaklar arasındaki savaşı göstermek için yeni bir destan türü yaratmanın gereği var mıydı, sorusunun akla geldiğini söyleyen yazar; Abılay, Oljabay, Kabanbay gibi destanların 18. yüzyılda peyda olmadığını ifade eder. Bu devirde söz konusu olaylarla ilgili sadece efsaneler ve şiirler doğmuştur. Bunların tarihî destan hâline gelmesi 19. yüzyıldır. 18. yüzyılda "Karatavdın basınan köş keledi" (Karatav'ın başından göç gelir), "Kalmak kırılğan" (Kalmakların kırılması) gibi tarihî şiirlerin yanı sıra Abılay ve bahadırları hakkında da çeşitli efsane, hikâye ve şiirler yaratılmış olması şüphesizdir. Şokan'ın bunları 19. yüzyılın ikinci yarısında derlediği düşünüldüğünde bu anlatıların hadiselerden çok sonra ortaya çıktığı anlaşılabilir. Zaten destancılar da anlatılarında bunların eski zamanlarda geçtiğini söylerler. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında bunlar toplanıp edebî metin hâline getirilerek yani tasnif edilerek tarihî destana dönüştürülmüştür (Kaskabasov, 1979, s. 28-30). Kaskabasov, Kazak tarihî destanlarının oluşumlarını izah ederken destanların oluşum safhalarına dikkat çekerek tarihî destanlarla bahadırılık destanlarını bir bütün hâlinde ele alır. Kaskabov'a göre tarihî destanları ayrı bir tür yapan unsurlar, yakın bir tarihte teşekkül etmelerinden ileri gelir.

Kaskabasov'a göre destanların tekâmülünü şu şekilde özetlemek mümkündür:

tarihî şiir → tarihî destan → bahadırılık destanı

(tarihiy öleñ)

(tarihiy jır)

(batırlar jır)

Günümüze ulaşan çoğu bahadırılık destanının tekâmül safhasının bu şekilde olduğunu ifade eden Kaskabasov, bütün bahadırılık destanlarının böyle oluşmadığını, bahadırılık destanlarının oluşumunda mit, efsane, masal gibi türlerin de etkili olabileceğini, hatta bazı destanların doğrudan bu türlerden dönüştüğünü de unutmamak gerektiğini belirtir (Kaskabasov, 1979, s. 29). Kaskabasov’un görüşleri, destanların oluşumunu açıklaması bakımından dikkate değerdir.

Avezov’un tarihî destanları ayrı bir tür olarak değerlendirmesi ile Kaskabasov’un işaret ettiği hususlar birbirine zıt değil, tamamlar niteliktedir. Şöyle ki, her iki bilim insanı da 18. yüzyıldaki olaylara dayanarak 19. yüzyılda oluşan Kazak tarihî destanlarının son dönemlerde teşekkül eden destanlar olduğunu ifade edip bunları ayrı bir kategoride ele alır. Kaskabasov, Avezov’dan farklı olarak meseleyi, destan oluşum aşaması bakımından değerlendirir ve tarihî destanların bahadırılık destanlarının oluşum sürecinde bir geçiş aşaması olduğu kuramını ortaya koyar. Kaskabasov, bahadırılık destanlarının çoğunun, tarihî destandan evrildiğini düşündüğü için kavram olarak tarihî destanları yeni destanlar şeklinde adlandırmayı doğru bulmamaktadır. Yoksa Abılay Han, Kabanbay Batır, Rayımbek gibi tarihî destan örnekleri teşekkül ettikleri devir bakımından yeni destanlardır.

Kazak folkloristlerden Rahmankul Berdibayev, Kazak destanlarını “köne epos” (eski destan), “kaharmandık epos” (kahramanlık destanı), “gaşıktık epos” (aşk destanı) ve “tarihiy jır” (tarihî destan) olmak üzere dört gruba ayırır (1982). Aça’nın yukarıda verilen tasnifinin de Berdibayev’e dayandığı görülmektedir.

Berdibayev, tarihî destanların tarihî vakaları epik gelenek bağlamında anlatarak topluma öğüt verme niyetiyle doğduğunu ifade eder. Bu tür destanlarda tarihî vakaların temel esasları ile aşamalarının saklandığını ve tarihte bilinen kişilere yer verildiğini belirtir. Bunları Kaskabasov’un söylediğinin aksine “kenje epos” yani “yeni destan” olarak nitelendiren Berdibayev, tarihî destanlarda eski klasik destanda rastlanan merkezdeki kahramanı üstün tutup övmek gibi bazı özelliklerin korunmasının yanı sıra kendine has yenilikleri de bulunduğunu vurgular (1982, s. 198-199). Kazaklara ait çok fazla tarihî destan olduğunu ifade eden Berdibayev, örnek olarak 18. yüzyıldan Abılay Han, Kabanbay Batır, Böğembay, Şakşak ulı Er Janibek, Oljabay Batır, Sırım Batır destanlarını; 19. yüzyıldan ise Kazakistan’ın genelinde bilinen İsatay-Mahambet, Beket, Jankoja, Dosan destanlarını ele almıştır (1982).

Sultangali Sadırbayev, Kazak destanlarını aşk destanları (liro-epostık jırlar), bahadırılık destanları (batırlar jır), tarihî destanlar (tarihiy jırlar) olmak üzere üçe ayırır (Sadırbayev, 1990). Sadırbayev, tarihî destanları şöyle tanımlamaktadır: “Tarihî destan deyince tarihte yaşamış, tarihin dönüm noktalarında kahramanlıklar göstermiş, halkın birliği ve bütünlüğüne büyük katkıları olan Tavke, Abılay (han olmadan önceki dönemleri), Arkalık, Barak, Bayan, Baysayit, Bögenbay, Jalbır, Jalantös, Jankoja,

Janibek, Oljabay, Karasay, Ötegen, Rayımbek, Suranşın, Savrık, Sırım ve Töle Biy'in adlarına ilişkin destanları sayıyoruz. Bunlar Kazak folklorunun altın hazinesidir." (Sadırbayev, 1990, s. 33). Sadırbayev'in tarihi destanları ayrı bir tür olarak değerlendirmesi dikkate değerdir.

Kazak folkloristlerden Avelbek Konıratbayev, Türk boylarının ortak geçmişini göz önünde bulundurarak Kazak destanlarını köken ve tür bakımından ona ayırır

1. Masalsı destanlar: Er Töstik, Kula Mergen gibi.
2. Türk Kağanlığı devrinde doğan vakayiname tarzındaki destanlar: Orhun Yazıtları, Kül Tigin anıtındaki şiirler.
3. Oğuz Destanı: Korkut Ata Kitabı, Oğuzname.
4. Boy destanları: Alpamıs, Koblandı gibi.
5. Lirik destanlar: Kozi Körpeş ve Bayan Sulı, Kız Jibek.
6. Nogaylı Dönemi destanları: Orak-Mamay, Karasay-Kazi.
7. Tarihi destanlar: Beket Batır, Dosan Batır, 1916 Yılı Destanları.
8. Doğu destanları: Rüstem Destanı gibi.
9. Yaratıcısı belli olan destanlar: Espembet, Ötegen Batır gibi.
10. Sovyet Dönemi destanları: Amangeldi, Tölegen ile ilgili destanlar (1991, s. 133).

Konıratbayev, masalsı destanlar olarak arkaik destanlardan söz etmektedir. Bu destanlarda mit ve masal unsurlarına geniş ölçüde yer verilir. İkinci maddede belirtilen Orhun Yazıtlarındaki şiirlerle üçüncü maddedeki Oğuz Destanı, Kazak destancılık geleneğinin Türk Dünyası destancılık geleneği bağlamında ele alındığını göstermektedir. Dördüncü maddede boy destanları olarak verilen örnekler, Kazak bahadırılık destanlarıdır. Sonraki aşama aşk destanlarıdır. Nogaylı ve tarihi destanlardan sonra doğu destanlarına geçilmiş olması, tasnifte destanların teşekkül ettikleri devirlerin esas alındığını göstermektedir. Konıratbayev'in tarihi destan meselesi hakkındaki görüşlerine gelindiğinde söz konusu destanları ayrı bir tür olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Konıratbayev, tarih ile destanı birbirinden ayrı düşünmemek gerektiğinden yola çıkarak tarihi destanların, tarihi her yönden ele aldığı için zorluklar barındırdığını ifade eder. Eski devirlerdeki Türk boylarının tarihini yazarken destan, masal, etnogenez, şecere, dil ve şiir malzemelerinden faydalanmak gerektiğinin altını çizer (1991, s. 134). Konıratbayev'in tarih yazımında yazılı kaynaklarla birlikte sözlü kaynaklardan da yararlanmak gereğini vurgulaması önemlidir. Konıratbayev, tarihi destanların değerlendirilme ve inceleme sürecinin zorluğundan söz ederek diğer araştırmacıların söylediklerinden farklı bir bakış açısı ortaya koyar.

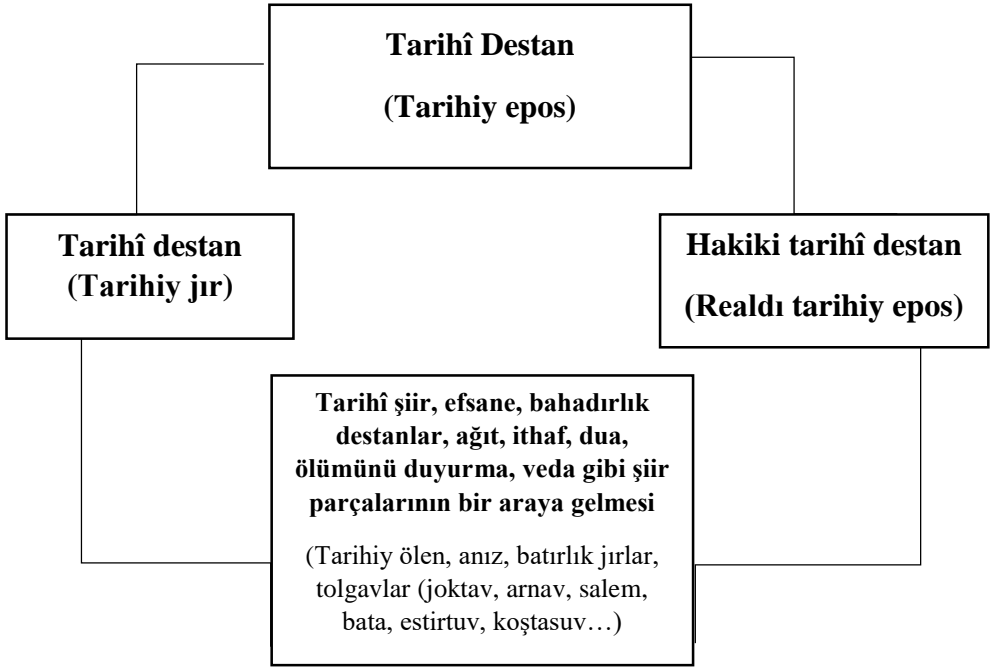
Kazak folkloristlerden Şakir Ibrayev, tarihi destanları bahadırılık destanlarından ayrı bir kategoride değerlendirir. Ibrayev tarihi destanları, bahadırılık destanlarının gerçeği tasvir etme usulüne dayanarak tarihi gelişmelerin yaşandığı dönemde

kalıplaşan yeni ölçü ve kurallara göre derlenmesinden sonraki aşama olarak görür. Tarihî destanların yeni bir tür olduğunu ancak destan geleneğinden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığını ifade eder (Ibrayev, 1993, s. 28). Sözlü gelenek devam ettiği sürece yeni anlatıların oluşması da kaçınılmazdır. Anlatılar yeni olsa da gelenek köklüdür ve esasları, kaideleri yüzyıllar içinde yoğrulmuştur. Bu anlamda Ibrayev'in dediği gibi yeni oluşumları, özellikle de tarihî destanları sözlü gelenekten ayrı değerlendirmek yanlış olur.

Berik Serikbayulı Rakım, Kazak tarihî destanlarını üçe ayırır:

1. Kazakların 18. yüzyıldaki millî bağımsızlık hareketinden doğan tarihî destanlar (jır).
2. 19. yüzyıldaki sömürge siyasetine karşı mücadeleyi anlatan tarihî destanlar (jır).
3. 1916 yılındaki millî bağımsızlık isyanı hakkındaki tarihî şiir (öleñ) ve destanlar (jır) (Rakım, 1999, s. 40).

Rakım, tarihî destanların epik geleneğin yeni bir süreci olduğunu düşünür. Ona göre tarihî destanların oluşum şeması şu şekildedir (Rakım, 1999, s. 41):



Yukarıdaki tabloda “tarihiy jır” terimiyle 18. yüzyıldaki, “realdı tarihiy epos” terimiyle de 19-20. yüzyıldaki destanlar kastedilmektedir. Her iki dönem de epik gelenek bağlamında oluşturulan çeşitli halk şiirlerinin birleştirilmesinden meydana

gelmiş ve genel bir “tarihiy epos” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Rakım’ın Kaskabasov ve Ismayılov gibi bilim insanlarının koyduğu teorilerden yola çıktığı anlaşılmaktadır.

B. V. Azibayeva, Kazak destanlarını beşe ayırır:

1. Eski destanlar (köne epos)
2. Kahramanlık destanları (kaharmandık epos)
3. Aşk destanları (ğaşıktık-romandık epos)
4. Tarihi destanlar (tarihiy epos)
5. Doğu edebiyatından gelen destanlar (dastandık epos) (Azibayeva, 2014, s. 12).

Tarihi destanları ayrı bir grupta değerlendiren Azibayeva, tarihi destanların diğer destanlardan farklarını şu şekilde açıklar: 1) Tarihi destanlarda kahramanın destansı hayatı değil, tarihte yeri ve önemi olan bahadırların, hanların ve komutanların toplanıp sayısız düşmana karşı korkusuz mücadelesi anlatılır. 2) Tarihi destanların tamamına yakınında ana kahramanlar; tarihte yaşamış, adı sanı belli olan, halka unutulmaz hizmetleri dokunmuş hanlar, bahadırlar, komutanlar ve savaşta yiğitlik gösterip öne çıkan kişilerdir. 3) Tarihi destan kahramanlarını kahramanlık destanlarındaki bahadırlardan ayıran önemli farklardan biri de gündelik hayatta rastlanabilecek şekilde tasvir edilmeleridir (Azibayeva, 2014, s. 71). Sözü edilen farklılıklar pek çok araştırmacının üzerinde görüş birliği yaptığı hususlar olup tarihi destanların ana çizgilerinin belirlenmesi açısından dikkate değerdir.

## Sonuç

Seyfullin, Margulan, Gabdullin ve Mukanov tarihi destanları ayrı bir destan türü olarak değerlendirmemektedir. Destan çalışmalarının ilk yıllarında tarihi destanlarla ilgili metinlerin tam olarak bilinmemesi ve Sovyetler Birliği zamanında tarihi destanların yayımlanmasının yasaklanması gibi etkenler, araştırmacıların görüşlerinin bu doğrultuda şekillenmesine neden olmuştur.

Avezov, Jumaliyev, Ismayılov, Smirnova, Kaskabasov, Berdibayev, Sadırbayev, Konıratbayev, İbrayev, Rakım ve Azibayeva, tarihi destanların ayrı bir destan türü olduğunu belirtirler. Avezov’la başlayan süreçte tarihi destanların mahiyeti anlaşılmaya başlamıştır. Araştırmacılar arasında bunların yeni oluşan destanlar oldukları konusunda görüş birliği bulunur ancak yeni bir destan türü olarak ele alınması hususunda farklı düşünceler vardır. 18. yüzyıldaki olaylara bağlı olarak 19. yüzyılda teşekkül eden tarihi destanlar, sözlü gelenekte 20. yüzyılda da anlatılmaya devam eder. Söz konusu destanların henüz iki yüzyıllık bir geçmişi olması, bu destan örneklerinin yeni olduklarını gösterir.

Kaskabasov’un, tarihi destanların, oluşum safhası bakımından bahadırlık destanlarından önceki evre olduğu düşüncesine katılıyoruz ancak bu durum, ikisinin aynı tür içinde ele alındığı anlamına gelmemektedir. Tarihi destanlar, uzun yıllar sözlü



gelenekte anlatılmaya devam edildikleri takdirde içlerine hayal unsurlarının eklenmesiyle bahadırılık destanlarına dönüşebilirler. Kazak destancılık geleneğindeki tarihî destanlarda bu süreç tamamlanmamıştır.

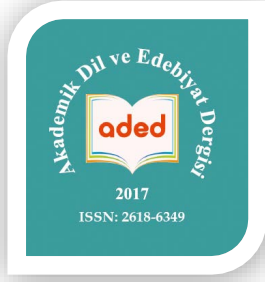
Tarihî destanlar, tarihte toplumu derinden etkileyen olaylar sonucu oluşan tarihî şiirlerin birleşerek başka olaylarla genişlemesi ve bir destancı tarafından tasnif edilmesiyle oluşur. Bahadırılık destanları da bu şekilde ortaya çıkar ancak uzun yıllar önce teşekkül ettikleri için zaman içinde olağanüstü unsurların eklenmesiyle gerçeklikten uzaklaşmışlar ve tarihsel nitelikleri zayıflamıştır. Tarihî destanlarda ise olaylar ve şahıslar gerçeğe uygundur, hayal unsurları azdır. Çünkü olayların üzerinden çok uzun zaman geçmediği için halk üzerinde bıraktıkları tesir henüz soğumamıştır.

Kendine has özellikler barındırdıkları için tarihî destanların destan tasniflerinde bahadırılık destanlarından farklı bir grupta, ayrı bir destan türü olarak değerlendirilmeleri gerektiği kanaatindeyiz.

## Kaynaklar

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Avezov, M. (1960). *Kazak Halkının Avız Adebieti* (Cilt 1). Almatı: Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası.
- Azibayeva, B. U. (2014). *Kazak Eposunun Süjjetleri- Süjjet Kazahskogo Eposa: Monografiya*. Almatı: Muhtar Avezov Atındağı Adebiet Jene Öner Institutı (Servise Press).
- Berdibayev, R. (1982). *Kazak Eposı (Janrlık Jane Stadiyalık Maseleler)*. Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Berdibayev, R. (1995). *Epos- El Kazınası*. Almatı: Ravan Baspası.
- Ekici, M. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. G. Gülsevin, & M. Arıkan içinde, *Fikret Türkmen Armağanı* (s. 225-229). İzmir: Kanyılmaz Matbası.
- Gabdullin, M. (1996). *Kazak Halkının Avız Adebieti* (4 b.). Almatı: Sanat.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçveleri* (2. b.). (B. Uçar, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Ibrayev, Ş. (1993). *Epos Alemi- Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası*. Almatı: Gılım Baspası.
- Ismayılov, E. S. (1956). *Akındar (Jambil jane Halk Akındarının Şımarğası Tuvralı Monografiya)*. Almatı: Kazakistan Memlekettik Körkem Adebiet Baspası.
- Jumaliyev, K. J. (1958). *Kazak Eposı men Adebiet Tarihünün Maseleleri* (Cilt 1). Almatı: Kazaktın Memlekettik Körkem Adebiet Baspası.
- Kaskabasov, S. (1979). Tarihiy Jırlardın Zerttelüvi men Janrlık Sipatı. R. Berdibayev içinde, *Kazak Tarihiy Jırlarının Maseleleri* (s. 13-30). Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Kendirbayeva, G. (1994). Folklore and Folklorism in Kazakhstan. *Asian Folklore Studies*, 97-123.

- Konıratbayev, A. (1991). *Kazak Folklorının Tarihi*. Almatı: Ana Tili .
- Kudaybergenov, E. (1990). E. Ismayılov Enbekterindegi Tarihiy Jır Maseleleri. Z. Seyitjanov (Dü.) içinde, *Folklor Şındığı* (s. 236-247). Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Margulan, A. (1946). *O haraktere i istoričeskoy obuslovlennocıy Kazahsogo eposa*. İzvestiya AN Kaz. SSR. Ser. İstoriç.
- Rakım, B. S. (1999). *Tarihiy Epos Tabigatı: Kazak Tarihiy Jırlarının Poetikası*. Karagandı: Karmuv Baspası.
- Sadırbayev, S. (1990). *Kazak Halık Adebıyeti*. Almatı: Ravan.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Ali DOĞANER

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut  
Ata Üniversitesi  
adoganer80@hotmail.com

## Zeynep TÜRKERİ

Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata  
Üniversitesi  
turkerizeynez@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0003-4600-8350>  
<https://orcid.org/0000-0003-3418-359X>

## Günümüzde Halk Hikâyeleri ile Türküleri Aşk Hikâyelerinin İcra ve Dokusundaki Değişmeler

*Changes in the Execution and Texture of Folk Stories and  
Folk Love Stories Today*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.05.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Doğaner, A. ve Türkeri, Z. (2022). Günümüzde Halk Hikâyeleri ile Türküleri Aşk Hikâyelerinin İcra ve Dokusundaki Değişmeler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), s/p: 1049-1063.  
<https://doi.org/10.34083/akaded.1085329>

Doğaner, A. & Türkeri, Z. (2022). Changes in the Execution and Texture of Folk Stories and Folk Love Stories Today. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1049-1063.  
<https://doi.org/110.34083/akaded.1085329>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

En eski devirlerden günümüze Türk edebiyatının sözlü kültür ürünlerinin anlatıcıları/aktarıcıları kam, baksı, ozan ve âşıklar olmuştur. Dinamik bir yapıya sahip olan sözlü edebiyat ürünleri kendine has özellikleri ve kaidelerini bozmadan çağın şartlarına, toplumun ve bireylerin hassasiyetlerine uygun olarak şekillenmiş; zamanla yerini bir başka edebî mahsule bırakmıştır. Türk destancılık geleneğinin yerini alan halk hikâyeleri ve türkülü aşk hikâyeleri de kendi oluşum sürecinden itibaren farklı kültür ortamlarında kendine yer edinmiştir. Zamanla sözlü kültür ortamının yerini yazılı ve elektronik kültür ortamı almasıyla beraber icracı/âşık ile dinleyici kitlesinde de birtakım değişimler yaşanmıştır. Halk hikâyelerinin ve türkülü aşk hikâyelerinin yapısında icracı/âşıkların, özellikle icra ortamından doğan koşullar ve değişimlerden ötürü birtakım farklılaşmalara ve yönelimlere gittiği saptanmıştır. Bu durum hem sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına, sonrasında gelişen teknoloji ve imkânlarla TV, radyo, sinema, internet gibi ortamlara taşınmış hem de dinleyici kitlesinin psikolojik, sosyolojik, siyasi vb. durumlara uygun şekilde bilhassa hikâyelerin nazım kısımlarında görülecek değişimlere doğru bir farklılıklar zinciri oluşturmuştur. Bu çalışmada halk hikâyelerinin tarihî gelişiminin yanı sıra bir gösterim olarak halk hikâyesi ile türkülü aşk hikâyelerinden yola çıkılarak icra ortamından, âşık ve dinleyici etkileşiminden kaynaklanan gelişim ve değişimler ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Halk hikâyesi, icra ortamı, âşık, dinleyici, değişim.

## Abstract

*Shaman (kam, baksı), poets and minstrels (ozan) have been the narrators/transmitters of oral cultural products of Turkish literature from the earliest times to the present. Oral literature products have a dynamic structure. These products have been shaped in accordance with the conditions of the age, the sensitivities of the society and individuals, without disturbing their unique features and rules, and have left their place to another literary product over time. Folk tales and folk love stories, which have replaced the Turkish epic tradition, have also taken their place in different cultural environments since their formation. Over time, with the oral culture medium being replaced by the written and electronic culture medium, there have been some changes in the performer/minstrel and the audience. It has been determined that in the structure of folk tales and folk love stories, performers/minstrels go to some differentiations and orientations, especially due to the conditions and changes arising from the performance environment. This situation has been transferred from the oral culture environment to the written culture environment, then to the environments such as TV, radio, cinema, internet with the developing technology and opportunities. In addition, it has created a chain of differences, especially towards the changes to be seen in the verse parts of the stories, in accordance with the psychological, sociological, political and similar situations of the audience. In this study, in addition to the historical development of folk tales, the developments and changes arising from the performance environment, the interaction of the poet and the audience, based on folk tales and love stories with folk songs as a performance will be discussed.*

**Keywords:** Folk tale, performance environment, poet, listener, change.

## Giriş

Kültür, her toplumda aynı hız ve zaman diliminde olmasa bile sürekli bir değişim içerisinde. Bu değişim maddi kültür unsurları ile manevi kültür unsurları arasındaki bazı farklılıklar ve aksaklıklardan kaynaklanabilmektedir (Turhan, 2020, s. 22). Toplumların ilk çağlardan itibaren meydana getirdiği kültür unsurları sözlü, yazılı ve uygulamalı olarak çeşitli değişimlerin ardından günümüze aktarılmıştır. Bu aktarım esnasında zamanla toplumun kültür varlıkları olan sözlü edebiyat ürünlerinde icracı, icra ortamı ve dinleyici açısından birtakım farklılıklar oluşmuştur. Söz konusu farklılıklar toplumsal ihtiyaçlar başta olmak üzere, tarihi olaylar, bilim ve teknolojinin gelişmesi, eğitim seviyesinin yükselmesi, küreselleşme, iklim ve coğrafya gibi nedenlerle birlikte şekillenmektedir. Özellikle ulaşım ve iletişimdeki hızlı gelişmelerle birlikte gerek maddi gerekse somut olmayan kültür öğelerinde bazı değişim ve dönüşümlerin olduğu görülmektedir.

Geçmişte kültür öğelerinin aktarılma sürecinde yazılı ve sözlü materyallerin genellikle insan belleğine ve emeğine ihtiyaç duyularak gerçekleştirildiği ifade edilmekle birlikte bireylerin geçmişte yaşadıkları olayları ilk şekliyle hatırlayamadığı tespitleri yer almaktadır. Bunun sebebi olarak ilk hâlindeki ayrıntıların artık bellekte yer almaması veya silinmesi şeklinde söylenebilir. Genel anlamda bir olayın yalnızca bazı kısımları bellekte kalmakta, kalan diğer kısımlar günümüzde bilgi ve tercihlerden yararlanılarak çözümlenmektedir. Burada belleğin seçiciliği devreye girmektedir (Boyer & Wertsch, 2015, s. 285). Geleneğe var olan sözlü kültüre ait ürünler, toplumsal hafızada yer alırken sözlü, ritmik, şiirsel ve mitsel anlatımlar kullanılmıştır. Sözlü kültüre ait ürünler aynı zamanda onlarla etkileşimde bulunanların fiziksel varlığına, seviyesine ve karmaşıklığına göre şekillenmiş ve birtakım sınırlamalar meydana gelmiştir. Yazılı kültür ürünleri ise zaman ve mekân dışında daha uzun ve karmaşık metinlerin anlaşılmasına ve etkileşimine imkân tanımaktadır (Hepp, 2015, s. 42). Yazılı bir metin olmadan, ezberle dayalı yapılan icraların aynı olup olmadığını anlamak için kaydetme ve kopyalama işlemleri gerekmektedir. Sözlü kültüre ait malzeme gezici halk ozanlarının hünerleri, özel bir dinleyici grubu, geniş bir sosyal durum gibi etkenler nedeniyle zorunlu olarak çeşitlenmektedir. Gezici halk ozanları bir mekân veya farklı bir topluluk karşısına çıktıklarında nağme değişikliği gibi yöntemlere başvurmaya gerek duymaktadırlar (Goody, 2013, s. 119-120). Sözlü kültür ortamlarında icracı ve dinleyicinin birebir kurabildiği iletişim sayesinde âşık-dinleyici, dinleyici-dinleyici veya iki âşık arasındaki ilişkileri daha kolay tespit edebilmekteyiz. Topluluk önünde düzenlenen etkinliklerde, o kültürün mensubu olan kişilerin sunduğu koreografi veya duruş-davranış bir anlam taşımaktadır. Bir insan grubunun belleğinde var olan beden hareketleri sözlü geleneğin devam ettiği icra ortamlarında önemli bir yer oluştururken güç ve sınıfsal farklılıklar gibi etkenler de topluluk içinde bazı kişileri diğerlerinden farklı hâle getirmektedir. İnsanların bir araya toplanma biçimi veya

bedenlerinin diğerlerinden farklı duruşu bu kişilerin yetki derecelerini göstermektedir (Connerton, 2019, s. 126). Bu unsurlar düzenlenen etkinliğin yapısını şekillendirmiştir.

Sanatın, edebiyatın ve kültür öğelerinin meydana getirilme sürecine dair birtakım görüşler vardır. Geleneklerin oluşum sürecinde zaman, mekân, insan faktörü karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra geleneğin meydana getirilmesinde mevcut kültür unsurlarına ait malzemeler, yeni türler aracılığıyla farklı amaçlar için kullanılmıştır. Bu oluşum esnasında bazen yeni gelenekler eskilerle iç içe geçip eskiye ait olandan çeşitli şekillerde ödünç alınarak yeni bir geleneği meydana getirmiştir (Hobsbawm & Ranger, 2013, s. 7). Tüketimin ana unsuru olan insanın, kültür endüstrisi ile arzuladığı şeylere kavuşmasını sağlayarak çeşitli gereksinimlerinin karşılanabileceğini savunan kurama göre sanat tüketime uygun bir biçimde hazırlanmakta, sonrasında kayda alınıp endüstri üretimine uyarlanarak pazarlanabilir ve değiştirilebilir bir ürün hâline getirilebilmektedir (Adorno, 2020, s. 96). Üretim ve tüketim odaklı bu yapının değişmeyen unsuru kâr amacı gütmesidir. Günümüzde özellikle medya aracılığı ile kültür endüstrisi olarak adlandırılan bu yapının kendisini korumaya devam ettiği görülmektedir. Medya ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte cinsiyet farklılıkları, yaş, toplumsal ve demografik yapı gibi nedenlerle kültür ürünlerine dair algı ve yönelimlerin zamanla değiştiği, küreselleşen dünyada daha evrensel hâle bürünerek güncel olanı belirlediği söylenebilir.

Kültürel öğelerin insanlara ulaşması söz konusu olduğunda iletişim biçimleri, iletişim araçları, iletişim sistemindeki alıcı-verici özneleri ve iletişimin kurulduğu ortama göre şekillenmesi genellikle medya vasıtasıyla düzenlemekte ve sağlanmaktadır. Günümüzde dijitalleşmeyle birlikte medya ve medya ürünleri gerekli araç-gereç ve ekipmanlarla birlikte kopyalanarak alımlayıcıya iletilmektedir. Sinema, televizyon, radyo, internet vasıtasıyla daha çok izleyici ve dinleyici kitlesine ulaşılabilen; bireyler zamansal ve mekânsal uzaklığa rağmen etkileşime girebilmektedir. Bu durum yüz yüze iletişimle birlikte kurulan onaylanma, alkışlanma, jest ve mimiklerle verilen birtakım etki ve tepkiden yoksun olsa da değişik teknikler ve pazar araştırması gibi çalışmalarla giderilebilmektedir (Thompson, 2008, s. 44-53). Toplumların yazı öncesi hayatında oluşup şekillenen sözlü kültür ortamı, insan hayatının hemen her aşamasını biçimlendirerek kendine has özellikleri olan bir iletişim ortamı oluşturmuştur. Yazılı kültür ortamına geçilmesiyle sözlü kültür ortamı birtakım değişikliklere uğrasa bile tamamen ortadan kalkmamış, yazılı ortama uygun geçişler yaparak zaman içinde sürekliliğini koruyan kurumlaşmalara gitmiştir (Yıldırım, 2016, s. 143).

Günümüzde elektronik kültür ortamı olarak adlandırılan icra ortamlarında yapısal, tematik ve işlevsel gelişmeler meydana gelmiştir. Dijitalleşme ve teknolojik araç-gereçlerin hızla gelişmesi âşıkların icraları, icra ortamı, dinleyici kitlesi hatta yetişme tarzlarını etkilemiştir. Aynı zamanda anlatıcı/icracıların âşık fasılları, hikâye

anlatma, askı muamma gibi anlatım biçimleri ve türlerini icra etmemeye başladığı, dinleyicinin niteliğine göre hareket ettikleri gözlemlenmiştir (Çobanoğlu, 2000, s. 237-241-242).

### 1. Tarihi Gelişimi Bakımından Türk Halk Hikâyeciliği

Türk halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği geleneğinin destan anlatıcılığı sonrası devrinin ürünlerini oluşturmakla birlikte içerisinde edebiyatın farklı anlatım biçimleri ve türlerinden izler taşıdığını görürüz. Türk halk hikâyelerinin meydana geliş seyrini Pertev Naili Boratav şu şekilde anlatmaktadır:

“1. Bir hakiki vaka veya hazır bir hikâye mevzuunun seçilmesi

2. Bu hikâye veya vakanın türkü isteyen yerlerinin tâyini ve buralara uygun türkülerin yapılması;

3. Hikâyenin, aralarına türküler konmak suretiyle anlatılması.” (Boratav, 2018, s. 189).

Yine Boratav, halk hikâyelerinin tasnifi ve musannifi hususundaki değerlendirmesinde bir konuyu ele alıp o konuya uygun türküler söylenerek hikâyenin tasnif edildiğini ifade etmektedir (Boratav, 2018, s. 181). İlhan Başgöz ise Türk halk hikâyeleri üzerine yaptığı 1943 yılından 1982 yılına kadarki aralıklı derleme çalışmalarını ele aldığı “Bir Gösterim Olarak Halk Hikâyeleri” (Türkü Aşk Hikâyeleri Bir Gösterim Olarak) çalışmasında halk hikâyeleriyle ilgili olarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Başgöz, çalışmasının giriş kısmında; hikâyeyi anlatan âşıkların hayat hikâyelerinin, anlatıcının hikâyeyi öğrendiği kaynak kişinin (anlatıcının), hikâye dinleyicisinin, hikâyenin doğduğu ve anlatıldığı kültürün bilinmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bunların yanı sıra hikâye fonksiyonunun değişebilirliği üzerinde durmuş ve halk hikâyeleri üzerinde çalışmalarda bulunacaklar için hikâyeleri doğru anlamanın yöntemleri olarak sıralamıştır (Başgöz, 2012, s. 9-10).

Âşıklık geleneğinin icra ortamlarında da zamanla birtakım değişimler meydana gelmiştir. Anadolu sahasında yazılmış eserlerde ordu içerisinde ozan ve kopuzcuların varlığından bahsedilmektedir (Köprülü, 2018, s. 175). Ordunun yanı sıra âşıklar devlet desteğinden mahrum kalmamak ve hünerlerini sergilemek için önemli kişilerin saray ve konaklarını veya toplumsal hayatta maharetlerini sergileyebildikleri halka açık alanları tercih etmişlerdir. Eskiden ordu ve sarayın yanı sıra özellikle kahvehane, panayır, tekke, kervansaray ve mesire yerleri gibi mekânlar âşıkların icra ortamları olmuştur (Turan, 2011, s. 302-303).

Günümüzde özellikle medya ve iletişim alanındaki gelişme ve değişimler, siyasi olaylar, göçler gibi hususların âşıkların üzerinde çeşitli yansımaları olmuştur. Ülkemizde meydana gelen toplumsal ve siyasi hadiseler, Avrupa’ya göç gibi



hususlarla birlikte teknolojinin hızla ilerlemesiyle âşıklar daha uzak mesafelerden birbirleriyle iletişim hâlinde olabilmişler ve plak, kaset, cd, video gibi kayıt teknolojilerinden faydalanarak kendilerini insanlara tanıtmaya gayreti içerisine girmişlerdir ve daha fazla kitleye kolay yoldan ulaşabilmişlerdir. Bir başka değişim “âşık” unvanı üzerinde de görülmektedir. Gelenekten gelen etkenler ve siyasi sebeplerle bazı âşıkların kendilerini “ozan”, “halk ozanı” olarak adlandırdığı ya da böyle anılmak istediği görülmektedir (Reinhard & Pinto, 2016, s. 35).

Zamanla değişen ortam koşullarıyla birlikte günümüz âşıklık geleneğinde ve âşık/ozanlar arasındaki türkü söyleme geleneğinde birtakım değişimler ve yeni eğilimlerin meydana geldiği görülür. Yurt içi-yurt dışındaki âşıklar eski geleneği korumaktan vazgeçmemişler fakat medya ve iletişimdeki gelişmeler, dijitalleşmeyle birlikte meydana gelen yeni eğilimlerden de etkilenmişlerdir. Âşıkların bu eğilimlerinden yola çıkarak türkü ve şarkıların söylenme stiline, tempolarında, saz icrası, ezgilerin işlenişi, çalgı sayısı, icra süresinde değişim ve dönüşümlerin yaşandığı gözlemlenmiştir (Reinhard & Pinto, 2016, s. 199). Aynı zamanda kuşaklar arasında meydana gelen aktarımda zayıflamaların meydana geldiği, sözlü kültür ortamında sanatçı-dinleyici, dinleyici-dinleyici etkileşiminde de farklılıklar olduğu görülmektedir. Kısacası âşık/ halk ozanlarının türkülerin hoş vakit geçirme ve eğlendirme işlevini devam ettirmek amacıyla değişen zamana mekâna uyarak insanların vakit geçirmesinde çeşitli alternatiflere yönelmesi söz konusudur. Çobanoğlu; sözlü ve yazılı kültür ortamlarında üretilen âşık tarzı destanlar arasında yüz kıtayı aşan destanlar bulunmasına karşılık elektronik kültür ortamında üretilen pek çok destanın beş kıtanın altında bir hacme sahip olduğuna dair tespitler bulunmaktadır. Bunun nedeni dinleyici kitlesinin taleplerine önem veren plak ve kaset firmalarının hacim olarak geniş olan destanların müzik ve söz açısından da aynı biçimde kalacağını düşünerek ticari endişeye kapılmasıdır (Çobanoğlu, 2000, s. 243). Diğer anlatım türlerinde olduğu gibi âşıklar yani halk ozanları günümüz teknoloji ve medyanın gücü karşısında halk hikâyeleri ve türkülerde de yapısal bazı değişikliklere gitmişler eserlerini bu ortama ve dinleyici kitlesine uygun üretmeye çalışmışlardır.

Âşıkların belli ortam ve dinleyici kitlesi karşısında sanatlarını sergileyiş biçimlerinde zamanla birtakım farklılıklar olmuştur. Halk hikâyelerinin yazılı metinler hâline dönüştürülme çabası bazı sorun ve eksiklikleri beraberinde getirmiştir. Yazılı kültür ortamına geçmeden önce halk hikâyeleri sosyal bir olay, canlı bir gösterim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazılı kültür ortamıyla birlikte hikâye; eksiklikleri olan, kısaltılmış, gösterim sırasındaki malzeme ve elemanlardan soyutlanan eserler hâline dönüşmüştür. Bu bir nevi sözlü geleneğe var olan hikâyenin özetlenmiş hâlini oluşturmaktadır. Ses kayıt cihazı gibi teknolojinin getirmiş olduğu materyallerle yapılan kayıtlarda da aynı durum söz konusudur. Sözlü anlatım geleneğinden farklı olarak halk hikâyelerinin yazı, plak, kaset vb. vasıtalar ile

kayıt altına alınmasıyla; özellikle yazıyla anlatılamayan kısımlarının yani âşğın sesi, sazı, kişileri taklidi, vücut hareketleri, dinleyiciler arasında dolanması, sazını tutuş şekli gibi anlatım unsurlarının göz ardı edildiği görülür (Azadovski, 1992, s. 27). Yine âşğın dinleyici kitlesine göre hikâyeyi anlatma süresi, hikâyede yer alan türküleri artırıp azaltması yine hikâyeci âşğın o anki ruh hâli, geçmişte yaşadığı tecrübeler ve dinleyici ile olan ilişkisi, toplumsal olaylar vb. hususlar da hikâyelerin gösterim esnasında anlaşılabilir unsurlarını oluşturmaktadır.

Klasik dönem halk hikâyeciliği ile günümüz halk hikâyeciliği arasındaki diğer farklılıklara baktığımızda anlatıcı/icracı olarak eskiden Behçet Mahir, Şeref Taşlova, Muharrem Ertaş gibi isimler varken, bugün Barış Manço, Cem Karaca vb. simalar ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde icra ortamlarının da zamanla değiştiğini görürüz. Eskiden icra mekânı olarak kahvehane, panayır vb. ortamlar tercih edilirken günümüzde çağın ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun olarak konser alanları, youtube, facebook gibi daha kalabalık kitlelere hitap edilebilecek ortamlar tercih edilmektedir. Konu bakımından klasik dönem halk hikâyelerinin ana teması, birbirini sevip ama kavuşamayan iki sevgilinin ızdıraplı aşkı üzerine kuruluyken günümüzde popüler müzik âşıkları tarafından daha farklı bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Popüler kültürde sevdiğine kavuşmaya çalışan âşık, başlık parası gibi sorunlarla karşılaşmakta bazen de âşğın sevgilisine kavuşma çabası mizahi bir üslupla ifade edilmektedir. MFÖ'nün "Ali Desi Dero" adlı çalışmasında bıçkın Ali'nin başından geçenler mizahi bir dille anlatıldığını görürüz. Yine günümüz halk hikâyelerine aşkın yanı sıra ahlâk, iyilik, doğruluk vb. konular dâhil olmuştur (Başaran, 2015, s. 282-285).

### 1.1. Âşık-Dinleyici İlişkisi

Türk halk hikâyelerini anlatma süreci ve hikâye anlatımı bir sosyal olay çerçevesi içinde değerlendirilebilir. R. Georges "Hikâye Anlatma Olayının Anlaşılmasına Doğru" adlı yazısında bu sosyal olayın üç özelliğine dikkat çekmektedir. İnsanlar arasındaki farklı iletişim türlerinde olduğu gibi hikâye anlatımı sırasında da mesajı veren, mesajı alan taraflar vardır. Mesajın verilmesi esnasında kullanılan dil, jest, mimik vb. unsurlar da icracı ve dinleyici arasındaki bağı kuran diğer unsurları oluşturmaktadır. Mesajın hangi duyu organlarıyla alındığı veya verildiği bir diğer husustur. Hikâye anlatımı sırasında özellikle görme ve işitme duyumuz daha etkindir. Mesajı alan yani dinleyici kitlesi mesajı hikâye bitene kadar yorumlamaya devam eder. Her hikâye bulunduğu ortam, zaman dilimi, icracı, dinleyici koşulları içinde benzeri olmayan anlatımlar olarak söylenebilir. Bu anlatımlarda bazı benzer hususlar olsa bile tekrarı mümkün değildir (Azadovski, 1992, s. 31).

Âşğın hayat hikâyesi, sosyal çevresi, mizacı, belleği ve kelime dağarcığı, saz çalıp çalamaması, ilgi alanları, bulunduğu çevrenin dışında seyahatler edip etmemesi vb. birçok etken halk hikâyelerini icra sırasında önemli rol oynamaktadır. Bunun

yanı sıra dinleyicinin de bazı tutum ve özellikleri halk hikâyelerinin anlatımını etkilemektedir. W. Eberhard'ın 1951-52 yıllarında Güneydoğu âşıkları arasında yaptığı çalışmada âşık-dinleyici ilişkisine örnek oluşturacak değerlendirmelerinde de âşığın hikâye repertuarı, anlatımı, dinleyicinin hikâyeyi bilip bilmemesi vb. durumların dinleyici-icracı arasındaki ilişkiyi etkilediği gözlemlenmiştir. Osmaniye'nin Karayığıtlı köyünden Ali Tekerek yavaş konuşan, daha az yöresel kelime kullanan, kelime dağarcığı geniş ve az kullanılan kelimeleri doğru telaffuz eden iyi bir hikâyecidir. Eberhard'ın yapmış olduğu çalışmada Tekerek; öncesinde bir otelde, daha sonra ise kendi köyünde, köy ağasının misafiri olarak karşımıza çıkmaktadır (Eberhard, 2002, s. 10-11). Tekerek, köylülerden oluşan dinleyici kitlesine Kozanoğlu ve Ali Paşa hikâyesinin yanı sıra Köroğlu'ndan parçalar anlatsa da bir süre sonra köylülerin ilgisinin azalıp dağıldıkları görülmektedir. İcra ortamındaki bir diğer âşık Hüseyin Bozdoğan, Ali Tekerek ve diğer âşıklardan etkilenip tanınan bir âşık olmamasına rağmen bulunduğu ortamda İlbeylioğlu hikâyesini bilen tek kişi olarak hikâyeyi anlatmak istemiştir. Bozdoğan; hikâye anlatımı esnasında hikâyede yer alan bazı şiir parçalarını unutmuş, dinleyiciler müdahale ederek ona yardımcı olmuşlardır. Bozdoğan, kuru bir anlatım tarzıyla hikâyeyi anlatıp geleneksel birçok cümleyi kullanmamasına rağmen dinleyici kitlesinin büyük çoğunluğunun hikâyeyi bilmemesinden dolayı büyük ilgi görmüştür (Eberhard, 2002, s. 11-12).

Türk halk hikâyelerinin gösterimi sırasında âşığın ve dinleyicinin uyması gereken kurallar ve gösterimin belli bir düzeni vardır. Dinleyici özellikle gösterimi yapan âşığa saygılı ve özenli davranmalı; gösterimin düzenini bozmadan diğer dinleyicilerin ve âşığın dikkatini dağıtmadan kurallara uymalıdır. Aksi takdirde, uymayan dinleyicinin çeşitli şekillerde cezalandırıldığı veya âşık tarafından azarlandığı görülmektedir. İlhan Başgöz'ün Âşık Müdamî üzerinden yapmış olduğu tespitlere baktığımızda, âşık ve dinleyici arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğu ve hikâyede yer alan türkülerin dinleyicinin tutum ve davranışlarına göre şekil aldığı görülmektedir. 1967 yılında Âşık Müdamî ile yapmış olduğu gözlemlerinde âşık iki farklı yerde hikâye gösteriminde bulunmuştur. İki yerde de akşam 7'de başlayan hikâye anlatımı kahvehanede 11.45'te, Öğretmenler Sendikası'nda ise 10.30'da bitmiştir. Müdamî sendika salonunda giriş türkülerini söylememiş hatta türkülerdeki bazı sözcükleri aydınların hoşuna gideceğini düşündüğü sözlerle değiştirmiştir. Hikâye anlatımında türkölü kısımların değişmemesi gerektiği bilirse de âşığın dinleyiciyi etkileme ve gösterime katılmalarını sağlama çabası neticesinde dinleyicinin gösterimi hikâyenin ana konusunu değişmeden kalacak şekilde etkilediği ifade edilmektedir. Benzer şekilde Murat Çobanoğlu'nun kahvehanesinde de başta neşeli türküler söyleyen âşık, karısını ve çocuklarını bir kazada kaybeden bir adamın kahvehaneye gelmesiyle acıklı ve kederli türküler söylemeye başlamıştır (Başgöz, 2012, s. 152). Dinleyiciler âşık karşılaşmalarının öncesinde âşıkların yaptığı kısa konuşmalardan hareketle birtakım beklentilere girmektedir. Bunlardan bazıları:

karşılaşmada yer alacak âşığın konuşmasının içeriği, ses tonu ve tonlaması, verdiği duygusal mesajlar, konuşma hızı gibi konuşma biçimleridir. Âşıklar ise dinleyicilerin kendilerine karşı olan tutumlarını önceden sezmeye çalışmışlardır. Özellikle usta âşıkların kimin gerçekten dinlediğini, dinleyicinin eğitim düzeyini, nereli olduğunu, etnik kimliğini, dindar olup olmadığına kadar tespit edebildiği görülmektedir. Bu nedenle her âşık, dinleyicisine göre onları memnun edecek makam ve türküler söylemektedir. Bu makam ve türküler dinleyicilerin durum ve isteklerine göre değişebilmekte uzatılmakta veya kısa tutulabilmektedir (Erdener, 2019, s. 167-168). Kahvehane ortamı gibi âşık ve dinleyicinin yüz yüze iletişim kurabildikleri mekânlarda dinleyiciler uzun süreli olan hikâye anlatımlarına katılabilmekte dinleyicilerin ve âşığın yüz yüze iletişimde karşılaşılabilecekleri hâl ve davranışları gözlemleyebilmektedirler. Dinleyici kitlesinin özelliği ve icra ortamının şartlarına göre bazen icra süresi kısa tutulmuş bazen de tam tersi yavaşlatılıp uzatılmıştır. Dinî konulardaki âşık ezgilerinin daha soyut olması sebebiyle dinleyiciyi bu soyut atmosfere sokmak isteyen âşık/ozanın, şarkıların başındaki kısa formülleri ve giriş kısımlarını dakikalarca tekrarladığı görülmektedir (Reinhard & Pinto, 2016 s. 196). Medya ve iletişimin geliştiği günümüz âşıklık geleneğinde âşık-dinleyici ilişkisinde gerek icra ortamı gerekse teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır.

Duygu, düşünce ve olguları ifade etme şekli sözlü kültür ortamında sözlü aktarım yoluyla, anlatma-dinleme; yazılı kültür ortamında yazma-okuma şeklindeyken, günümüzde daha ziyade elektronik kültür ortamının getirmiş olduğu teknolojik vasıtalarla görüntülü anlatım şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yücel Çetin, 2016, s. 1). Anlatma ve dinleme esasına dayanan sözlü kültür unsurları, yazılı veya teknolojik araç-gereçlerle kayıt altına alınan eserlere göre daha kolay unutulup yok olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle “Sözlü kültürün düşünceyi kalıplarla sunma biçimi, tarihî ve kültürel birikimi beraberinde getirdiğinden, sözelliğin unutulup yok olmasına karşı en önemli ve etkili tedbir olan bu kalıp ifadeler, yazılı veya elektronik kültür ortamında yok olmayıp farklı formatlarda varlığını sürdürmektedir.” (Öğüt Eker, 2015, s. 403, 404). Bugün radyo, TV, plak, kaset, internet gibi daha fazla insana ulaşabilmeyi sağlayan iletişim kanalları aracılığıyla medya grupları toplumun gereksinim ve beklentilerini karşılamak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bununla birlikte bu iletişim unsurlarının beraberinde getirdiği tek bir dijital dil yani metin, ses ve görüntüyü tek bir formatta toplama ve bunu sınırsız sayıda kullanabilme imkânı doğmuştur (Mutlu, 2016, s. 205). Toplumsal anlamda yaşanan değişim ve dönüşümler âşıkların âşık geleneğini devam ettirebilmek için sözlü kültür ortamında sergiledikleri gösterim ve anlatımı yazılı kültür ortamına ve medya aracılığıyla televizyon, radyo, internet gibi mecralara taşımalarını da zaruri kılmıştır. Radyo, TV, internet gibi iletişim kanallarının sunduğu bu imkândan âşıklar da yararlanma yoluna gitmişler değişen sisteme ayak uydurmaya çalışmışlardır. Ancak âşıklar

medyanın getirdiği bu imkânlardan faydalanabilmek için bazı ölçüt ve kurallara uymak zorunda kalmıştır.

Türk sözlü edebiyatında bütün anlatmalar mutlaka bir değişme ve gelişme göstermiş bununla birlikte anlatıcı tipolojisinde de bu değişim ve gelişmeler gözlemlenmiştir. Türk dünyası destancılık geleneğinin anlatıcıları olan “destancılar”; Türk toplumunun devlet olma sürecini tamamlamasıyla birlikte toplumsallıktan bireyselliğe önem verildiği dönemlerde karşımıza çıkan yeni bir anlatıcı tipi olan “hikâyeci-âşık” ve özellikle kent ortamında karşımıza çıkan “meddah”ların (Ekici, 2005, s. 228-229) yanı sıra bugün de geleneğin modernlikle buluştuğu sentezle birlikte yeni anlatıcı tiplerini beraberinde getirmiştir. Günümüzün Dede Korkutları olarak karşımıza çıkan Barış Manço, Özay Gönlüm, Murat Çobanoğlu vb. hatta bazı pop/rock sanatçıları bu yeni anlatıcı tipi, ozan modelinin örnekleri olarak gösterilebilir (Öğüt Eker, 2005, s. 404- 405).

Doğal icra ortamındaki âşık-dinleyici etkileşimi medya ve teknolojinin getirdiği kurulu icra ortamlarında farklılaşmış, dinleyicinin âşık üzerindeki etkisi dolaylı da olsa artmıştır. Âşıklar; radyo ve televizyon gibi icra ortamlarında doğallığını kaybetmek, kendisini daha fazla kontrol ve denetleme ihtiyacı hissetmek zorunda bırakılmıştır. Bu da âşığın icrasının yine farklılaşmasına neden olmuştur (Özdemir, 2012, s. 346). Müziğe dayalı gösterimlerin kültürel bağlamlarından koştukça ihtiyaçlar doğrultusunda sahneye taşındığı yani geleneksel bağlamın ortadan kaybolduğu veya işlevini yitirdiği müzik icralarının şekil değiştirerek varlığını sürdürdüğü söylenebilir (Mirzaoğlu, 2015, s. 229). Günümüzde türküler dizi veya filmler hâline getirilerek seyirci ile buluşturulmuş; pek çok dizide tıpkı halk hikâyelerinde olduğu gibi müzik, ezgi ve türküler kullanılmıştır. Sinemada, televizyon dizilerinde ve radyolarda sunulan muhtelif programlarda karşılaşılan sözlü kültür ürünlerinin icrası sırasında gösterim süresinde bazı değişmeler olduğu gözlemlenmiştir. Süre kısıtlaması sinema ve filmlere göre daha esnek olabilen televizyon dizilerinde bir türkünün hemen hemen baştan sona kullanıldığı görülebilmektedir (Çevik, 2015, s. 38). Bu diziler vasıtasıyla izleyicinin bilinçaltında daha fazla etki oluşturulabilmekte ve türküler müzik eşliğinde zihinlerine yer edebilmektedir. Televizyon dizilerinde dinleyici veya izleyici ile âşığın yüz yüze bir iletişim ortamına sahip olamaması olumsuz bir durummuş gibi görünse de âşığın televizyon gibi medya unsurları vasıtasıyla daha fazla seyirciye ulaşabilmesi bu durumun olumlu tarafı olarak düşünülebilir.

Âşıklar, televizyon ve radyoya göre daha yeni bir icra ortamı olan internet ortamını da aktif bir biçimde kullanmışlardır. Facebook, Youtube, türkü siteleri gibi internet sitelerinin gündeme gelmesiyle birlikte âşıklar eserlerini bu gibi ortamlarda sergilemeye başlamışlardır. Böylelikle televizyon ve radyoya göre daha geniş bir kullanım ağına sahip olan bu kanallar vasıtasıyla âşıklar, kendi hazırladıkları video ve görüntüleri bu sitelere ekleyebilmişlerdir. Yine örnek temalı deyişleri, genel ve güncel

temalı serbest deyişleri, diğer âşıklarla yapmış oldukları deyişmeleri, etkinlik duyurularını, albüm reklamları ve kitap tanıtımları Facebook, Youtube vb. aracılığıyla yapmışlardır. Cemal Divanî gibi teknolojiden önemli ölçüde faydalanan âşıklar, bazen de birbirlerini veya kullanıcıları bu ortamlar üzerinden mizahi bir üslupla eleştirmişlerdir (Fidan, 2017, s. 331-335).

## 1.2. Dinleyici-Dinleyici İlişkisi

Sözlü anlatma geleneğinin eski icracıları ve dinleyicileri ile günümüz icracı ve dinleyicileri arasında zamanla birçok farklılıklar meydana gelmiştir. Medyatikleşen âşıkların ve daha çok sanal ortamda katılım sağlamaya başlayan dinleyicilerin talep ve yönelimleri de bu ortama uygun şekilde olmaya başlamıştır. Geçmişte köy, oba, şehirleri dolaşan âşıklar kendi doğal ortamlarını bırakmak zorunda kalmış, kendisini daha fazla kontrol ve denetim altında tutarak icralarını resmî bir boyuta taşımışlardır. Dinleyicinin etkinliği de bu bağlamda farklılaşmıştır. Âşıkların geleneksel icra ortamındaki dinleyici etkinliği radyo, TV gibi medya organlarında kaybolmaya başlamıştır (Özdemir, 2012, s. 347). Böyle bir ortamda âşık daha fazla çaba harcayarak izleyici kitlesine hitap edecek sunumlar yapmaya çalışmıştır.

Uzun kış gecelerinde söylenen halk hikâyelerini icra ortamı bakımından değerlendirdiğimizde birbiriyle etkileşim hâlinde olan anlatıcı-dinleyici ile dinleyici-dinleyici arasında birebir frekans ve iletişimin söz konusu olduğu görülürken TV, radyo, internet gibi icra ortamlarında dolaylı yoldan bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Geleneksel ortamda dinleyicilerin âşığa tepkileri doğrudan olmakla birlikte dinleyici kitlesinin kendi arasındaki iletişimi yine doğrudan olmuştur. Yüz yüze iletişimin olduğu icra ortamlarında dinleyici/izleyici kitlesi âşığı dinlemeyi bırakıp kendi aralarında sohbet edebilmekte hatta yer sergisinde oturuyorlarsa uzanarak âşığı dinleyebilmektedir. Bu durum âşığa yapılan bir saygısızlık olarak hoş görülmemekte ve âşık, dinleyici kitlesini uyarmak zorunda kalabilmekte ya da söyleyeceği türkü sayısını azaltabilmektedir (Doğaner, 2019, s. 43). Bu etkileşim âşığın icrasını yönlendirmekle beraber âşık, anlatımını icra ortamında bulunan dinleyicilerin yaş, cinsiyet, sosyal statü, duygu ve yaşanmışlıklarını dikkate alarak da şekillendirebilmektedir. Özellikle hikâyenin türkülü kısımlarında bu değişimi görmekteyiz. Türküli aşk hikâyelerinin anlatımı esnasında eskiden dinleyici kitlesi hikâyeli türküleri bilir ve icracının farklı söylediği yerleri tespit ederek müdahale edebilirdi. Günümüzde bu durum tam tersi bir biçimde karşımıza çıkmakta, dinleyiciler hikâyeli türküleri bilmedikleri için türkülerdeki değişiklikleri de fark edememektedir (Karakaş, 2011, s. 43). 1978 yılında Kars'ta Âşık Pünhanî'nin bir gösteriminde bulunan Başgöz, sözlü anlatım geleneğindeki işlevin dinleyicinin iç dünyasına bağlılığına dikkat çekmektedir. "Azeri oyun havası" adlı neşeli bir türkü bittiğinde dinleyicilerden biri gözleri yaşlı bir biçimde, bu türküyü iki yıl önce kardeşiyle birlikte aynı ortamda dinlediğini fakat kardeşinin geçen yıl vefat ettiğini

söylemiştir (Başgöz, 2012, s. 146). Böyle bir ortamda diğer dinleyicilerin de bu durumdan etkileneceği şüphesizdir.

Geleneksel icra ortamında erkeklerden oluşan bir dinleyici topluluğunun olduğu görülmektedir. Böylesi durumlarda kadın dinleyicilerin icra ortamına uzaktan katılmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Düğün ve kadınlar toplantısı gibi özel durumlarda ise, hikâyenin sadece kadın dinleyicilere anlatıldığına da rastlanmaktadır. Âşıklar, kadın dinleyiciler karşısında erkek dinleyicilere anlattığı hikâyeden farklı bir gösterim sunmaktadır. Kadın dinleyiciler daha hassas olduklarından onlara sevecekleri hikâyeler anlatılmakta, müstehcen kelimeler kullanılmamakta daha çok nasihat ve öğüt içerikli türküler okunmaktadır. Âşıkların açık saçık ifadeler kullanmamasının bir sebebi de anlatımdan sonra kadın dinleyicilerin kocalarından, yaşlı akrabalarından gelecek olumsuz tepkilerden dolaydır (Başgöz, 2012, s. 156-157). Günümüzde ise bu durum değişmekle birlikte birbiriyle temas veya doğrudan iletişim hâlinde olmayan dinleyici veya izleyici kitlesi daha karma bir yapıya sahip hâle gelmiştir. Özellikle kadın âşıklar ve kadın dinleyiciler sözlü kültürümüze ait bu ürünlere farklı bir bakış açısı katmıştır.

### Sonuç

Sözlü gelenekte var olan ve belli kurallar etrafında şekillenen halk edebiyatı ürünleri, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında yeniden şekillenmiştir. Sözlü edebiyat ürünlerinden olan Türk halk hikâyeleri ve türkülü aşk hikâyeleri de zamanla yeni icra ortamlarına, anlatıcıya ve dinleyici kitlesine göre değişimler göstermiştir. Bu değişimlere hikâyelerdeki nazım ve nesir kısımlarının yeniden şekillenmesi, icra süresinde görülen değişimler, icra sırasında kullanılan müzik aletlerinin farklılaşması ve bunların sayısının artıp azalması, temada ve hikâye kahramanlarında meydana gelen değişimler vb. şeklinde örnek verilebilir. Anlatıcı/âşıklar da değişen bu icra ortamlarına ve dinleyici kitlesine ayak uydurmaya çalışmışlardır. Anlatıcı/âşıklar zamana ve mekâna bağlı olarak icra ortamındaki dinleyicinin duygu ve düşünce dünyasına uygun, sınıfsal durumu, cinsiyet vb. unsurlara göre hikâyeyi dinleyici kitlesine aktarmıştır. Medya ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte sözlü edebiyata ait ürünler radyo, TV, sinema, internet gibi elektronik kültür ortamlarına aktarılmaya başlamıştır. Özellikle son dönemlerde Facebook, Youtube gibi internet siteleri bazı âşıklar tarafından aktif olarak kullanılmıştır. Âşıklar Facebook, Youtube gibi elektronik kültür ortamlarına hazırlanmış oldukları görüntü ve videoları yükleyebilmiş, diğer âşıklarla bu siteler aracılığıyla atışmalar yapabilmişlerdir. Elektronik kültür ortamında karşılaşılan bir diğer özellik yeni anlatıcıların ve daha kalabalık bir dinleyici kitlesinin varlığıdır. Bu yeni anlatıcı tipi geçmişte “destancı”, “hikâyeci/âşik”, “meddah” olarak adlandırılan sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin aktarılmasını sağlayan anlatıcı/icracıların devamı olarak gösterilebilir. Anlatıcı/icracı-dinleyici, dinleyici-dinleyici arasındaki etkileşim de geçmişten günümüze birtakım

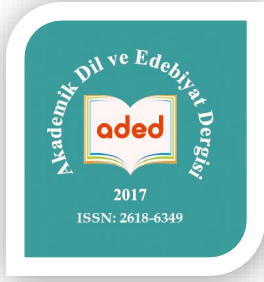
değişimlere uğramıştır. Sözlü kültür ortamında anlatıcı-dinleyici ve dinleyici-dinleyici iç içedir. Bu ortamda yoğun bir etkileşim söz konusu iken yazılı kültür ortamında bu durum söz konusu olamamış, hikâyeler yazı aracılığıyla farklı ortamlardaki okuyucu kitesine ulaşabilmiştir. Elektronik kültür ortamında ise anlatıcı ve dinleyiciler video ve görüntüler vasıtasıyla iletişim kurabilmekte hatta dinleyiciler de birbirleri ile etkileşime geçebilmektedir.



## Kaynaklar

- Adorno, W. T. (2020). *Kültür endüstrisi*. İletişim Yayınları.
- Azadovski, M. (1992). *Sibirya'dan bir masal anası* (Başgöz, İ. Çev.). Kültür Bakanlığı.
- Başaran, U. (2015). Halk hikâyelerinin günümüz versiyonları üzerine. 8. *Uluslararası Türk kültürü kongresi kültürel miras bildiriler I* (s. 279-295). Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Başgöz, İ. (2012). *Türkülü aşk hikâyeleri bir gösterim olarak*. Pan Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2018). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Bilge Su Yayıncılık.
- Boyer, P. & Wertsch V. J. (2015). *Zihinde ve kültürde bellek*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar nasıl anımsar?* Ayrıntı Yayınları.
- Çevik, M. (2015). Televizyon dizileri halk hikâyelerinin modern şekli midir? *Millî Folklor*, 27, 34-46.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Akçağ Yayınları.
- Doğaner, A. (2019). *Ozan Duranoğlu (hayatı-sanatı-şiiirleri)*. Karahan Kitabevi.
- Eberhard, W. (2002). *Güneydoğu Anadolu'dan âşık hikâyeleri*. (Hoeven, M. K. Çev.). TDK.
- Ekici, M. (2005). Türk sözlü geleneğinde anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki ilişkiye art zamanlı (diyakronik) ve eş zamanlı (senkronik) bir bakış. *Fikret Türkmen armağanı*, Gülsevin, G., Arıkan, M. (Ed.) (s. 225-229). Kanyılmaz Matbaası.
- Erdener, Y. (2019). *Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde âşık karşılaşmaları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Fidan, S. (2017). *Âşıklık geleneği ve medya endüstrisi*. Grafiker Yayınları.
- Goody, J. (2013). *Yazılı ve sözel arasındaki etkileşim* (Bulut, O. Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Hepp, A. (2015). *Medyatikleşen kültürler*. Dipnot Yayınları.
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (2013). *Geleneğin icadı* (Şahin, M. M. Çev.). Agora Kitaplığı.
- Karakaş, A. (2011). *Çukurova türkü söyleme geleneğinde hikâyeli türküler (Adana-Osmaniye)*. [Yayımlanmamış doktora tezi] Çukurova Üniversitesi.
- Köprülü, M. F. (2018). *Edebiyat araştırmaları I*. Alfa Yayınları.

- Mirzaoğlu, G. (2015). Gelenekselden küreselleşmeye doğru halk müziği gösterimlerinin yapısı. *Halk türküleri* (s. 227-234). Akçağ Yayınları.
- Mutlu, E. (2016). *Gballeşme, popüler kültür ve medya*. Ütopya Yayınevi.
- Öğüt Eker, G. (2015). Gelenekten geleceğe halk edebiyatı. *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Oğuz, Öcal (Ed.) (s. 399-416). Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2012). *Medya kültür ve edebiyat*. Grafiker Yayınları.
- Reinhard, U. & Pinto, O. T. (2016). *Türk âşık ve ozanları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Thompson, B. J. (2008). *Medya ve modernite* (Öztürk, S. Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Turan, F. A. (2011). Halk şairlerinin sanatlarını icra ettikleri mekânlar. *Journal Of Turkish Studies*, 35 (1), 285-303.
- Turhan, M. (2020). *Kültür değişimleri sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. Altınordu Yayınları.
- Yıldırım, D. (2016). *Türk bitiği*. Akçağ Yayınları.
- Yücel Çetin, A. (2016). *Türk halk hikâyelerinde anlatıcı tipolojisi*. Kitabevi Yayınları.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## Derya ÖZCAN GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi  
derya.ozcan@usak.edu.tr

## Mustafa USTA

Doktora Öğrencisi, Uşak  
Üniversitesi  
mstafa.usta@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-5601-2199>

<https://orcid.org/0000-0003-3080-8468>

## Kazak Destanlarında Kurtarıcı Tipi

*The “Savior” in Kazakh Epics*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Özcan Güler, D. ve Usta, M. (2022). Kazak Destanlarında Kurtarıcı Tipi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 1064-1078. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143674>

Özcan Güler, D. & Usta, M. (2022). The “Savior” in Kazakh Epics. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1064-1078. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143674>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

\* Bu makale Mustafa Usta tarafından, Derya Özcan Güler danışmanlığında hazırlanan “Kazak Destanlarında Yer Alan Tiplerin İncelenmesi” başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak üretilmiştir.

## Öz

Yaratıcı ile ilişkilendirilerek kutsallık atfedilen, olumlu tipler içinde yer alan, kahramanın ve yardımcılarının mistik koruyucusu ve destekleyicisi olan kurtarıcı tipi; savaşı bir toplumun güçlü kalmasını sağlayan önemli destan tiplerinden biridir. Kurtarıcı tipinin Kazak destanlarında üstlenmiş olduğu işlevleri ortaya koyabilmek için makalede eylem merkezli bir çalışma yürütülerek elli dokuz destan incelenmiştir. İncelenen bu destanların on yedisinde kurtarıcı tipinin varlığı belirlenmiştir. Bu destanlarda kurtarıcı tipi darda kalanı kurtarma, yönlendirme veya görev verme, çocuksuzluk sorununa çare bulma, haber veya bilgi verme, kahramanı eğitme ve erginleme olmak üzere beş eylem sergiler. Bu eylemlerden hareketle kurtarıcı tipinin Kazak destan dünyasındaki işlevleri ortaya konmuş; Türk toplumunda kurtarıcı tipinin manevi bir güçle darda kalanı koruduğu, çeşitli sorunların çözümünde bilgeliği ile halkla yaratıcı arasında aracılık yaptığı tespit edilmiştir. Mistik bir destekçi olan kurtarıcı tipi vasıtasıyla toplum bir taraftan kahramanın kutsallığını pekiştirerek idealleştirmiş, diğer taraftan da zorda kaldığı anlarda bile kendisine yardım edecek olan bir yardımcının varlığını hissederek güçlü ve ümitli olmuştur. Bu sayede, savaşı bir toplumun yaşanan problemler karşısında güçlü kalması sağlanmış ve kahraman nezdinde toplum da koruyucu bir çember içine alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kazak, destan, tip, kurtarıcı tipi

## Abstract

*Ascribed holiness by being associated with the creator, in positive types, the savior warrior, who is the mystical protector and supporter of the hero and his assistants, is one of the important epic types that keeps a society strong. Based on the readings, in order to better reveal the functions of the savior type in Kazakh epics, an action-centered study was conducted in the article and fifty-nine epics were examined. The existence of the savior type was determined in seventeen of these epics examined. In these epics, the type of savior exhibits five actions: rescuing the afflicted, guiding or assigning a task, solving the problem of childlessness, giving news or information, educating the hero and initiating. Based on these actions, the functions of the savior type in the Kazakh epic world were revealed, It has been determined that the savior type in Turkish society protects those who are in trouble with a spiritual power, and mediates between the people and the creator with his broad knowledge in the solution of various problems. Through the savior type, which is a mystical supporter, on the one hand, society has idealized the hero's holiness by reinforcing it, and on the other hand, through the savior type, it has become strong and hopeful, feeling the presence of a creator who will help it even in difficult moments. In this way, it was ensured that a warrior society remained strong in the face of the problems experienced, and society was also enclosed in a protective circle before the hero.*

**Keywords:** Kazakh, epic, type, savior

## Giriş

Kahramanların hayatları etrafında oluşan destanların çekirdeği toplumu derinden etkileyen olaylardır. Bu olaylar; bilinçaltında yer edinerek destanın her icrasında varlığını hissettirir ve toplumun benzer durum ve olaylara karşı bakış açısını yansıtır. Kahramanın ülküsünü yerine getirmek adına ona yardımcı olan olumlu tipler<sup>1</sup> aracılığıyla da toplumun kültürü, maddi ve manevi değerleri aktarılır. Destanlarda bu tipler araştırıldığında en sık karşılaşılan ve en çok örneği bulunanlardan biri kurtarıcı tipidir. Kurtarıcı tipinin müstakil olarak incelemesi yapısal birimlerini belirleme ve Türk toplumu nezdindeki kurtarıcı tipi anlayışını ortaya çıkarma açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi” dâhilinde Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan on ciltlik Kazak Destanları incelenmiştir. Ardından da kurtarıcı tipiyle ilgili yapılan çalışmalar okunmuş ve gerekli fişlemeler yapılmıştır.

Konuyla ilgili temel problemlerden biri bu tipin adlandırmasıdır. Bu tipi ifade etmek için “veli tipi” (Kaplan, 2016, s.60-119), “bilge tipi” (Temur, 2012, s.93), “yaşlı bilge” (Jung, 2020, s.96-99), “kılavuz tipi” (Duman, 2012, s.193) olmak üzere farklı adlandırmaların kullanıldığı görülmüştür. İncelenen Kazak destanlarında ise kurtarıcı tipi olarak Baba Tüküti Şaşti Aziz, Arşılan, Hz. Ali, Kırklar, gayb<sup>2</sup> erenler, Ğavis<sup>3</sup>, Ğıyas, Ağzam, pir, Hızır, İlyas vb. isimler yer almaktadır. Bununla birlikte aynı anlatmaların farklı varyantlarında isim değişiklikleri söz konusu olabilmektedir. Örneğin Alpamış Destanı’nın Özbek sahasındaki Fazıl Yoldaşoğlu anlatmasında “çocuksuzluk sorununa” çare bulan Hz. Ali iken; Kazak sahasındaki Mayköt-Sultankul anlatmasında Baba Tüküti Şaşti Aziz’dir. Ontolojik bir yaklaşımla isimlendirme yapılmak istenildiğinde, aynı eylemleri sergileyen bu tiplerin, farklı farklı isimlerle (Hızır tipi, veli tipi vb.) adlandırılması gerekecektir. Bu durum ise tipoloji çalışmaları açısından problem teşkil edecektir. Bununla birlikte İslamiyet’ten sonra bu isimlerin karmaşık bir hal almasında tasavvufî inanışların da etkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü tasavvufî inanışta veliler ve Hızır iç içedir. A. Yaşar Ocak, Allah’a ulaşmak için manevi mücahedede bulunan ve seyr-i süluk eden velilerle ilgili IX. yüzyıldan itibaren bir mertebeler sistemi oluştuğunu aktarır. Bu sistemin en üstünde velilerin en büyüğü ve kâinatın yöneticisi olan kutb, onun altında da çeşitli veliler vardır (Ocak, 2019, s.22).

<sup>1</sup> İdeal baba tipi, ideal anne tipi, yardımcı kahraman tipi, kurtarıcı tipi vb. tipler olumlu tipler arasında sayılabilir.

<sup>2</sup> İncelenen destanların bazısında gayıp şeklinde kullanılmıştır. Makalede incelenen destanlardaki kullanım esas alınmıştır. Buna bağlı olarak da makale içerisinde yazım farklılıkları söz konusu olacaktır.

<sup>3</sup> İncelediğimiz destanların bazısında Ğavis şeklinde kullanılmıştır. Makalede incelenen destandaki kullanım esas alınmıştır. Buna bağlı olarak da makale içerisinde yazım farklılıkları söz konusu olacaktır.

“Ricâlü'l-gayb” yani gayb erenleri denen bu topluluğun içindeki Hızır ve İlyas’ın ab-ı hayat suyunu içerek ölümsüzleştiklerine ve Allah’ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koştuklarına inanılır (Pala, 2020, s.204). Benzer şekilde gayb erenleri de öldükten sonra tıpkı hayattaki gibi insanlara faydalı olmaya devam eder (TDV İslam Ans, t.y.). Bunun etkisi ile kimi zaman Hızır’ın bizzat kendisi kimi zaman da bir veli, destan içinde kahraman zor durumda kaldığında birden ortaya çıkarak ona yardım eder. Bunun bir örneğini Kazakistan sahası Köroğlu anlatmalarında görürüz. Bu destanda Hızır adı ilk olarak zikredilmekle birlikte gayb erenlerinin içinde olanların da isimleri (Ğavıs, Ağzam, Kırklar, bazı veli isimleri vd.) zikredilir.

Günümüzde aziz, baba, dede, ata gibi isimlerle anılan kişilerin İslamiyet öncesindeki koruyucu ruhlarla bağlantısını kurarak İslamiyet öncesi inanç sisteminde yer alan bu iyelerin İslamiyet sonrasında yeniden şekillenip evliyaların şahıslarına mâl olduğunu belirten İsmet Çetin (2002, s.70), benzer görev ve işlevleri örneklerle açıklar. Hatta hayatın üst kesimindeki şahsiyetlerin adlandırma ve fonksiyonları ile İslamiyet’ten önceki Türk kültürü içinde de var olduğunu belirtir. Bir diğer çalışmada ise benzer duruma dikkat çekerek İslamiyet’ten önceki anlatılarda karşılaşılan bozkurdun İslamiyet’ten sonra Hızır olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilir (Duman, 2012, s.192). Kurtarıcı tipini İslamiyet’ten önce kurdun temsil etmesi de rastgele olan bir durum değildir. Yaşar Çoruhlu, kurdun kutsanmasında yaşanan coğrafyanın da etkili olduğuna dikkat çekerek kurdun fiziksel yapısı nedeniyle, ilgili dönemde en çok korkulan hayvanlardan biri olduğunu ifade eder. Kurdun proto-Türk topluluklarında bir totemken ilerleyen zamanlarda ata kültürünün parçası haline geldiği Bozkurt ve Türeyiş destanları üzerinden açıklanır (Çoruhlu, 2017, s.167-203).

Uzun süre toplumda yer alan bir inancın birden bire ortadan kalkması oldukça zordur. Kaldı ki Jung (2020, s.20-21) insan zihninin doğuştan boş bir levha olmadığını kollektif bilinçaltı kavramı ile açıklarken atalarımızın bazı yönlerinin ve buna bağlı simgelerin insanların bilinçaltısında yer aldığını ifade eder. Atalardan kalma kalıtsal özelliklerin varlığı nedeniyle geçmişte kültürde yer alan bu tip, yeni kültürün içine dâhil olarak bir adaptasyon ve dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu adaptasyon ve dönüşüm esnasında yukarıda belirtilen sebep ve durumlara bağlı olarak geçmiş kültür öğelerinin bir kısmı da bu tip ile bugüne nakledilmiştir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda kurdun Oğuz’a yol göstermesi Tanrı’nın Oğuz ve halkını kutsadığının bir delili olarak kabul edilmiştir. İslamiyet’ten sonraki Türk destanlarında da kahraman ve uğruna savaştığı halk Hızır, veli vb. kişiler vasıtası ile kutsanır. Geçmişte Tanrı’nın kurt suretinde görüldüğüne inanılması gibi bugün de Hızır kelimesinin bazı kaynaklarda Allah’ın diğer adı olarak değerlendirildiğine dikkat çekicidir (Çınar, 2020, s.66).

Destanlar üzerinden kurtarıcı tipine bütüncül bir bakış açısıyla bakmak için kapsam dâhilindeki Kazak destanları incelenmiş ve on yedi destanda bu tip tespit edilmiştir. Ardından da bu tipin eylemleri belirlenerek benzer olanları bir araya getirilip bir sınıflama yapılmıştır. Yapılan fişlemede ortaya çıkan eylemler ve Kazak

destanlarındaki bu eylemlerin dağılım oranlarına bakıldığında; darda kalanı kurtarma eylemi %57, yönlendirme veya görev verme eylemi %17, çocuksuzluğa çare bulma eylemi %12, haber veya bilgi verme eylemi %10, eğitime veya erginleme eylemi %4 oranında gerçekleştirilmiştir.

Kazak destanlarında bu tipin eylemlerine bakıldığında kurtarma eyleminin ön planda olduğu görülür. Bu sebeple bu tip için “kurtarıcı tipi” denilmesi uygun olmaktadır. Kurtarıcı kavramı bilhassa darda kalanı kurtarma şeklinde görülürken rehberliğe ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma vb. şekillerde de varlığını göstermektedir. Yani bu isimler (Hızır, Kırklar, kurt vb.) destanlarda kurtarıcılık işlevi ile yer almaktadırlar. Destanlarda yardımcı kahramanlar içerisinde kurtarıcı tipi olarak örnek olabilecek tiplerin gerçekleştirdikleri eylemler beş ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar altında kurtarıcı tipinin karakteristik olan örneklerine yer verilecektir.

### 1. Darda Kalanı Kurtarma

Kazak destanlarında kurtarıcı tipinin çoğunlukla kahramanı, bazen de kahramanın yardımcılarından birini dara düşüğünde kurtardığı görülmektedir. Bu dara düşme çoğunlukla olumsuz tiplerle yaşanan mücadelelerde, nadir de olsa hayatın getirdiği olumsuz şartlarda görülür. Kahraman yahut bir başka olumlu tip, bu zor durumu geçemezse ya ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalır ya da vazifesini tamamlayamaz. Bundan dolayı da kurtarıcı tipi temelde kahramanı ya da yardımcısını ölmekten kurtarır ve vazifenin tamamlanmasını sağlar.

Kurtarıcı tipi, incelenen Kazak destanlarından Köroğlu, Köroğlu Kıssası, Kabikul, Dotan Batır, Kulamergen-Joyamergen, Papariya, Orak ile Mamay, Şora, Şora Batır, Mırkı Batır ve Alpamış destanlarında bu eylemi “yardım çağrısı üzerine ya da yardım çağrısı olmadan” yirmi sekiz (28) kez gerçekleştirir. Gerçekleşen bu eylemlerin akabinde, kahraman ya da olumlu tip mevcut sıkıntıdan kurtulup asıl amacına ulaşmada önemli bir eşiği de geçer. Makalede öncelikli olarak yardım çağrısı üzerine kurtarma, daha sonra da yardım çağrısı olmadan kurtarma eylemlerinin en karakteristik olanlarına yer verilecektir.

Kazak destanlarında kurtarıcı tipinin en sık yer aldığı destanların başında Köroğlu Destanı gelir. Örneğin Köroğlu Kıssası’nda Köroğlu, savaşa girmeden önce “*Ğavsıl, Ağzam gelin beri ey pirlirim! /(...) /Bütün pirlirim koruyun çok düşmandan.*” diyerek kurtarıcı tipinden yardım ister ve Kızılbaşların arasına girer. Tek başına savaşmaya başlayan Köroğlu, pirlerin de bir taraftan gelip Köroğlu ile birlikte savaşmasıyla savaş kazanılır (Arıkan, 2007a, s.329). Bedir Savaşı’nda da az olan sahabelerle birlikte meleklerin savaştığı hem Kuran’da Âl-i İmran Suresi’nde (Kur’an-ı Kerim, 3/123) hem de hadis-i şeriflerde geçer. Muhtemel ki anlatıcının bu kaynakların tesiri ile gayb erenlerini bizzat savaşa dâhil etmiştir. Papariya Destanı’nda

ise Papariya, düşman tipi Şamakan ile uzun süre dövüştükten sonra altı yerinden yaralanır. Zor durumda kalan Papariya dua edip pirlerine yalvarır. *Canımın sahibi Allah'ım sesimi duyuyor musun*, diyerek yaratıcısından bir yardımcı göndermesini ister. Bu talep üzerine gelmeden önce ıslık çalan Baba Tüküti, ejderha olarak görünür. Düşmanlar onu görünce korkup geri çekilir. Papariya ise ejderhayı gördüğünde sevinir ve Kalmukları köşeye sıkıştırır (Sengirbayev, 2007, s.109).

Yardım çağrısı olmadan kurtarma eyleminin görüldüğü destanlardan biri ise Şora Batır Destanı'dır. Destanda kurtarıcı tipi bu eylemi dört kez gerçekleştirir. Bunlardan üçünde Şora Batır'ı düşmanından gelen zararlı kılıç ve ok gibi unsurlardan korur. İlkinde Alibay'ın kılıcını Baba Tüküti Şaşti Aziz geri savurur (Korgonbekov, 2010, s.81). İkincisinde Er Şora'nın etrafını Kalmuklar sarıp ok atarlar ve kılıç savururlar. Baba Tüküti, yetişerek kanadını açar, sayısız ok ve kılıçtan Şora'yı korur (Korgonbekov, 2010, s.121). Bir başka düşman tipi Közbembet, Şora Batır'ın kalbine nişan alıp yayı çektiğinde Baba Tüküti Şaşti Aziz yardımına yetişip oku yukarıdan geçirir. Közbembet'in ikinci kez çekip attığı oktan Baba Tüküti Şaşti Aziz, Şora'yı yukarı kaldırır (Korgonbekov, 2010, s.125-128). Şora Batır'ın Karaman ile olan mücadelesi ise Baba Tüküti Şaşti Aziz, kanadı ile Karaman'ı göğe kaldırıp bırakarak yere düşürür. Şora Batır da hemen Karaman'ın başına gelip ak hançeri ile onu öldürür (Korgonbekov, 2010, s.141). Alpamış Destanı'nda da kurtarıcı tipi, yardım çağrısı olmadan kahramanı kurtarır. Bunların ilkinde tıpkı Şora Batır Destanı'ndaki gibi düşmanın oklarından korur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.65). İkincisinde Alpamış hilekâr tipi olan cadıya kanıp atını kesecekken kurtarıcı tipi buna mani olur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.88). Üçüncüsünde düşman tarafından ölmesi için Alpamış zindana yuvarlanır. Gayıp erenler ve Kırklar balayı yere düşerken yakalar. Alpamış'ı hiçbir şey olmadan yere indirirler (Türkmen & Arıkan, 2011, s.94). Dördüncüsünde Alpamış, zindan da aç susuz kaldığında gayıp erenler ve Kırklar kedi aracılığıyla ekmek gönderir (Türkmen & Arıkan, 2011, s.97). Beşincisinde Alpamış, Tayşık Han ile savaşırken kurtarıcı tipi Alpamış'a taşan su gibi güç verir. Bunun sonucunda Alpamış Tayşık Han'ı öldürür (Türkmen & Arıkan, 2011, s.65-123).

Bu destanlarda kurtarıcı tipinin manevi bir güce sahip olduğu görülür. Bu gücün desteğini alan kahraman ve yardımcıları da karşılaştıkları engeller ne kadar zor olursa olsun üstesinden gelirler. Buna bağlı olarak da kurtarıcı tipi destan içinde olay örgüsünü genişletme işlevi metin dışında ise her şart altında motive olmayı sağlama işlevi ile yer alır.

## 2. Yönlendirme veya Görev Verme



İslamiyet öncesi anlatılarda (Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur varyantı<sup>4</sup> ve Uygur dönemine ait eski bir yazılı metin<sup>5</sup> vb.) kurdun kılavuzluk ettiği görülür. Bu kılavuzluk kahramanı yönlendirme ve doğru yola sevk etme şeklindedir.

Kazak sahası destanlarından Köroğlu, Köroğlu Kissası, Köroğlu Hikâyesi, Kabıkul, Karadön ve Papariya destanlarında da kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme işlevleri tespit edilmiştir. Bu tip; kahraman ya da yardımcıları zaman zaman, içinden çıkamadıkları zor durumlarda yönlendirdiği, görev vererek süreci yönettiği veya kahramanın süreci yönetmesine yardımca olduğu görülmektedir. Örneğin Köroğlu Destanı'nda annesinden uzun süre ayrı kalan Köroğlu, Kırklar tarafından uyarılıp verdiği söz hatırlatılır (Arıkan, 2007a, s.221). Bu hatırlatma aynı zamanda bir görevlendirmedir. Yani Köroğlu'na verdiği sözü yerine getirme görevi verilmiştir. Bu destanın bir başka epizotunda ise kurtarıcı tipinin yöntem söyleyerek yönlendirdiği görülür. Babalı, Köroğlu'nu mezarda görünce hemen Küleyim'e gidip haber verir. Ancak Köroğlu'nu mezardan çıkarmanın yolunu ikisi de bulamaz. Sabaha yakın Ğavız, Ğıyas ve Kırklar Küleyim'in rüyasına girip olanları anlatırlar. Ardından da Köroğlu'nu pazardan yemiş almalarını, mezardan uzaklara doğru meyveleri bırakmalarını söylerler. Köroğlu'nun bu meyvenin tadına bakarsa hepsini toplayacağını, böylece de mezardan uzaklaşacağını anlatırlar. Köroğlu mezardan uzaklaştığında da yakalamalarını söylerler (Arıkan, 2007a, s.125-127). Köroğlu Hikâyesi'nde ise Köroğlu, kurtarıcı tipi ile karşılıklı konuşur. Destanda Ğavazhan'ı almak için sefere çıkan Köroğlu Allah'a dua edip bütün pirlere sığınıp medet diler. Köroğlu, hücum edip düşmana yaklaştığında önüne Hızır, İlyas, Ğavız-Ğıyas, Kırklar ve On İki İmam çıkar. Köroğlu'na Bedbaht Dağı'na çıkmasını, burada aksak bir adamın koyun güttüğünü, bu ihtiyarın giyimini giyip, eline dayağını alıp, koyunları sürüp Ğavazhan'ın atası Bulduruk Kasap'a gitmesini söylerler. Bulduruk Kasap'ın karısı Küleyim'in ağabeyi Konırbay olarak kendisini tanıtmamasını tavsiye ederler (Arıkan, 2007a, s.367-369). Kabıkul Destanı'nda ise Kabıkul, Tengelik suyunu aşarken Kulaşa at, nehri atlayıp karşı tarafa geçer ancak bir ayağı suya değdiği için utanıp olduğu yere yatar. Şehre yaklaşan Kubıkul ise yolculuğuna devam edemez. Gece yarısı olunca yanlarına beyaz sarıklı bir adam gelir. Kendisini de “koruyucu atası” olarak tanıtır. Ardından da tulpar atın kuyruğundan bir tane tüy almasını, başı sıkışınca bu tüyü tutuşturmasını, bütün silah ve giysisini atına bağlamasını, Adilbay'ın yanına dilenci kılığında varmasını, ona hizmetçi olmasını, bu sayede başarılı olacağını söyler (Arıkan, 2007b, s.111-113).

İncelenen bu destanlarda kurtarıcı tipinin kahramanı asli vazifesine davet etme işlevi ile yer aldığı görülür. Kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme eylemi

<sup>4</sup> Detaylı bilgi için bakınız W. Bang ve R. Rahmeti Arat. (1936). Oğuz Kağan Destanı. Burhaneddin Basımevi. İstanbul.

<sup>5</sup> Detaylı bilgi için bakınız Turgut Almas. (2010). Uygurlar. Çev. D. Ahsen Batur. Selenge Yayınları. İstanbul.

sergilemesinin ardından kahraman verilen vazifeyi yerine getirmek için harekete geçer. Bu da kahraman üzerinden toplum nezdinde kurtarıcı tipinin fikir ve eylemlerinin önemsendiğini gösterir.

### 3. Çocuksuzluk Sorununa Çare Bulma

Çocuksuzluk, destan kahramanlarının soyunun sürmesi gerekliliği ve iktidarın teslim edileceği bir varisin yokluğu yüzünden üzüntüyle karşılanan bir yapı oluşturur. Bu sorun hem hikâyeyi yönlendirir hem de Türk toplumunda bu merkezli gelenekleri ortaya koyar (Ekici, 1995, s.14). Kazak destanlarında da benzer bir yapı olduğu görülmektedir. Boğaç Han Hikâyesi'nde oğlu-kızı olmayanı Tanrı Teâla'nın kargadığı düşüncesi ile Dirse Han'ın altına kara keçe, önüne de kara koyun yahnisi konur (Ergin, 2018, s.77-78). Bu, çocuksuzluğun ceza olarak algılandığını ve toplumun bu kişileri hor gördüğünü gösterir. Nitekim Kazak destanlarından Kabıkul Destanı, Alpamış Destanı, Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı ve Şora Batır Destanı'nda da çocuğu olmayanlar çevresi tarafından hor görülür. Bu hor görmenin de tetikleme ile çocuksuzluk sorunu yaşayan kişi yanına eşini ya da vezirini /arkadaşını alarak derdine çare aramak için Kâbe'ye ya da evliya makamlarına ziyaret etmek için yola çıkar. Kazak destanlarında bu soruna çare bulan kurtarıcı tipleri Baba Tüküti Şaştı Aziz, Arşılan ve Hz. Ali'dir. Makale kapsamında incelenen destanların içinde Kabıkul, Şora Batır, Alpamış, Tana, Kıdırbay Oğlu Kobılandı ve Akjonas Oğlu Er Kenes destanlarında altı kez bu eylem yer alır. Bunların ikisinde kurtarıcı tipi çocuk vereceğini bizzat kendisi söylerken üçünde Allah'a gidip dua ederek yalvardığını /yalvardıklarını ve Huda'nın çocuk vereceğini söyler. Bir destanda ise sadece bir sesin duyulması işaret olarak verilir.

Kabıkul Destanı'nda Veli Han, çocuksuzluğa çare aramak için tüm velileri gezer; ancak derdine çare bulamaz. En sonunda Şetirli'de Ulu Cem Nehri kenarında gezinir. Bir müddet sonra yorulunca da uyuyup kalır. Rüyasında Şetirli'deki bir kara su kıyısında gezer. Burada Baba Tüküti evliya vardır. Veli Han onun yardımı ile çocuk sahibi olmayı ümit eder. Veli Han Karasu'dan su içerken bir ışık görür. Bu ışık, Baba Tüküti'nin<sup>6</sup> parlıtıdır. Veli Han onu görünce yaşadığı tüm sıkıntıları anlatır. Baba Tüküti'de Veli Han'a bir bala vereceğini, söyler. Şart olarak da hayvanların hepsinden kurban kesip sadaka olarak dağıtmasını ister. Baba Tüküti, hayır duasını verdikten sonra Veli Han uyanır, etrafına bakar; ancak kimseyi göremez. Söz verdiği gibi kurban kesip dağıtır. Bir süre sonra da Veli Han'ın eşi Kanış hamile olur (Arıkan, 2007b, s.45-55). Şora Batır Destanı'nda da çocuğu olmadığı için toplumdaki saygınlığını yitiren Narıkbay, eşi Kulkanı'sı da yanına alarak bu soruna çare bulmak için yola revan olur. Bakavadin Nağıspan, Hazret-i Sultan (Ahmet Yesevî, Arıstan (Arslan), Hazreti Kavus

<sup>6</sup> Baba Tüküti beyaz sakallı ve beyaz sarıklı biri olarak tarif edilmektedir. Bu tarz tasvirlerle özellikle İslâmî gelenek içerisinde ortaya çıkmış edebi ürünlerde sıkça rastlanılır. Kahraman dünyaya geldikten sonra düzenlenen toyda hoca ve mollalara dair tasvirlerde de kavuk kadar bir sarığı olduğu ifade edilir (Bkz. Arıkan, 2007: 45-59).

ve daha birçok evliyanın makamına gidip dua ederler. Ancak dertlerine çare bulamazlar. Ümitsizlik içinde su içmek için geldikleri pınar kenarına bir ak diken yanından geçirtmeyip ısırır gibi Kulkanis'in eteğine yapışır<sup>7</sup>. Kulkanis da Baba Tükti Şaşti Aziz'in yardımını umut ederek Narıkbay'a nehir kenarında uyumayı teklif eder. Ardından da Allah'a dua edip yatar. Baba Tükti Şaşti Aziz Kulkanis'in rüyasına girip kalkmasını söyler. Beş kere Allah'a dua edip çokça yalvardığını ancak kabul olmadığını, Kulkanis'a anlatır. Ancak bu kez hoşnut döndüğünü ve Cebbar yaratının bir erkek evlat lütfettiği müjdesini verir. Gönlüne kutsal işaret yerleşen Kulkanis bu gördüğü rüyadan sonra ağlayarak uyanır. Sevinçle Narıkbay'a gider ve olanları anlatır. Bir süre sonra da çocukları Şora Batır dünyaya gelir (Korgonbekov, 2010, s.46-50).

Alpamış Destanı'nda ise Bayböri ve karısı çocuksuzluğa çare aramak için önce Ahmet Yesevi'ye giderler. Ardından da Arslan Baba ve Hz. İshak Evliya gibi birçok evliyayı gezerler. Ancak bir çözüm ya da işaret bulamazlar. Doksan gün kadar bu şekilde gezdikten sonra İlık pınar denen bir yere varırlar. Bu pınarın başında karaağaç, etrafında da çalılar vardır. Çalılardan biri bey hanımının alnından batır. Bayböri ve hanımı bunda bir keramet var deyip bu çaliya bez bağlarlar. Yatsı namazını kılıp burada gecelerler. Sabaha doğru Şaşti Aziz başında sarığı, elinde asası ile gelir. Onların bu sorununu çözmekte evliyaların çok zorlandığını, hepsinin bir yere toplanıp Hüda'ya evlat vermesi için dua ettiklerini söyler. Bu durum, kadir Allah'ın hoşuna gittiği için hem erkek hem de kız evlat vereceğini müjdelir. Baba Tükti Şaşti Aziz oğlanın ve kızın da adını koyar, Alpamış'ın Kalmuklara düşman olacağını söyler. Ardından da gözlerden kaybolur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.45-47).

Tüm bu destanlarda kurtarıcı tipi “çocuksuzluk sorununa çare bulma” işlevi ile birlikte kahramanı himaye etmeye başlar ve bu yolla kahraman yaratıcı ile bir bağ kurar. Dolayısıyla bir kahraman doğuştan ervahlı olur. Bu yönüyle de çocuksuzluk sorununa çare bulma işlevi kahramanın doğumundan ziyade kahramanın kutsanmasıdır.

#### 4. Haber veya Bilgi Verme

Kurtarıcı tipi Kazak destanlarında kahramanın soyu, kimliği ve bulunduğu yer hakkında bilgi verdiği gibi bazen de kahramanın başına gelecekler hakkında haber ve bilgiler verir. Verdiği haberlerin hepsi de gerçekleşir. Aynı şekilde kurtarıcı tipinin vermiş olduğu bilgiler sayesinde kahraman, kahramanlık yolculuğunda bir üst aşamaya geçer.

Gelecekte haber verme eylemine daha çok Köroğlu ve kollarında rastlanır<sup>8</sup>. Köroğlu Destanı'nda Ravşanbek ve Ğejdembey eski yurtlarına akrabalarını aramaya

<sup>7</sup> Destanda Kulkanis'a dara düştüğünde yardım eden kâmil pirinin Baba Tükti Şaşti Aziz olduğu ifade edilir (Korgonbekov, 2010: 48).

<sup>8</sup> Köroğlu Destanı'nın kolları dışında Kulamerger-Joyamerger Destanı'nda da görülür.

gittiklerinde hamile olan Akanay'ın rüyasına Kırklar girerek kendilerini Ğavıs, Ğıyas, Kırklar olarak tanıtır. Akanay'a yakın zamanda öleceği haberini verip karnındaki balayı mezar içinde doğuracağını, Huda'nın kudreti ile kuru göğsünden süt geleceğini, balanın da buradan beslenip büyüyeceğini ve ileride de düşmana karşı geleceği haberini verirler (Arıkan, 2007a, s.113). Yine Köroğlu Kıssası'nda da Altınşas genç yaşta kocası Munlıbek'i kaybeder. Bir gün Altınşas'ın rüyasına Kırklar girerler ve öğle vaktinde öleceğini, bir ay sonra da doğuracağını söylerler. (Arıkan, 2007a, s.267). Ğavazhan Kıssası adlı destanda da Ğavaz, Juldıyayım ile evlenmiş, gününü gün etmekte iken Juldıyayım'ın kırk nedimesinden biri Ğavaz'a âşık olup içindekileri anlatır. Ancak Ğavaz kendisini reddedince doğruca Juldıyayım'ın Kızılbaş hanı olan babası Kokıy Han'a gider ve Ğavaz'ın Türkmen olduğunu anlatır. Kokıy Han, bunun üzerine ani bir baskınla Ğavaz'ı gafil avlamak ümidiyle askerlerini toplayıp sarayı kuşatır. Ğavaz ise olup bitenlerden habersiz Juldıyayım ile birlikte uyur. Bu esnada Ğavazhan'ın pırları nara atarak, Ğavazhan'a etrafının kuşatıldığını ve kalkıp Kırat'a binmesi gerektiğini, söylerler (Arıkan, 2007a, s.685). Bu erken gelen haber sayesinde Ğavazhan ölmekten kurtulur.

Köroğlu Kıssası'nda ise kurtarıcı tipinin kahramanın soyu ile ilgili bilgiler verdiğini görürüz. Bozoĝlan Köroĝlu'nu mezarda bulup kurtarıcı tipinin yardımı ile yakalar. Ancak bala bu durumu kabullenmek istemez. Bozoĝlan dertli dertli Köroĝlu'na dayısı olduğunu anlatır. Bir önceki gün balanın rüyasına Şayhıulu girmiş, anne ve babası ile ilgili bilgileri vermiştir. Bozoĝlan'ın anlattıkları ile bu bilgiler uyuşunca Köroĝlu gerçeği anlar (Arıkan, 2007a, s.283-285). Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda da Kahramanın bulunduğu yer hakkında bilgi ve başına gelecekler hakkında da haber verdiğini görülür. Destanda Joyamergen deryada bir ince zarlı top gibi bir şey görmüş, hayranlıkla ona bakarken birden gördüğü şey onu içine çekmiştir. Joyamergen üç gün üç gece bu şeyin içinde yüzer. Sonunda gördüğü bu şey deryanın en derinine Joyamergen'i bırakır. İleride ak otağ, altı kanat bir çadır görür. O çadıra doğru gidince ak sarıklı bir adam<sup>9</sup> ona doğru gelir. Karşılıklı selamlaştıktan sonra ak sarıklı bulunduğu yerin yedi kat yer altı olduğunu, Yeraltı Padişahı Yılanbek'in Joyamergen'in namını işitip getirttiğini ve kendisini sınavacağını, eğer başarılı olursa kızı Künsuluv ile evlendireceğini, söyler (Arıkan, 2007b, s.369-371).

Bu destanlarda kurtarıcı tipinin haber veya bilgi verme işlevi ile yer alması onun bilgisinin zaman ve mekânı aştığına da bir delildir. Kahraman da zor duruma düştüğünde ya da düşecek olduğunda onun bu kabiliyeti sayesinde kurtulur.

## 5. Kahramanı Eğitime ve Erginleme

Kurtarıcı tipi kabul edilen Hızır'ın tasavvufi gelenekte ilm-i ledüne sahip olduğu görüşü hâkimdir. Bu düşünce, Kehf Suresi'ndeki 60-82 ayetlere dayandırılır. Bu

<sup>9</sup> Destanın ilerleyen kısmında bu kişinin Hızır olduğu ifade edilir.

kıssada Hızır, Hz. Musa ile yaptığı yolculukta yaşanan olayların arkasındaki hakikatleri anlatmış ve Hz. Musa'nın gerçekleri idrak etmesini sağlamıştır. Ahmet Yaşar Ocak, Hızır'ın velilerin mistik yol için rehberliğine dikkat çeker (Ocak, 2019, s.97). Campbell de (2017) kahraman kalıbını ortaya koyduğu eserinde kahramanın erginlenme sürecinden geçerken doğaüstü bir kişiden yardım aldığını ifade eder. İslamiyet'ten önce Gök Tanrı inancı etrafında ulusunu koruma yönüyle idealleştirilen kahraman tipi İslamiyet'ten sonra İslam dini etrafında ulusunu korumaya başlamıştır. Bu açıdan onun bu yolculuğunda erginlenmesi ve eğitilmesi de İslamî bir renge bürünerek dini ve millet namına yapılan mücadelenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Dolayısıyla tasavvufi geleneğe velilerin Allah'a ulaşmasında önemli rol oynayan Hızır anlayışı ile destanlarda kahramanların dini uğruna vatanı ve milletini koruması aynı anlayıştır.

Kazak destanları içinde Köroğlu'nda kurtarıcı tipinin kahramana gerçekleri söyleyip çeşitli ilimler öğrettiği görülür. Kurtarıcı tipinin sergilediği bu eylem sayesinde kahraman ilim öğrenir ve olgunlaşır. Örneğin Köroğlu Kıssası'nda Ğavsıl, Ağzam ve Kırklar mezarda yaşayan Köroğlu'na yedi yaşına gelene kadar çeşitli ilimler öğretir (Arıkan, 2007a, s.267). Köroğlu Destanı'nda ise kurtarıcı tipinin Köroğlu'nu olgunlaştırdığını görürüz. Destanda halk Köroğlu'na başlarına han olmasını, doğan Kırat'a binmesini söyleseler de Köroğlu bunları kabul etmez. Nedeni sorduğunda ise Köroğlu, Kırkların yardım etmemesinden dert yanar. Bunun üzerine Kırkların hepsi gelip Köroğlu'nu ortaya alırlar. Önce saçlarını traş ederler, ardından da taç ve kaftan giydirirler, beline de kemer bağlarlar. Kırklardan biri Kırat'a yular bağlarken biri de eyer ile yellik salar. Biri kılıç, süngü ve zırh getirirken biri de hançer ve küçük kılıç getirip bağlar. Çevresinde dört dönerek Köroğlu'nu Kırat'a bindirirler. Ne dilersen yerine getiririz diye gönlünü şad edip Köroğlu'nu hazır hale getirirler (Arıkan, 2007a, s.165-175).

Köroğlu anlatmalarında rastladığımız kurtarıcı tipinin “kahramanı eğitme ve erginleme” eylemi temelde kahramanı karşılaştacağı güçlüklerle karşı yetiştirme üzerine kuruludur. Kurtarıcı tipi tarafından Köroğlu'na küçüklüğünde öğretilen ilimler onun gelecek hayatına yön verir. Hatta Köroğlu, kurtarıcı tipinin kendisini hazır hale getirmemesi durumunda atına bile binmez. Bu eylem ve ilgili epizotlarla tasavvuftaki kemal erme gibi destanlarda da zihinsel ve bedensel olgunluğa erişme vurgulanır.

## Sonuç

Bu makalede mistik bir yönü olan, İslamiyet öncesi kültürden bu yana katmanlı bir yapı ile varlığını sürdüren kurtarıcı tipi Kazak destanları nezdinde incelenmiştir. Elli dokuz Kazak destanından on yedisinde kurtarıcı tipine rastlanmıştır. Bu metinlerde kurtarıcı tipinin başkahramanın başarılı olmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Destanlarda kahraman olağanüstü varlıklar tarafından korunur ki buradan hareketle koruyucu pirin varlığının kahramanı yenilmez kıldığını söylemek

mümkündür. Bununla birlikte kurtarıcı tipi sadece kahramanın değil aynı zamanda kahramana yardımcı olan diğer tiplerin de kurtarıcısıdır.

Kurtarıcı tipi olarak yer alan tiplerin isimleri ve eylemleri incelendiğinde en çok “Kırklar” isminin geçtiği, hemen akabinde de pir ve ğavsın yer aldığı görülür. Kırklar ve pirlere ayrı kişilerdir. Pir olarak verilenler ekseriyetle evliyalarlardır. Veliler/pirlere destanlarda gayb erenlerine mensup olarak ya da kendi başına yer alır. Bunlardan Baba Tükti Şaşti Aziz ismi sekiz kez yer alır. Bu sekiz destanda baba, ata pir gibi ifadelerle beraber de anılır.

Kazak destanlarında kurtarıcı tipi, fon karakter olarak da yer alır. Fon karakter anlatıda herhangi bir eylem sergilemeyen, dekoratif bir vazife gören düz karakterdir. İncelenen destanlardaki kurtarıcıların bir kısmının sadece isimleri zikredilirken bir kısmının da makamlarına ziyaret söz konusudur. Bu isimler ya yardım istenirken ya da geçmişte yardım görüldüğünü ifade ederken geçer. Bir yönüyle fon karakter olarak da kurtarıcı tipinin eylemlerine dair söylemlerde yer aldığı söylenebilir.

Hızır’ın da etkisi ile gayb erenlerine mensup veliler ve Hz. Ali, Hz. İlyas ve On İki İmam benzer özelliklerle Kazak destanlarında kurtarıcı tipi olarak yer almaktadır. Bununla birlikte İslamiyet öncesi döneme ait izler de vardır. Bu tipin Allah yolunda gidenlere yardımcı olmasından ziyade kahramana yardım etmesi, çeşitli hayvan (ejderha, simurg vb.) suretlerinde görülmesi bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir.

Kurtarıcı tipinin başında sarığı, elinde asası vardır, birden ortaya çıkar ve birden kaybolur; erkektir, duası kabul olur, mistik bir yönü vardır, manevi bir güce sahiptir, gerektiğinde fiziksel olarak da savaşır. Bu tip Kazak destanlarında olumsuz tiplerle yapılan mücadelelerde çoğunlukla kahramanı, bazen de kahramanın yardımcısı olan tipleri zora düştükleri an korumaktadır. Bu koruma güç verme, olumsuz bir tiplerle mücadele etme, olumsuz tipi görünüşü ile korkutma, zarar verecek olan nesneyi etkisiz hale getirme, bir işi yapmada yardımcı olma, hayatta kalmaya yardım etme ve hayata adapte etme, dost olanın birbirine zarar vermesine mani olma şeklindedir. Destanlarda kurtarıcı tipi savaş esnasında kahramana güç verdiğinde kahramanın gücü on kat daha artar. Bazen bir kere görülmesi düşman tipinin korkması için yeterlidir; bazen de kahramana zarar verecek nesnelere yok eder. Bununla birlikte bazı destanlarda kahramana kurtarıcı tipi yardım etse de asıl yardım edenin Allah olduğu inancı vardır. Destanlarda aracısız olarak Allah’tan da yardım istendiği görülür.

Kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme işlevi sekiz kez destanda geçer. Bunların beşinde kahramanın bir sebeple yapması gerektiği bir işi unutmaması üzerine kurtarıcı tipi ortaya çıkar ve kahramana yapması gerekeni söyler ya da hatırlatır. Bazı anlatılarda kurtarıcı tipi inisiyatif alarak kahramana yapması gereken vazifeyi söyleyip ona görev verir. Bu görev bazen bir kişiyi bazen de bütün bir vatana kurtarmaktır.

Kurtarıcı tipinin bir diğer işlevi de toplam altı destanda geçen çocuksuzluk sorununa çare bulmadır. Bu işlevin olduğu destanlar genellikle çocuksuzluk problemiyle başlar. Dünyevî güç ya da sebeplerin bu soruna çare bulamadığının anlaşılması ile yaratıcıya sığınma ihtiyacı ortaya çıkar. Bu amaç doğrultusunda aracı konumunda olabilecek ya da bizzat kendisi soruna çözüm bulabilecek mistik kişiye doğru yolculuk başlar. Onun makamına varılınca dualar edilir, genellikle bir su kenarında ya da mezar yanında uyuyakalınır. Rüyaya giren kurtarıcı tipi bir erkek evlada sahip olunacağı müjdesini verir; hatta kahramanın adını koyduğu da olur. Kazak destanlarında çocuksuzluk sorununa çare bulmak için dua edilen bu tipler bazen anlatıcı tarafından bizzat çocuğu bahşeden kişi olarak verilir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Birincisi aracı konumundaki kişi fazlasıyla kutsandır; ikincisi Türeyiş Destanı'nda Tanrı'nın kurt şeklinde gelmesinden ve soyun buradan devam ettiğine inanılmasından hareketle yaratıcı, kurtarıcı tipinde ortaya çıkabilir. Kurtarıcı tipi, destanlarda yaratan ile yaratılan arasında bir aracı konumdadır.

Kurtarıcı tipinin bir başka işlevi haber veya bilgi vermektir. Onun verdiği haberlerin hepsi de destanın ilerleyen zamanlarında gerçekleşir. Aynı şekilde kurtarıcı tipinin vermiş olduğu bilgiler sayesinde kahraman, kahramanlık yolculuğunda bir üst aşamaya geçer. İlim öğretme ya da mücadeleye hazır hale getirerek erginleme de kurtarıcı tipinin işlevleri arasındadır. Ulusunu muhafaza etme yönüyle idealleştirilen kahraman tipi, bu amacına ulaşmak için olgunlaşır ve eğitilir. Böylece tasavvufi gelenekte velilerin Allah'a ulaşmasında önemli rol oynayan Hızır anlayışı destanlarda kahramanların dini namına vatanı ve milletini muhafaza etme anlayışı şeklinde ortaya çıkar.

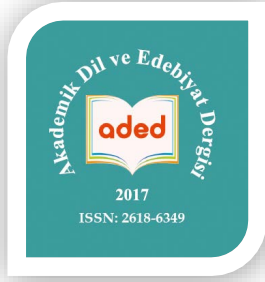
Kurtarıcı tipi, Kazak destanlarında kırk dokuz eylem sergiler. Bunlardan yirmi sekizi darda kalanı kurtarma, sekizi yönlendirme veya görev verme, altısı çocuksuzluğa çare bulma, beşi haber veya bilgi verme ve ikisi de eğitme veya erginleme şeklindedir. Yapılan incelemede kurtarma eyleminin ağır bastığı görülmüş; kurtarıcı kavramının bilhassa darda kalanı kurtarma şeklinde ortaya çıktığı, rehberliğe ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma vb. şekillerde varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Ontolojik bir isimlendirme yapılmak istenildiğinde, aynı eylemleri sergileyen tiplerin Hızır, veli gibi farklı isimlerle adlandırıldığı görülmüş; tipin gerçekleştirdiği eylemlerden hareketle “kurtarıcı tipi” adlandırması bu çalışma için uygun görülmüştür. Türk toplumunda kurtarıcı tipinin manevi bir güçle darda kalanı her zaman koruyan, yaratıcıya yakın olan ve çeşitli problemlerin çözümünde bilgeliği ile halkla yaratıcı arasında aracılık yapan bir tip olarak kabul edildiği sonucuna varılmıştır.

## Kaynaklar

- Aça, M. (2002). Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği. Kömen Yayınları.
- Alpısbayeva, K, Sakenov, S, Düysengül, J. (2010). Kazak destanları VII, Bülent Bayram (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007a) Kazak Destanları I: Köroğlu'nun Kazak anlatmaları. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b) Kazak destanları II. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Baygutov, M. & Feyzullayev, A. (1996). Kazınalı Kara Şanırak.
- Boratav, P. (2013). 100 soruda Türk halk edebiyatı. Bilgesu Yayınları.
- Campbell, J. (2017). Kahramanın sonsuz yolculuğu, Sabri Gürses (Çev.). İthaki Yayınları
- Çetin, İ. (2002). Türk mitinde kut iyesi Kızır ve medeniyet değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a geçiş. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 54), 30-34.
- Çetin, İ. (2007). Türk kültüründe bab (baba) /ata geleneği. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 76), 70-75.
- Çınar, A. A. (2020). Alevilerde Hızır kültü ve ritüelleri. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 126), 63-74.
- Çoruhlu, Y. (2017). Türk Mitolojisinin ana hatları. Kabalcı Yayınları.
- Duman, M. (2012). Bozkurt'tan Hızır'a Türk halk anlatılarında kılavuz. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 96), 190-201.
- Ekici, M.. (1995). Dede Korkut hikâyeleri tesiri ile teşekkül eden halk hikâyeleri. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Elçin, Ş. (2005). Halk edebiyatına giriş. Kültür ve Turizm Yayınları.
- Ergin, M. (2018). Dede Korkut kitabı 1-2 tıpkı basım. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jung, C. G. (2020). Dört arketip, Zehra Aksu Yılmaz (Çev.). Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2016). Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar-tip tahlilleri. Dergâh Yayınları.
- Korgonbekov, B. (2010). Kazak destanları V: Şora Batır, İsmail Turan Kallımcı (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Ocak, A. Y. (2019). Hızır yahut Hızır-İlyas kültü. Timaş Yayınları.
- Pala, İ. (2020). Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü. Kapı Yayınları.



- Sakenov, S. & Avespayeva, P. (2009). Kazak Destanları – VI, Karaca, Oktay Selim (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sengirbayev, M. J. (2007). Kazak destanları IV: Kırım'ın kırk batırı, Türkmen, Fikret – Arıkan, Metin (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temur, N. (2012). Manas Destanı'ndaki tipler üzerine bir inceleme. Kurgan Yayınları.
- Turgut A. (2010). Uygurlar, Ahsen Batur (Çev). Selenge Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (t.y). İslam Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 24.05.2022, <https://islamansiklopedisi.org>
- Türkmen, F. & Arıkan, M. (2011). Kazak destanları VIII: Alpamış ve Kambar Batır destanı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. & Arat, R. R. (1936). Oğuz Kağan destanı. Burhaneddin Basımevi.
- Yıldız, N. (2015). Türk dünyası destancılık geleneği ve destanlar. Akçağ Yayınları.



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

## İ. Hakkı AKSOYAK

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram  
Veli Üniversitesi  
ismail.aksoyak@hbv.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0003-4834-5254>

## Bir Kitabın Gayriresmi Tanıtımı: *Muhammed, Ferruḥ u Hümâ (Ferruḥnâme)*

*Informal Introduction of a Book:  
Muhammed, Ferruḥ u Hümâ (Ferruḥnâme)*

### Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

### Atıf/Citation

Aksoyak, İ. H. (2022). *Bir Kitabın Gayriresmi Tanıtımı: Muhammed, Ferruḥ u Hümâ (Ferruḥnâme)*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 1079-1086. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151095>

Aksoyak, İ. H. (2022). Informal Introduction of a Book: *Muhammed, Ferruḥ u Hümâ (Ferruḥnâme)*. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1079-1086. <https://doi.org/10.34083/akaded.1151095>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.  
This article was checked by iThenticate.

## Öz

Bu çalışma “Tezcan, S. ve Aksoyak, İ. H. (2021). *Muhammed, Ferruḥ u Hümā (Ferruḥnāme)*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, 148. (Yayımlayanlar: Cemal Kafadar & Gönül Alpay Tekin) *Türkçe Kaynaklar CXLVIII*.” künyeli kitabın tanıtımıdır.

## Abstract

This study “Tezcan, S. and Aksoyak, I. H. (2021). *Muhammad, Ferruḥ u Hümā (Ferruḥnāme)*. Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Eastern Languages and Literatures Resources, 148. (Published by Cemal Kafadar & Gönül Alpay Tekin) *Turkish Resources CXLVIII*.” is the introduction of the book.

## Bir Kitabın Gayriresmi Tanıtımı

Bu yazı, yeni bir kitabın içindekiler sayfasını özetleyen bir tanıtım yazısı değildir. Son zamanlarda yayınlanan üzerinde Prof. Dr. Semih Tezcan'ın ve benim adlarımızın hazırlayan olarak yer aldığı Muhammed'in *Ferruh u Hümâ (Ferruhnâme)* adlı kitabın [Muhammed (2021). *Ferruh u Hümâ (Ferruhnâme)*. Haz. Semih Tezcan ve İsmail Hakkı Aksoyak. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü] Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nden yayınlanmasına kadarki çalışma sürecini ve yaşananları içerir.

Prof. Dr. Semih Tezcan ile diyalogum Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştığım 1996 yılında başladı. Bölüme o sıralar ziyarete gelen bir Alman, Semih Beyi tanıdığını söyleyince arkasında dizin olan ortak bir kitabımı kendisine ulaştırmasını istedim. Onca yüküne rağmen o kişi, kitabı sırt çantasına sokuşturdu. Bir müddet sonra da Semih Hoca'nın kitabı baştan sona okuyarak yanırlarımızı gösteren notlarıyla geri geldi. Aradan 10 yıl geçtikten sonra Prof. Dr. Robert Dankoff ve Prof. Dr. Nuran Tezcan Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde göreve başladılar. Yaklaşık 2 yıl sonra Semih Bey de Almanya'dan ayrılarak Bilkent kadrosuna katıldı. O sıralarda ben de Prof. Dr. Mustafa İsen'in isteği ve desteğiyle geldiğim Gazi Üniversitesi'nde görev yapıyordum. Semih Hoca'nın Ankara'da bulunduğunu bilmeme rağmen bir türlü ziyaretinde bulunma fırsatım olmadı. Bir gün beni arayarak gözündeki rahatsızlıktan dolayı eski yazıları okumakta güçlük çektiğini söyledi. Benden de hazırladığı kitapları -eski tabirle- “mukabele” ile kontrolde yardımcı olup olamayacağımı sordu. Randevu alarak Hoca'nın Bilkent'teki odasına gittim. Orada hazırladığı kitaplardan söz etti. Sonra da birçoğu eski Anadolu Türkçesi metinleri olan ve son kontrolleri kalmış kitaplarının listesini verdi. Yapacağımız işlem, *Işkname* bir diğer adıyla *Ferruh u Hümâ*'nın Hoca tarafından hazırlanmış metninin kontrolü idi. Bana 15 gün süre ile eseri gözden geçirdikten sonra yeniden görüşelim dedi. 15 gün sonra ofisine gittim. *Ferruh u Hümâ*'ya baktığımı söyleyerek masasına bırakıp ayrıldım. 15 gün sonra tekrar aradı. Odada ayrı bir masada hazırladığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi *Oğuzname*'si duruyordu. “Metni bir kontrol edebilir miyiz?” dedi. Toplam 13 satır olan metni birkaç saatte bitireceğimizi tahmin ederken 15.30'a kadar beraberce her kelimeye 30-40 dakika baktık. Sabah başladığımız kontrol öğleden sonra 15.00-15.30 sularında bitti. Sonra “bilimsel çalışma böyle yapılır, ben Avrupaî tarzda metin neşri geleneğini Türkiye'de de yerleştirmek istiyorum” dedi. Bunun ciddi örneklerinden biri de *Süheyl ü Nevbahâr Üzerine Notlar* adlı eseridir. Hocanın arkadaşı da olan rahmetli Prof. Dr. Cem Dilçin'in eserine sadece katkı yapmak üzerine yazdığı bir eserdir.

Böylece *Ferruh u Hü mâ*'nın mukabele ile okunma süreci başladı. Hoca metni Almanya'da iken word haline getirmişti. Haftada üç gün saat 9.00'dan 16.00'a kadar Semih Hoca, metni yeni yazıdan okuyor ben de eski yazıdan takip ediyordum. Takıldığımız kelimeyi geçmeden odada bulunan bütün sözlüklere bakıyorduk. *Tarama Sözlüğü*'nü hemen hemen ezber biliyor; buradaki kelimelerin okunuşlarına da zaman zaman katılmadığını ifade ediyordu. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden 15 kadarını Almanya'da bilgisayar ortamına aktarmıştı. Kelimeleri paralel metinlerden kontrol ederek bir bakıma sağlamasını yapıyordu. Daha sonra yayına hazırladığı eserlerin listesini de paylaştı. Bu eserlere bakmak dipnotların zenginleşmesinde büyük bir katkı sağladı. O an için sözlüklerde bulunmayan kelimeleri de diğer odadan hocası Doerfer'in çalışmalarından özellikle "Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (Çağdaş Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar)" adlı eserinden ve diğer sözlüklerden kontrol ediyordu. Bu arada ben de odada bulunan Farsça sözlüklerden özellikle Ziya Şükûn'ün *Gencine-i Güftâr*'ından kelimelere bakıyordum. Hoca ise o sözlüğü başka sözlükten aktarıldığı için hiç beğenmiyordu. Bu sözlüğü sevmemin sebebi tanıklı olmasıydı. Sadece anlamları yazmıyordu. Manzum tanıklardan *Ferruh u Hü mâ*'da paralel söyleyişler olup olmadığını da bulmaya çalışıyordum. Önemli önemsiz her kelimeye bakıyorduk. Hoca, eski Türkçe kelimeleri iyi bildiğinden benim o konuda desteğim az oluyordu. Bu vesileyle birçok yeni kelime de öğrenmiş oluyordum. Kelimelerden Arapça ve özellikle Farsça olanları ben kontrol ediyordum. Tahminim o ki *Ferruh u Hü mâ*'nın kelime sayısı 80.000 civarında. Bu eser vesilesiyle 10.000 kelimeyi sözlüklerden kontrol etmişimdir. Kelimeyi çabuk bulursak hızlı ilerliyorduk. Bazen de bir kelimeye takılınca birkaç saat alıyordu. İlginç kelimelerden biri "berbere" idi. Bu kelimenin iki anlama gelebileceğini söyledim. Birincisi tek başına "ber" kelimesi göğüs; ikincisi tekrar şeklinde ancak tek kelime olarak "Berber ülkesi" anlamıydı. Mesainin sonuna doğru takıldığımız bir başka kelime de "belâdur" idi. Tek başına başka bir anlama gelebileceği üzerinde durduk. Ancak Semih Hoca durmamış; ayrıldıktan sonra da kelimenin üstüne gitmişti. Fakülteadaki odama geldiğimde "belâdur" üzerine topladığı bilgileri göndermişti. Yazının sonunda konuyla ilgili e-postayı aynen sunuyorum.

Çalışmalar sırasında geçen kelimelerden biri de "meyve kurusu" anlamındaki "kâk" kelimesiydi. Hoca bu kelimedeki ikna olmamıştı. Sonuçta Kırşehirli irfan sahibi kat görevlisi hanımın açıklamasına başvurduk. Kelime, metinde yerine oturunca mevzu çok da uzamamıştı. Halk ağzı olabilecek kelimeleri görevli hanıma sormaya devam ettik. Hoca, verdiği bilgiler karşılığı kat görevlisine önce tavuk, sonra koyun vermeyi vaat etti. Aldığımız cevaplar karşılığında en son "düve" verme vaadinde durdu. Kelimeler ve edatlar üzerindeki tartışmaların uzadığı da oluyordu. Onlardan

bir tanesi “ni ... ni” yapısı idi. Eldeki sözlükler yetersiz kalınca böyle bir yapının Farsçada olabileceğine ve bu yapıyı gördüğüme Semih Hoca’yı zor ikna ettim. Metnin zorlayıcı bir yönü de vezinleriydi. Metnin vezinleri konusunda da Hoca’yı ikna etmem gerekti. Bu konuda, “Osmanlı Şairlerinin ‘Aruz Tasarrufları’ ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri” adlı makalemi söyledim. Ertesi haftaki oturumda makaleyi okuyarak gelmişti. Bu konuda güven tesis etmiş olmalıyım ki vezin konusundaki sorunlu yerlerin kontrolünü bana bıraktı. Vezin bakımından önerilerimi zaman içinde hocaya sundum. Bir kısmını da mevcut baskı içinde bulamadım; kütüphanemin kalabalığı içinde kayboldu. Bunların yanı sıra *Ferruḥ u Hümâ* üzerinde çalışırken benim daha önce dizinli olarak hazırladığım İslâmî’nin *Mesnevi*’si ve Üsküplü Atâ’nın *Tuhfetü’l-Uşşâk*’ının dizinlerinde katılmadığı kelimeler hakkında da aldığı notları verdi. Bunlardan “la: ordu” ve “çav” hatırımda kalanlardı. Üsküplü Atâ’nın *Tuhfetü’l-Uşşâk*’ının yeni baskısının dizin kısmına bu notları işledim.

O günkü mesaiden sonra da Hoca, çözümsüz kalan yerleri eve götürüyor, çözüm bulduğu kelimeleri bana e-posta ile gönderiyordu. Bir de böyle bir şekilde yazışma süreci oluyordu. Bu arada benim de çözdüğüm yerler olduğunda Hoca’ya dönüyordum. Bir keresinde de saat 21.00’ı geçmişken çözdüğüm bir yer için telefon ettim. Nuran Hanım, Hoca’nın uyuduğunu söyledi. Sabah 05.00-06.00’da kalktıktan sonra fakülteye gelinceye kadar çalışma ve saat 21.00’da uykuya geçiş Hoca’nın rutini idi.

Bilkent’te sadece çatıları ve gökyüzünü gören bir odada, kargacık burgacık yazıyla yazılmış bir metni okurken başka mevzular da geçiyordu. Hocanın ailesi, mücadelesi, DTCF yılları, Almanya’ya gidişi, Türkiye Türkoloji’si, olaylar, kişiler... Bilkent’teki bölümün işleyişi ve tabii memleket meseleleri... Bu konularda pek çok kişi ismi ve olayı aklımda tutmam mümkün olmadığı gibi etik bakımdan da aktarmam doğru olmayacaktır sanırım. Ana başlıklarıyla Hoca’nın genel olarak kimseye veya herhangi bir kuruluşa kırgınlığı, küskünlüğü yoktu. Metni okumaktan sıkılınca bunlar gibi değişik konularda konuşmalar oluyordu. Bu konuşmalar, sonuçta “ben doğruluk mücadelesi yaparken insanların menfaatleri için mücadele ettiğini sonradan anladım” cümlesi ile bitiyordu. Sonradan yetişen insanlara karşı bir kırgınlığı yoktu. Hatta yeni tanıştığı meslektaşlarından memnuniyetle söz etti. Özellikle Kayseri’de yapılan Orta Anadolu Dilcileri Toplantısı’ndan sonra tekrar bu konular gündeme geldi. Toplantı aralarında Prof. Dr. Ahmet Bican Hoca’nın ve birçoğu profesör ve doçent olan hocaların kendisine rağbet etmelerindeki memnuniyetinden birkaç kez söz etti.

Anlattığım gibi 40 metrekairelik bir odada haftada üç gün olmak üzere üç yıl boyunca devam eden bu çalışmada birçok konu konuşuluyordu. Hoca'ya iyilik edenlerden biri de Müjgân Cunbur olmuştu. O zamanlar Milli Kütüphane müdiresi olan rahmetli Müjgân Cunbur, bir suçlama üzerine kendisinin söz konusu dergilerde yazısının olmadığına dair bir yazı vererek Hoca'yı çok zor bir durumdan kurtarmıştı.

Metni okurken verilen aralar, göz yorgunluğundan dolayı ara sıra yüzümüzü yıkamalardan sonra sona doğru geliyorduk. Öğlen aralarında Nuran Hoca'nın da katılımıyla eşler arasında bile birbirinin aksini savunan düşünce çatışmalarına şahit oluyordum. Düşünce çatışmaları şiddetli olsa da bu çatışmalar, tabii olarak aile saadetine dokunacak kadar da olmuyordu. Nuran Hoca da *Ferruh u Hü mâ*'nın hazırlık süresinin bu kadar uzun sürmesinden sıkılmıştı. Öğlen arası verdiğimizde Nuran Hoca'nın "Bitirin. Bitsin artık" sözlerini tekrarlıyordu. Zaten haftanın üç günü metni okurken evlerindeki günlük hayatlarını da aynı konu işgal ediyordu. Ben de "Hocam artık bir şekilde basılsın, vakit çok uzadı" derken Hoca'nın da -önceleri muziplikten sandığım ama aslında ciddiyetinden kaynaklanan- "İsmail, bu metni bir kez daha mı okusak" demesiyle "eyvah!" dedim; "etti 6 yıl". Bu arada öğle aralarında Nuran Hoca da "bitirin artık!" ifadeleriyle benim baskılarımı desteklemeye başladı. Burada Robert Dankoff Bey'e de bir parantez açmam gerekiyor. Kendisi de bizimle âdeta beraber çalışıyordu. Bitirdiğimiz kısımları vezin ve anlam bakımından kontrol edip gönderiyordu. Semih Hoca, kendisinin de adını koyarak kitabı üç isimle yayınlamayı önerse de o, bu öneriyi kabul etmedi.

Sona doğru artık gerçekten yorucu ve sinir bozucu bir durum olmaya başlamıştı. Bir ara Hoca'dan af dilemeyi bile düşündüm. "Hocam bu kadar uğraşyoruz da ne olacak. Bunun yerine diğerleri gibi günümüzü gün edebilirdik" dedim. O da "Belki Anadolu'da bir genç yaptıklarımıza bakar" dedi. "Anadolu'da bir genç belki yaptıklarımıza bakar" cümlesi hoşuma gitti. Makalelerimi topladım ve "Anadolu'daki Genç Arkadaşlara" ithaf ettim. Bu gençlerden biri olan Burak Beken, şimdilerde *Ferruh u Hü mâ*'nın bağlamlı dizini ve işlevsel sözlüğünü doktora tezi olarak hazırlamaktadır.

*Ferruh u Hü mâ*, pek çok bakımdan tekrar tekrar çalışılması gereken bir eserdir. Eserin söz varlığı hem çok zengin hem de kendi dönemindeki eserlerden farklıdır. Eski terimle söz varlığı "düşvâr"dır. Zorluk sadece kelimelerle de sınırlı kalmaz. Vezin bakımından da birçok dize zorlayıcıdır. Sanki vezin çıkmaz gibi olur. Birçok dizede şairin kendine özgü kullanımları görülür. Bu bakımdan eserin vezin yönünden ciddi bir biçimde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir.

Bu çalışma vesilesiyle şunu söyleyebilirim ki birçok kişinin de tanık olduğu üzere Prof. Dr. Semih Tezcan kendini tamamiyle işine vermiş, ciddi ve disiplinli bir bilim insanı idi. Almanca, İngilizce ve Türk lehçelerine hâkimdi. Yayına hazırladığı 15 kadar eseri vardı. Kendisinin Türkiye'ye getirmek istediği Avrupaî çalışma sisteminde haklıydı ancak yine de hazırladığı 15 eseri daha erken, sağlığında neşredilebilseydi herhalde dil araştırmalarına daha çok yararlı olacaktı. Allah rahmet eylesin.

Çalışma Esnasında “Beladur” Kelimesi Hakkındaki Mevcut Bilgilerin Yetersizliği Üzerine Semih Hoca'nın 2015'te Gönderdiği E-Posta:

|c3258|p1 Vefâyiçün sever âdem ḥabibi

|p2 Devâyiçün diler ḥasta ṭabibi

|c3259|p1 Belâdur ṭa'mı şayruya belâdur

|p2 Şekerden acılık gelmek ḥaṭâdur

*Redhouse* 379 belâdir “The Malacca bean semecarpus anacardium”, Devellioğlu 92 belâdır, belâdur “Araplarda habbülfehm denilen ve ilaç olarak kullanılan Hindistan'da yetişir bir meyva”.

Resimleri için bak: <http://de.wikipedia.org/wiki/Markfruchtbaum>

Almanca Wikipedia'daki bilgiler (özet):

**Almanca adı:** Der Markfruchtbaum; Almancada bundan başka Ostindischer Tintenbaum [Doğuhindistan mürekkep ağacı], Ostindischer Elefantenlausbaum [Doğu Hindistan fil biti ağacı, ve daha başka adlar (Ostindischer Merkfruchtbaum oder Malakkanussbaum) kullanılmış).

**Latince adı:** Semecarpus anacardium, eşanlamlı: Anacardium orientale).

**İngilizce adları:** Marking Nut Tree, Kidney Bean of Malacca

Anacardiaceae türünden bir Güneydoğu Asya bitkisi.

Alt familyası: Spondioideae

**Araplar** balador derler (yanlış bilgi, **İranlılar** olmalı)

Meyve kabuğunun yağı acı imiş ve tahrişata yol açarmış.

Meyve suyu yağlı ve siyah imiş. Araplar bu usareyi ruh hastalıklarına, hafıza kaybına, felce, kramp girmesine karşı kullanırlarmış. Hindular çeşitli cilt hastalıklarına karşı kullanırlarmış.



**Sorularım:**

Türkçede başka adı /adları var mı?

Türk tıp / halk hekimliği kitaplarında geçer mi? / Geçiyorsa kaynaklar...

Bizimkiler (Anadolu tıbbında) hangi hastalıklara karşı kullanmış?

Türkçe edebi metinlerden örnek veren / bulan var mı?

Peşin teşekkürler! ST

**Kaynak**

Muhammed (2021). *Ferruḥ u Hüme* (Ferruḥnâme). (Hazırlayanlar: Semih Tezcan ve İsmail Hakkı Aksoyak). *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları*, 148. (Yayımlayanlar: Cemal Kafadar & Gönül Alpay Tekin) *Türkçe Kaynaklar CXLVIII*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

## YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE ETİK KURALLAR

### Amaç

**Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi [Academic Journal of Language and Literature]** 2017 yılından itibaren yayınlanmaya başlamış ve yılda üç sayı olmak üzere (Nisan, Ağustos ve Aralık) yayınlanan ücretsiz “Uluslararası Hakemli Dergi”dir. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*’nin amacı, Türk Dili ve Edebiyatı konusunda akademik nitelikte hazırlanmış özgün makale, çeviri ve kitap tanıtımına/tenkidine yer vermektir.

The Academic Journal of Language and Literature is an International Refereed Journal published in 2017 and without cost or payment published three times a year (April, August and December). The aim of *Academic Journal of Language and Literature* is to include original articles, translation and book promotion / criticism in Turkish Language and Literature.

### Kapsam

*Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dili ve Edebiyatı alanında özgün akademik çalışma, çeviri ve kitap tanıtımına yer veren ve Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. Bu bağlamda Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Türk Dili, Türk-İslâm Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri, Dilbilim, Karşılaştırmalı Edebiyat” alanlarında hazırlanmış nitelikli akademik çalışma, çeviri ve kitap tanıtımları -hakem süreçleri tamamlandığında- *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*’nde yayımlanmaktadır.

*Academic Journal of Language and Literature* is an international peer-reviewed journal in Turkish, English and Russian, which includes original academic work, translation and book promotion in the field of Turkish Language and Literature. In this context, the publication of the qualified academic work, translation and book introductions prepared in the fields of Old Turkish Literature, New Turkish Literature, Folk Literature, Turkish Language, Turkish-Islamic Literature, Contemporary Turkish Dialects, Linguistics, Comparative Literature Türk is published in our journal.

### Yayın Esasları

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 10,000 sözcüğü aşmamalıdır. Makalelerde Türkçe ve İngilizce öz (200-250 kelime arasında) ile anahtar kelimeler (5-7 kelime) bulunmalıdır.

ADED'in yazı dili Türkçedir. Bununla birlikte her sayıda yayımlanan makalelerin üçte birini aşmayacak bir oranda İngilizce ve Rusça makaleler yayımlanabilir.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem ve yazım kurallarına uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir. Uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma yayımlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporu doğrultusunda yazının yayımlanıp yayımlanmamasına karar verilir. Yayımlanma kararı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a çalışmalarıyla ilgili dönem içerisinde cevap verilir.

Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Yayımlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazarına aittir. Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yazarların yayımlanan yazıları yayın kurulu kararı doğrultusunda yayından kaldırılabilir. Yayımlanan yazılar yayın kurulu kararı dışında geri çekilemez. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayımlanmış yazıların her türlü hakkı ADED'e aittir. Dergide yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Aşağıda belirtilen yazım kuralları ve formata göre hazırlanan yazının derginin ana sayfasında bulunan üyelik butonundan, sisteme üye olunduktan sonra, "Word" formatında gönderilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilecek yazılar A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ ve sol taraflardan 4 cm boşluk bırakılarak satır aralığı tek, önce ve sonra 6 nk, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 11 punto "Minion Pro" yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır. Bununla birlikte, gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir. Dipnot ve kaynakça gösteriminde APA atf sistemi kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen yazılar intihal yazılımı ile taranarak intihâl içermediği teyit edilir.

Makale adı Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalı; yazarların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve ORCID bilgileri belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri (e-posta adresleri) tam olarak verilmelidir.

ADED, yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

## Yayım ve Yazım Kuralları

1. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda dörder aylık süreler içinde üç sayı (Nisan-Ağustos-Aralık) olarak yayımlanır.
2. Yazar tarafından yazının Akademik Dil ve Edebiyat Dergisine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir. Dergide yayımlanan yazılar için telif ücreti ödenmez.
3. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazar(lar)ına aittir.
4. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına hâizdir.
5. Yayım dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, gerekli ve uygun görüldüğü durumlarda diğer Türk Lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilebilir.
6. Yazının başında en az 150 kelimededen oluşan Türkçe ve İngilizce Özet, 3-5 kelimededen oluşan Anahtar Kelime/Keywords ile Türkçe ve İngilizce Başlık bulunmalıdır.
7. Yazıyı inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı sağlaması için yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılacak e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler, yazılar hakem sürecinden geçtikten sonra, yazıya editör tarafından eklenecektir.
8. Yazı, <http://dergipark.gov.tr/akaded> adresinden e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderilmelidir. Makale sisteme eklendikten sonra, aynı sayfadan hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi beklenmelidir. Hakemlerin düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yazar tarafından yapıldıktan sonra yazının son hâli kullanıcı panelinden yeniden yüklenmelidir.
9. Dergiye gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekmektedir. Basılı kitap ya da elektronik ortamda yayımlanmamış sempozyum bildirileri, bu durumun belirtilmesi şartıyla yayımlanabilir.

## Sayfa Düzeni

1. Yazılar, mutlaka aşağıda belirtilen formatta gönderilmelidir. Sisteme bu formatta girilmeyen yazılar değerlendirilmeye alınmayacaktır.
2. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	1,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	1,5 cm
Yazı Tipi	Minion Pro
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10,5
Boyutu (dipnot metni)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 6 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Özel yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi de yazıyla birlikte gönderilmelidir.

4. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılar olmamalıdır.

5. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiçbir biçimlendirmeye yer verilmemelidir.

6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.

7. Makalede atıf sistemi olarak APA kullanılmalı ve yazar adı-soyadı kısaltılmadan açık yazılmalıdır. Makalenin sonunda mutlaka kaynakça bulunmalıdır.

**8. Kaynak Gösterme:** Metin içinde yapılan göndermeler parantez içinde soyadı, tarih ve gerektiğinde sayfa olarak belirtilmelidir: (İsen 1996); (Aksoyak 2015: 356). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eserine gönderme yapılmışsa (Levend 2000a, Levend 2000b);birden fazla kaynağa gönderme yapılmışsa (Tarlan 1972, Çelebioğlu 1985, Ünver 1987) şeklinde belirtilmelidir. Birden fazla yazarlı yayınlarda metin içinde sadece ilk yazar adı yazılmalı ve “vd.” kısaltması kullanılmalıdır: (İsen vd. 2005).

Dipnotlar sadece açıklamalar için kullanılmalı ve sayfa altında verilmelidir. Herhangi bir internet adresinden yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka erişim tarihi belirtilmelidir:

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=943> [Erişim Tarihi: 15.11.2017]

**9. Kaynakça:** Kaynaklar, makalenin sonunda ve alfabetik sırayla verilmelidir. Bir yazara ait birden fazla yayın olduğu takdirde yayınlar, tarih sırasına göre yazılmalı; bir yazara ait aynı yıl yayımlanmış yayınlar (2013a,2013b) şeklinde gösterilmelidir.

**Telif Kitaplar:** Yazarın Soyadı, Adı(Tarih). *Eser Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

İsen, Mustafa (2002). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

**Hazırlanan ve Çevrilen Kitaplar:** Yazarın Soyadı, Adı (Tarih). *Eser Adı*. hzl./çev. Yayın Yeri: Yayınevi

**Yayına Hazırlanan, Hazırlayan veya Editörü Olan Bir Kitapta Yayımlanmış Makaleler:** Yazarın Soyadı, Adı(Tarih). “Makalenin Başlığı”. *Eser Adı*. yay. hzl. / hzl. /ed. Yayın Yeri: Yayınevi. Sayfa aralığı.

Yıldız, Ayşe (2017). “Tazarru’-nâme Örneğinden Hareketle Klasik Türk Nesrinde Murassa Seciyi Yeniden Düşünmek.” *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*. Ahmet Kartal ve Zafer Koşlu. Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi Yayınları. 293-308.

**Ansiklopedi Maddeleri:** Yazarın Soyadı, Adı (Tarih). “Maddenin Başlığı”. *Ansiklopedi Adı*. Cilt no. Yayın Yeri: Yayınevi: Sayfa aralığı.

İpekten, Haluk(1991). “Azmî-zâde Mustafa Hâleti”. *İslam Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

**Dergide Yayımlanmış Makaleler:** Yazarın Soyadı, Adı (Tarih). “Makalenin Başlığı”. *Derginin Adı*. Cilt no (Sayı no): Sayfa aralığı.

BABACAN, İsrail (2019). Sergüzeşt-nâmeden Hatırate Geçiş Eseri: Mihnet-Keşân. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (1), 1-13.

**Tezler:** Yazarın Soyadı, Adı (Tarih). Tez Başlığı. Tez Tipi. Üniversitenin Bulunduğu Şehir: Üniversite adı.

Yalçınkaya, Mehmet Akif (2017). Kınalızâde Ali Efendi Münşeat. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

**Yazmalar:** Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon. Katolog Numarası. yaprağı.

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

**Web Ortamında Yayımlanmış Dergiden ve Web Sitesinden Yapılan Alıntılar:**

Keser, Aşkın. “Meslek Seçimi ve Şeçimi Etkileyen Faktörler”. [www.yazimkilavuzu/iscuguc-org-isyasamiportali.htm](http://www.yazimkilavuzu/iscuguc-org-isyasamiportali.htm) [erişim tarihi: 18.11.2017].

## Etik Kurallar

*Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi (ADED)*'de uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız, saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okurlar, araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *ADED*, yayın etiği kapsamında tüm paydaşlardan aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklemektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalara dayanmaktadır.

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen enstitülerinin çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayıncı kuruluşlar için önemlidir:

### 1. Yazarların Etik Sorumlulukları

Dergiye gönderilen yazılar için telif hakkı talep edilemez.

Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir.

Kaynakça listesi eksiksiz olmalı ve alıntı yapılan kaynaklar mutlaka belirtilmelidir.

Yayın için gönderilmiş çalışmalarını gecikme veya diğer bir nedenle dergiden çekmek isteyenlerin bir yazı ile başvurmaları gerekir.

Dergiye gönderilen bilimsel yazılarda, [ICMJE](#) (*International Committee of Medical Journal Editors*) tavsiyeleri ile [COPE](#) (*Committee on Publication Ethics*)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Yazar(lar)ın potansiyel çıkar çatışmaları belirtilmelidir.

Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.

Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (Yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez.

Yayın kurulu, *ADED* için gönderilmiş yazılarda makâle sahiplerinin bu koşullara uymayı kabul ettiklerini varsayar.

Yazarların *ADED*'e gönderdikleri çalışmalar, bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı olmamalıdır.

“Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde yer alan *Madde 8*'e göre bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

**a) İntihâl:** Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

**b) Sahtecilik:** Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

**c) Çarpıtma:** Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

**ç) Tekrar Yayım:** Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

**d) Dilimleme:** Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

**e) Haksız Yazarlık:** Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfûzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

**f) Diğer Etik İhlâli Türleri:** Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları



amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlâli suçlamasında bulunmak.

## 2. Editörlerin Etik Görev ve Sorumlulukları

ADED editör ve alan editörleri, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan "[COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors](#)" ve "[COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors](#)" rehberleri temelinde aşağıdaki etik görev ve sorumluluklara sahip olmalıdır:

### *Genel Görev ve Sorumluluklar*

Editörler, ADED'de yayınlanan her yayından sorumludur. Bu sorumluluk bağlamında editörler, aşağıdaki rol ve yükümlülükleri taşımaktadır:

Okurların ve yazarların bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çaba sarf etme,

Sürekli olarak derginin gelişimini sağlama,

Dergide yayımlanan çalışmaların kalitesini geliştirmeye yönelik süreçleri yürütme,

Düşünce özgürlüğünü destekleme,

Akademik açıdan bütünlüğü sağlanma,

Fikrî mülkiyet hakları ve etik standartlardan tâviz vermeden iş süreçlerini devam ettirme,

Düzeltilme, açıklama gerektiren konularda yayın açısından açıklık ve şeffaflık gösterme.

### *Okur İle İlişkiler*

Editörler tüm okur, araştırmacı ve uygulayıcıların ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve deneyim beklentilerini dikkate alarak karar vermelidir. Yayımlanan çalışmaların okurlara, araştırmacılara, uygulayıcılara bilimsel katkı sağlamasına ve özgün nitelikte olmasına dikkat etmelidir. Ayrıca editörler okurlardan, araştırmacılardan ve uygulayıcılardan gelen geri bildirimleri dikkate almak, onlara açıklayıcı ve bilgilendirici geri bildirim vermekle yükümlüdür.

### *Yazar İle İlişkiler*

Editörlerin yazarlara karşı görev ve sorumlulukları aşağıdaki şekildedir:

Editörler, çalışmaların önemi, özgün değeri, geçerliliği, anlatımın açıklığı ve derginin amaç ve hedeflerine dayanarak olumlu ya da olumsuz karar vermelidir.

Yayın kapsamına uygun olan çalışmaları ciddi problemi olmadığı sürece ön değerlendirme aşamasına almalıdır.

Editörler, çalışma ile ilgili ciddi bir sorun olmadıkça, olumlu yöndeki hakem önerilerini göz ardı etmemelidir.

Yeni editörler, çalışmalara yönelik olarak önceki editör(ler) tarafından verilen kararları ciddi bir sorun olmadıkça değiştirmemelidir.

"Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci" mutlaka yayımlanmalı ve editörler, tanımlanan süreçlerde yaşanabilecek sapmaların önüne geçmelidir.

Editörler yazarlar tarafından kendilerinden beklenecek her konuyu ayrıntılı olarak içeren bir "Yazar Rehberi" yayımlamalıdır. Bu rehberler belirli zaman aralıklarında güncellenmelidir.

Yazarlara açıklayıcı ve bilgilendirici şekilde bildirim ve dönüş sağlanmalıdır.

### ***Hakem İle İlişkiler***

Editörlerin hakemlere karşı görev ve sorumlulukları aşağıdaki şekildedir:

Editörlerin dergiye gönderdikleri kendi yazıları, editoryal gruptan olmamak kaydıyla iki bağımsız hakem tarafından değerlendirilir.

Hakemleri çalışmanın konusuna uygun olarak belirlemelidir.

Hakemlerin değerlendirme aşamasında ihtiyaç duyacakları bilgi ve rehberleri sağlamakla yükümlüdür.

Yazarlar ve hakemler arasında çıkar çatışması olup olmadığını gözetmek durumundadır.

Kör hakemlik bağlamında hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutmalıdır.

Hakemleri tarafsız, bilimsel ve nesnel bir dille çalışmayı değerlendirmeleri için teşvik etmelidir.

Hakemleri zamanında dönüş ve performans gibi ölçütlerle değerlendirmelidir.

Hakemlerin performansını artırıcı uygulama ve politikalar belirlemelidir.

Hakem havuzunun dinamik şekilde güncellenmesi konusunda gerekli adımları atmalıdır.

Nezaketsiz ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellemelidir.

Hakem havuzunun geniş bir yelpâzeden oluşması için adımlar atmalıdır.

### ***Yayın Kurulu İle İlişkiler***

Editörler, tüm yayın kurulu üyelerinin süreçleri yayın politikaları ve yönergelere uygun ilerletmesini sağlamalıdır. Yayın kurulu üyelerini yayın politikaları hakkında bilgilendirmeli ve gelişmelerden haberdar etmelidir. Yeni yayın kurulu üyelerini yayın politikaları konusunda eğitmeli, ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamalıdır.

Ayrıca editörler;

Yayın kurulu üyelerinin, çalışmaları tarafsız ve bağımsız olarak değerlendirmelerini sağlamalıdır.

Yeni yayın kurulu üyelerini, katkı sağlayabilir ve uygun nitelikte belirlemelidir.

Yayın kurulu üyelerinin uzmanlık alanına uygun çalışmaları değerlendirme için göndermelidir.

Yayın kurulu ile düzenli olarak etkileşim içerisinde olmalıdır.

Yayın kurulu ile yayın politikalarının ve derginin gelişimi için belirli aralıklarla toplantılar düzenlemelidir.

### ***Dergi Sahibi ve Yayıncı İle İlişkiler***

Editörler ve yayıncı arasındaki ilişki editöryal bağımsızlık ilkesine dayanmaktadır. Editörler ile yayıncı arasında yapılan yazılı sözleşme gereği, editörlerin alacağı tüm kararlar yayıncı ve dergi sahibinden bağımsızdır.

### ***Editöryal ve Kör Hakemlik Süreçleri***

Editörler; dergi yayın politikalarında yer alan "Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci" politikalarını uygulamakla yükümlüdür. Bu bağlamda editörler her çalışmanın âdil, tarafsız ve zamanında değerlendirme sürecinin tamamlanmasını sağlar.

### ***Kalite Güvencesi***

Editörler; dergide yayımlanan her makâlenin dergi yayın politikaları ve uluslararası standartlara uygun olarak yayımlanmasından sorumludur.

### ***Kişisel Verilerin Korunması***

Editörler; değerlendirilen çalışmalarda yer alan deneklere veya görsellere ilişkin kişisel verilerin korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Çalışmalarda kullanılan bireylerin açık rızası, belgeli olmadığı sürece çalışmayı reddetmekle görevlidir. Ayrıca editörler; yazar, hakem ve okurların bireysel verilerini korumaktan sorumludur.

### ***Etik Kurul, İnsan ve Hayvan Hakları***

Editörler; değerlendirilen çalışmalarda insan ve hayvan haklarının korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Çalışmalarda kullanılan deneklere ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalara ilişkin izinlerin olmadığı durumlarda çalışmayı reddetmekle sorumludur.

### ***Olası Suistimal ve Görevi Kötüye Kullanmaya Karşı Önlem***

Editörler; olası suistimal ve görevi kötüye kullanma işlemlerine karşı önlem almakla yükümlüdür. Bu duruma yönelik şikâyetlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda titiz ve nesnel bir soruşturma yapmanın yanı sıra, konuyla ilgili bulguların paylaşılması da editörün sorumlulukları arasında yer almaktadır.

### ***Akademik Yayın Bütünlüğünü Sağlama***

Editörler çalışmalarda yer alan hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirme içeren yargıların hızlı bir şekilde düzeltilmesini sağlamalıdır.

### ***Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunması***

Editörler; yayınlanan tüm makâlelerin fikrî mülkiyet hakkını korumakla, olası ihlâllerde derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunmakla yükümlüdür. Ayrıca editörler yayınlanan tüm makâlelerdeki içeriklerin başka yayınların fikrî mülkiyet haklarını ihlâl etmemesi adına gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

### ***Yapıcılık ve Tartışmaya Açıklık***

Editörler;

Dergide yayımlanan eserlere ilişkin ikna edici eleştirileri dikkate almalı ve bu eleştirilere yönelik yapıcı bir tutum sergilemelidir.

Eleştirilen çalışmaların yazar(lar)ına cevap hakkı tanınmalıdır.

Olumsuz sonuçlar içeren çalışmaları göz ardı etmemeli ya da dışlamamalıdır.

### ***Şikâyetler***

Editörler; yazar, hakem veya okurlardan gelen şikâyetleri dikkatle inceleyerek aydınlatıcı ve açıklayıcı bir şekilde yanıt vermekle yükümlüdür.

### ***Politik ve Ticari Kaygılar***

Dergi sahibi, yayıncı ve diğer hiçbir politik ve ticarî unsur, editörlerin bağımsız karar almalarını etkilemez.

### ***Çıkar Çatışmaları***

Editörler; yazar(lar), hakemler ve diğer editörler arasındaki çıkar çatışmalarını göz önünde bulundurarak, çalışmaların yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde tamamlanmasını garanti eder.

## **3. Hakemlerin Etik Sorumlulukları**

Tüm çalışmaların "Kör Hakemlik" ile değerlendirilmesi yayın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu süreç yayının nesnel ve bağımsız değerlendirilmesi ile güven sağlar. *ADED* değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazar(lar)a iletilir. Belirtilen süreç dâhilinde hakemlerin değerlendirmelerinden geçen yazılar, ayrıca intihâl tespitinde kullanılan özel bir program aracılığıyla taranarak yazıların daha önce yayımlanıp yayımlanmadığına ve intihâl içerip içermediğine dâir tespit tâbi tutulur.

Bu bağlamda *ADED* için çalışma değerlendiren hakemlerin aşağıdaki etik sorumluluklara sahip olması beklenmektedir:

Dergiye gönderilen yazılar en az iki hakemin değerlendirmesinden geçer.

İki hakemden biri olumsuz kanaat belirttiği takdirde yazı üçüncü bir hakeme ya da son kararı vermesi için editöre yönlendirilir.

Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.

Hakemlik yapanlar mutlaka görüş bildirdikleri konunun uzmanı olmak zorundadır.

Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırmaya fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.

Hakemler ilgili, yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.

Kontrol edilmiş makâleler gizli tutulmalıdır.

Gizlilik ilkesi gereği inceledikleri çalışmaları değerlendirme sürecinden sonra imha etmelidir. İnceledikleri çalışmaların sadece nihâi sürümlerini ancak yayımlandıktan sonra kullanabilir.

Değerlendirmeyi nesnel bir şekilde sadece çalışmanın içeriği ile ilgili olarak yapmalıdır. Milliyet, cinsiyet, dini inançlar, siyasal inançlar ve ticari kaygıların değerlendirmeye etki etmesine izin vermemelidir.

Hakemler değerlendirmeyi yapıcı ve nazik bir dille yapmalıdır. Düşmanlık, iftira ve hakaret içeren aşağılayıcı kişisel yorumlar yapmamalıdır.

Yazar(lar)ın herhangi bir kötüye kullanımları durumunda (örn, intihal ya da benzer etik dışı faaliyetler) ilgili editörü hemen bilgilendirmelidirler.

Hakemler değerlendirilen makâle sahibinin tâbi olduğu etik kurallara bağlı olmak ve bu kuralları titizlikle uygulamak durumundadır.

Değerlendirmeyi kabul ettikleri çalışmayı zamanında ve yukarıdaki etik sorumluluklarda gerçekleştirmelidir.

#### 4. Yayıncının Etik Sorumlulukları

Dergi Yönetim Kurulu, aşağıdaki etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir:

*ADED* herhangi bir şekilde yazarlardan ücret talep etmemektedir.

Editörler, *ADED*'e gönderilen çalışmaların tüm süreçlerinden sorumludur. Bu çerçevede ekonomik ya da politik kazançlar göz önüne alınmaksızın karar verici kişiler editörlerdir.

Bağımsız editör kararı oluşturulmasını taahhüt eder.

*ADED*, yayımlanmış her makalenin mülkiyet ve telif hakkını korur ve yayımlanmış her kopyanın kaydını saklama yükümlüğünü üstlenir.

Bununla birlikte veri tabanını internet üzerinden erişime açık tutar.

Editörlere ilişkin her türlü bilimsel suistimal, atıf çeteciliği ve intihâl ile ilgili önlemleri alma sorumluluğuna sahiptir.

#### 5. İntihâl Tespit Politikası

İntihâl tespitinde kullanılan **iThenticate** programı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihâl içermediği teyit edilir.

#### 6. Etik Olmayan Bir Durumla Karşılaşıldığında

*ADED*'de yayımlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinizde ya da yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen [adeddergi@gmail.com](mailto:adeddergi@gmail.com) adresine e-posta yoluyla bildiriniz. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

#### 7. Etik Kurul Onayı

TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri 2020 yılı için güncellenmiştir. Güncel kriterler içinde etik kurul izni gerektiren çalışmalar için “Etik Kurul Onayı” belgesi de istenmektedir. Bu sebeple;

1. “Sosyal bilimler dâhil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir”.

2. “Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onay formunun imzalandığına dâir bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir”.

TR dizin tarafından yapılan açıklamada aşağıdaki kategoride yer alan çalışmalar Etik Kurul onayı gerektiren makaleler olarak belirlenmiştir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket ve fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte;

Dergiler “Yayın Etiği”, “Araştırma Etiği” ve “Yasal/Özel izin belgesi alınması” ile ilgili kurallara uyduğunu uluslararası standartlara atıf yaparak, hem web sayfasında hem de basılı dergide her biri için ayrı başlık açarak belirtmelidir.

Dergilerde yayın etiğine uygunluk konusu sadece yazarların sorumluluğuna bırakılmamalı, dergi yayın etiği konusunda izlenecek yol açık olarak tanımlanmış olmalıdır.

Dergilerde yayımlanacak makalelerde etik kurul izini ve/veya yasal/özel izin alınmasının gerekip gerekmediği makalede belirtilmiş olmalıdır.

Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, izinin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığı açıkça sunulmalıdır.

Çalışma insan ve hayvan deneklerinin kullanımını gerektiriyor ise çalışmanın uluslararası deklarasyon, kılavuz ve benzerlerine uygun gerçekleştirildiği beyan edilmelidir.

## Açık Erişim-CC Lisans

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisinde yayınlanan makaleler açık erişime sahip olup [Creative Commons Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı](#) ile lisanslanmıştır.

Creative Commons Attribution License 4.0, yayıncılık faaliyetleri içerisinde bilimsel makalelerin kamuya ait kullanım şart ve koşullarını resmileştirir.

Yazar paylaşmakta serbesttir - materyali herhangi bir ortamda veya formatta kopyalayıp yeniden dağıtabilir. Lisans veren, yazarın lisans koşullarını aşağıdaki şartlar altında izlediği sürece bu özgürlükleri iptal edemez:

### BY-NC-SA

Atıf-Uygun şekilde dergideki içeriğe referans sağlanmalı ve değişiklik yapıp yapılmayacağını belirtmelisiniz. Bu koşullarda kullanım yapabilmektedir.

Bu materyal ticari amaçla kullanılamaz. Okur, kullanıcı ve yazar(lar) makaleleri mevcut lisans ile paylaşmalıdır. Lisansla ilgili ayrıntılı bilgi için [tıklayınız](#).

